ԱՐԱՔԵԼ ԵՂՇԱՅԱՆ

ՔԱՆՍԿՅԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

ԿԱՄ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՍԵՆ ԱՅՏԸՆՅԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԿԱՄ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ—1987

ԳՄԴ 81.2Հ
Ա 540

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Ս. Ա. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ (նախագահ), Մ. Գ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ, Գ. Բ. ՋԱՀՈՒԿՅԱՆ, Գ. Գ. ԱՆԱՆՅԱՆ, Ա. Գ. ՄԱԴՈՅԱՆ, Ր. Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ (քարտուղար)

Այտընյան, Ա.
Ա 540 Քննական տեսություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի/Երևանի պետ. համալս.—Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 1987.—866 էջ.—(Հայագիտ. հետազոտ. մատենաշար/Խմբ. հանձնաժողով՝ Ս. Ա. Համբարձումյան (նախագահ) և ուրիշ.

Աշխատության ներածության մեջ հեղինակը ներկայացնում է իր տեսությունը լեզվի պատմական զարգացման, հայերենի պատմության, հին և միջին գրական լեզուների, ապա և աշխարհաբարի մասին, դիտելով այս վերջինն իբրև նոր ժամանակի գրական հայերեն։

Բուն ուսումնասիրության մեջ գիտական բարձր մակարդակով ու համակողմանիորեն ուսումնասիրում է 19-րդ դարի առաջին կեսի գրական աշխարհաբարը։

Հավելվածը գրաբարի համառոտ քերականությունն է։

4602010000—05
Ա $\frac{}{704\ (02)—87}$ *1—86* ԳՄԴ 81.2Հ

АЙТНЯН АРСЕН

Критический обзор ашхарабара или новоармянского языка

(На армянском языке)
Издательство Ереванского университета
Ереван — 1987

© *Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1987*

ԱՐՍԵՆ ԱՅՏԸՆՅԱՆԸ ԵՎ ԻՐ «ՔՆՆԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Արսեն Այտընյանը 19-րդ դարի հայ մշակույթի խոշոր ազգային գործիչներից մեկն է: Որպես գիտական գործունեության կազմակերպիչ նա մեծ ծառայություն է մատուցել հայագիտությանը՝ գործնականորեն նպաստելով եվրոպայում հայագիտական հետազոտությունների ծավալման ու զարգացման գործին, իսկ իր հետազոտություններով հայերենագիտությունը բարձրացրել եվրոպական առաջավոր լեզվաբանության մակարդակին:

Մնվել է Ա. Այտընյանը 1825 թ., Պոլսում, որտեղ և ստացել է նախնական կրթությունը: 1835 թ., հոգիվ տասը տարին լրացրած, նա հայտնում է ծնողներին, որ իմը վանական պետք է դառնա «լավ հայերեն սովորելու համար» և նավով մեկնում Վիեննա: Այստեղ նա ամբողջապես նվիրվում է հայերենի ու հայ մատենագրության ուսումնասիրությանը, լեզուներ սովորելուն (տիրապետել է հունարեն, լատիներեն, պարսկերեն, արաբերեն, իտալերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն և այլ լեզուների), ապա և՝ արվեստների և «արտաքին ուսմանց» (հանրահաշիվ, երկրաչափություն, բնագիտություն և այլն) ուսմանը: Աստակարգ ընդունակություններով օժտված և բազմածիր պատանին սովորելու հետ միասին դեռևս 15-ամյա հասակից սկսեց գործնականորեն կիրառել իր սովորածը ինչպես թարգմանական, այնպես էլ բանասիրական աշխատանքների մեջ (1840-ին թարգմանել է Ցեպարիի (*Cepari*) Սրբեչի վարքը, 41—44-ի ընթացքում կազմել մոլորակների դիրքի աստղագիտական տախտակը ևն): Ավարտելով ուսումնառությունը 1845-ին՝ Այտընյանը բնտանում է վարդապետի կոչում և ամբողջովին նվիրվում մանկավարժական ու գիտահետազոտական գործունեու-

թյան: Նույն 1945 թ. նա լատիներենից թարգմանում է Ցիցերոնի Միլանի նաոր դասական («ոսկեդարյան») գրաբարով, ինչպես և ուսումնասիրում Ագաթանգեղոսի կըրկնագիրը, և ապացուցելով, որ ձնոագրի ընթեռնելի գոության տակ կա ավելի հին գրություն, որը, թեև սովորական ակնարկով ընթեռնելի չէ, բայց հնարավոր է վերծանել, և վերծանում առաջին մի քանի էջերի ենթագրությունը:

1845 թվականից սկսած Այտընյանն ուսուցչական աշխատանք է կատարում զանազան վայրերում (Պոլիս, Զմյուռնիա, Այդրն և այլուր): Նույն թվականից նա արդեն սկսել էր հայոց լեզվի պատմության և աշխարհաբարի գիտական ուսումնասիրությունը, որի արդյունքը՝ «Քննական բերականությունը», լույս աշխարհ պիտի գար 20 տարի հետո: 1845—65 թթ. ընթացքում Այտընյանն զբաղվում է նաև շատ ուրիշ կարևոր գործերով՝ աշխարհագրությամբ, նկարչությամբ, նրամաշտությամբ, տպագրական գործով և այլն, և այդ բոլոր բնագավառներում էլ ցուցաբերում է արտակարգ տաղանդ. ստեղծագործական մեծ ունակություններ (նրա «Պատարագ» ստեղծագործությունը կատարվում է Հ. Չեքիչյանի դեկավարած երգչախմբի կողմից): Նույն ժամանակաշրջանում նա առանձնապես արդյունավետ հայագիտական-բանասիրական հետազոտություններ է կատարել, որոնց արդյունքները հրատարակել է «Նվերոպա» շաբաթաթերթում հոդվածների ու հոդվածաշարերի ձևով, բոլորն էլ՝ անստորագիր:

1885 թ. Այտընյանը լույս է ընծայում Վրթանես Զալխյանի գրաբարի բերականությունը: Այստեղ ևս իր ողջ հմտությունը գործադրելով՝ նա գրեթե կրկնապատկել է գրքի ծավալը՝ օժտելով բազմաթիվ հավելումներով, դիտողություններով ու ծանոթություններով, որոնք լուսաբանում են գրաբարի բերականական կառուցվածքի շատ իրողություններ: Միանգամայն ճիշտ գնահատելով այդ գրքի արժեքը՝ Անտուան Մեյեն այն համարում է գրաբարի լավագույն բերականությունը:

Այտընյանի գործունեության մեջ բեկում է կատարվում 1886 թ., երբ նա ընտրվում է Վիեննայի Մխիթարյան միա-

բանության ընդհանրական աբբա. այդ պաշտոնը վարել է մինչև մահը՝ 1902 թվականը: Այս պաշտոնում, վանքի կրոնական գործերը ղեկավարելուն ևս զուգակցում էր գիտնականի անխոնջ աշխատանքը և, մանավանդ, գիտակազմակերպչական արդյունավետ գործունեությունը: Նրա այս կարգի գործունեության մասին մոտավոր պատկերացում կազմելու համար բավական է հիշել հետևյալ երեք կարևորագույն փաստերը:

1. Միաբանության «Եվրոպա» շաբաթաթերթը դադարել էր հրատարակվել 1863 թվականից: Այտրնյանը ընդհանրական աբբա ընտրվելուց մեկ տարի հետո հիմնադրեց «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագիրը, որը դարձավ հայագիտական ամենաբարձր ու ամենահեղինակավոր հանդեսը ամբողջ աշխարհում 19-րդ դարի վերջին տասնամյակում և 20-րդի առաջին երեք տասնամյակներում:

2. Ուսումնասիրելով հայերեն ձեռագրերը՝ Այտրնյանը վաղուց արդեն այն միտքն էր հղացել, որ անհրաժեշտ է կազմել տարբեր տեղերում պահվող ձեռագրերի ցուցակները: Ընդհանրական աբբա դառնալով՝ նա Հ. Տաշյանին հանձնարարեց կազմել Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության ձեռագրերի ցուցակը, որը հրատարակվեց 1895 թ. և իր տեսակի մեջ անգերազանցելի գործ է: Նման հանձնարարականներ տվեց նա նաև այլ վայրերում գտնվող օջախներին (վանքեր, վարժարաններ ևն) և ժամանակի ընթացքում կազմվեցին ու հրատարակվեցին բազմաթիվ «ձեռագրաց ցուցակներ»:

3. Թեև միաբանությունն ուներ իր տպարանը, բայց գիտական ուսումնասիրությունների տպագրությունը մեծ դժվարություններ էր ներկայացնում՝ տառատեսակների պակասության պատճառով: Այտրնյանը, որպես նկարիչ, ինքը գծագրեց բազմաթիվ եվրոպական և հին լեզուների (նույնիսկ եգիպտերենի) գրատեսակ, պետիտ և շեղատառ կոչվող տառեր և ձուլել տվեց, որով և տառատեսակների ու տարբեր լեզուների այբուբենների տառերի հարստությամբ տպարանը բարձրացավ եվրոպական առաջնակարգ տպարանների մակարդակին:

Այս շրջանում էլ, ինչպես ասվեց, Այտրնյանը շարու-

նակել է իր գիտական հետազոտություններ, որոնց արդյունքները հրատարակել է «Հանդես ամսօրեայում», մեծ մասամբ՝ անստորագիր: Դրանցից առանձնապես պետք է ճիշտ նակել «Տոնադարձության խնդիրը» ծավալուն ուսումնասիրությունը, որ հրատարակվել է 1888—89 թթ. ընթացքում: Անցյալ դարի երկրորդ կեսին հայկական մամուլում ճնշության ու բռնի վճռերի առարկա էր դարձել այն հարցը, թե արևելյան և արևմտյան հայկական արտասահմանություններից ո՛րն է ճիշտը, բուն հայկականը: Իր ուսումնասիրության մեջ խնդրի գիտական լուսաբանությունը գտնելու համար նա ճնշության է առնում հայերենի պայքական բաղաձայնների կրած փոփոխությունների պատմական ընթացքը և ապացուցում, որ աշխարհաբառում պայքականների երկու տարբեր արտասանություններն էլ ճիշտ են, քանի որ դրանք ներկայացնում են հինհայերենյան պայքականների համակարգի պատմական զարգացման ու փոփոխությունների երկու տարբեր հետևանքները:

* * *

Առաքել Այտընյանի ուսումնասիրությունների, ինչպես և անցյալ դարի հայերենագիտական գրականության մեջ, բացառիկ տեղ է գրավում «Քննական ճերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի» աշխատությունը, որ լույս է տեսել 1866 թ., և ներկայացնում է ճեղինակի չուրջ հսան տարիների հետազոտությունների արդյունքը: Գիրքը բաղկացած է առաջաբանից (1—7 էջեր) և երեք մասերից. ա) Նախաշավիղ (էջ 1—334), բ) Քերականություն (1—428), գ) Հավելված (գրաբարի համառոտ ճերականություն, էջ 429—489):

Առաջաբանում Այտընյանը հայտնում է, որ իր հիմնական նպատակն է եղել գիտականորեն պատասխանել այն հարցին, թե ո՛րը պետք է լինի ժամանակակից հայ հասարակության գրական լեզուն՝ աշխարհաբա՞րը, թե՞ գրաբարը, և գիտականորեն հիմնավորված պատասխանով էլ մեղմացնել բորբոքված կրքերն ու վերջ տալ հասարակու-

թյանը հուզող վեհին: Այդ հարցի տեսական ու պատմական լուսաբանությանն էլ, անա, նվիրված է Նախաշավիղը, որ, ըստ էության, ընդհանուր լեզվաբանական ուսմունք է մարդկային լեզվի մասին, ապա և՝ հայոց լեզվի պատմություն, սկսած 5-րդ դարից մինչև `19-րդ դարի 50—60-ական թվականները: Իր լեզվաբանական ուսմունքի հիմնական դրույթները հանգում են հետևյալին: Լեզուն մարդկանց հաղորդակցման միջոց է, նրանց մտերի ձևավորման և արտահայտման միջոց: Մարդկային լեզուն, որպես լեզու ընդհանրապես, գոյություն ունի առանձին լեզուների մեջ և դրանց միջոցով. ամեն մի լեզու իրենով խոսող հանրության կյանքի արտահայտիչն է, «նյութական, բարոյական և գլխավորապես մտավոր կյանքի հաջող կամ անհաջող վիճակի ծանրաչափը»: Լեզվի հաղորդակցական դերը անհրաժեշտորեն պահանջում է, որ տվյալ հասարակության իբրև հաղորդակցման միջոց ծառայող լեզուն լինի ընդհանուր՝ այդ հասարակության անդամների համար, բայց ինչպես որ հասարակությունը միատարր չէ և բաժանված է զանազան խավերի (դասակարգերի, դասերի ևն), այդպես էլ ընդհանուր լեզուն ունենում է իր «պեսպիսությունները», այսինքն՝ տարբերակային ձևերը (այժմյան տերմինաբանությամբ): Կարևոր է և այն, որ նա այդ տարբերակային ձևերը բնութագրում է և՛ սոցիալական, և՛ գործառական և տարածական հատկանիշներով, անվանելով դրանք Ավազանվո լեզու կամ Ագատաց լեզու, Ուսումնական կամ գիտնոց լեզու, Հասարակ կամ ընտանեկան լեզու, գռեհիկ կամ գեղչկաց լեզու և այլն: Այս թվարկման մեջ տեղ են գտել ինչպես սոցիալական, այնպես էլ գործառական տարբերակները, որոնց ավելանում են նաև տեղական խոսվածքները ու «պեսպիսությունները», այսինքն՝ բարբառները, որոնց աշխարհագրական դասակարգումները՝ հնչյունաբանական և ձևաբանական բնութագրությամբ հանդերձ, նվիրված է «Նախաջավիղի» մի ընդարձակ հատվածը: Շեշտելով, որ ամեն մի լեզու, հետևաբար նաև հայերենը, որպես տվյալ հասարակության լեզու, ունի իր գոյության տարբերակային ձևերը, Այտընյանը գտնում է, որ դրանց ամբողջությունը և անխզելի միասնությունն էլ

հենց տվյալ հասարակության ընդհանուր ու միասնական լեզուն է: Այտրնյանի այս դրույթները, որ ներկայացնում են լեզվի դիալեկտիկական ըմբռնումը, երան բարձրացնում են իր ժամանակի լեզվաբանության մակարդակից ու հասցնում մեր օրերի լեզվաբանության աստիճանին: Այս դիալեկտիկական ըմբռնումն էլ, ահա, երան կանգնեցրեց լեզվի ուսումնասիրության պատմական հայեցակետի վրա: «Մենանի, ապրիլ, յուր նմանը առաջ բերել և մեռնել, ասոնք են մարդկության և անոր շատ իրողությանց էական վայրկյաններ: Մարդկային խոսողության գործիքը, ան ալ հարկավ այս չորեքպատիկ անցքերեն կանցնի...Ինչպես մարդկային ամեն բան նմանապես լեզուներն ալ... իրենց փոփոխություններն և րստ այսմ իրենց պատմությունն ունին: ...Լեզվաց այս հառապատիկ վայրկյաններն այնչափ բնդարձակ շրջաններ (*période*) են՝ որ անոնց ապրատման կետն անկարելի է նշոել... Այդ փոփոխությունները, այդ բնության անցումները՝ վիճակէ վիճակ անզգալի փոխադրություն մրն են, որանց բոլորը մեկանց միևնույն լեզվին գունդը մեղմ ծիածանը կկազմե» (էջ 31): Շատ պարզ է ասված. ամեն մի լեզու ունի իր ծագման, զարգացման ու մաճայման պատմությունը, որ ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ լեզվի պատմական փոփոխությունների ամբողջությունը: Այդ փոփոխությունները ծագում են լեզվի մեջ, ծավալվում ու զարգանում որպես օրինաչափություններ և առաջ բերում նոր որակ. «Լեզվի մը ծագումը՝ այն անզգալի փոփոխությանց շարունակությանը մեջն է. և ծնած կին-մարվի՝ երբ որ յուր նախընթացին բարոյապես գաղափար հատուկ կերպարանիմ առած է» (էջ 32): Այսպես, ահա, Այտրնյանը յուսաբանում է լեզվի պատմական զարգացման դիալեկտիկան, երա էվոլյուցիոն զարգացումը, որ հանգեցնում է որակական անցման: Ըստ որում, հնի գըրկում սաղմնավորվող ու զարգացող նորը նա դիտում է որպես անհրաժեշտություն, որպես զարգացման ընդհանուր պրոցեսի արտահայտություն, գտնելով, որ այդ փոփոխությունները, այդ ներքին զարգացումը պայմանավորված են հասարակության զարգացումով, որ առաջ է բերում հնչպես մտածողության, այնպես էլ դրա նյութական ձևը-

վորման ու արտահայտման համակարգի՝ լեզվի, աստիճանական փոփոխություններ հաղորդակցման գործընթացում՝ հանգեցնելով որակական նոր վիճակի, որակական անցման հինից՝ նորին: Սա նշանակում է, թե նորի ծնունդը և հինի մահացումը պատմական զարգացման անխուսափելի ճանապարհն է և ոչ թե հինի խաթարումն ու աղավաղումը: Սրանից էլ, ահա, իրենին բխում է առաջադրված հարցի գիտականորեն հիմնավորված, միանգամայն ճիշտ պատասխանը. հինը՝ գրաբարը, հին դարաշրջանի գրական լեզուն է, նորը՝ աշխարհաբարը, հին հայերենի պատմական զարգացումով առաջացած ու կազմավորված՝ նոր դարաշրջանի կենդանի լեզուն. «Հիներուն խոհելու կերպը՝ նորերուն կերպեն շատ տարբեր է, վկա են ոչ միայն հին և նոր աշխարհի լեզվաց շեմքն ու կազմությունը, այլ՝ բացատայտ և նյութական կերպով՝ հին և նոր մտածնագրության վարկպարագի համեմատությունը: Եթե մենք գմեզ հին ժամանակներու չենք կրնար փոխարեր, ինչպե՞ս կուզենք որ հին ժամանակներուն խոսվածքը մեր ժամանակները բերենք» (էջ 287): Հիանալի է ասված, նոր ժամանակների համար նո՛ր լեզուն պետք է ոտանա գրական լեզու: Այս տեսակետի ճշգրտությունն է, ահա, ապացուցված գրքում, ըստ որում՝ ոչ միայն տեսականորեն, այլև գործնականորեն: Պաշտպանելով և տեսականորեն ապացուցելով աշխարհաբարի՝ գրական լեզու ընդունելու տեսակետը՝ Այտընյանը գործնականորեն կիրառեց այդ սկզբունքը՝ իր գիրքը գրելով աշխարհաբար լեզվով և դրանով իսկ ապացուցելով, որ աշխարհաբարը լիակատար կերպով բավարարում է ամենաբարդ ու խոր մտքերը հիանալիորեն արտահայտելուն:

Ընդունելով, որ գրաբարը հին ժամանակների լեզվական համակարգն է, աշխարհաբարը՝ նոր, Այտընյանն իր գրքի երկրորդ մասում՝ «Քերականության» մեջ, ներկայացրեց այդ նոր համակարգը՝ աշխարհաբարի բերականական համակարգը, խոսքս գիտական ու համակողմանի նկարագրությամբ: Այտընյանի «Քերականությունը» աշխարհաբարի,հիմնականում արևմտյան աշխարհաբարի, բարձր գիտական մակարդակով գրված գիտական բերականություններ

է և այսօր էլ պահպանում է իր գիտական արժեքը: Սակայն, դրա հետ միաժամանակ, այդ հերակաևությունն այսօր ստացել է նաև մի երկրորդ, ոչ պակաս արժեք. հերակաևական այն համակարգը, որ ներկայացված է այդտեղ, արտացոլում է աշխարհաբարի վիճակը անցյալ դարի 50—60-ական թվականներին, ուստի և աշխարհաբարի պատմությունն ուսումնասիրողների համար նա էլակետային աղբյուր է գրական լեզվի հետագա զարգացման ու մշակման ուսումնասիրության առումով:

Աշխատության երրորդ մասը՝ «Հավելվածը», գրաբարի համառոտ հերակաևությունն է:

Այսպես, ուրեմն, Առնո Այտընյանի «Քննական հերակաևությունը» թե՛ իր լեզվաբանական ուսմունքով, թե՛ հայոց լեզվի պատմական ուսումնասիրությամբ, և՛ թե հերակաևական նկարագրությամբ լիովին պահպանել է իր գիտական արժեքը, այժմ էլ բավարարում է գիտության պահանջներին, և հենց դրանով էլ թելադրված է գրքի վերահրատարակությունը:

ԷԴ. ԱՂԱՅԱՆ

ՀՆՆԱԿԱՆ ՀԵՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ

ԱՐԴԻ ՀԱՑԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ՔՆՆԱԿԱՆ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԹԵՐՀԱՐԱԾ

ԿԱՄ

ԱՐՊԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՆԴԵՐՁ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՄԲ ՅԻ ՅՈՒՆԼՈՒԱԾՈՎ

ՅՕՐԻՆԵԱՑ

Հ. ԱՐՍԷՆ Վ. ԱՅՏՆԵԱՆ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆ

1866. ՌՃԾԹ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

“Յառաջաբաններն հասարակօրէն չեն կարդացուիր. բայց եւ այնպէս իւրաքանչիւր նոր գրքի հեղինակ պարտաւորեալ է յառաջաբան մը գրելու՝ իւր աշխատութեանը պատճառն ու առաւելութիւնը ցուցընելու համար:,, — Այսպէս կը սկսի նոր մատենագիրներէն մէկն իւր յառաջաբանը: Քերականութեան մը հրատարակութեան վախճանը յայտնի է, քիչ շատ ընթացքն ալ. բայց առաջակայ գործոյս նորութիւնն ու յատուկ նկարագիրն իրաւամբ քանի մը խօսք սպասել կու տայ առաջին էջերուն մէջ:

Եթէ ճշմարիտ է թէ չկայ ազգ եւ ոչ ժողովուրդ՝ որ առանց առանձինն ուսում՝ ու պարապմունք ընելու իւր սեպհական մայրենի լեզուն անսխալ խօսելու եւ գրելու պարծանքն ունենայ, բնական է որ ամէն մտաքի հասարակութիւն այն ուսման կարեւորութիւնը ճանչնայ եւ զգայ կարօտութիւնը: Լեզու մ՚որ աւանդական միայն է առանց գիտնական հիմնի, այսինքն թէ պարզապէս ժառանգութիւն մը եւ ոչ ուսման ստացուածք, կրնայ թերեւս ճշգրտութեամբ նաեւ վայելչութեամբ ալ գործածուիլ, բայց մինչեւ որոշ սահման մը: Դարձէ դուրս հանճարներ՝ որոնց բնական կարողութիւնն ինք իրեն կարենայ առաջնորդել յաջողութեամբ, անպակաս եղած են ամէն աւուն. բայց այնպիսի հանճարն անհատական միայն՝ իսկ կարօտութիւնն ընդհանուր ըլլալով, հասարակութիւնն իրաւունք կ՚ունենայ տրտնջելու՝ թէ ստիպուած է օրինաք խօսիլ, օրինաք գրել, օրինաք գործել՝ առանց օրէնքը ճանչնալու, քանի որ նոյն գիտութեան փականքը փականքի տակ պահուած կը մնայ: Եթէ ամէն մտաքի ժողովրդոց զգալի է այդ կարօտութիւնը, քիչ ան-

իրաւութիւն ըրած չէինք ըլլար մեր ժողովրդեան ալ, եթէ չամարէինք թէ չգիտց, թէ հիմացաւ ունեցած հարկաւորութիւնը, թէ հինդրեց որ այն օրինաց մատենաը ձեռքը տրուի, թէ չբողոքեց այնպիսի անհոգութեան մը դէմ: Այս, հինդրեց, եւ հինդրեց ստիպով. մանաւանդ թէ կը յաւելունք՝ որ պիտոյքն այնչափ ակներեւ էր՝ որ աւելորդ էր հասարակութեան հինդրքին ու բողոքմանն սպասել:

Այս կարգի անփութութիւն կամ լռութիւն մը հասարակաց պարզ ակնկարութեանն առջեւ կրնար արդարանալ ատեն մը՝ որ գրչութեան սահմանն անձուկ էր, եւ Արդի լեզուին պաշտօնն ու գործունէութիւնը երկբայական. բայց ոչ այս օրս, այնպիսի ժամանակ մը՝ ուր մատենագրութեան սահմանները միշտ ընդարձակուելու վրայ են, եւ ուր՝ առանց լեզուի գրական ուսման իւրաքանչիւր գրող եթէ ոչ արդէն աղաւաղիչ՝ գոնէ ի վիճակի կ'ըլլայ աղաւաղելու՝ այն վայրկենէն որ գրով հաստատութիւն ու մշտնջենաւորութիւն կու տայ իւր սխալին: Այսպէս՝ առաջին տարիներէն որ արդի լեզուին վրայ ուշադրութիւններն ուղղուեցան եւ նոր մատենագրութիւնն աւելի սպին սկսած էր միտելու, կը տեսնուէր որ ալ լռութիւնն ընդհատելու տեղն է, եւ ժամանակին պիտոյիցն համեմատ չափաւոր ընդարձակութեամբ քերականութիւն մը յօրինելու: Այս վախճանաւ հարկ եղաւ ձեռք զարնել դիտողութեանց, եւ մտնել ճամբայ մ'որ դեռ անկոխ էր, Ջանալով այլեւայլ տեսութեանց բաւղին մէջ միջին եւ ապահով ճանապարհաւ հասնիլ մեր եւ հասարակութեան նպատակին. այսինքն հաւաքել արդէն արժող օրէնքներն որ գրականապէս իրենց գոյութիւնն առած էին, եւ ոչ թէ նոր օրէնքներ հաստատել՝ իւրաքանչիւր անհատ դատաստան կրելու վտանգաւ. թող որ վստահ էինք թէ ժամանակը շատ բան պիտի ուղղէ, որոշէ ու կարգաւորէ: — Այսպէս՝ ասկէ իբր 15—20 տարի յառաջ:

Վերջին տարիներս որ քանի գնաց ծանրագոյն կերպարանք մ'առաւ այս լեզուի խնդիրը, եւ քայնժամ իբրեւ լոկ հետաքրքրական բան կամ զուտ բանասիրա-

կան գրաղմունք նպաւածն սկսաւ վերջապէս ազգային գործոց կարեւոր եւ հաստատուն մասն համարուիլ, եւ միւս կողմանէ դարձեալ պէսպէս տեսական եւ գործնական խնդիրներ յաճախելով՝ գործոյն հրատարակութիւնն ալ սկսաւ ստիպողական ըլլալ: Բայց նոյնպիսի պարզ քերականութիւն մը միակողմանի կամ՝ կիսով միայն ծառայութիւն մ'ըրած կ'ըլլար արդի հանգամանաց մէջ՝ առանց լեզուին ծագումն ու բնաւորութիւնը քննելու, առանց հիմակուան գործածութիւնները՝ որ խնդրոց նիւթ էին, հին ժամանակուաններուն հետ բաղդատելու, եւ առանց գրաբար հայերէնն ալ աշխարհաբարին հետ քովէ քով դնելու: Միով բանիւ ամէն պարագաները մէկտեղ՝ կ'երեւայ թէ կը պահանջէին առաջին անգամ՝ ոչ Քերականութիւն մ'ի պէտս դպրոցաց, այլ իրօք Քննական քերականութիւն մ'ի պէտս բանասիրաց, որ զանազան խնդրոց լուծումն ու պէսպէս հարցմանց պատասխանը, եւ մանաւանդ շատ երեւոյթներու պատճառն ու մեկնութիւնը կարենար տալ: Ասոնք դիտելով մեր փոյթն եղաւ իրօք նոյն քննական ձեւի բերել յիշեալ քերականութիւնը. (որուն վրայ տես Նախաշաւիղ, երես 324, 326:) ի վերայ այսր ամենայնի այն նիւթի կարգաւ կամ՝ քերականական ընթացքին համեմատ զետեղուած տեսութիւնները՝ յայտնի է որ դեռ շատ հեռու կը մնային քննասէր մտքերու ամբողջական գաղափար մի տալէն. եւ չէ թէ բոլոր լեզուին հանրական տեսութիւնը այլ միայն՝ անոր այս կամ այն մասին ընթացքն ու հնոց եւ օտարաց հետ մասնական յարաբերութիւնները կը քննէին: Ուստի պատշաճ էր մեր նպատակին հասնելու համար յատուկ ներածութենէ մը անցնելէն ետքը քերականական մասնաւորութեանց մէջ մտնել. այսպէս նաեւ աշխարհաբարի բոլորական տեսութիւնն ստանալէն ետեւ՝ անոր գրաբարի հետ ունեցած յարաբերութիւնները չէին ներեր՝ առանց ասոր ալ ընդհանուր տեսութիւն մը տալու անգնիլ. ուստի հարկ էր առանձին գրաբարի քաւելուածով մը բովանդակ հայերէն լեզուի գաղափարը լրացընել:

Այսպէս երկք բաժանմամբ նախաշխատիր, փիլիսոփայական եւ քաղելոած մէկը գմէկ ամբողջացնող մասերով այս գրաւոր աշխատութիւնը կ'աւանդենք ընթերցելոց պատասխանին, միանգամայն նորանոր տեղեկութեանց նիւթ ընծայելով։

ՆԱԽԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ կամ ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ընդհանրապէս մարդկային լեզուի ընթացքին վրայ ճառելն ետքը՝ պատմաբանական կարգաւ կը սկսի մեզի ծանօթ հին ժամանակներու հայերէնին դիրքն ու վիճակը քննել, եւ հետզհետէ գարէ գար անցնելով առած միշտ նորագոյն կերպարանքը, եւ վերջապէս մեր օրերուն մատենագրական եւ ընտանեկան կենդանի լեզուին վրայ կը կնքէ լեզուին պատմութիւնը. ուր նոր գաւառականներն ալ՝ որ քերականութեան մէջ շատ թեթեւ անցուած են, մէկ մէկ մասնաւոր տեղ կը գրաւեն։ Վերջին գլուխները լեզուին ներկայ եւ ապագայ վիճակին, եւ գրաբարի դիմաց առած կամ առնելու դիրքը վրայ խորհրդածութիւնք են։ — Յայտնի է որ այ բաւական չէր այս տեսութեամբ դիտուած հայերէնը պարզապէս գրաբար եւ աշխարհաբար զանազանել. քննութիւնները չէին կրնար ճիշդ ըսուիլ եւ ոչ հետեւութիւններն ուղիղ կրնային ելլել, եթէ ոչ լեզուին այլեւայլ աստիճաններն իրարմէ զատելով. բուն հին կամ նախնական հայերէն. մատենագրական եւ ընտանեկան հին լեզու. ստորին գրաբար. հին եւ նոր գաւառականք. հին կամ նախնեաց ռամկօրէն. նոր ռամկօրէն, նոր ընտանեկան եւ արդի գրաւոր հայերէն։

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ նոր հայերէնին (մանաւանդ արդի գրաւոր լեզուին) յատուկ օրէնքներն երկք գլխաւոր մասս բաժնած կ'աւանդէ. 1. Մասանց-բանի կազմութիւն. 2. Մասանց-բանի համաձայնութիւն, եւ 3. Քերականական յատկութիւնք։ Իսկ Ուղղագրութեան, Առոգանութեան եւ Տաղաչափութեան վրայ, որ քերականական ուսման լրացուցիչ մասունքն են այդ երկք մասերէն դուրս կը ձգէ. (տես քեր. եր. 327։) Մասնաւորապէս նոր լեզուին տաղաչափութեան շատ տեսակներու ընդունակութիւնը մտածելով՝ այս մասն

ընդարձակ բռնուած է, եւ կրնայ նոր կարգաւն ու դիւրացուցիչ բաժանմունքներով հետամուտներուն փափաքը լեցընել։ — Բայց գլխաւորաբար քերականութեան քննական ու հնագիտական մասին առանձին գործն եղած է՝ նախ եւ ուղղակի նախնեաց ոսկւօրէն լեզուին եւ երկրորդաբար ու թեթեւակի գրաբարի հետ նոր լեզուին իւրաքանչիւր մասը բաղդատել, անոնց ծագումն ու հնագոյն ձեւերը փնտռել, շատ տեղ երկընկակ հատուածներով լեզուին այլեւայլ մասանցը գարէ ի գար առած կերպարանափոխութիւնը ցուցընել. եւ զարձեալ օտարոտին նշանակել, կամ օտար կարծուածը մերկնել, եւայլն։ — Լեզուին հնագիտական կամ համեմատական ծանօթութիւններն այս ‖ նշանով որոշուած են։

Յանէլոնեան ուղղակի գրաբար հայերէնի ընդհանուր տեսութիւն մըն է, որ լեզուն ըստ կարի մէկ նպատակի տակ ամփոփած եւ գլխաւոր կնճիռները պարզելով, այլեւայլ մասանցը նոր ըմբռնում տալով, միանգամայն աշխարհաբարի հետ համեմատութիւնը դիւրացընելու նպատակաւ կ'ուղղենք բանասիրաց, որոնց ըստ ինքեան աւելորդ էր գրաբարի մասն առջեւնին դնել. (տես քեր. երես 430։)

Այս կերպով աշխարհաբարը գրաբարէն անանջատ բռնելով այդ երեք գլխաւոր մասանց մէջն ալ հինն ու նորը իրարու կցելով՝ կրնանք թերեւս յուսալ որ արդի աղքատութեան առջեւ վաղեմի մեծութեան գանձուն այլեւայլ դռները բանալու առեն՝ գրաբարի գանձանակին մէջն ալ մեր գոյգն նաքարակիտն հանգանակած ըլլանք. միշտ կատարելագործութիւնը ժամանակին յանձնելով։

Այս կարգի ձեռնարկութիւն մը՝ որուն իւրաքանչիւր մասն երկայնժամանակեայ քննութեանց կարօտ է, թէեւ ըստ էական մասանցը շատ տարիներու մտադրութեամբ հաստատուած եւ նաեւ կրկին կրկին դասատուութիւններով փորձուած, այսու ամենայնիւ հասարակաց մտադրութեանն ու երկարագոյն փորձառութեան առջեւ անշուշտ այլազգ պիտի դատուի քանի մը

քանի մէջ*: Եւ ընդհանրապէս այս չափաւորութեամբ կը դիտենք մեր վճիռները տուած ըլլալ, հաստատ գիտնալով՝ որ նոյնպիսի ընտրութեանց մէջ, որոնք դատական հեգինակութեան մը վրայ չէին կրնար հիմնուած ըլլալ, կրնայ շատ անգամ անձնական տեսութիւն մը, մասնական ըմբռնում ու ճաշակ, եւ միով բանիւ անհատականութիւն սպրդած ըլլալ: Եթէ հասարակօրէն քերականութիւն գրողներն իրենց նախորդացը վրայ կատարելութիւն մ'աւելցընել կը դիտեն, մենք գոհ կ'ըլլանք մեր յաջորդաց առջեւը ճամբան հարթած ըլլալով. եւ կը կնքենք յառաջաբանը նոր քերականի մը խօսքովը՝ թէ "Ընդ միտքս դրած ամենեւին՝ որ այս առաջին հրատարակութեամբս ըստ ամենայն մասին կատարեալ գործ մ'ի լոյս կ'ընծայեմ. բայց կը յուսամ որ մէջը մնալու վարդապետութիւն չգտնուի. եւ եթէ ընթերցողներուս հանդիպելու դժուարութեանցն ամէն մէկուն լուծումը չեմ տուած, պէտ վստահ կրնամ ըլլալ որ գիրենք սխալ ճամբու մը առաջնորդած չըլլամ" որմէ հարկաւորին եմ դառնալ:,,

Ղեւոնդեան, աշեաստանեան քաղաքական վարչաւորուած կը համարինք՝ եթէ բազմութեան խնդիրքը կատարած առեննիս գոնէ տակաւին օգտութեան նպաստած ըլլանք:

---

* Թէպէտ Ղեւոնդեան մէջ քննութեանց մէկ մասը լրացած ըլլայ կամ քանի մը բան նորագոյն տեսութեանց հաճեմատ ճշդուած եւ աւելցուած. բայց գլխաւորաբար հնագիտական մասն՝ որ գեռ մեծաւ մասամբ հին գրոց եւ մանաւանդ ձեռագրաց ու յիշատակարանաց մէջ թաղուած ներմէ է, առ այժմ միայն մերձաւորապէս կրնար հասնուիլ:

ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻՆ ԾԱԳՈՒՄՆ, ԷՈՒԹԻՒՆԸ, ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՑ ՎԻՃԱԿԸ

Երես.

Լեզու՝ իբրեւ պատմութեան նիւթ 25

1. Գրաբար եւ աշխարհաբար հայերէնի ընդհանուր գաղափարը 27

2. Մասնաւոր լեզուի բնական ընթացքն ու փոփոխութիւնները 31

3. Հայաստանի հին լեզուին վիճակը. մեզի ծանօթ գրաբար հայերէնը. հին գաւառականներու գոյութիւն 42

4. Հին Հայաստանի մէջ ամէնօրեայ լեզուի մը հետքեր. կամ Աշխարհաբար հայերէնի ծագումը: Հին մատենագրական եւ հին ընտանեկան լեզու. Դ եւ Ի գար 47

5. Հին ընտանեկան լեզուին կերպարանքը, կամ՝ սկզբնական ամէնօրեային յատկութիւնները, (բառաքերականական օրինաց.) 61

Ա. Բառագիտական մնան 63

Բ. Կազմաբանական մնան կամ ճշդիւ քերականական կազմութիւն 76

Գ. Համաձայնական մնան 103

6. Միջին դարու հայերէնի վիճակը գրաբար եւ աշխարհաբար. Զ եւ Է դար 121

7. Գրաբար՝ մեռեալ լեզու, եւ կերպաւորեալ աշխարհաբար հայերէն. Ը, Թ, Ժ դար 130

8. Ստորին դարեր: Նոր հայերէնի հիմնէն զատուիլն ու յառաջանալը: Նախնեաց ամէնօրէն, եւ աշխարհաբար մատենագրութիւն. ԺԱ—ԺԳ դար . . 146

9. Նոր ժամանակներ: Գաղթականութիւնք. Նոր լեզուին ճիւղաւորութիւնը կամ Արդի հայերէն գաւառականները. ԺԵ—ԺԹ դար 161

Երես.

Ա. Առաջին գաւառական 168
Բ. Երկրորդ գաւառական 176
Գ. Երրորդ գաւառական 180
Դ. Չորրորդ գաւառական 193
Չորս գլխաւոր գաւառականներու համեմատութիւն 219
10. Օտարութիւնք կամ այլազգի խառնուրդք . . . 223
11. Լեզուի նորոգութիւն, կամ Արդի հայերէն գրաւոր 236
12. Խորհրդածութիւնք Գրաբար հայերէնի դպրաման պատճառը 251
13. Նոր լեզուին պաշտօնը, իւր ներկան եւ ապագան: Մշակելու կերպին վրայ կարծիքներ 256
14. Աշխարհաբարի հակառակորդ կողմ 261
15. Գրաբարի հակառակորդ կողմ 308
16. Երկու կողմանց միաբանութեան փորձ 317
17. Արդի հայերէն լեզուի քերականութիւն 321
Վերջաբան 330

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԴԻ ՀԱՑԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

(Մէջի թուները քերականական կանոնաց թուահատիարներն կը ցուցընեն:)

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ. — *Քերականութիւն. — Գիր. — Խօսք. — Մասունք-բանի* 1

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՌ — ԿԱՄ ՄԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ.

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ. — ԱՆՈՒՆ 4
ՅՕԴՈՒԱԾ Ա. *Անուան թիւը, հոլովն ու հոլովումնքը* 5
Թիւ, 17. Հոլով, 20. Հոլովումն, 21:
§. 1. Կանոնաւոր հոլովմունք 7
Ա հոլովումն, 25. Բ հոլովումն, 26. Գ հոլովումն, 28. Դ հոլովումն, 33:

Երես.

§. 2. Անկանոն կամ Զարտուղի Հոլովմունք . . 10

Ա. Կէս զարտուղիք, 39. Բ. Բուն զարտուղիք, 54։

‖ Առջի լեզուին հոլովմանց ծագումն ու հնագոյն ձեւերը. երես 8, 13, 14, 16։

§. 3. Նախդիր։ Անանախդիր հոլովներ 17

§. 4. Կորուսամամբ եւ փոփոխամամբ հոլովմունք . 19

ԾՕԴՈՒԱԾ Բ. Անուան յօդը 22

§. 1. Որոշեալ կամ Որոշիչ յօդ . . . . . —

§. 2. Անորոշ յօդ 24

‖ Մը անորոշ յօդին հին ձեւերը. երես 25։

ԾՕԴՈՒԱԾ Գ. Գոյական եւ ածական 25

§. 1. Ածական անուն . . . . . —

§. 2. Ածականին աստիճանները 27

Ա. Դրական, 97. Բ. Բաղդատական, 98. Գ. Գերադրական, 99։

ԾՕԴՈՒԱԾ Դ. Ցատուկ, Թուական եւ Մասնական անուանք 28

§. 1. Ցատուկ անուանք . . . . . —

Ա. Գոյական յատուկ անուն, 107. Բ. Ածական յատուկ անուն. 108։

§. 2. Թուական անուանք 30

Ա. Բացարձակ, Բ. Դասական, Գ. Բաշխական, 117։

‖ Թուական անուանց հին ձեւը. երես 33։

§. 3. Մասնական անուանք 34

Հարցական, 137—140։

‖ Հին ա.ավել. մասնական անունները. երես 37։

ԴԼՈՒԽԻ ԵՐԿՐՈՐԴ. — ԴԷՐԱՆՈՒՆ 38

Գոյական եւ Ածական դերանուններ, 146. Դերանուան դէմքը, 147։

§. 1. Անձնական դերանուն 39

§. 2. Ցուցական դերանուն 41

Դիմորոշ կամ Դերանունական յօդեր, 159։

§. 3. Սեռացական դերանուն 45

Սեռականէ-ուղղական, (սեռացական.) 176։

§. 4. Ցարաբերական դերանուն 51

‖ Առջի լեզուին դերանուանց ծագումն ու կազմութիւնը, կամ նախնեաց ա.ավելորդին դերանունները. երես 39, 40, 43, 45, 48, 49, 51։

Երես.

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ. — ՐՈՆ 52

Ա. Ներգործական, 185. Բ. Կրաւորական, 186 Գ. Հետք, 187: — Եղանակ, ժամանակ, թիւ եւ Դէմք, 188: Լծորդութիւնք, 193:

ԾՕԴՈՒԱԾ Ա. Բայերու խոնարհմունքը 54

§. 1. Իական բայ. Ա. եմ. Բ. Ըլլալ . . . . —

§. 2. Կանոնաւոր խոնարհմունք, կամ Առաջին լծորդութիւն 55

Ա. Ներգործական եւ հետք բայերուն չորս լծորդութիւնք . . . . . —

Ա լծորդութիւն, 201. Բ լծորդութիւն, 202. Գ լծորդութիւն, 203. Դ լծորդութիւն, 204:

‖ Առաջին լծորդութեանց ծագումն ու կազմութիւնը. երես 60:

Բ. Կրաւորական բայերուն չորս լծորդութիւնը 60

§. 3. Անկանոն խոնարհմունք 62

Ա. Կէս զարտուղիք, 213. Բ. Բուն զարտուղիք, 217:

‖ Բայերուն խոնարհմանց դարէ ի դար կերպարանափոխութիւնը. 1. Խոնարհումն. 2. Կրաւորական. 3. Բայի ժամանակներ, եւ նշ, նոյ մնայնական ծագումը. եր. 69—78:

ԾՕԴՈՒԱԾ Բ. Պակասաւոր եւ Միադիմի բայեր. 79

§. 1. Պակասաւոր բայեր . . . . . —

§. 2. Միադիմի կամ Դիմազուրկ բայեր . . . 80

ԾՕԴՈՒԱԾ Գ. Բացատական, (Ուրացական կամ ժխտական) բայեր 82

‖ Բացատական բայերու ծագումն ու հին ձեւերը. երես 87:

ԾՕԴՈՒԱԾ Դ. Բայերու ածանցմունքը 88

Անցողական բայեր. 245.

‖ Նախնեաց ումպրէնին անցողականը. երես 93:

ԾՕԴՈՒԱԾ Ե. Բայերու ժամանակներուն վրայ գիտելիք 94

§. 1. Բաղադրեալ ժամանակներ . . . . . —

‖ Բաղադրեալ ժամանակներուն հին կերպը. երես 96:

§. 2. Ժամանակ չվնող մնայնիկներ 97

‖ Նէ մնայնական ծագումն ու հին գործածութիւնը. եր. 99:

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ — ԴԻՐՈՒԹ 100

‖ Հին եւ նոր դերբայները. երես 103:

Բայանուն 104

Երես.

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ — ՄԱԿՐԱՑ 107

§· 1· Բուն մակբայներ . . . . . —

Ա· Որակական, Բ· Ցեղական, Գ· Ժամանակական, Դ· Հարցական, բացասական, եւայլն։

§· 2· Գոյականէ-մակբայներ 110

Ա· Ցեղական, Բ· Ժամանակական։

§· 3· Հոլովեալ մակբայներ 112

Ա· Որակական, Բ· Ցեղական, Գ· Ժամանակական։

§· 4· Ածականէ մակբայներ 113

Ա· Որակական, Բ· Ժամանակական, Գ· Քանակական։

§· 5· Դերբառնական մակբայներ 114

Ա· Որակական կամ Յատկական, Բ· Ցեղական։

§· 6· Կրկնաւոր մակբայներ 116

Մակբայակերպներ, 299·

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ — ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ · · 119

§· 1· Բուն նախադրութիւններ. . . . . —

Ա· Ցետադաս, Բ· Նախադաս· 302։

§· 2· Գոյականէ նախադրութիւններ 121

§· 3· Մակբայէ նախադրութիւններ 124

‖ Հին ամփոփէնի մակբայներն ու նախադրութիւնները· 1· Նախդիր· 2· Մակբայներու կազմութիւնը· 3· Նախադրութեանց խնդրառութիւնը· երես 124—132։

ԳԼՈՒԽ ՀՕԹՆԵՐՈՐԴ — ՅԱՂԿՑ 132

‖ Հին ամփոփէնի չաղկապները· երես 135։

ԳԼՈՒԽ ՈՒՆԹԵՐՈՐԴ — ՄԻՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ · · 136

‖ Հին ամփոփէնի քանի մը միջարկութիւնները· երես 137։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽՕՍՔ — ԿԱՄ ԲԱՆԻԵՐՈՒ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ — ՀՈՄՈՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ·

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա· Անուն՝ քայի հետ 141

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ· Անուն՝ անուան հետ 144

§· 1· Գոյական՝ գոյականի հետ. . . . . —

Եր֊ես.

Ա· Բացայայտիչ եւ Բացայայտեալ . . . 144
Բ· Ցատկացուցիչ եւ Ցատկացեալ . . . 146
§· 2· Ածական գոյականի հետ 149

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ — ԽՆԴՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ . . . 152
ՅՕԴՈՒԱԾ Ա· Բայերու խնդիր 153
§· 1· Խնդիր֊սեռի . . . . . —
§· 2· Խնդիր֊բնութեան 155
Ուղղական խնդիր֊բն· 401· Հայցական, 405, Սեռական, 407· Տրական, 409· Աննախդիր տրական, 414· Աննախդիր ներգոյական, 417· Բացառական, 419· Գործիական, 422։
ՅՕԴՈՒԱԾ Բ· Դերբայներու խնդիր 164
ՅՕԴՈՒԱԾ Գ· Ածականներու, եւ թուական ու մասնական անուանց խնդրառութիւնը · 165
§· 1· Ածական անուններու խնդիր . . . . . —
Ուղղական խնդիր, 435· Տրական, 436· Բացառական, 439· Գործիական, 441։ — Բաղդատականներու խնդիր, 443։
§· 2· Թուական եւ մասնական անուանց խնդրառութիւնը · 169

ԳԼՈՒԽ ԵՐԻՐՈՐԴ — ՄԱՍՆԻՑ֊ԲԱՂԱԿԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ·
ՅՕԴՈՒԱԾ Ա· Անուն. 170
§· 1· Անուան թուոյն կիրառութիւնը 171
§· 2· Հոլովներու գործածութիւն 173
Ուղղական, Հայցական, Աննախդիր տրական եւ ներգոյական, 466—477· Սեռական, 475· Բացառական, 477· Գործիական, 480։
Հոլովոյ զգացկիութը 179
Տեղւոյ եւ ժամանակի որոշմունք 180
§· 3· Ածական եւ Գոյական 182
§· 4· Յօդերու գործածութիւնը 185
Որոշեալ յօդ, 501· Անորոշ յօդ, 524։
§· 5· Թուական եւ Մասնական անուանց գործածութիւնը 193
ՅՕԴՈՒԱԾ Բ· Դերանունանց եւ Դերանունական յօդերու գործածութիւնը 196
§· 1· Դերանուններ . . . . . —
§· 2· Դերանունական յօդեր 204

Երես.

ԳՕԹՈՒԱԾ Գ. Բայերու կիրառութիւն 206
§. 1. Բայերուն սեռը . . . . . —
§. 2. Բայերուն եղանակները ու ժամանակները . 208
ԳՕԹՈՒԱԾ Դ. Դերբայներու կործածութիւն . 214
§. 1. Դերբայ անորեալի 218
Ա. Ընդհանրական. 614. Բ. Ընդհանրական գոյական. 623. Գ. Ընդհանրական ածական. 627:
§. 2. Դերբայ ընդունելութիւն (ներկայ) . . . 225
§. 3. Դերբայ անցեալ 226
Ա. Անցեալ բայ. 635. Բ. Անցեալ գոյական. 638. Գ. Անցեալ ածական. 642:
§. 4. Դերբայ ապառնի 229
Այդ. ըո. վե դերբայներուն գործածութեան առանձին կանոնները 230
Այդի դերբայի գործածութեան Հնոյն Հինա բացատրութիւն. երես 231:
ԳՕԹՈՒԱԾ Ե. Անփոփոխ մասանց-բանի կիրառութիւնը 236
§. 1. Մակբայ . . . . . —
§. 2. Նախադրութիւն 239
§. 3. Շաղկապ 241
ԳՕԹՈՒԱԾ Զ. Բառերու կրկնութիւնը 247
Ա. Գոյական անուն. 706. Բ. Ածական անուն. 710. Գ. Բայ եւ դերբայ. 713. Դ. Մակբայ. 715:
ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ — ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐ . 252
ԳՕԹՈՒԱԾ Ա. Շրջումն կամ Շրջան . . . . —
ԳՕԹՈՒԱԾ Բ. Հնչումն 256
ԳՕԹՈՒԱԾ Գ. Աւելացութիւն 259
Գիտելիք. 750:
ԳՕԹՈՒԱԾ Դ. Բակառութիւն 261
Ա. Հոլովոց. 754. Բ. Թուոց. 757. Գ. Դիմաց. 758:
Հին ասկորէնի քերականական ձեւերը. երես 265:
Քերականական ձեւերու եւ Համաձայնութեան կանոնաց վրայ գիտելիք. երես 266:

երես.

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԼԵԶՈՒԻ ԾԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ — ԴԻՐՔԻ ԾԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ 268

ԾՕԴՈՒԱԾ Ա· *Կորուստման եւ փոփոխման կանոն* —

ԾՕԴՈՒԱԾ Բ· Ածանցական փոփոխութիւն · · 272

§· 1· Գրերու *ազմունքը* · · · · · · · · · —

§· 2· Գրերու *ամփոփմունքը* · · · · · · · 274

§· 3· Պատահական փոփոխութիւնները · · · · 275

‖ Հին Հայերէնի եւ մանաւանդ նախնեաց ռամկօրէն լեզուին գրերու ածանցական փոփոխութիւնները, եւայլն· երես 278—283։

ԾՕԴՈՒԱԾ Գ· *Տառադարձութիւն* · · · · · 283

Ա· *Հին ազգաց բառեր* · · · · · · · 284

Բ· *Նոր ազգաց բառեր* · · · · · · · 288

‖ Սորբին գարուց տառադարձութիւնը· երես 289—291։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ — ԲԱՌԵՐՈՒ ԾԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ 292

ԾՕԴՈՒԱԾ Ա· *Բառերու ձեւը* · · · · · · · —

§· 1· Պարզ *բառեր* · · · · · · · · · · —

§· 2· *Բառերու ածանցմունքը* · · · · · · · 293

Ածանց, 806· *Մանրիկ*, 809։ — Ա· *Նախադաս մանրիկ*, 818· Բ· *Ցետադաս մանրիկ*, 820։

§· 3· *Բարդ բառեր* · · · · · · · · · · 303

Ա· *Առանց յօդակապի*, 828· Բ· Ա *յօդակապով*, 830· Գ· Ո= *յօդակապով*, 833։ — *Հայերէն բարդութեանց ընդհանուր կերպերը*, 836։

§· 4· *Կրկնաւոր բառեր* · · · · · · · · 308

ԾՕԴՈՒԱԾ Բ· *Բառերուն նշանակութիւնը* · · 310

Ա· *Նշդնանշանք*, 851· Բ· *Առմունք*, 853։ Գ· *Նշանակութեան փոփոխութիւն*, 857։

‖ *Համեմատութեան* եւ պէսպէս առմունքներու դադումը· երես 313։ *Նախնեաց ռամկօրէնին* եւ արդի *լեզուին բառերուն նշանակութեանց տյլայլութիւնը*· երես 315—317։

ԾՕԴՈՒԱԾ Գ· *Ոճեր* · · · · · · · · · · 317

‖ *Հին ռամկօրէն լեզուին ոճերը*· երես 319։

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ — ԽՕՍՔԻ ԾԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ · 320

ԾՕԴՈՒԱԾ Ա· *Բառերու ընտրութիւն* · · · · 321

Երես.

Ա. Իսմայական բառեր, 867. Բ. Հնացեալ կամ անսովոր բացատրութիւններ, 868։

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ. Օտարութիւնք, (1. բառ. 2. ձեւ. 3. նշանակութիւն. 4. ոճ կամ դարձուած ։) 323

Ա. Դրաբարի վերծմունք 324

Բ. Տաճկերէնէ փոխառութիւնք 327

Գ. Եւրոպական լեզուաց նմանութիւն . . . 330

Նախնեաց լեզուին օտարութիւնները. երես 334—336։

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՅԱՂԱՁԱՓՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՆՈՒՑՈՒՄ 337

Ա. ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 338

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա. Ուղղագրութեան ընդհանուր սկզբունք 339

Ա. Հայնաւոր գրեր, 885. Բ. Բաղաձայն գրեր. 895։

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ. Տրոհումն 346

§. 1. Տողագարձ . . . . . —

§. 2. Կիսագրութիւն 351

Բուն կէտեր, եւ կիսագրութեան նշաններ։

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ. Համաձայնագրութիւն, եւ Գլխագրաց գործածութիւնք 357

Նախնեաց ուղղագրութեան կերպը. երես 359։

Բ. ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ 360

Ըստ Նախնեաց Առոգանութիւն. երես 360։

Հայերէն հին Առոգանութեան չափերը . . . 365

Քանի մը հայերէն տառերու հնչմունքը. 972—995։

Գ. ՅԱՂԱՁԱՓՈՒԹԻՒՆ 374

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա. Թուական ստանաւոր 376

§. 1. Տաղաչափութեան ոտքերը . . . . . —

§. 2. Հատած եւ Անդամ 380

երես.

§. 3. Ցանգ 387
Ա. Ցանգերու նոյնաձայնութեան աստիճանները 388
Բ. Ցանգերու դասաւորութիւն 395
Հին ատենուան յանգերը. երես 397։
§. 4. Տող եւ Տուն 398
Ընդհատել ոտանաւոր 401
ՅՕԴՈՒԱԾ Բ. Չափական ոտանաւոր 403
Թուական տաղաչափութեան ծագումը. երես 403։
Ա. Ըստ հնոց չափական 405
Բ. Միջին-Հայերէն չափական կամ Հայկական չափք 408
ՅՕԴՈՒԱԾ Գ. Ոտանաւորի տեսակներ 412
ՅՕԴՈՒԱԾ Դ. Տաղաչափական լեզու 413
§. 1. Տաղաչափական լեզուին վայելչութիւնն ու ազատութիւնները 414
§. 2. Տաղաչափական լեզուին զգուշալիքը . . . 422
Հին եւ նոր Հայերէն տաղաչափութեան արուեստը. երես 425։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԳՐԱԲԱՐ ՀԱՑԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԱՆՈՒՆ ԵՒ ԴԻԵՐԱՆՈՒՆ 431
Հոլով եւ Հոլովումն . . . . . —
Կանոնաւոր հոլովմունք 432
Ընկանուն կամ զարտուղի հոլովմունք 433
Հոլովմանց վերայ դիտելիք 434
1. Խառն հոլովմունք եւ սակս զարտուղիներ. 2. Կրկին հոլովմունք. 3. Պակասաւոր անուններ. (Անեզական եւ Անդրքնական.) 4. Երկրորդական հոլովներ. 5. Նախադրեալ հոլովներ։
Թուական անուանք 440
Միջակ կամ Մասնական անուանք 441
Դերանուանց հոլովումը 442
ԲԱՅ ԵՒ ԴԻԵՐԲԱՅ 444
Իական բայեր 445

Եր՛ես.

Կանոնաւոր խոնարհմունք 446

Ա. Պարզ բայերու լծորդութիւնք 448

Բ. Ցաւելուածով բայերու լծորդութիւնք . 452

Անկանոն խոնարհմունք. (Ջարտուղի բայեր.) . . 454

Բայերու խոնարհմանց վրայ դիտելիք 456

1. Ընդհանուր դիտելիք. 2. Մանր զարտուղութիւններ. 3. Խառն խոնարհմունք. 4. Կրկին ձեւով խոնարհմ. 5. Պակասաւոր խոնարհմ. (Պակասաւոր բայ. Հասարակ բայ. Դիմազուրկ.) 6. Բացատական բայեր։

ԱՆՓՈՓԽ ՄԱՍՈՒՆՔ-ԲԱՆԻ 464

Մակբայ . . . . . —

Նախդիր եւ նախադրութիւն 467

Շաղկապ 470

Միջարկութիւն . . . . . —

Անփոփոխ մասանց-բանի վրայ դիտելիք 471

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ 472

Անուն-բայի եւ բայ . . . . . —

Ածական, Ցատկացուցիչ եւ Բացայայտիչ . . . —

ԽՆԴՐԱՒՈՒԹԻՒՆ 473

Բայերու խնդիր . . . . . —

Դերբայներու խնդիր 475

Ածական անուանց խնդիր 476

ՄԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆ 477

Անուան ֆիւն ու հոլովք . . . . . —

Ցօդերու գործածութիւն 478

Բառերու կրկնութիւնն ու շարքը 479

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՈՒԾՄԱՆ ՎՐԱՑ քանի մը խօսք 482

ՑՈՒՑԱԿ. Քերականական բառեր այբուբենի կարգաւ. 491

ՀԱՄԱՌՕՏԱԲԱՌԻՆԿ

Ա՛ծ.	Աշտանակ.
Ա՛նբր.	անձրևանոյթ.
Ա՛նկ.	անկասարտ.
Ա՛նց.	անցեալ.
Ա՛պռ.	ապրուստ.
Ա՛ստ.	ստոյգ.
Ա՛ստ-ծ՛ր.	ստոյգանալ.
Բղդ.	բազդատականալ.
Բցռ.	բացատականալ.
Գ՛ործբր.	գործադրականալ.
Գ՛ործկ.	գործակատար.
Գ՛ր.	գրոհ.
Գ՛տ.	գործ՛ականալ.
Գ՛տյ.	գոյականալ.
Գ՛ր.	գոտկատ.
Գ՛րծ.	գործ՛ականալ.
Գ՛ւռ.	գառնատականալ.
Դ՛.	դիմբ.
Դ՛ներ.	դներուածոյ.
Դ՛ներ.	դերբայ.
Դ՛իմզդի.	դիմազդոյն.
Եզ.	եզական.
Եր.	երես.
Զ՛ջատ.	զատուկդիր.
Ը՛նդ.	ընդունելութիւն.
Ը՛ստ-ծ՛.	ընտրականութիւն.
Լ՛ծ.	լծորդութիւն.
Խ՛նդ.	խնդիր.
Խն. բ՛.	խնդիր – բանութիւն.
Խն. ս.	խնդիր – սեռի.
Խնդրհ՛.	խոնարհում.
Ղ՛ան.	ձևաբանութիւն.
Ղատ. կար.	նատուածոյ.
Կր. կր՛ր.	կրատդրական.
Հ՛յց.	հայցական.
Հ՛ոլ.	հոլովական.
Հ՛որ՛.	հատուտակ.
Հրմ՛. հրմ՛յ.	հրամայական.
Ո՛ր՛լ.	որիշ.
Ո՛ր՛կ. ո՛ր՛բ.	որակայ.
Ց՛ն. յ՛ոն.	յոնականութիւն.
Ց՛ղբ.	յոդնակի.
Ց՛ակ.	յատուկ (անուն.)
Ց՛ակց.	յատկացուցիչ.
Ց՛ր՛կար.	յատակատար.
Ց՛.ք. յ՛.ք՛.	յոդնակի.
Ց՛օդ.	յօդուած.
Ն՛եր. ներբ.	անդրդոյական.
Ն՛եր՛ծ՛.	անդրդոծական.
Ն՛եր՛ծ՛կ՛ելպ.	անդրդոծական.
Ն՛շ՛.	ճշգութականութիւն.
Ն՛ր. ներբ.	անդրդոյական.
Շ՛ղ. շղկ.	շղկական.
Ո՛ղ՛.	ողդական.
Պատ՛. պատմ՛.	պատմական.
Պ՛ր՛ւռ.	պարտաական.
Ռ՛մկ. ռ.ամկ.	ռամկական.
Ս՛. ն.	սահմանական անձնայ
Ս՛ն՛ռ.	սեռական.
Ս՛հ՛. սահ՛.	սահմանական.
Ս՛տր.	սոտրատական.
Ս՛տց.	սոտացական.
Տ՛.	տես.
Տ՛ղ. տ՛ղկ.	տաեղկական.
Տ՛ր. տր՛ս.	տրական.
Փ՛խ. փ՛խկ.	փոխանական.
Ք՛ներ.	քերականութիւն.

Քանի մը ուրիշ համառօտութեանց լուծումը՝ կրնայ ընթերցողը խօսքին ընթացքէն դիւրաւ գուշակել։

ՆԱԽԱՁԱՒԻՂ

ԱՐԹԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԻՐԱՒՈՒՆՔ, ԷՈՒԹԻՒՆԸ, ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆ

ՈՒ ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

~~~~~

"Ներկան ապագային յղացումն է..."

ԼՐԵՒՈՂՆԵՐ յառաջ բերել՝ բնութեան գործն է. երեւոյթներուն քննութիւնը՝ իմայականութեան: Բնութեան աշակերտ է ժամանակը, որուն բազմադիմի յեղափոխութեանցը շրջանակին վրայ դրոշմուած դէպքերը մեկմեկ անսպառ աղբիւր են քննող մտաց համար՝ որ միշտ պատճառաց եւ հետեւութեանց հետամուտ է:

Իւր մանականութեանը մէջ անբաւ եւ անսահման ապարեզ մը կը բանայ մեր առջեւ՝ մարդկային Մտաց ալ գործողութեանցն ընթացքը, որոնց գրախաւոր երեւեցուցիչն է խօսողութիւնը կամ Լեզուն. երբ րնդհանուր եւ հաստատ Նեքքնոյ մը հետ՝ մանանական եւ այլայլական Արտաքին մը սերտիւ լծակցեալ՝ անհատաբար կը բխէ, եւ յառաջ կը բերէ այն մտաւոբական - արտադրական դէպքերը՝ որոնց գումարութիւնը տեսակ մը Պատմութիւն եւ ժամանակագրութիւն կ'ընծայեցընէ: Պատմութիւնն այն վայրկենէն կը սկսի բարձրագոյն կարեւորութիւն մը ստանալ՝ երբ որ դիմքը հիւսող բազմակնճիռն թելերուն կապակցութիւնը դիտելով, քննելով իւրաքանչիւր դէպքերուն պատճառներն ու հետեւութիւնները՝ մերթ նախընթացին ձեռաքն զներկան եւ մերթ ներկային ղնախորդեցը ճանչնալէն զատ՝ ապագային համար ալ բաւ կարի ուղիղ տեսութեանց կարենանք առաջնորդուիլ:
~~~~~

Իրին կարեւորութեան վրայ հատատա համոզում մը՝ կը թելադրէ մեզի ազգային խնդրոյ մէջ նոր գլուխ մ՚ալ բանալու: — Սակայն մենք շատ բան խոստացող նախերգանքով մը պատրաստուած մոքբեռն ակնկալութիւնը անտարակոյս խաբած կ՚ըլլանք՝ եթէ յանկարծ ի մէջ բերենք թէ այս տեղս Հայերէնն լեզուի վրայ է խնդիրնիս, եւ մանաւանդ Աշխարհաբար Հայերէնի վրայ: Եւ ատոր՝ կ՚արժէ՞ արդեօք յոգնիլ եւ յոգնեցընել այնպիսի առարկայով մը՝ որուն ընդհանուր մարդկութեան մէջ վարած պաշտօնը ոչինչ մըն է, ազգին մէջ բռնած դիրքն աննշան, արդիւնքն երկբայական, եւ մատուցած ծառայութիւնը թերեւս այնչափ միայն օգտակար՝ որչափ ինտակար եղած է: Բայց որեւիցե առարկայ՝ իւր նեղքին որպիսութենէն եւ իւր անցեալ վիճակէն անկախ՝ կարծենք թէ բաւական կարեւորութիւն մը կ՚ատնուի այն առաջնէն որ գոնէ ներկային եւ ապագային մէջ ամբողջ ազգի մը մտաւորական գործունէութեանն իրբեւ առանցքն եղած՝ բովանդակ զանգուածն իւր վրայ թաւալելու որոշուած ըլլայ: Անկէ զատ անտարակոյս է՝ որ լեզուն իւր յառաջադիմութեան, անկման ու վերանորոգութեան վիճակներովը՝ անվրէպ ծանրաչափ մը կ՚ըլլայ՝ մարդկութեան փոփոխմանցը մէջ ազգի մը նիւթական, բարոյական եւ գլխաւորաբար մտաւորական կենացը յաջող կամ անյաջող վիճակին: Եւ ատ է լեզուի մը պատմական նշանակութիւնը: Ուստի ինչպէս ամէն պատմութիւն՝ նոյնպէս այս մասնական (լեզուի) պատմութիւնը՝ պատճառախնդիր համեմատութենց արժանի է՝ թէ իւր անցելոյն, թէ ներկային եւ թէ մանաւանդ ապագային համար:

Մենք խօսքերնիս մեր ազգային լեզուին վրայ ստմնատուրելով՝ ընդհանուրէն մասնաւորի իջած ատեններնիս կը սկսինք ընդհանուր մարդկայինն ազգայնացընել, եւ բսել՝ թէ Հայերէն լեզուն՝ Հայ մտաց արտադրիչը՝ (խորհող մտաց ձայնաւոր նշանը,) բաւական կարեւոր նիւթ է պատմական քննութեանց իւր ան-

Համար դէպքերով՝ որոնց շարքը հիւսելու համար ի-ր եւ առ մի վախճան միաբան կը կատարէին կերպով մը ազգայնացած՝ հոգեբանութիւն, տրամաբանութիւն եւ քերականութիւն, իւրաքանչիւրն իւր ընական օրէնքներն արժեցընելով։

1.

Շատ առեղծ ի վեր այն ամէնքն որ իրենց տեսակական ազգին զարգացմանն ու բարգաւաճանացը հոգն ունենալու կոչուած կը համարուին՝ չեն պակասած ներկայ եւ ապագայ սերունդոց ջերմաջերմ յորդորներ եւ կերպ կերպ նպաստ մատուցանել՝ որ մեծ ու պզտիկ իրենց գլխաւոր մտադրութեան, ջանից եւ ուսման նիւթ ընեն Ազգային լեզուն։ Բարեբախտաբար՝ այս նկատմամբ տեղնուած յաջողութիւնն այսօրուան օրս կը հակեցընէ մանաւանդ ըսելու՝ թէ երկու կողմերն ալ, յորդորիչն ու յորդորեալը, իրարու եւ բախտապարտ շնորհակալ կը ճանչցուին։ Իրն առաջադրութեան այս առաքինանին վրայ ըլլալով՝ նոյն ջանակալի յաջողութիւնը յանկարծ իւր ճամբան երկու շաւիղ բաժնուած կը տեսնէ, որմէ ծագած տարտամութիւնն ու անորոշութիւնը փոքր արգելք չէ յառաջադիմութեան ուղւոյն։ Բացատրենք։

Ա յսօրուան օրս երկու այլեւայլ հայերէն լեզուաց տէր ըլլալնիս ամէն խնդրէ եւ երկբայութենէ դուրս է։ — Հնութեան դիմաց նորութիւն, ճոխութեան՝ աղքատութիւն, ընդհանրականութեան դիմաց մասնականութիւն. մեռելութիւն եւ կենդանութիւն. առանք են մեր հայերէն լեզուն երկուքի բաժնող՝ Գրաբար եւ Աշխարհաբար զանազանող վայրկեաններըը։ Զատ նկարագիր եւ բնաւորութիւն, զատ բառից մեծերք, տարբեր նշանակութիւն եւ կիրառութիւն, զատ օրէնք եւ քերականութիւն. միով բանիւ՝ երկու էապէս իրարմէ զանազանեալ լեզուներ ըլլալու աչքին

կը պակսի. այնպիսի լեզուներ՝ որոնց երկուքն ալ, մէկը անցեալ եւ միւսը ներկայ աշխարհի լեզուներ բլլալով՝ իրենց յատուկ կենդանական ու գրաւորական կեանքն ունեցած են։

Մայրենի սեպհական լեզուին ուսումն ու մշակութիւնը հասարակաց ջանք եւ բնդհանուր փոյթ ըլլալու տեղն՝ բնական էր որ լեզուին առած ճիւղաւորութեան տեսակներուն համեմատ՝ կարծիքներն ու համակրութիւնները ալ երկու կողման մէջ բաժնուած բլլային։ Իրօք ալ անուրանալի է այս օրս մեր գրագիտաց մէջ Գրաբարի եւ Աշխարհաբարի կողմնակցութեանց գոյութիւնը[1]։ Երկու կողմն ալ զրով ու հրատարակութեամբ շատ անգամ առիթ ունեցան իրարու հանդիպելու։ Եւ ասիկա է այն անորոշութիւնն որ կ'ըսենք թէ երկու շաւղաց բերանն դէզ երբեմն կը կատեղէնէ։

Առանց այդ կողմնակցութեանց, որ իրարու ընդդիմակայ շահեր ունին, դատաւորութեան ու իրաւրնտրութեան պաշտօնը վրանիս առնելու՝ չանանք երկուքին ալ շարժառիթները պարզել, եւ տեսնենք թէ յորմէ՛ է երկպառակութեան հիմը. յուսալով որ խնդրոյ նիւթ եղած առարկային միայն ներքին հանգամանայն ու բնութեան քննութեանը մէջ կարելի բլլայ խնդրոյն լուծումը գտնել ապահովութեամբ։

Եւ նախ ի՞նչ է մեր ըմբռնումը կամ հասարակաց գաղափարը՝ հայերէնի եւ ի մասնաւորի աշխարհիկ լեզուին վրայ։ Ի՞նչ է կամ ուսո՞ւմ մեր մէջն այս լեզուաց երկութիւնը՝ ի տեսականն. եւ ի՞նչպէս ի գործնականն իւրաքանչիւրին իւր իրաւունքը կարելի է տալ։

---

1. Ցմանց համաք լսընցած կամ գրեթէ լսընցած խնդիր մըն է. որոնք կ'ուզեն ենթադրել թէ արդի լեզուին հակառակորդ կողմը՝ աննշան թուով կողմնակցութիւն մը ձեացած բլլայ։ Սակայն գրաբարի մեծութեան, ազնուութեան, գեղեցկութեան հրապոյրքն այնչափ է՝ որ վնասը ճանչցողներէն անպակաս պիտի բլլան միշտ՝ նոյնը միւսանգամ կանգնած տեսնել հետամուտները։

Հին եւ ամենահին լեզու մըն է, կ'ըսուի, մեր Հայրենիք Հայերէնը, թերեւս ծանօթ լեզուաց ամենուն անդրանիկ. որ բազմաթիւ դարերու բազմապատիկ յեղաշրջութեանց մէջէն անցած՝ միշտ իւր հին գոյութեանը հետ իւր սկզբնատիպ կերպարանքն ու վայելչութիւնն անաղարտ պահելով հասած է մինչեւ երկոտասաներորդ դարուն վերջերը՝ իբրեւ կենդանի լեզու. որուն վրայ ամէն աւետեն իրաւամբ պարծեցած է Հայաստան եւ դեռ կը պարծի: Բայց անկէ ետքը Հարապատ Հայերէն գրականութեան անկմանն ու անընդհատ իրար յաջորդող խեղճութեանց արդիւնքն եղած է՝ գրաբարի աղաւաղութենէն յառաջ եկած նոր Հայերէն լեզու մը՝ հետզհետէ այլեւայլ գաւառականներու բաժնուած եւ անհամար օտարոտի տարրներով խառնուած. որուն իրաւամբ Ոսկեօրէն անուն տրուած է. — եւ ասի է այս օրս Աշխարհաբար Հայերէն ըսուածը:

Ասասիկ Հայերէն լեզուին երկու տեսակներուն վրայ սովորաբար տրուած գաղափարը:

Հարկ է ըսել թէ երկու գաղափարներն ալ՝ եթէ ոչ սխալ՝ գոնէ շատ անճիշդ են եւ պակասաւոր. — որոնց վրայէն հետեւեալ խնդիրները կը կազմուին Հայերէն լեզուին նկատմամբ. 1. Թէ արդեօք մեր ճանչցած գրաբար Հայերէնին ծագմանը վրայ ինչ ապահով տեղեկութիւն, կամ անոր այնչափ քարձր հնութեանը վրայ ինչ գիտնական երաշխաւորութիւն ունինք. 2. Հին Հայերէն լեզուին վիճակն ուսած ծանօթ է մեզի. 3. գրաբարի հարստաւորութիւնը, ուսած եւ կենդանութիւնը, մինչեւ ո՛ր դար կը Հասնի. 4. աշխարհաբար Հայերէնին սկիզբն ո՛ր աւետեն է. 5. Թէ ասոր ծագումը ո՛ր եւ որպիսի պատահարաց արդեանց մէջ փնտռելու է. եւ 6. Թէ ինչ է այս երկու լեզուաց իրարու յարաբերութիւնը: Առաջարկեալ նիւթոյս բնութիւնը կը պահանջէ որ այս տեղս մեր մտադրութիւնը գլխաւորաբար վերջին խնդիրներուն վրայ ամփոփենք. եւ ապահով ճամբէն չխոտորելու Համար՝ Նախ մեր տեսութիւնները բուն

մարդկութեան խորքն ուղղակի բխեցրնել՝ դիտելով ընդհանուր մարդկային մտաւորական ընթացքը եւ, բնութեան ու ժամանակի գործողութեանց օրէնքները, առանց կամայական դրութեանց, որոնք որչափ նպաստիչ ցոյցքերէ զուրկ են, նոյնչափ կեղակարծ պէտք են համարուիլ։ Ինչպէս ամէն ճշմարտութեան քննութեանը՝ նոյնպէս ասոր ալ տեսակ մը անձնուրացութիւն պէտք է. այսինքն հետազօտութեանց մանաւանդ վճռոց մէջ անաչառութիւն, զոհելով որեւիցէ անձնական տեսութիւն կամ համակրութիւն, անտարբեր կենալ ապատել որ ուղիղ եւ բնական հետեւութիւնները թելնք խօսին, եւ մենք մտադիր ընդունինք զիւնն ու յարգենք ճշմարտութիւնը։

Խնդիրս անգամ մը այսպէս ընդհանրանալէն ետքը՝ այնչափ աւելի կը պայծառանայ՝ որչափ ընդհանուր լեզուագիտութեան աղբիւրներուն մերձենալ, եւ կը ճշդուի այնչափ՝ որչափ որ իրն իւր պատմական եւ բնական դրից մէջ ջանացուի մուծանել։ Հոն, պատմութեան արձակ տապարէզին վրայ՝ բազմապատիկ կարծեաց ձգած տառերնեքուն մէջ կը սկսի լեզուին "ներկայ վիճակն իւր անցածովը լուսաւորուիլ"։ Բայց եթէ խնդրոյս մէջ հարկ է իմաստասիրել, հարկ է որ համեմատութեամբ յառաջանանք, եւ չմոռնանք մենք գմեզ այն ընդհանուր աղբեաց ուսմանէն դուրս՝ որմէ հայ ազգը չէր կրնար ինք զինքը հանել, եւ ոչ՝ լեզուներս այն հոգեբանական օրէնքներէն ազատ կացուցանենք՝ որոնցմէ մարդկային բարբառ մը կամ մանաւանդ ընդհանուր մարդկային միտքը չի կրնար բացառութիւն ընել։ Ա յսու ամենայնիւ մենք մեր խօսքին դաշտը վայրապար ողողած կ'ըլլայինք՝ եթէ ամէն նորագոյն լեզուաց կամ աշխարհաբարներու հետազննեսէ ծագումն ու կերպաւորութիւնը հոս ուզէինք ի մէջ բերել. ուստի բաւական ըլլայ ընթացքին մէջ համեմատութիւններն ամփոփել երկու հին եւ նոր աշխարհի ծանօթ լեզուաց վրայ. այսինքն յունարէնի եւ լատիներէնի դարէ դար առած կերպարանափոխութիւնները, կամ մանաւանդ նոյն հին լեզուաց կեանքն

ու իրենց ծնընդոցը հետ ունեցած յարաբերութիւնները, որոնք՝ յընդհանուրն նկատելով՝ մեր հայրենին հետ նոյն են եւ չեն կրնար տարբեր լլլալ։

2.

Ծնանիլ, ապրիլ, իւր նմանը յառաջ բերել եւ մեռնիլ, ասոնք են մարդկութեան եւ անոր շատ իրողութեանցն էական վայրկեաններըը։ Մարդկային խօսողութեան գործիքը, լեզուն, ան ալ հարկաւ այս չորեքպատիկ անցքերէն կ'անցնի. եւ բնութիւնը, որ ծանօթ սկիզբ մըն է թէ երբեք Աստուած չ'ըներ իւր րնթացքին մէջ, հոս ալ Անցման կարօտութիւն ունի եւ երկարագոյն ժամանակի։ Լեզուայ այս քառապատիկ վայրկեաններն այնչափ ընդարձակ Շրջաններ (période) *են՝ որ անոնց անջատման կէտն անկարելի է ճշդել. այսինքն թէ ուշ օրը կրնայ նշանակութիւ եւ ուշ տարին ցուցուիլ, նաեւ ոչ որոշ դարը։ Այդ փոփոխութիւնները, այդ բնութեան անցումները՝ վիճակ վիճակ անզգալի փոխադրութիւն մըն են, որոնց բոլորը մէկանց միեւնոյն լեզուին գոնեցը մեզմ ծիածանը կը կազմէ։ Նոյն ծիածանին հատուածակողմ բանասիրութեան արուեստն է, եւ միայն փիլիսոփայական - պատմական բանասիրութեան։*

Ինչպէս մարդկային ամէն բան՝ նմանապէս լեզուներն ալ, ըսինք թէ ի հարկէ իրենց փոփոխութիւնները եւ բան այնմ իրենց պատմութիւնն ունին։ Բայց լեզուաց ծագմանն երլլելով՝ անմիջապէս առջեւնիս մեծ խոտորում մը կը բացուի. եւ ծագման կամ ծնընդեան գաղափարը՝ լեզուաց վրայ կը սկսի առանձին յատկութիւն մը առնուլ։ Մարդկային ծնունդն առանց նախընթացի, առանց փոփոխութեան, առանց անցման՝ զուտ պատմական դէպք մըն է. ծնունդը մարդուն կենսագրութեանը մէջ շղթային առաջին օղակն է. իսկ լեզուաց՝ թէեւ պատմութեան դիմաց, թէեւ ընդհանուր եւ մանուսուր հետազօտու-

թիւններու, անկարելի եղած է նոյն առաջին օգտակր գտնել. մինչեւ որ վերջապէս Տաճիկը այն առաջին աստուածապարգեւ լեզուին, որուն սկզբնական վիճակին վրայ արդի փիլիսոփայական լեզուաքննութիւնր՝ ամենակերպ ընդարձակ հմտութիւններովը Տանդերձ չէ կրցած վճիռ բերել: Լսել կ'ըլլայ ուրեմն որ մեզի ծանօթ հին լեզուաց ծնունդը կամ սկզբնաւորութիւնր՝ իրենց զատակայր ծնրդենէն կամ սկզբնաւորութենէն միայն կարելի է գուշակել. այսինքն լեզուի մը ծագումը՝ այն անզգալի անդադար փոփոխութեանց չարունակութեանը մէջն է. եւ ծնած կր Տամարուի՝ երբ որ իւր նախորդիայէն բարդապէս զատուած յատուկ կերպարանք առած է: — Այսչափս հին լեզուաց վրայ. որ Տիմայ մեզի միայն երկրորդաբար Տարկաւոր է:

Իսկ նորագոյն լեզուի մը ծագումը, որովհետեւ ժամանակին մօտաւորութիւնը կը ներէ գինքը դիտել, կարեւոր եւ հետաքրքրական մաս մը կը գրաւէ անոր պատմութեանը մէջ. եւ այն ծնունդը՝ իբրեւ նախորդիայ փոփոխութեանց արդիւնք՝ դարձեալ մեղմով եւ անզգալաբար կ'ընկղմի կր կորսուի անոր կենացը յետագայ փոփոխութեանցր մէջ, որունք լեզուին գլխաւոր պատմական մասը կր կազմեցանեն:

Այս փոփոխութեանց առաջին եւ գլխաւոր միտմ տուողն է մարդուս մտային առած զարգացումը կամ նորանոր գաղափարայ պէտքերը, զորունք իւր նմանողին Տաղորդելու կամ աւելի դիւրաւ Տաղորդելու Տամար՝ լեզուի նորանոր կերպեր եւ եղանակաւորմունք կը ստեղծէ: Եւ այսպէս՝ քանի որ լեզուն մտաց երեւեցուցիչն է, Տարկ է որ որչափ գաղափարները որ միտքը ստանայ, այնչափ նոր տարրերով ալ լեզուն ճոխանայ, որչափ գաղափարներ որ միտքը յօդէ, նոյնչափ յօդուածոյ բառեր (բարդութիւններ) օրըստօրէ երեւան ելլէն: Ածանցիչ մասնիկները, օրինակի Տամար, որ Տիմայ մեզի աննշանակ ձայներ են, (տես քեր. 809.) անտարակոյս ի սկզբան արմատ բա-

ուեր էին[1], գոնէ ըստ մեծի մասին. եւ շատ հին արմատներ ի մի ձուլուած են հին առեններէն՝ բաղադրեալ գաղափար մը տալու համար, որ բաղադրութիւններն ետքէն մէկ մեկ նոր տարրներ, նոր արմատ բառեր եղած են՝ դարձեալ նորանոր բարդութիւններ յառաջ բերելու համար: Այնպէս իմայիր շատ մը ուրիշ փոփոխութենէ, այլայլութենէ եւ եղանակաւորմանց վրայ:

Ուրեմն խորհող ու խօսող մարդկութիւնն է իր լեզուին ձեւն ու կերպր տուողը: Առաջ գաղափարայ տեր ժողովուրդ մը՝ առաջ ու ճոխ լեզուի ալ տէր է, գեղեցիկ մտայ տէր ըլլողը՝ գեղեցիկ լեզուի, եւայլն.

---

1. Ցանօթ լեզուներէն օրինակ առնելով՝ եւ նախ մեր գրաբարէն՝ բայի խոնարհման վրայ կցուած մասնիկները յայտնապես էական բայն է, որուն վրայ դիմորոշ գրերն եկած են. Յիրմ, սիրես, սիրէ, սիրեմք, բանայեմ. որուն աւելի բացայայտ օրինակ է ածէ. լեզուի խոնարհումը: Մեզի անշնանակ ձայներ են այս օրս՝ թագաւոր, պատկառ, զինուոր, հպարտ, առիւծաբար, եւայլն բառերուն վրայի մասնիկները, որոնցմէ առաջինը՝ (հիմայ ոչ) բայի արմատ էր՝ ինչ, լեզ նշանակութեամբ, եւ երկրորդը գոյական՝ ինչ, օրէնք, եղանակ նշանակութեամբ: Հին ածանցներ են փոս, փէր, ուրբ, եւայլն. որ հիմայ արմատ կ՚երեւան. իսկ նէպ արմատը հին առեններէ մեացած՝ երկու բառէ բարդութիւն է. նոյնպէս այժմ՝ յայտնապէս երկու բառի ամփոփում է, որոնք երկուքն ալ դարձեալ վերջին արմատներու կը լուծուին: Այսպէս նաեւ յօդուածոյ բառեր են՝ (ոմանք ածանց եւ ոմանք բարդ.) քան, ոմն, նման, նմն, նչան, ֆլան, ֆլոր (հիմայ նոր հյ. լեզ.) պարէն, նպոր, նշոյլ, նեցաւ, ֆոպր, պօլ, պոխ, քոխ, պոպրոպոպ, պոպիլբ. ապոկանչ, եւայլն, եւայլն. Շատ աւելի դիւրին է գուշակել թէ արմատական չեն՝ ցոյժ, վեղ, ղորդ, վնորդ, ուրբոխ, ուրբոխ, ուրբոխ, ֆայոպոպ, ոմպոբիլդ, եւայլն: Իսկ դրաբարի բառական հմտութիւն չունեցողին համար՝ անլուծանելի արմատ կը մնան՝ աշխարհաբարի շատ գործածական բառերէն՝ ֆոպղ, հալբ, ուրբեն, ցոբիլ, եւայլն: Նոյնպէս աշխարհաբար անհնչեցնակ մնացնիկ կարծուածները կրնան դարձեալ լուծուիլ, ինչպէս են՝ լի մնար, կո լայ, մանրիլ. ինչպէս նաեւ գեռ պ կամ պ (փխկ. պ-փ) գործածող դասառները դժուարաւ կրնան գուշակել նոյն կրճատ մասնկանց առեն մը ամբողջ բայի ժամանակ եղած ըլլալը:

Օրինակներն անհամար են. մենք հարեւանցի միայն քանի մը հատը յիշեցինք:

ուսաի և պատմական դիրքը կամ քաղաքական անցքերն ալ, որ որոշ բնաւորութիւն մը կու տան ժողովրդոց, առանց մեծ ազդեցութեան չեն մնար լեզուին կերպաւորութեանը կամ փոփոխութեանցը վրայ: Հին աշխարհի մէջ Եգիպտոսի նուրբ ու փափուկ աստիճկերէներ և Լատիներէն դիր և պերճ լատիներէներ՝ Ցունաց գեղեցկաբեր մնացին ու Հռոմայեցւոց յաղթութեաբ բնաւորութեանը ձգրիտ հայելիները եղին:

Բայց ազգի մը մէջ խորհուրդ ու խօսուլը մէկ անհատ մը չէ, եւ ոչ ամէնքը միևնոյն կարգի եւ վիճակի մարդիկ են. որով՝ բան իմայականութեան եւ զգացողութեան աստիճանացը՝ լեզուի ալ որոշ աստիճանաւորութիւն մը կ'ելլէ. Ընազանդ կամ Ընտրացեալ լեզու, Ասուածական կամ Փիլոսոփայական լեզու, Հասարակ կամ Ընտանեկան լեզու, Պոեմիկ կամ Գեղջկայ լեզու, եւայլն. եւ բան այնմ կ'ընդդիմաբաժանին՝ ագնիւ կամ կոչտ, պարզաբան կամ պարզուկ եւայլն լեզուներ. ինչպէս ամէն ուզ և ամէն տանեն փորձը կը ցուցընէ: Սակայն և այնպէս այն պլեւայլ բազմագունեան աստիճանաւորութիւններն իրարու հետ հանապազօրեայ չփման մէջ մնալով, որչափ որ դունոյ պէսպիսութիւնը չանհետանայ, բնականապէս իրարմէ առնելու տալու եւ բաղադրելու անպակաս առիթներովը գործեալ բարոյապէս կը նոյնանան կամ վերջապէս նոյն կը մնան: Այս նոյնութիւնը, այս անբաժին միութիւնը, հանդերձ հետզհետէ կրելու այլ այլութիւններով, կարելի է որ տեւական ըլլայ՝ քանի որ ժողովուրդն անբաժին գիւղ առ գիւղ, երդ առ երդ իրարու քով նստած մէկը զմէկ կը լսեն: Բայց ուր որ տեղւոյ հեռաւորութիւնն անջրպետ կը մանէ, կ'անջրպետէ նաեւ նոյնալեզու ազգին այն հոծ եւ սերտ միութեանը մէջ, եւ կ'ըլլայ լեզուին ճիւղաւորուելուն մեկիկ իսկական աղբիւրը. եւ այսպէս բան այլեւայլ գաւառաց պէսպէս գաւառական լեզուներ կը բաժնուին, որոնք շատ անգամ մեկը զմեկ չհասկընալու չափ անոնման են: Եւ աւելի եւս՝ նոյն արդիւնքը յառաջ կը բերէ այլալեզու օտարաց մէջ փո-

խագրուիլը՝ որ Գաղղիականութիւն կը կոչենք։ Թէ գարմանալի երեւոյթ մըն է տեսնել՝ որ շատ անգամ աւելի հեռաւորներէն աւելի նման են իրարու քան մերձաւորները, ան ալ դարձեալ պատահական պարագաներէն կախում ունի, ինչպէս ետքը կը տեսնենք։

Աւելի գործնական ըսելիքիւն մըն է, մանաւանդ թէ եւ նշանաւոր դարագլուխ մը կը կազմէ լեզուաց պատմութեան մէջ՝ Գրոյ գործածութեան կամ մատենագրութեան սկիզբը։ Առակ է՝ թէ Խօսքը կը թռչի, գիրը կը մնայ։ Գիրը, որ ժամանակակից բացակայից միանգամայն եւ ապագայ հեռաւորաց ուղղուած մնայուն դրոշմ է, լեզուին անդադար կերպարանափոխութեան ընթացքին առջեւը բնական ամուր թումբ մըն է. — եթէ չենք ուզեր բուն արդիւնաւոր պաշտօնն ալ գրոյն սեպհականել եւ յաւելուլ՝ թէ միանգամայն ազնուացուցիչ մէկ տարրն է լեզուին։ Գրողը հասարակօրէն խօսածէն աղէկ գրելու մտադիր է։ Հետզհետէ մեծերուած գրութեանց գումարուելիքինը տակաւ օրէնք մը, օրինաց մատեան մը կը ձեւանայ, զորն որ յաջորդ ժամանակները կը յարգեն, եւ որուն լետագայ սերունդները քիչ շատ կը հպատակին՝ իրենց ներկայ բացատրութեան կերպին անոր գոհելով կամ դէմ լետադաս ընելով։ Հնութիւնն որ ամէն առեն պատկառելի է, ներկային հետ բաղդատուած վայրկենէն իւր նախապատուութիւնը կ'ընդունի, եւ նորոյն վրայ խնդիր շարժած ժամանակը՝ նոյն բարձրագոյն առեանին կը բողոքուի. — բայց դարձեալ աս ալ այնպիսի չափաւորութեամբ մը՝ որն որ լետագայ դարերուն յառաջադիմութենէն կամ վատթարանալէն կախում ունի։

Լեզուն իւր բազմադարեան կենացը մէջ վարած զանազան պաշտօններովը կրճուած կուռած կառուցուածք՝ կը հասնի կը տեսնէ այնպիսի դարմ՝ որ իրաւամբ Ոսկեղէն դար կը կոչուի, բովանդակ իւր անցեալէն եւ ապագայէն գերազանց։ Աբբունեաց դասլիճներըը, ազնուականաց սրահներըը,

հրապարակախօսութեան բեմերը, երգահաններու դպրոցները եւ մանաւանդ գրագիտաց մատեաններըմէյմէկ հրահանգաց ասպարէզ են, որոնցմէ անցնելով կ'ելլէ ծաղկեալ կատարեալ հզօր եւ առոյգ լեզու մը։ Հոս նախընթաց խակ մանկութեանն ու սպագայ ծնգեալ ծերութեանը միջավայր հասուն հասակն է։ Հոս է բառից ընտրութիւն եւ նշանակութեանց ճշդութիւն. հոս բացատրութեանց զօրութիւն ու փափկութիւն, եւ բովանդակ պիտոյից մեղքն ու զարդուց գանձարանը։ Ասոր ճշդ կամ անճիշդ նմանողութիւնն է յայնորդ դարերու լեզուին ազնուութեանն ու հարազատութեան փոքանքաքրը, որոնք միայն ասոր ճշգրիտ օրինակութեամբը կրնան արժէք մ'ունենալ։ Եթէ ժամանակները նպաստաւոր են, կրնայ այն երջանիկ հասակը երկար ժամանակ ի ծաղկի մնալ. բայց տարերաց բեռը վրան ծանրացած առեն՝ կանուխ կամ ուշ հարկաւ տեղի պիտ'որ տայ եւ ուժէ իյնայ, եւ այնպէս տակաւ կոխէ մտնէ ծերութեան հասակը՝ որմէ մինչեւ ալ շատ հեռու չէ։ Նոյն համեմատութեամբ նոյն ծաղկեալ դարուն յաջորդողներն ալ ոսկեղինէն հեռաւորութեան համաձայն անուն կ'առնուն՝ Արծաթի, Պղնձի, Երկաթի, մինչեւ խեցեղէն դար։

(Այս տեղս մի անգամ ընդ միշտ ծանուցած ըլլանք՝ որ ընթացքին մէջ ոսկի կամ արծաթի դար, զարգացում կամ անկում եւայլն ըսածներս միայն լեզուին որպիսութեան աստիճանն է եւ ոչ մատենագրութեան, որ իրարմէ անկախ են, եւ մատենագրութիւնը մեր խնդրէն բոլորովին դուրս է։)

Այս ամենայն գիտնոց ու գրագիտաց մէջ խընդրուած առեն՝ անդին ռամիկն ուրիշ աշխարհ մը մէջ է. ռամիկն հեռու կը մնան այնպիսի ներքութիւններ։ Ուր որ գիրն ազդեցութիւնը չի հասնիր, հոն ժամանակն ու ժողովուրդը՝ թէեւ որոշ նպաստակ մը կը գործեն, սակայն այլեւայլ կամայականութեանց կը բաժնեն զլեզուն. եւ արդէն սկսած կ'ըլլան երկրորդական եւ երրորդական ձեւերը, որոնք վերջապէս

պիտի գան հանդին մէկ որոշ միութեան մը։ Նաեւ ոսկեղէն դարուն մէջ՝ ռամիկին իւր բաժինը միայն գիտէր. այսինքն իւր գաւառին ու իւր ժամանակուանը։ Ռամիկն որ աւելի գործոյ քան թէ գրոց ու դպրոցաց վրայ դրած է իւր շահը, յամենայնի դիւրութիւն կը փնտռէ. իւր խօսուածքի հոլովելուն երկու բեւեռներն են՝ Պարզոմիտն եւ Բացայայտոմիտն։ Եւ իրօք ոմն է ռամիկն լեզուն, ոմն է ժողովրդեան մ՚ընտանեաց կան լեզուն. երբէ ոչ՝ կէս մը հնադոյն հարթ ձեւեր (դիանոց քով անտաշ), կէս մը նորելուկ ձեւեր (դրաւորին նոր աղաւաղութիւնները), շատ մը բացայայտութեան որոշիչ կերպեր, շատ մը օտարամուտ ձայներ, բնաձայն բառեր, եւայլն. միով բանիւ՝ ինչ որ առձեռնպատրաստ օգնական է իրեն՝ դիւրութեամբ իւր մտքին թաւրմանն ըլլալու։ Ասոր համոզուելու համար բաւական է որեւիցէ նոր կամ ռամիկական լեզու մը իւր հնագունին կամ գրաբարին հետ բաղդատել։

Ռամիկ խօսուածքի կամ ընտանեկան լեզուի այս երկու յատկութիւններն այնպէս ներքին եւ բնական են եւ այնչափ իրարու գիրկընդխառն անբաժին, որ դժուարաւ կարծենք թէ կրնայ մէկուն աւելի առաջնութիւն տրուիլ. այսինքն չի կրնար դիւրաւ ղանազանուիլ թէ Պարզութեան եւ Բացայայտութեան սկզբունքը որը որմէն յառաջ կու գայ. վանդի մարգկային խօսողութեան երկու եղանակը՝ հասկըցնել եւ հասկընալ՝ այդ երկու սկզբանց հետ մեծ կապակցութիւն ունին եւ կը դիւրացընեն՝ Պարզութիւնն զհասկըցնելը ու Բացայայտութիւնն զհասկընալը։ Ռամիկը, որուն աւելորդ է քերականական սերտութիւն, հին գրաւոր ձեւաշատութենէ կը խոյչի եւ կը սեպհականէ իրեն պարզ ու միակերպ ձեւեր։ Սակաւաւոր թառով հոլովմունք ու լծորդութիւններ, պարզած հոլովներ ու բայի ժամանակներ, նոյնանշանութեամբ անհետացում, բառերու կարճութիւն, (աղմունք, ամփոփմունք, կրճատմունք,) եւայլն, այս ամէն պարզաձեւքները մէկտեղ կը զուգընթանան բացայայտու-

թեան սկզբանն օգնական ըլլալու[2]։ Բայց մէյ մը ձեւոց ճոխութիւնն ու յաճախութիւնը բարձուելէն ետքը՝ նիւթական զանազանութիւններ չունեցող լեզուներն ի հարկէ ստիպեալ են բացայայտ խօսելու, մանաւանդ քերականական համաձայնութեան մասին՝ որն որ կը սկսի իւրաքանչիւր անդամոյն որոշեալ դիրք ու դասաւորութիւն տալու, միանգամայն նորագոյն յաւելուածներու եւ բաղադրեալ ձեւերու դիմելով՝ որպէսզի հնոյն հոմանիւններուն դարմանն մը ճարէ, որոնք հիմայ իւր նոր պարզուածքներուն աւելի յաճախած կ'ըլլային[3]։

Այս հասարակ լեզուն այսպէս բնականօրէն շահունակուած ատեն՝ օր մը եւեւէն եկող սերունդներուն մէջ նոյն իսկ դրագէտներն ալ իրենք զիրենք իրենց գրքերուն եւ իրենց նախնեացը լեզուէն օտարացած կը գտնեն, եւ նոյն լեզուն ճշդիւ խօսելու

---

2. Այսպէս ամէն Ռոմանեան (romance) լեզուներն իրենց հին չէզոք սեռը կորնցուցին. նոր յոնեարէնը, գերմաներէնը, սլաւարհարաս արաբերէնը, Հնդկաց երկու նորագոյն բարբառները (Հալի եւ Բրաքրիդ) Թողուցին հին երկակի թիւը, եւ մանաւանդ ազգաբերէնի եւ գերմանեբէնի ածականներն՝ վերջավորութիւնները ձգեցին. եւրոպական նոր լեզուներուն գրեթէ ամէնը՝ կրաւորական յատուկ ձեւը (եւ անոր հետ հնոտարակ բայերն որ մեծ չփոթութեան պատճառ էին,) եւ շատերն ապառնի ժամանակը բաղադրեալ ըրին, եւ ընդհանրապէս ածականի ատոհմանները բացատրելը մակբայներու գործ եղաւ։ Իսկ մինչեւ նոր պարսկերէնը եւ արդի անգլիարէնն (որ այս նկատմամբ էւրոպիոյ պարսկերէնն է,) միացանած են ամենապարզ քերականութեան մը վրայ՝ որ վերլուծական (analytique) սկզբմամբ՝ միշտ բաւեր իրարու կցելով կը յառաջնայ, երկու կամ երեք սեռի աւելորդ բեռը թօթափած է, եւայլն։ — Յայնպիսի կը սեպնանք՝ որ արդի հայերէնին ալ գոյաբերին խոտորումները դէպ ևս աւելի այս նորութեանց վրայ կը կայանան։

3. Նոր լեզուաց մէջ այս կողմանէ նշանաւոր է գաղղիերէնը, որուն անալիտիկի սրամտանական ոճը, (թեեւ միտքը գամոյն իրարու երկտառութեան եւ ազգաստութեան նշանակ առնուի,) իրեն այն պայծառ բացայայտութիւնը կու տայ եւ առակ եղած հնչիւն ու նկարագիրը՝ թէ ինչ որ բացայայտ չէ՝ գաղղիերէն չէ։

անհամեմատելի գժուարութիւն մը՝ անխորհրդածելու բնդդիմութիւն մը դիրենք առած է, (թէեւ դեռ պղնձի կամ գուցէ նաեւ արծաթի դարուն մէջ ապրին:) Վասնզի ուրիշ լեզու մը՝ տարբեր բառերով եւ յատուկ քերականութեամբ մը՝ աւելի կանոնաւոր, աւելի մտածուած եւ աւելի յաճախ գրուած է իրենց առջեն եւ բնտանի եղած է, այսինքն ժամանակակից առածին լեզուն՝ որուն մէջ ծնած ու սնած են, քան թէ գրքերու մէջ մնացած: Ու որչափ որ տարբերքը յատ աչքացած են նոյնչափ աւելի կամայ ակամայ զօրացած է նորագոյն լեզուին տիրապետութիւնը՝ գինին անհետ բնելով կամ գոնէ ետ ետ քշելով: — Ու ասոր է ոսկի դարու մը հետգհետէ արծաթեայ, պղնձայ դառնալուն եւ վերջապէս լեզուին մեռնելուն բուն ներքին պատճառը:

Ալ անկէ ետեւ յայնպայր կենդանի լեզուն լուսանցած Պետռոս լեզու է. եւ գրել ուզողին հարկ կ'ըլլայ դպրոցական միջոցներու օգնականութեանն ապաւինիլ՝ որպէսզի նոյն հին լեզուն քաղ օրինի խօսի: Այդ միջոցները բաւական են, եթէ չանձարը սուր է, եթէ ճաշակը կիրթ ու դպացողականն արթուն է, կը յաջողի, բայց կը յաջողի շատերէն քիչերուն. եւ ընդհանրապէս խօսելով՝ կը մնայ միշտ պատուաստ եւ ոչ բնական լեզու. միայն անհատական հանճար մը կրնայ այնպիսի դարերու մէջ իր ժամանակէն վեր ելլել եւ նախնեաց հաւատարիմ: Ալ հոս բնականն ու Արուեստականը որոշ կերպով մը դէմ առ դէմ կեցած են: Կրնայ մէկը միեւնոյն առնն իրեն բնական ժամանակակից լեզուաւ գրել, կրնայ դարձեալ իր հին գրաւորը գործածել, (թէպէտեւ լեզուական տարբերութիւնները դեռ կերպական անջատման մը հասած չըլլան.) սակայն այս էական տարբերութեամբ որ ուր որ արուեստականը յաջողած չէ, բնականը՝ թէեւ անպաճոյճ, շատ աւելի արժէք ունի քան եղած արուեստականը: Կենդանի կամ ժամանակակից լեզուի հետ գործ ունեցողն իր ժամանակէն կ'ապրուի սկզբ-

բնաբար, եւ երկրորդաբար իւր անձնական ջանքէն. իսկ մեռեալ լեզու գործածողը՝ միայն իւր անձնական ջանքէն կ'առաջնորդուի, այսինքն քայլը քայլին ճիշդ հետեւողութեամբ, վասնզի ալ իրեն համար անգործունեայ է ժամանակը, որուն նաեւ չարաչար ազդեցութեանցը հետ անդադար կռուոյ մէջ ըլլալու է։

Ըսուածներէն յայտնի է որ լեզուի մը մեռնելովը ազգն առանց լեզուի չի մնար։ Մեռեալ լեզուին կը յաջորդէ կենդանի լեզուն։

Բայց մենք այս կէտէն քայլ մը ետ առնելով այնպիսի ժամանակի մը մէջ կը գտնենք զմեզ՝ որն որ անորոշ եւ տարտամ՝ բոլորովին միջակային կերպարանք ունի. ուր հին լեզուն տկարացած ինկած է՝ բայց դեռ չէ մեռած, եւ նորը՝ դեռ չկերպաւորուած՝ գործունէութեան ազատ ասպարէզ չունի. մէջտեղը ինքնիշխան գործող չկայ։ Ի՞նչ է այն դարերուն նկարագիրը։ Դեռ անկերպարան անչափահաս նոր լեզուին՝ գրաւորի բարձրացընելու չափ յարգ տուող չըլլալը. հին լեզուով կը չանացուի գրել. բայց ալ ասիկա նոր գրիչներու տակ կեանք չունի, ազատ շունչ չունի, բռնի կը գործէ, մանաւանդ թէ անտեղեակներու յաճախ գրութեամբը՝ այն անյաջող ձեռաց ներքեւ կրած ուժգին հարուածներովն ու նորանոր խանգարմունքովը կ'առնու աղաւաղ կերպարանք մը՝ որ իւր կենդանութեանը չէր տեսած։ Այս ապականեալ վիճակն ալ բնական է. ինչպէս բնական է որ սերմը չապականած՝ չի կրնար իւր նմանը յառաջ բերել։

Հիմայ նոր լեզուի սահմանը կոխելնէս ետքը՝ աւելորդ է ըսել՝ թէ ինչպէս որ հին լեզուն (որեւիցէ գրաբար) ինքնաբոյս չէր, այլ ունէր իւր ծնողը, նոյնպէս նորն ալ ունի ծնող մը՝ որն որ մեզի ծանօթ է։ Մենք պատմութիւնն առջեւնիս ունենալով՝ կենդանի լեզուի մը առաջին ժամանակներն իբրեւ տղայ մանուկ մը կը տեսնենք, որ դեռ մօրը գիրկն է, մօր բազկաց մէջ կը անանի կը զարգանայ. սակայն իւր ապա-

գան իւր ճակատագրին թողուած է. — կամ թէ իբրեւ մատաղատունկ մը՝ գոն որ ինչպէս ժամանակը ծնաւ, նոյնպէս նոյն ժամանակը կ'ամեցնուի, կը հասցրնէ, ձեւն ու կերպարանքը կու տայ, ճոխ կամ աղքատ, հզօր կամ տկար, գեղեցիկ կամ ազեղ՝ բոլորովին ապագային նպատակուորութեանն ապատան։

Այս լեզուի տունկը՝ որչափ որ պարարտ գետնի հիւմնոլը եւ զուարթ երկնից օդովը սնանելու բախտն ունենայ, միշտ մնակի մը ճարտար ձեռքին կարօտ է, որ դարմանէ, ուղղէ, քշտէ եւ ազնուացրնէ. — խնամով եւ մտադրութեամբ շարադրուած գրուածոց յաճախութիւն, քերականութիւն ու բառարան՝ լեզուին մնակութեան բուն ընտիր գործիքներն են։ Անկէ ետքը այնպիսի խնամակալներու ձեռք մեծցած, այնչափ ճոխ ժառանգութեան տէր եղած լեզուն՝ օր մը հարկաւ այն անչափահասութեան վիճակէն պիտի ելլէ վերջապէս եւ ըլլայ ինքնագլուխ, այսինքն թէ աղդին լեզուն ճանչցուի. որուն եթէ իրաւունքը կը գիտնայ արժեցրնել. որուն դրդիչ է ժամանակը, եւ ժամանակին ոգին մեկէն աւելի պաշտպաններ կը հանէ։ — Նոյն անցքերէն անցած են ամէն նոր լեզուներն որ հիմայ իբր անկախ գրաւոր լեզու՝ կենդանի են ժողովրդեան բերանն ու գրոց մէջ[1]։

---

1. Լատին լեզուին եօթը ուիթը (neo-latine, նոր-լատին կոչուած) ծնունդներուն անդրանիկն է իտալերէնը, մանաւանդ թէ հին գրաւոր լատիներէնին հետ քովէ քով եւ իբրեւ ժամանակակից գործած է առեն մը, ինչպէս ցոյց կը վկայեն. բայց եւ այնպէս լատին լեզուի անդրանիկ ըսուած է Գալղիոյ Փռովանսալ լեզուն (langue d'oc կամ հնագոյն ա-նուամբը՝ langue romana-provençale,) ըստ որում նոր-լատին լեզուաց մէջէն առաջինն եղած է դրի առնուելու՝ արդէն թ. գարէն՝ 842ին հռչակաւոր Երդմամբը։ Իսկ իտալերէնն անոր հակառակ՝ թէեւ ոչ միայն գոյութեամբ այլ նաեւ կերպաւորմամբ ու ծաւալմամբ առջինէն կանխագոն՝ առջինէն վերջինն եղաւ գրաւոր լեզու ըլլալու, վասնզի մինչեւ մօտ առեններ լատիներէնին իտալիոյ ազգային լեզուն կ'ըսթռնուէր թէ տեղւոյն նոյնութեանը եւ թէ հնչման մերձաւորութեանը համար. — որուն վրայ եաքերն առիթ կ'ունենանք խօսելու։

Ա.յսպէս կը ծնանի, կ'ապրի, իւր նմանը յառաջ կը բերէ հին աշխարհի լեզուս մը, եւ կը քաշուի կը հեռանայ մեր ուսմանններէն, նոյն բախտի շղթանին մէջ թողլով իւր հարազատ ծնունդն ալ։

Ընդհանուր լեզուաց վրայ համառօտիւ դիտողութիւններն՝ անդնինք մեր հայերէն լեզուին վրայ ալ դիտելու։

3.

Հին եւ անծանօթ ժամանակաց մթոյն մէջ՝ ուր միայն ընդհանուր ցիր եւ վայրագատին մակաբերութիւններ կրնան թափառիլ, հազիւ թէ քանի մը ոսկոց կուտան կը գտնենք՝ ուստի կարենանք հայերէն լեզուին եթէ ոչ վիճակը՝ գոնէ քանի մը յատկութիւնները հետեւանոյ դիտել։ Ինչպէս քանի մը ուրիշ ազգեր՝ նոյնպէս Հայաստան ալ իւր գրականութիւնն ի քրիստոնէութենէ ունի. որով հազիւ թէ մեր երկրորդ հարստութեան վերջին ժամանակներուն լեզուն սկսած է մեզի ծանօթանալ։ Եւ ճշդիւ՝ գիրը քրիստոնէութեան պարտապան ըլլալնուս համար է՝ որ չունինք ոչ Ցունաց վիմաքանդակ դաշնագրութիւնները ու արձանագրութիւնները, ոչ Հռոմոց պղնձի տախտակները, որ կարենան հնագոյն լեզուին կերպարանքն ու աստիճանաւորութիւնն աչքի տակ բերել, երիցագոյն կամ կրտսերագոյն ձեւերու ժամանակագրութիւնը գաւառականներովը մեկտեղ եւ բեւեռնել, եւայլն։ Ուստի հարկ է ուրիշ աղբիւրներ փնտռել։

(Մեր հայրենեաց հին լեզուին վրայ շատ հետազօտութիւններ կրնան ըլլալ. բայց այս տեղս յայտնի է որ մանաւանդ մեր ժողովրդեան հին ոամկական լեզուն պիտի ըլլայ դմեզ զբաղեցնողը։)

Հայաստանի պէս ընդարձակ երկրի մը բազմաթիւ գաւառներուն մէջ հին ժամանակներր քանի մը

այլակերպ բարբառները գործածութիւնն այնչափ քնական էր, որ եթէ գրաւոր վկայութիւններն ալ լռէին՝ լոկ մակաբերութիւնը դեռ կ'արժէր։ Ա.յսպէս կը տեսանենք, օրինակի համար, որ Հայաստանի հարաւային լեռնաբնակները (որ սահմանակից Մարաց անուամբ յիշուած են,) չէին կրնար իրենց թէ լեռնային բնակութեանն եւ թէ բիրտ բարուցը պատճառաւ՝ մեղմ կամ ազնիւ հայերէն մ'ունենալ. — եւ ազգային պատմագրութիւնն այս տեսութիւնը կ'արդարացընէ[1]։ Գրեթէ նոյնչափ ապահովութեամբ կրնանք անմիջակ կէս վայրենի բարբառ մը տալ Սիւնեաց գաւառին, որ պատմութեան մէջ "Գաղանամիտ, վայրենագոյն, ծի աղաբարոյ կողմնակը,, թուած է[2]. եւ նոյն կարգը կրնան դասուիլ Հաւանականապար նաեւ Պարսկահայոց, Փայտակարանի եւ Գուգարաց կողմերը։ Ցեսին դարերէն բացայայտ վկայութիւն ունինք յա-

---

1. Ա.հաւասիկ հինգերորդ գարուն սկիզբն՝ ազգային պատմագրի մը խօսքերը. "Հրաման առեալ ի Թագաւորէն՝ սկիզբն առնելոյ զնաւժադաժ կողմնան Մարաց, որք . . . վասն խեցգեկապոյն եւ խոշորագոյն լեզուին գժուարամատոյց էին. . . . առեալ պարզախօսս, հանաւանական կրթեալս . . . կացուցանէին . . . մինչեւ բնաւ արտաքոյ խրտնոյ բնականութեանն զերծանել։ Եւ ի ձեռն առեալ այնոցհետե . . . զանհաւատանական արուեստն՝ ի Թագաւմանեաց, ի գրեալ եւ յուսուցանել։,, Ցոբիւն, էջ 12։ Թեպէտեւ այդ վկայութիւնը բաղձացուածին չափ հնութիւն չունենայ, սակայն դարձեալ հնագոյն ժամանակներու համար ալ այնչափ աստուածութեամբ կ'արժէ, որչափ ապահովութեամբ գիտնանք որ պատմական մը մէկ կամ երկու դարու միջոցի մէջ չէր կրնար վայրենացած ու կերպարանափոխ եղած ըլլալ։ — Ա.յսպէս ալ հին Ցունաց գաւառականներէն Դորիացի բարբառն, (զոր որում լեռնաբնակ ժողովրդեան լեզու էր,) բնաւորութիւնն էր տեսակ մը խստութիւն, խոշորութիւն եւ հնչման տափակութիւն, (πλατειασμός·) բայց ունէր միանգամայն իրեն յատուկ դժ եւ վեհութիւն մը. այնպէս որ նոյն իսկ Աստիկեցիք իրենց բանագործական երգերուն դորիացի գոյն մը կու տային։

Հնոց սովորական բացատրութեանց կերպը մնածելով աւելորդ կ'երեւայ ծանր կշիռ դնել խորենացւոյն յոբնականաբար "Հայկականս լեզուաց,, ըսածին վրայ։ (Պատ. Գ. 52։)

2. Ցոբիւն, էջ 14։

նուանէ Ուռհայցւոց եւ Կորճէից այլակերպ լեզուին վրայ[3]: Գողթան գաւառն անառարկելոյս Հայոց Աստիկեաստանն էր լեզուի գեղեցկութեան կոչմանէ. եւ իւր երգերուն հաստակոտորներըր յաւիտենական յիշատակարաններ են՝ իրրեւ մնացորդք հայ Ազնիւներուն մի մեծագործ շինուածքին, որուն աւերը միշտ պիտի ողբայ մեր բանասիրութիւնը:

Որչափ որ հին գաւառականներու զանազանութեան գոյութիւնը ցուցուած համարինք, այսու ամենայնիւ մեր հին լեզուին այս կարեւոր մասը միշտ եւ բնաւ՛ի խրամ՛ մը կը մնայ՝ զորն որ լեզուին պատմութիւնը մեզի թողուցած է. եւ մանաւանդ անոր գաւառական հայերէններու կերպն ու կերպարանքը ամենեւին անծանօթ մնացած է մեզի՝ որ մեր առաջին գրիչներուն ծնընդեան եւ սնընդեան գաւառացր լեզուական պէսպիսութիւններն ալ միւնոյն դպրոցի հալոցին մէջ եկած ի մի ձուլուած են եւ միակերպ եղած՝ գոնէ ըստ քերականական մասին. մանաւանդ որ հայերէն գրութեան կերպը կամ հայկաբանութեան արուեստն իրենց յաւուրվ կերպով աւանդուած գիտենք[4]: Եթէ յաւաչներըր Մեսրոպայ դպրոցէն, դուրս գրողներ եղած լլլային, եթէ նոյն մատենա-

---

3. Ց՟ն. Եղիշէացի:

4. Կ՛երեւայ թէ ասկէ պատմիչքն ակնարկել ըսեր. լսելը թէ "Ջաշկերտութիւն նոյոգիւտ վարդապետութեանն, խնդրեին՝ ուսուցանել եւ թէքել... գնացին ի կողմանս, ի գաւառս, ի տէղիս տեղիս Հայոստան ազգին՝ գոս գոս գաւազս. կեցուցանել ճշմարտութեանն... որոց կանոն եւ օրինակ զնոսա անձանց արգասիս եդեալ, եւ պատուիրեալ կալ ի նմին, կանոնի.,, եւայլն: Կորիւն, էջ 13: Բառական յայտնի վկայութիւն մ՛ալ է Խորենացւոյն խօսքը՝ թէ ինչ մեծ յոյզ տղաքոց թիւն ուներ Մեսրոպ այն արուեստը չուտով եւ գիւրաւ ուսանելու. գ՟ըսէ. "Բովանդակեաց (Մեսրոպ) զվարդապետութիւնս առաքելոցն խրիթն. քանզի ոչ արդէս արուեստ ուսուցաներ, այլ իբրեւ զՀոգի առաքելաբար աշակերտելոցն ասէր:,, (Պատ. գ. 60:) Սակայն յուսալի է որ գրոյն գիւտին պատմիչները քովանդակ ընթացքին մէջ աւետարանական քարոզութեան ու հայերէն գրութեան պատմութիւնն իրարմէ անգատին եւ անոր կերպով կ՛աւանդեն:

գրական լեզուն յաջորդ ժամանակներու ալ օրինակ ծառայած չըլլար, անշուշտ քանի մը կտոր գաւառաբանական գրութիւններ կ'ունենայինք այսօր ձեռքերնիս. եւ նոյն գաւառականը գոնէ Ծունայց եւ ողացի բարբառին բախտակից եղած կ'ըլլար, որուն հիմնական գոյութիւնը Լեռնային եւ Խիտոյտացի սակաւաւոր բառնատեղծներուն պարտական է յունական դպրութիւնը։ Ի վերայ այսր ամենայնի հին հայերէնի քանի մը նշանաւոր այլակերպութիւններն որ վարը (թիւ 5.) պիտի տեսնենք, թէեւ համարձակ գաւառական ատնուամբ չենք գանազաներ ծանօթ գրաբարէն, բայց եւ ոչ նոյնպիսի ենթադրութիւն մը մեծ յանդգնութեան գործ կը համարինք։

Գրոյն գիւտն դմեզ անկայուն եւ անյաւտակ մակաբերութենց սահմանէն իրական դիտողութեանց սահմանը կը փոխադրէ։

Հինգերորդ դարուն սկիզբները (406) Հայաստանի միջնաշխարհին թագաւորական լեզուն արքունի դրան քարտուղարին ձեռքը գրի կ'առնուի. — որն որ ստոյգ կը մնայ դարձեալ՝ եթէ նաեւ Ադրբատեանց արքայանիստ գաւառին լեզուն ըստ ինքեան մեզի ատանդուածէն տարբեր ալ ենթադրենք, վասնզի բնական էր որ բոլոր Հայաստանի ամէնէն բնաւոր եւ ազնիւ լեզուն սեպհականուած ըլլար արքունեաց[5]. մնաս-

---

5. Ագաթէս Փիլիպպոսի եւ Ղազարեանդրու արքունեաց խօսուած եւ գրուած լեզուն աստիճանի էր, (քան Պլատարքոսի վկայութեանը, որ ուրիշ կողմանէ ալ բաւական յայտնի է.) թէպէտեւ Մակեդոնացիք իրենց յատուկ սեռակ մը յունաբերէն ունէին։

Մեսրոպայ՝ արքունի դրան առաջին քարտուղարն ըլլալն պարագայէն զատ՝ Հայոց արքունեաց լեզուին ասոր հետ նոյնութիւնը կրնան վկայութիւն ալ քանի մը հրովարտակի յատուկ ձեւերն ու վերջաւորութիւնները, որոնք թեթեւ շատնց ի վեր սովորական էին եւ որոնք մինչ անոր դպրոցին ելած դրքերուն մէջ կը կարդանք. "Հասցէ այցելութիւն ի փառաց Քաջաց եւ ի քաջ նախնեաց։ Ողջ լինիք, եւ մեք մեղն (խակ) ողջ եմք ամենայն իրօք ըստ ուրուքեան օրինաց. Ձեզ ամենայնիւքն ամենաբարիքն ի գին բազմացին.,, եւայլն։

անգ որ բաւական յայտնի է մեզ գողթեան երգիչներըը (որոնց լեզուն Մեսրոպեան լեզուին հետ նոյն է,) եւ մեզ ոչ թագաւորական բանաստեղծներ էին, գոնէ նոյն արքունեաց հետ յարաբերութեան մէջ էին[6]: կարծենք մեզ գրոյն Ցարօնեցի գոհիչը՝ արդէն երկոյն առեն հին հայկազանութեան վառարան գողթեան գաւառին օդովը մնած[7], շատ պէտք չունէր՝ ընելու բնաւորութեանը մէջ մտատանջ ըլլալու:

Գրոյն դիւտովը կը սկսի մեզի Դ եւ Ե դարերուն Ալբարատեան աշխարհին ազնիւ լեզուն ծանօթանալ. հոն գրոյն հաստատուն կերպարանքն աննիւթ լեզուն մարմին կ'առնու. փոփոխմանց բուռն հոսանքը կը մեղմի, եւ յայնըդ դարերուն օրինակ կ'ըլլայ նոյն լեզուն, եւ կը սեպհականուի գրութեան: Այսպէս՝ իբրեւ ի կենդրոնէ տարածուելով՝ նոյն լեզուն բովանդակ Հայաստանի համար ան եղած կ'ըլլար, ինչ որ Ցունաց մէջ Ատթենացւոց գրաւոր բարբառն եղած էր: Ատթենացւոց ճարտարախօսութեան պերճութիւնը, անոնց իմաստութեան խորութիւնը, անոնց աստիճանի խօսուածքին կատարելութիւնն ու արձակ գրութեան յարմարութիւնը՝ նոյն լեզուին որոշիչ եւ տիրող առաւելութիւն մը տուին միւս յունական գաւառաբերուն վրայ. որն որ հայերէնի նկատմամբ թերեւս քիչ մը նուազագոյն չափով հարկ է մտածել:

Իրաւամբ բսուած է ազգային մատենագրական խորհրդածութեանց մէջ՝ թէ "Աստուածաբան դիւցազն, մըն էր Մեսրոպ, որն որ ազգային գաղափարները օտար ծանր շղթաներէն ազատելով՝ բնութեան լեզուն փափուկ ձեռքերու յանձնեց. որով եւ ազգայնութեան մէկ թեւը (տէրութիւնը) կորսնցուց աստենը՝ երբ մեկալով (լեզուաւ) նոյնը կանգուն պահեց: Ասիկա այնպիսի արժանիք մըն է՝ որուն անհատական նմանութիւնը տեղ մը չենք տեսներ[8]:,, Եւ անդնուտ թագաւորին

---

6. Ցես Պատմ. մատենագրութեան Հայոց, ի հ. Ցովս. Վ. Գամրջեան. (տպ. Վիեննա, 1851.) երես 23:

7. Խորեն. Պատմ. Հայոց. Գ. 47 եւ 60:

8. Եւրոպա լրագիր. 1856, թիւ 27:

իմաստուն ընտրութիւնը, Հայաստանի դէմ կենդանի բախտը, կամ մանաւանդ աստուածային տեսչութիւնն անմոռանալի երախտիք մըն է ըրած ազգին՝ այնպիսի մէկն այն մեծ գործքին գլուխ կացուցանելով։ Ուրանոյ Մեսրոպայ չէր կրնար խակ երկիր մը յանկարծ գրաւոր կանոնաւոր լեզուի տէր ըլլալ։ Զինուորական հրահանգաց մէջ վարժ, ատենական դպրութեանց մէջ միակ մէկհատիկ, կրօնական կրթութեանց անձնատուր, ամէն կարգի մարդկան հետ յարաբերութեան մէջ, ամէն բանի ի պաշտօնէ տեղեակ եւ փորձառու, միայն Աշխոց մը, միայն ինք կրնար լեզուին տիրած ըլլալ եւ աստուգիւ ոսկեղէն դարու արժանի աշակերտանոց մը կանգնել։ Եթէ միայն ուսումնական կամ մանաւանդ դպրոցական լեզուի պակասութիւն մը՝ ինչպէս հիմայ մեզի՝ նոյնպէս իրեն ալ նոյն ժամանակին զգալի եղած էր, այդ պարագան՝ միայն երկրին մտաւորական վիճակը կը ցուցընէ. եւ մենք կը տեսնենք որ Մեսրոպ ուրիշ մտածոյ վրայ անարատ լեզուին հաւատարիմ աւանդապահ եւ քաջ մարզիչ հանդիսացած ատենը՝ ատոր ալ դարմանն իւր ընդարձակ գաղափարացը մէջ մտածած էր։

Սակայն վերջապէս հարկ է ըսել՝ որ մեր հին գաւառներուն վրայ պատած մուխը չի ներեր մեզ որոշել՝ թէ ո՛ր գաւառականն աւելի զօրացած տիրող եղած է ժողովրդեան բերանը եւ թէ որմէն ուղղակի յառաջ եկած է մեր արդի հայերէնը։ Բայց գոնէ ընդհանուր գաղափար մը տուած ըլլալու համար այս խնդրոյն վրայօք խօսքերնուս սկիզբը հարկ համարեցանք երկնկեկ կանգ առնուլ։

4.

Իսկ թէ միեւնոյն երկրին, միեւնոյն գաւառին մէջ ալ միեւնոյն ժամանակը կար գրաւոր լեզուէն զատ ազգանեալ խոնարհագոյն — *Ընտանեկան* կամ *Տիրական* — հայերէն բարբառ մ՚ալ, այնչափ ստոյգ է՝

որչափ ստոյգ է որ Հայաստան իւր աշքունեացն ու պերճ ազատորերոյն դիմաց՝ միջնի եւ ստորին կարգի մարդիկն ալ ուներ այլեւայլ դրից եւ կրթութեան աստիճանաւորութեան, որոնց կենցաղական յարաբերութիւնները թագաւորական դիւանին յարաբերութիւններէն շատ տարբեր եւ բոլորովին ուրիշ աստիճանի պէտք էին ըլլալ։ Ո՞վ կրնայ հաստատել՝ թէ ճոխ նախարարաց սեղ ամրոցներուն մէջ նոյն ոճն ու նոյն լեզուն կը հնչէր՝ ինչ որ հանդարտիկ խաղաղասէր ընտանեաց խոնարհ երդերուն տակ։ Բնական է մտածել՝ որ երբ մեկ կողմանէ դպրաց դասու մը տկար եղեգներուն յեցած ազնուագոյն լեզուն իւր գոյութիւնը հաստատ բռնել կը ջանար, միւս կողմանէ ժողովրդեան բազմութիւնն իւր ցածագոյն բարբառը՝ նորանոր փոփոխութիւններովին ու աղաւաղութիւններովը մեկտեղ կը շարունակէր։ Բայց այս ամենը դարձեալ լոկ մակաբերութենէ աւելի չեն։

Մեր հին մատենագրութեան անճուկ ատհմանին մէջ՝ ուր գրեթէ ամենայն ինչ սրբազանի կը վերածէ, չէինք կրնար սպասել օտարազգի հեղինակաց իրենց լեզուին վրայ տուած բացայայտ վկայութիւնները գտնել, ոչ պղաւտոս մը ունեցեր ենք՝ որ յանուանէ զանազանէ մեզի հին դարերու մէջ Ազնուական լեզու եւ Ժողովրդեան լեզու[1], եւ ոչ ուրիշ նախնի մատենագիրներ՝ որ իրենց ժամանակին լեզուացն աստիճաններն որոշեն, Քաղաքացւոյ կամ Ազատաց լեզու, եւ Գեղջուկ, ռամիկ կամ օրրաստօրական լեզու[2]. եւայլն. եւ ոչ՝ որչափ որ գիտենք, անոնց ազգային հրապարակական տեսարանները բացուեր են մեր ժողովրդեան առջեւ՝ որոնց համար վսեմագիր կուինտիլիանոս մը

---

1. Lingua nobilis; lingua plebeja.

2 Lingua urbana կամ classica, lingua rustica, vulgaris, quotidiana, Յունաց մէջ՝ ἡ κοινὴ διάλεκτος, Հաւաբարակաց բարբառ։ Մեր Խորենացին "Հաւաբակաց խօսք" անուաներ է անպատշաճ պարզ բայց գրաւոր խօսուածքը՝ որով կը խօսուանայ իւր պատմագրութեան վերջաբանութիւնը գրելու։ (տես գլ. 1։)

առիթի կը դառներ լատինականութեան ոսկեղէն դարուն մէջ իւր քանքարտները բարձրացընելու՝ թէ հռոմայեցւոյ անարժան բարբարոս ձայներ ամէն օր թատրներն ու կրկէսը կը լեցընեն։ Չէ մի՞ երած մեր Հայաստանն ալ (Ցունաց կամ Հընդկաց պէս) իւր ազգային[3] կատակերգութեանց հատորներն՝ որ ազնուագոյն լեզուին քով ոմանիկ բարբառ կամ գաւառական լեզուներն իրենց դերասաններուն բերանը դնէին։ Մեր ծանր մատենագրաց բարձրագոյն դիտուր մը չէր ներեր իրենց մինչեւ ցայն վայր խոնարհիլ։ — Կը մնայ ուրեմն միայն՝ որ օտարաց քով ուղղակի եւ անաչխատ գտածնիս՝ մերիններուն քով մենք անուղղակի՝ մեր խուզարկութիւններովը չանանք գտնել։ Սակայն եթէ այս խնդրոյս մէջ մեր լեզուին անդիր ժամանակները մեզի խաւարին միջոց մըն են, ինչպէս ըսինք, ուր սուկ մակաբերութիւններով կրնանք խարխափել, գրաւոր ժամանակները լուին անապատէ մը շատ աւելի չեն, ուր մեզի անմնալար ապահով շաւիղ բանալու համար՝ հարկ է աչէն ձախէն հետքեր փընտռել, որոնք թէեւ ոչ ցանցառ՝ բայց դժբախտութեամբ շատ թեթեւ կոխուած են։ Այսու ամենայնիւ պէտք ենք ըսել՝ որ այս նկատմամբ մեր հետաքրքրութիւնը շատացընելու չափ նիւթի կ՚ընծայեցընէ մեզի մեր բուն հին (Ե դարու) մատենագրու-

---

3. Ազգային հրապարակական տեսարաններու տեղ՝ կը տեսնենք որ մեր Արշակունիքն ալ յառաջագոյն դրացի (պարթեւ, բակտրիացի եւսլն) ազգաց հետ հելլենացած՝ միայն յունարէն լեզուաւ խաղալ կու տային. ինչպէս Ցիգրան որ իւր նոթակերտ թեատրոնին համար Դիոնիսեան խաղաց դերասաններ ժողված բերած էր Հայաստան. (Պլուտարք. Ղուկուլ. տես հյ. թրգմ. Գ հտ. երես 575. եւ Գատմ. մատենագր. Հայոց, երես 29։) Իսկ Արտաւազդ՝ որ ինքնին ճշմարիտ բանաստեղծ էր եւ մատենագիր, նոյն տովորութեան համաձայն իւր հանճարեղ յունական ասպարէզներու վայ ծաւալած է. եւ իւր ողբերգութիւններուն, ճառերուն ու պատմագրութիւններուն մէկ մասը գեռ Պլուտարքոսի օրոնք անկորուստ պահուած էր. (նոյն. Պրոտա. "τραγῳδίας καὶ λόγους καὶ ἱστορίας,, տես եւ հյ. թրգմ. Դ հտ. երես 138։)

թիւնը. որուն հիւսուածքին վրայ դիւրին է մէջ ընդ մէջ բացուած ծերպերէն ներս հին գերդաստաններու կեանքը դիտել. ուր մեզի ծանօթ սովորական հին գրաւորէն տարբեր լեզուով մը՝ կը խօսի հայրն իւր որդւոյն գեղջկի զմայլած, ապին վշտագին մրմնջմ մը դառնացած սրտի ափոփանք կը փնտռէ. անդին գիւղացի գիւղացւոյ քով նստած՝ հրաշալի զրոյցներու զբաղած են. երբեմն չարաբաստիկ ոխակալութեան աղէ կատաղներ կը լսուին՝ կամ արքունեաց գուարթ ժամերուն մէջ հացկատակութեան շաղակրատանք, եւ շատ մը ուրիշ օրըստօրական առանձին պիտոյից բացատրութիւններէն զատ՝ նաեւ թադաւորաց եւ առաքելոց քերոյ քերանն ալ կը դրուին ընտանեկան խօսակցութեանց պարզ ոճով զրուցուածքներ. բայց միշտ յատուկ ձեւով ու շարքով, որ ամէն մէկ քայլին մեր յետին դարուց ուսմնօրէնը կը յիշեցընէն։ — քերականական մանաւորութիւնները քիչ մը եղբը կը տեսնենք. ուր բերուած օրինակներն ալ աւելի բացայայտ կը ցուցընեն նոյն լեզուին կերպարանքը։

Ա. յս մանր մանր յիշատակարանները, այս Դ եւ Ե դարուց[1] ժողովրդեան դողոջ բարբառին ճշդիւթ պատկերն որ մեր ոսկեղէն մատենադրութեանց շատ տեղերը մեզի թողուցած են, պէտք ենք նոյն ժամանակներուն աշխարհիկ լեզուին մեացորդ նշխարքն անուանել։ Ս. Մեսրոպայ առաջին եւ գործակից աշակերտները որչափ մտադիր ալ եղած ըլլան միայն բարձրագոյն լեզուաւ մատենագրելու, շատ անգամ ալ դիտմամբ իբր զարդարանք, իբր աւելի բնական եւ կենդանի ներկայացուցիչ՝ ընտանեկան լեզուէն փոխ-

---

1. Ո՛րպէսզի նաեւ Դ դարուն, թէեւ նոյն առնուազն լեզուն բաւական ճանչնալու չափ բան չունենանք ձեռքերնիս. սակայն յայտնի է որ Ե դարուն առաջին տարիներէն տարբեր լեզու մը չէր կրնար ունենալ նախընթաց դարուն գոնէ վերջին կէսը. որովհետեւ յիսուն վեցասուն տարուս միջոցին երեւելի փոփոխութիւն չի վերցըներ. մանաւանդ որ աւելի հնադոյն երդոց մէջ ալ արգէն բացայայտ կերպով աշխարհիկ լեզու մը կը խօսին քանի մը տողերը։

առումթիւններ ըրած կ'երեւան յայտնապէս. եւ այս նոյն իրաւամբ՝ որով Ցունաց[5] եւ Հռոմոց[6] ճարտարաներուն ներելի եղած էր՝ խոնարհագոյն (նաեւ գեղջկական կամ ռամկական) խօսուածքէն մերմով մը գոնանալ. այնպէս որ եթէ մերիններդ կիրթ ճաշակագէտ Աստիկեցւոց կարգն անցընենք, անոնց հոս հոն երեւցուցած ընտանեկան (եթէ ոչ եւ գաւառական) հայերէն լեզուն՝ իրենց դորիացին եղած կ'ըլլայ: Եւ ասոնց ու անոնց յայտմ մասին նմանութիւնն անով կը լրանայ՝ որ ինչպէս օտարներդ՝ նոյնպէս մերիններն ալ մինչեւ որոշ աստիճան մը միայն կ'իշխան այն խոնարհագոյն լեզուին, կամ թէ մատենագրականն ընտանեկանին հետ որոշ չափով մը դիտեն ընծաւնեցընել. գլխաւորաբար եւ հասարակօրէն՝ դէմ առ դէմ խօ-

---

5. Հին յունարէն լեզուին չորս գաւառական բարբառներ ըսած ժամանակը ծանօթ է. որ են՝ դորիացի, եւռղացի, յոնիացի եւ աստիկեցի. բայց խորագոյն քննութիւնները ցուցցած են որ այն չորսը ճշդիւ խօսելով երկուքի կ'ամփոփուին, այսինքն է դորիացի եւ յոնիացի: Դորիացւոյն ակ ճիւղն էր եւռղացին. իսկ յոնիացիէն ելած զատ բարբառ ձեւացած է աստիկեցին: Ցունաց նոր ռամիօրէնին ակ՝ որ առջի առեն գրաւորէն եւ բարձրագոյն ընկերութեանց լեզուէն տարբեր եղած է, աւելի եւռղականութիւն եւ դորիականութիւն մտցած է՝ քան յոնիականութիւն: Հին եւռղացի բարբառն առանց մեղ ըլլալու՝ շատ սիրուն ու փափուկ դադմունքներ բացատրելու մեծ յարմարութիւն ունէր. եւ անկէ քայլայր մտցած հատուկտորներդ բաւական են յուզընելու՝ թէ նոյն բարբառը հիմնական յունարէն լեզուին եւ մանաւանդ ռամիօրէնին այլեւայլ երեւոյթներուն հետ նմանութիւն եւ կապակցութիւն ունէր:

Զանազան հեղինակներ եւ մանաւանդ բանաստեղծներ՝ այլեւայլ գաւառական կերպերն երեւցուցած են իրենց առանձին լեզուին ակ. իսկ մանաւորապէս Պինդարոսի համար կ'ըսուի թէ իւր քերթուածները հասարակ լեզուաւ գրած է, (որ չորս գաւառականներէն բաղադրութիւն մըն էր,) բայց տեղ տեղ ալ մեղմագոյն դորիացի լեզուաւ, ինչպէս յունաց գէաք կը պնդանային: Ցես նաեւ վերը՝ երես 43, տող. 1:

6. Նոյն իսկ Պ. Իրպիլիոս իւր Անդէորդականին ակ գեղջկական բացատրութեան կերպ մը ներելի համարած է իրեն, որուն վրայ Հռոմոյեցի հաշտասէր քերականն (Եղիսս Դոնատոս) զարմանալով գիտցողութիւն մը կ'ընէ՝ թէ գեղերու ակ այսպէս կը խօսին մերիններդ:

սակցութեանց մէջ։ Նոյն մեկնութիւնը հարկ է տալ նաեւ քիչ մը անգերազանց երեւցած մասերուն, (ինչպէս են՝ անսովոր հոլով մը, սխալ համաձայնած խոնարհում մը, նորանշան առում մը կամ նշանակութիւն մը,) որ օտար հոյակապ հեղինակաց ալ նեռուած էր[7]. որոնք յայտնի է թէ ինքնատեղի մտացածին ձեւերը չէին կրնար ըլլալ այնպիսի հզօր գրիչներու քով՝ որ գրի առած հայերէնին նաեւ մտաւենաբրական ոճն իբր թէ բնական ազդեցութեամբ ունէին ի ծնէ, վասնզի լեզուին ծաղկեալ կենդանութեան ժամանակն էին. կամ թէ ըսենք՝ իրենց արուեստական զբնականը կատարելագործելու համար միայն վրայ եկած էր[8]։ Իսկ եթէ մեկը համարձակի՝ մտաւենաբրական ճշդութեան անմտադրութիւն անուանել այն խոտորմունքները կամ նաեւ իբրեւ թերակատար ուսման արդիւնք նկատել, հարկ կ՚ըլլայ դարձեալ ընդունիլ՝ թէ այն անկանոնութիւնները ուրիշ կողմանէ իրենց ծանօթ եւ դնէ երբեմն ոսկին մէջ լսուած

---

7. Ընտիկեցի նախնի մատենագիրը իրենց սխալական համարուած մասերն ալ ունէին, որոնց ազիւ ու ճաղկալից ոճին նմանող նախանձաւորները քանի մը դար եղբը սխալներն ալ մկնեղ օրինակել կը սիրէին. (զորոնք σολοικίζοντες ἐττικῶς կը կոչէ Ղուկիանոս։) Իսկ Կիկերոն համաձակ կը վճռէ՝ թէ "Սովորութիւնն ընդունելի ըլած է քաղքրութեան համար երբեմն (լեզուին օրինացը դէմ) մեղանչել.", (Կիկ. ի Բրուտ.) — ազատութիւն մը՝ որ կարծենք միայն ժամանակակից կենդանի լեզուի վրայ օրինաւոր է բանեցընել։

8. Հիմնական հայկաբանութեան փոյթն եղած է ցուցընել՝ որ ասոնց մեծ մասը թէեւ հայերէն լեզուին բուն եւ բնական գեղեցկութեանն ու կենդանութեանը մէջ ծնած ու սնած, բայց եւ այնպէս չէ թէ ունակաբար կամ լոկ վարժութեամբ մը ստացուած ընտանի լեզուն կը գրէին անխոհեմ, այլ առանձինն ջանիւ եւ խնամով երեւցուցած են մեծ արուեստական նրբութեամբ, բառերու ընտրութեան, նղմնանշանները պահպանութեան, կարգի եւ ձեւոց զանազանութեան մտադրութիւն, այլեւայլ լեզուաց թարգմանութեան մէջ լեզուի յատկութիւններն որոշել, յարգել, եւայլն. — որոնց աչ իրենց անձնական յաջորդները կրցած են հասնիլ, եւ ոչ յետնագոյն (ԺԹ) դարուց առաջին կարգի հանճարները մօտենալ. եւ ընդունայն եղած է նոյն արուեստին գաղտնիքը թափանցելու ջանքը։

ձեւերն եղած բլլան։ Այս պարագան միայն բաւական է խորհրդածելու տալու՝ որ երբէ լեզուին տէր եղած քաջ հեղինակաց հատորաւոր գրութիւններուն մէջ, հոս հոն անկանոն ձեւ մը երեւա կամայ երեւա ակամայ, կը տպրդի կը մնայ, կամ երբ ատեն ատեն գրիչը կ՚ապրատամբի, նշան է երբ լեզուն այն վիճակին մէջ դժուարութիւններէ զերծ չէր. նշան է երբ կնճռուտ քերականութիւն մը արդէն սկսած էր ժողովրդեան սահմանէն հեռանալու։

Ցայս վայր ըսածներս ընդհանուր հին մատենագրութեան մէջ ասդին անդին ցրուած ձեւերուն համար է. որոնց ամբողջը՝ միայն երեւակայութեամբ կարելի է աչքի առակ բերել։ Բայց մեզի աւելի շօշափելի կ՚ուզեր բաղձալի են՝ այն ընտանեկան լեզուին էութիւնն ու կերպը քիչ մ՚աւելի մերձաւոր եւ ապահովութեամբ ճանչնալու համար։ Ուստի այս տեղս խնդրոյն նիւթական մասին իրօք չմերձենալով՝ հարկ կը համարինք փուռր խոտորմամբ մը գրաբար հայերէն լեզուին պատմութենէն քանի մը բան իրր նախապատրաստիկ յառաջ բերել. գուցէ թէ կարենանք իրական լեզուի տարբերութեան մը հանդիպիլ։

Թէ հայերէն լեզուին ոսկեղէն ժամանակները եւ դարուն կէսերը չ՚անցնիր, եւ թէ անկէ ասդին ալիւնեւ կերպով նոր կերպասանք մը կ՚առնու գրաբարը, պատմական ճշմարտութիւն մըն է այսօրուան օրս։ Նոյնպէս քննուած եւ հաստատուած է՝ նոյն ոսկեղէն դարուն լեզուին՝ թէեւ բան էութեան նոյն՝ սակայն ոճոյն եւ կերպին նկատմամբ իրարմէ որոշ աստիճանաներ կամ այլեւայլ դասեր կազմելը։ Այս տեսակներուն մէջէն միայն երկուքն՝ որ հին գրութեանց փոքրագոյն մասը կը կազմուցանեն, այս տեղս մեր խընդրոյն համար ամենապէս կարեւոր ու մտադրութեան արժանի են, որոնց չէ թէ միայն քերականական - սպասմաբանականը, այլ նաեւ շատ բառերն ու բացատրութիւնները ամբողջական լեզուէն, եւ ընդհանուր մատենագրական ճէնն գուցա են։

Ըսած՝ կարգ մը գրամբիւնները ունինք՝ որոնք շատ համառօտակ ոճով եւ անկանոն քերականութեամբ մը ընդհանրապէս գրաւոր լեզուին իբր թէ վերը ցոյուելով՝ բառերգագրի դիրքը մ՚առած կ՚երեւան. — եւ երկրորդ կարգ մը՝ որ անպատճառ պարզութեամբ եւ գուցէ կրնանք ըսել նաեւ գարտուղի եւ թիւլ քերականութեամբն ընդհանրապէս ժամանակակից գրաւոր լեզուէն վար՝ խանարհագրի դիրքը ձեռ կը ձգայ. — Առաջին կարգին ներկայացուցիչ կրնայ գրուիլ Փոքրասիոյ պատմութեան գիրքը, (սովորաբար թուղթով անուանուած ձանձրացուած,) որուն վերայ քիչ մը հոգին ի մտանաւորի. երկրորդին՝ Ց. Մծբնացւոյ Ջիփն գրքին թարգմանութիւնը՝ իրրեւ ոսկի գարու ձեռ առարին լեզուին մը երեւելացուիչ[9]: Երկու կարգն ալ հարկ է ըսել թէ առանձին կերպով մը արեւելեան (եւ շատ մասին արեւելեան-ժողովրդական) խօսուածքը կը ներկայացընեն. — այսինքն ձեռ հին ճոխաբանութեանց իբր առանձական բարձրութեան՝ եւ ընտանեկան գաղթը ձեւերու ծայրէ ծայր գործածուելէ եկեղեցականութենէ, եւ միւտը գրաւոր պարզութեան եւ առանձական պարզութեան առհմանները մէկէն ձեռ կիսկին փոխանակելէ անդնելովը. — ուր որ միւս գրամբիւնները առհասարակ (յատկապէս) անգամ արտահայտութեամբ աւելի կանոնաւոր հայերէն են:

(Ամէն թարգմանութիւնէ խօսելու համար պատշաճ կը համարինք յանուանել՝ որ այս տեղս ոչ առնոց ընդարձակութեան համ ներդրին արժէքին վերայ կը

---

9. Երկու կարգին ձեռնից տարբեր աւելի գրամբիւնները ունինք ձեռքերնիս: Առաջին կարգին գրամբիւնները ու թարգմանութիւնները կարծես թէ ձեռ դրչէ ելած՝ ընտանեկան լեզուի բառերն ու ձեւերը առատաբերեմբ սփռած են, միայն դիմաստութիւնը խուզանդոյ ձեռլով: Խօսքը այս կարգէս ընդարձակ օրինակները Ի գրով կը նշանակենք: — Երկրորդ կարգին գրաւոչքներն իրենց պարզութեանը ձեռ շատ յատկապէս բնոյց յատուկ ձեւով զարգացուն կատարներն ու վերնագրուած հատուածներն ունին. բայց միայն ժամանակակցաց ձեռ՝ անպատճառ պարզութեան առանձին կերպով մը իրեն պահած է Ջէօն: Այս կարգին օրինակները Զ գրով կը նշանակենք:

պիտենք դատաստան ընել, եւ ոչ միւս գրուածներէն վերը կամ վար դասել։ Երկու կարգն ալ ոսկեղէն դարու արժանի հարազատ գրութիւններ ըլլալէն զատ՝ նաեւ ընդհանրապէս ստորին ոճ բանեցընողը շատ տեղեր ծաղկեալ զարդարուն հայկաբանութեան օրինակ է։)

Այս երկու կարգերուն վրայ կու գայ անմիջապէս երրորդ մ՚ալ՝ ե դարուն կեանէն առքը երկրորդ թարգմանչաց դասը. այսինքն անոնց որ մինչեւ նոյն ժամանակին ի գիր առնուած հայերէն լեզուին արեւելեան թերութիւններն ուղղելու մտօք՝ արեւմտեան ճշդագոյն քերականական լեզուին համեմատ մեծ նորոգութիւն մ՚ընելու եւ բուն իմիք արուեստական հայերէնին մը հաստատելու աշխատեցան, եւ նոյն նպատակաւ հարկ համարեցան լեզուին բովանդակ մեթոդքը (արմատներովին ու մանրիկներովը) կրկնել, ձեւի գերել եւ ի գործածութիւն հանել։ Ասոնք, որոնց քարձր դիտումն ու իրենց ձեռնարկութեան կարեւորութիւնը զիրենք ամէն բանէ անօրինած կ՚երեւայ, անխնայ ամէն միջոց ձեռք առնոյինին՝ կ՚երեւայ թէ ստորին կամ ուսմնական գուշէ նաեւ գաւառական մտքին ալ յարգ տալ ուզեցին եւ մտաւորական լեզուի ամբառնալ։ Ասով մանաւանդ կրնայ մեկնուիլ այն զարմանալի երեւոյթը՝ որ անհամար արմատ բառեր, եւ առաջին կարգի պիտանի համարուած բառեր, որ հնոց քով խորհի կամ խոչընդի էին, ասոնց քովը ընտիր համարուեցան[10]։ Այն բառերէն ոմանք

---

10. Ուրիշ մեծամեծ տարբերութիւններէն զատ երեւելի խառնց մ՚ալ այն երկու դարձուածներուն (Առաջին եւ երկրորդ թարգմանչաց) մէջ կը գտնեն շատ բառեր եւ անթիւ ածանցներ, զորոնք ասկեղէն դարը կամ իրենց նախնեաց գոյը իբր քաղաքակրթուած ընտիր գրուածոցը մէջ չէր տիրեր ընդունելի. քանի նպատակ կեանէն առջին յանկարծ առաջին կարգի տալ-առնուածն եղած եւ համարձակ գործածուած են։ Թէ արդեօք այն բառերն ինչու յառաջներն այնպէս թողուած էին. Թէ իրաց խնդիր էին կամ գանէիկ բացատրութիւն համարատած. կամ Թէ արդեօք գաւառական էին. Թէ ինչու ամանց արմատ ածանցէր էր եւ միայն ածանցքն կամ քարդութեան մէջ գործ-

գեա. հիմնական աշխատութիւն բուն սովորականներն են։ — Երրորդ կարգին դէպ մասը ներկայացուցիչ կը գնենք գլ. Անցագիր[11]։

Երկը իրարու ընդդիմակաց կարգերն ալ, որչափ որ բնաւորութեամբ իրարմէ ծայրէ ծայր հեռու ըլլան, — մէկը յանդուգն ոյզայմամբը, մէկալը խոնարհագոյն անպատճառ պարզութեամբը, եւ վերջինն ամէն բան ճշդութեան զոհելովը — կու գան մէկ կէտի վրայ կը միանան ըստ մեծ մասին. այսինքն ժամանակին ուսմակայնութիւն խոստրիլ եւ չխորշիլ իրենց դաստուրին վրայ մնասնադրական լեզուին անբնաւոր ձեւերը պատուաստել[12], մեզի մնայնական աշխատու-

---

ածական, եւայլն. — գեա. գոհացուցիչ լուծում մը գտնուած չէ։ — Այս բառերէն առաջ կամ մանաւանդ քիչերուն հետքը միայն կը գտնուի ասկէզէն գաթուն մէջ. իմացուելու չափ՝ որ գոնէ ամէնքն անծանօթ չէին յառաջգդին՝ այլ միայն գործ չէլի։ Անոնցմէկուս նոյն կարգէն էին շատ մը հայերէն արմատ բառերն ալ՝ որ չին բառարանը կը յիշէ, եւ գրոց մէջ չէն գտնուած։ Բայց առանցք ամանոց բացայայտ օրինակն ունինք հիմայ այնպիսի բառերու վրայ՝ որոնց արմատն աշխարհաբարի միայն յատուկ է, իսկ գրաբարի մէջ խորթ՝ եւ միայն անանցնելց եւ բարդութեանց մէջ ընծիր. զբօրթնակ. նոթ. գաւ. կոչտ. ծեր. ծիծաղ, եւայլն. (տես քեր. 805։) Ամէն զատ՝ զարմանալի երեւոյթի մ՝ալ է՝ որ շատ բառեր ընդհանուր մտածմանգրական ոճէն գուրս՝ միայն եւ հաւատարատէս այս երկը (Բ, Զ եւ Ը) կարգերուն յատուկ են։ — Այս քանի մը ուշադրութեան արժանի կէտերն անդրադարձ քննութեանց համար կարեւոր գիտողութիւն կը համարինք։

11. Բերուած օրինակներուն մէջ այս կարգի գրուածներն Ե գրով կը նշանակենք։

12. Ձենք յիշեր հոս երկու վերջին կարգերուն վրայ դըրսանց եզած օտար ազդեցութիւնը, (մանաւանդ երրորդ կարգին գրական կերպով ըլլած հնչնագարձութիւնն օրով խիստ գործական հայերէն լեզու մը ձեւացաւ.) որ ազդեցութիւնը թէեւ ակներեւ է եւ անուրանալի, սակայն մենք սա կ՝ուզենք դիտել տալ՝ որ այդ Զ եւ Ը կարգերուն մէջէն՝ ոչ միայնը Ա-սորւոյ ազդեցութիւն է բոլորովին եւ ոչ միւսինը Ց-ներէն, ինչպէս սովորութիւն է ըսել. իբր թէ օտարութենէ զգուշանալ չգիտնալէն կամ չուզելէն։ (Անհաւատալի կ՝երեւայ որ այն բացարձակապէս ասորական կարծուած ոճը, եւ այն ասորին լե-

Թ-ինը Թ-ողլով՝ զանոնք քննելու, հաւաքելու, հա-մեմատելու եւ քովէ քով կցելով Ե դարու ուսմիկն քերականութիւնն ու բառարանը յօրինելու։ Թայց դարձեալ կը մնայ էական տարբերութիւնը՝ որ առա-ջին երկուքը (Բ եւ Զ,) գլխաւորաբար շարքի ու դար-ձուածքի խոտորմունքներով շատ մեղմ ու փափուկ ընտանեկան լեզու մը կը ձեւացընեն, ուր որ երրորդը (Ե,) միայն բառեր եւ քանի մը քերականական ձեւեր պոռ առած կ'երեւայ ժողովրդեան լեզուէն։

Մենք ասոնց դէմ քերականական մանաւորու-Թ-իւնները քննութեան չառած՝ վայրկեան մ'ալ զկայ առնունք նախադիտելեաց մէջ, եւ ինդրոյն աւելի ա-պահով լուծմանը համար փնտռենք մերձաւոր ժամա-նակներէն համեմատութեան կէտ մը, որ նոյն հանգա-մանքները պայծառ երեւցընէ։ Ա.յս համեմատութեան կէտն աւստրիկ կու տան մեզի Ղազարայ Փարպեցւոյ գրուածքները, որոնք քիչ շատ ծանօթ եւ վկայուած են՝ իբրեւ հին աշխարհիկ լեզուի մը գրի առնուածք[13], եւ որոնցմէ վարդ բերուած օրինակները ինդիրն ան-տարակուսելի կ'ընեն։ Որչափ որ հին կամ կանխա-գոյն գրութիւն մը աւտր կը մերձենայ, կամ մանաւ-անգ որչափ նոյնութիւն որ հնոց քով աւտր աշխարհիկ լեզուին հետ կը տեսնուի, այնչափ աւելի հին

զուի գործածուածքը՝ առաջին կարգի բարձր գրութեան մէջ, յա-նախէն Թարգմանութեանց մէջ ալ տեղի ունենայ. այսու ամե-նայնիւ Ոսկեբեր. Մատթ. Մեկնութեան մէջն է որ կը կարդանք՝ "Քամ որ ծառայ արարչին ընդ յոգութիւն։,, Քերակ. 56։ Նպոյնը եւ նմանները հին հայերէն ընագիրներու մէջ ալ կը տեսնուին։) Իսկ լեզուի զանազանութիւնը նիւթոյն զանազա-նութեանը տակ՝ լոկ ուսմնական ըմբռնում կը համարինք, կամ գուցէ՝ Թէ դիպուածով միայն ըլլայ մէկ գրքին այս եւ ուրիշին այն կարգի բառեր ու բացատրութիւններ սեպհական ըլլալը։

13. Ա.ս այսպէս կը ծանուցանէ անցեալ դարուն վերջի-նը՝ Փարպեցւոյն պատմագրութեան հրատարակիչն ալ յառա-ջաբանին մէջ. "Ճօրինուած շարագրութեանն քաղցր, եւ որ-պէս Թուի՝ ի տեղւոյ տեղիս աշխարհիկ եւ ընտանի առացուած այնր ժամանակի, այլ յատակագոյն բերանոց եւ ազատ արտայ.,, (տպ. Վենետ. 1793։)

ամկականի գունէ մեր ձաւոր լեզու մը ապացուցեալ համարելու է. — թէ ոդ միջին եւ նոր դարերու աշխարհաբար լեզուին համեմատութենէ առնուած հասատատ վկայութիւնն ալ, որ ընթացքին մէջ կը տեսնենք:

Այսպէս մեր հին մատենագրութեան մէջէն երկու մանաւանդ յիշատակարանները ի սկզբան աչքի առակ կու գան, որոնք հին Հայաստանի ընտանեկան կամ աշխարհիկ լեզուն մեզի ի մերձաւոտ աւելի կամ նուազ աստիճանաւ երեւցուցած են եւ որոնց ընդհանրական համեմատութիւն մը կ'ընենք այս տեղ: Առաջինն է ե դարուն առաջին տարիներէն՝ վերոյիշեալ փ. Բուզանդացւոյն պատմութեան գիրքը. եւ երկրորդը՝ ե դարուն վերջին տարիներէն Ղ. փարպեցւոյ գրուածները: Երկուքն իրարմէ 70—80 տարւոյ միջոցաւ բաժնուած:

փ. Բուզանդացւոյն գիրքն որ շատ կողմանէ նշանաւոր է մեր մատենագրութեան մէջ, այս տեղս մեզի մանաւանդ կերպով մը կարեւոր է՝ ընդհանուած հին ընտանեկան լեզուին որպիսութիւնն աւելի որոշ դոյներով ներկայացընելուն համար: Ասոր առաջին ոսկեղէն լեզուն, որ գրողին բանաստեղծական անզուսպ ցնորիցը թափուին ամէն գրաւոր օրինաց կապանքէն ապատամբ կ'ելլէ, ամէն տեղ կրկին իրարու հակառակ յատկութիւններ միանգամայն գիտէ ճարտարութեամբ լծակցել: Ինչպէս որ հիներու սեպհական ամփոփ կարճառանութեան հետ միացած են անհաւատալի կերպով կրկնաբանութիւններ[14], նմանապէս

---

14. Այնպէս որ շատ անգամ կարծես թէ քանի մը տող միահետ՝ հին գաղափարն երկերուն չարունակութենն է աչքիդ առակ՝ փափուկ եւ ոգեւից կրկնութիւններով: Սակայն շատ տեղ ալ միեւնոյն իմաստը մերթ արուեստական բանաստեղծական շարժնութեամբ, մերթ ոճական պարզութեամբ փոքր պարբերութեան մը մէջ քանի մանրն նոյն կամ նման կամ տարբեր բառերով երկրորդելէն եւ երրորդելէն ետքը՝ վերջապէս այն մանուածապատ շրջաններէն ելլելու առեն՝ դեռ էական մատ մը կը տեսնես որ պակաս է, կամ քան մը ի կախ մնացած է. ուր որ անոր հակառակ ուրիշ տեղեր երկու երեք նախադա-

քնտիր եւ խորին հայկաբանութեան հետ քնական կեր-
պով մը հիւսուած է ընտանեկան բարբառը՝ առանց
գոհեհկանալու. հարթ ու դիւրուկ խօսուածքի մէջ
ճշդիւտ նկարներ, կենդանի պատկերներ. մանկական
պարզութեանց մէջ առոյգ ոգի եւ յաճախ խայթող
սրամտութիւն մը. — թող որ բովանդակ մատեանն
աւելի գուարճացընել դիտած կ'երեւայ՝ քան թէ
հաւատացընել: Բայց ամենայն ինչ քնական է, առանց
արուեստի եւ արուեստակութեան, եւ հարկ է ըսել՝
թէ հան լսկ քնութիւն է խօսող: Վերջապէս լեզուաբ
խորին հայկաբան, քերականական տրամաբանու-
թեամբը ճշդիւ ոսկի, ոճովն ամենեւին արեւելեան՝
այս եզական գործը բազմապատիկ արժէք ունի:

Սակայն եթէ ժամանակին կանխատեսէն ըլլայ՝
եթէ ուրիշ պատճառէ, դեռ Թուզանդայ քովն այն-
չափ զգալի եւ բացայայտ չէ գրաւորէն խոտորումը
կամ գէթ այնչափ յաճախ չէ՝ ինչպէս յաջորդին:

Վաղարշ Փարպեցւոյ դրուածքներէն ունինք
Պատմագրութիւն մը եւ Թուղթ առ Վահան Մամի-
կոնեան. երկուքն ալ իրարու չար եւ նման միւնոյն
լեզուաւ: Ընդհանրապէս գրաւոր լեզուին մէջ մաքուր
ու կոկ աշխարհաբար մը կը բանեցընէ շատ տեղ, մա-
նաւանդ դէմ առ դէմ խօսակցութեանց մէջ, որ ան
առորին բիրտ լեզու է եւ ոչ քաղցրութենէ անմասն,
մանաւանդ թէ իւր տակաւ գրաբարին քով՝ զորն որ
չհանալով ու նմանելով կ'ուզէ ճարտարել, շատ ա-
ռոյգ եւ միանգամայն շատ գեղեցիկ ու զարդարուն է
մեզի աւանդած աշխարհիկ լեզուն. — եւ յայսմ է
այն գրութեանց բուն բանասիրական արժէքն ու գըլ-
խաւոր արդիւնքը: Ասոնց մէջ ալ՝ կը նորոգուին Թու-
զանգայ վրայ տեսնուած ոճական անյարիր անգե-
բաներ խօսուածքները, թէ եւ ոչ նոյնչափ յաճախու-
թեամբ եւ ոչ նոյնչափ յանդուգն. մանաւանդ թէ

---

*տութիւն մէկի ամիսփակալ է, որ կարդացողն ինք իրմէ պիտի գտնէ, լուծէ ու լսացընէ: Զօրօրինակ սովորաբար ամենեւին անպատշաճ են՝ ինչպէս է՝, վէ, փնչ պէ, եւայլն բառերը, այս-
ինքն առանց յարակից մասին:*

ուր որ իւր բնականին թողուած է փարպեցին՝ շատ պարզ զուցուածքներու մէջ գիւղանդ կը յիշեցընէ միեւնոյն որոշ բառերու եւ նշանակութեանց եւ դարձուածքներու գործածութեամբ։

Ա.յսպէս Խուզանդ եւ փարպեցի՝ որ կը միաբանին այս կէտով իրենց ժամանակին հասարակ լեզուէն ճաշակ մը մեզի հաղորդելու, այս մասին մէջ շատ կը մերձենան իրարու, մանաւանդ թէ կը նոյնանան ալ. այնպէս որ առաջնոյն վերոյիշեալ յատկութիւններն աչքի առջեւ ունենալէն եւ երկրորդին հայկաբանութեան աստիճանր ճանչնալէն ետքը՝ կրնայ ամենայն աստիճանաբար հետեւցուիլ թէ մեծաւ մասամբ աշխարհիկ լեզուէ մը փոխառեալ են այն բառերն ու զուցուածքներն ալ՝ որոնք միայն Խուզանդայ եւ փարպեցւոյն ու նմանեաց յատուկ են, միանգամայն յաջորդ դարուց ժողովրդեան լեզուէն վկայուած։

Երկրորդ կարգը, (Զգօն եւ նոյնատեսականները) ոչ այնչափ փարպեցւոյն նմանութեամբ, որչափ ըստ ինքեան հասարակ կամ ժողովրդական պարզ լեզուի կերպարանօքը եւ մանաւանդ յետնագոյն ժամանակաց ոճակօրէնին նմանութեամբն եւ ըստ մասին նոյնութեամբը բաւական նիւթ կը մատակարարէ մեզի՝ հին խոնարհագոյն լեզուի մը վիճակը՝ երբեմն նաեւ աշխարհաբար հայերէնին նախնական կերպարանքը փոքր ի շատէ ճանչնալու։

Ա.յս միայն յընդհանուրն հաստատուածները դեռ առանց օրինակի եւ վկայութեան՝ այնպէս ի հեռուստ չեն կրնար բացարձակ հաւատոք պահանջել մեր ընթերցողներէն, որոնց այսչափս անտարակոյս անբաւական է մեծ խնդիր մը իբրեւ ապացուցեալ ընդունելու. եւ մենք կը փութանք այս ամէնն ի մերձաւոր օրինակաց եւ վկայութեանց վերայէն դիտել տալ։

5.

Ո՞րն է ուրեմն այս մասնական հայերէնին, այս հին Հայոց առանին մասին կենդանացուցիչ բարբառային բնաւորութիւնը: Արդէն ընդհանուր տեսութիւնս նախ (թիւ 2.) ըստ մասին ցուցուց մեզի, եւ համեմատական լեզուաքննութեան մէջ երբեք աչքէ չկորսնցնենք որ կէտ մըն է՝ որ լեզուաց ընդհանրական շարժմանը մէջ զանազան մարդկային ցեղերը, նաեւ իրարմէ բոլորովին օտար, իրարու ամենեւին անհաղորդ ազգերն ալ՝ իրենց թէ հաւասարական դաշնակցութեամբ մը միասնած են միեւնոյն ժամանակին մէջ միեւնոյն զոյզ ընթացքն րնթանալու. եւ թէ՝ մարդկային լեզուին աստիճանները՝ մարդկութեան հասակին անպարբերներն են: Ուրեմն այն հին ընտանեկան կամ ռամկական հայերէնէն սպասուելու յատկութիւնները անոնք են՝ զորոնք խօսողութեան բնական ընթացքը կը պահանջէ. այն յատկութիւնները՝ որոնցմով միշտ յետագայ ժողովրդեան մը լեզուն որոշ նկարագիր մը կ'առնու իւր նախընթացին նկատմամբ կամ նաեւ հասարակ ժողովրդեան օրըստօրական խօսուածքը՝ ժամանակակից մտաւորագրութեան բարձր խօսուածքին նկատմամբ:

Եւ նախ ընդհանուր յատկութիւններէն սկսելով՝ կ'ըսենք թէ ճշդիւ բանասիրական աշխատաբաբի մը էական նկարագիրն է ասոր ալ նկարագիրը. այս ինքն պարզած լեզու ըստ քերականական մասին, միշտ դիւրագոյն եւ նուազ կնճռոտալ ձեւերու նախասեծարութեամբ՝ որ պարզման սկիզբ անուանած ենք, բայց եւ զարդարուն, մեղմ ու փափուկ, միանգամայն հատու եւ բացայայտ. որոնց վրայ աւելցընենք նաեւ որ ինքնաբեր անկախ լեզու մըն է եւ բուն ազգային. այս ինքն օտարութենէ (յունութենէ) անխառն: Եթէ այս յատկութիւններուն օրինակներու վրայ ալ հաստատուած գտնենք, տարկ կ'ըլլայ ըսել թէ բնութեամբ իսկապէս աշխատաբար մըն է այն հին հայերէն հասարակաց

լեզուն. թէեւ գուցէ սկզբնաւորեալ աշխարհաբար մը՝ որ քանի մը դարէն պիտի լրանայ ու գրաբարէն զատուի, երբ որ աւելի միօրինակութիւն տիրէ ձեւոցը մէջ եւ երբոյն երկակողմանի տարանջատ դէպքերը հաստատ կերպարանք առնելով բուն կանոնաւորն րլլան յաջորդող լեզուին մէջ. — կամ թէ ըսել՝ որ հոս (եւ դարու մէջ) կերպաւորուածը քանի մը դար եղքը գրի առնուելու:

Իսկ մանական յատկութիւնները գլխաւորաբար կը տեսնուին՝ Բառական մասին, Ստուգաբանական կամ ճշդիւ քերականական ձեւերուն, Համաձայնութեան օրինացը եւ վերջապէս խօսքի ձեւերու եւ դարձուածներու վրայ: Եւ են՝ 1. բառեր եւ անոնց նշանակութիւնը. 2. բառերու ձեւը. 3. հոլովներու եւ յօքնակիներու կազմութիւնը. 4. թուական եւ մասնական անուանք. 5. նախդիր եւ նախադրութիւն. 6. բայ եւ դերբայ 7. համաձայնութիւն. 8. խնդրառութիւն. 9. կիրառութիւն եւ 10. խօսքի ձեւը կամ շարադրութեան ընթացքը:

Հիմայ որ նախնեաց գրուածոցը վրայէն կը սկսինք այն լեզուին քերականական մասնաւորութիւններն ի մէջ բերել, պատշաճ կը համարինք քանի մը բան յառաջուընէ ծանուցանել:

Նախ. Եղած դիտողութիւններն ու բերուած օրինակները գլխաւորաբար երկու բան կը հաստատեն. մէյ մը՝ հին մատենագրական հայերէնին ժամանակակից ընտանեկան կամ ամկական հայերէնի մը գոյութիւնը. եւ մէյ մ'ալ՝ որ հիմայ աշխարհաբարի յատուկ ինացած կամ գուտ աշխարհաբար երեւցած բացատրութիւններ արդէն շատ հնուց կենդանի էին մանաւանդ նոյն հաստատակ լեզուին մէջ. կամ թէ ըսենք, գրաբար լեզուին մէջ ցանցառ՝ բայց ընտանի խօսուածքի մէջ, որչափ կ'երեւայ, սովորական էին:

Երկրորդ. Հին նախնեաց գրուածոցը՝ յետին դարուց օրինակողներուն ձեռքէն կրած բազմապատիկ կամայական փոփոխութիւններն ու աղաւաղութիւն-

Նեղը մնածելով՝ թէպէտեւ հոս բերուած օրինակները զատ զատ ամէն մէկուն երաշխաւորութիւն չեն նեղնիք հաւատարմութեանը, (որովհետեւ իրօք շատ բան հնագոյն ձեւէ նորագոյնի դարձած, ինչպէս նաեւ սամկականի նման բան հին ձեւերը ճշդագոյն գրաբարի փոխուած կը գտնենք.) սակայն յընդհանուր առեալ՝ հաբիւրաւոր եւ աւելի դէպքերուն վրայ ամենուն մէկտեղ չենք կրնար լուծուիլ վատահութիւննիս չդնել. մանաւանդ ուր որ ամէն ձեռագիր օրինակներն իրարու միաբան են, կամ թէ երկու նոյն կարգի դրութիւններ իրարու վրայ կ'ելլեն. զորօրինակ Զ.օնի տարակուսական մասերը Եփրեմի թարգմանութիւններէն կը ստուգուին, որ միեւնոյն լեզուաւ գրուած են. եւ բաց այսմ՝ ուրիշներն ալ:

Երբորդ. Բոլոր գործոյս ընթացքին մէջ ուր որ բառ մը կամ նորագոյն ձեւ մը այս ինչ կամ այն ինչ գարէն կ'ըսինք, խմանալու է՝ թէ մեր քննութիւններէն նոյն ժամանակէն կը ցուցընեն. բայց ոչինչ ընդդէմ է որ մէկը կամ մէկալը աւելի կանուխ սկսած ըլլայ լեզուին մէջ:

Ա.

Բառագիտական մասն: — Բառից մէջերը գլխաւոր մասերէն մէկն է՝ որ[illegible] հիմայ մեր երկու հայերէններէն իրարմէ կը զատուին: Բանասէր աչք մը չի կրնար առանց մտադրութիւնը գրաւուելու տեսնել հին գրաբարի մէջ այնպիսի որոշ բառեր՝ որոնք եթէ իբրեւ արմատ եւ եթէ իբրեւ ածանց՝ իրենց գրութիւնը, կազմութեամբն ու նշանակութեամբը ամէնօրէն կամ նոր հայերէնը կը յիշեցընեն:

1. Բառեր եւ նշանակութիւն: — Քիչ չեն իրօք շատ հին ժամանակներու մէջ եւ յանուանէ վերոյիշեալ երեք կարգ գրութեանց մանաւանդ կերպով մը աեպհական եղած բառեր՝ որ հին գրաբարի հաւատարիմ օրէն անտեղը՝ եւ յատկապէս առորին եւ յետին դարուց միայն աշխարհաբար լեզուին մէջ մնացած են:

Ա յսպէս են օրինակի աղագաւ՝ ամէն[1], (փխկ. ամէնայն.) ա[2], (եւ.) ղա[3], (բազում կամ առաւել.)

---

* Ցետագայ օրինակներուն մէջ յիշեալ երկք կարգի գըրքերէն եւ Փարպեցւոյն դրուագներէն զատ, որ Բ, Զ, Ը եւ Փ կը նշանակենք, ուրիշ հին մատենագրաց քով գտնուած տեղերն ասոնցմէ որոշած ենք: Մէկէն քանի մը հին ամ. կաթուն մանր դրուածներ ալ կը գտնուին Փարպեցւոյն ժամանակներէն, որոնցմէ յատուկ բերուած օրինակներըը՝ Թէ իրենց քէլտուորուխեանը եւ Թէ մանաւանդ լեզուին նմանութեանը պատճառաւ Փ դրով կը նշանակենք:

1. Ջամէն ՇԱՑԵԼԱՆ. Բ: Ցամէն սրարածոց. Զ. ամէպ: Ամէն առանց գործելոյ անկատար է. Ը: (Բառգանդպ այս հատուածը՝ ի դատաստանացն ամէնին՝ անչէջ հրոյն եւացլեն. ախալ օրինակութիւն կ՚ենէմադրենք՝ փոխանակ ապէնին, ձեռագրոց մ՚ եւ ս գրերուն մեծ նմանութեանը պատճառաւ.) Ամէն բառը միջին դարէն ասկին սկսած է յաճախել. իսկ բուն մատենագրական լեզուին մէջ միայն բարգումեան ՇԱՑԱՑած էր. Ամենասուտ. ամենատեր. ամենէչխան. ամէնասոյց, եւայլն: Որովհետեւ ախնայինն արմատն է այս բառը, անտարակոյս անոր բուն հին ձեւն էր՝ ամպին ՇԱՑ պահուած:

2. Ա յս նախնական չաղկապին՝ հին ժամանակներէն բացայայտ կերպով գործածուելուն երկու օրինակ կը գտնենք, գուցէ երկուքն ալ երկայական. *Զրոյց սա չաղկապմունքին: Գաղթմանակ ոսկի, սա ի պատիւ գլխոյ՝ հանգոյցք Թափի. Բ: Ստորին դարուց մէջ յաճախած է գլխաւորաբար տառասխալներու քով: Իսկ հին գրաւոր լեզուին մէջ բարդիչ մանրիկ կամ յօդակապ եղած էր փոխանակ Ե-ի. եւՇնասուան. ուխտասուան. կալոնկապ. հարցասիրտ. այրասէր. մարդասպատչած. պարտասպատչած. զինչոզզինչ. մեղոցեաւ Թզե:

3. Շապ անփամ ըմբռնեալ է գլխ: Շապ փչի տայր ըմպել. լապ նեղսրխեան հասանեն. լապ փոյ փորձեաց: Շապ ինչ խօսեր. լապ աչ ընդ իրեաս չիսոխեաց: Ցառալու. լապ լեալ ի միով վայրկ. լապ յամառեաց այրն. լապ զանձնս յանդուգն վարեցեր. եւայլն. Բ. (բայի վրայ բառական կը գտնուի առնի կարգի գրոց մէջ. այսպէս անպիր ժամանակաց երգերէն ալ՝ Շապ ցաւեցոյց զձկէք:) * Ի լապ ֆամանիէ. գեռ. աւաւ լապ կայ: Շապ եւ բազում անփամ. կամ՝ լապ բազում անփամ. կարի իսկ լապ պարճառս ունիմք: — Շապ անփամ ճանապարհորդեալ էր: Շապ վտանդ հասանէ: ի լապ սոփէ. Փ. առեալ: — Փարպեցին ըսած է նաեւ լապանաչ, փխկ. բազմանալ. կայ նաեւ լապասխին, փխկ. բազմութիւն, յաճախութիւն, Բ եւ Ը կարգէն:

մանաւանդ մակբայի կամ ածականի վրայ՝, (փխկ. յոյժ կամ կարի.) հնչէի, (բաւականն) ի պատա, (արտաքս.) եւ ասելի, (առասել.) կը դանուին հնոց քով, բայց շատ յաճախ Ր, Զ, Ն, Փ կարգերուն մէջ՝: Նշանաւոր է Զ կարգի գրուածոց օրհասաբակ բառը, մեր ուսումնոյն օրհնաբան (ծեսաբան) բառածը, որն որ փոխանակ կանոնաւոր ձեւով ասաբ հնասաբանի հոլովուելու՝ կը դանենք իբրեւ մէկ բառ՝ օրհնասաբանի հոլովուած, եւ աւելի որոշիչ կերպարանք մը կ'առնու ծայրի յօդովը՝ յօրհնասաբանին՝: Բոլոր եւ էրեսաբ բառերուն վրայ՝ որ նոր հայերէնին բուն սովորականներն եղած են, քիչ մը վարը կը խօսինք: Ցեղ որ յայտնապէս պեղի բառին արմատն է, եւ հիմայ աշխարհաբարի մէջ մնացած, նոյն երեքը կարգ գրուածոց եւ փարպեցւոյն մէջ ալ երբեմն կը տեսնուի՞:

---

4. Շատ հետ են. լաւ ծանր լինի. լաւ ասելի. լաւ վարձաբ է. լաւ լաւ է: Անվտահ եմ լաւ. լաւ նստաբ եմ. փ: — Ո՞վ լաւ ելլոյն գլխաբաժան, փրկիչն Քրէ նորա: Ո՞ր լաւ են, ամէնքն Քրէ գիչերքեն. Զ: Ծաղովուրդքն Հայոց յոյժ լաւ են քան զժաղովուրդն Հրեից. փ:

5. Նոր լեզուին շատ համեմատ կու գայ ասելի ածականներն մակբայօրէն գործածուելիւնը. Ասելի զարգասուելնէ փոյթ ասասջիք. եւ ասելի՝ զորքն Պարթից. Ր: Ասելի՝ ձեզ ասեմ որ գիտողք հարկանէք. Զ: Ասելի՝ Շատագով առ գնորս քաջութեան փորձ. եւ ասելի՝ վասն այսր կարի խնդան. փ:

6. Եղեւ խաւար յօրհասաբանի: Եկին ի Շամիրէ յօրհասաբանին: Խաւարեցաւ լոյսն յօրհասաբանի. Զ:

7. Ցարբեւ յայն գիր՝ որ բնաւ իսկ իցէ հղան. ի բան բանակի-գիրն: Ի գիրս իշխանութեանն իւրեանց. Ր: Հեռաւեալներըը ներքոյական հոլով են՝ (փխկ. ի գիրոլ.) Ի գիւ գիտ. ի գիւ պատուականի. ի գիւ վիճակի նոցա: Ի գիւ մարգարէի, (այս ինքն ի գիրոլ կամ ի գիրանալ մարգ.:) Նոյնպէս եւ գանուի մնանաւանդ Ե գարուն կէսեն ետքը՝ գիւ, գիւոց, գիւոյ, որ Ի գարէն ապին աւելի հասարակ եղած կը տեսնենք: Այս արմատը գարձեալ մակագրիչ հին բարգութեան մէջ ևս գտած է: Փարպեցին ունի նաեւ բանագրիչ, խոստագրիչ: Ի գարս՝ ի բանագրիչ, (բանեցու տեղ, կամ.) բանիլ եւ գիչ գառաբով բարգած. (բանիլ բայը քէչ մը վարը:) — Զգօնիչ նիզակագիչ բառը սկսալ գրութիւն կ'ընդունայ:

Ընտարակոյս ատոնց կարգէն են դաս մը բառեր ալ՝ որոնց գործածութիւնը հին մատենագրական լեզուին մէջ շատ ցանցառ էր՝ առանց (գէթ բան մեծի մասին) խորթ կամ խոտան համարուած ըլլալու. իսկ յաջորդ դարուց ոամկօրէնին մէջ շատ հասարակ կամ ժանաւանդ միակ սովորական եղած է[8]: Զորօրինակ հնոց քով բնաիր բառ է այծ, բայց ճշգապոյն մատենագրական ոճոյն մէջ զըօսնիկն նոյնանշանակին հետ համեմատելով՝ հազիւ գուցէ հարիւրին մէկ գործածութիւն ունի, եւ քիչ տեղ առանց անոր կը բա-

---

8. Ա.յսպէս են՝ լուռ փակ. ատուտր. պակ, յատակ. լուլ, ողն. վիշ, ուղե, պարանոց. ճար, հնար. տբէլ, ուրոյն, զատ. Էրէյեան կամ Էրէյեան, երեկոյ. հուշ, (նոյնպէս հին ոմկ. իսկ նոր հիշ,) անգամ. ալեւոփակի, աչխատասիրութիւն. ֆառա, թիւր. նօթ, անօսր. հատ եւ քաթակ, սինդ եւ անօսր. փակ, ջերմաջերմ. ֆալ, փակեալ. դիմաստր, դժուարին. հատփատ, հատատասուն կամ հաւատատ. յոխնիլ, վատատկիմ. էրկիմ, գերիս արկանեմ. պոփանիմ, համբուրեմ. պոխիմ, (հին ոմկ. լեխիմ.) զահի հարկանիմ. ծոփիմ, ծոփեցայ, (եւ ներգրծ. ծոփեցոյցանիմ, փ.) մերձենամ, մատչիմ. քոռնիմ, քոռնչի, բուռն հարկանեմ. չայլիմ, դնամ. արմանամ, (ոմկ. արճնալ.) զարմանամամ. պոլնիմ, (հին ոմկ. ալբինել. նոր՝ ալբնել.) զարկուռցանեմ, հարնամ նեմ. նամակ կարտալ, հրուղեի ընեհեռնուլ. զրօսիլ. էրատ ի. եւայլն. — որոնց մեծ մասը դարձեալ վերոյիշեալ մատենագիրներուն յատուկ է: Ասոնցմէ՝

Պոփանիմ հին բառ մըն էր՝ գրաւորի մէջ միայն մէկ երկու անգամ գործածուած. "Կամքի պոփանիլ զգաթշապատ ատից նորա. եւայլն. եւ անկէ գուցա միեսակ էրկիր պոփանիլ ոճոյն պահուած: Ասկէ է էրկրպոփիլ բարդ բայն որ մէկ կամ երկու տեղ Զ կարգին մէջ կը հանդիպի, իսկ ոսկի գարէն գուցա (Ա կարգին եւ բոլոր յաջորդացը քով) շատ սովորական եղած է:

Փակ ասոնիլ ոճոյն ունինք Զ կարգէն, այսինքն՝ փակել. եւ փարպեցին ըսեր է՝ Գուցէ ֆալ իցէ գուսան: Ժի գարու գրաքարէն է՝ Չկապեալը որ է է ֆալ՝ արձակեացէ. (տես ի քաց. Քեր. եր. 127:) Նոր գաւառականն մ'ալ՝ ֆաց բառին տեղ ֆալ կը գործածէ:

Հատ եւ քաթակ որ գլխաւորաբար Զ եւ Ա կարգին եւ յաջորդացն են՝ այս խօսքին մէջ իրրեւ բազմանշան բառեր կը տեսնուին. Երկաթ որ խիստ եւ հատ է, կերպաս զի ապնիւ եւ քաթակ է: Զ: Աւելի գործածական էին ասոնց ածանցներն ու բարդերը:

նի՝ կամ թէ նոյնը չկրկնելու կը ծառայէ. իսկ այս չորս կարգ գրութեանց շատ աւելի սովորականն է, եւ մանաւանդ փարպեցւոյն բուն եւ գրեթէ միակ սովորականը. անոնցմէ են՝ ասթեղ, ոսկաստր, անոյթ ասծանցներն ալ: Եւ ահա այդ այս բառն է յայսօր մեր ռամկին գիտցածը, եւ զքօսնիլն խափանուած է:

Ոչ եւ չ բացատականներուն ալ հանգամանութիւնը կը ցուցընէ որ առաջինը ճիշդ եւ ծանր գրաւորը համարուած էր, (ինչպէս առ հասարակ աւրբ Գրոց թարգմանութեանը մէջ կը տեսնուի.) երկրորդը՝ թեթեւ գործածութեան մէջ շատ յաճախած, սակայն ընտանեկան բացատրութեանց մէջ ալ գլխաւոր բանողն էր[9]: Եւ աւետիսի նոյն չ մանրին է ամէն առեղնուան ռամկօրէնին տեղի հանուածը. իսկ ալ անհետ եղած է:

Բառերու գործածութեան հետ կից կ'երթայ նաեւ նշանակութեանց տարբերութիւնը: Այս նկատմամբ դեռ ե գործուն մէջ քիչ բան ունինք դիտելու, սակայն կարեւոր են եւ որոշիչ նշանակներ: Որ դերանուան դի չեղկապի նշանակութեամբ գործածուիլը՝ թեթեւ ճարտարութեամբ բանեցուած ալ ըլլայ, գրաբարի վարժած ականջներու շատ որոշ աշխարհաբար կը հնչէ, մանաւանդ երբ որ յաջորդ ապառնույն տեղ ալ առհմ. ներկայ դրուած է[10]. — թող ուրիշ շաղ-

---

9. Ես մերառալ լինէ. ի վերայ նոցա ինաս ինչ ոք յայտ լսանի, եւ գտատեսուց ոք չի գիտէ. գործոյ ինչ դուք լինէ, իմանասուն բանից եւ լսել իսկ չկիտիք: *Քան զայն ինչ յոսի կայ:

10. Ականջս արարիչ քեզ՝ որ ասես թէ շատ է. (զի ասացիս:) Նշան քեզ այս լիցի՝ որ մեզի մոռնուին: Զինչ է այս որ ի տուգ մտեալ եմք: Անչափ զարհուրոյց զիմագաւառն որ ապա անձ հրամանն: Աղաչէին՝ որ զայս ոչ անտարատ հասուցանել մարթասցին: Բ: Գիտութիւն լիցի քեզ որ հարկս քեզ ալ ոչ տայ: *Խորհիլ զիս քեզ կասիս՝ որ դու միայն իցես ասուածն: — Պատգութեան արժանի են բաղադրեալներն ալ. որ զի, (որպես զի.) Զ. (տես Քեր. երես 135:) Փարպեցին կը գրէ նաեւ՝ Որ՝ որ այդր լինիմք: Բարձրագոյն գրութեան մը մէջ ալ կայ աւելագրութեամբ՝ Ըստ՝ ասվ որ լինիցի. (տես ապառնի հարաբ՝ քանի որ. երբ որ.) — որանք միջին ասիկօրէնին եւ առաջին գարուց գրաբարին մէջ ալ կը տեսնուին:

կապի կամ մակբայի տեղ գործածութիւնն ալ, որ հա-
մաձայնութեան մասին մէջ քիչ մը վարը կը տեսնենք։
Ա.յսպէս ալ ինք շաղկապ փոխանակ եղիր[11], որ ինչպէս
յայտնի է, հին գրաբարի մէջ խօսքի սկիզբը շատ ցան-
ցառ կը հանդիպի[12]. ուր անոր հականան ինք՝ միջին
ռամկօրէնի գրեթէ միակ թէականն շաղկապն է. իսկ
նոր ռամկօրէնի մէջ միայն ինք ձեռացած է՝ որեւիցե
նշանակութեամբ ու գործածութեամբ, եւ նրնի անհետ
եղած է։ Հարցական ոյք մակբայն որ միայն ներգոյա-
կանի նշանակութիւնն ունի, արդի լեզուին մէջ թէ
ներգոյական է եւ թէ տրական, (այսինքն՝ գադաթում
եւ շարժում միանգամայն.) եւ այս վերջինն նշանակու-
թեամբ յիշեալ հեղինակաց քով կը գտնուի ոյք փո-
խանակ յո[13]. (տես Յաւել. երես 466։) Նոյնպէս երբէ՞
որ միշտ հարցական կամ կէս հարցական է, քանի մը
անգամ գործածուած է հինեերէն՝ փոխանակ յոր՞ամ
կամ ի՞ր՞բ՞ ըսելու[14]։ — Ասոնք եւ ասոնց նման նշա-

---

11. Թէ քեզ պէտ իցէ, այլ ինչ կասկած խօսել խօ-
սեաց։ Թէ զդայ, ասեն, մեծ պատերազմ առնէ. Բ։ Թէ նա
բամձանաց զմագաւորութիւնն, եւ զնորա կնի երթամ. Ինչ
նա երթոյ զԱստուած, եւ զնոցա ճանապարհն ունիմ. քան-
ինձ. Զ։ Թէ պիտի եւ այլ ինչ՝ ասաւ։ Այն ամենեքեան Ինչ Ա-
ստուց տեսան զտաճիկ ուսեն, չէ սակաւ ծախան. եւ Ինչ զաշ-
խարհին ուսեն, շատ վտանգ հասանէ աշխարհին մարդկան.
իսկ նա Ինչ լինի՝ զիւր տանն համբար ուտէ. Փ. ասէպ։ — Ա.յս
կարգս է Ինչ աւետագրական շաղկապն ալ, որ նաեւ հին
մատենագրական լեզուին մէջ իբրեւ զարդ կը գտնուի՝ ընտանե-
կան գեղեցիկ ոճով. Թէ կասիք եւ Ինչ ոչ կասիք՝ Ինչ Ինչ մոռա-
նեմ. (ուշիք՝ ՙլուշիք՝ պիտի մնանեմ.) Բ։ Ընմա՝ որպէս կովու
Ինչ անուր պիտի արկանել. ոչ էր բան ի Ինչին է՝ զոր
Ինչ չէր լուեալ. Փ։ *Ջինչ օգուտ անուի իցէ՝ Ինչ Ինչ միայն
ինեաս։

12. Թէական նշանակութեամբ սովորաբար կը գործա-
ծուի չէ Ինչ, ապա Ինչ, մի՞ Ինչ, Ինչ ինչ, եւայլն։

13. Ո՞ր երթայք. Ե։ Ո՞ր երթաս. Փ. (այսինքն՝ յո՞
երթաս։) Նոյն կերպով Բ եւ Զ կարգերուն մէջ ասա, անդ եւ
այսր, անդր գրեթէ հաւասարապէս իրարու տեղ գործածուած
են. որ նոյնպէս յետոյ Ի գարու մէջ յաճախած կը գտնենք։

14. Զգօն գրչին եւ փարպեցւոյն գրուածոցը մէջ շատ

նակութեանց գործածութիւնը, ինչպէս յայտնի է, լեզուին քերականական մասն ալ կ'այլայլէ։

Մնացած սովորական բառերէն՝ կոպտալ մանաւանդ որաբար փարպեցւոյն (տեղ տեղ ալ Զգօնի կարգին) գործածական է, փոխանակ ընդհանուր բայի. ուր որ գրաբար կոպտալ՝ կանչել կամ բարձրաձայն ընթերցնուլ էր[15]. (տես եւ Քեր. երես 71։) Լաւ եւ վատ առնականները պարզապէս բարի եւ չար նշանակելով՝ (կամ մանաւանդ պարզապէս լաւ՝ արի եւ քաջ բառերէ տեղ, լաւանալ իբր քաջանալ եւ լաւութիւն իբր քաջութիւն) շատ սովորական են նոյն դէպքին մէջ։ Զգօն եւ նոյնանա տեսականները կ'ըսեն՝ Զոգան յոգոյութիւն. ինչպէս մենք հիմայ կ'ըսենք՝ Աստուած ու արքայութիւն գացին։ Բայ, որ մեր առմիկը գալիի տեղ կը գործածէ, կը գործածէ նոյնպէս Զգօն ալ՝ Բայ ոչխարաց ըսելով, ուր ուրիշները գառիկ ոչխարաց բսած են։ Աւելի սրտիկ բան է՝ մարդ բառին իբր այլ կամ իբր ոչ գործածուիլը, ինչպէս միջին դարու եւ հիմակուան նոր լեզուին մէջ. որ գարձեալ մանական անուանց մէջ պիտի տեսնենք։

(Չենք յիշեր այս տեղս ուրիշ մեծամեծ տարբերութիւններն որ բուն գրաբարին կը վերաբերին, եւ այս կամ այն գրուածոց որոշ նկարագիր մը կու տան։)

ատեպ կը հանդիպի. Երբ գայ եւ մեռանի՝ աւերի Երուսաղէմ. Երբ սպան զԲաղտասար. եւայլն։ Անկէ դուրս քանի մը տեղ ուրիշ գրոց մէջ ալ. *Երբ լսեն՝ ուրախ լինին. եւայլն։

15. Նոյն երկու գրքերուն կոպտացմունդ բառը նոյն գրուն մէջ անտարակոյս քիչ մ'աւելի ոամկական կը հնչէր։

Նոյնպես նշանակութեանց նորութեանը կը վերաբերին՝ Վերծանել՝ որ վեր ելլել, բարձրանալ կը նշանակէ, կը հանդիպի շատ քիչ տեղ հիմակուան աշխարհաբար առմունքով բանած. այսպես է Զ կարդէն՝ Չնազանդեցաւ գազանն այլ ոչ եթէ վերծաւ. (բարձաւ ի միջոյ. Վերծաւ։) իսկ նոյն կարգէն ուրիշ տեղ մ'բառնածը՝ Զմուռնան վերծանել, յայտնապէս գրչի սխալ է փոխ. վերծանել. (փոքրեալ։)

Հաբառաք եւ հաբոպանալ Բուզանդայ քով աշխարհաբար նշանակութեամբ կը գտնուին. զորօրինակ. Լցան գանձիք բազմօք եւ անչափ մեծութեամբ, եւ հաբոպան անցին քսան չափ։

Հին մատենագրութեան մէջ այս բառերու խըմբութիւնը դիտելով՝ բնականապէս խնդիր կը շարժի՝ թէ ինչո՞ւ արդեօք մատենագրական լեզուն ամէն ծանօթ ու պիտանի բառ ի գիր չէ անցուցած. եւ կամ թէ ինչո՞ւ է արդեօք որ գրաւորին անսովորներն աշխարհաբարի միայն ձեացեր են եւ անոր սովորականներն եղեր, թէեւ ըստ մեծի մասին արմատ բառերը, առաջինն կարգի գործածական բառեր եւ բուն հին ու ազգային բառեր ըլլան: Խնդրոյն լուծումն ընդունած կը համարինք, եթէ նախադասութիւնը շրջենք եւ հարցընենք՝ թէ ինչո՞ւ արդեօք այդ աշխարհաբարի յատուկ եղածները գրաւորին անսովոր եղեր են. — յայտնի է՝ որ հասարակ լեզուի մը յատուկ ճանչցուած բլլալնուն համար: Եւ ասկէ՝ դիւրաւ կը համոզինք միւս երեւութին ալ մեկնութեանը՝ թէ ինչո՞ւ աւելի ընտանեկան բարբառոյն մերձաւոր լեզու մը քանեցընողներուն քով յաճախ են աւտոյք, եւ ոչ մեկնաբանց որ աւելի ճիշդ մատենագրական լեզուի յարած են:

Թերակատար գաղափար մը տուած կ'ըլլանք նոր կամ նաեւ ոամիկ լեզուաց վրայ՝ եթէ ուզենք ենթադրել որ բացարձակապէս նորութիւն են, այս ինքն միայն որոշեալ նոր տարրներէ կազմուած են՝ ուր որ իրենց նախնականէն կամ իրենց հին գրաւորէն կը խոտորին. թէ բառերու գործածութեան եւ թէ նշանակութիւնց նկատմամբ: Ոամիկը շատ անգամ այնպիսի ծածուկ հնութիւնց աւանդապահ է՝ որոնք գրագէտ մը միայն իւր խուզողութեամբը կրնայ գըտնել մէջէն հանել: Ա՛յսպէս շատ յաճախ է տեսնել չէ թէ միայն այնպիսի բառեր՝ որոնց գոյութիւնը հին գրքերէն ճանչցող բանասէր մը յանկարծ զարմանքով գիւղացւոյ մը բերնէն կը լսէ, եւ կամ գիւղացւոյն ու ոամկին սովորականը հին գրոց մէջ տեղ մը կը գտնէ. այլ եւ այնպիսի արմատներ՝ որոնց միայն ածանցը ծանօթ է մատենագրութեան մէջ[16]: Շատ հայերէն

16. Մեր հին գրոց մէջ տեղ մը գտնուած ծաղկի անունը հօրոփն է հրօտփն, դեռ այսօր Հայաստանի անգրագէտ գիւ-

բառերը որոնք հին գրոց մէջ հազիւ հետք մը թողուցած են կամ թէ ամենեւին անյիշատակ մնացած են, մենք մեր ժամանակին ոամկէն լսելով՝ նոր կամ աղաւաղեալ կը համարինք, քանի որ մնասուոր քննութիւններ չենք ըրած։ Գրաբար ծոռնէ, ծնծղոյ, խթալել, ղռփել, եւայլն բառերուն արմատները միայն մեր ոամկ. կօրէն լեզուն պահած է մեզի՝ ձիւ ենծոռնէ, ծնծոցղ, խթիլ, ղռփել բառերովը[17]. որոնց վերջիններն երկայն ատեն նոր կամ գէթ վերջին դարերու ոամկօրէն կը գործուէին. եւ անոր հակառակ նոր ժամանակներուն բարդութեանցը մէջ բուն հին արմատներ թաղուած կը մնան. վկայ են ճաթպիկ[18], շանգիլն, օրհատաբակ, (կէս.) եւայլն բառերը։ Նոյնպէս իմանալու ենք ուրիշ շատ բառերու համար ալ՝ որոնց մեր քննութիւնները դեռ չեն հասած, եւ որոնց սկիզբը մեր կարծածէն շատ աւելի կանուխ է[19]։

ղացիքը պահած են՝ հօրաթ հօրաթին ձայնով։ Օտար ազգերէն՝ հին պատմութեանց մէջ կը յիշուին որ դեռ լատիներէն լեզուին կենդանութեան առեն ոլոան ընդհղէնին՝ ժամանակին գիւղացիքը herbilia անուն կու տային. մինչեւ հիմայ, կ'ըսէ Քանդա խոլացի պատմագիրը, մեր գեղերուն մէջ կը լսուի erbii կամ erbei. Թէոփիլակտոս բիւզանդեան պատմագիրը (պատ. Բ. 15. տպագր. Պոնն, 1834.) յառաջ կը բերէ Ջ դարու մէջ պատերազմի առեն ղբրեպանին եւաւէն ամանց ազաղակելը իրենց գաւառին լատիներէնով՝ retorna, (ետ գարձիր.) որով զօրաց մէջ չփոթութիւն մանելն ու նոյնը իրարու բարձրաձայն կրկնելն ու բանակին յրսուիլը. ("ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ, ῥέτόρνα", որ բառը հին գրաւոր լատիներէնի անծանօթ՝ եւ հիմակուան իտալերէն բայն է՝ ritorna, եւ գաղղ. retourne.)

17. Ընտրակոյս նոյնպիսի արմատ մըն է հիմակուան ֆինճ բառն ալ, որ գրաբարի մէջ ֆինճիկ ձեւով կը գտնուի։ Երկինք հին բարդութեան արմատն որ ֆիւղ, ֆիղ, ֆիղ ձեւերով ֆիլին եւ վերջին դարերու սովորական բառն է, Ա կարգին մէջ ալ կը տեսնուի ֆոռղ ձեւով եւ բազմաճիւղ բարդով։

18. Արմատը ֆոթ՝ Ա կարգի գրքերէն ունինք, որուն հնութեանը կը վկայէ պրակ. լոթ-պաճի (ալօղաձեռն) բարդ բառն ալ։

19. Եթէ հետազոտութիւնները յառաջ վարնինք՝ կը գտնինք որ յետին (ժ—ժԲ) դարերու մէջ գործածուած քա-

2. Բառերու ձեւը։ — Մեր արդի լեզուն գրաբարէն՝ կամ ընդհանրապէս նոր լեզու մը իր կեանքի գոյութենէն գալուց երեւելի գանազանութիւն մ՚ալ է բառերուն ձեւը կամ կերպարանքը. եւ ինչպէս յայտնի է, (թիւ 2.) նոր բառերն առհասարակ ամփոփմամբ, սղմամբ, կրճատմամբ պարզուած՝ կ՚ըլլան հիներուն բազդատութեամբ։ Ա՛յս մնայն բաւական է հին ժամանակներէն քանի մը հետքեր գտնել՝ որոնք մեզի լեզուին բռնելու սկսած ուղղութիւնը կամ անոր բերումն ու դիտումը ցուցնեն։

Մեր հին գրաբարին վերիվերոյ ակնարկութիւն մը անմիջապէս խորհրդածել կու տայ թէ ա ձայնաւորին յաճախութեամբ ծանրաշարժ ընթացք մը առած է լեզուն, որ կրնար այս նկատմամբ թեթեւացում մը վերցընել։ Բայց ի արմատական պերերու բազմութեանէն՝ կը տեսնենք որ բառերուն կազմութեան կանոնն ալ նոր պարտք մը կը դնէ պերեր աւելցընելու, գլխաւորաբար իբրեւ ածանցման եւ բարդութեան յօդակապ։ Ա՛յդ ամփոփման ըստ սովորութեան մեր ռամիկը պիտի ըլլար սկիզբ ընող [20]. ինչպէս քանի մը դար եղբը

նի մը բառեր ալ որ գրաբար չէին, այնչափ հին են՝ որ մեր մատենագրութեան սկիզբէն ալ երեցագոյն կ՚ելլեն ժամանակաւ. զորօրինակ լաւ, որ Թարգմանչաց ժամանակէն դարերով յառաջ արձանագրուած պարսկերէնին մէջ կը կարդացուի. կ՚ապաք, որ հնուց ի վեր մեր գիւղացոց մէջը պահուած կ՚երեւայ, եւ որուն ստուգաբանութիւնը հին պարսիկ բարդութիւն կը ցուցընէ, այս ինքն կովու-իւղ. նոյնպէս պահլաւի բառը, թէեւ նրբաթափ նոր հայերէնի երեւոյթ ունի, հաւատարապէս հին Ցունաց եւ Պարսից գործածած անունն էր, գուցէ Հայոցմէ փոխառեալ։

20. Կը պատմուի թէ հին Հռոմայ մէջ Աւգոստոս կ՚ախորժէր աւելի calda ըսել քան թէ calida, (ջերմ։) Ցարակայս չկայ որ նոյն ամփոփումն ընողն Աւգոստոս մ՚ըլլալուն համար է՝ որ նախնիքէն արժանս համարած է գրի անցընելու. բայց այն ռամիկ ձեւին մէջ՝ որուն հեղինակն անշուշտ ինքնակալը չէր, հիմնական իտալերէնին սկզբնաւորութիւնը կը տեսնուի, եւ մանգամայն գաղղիարէնին՝ որ նոյն բառը հետզհետէ ամփոփումներով վերջապէս chaud (չօ) միավանկ ձայնի հասուցած է։

*ամկօրէնի մէջ Հաստարակ եղած կը դանենք։ Բայց նաեւ յ դարուն քանի մը բարդ ևրկն[21] եւ ածանցնևրէն[22] գոտ, որ Հնագոյն անգիր ժամանակներէն ալ սկսուած կը նշմարուի[23], նաեւ արմատականները կը ակսին ամփոփիլ[24]. թող այ, այ, նա ևրկրաբարբառներուն ալ սղումը, որմէ վերայ ՔՀբարանոտ թևան բնթացքին մէջ առիթ կ'ունենանք խօսելու. (ևրես 278։) Որ կերպարանափոխուի թևանց մէջէն նշանաւոր են՝ ևբայր, ի ներքս, (փխկ. ի ներքոս.) յետ, (յետոս.) ասա-ջիս, (ամկ. առյու) մակբայներ, եւ մանաւանդ երբ-ևիցէ, (ամկ. երևկ) միջարկութիւներ[25]. եւ դարձեալ ն վերջաւորութևան թևան բոլոր ամկօրէն լեզուի սովորութևան[26]։ Ընծանցներու մէջէն յիշևնք ահ

21. Գանդ-գոտ. բան-բէր. բան-յայ. ասփի-ագոտ. Բ. վեր-հասոսի. խալ-հանոս. կր-ինդերբ եւ կր-հայբ. կր-ևրևլաց կր-խոզվիդ. ծոյս կր-յայս. Զ. Ձար-յոմ. գիւղ-խարհարդ մարդոց. վոս-գոհմի. Փ. եւ միւս դրքերէն՝ Շէն-ինճի. արփայ-յալին. Հասարակ են՝ կր-հասել. կր-հար-գոտ, եւայլն։ Ստորին եւ յետին դարերու ամկ. բարդութևան սովորական կերպն է՝ ընկին. ընհատել. արխուգոտ. յանձնիկերբ. գոտրպիկերբ. ամհամարբ. արխուհարբ. ծամալարդոտ. գոտրիտ. բանձիալ. կրճիալ. խալճալ։

22. Պահ'պանութիւն. գոտ'րիկ զօրք. Բ. խոհ'ևբութիւն առնէլ. նախ'ճոյն. Փ. Հաստարակ են՝ պահ'պանութիւն. պարբիչ-պան. ասֆիճին. վրյն-յան. եւայլն։

23. վարդ-ճիճ. մարդ-պէտ. եւրքերը նոյն կերպով՝ վարդան-գոտ-խոտ, եւայլն։

24. Ընձնիչ. ղոճնիչ. փխկ. ականջօք. զրքանչի. (տես աշխարհաբար՝ տախտակի, եւայլն.) ալեզնեալ, փխկ. ակաղձեալ. (տես՝ պարտկած.) ընդալն, ընհալ, փխկ. անկողին, անկեալ. (տես՝ ընկած.) — Ճգարիլ. ասհատոգիլ. Զ. (ՔԹր. ևրես 301.) Նոյնպէս բայի խոնարհմունքներէն՝ գարէի, փխկ. տարայք. որոնց վրայ՝ վարը։

25. Ես ածել գասալիս իւրով. յիւր յասալիս. չեգ գարձեալ. (օրինակ մը ունի նաեւ չեգագոյն ճեացեալ. փխկ. չեգասեցոյն.) Բ. *ի չեգ ընկեցեալ։ Ընհնալ մեզ, ահա ապրեցաք։

26. Ամէն բաղաձայնի կից ն վերջաւորութիւնը՝ թէեւ քերականօրէն արմատական կը համարուի դրաբարի մէջ, բայց միանգամայն իրրեւ շարժական յատկութևամբ նկատուած է քանի մը արմատ բառերու վրայ. այսպէս են՝ Ձեռն եւ չեգ, չեգ-

մանկաւ ածականներն որ աշխարհաբարին կերպով մը յատուկ եղած են՝ մանաւանդ հիմակուան ընտանեկան լեզուին մէջ. (մինակով, ողորմով, տաքով, գաղտով, աղէկով, եւայլն.) նոյն մանրիկին հին գրաբարի մէջ հասարակօրէն ը եւ զ կարգին մնացած է[27]; ո՞րչափ մանրիկին եթէ արդի լեզուին մէջ քանի մը բայանուանց վրայ ներբերի եղած է աւելցընել, ինչպէս հանգստո՞ւիւն, խաղքո՞ւիւն, եւայլն. պատճառն է՝ նոյն բայանուանց նաեւ իբրեւ ածական գործածուիլը[28]. բայց նոյն ը եւ զ կարգերէն այնպիսի անսովոր ո՞ւիւններ ունինք, որոնց՝ թէ իրօք ուսումնական էին, թէ գաւառական էին, թէ անձնական, թէ սխալական գործածութիւններ, դժուարին է որոշ

ձեռնագիր եւ չ-ագործ։ (Ձերբ բառին մէջ սայլին ը ըլլալը յայտնի էնէնին պատճառաւն է։) Բուզանդայ մէջ կայ նաեւ ի չ-ետ քո։ Ոտն եւ ոտք, հետիոտ. կառափն եւ կառաչէլ. դարձեալ՝ ոսկեհուռն կամ ոսկեհոտս. ջերմեռանդն կամ ջերմեռանդ. չռինդն կամ չռինդ. եւ չոքն բառը կը գտնուի գործածուած՝ զմեր չոքս. յանապատ չոքմ. յիւրաքանչիւր չոքս. դարձեալ՝ չոքմ երեք. (Զ. երկու տեղ.) եւ չոմնակալ այսինքն կուռակալ. ր. (վեց օրինակ միակերպ)։ Զիմ անյս տայցեմ. Զ։ Հարցուածոյ այդ. ինչ գիտե. արս չարաչարբոս. Փ։ Նոյնը կը հաստատե եվիթեալ գիւղին անունն ալ, եթէ եվիթն բառէն է։ Այս չարժականութիւնն սկիզբ առած է նոր հայերէնի մէջ, գոնէ առորին դարերէն ասդին, բաղձալիով կից ն վերջերն ի սպառ կորելու. (երբեմն նաեւ գրաբարի մէջ. զբոաիթ. չ-ենչան.) — որուն անչուշտ օգնական եղած են չատ հնուց սկսուած պատառ, ի չ-առն, անյն այն (փեղկ. դատնին, ի չ-առանն, անձնին) կրճատումներքը. որոնցմով անգգալապէս ոսկիին կ'ընտելանայինք առանց յօդի գործ, չ-առ, անյ արմատներ։

27. Գաղտով. քանդերիով. ր. Պէտիով. յաջով. (զառեալ.) սառզով. պարիով. պարտով. Զ. Գիզլով. յաջով. Ա։ Սիրով իշխանին ալ՝ ը գարու հայ ժողովուրդն իւր լեզուաւն այս անունը տուած է։

28. Ցես քերակ. 821, ծան. եւ 491։ Բայց Զգօն գրքին մէջ տեղ մը հանդիպած գոյականն ալ աշխարհաբարի նման՝ ածական եղած կ'երեւայ. Հանդիպած են, զի ակն ունին հանգըստեան. ինչպէս նաեւ Փարպ. ածականաբար ըսած է՝ Ցեղի ինչ ասիոց։ (Ցես վերը՝ թիւ 6. նեղոց տեղ. ասիոց վայր։)

մեկնութիւն մը տալ[29]։ Վերջապէս կազմութեան եւ ձեւի կողմանէ յիշուելու արժանի են նաեւ փարպեցւոյն խելացի, պապաթան, քաղց, վիճակի, ղատաթիէն, որվինչէ բառով[30] բառերն եւ գրչի ղհնոպանի ու քաթաթիա ամիսփմունքներն, որ վերջին դարերու սեպհական են։

Մեր լեզուին հին ժամանակացը բառագիտական մասին այս առանձին երեւոյթներն իրարու կցելով, դիտելով որ բառին երբ ինչ ձեւ առած կամ որուն որմէն յառաջ եկած ըլլալը, անոնց իրական ժամանակագրութիւնը ձեռքնիս կ'ունենանք, կամ մանաւանդ՝ եթէ կրնայ ըսուիլ՝ ճիւղագրութիւնը, որ պատմութեան էական մասն է, որով հետեւ նոր հեղինակներէն մէկուն մեացը համաձայն խօսելով՝ լեզուի մը բառերուն պատմութիւնը, (այսինքն սկզբնաւորելուն, նշանակութեանց փոփոխութեանը, ձեւերուն այլայլմանցը ժամանակագրութիւնը) կարգաւորեալ բառարանի մը մէջն է, ուր որ մատենագիրներէ ճշդութեամբ կոչումներ եղած ըլլան. բայց մենք կ'աւելցընենք միանգամայն՝ թէ քերականութիւն մ'ալ որ նոյն ժամանակագրական հաւատարիմ կոչումներու վրայ հաստատուած է, հաւատարապէս եւ անհրաժեշտ հարկաւոր է նոյն պատմութիւնը լրացընելու, մանաւանդ թէ

---

29. Ա.յսպէս են՝ նախանձութիւն. աղանդութիւն. լաւութիւն. բ. — հրաժեշտութիւն. հրաժարութիւն. փախչութիւն. պատասխանութիւն. ծարաւութիւն. երգութիւն. եւայլն. Զ՝ նաեւ ոճ մանրիկն՝ որ հնոց քովը քիչ եւ որոշեալ կիրառութիւն մ'ուներ եւ վերջիններուն զեղծմանցը մէկ մասն էր, Զ կարգին մէջ համբաւաւոր եղած է անուոյր կերպրովը. գողտուճ. ապրուճ. ապառնուճ. զարհուրուճ. զարմանուճ. եւայլն։

30. Պապաթան ուսկ. ձեւը Ե դարու համար դեռ շատ կանուխ կ'երեւայ, մանաւանդ միայն մէկ տեղ մը գտնուած ըլլալուն համար։ Նոյնը կ'երեւայ թէ ըսելու է Զգօնի յղրիճ սղմանը համար ալ։ Ջինկիճի՝ նաեւ Ե կարգէն անգամ մը գտնուած կայ։

նաեւ լեզուին գործնական հմտութեանը միակ դռնիկը է։

Ընդհանուր քերականական մանուածութեանց։

Բ.

Առաջարանական մասն, կամ ճշդիւ քերականական կազմութիւն։ — Զկայ լեզուներն իրարմէ անջատող այնչափ մեծ խորոց մը՝ ինչչափ քերականութիւնը. այնպէս որ եթէ բառական խորութիւնը նիւթական միայն է, քերականականը կերպական դատիչն է լեզուաց։ Մենք դեռ ի դարուն երկու գանանց հայերէնին մէջ այս անջրպետն ընդհանրապէս այնչափ բացուած չենք տեսներ որ կարելի չըլլայ ձեռք ձեռքի տալ. սակայն յաջորդ տարիներուն բացած մեծ իրարմին արգէն ծերպերն զգալի են, եւ շատ տեղ չի կրնար մէկէն մէկալին (մատենագրականէն բնտանեկանին) առանց ուժգին վազք մ՚րնելու անցյուիլ։

3. Հոլովմունքներէն սկսելով՝ գիտենք որ մեր հին եւ նոր լեզուներուն այս մասին տարբերութիւնը միայն պարզման վրայ է. այսինքն գրաբարի բազմաթիւ ձեւաշատ հոլովմանց խռնութիւնը, որ հնութեան մէջ իրական զարդ մըն էին, ոամկօրէնը հետզհետէ պարզելով բերած հիմայ երկուքի ամփոփած է. որ են՝ սեռական է. բացառական է. գործիական ա՛վ. եւ կամ սեռական ա՝. բացառական է. գործիական ա՛վ. (ասոնց երկուքը մասնական հոլովմունք են։) Ի վերայ այսր ամենայնի գրաբարի հոլովմանց վրայ, որոնք այնչափ ապատութիւն կր ցուցրնեն մէկէն մէկալին անցնելու՝ որ կրնայ կերպով մ՚բուսիլ թէ որոշ կանոնի տակ չէին[31], կր նշմարուի նաեւ հնուց ի վեր ընդհա-

---

31. Օրինակները լաւ յայտնի են. տես զատ մասին Ցաւ. եր. 436։ Դիտողութեան արժանի են յաջորդ համեմատութիւնները. *Սոխայս. Զ. սոխէ՛ս. Փ. սոխով. — *վարսփ. Բ. վարեսփ. Փ. վարխփ։ Գլխաւոր դժուարութիւն մ՚ալ խառնմամբ հոլովմունքն էին. (Ցաւ. երես 431.) եւ ասոնցմէ կը գանենք՝ իշատաւորաշէն միւմ. (փխկ. ապին.) կողմանէ, սեր-

նոր միտում մը միակերպ պարզ հոլովման է, ե, ավ[32]. թէեւ դեռ բաւական չափաւորուած չ'երեւար.

Զդօն գրոյ մէջ կը զանուի հոլոված է նոքայնէ անուն, փեսկ. ի նոքայսն. եւ փարպեցին քանի մը տեղ ունի՝ յոքմանէ, փեսկ. յորմէ, որ է դարուն եւ յաջորդներուն է ձեշանէ, (ձեշնէ) դերանուանական հոլովմանցն սկզբնաւորութիւնն է, կամ թէ անոնց հնութիւնը կը ցուցնէ: Թերեւս աւելի նշանաւոր համարելու է Զդօնի փոչն տրականը՝ փեսկ. քոյումդ, այս խօսքին մէջ. "Ինչ որ իմ քո՝ մի կորսուանեը, զի թէ ափսո եւ գտանես դնա, սակայն փոչն նման ոչ իմ է. (քու կինդ չի նմանիր:)

Շատ նոր լեզուաց հետ մեր նոր հայերէնն ալ հայկականն ուղղականին նմանցուցած ու միացուցած է. առաջնորդ ունենալով իրեն գրաբարի ալ եզակիին մէջ նոյնը նոյնպէս գտնելը, որ յանգլայս ձամբայ կը բանար նոյնն ընդհանրացընելու, այսինքն յոքնակիի մէջ ալ երկու հոլովները նոյնացընելու: Որչափ որ այս յոքնակի հոլովներուն պարզուածքը կամ միօրինակութիւնը նորու թիւն մ'ալ է, հին մատենագրութեան մէջ հոս հոն գտնուած մնացորդներ կը ցուցընեն թատ բառականի՝ թէ այն միօրինակութիւնը շատմնոյ սկսած էր լեզուին մէջ[33]. եւ կը կարծենք մանաւանդ՝ որ նոյն

մաւոյ. (փ. անք.) Փ. կողմ, (փ. անք.) ղդաւոնան քաղքէոյ եւ գաւնէոյ, (փ. ռինան. ռամքք.) կամ անոր հակառակ զպաբարտոնս եւ զքաղցունս. Զ. եւ գարձեալ զանչէին. սեպոս հին եւ սեպոսհեացն. որթորդ. վաճառաս. վաճառոց. յանզգաստոց. գործէդ. աստուածէդն. առեւտս. տեղոյ. տեղոյ. բարեվ. եւայլն. Փ:

32. Ընդունդէ. չինուածէ. ըզհորէ. գանձէ. նաւէ. պատժէ. — յադանդէ. ի պատուէ. ի խորհրդէ. ի փախստէ. — լեզուավ. հրամանավ. հրովարտակավ. հրապարակավ ժողովրդավ. ներգավ. իւրով մատանավ. միով ընկերավ. միով պատգամավ. միով նուագավ. եւայլն: Շատ անօրինակ եւ սխալական հոլովում մըն է քոանի էրմէ բացառականը, փեսկ. ի ընոյ. (Զգօն, երես 129.) եւ իրաւամբ գրչաց աղաւաղութեան կասկած կու տայ:

33. Հոս ճշդիւ քերականական հայցականը կ'իմանանք,

առեղնուան ուսմունքն աւելի սովորական կերպն էր. բայց դեռ անորոշ կերպով մը, երբեմն ուղղականը հայցականի տեղ, եւ երբեմն հակառակը. ինչպէս արդէն գրաբարի մէջ նոյնպիսի գործածութիւն մը մեզի կատարեալ աշխարհաբար կը հնչէ[34]: Հիմայ թէպէտեւ ընդհանուր եղած է երկու հոլովներուն նոյնութիւնը, սակայն մեր գաւառականներն մէջ ուղղական ձեւն է տիրողը, ուր որ ուրիշ գաւառականաց մէջ երբեմն յոգնը. հայցականն ալ գործած ուղղական եղած է. ինչպէս պաս (փխկ. պաձ. պահք.) երթաս. ածէիս. ձախս. ճախս. եւայլն:

Աշխարհաբարին հոլովմանց գրաբարէն բուն էական զանազանութիւնը յոգնակի թուոյն վրայ է: Հոս աւելի զօրացած է միօրինակութեան եւ պարզման սկիզբը, հարթած միացուցած է այլեւայլ ձեւերն ու յետոյ հաւասարապէս մէկ հոլովում մը տուած է ամէնուն. որ դարձեալ եզակիէն զատ կամ նոր հոլո-

---

այսինքն նախդիրներուն տալու նշանակութենէն անկախ: Գրաբարի մէջ քանի մը նախդիրներ, ինչպէս, ի Նաա. առ Յերս. ցՅաւոյս. ընդ Յով. Հայցական խնդիր առնելով տրականի նշանակութիւն կու տան. որուն համար այդ խնդրոյն հայցական ըլլալը մոռցուած եւ (նախդրիս) տրական անուն տրուած է: Տես Ցաւել. եր. 438:

---

*34. Անգիր ժամանակաց երգերէն՝ ընկեց է ձէվ օրիորդին Ալանաց, եւ շատ ցաւեցայց վրէվ օրիորդին: Սա միւր պըրն կազմէր. է Յոյներնուն ամենայն. է վանի մի. միայն ընդ Խորհուրդն բանէին. է լըւթ անկեալ յատս եւ ի ձեռս սողեր. դիւրերոյն ալըճին. ընդ ամենայն պիւպէրթ. Բ: *Ջքաղցր ըսբրն ոչ այնչափ շատ ծծե. չհամարեր թշնամանա վրէն. տային ասեղէն. քան վտհանոյն: (Կանոնաւոր համարուած է Ջմեր ըսբրս, եւայլն:) Կալցի հատատուն պարթէ եկեղեցւոյ. Նա այնչափ բարմնինէն լաւ որերոյ կորոյս. եթէ խոյնթէնէ (կամ գոյնանէ) առնէ. է վանէն նասին. չէ սակաւ ծախն. էրս Նորթս ցուցաս. հարս ամենայն աչխարհիս առ իս են. Փ: *Ոչ է ինձ պէտս. միշտ հասանելոց էին եւ խոչածս. ինձ արտաստան գան. մին եւ մի՝ երկուս են. յառաջագոյն էր վանս մի: Հայոց ընտանեկան աճեռին եղած կ'երեւայ՝ յընչոցէ (կամ ընչոցէ) բանալ. Բ: (Սակայ կը գտնուի որ փոխանակ պր. որուն վրայ՝ վարը:) Մեկին գործերէն եղբը ամէնորական եղած է՝ ինչ նալ չգիտէն. ճիշ գիտ է գործեալ. եւայլն:*

վուր չէ։ Ա՛յս պարզուածքն է՝ եբ, եբոո, եբով յոքնակի ձեւը։ Ա՛յս աշխարհաբարի ձեւը չէ թէ միայն նոր չէ հայերէնի մէջ, այլ նաեւ մեր մատենագրութեան սկզբանր հետ ժամանակակից է, եւ բաւական տեղեր իւր հետքը թողուցած է՝ գլխաւորաբար Բ կարգի գրուածոց մէջ, — դեռ սկզբնական եաբ, եբոյ, եբով ձեւովը[35]*. իսկ փարպեցին աւելի յառաջացած՝ միւս ամփոփեալ ձեւով եբ յոքնակի կր բանեցրնէ*[36]*, որ իրմէ յառաջ հազիւ կր գտնուէր։*

Ա՛յս բնդհանուր ձեւէն զատ կար անէ, անոյ, անով յոքնակին ալ՝ նոյնպէս պարզ եւ բնդհանուր, որ գաբձեալ Բ, Ա կարգերուն եւ յատուկ կերպով մը Փարպեցւոյն մէջ կր տեսնուի[37]*։ Նոյնը նէ ձեւի ամփոփած*

---

35. Կարկատէն զբարձկնեբոդ. ի վերայ բարձկնեբոդ. ի քաղաքկնեբոդ. եկեալ ի քաղաքկնեբոյն. խցկնեբ. զիւրեանց նաւկնեբսն. վարժեբ. վանեբ. վանեբ եւ վանեբ. բանեբ եւ բաց բանեբ. չինականեբն։ Ա՛յս կարգէս կ'երեւայ նաեւ օրեբ բառն, որ առնէն յաճախ փարպեցւոյն քով գործածուած կը տեսնուի։ — Կ'երեւայ թէ հին գրաւոր լեզուին մէջ եաբ հասարակօրէն այն անուանց վերայ կը բանեցընէին՝ որոնց ձեռզ կասնաւոր յոքնակին զժուարութիւն մը հետն ունէր. ինչպէս են վախ անեզականն, որուն իւր եզակի նշանակութենէն որոշ չէլու համար նոյն վանեբ ձեւը կը տրուէր. (Նոյնր վերկրծ վանեբով, կամ՝ զամենայն չէնն վանեբոս. Բ։) նոյնպէս բաբկի, փալատկի, նաբկի (եթէ ոչ նաոսկ) նուագականներն, որ պէտք կ'ըլլար ըսել՝ բաբկիանդ. ի փալատկանդ. նաոսկանդ. եւ գուցէ անասունր կը հնչէին։ Իսկ բանեբ՝ թէ նշանակութենէն որոշ թէ ձեով (բանեբոս) ու դերբայ (բանեբոդ) գործածուած գըլաւելուն համար ըստ իմիք խնդրական կը մնայ։

Որովհետեւ էն, սա վերջով նուագականները նուով կը հոլովին, (տես Յաւել. երես 435.) անոնց այս կերպ յոքնականին մէջ կը մնայ դարձեալ նոյն եաբ մասնիկը եւ ոչ նեաբ. ուստի աւելորդ զանազանութիւնն է կարծելը՝ եաբ եւ նեաբ որոշելը. քանի որ երկրորդին ապահով օրինակներ կը պակսին։

36. Շարժեալ գյեանէբն. տեսեալ գՀայէբն որ չգքան. ես ընդ Հայէբդ ոչ կռուիմ. գՏարէբ զիմմ աչխարհին. թիազէբ ի բաց գբանէբդ եւ գլլատուած ազատեցեր միայն. Փ։

37. Մեծաւ մասամբ հաւաքական բառեր. Աւագանի. կանանի. ոչ գոյր չափ գլխանայն. գահղանի. *ընկերանի. — ա-

ատորին դարուց ուսկսրէնին մէջ շատ աւելի յաճախ էր. եւ վերջին ժամանակներս ստացական յոքնակիի ձեացած է՝ դիմորոշ յօդով կիւ. (տես քեր. երես 16. ‖ ծան. 4. եւ երես 48, ‖ ծան։) երրորդ պարզ ձեւով յոքնականի հետք մ՚ալ ձեացած է նոր հայերէնի մէջ, այս ինքն ան կամ էն, ինչպէս չէն, կամ չէնէ, (ձիեր.) որ քիչ տեղ հնոց քով մանաւանդ մարդու եւ անասնոց անուններուն վրայ կը գտնուի։ Զորրորդ օրի յոքնականակերտին՝ որ ուսկական ժամանակներու յատուկ մանրիկ կը կարծուէր, հնուխիւնը մինչեւ այս ե դարը կ՚երկէ. եւ Զ կարգէն տեղ մ՚բռնած է՝ "կոտրել ղլէն դարձան.,, (շնորհքը Ջարդելու։) Տես քերակ. 52։ Հինգերորդն ալ վերջապէս՝ որ յոքնակի կամ մանաւանդ հաւաքական չհնող ոչ մանրիկ է, հին, միջին եւ նոր հայերէններու մէջ որոշեալ բառերու կապուած է. եւ այս երկուքը նաեւ ուրիշ գրոց մէջ կը տեսնուին[38]։

Խօսքերնիս եաչ կամ երբ ձեւին վրայ մանաւորելով՝ որն որ իրօք տիրողն եղած է ժամանակաւ, կը դիտենք որ այդ պարզ ու միակերպ յոքնականի միջոցաւ չէ թէ միայն զանազան հոլովմանց պէսպիսութեան կնճիռը կը լուծուէր, այլ եւ բացայայտութեան սկզբանը մեծապէս օգնական կ՚ըլլար այդ երբ ձեւր՝ անեզական անուանց թիւն որոշելու համար, որոնց վրայ

զատուած. երիցանէ. նամականէ. կրականէ. ջնասանէ. վերջիններըը փոխադրական են, որ աւելի համարձակ իրարու հաւասարակ յոքնականի կը բանեցընէին, ինչպէս ատորին դարերուն մէջ զանգականէ. վտականէ. անուանանէ. առակականէ. մեհենանէ. քրոջմանէ. հանդերձանէ. պատգամանէ. նշանանէ. ազօթանէ, եւայլն. եւայլն. քակ տաղաչափութեան մէջ ամիսամսէ՝ օրսօրդնէ. ապառաժանէ, եւայլն։

*38. Եպիսկոպոսեան. բերդակալեան. զօրագլխեան. ճանճեան. խշեան (կամ խշանս.) դիւղեան. բերդեան. բ. նոխազեան. զրահչեան. Զ. հիւպատեան. Ա. *խոզեան. խորդեան. գրեան. փարպեցւոյն են՝ Ագեղեան. հացկատակեան. մոգեան. սեռ. իշոց. հյց. զէհեան. թիղթեան. գործեան։ — Ոսկրոտ, բ. եւ փ. ոսմէ, Զ. (ոսկրական են՝ հանդէպ եւ փոքրոյն։) Մինչեւներէն՝ նախք. եւ նորերէն՝ ընդդէմ, եւայլն. տես քերակ. 49։*

հարկ է այս տեղս առանձին յիշատակութիւն մ'ընել։

Հին լեզուին մէջ ուրիշ բան մ'ալ՝ որ հարկաւ շատ դժուարութիւններու պիտի հանդիպէր՝ Անեզականն էր։ Քանի որ մէկ կողմանէ ազնիւ մատենագրականն լեզուին ոճը կը պահանջէր որ անեզականն ամէն տեղ ճշդիւ իբրեւ յոքնակի բառ նկատուի [39], եւ միւս կողմանէ խմաստի ճշդութիւնը կամ քաղցայայտութիւնը, (այս ինքն անեզականին եզակի նշանակութիւնը յոքնակի նշանակութենէն որոշելու հարկը) գոնէ տեղ տեղ իւր զոհերը կը պահանջէր, պէտք էր որ նոյն հակառակութեան մէջ այս երկրորդը ժամանակաւ յաղթող ըլլար. որուն իսկզբանէ հետէ բուն ճարտար գրիչներն ալ երբեմն երբեմն տեղի տուած կը տեսնենք։ — որով թէեւ քան զառաջինը նուազ հայկաբան՝ բայց աւելի բացայայտ կ'ըլլար խօսքը։ Անոտարակոյս այս դիտմամբ էր որ Վան, ի Վան, անեզականը ներսուն վրայ՝ ըստ ինքեան ցանցառ եաթ, եան յոքնականակերպներն ամէնէն աւելի յաճախած էին, այս ինքն հոմանիմներէն խորշելու համար։ Իսկ եզակի թուոյն մէջ՝ արուեստին հմտութեամբը գիտէին անտեղութենէ խոյս տալ եւ ըսել է Վանս ոբքին, է Վանս ոբքէ, (է Վանս ի չյաճախելու համար, որուն ներհակ մասունքն իրարու բաւական անբաղադրեալ են.) բայց յայտնի է որ նոյնպիսի փախուստներն ամէն դէպքի համար չէին կրնար դարման ըլլալ. ուստի հարկ կ'ըլլար այլեւայլ հոլովներու մէջ կամայ ակամայ ըսել դարձեալ՝ Վանայ ոբոջ. էքս ի. ածէին կոտս ի. էին կոտսի. է ոտսի քաղայս. է էրտցս յայսմանէ [40]. եւ վերջապէս աւելի համարձակ՝ Տեսի ես Վանի ի. որուն գրաւոր

---

39. Այսինքն՝ եթէ անուն-բայի է՝ բայն ալ յոքնակի դրուի, եւայլն. որ ընթիր նախնեաց բուն սովորականն է. տես Յաւել. երես 472։

40. Այսպէս ալ՝ Շուրջ զայն ածել սկսաւ թէ ուրեք Վանի ի էդիծոյէ. Բ։ Բայց յաճախ կը գտնեմ՝ Ցիւրմի վայրան. որում բարեաց. ի միւսի տաճկացոյն.. Միտաւ փառաջ, եւայլն։

լեզուէ օտար բլլալուն չէ թէ միայն կազմութիւնը կը վկայէ, այլ եւ ժամանակակից եւ յաջորդ ուսմնական գրութիւնները[41]։

Նորագոյն լեզու մը՝ միշտ դիւրագուննին դիմելու սկզբանը հաւատարիմ մնալով՝ երկու ճամբայ կրնար ունենալ այս դժուարութիւնը հարթելու. — կամ անեզական բառը յոքնակի ձեւին մէջ իրեւ եզակի գործածել, եւ ձայն յոքնակի ձեւը վերցրնել եւ ըսել եզականաբար՝ վան, ծիր, ազգ, եւայլն[42]։ Բայց հայ լեզուին ոգին եւ ազգային ճաշակը բնական կերպով մը խնդիրն որոշած էին. արդէն բուն հին ժամանակներէն սկսեալ՝ միշտ ախորժելի եղած էր նաեւ շատ մը բուն ինքեան եզակիներն ալ ի յանգել, որ ստորին եւ յետին դարուց նոր լեզուին մէջ քանի գացած աւելի յաճախած է[43]։ Այս երկու ճամբաներուն ընտրութեանը մէջ անշուշտ այն պարագան ալ մտան ունի՝ որ ի սկզբանէ հետէ հայ ականջները վարժած էին բուն յոքնակի անուանց քով աւելն աւելն եզակի բայեր

---

41. Ընտանեկան խօսակցութեան ձեւով ըսած է Բուզանդ. Ջինչ եւ պէտ է քեզ արա զիս. Երթի գնա դու յա պէտ է քեզ. Թէ քեզ պէտ է. եւ Փարպեցի՝ Թէ դուք ի գաշտն չինջանէք՝ ինձ ձեր իւի զինչ օգուտ է։ Ցամենայն արաբ ի իմ գարձիս կամ. Հաւաքալ էր ի վերայ նոցա նըշխ։ — Ջօրաձոյ ընծիցն. Ջ. առէալ։ *Հաճոյ թուեցաւ էրմն, եւայլն, եւայլն։

42. Հինեքէն՝ աւելի Ջ կարդին մէջ կը պատահի՝ վանի իրոյ. աեր պարտաձ էոյ. (պարտատէրն քո.) եւ առէալ՝ ազգին. կամ. գիւն. էրեսք, եւայլն. որոնց անասնոյր խորհրդիւնքը ձեռագրաց աղաւաղութեան կասկած կու տայ։ Ք եւ Ջ գրոց՝ քիչ մ՚ալ ուրիշ տեղեր կը գտնուի՝ վանն այսր էրէս. արժանի էրէն կամ այնմ էրէն։ — Գրաւոր ընտիր ոճոյն մէջ որոշեալ ձեւերը էին՝ ընդ գիւ տանել. ի հրէ ունել. ըմբռա ածել. ի գիւղ հարաւ. նմին էրէ. զի ձեղ է, եւայլն։

43. Ա.յսպէս հին գրաբարի մէջ եզակի մնօք՝ պատճառ. ընտրհ. յոտակ. գիւ. արքունեւ. օրէնի. հասարակ. էրմն, եւայլն. եւ հին ու նոր ասմկօրէնի մէջ՝ էրէ. էրկինի. (նաեւ էրկինէ գիւ. գիւ.) յետ. ոտ. գիւ. գարէի. եւայլն. (տես քերակ. 43, 44, 281։) Իսկ եզակի ձեւ առած անեզական՝ շատ քիչ բառի վրայ կը տեսնուի արդի լեզուին մէջ. էրեսս. ականջ. լուսին. եւայլն։

լսելու. անտարակոյս ժողովրդեան բերանը աւելի յաճախ՝ ինչպէս մեր մէջն ալ ցայսօր։

Հիմակուան նոր Հայերէնը ոչ անհետական կը ճանչնայ եւ ոչ անյարձնական. մանաւանդ եր ընդհանուր յարձնականաբար մանկան չնորհիւր՝ որուն հին նախնիք ալ ուեւանք որ երբեմն կը դիմէին, որ ամէն գէպքի համար առձեռնպատրաստ միջոց մին է, եւ որով հիմնոյ նաեւ յաւուրէ անուններն, անբեւոյթ-ներ եւայլն՝ կրնան համարձակ յարձնակի գործածուիլ։

4. Իսկ Թուականն եւ Մասնականն անուանք՝ առնոր միաւոր ունէին հին լեզուին մէջ՝ ինչ որ Լատէն իրօր եւան։ Ընդհէն եւ դարուն ակիզնեներէն քանի մը տեղ կը գանեանք գ՝ վերջագաս անհոլով, արգի անոր յօդին ձեւովը[44]։ Երբէ եւ ըշբ՝ անշարժ անփոփոխ արմատական կ'երեւան[45]. որուն հիմն ու արմատը լեզուին մէջ երբէ+տասանիկ, զըշբէ+տասան, երբէ+Հարիւրեայ (փոխանակ երբէց Հարիւրոյ) բառերուն մէջ ի հնուց կ'երեւար։ Նոյնպէս կրնայով մը նոյն թուականներն անփոփոխ կը մնային օրուան ժամերուն վրայ[46], որոնց

44. *Բառամբ գ ալիւր. Պոտոխ գ կապերոյ. Լոտոխ գ չկամիր շարժել. Սուտ եղբօր գ. Բ. Աս ոտոբոտով գ լերինն. Ե. ի տոբ գ յեցեալ. Փ։ Իսկ գն ձեւն որ հին ռամկ. եւ նոր գաւառականներուն թուականն է, շատ յաճախ ունէինք հին մատենագրութեան մէջ՝ բայց յօդով միայն. գնս, գնդ, գնե. (Քեր. եր. 25։) — Քիչ տեղ կը տեսնուի նաեւ Լրն մի քառաք հատատուել. Բ. Զի առնիցէք գին (Թերեւս գն) պանդուխտ. Զ. (այսինքն՝ առնել եկամուտ մի.։ Լատին. Լոգ. 15.) բայց առանք երկրայական կը մնան։

45. Հիներէն՝ Ձոր կատարանք. (փոխ. ըշբ+։) Կայ տեղ մ՝ալ գիբէ տամ, սակայն ուրիշ օրինակի մէջ գիբէնտ բլլալով՝ մեծապէս տարակուսական կը մնայ։ Փարպեցին ըսած է՝ Երբէ+ եղբարցն. Երբէ+ գայեկօք. Քառատուն եւ ըշբ այր. — Թէպէտ այս վերջին օրինակներուս վրայ ալ չենք կրնար բոլոր վստահութիւննիս դնել, դիտնալով որ Հնոց տառերով (ա, բ, գ.) նշանակած թուերը ժամանակաւ օրինակողներն ու տպագրողներն ըստ իրենց սովորականին լուծելով գրած են։

46. *Ցերբէ+ ժամաւ. գիբէ+ ժամաւն։ Ի խաշ եւ երբէ+ ժամաւ. Զ. կամ ի յերբէ+ ժամաւն։ Ցերբէ+ ժամէ աւուրն. (Թե-

բացատրութեան եղանակը՝ մատենագրութիւնն ընտանեկան լեզուէն առնելու էր ի հարկէ։ Ինչպէս ըսե՝ նոյնպէս եղե՞ւ ալ իբրեւ ուղղական՝ որ հիմայ գործական է, հետք մը ունի այն հնութեան մէջ[47]։ Բայց աւելի նշանաւոր է մեր քերականական հնութեանց մէջ բաղադրեալ թուականներուն ամփոփման կամ նոր ձեւով լուծուածը. զորօրինակ ի փառս ե՛ ի ըզս ամսոյն, փիսկ. ի ըզե՛փառս. կամ հին լուծուածներուն՝ նոր ձեւով բաղադրութիւնը. ինչպէս փառ ե՛ եղբօրդ, Զ. փիսկ. փառնեբրդ եղբօրդ։

Շատ կանուխ սկսած էր ա՞ն, ո՞, ի՞ն, ին՞ անորոշ մասնականներուն տեղ ի թուականի գործածութիւնը[48]։ Բայց ատոնք է որ արդի հայերէն լեզուն՝ ա՞ն, ի՞ն, ո՞, ը՞, ու՞ թո՞ւ, ի՞ ի՞ն՞ է՞ւ՞ բառերը խափանելով մեծ կորուստ ըրած է՝ եթէ վայելչութեան եւ եթէ զօրութեան կողմանէ. եւ ստիպուած է անոնց տեղ մէյ մէկ գոյական փոխանակել։ Ո՞ մասնականին պաշտօնը կը վարեր (բարձրագոյն լեզուի մէջ քիչ, եւ ատորին լեզուի մէջ շատ յաճախ) Թագ գոյականն անունն՝ առանց յօդի, եւ ին՞ մասնականին տեղ է՞ գոյականը, ճշդիւ այսօրուան գործածութեան համեմատ[49]. (տես քերակ. 515։) — Իսկ փարպեցւոյն

բեւս աւելի գրաւոր կը համարուէր՝ ցերեկ ժամու գիշերոյն։) — օրոնց վրայ կը նորոգուին նոյն դժուարութիւնները որ անեզականաց համար ըսինք վերը։

47. *Պին եւ մի եղե՞ւ են. (մէկ մէյ մ՛ալ՝ երկու կ՛ընե։) Պին զհազարս Հալածէ եւ եղե՞ւ՝ զբիւրս չարժէ. Փ։

48. Զօրագլուխ ի եկն առ նա. սենեկապետի փոյ կին. Թ. Դաւաճին քրիստոնեայ ի. ոչ եթող ի հնարս առնել ննջեցելութիւն. ետս ի արար յանդիմանութեան. եւայլն. Զ. որ բուն մատենագրական լեզուէն ալ օտար չէր։ Աւելի նշանաւոր է Զ կարգէն՝ Դիցէն ա՞ւ՞ ի՞ զի յայսմհետէ գործարեալ ցեն ի յանցանաց։ Նոյն դիպուածն ուրիշ հին լեզուաց խանգարեալ դարերուն մէջ զարմանքով կը դիտեն եւրոպացի բանասէրք, եւ իրենց արդի անորոշ յօդին ծագումը հոն կը գտնեն։

49. Թ եւ Զ կարգի գրոց մէջ եւ Փարպ. քով շատ յաճախ է Ամենայն Տէր՝ փիսկ. ամենայն ո՞։ Ընդ որ Տէրս հաճեցաւ՝ կոչեաց զնաս. Զ։ Ընդհակառակ ալ առանձին կերպով՝

ա՛ֆ մ մանուկանր՝ արդի գաւառականնեբուն ա՛ֆ մինր (ռմկ. ա՛ֆին) կր յիշեցրնէ [50]. ինչպէս Բուզանդեան կարգին մէջ ալ կայ՝ ոճն մ՝ Զէ՞նչ, չի՞, ե՞ր, ի՞մ, ի՞նչ բառերուն հետ առարարպէս՝ եւ դարձեն նորր յայտրդեց ինչ հարցականր՝ հետարրակ գոյականի պէս հոլովական [51], որն որ ի սկզբան դէս նախդրեւ միայն ներելի էր գործածել [52], (ի բաց առեալ քիչ տեղ իբր կէս-հարցական գտնուածր [53].) Իսկ ինչ ոբ, որ բաւական յաճախ է հին գրաբարի մէջ, միայն նիւթական նոյնու-

---

Փարպեցւոյն եւ ժամանակցացը քով առեպ կը կարդանք՝ Հայ մարդ. պարսիկ մարդ. Յառայ մարդ. ազատ մարդ. քրիստոնեայ մարդ՝ աշխարհարարի յատուկ գործածութեամբ. ուր որ գրաքարի մէջ մարդ իբրեւ լուսայայտեալ կ՚աւելցուի հոն ուր այլ չի կրնար ըսուիլ. Մանուկ մարդ. կին մարդ. այր մարդ. մանաւանդ թէ հին գրաւորին սովորականն է թարգմանութեանց մէջ ալ այլ ըսել՝ ուր որ այլայլեցու բնագրաց մէջ մարդ ըսուած է։ — Երկու էր բարիս արար. Իբ մ պատմեաց նա. Զ։ Ընծանայն էր ալղոց լինի. Փ. փխկ. ինչ։

50. Զհայ այր ոբ մոգ ոչ առնէք։ — Պատրին դաբերու մէջ ամփախառն գրողներու քով ալ կը գտնուի ոբ մ չընտանեաց։

51. Արիմին եւ աւելի ստորին դարերէն՝ ինչ էրի պատկեր։ Ինչ դարճաւ. ինչ մեղ է գործեալ կամ ինչ է սխալեալ. ինչ առնէիր ինչ այլ ամբարչտութիւն. զօրութիւնն ինչ է. զպատանալիսն օրէնք ընդ՞ ընկալար, եւայլն։

52. Ցինչ իրս. չինչ քարաձերպս. ընդ ինչ զարմանաս. ա՛ ինչ, եւայլն։

53. Արիայն հիներէն ունինք՝ ինչ դէպք ոբ հասանիցեն։ Ինչ այլ ինչ մաքս ոբ ելանէք՝ այլ մի ելցէ։ *Զինչ եւ ինչ իցեն չարչարանք՝ կրեալ։ Լինել՝ ինչ չիցեն. (փխկ. որ ինչ։) (Իսկ Ոսկերբ. Պղ. Լծղճոց մեկնութեան հին ընտիր թարգմանութիւնը յետին գրչագիրներէը սխալմամբ չեշտած են՝ Ա՛յս ինչ բան է եւ այն ինչ. ուր ուղիղ ընթերցուածն է՝ Արի աստուցուք՝ եթէ այս ինչ բանք են եւ այն ինչ. այսինքն՝ Ըլլանք թէ աս կամ ան՝ խօսք է միայն, վախ չկայ։) — Իբէթ, չիթէթ հոլովներուն տեղ բուն հիներէն մէկը նոյնպէս ինչ բառն իբրեւ հետարրակ անուն հոլոված է քանի մը (Զ կարգի) գրոց մէջ. բայց ոչ հին գրաւորին համաձայն կը հնչէ եւ ոչ նոր լեզուին. այսպէս. Ընդդէմ ամենայն ընչի. այնր ընչի. փոքր ընչի. յամենայն ընչի. ի տարբր ընչի. Զ։ Պատճենագրականն լեզուն ունէր՝ ինչ մի. երկու ինչ. քանի ինչ, եւայլն։

թիւն մ՚ունի արգի լեզուին ինչ որին հետ[54]։ Մտա-դրութեան արժանի են նաեւ աշխարհաբարի նման ձեւերը. վինչ ըսա, այնըչ ըսա, եւ մանաւանդ ա-նչ անգամ, (փիսկ. քանիցս անգամ.) որ բաւական առեպ կը հանդիպի Զ կարգի դրութեանց մէջ. նոյն-պէս մէկ երկու հեղ՝ ւանի մ՚[55], (քանի մը։) — Մի-դեանց, ըմիդեան՝ կ՚բռուէր նաեւ ի ցմի. ի ըմի, եւայլն[56]. այնպէս՝ ինչպէս հիմայ մէկը ըմեկ, կամ դաւառական՝ մինըմին։ (Ընտարակոյս միեանց բառին կազմութիւնն ալ ասկէ տարբեր բաղադրութիւն մը չէր։) Բայց աւե-ելի մուտ գտած է ռամիկ լեզուի մէջ՝ էրեսաբ անե-ղականը, որ ետքէն եզականի ձեւ առած (էրեսաբ, յէ-ջաբ) բուն գործածականին եղաւ մինչեւ ցայսօր, եւ խափանեցաւ միեանց. (ինչպէս կը տեսնունք քեր. երես 37։)

Դարձեալ՝ էրեսաբ, ինչպէս նաեւ քովբ, մասնա-կաններն որ ի սկզբանէ հետէ ռամկօրէն հայերէնի միակ գործածականներն եղած են, բուն հինեւրուն քովն այն բառերուն կարգին էին՝ որոնք նոյնանչանաց պէսպիսութեան համար այսինքն միեւնոյն (ըմիդեան, ամինդեան) բառը չերկնելու համար կը գործածուէին. սակայն արդէն ե դարուն կէսէն ասդին վերցան այն խորութիւններն ու արուեստը։

5. Ցայտնի է որ գրաւոր եւ աշխարհիկ՝ կամ հին եւ նոր հայերէնութեան առանձին կերպով որոշիչ նկարագիր տուողն եղած են նախդիրներն ու նախա-դրութիւնները։

---

54. Վանզի այս դէպքիս մէջ գրաբարին որ բառը դեր-անուն է, իսկ աշխարհաբարինը՝ շաղկապ։

55. Զ՚ինչ չատ գործեաց սբանչելիս. Բ. (ինչ չատ հրաշքներ։) քանի անթիւ բարկացուցին. Զ։ Ծերս ւանի գ. աւուրս ւանի գ. Բ։ *Զ՚ոտքըն ոչ այնչափ չատ ծռէ։ Նոյնպէս՝ ուխտէն գ. մակրայ. Զ. եւ հարսոտ գ. Բ. (չատ մը։)

56. Ընդդակէին գ ցմի, կամ գ ա- գ։ (Ե դարէն քիչ ետքը դրուած կ՚երեւայ նաեւ՝ Մի ըմի իմացաւք։) Մի է գալիք. որ լսուիլ է ցգիդեան, ըմիդեան, է գիդեանց։

Նախադիրներն որ դարերով մեծ ծառայութիւն ըրած եւ միանգամայն մեծ խաղ խաղացած են հայ լեզուին մէջ, որոնցմէ հին լեզուն մեծաւ մասամբ իւր ոյժն ու գեղեցկութիւնը կ'առնուր, որն որ՝ որչափ կարճ եւ կոկ խօսելու միջոց էր՝ նոյնչափ աւելի ճշդութիւն, մտադրութիւն ու ճաշակ կը պահանջէր. որոնց՝ գէթ ըստ մասին խափանուելէն ետքը՝ փափուկ եւ կնճռեալ գործածութիւնը դժուարութիւն մը եղաւ յաջորդ դարերու գրաբար գրողներուն[57]. — այս կնճռեալ նախադիրները, կ'ըսեմ, սկսան (կամ թէ պարզագոյն լեզուին մէջ արդէն սովորական էր՝) նախադրութեանց հնչող գործածութեանը տեղի տալու: Ե դարուն սկիզբէն՝ քիչ անգամ բարձրագոյն գրաւոր ոճով գրողներու քով, եւ պարզագոյն կամ ստորին ոճով գրողներուն քով յաճախ կը տեսնուի նախադրութիւն փոխանակ նախդրի[58]: Եւ այս կերպ խօսուածքը քնականապէս պարզման սկզբանն արդիւնքն է, որ լեզուին կրկին ձեւերուն մէջէն պարզագոյնն ու գիւրագոյնն ընտրելով՝ ինչպէս որ նախդիրներէն (մեռ. խընդրով) նախադրութեանց հետ կը փոխանակէր, նոյնպէս այլեւայլ հոլովիներով նախադրութիւններն ալ՝ հաւասարապէս յատկացուցչի եւ յատկացեալ կը վերա-

---

57. Ստորին գրաբարի մէջ անչահ ու տարադէպ ձեւեր երեւան եկած են. Երթալ է կէս. (այսինքն՝ գլխոյ.) Ծափէ հարկանեալ. (ծափ զծափն.) դրկի հարկանիլ. յօծին հարկանիլ. շորջքել ընդ նշմարիտ. բուռն հար նմա. է նայն ժամային, եւայլն. եւայլն: (Ը—ԾԳ դար:)

58. Եմբ մեք է ինձ ինդաց. (ուրիշ գրոց մէջ նոյն խօսքը՝ է ինձ եմբ:) Ի մէջ մեր եւ է մէջ ձեր. (ընդ մեզ եւ ընդ ձեզ.) Նոյնպէս է մէջ սենեկին, է մէջ նորա. (ընդ նմա.) է հոյլ մէջ. (է սենեկի անդ. է նմա. է հուր.) եւայլն: Դներ զանձն իւր է նեղութեայ տկարութեան. է նեղութեայ արեգական. (ընդ տկարութեամբ, եւայլն:) Թագաւորն բարկանայ է վերայ այնոցիկ. վկայեաց է վերայ նորա. ծիծաղի է վերայ նորա. (ընդվաս.) է վերայ խոցոյելի. (չխոցոյելէն:) Ջաւալ իւր է վերայ ազգեր իւրոյ. (ուրիշ մը կը թարգմանէ՝ սուր յօպտիւ:) Կախեցին է վերայ փայտի, կամ նաեւ հիմնական ձեւով՝ կախեցին է փայտէ. (փայտէ.) Զ: Զղջացաւ է վերայ մեղաց իւրոց. Բ: Հեգնաձեալ է վերայ ծաւագի. (է ծաւագի.) Փ. եւայլն:

ծէր [59]. ինչպէս մանաւանդ այսօրուան աշխարհաքաղքին մէջ՝ որուն բուն նախադրութիւնները կը տեսնենք որ շատ քիչ են: (քեր. եր. 119:) Եւ ան է մտադրութեան արժանի՝ որ ուր որ հին լեզուէն յետադաս նախադրութիւն մը գտած է ռամկօրէնը, թէպէտ սովորական թէպէտ անսովոր, անիկա իրեն պահած կամ անպահանջած է՝ գրեթէ միակերպ [60] ինդրաւորութեամբ. Ա յապէս են՝ (թիկամբն) հեպ. (օձից) պեռ. (ձեռք, կամ հարիւր արանց) ղափ. ի (ճաշոյն) համաք. (յիւր) ասողբ: Բայց աւելի նորանշան բան մըն է՝ նոր լեզուին մէջ նախդիրներուն վերցուելովը շատ մը նոյնաձայն հոլովներու այլեւայլ պաշտօններ վարելը:

Շատ անգամ իրաւացի դժգոհութիւններ եղած են աշխարհաբար հայերէնին հոլովացը համութեան վրայ՝ որ նախդիրներուն վերնալէն յառաջ եկած է: Եթէ նախդիրները գոնէ քանի մը տեղ տատասած ձեռացած ըլլային, տարակոյս չկայ որ իւրաքանչիւր հոլով ինքնին իւր յատուկ ու որոշ նշանակութիւնը կ'ունենար. նաթ. եւ կամ գոնէ զարդարանքի մէկ գլխաւոր մասը չէր պակսեր:

Ա յսպիսի էական բանի մը լեզուին մէջէն ի սպառ անհետանալը՝ որչափ նորանշան երեւոյթի մ'ալ ըլլայ, նոյնչափ աւելի զարմանալի է թերեւս նոյն հոմանութեանց եւ խառնակութեանց մէջ առանց նախդիրներուն՝ ձեռացած որոշութիւնը. վանդիլ լեզուին քնութիւնը՝ որ զնախդիրն իբրեւ աւելորդ բեռ վռայէն թօթափած է, հոդացեր է ուրիշ կողմանէ՝ որ բացայայ-

---

59. Գիպոյ պէս սահ. Ցոնէն պէս. ի ֆալանգ դէմս երթալ. (ընդդէմ:) (Մինչեւ դարերէն Հաց առ ծալոյ ի-բոյ հաս մաբ:) Ի համար փոս ի-բոյ. Ը: Ի մօրդոյ պէան խօսելոյ. (ի-բրեւ զմարդ.) Ի: Ի ժողով տեղի. ի տեղ ֆնոց. մաք ի տեղիս նոցա պատասխանելոյաք. Ջ. (փոխանակ կամ ընդ:) Ցեա նաեւ նախընթաց (58) ծանօթութեան օրինակները:

60. Սակայն գարերը նաեւ վան նախադրութեան սկսած են որոշեան ինդիր տալ. վանն ինչ. — ինչպէս հիմակուան բուն նախադրութիւնները կը պահանջեն. (քեր. 302:)

տութիւնը չվնասի։ Եւ իրօք ալ՝ կրնայ ապահովու-
թեամբ ընուիլ որ ցայսօր աւելի տարակոյս ելած է
գրաբարին հոլովներուն վրայ՝ քան թէ աշխարհաբարին։
Այդ զարմանալի երեւութին պատճառը հին եւ նոր
ազգաց խորհելու կերպին մէջն է։ Նոր լեզուաց քերա-
կանութիւնը չի մտածեր իւրաքանչիւր բառ իբր հար-
կաւ ինք իրմէն որոշ նշանակութիւն տուող, ինչպէս
հին լեզուաց մէջ ընդհանրապէս, այլ կը մտածէ ի-
բրեւ ուրիշ բառի լրացրնող [61]։ Ջորօրինակ կը տես-
նենք նոր (արեւել. եւ արեւմտ.) լեզուաց վրայ որ ա-
նուն մը միեւնոյն ձեւի մէջ երկու, երեք նաեւ չորս
հոլովի գօրութիւն ունի, զորն որ քովի բայը կամ նա-
խադրութիւնն իրեն կու տայ։ Այսպէս արդի հայե-
րէնի մէջ աննախդիր (ուղղ. կամ հյգ. ձեւով) են շար-
ժում եւ դադարում ցուցրնող բայերուն խնդիրները՝
երբ տեղոյ անուն են. — այն վստահութեամբ որ ոչ
դադարման եւ ոչ շարժման գալարիարին հետ կրնան
գործունէութիւն ունենալ տեղոյ անուննները. վասն-
զի որ տեղն է որ շարժմանէն դադրի կամ որ գեղն
է որ քալէ։ Այդ ապահովութիւնն է որ անխիղճ ըսել
տուած է օրինաւոր կերպով՝ չէ հեծնալ. կաթ նստիլ։
Նոյնպէս անպատեհութենէ զերծ մնալուն վստահու-
թեամբը համարձակած յաղ գացած է այս նոր լե-
զուն նաեւ վերջահոլովի տեղ երբեմն աննախդիր մու-

---

61. Հին լեզուաց մէջ ընդհանրապէս ամէն մէկ բառ ո-
րոշ միտք մը կու տայ. անոր համար ըսուած է թէ հիներն
ամէն բան մէկանց կ'ուզէին ըսել. բայց ամբողջ նախադասու-
թիւնը շատ անգամ աւելի մութ է, կամ չէ այնպէս բա-
ցայայտ՝ ինչպես նոր լեզուացը։ Նորերն ասոր հակառակ՝ շատ
որոշ նախադրութիւններ կը կազմեն, թէեւ իւրաքանչիւր բառ
միշտ առանձին որոշ նշանակութիւն չկարենայ տալ. այնպէս որ
արդի գիտնոց մէջ սովորութիւն է երբեմն լատիներէն կամ
հին յուն. բառ մը ի մէջ բերել՝ կարճ կերպով որոշ նշանա-
կութիւն մը ցուցրնելու համար ինչպէս մենք ալ նոյնպիսի
դէպքերու մէջ գրաբարի կը դիմենք։ — Ըսածներս հոս ուղ-
ղակի՝ հոլովներուն համար է. բայց եւրոպական նոր լեզուաց
մէջէն ոմանց, եւ ամէնէն աւելի բացատրիչ լեզուներուն բայի
դէպքերն ալ այնչափ նոյնաձայն են՝ որ սոսկալի են իւրա-
քանչիւրին քովի իւր դերանունը կրնել։

ծանելով. Պատասխանին երեսը նայեցաւ. Շիտակ՝ որ մեծ կը նմանի, եւայլն. որոնք կէս մը դիրքէն, կէս մը յօդաւումներենէն, կէս մը քովի բայեն ճշդիւ կ'որոշուին: Իսկ բացառական հոլովին՝ քանի որ տրականէն որոշ կերպով զատուեցաւ, կարօտութիւն չունայ նախդրի: Ասոր ալ սկզբնաւորութիւնը գիտենք որ նոր չէ, եւ արգէն ԾԲ, ԾԴ դարերուն մէջ մեր նախնիք կը տեսնենք որ կ'ըսէին ու կը գրէին՝ Ձ՛ հեծիր. պաճաճ մտեր. պապէթաղ՛ եղան[62]: (Քերակ. երես 128. տես եւ 416:) Բայց ոչ մեր ժամանակուանը եւ ոչ ատորին դարուց այս գործածութիւնը՝ առանց նախընթացի կամ առանց հնադոյն առաջնորդի է:

Թէպէտ մեր հին լեզուն խօսող ժողովրդեան մտացը մէջ ի բնէ շարժման եւ դադարման գաղափարները շատ որոշ անկուած էին, ուստի տրականի եւ ներգոյականի անչփոթ որոշմունքը յառաջ կուգար. այսու ամենայնիւ շարժման ու դադարման բայերուն տուած ապահովութիւնը շատ անգամ շատ խոտորմունքներ ներելի կ'ընէր. (տես է հպի փիկ. է հաֆաՀ. չանապաթ, փիկ. չանապաթի, եւայլն. եւ մանաւանդ հատուածուն օրինակ՝ է ֆալֆս, է քոբէք, չաԲաս, է գեթ, եւայլն ներգոյականները:) Պարձեալ՝ նախդրիւ հոլով մը՝ թէեւ իբր մէկ բառ ալ մտածուի, միշտ բաղադրեալ կը մնայ. բաղադրութեան մասերն իրարմէ կրնան բաժնուիլ. այսպէս՝ է չուրջն հասանաց. ՀՅրդատայ արութեան գործն պատմել. զդրացեացն լսել զբնիկն. որ երբեմն ուրիշ հոլովներու կապած ալ կրնայ ծնանիլ, եւ միտքը հարկաւ կը սկսի վայրկեան մը տատամսիլ: Բաց ասկէ հին մատենագրական (անտարակոյս աւելի բնականական) լեզուին բնութիւնը կը տանէր ըստ տեղւոյն նախդիրը դնելել կամ վայրապար կրկնածը թողուլ, կամ նաեւ պէտք եղած

---

62. Ատորին դարուց ականջներուն այնչափ ընտանեցած էին անանախդիր հոլովները, որ նախնեաց գրոցն օրինակութեանցը մէջ շատ անգամ նախդիրը զանց կ'առնեն գաղափարել:

տեղ ալ նախդիր չգործածել[63]։ *Այս ամէն պարագաներ մէկտեղ բնականապէս մեզմով ճամբայ կը քանային նոյն իսկ և դարու ոճամիին քանի մը դար ետքը սովորական բլլալիքը կանխելու սկսելու*[64]*, որմէ*

---

63. Ցես մանաւանդ՝ *որ փոխանակ ըշ եւ յոյ։ Զանօրէնութիւնս որ իւր չէր գործեալ. Զի՞նչ է այն որ գործեալ է Թագաւորն. զի քուրմ գործեալ էր առ սէր ներմեռանդ հաւատոցն որ առ Քրիստոս ունէր։ Սմացն որ եղեւ նա ի բանտին։ Գիշերքն որ եղեւ նա ի մէջ մեռելոց, (փխկ. յորս, զորս)։ Զայս ամենայն որ դրեցի քեզ։ Զի՞նչ է որ աղաղակեացն։ Երկրպագութիւն որ ասէք Թէ հրաման եա Թագաւորն. (զոր կամ զորմէ)։ Զօրեարն որ գամ մի պերոզի սէր է արարեալ։ Իմ երկուս կռիւս արարեալ է, եւ երրորդն այս է՝ որ ընդ քեզ արարաք. Չհղդկ կրել տամ. որ ի ծոմին եւ ոչ ի փոսն ընկնի։ Եւ ոչ մի ինչ է՝ որ կարէն Արիք տալ քեզ։ Արգքն որ նախարարքն ուսուցիչս էին ածեալ. Ի. Ա. Զ. Փ. չատ յաճախ։ *Յքի որ յամբարտաւ առնէին։ — Դարձեալ՝ Ա—ալշ, (փխկ. յառաջոյ.) Ա—ալ—ա ածել. (փխկ. զառաջեաւ, որմէ հիմակուանն ամփոփմամբ՝ առ Լ— ։) Զնի յոլմանէ։ Ելանել Ներբոսա ի փղէն, (փղին տակէն)։ Զոտիւք ձնէօ պատեալ առնն. կամ Զոտիւք ձնէօն հասանէր փարեր։ Մի ինչ խնդրեր յհնէն փառապէսյս. Ի։ *Նայեցաւ վերոսա ի պատուհանէն անտի։ Ի Շաւուղէ մինչեւ Սաղմոն։ Ընդ օձն կալ Թագաւորին. (փխկ. ընդ յոտն կալ.) Զալեսիկն լսէլն. լդադարեմ ի ձայն ասելոյ. Ձեռներէց ի կռիւ չինելոյ դադարեցին. (լսելու համար՝ դյաչխարհի. ի վերոյն. ի ձեռներէց ի կռիւ . . ։) ի խալ եւ երէկ քոսա. (գերեքը ժամանն.) Զ. Զ-ներոսա զառ ինքն եկեալն. (զի Թագաւորէն.) այժոս քոմանալոսա եւ յանցեալ դարս. (զայժմու։) Փ. Թագ չատ սովորականները՝ վէր ի վայր. վերոսա ի վայր. հանիպոյ ի հանդուցէ. գանք ի տուն. սիոնք ի սիւն. խոյռանք ի խարսն. ի մոտնել խնաբհէլն. զինդրեսա եղիայր Սիմոնի. — յոգսա ինձանել. տեսին զերն Պարսից, եւայլն։*

64. Ղ. Փարպեցի նոյն դարուն վերջերը նաեւ (ն յօդով) որոշեալ հայկականն առանց նախդրի ունի Թոդած. Նա մեզ անդէն էր քաղուվեանն գործ ցուցանէր. (փխկ. զեւրոյ քաղուվեանն)։ Նոյն փորձ քաղուվեան եւ դու առեր. (փխկ. զառնն)։ Զարեհ ընդդիմացեալ՝ գոռնդն դեռ կազմէր. ընդոզոխիկն լատիտուվեան իմոյ մոռացեալ փոխանակիցեմ. քան զյարմակելն մեր եւ հաոանէլն. Փ։ Ընդոսա արիւնն լսփեցին շունք. Զ։ Ուրիշ տեղեր մեզմ կերպով կը գտնուի. Բազում գանոյ ընձից նոցա յաւարի տանէին. Բ։

Կան նաեւ աստանդեալ նախդիրներ մանաւանդ նոյն Փարպեցւոյն քով, որով դարձեալ նախդիր պահանջած

եաեւ մեկ քայլ միայն կը մնար հիմակուան ձեւն առնելու, այսինքն է ընդհանրանալու: Արդ այն յիշեալ քիչ շատ հոմուլթիւնները, այն նախդրին շարժական եռւթիւնն ու աստանդականուվթիւնը, այն մէյ մը դնել մէյ մը վերցրնելը՝ կասկածել կու տար որ օր մ՚ալ ժամանակն առնուր տաներ դնախդիրը, որ զարդն ու խաղն սկսած էր բլլալ լեզուին[65]. ինչպէս իրօք ալ քանի մը հարիւր տարի եաքը պատահեցաւ:

6. Թայերուն խնարհմանց այլայլութիւնը կամ ուամկանալը դէռ բաւական զգալի չէ այս դարուս մէջ. այսու ամենայնիւ անպակաս են այնպիսի երեւոյթներ ալ՝ որոնք կարեւոր խորհրդածութեանց նիւթ կրնան բլլալ. եւ մանաւանդ դէպքեր մեզի մեր աշխարհաբար ձեւերուն սկզբնական ժամանակները կը ցուցընեն:

Մեր ուամիկը կամ արդի լեզուն՝ գրաբարին յաւելուածով բայերն ալ մկոտեղ առած՝ պարզած՝ մեկանց չորս ըմորդութիւն կը զանազանէ փոխանակ վեցի: Նոյն պարզման հետքը շատ հնուց ալ կը գտնուի, եւ մանաւանդ ն յաւելուածով բայերուն (անկանոն ժամանակներուն) վրայ՝ որ գլխաւոր կնճիռն եղած է գրաբարին: Այսպէս են՝ յաթել, նեղիլ, խփել, պոթաթել, (փիկ. յատանել, ներկանել, եւայլն.) եւ առաւել եւս պակս այլեւայլ ժամանակներու մէջ մեզի ծանօթ եւ ըստ կանոնի խնարհմանց հակառակ ձեւեր, որ դարձեալ յիշեալ չորս կարգ գրութեանց մէջ աւելի

---

*աեղն աննախդիր կը մնայ. Ձլէ սաբաւ զքանս. է նմա եվթալ զքրան խօսեին. ոչ երբեք լուայ ես՝ այնմա ժամանակաս եւ կամ յանցեալ դարս ի պատերազմողաց. փ. (է նախդիրն այնմա բառէն յառաջ պիտի ինչուր:) Բանէ՝ ինչ ոչ անցանէր զնորա. Ր: *Հաստայեցաց եկեղեցւոյն զեպիսկոպոսութիւնն:*

65. *Ինչպէս հին մատենագրութեան էր, նոյնպէս նաեւ հին ընտանեկան լեզուին ալ զարգերէն եղած կ՚երեւայ նախդիրներու կրկնութիւնը, որ Բուզանդայ քով եւ մանաւանդ Փարպեցւոյն ընտանեկան մասերուն մէջ շատ աւելի յաճախ է. Ի պարսիկ է Տղոյն ի վերայ հնմէին. եկ Նիստ է խրձան խոտոյ է վերայ. յայնպիսի լերանց է վերայ: Ես է պարսկաց է խափս ոչ անկայց. Ր: Երթալ յոստանին Հայոց է տեղիս. փ:*

յաճախ են՝ մանաւանդ սովորաբար սխալ համարուած-ներբ. ինչպէս. Ոդն քեզնից Ախաբու. Զ. (փխկ. քե-կաս.) որ ատորին գրաբարի մէջն ալ տեղ տեղ կը գտնուի. չեզնին, (յետնագոյն.) աբթելբէ[66], (արգելոյր.) Զ. եւայլն[67]. եւ քանի մը անկանոն բայեր՝ կա-նոնաւոր խոնարհմունք առած՝ հին եւ նոր ուամկօրէնի պէս[68]: Եւ դարձեալ քանի մ՚ ուամկօրէնի կերպ խո-նարհմունք ալ հոս հոն կը հանդիպի հին մատենա-գրութեան մէջ. հասի՛ր. իմացի՛ր. գիտցի՛ր. գոբշի՛ր. գոբշայ. կալցայ. ընկալցայ. (փխկ. հասս. իմաս. գտրձ. դարձարուր.) եւ կամ սմփռիմսմբ՝ կալէ. գոբէ[69]. (փխկ. -այք.) խափանէ. ընկէ. գրէ թէ, որ մէկ բառ եղած կը գրուի նաեւ էրեմնէ (փխկ. -եան.) եւ կամ մէկ լծորդութենէ մէկալին անցած՝ հիմնակուան գաւառա-կան ձեւերով, ղորօրինակ ասնասմ. ասանասմ. եւայլն[70]:

---

66. Ուրիշ գրոց մէջ տեղ մը սխալմամբ կայ գրած՝ Ջ՚ինչ աբթելբէ ասել. (Ոսկեբ.) փխկ. ջ՚ինչ աբթել եր ասել:

67. Ա.յսպէս այլեւայլ գրքերէն խոհացած, ներբծ. փխկ. թէքցուք. խոհայի, կրւր. փխկ. թէքցի. անէնիցից. աստանէլիացի. խոհացիս, կասցես. — զգուշաց, Զ. զատ կամ զատցց. սպա-նէցի՛, սպանէք. ընէլց էին, ընէլց. Փ. պղնէլց, պղնէլով, եւայլն. գուցե երբեմն ճշդիւ կանոնաւոր խոնարհմանց ձայնի խառնու-թենէն խորչելու համար: (Ցաւել. եր. 451. *ծանո:)

68. Լսնացին, լուիցեն. լսնալ, ճանալիալ. Փ. ճանալիցին. գլանալիցին. Զ. գլանալցայ. Բ:

69. Ա.յսինքն՝ հասի՛ր, Բ կարգէն քանի մը հեղ՝ եւ տեղ մ՚ուրիշ գրոց մէջ. իմացի՛ր, Զ. կալցայ, գոբէ, Փ. Յետցած-ներբ Թէ ուրիշ գրոց եւ Թէ փարպեցւոյն մէջ կը տեսնուին. իսկ կալէ տուբր գրոց մէջ՝ քովի բային հետ նոյնաձայն ասե-լագրութիւն մը ձեւացընելու համար գործածուած կ՚երեւայ. "Եվէ կալէ զանցս լեռնային կողմանն.,, (Ցուդիթ. գ. 6. յատ-կապիրը չունի երէ:)

70. Ոսանասմ, Զ. սնանասցաս, Բ եւ Զ. գիգինասմ, Բ. երբ-եմնայցիմ. Զ. (լսան ոմանց նաեւ երբեմնայի, Բ. եւ *յատանայցես.) կոտակինասմ, Ա. ինչպես քանի մը դար եառքը կը սկսին կա-նասմ. ճանալինասմ. մտքինասմ, մեր սովորականները: Անատակ կը ձեան Զ կարգին ցանկաս եւ յարինայ բայերը: ("Ա.յսն ալ ար արտաքոյ դրան քոյ ցանկաս խնդրել ինչ:,, Զգօն, երես 76:)

Թողվոդեան լեզուն շատոնց սկսած կ'երեւայ դրաբարի յաքն. հրամայականն ու կատարեալը հիմա- կուան ձեւով իրարմէ որոշելու. ինչպէս որ ե դարէն եաքն աւելի հասարակ եղած կը տեսնենք մատենա- գրութեան մէջ ալ: Հին ատեններէն միայն յիշեալ չորս կարգի գրոց մէջ երբեմն կը տեսնուի նոյն որո- շումը. այսինքն է+ փեսկ. է+. եւ այ+ փեսկ. աքա+[71]. այսպէս՝ կատարեցի+. հրամայեցի+. տեսի+. յաւելի+, եւայլն: — Ասոնց վրայ քերականութեան ընթացքին մէջ դարձեալ առիթ կ'ունենանք խօսելու. (երես 70—74:)

Բայայայտութեան մասին մէջ երեւելի խնդիր մ'ալ է կրաւորականի կազմութիւնը: Չի գիտցուիր թէ արդեօք ժամանակին ոամկօրէնէն փոխառեալ էին, կամ թէ ըսենք, արդեօք հին ատեններու ծանօթ էին ներգործականի եւ կրաւորականի յաճախ նոյնա- ձայնութեան դարձման՝ և դարուն կէսէն ետքը գործա- ծուած ձեւերը. որոնք բարձրագոյն լեզուին համար խորթ էին, եւ Մեսրոպեանք կամ ներգործականին հետ նոյնաձայն կը թողուին, եւ կամ խոյս տալով յա- տուկ ձեւերու եւ դարձուածներու կը դիմէին[73]: Ըստ

---

71. Այ+ փեսկ. աքա+ քիչ մ'աւելի կը գանուի հին մա- տենագրական լեզուին մէջ: Բայց ընդհանրապէս հիներուն գործածականն ու ապրականն է հրամայականի հետ նոյնաձայն կատարեալը, թէեւ շատ անգամ միտքն երկդիմի մնայ. զորօ- րինակ՝ լաքաքա+ զի ասացաւ. ձրի աքե+ ձրի տուք. եւայլն:

72. Այսպէս են՝ տուչ. ընձուչ. կոչիչ. պաշտիչ. ընա- նիչ. իմանիչ. հեղձանիչ. (տես քեր. եր. 73 եւ 461.) կամ չուտ խափանուածները՝ խաբիցաք. խաբիցուք. — որոնց քով կրնան գուցէ դրուիլ նաեւ կոչեաք, կոխեաք, տեսանեաք, ցուցանեաք անկատարները՝ որ բուն հին գրոց մէջ շատ ցանցառ են:

73. Գամ էական բայով, ինչպէս յայտնի է, (Ցաւ. եր. 451.) եւ կամ մանաւանդ Հայկազանութեան յատուկ կերպե- րով. Ոչ պաշտեմ աստուած՝ այլ պաշտել. կամ ինչպէս ուրիշ մը ունի՝ Ոչ չէ պաշտեցի՝ այլ զի պաշտեցայ: Չեմ արժանի ինք ելլեցայց: Մին միրուեր եւ միւսն ինի աստուած. (չըսելու հա- մար՝ պաշտիլ, կոչիլ, միրուիլ. ինչպէս որ նոյն վերջին խօսքն աստրին դարերու մէջ մեկը թարգմանած է:) Այսպէս ալ այս

պարզ եւ դիւրին եղանակ մըն է գրաբարի մէջ եմ ներգործականէն կրաւորական շինել. եւ բաւական է որ եչն ինի դառնայ: Սակայն եթէ քանի մը ժամանակներու մէջ այն ընդհանուր եւ բնական անցումն ընդդիմանայ ինչ կրնէր, (տես Յաւել. եր. 449, 451 աստղանիշ որոշուածներուն.) եւ անոր ևս այլեւս անտարակոյս նոյն դժուարութիւնն ազատ էր, ուստի շատ ալ բնական էր՝ գոնէ հարկին պահանջած տեղը եչն ալ իւ բնել եւ հոմանիշներէ ազատիլ: Բայց մենք անոր հակառակ կը տեսնենք որ նախնական մատենագրութիւնն այդ դիւրին եւ առաձեռնպատրաստ միջոցն անտես ըրած՝ նաեւ մեծամեծ երկդիմութեանց ու հոմանիշներանց առաջեւ ալ հաստատ կը մնայ իւր եւ անորոշութիւնն վրայ[1],

---

խօսքս՝ Եւ իւր սիրուիլն ու զանոնք սիրելը կ'ուզէ յայտնել, փխ. ըսելու՝ Եւ ընդիւն եւ զսիրելն զնոսա . . , ըսուած է՝ Եւ զնոսա սիրել եւ զի սիրէ զնոսա՝ յայտ կամի առնել: — Նոյնն իմանալու է ամէն դէպքերու վրայ՝ որ գրաբար ներգծ. ու կրւր. իրարմէ չեն զանազանիր: Ցոս նոյնպէս միւս դերբայներէն՝ Որ զղեցաց եւ որ զրնիցոս. (ըստ յոյն բնագրին՝ զնկողն ու զընկուողը.) Որ սրբէն եւ որ սրբի. (սրբողն ու սրբուողը:)

Հին գրաւոր լեզուաւ կ'ըսուի՝ երկրպագութիւնն առնուլ, դրուատիս ընդունիլ, ի խաչ ելանիլ, ծաղը կալ, կոխան լինել, լսելի լինել, քարկոծ լինել, ի պատիժս մատնուիլ. եւայլն. եւ կամ դարձեալ ուրիշ ձեւերով, փխ. երկրպագիլ, խաչիլ, կոխիլ, պատժիլ:

74. Բաւական չատ են այնպիսի դէպքեր՝ ուր միայն կարդացողին սրամտութեանը թողուած է՝ խօսքին ընթացքէն մակաբերելով որոշել երկու հակառակ եւ երբեմն վտանգաւոր երկդիմութիւնները. ինչպէս. Նա եւ ոչ (Աստուծոյ) բարերարութիւն բարերարութիւն ցոյցներ: Քրիստոսի լուրերէն մարմնով: Պարտ է նմա բազումս չարչարիլ եւ անօքնիլ ի ծերոց եւ ապանանիլ. (չատ չարչարուիլ, անարգուիլ ու սպանուիլ, եւ ոչ թէ՝ ծերերէն չատ հոգի չարչարել, եւայլն.) թէեւ կրնար վերոյիշեալ կերպերով ալ թարգմանուիլ, ինչպէս նոյն խօսքն ուրիշ տեղ մը՝ Պարտ էր նմա բազում չարչարանս ընդունել: — Վերջին օրինակողներէն ոմանք նոյնպիսի խօսքերու մէջ գրած են իրենց սովորական կերպովը՝ չարչարիլ, անարգիլ:

Այդչափ անորոշութիւնք խոտութիւն մէջ մի կրնայ մտածել որ հարազատ հին գրութիւններ—ըլլան ձեռքիլ, ապրիլ

եւ կամ, ինչպէս բանիք, տարբեր դարձուածներու կը դիմէ։ Ըստ պարագան բանչ կու տայ՝ որ իրօք անյարմար էր հին ժամանակներու եւ անելութիւն, եւ թէ քիչ անդամ տեսնուածը (մանաւանդ առանց Հարկի եւ) յանապատն դողնելու ձեւերէ մնած բլլայ, ուրուն անպակաս են օրինակները։ Ի վերայ այսր ամենայնի, թէեւ ինդրոյն մէկ կամ մէկով կողմանն ապացոյց եւ գրական ապացոյց պակաս ալ բլլայ[75], գէթ յաջորդ դարերու ժողովրդեան լեզուին մէջ պահուած եւ մինչեւ յայսօր իբրեւ էական բան անդրնդհատ շարունակուած բլլալը՝ նոյն ձեւերուն հնագոյն դոյութեանը վկայ է, եթէ ոչ ճշդիւ գրաւորական՝ գոնէ հասարակ լեզուին։ Ու այնչափ աւելի հիմ ունի կարծելիք այդ խորհրդածութիւնս, որչափ որ բայայայտ կը տեսնենք՝ որ որեւիցէ նորամուծ գրաւոր հնարքը կամ արուեստակութիւն՝ մնաց գուսան չէ մեր ժողովրդեան մէջ։ Ու արդէն այնչափ բնական է այն ներգործակատնէ կրաւորականի անցումը, որ Հարկ էր որ խօսող ժողովրդեան շրթէ անցր վրայ ինքը իրմէն կախմնէր, մնաւ նաւ որ հնարաղ խոսքի անդց կարօտ չբլլալով։ Իսկ նոր Հայերէնի մէջ գտնուած են ամէն Համանութիւններն որ

ռամկակերպ չէզոքներն՝ որ որոշման կարօտութիւն չունին։ Եթէ Զգօն գրքին մէջ սակայ հանդիպած իր անեղեւոյթները, ինչպէս նաեւ բանիք, արբենալնի կրաւորականները, նախնական հարազատութեան կերպարանք մ'ունին. (ինչպէս՝ Որ ամէն ոք կարէ բժշկել. բժիշկը ոչ ինչ պարտին պապիկ՝ թէ՞ ոչ բժշկեցին.) — գարձեալ նոյն գրքին անոր հակառակ բռնած ճամբան, զորօրինակ ուրիշ տեղեր արբենալ, ընալ, կրաւ. գործածելը, խնդիրը մեծապես տարակուսական կ'ընէ։ Ուշադրութեան արժանի են այս հատուածները. Դպրութիւնք բանին, եւ ընթեռնուն բարիք եւ չարք. Զ. եւ * Դպրութիւնք բանին, եւ դիրք գործոցն մերոց ընթեռնուն. որոնց առաջինը գիւրին էր օրինակողի մը այլայլել քայց ոչ երկրորդը։ — Բայց այդ վերջինները գրաբարի մնան են, եւ անդրագոյն հետազօտութեանց եւ ընդարձակագոյն բացատրութեան կարօտ։

75. Ընդհանուր վկայութիւն այս նկատմամբ՝ միայն ասկի դարէն դուրս ունինք՝ ներկրծ. եւ կրաւ. քովէ քով. Անապատուիլ եւ անապատուիլ. առնել եւ առնիլ. Հարկանիլ եւ Հարկանիլ։ Ուրիշ մերթեր եւ մեւսն մերթեր։

երկու սեռերուն նոյնաձայնութենէն կը ծագէին՝ հատատուն իլ եւ մանաւանդ ոսիլ կրաւորականի յատուկ խոնարհմամբը. վասնզի հիմայ կրաւորական նշանակութեան որոշիչ բուն ա մասնիկին է՝ հին ռամկօրէնի մէջ երբեմն գործածուած, իսկ նոր լեզուին ընդհանուր կրաւորական չինողը: Այդ ա մասնիկին անտարակոյս բայի անցեալներէն սկսած է, գրաբարի բայանուններէն առնելով, որոնց վրայ քիչ մը եաքը:

Կրաւորականի հետ կից կ'ընթանան հասարակ բուսած երկդիմի բայերը, որոնց էութենէն է հոմանութիւն ծնանիլ [76], եւ որոնք ճշգրիտ համեմատութեան մէջ են անուանց անեզականներուն հետ. (իրաւամբ կրնան երկուքն ալ պակասաւորաց կարգը դասուիլ. տես Ցաւել. եր. 437 եւ 463.) ուստի ինչ որ անեզականներուն հին եւ նոր վիճակին համար բսինք, նոյնն իմանալու է հասարակ բայերուն վրայ ալ, որ հիմայ խափանուած են:

Կը մնայ տեսնել բայերուն ձեւերուն ի հնուց կրած քանի մ'այլայլութիւնները, որոնք անով մանաւանդ աւելի ծանրակշիռ են՝ որ ժամանակին քերականութեանը հետ ամենեւին չէն միաբանիր, եւ ընդհանուր մտաւեռազրութեան գործածութեանը հետ համեմատելով հարկ կ'երեւայ հաստատել՝ որ եթէ հին դասական չեն, սուտգիւ քերականական սխալ են. այսպէս օրինակի աղագաւ՝ Գողթաց զիջագաւորութիւն, այլ ոչ վայելչագաս. Զ. (գողացաւ. վայելեաց.) եւ այսր նման տարօրինակ խոնարհմունքներ [77]: Բայց խնդիրն

---

76. Հին գրոց մէջ կը տեսնուի երբեմն հասարակ բայերուն տուած երկդիմութեանցը դիմաց ներգործակերպ խոնարհմունք. փոքրաս. ձնչեա. լայնեն, եւ նմաններըն:

77. Ցեառնայր զամենեսեան. ի: Զնչանն պեսաս Ցովսեփ. ի՞ախտաւորեցաս. Զ. սահէլ: *Ընա մարմին ատաս. յայնկոյս անցաս. (փիլ. տեսակեր. էտես. էաս. եւայլն:) — Խօսիցին խնամութիւն. ի՞ախտաւորեաց մարգարէն, եւ իբրեւ զայլազգիս հոմանեցաց զնոսա. հարթաց, կշռեաց եւ մեկնեաց. հասանիցաց: Ասաց, Ասուած՝ յօդնել ինձ նպատաց, եւ նչեաց Ասուած յօգնել նմա. (փիլ. խօսեցան, համարեցաս, եւայլն:) — Եւ՛ք ի՞ն-

այսպէս կարճ կտրել, եւ գրողը սխալեր է ըսել՝ բան չի վճարեր, քանի որ այս երեւոյթին ալ բաւական տեղեր կրկնուած կը գտնենք, որ անդրադարձ դիտողութեամբ կրնայ նիւթ մատակարարել. մանաւանդ որ մեծաւ մասամբ՝ մեզի ծանօթ ռամկական հայերէններու հետ յարաբերութիւն ունին[78], եւ եւս աւելի՝ որ գրեթէ ամէնն ալ որոշեալ գրչներու յատուկ են: Պարզ է որ բուն քաջ լեզուագիտաց ալ բերնէն կամ գրչէն հոս հոն իրական սխալ մը կրնայ սպրդիլ[79]. ասկայն ընդհանրապէս կը համարինք թէ այն նախնական ժամանակներուն մէջ ալ մատենագրական քերականութեան քով երկրորդ մ'ալ կար տիրող, — թէ արդեօք միայն այս կամ այն դասարան մէջ, թէ առհասարակ ժողովրդեան մէջ՝ դեռ մեր դիտողութիւնները չեն հաւանիր դոնէ հաւանական վճիռ մը տալու:

Աշխարհաբար քերականութիւնը գրաբարէն կախեալ զատող մէկ մասն ալ է անշուշտ՝ ա՛Հմ. ապառնույ

ցէ՛, եւ ի պիղծս անդ մի մերձենայք. խնդրէ՛ ի նոցանէ: քաղաքացէ՛. պնդէցէ՛ զինի խաղաղութեան. (փ. մեկնեցարուք, եւայլն.) ամէնն ալ Ջ կարգէն: *Պատանայի՛ որ զգարձրեալն քամքաքցաս: Դարձեալ՝ երկնի՛ր. (փխկ. երկիրկր կամ երկիր.) ին, ր եւ Ջ (փխկ. եկն.) դիպաս. Ա. կոռոտա, ր եւ Ջ: Նոյնպէս կատարեալ յոքն. կը գործածէ փարպեցի՝ եղեւ, ինեւս. (ինչպէս ուրիշ տեղ մը կայ՝ եղաւ փխկ. եղէ.) իրենն են նաեւ՝ կորնչիմ, կոռոտիմ, գինդչին, եւայլն. ուրիշ տեղեր շատ յանդգնաս՝ *կոռոտիմ. եւ ասոնք. Ջ:

78. Նոյն կարգի անքերական ձեւեր նաեւ յաջորդ դասերուն թէ դրաբարին եւ թէ ռամիկներեն մէջ անպակաս կը տեսնուին. (գլեր. եր. 73.) ինչպէս՝ ծիծաղեսց. հոտաց. գրգռեսց. ցէ՛. քաղկից. ներսաց. իրթաց. եւայլն: Երբեմն ընդհանուր լեզուին մէջ անկանոն կամ սխալ ձեւ մը դասաւանականի մը բուն կանոնաւորն ու քերականականն է. տես հիմնադրութիւնքեն՝ ածելոյ. զարկաց. գոռոցնի. կորթաս. կորթաս. կորթաս, եւայլն:

79. Թերեւս այսպիսի բաներ են նախնեաց քով մեկէն տեղ հանդիպածները, հոլանդերէն՝ անդանդացաս. լսի՛ր. անցանելոյն մեզաց. (փախառակ. հարցքեր. անիծցեա. լսկեաց. անցքեցան:)

տեղ ներկայ փոխանակելը[80]։ Որչափ որ այդ փոփոխութիւնն երեւելի անչըպատճառ մը բացած ալ երեւայ մեր հնութեան եւ նորութեան մէջ, բուն հին գրողներուն գրով տեւունաւած, մանաւանդ դէմ առ դէմ խօսակցութեանց մէջ գործածուած այսպիսի ներկայիս յաճախութեանց միտ դնելով՝ մնածել պէտք կ՚ըլլայ թէ նոյնը շատ հնուց ի վեր եւ շատ սովորական կամ թէ բուն գործածականն եղած ըլլայ բնտանեկան հայերէն լեզուին։ Ապառնւոյ տեղ սկմ. ներկայ՝ չէ թէ միայն այնպիսի տեղուանք գործածուած կը գտնենք, որունց մէջ նախընթացը բառ մը ապառնւոյն նշանակութիւնը բաւական յայտնի կը դարձնէ, զորօրինակ վէ, ոչ չղկպ. մ՚. ինձ. ասս. ես[81]. այլ՝ որ աւելի նշանաւորն է, միեսկ միացած ներկայ ժամանակ մը՝ ինք իրմէն ապառնւոյ պաշտօն կը վարէ[82]. որով բովան-

---

80. Գրաբար ապառնւոյն երեքպատիկ առմունքը տես ՔԵրակ. եր. 74. ծան։

81. *Ընդ ծով անցանեն՝ զի դպրութիւն ասացին. զի մի խափան ինչ լինի. եկ ասացի՛ գքեզ. Թողէք լքեր, Թող ահծանէ զնս. ես Թող հնչգնի՛. մի պրպտցոցանի՛ զնս. ով ոք եմ ես՝ որ ընդդէմ գասացամ նոցա։ — Խակ ես ով եմ՝ զի խօսիմ զոր օրհնել. առէք ասնի՛ զնս մեզ բարեկամ. արիք կամ յաղօթս, կամ արիք յաղօթս կամ. դէք ի վերայ իմ, Թող բասնամ. Բ։ Մի ոք ուսուացէ եւ ասի՝ ծանիր զՔեր. եկայք յանդիմանի՛ ընդ միմեանս. եկ երթամ լքկի՛ ի գաշտ. վասնցարուք զի կարող լինի՛ կալ ընդդեմ. Զ։ — Թող նոցի անդ մարդ՝ որ . . . Փ. սուէպ. որուն հետեւեալ Հատուածն աւելի մնացդրութեան արժանի է. Մինայն Թէ ի բաց գասնայ՛ ի խաչատուէ վարդանայ եւ մի կորնչի՛ ընդ նմա։ — Աբգեղականները (մի ոք ասի. մի երանի.) միայն ստորին գարուց ասմիօրէնին հետ նմանութիւն ունին։

82. *Կամիք ասի՛ զոր ինչ ասեն. զինչ ասնի՛, (արարիցի.) խրատ տուր ինձ զինչ ինձ ասնի՛. ասաս գաս ցքազաքագ, . . . զինչ ասի՛. ասի՛ զի իմացե. գեմ օրինակին հատուածն. որպէս կամիք գամ առ ձեզ. գնամ՛ ասսի, գնամ՛։ — Եմէ քեզ դէպ ինչ տայցէ, մեք զմեր Թագաւորն որովՀ երեսօք պետնի՛. (եմէ քեզի փորձանք մը հասնի, մենք մեր Թագաւորն ինկ երեսով տեսնենք։) Զայս տեղիս ի բաց գոլի՛, զի ատս պարտ է շինել զապարանս. Բ։ Ցանկարծ ինձ նմանին ամենայն մեծատունք. Զ։ (Ե գարէն քիչ ետքը գրուած կ՚երեւայ՝ Մի

դակ նախադասութիւնը նոր եւ միջին հայերէնները կերպարանք կ'առնու: Ըստ Տաւանական ծագումը կամ սկզբնաւորութիւնը տես քերակ. մէջ երես 74:

Ա. յս փոփոխութեամբ կամ մանաւանդ պարզմամբ բայերուն մէկ գլխաւոր եւ բուն դժուարին ու կնճռեալ մասը կը վերնայ լեզուին քերականութեանը մէջէն. որմէ (ներկայի եւ ապառնոյ իրարու խառնակերպով) բնականապէս յառաջ եկած Տմմութիւնն ու տարտամութիւնը, թերեւս քանի մը դար տեւելէն ետքը, վերջապէս նո՛ա մանկան երեւան ելլելով կը դարմանուէր. (որուն միջոցաւ նորագոյն լեզուն էական ժամանակի մ'ալ տէր կ'ըլլար, այսինքն առդրա. անկատարի, որուն մեր գրաբարը միշտ կարօտած էր[83].) եւ պէտք մանկան բնդհանրանալովին ու յատուկ գործածութեամբը գրաբար ապառնոյն ալ բաղմապատիկ առմնէքներըը կը դադրէին կամ կը ձգդուէին:

Դերբայներուն մէկ մասը՝ եղ եւ իլ աներեւոյթ՝ քիչ մը յառաջ տեսանք: Տարակոյս չկայ որ միջին դարու ռամկական ած անցեալն ալ՝ հին առէններու ած եւ սաց բայանուններէն առած է այդ ձեւը, (քեր. եր. 73, 104.) որոնք անցեալի կանոնով կը կազմուէին[84]. կամ գուցէ նաեւ ած յանգեալ ածականներէն, ինչպէս հին ռամկօրէնի մէջ ալ նոյն ձեւով բայի անցեալն ածական էր. (քեր. եր. 96.) միայն թէ այս վերջինները բայէ անկախ են եւ անցեալի կազմու-

---

անգամ ծռանիմ պեսանիմ, եւ էլանիմ գնամ ասած. եւ սաեն, երդուիր մեզ որ էլանես. ինչ մը մտնեմ տեսնեմ եւայլն:)

83. Միջին եւ ստորին դարերէն՝ քիչ անգամ կայ գրաբար ալ ստորգ. անկատար՝ էդէր. իսկ հիներէն երեք լորս տեղ (Զգօնի քով քիչ մ'աւելի յաճախ) գտնուածը չատ ազատաղ օրինակներէ ըլլալուն՝ մեծապէս երկրայական կը մնան. մանաւանդ որ մէկը՝ (Ելիշէյէր, Բ.) նոր օրինակի մը վրայէն կ'ուղղուի՝ (Ելիշէյէր:)

84. Գործած, աւերած, խախտած, խափանած, ծեծած, եղած, չինած, չինուած, հայեցած, հայեցուած, այրեցած, ընթերցուած, հարուած, յօրինուած, ապառնաց, եւայլն:

իմիւն չունին[85]։ Բայց մենք հնուքեան մէջ աճ վերջով իրական անցեալ՝ հադիւ ազօտ ազօտ մէկ երկու տեղ դործածուած կը նշմարենք, որ են Բուզանդայ ընծան ու Փարպեցւոյն ասացուածը[86]. գուցէ կրնայ աբաքած բառին ալ ածականօրէն բանածն ասոնց քովը դրուիլ[87]։ Աշխարհարարին այս մասը վերջապէս ուուգումեան կարօտ կը մնայ։ Ստանաւոր մտադրութեան արժանի է նաև անցեալին հնուց քովը ձեւացուցած յաւուկ ու վայելուչ ոճը, որ բոլորովին ընտանեկան լեզուի մաս կ'երեւայ, եւ որն որ ատորին եւ նոր դարուց ոամկօրէնին, նաեւ տաճկերէնի, բոլորովին նման է. այսինքն անցեալն իր ինդրոյն քով իբրեւ ածական նախադաս եղած[88]. (տես քեր. 610։) Դարձեալ նոր Հայերէնի

85. Հոգած, վիրած, գիծած, երկիւղած, բախած, եւայլն։

86. Որ ի տեղւոջն ի հնոցն իմն չինած քաղաք. Բ. (յոռոմ տեղւոջ ի հնոցն իմն չինեալ քաղաք։) Հեաեւեալ խօսքին մէջ ալ նոյնչափ հաստատութիւն կու տայ ասացողին անցեալ ըլլալուն՝ քովի լինի մակբայը. Բաւականն է քո տեառնէն լինով ասացածն. Փ։ Տարակուսական կը մնայ՝ Աղիւս մի կոփած ի մէջ որմոյն չինուածոյ կամ չինածոյ. Բ։ Փարպեցւոյն ուրիշ տեղեր գործածածն ալ, թէեւ միշտ գոյականաբար վարած, մեր խօսելու կերպին շատ նման է. Իւր իրք եւ աբաքած չեն որպէս զայսր ժամանակի մարդկան. լուեալ զայր ամենայն իրս քո եւ աբաքածս. զքո այդպիսի աբաքածս, (ըրածներդ։)

87. Աբաքած բնութիւն. աբաքած կենդանութիւն, այսինքն՝ առեղծական. Թէպէտ ասոնք ալ այնպէս բացայայտ անցեալ չեն՝ ինչպէս Ի դարէն մեկուն գրածին մէջ՝ Լուսաւորըդ աբաքած են յաւուրն յորրորդի. — որն որ դաբձեալ կը կարծուի թէ սխալ օրինակութիւն ըլլայ, փոխանակ՝ արարած աւուրն յորրորդի։

88. Ասէալ սակայն կաշառօք խաւարեցան. (առած ոսկիներնուն.) անէր ի հայակողմն՝ ի հոգն հարեալ յատակն. (հող ցանուած գետինը. յորոյ յատական զհողն հարեալ էր։) Զնոցա նաքշտան կերակուրս աբաքիալ, եւ կամ ընծէն պղպեալ զգինին ճաշակէր. (անոնց զտած գինին, եւ ոչ՝ անոնց զտուած գինին։) Ասն Ասոփոնայ ասացիչն հուսպ ընդ հուսպ կատարեցաւ. Բ։ *Զիւրանց նախնեացց պաճպեալ զժամանակագրութիւն։ Զխօսեալ գործոն իւր ցուցանէ։ — Զի՞ աբաքիալ ի սուտ զչարիս. բաւական լիցի ձ պիտոն ասացողն. Փ։ Ձեռ ատորին գաբաւց ոամկ. Եփեա վիճին հանած գարին. (Թեփը հանուած։)

յատուկ համեմատած բաղադրեալ ժամանակներին՝ կան որ հին լեզուին մէջ ալ հետք մը ունին. այսինքն. 1. քանի մը տեղ պատահած ապառնին՝ խօսելոյ եմ, իբր աշխարհաբար՝ խօսիլս եմ[89]. որոնց երկուքին մէջն ալ հատատարակեալ անորեւութիւն հոլովածին ածական եղած է. եւ 2. թէեւ ոչ բոլ ձայնին՝ բայ քերականական կազմութեան մեր սովորականին հետ կը նոյնանան նաեւ երբ եւ ըլլ դերբայներըլ լինել էականով. ինչպէս՝ գալոց լինել, գալու կ՚ըլլար[90]: Հասարակ լեզուին ի հնուց ընտանի եղած կ՚երեւայ նաեւ ոչ ընդունելութեան հիմակուան ձեւով յաճախութիւնը եւ մանաւանդ խնդրառութիւնը, ինչպէս որ անպատճառ եւ ստիպողական գրուածոց մէջ բաւական յաճախ կը հանդիպի[91]. իսկ բարձրագոյն մատենագրութեան կամ ճշդիւ գրաւորին մէջ գրեթէ անլուր բան էր:

Այս ստուգաբանական մասին մատենագրական լեզուէն խոտորումնքն՝ որ մեծաւ մասամբ պարզմունք են, չենք տարակուսիր հաստատելու թէ յետագայ պարզագոյն լեզուի մը (ռամկօրէնին) առաջին քայլերն

---

89. Ջ՚ինչ այն բանք էցեն՝ զոր գու ընդ իս էիս խօսելոյ. Բ: *Ես ներացեալ եմ, եւ չէ՛ լինելոյ պատ:

90. Որ ինչ գալոց լինիր ի վերայ աշխարհին՝ յատակագոյն ցուցաներ. Բ. Խերմունքն լաւ լինին բանագոյնք. Ա. (եղած կ՚ըլլան:)

91. Խօսքերնիս այս տեղս նոյն գերբային (հայցական) խնդրավ բանելուն վրայ է. ի ձեռնէ ասելոյ տալ ընդ նոսա. (որոց մատնելցին:) Արքայութիւնն որդւոցն Եսաւայ խրխնդ գոռալն պահի: Ցայ հայցելոյ խրոց. (որոց խնդրելն ի նմանէ:) Զ: Ձհաւատացեալ բան ասողացն. Փ. եւսկզբ: Նոյն խնդրառութեամբ է Փարպեցւոյն քան-օրօսոյ բառը, եթէ իբրեւ բարի առնուի, եւ եթէ իբրեւ երկու զատ բառ: Ընտրեցաք պտուղ. (որոց չուներին կամ չգտնցէ.) Ա. Չինիլիցի չինողաց, եւսկզբ: Ե գործոն կեսէն եւսեւ շատ հասարակ եղած է, եւ ասկզբդ է հոս օրինակներ յաճախել: Ցասելոյ՝ որ հինգերան ասելի սիրելի էր իւ կամ նիւ մասնիկ եւ կամ յատուկ գործառութիւնք քան ու: — իսկ ասպմասց (ճկ. 9.) ծանօթ խօսքը՝ գործողի պանօրհնութիւն, ճշդագոյն ընդոր օրհնութիւն ունին այժ գործին պանօրհնութիւն:

էին։ Եթէ մարգկային խօսուածքեան եւ մանաւանդ պէս նորագոյն լեզուաց մէջ պարզութիւնը խօսակին (հասկըցընելու,) ինչպէս նաեւ բացայայտութիւնը լսողին՝ (հասկնալու,) դիւրացուցիչ միջոցներն են[92], կրնայ իրաւամբ կասկածուիլ՝ որ չափազանց պարզաւանդք մը անյապաղելի խոչընդոտն բլլալ բացայայտութեան առջեւ։ Եւ իրաք պարզմանն ակզբանն այնչափ զօրանալովը, մինչեւ՝ օրինակի ազատաւ էական հոլովներէ մէկի ամփոփուելով պակսիլն, այն՝ ձայնով նոյն եւ նշանակութեամբ տարբեր ձեւերուն հարկաւ խօսքին ընթացքին մէջ շատ մը հանճութիւն յառաջ կը բերէին. այնպէս որ եթէ դիրքերի մէջ միայն անուանց տրամականը տրականին հետ, — ես. անորոշ հայցականն ուղղականին հետ, — յ.ք. ներգոյականը տրականին հետ նոյն են, բայց գոնէ դիրքանուններն ու մանրամասնականները նոյն հանգութենէ ազատ կը մնան։ Հմտակ աշխարհաբար լեզուին քէ անուններըը եւ քէ դիրքանունները նոյնը անտեղութեան մէջ են. (ինչպէս՝ տօզ, (այսր եւ այսմ.) այս, (այս եւ զայս.) ասոնցմէ նաեւ աննախգիծ հոլովներուն նոյնանմանութիւնները։

Հէր կրնար լեզու մը ամէնեն աւելի բացայայտութիւն պահանջուած մասանցը վրայ այնչափ միեւնոյն հանգութիւններով դիմնադրել կամ ընկերութեան մէջ կենդանի մնալ, եթէ ոչ այն կորստեան ուրկէ կազմնակ դարձնն գանէք. եւ հարկ էր որ առաւելագոյնական մասին այս մեծ թերութիւնը գոնէ հանճանմանութիւնը լրացընէր։ — Ա.յս դիտողութիւնս բնականապէս անցուտ մըն է՝ որ գալիք բառերու ձեւերուն խօսքի ձեւերուն (հանճանմանութեան) կը վերաբերի։

Գ.

Հանճանմանական մասն է։ — 7. Եթէ հին լեզուաց հանճանմանութիւն անոր հանճոր ազատ է՝ վանդակ առաւելագոյնութիւն աւելի արագ է. նոր լեզուաց մէջ

---

92. Տես վերը՝ երես 37։

պարզմանեն յառաջ եկած սառնագանգական երկիւ-
մութիւնները կը դադրեցնուին համաձայնութեան ան-
խախտ կամ գլուխէ անխախտ օրինագիր։ Բայց նոր
լեզու մը ստեղծ ճշդութիւն կը պահանջէ։ Եթէ գրա-
բար անորոշ կը մնայ հոլովը, երբ ըսես՝ Պատուհին
վերուկէն ոչխէ. նոյնը նոր լեզու մը իւր հաստատուն
կերպերովը կ՚որոշէ. զարօրինակ եթէ սեռական է՝ ան-
բաժին յատկացուցչով՝ թափառօղին ետնդիրը մատուցին,
կամ՝ մատուցին ետիպատօղին ետնդիրը. իսկ եթէ տրական՝
զգալշանագրով գլխաւոր գոյականին կից նախադաս
ընելէն. թուղթը ետիպատօղին մատուցին, կամ՝ ետի-
պատօղին մատուցին թուղթը։ Նաեւ ուրիշ դէպքեր եւ
ուրիշ շաղքի մէջ ալ տրականին սեռականէն որոշումն
ապահովցուած է, այսինքն ուր որ գլխաւոր բառն
առանց յօգի է. թափառօղին ետնդիր մատուցին. եւ
այս գէպքին մէջ միայն օրինաւոր է այս ձեւը՝ ետի-
պատօղին ետնդիր։ (տես քեր. 368։) Ա՛սանգի շաղքի
ստորադասութիւնն նոր լեզուաց մէջ հոն միայն կանոնաւոր
է՝ ուր բացայայտութիւնն ուրիշ կերպիւնէ երաշխաւո-
րուած է. այսպէս ազգատ է բացատրական ու գործիա-
կան հոլովիչներուն գիրքը, որ բնական Շրջմանն ձեւե-
րուն ընդհանրակ է, եւ նախադասութեանն մէջ ուղուած
տեղի անխիզձ եւ անխեթի կրնայ բռնել։ Աննախդիր
հոլովիչներուն իրարմէ որոշմունքը վերը տեսանք. (ե-
րես 88։)

Անտարակոյս նոյն երկդիմութիւններէն խորշելու-
համար էր՝ որ հին ընտանեկան լեզուն ալ, ինչպէս
յատկական յայտնի կը տեսնուի, հիմնական նշանն՝
երկու (տես. եւ տր.) նոյնագային հոլովիչներէն մէկուն
գիրքն որոշած էր, եւ սեռականը կը սիրեր նախադաս
ընել իւր յատկացեալին. — նոյնը մատենագրական եւ
մանաւանդ զարգացուն ոճոյն մէջ ալ անպակաս կը
հանդիպի[93], թէեւ գուցէ աւելի ճշդագոյն գրուա-

93. Ջէնկիզեան ազգին. մէջ գիր թափառօղն որմէ եւ
բնաւոք անտանելիք. ինձ գարձ լեզի յիմ աշխարհն եւ յիմ առնին։
զամ եղեւ աշխարհին՝ ընկենուց յամանային հարանց խափոփո-
ատց գոյ գիմն պատուել. (նախնեաց ժամանակին հայր եւ

համարուած բլլայ յետադաս յատկացուցիչը։ Արդէն շատ հնագոյն դարերու ձեացարդ գէթ յատուկ անուն-ները, պատուոյ անուններն եւ ուրիշ բազադրութիւն-ներ՝ որ մէկ բառ համարուած են[94], բաւական են ցու-ցընելու թէ նախադաս յատկացուցիչն ինչափ բնական եւ բնաւանի էր Հայ ժողովրդեան։ Իսկ հասարակ ա-ծականի համար, որովհետեւ իւր գոյականին հետ հո-լովիլովին երկդիմութենէ ազատ կրնար մնալ, դեռ հին ժամանակներն այդ դրից որոշումը չունէր գտներ, ինչ-պէս որ ետքէն եղած է, երբ ածականին չհոլովիլովը վերջադաս ընելը կը դժուարանար ու գոյականէն զա-

---

*պիսկոպոսացն այս տեղը.) այս խորհուրդ՝ Հայոց Խաչ-օրէն է. Ի՝ Մեզ օր մեծ՝ Խրիստոս ասբեաց օրն է. (չարչարանաց ուր-բաթի օրն է.) Զ՝ *Մրմիճէ չան գըշ-ն եմ ես. վերին հոգի ի խոր է։ — Մեք յորժամ ի Խոտոյն գնալն գամբ, զնոր անչինս պահուցանեմք։ Արտաչէց արտոյի Խաչն եւ Աբեաց գեօղն մեզ այսպես յայտնեցին՝ զի Նոքա էրէ այնպես դիպեցան, եւ մեզ բարի վճարումն եղեւ։ Ես գիտանալի գործոյն գնալոյնիկեան ի-բրեւ յիշեմ. Չէր հայկազեայ ջոկն է. յոգնամբեայ ճիգեն եմ. Փ. ատեպ։*

ԶԿ. Այսպէս են՝ Աղոյ - Հովիւ. Վայոյ - ձոր. Հայոց - ձոր. Ցլու - գլուխ. Մատեաց - ոտն. Հացեաց - դրախտ. Սպիտակ - բերդ. Հոռոմոց - մարգ. Շահապի - վան. — Սիւնեաց - տէր. Ուշտու-նեաց - տէր. արքայից - արքայ. տիկնաց - տիկին. տան - տիկին. Խանթի - տիկին. դրան - երեցն իշխանին. գնառայից - երեցն իւր. — սրտի - դիւր. ընտրոյ - տէր. սարդի - ոտոյն. շահի - վաճառ. գործոյ - սատար. ուխտից - Նամակ. պարգեւաց - մուրհակ. բա-նից - կարպ. բանից - գլուխ խօսիցս. եղբօր - որդի. բանակ - տեղ. եւայլն. եւայլն. որոնցմէ ոմանք կից ալ կը գրուին։

Այս յատկաձայնութեան հայերէնի յատուկ եւ բնա-կան ըլլալն անով աւելի բացայայտ կ՚երեւայ՝ որ երեք դրացի ազգերուն, Յունաց, Պարսից եւ Ասորւոց լեզուին առոգականը չէ, մանաւանդ՝ թէ երկու վերջինիներէն օտար է նախադաս յատկացուցիչ կամ նախադաս ածական. (յատկացուցիչն ըստ իմիք տեսակ մը ածական է իւր յատկացուցչին. Քեր. 365։) Այն ազգերուն լեզուին հանապազօրեայ լսողութենեան եւ ըն-թերցանութենեան ընելու ազդեցութենեն զատ՝ նաեւ յոյն եւ ասորի գրուածներն աչքի տակ ունեցած ատենն ալ՝ մերին-ներն անոնցմէ անկախ եւ անոնց հակառակ՝ շատ եւ շատ տեղ նախամեծար ըրած են ածականն ու յատկացուցիչը նախադաս գնել։

տեղն անկարելի կ'ըլլար։ Բայց հին ընտանեկան լեզուին տիրող ձևն եղած կ'երեւայ գլխաւորաբար ցուցական եւ առոգական ածականները նախադաս ընել եւ անհոլով թողուլ՝ հիմակուան լեզուին նման[93], որ հին գրաւոր ոճոյ մէջ իբր գլաբուտղութիւն քիչ տեղ, ու միջին դարերէն ասդին աւելի չատախ է տեսնել։ (Տես քեր. երես 45, երկու ծան. դարձեալ եր. 147, § ծան։)

Անշուշտ ամկական համաձայնութեան մաս մըն է՝ յոգնակի անուան-բայի եզակի թոյ տալ. ինչպէս մեր նոր ամկօրէնին ալ շատ տեղ սովորութիւնն է. (քեր. 350.) նոյն համաձայնութիւնը յաճախ է Թ եւ Զ կարգի գրոց ալ[96], եւ հին Հայոց հասարակ խօ-

---

93. Իմ երկու աչքս խաւարեցան յայս տեղւոջս. ես այս մտհոլ արժանի էի. զայն ժամանակաւ. ես կամացդ. ի ես զաւակացդ. էր որպսովք. գոտեղին զնա չէր ամար բերդին. դա չէր եղբայր է. Բ։ Վասն չէր կարօտութեանս. Զ։ Զնի հօտի զմոլորեալ ոչխարն. զի հիւանդացեալ հոգւոյ-որդի. յամենայն արատ է իմ դարձիս կամք. չի միտս այսպես ասէի թէ միայն ինքն տասն արամբ չէր գնդեն պատահէր. ի չէր երկպատակութենէ եղեւ մեղ ինաս. ի չէր ատհակելոյ եւ յանգգնութենէ. ի չէր ծառայութեան էին. չէր ականջք ի քաց էին. վասն չէր հոգւոյ փրկութեան. չէր տասն համբար ուտէ. էր գաւառին այրընտիր ձիավ. էր մահապարտութեան գործոցն. յայն կողմանէ. այս Հայոց. այս երից աչխարհաց. եւայլն. Փ։ Նոյնպես ուրիշ գրոց մէջ ալ երբեմն կը հանդիպի՝ յայս խաւարութենէ. զքէ չարիքս. եւայլն։ Իւր սովորական ձեն գտած կ'ելլէ Եզնիկ ալ՝ այս գիմաստութեան չարքին մէջ. Զէր ախտաւորին ընդերը են մնահան։ Զգօն նաեւ Թուականի անուններն աչխարհաբարի նման ունի՝ Երկո- ճակոս. Երկո- ասաս. (փոխ. երկուս, կամ ասաս երկուս.) որ մատենագրական լեզուին մէջ ալ անլուր չէր բոլորովին։

96. Եւան Աստուծոյ ատոչխուլն հուսոյ ընդ հուսոյ կոտորեցաս։ Ոսկեր զկղզին զայն օձից քաշմանիւնէ։ Մեծ եղեւ ընդ ամենայն տեղեաքրք՝ փոչոնիւնէ նեղութեանց. Բ։ Նոցա պատրաստին անոքենաս։ Թուեցեր ինոյ նորա։ Ոչ քաչեցաս տալ ինչ նորա՝ զի չորենչէ։ Եպիշէ արմոխն ի տեղ գնաց. եւայլն. Զ։ Խորտակեցէ զբռնութիւնէ նոցա. զբէ քաղաքաւ գայ ի պարսից. ամենայն էրէ աչքդ լինէ. Փ։ (կամ Թերեւս էրէ բառն էգերեւ եզակի առնուած է) — Ընտարակոյս այս ձեւին առ հասարակ ընտանի ըլլալէն է՝ որ մերիններէն թարգմանութեանց մէջ ալ

աուածքին մէջ շատ ընտելական ձեւ մ՚եղած լլալը կը ցուցնէ։ Նոյնպէս աշխարհաբարի շատ համեմատ կու գայ Զ կարգին սովորական կերպը՝ Ցամէն առքային. Եգեղ՚ արքային, եւայլն. փոխանակ Ցամէնայ արքայի. (տես վարն ալ՝ Եգեկիէլ մարգարէն.) — որ մատեա- նագրական ոճոյ մէջ շատ ցանցառ է։

8. Խնդրատուբեան մէջ նշանաւոր է պէսպէս նախդիրներու տեղ պարզ (վերջահոլով) տրականի գործածութիւնը, որ նոյնպէս արդի լեզուիս յատկու- թիւններէն է. մանաւանդ տրական անեղէնոյի՝ փո- խանակ պարզ անեղեւութիւն[97]։ Հիմնականին նման է նաեւ ասել, անոանոնել բայերուն տրական խնդրատու- թիւնը[98]։

շատ անգամ յունարէնին այդ զարտուղութիւնը հայերէն ըն- տիր գրութեանց մէջ չեն խորշած փոխադրել. այսինքն յու- նարէն չեզոք յոգնակի անուան-բայի՝ եզակի բայ տալ։

97. Քրիստոս յարձակէին. փիլոն առաքէին. առաքեր ապրտակէին. չոգան տարան զրոյց նմա. հիւանդաց սա- փիւ տա- նել տայր. բազում անդամ հարկանել մեռանեան. չըլնցա- նէին զնա քո- ւէլ քո- ւէլ. նոքա դեռ պատրաստեալ էին. մարթի պատրաստէին. Բ։ Ցամէնին Եգիպտ. հաւատացէք լսա- ւոյ. Զ. (տես Ցովհ. ԺՒ. 36. "Հաւատացէք է լսան։։) Գնա- ցեալ էրեսփոխութիւն հաւատաց. գալոցի եւ մոյրիացն ցը- րուեալ. ցիր եւ ցան արկից չորեցիր եւ գալոցիդ. էր մօտեալ ծաց էլեռանց. մատուցեալ Ֆէլ աղաչէր. երեկոյին պալա- մանն պատրաստէին. նա կազմէր չոչխմանն, հրամանն տալին աղօթից պարապէլոյ. աչս ածէին փոխլելոյ. գոռալոյ մեզ ան- գէն անվատահ եմ շատ. այնպիսի գէն էրանի ձեռն ձգել. ալժ- մու ի մէնջ պարէր-էդ գոհ լեր. Փ։ — ճչդագոյն գրաւորի ձէջ ալ էրբեմն կը գտնուի Հասին նմա. եհաս մանկանն. առանել նմա. եւայլն։ — Սկսաներ ժոյժ կանէլոյ. ժոյժ ունենին յաղօթս էալոյ. (կը յարատեւէին.) պարտկոյ յանձն առնալ. Բ։ Խաթի նա խաղոզ պարկոյ։ Եկալք յանգիմանիլք ընդ միմեանս խօսէլոյ. Զ. (երես երեսի գանք խօսելու։) *Զուրքն՝ քաղցունք են ըմպելոյ. բազում կոչ՚ նդաստ լինելոյ ի գործն. զդատաւորն ի հատան ածէ՝ լինելոյ ջատագով. (փակ. լինելու։)

Հիներէն ոմանք գործածած են նաեւ՝ Ասել ընդ ոմէ բան ինչ. ասէր ընդ Պետրոս. որ ատորին գարուց ուսմնօրէնին ձէջ շատ յաճախած էր։

98. Ասեն այնպիսի աղքիւր Ցակոբայ. օրսմ տեղւոյն Լսին

Այս նկատմամբ ուշադրութեան արժանի կը հա-
մարինք խնդրառութեանց այլայլութեան մէջ՝ յոգնիմ
քային ալ հայկական առածը[99], (զ եւ ն կարգէն,) որ
ստորին դարուց թարգմանութեանցը մէջ ալ կը տես-
նուի, ինչպէս նաեւ մեր ռամկօրէնին մէջ երբեմն:

Հոլովուած յարաբերական դերանուան տեղ՝ աւե-
լի դիւրութեամբ անոր մէտ համեմատ դերանունը
հոլովել դնել՝ ռամկական համաձայնութեան մէկ
կողմն եղած կ'երեւայ. ինչպէս մեր ռամիկն ալ
ցայսօր սովոր է ընել, եւ ինչպէս ստորին դարերու
նախնեաց ռամկօրէնին մէջ ալ շատ գործածական էր.
(քեր. 564): Սակայն եթէ մեր հիմնականաց տառճեա-
րէնի հետեւութիւն անուանենք, եթէ ստորին դարե-
րուն արաբերէնի նմանութիւն ենթադրենք, եթէ ե
դարուն ասորերէնի ազդեցութիւն համարինք, կը
մնայ դարձեալ վերջապէս այնպիսի հին գրքերու մէջ
դործածուածը՝ որոնք բոլորովին օտար ազդեցութենէ
ազատ են եւ յիշեալ դերանունական կիրառութիւնը
հին Հայաստանի ալ բաւական ծանօթ եւ սովորական
եղած կը ցուցընեն[100]:

անուանեալ է. որոմ պեղոյ Ալտիչեան կարդացեալ. որոմ
(անուն տեղոյն իսկ) Հացեացն գրեթէ կոչեն. որոմ (անուն
տեղւոյն) Մծուրք կոչի. լերինն որոմ Ցուլն անուանեալ կար-
գան: *Այլ մի որոմ ցիսուան ասեն:

99. Զիք Հնար յաղթելոյ ընդ-ի. յաղթեաց ընդ.
յաղթեցից ընդ-նոյն մարդ պատերազմաց. Զ: Զքառասնօրեքեան
յաղթելով: Ա:

100. Զ կարգի գրուածոց մէջ անհամար տեղեր կը
գտնուի, եւ գրեթէ տիրող ձեւն է յարաբերականի հոլով-
ման. որոնց մէջ, ստորերէնէ թարգմանութիւն ըլլալով՝ ինչ-
պէս ուրիշ շատ բաներու՝ նմանապէս ստոր յաճախութեանն
ալ առանձին մտադրութիւն մը պակաս եղած է. բայց կը
տեսնուի նաեւ ի կարգի գրոց մէջ եւ փարպեցւոյն քով. ինն-
չես նաեւ բուն եւ հինգ մատենագրական լեզուի մէջ. տես վե-
րը՝ երես 56. ծան. 12: Աւասիկ քանի մ'օրինակ. Զաւակն այն
որ նովաս օրհնին ազգք. մեք որ այն ամենայն վասն ինչ եղեւ.
եւ այլ եւս ասաց՝ որ նոքօք յանդիմանեաց զանդն. (փխ. ո-
րովք.) Զ. Այդ այն Մուշեղն է՝ զի (որ) զարքային Պապ հրամա-
նաւ գոտս ապանին. յայնմ գետոյն՝ որ է տէղապէն (յայնկի) ի հնոյն

Նաեւ մեր բացառականի գործածութեան քանի մը նոր կէտերն որ տաճկերէնի հետ նոյն են, արդէն շատ հնուց սկսած կը գտնենք. զրօրինակ ընդ նախդրի տեղ գործածուած[101]. նոյնպէս՝ կամիմ՝ անցանել ի սոցանէ. (փ. զուրջք.) յոպոպահէ զանց առնել եւայլն խնդրառութիւնը. (Զ եւ Բ կարգէն:)

Բառական յաճախութեամբ կը գտնուի նաեւ ընտանեկան ոճոյն մէջ՝ անորոշ հայցական կամ մասնաւոր ուղղական փոխանակ ներգոյականի՝ որոշեալ ժամանակ ցուցընելու համար[102]. որ անշուշտ շատ սովորական զգուշութիւնք մըն էր հին առեւնները, այնպէս ինչպէս հիմայ ամէն ազգայ մէջ. եւ արդէն նոյնը կը ցուցընեն եբէլոնեան, (յերեկոյին) իբրեւ մակբայ, եւ այսօր (այս օր) եւ այժմ (այս ժամ) բառերուն կազմութիւնը:

իմն լինան քաղաք. Աստուածութիւնն որ բարութեանց աղբիւր են կամը նորա. որ երբեմն ի ժամանակի միոջ զօրաւոր ոմն եկն առ նա. (այսինքն՝ առ որ եկն.) Բ: Ուրն սպիտակ որ ի նմանէ լինի հուր. Փ. (յորմէ:)

Աղեկ ուսումնասիրելու է այս ոճոյն եւ միւս գերանուանական աւելագրութեան մէջ՝ որ յարաբերականներու քով կը պատահի. ցարամ կաս դու ի նմա. որոյ սերմն նորա զնէ է. ղբս մատուցեալ սփոփէր զնոսա: Այս վերջինը մեր խնդրէն գաւթս է:

101. Ի նմանէ ի հարաւակոյս. (Ը գարէն՝ ի ֆէթոյն յայնկոյս. տես վարը՝ երես 127.) Ի գրոյն ի ներքս. Բ. (ընդ դուրսն:) Ի պատահանոց նորա փոքր մի շող մնանէ. Զ:

102. Գրաբարի սովորական ընդհանուր օրինօքը՝ միայն անորոշ ժամանակներն անորոշ հայցական կը գործուին եւ ի հարկէ առանց յօդի, չէ թէ երբ՝ այլ արդէ սպէն հարցման դիմաց. հոս անոր հականակ կը տեսնենք օր ի. այն անկամ. նաեւ յօդով՝ երբիսն. լոքայն օր. այս անկամ. փոխանակ ներգոյականի: Պերուժանն եւս այն անկամ փախչէր: Իմ ջերմ կռիւ զայս էր տեսեալ՝ որ այս անկամս դիպեցաւ: Ո՛ր օր հասանէ յերկիրն՝ զնոյն ձայն ածէ. ի օր յաւուրցն. Բ: Օր ի յաւուրց, կամ օր ի երբեմն՝ ասէ կային: Պաշարեաց ժողովուրդն զքաղաքն՝ աւուրն օրն. Զ. Եւ լոքայն օր ի յերթս ժամուն չդքայ: *Ընդ նմա ազան այն օր. (փխկ. յայսմ նուագի. յորում աւուր. յաւուր միում. յաւուր շաբաթու. յայնմ աւուր կամ զայն օր:) Փարպեցւոյն աւելի սովորականն են՝ այն օր. այն նոսոփ:

9. Կիրառութիւն։ — Մինչեւ հիմայ ի մէջ բերուածներէն շատ կիրառութեան մասին ալ կը վերաբերի. հոս կը մնայ քանի մը բան ի մանաւորի դիտել։ Ձօդերու գործածութեան մէջ աւելի մեր արդի բնտանեկանին համեմատ են՝ 1. ստացականէ եւ ցուցականէ ետքը դրուածները. եւ հին ձիշդ գրաւորէն խոտորում մը կը ցուցընեն գոնէ յաճախութեան կողմանէ. այս ինքն որ գրաւորի մէջ քիչ՝ եւ ընտանեկան խօսուածքներու մէջ շատ յաճախ կը տեսնուին[103]։ 2. Ստացական դերանուան տեղ գործածուածները. որ նոյնպէս գրոց մէջ ցանցառ է[104]։ 3. Ցատուկ եւ մանաւանդ մարդու անուններու վրայ սովորական եղած կը գտնենք ն յօդը, գլխաւորաբար Բուզանդայ քով[105]. թէեւ ճշդիւ գրաւոր ոճոյն ալ դարդուցը մէկ մասն եղած կ'երեւայ։ (Արդի լեզուին համար տես քեր. 511։) 4. Վերջապէս առանձին կերպով մը ն յօդին աշխարհա-

---

103. Իմ երկու աչքս լուսաւորքս խաւարեցան յայս տեղւոջս։ Մեք վիշ ծագաւորն որով երեսօք տեսանեմք։ Բ։ Փարատեա վիմ աստիկ մէջս որոմնութեանս ի սրտես. ի ծիր ապգես. իմ դարձիս. իմ նախնեացն ձեռամբս. զս հարցանելոյդ պատշաճ է։ Այս այն աղբիւրն է. այդ այն Մուշեղն է. այդ մեղաւորդ. այս տեղիս. այս տեղիքս. այս անգամս, եւայլն։ Բ. եւ Փ։ *Իմ որդին լուսաւոր է. իմ հայրն անմահ է. վիմ կապերտան ունիմ եւ վիմ ծախս ծախեմ. իմ երազքն. իմ պաշտօնն, եւայլն։ Գրաբարի սովորական կանոնը կը պահանջէ՝ երկրբին աչք իմ. յայսմ տեղւոջ կամ ի տեղւոջս յայսմիկ. այս տեղիքս կամ տեղիքս այս. որդի իմ կամ որդին իմ, եւայլն։

104. Շատ զանձնս յանդուգն վարեցի. յորժամ յայլ սանս յենուի. Բ։ *Ալոյ ակն ներքուստ ի վեր խաղաց։ Ես զՀոգիս եւ զմարմինս ի միասին կորուսի. փարատեա վիմ աստիկ մէջս ի սրտես. ոչ կարես պատնէշ հնարս անձինք. եւայլն։ Փ։

105. Անկանէր ի վերայ բանակին Մանուէլն եւ զՄոխկանն սպանանէր։ Ոչ կարէր Մանուէլն գնալ՝ զի ոտիքն ցաւած էր։ Զմարզպան Սաբէնն արձակէր եւ զԳուժանդ-Շապուհն սպանանէր։ Եկն եհաս Գաթրյոյլ յերկիրն Հայոց։ Մերուժանն նախանձէր։ Մերուժանն մեռաւ։ Ցերէնդն եւ Ագէն։ Որդուցն Յուսկանն՝ Պապայն եւ Ալիանագինէին. Բ։ Զնեղայն Թագչունք կերակրեցին. Զ։ *Եւզադն եւ Մովզադն մարգաբէացան. եւայլն։

բարի կիրառութեան ձեւն ունին Նեռեւեաններ. Լուռ կայի մինչեւ ի ջքեաննն օր, եւ ջքեաննն օր չդայ. (Բ կարգէն. տես քեր. 519.) Նոյն կրկին մարգարէն. Եգղամ արքային. դմարդպան Յուրկն. Զ եւ Բ։

10. Խօսքի ձեւը կամ չարագրութեան բնութիւնը։ — Ընտանեկան կամ ոտանաւորական լեզուի մը այս մասն որչափ որ գրաւորէն մեծամեծ խոտորմունք կամ իրեն սեպհական յատկութիւններ ունենայ, չի կրնար այնչափ անոնցմե դատուած թլլալ գրաբարէն, որն որ իւր այնչափ պետիսութեանցն ու ազատութեանցը մէջ ամէն կերպարանաց տակ կրնայ երեւալ. ինչպէս նաեւ այսօրուան աշխարհաբարին՝ այնչափ գաւառկէն ետքն ալ, որեւիցէ խօսուածքի ձեւը կրնայ գրաբարի մէջէն հանուիլ։ Բայց եւ այնպէս՝ թէ բնագհանուր խօսքի բնութիւնը եւ թէ առանձին ոճերը, երկուքն ալ ոչ միայն սովորականէն չեզեալ մեր հիմանաւանին կր նմանին, այլ նաեւ իրեք բնտանեկան լեզու մը ձեւացրնելու ծառայած եւ ոտանաւորական գրուածներու քով յաճախած են։

Խօսքերնուս սկիզբը քանի մը հեղ խնարհագոյն հին հայերէնի մը յիշատակութիւն բրինք, որն որ՝ ինչպէս յայտնի է, պարզ շարադրութենէ տարբեր բնութիւն ունի. (եւ պարզ ճշգրիտ հայկաբանութիւնն աւելի արուեստ ու ճարտարութիւն կր պահանջէ քան զարդարուն։) Վստահ ենք որ առանց մեկուս մը անխրաւած բլլալու կրնայ հաստատուիլ՝ որ մի քան զմի գերադանց գրողներու առոիճանաւորութեան քով կարելի է մեկուս մ'ալ հանդիպիլ՝ որ ուրիշներէն առաջին ոճոյ ու գրութեան տէր բլլայ։ Նեթէ ե գարուն առանձինն գերբնական զօրութիւն մ'բնծայելու պարտական չենք, ոչինչ կ'արգելու զմեզ իրերն իրենց բնական վիճակին վերածել եւ այնպէս խմաստասիրել. եթէ մարդկային ճարտարութեան մէջ անհատականութեան եւ առոիճանաւորութեան բնական եւ հարկաւոր երեւոյթը չենք ուզեր ուրանալ, հարկ է որ մեր մատենագրութեան բուն բնտիր ժամանակներուն ալ

որոչենք լեզուին (գոնէ ըստ մասին) վերն ու վարր։ Եւ արդէն այլեւայլ կարգի նախնական գրուածոց տեսանկներուն շատ թեթեւ ակնարկութիւն մը, հարեւանցի բաղդատութիւն մը բաւական է այդ դանագանութիւնն առաջին տեսութեամբ ըմբռնել տալու համար. երբ որ՝ օրինակի աղագաւ՝ սովորական պարզ ոճով բսուելիքը՝ Սենեական յորում կանապէն մարտնչէին, մէկն իւր հայերէնով ըսէ՝ Սենեակ այն որ կանայք ի մէջ նոքա պատերազմ առնէին. փոխանակ ուրիշներուն հետ ըսելու՝ Այս ամենայն անդր անցին բնդ մեզ, ռամկին հետ ըսէ՝ Այս ամենայն պատահեցաւ մեզ. ըստ այսմ ուրիշ մասերն ալ[106]։ Ասոնք գանի մը շատ հին գրքերէն ունինք, որոնց մէջ՝ թեեւ գրաւոր լեզուով եւ նոյն իսկ Մեսրոպայ օրովը գրուած, միւս ժամանակակիցներուն վառվռուն լեզուն շիջած մըն է, եւ գրողին բոլորովին բնական անպաճոյճ պարզութեանը թողուած է՝ բառերու թէ շարքը եւ թէ ընտրութիւնը։ Խոնարհագոյն գրաւոր լեզուի մը այդ անշուք ընթացքը, այդ քալուկ խօսուածքն ըստ հնքեան ռամկին խօսածին հետ սերտ յարաբերութեան մէջ ըլլալու էր հարկաւ. եւ արդէն բաւական չափա-

---

106. Ա յապէս են նաեւ՝ Զի՞նչ առնիս գայդ. որ ուրիշ մը կը թարգմանէ՝ Զի՞ գործես զայդ։ Զի՞նչ ես առնէ գոտ. ուրիշ մը՝ Զի՞նչ գործ է ձեր։ Ո՞չ երբէ՛ ընկերչիս եւ գոտ. ուրիշ մը՝ Չեզի՞ երբեք ընթերցեալ ձեր։ Վասն ոչ կարէ զորթ զդերբել՝ զոր Աստուած խնդրէ զնա. ուրիշ մը՝ Չի ոչ է այն որ կարող լինիցէ զարգարել՝ զոր Աստուածն խանգարիցէ։ Ո՞ր փնաց նէթօրդին էս, ո՞ր գնէիաց. ուրիշ մը՝ Ճո՞ դնաց հղբօրորդին քո, յո՞ր կողմն գնաւաց. (տես ծան. 13։) Փոթ մարթս ի՛ պատաքեցոյն կ էտ ... ուրիշ մը՝ Ծկոյնի իմ ատուար է քան ... ես յոյժ ծանր զբօսնիմոյծ. ուրիշ մը՝ Եկն զօրու ծանաւ յոյժ։ Ճանցաւորքն է վերոյ գիտուց ընկերացն զյանցանսն իւրեանց. եւայլն. եւայլն. նոյնպէս՝ ի քամանային երբ խօսեցաւ. (փխկ. յորմէ հետէ.) յաւուց էտն գիտանիլն. (փխկ. չեւ մտեալ.) յօրմ՛ փխկ. եթէ կամ որովհետեւ. Ճօրմ՛ այդպէս է՝ մի զատս իմ միայն լուանար. Ճօրմ՛ այսպէս ասէք՝ յորդէ նա զձեզ. — որ ընդհանրապէս Զ կարդի լեզուն է. (միայն նոյն ձեւով յօրմ՛ ունի Խոտորենի ալ. Ճօրմ՛ դու զայդ խնդրեցեր՝ երթ ասեալ լիցի քեզ։ — Ձես վարը՝ էրէս, ծան. 108։)

խեալ օրինակներն իրենց ուսմական պարզութեամբը՝ դարձեալ ըստ համաձայնութեան ոճոյն ալ տարբեր տարբեր դրութեանց դոյութիւնը կը վկայեն, — թէեւ ոչ միշտ նորագոյն լեզուին հետ նոյն եւլեն՝ հին աւեներան ալ խոտորմունքներըս։

Ընդհանրապէս խօսելով՝ այս երկու դրութեանց, այսինքն հին ընտանեկան հայերէնի ընթացքին դարաբարի ընթացքէն տարբերութիւնը այնպիսի որոշմանց կարգն է՝ որոնք աւելի դիւրին է զգալ քան թէ մանրամասն ցուցընել. այնպէս որ թէեւ խօսուածքին իւրաքանչիւր մասն առանձին առեալ մտաներեւակայելի օտար չըլլայ, թէեւ միշտ պարզ ալ չըլլայ, սակայն դարձեալ ամբողջը մտաներագրութեան բնականը չէ, եւ առանձին կամ ժողովրդական խօսուածքի որոշ կնիքն ունի վրան[107], կամ թէ շատ տեղ մերը խօսելու կերպն է։ Գուցէ կրնայ ի մտանաւորի նշանակութիւ՝ բայերուն նախադասութեան վերջը մնալը[108], ստէպ

---

107. Զորօրինակ եթէ ըսես՝ իմ աթոռս գարմանն չկայ. եւ նմանները։ — թէ կամաւ կամաւ թէ ոչ կամաւ՝ սակայն ետ սերտ՝ հրովարտակ տալ։ Զինչ եւս պէտք է քեզ՝ արա զի։ Սոփոխով միով ջնար բերէք։ Զձին տանեալ թամբաւ առ եւ տաց. (առաւ գնաց. — այս նշանակութեամբ անցանել՝ շատ յաճախ է ի եւ Զ կարդին մէջ։) Ո՞չ այն Մուշեղ է՝ որ ի թագաւորութեանն ժամանակ Պապայ քանիցս անգամ ձեռնհաս եղեւ սպանանել զՇապուհ եւ ոչ եհատակ։ Գուցէ պատուիրակ մատուցիչ։ Ասլ իմ եւ նորա յառաջու շատ լեալ ի միով վայրի՝ նշան մի գիտեմ ես զնորա, զի . . . : Այնպիսին լաւ ծառայի տէր գժուարաւ կարէ լինել։ Առաքեաց առ Պերոզ՝ թէ քո ընդ իս ոխտ է թէ չկռւիմ ընդ քեզ։ *Ցառնու թէ ընդէր շատ չունեիր. — այս ընտանեկան դիմառնելութիւնը շատ սովորական է ի կարգին եւ Փարպեցւոյն. տես էջ. 735։ Ցինքն կայ վայրենի ցորեան. — այս վերջին օրինակը ճշդիւ առօրին դարուց առմ կօրէնն է։ — Ի մերում գեօղ ծովացալ գկով գրծեաց։ Իւր ժամանակին գեղջկացն այս զրոյցն ի միջ բերելով եղիկի՝ անտարակոյս անանց գալափարին հետ ձկտեղ իրենց յատուկ խօսելու գոյնն ալ ուզած է տալ իւր խօսքին. — այս ի գրոտ ֆէօղ, (յայնմ ֆէօղ,) ձեւը ստէպ կը հանդիպի ի. եւ փ. քովը։

108. Ի տրթքրագոյն մտաներագրութեան մէջ գլխաւորապէս յաբակից մնալ ունեցող խօսքերէն եւքը կը գրուին բայերը. ինչպէս են՝ օր. յօրհմ. փանչ. եւայլն քառերով նախա-

ահմ. Ներկայ փոխանակ ստորադասականի կամ ապառնույ դրուելը[109], այլեւայլ հոլովից եւ մակբայի կամ շաղկապի տեղ ոչ բառին կերպ կերպ աշխարհաբարի նման գործածուելիութիւնները[110], ինչ, պէտի, կայ,

---

գասուելիութիւնները։ — Աւասիկ ընտանեկան լեզուին յատուկ ոճը. Եւ նոքա ոչ գիտեմք ասելին։ Մի ինչ երկնչէք ասելն։ Ես միտեալ չեմ. նոքա իմ ընկերքը չէին. բ։ *Հաւատաւոր եւ ճշմարտական չի. եւ գնալ իսկ յաւելեալ չէ։ Ի ձուկն՝ (յորմէ) արիւն այնչափ խլեն՝ որչափ յոչխարե ոչ խլեն։ — Ցորժամ չեն հասանի՝ մեզ քնաւ եւ ալխատել ինչ ոչ հասանի։ Ղամանին ոզղ է, տեսաներ հրամայեցէք։ Օրինաց իրրեւ գործել ոչ տեղեակ չի։ Նահանձին ես ընդէր ոչ այն եւս ի մերում զարգասս չի. բայց իբրեւ այլոց կայ՝ ես ըն երեւիմ քան զդքն աւելի. Փ. — այս կերպ ինչ՝ Զ կարգի գրոց մէջ ալ ասէպ կը հանդիպին։

109. Հին գրաւոր լեզուին՝ մանաւանդ բարձրագոյն մանաւանգրաւելիութեան՝ կրնայ ըսուիլ ես ես ուժն է ստորադասական կամ ապառնի՝ ահմ. ներկայի տեղ, եւ մանաւանդ պէս հարցական, ես եական եւ յարաբերական խօսքերու մէջ. ուր որ այս ընտանեկան կամ խոնարհագոյն լեզուին՝ մեր աշխարհաբարին նման՝ ահմ. ներկայ է ապրարականը։ (Այս ներկան չի՛ ես ապառնույ տեղ դրուած ներկային հետ՝ որ վերը տեսանք, երես 98, 99. անոնք ճշդիւ գրաբարին էական խոստորում մըն է, ասոր գործածութիւնին ազատ է։ Երկուքը միասին վարը՝ փոքրագոյն վերջին օրինակին մէջ կը տեսնուի, (ընտ պի պայ) Ջինչ եւ պէտք ի քեզ՝ որա պիս։ Ոչ միում մարդոյ որ յայդմ օրինս կ՝ ըստ ապրել. բ։ *Եթէ ընդունիմ ըստ ապրել։ Եթէ ոչ տեսնեմ ոչ գնամ ասոր։ (Ի գարձն՝ Մինչեւ ոչ կալնալ գանիմ ոչ գնամ ասոր։) Ցորժամ գուք առնիքեան իլանիք, պիս ա իլսայանի։ — Ալ ըստ ապրալ ասէ Թէ ես միում ասիք զնաթ ըստ տեսանել։ Պայմանս ապրալ Թէ ես յորժամ գամ ոչխարի ի կապանաց։ Հրամայեա ես այնպէս առնիմ. կուտեա եւ գնամ։ Ցորպարիզ ապրքայի ի ծառայութենէն ձի ելանիր, եւ ես միշտորդ լինիմ եւ ալխի զձիապետն եւ հալպեցասցնիմ ընդ քեզ, եւ ապ ինչ ապրան ի տալ քեզ՝ լանամ պի պայ. Փ։

110. Ա յսինքն փակ. սոր. յոր. ըսբ. ապոյ. եւայլն, կամ նաեւ փակ. եա, ի. տես էջերակ. 569 եւ 692. եւ վերջը՝ ծան. 63։ այն մեծ սխալհոգասին ... որ ժողովրդեան եպիսկոպոսք, .. ասաց բազմութեան ժողովոյն զիրս հրեշտակին. որ ոչ հաւատային իրացն. իսկ նա պնդեալ վիճեր եւ ասէր. արհվհատեւ գուք գիտէք զիրս ծանկեալս, .. զինչ է այն որ զգեցեալ է Թագաւորն ի ներքոյ պատմուճանին։ Որ ինքն ի մէջ կացեալ՝

վկայ՝ բառերուն եւ նմանութեանց յաճախութիւնը, ա-նել, էլ, մը, եւայլն հաստատակ բացատրութեանց՝ ուրիշ գրաւոր պէսպէս բառերուն տեղը բռնելը[111], եւ մանաւանդ այն ձեւերուն յաճախութիւնը՝ որոնք աւելի յետին ժամանակներու ուսմունքին յատուկ են՝ քան հին մատենագրականին: Այդ մանաւորութիւնքն կրնան հարկաւ շատ մ՚ընտանեկան լեզուի սեպհական գեղեցիկ մանրիկ բացատրութիւններ, բա-ղադրութիւններ[112] ու ոճեր: Այս վերջինները, որչափ կը տեսնուի՝ մատենագրականին այլեւայլ անհամար ոճերուն դիմացը պարզ ճամբով մը մեծաւ մասամբ

յայտներ զխոնարհութիւն թագաւորին . . . ջերմեռանդ հաւատոյն ոչ առ քրիստոս ունէր:, Ցեսի եւ այլ բազում յոյժ միմեանցից՝ ոչ ոչ էր բաւ եւ համար զթիւ ունել մարդկան: Ցայն տեղ՝ ոչ բնակ իսկ իցէ հողն: Զմարդիկ աշխարհին իւրոյ՝ ոչ ինքն իշխէր. Ի: Ցայսմ աւուր ոչ մեք առնեմք՝ առնեն եւ Ընդհականդրացիք (զգաւտիկն.) Զ: *Պինդ կաց ոչ ոչ հերձուս եւ ելանէ. (մի վախնար, չի ձեղքեր ու գուբս ելլէր:) — Որ թէպէտ եւ կայր ինչ վաստակ՝ եւ այն ոչ ինչ էր օգուտ: Ցացեն ինձ զօրն տեսանել՝ ոչ վահան ճառայութիւն հնազանդի: Ա՚անացն ոչ երիցունքն չատ են. Փ:

111. Երկու իրս բարիս ասաս: Մարդք արուեստագէտք որ գործեն իրս զարմանալիս, որք չեն տեղեակ գործոյս այսորիկ, այնաս զարմանան թէ զինչ լեալ էցեն, եւ գործք ընկերացն իւրոց գժուարին թուի յայս նոցա: Մարդ որ պատասխալ է հանդիպէն, թէպէտ եւ քաջ ընուցու՝ (կարկատիցեն՝) ամենայն մարդ որոշէ զնա: Խաղաղութիւն ունէին ընդ մարդո՛ ոչք . . . : Ո՚սաւրուք զիրս պատերազմի. Զ: Ասուսանք զայս իրս յայնոյ վճարեցին. Փ: Ցես նաեւ վերը՛ դան. 49: — Ա՚նիկ քայլեն համար տես դան. 106 եւ 113:

112. Ա՚յապէս հին Հայատառնի բարեւսուքը. Ոդն ի-ոդլ էլի. (բարով եկար. երթաս բարով.) Ղոն կերպով է Զգեցնի ոդլիքեալ գոյականն ալ, (որ գուցէ բաղադրութեան մըն էր՝ ոդլ-ի-քալը, նման հիմնուան գոնդ-ոդլէք գոյականին: Դարձեալ՝ Խոր՛ վիլի. Ի. (նոյնպէս Ի գործեն՝ Խոր՛ նիլը. Խոռոչ էրտ՝ չնիշ.) Բոլեաս ծառ ասել. (Ցանկականին թարգմանութիւնն է՝ Խոշտ՝ նոգալ ասել ընկերութեանն.) Ա՚: — Քննախնդիրք արատոյ եւ իւր-ի-ոդլք. (ճշդութիւք բան հանդիպներ, պարապատքեալ:) Թաքիալ-ասլիլն. (անհանճարն.) Զ: Նայեցողք առ ի նայելի ինի գոտոր ինչ. (ծակոտիք մարդկին.)

առնել բայով կը լմընային[113]. որ եթէ գուցէ գրաւորի մէջ քիչ մը ցուրտ կամ տաքուկ կու գար, առանձին խօսակցութեան բնական պարզութեանը շատ համեմատ էր եւ վայելուչ. ինչպէս ցայսօր թէ մեր եւ թէ օտար նոր լեզուաց ոճերը:

Նաեւ իւր մեղմիկ պարզութեանը մէջ ալ պատկառ չէն իրենց յատուկ շրջմունքները[114], զեղչմունք-

---

113. Ա՛յս ոճերը կամ միամնադրական ոճերուն փոխանակորդներն են՝ կրնալ առնել. պատեհագոյ առնէ. առնեն մարտ. (Եկայք մարտ պատեհագոյն առնիցեմք. Զ.) կերակուր առնել. խոհակերութիւն առնէ. կռապաշտութիւն առնել. ծառայութիւն առնել. ուխտ առնէին. կոտորած առնէին. չնորհ առնէր. յիշատակ առնել. փակ առնել. պատարագ առնեն. Թէ ոք գայթակղութիւն առնէ. եւայլն. Զ եւ փ: Ունի Ռուզանդ ալ ուրիշ ոճերու յանախութեանը մէջ՝ Մեծ պատեհագոյ առնէ. մեծ չնորհակալութիւն առներ. կամ մեծ չնորհակալութիւն ունիմ. մեծ պատրաստութիւն առնէին. չնորհ առնել (ինչ ուժգն): Ճարտարագրական գործածած երկու ոճերուն վրայ բացատրութիւն ունինք Եղնիկեն. "Ցորժամ առդնադրել որ յումեքէ ինչ, ասէ, վիպ տիւ լլանիլ, վիպ տիւ առնուլ.,, որոնց առաջինն Ա կարգէն ալ ունինք, իսկ վերջինը Զ կարգին մէջ միայն ց նախդրու է. "Ի զրկէ առնուլ,,, Նշանաւոր եղած է նաեւ փարիսեցւոյն գրուածոյը սեռհական եւ շատ յաճախ բանեցուցած ոճը՝ Ի գին լինիլ, տարրիլ ծառայ, յաղագիլ, երկանիկ ըլլալ:

114. Ճամ գեռ աղօթից է, թող նախ կացից յաղօթս. Զ: Նկեալ այսպիսի բանիւք կամի ի քաղաքեն նեն խափանել զմեզ. Ըն կեցցուք՝ զի ոչ յերթուար հնծցուք. (մտադրութեան արժանի են նաեւ նկալ յաւելուածը, որ հիմայ ալ նիւթ կ'ուելցուկի նոյնպիսի խօսուածքի մէջ, եւ չի շարակապին գործածութիւնը. այսպէս ալ Զի ոչ յափշտակեցուք, չի ոչ ատելեցուք, ըն կեցցուք: Զի ոչ գու զիս գիտես եւ ոչ ես զքեզ, զինչ այն բանք իցեն զոր գու ընդ իս իցես խօսելոյ:) Զի ես քրտնեալ այդչափ. այսր պանդխտ եմք նկեալք. զերամանին ի չէն էր ածեալ. զքաշկինային ընդ գլուխն էր ածեալ. Համակ ընդ ձեզ նեղեալ է գնացեալ. Համակ զերկիրս գոյ է կերտեալ. ֆ. *Ի նեղբեն բանան էր տրկեալ. եւայլն. տես Քեր. 726. որ ձիրն եւ նոր ուսմնօրէնութեան շատ սովորական չըլլալնին է. (Համակ մնկալոյին այս գործածութիւնն ալ միանաւորապէս Ռուզանդեայ եւ փարպեցւոյն սիրական բացատրութիւնն է:) *Շներ ուխտաւորքն ընդքէր են մնացեալք. եթէ ի տանեզանաց կասկած չիցէ, ապագնաւորութիւն առ իմ իցէ: — Ցոգաւորն Հան կամի հանել, բայց հանեալ չէ եւս է: Զի վազագոյն

ներբ[115], աւելադրութիւններբ[116], եւ մնացանդ բակաոութիւնները[117]. որոնցմէ զէթ ոմանք նոյնպէս մեր

երթամ՝ անդր ի դէպ է. փ։ — Ո՞ր կողէ գոյնդ յԱբրիա ածեաւէ էր. փ. Կարէ որդի վտարանաւորէ է. բ։

115. Ի ժամ՝ երթայ, գոյ ժամ՝ գայ. Զ։ Ի՛մ այդ տեղի՝ ուր գուդ եա բազմեալ։ Քարինք բազումք ի վերայ կայսերքարինք եւ մեր չատ կան ի Թափել զատամունս նորա։ (Աւոտրին գաղերէն՝ Ա՛ն քարն ի քո երեսդ եւ ի քո երեսուն եւ երկու ատամունդ։) Զինչ կամիս առնել՝ արա. վինչ կամիս խօսել խօսեաց։ Մեր Թողեալ զնա. մեզ չէ փոյթ. Բ։ °Ձի՛մ վերայ անէծքն այն, որդեակ. երդուեալ յարեւ. եւայլն։

116. Եւ դիպեցաւ սմա օտար պատանի մի. Բ։ Եւ պատահեցաւ այնմիկ. այս ամենայն էն կատարեցաւ. Զ։ Ձատա՞ պատասխանի, ո՞չ գա՞ ելանես այտի, ո՞չ գա՞ գնաս ընդ մեզ։ Անդին կացին լուռ։ Աշնանն կոտորէին զբնակիչսն. ա՞ա արա զոր ասեմքս քեզ. ասէ առնեմք զնա մեզ բարեկամ. Բ։ Ա՞արաբ նա անդ աքանչելիս. Զ։ *Եւ գնաւ գու ընդ մեզ. Ճարաւկեցի էնայնէ ընդ օգա. այն ամենայն լինի երթայ։ (Շինուածն) դեռ տակաւին չինի երթայ։ — Ա՞ա ի չգոյէ զարթուցչի նոյնէ եւ երթայ։ Զի՞ է զի օր ըստ օրէ երթաս եւ տժգունիս։ Կայ եւ պահէ զնոսա. Զ։ Կայր ցուցանէր զհրամանն արքունի. կայ պատմաց զերեկոյին գործ քաջութեանն նորա. ինչն վահանաւորքն եւ կայէն պահէին։ Բ. *Լայնն եւ կայն եւայլն. (տոորին դարերէն՝ Նստեալ կայր ու լայր կաքուտին. Նստեր կու լար. — կու աւելադրութեան համար տես քեր. երես 76։) Նմա որպէս կովու՝ բայց ինչ անուր պիտի արկանել. ոչ էր բան՝ զոր ինչ չէր լուեալ. փ. (Ի դարէն՝ Աթա չորքհարիւր լոկ, ինչ աւելի կամ պակաս, ունէր ընդ իւրն.) տես վերը՝ ծան. 11։ — Դարձեալ մերժողական խօսքի յատուկ ձեւ մին է Զգօնի քովն աւելադրութեամբ՝ ի բաց ա՞ա ի մի կողմն կաց. այսինքն՝ ձկդի կեցիր։

Այս եւ ուրիշ նոյն կարգի աւելադրութիւններն որ Ե դարու ամէն կարգի հեղինակները՝ այլեւայլ ընագիրներէ անկախ՝ միաբան կը գործածեն, հարկաւ հասարակաց աղբիւրէ մը կը բխեն, որն որ ուրիշ չի կրնար ցուցուիլ՝ եթէ ոչ իրենց ընտելական առանին արեւելեան խօսուածքի կերպը. եւ արդէն այսօրուան օրս մեր եւ ուրիշ արեւելեան լեզուաց մէջ նոյն կերպերով յաճախած են աւելադրութիւնները, մանաւանդ ել, նախ, անցնիլ, ել, երթալ բայերով։

117. Բուն ընտանեկան խօսուածքի կրնայ ըսուիլ Թէ Քաւթենէն է բակաոութեան ձեւը. եւ ոամկախառն գրութեանց մէջ գլխաւոր յատկութիւնն է՝ քերականական սրամտաբանութեան կամ համաձայնութեան անմոռգրութիւն. ուսոի եւ

նոր ընտանեկանին հետ կը նոյնանան, թէեւ դրաւոր ոճոյն ալ միշտ իբրեւ գարդարանք ծառայած են։

Ա յսչափովս շատ հին եւ սկզբնական աշխարհաբար հայերէնի մը գոյութիւններ հետդիտեցինք միանգամայն որ հին եւ նոր ոճականութիւնին շատ եւ գլխաւոր յատկութիւնները՝ երեւցածէն աւելի հին են. այնպէս որ շատ բան ալ՝ եթէ իրօք նախնական մատենագրութիւնն լեզուէն օտար ալ չէին, ի սկզբանէ հետէ աւելի պարզագոյն խօսուածքի յատուկ եղած էին, եւ մատենագրականին կրկին կերպերուն կամ կրկին ձեւերուն մէջէն միշտ պարզագոյնն ընտրած իրեն սեպհականած է աշխարհիկ լեզուն. — որ առանց որոշ եւ հաստատուն սկզբան դիպուածական երեւոյթներ չեն։ Ընդարձակագոյն խուզարկութիւններ շատ աւելի նիւթ կրնան երեւան հանել այս իմդրոյս նկատմամբ։

Ա՛նա այս յատկութիւնները են որ՝ թէեւ դեռ նուազագոյն աստիճանաւ եւ քանակութեամբ՝ այն բարձր հնութեան մէջ ստորին լեզուի մը վրայ կը

ոչ օրինակներու պէտք կը մնայ այս տեղս. մանաւանդ թէ ըստ մասին բանաւորութեան յաճախութիւնն է որ գրութեան մը աւելի կամ պակաս ոճականի դէն կու տայ, թէպետեւ անքառ զարդուց ու գեղեցկութեան գանձերն առաւորութեամբ ափառած ըլլայ խօսքերուն վրայ։

Ուրիշ այս կարգի քերականական ձեւեր շատ յաճախ կը հանդիպին ընտանեկան լեզու բանեցընող հեղինակաց քով, որ ըստ իւրաքանչիւր գրողին ճաշակին ու հաւատարմութեանը կերպ կերպ են։ Քանի մը ձեւերու մէկանց օրինակ կրնայ առնուիլ Բուզանդէն այս հատուածը. "Զհիմ զընկերսն զամենեսեան ես կոտորեցի. իսկ որ թագս ունէին՝ նոքա իմ ընկերք չէին, այլ քո. եկեսցես՝ որպէս ես պիտի սպանի, դու զքոյսն։ Այլ իմ յայր թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբեք որ թագ մնի, եւ ոչ ձգեմ եւ մի այլ ձգել լեցի. եթէ կամիս սպանանել զիս՝ սպան. այլ եա՛ եթէ գայ ինձ ի ձեռն երբեք այր թագաւոր, ես ոչ սպանանեմ զայր թագաւոր, որ գամ մի թագ ունի, եթէ ոք իսկ զիս սպանէ։,,

* Մինչեւ այս տեղս յառաջ քերուածներէն ոմանք քանի մը տեղ կրկնուած են, չէ թէ ուրիշ օրինակներու պակասութեան համար, այլ մանաւանդ միեւնոյն խօսքն այլեւայլ աշխարհաբար ձեւեր միանգամայն երեւցընելուն պատճառաւ։

նշմարուին, որուն՝ ի վերայ այսը ամենայնի՝ հարկ է գոհ ըլլալ ըսելով որ մենք հիմայ աւելի գոյութիւնը կը ճանչնանք քան թէ որպիսութիւնը, լեզուի մը՝ որ այն անորոշ եւ անկերպարան վիճակին մէջ տակաւ խլըտեըլու կը սկսի, ժամանակին ձեռնտուութեանն սպասելով՝ որ իւր սկզբունքները կարենայ արժեցը-նել. եւ արդէն ինք իրմէն կ'իմացուի՝ որ նախնական եւ գրաւոր լեզուի մը դիմաց՝ նոր եւ հասարակ լեզուի նոյն իսկ գոյութիւնն սպառնացող է:

Համեմատութեանց ընթացքին մէջը հին եւ նոր աշխարհի լեզուական օրինաց մէջ՝ հարկ եղած տե-սանք որ հինը նորոյն տեղի տայ, եւ մեզի պէտք ե-ղաւ տեղ տեղ վերջինին իրաւունք տալ. ասկայն ե-թէ ասդին անդին նոյնաձայնութիւններ հին լեզուին ազատ համաձայնութեանը հետ միացած՝ այլեւայլ երկդիմութեանց աղբիւր կ'ըլլային, որոնց՝ ինչպէս յայտնի է՝ նորագոյն լեզու մը չի կրնար հանդուրժել. աւելորդ է ըսել՝ որ սոսկ գրաբարի ոչ բիծ են եւ ոչ թերութիւն, մտածելով անոր անհամեմատ բար-ձրագոյն առաւելութիւնները. մանաւանդ որ քանի մը տեղ անխորշելի է երկդիմութիւն նաեւ ամէն նոր լե-զուաց ալ՝ որոնց մէջ յետիններէն է մեր աշխարհա-բարը. եւ միայն գրաբարի դիմելու տօղորութեամբն է՝ որ արդի գրաւոր լեզուիս ալ գրեթէ ամէն նոյնպիսի անտեղութեանց կրնայ առաջն առնուլ, հոս նախդիր մը, հոն յօդ մ'աւելցընելով, կամ դարձեալ ամբողջ գրաբար բացատրութիւն մը գործածելով: Անոր հա-կառակ՝ կը տեսնենք որ այս պարզման եւ բացայայտու-թեան ակզբանցն այնչափ ընդհանուր տիրելովը՝ քիչ շատ կը ջնջուի լեզուն, եւ մանաւանդ համաձայնու-թեան հաստատ ձեւերը կը վերցընեն նոր լեզուաց վրայէն այն ազատ շրջմունքներն եւ ուժով կարճ խօ-սուածքն որ հին լեզուաց յատուկ են:

Ա՛ինչեւ հոս տեսնուածն ու դիտուածը, ինչպէս ըսինք, բաւական աշխարհաբար մըն է անտարակոյս. բայց մենք կ'ըսենք դարձեալ՝ թէ այդ ամենը հազիւ երակներն են բուն հին աշխարհաբարի մը՝ որուն մար-

մինը խորագոյն թաղուած է մտաւենագրութեան գետնին տակ. եւ միայն այս ցիր ցան գտնուածներէն քովէ քով բերելով կարելի է ամբողջ կմախքը կանգնել եւ ձեւն ու կերպարանքը մեզի աւելի ըմբռնելի ընել: Եւ այս պատճառաւ է՝ որ քերականութեան ընթացքին մէջ դեռ հազիւ եօթնեորդ դարէն կը սկսինք հին կամ նախնեաց ոսկիօրէնը փնտռել, ուր նոյն լեզուն աւելի յառաջացած եւ նոր ու որոշ կերպարանք առած կ'երեւայ:

Ա.յս տեղս բնականօրէն խնդիր մը դէմերնիս կ'ելլէ, թէ ուրեմն արդէն Գ եւ Ե դարերէն՝ կամ աւելի կանուխ՝ երկու էապէս զանազանեալ լեզու ունէր Հայաստան, ինչպէս մենք այս օրս: Թէեւ որոշ պատասխան մը տալու չափ դրական ապացոյց մը չունենանք, ստոյգ կ'երեւայ թէ չէ. այլ այնչափ միայն՝ որչափ որ միշտ եւ ամէն տեղ կենդանի լեզու մը իւր բարբառագոյն եւ խոնարհագոյն կարգերը կ'ունենայ, իւր գրաւորականն ու ժողովրդականը կը զանազանէ, հասարակօրէն քերականական տարբերութիւններով ալ, որոնցմէ որչափ աւելի կը խորշի մատենագրութիւնը՝ նոյնչափ աւելի հեռու կը մնայ այն մասէն որ արդէն սկսած է տիրող ըլլալու: Եւ ահա այս մասն է՝ որ իրօք ալ յառաջացած զարգացած՝ հետզհետէ առած նորանոր ձեւերովն ու կրած այլայլութիւններովը վերջին դարերուս կենդանի լեզուն եղած է: Ա.յս մտքով է՝ որ հինգերորդ դարու մէջ եւ աւելի ալ յառաջ փնտռեցինք աշխարհաբար կամ ժողովրդական առօրեայ լեզուի մը գոյութիւնը այլ ոչ ծագումը՝ որն որ աւելի բարբառագոյն հնութեան մէջ իւր սկիզբն առած է:

Ա.յսպէս փակելով հինգերորդ դարը՝ կ'անցնինք յաջորդներուն:

6.

Վեցերորդ դարը, մեր մատենագրութեան ա-մուլ դարերէն մէկը, առաջարկեալ նիւթոյս նկատ-մամբ ալ գոհացուցիչ վկայութիւն մը չ'ընծայեցներ. բայց իրին բնութիւնը եւ նախընթացին ու հետեւող-դին համեմատութիւնը կը ցուցընեն յայտնապէս թէ լեզուն իւր փոխակերպութիւնը հանդարտիկ կը շա-րունակէր: Իսկ սակաւաւոր գրաբար գրուածոց մէջ գիտուած մանր խոտորմունքները բաւական չեն նախ-ընթացներուն վրայ նոր քայլ մ'ալ առնուած ցու-ցընելու:

Թուն կարեւորն ու մեծակշիռն է այս ժամանակ-ներս՝ Եօթներորդ դարը, որուն դէպքն գրաւոր յիշա-տակարաններն ալ բաւական են իրաւամբ հաստատել տալու՝ թէ այս դարն իրօք դարագլուխ մըն է հայե-րէն լեզուին պատմութեանը մէջ, մանաւանդ թէ սահմանագլուխ՝ հին հայերէնի որուն գրաբար կ'ը-սենք՝ եւ հին աշխարհաբարի մը մէջտեղը. այսինքն այն աշխարհաբարին զորն որ գործ ածուի ընթացքին մէջ Շահնամայ ոտանաւորի կը կոչենք:

Երկու լեզուին համար ալ միանգամայն ծանրա-կշիռ է այս դարագլուխը, ոչ միայն գրաբարին կենացը նշանաւոր վայրկեաններէն մէկը, ուր իւր հարազատ ծնունդն աչքի առնէ ունի, այլեւ աշխարհաբարին՝ որ հիմայ անորոշ անկերպարան վիճակէն ելած՝ որ-գեամբ կենդանութեան լոյսը կը տեսնէ: Կենդանի է գեռ ծնողը, եւ գեռ տղայ մանուկ է զաւակը, բայց իրօք ծնած, ըստ այն մտաց որ ըսինք (երես 32) թէ լեզու մը ծնած կը համարուի՝ երբ իւր նախընթացէն զատուած յատուկ կերպարանք առած է: Թէ գրա-բարը գեռ կենդանի էր ի դարուն մէջ՝ չէ թէ միայն իրին բնութիւնն ու ժամանակին մերձաւորութիւնը պիտի կը պահանջէ, այլ նաեւ նոյնատեններուն, (հետանականաբար դարուն առաջին տարիներուն)

գրաբար գրուածքները կը վկայեն, որոնք անձնական հեղինակութեամբ, առանց հետեւողութեան տա-ժամանակց յաջողեալ՝ դեռ լեզուին բնիկ ոգին ըստ բաւականի կ'երեւցընեն։ Թէ աշխարհաբար հայերէն մը գրաբարէն բաժնուած ու կերպացած էր՝ նոյնպէս նոյն դարուն մատենագրութենէն բացայայտ վկայութիւն ունինք՝ շօշափելի ցոյցերով։ Ա.յսպէս՝ արդեօք չէր գրաբարին այն վերջին կենդանութիւնը աշխարհաբարին երեւան ելած ըլլալուն, ինչպէս ասոր ալ իրական գոյութիւնը ուրացութիւն չէ անոր միամանակառութեանը. Թէպէտ եւ այն ծերական հասակին մէջ ոչ առաջին ոյժը կրնար ունենալ, եւ ոչ բացայայտ ազդեցութիւնն ամէն դի զգալի ընել հաւասարապէս[1]. իբրեւ արեւմտեանք խոնարհած արեգակ մը՝ որուն քով նորածին լուսնոյն մահիկ եղջիւրներն արդէն ձեւացած են, որն որ որոշուած է մէկ երկու շաբաթէն ետեւ արեգական բացակայութեան առեն լուսատու ըլլալու։ Իսկ ինչ՝ գրաբարը այս դարուս մէջ վերանէս քերթողի մը վրայէն վերջին ճառագայթները ցոլացընելէն ետքը կը սկսի հորիզոնէն վար անհետանալ ըլլալ։ — Ա՛ս է կը կարծենք՝ երկու հայերէն լեզուաց նկատմամբ միջին դարուն առաջին ժամանակներուն վրայ ըլլալու տեսութիւնը։ Ա.յս որոշ գաղափարը մեզի տուողն է նոյն դարուն կեսերէն Ցովհ. Մամիկոնեան անուն եպիսկոպոս մը, որուն գրութիւնները մեծապէս կարեւոր են ինդրոյս նկատմամբ։

Ա՛ս այս ժամանակներս՝ ապահովութեամբ պէտք ենք համարիլ՝ որ ղուտ գրաբար քիչերու միայն ձիրք մըն էր եղած։ Լեզուին կրելու այլայլութիւնները

---

1. Քանի մը գրքեր՝ որ հատատուածքեամբ այս կ'ըսէն (ըստ ոմանց շատ աւելի յառաջիները գրուած) կը կարծուին, ուր րիշ թերութիւններէն զատ, նաեւ մեծ տարբերութիւններ ունին՝ մանաւանդ հին բառերու նշանակութեան կողմանէ. զրօ-րենակ. տպաւոյժ, (թարգուած արուն) դպրականը՝ իբրեւ չափաւոր գործածուած. "Ցապաժոյժ տանջանաց,, եւ խնդամոլ խօսի անունն իբրեւ խնդամ եւ մոլի բայերէն բարդած ածականի տեղ առած. "Քաղցր եւ խնդամոլ միապետութիւն,, եւայլն։ Ցաջորդ ծանօթութիւններն վերոգրեալ աւելի կը բացատրեն։

յառաջացած, ոսմիկ բարբառ մը արդէն զօրացած եւ քաղ բաւականի իւր կերպարանքն առած էր. որով եւ նորը հինէն որոշուած՝ բաւական անջրպետով։ Գրաբար գրուածոց տկարութիւնը՝ նոր բառերու երեւան ելլելը կամ հնոց տեղը փոխանակելը, հին բառերու նորանոր առմունքն ու նշանակութիւնները, ցայնվայր անկուր բացատրութիւնները, եւայլն. այս ամենայն կը հաստատէ՝ թէ բնականօրէն ըլլալիքը կամ սպասուածն իրօք ալ կատարուած էր։ Մեծաւորապէս ժամանակին նորագոյն լեզուն նկատելու համար աչքի տակ երկու համառօտ պատմագրութիւն ունինք վերոյիշեալ հեղինակէն[2]. երկուքն ալ ամենայն մասամբ միեւնոյն գրչի գրուածք՝ գոնէ ըստ լեզուին. որունք մէկանց իբր մէկ գործ կրնանք նկատել։

Մամիկոնեան պատմագրին գիրքը թէեւ ոչ ժամանակակից լեզուաւ, այլ իրմէ երկու դար յառաջ ի գիր առնուածով շարադրուած կամ շարադրելու ջանացուած[3], թէեւ ըստ զանգուածոյն փոքրիկ մասեան

---

2. Ջենոբայ Ասօղկ վանահօր պատմական թղթերն ու Ցօհաննու պատմութիւն, այսինքն Ցարօն գաւառին կամ Մամիկոնեան տան քանի մը նշանաւոր դէպքերուն պատմութիւնը։

3. Գլխաւորաբար Բուզանդայ պատմութիւնն աչքի տակ ունեցած է, որուն ընդհանրապէս հետեւող նմանող ըլլալու կնիք մը կը ցուցընէ, որով եւ յայտնապէս Բուզանդարան մ՚ալ տալու. թէպէտեւ անոր կրակէն եւ ոչ կայծ մը կը ցոլայ այն մեծին գրուա անկածութեան մէջ։ Իսկ մասեաց նագրական ոճոյն նմանողութեան օրինակ ըլլայ Բուզանդայ ՃՀ փոքր հատածը՝ Զքեզնէ օխնանօթ վանց տաճկին, զորն որ այս պատմագիրն երկու տեղ բայց անյայտող կերպով գործածեր է, տեղ մ՚ըսելով՝ Ընդ քեզնէ օխնանօթ վանց տաճկէր. ուրիշ տեղ մը՝ Քեզնէ՞ տասուց օխնանօթ վանց տաճկին։ — Ասպէս ալ նոյն Բուզանդէն առած եւ սլապլած՝ Ուղեղն ընդ ւիին խլաներ. Սլաքով եմ օրթեալ զարիւն ի ճակատէս, եւայլն. փեկ. ընդ ւիեն. Ընկեալ. որ գրաբարի բուն սովորականներն են. (տես նոյնները Բուզանդ. էջ 191. 237.) որոնցմով գործածած գրաբար լեզուին հիմնական համառութեան պակասութիւնը կը ցուցընէ, եւ կը հաստատէ հին նախգիրներուն խախտումը. (եր. 87։) Քանի՛ քանի մը նմանութիւններուն հիմն է՝ նիւթոյն նմանութիւնն զատ՝ ժամանակին ալ մերձաւորութիւնը. եւ մա-

մը, (ընդ. ամենն իբր յիսուն թուղթ,) ի վերայ այսր ամենայնի այն գրաբարի նուիրական քողոյն տակէն բաւական որոշ կ'երեւցընէ իւր ժամանակուան հայերէնին դիմագծագրութիւնը: Ասոր մէջ դիտուած՝ դարուն յատկութիւններն՝ որ մեծաւ մասամբ նախընթացին հետեւորդին նկատմամբ հնութիւնք են կամ հիմունք, կրնանք յաջորդներուն ամիսփիլ:

1. Նորանոր բառեր[4]. 2. Ցեղնագոյն ուսմունքին յատուկ նշանակութիւններ սովորական եղած՝ որ հնոց քովը շատ ցանցառ էին[5], կամ նաեւ նոր նշանակութիւններ, որոնց մէջ նշանաւոր է այլ յետագաս շաղկապն, որուն առաջին անգամ հոս կը հանդիպինք. "Դուք պատճառն այլ յայրել էք ի տալ.,, (տես քեր. երես 135.) եւ խիստ մանրայր (փոխ. կարի.) "Խիստ

նաւանդ՝ ինչպէս Բուզանդայ, նոյնպէս ասոր ալ գրուածոցն օտարազգի ոճէ ազատ ըլլալը:

4. Հալաս, (զգեստ.) լեր հանել, (երգ.) պոպ, (հաւ.) անտարակոյս նոյն առեներէն է նաեւ մահ, (հանդ.) որ գոյզ բառ են. ոտպան, (օճառ.) եւայլն:

5. Ցայտնի է որ յայնմէտ բառերուն նշանակութիւնները մեր աշխարհաբարին համեմատ են, ուր որ գրաբարի մէջ սովորաբար տարբեր առումի ունէին. (Գլուխ) կոխել, (հատանել.) շատ յաճախ. Զքո գլուխդ կոխեմ. Կոխոց զերկու աւանդ. (եհատ կամ եհան.) կոխել ի կնոջէն, (զատանել.) կոխոցին զերկիվարսն ի զօրացն. կոխեաց զգլուխն եւ չէնաց ի մխաւոյն, (այսինքն՝ էարկ,) ինչպէս կ'ըսենք՝ Մտխաղին մէջը չէնց: Կոփոխցաս սուրն, (բնկաւ: Ստորին դարերէն՝ Գլորեր եւ չէնր ի վայր գնաւն եւ կոփոխէր:) ի գետն խեղդեցան, (հեղձան:) Թուղթ կամ երկիւղ չոպոխէին, (առաքել.) Դեսպանս չոպոխեալ, (յղել, արձակել.) ուստի ստորին եւ յետին դարերու ամիսփիսել սովորական բայը չղրկել, խրկել. (Նոյնպէս ստորին դարերէն՝ Զգլուխն կարեցէք եւ չիս առաքիչ:) Պարտուց վճարոմն, (հատուցումն.) Ապանչելեացն որ հանդիպոչաս. (որ եղեն:) Զմեզ առաքան ի նեղոց փրկ թիակարգեալ. (ստորին դարերէն՝ ազատ վայր. հատաս տեղի. տես քեր. 491:) Ծառիկ, (երգէ:) Դիհ, (կողմն, կոյս.) հոքերը՝ դիհ, դի: Շաբիկ, (ստահակութիւն, գեռնաշարժ.) այս բայի արմատն եւ մանաւանդ այս նշանակութեան սեռականաւոր՝ ամենեւին անտեղի եր կարծենք ե դարուն: Շաբիկ խոտագին եղեւ, եւ տունք ի շաբիկ անտի փլան:

վաստակեցաւ Սմբատ.,, (ՔԵՐ. 102, ծան.) 3. Բառնալ զառիւծ ու ամիծոփմունքը երեւելապէս յամաչեցուցանել[6]։ 4. Ոտնակոխ հոլովմունք անուանց[7] եւ մանաւանդ դերանուանց[8]. անուանց հոլովիւերուն մէջ շատ աւելի յամաչել է ուղղ. եւ հայց. իրարու տեղ՝ քան թէ նախնական (ե դարու) ոտնակոխներին մէջ[9]։

---

6. Ի նէրքս., (ի ներքս.) եւ կոմ, (կողմն.) յամաչել, որ հնոց քով շատ քիչ տեղ կը տեսնուի։ Սիս., (տեսա.) Իւիվէ՛պան. փոշ՛տրտիւ. (տեղատարափ) Շատախ., տես. Շատ՛խոյ. Ամէնուն ՈՂՂԱՆ, (ՈՂՋԱՆ.) ԶԻՆՒԻՐԻՒ. Վ՚ողջոյնիւրիւ։ Բաց ասկէ՝ պատասխան. (պատասխանի՛) — Հեղինակը կ՚ուզէ ցուցընել՝ թէ առնկիմ բառէն Ներքին-անկինէ կամ Ներքին-անկինէն կոչուեցաւ տեղւոյն անունը, որ կարծել կու տայ բաւական ապացոյցներ թեամբ՝ թէ անկիլ եւ անոր նման ոմանք ձայնաւորներուն ժամանակին եկած եր նաեւ առաջները. որ հոգերն եղաւ՝ ընկիլ, ընկել, ընկէլ, ինչպէս Ազգեն ե դարուն սկիզբներն ընկնիլ եւ ընկոմն (անկիմ, անկոմն) գործածուած կը ցուցընեն նախնեաց ձեւաւորիւներէն. նոյն ընկնելոյ բայն ալ՝ որ անոր հետ սերտ յարաբերութեան մէջ է։

7. Ցնծոց, փղձ., (տեղեաց, ղեօք.) վայրոց, (վայրաց.) այծոց, (այծից.) ոչխարոց, (ոչխարաց.) ե դարուն կէսէն ետքը կայ հոլոված ոչխաց, որ ստորին դարուց (ոսկիօրէնին) մէջ աւելի յամաչած էր։ — Ցնդրօրէն իմիկ եղիազարաս. ի մահան, (քեզ.) Ուելի ստորին դարուց ոսկի. մէջ յամաչեալ է աթանկոնի ձեւով բացառական։ ՃՀնաւարի ի. Ցնդաս. ի. (ՔԵՐ. ՆԵՐՍ 25։) Նրիւ ժայլ հեռագոյն. Ջնրյոս աւանան. ժառնիւնբ-ջորջ. ժառնիւհիւնիբորջ։

8. Ի փղձնին, (ի ՔՆԵՂ.) վերջին դարուց մէջ կը գործածուի նաեւ (ե) յիղձնիւ, որ այս ժամանակներս սկսած կ՚երեւայ։ (ՔԵՐ. ԵՐ. 40. տես գարձեալ վերջ՝ Թիւ 5, երես 77։) Ցնրիւն տեղին. ի մէջ նորա եւ խրն. Ուներ ընդ խրն. (ն յօդ չէ, տես ՔԵՐ. ԵՐ. 40։) Ա՛յոց, (աղա, այսոցիկ։) — Ա՛յս ամէնքն որ ստորին դարուց ոսկիօրէնին սովորականներն են, մինչ առաջինն անգամ այս հեղինակին քով կը գտնենք։ Շատ յամաչել է գարձեալ Ջնրյոս, վերնոյս, երեցոց. (վերջ՝ երես 86։) Նոյն է գարձեալ ձեւ մը՝ վերջին մէջ՝ վերջիւ ալ ունի գործածած. այսինքն քրոջ անջընել, խոռվել։

9. Նորա պաշտօնեայքն եկած էին հաղեալք։ — Գտան հմմտ. ար. 470։ Բաղում պարկերագրութեան սկսաւ լինել։ Զարգացարք. աս. Գարսից երդնաւորդն. վերնիսիկ։ Ի Հայր գնան, եւայլն։ Նոյնպես ժամանակին գրաբար գրուածոց մէջ։

5. Բայերու նոր ձեւեր[10], իրարու փոխանակութիւնները[11], տարբեր կամ պարզած խնդարհմունք[12]. մուա դրութեան արժանի է որ առաջին անգամ հոս կը գտնուի բացայայտ կերպով՝ ուսմնական կրօք. բաղաղրեալ ժամանակը՝ "ի նոյն վանսն էր ծերն.,, (գրուած էր.) նոյնպէս յատուկ բսուածք մըն է՝ "Ցոյնք են ի խալ. Ցայրել է՛ ի պալ.,, ատորին դարուց ուսմնօրէնին նման, որ արդի բացատական բայերուն կանգմութեանն համար կարեւոր է. (տես քեր. երես 87, *ծանո.) 6. Նախդիրներու եւ ուրիշ անփոփոխ մասանց-բանի կիրառութեան, ձեւերն ու նշանակութեան այլայլութիւնները[13]; ի եւ ց նախդիրներուն կամաց կամաց անհե-

---

10. Նեղացար, (նեղեցար.) ղրկնաս. (ոչ փրծանիս, ոչ փրծցիս.) — (տես վերը՝ եր. 93. եւ քեր. եր. 73.) եւ այլնաթ. հաթարի յատուկ բայեր համաքերակ գործածուած են՝ որ գրաբար հաղիւ թէ կը գտնուին. Փոփոխ ի տեղին. (Աբէնեան.) Սուրբ Կարապետն ելաս. Ցունչ ի շարժէն ելան. (կործանեցան։)

11. Գրաբար նդնանշան կամ նմանանշան բայերէն հասարակօրէն մէկը, այսինքն պարզագոյն խոնարհմունքը, սակայն հանդուգն է ասմիկ կամ նորագոյն լեզուին. ինչպես վերն ալ տեսանք, նշանակութեան ալ քիչ շատ այլայլութիւնն. որն որ գարձեալ ընթացքին մէջ կը տեսնենք. (Քերակ. երես 71։) Ելլալես ի գարուն մէջ՝ կ՛ըսէր. (փիւկ. հատանել.) կտաւրել, (բեկանել.) լորգալ. (ընթեռնուլ.) խոզալ, (հեզձուլ.) չեչել, (արկանել.) եւայլն։

12. Լսիցէր. (լսեար.) հասաս. հասի՛ր. (եհաս. հաս.) խըտաղոյն, ըստ 3 օրին։ Պաղատիցան. (-եցին.) ըսասս, (ասեհաս, ասյահաս.) Դարձի՛ր, խոզնի՛ր, (-արուք.) Թաքի՛ր, խաչի՛ր, եւ լի՛ր. (-երուք.) ինչպես ատորին գարերը կ՛ըսէին՝ պէնջի՛ր, հանջի՛ր, լի՛ր. եւ մինչեւ հիմայ ամենայն սովորական է՝ խաչի՛ր, խալի՛ր, ինջի՛ր, արքինջի՛ր, եւայլն։ Նդնպէս սուրբ Գրոց փորձերիկ մէկ մասին (Ցովհ. Ի. 52.) յատկացածով Թարգմանութեանը մէջ կը կարդանք՝ եկայք ամենեքեան ընթերցի՛ր զգիրս զայս, (փոխանակ՝ ընթերցարուք.) որ յայտնապէս այս ժամանակներու գործ կ՛երեւայ՝ բայց աւելի զգուշաւոր գրութիւն։

Նաեւ ապառնւոյ առղ ահմ. ներկայի առարապայման յատկութիւնն այս գրութեանց լման ասմիկօրէնի կերպարանք առած է։ կայ փնանիմ, (կեցից տեսնեմ.) Փախիք որ մէջ ֆոթոխի, եւայլն։ Ցես քեր. երես 74։

13. Թագաւորեցաց է փէչ Հօրն. (փոխանակ Հօրն։) Զատաչխէրն կոշմանէն. (անհաճոյից բցա.) Ճազվիլ ի ճի առղ հա-

ամենալուն սկիզբը տեսանք որ բաւական հին է, բայց այս հեղինակին քով աւելի բացայայտ կը գտնենք նաեւ սա եւ ընդ նախադրեալ վերնալուծն սկիզբը, որ անցմամբ մը եղած կ'երեւայ. այսինքն՝ սա եւ ընդ խակզեան անդ է նախդրի փոխուած, որպէսզի եւրքէն բոլորովին զեղչուին, կամ վերջակողովի դառնան: Ասպէս այս օրինակը. "Ցորժամ զոք է Յեղ յուզարկեմ, է Սիմէոն գնացէք.,, որ շատ յաճախ կը գործածէ[14]. նոյնպէս փոխանակ ընդոչխ ըսելու՝ ընած է է ոչխ, որ յետոյ ի կամ ԺԱ դարէն եւրքը սովորական եղած է, եւ կամ նաեւ մնացած է պարզապէս՝ ոչխ: 7. Վերջապէս ստուգաբանութեան մասին մէջ կը նշմարուին դարձեալ դէպքեր ալ՝ որոնց համար այնպիսի դարու մը մէջ ուր ճիշդ գրաւորը ալ ազատ եւ կատարեալ կենդանութիւն չունէր, հարկ է ըսել թէ քերականական սխալ են, եթէ բացարձակապէս դիտայինք որ ժամանակակից լեզուին սովորական չէին[15]: Իսկ 8. Համաձայնութեան նկատմամբ գրաբա-

---

բիւր տրանց չափ. է եւոցն յայնկոյս. (Քեր. եր. 131:) — Զորդին է հնոց տարան. Զկինդ է հնոց ընդէր ածեր. (է մեսոին, ընդ քեզ: — Գնդի խազամբ. (տես ճիւս 8, ծ. 15:) Զաս է վերստաս պատուեալ հայրապետիդ հասցէ: Շատ ուռէպ որ չղկ. փոխանակ զի կամ ինչ. եւ նախադասութեանց սկիզբը՝ փոխանակ իսկ, տր, ես, կամ իբր զարդ, ինչպէս քերականութեան մէջ (569) կը տեսնենք:

12. Ամէն երկու գաբ յառաջ ասոր կարապետեան էր Զգօն՝ նոյնպիսի նախդիրներով. Ամաքեաց է նոսա ծառայս, եւ տալեն զնոսա, եւ է գէր ապրելոյն պատուղ տանել ոչ եւսուն: (Պահանջատր է գրաւորի մէջ՝ Ամաքեաց է նոսա չանհամանեմ. սաստքեաց է նոսա տանելնոսա:) Նոյնը քանի մը դար եւրքը աւանկ. մէջ շատ հասարակ է: Այս կերպով նաեւ վերջահալածեբը՝ մեր սովորականին պէս. Ասէ, ինչ հոգիր եւ մեհեանսրաեսքաք. եւ հարեան իբերաց. եւ սկսան քարկոծել իբերաց. եւ բազում խոփալ փիլոնց՝ ոչ ինչ եղեւ: — Գոնէ բայեն այդ գործածութիւնն ու խնդրատութիւնը սեռ սասրին գարերէն ալ՝ եթէ խոփ ուղ. սասի՝ խոփնի գու նմա անսի:

15. Զորօրինակ փոխոր փոխանակ փոխոս. Բւիր, փիկ. ֆլաս. — որ ըստ իմիք կը յիշեցընեն հիմնականաս ասգիօրէնքին մէջ գործածուած օտարազգի (խոսր) բառի մը սեռականքը՝

բէն խոտորմունքն առհասարակ նոյն են ե գարու ընտանեկան ըսուածներուն հետ[16], միայն աւելի յաձախ եւ աւելի բացայայտ. մանաւանդ սեռականի եւ տրականի իրարմէ չզանազանուիլը. տրականին՝ ներգոյականի հետ շփոթիլը[17], եւ ուրիշ նմանները, որոնցմով շատ անգամ աւելի գրաբարի կանոնաց անտեղեակութիւն կը դիտուի՝ քան ընտանեկան կամ աշխարհիկ լեզուի յատկութիւն:

Յիշուած լեզուական յատկութիւններէն ոմանք բոլորովին նոր չեն. սակայն հնագոյն գրքերուն մէջ հոս հոն ցիր ցանուած եւ իբր թէ թաղուած ծածկուած մնացածներն՝ այսպիսի գրուածքի մը մէջ աւելի հաստատուն ձեւ առած խիտ առ խիտ քովէ քով եկած եւ իբրեւ որոշ կանոնաւ՝ ժամանակին լեզուին ոգին փոքր ի շատէ յանդիման կ'ընծայեցընեն:

Ա.յս նշանաւոր պատմագրէն չզատուած՝ հարկ է վերջապէս իւր մէկ էական նկարագիրն ալ աչքէ չկորնցընել՝ որ գրաբարը չէ թէ միայն նախամեծար եղած է իրեն, այլ իրօք գրաբար մտածելու դիտաւորութիւնն այնպէս որոշ է՝ որ բացայայտ ոամիա-

---

խոխէ համար, որն որ ոամիին այս կերպ հոլովելով ազդեցութիւն է: Ոչերը (ծանօթ. 1.) յիշուած գրքերէն՝ Ծովիր, փխ. Ծովը:

16. Մանաւանդ անեզականները՝ իբրեւ եզակի որոշուած են անկէ եաեւ. Ցայտնի էին իրքն: Մնաց սուրբ նշխարքն: Ընդունելի է այդ աշխատասիրդ: Բազում պատերազմունս ածեալ լինել. եւայլն: — Գրեթէ միշտ անհամաձայն թաղուած են՝ երկոս գիւղս. (հյց): Զերկոսս աւանսն: Հեռացաք իբր ձեզ արշաւանօք երկոս կամ երիս: Երեխ ասյլ հեռագոյն յերկեղեցւոյն: Ի գալ այս իշխանիս յերս գաւառէն: Սպանին ոմիոքք պոռնից արժան: — Անգեղ տանն իշխանին ի բլուրն եղ: — Զայս պատեհագոյ արարաք. Բազում ոճաս արարին, եւայլն, եւայլն. — որոնց ամէնն ալ՝ լման հիմնուան աշխարհաբարին կամ մանաւանդ թէ նաեւ տաճկերէն լեզուին կնիքն ու կերպն ունին:

17. Ոչ ողորմելով տրտամ. (տր:) Ի Պարսից կամ յայլոց տրտամ. (բցդ:) Որոյ Սրեան կռչէին. (որտմ:) Ի ձերոյ երկիրդ այլ չունիք դառնալ. (ի ձեր երկիրդ.) որոնք ոչ այնչափ առանձին լեզուի կանոնով են, որչափ գրաբարի զեղծմամբ: Նոյնպէս անդ եւ անդր առէպ իրարաս տեղ գործածուած:

կան կարծածներըը միշտ խղճած է գործածել, նաեւ այնպիսիներն՝ որոնք իրմէ գէթ երկուհարիւր տարի յառաջ ծանօթ եւ գործածական էին։ Զորօրինակ կը զգուշանայ եր յաքնակիներէն՝ որ առաջիններն անխիղճ գործածեր էին, կը խորշի ամէն բառէն (փոխանակ ա-ֆեանայն,) որ գիտենք թէ արդէն իւր նախնեացը ծանօթ էր. եւ այ դերբայէն՝ որ իրեն անլուր չէր։ Ա,յս ամէնքն հազիւ մէկ մէկ տեղ կը սպրդին իւր գրչէն[18]. — որ ըսել է՝ թէ դեռ ժամանակին աշխարհիկ լեզուն չէ ներկայանար մեզի այս մատենագրութեան մէջ։ Ուստի այս է դարուս աշխարհաբարին քերականութիւնը հանելու համար՝ հարկ էր ձեռքերնիս քիչ մ՚աւելի նիւթ ունենայինք, եւ գոնէ երկու այլեւայլ գրչէ եւ լած, որոնք քիչ մ՚աւելի յանձն առած ըլլային բուն հասարակ բարբառոյն կամ ռամկականին խոնարհիլ։

Խօսքերնիս կը կնքենք կարճառօտ հաւմատութեամբ մը՝ որ այս հեղինակին գործածած լեզուին՝ իւր դարուն մէջ ունեցած աստիճանը կը բացայայտէ։ Ծանօթ է ատորին դարերու մէջ Ն. Լամբրոնացի՝ իբրեւ ռամկախառն բայց ոչ գուտ ռամկօրէն գրող՝ քանի մը գրաբար գործոցը մէջ. որով ՃՒ դարուն կենդանի լեզուին էական կէտերը շօշափելի կ՚ըլլան։ Սակայն եթէ իւր ժամանակին՝ ուրիշ իրօք ռամկօրէն գրութիւններ չունենայինք աչքի տակ, արդեօք հարիւրին քանիերորդ մասը պիտի ճանչնայինք դարուն լեզուին. անտարակոյս շատ փոքր մասը։ Արդ է դարուն Լամբրոնացին է այս նկատմամբ Ցովհան Մամիկոնեան. եւ իւր գրուածոցը վրայէն նոյն հաւմատութեամբ պէտք ենք չափել իւր ժամանակին ռամկօրէնը։

Սակայն է դարուն մէջ գրաբար մատենագրողներու քով ալ ռամկօրէն բառեր ու բացատրութիւններ հոս հոն ցանուած կը գտնուին[19]. զորօրինակ, յո-

---

18. Ջի՛ եղեն պարսիկքն. աւասիկ են ընդ հայերոյք։ — Ջնչհարան վախճան առաւ գնել։ — Ջգերան որ ի նոյն ինն-աւհեանն վանեալ էր ի Ցոյն։

19. Նոյն է դարուն մէջ (թէ. Հայոց ՃԳ. տ՚ 8 եռաձ

պավ, մակբայ. ահով (ինձաս, ահովիկ, ինձասել.) ժպիլ, (մտանել.) յանձախ՝ ներփոյ խնամից. (փխկ. ի ներքոյ.) ըստրջ պոլ, (չըջիլ.) ի տեղն պան ըստրջ. (գտնուած տեղերնին կը պատրաստեն, չեն տեղափոխեր.) որոնք առորին դարուց սովորականներուն հնութիւնը կամ սկզբնաւորութիւնը կը ցուցընեն. նոյնպէս ալ անպակաս հնագոյն ումպօրէն ձեւեր[20]:

Ա.յս դարուս լեզուին վիճակին վրայ ըսածներս նուս բաւական հաստատութիւն մըն է՝ ասոր անմիջապէս յաջորդող դարուն նորանշան գրաբարը:

Շ.

Ուխերորդ, իններորդ եւ տասներորդ դարերը դաթնել կը լուեն, իրենց մատենագրութիւնէն ուրիշ յիշատակարան չհոդլով ձեռքերնիս, եթէ ոչ ժամանակին գրաբարին մէջ խառնուած ումպականները. որոնց վրայ քիչ մը վարը: Սակայն եթէ ԺԱ, ԺԲ դարերու կերպաւորեալ ումպօրէնը մեր աշխարհաբարին, եւ մանաւանդ Հայաստանի քանի մը նոր գաւա-

---

634.) փորագրուած՝ Բագրեւանդ գաւառին մէկ արձանագրին վրայ դեռ կը կարգացուի. "Հրոտից ամոյ վեց . . . հինն արկին որբոյ եկեղեցոյս, եւ . . . յամենեան նաւասարդի քառնեւտասին եղեւ կատարումն նոյն գործոյս տեղւոյս. սա չէն եկաւ ամենայն իրաւք.,, եւայլն. — ուր մտագրութեան արժանի են՝ առին (փխկ. ուխ.) ինչպէս սասրին եւ վերջին գարուց մէջ սուն, սոնը, (եթէ ն յաձկավանը յօդ չէ.) եւ մանաւանդ նիւս ումպական խառնարհանը: Բոլոր վաստհաւութիւնիս կրնայինք այդ հաստատութեան վրայ դնել՝ եթէ նոյնը մեզի հաղորդող գիտնականին անձամբ ականատես եղած ըլլար գործածքին. բայց ինք ուղեւորներու օրինակածն յաւաղ ըսած է. ուր՝ քանի մը կասկածելի մանրերէն զատ՝ նիւս բառին ալ անյարմարութիւնը բաւական յայտնի կը տեսնուի, որ հաւանական է եթէ բնագրին մէջ եղած ըլլայ՝ չէն նիւց: —Ց. Շահխաթունեանց, Սասրապ. Էջմ. եւ Ալթամար. Բ հատ. երես 350:

20. Ի հայ պատկերս ալ չգիտեր առնել մինչեւ քայժմ. նկարեալ քերոլքս եւ սրմանին. Երկոս երկոս, (ուղղ.) ի գրոցն ասնել լեան, (եզակի. այսինքն՝ յականէս, ականիցն:)

ուսանողութուն հետ ձեռք ձեռքի տուածի պէս են շատ մեծ նմանութեամբ, բնականապէս կը հետեւի որ այն ատորին դարերէն դէպ ի մինչեւ դար գոնէ մէկ երկու հարիւր տարի յառաջ ալ՝ տարբերութիւնը շատ մեծ չի կրնար եղած ըլլալ. որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, լեզուաց կրած կերպարանափոխութիւնն զգալի ըլլալու համար դարերու կարօտ է: Մանաւանդ թէ այս դարերուն մէջ ճիշդ անոր համար մեր աչքէն կը ծածկուի ոսկեղէն լեզուն, վասնզի նոյն իսկ գրականութիւնն է անոր վրայ քող ձգողը, զգուշանալով "գեղկաբանութեան,, արատէն, իրեն միայն զգրաբարը վերապահած ըլլալով. եւ անշուշտ այն երկու բարբառոց տարբերութիւնն աւելի բացայայտ ըլլալուն համար է՝ որ մատենագրութեան "քէրթողական,, լեզուին դիմաց՝ "գեղջկաբ բառ,, անուն կ'առնու այն անգիր արհամարհ լեզուն, (թէեւ խանգարեալ քերթողականէ մը շատ աւելի բնական:) Գուցէ չենք սխալիր՝ եթէ նոյն համարման զոհ եղած ըսենք Շապհոյ Բագրատունւոյ պատմագրութիւնը՝ որ չինսա կանաց զրոյցներէն հաւաքած՝ յայտնապէս գեղջուկ պարզուկ ոճիկ լեզուաւ շարագրած՝ իւր տեսակին մէջ միակ աղբիւր մը կ'ըլլար հիմայ մեր ձեռքը՝ գոնէ թ. դարուն աշխարհիկ հայերէնին[1]: Արդէն մնատենագիրներուն գործածած գեղջկաբառերէ, գեղջկաբ բան եւ քիչ մը եղբը գտնելի բան բացատրութիւններն այն

---

1. Շապհոյ պատմագրին գրաւածքը թէ գոյութիւնը եւ թէ որպիսութիւնը՝ միայն իրեն յաջորդող պատմագրաց յիշատակութիւնէն գիտենք. — "Ուէ կարացեալ, կ'ըսէ մասր վրայ Ցովհ. կթղ.՝ ըստ քերթողական հրաւանգաց ընձեռել, սակայն ըստ իւրում ժամանակի՝ գեղջուկ բանիւ բաւական քեզ ասյ պատճառս տեղեկութեան:,, Այս ժամանակիկը կամ գրեթէ ժամանակիկը վկայութեան վրայ հիմնեալ՝ կը համարձակի թէ սխալմամբ Շապհոյ տրուած է այն փոքր յատուածն որ ձեռագրի մը մէջ յիշուած ու բացայայտ "Շապհոյ Բագրատունւոյ,, անուամբ յառաջ բերուած է, որ զուտ խրատական նշան մը միայն է եւ ըստ լեզուին քան զՑովհ. կթղ. շատ ուշ եկած պատճառով գրաբար է եւ հնոյ նմանագոյն: Յետագայ գոյն վկայք ժամանակին թողունք:

լեզուին համամանուն աստիճանը յայտնի կը ցուցընեն։ Այդ համարումը բացայայտ կերպով տուողները ծ դարուն հելլենականները են, որոնք սկսած են աւելի որոշ կերպով գրաբար հայերէն լեզու մը ճանչնալ եւ զանազանել, որոնց ժամանակը նարեկացի քերթող մը իւր քնարականներուն մէջ մեզմով եւ ճարտարու-թեամբ կ'երեւցընէ տեղ տեղ ընտանեկան կամ ռամկական լեզուն։

Թերեւս աւելորդ չէ այս տեղս վայրկեան մը խոսորիլ մոնել գրաբարի պատմութեան մէջ, որն որ՝ ինչպէս հին աւետնները՝ նոյնպէս այս միջին դարերու մէջ ռամկականին պատմութենէն անբաժին է. վասն-զի լեզուաց պատմութիւնն ալ՝ ընդհանուր քաղաքա-կան պատմութեան պէս՝ պէտք է որ իւրաքանչիւր ե-րեւութին իւր բնական ու սեպհական տեղը տայ։ Գրաբար հայերէնի որչափ որ էութիւնն ամէն պտոյն ծանօթ եղած ըլլայ առհասարակ, նոյնչափ անոր ի սկզբանէ հետէ աշխարհաբարին դիմաց բռնած դիրքը, եւ կամ՝ գրաւոր ու աշխարհիկ (հին եւ նոր) հայերէն լեզուաց իրարու կշռութիւնը՝ դէթ պատմականօրէն՝ անտարբեր աչօք նայուած է ընդհանրապէս, եւ մաս-նաւոր մտադրութիւն մը եղած չէ։ Բայց կը կարծենք թէ ասկէ ալ մեր ազգային ուսումնական խնդրոց գըլխաւոր կէտերէն մէկն է։ Ցայտնի է որ Միջին դարուն[2] վերջին կէսը պիտի ըլլայ հոս գլեզ զգալեցընողը, այն ընդարձակ միջոցն՝ ուր լեզուն իւր բախտին ձեռքը ձգացած, թէեւ հնութեան հելլենականութիւնը ճանչ-ցուի, սակայն աւելի իշխուած է քան թէ իշխող։

Անմոռանալի է դարձեալ այս Ը, Թ, Ծ դարե-

---

2. Թէպէտ պատմութիւնը Միջին դար կը կոչէ հասա-րակաց թուականին Զ դարէն մինչեւ ԺԵ դարը, բայց հայերէն լեզուին պատմութիւնն ուրիշ բաժանում մ'ալ կը պահանջէ։ Մենք լեզուին նախնական դարերը մինչեւ Ե դարուն վերջը հաշուելէն ետքը Միջին դար կը կոչենք անկէ մինչեւ Ծ դարուն վերջը. եւ Սաորին դարեր՝ ԺԱ դարուն սկիզբէն մինչեւ ԺԵ. իսկ ԺԶ դարէն ապին՝ Ճեմին դարեր կամ Նոր ժամանակներ ըսած ենք։

բուն միջոցը՝ գրաբար հայերէնի պատմութեանը մէջ. տխուր են անոր կենսագրութեանն այս էջերը՝ որ հոգեվարքին նկարագրութեամբը կը բացուին, եւ կը փակուին մահուանը տեսարանով։ Հինօրեայ լեզուին բազմադարեան կենացը վերջը՝ բնական էր երկարատեւ հարիւրամեայ հոգեվարք մը. եւ ալ անկայուն ժամանակին յառաջանալովն անհրաժեշտ էր օրհասը. երբ իւր զուգապատիւ հասակակիցներն ալ, յոյնն ու լատինը, միեւնոյն ժամանակն իրարու ետեւէ շնչասպառ իյնալու վրայ էին եւ բազմարդիւն կեանքերնին կնքելու։ Այսպէս՝ մեռեալ լեզուաց կարգը կը մտնէր անկէ ետեւ մեր գրաբարն ալ։

Ամէն երեւոյթ կը միաբանի հաստատելու, թէ այս ժամանակներուս (Ը—ԺԳ դարուց) սկիզբները մեր գրաբարն իրենց ալ իրօք գրաբար էր. այսինքն գրոց եւ գրագիտաց սեպհական միացած լեզու. — թէպէտեւ հին ժողովրդեան լեզուն նոր ազգին սահմաններէն քաշուելու ատեններն ալ՝ անտարակոյս է որ դեռ ոամիկ մասը իւր գէթ եկեղեցական լեզուն քիչ շատ յատակ կը հասկընար[3]. դեռ երեկոյեան վերջալոյս մը բաւական օրօշ տեսնել կու տար անցած ցօրեկուան միացորդները եւ գրել ուզողներուն աւելի կը դիւրացընէր գրաբարի ուսումը։

Լեզուի մը՝ որն որ միայն առանձինն գրաւած էր բովանդակ մտաւեռագրութիւնը, լեզուի մը՝ որն որ

---

3. Թէ ռամիկն այս ժամանակներս դեռ ամբողջ կը հասկընար գրոց լեզուն, հայերէնի նկատմամբ բացայայտ վկայութիւն մը չենք գտներ. բայց իրաց ընդհանուր եւ բնական ընթացքը կը ցուցընէ՝ թէ միշտ հին լեզու մը յաջորդ սերնդոց սահմաններէն ետ քաշուելու ատեները՝ ուր դեռ ռամկական լեզուն հրապարակական եւ պաշտօնական եղած չէ, ժողովուրդը բաւական պայծառ կը հասկընայ, սակայն ոչ ըստ ամենայն մասին։ Ըստնոց այս գրոց մէջ եր լեզուն Դ դարուն վերջերը։ Նշանաւոր է այն դէպքն՝ որ Ցովհ. Որոտնեցւոյն քարոզն ընդհատուած է անգամ մը եռանդուն կնոջ մը ունկնդրաց մէջէն ձայն բառնալովը՝ թէ Պարզապոյն խօսէ Հայր որ հասկընանք։ Եւ կը պատմուի թէ անկէ ետքն սկսած է տուրբ Վարդապետը պարզագոյն լեզուաւ ճառել։

ազգին կրօնականն ու եկեղեցականն ըլլալով՝ բնական-
նապէս առաջ իրիկուն լսելիքը կը լեցընէր, — կ'ու-
զենք լսել գրաբարին, — ոչ շատ մեծ չանք պէտք
էր եւ ոչ արտաքոյ կարգի հանճար՝ քերականու-
թեանը հասնելու համար: Եւ արդեամբք ալ՝ շատե-
րուն յաջողեցաւ նախնեաց գրաւոր լեզուին, (եւ գարու
գրաբարին) քերականական մասին գիտութիւնն ստա-
նալ՝ գրեթէ ճշդիւ. բայց լեզուին ոգին, ոյժն ու գե-
ղեցկութիւնը՝ անհաւատ խօսելով՝ կորսուած արուեստա-
ներուն կարգը մնաւ, եւ սկսաւ հզօր գրաբարն անզօր
գրիչներուն վրայ ծանրանալ: Ալ այս կողմերս՝ շատ
ակներեւ է գրաբար մատենագրութեան վրայ՝ այն
տարբերութիւնն որ միշտ կը տեսնուի լեզուն ի ծնէ
գիտցողին եւ ուսմամբ սորվողին մէջ. կամ ինչպէս
մատենագիր մը նման դէպքի մը համար կ'ըսէ, շատ
ակներեւ է այն տաժանմունջն որ չանիւ եւ աշխատու-
թեամբ գործելուն հետ հարկաւ կապակցեալ է՝ բաղ-
դատութեամբ անոնց եւ բնականաբար գործելուն:
Ալ անկէ ետեւ Պարզ դրութիւն ըսելով՝ ցամաքն ու
անշուք ոամիականնոն իմանալու է, իսկ Զարդարուն՝
անբնական ճամարտակութեանց կոյտ մը: Արդէն հին
հայերէն (մատենագրական) լեզուին բնութիւնն այն-
պէս կը բերէր աղէկ գործածել չգիտցողին. — ներ-
քին բեղմնաւորութիւն մը՝ (թէ արմատներու առա-
ւոտութենէն եւ թէ ածանցելու եւ բարդելու դիւրու-
թենէն,) խանգարմանց մէկիկ ալքիւր էր՝ այն անկման
եւ ապականութեան ժամանակներուն համար: Ջեւա-
շատ գրաբարը, որուն ներքին բան մըն է պէսպիսու-
թիւն, այնչափ հոլովներովը, վերջաւորութիւններովը,
նախդիրներովը, բազմաթիւ լծորդութիւններովը, ա-
րուեստաւոր համաձայնութեամբը, յաճախ շրջուածե-
րովն ու ոճերովը՝ պէտք էր որ դիւրաւ ուսուէր, փա-
փուկ գործուոյ մը նման՝ որ անվարժ ձեռք մ'ինկած
ըլլայ: Ի սկզբան (Ը — ԺԱ դար.) գրաբարի թեքական-
տար ուսուամբ զարգարուն կամ բարձր գրելու տեն-
չանքին հետ միացած՝ նորանշան բռնազբօս լեզու
մը յառաջ բերաւ. որ թէեւ այդ ճամարտակ խօ-

աուածքը, այդ ուռուցիկ ոճն րստ մասին նորա-
մուտ օտար (արաբացի) հաղորդակցութեան ազդե-
ցութիւն դնենք, ինչպէս ամանք կ'ուզեն ենթադրել,
դարձեալ օտարութիւնը միշտ արտաքին պարագայ մը
կը մնայ. ուր որ լեզուին էական մասին՝ ներքին յատ-
կութեանց այլայլութիւնը, մեռեալ լեզուն իւր հաճոյ-
ից խաղալիք ընելը՝ անոր բնածին գեղեցկութեանն
եւ ուժոյն անտեղեակ ըլլալու բաւական յայտնի նշան
է, եւ առերեւոյթ ճոխութեան երեւութովն իրական
աղքատութեան ցոյց կու տայ: Որն որ հարկ է որ
ներքին պատճառէ մը յառաջ եկած ըլլայ. այսինքն,
(ինչպէս երեւելի հեղինակ մը միջնադարեան լատինե-
րէն գրուածոց համար ըսած է,) ուրիշ լեզուաւ մտա-
ծել ու խօսիլ եւ ուրիշ լեզուաւ գրել՝ պէտք էր որ
գժուարաւ յաջողէր, թէեւ լեզուն դպրոցներու մէջ
սորվուած ըլլար: Դիւրին է ըմբռնելը թէ անկէ ետեւ
այն տարտամութեան եւ նորանոր խառնակութեանց
քանի մը դարերն ինչ գրաբար կրնային ստորին դա-
րերուն աւանդել. երբ իւրաքանչիւր ոք իւր ժամանա-
կին, իւր գաւառին, իւր դպրոցին եւ մանաւանդ իւր
անձին յատուկ բացատրութեան կերպովը կը գրէր.
եւ ինչպէս ընտելական չեզող բարբառի մը վրայ սո-
վոր է հանդիպիլ, կը դեղեւէր համաձայնութեան,
խնդրառութեան, տառադարձութեան, ուղղագրու-
թեան եղանակին վրայ: Նոյն իսկ սխալներու անմիօ-
րինակութիւնը բաւական յայտնի կը ցուցընէ թէ հա-
ւաքական աղբիւրէ մը չէին բխեր: — Բնականապէս ի
բաց կ'առնուի սակաւաւոր առանձնական հանճարնե-
րու յաջողութիւնն՝ որոնք ամէն ատեն կրնան գըտ-
նուիլ. (տես վերը՝ երես 39:)

Իրաց այս վիճակն ատոց անմիջական յաջորդնե-
րէն գաղտնի չմնաց, որոնք իրենց կամ ուրիշներուն
փոքրաթիւ համդուստ՝ որ ալ անձնական հեղինակու-
թեան ատենն անցած է, բացարձակ հարկ համարեցան
գրաբարի ակնաղերձ դիմել. եւ այսպէս ժԱ դարուն
ՀԱյերը, երբ որ ամենայն ինչ բոլորովին թոյլցած ու
ջլատած էր, յանկարծ նախնեաց հետեւողութեան

այնքան գօրացաւ, որ ստուգիւ միակ միջոց էր ընդհանուր ապականութեան դէմ եւ միակ ապաւինով ճամբայ։ Սակայն նոյն պատուական պատուաստը չբռնեց շատերուն վրայ. նախընթաց վէիտ եւ պղտոր աղբիւրներուն միանականութեանը հետ ժամանակին ալ հանգամանքը չէր ներեր նոյն վախճանին ճշդիւ հասնիլ, եւ մանաւանդ ժամանակակից կենդանի լեզուին հնագունէն շատ որոշ բաժնուած չըլլալը բնականապէս չէր կրնար եղածէն աւելի յաջողութիւն խոստանալ։ Ուստի զարմանք չէ որ ամենէն աւելի արդիւնաւորներն ալ՝ որ հետեւողութեան լարը շատ պնդով բռնած կ'երթան, շատ ալ դիւրաւ կը գթեն եւ ուղղութիւնն անմիջապէս կը կորնչցընեն՝ երբ իրենք իրենց միակ որ մնան. եւ ուր որ նաեւ տող առ տող, երես առ երես նախնեացմէ օրինակելով գոհ կ'ըլլան, շշգրիտ հնախօս հայկաբան են մինչեւ օրինակութեան վերջը կամ ցորչափ որ ինքնակամ յաւելուածոց կամ փոփոխութեանց չեն համաձակիր։ Հմտացելոյ մը հերիք է այն առեններուն քանի մը մատենագրութիւնները թղթատել։ Գրաբար լեզուին ներքին եւ էական օրինացն անտեղեկութիւն, ժամանակուան ոամկօրէնին հակում, դարձուածներու անճարակութիւն, բնական զարգուց աղքատութիւն, հարկաւ ի մէջ կը բերէր անհարազատ դարձուածներու, բռնական զարդարանքներու իյնալ, մտացածին ոճերու եւ անիմանալի խրթնութեանց դիմել կամ մթին հելլենախօսութեան, մանաւանդ ուր որ գեղեցկութիւն ու վսեմութիւն կը փնտռէր գրողը։ Այս ընդհանուր տարբերութեան մէջէն, որ ըստ ինքեան անչօշափելի միջնորմ մըն է՝ բուն զգալի եւ աւելի դուրս ցցուող մասերն են բառերու ձեւերուն եւ նշանակութեանց վրիպակները, կամ նորամուտ նշանակութիւնները, նախնեաց սխալ հակըցուածները[4], անունցմէ եղած փոխա-

---

4. Բաւական ըլլայ անհամար անտեղութեանց մէջէն քանի մը հատը միայն դիտել։ Ի դարէն սկսած ու սովորական եղած է՝ Բարկի խոսէ ասելի, փխկ. խոսնալ խոսել. տաղմասց (2. 13.) մէկ խօսքէն՝ "Բարձի թոզի վնոսա։,, — քա-

ուրիեանց անյայտող կերպով դաստատութիւնները, անմտադիր աղաւաղութիւնները, եւայլն։ Ասով՝ իրօք ալ բառերու ընտրութեան արուեստը, անոնց գործածութեան որոշ աստիճանաւորութիւնը՝ որ հնոց քով կը ցանկնայք, վերջացած է կամ մնացուածով հակատակ դաշճած։ — Ա.յս ամենայն ըսել կու տայ մեզի՝ թէ հայերէնն լեզուին հին դարերուն փակուելէն ի վեր մեր մտաւորականութեան բնական եւ հաստատուն մասերն հոն են՝ ուր որ գրողներուն անձնական հեղինակութիւնն է գործողը, ուր որ բնածին ժամանակակից լեզուաւ գրած են[5]։ Քանի՛ բանաստեղծական հանճար-

---

կայութի, փոխներից հոմի՝ ըսել տուած է նախնեաց "հոմի քաղ„ (Յովհ. ժ.) ըսածը՝ որ հին լեզուաւ կը նշանակէր նաեւ թարէ։ Պանդոխ, (փխկ. պանդոխէ.) Ան ըլա է պանդուխ ի. պանդոխ՝ իւիւչի Աճառեան. օրինակուած հնագոյն ձեւ թարգմանութեան մը՝ "եւ գնաց ի պանդոկի մի. պանդոկին՝ եկեղեցի թարգմանի.„ որ ժամանակին ուսիկօրէնէն ալ փոխառեալ չէ, վասնզի այն առեններէն աւանի լեզուի մէջ նոյն յատկութիւն բառը պարսից առած կ՚ըսեին փնդոխ։ — Ա.ոփոփող, գոյականաբար կամ մինակ գործածուած. Քաղցրիչ ժոյր ալըլա՝ որ ի Աոփոփողն (յուլ)։ Ջոր մարեցին Աոփոփող գնա անասնից. անհարկելով (Եսայ. ԻԼ. 13.) փոխն յարակից ածականը՝ "Հարցեն փող աւազափող.„ (այսինքն փող մեծ.) որ հին հայկազեանութեան յատկութիւններեն է. (տես Աազուամազ. գործ չղթայագործ. ցօղ մանրացօղ. փուշք չոփուշք, եւայլն. եւայլն։) — Ոգնակէս արմատներու սկսելիքեն փղի. փիւ. անփիւ. անփոյթութիւ. խոխոջ. յոյսիւ. փոսփոս. օրինակներ. եւայլն։ — Աւելի յաճախ են նշանակութեանց տարբերութիւնները. Պոպոպ, (ըստ նախնեաց՝ յոյսրդ.) ծ. գոբէնն հասկ. իշխան եւ ազնուական եղած է, եւ պոպոպարիւ բայն՝ իշխել, (փխկ. յաղորդել.) ըսելոնիկն ըսուած է, փխկ. իշխան, փխկ. անհոգ, ինդարի, փխկ. գազան կամ անասուն, եւայլն։

5. Ա.յսպիսիներուս վրայ կը տատանուի Ասոնէ գոզդեցուցին խօսքը՝ թէ բնական մարդը լեզուս չնեղուլու ձիրք ունի, կրթուած մարդը կրնայ միայն լեզուն աղաւաղել։ Իսկ այն փիլիսոփայական անհարազատ գրութեան չտցուցիչ զարգացականները, մտացածին անձերուն, յանդուգն բարդութեանցը համար՝ որ ամենը յատուկ լեզուն էր եւ իրօք ալ զարմանալի մը եղած կ՚երեւայ երբեմն, ի դէպ կու գայ հաւակատուրն Պոռոյսի կշռատուքը՝ որ կը պահանջէ որ գրաւոր լեզուին հետ գործ ունեցողը՝ առջի բանէ յատուկ լեզուն իրրեւ արբանեակ յորդել

ներ չքացան՝ ժամանակին խանդարմանցը զոհ ըլլալով. ուր որ՝ եթէ իրենց ընտելական բարբառովը խօսէին, անշուշտ հարազատ գաղափարները հարազատ լեզուաւ աւանդուած կ'ըլլար, իւր զարգարանքովին ու վայելչութեամբը. թէ միայն քիչ մը կոկէին լեզուն, մշակէին եւ կատարելագործէին։

Նոյն դիտողութիւնը կ'ընէ հիմակուան բանասիրութիւնն ու քննադատութիւնը՝ ուրիշ ազգաց ու լեզուաց համար ալ. վասնզի, ինչպէս յայտնի է, իրենք ալ մեզի ընծայակից եղած են միշտ, եւ ինչպէս ըսինք, հայ ազգը չէր կրնար ընդհանուր բնաւթեան օրէնքէն բացառութիւն մ'ընել։ — Փ. Շլէկել գերմանացի համբաւաւոր իմաստասէրն ու բանասէրը՝ միջին եւ ստորին դարերու գծուձ լատիներէնին ձախող հետեւանքներն յիշելէն ետքը՝ մանաւորապէս բանաստեղծից վրայ այսպէս կ'աւելցընէ. "Իսկ բանաստեղծութեան նկատմամբ, կ'ըսէ, ասկէ չատաչ եկած հետեւանքներն աւելի ձախորդ եղան։... Շատ բանաստեղծական գործքեր անկենդան եւ անզօր մնացին այն ժողովրդեան ու դարուն մէջ՝ ուր իրենք ծագեցան. պատճառն ալ՝ հեղինակները բանաստեղծական զօրութիւնին մնավաստակ փորձով մը վրայ կը սպառէին, ուզելով՝ իրենց երեւակայութեան մէջ կենդանի ձեւացածն ուրիշներուն աչքին առջեւ մեռեալ լեզուաւ մը ներկայացընել[6]։" Բայց ճշմար-

---

գիտնայ եւ ոչ թէ ծառայեցընել. եւ թէ զուր է քաղքրաձայն ներդաշնակաւոր հնչում մը՝ քանի որ բառդ անյաւտուկ է կամ դարձուածքդ խորթ. չընդունիր միաքս, կ'ըսէ, ուռուցիկ սեղ մը պերճ ու չքեղ այլանդակութիւնները կամ սեգ ու խրոխտ սխալները. եւ միով բանիւ՝ բուն աքանչելի մտածնագիրն ալ՝ քանի որ լեզու չունի, ինչ որ ալ ընէ՝ միշտ վատթար գրիչ մը կը մնայ։ (Պառլէյ, Ընութեան քերթ. Երգ Ա.)

— Հեղինակին այս վճիռները քանիպատիկ աւելի կ'արժեն՝ հին եւ մեռեալ դասական լեզուի մը վրայ առնուելով եւ մանաւանդ արձակ գրութեան եւ ոչ ոտանաւորի՝ որ իւր վարդապետութիւնը նիւթն է եւ չատ աւելի ազատութեանց ընդունակ։

6. Փր. Շլէկել, Պատ. հին եւ նոր մատենագրու. Դաս Ի։ — Մատենագիրն ըսածին օրինակ կը բերէ հինեքսէն՝ Ռոս-

աութենէ չենք հեռանար եթէ ոմանց համար աւելցընենք՝ որ իրենց դարուն մէջ կրցան փայլիլ եւ ցանկացած ազդեցութիւնն ստանալ, որ քանի մը յաջորդ դարերուն մէջ ալ տեւեց. սակայն պարծանք մըն էր որ չէր կրնար մշտնջենաւոր ըլլալ՝ քանի որ հին լեզուին ուսմունքը կատարելագործուելով՝ պիտի գար ժամանակ մ՚որ ճշմարիտ լեզուին յարգը ճանչցուէր:

Ա.յս ամենը գրագիտաց համար: Իսկ հասարակ ժողովրդեան գրաբարի հմտութեանն աստիճանը կ՚ենթադրենն ստորին դարերու ախալագիր եւ աղաւաղիչ օրինակողները, արձանագրութեանց եւ դրամոց փոքագրողները, եւայլն. որոնք առհասարակ նիւթապէս միայն գործած են՝ առանց գրածնին հասկընալու:

Վստահ ենք որ պատկառելի հնութեան մը վրայ այսչափ յառաչացած ատեններս՝ դիւրին է ընթերցողաց իմանալ՝ որ ժամանակին թերութեանցը հետ ոչ երբեք անձնական եւ անհատական արդիւնքներն ալ կրնանք խառնակել, եւ ոչ առաջիններուն իրաւական գոյութիւնը ցուցուցած առեններս՝ վերջիններուն ճշմարտութիւնը կ՚ուզենք երկբայութեան տակ ձգել[1].

վիթա անուն բանաստեղծուհւոյն լատիներէն քերթուածը, որ եթէ բնիկ ընտանի (հին գերմաներէն) լեզուաւ գրուած ըլլար, կ՚ըսէ, աքանչելի յիշատակարան մը կ՚ըլլար՝ թէ լեզուին, թէ ժամանակին պատմութեանը եւ թէ մանաւանդ բանաստեղծութեան: Թեթարքայի անունն անմահացուցած են իր խաւսլերէն քերթուածները, զորոնք ինք իրէն իր երիտասարդութեան խաղերը կը համարեր կամ անզուսպ զգացմունցը ծնուած. իսկ բուն քերթողական համբաւը յատկապէս կը յաւաթ լատիներէն շարադրած "Ափրիկէ,, անուն վիպասանութեանը վրայ հիմնել. որ հիմայ մոռցուած բան է: Ա.յսպէս անյիշատակ մնացին նաեւ իրմէ երեք բազմութիւ ճշմարիտ բանաստեղծներ, (գլխաւորաբար խոսլերյ եւ Գերմանիոյ մէջ,) ո. րոնք իրենց համբաւոյն ջնաստի ուզեցին լատիներէն շարադրել, կ՚ըսեն նոյն մատենագիրը:

7. Նոյն բախան ունեցած են երեւելի ազգայ ալ արեւմտեան եւ արեւելեան քրիստոնէական մատենագրութիւններու: Ցաւնարէն լեզուին անկմանէն ետքը հազիւ երկու կամ երեք հազի ելած է արեւելեան սրբոց Հայոց ՋՕլէն՝ որոնց գրուածքն իրենց ասկի գաթան հետ կրցած է մրցել:

թող որ անկածուխթեան գարերն ալ իրենց մասնական գործիչութիւնէն զուրկ չեն։ Մանաւանդ մեր ներկայ դարը մեծապէս երախտապարտ է այս գրքերը հայերէնի վրէժխնդիր աւանդապահին եղած դարերուն հաւատարմութեանը, որով մեր նախնիքն իրենց նախնեաց յօգեր են գիրք։

Այս իբր հինգ դարու միջոցի գրասարքին տեսութենէն ետքը գոնանք աչխարհաբար լեզուին պատմութեանը։

Մինչեւ դարուն վերջերը եւ մանաւանդ պատերազմունեաց ժամանակները՝ երբ արդէն մեր գրաբարը իրենց ալ իրօք գրաբար էր, ձեւացած էր կերպասուրեալ աչխարհաբար լեզու մը. կամ մանաւանդ դարերով ձեւացած աչխարհաբարն սկսած էր նաեւ իբրեւ աչխարհաբար ի գիր առնուիլ. լեզու մը՝ որ ժամանակին մատենագրութենէն բոլորովին տարբեր քնութիւն ու կազմութիւն ունի։ Որչափ մատենագրութիւնն զգուշացած ըլլայ ազգային լեզուին նոյն արատաւոր կողմը յաչորդներուն յուչցնելու, այն չափութիւնն ուրիշ կողմանէ առատապէս կը փոխարինեն բազմաթիւ վիմագրանդակ արձանագրութիւնները, որունք ազգին անգին Հայաստանի (մանաւանդ Այրարատեան գաւառին) տաճարներուն ու պարիսպներուն վրայ դեռ կը կարդացուին. եւ որոնց հնութիւնը մինչեւ թ դարուն սկիզբները կ'երթայ [8]։

---

8. Մինչեւ գարերուն արձանագրութեանց հաւաքումն ու նիւք ըստ մասին Սուրբ. Օրբէլեան ՃԳ դարու պատմագրէն, (տպ. Փարիզ, 1859. 2 հատոր.) քանի մը հին նամականիներու եւ վճռոյ գրերու հետ խառն, որոնց գոնէ շատին վաւերականութիւնը վայ կրնանք վստահ ըլլալ. միայն ներեցողով՝ որ ինչպես առհասարակ ուղղագրութիւնը՝ նոյնպես երբեմն քանի մը ասկական ձեւերը ալ իւր գործոյն մէջ գրաբարի կերպ առած ըլլան. տես ծան. 11։ Ընդհ հարուստ հաւաքած մըն է նոր ժամանակներէն՝ Յովհ. Շահխաթունեան եպիսկոպոսին երկասիրութիւնը. Սառաքգր. կաթուղիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Այրարատայ. 2 հատոր. (տպ. Էջմիածն. 1842։) Իսկ յաջորդ (ԺԱ—ԺԲ) գարերուն հատարակ լեզուն ճանչնա-

Ա. յս արձանագրութիւնները, մեր միջին եւ ստո-
րին դարուց քարեղէն մատենադարաններն՝ որ այս
կերպով բուն մատենագրութեան լուսութիւնը կ'ընդ-
հատեն, քանի մը մասնաւոր դիտողութենց արժանի
են. 1. Սկիզբներէն՝ (մինչեւ ԺԴ դար,) աւելի քիչ յի-
շատակարան կը տեսնուի, իսկ եւսքերը՝ շատ յաճախ.
հնագոյններն ըստ մասին ժամանակէն ալ ապառաժ
բլլալով: — 2. Արձանագրութեանց լեզուն ամէն
ատեն նոյն է ընդհանրապէս. այսինքն ուսմիօրէն՝
գրաբարով խառն. բայց միշտ ժամանակին ընթացքին
մէջ նորանոր աշխարհաբար ձեւեր, նորանոր օտա-
րութիւններ կ'աւելնան եւ միշտ քիչ քիչ նորագոյն
կերպարանք կ'առնու լեզուն[9]: — 3. Վերջիններէն ո-
մանց վրայ կը նշմարուի արդի գաւառականներու զա-
նազանութիւնը, զորօրինակ նոր արեւելեան (կամ չոր-
րորդ) գաւառականին, եւ տեղ մը մեր հիմնակուսն
հասարակ լեզուին մեծ նմանութեամբ: — 4. Արձա-
նագրութեանց մէջ խօսողներն են՝ աղատք, իշխանա-
զունք, արքայորդիք, բարձրաստիճան եկեղեցականք,
եւայլն. ուստի եւ լեզուն խառնաղանճ ոսմիկն խօսա-
ծէն անտարակոյս քիչ մը վերագոյն, բայց հասարա-
կօրէն գրչէն ու քանդակողին գիտութեանը կամ
տգիտութեանը յանձնուած. եւ յաճախ ուղղագրու-

լու մեծապէս օգնական կ'ըլլան նաեւ ուրիշ տեղագրութեանց
մէջ յիշուած արձանագրութիւնները ու յիշատակարանները.
տես մանաւանդ ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, ի Հ. Մի-
նաս Վ. Բժշկեան. (տպ. Վենետ. 1830.) եւ Բազմավէպ օրա-
գիր, 1864, 1865. (տպ. Վենետ.)

9. Ի վերայ այսր ամենայնի աչքն երեւոյթ ճշդիւ չի պա-
տատխաներ ժամանակագրական յառաջադիմութեան. վասնզի
Թէեւ Մխիթն դարուն այն սովորութիւնը՝ պահելոյ յայտրդ (ստո-
րին) դարերն ալ, այսինքն ոսմիկ լեզուաւ արձանագրել. սակայն
նորագոյն դարերը՝ նոր լեզուն ձեւանալէն ետքն ալ (ԺԵ—ԺԸ
դար), անդէպ ընտրութեամբ մը նոյն հին խառնակ լեզուն ար-
ձանագրութենց յատուկ համարեցան կամ՝ իբր դիւանական
լեզու մ'երեւի. (տես Քերակ. երես 325.) Ա յսպէս շարունակեց
նոյն սովորութիւնը, մինչեւ որ անցեալ դարուն վերջերս
ոմանք ճշդագոյն գրաբարով արձանագրել:

թեան սխալները, ամէն տեղ եւ ամէն առեն միաձեւ սիօրինակ եւ իբր թէ ժառանգական եղած են։

Այս գրութիւններուն, այս անհարթ եւ անտաշ բառարանին նկարագիրն է՝ տեսակ մը կոշտութիւն, անմիօրինակութիւն եւ օտարութիւնք։ Կոշտութիւն կամ անմշակ անյարդար մնացած բլլալը՝ որ բազմաժամանակեայ անդադար տառապանքներէ ոչխ չառած եւ չերբացած երկրի մը ողորմուկ վիճակին գրագրնթաց է միանգամայն եւ վկայ։ Անսիօրինակութիւն՝ գլխաւորաբար գրաբարի եւ աշխարհաբարի մէջ առատանալը ու միեւնոյն բառին մերթ հին մերթ նոր ձեւերը տալը։ Օտարութիւնք, կամ՝ օտարոտի (արեւելեայ ազգաց) բառերը շատ յաճախութեամբ եւ անխիղճ գործածուած, որ մեծ կարօտութեան ու աղքատութեան ցոյց է եւ տեսակ մը ազգեղութիւն կու տայ լեզուին. որուն շատ անգամ անտարբեր աչքը նայած են՝ ծանօթ ու հասարակ հայերէնները թողլով ու այլազգի բառերը գործածելով։ Երբեք կէտերն ալ կը միաբանին այն պարագան մեկնելու՝ թէ ինչու գրչութիւնը մինչեւ այս առեններուն այս լեզուն ասկից թողուցած էր եւ չէր արժանի համարած՝ մտանենալ գրութեան մէջ փոքր անկիւն մ՚ալ առնել հնարելու, որ հիմայ տանց խորշերէն առաջին անգամ հրապարակ կ՚ելլէ, բնականապէս՝ տարտամ եւ անհաստատ քայլերով՝ նոր ոտք ելած տղոց պէս։ Ուստի՝ եթէ գրողներուն գրաբարով խառն արձանագրելէն բլլայ, եթէ դեռ յստակ գաղափար չունենալէն, դարձեալ վերջապէս պղտոր լեզու մըն է երեւցուածը, եւ բուն ժողովրդեան լեզուին հազիւ մէկ երեսը դրոշմուած կը տեսնուի այն սրբազան քարերուն վրայ։ Իսկ բուն ժողովրդեան լեզուն այդ խառնական ոճոյն մէջէն զտելու համար՝ բաւական է երկու կերպ գործածուած (գրաբար եւ աշխարհաբար) ձեւերուն մէջէն աշխարհաբարները զատել. որով քիչ շատ նոյն դարերուն ընտանեկան բարբառոյն հասած կ՚բլլանք։

Արդէն թ. դարուն կէսէն շատ յառաջ լեզուին

մեծ կերպարանափոխութիւնն եղած կատարուած կը տեսնուի յայտնապէս՝

1. Նորանոր բառերու վրայ, որոնցմէ ոմանք միայն նոյն ժամանակներուն յատուկ եղած կ'երեւան՝ ըստ մասին երկբայական նշանակութեամբ, եւ ոմանք յետագայ դարերուն դործածութենէն կը ծանչցուին. զրօրինակ. հոմիմաղ, դատախաղ, եւ անհոմիմաղ. խոսպակտոբ, որդիք, զաւակ, յաչորդք. սէս եւ քնաթէս կամ քնատոբ. խոս. խոսք. նէպակ, հրամանագիր. ըսբ, հարկ. տուրք. քեկոբ, բաժ. տուրք. մոպակ, (արաբ. ֆինհա.՞) չուր հանելու տեղ: Ա.յս առեններս սկսած կամ հատարակ եղած կը դտնենք՝ սէ-նէրէս. ընդհատուր լեցի. սրե-չոպոս-ինէն, երկար կեանք, ու նմաններդ. եւ բոլորովին նոր կազմութեամբ՝ ի վերի կատարն. (թէ. Մ2Ը, 839:) Կարեւոր են նաեւ նոր նշանակութիւնները. վաղ, վաղը. վաղիւ. հայրենի+, կալուած, եւ հայրենաթէք, կալուածոյ տէր. նաեւ ինչ բառին դինչ նշանակութիւնն այս կողմերս սկսած կ'երեւայ: Ո-ղնչ կեցի+, կիւղ ծանապարհաց. չրխափ. չրվէժ. չեռնաոսրի+, ձեռագիրք, արուեստաւորք, եւայլն:

2. Բառերու նոր ձեւերը բաւական չամաչ են թ եւ ժ դարերուն մէջ. չաղաց, չրաղացք. եղէլ, այգի. կոմնաղ, կամուրջ. յոկ. անուններէն՝ թագոսկ որդի. բայերէն՝ հեռացնել, հեռացուցանել. ապառաքել, ապաստարել, յանձնել. հաստանի, հաստանէ, եւայլն: Սովորական եղած է նաեւ դի վիկ. մի[10]:

3. Բայց բուն քերականական նորութիւնը կը սկսի անուանց հոլովներուն եւ յոքնակիներուն կազմութենէն, կամ հին առեններու ցանցառ երեւոյթներուն հատարակ ըլլալէն. այսպէս՝ կը հոլովին անկէ եռքը՝ ճառաչին մարդէն. յայդ չրեք. յիւր հառաքէն. յԱառուծոյ քերանէն. չնչի. դաչտով, մարդով, պտով, յոթակով. բարակ ճանապարհով. սալտրով, եւայլն. եւ

---

10 Մին քառասունս կատարել, (մկ քառասունք.) դի գոհարի. դի ծառոյ՝ դի թփոյ տէր առնել. դին գոհարն. չին հկեղեցիդ:

յոքն. կղզեկանի, (պրսկ. բառ.) կրպակներ. ըստացանի, գրծ. ըստացանով. կամ ըստացնէրն. զայդ պեղէրդ. ի ֆառաոնէրոյդ: Իսկ ի դարուն սկիզբներէն (ՑԾՒ, 903.) Շապուհ Բագրատունւոյն կանգնած մեկ արձանագրին վրայ աւելի բացայայտ աշխարհաբար կամ նորագոյն ձեւեր գործածուած են. զորօրինակ. ի կարբին գեղեցէն եւ նաւէրեն, (եւ ոչ՝ ի գեղերդոյն, ի նաւերդոյն.) եւ ի գեղէրդոյն, անմնախդիր բացառական[11]: Ցք. Հայկական՝ ի տարին երէք ֆառաոնէ կատարեն, (երիս քառասունս կատարեսցեն.) կամ նաեւ՝ Մի ֆառաոնէ առնեն: Հասարակ են անկէ եւրքը՝ Զիմ պղեցդ. իմ հոգեցդ՝ եղակի նշանակութեամբ, ուստի հոգեցդոյդ ածականին ալ բարդութիւնը. նոյնպէս եզ. նշանակութեամբ՝ ի հիւսիսոյ պեհոց՝ բնաւեռոյն ի վայր. (տես քեր. 288. պեցդ:)

4. Ընելի զգալի է նախդիրներու գեղչումը. Հաղբէն հազար, կամ հաղոր հազար նալաճ նորա վիբոյ. լինին առաջեւ, փիկ. է շինին. եւայլն. եւ նախադրութեանց յատուկ ինդրառութիւնը. Զոբովք կամ յոբոք ի վայր. Ծէրանահոդովք ի վայր. (այսինքն՝ ի ձորոյդ եւ ի խոնարհ:)

5. Բայերու խոնարհմունքը կամ ժամանակներուն աշխարհաբար գործածութիւնը. Զչաղացան եւ զէգին էբէ. (եաւ:) Իմ ի կորդոյ շէն պբեալ էր. (եդեալ:) Զնչէ՞ ոք հեռացընել. (մի՞ ոք իշնեսցէ.) սեւեբեա լինի, (լեցի.) եւայլն: Վկայ եմ ոբոբաածէ. (ապարեւոցս, եղեւոցս:)

6. Համաձայնութեան եւ ինդրառութեան կերպերուն մեկ երկու օրինակ բաւական ըլլայ. Եթէ յոյս պայմանէ ստեմք. Թէ ոք այս գբոյս խափանել չանայ. Որ ոք այժմ վճռէ հաոպաոնս խափանել չանայ. (տես

---

11. Մխիթարի չքնաւակարանը Ստեփ. Օրբելեան պատմագրին ալ յատուկ կը բերէ (Գլ. Լէ.) մանր մանր տարբերութիւններով. (ի կերակրոյն. եւ ի նաւերէն.) ասկայն Շահխաթունեանի օրինակն որէ կ'առնուէր, բուն քարեղէն բնագրէն գէր ու գէր հաւատարմութեամբ գաղափարած է. ինչպէս ինքն ալ մանաւորապէս կը յիշէ. (Ր հմ. երես 251:)

վարը՝ Թիւ 8, ծան. 15։) Կրօնաւորքս ամէն ցիրեւ-
ցան եղեն. նոցա հաստատած հայրենիքը էր. իւր ամէն
սահմանօքն։ — Ցայս վայր յիշուածներն ընդհանրա-
պէս գրաբար ոճով գրութեանց մէջ գործածուած են։

7. Ա. յս ժամանակներու լեզուին հին գրաբարէն
զատող մէկ մասն ալ եղած են նորամուտ այլազգի
բառերը՝ իրենց յաճախութեամբն ու նոր ուղղագրու-
թեամբը. ինչպէս կոչնական, կրպակ, (պրակ. հոլով
կամ հնչ-ը-ղէ.) հաբաթ վաստակ, կամ հալալ հայ-
րենիք. ապկաբ. փեղմբաթ. նալէն, եւայլն. սակայն դի-
տելի է որ այդ վերջիններըը միայն արեւելեայ այլազ-
գեաց յարաբերութեամբ գործածուած են։

Վերջապէս այս մեր լեզուին միջին դարը նշա-
նաւոր է նաեւ այն նորանշան երեւութովն որ հնոյն եւ
նորոյն, կամ թէ՝ երկու ծանօթ հայերէնները մէջ-
տեղը՝ բոլորովին միջակային դրիւք, թէ բառական եւ
թէ քերականական տարերքովին ու օրինքներովը մեզի
գրեթէ անհմանալի հայերէն մը կ՚ընծայեցնէ. որուն
սակաւաւոր մնացորդներովը եւ մանաւանդ համարձակ
ի գիր առնուած չըլլալովը՝ հազիւ թէ գոյութիւնը
կրնանք ճանչնալ այսօրուան օրս։

Նոյն ժամանակներուն գրաբար մատենագրու-
թեանը մէջ ալ անպակաս կը գտնուին նորանոր ոամ-
կօրէն բառեր, զորօրինակ՝ ինչ, հարցական. ջէրթ.
կանաչ. խէնի, (խէնիական.) վախէլ. ոռվել. մռթենալ.
ջէրդոց. ասբ, կազմած. չիպակ, եւայլն. աւելի յաճախ՝
նոր նշանակութիւններ, ինչպէս՝ վապռակիմ, վաստրկիլ,
փիսկ. շահիմ. եւայլն. նմանապէս բառերու ձեւերը,
քերականական կազմութիւնն ու գործածութիւնը
տեղ տեղ շիոխած է ժամանակին աշխարհաբարին
հետ։ Իսկ ինչ դարէն սադին գրաբարի մէջ ալ կը
կարդացուին՝ վախիոթ, ձիթ, հասկանալ, պոխիլ, ձնիլ,
ձախիլ, (վաճառել.) եբախայ, (մնտուկ.) եւայլն, եւ-
այլն։

8.

Պատմութիւնը միայն մէկ ուտմամբ կ'անյիրնէ զմեզ Բագրատունեայց իշխանութենէն՝ անոր յաջորդող Հարստութեան։ Նմանապէս լեզուն՝ քանի մը քայլ միայն ունէր առնելու՝ որ ինչպէս նոր պետութեան մը տակ՝ նոյնպէս նոր եւ օտար երկիր մը փոխադրուած տեսնէն ալ իւր յառաջացած վիճակին մէջ գործունէութիւնը շարունակէր։

Շատոնց ի վեր երկու լեզուաց տէր եղած ազգին քով խոտորնակ համեմատութեան մը մէջ էին անոնց ընթացքն ու համարումը։ Որչափ որ գրաբարին՝ իւր երագ անկմանը մէջ բարձր էր յարգը, նոյնչափ ալ աշխարհաբարին յարգը նուազ էր իւր օրթուօրական զարգացմանը մէջ[1]։ Սակայն նոր լեզուին կենացն ու գոյութեանը վրայ բոլորովին անտարբեր կամ առանց ազդեցութեան կը մնար այն հասարակաց ըմբռնումը, այսինքն չէր կրնար ընթացքը խափանել, ինչպէս նաեւ բարձր համարումն անօգուտ էր գրաբարին՝ որ կամայ ակամայ ուսմունքէնին կը խոնարհէր օրէ օր, եւ իւր անկմանը հետ աշխարհաբարով կը պղտորէր. մանաւանդ որ նորամուտ տաղաչափութեան առթիւ շատ աշխարհաբար ձեւեր ու բառեր հասարակ եղան գրա-

---

1. Այնպէս որ միշտ աշխարհաբար մասը՝ իւր ամբողջ մատենագրութիւնն ունենալէն եւեթն ալ՝ դեռ գռեհկաց կամ գեղջկաց բաժինն համարուած էր. այսպէս չէ՞ բառը, թէեւ գրաբարի մէջ ալ բաւական գործածուած՝ գեղջկաց բառ կ'անուանէ Շնորհալին. "Զանազան եւ պէսպէս հայհոյութեամբ, որ ըստ գեղջկացն բարբառոյ չէ՞ (կամ է՞) անուանի, եւ ըստ գրոց սովորութեանն՝ անէծք եւ թշնամանք։" Ուրեմն ժ դարուն մէջ հասարակ եղած ձեւերն անկէ յետս դար եւեթը դեռ գռեհկաց կը կոչուին, եւ ԺԴ դարուն սկիզբներէն Ցոհ. Երզնկացի կը գրէ. "Ի վաղուն, զոր գռեհիկքն յէ՞ս ասեն։" Միայն Մեծն Վարդան (ԺԴ դարու մէջ) յանձն առած կ'ենթադրեայ աշխարհաբարն իւրացընել, գրաբարը նախնեաց թողուով. երբ որ կ'ըսէ "Առաւօտուն, զոր մեք վաղն ասեմք։"

բարի ալ։ Բայց վերջապէս ժամանակին եկած էր իւրաքանչիւրոց գալափարին ու յօժարութեան դէմ՝ հարկին պահանջմանը տեղի տալու. եւ իրօք ալ այս ատորին դարուց սկիզբներէն՝ կարօտութիւնն զգալի եղած է բուն ռամկօրէն լեզուին ալ փոքր ի շատէ յարգ տալու եւ նոյն լեզուաւ գրքեր շարադրելու՝ ժողովրդեան ի մերձաւոր, ուղղակի եւ անմիջարձման իմանալի ըլլալու համար[2]։ Այսպէս ծ դարէն ետքը նոյն զանազանութիւնը գործնականապէս ալ հաստատուած կը գտնենք երկու լեզուաց մէջ։ Առաջինը, գրաբարը, որ աւելի գործածականն է, դիտնոց եւ եկեղեցականաց ուղղուած՝ նուիրեալ է ճառերու, շարականներու եւ ուրիշ քերթուածոց. երկրորդը, աշխարհաբարը, ժողովրդեան կը խօսի, եւ սակաւ կը գրուին՝ առակներ, տաղեր, մշակութեան ու բժշկութեան գրքեր, եւ մանաւանդ հրապարակական արձանագրութիւնները, անտարակոյս նաեւ նամակներն ու նմանները. որով բաւական գրաւոր մնացեալ է՝ համբաւած ունի այս ատորին դարուց մատենագրութիւնը՝ բովանդակ ժամանակակից կենդանի լեզուին առած եղանակաւորութիւններովն ու որոշ կերպարանքովը։ Ետ դարձնալ նոյն երեք յատկութիւններէն դէմերինն կ՚ելլեն. անմշակութիւն, անհիմնաւորութիւն եւ օտարութեանց յաճախութիւն. սակայն նախնեաց հանճարեղութեամբ աւելի գրուածք ունենալով՝ կը դիւրանայ մեզի այս նոր լեզուին քերականն եւ բառական հանգամանացը հետ ոգին եւ ներքին վայելչութիւնն ու սեպհական գարդերն ալ ի մերձաւոր ու մանրամասն դիտել եւ ճանչնալ։

Հայոց՝ ուրիշ ազգաց հետ յայտ կատարեալ ընթացակցութիւնը բոլորովին իրաց բնութեանն ու ժամանակին հանգամանացը համեմատ էր, այն ա-

---

2. Մխիթ. Հերացւոյ բժշկապետի աչխարհաբար լեզուաւ գրած «Ջերմանց մխիթարութիւն» գրքին գրաբար յառաջաբանին մէջ կ՚ըսէ հեղինակը. «Ընթերի զսա գեղչուկ եւ աթձակ բարբառով, զի գիւրահաս լիցի ամենայն ընթերցողաց...» (յամի 1184։)

տեղներն որ հին դասական լեզուներն ալ ծնունդ արձակած էին, մանաւանդ թէ իրենց հարազատ յաջորդներուն ինքնագլուխ գործունէութեան ասպարէզն անցնիլն ակած էին տեսնել։ Ասոնք ելած շառաւիղները, որովհետեւ մեկ ազգայնութեան հետ կապուած էին, հարկաւ ամէնէն առաջինը պիտի բլլային զատ եւ անկախ գործելու. եւ այնպէս արդէն թ դարուն կէսէն նորագոյն դեռ կէս քարբառոս նոր-լատին լեզուաւ կը գտնենք հրապարակական երդման գիր մը գրուած. (տես երես 41, ծան։) Ցոյնը, անշուշտ հելլենարէնի աւելի հետամուտներ իր մէջը պահած բլլալուն համար՝ հագիւ ԺԱ դարուն վերջերը կամ մանաւանդ ԺԲ դարուն մէջ կրնայ սկսիլ աշխարհաբար մատենագրել[3]. որովհետեւ ազգայնութեան զգածմունքը պէտք էր որ մեծապէս մտագիր բլլար այնպիսի՝ սքանչելի հնութեան մը անկորուստ պահպանելուն, եւ նախնեացդ լեզուին՝ դարէ դար ակներեւ անկմանը մէջ ալ միշտ խնայող բլլալու։ Սակայն ժամանակը դարձեալ յաղթող եղաւ։ Նոյն է հայերէնի ալ վիճակը։ Մեր հին արձանագրութեանցդ քարերը՝ երեք դարէ ի վեր հաստատ հիմունքն եղած դնելնիս մեր նոր դրականութեանդ, հագիւ թէ ԺԲ դարու մէջ աշխարհաբար մատենագրութեան չէնքը բարձրացած կը տեսնենք։ Բայց յունարէնի հանճարեղութեան մէջ աւելի զարմանալի են երկու նոր լեզուաց կամ երկու նոր աշխարհաբարներուն ներքին հանդամանքը, որոնք շատ նկատմամբ իրարու հետ նոյն կամ նման բլլալէն զատ, դիւրաւորաբար օտար բառերու գործածութեան մասին կը նոյնանան հաւասարական միաբանութեամբ մը։ Ալ միայն արեւելեան այլազգի բառերու անխտիր

3. Կարծեաք միայն կը յիշատակուի Սիմէոն Սեթիոս ասուն մեկ մը (1075ին մտաերը) ժամանակագրութիւն մը նոր յունարէն լեզուաւ շարադրուած. (տես Լէոն Ալլատիոս, Սիմէոնեանց գրութիւնը։) Իսկ աշխարհաբար յունարէնի առաջին հնդինակ համարուած է յաջորդ դարուն մէջ Թեոդոր Պրոդրոմոս, (ռոմերարար ն Πτωχοπρόδρομος կոչուած, այսինքն Աղքատաս Կարապետ։)

յաճախութիւն կը նշմարուի նոյն հայերէնին մէջ, որ դրացի մերձաւոր ազգաց ազդեցութեանն արդիւնք էր, այլ նաեւ լատին եւ փռանկ (իտալ. եւ գաղղ.) լեզուաց բառերը կը սկսին հայանալ, ինչպէս որ Յունաց մէջ ալ նոյները կերպով մը հելլենացած՝ նոր լեզուին տարերքն սկսած էին ըլլալ։

Թանաւորական զգացման դպչող են գլխաւորապար այլազգի բառերով հայերէն բարդութիւնները, ինչպէս նաեւ կէս գրաբար եւ կէս աշխարհաբար բազադրեալները. զորօրինակ՝ ղեկտուղել. խոպբեր. ածնամէկ, (ամէն մէկը.) ջրոսոյանայեաց, եւայլն, եւայլն։

Բայց անկերպարան կոչելնուս գլխաւոր պատճառն է՝ չէ թէ միայն ամբողջ աշխարհաբարին մէջ տող մը կամ քանի մը տող միահետ գրաբար կամ կէսուկէս գրաբար հիւսելու սովորութիւնք[4], այլ մանաւանդ միեւնոյն բառին, միեւնոյն տլսլմանն կամ խոնարհման եւ միեւնոյն ածանցին՝ մէկ նախադասութեան մէջ երկու երեք կերպ անխորհ գործածութիւնը, նախդիրներու անհաւասարութիւնն անհաւասարալի կերպով, եւ ուրիշ նմաններ[5]։

Որչափ որ այս ինքնակաց լեզուն անմշակ եւ անյարդար ալ անուանենք, դարձեալ չի կրնար ուրացուիլ՝ որ աւելի արտաքին պարագայէ մըն է ստոր

---

4. Օրինակ ըլլայ բուն աշխարհաբար գրութեանց մէջ խառնուած գրաբարի պարբ ե ածնոյն հարցոյ որ չբչլոխան ոբոխոս ի հոգս է առել, ե- առնչի ֆոյն բչլո-ութեան վկոսոբեսն, որ քննե աղէկ եւ իմնայ վան ածնոյն ցեղ վկբմանն ֆէոո-ութեան, ե- իւր ըննդ ասոո-ել է ներմերոյն բչլո-ութեանս առնե։ (ԳԲ դար։)

5. Ասսիկ միեւնոյն խօսքին մէջ հին եւ նոր ձեւերն անխորհ գործածուած. Պարդիկը զոդայ ծառերն ի վայր գային. — այդ ինչ մարդիկը էր որ գմատղաչ ծառերն ի վայր կ՚ գայ։ Պարդ որ վերջն թողու եւ այլուի չայն դեղն դառնայ։ Թեմեւացուցէք որ կոխ չակել. — ի մէկ դիմաց լծեցէք զի խոխոել կոբչչ։ Ընդ ի ականջն հոսա եւ ընդ մէկայլ դէշն ի դուրս ելաս. — ընդ ի ականջն հոսա եւ ընդ մէկայլ դէշն ի դուրս ելաբ։

պատճառը՝ քան լեզուին ներքին էութենէն, այսինքն միայն գործածողներուն անմտադրութենէն կամ մանաւանդ ոամկօրէնի վրայ ունեցած գաղափարէն, ուր որ անոր հակառակ՝ նոյն լեզուին էական նկարագիրն է այն բնական քաղցրութիւնն ու կոկութիւնը՝ որ կ'առնու կէս մը նախդիրներու գործածութենէն, կէս մը սեպհական մանր ոճերու յաճախութենէն եւ մանաւանդ մասանց բանի որոշ դասաւորութենէն ու շրջմունքներէն, որոնցմէ զուրկ է մեր արդի լեզուն: Եւ թէպէտ բովանդակ առած եղանակաւորմունքովն աւելի մեր աշխարհաբարին մերձաւոր ըլլայ քան գրաբարին, այսու ամենայնիւ հին մատենագրականին պարզ մասերն ամենեւին օտար չեն հնչեր իւր մէջը. իսկ ուր որ միջնդարեան գրաբար մը խառնուի՝ անմիջապէս կ'եղծանէ ներդաշնակութիւնը եւ իբրեւ իրական արատ մը աչքի կը զարնէ. ինչպէս այս խօսքս՝ "Թէ որ վ֊մ մեկնեսցէ պեսէլ.,, փխկ. Թէ որ վ֊մ պեսէլս մեկնեսցէ:

Հայերէն լեզուին պատմութեանը մէջ այս ոամկօրէնին դիրքը իւր ժամանակին ինքնին կ'որոշէ. այնպէս որ այս լեզուին աստիճանին դասաւորութիւնը նոյն է ժամանակագրական դասաւորութեանը հետ: Եւ թէպէտ միայն քանի մը որոշեալ ձեւեր փոփոխելով աւելի հիմակուան կենդանի (մանաւանդ գաւառական աշխարհաբար) լեզուն կ'ելլէ քան թէ գրաբարը, սակայն եւ այնպէս ճշմարտութենէ հեռացած չենք ըլլար, եթէ զինք բուն գրաբարին եւ արդի լեզուին ճիշդ միջավայրը դասենք. — այնպէս որ կարող ըլլանք ըսել՝ որ եթէ ԹՒՆ, ԹՒ դարերուն Հայը լոկ սովորութեամբ եւ վարժութեամբ ու յաճախ լսողութեամբ կրնար դէռ պարզ գրաբար մը հասկրնալ, ասոյգ է որ Դ եւ Ե դարերուն Հայուն ասոնց կենդանի լեզուն բաւական օտար կը հնչէր: Մանաւանդ որ հոս ալ նախնեաց այնքան համար բրած դիտողութիւններս կրկնելու ենք՝ Թէ այս ժամանակներուն ալ մեզի Թուցած ոամկախօս գրուածքը, ինչպէս ցայս վայր բաւածնեալն յայտնի է, դէռ մինչեւ որոշ աստիճան մը միայն ոամկօրէնի կ'իյնայ հասարակօրէն, կամ Թէ՝

ժողովրդենէ հասկըցուելու չափ. որով կենդանի բար-
բառոյն ամբողջական կերպը դարձեալ թաքուն կը
մնայ: Բայց մանաւոր դիտելու արժանի բան մ'ունին
այս դարերը: Թէ նոյն աշխարհաբարին մեծ մասը հա-
սարակօրէն գրաբար ձեւերը կը գրաւէին, կամ որոշ
չափ չէր պահուեր երկուքին բաղադրութեանը մէջ,
կրնայ ըսուիլ թէ երկու լեզուաց սահմանները դեռ
ճշդիւ որոշուած չըլլան, կամ մանաւանդ աշխարհա-
բարին կերպը դեռ հաստատուած չըլլայ գրողներուն
մտացը մէջ: Թէ նոյն ատեններուն գրաբարին մէջ
ժամանակակից առմկօրէնէն քերականական կազմու-
թիւններ կամ նոր նշանակութիւններ կամ նաեւ
ամբողջ բառեր կը խառնուին[6], եթէ դիտմամբ ըլլայ՝
եթէ անմտադրութեամբ, դիւրին է մեկնութիւն մը
գտնել: Բայց դժուարին է մեկնել այն պարագան՝
թէ ինչո՞ւ նաեւ զուտ գրաբար գրուածոց մէջ յան-
կարծ ընդ՞ մը, կո՞ւ մը եւ ուրիշ յայտնի առմկա-
կան աւանդութիւններ կը մնանեն: — Պատասխանն ան-
դրադարձ հետազօտութիւններէն սպասելու ենք:

Իսկ հիմակուան աշխարհաբարին հետ բլլալու
համեմատութիւնը կը դիւրացընենք՝ միայն երբեմն եր-
բեմն երեւան եկած եւ համարձակ գործածուած նո-
րագոյն ձեւերն ու բառերը. որոնցմով կը տեսնուի որ
գրեթէ հիմակուան լեզուն ըստ էական մասին արդէն
ձեւացած էր ասկէ իբր 7 դար յառաջ, կամ թէ աս
ան կենդանի լեզուն է՝ որ միեւնոյն ցայսօր գաւառներու
մէջ տեղ տեղ պահեր է իւր կենդանութիւնը: Գրա-
խառոր կերպարանափոխութիւն յառաջ բերողն, այս-
ինքն այս լեզուն գրաբարէն զատող եւ առանձին կեր-
պով մը աշխարհաբարի դրօշմ տուողն եղած են՝ կո՞[7]

---

6. Քանի մ'օրինակ տես 7 թուոյն վերջերը. (երես 145։)

7. Կամ Նախնական ձեւովը՝ կայ է՝ ուրդի, (կը պատա-
հի.) կայ է՝ դիպի. կայ է՝ շարժի. կան՝ ա՝ տեսանենք, (կը
տեսնենք.) եւ կամ ամփոփմամբ ու կրճատմամբ՝ կա՝ դիպի. կա՝
լինի. կա՝ եղնէ կամ կ'եղնէ. կ'եռայր. կ'այրնէ, եւայլն: Տես
ՔԵր. երես 76 եւ 97։

եւ նա[8] (լը, նէ) *մանրիկները. բառերու ձեւերն որոշուած են սլմանդ եւ ամիսումիանդ հետզհետէ յաճախութեամբը*[9]. *նախդիրներու գեղչումը կամ յաւտուկ գործածութիւններն*[10] *ու քանի մը հոլովներու եւ*

---

8. Ցեւս սկզբնաւորութիւնն ու գործածութիւնը՝ Քերակ. երես 99։ Նա կամ Նայ՝ եական մասն էր եղած լեզուին, եւ շատ ուշէն յաճախած՝ քան թէ մեր նոր ասպիօրէնին մէջ։

9. Էիթոց, այգուց. լէրբ, լեարդ. վէրբ, վեարդ. ծկի, ձիակ. ձնաւ, ձիւնաւակ. խրէխ. խաւթէլ. անձաւթ. գոբը կամ գոյբ, ոճ. լոպ. ամպոյ, անապակ. ըլտմա ձոյ. — վռիլլ. ծաղկիլ. գոպիլ. օձնել, ծդնել, կամ օձնել, ծդել։ Պատրաստ որ չբնի։ (զգոյշ եղիր որ չկտրես) Ձկարէ խոթ մի խոթրէլ։ Հաւքցնել, ագուցանել. ցամաքցնել. խառնիլ. պոռնկիլ. ընդել. խազալ. խազաղիլ. (անմտագրութեամբ գրուած կ'երեւան՝ խազալիլ, ազալիլ ու նմանները, փխ. խազաղիլ, ազդիլ. բայց վերջնեղոյ հետ յարաբերութեան մէջ կ'երեւայ եւ դարու ազդմազդիլ կրկնաւորը.) փոշինել կամ փոխնել, քաղ հանել, խոտ մաքրել. գիմբալ. իբեռնալ, փխ. երեւնալ. չկոթած, յատկած, խոցած, եռացած. եւ մանաւանդ բարդութեան եւ ածանցի մէջ՝ առանց յօգակապի, կոլոմ, չաթակամ, (ինչպէս.) աբեռ-գէր, արեան տէր, (արիւնապատրաստ.) խաւսալ. հաւսալ. սալտրապ, (չափազանց աշխատասէր.) ցանգալ, ցանգոյ. կոթողակ. ազնգած. տես նաեւ վերջը՝ Փիւ 5, ծան. 21—26։ Հոլովներու մէջ՝ թափելցայ յոխտա, յագէրայ. եկտա, այգէրայ. փոհանի. քահանայի. կամի, կանեփի. — լքեն. գալոյ. կոբեց. կոբեց յանձնիլ. Քանիլեն, քանիլեն, քանիլեռվ. նշանովե. գլխէն, գլխեռան, (տես գլխան ե գարէն։) Եիւ օթեւ կամ եիւ օթեր. գուք էք լոէր։ Եիւ կատարելցի գերամարիլ. որ չինած տունն եիւ անանգագ օթեվան լինի. (արձագր։) Օգոխց. քանից. պահի. քանի՞ էտրեռսի։ Կայ նաեւ գրաբար ձեւով կրատարակերպ՝ ամիսումիանալ, վ՚այն այլ եկ քանից։ Շատ հիներէն (1033.) կայ արձանագրած՝ "ի սեզոնէն ընկալայ գինեռամս.,, եւ անկէ քիչ ետքը "հոռոցամ բարի ընկալայ.,, Հաւասարակ են անկէ ետքն առանց նուի՝ քաղէդ, քաղէդի. գետ միս, գետին միս։ — Պարձեալ գրի յաւելուածով կամ զեղչմամբ՝ հօրի. հօանդ. հնդամիր. հոգնիլ. առաջալ. առանձակ. առաջրիլ, եւայլն։ Ցեւս Քերակ. երես 280—282։ Հին նախնեացմէ կը գտնուի՝ լաստալ, փխ. լճատալ։

10. Իմ մտածան պատաբաձիլ. (նեբզոյ։) Կանկնեցի առաջ նշանս։ Պատիրազմ ելան. մտա ածի. ինչն, (ի ինձնէն։) Ցարդ է գարձեալ, (յարդ է գարձեր.) ես հօր ժամանակին, (ի քո հօր.)

ժամանակներու նոր կազմուխիւներ[11], եւ մանաւանդ նոր բացատական բայերու չէնքը՝[12] քերական-

---

ական էնլիր երիւսյի. զնուղս չալի գնէին. Իրէց դնել. — նոյնը գրաբար ոտաղափուխեան մէջ ալ. Եմուտ պօրթէլ։

Ցոռոք մըտեր ընդ քահանին՝
Իամեալ բազում ազգ գոսին։

կամ յատուկ ոճերով՝ Գլորեցաւ չիին ի նէրս, կամ ի Իէյէրն ի նէրս. գնալ ծոլը ի նէրս, եւայլն. ուսան Հիմայ Ճաացան են՝ էրեան է վէր, ոլոնէն է վոր, եւայլն։ Ա յապէս գործականին ալ չատ անգ առանց ատ կամ ը նախդրի. Այն տեղէն չէ գնար. այն մարդն իմ գոռնէն անցանէր. եւ ինքն խօսել եղաւ։

Ընդ հակառակ սովորական է նաեւ կրկնած նախդիր. Ջայս գաձին. յեզկ է յատազան մտէ. ի յայն է յերկը նիւթ եւ բոյն, եւայլն։ Ցես վերը՝ թիւ 5, ծան. 65։

11. Ա յն, այնոր, յայնոր կամ անկից ի վեր. այնվ, այնոյ, այնով, յայնոյ, այնվէ. Ինչ. յէ-որ-ինչ. էօ-էհանդիպ. յատակվէ. Ինչէ. յատկէն Ինչէ. այն էրէ-էկն. (է) Նէրէ-ակ. (է) գրո-ղ-էհետ ընկէրոջ. էօ-ոլ կամ էրկոչդրէ Իագաւորին. է գէրվէ. (ժամանակին գրաբարն ալ ունէր՝ Իոկլվ. Իոկնոյ.) բէրնէ, բեռանոյ. օրէ. գլայէ։ Դուռնի ի գուռն կու մնըայր. Ինչ պղպեղի հոտ չար. Ինդրվ. էկրտ կամ էրկնէ, քերան. օրհնութիւնէր. Էնդրութիւնէր. օրէր. ալէր. լռեցան. է քանէնէտ. յորդեցի յորդիքը. շատ էօրգուռնա. պօրճոտնի. Նշանէայս. Ինչիկրաօս. Ճորնէրին, (ծառանեցուն.) Ասրգնոց. է գուռնէրուց. է պօրգորգնոց։

Կանինչնէ, կանգնեցաք. Իրէնէ. գոսի. ոչ զբք գոցյ. Տրաս. Իալա. գրին. գնան. Ինչ. Ասյէր ասաս. Ինգնին. հեՀնէ. Նօգնչուսը. եւ կրբր. կու գոսի. որ վնաՀանս. պօսեր. Ինօրսին։ Բաւական յանճախած են նաեւ բայերու երկրորդական ձեւեր. Ցինաս առալեւ իւր. բեր որ գնանան. Հասն հով հարս. Ինեսոմ է վայր է ծառէս. գնանալ. հիննալ, եւայլն. ոմանք գրաբարի մէջ ալ գործածուած։ Ե՞ կամ արի. — Իներ կամ Էրեկ. — Էրէր կամ Էրեր. տես Քեր. Էրես 72։ — Ա՛նկամ նան ձեւեր են՝ Նայեց որ չերեաս (Նայեցաս որ չտեսաս.) տես թիւ 5, ծան. 77. Գոռնէց. Իանանէլ, կրբր. (գրբր. Իանալ բայէն.) Նդրնպես գրաբար դրուածոց մէջ՝ ըմպեսց. ընգոռնէցէ, ընգոռնէալ, եւայլն։

12. Բացատական բայերուն բազադրեալ մասերն ի սկզբան Հնագոյն ասակ. ձեւոյն են՝ նախդրով եւ անեզեւաւիով. (տես Քեր. Էր. 87.) բայց յետոյ նախդիրն ալ կը զեղչուի. այսպես. Ձին է հոսանալ. ի է հոսանիլ. Ա՛արդ զմարդոյ զնարհուրդն ի՛ է՛ էրթալ. ի՛ է լոյթիլ. — կամ աննախդիր՝ Ա՛Էն Ինչ լոյթիլ. ի՛ գոռնալ. Ինին Իօթիլ ասանիլ. ի՛ վերիլ։ Եւ վերջապէս

նմանեան յատկութիւնքն եղած են լեզուին. եւ վերջապէս իւր նախնականէն (գրաբարէն) բաժնած ու հեռացուցած են զինքը՝ շատ նորելուկ բառեր[13] ու նշանակութիւններ[14], խնդրառութիւններ[15], եւ օտար

ն վերջաւորութիւնն ալ նորագոյն ձեւով չէի փոխուած, ըՀՐ ՝ոչ ուսուցիչ, եւայլն: Նոյնպէս հիմնականին նման՝ ի՛ մակբայի տեղ ու կամ ն կու գայ բաց ի հրմ. Չէ դէմքէն. Զգացատ ըէր օր չխաբուիս. Նաեւ գրաբար քերթուածոց մէջ՝ Չի ընծեռցուք ալ ձանձրանան. այսինքն՝ զի ի՛ ձանձրացին:

13. Հիմնական աշխարհաբար բառերուն գրեթէ ամէնքն առարին գարերուն մէջ հասարակ եղած կը գտնենք: Ագի. ֆէլ. ազատ. արիւն. ֆիլայլ. ճկո. ճոպ. ափեն, ժամանակ. փէլ. ջուփ, չոփ. օրլոփ. պոպ, որմ. հանուփ, կատակ. հանուզ, բաժակ. խիս. խուրջ հայիլ. փոխ, փափուկ. ուփուր, աքաղաղ. պոխիլ. խըճուլ. ագիներ, նոյնիլ. փակիլ. փիգոխիլ. սաչիլ. ծոխ գինի, եւայլն. եւայլն: Նոյնպէս հասարակ եղած են ինծալ, կալ. առնիլ. երթեխնալ. խոխնալ. յատնիլալ. խանճիլալ. ծոփիլան կամ ծոփալան ի քաղաքն, եւայլն:

Պատգրութեան արժանի են նորաձեւ բաղադրութիւններն ալ. ի ինչ փիլ ուտելին, (ախորժ.) ֆլ հիպ մեռանիք, (փոխադամայն.) ինչ կը, (ապա թէ ոչ.) գնաց լսած ի՛ իս տունն. չէ՞նչ գիլ, (ուր.) քո ցաւդ ալ դեղ չկայ՝ տան սբ . . . : Հանց սբ. փաթ սբ. ավ սբ. ավ ոփ սբ. ինիք սբ. փիլ սբ. — այս վերջիններն եւս են ինչ որ եւ ինչպէս, (ինչ նշանակութեամբ.) իսկ ինչպէ՞ ամփոփում է փխկ. ինչա՞ է, (մինչեւ ի:)

Դարձեալ հին բառերու արմատներ մինակ գործածուած. եփ. խա. ձեռ, եւայլն: Գեղեցիկ են գրաբարի կերպով ձեւացած կամ թերեւս հնուց ձեացած մակայակերպներ. Ես ընդ խա. եփ ընդ եփ, գեռ եռալու, գեռ եփուելու տանեն. Ինչ ընդ ինչ, թափանցանց. (անմնացորդութեամբ գրուած կը գտնուի նաեւ՝ ինչն ինչ.) պոռ է պոռ. հիպ է հիպ կամ հիպահիպ, կրկին կրկին. շարունակ. եւայլն:

14. Ծոխիլ, վաճառել. խիլ, ըմպել. հալ, հողմ. հաւանիլ, նար նշենի. հանիլ. ոլորիլ, (ետ) գառնալ. պորտաւ, զգույշ. փորիլ, տեղը. անգարչ, կատակ. սահմանի, սովորութիւն. քան, գործ. ինչ, փիկ. զինչ, մինչեւ, պէս. փոփիլ. ըսփիլ. փրլիլ կամ փալ. ընչ, եւայլն. տես Քերակ. եր. 316: Որ զարհնեն պարկեշտչեն. այսինքն չափաւորե, նուազցընե: Պարկիշտ եւ ջլուայր կերպաւ կուր. (նուազ եւ չափաւոր:)

15. Ինչպէս այս լեզուին ուրիշ մանաւորութիւնները համառօտիւ մնայն եւ հարեւանցի յատակ կը բերենք այս տեղս, նմանապէս խնդրառութեանն ալ միայն մէկ գլխաւորը

*բառերը՝ բնիկ ածականներով Հայաստան[16], — որոնք ա-
մէնքը կէս մը ժամանակին յատուկ են եւ կէս մը նոր*

---

*գոհ կ'ըլլանք յիշելով։ Մեր ասմիկը սովորած է ուղղ. եւ
Հայց. հոլովներուն նոյնաձայնութենէն ծագած հոմանիշաներ
դարմանի՝ Հայցականի տեղ տրականը գործածել, (որն որ Ցօա-
կանէ - Հայցական կը կոչենք ընթացքին մէջ.) որ մինչեւ նաեւ
գերանուանց վրայ տարածուած է, եւ հիմայ մեւս գաւառա-
կանութեան մէջ աւելի յաճախութեամբ կը տեսնուի։ Ա՛յս ան-
կանոն խնդրառութիւնն այնչափ հին է նախնեաց ասմկօրէնին
մէջ՝ որ ԺԱ դարուն կէսէն արձանագրութեան մը վրայ կը
կարդացուի. "Որ ոք այս վճռ հատոփոս խափանել չանա...
թէ ոք այս երդս խափանել չանա, այսպիսին նզովս չարաչարս
ընկալցի ի սրբս լուսաւորչէն Գրիգորս.,, (Շ. 1051.) նոյնպէս
աւելի հետքերը՝ "Որ այս հատոփ պահմանիս եւ ահաւ վճռիս
խափանել չանայ.,, (ԶԻԳ. 1274։) Գրքերու մէջէն՝ Ա՛յս Երբոր-
դիս Բարակ անուանեն. եւայլն. (այս վերջինը տես վերը b
դարէն, երես 107։) — Անատակակոյս ասոր սկզբնաւորութիւնն
մըն էր ի դարէն գալ՝ որ իջանելէ եւ էնդի խաղալէ.
(պահէ որ իջնանք ու գուռնս խաղանք։) Ցետ վարը՝ արեւելեան
գա-. Ձնհաւթէի խաղալ. Թիւս. 9, Դ։ Ա՛յսպէս ալ ասորին գա-
րուց գրաբարին մէջ ըսուած է՝ "Փանչ ծաղկանց ծոփի հաբ-
կանեն.,, փխ. ծոփս կամ ծաթ պնծոփ։

Խոսւամբ կասկածելի եղած է ԺԱ դարու մէջ. յատկապէ
բերուած հին հեթանոսական հայերէն երգի մը վերջին տողը,
"Մենք փող հարուածք եւ թմբկի հարկանեաք.,, (տես Գամ.
մատենագրու. Հայոց. էջ 40, ծան. 3.) որուն հարցաբ բայէն
զատ՝ որ քիչ մը վերը տեսանք, (ծան. 11.) խոչիի հարկանել
խնդրառութիւնն ալ կատարեալ միջնադարեան է կամ ամ-
կան։

16. Ա՛յսպէս են՝ գրոփել, ուղղել. (պրսկ. պիւրիւան,
դրուսւ.) խոլտիլ, սխալիլ. (արաբ. զլտի, խալտա.) հլել,
սոանալ. (արաբ. փուլ, մուլք.) խոլիլ, թմղուլ. հրաժարիլ.
(արաբ, խերտ. թարկ.) ղղնիլ. խոլտիլ, ոլորիլ, եւայլն. տես
քեր. 281 եւ 335։ Նոյնպէս Հայերէնի ձեւ առած են՝ նշա-
փակ, օսլայ. (պրս. Նիշանիք.) փողոպ, պարկ. (պրսկ. խասպիք.)
ձիպակ, անդիկ. (պրսկ. ձիվիկ կամ հին Հնչմամբ ձիպա.) փոռոպ,
մորուկ, յաւանակ. (պրսկ. ոիւրիք.) այս երկրորդ տեսակին
հին լեզուէն ալ անպակաս են օրինակներ։ — Մխոր, մխ
լարդելու կոչդ. (արաբ. ֆեճոր.) որ ոմանք ալ տոպորիլ կո
կ'ըսեն։ Ջուլերոյ փոկերն կապել, այսինքն՝ զիօղկաց. (գղղ.
soulier.) ճնիլ ; երիկ. (գղղ. genisse.) փոմիկ, օրիորդ.
(իտալ. damigella.) լանիկ, կամ լանիճ, ձեռնոցներու կոնք.
(յն. χέιρωδον.) եւայլն։

աշխարհաբարին հետ նոյն[17]։ Բայց վերջապէս ամէն հանգամանքը մէկտեղ մտածելով՝ մեր նոր հայերէնն է, չէ թէ սկզբնաւորեալ միայն՝ այլ եւ կերպաւորեալ, սա էական տարբերութեամբ միայն՝ որ շատ եւ շատ գրաբար ձեւեր, նախդիրներ, բառեր, եւայլն, դեռ կենդանի էին եւ ռամկականներուն հետ քովէ քով կը գործածուէին[18]։

Այս լեզուին մանաւանդ ուժգնութեանցը վրայ հարկ չենք համարիր այս տեղս երկարել. վասնզի շատ անգամ քերականութեան ընթացքին մէջ առիթ կ'ունենանք այս մէկին հայերէն լեզուն՝ հնոյն եւ նորոյն հետ համեմատութեան բերելու՝ նախնեաց կամ առողին դարուց ոսկեղէն անուամբ[19]։ Միայն քանի մ՚օրինակ յառաջ բերելով գոհ ըլլանք, որոնց առաջ-

---

17. Նոր աշխարհաբար կ'ըսենք՝ ամէն գաւառականները մէկտեղ առնելով, վասնզի շատ բառեր, ձեւեր ու նշանակութիւններ, որ մեր մէջը հիմայ խափանուած են, մեծաւ մասամբ ուրիշ գաւառականներու մէջ դեռ կը գործածուին. ինչպէս. հանց, հենց, այնպէս. պարայ, անգամ. գոթէլ, չինել. նոր, պինչ, (փխ. ինչոր. ծան. 13.) հօրքս, հօրքն, (հիմայ՝ հրքս, հրքն,) աւասիկ, աւանիկ. կնդմոտ, կնիկ մարդ, եւ ցայսօր կ'ըսուի Խիւրմոտ. — փնտռալ. փնտալ. տռնտալ. եւայլն. — ծոփ, փխ. քով — անկողին, փխ. վերմակ. — ալօրիւ, փխ. (եւ) դառնալ։

18. Երկու՝ գրաբար եւ աշխարհաբար ձեւերուն խառն գործածութիւնն պատճառ չէ միայն գրաբարով խառն գրել ուզելէն, ինչպէս քիչ մը յառաջ ըսինք, այլ նաեւ շատ գրաբար բառերու եւ ձեւերու դեռ կենդանի ըլլալէն. այնպէս որ շատ անգամ հինն ու նորը քովէ քով կը տեսնենք գործածուած, կամ զուտ ռամկական խօսքի մը մէջ բուն գրաբար բայ մը կամ հոլով մը, եւայլն. զորօրինակ. Որտեղ եւ կերթիս. ի ձեռան եւ յոտներն կապք առնես պինդ. Ոչ որ կուգիս. ոչ կենար ի մնան. երեք օր ի հետն եմ գառնալ. (վրան աշխատեր եմ.) վերն ծախէ եւ իրմոտն պահէ. յաղկէ տեղ տնկիս. իմնում ի ծառէս. եւ ուրիշ նմանները. ինչպէս ցայսօր գաւառականներու մէջ տեղ տեղ դեռ ի գործածութեան են նախդիրները։

19. Քերականութեան մէջ յառաջ բերուած ու քննութեան առնուած զլխաւոր մասերուն բոլորական տեսութիւնը կը գտնուի 8ուցակին մէջ՝ երես 495. "Նախնեաց ասացօրէն։,,

նոյն մէջ նստրագիրներըր գրաբար մատուռք են, եւ ու-
րիշ տեղեր եւ աւելի յառաջներն աշխարհաբար ձե-
ով կր գտնուին գործածուած։

"Մկներն ասացին ընդ իրեարս, թէ այդ էր որ մեք ոչ սլէհ[20] ունիմք եւ ոչ եղջիւր։ Եւ սրեցին փայտ եւ կապեցին է գլխնին[21], որ թէ կատուն գայ՝ նա մեք կռուինք, որ ոչ առնու զմեզ։ Եւ ահա կատուն եկն, եւ մկունքն փախեան եւ ընդ ծակն ի ներս[22] մտին. եւ այնք որ զփայտն եղջիւր էին կապել, ոչ կարացին մտանել ընդ ծակն։,,

Հետեւեալ օրինակին մէջ աւելի յաճախ է գրաբար։

"Ա՛յր ոմն հազար խոզ էած ի մի տեղի, եւ իշնք կորեկ բերէին եւ բուէին[23] զխոզան։ Նա իշուանքն ի բա-նէն[24] երբ գային, եւ քուռկինն[25] երթային մօտ ի խո-զերն՝ թէ ուտեն ի կորեկէն. եւ պահապանքն ոչ թո-ղուին։ Նա քուռկինն գանկատէին մօրերուն՝ թէ խո-զերուն անխնայ կու տան թէ կերէք, եւ մեք սովամահ կու լինիմք։ Եւ ասեն իշուանքն ընդ քուռկինն թէ համբերեցէք. այն խոզերն որ կուտեն՝ նա պիտի որ վճարեն զամէն զինչ կերեալ են։ Եւ թագաւորն հրա-մայեաց որ զամէն խոզերն կապեն եւ ընդ մէջ կորեն։ Եւ սկան խոզքն բողոք հարկանել եւ ճիչ բառնալ, եւ ճչէին առաւել քան զայլ կենդանիս։ Եւ ասէն քուռկինն ընդ իշուանին[26], թէ այն ինչ ձայն է։ Նա ասեն թէ կու վճարուին ի խոզերոյն՝ զոր կերեալ են։

---

20. Սլէհ, (արաբ.) զէնք։

21. Գլխին բառին մէջ՝ միայն ն յօդն է ստացական։

22. Ցես վերը (ծան. 10.) ծոէ ի ներս. տէրն է ներս, ա-ռանց ընդ նախդրի։

23. Բուէլ, բուռ տալ. կերցընել. բուծանել։

24. Ա՛յրինքն՝ ի գործոյն. գարի՝ կորեկ կրելէն։

25. Քուռկինք, (յք.) քուռականեր. յաւանականեր։

26. Ուղղագրէն կ՛երեւայ՝ ընդ իշուանին։

Եւ տեսեալ քուռկնոյն զամանչանս խոզիցն՝ դուշային. եւ կանչեցին, եւ անկան յատս իշոցն եւ ասեն, թէ վասն Աստուծոյ, տեսէք թէ գաբէհատ ի կճղակիչքեր ջ կպեալ, կամ կորեկհատ ի կռնակիս: Եւ ասեն մայրերն ընդ քուռկնին, թէ մի վախէք, ով կերպեալ է՝ նայ այն վճարէ։,,

Օրինակ՝ Մխիթար Հերացի բժշկապետէն. (ԺԲ դար։)

"Ցորժամ թոհրի[27] մարդն եւ ոսոն ի քարն դիպի, ի յոլքն այտոց լինի կամ զարկս առնու, նա չանայ բնութիւնն որ սրիւն յղարկէ անդ. ապա տաքնայ սրիւնն ի հոն եւ տաքցնէ զերեական, եւ վերանայ յիրմէն շղպի: Նոյնպէս եւ ձեռքն յորժամ այտչի կամ զարկք առնու, ուռենայ ի յանթքն եւ առնէ զչերմն: Բայց այս չերմանն՝ սրիւնն ժխորած[28] լինի եւ շարժած, զի արեան տաքութիւնն ի ցաւած յանդամն երթայ: Իսկ իւր բժշկութիւնն այն է որ ի բաղանիս մտէ, որ փաղանին[29] ելանեն ի մարմնոյն. աճէ եւ մարձէ[30] զմարմինն առանց ձիրճերոյ՝ որ չեխծկէ[31] զգաղտ ընչահանն. ապա թէ յաւազան նստի, թող չկայանէ շատ՝ որ չշատանան գիճութիւնն իւր: Եւ բժշկեա զայսոցն իւր բժշկութիւնովքն զոր գրած է իւր դուռն[32].

---

27. Թահրիլ, (արաբ. բառ կ'երեւայ՝ փոխ. Խահրիլ.) առապանալ. տաքութիւն ունենալ. բայց խմաստին աւելի հաճիատ կու գայ գիտել, տայֆաքել՝ նշանակութիւն։

28. Ժխորած, խռոված. աղմկած։

29. Փաղլոյ, (փոխ. Խաղլոյ,) գր. ֆոլլոն, (արաբ. պաղլէ.) աւելորդ, անպէտ մսան. հեղինակը կը թարգմանէ՝ յաւելուած։

30. Ճարճիլ, ծաքիլ. շիեղ. — առաջինը մեր ուսմ. ՄՀ ալ գործածական է. երկրորդը Ե գարէն է։

31. Խծիլ, փակել, գոցել. որ հիմայ գաւառական է։

32. Զոր (փոխ. որ) էրած է իւր դռան, որ իրեն վերաբերեալ գլխոյն ՄՀ գրուած է։ — Դռան, տես Քերակ. եր. 335։

զԼեւ ամէն թ-տպիրն [33] պարկեշտ [34] տրա, մինչեւ վճարի Ջերմն։ Բայց ի վերայ ցաւացած տեղացն [35] անճար [36] սպեղանի դիր. հով ձիթով հովցուր, որ անցընէ զտաքութիւնն, բայց հանդ չանաս՝ որ բնիկ [37] չհովցընես զտեղին՝ որ իւրն [38] հմուխիւն չտայ։ Եւ հետ այսոր զայտոցն հովացո հովային դեղերով եւ ի վերայ դնելով՝ զերդ զանտառն եւ վարդի Ջուրն եւ քաֆուրն, եւ այլ զոր ինչ նման են տոցա. եւ ի տուք կերակրոց եւ շատ ի ժուռ գալոյ պատրաստէ [39], եւ ամենեւին գինի չի խմէ։ Ապա թէ աւուրքն ամառային լինի՝ հով տեղիք նստի եւ հով կերակուրք. ուտէ եւ հովային ըմպելիք խմէ։ Ապա թէ այտոցն պինդ լինի եւ խոցոտէ [40] զերթ նեռով, առ սանտալ, եւայլն. զայս ամենս յիրար խառնէ, հին քթան կտաւով ի վերայ այտոցին պահէ. շատ օգտէ. եւ կերակուր՝ մաշի մուզավարայ տուր սպանանախով որ նշի ձիթով եփած լինի. եւ ամենեւին ի բաղանիս թող չի մտէ, եւ ի շատ ժուռ գալոյ պատրաստէ, մինչեւ այս Ջերմն ի կատար գայ եւ ողջանայ։,,

Դարձեալ օրինակ՝ Ամբատ պատմագրէն. (ԺԳ դար։)

"Ունէին որդիքն Մանտալէի բերդ մի խիստ ամուր. եւ մէկն ի նոցանէ ունէր ընդ Պարոն Թորոսի սէր եւ միաբանութիւն։ Եւ խոստացեալ էին Թորոսի՝ տալ ի նա զբերդն զայն։ Եւ երկաւ իշխանն Հայոց, եւ ինքեամբ ի սահմանքն՝ իմաց տրաբ նոցա զգալն իւր։ Ցայնժամ մէկ եղբայրն գայ առ Թորոս, եւ գայնակ մի

---

33. Թ-տպիր, (տրաբ. Ընդտպիր.) կերպ. կարգ։

34. Պարկեշտ, չափաւոր. նուազ. տես ծան. 14։

35. Ցեղոց, հոս եղակի է, այսինքն՝ տեղւոյն։

36. Անճար կամ անճարակ, հարկաւ. ի հարկէ։

37. Բնիկ կամ բնաւ, բոլորովին. ի սպառ։

38. Իւրն, (տրական.) իրեն։

39. Պատրաստ, պատրաստիլ, զգաստ, զգուշանալ։

40. Խոցոտիլ, խայթիլ. — ասկէ է՝ խոցոտակ, խիթք։

պատուական եւ հալալ մի դներ առաջի։ Յորժամ կե-
րան եւ խմեցին, յիշեաց Պարոն Թորոս զխոստումն
բերդին եւ ուզեր կատարել. եւ նա առեալ երդմանն
ասէ. Ձկարեմք տալ, զի մեր Հայրենիքդ [41] է։ Յորժամ
տեսաւ Պարոն Թորոս թէ խաբեցաւ, ասէ. Զայսմհե-
տէ պատրաստ [39] կացէք յիմմէ։ Ի գիշերին եղիր [42] դՀե-
տեւական շուրջ բերդին։ Ի լուսանալ առաւօտին ելին
բնակիչք բերդին՝ ամէն մարդ յիւր դործն. եւ յան-
կարծակի տեսան դքմին [43], եւ փախչէին դար ի վեր ի
բերդն. զներքսի դուռն փակեցին դէմ Հետեւականցն
եւ զդրօսցին չկարացին փակել. Հետեւական խլեց զդուռն։ Եւ Հուր բորբոքեցին ի բերդն, եւ յոյժ
բռնկեց. վախեցան բնակիչք բերդին եւ սկսան փախ-
չել։ Պարոն Թորոս խիստ ուրախացաւ. եկաւ մտաւ ի
բերդն։ Եւ սկսաւ գաւազ եղոյզն չարչարել. եւ նա
լըբենի երեսօք ասէ. Դու Հայ մարդ ես, եւ մեք Հո-
ռոմ իշխանք. ինչ պացխուն [44] տաս մեր թագաւորին,
որ կու դատես [45] զՀռոմ մարդ։ Յայնժամ բարկացաւ
Պարոն Թորոս եւ ասէ. Եւ դուք որ զայր Հզօր եւ զօ-
ծեալ թագաւոր սպանիք, ինչ պացխուն տայք Հայոց
ազգիս։ Եւ եզարկ զնա ի գլուխն եւ սատակեաց։,,

Ա յս ամէն օրինակներուն գրաբարի յատուկ բա-
ւերն ու մասերը մեւեղոյն գրոց մէջ ուրիշ տեղեր
ռամկ. ձեւով ալ կը գտնուին. զորօրինակ՝ այչնել,
այնել, անել, փխկ. առնել. — առնէ, փխկ. առնա-
— ելնել, փխկ. ելանել. — լինայ, փխկ. լայ. — (դ)եբա-
նէդ, փխկ. ղբանան. — եբե, փխկ. յոբեամ. — ա-
ջո- կամ ասաջո, փխկ. ասաջի, եւայլն։

---

41. Հայրենիք, ստացուած. (Հօրենական) կալուած. Հայ-
րենաթէր կամ հերբենաթեր, կալուածի տէր։

42. Եդիր կամ երէք, դրաւ։

43. Քմին, (արաբ. ֆեմին.) դարան. թաքստոց։

44. Պաշխան, պատասխան. տես քերակ. երես 281։

45. Դատիլ, աշխատցընել. ներել. — Հոմ առնիլ, չար-
չարել։

Մենք այս լեզուն՝ գործածութեան ժամանակէն առնելով՝ ԹՆ եւ ԹՔ դարերուն լեզուն կ'անուանենք. բայց խորհրդածութիւն մը ասոր ժամանակագրական դիրքն աւելի կը ճշդուի։ — Եթէ, ինչպէս բացայայտ կը տեսնենք, ԹՆ եւ ԹՔ դարուց լեզուն եւ մեր կամ մեր նախնիներուն դարուններ իրարու շատ մերձաւոր են, եւ 6, 7 հարիւր տարուայ փոփոխութիւնն այնչափ մեծ չէ եղած, բնական է հետեւցընել՝ թէ անկէ դէպի քանի մը դար յառաջ ալ նոյն էր կամ դրեթէ նոյն. որպէսզի չըսենք թէ Թ դարուն մէջերը նոր հայերէն մը յանկարծ երեւան ելած է. վասնզի կարելի չէ մտածել՝ որ հարիւրաւոր նորանոր բառեր, այնչափ նշանակութեանց այլայլութիւններ, տարբեր տարբեր կազմութիւններ, եւ միով բանիւ՝ բոլորովին նոր քերականութեամբ նոր լեզու մը՝ մէկ կամ երկու դարու միջոցին մէջ կերպացած ընդհանուր ու հասարակ եղած եւ հնոյն տեղը փոխանակած ըլլայ։ Եթէ նախընթաց մերձաւոր դարերն այս լեզուն մեզմէ կը ծածկեն, գոյացութեանն ուրացութիւն չէ, այլ պատահական լռութիւն մը, ինչպէս տեսանք. կամ թէ՝ ինդրոյն բացատական մնան է. ուր որ ԹՔ դարուն սկիզբներէն ուներգուած որոշ, հաստատուն, կերպաւորեալ եւ ընդհանուր եղած ձեւերը՝ բաւական ստոյգ վկայութիւն են թէ գոնէ Ը եւ Թ գուցէ նաեւ քսան մասին է դարերն ալ այդ լեզուաւ կը խօսէին։

9.

Բայց կերպարանափոխութեան բուն մեծ մղումը պիտի սկսէր բնականօրէն այն հզօր հարուածէն զոր ուղղն ունեցաւ՝ երբ քանի մը հարիւր տարուան միջոցի մէջ մէկ զանգուած բուն մարմինէն անջատած՝ վայրավատին ցիրուցան եղաւ։ Ա.յս մեծ դարագլուխն էր՝ Գաղղիականութիւնը։

Գաղղիականի մը համար՝ նոր երկիր, նոր կլիմայ, նորանոր սովորութիւնք, անտեսոր ընտանեկցութիւնք,

օտարալեզու ազգաց մէջ ընկղմիլ, անունդմէ կախումն, իւր սեպհական աշխարհին անհաղորդ մնալ, եւայլն. այս ամենայն այնպիսի օտար եւ օտարայոյզիչ տարրեր են, որ հարկաւ ամէն բանի, եւ մանաւանդ լեզուի, բոլորովին նոր կերպարանք կու տան: Եւ ասն է որ մեր դարուն մէջ ոմանց լսել տուաւ՝ թէ աշխարհաբար լեզուն գաղթականութեանց ծնունդ է: — Բայց իրն ապաստածէն շատ տարբեր արդիւնք ունեցած է:

Ցեւանք որ դեռ Միջին Հայաստանի արդի լեզուն ծն, ի դարերուն ոսմկօրէնէն քիչ կը տարբերի. բայց մտադիր ընթերց կը տեսնի միանգամայն՝ որ բուն հին բաժնուողներն եւ ամէնէն հեռաւոր գաղթեալները՝ աւելի մերձաւոր մնացին լեզուաւ, քան որոնք որ բնագաւառին աշխարհագրօրէն աւելի մերձաւոր եւ քաղաքականօրէն սերտագոյն հաղորդակցութեան մէջ եղած են միշտ: Լեհաստանի հայ գաղթականութիւնը, օրինակի աղագաւ, իւր ազգակիցներէն զատեալ եւ օտարաց մէջ իրօք "կղզի ազգաց" ձեւացած՝ այսու ամենայնիւ իրեն 800 տարի յառաջ աւանդուած բագրատունի լեզուն դեռ գրեթէ անարատ կիւքովը կը պահէ[1]: Եղածը դիտելով՝ պէտք

---

1. Լեհաստան երկու գլխաւոր գաղթականութիւն եղած դիտենք հայաստանէն. առաջին՝ Բագրատունեաց ժամանակէն՝ ԺԱ դարու մէջ, (իբր 1060ին.) երկրորդ անգամ՝ անկէ յետոյ դար երեք: Առաջն լեզուին մէջ մնած խառնուած անհամար տարրի ու թաթար բառերը, գոնե ըստ մեծի մասին, տարակոյս չկայ որ վերջին գաղթականներէն են. սակայն լեզուին բունն ու էական մասը հինն է՝ որ գէթ ԺԱ դարու մէջ Հայաստան գրուածներուն հետ միաբան է. միայն հնչման թեթեւ այլայլութեամբ եւ տեղ տեղ եբրայական նոր լեզուաց համաձայնութեան նմանած: Այսպէս օրինակի համար, ճշդիւ նախնեաց գրած ու խօսած ասպիօրէնն է այս խօսքը՝ Նա հիմն պինասա ա վրէլ պանա. եւ հիմայ տեսնես ու կատարես: Եվէլ եմ. իմ. իմ. ես. ֆնասիլ է. ս. ս՛իլ է. (գրբր. եղեալ եմ. ամաչեցեալ էք, եւայլն:) Մտադրութեան արժանի է իւ եւ այ դերբայնե. բուն հին զանազանութիւնն ալ որ ատոնց քով պահուած է. գրբրթնակ, ածական՝ փոդած մարդ, ճանչեցած (ճանչցուած) է. եւ բայ՝ փոդիլ եմ. ճանչցիլ է. (Քեր. երես 96.) եւ չէ մնաս

էր մանաւանդ զարմանալ թէ ինչպէս այնպիսի օտարոտութիւն մը ղեզուն չօտարացուց։ Աստր պատճառն ուրիշ տեղ փնտռելու է։

Փորձն ստուգած է որ ֆիզիկական փոփոխութիւնը, ղորբրինակ տեղափոխութիւնը, ղեզուի մը վրայ քիչ կամ՝ ոչինչ ազդեցութիւն կ՚ընէ, նաեւ երկայն դարերու շարքին մէջ՝ քանի որ բարոյական փոփոխու-

---

գտած նորպէտն էր ձեւը՝ որ ժի դարու մէջ բաւական հասարակ եղած էր։ — պապիճան. (հին ռուսկ. պապիճան կամ նոյնպէս պապիճոան, այսինքն պապիայ։) Ո՞մի՞. (անհնախիր գրքը։) Ի եւ մանաւանդ ղ նախիր դեռ ուրիշ գաւառականներէ աւելի հաստատ պահուած է. նաեւ անպէտ նախիր՝ լատ ստորին դարուց. ղմի է, (իմն է։) Ընդ ա՞ս, ընդ ան. որ կը հնչէն՝ ինգան, ինգան. (գրբր. ընդ այս, ընդ այն. տես ֆեր. եր. 126, 127։) Դեռ նախադաս նախադրութիւններ. հէդ ա՞ն. հէդ հոգոն։ Զարդ (այսինքն իայ է. տես զարդ է, զարդէլ, փխկ. զատ ի. զատեալ. ֆեր. երես 135։ Հայնակ. գեղացնակ. (ժի գարու՝ հայնակ. ճըշակ. ֆկիչնակ. ֆեր. եր. 129։) Ընգին, անգին. (հոս, հան. գրբր. ատէն, անդէն։) Սէրթ, (ատեպ, անընդհատ.) տես նախնեաց ռամկօրէնէն՝ "Սէրթ խառնէ որ չպրէ։,, Տարտոյ. հին ռամկ։ քանիկ ֆէ ըլոյ. (ինչչափ ալ, գրբր. քանի ինչ.) էէ. (իրբ. բան։) էէ մը ֆեղբ. Ու ֆէ չեղ մեղբ. (եւ ոչ մէկ տեսակ.) Խոգբէլ, (հյց. խնդրով. աղաչէլ.) խոնչիլ, (գոչել.) գրաբարի նման նշանակութեամբ. եւայլն։ Պարտ ասէլ, այսինքն երգ երգել հին ձէր՝ որ Շնորհալին իւր ամօրէն առակներուն մէջ մեզի պահած է, դեռ ի գործածութեան է այս գաղթականութեան մէջ՝ նոյն նշանակութեամբ։ — Օտար բառերու մէջ չատ հնութեան նշան են արաբերէնէն ուղղակի եւ ոչ անկ. միջոցաւ փոխառեալները. ինչպէս են՝ հապրէլ, (պատրաստել.) խոյլը գալ, (լծորել, հրաժարիլ. — Նախնեաց ռամկ. ալ գործածական էր՝ խոյին գալ եւ խոյլէլ.) եւ չատ ուրիշ հին ձեւեր, բառեր ու նշանակութիւններ, որոնք ըստ մասին վարն ալ (երես 180) կը տեսնենք։

Աստնք եւ նմանները թէեւ մեր գաւառականին անսովոր, եթէ գրարարի եթէ նախնեաց ռամկօրէնի եւ թէ օտար լեզուաց ծնողդներ են, որոնց մէկ կամ մեկալ մասը ուրիշ կենդանի գաւառականներու մէջ ալ պահուած կը գտնուին. բայց այս եւրոպական գաւառականին մէջ մէկերուած այնչափ հնութեանց յամախութիւնը կրնայ հոս փնտռուած ակզբնականութեան ապահով վկայութիւն համարուիլ։ — Ընդեակ դարերէն ծնացած լեհացի Հայոց գրութիւններն աւելի նմանութիւն ունին նախնեաց ռամկօրէնին։

թիւն մտած չէ։ Մարդուս մտաւորական եւ գործնական կենացը նոր շրջանի մը մէջ մտնելն ու իբր թէ անգործութեան խաղաղ վիճակէն գործունէութեան բազմավրդով սահմանն անցնիլն է՝ որ բուն մեծ յեղափոխութիւնները յառաջ կը բերէ ամէն տեղ։ Գիւղական կամ իբր գիւղական հանդարտիկ կեանք մը, որ ի բնէ եւ խստիւ պահպանողական է, գիտցաւ ամէն առեն (հայերէն) լեզուաց ընթացքին մէջ անունց դանդաղագին շարժում մը տալ, եւ այն այլայլութիւնն որ ժամանակը հարկաւ պիտի բնէր, աւելի ազատագրութեան միտեցուց քան յառաջադիմութեան։ Ասոր հակառակ հին աւելի փոփոխութիւն եւ իրական յառաջադիմութիւն առաւ նոր լեզուն՝ ուր որ աւելի (քաղաքային եւ մտաւորական) զարգացում մուտ գտաւ[2]. — յառաջադէմ ազգաց հետ ելնելուստ ունենալ, բարձրագոյն կարգի պաշտօններ եւ գործառնութիւնք, ուսմանց եւ գաստիարակութեան ընդհանրանալ, եւայլն, յայղոցիչ եւ նպաստաւոր պարագաներ եղած են նաեւ լեզուին նկատմամբ[3]. այսինքն ի հեռուստ կամ ի մերձաւոր, ուղղակի կամ անուղղակի պատրաստած են ղլեզուն՝ այն դիւրամեքենութիւնն ու կատարելութեան ընդունակութիւնն առնելու՝ որ մօտ

---

2. Մէկհատիկ զարմանալի օրինակ է լատիներէնը։ Հռոմայեցւոց հին լեզուն՝ որ նախաւոր հովուական վիճակին մէջ այնպէս բիրտ ու աղքատ էր, ժողովրդեան վիճակի փոփոխութեանը վրայ՝ անհատաւորի կերպով զարգացաւ, եւ յանկարծ եւսա մէկ երկու դարու մէջ այն ոսկեգարեան լատիներէնը, այն բարձրութեամբն ու կատարելութեամբը, որուն՝ անկմանէն եռքը ոչ ոք կարող եղաւ հասնիլ։

3. Ղոյնը մեր դպացի ժողովրդեան վրայ ալ սկսաւ տեսնուիլ։ Ընդեսաւ դարուն Ճունաց մէջ նշանաւոր անձանց լարձրաստիճան պաշտօններու մտնելն եւ իշխանութեանց ամբառնալն առանց օգտակար ազդեցութեան չեղաւ ժողովրդեան վրայ. որուն մէկ մասն սկսաւ կրթութեան, դպրութեանց եւ գիտութեանց միտ դնել. եւ անկէ եւսքը (1750) կանդնուած դպրոցներն ու վարժարանները մեծ գրդում տուին հելլենական ոգւոյն արթընալուն եւ մտնաւորապէս լեզուին յառաջդիմելուն ու յառաջանալուն։

առեղներս ունեցաւ. թէպէտեւ դեռ աւելի ընդու-
նակութիւն է քան կատարելութիւն:

Ի՞նչ է ուրեմն գաղթականութեանց՝ ընդհանուր
լեզուին վրայ ազդեցութիւնը. եթէ ոչ՝ ազգին բա-
ժանմունքներովը լեզուի ալ նորանոր բաժանմունք
յառաջ բերել: Արդէն բնիկ երկրին մէջ բուռ գաւառա-
ներու պէսպիսութեան իրարմէ տարբեր կամ օտարա-
ցած գաւառական լեզուները՝ ազգին մէյմէկ հա-
տուածը չեռ կ'առնուն կ'ելլէ, որ իւր գաղթած տեղն
երթայ վրան նորանոր փոփոխութիւն ալ աւելցընէ,
որով կ'ելլէն նոր գաւառականք եւ ենկիորդ-գաւա-
ռականք. որ ըսել է թէ լեզուին ոտերն ալ կը ճիւ-
դաւորին, մանաւանդ երբ որ մէկ գաղթականութենէ
մէկալին խառնուի, ինչպէս ազգին պատմութիւնը
կը ցուցընէ, լեզուին պատմութեանը պատկերին մէջ
այնչափ գունոց աստիճաններ կ'ընծայանան՝ որչափ
նկարչին ձեռքին տակ երանգոց բազադրութիւններ:
Եւ այս բազմապատկութիւնը չեն կատարեալ կ'ըլլայ՝
ուր որ ազգն մէկր զմէկ չհասկրնալու չափ օտարացած
են. ինչպէս Ընդհանրին մէջ տեսանք:

Մենք մինչեւ գաղթականութեանց սկիզբներր՝
չատ թեթեւ ու կիսկատար գաղափար մ'ունինք Հայ-
աստանի գաւառականներուն վրայ. բայց ինչպէս Ա-
նանդեայ եւ բազմական Հատուածը, նոյնպէս դէպ ի ա-
րեւելք եւ Հիւսիս անցնողներն՝ որ արդէն առկէ քանի
մր դար յառաջ ալ իրենց հեմահասան լեզուն կր խօ-
սէին, եւ իրարմէ տարբեր տարբեր լեզուներ ունէին,
իրարանչիւր իրենց հին գաւառականն առած ելած
են Հայաստանէն: Անկիա բաւական է ցուցընելու՝ թէ
գաղթականութեանց սկիզբնեւրէն յառաջ Հայաստանի
(եւ Սիւնիքիայի) աշխարհիկ լեզուն քանի մր տեսակ
էր: Փիւնիկ գրոց լուծիչն ալ՝ տարբին գարերու մէջ
հին լեզուին մեծին բառերուն համար "Բառ է գա-
ռախ,, բառերին իմացընել կ'ուզե թէ իւր տեղացոյն
անձանօթ՝ եւ ուրիշ գաւառական լեզուէ մր ծանօթ
է իրեն՝ բնագրին բառին նշանակութիւնը:

Սորին դարերէն ասդին՝ (ԺԵ — ԺԹ դար.) կենդանի հայերէն լեզուն՝ նոր աշխարհաբարի կամ Արդի հայկեանի անուամբ նոր լեզու է, եւ իւր պատմութիւնը՝ լուկ գաւառականներու պատմական դումարութիւն մը. ուր նոյն իսկ բնագաւառն իրմէ զատուած մասերուն շատուորութեանը դիմաց՝ կը սկսի անոնց կարգին մէջ մտնել։

Նոր լեզուին անհամար ճիւղաւորութիւնները կրնանք քան այլեւայլ գաւառաց՝ այս գլխաւորներուն ամփոփել.

Ա. Միջին գաւ. Հայաստան. (Վան, Միջագետք, եւն.)
Բ. — Կոստանդնուպոլիս - Փոքր Ասիա.
Գ. արեւմտեան. Լեհաստան - Ռուսեաց.
Դ. արեւելեան. Ազուէրբան - Պարսկաստան. որ կը ձգտի Թուրանստանէն մինչեւ Հնդկաստան։

Այս բաժանեալ հայերէնները իրարմէ զանազանութիւնը չտեսած, տեսնենք նախ թէ յորում կը միաբանին։ Եւ նախ կը գանենք՝ որ ամէն տեսակներն ալ մինչեւ որոշ կէտ մը անփոխուն պահած են ընդհանրապէս ինչ որ իրենց նախորդները լեզուին բաժանմանէն յառաջ, միջին դարերուն մէջ սկսեր էին. այս ինքն հին (միջինդարեան) աշխարհաբար մը հիմն է ամէնուն։ Սակայն չորս գլխաւոր տեսակներն հիմնական վիճակին մէջ իրարու բազդատելով այս բացայայտ հետեւանքը կ'ելլէ՝ որ չորսին մէջէն երեքը քիչ շատ կը միաբանին իրարու, մի քան զմի հնագոյն կամ նորագոյն ձեւերով. միայն չորրորդը (արեւելեան գաւառականը) անկախ մընն է միւսներէն. այնպէս որ կարծել կու տայ թէ երեք առաջինները միեւնոյն աղբիւրէ յառաջ եկած ըլլան, եւ այս վերջինը հին գաւառականէ մը առած ըլլայ իւր ծագումը, որուն նմանը նախնեաց ժամանակներէն չենք գտներ գրով թողուած։ Այսպէս գրաբարէ զատուելու սկզբան մէջ միաբան են չորսն ալ, քան որում միջինդարեան ոսկերչէնի մասերը. բայց աշխարհաբար ձեւացրնելու մասին՝ երեքը մէկ ուղղութեամբ երթալով ճիւ-

ղաւորուած աստեն՝ մէկը զատ ուղղութեամբ յառաջացած կ՚երեւայ ի սկզբանէ ի վեր[4]։

Ըստ գաւառականներուն իրարու մէջ միաբանած կէտերն են՝ ընդհանուր պարզութիւն. համաձայնութեան հաստատ շարքն, եւ նշանակութիւնները հին ոսկ. համեմատ. աննախադէպ հոլովներ. հին սպառնալոյ ի սպառ բարձում. կա՛ մանրիկ անհրաժեշտ անբաժին. ընդհանրապէս բայերու եւ մնացականդ կրաւորականի շէնքը. սղմունք եւ ամփոփմունք՝ լեզուին կենդանի եղած. ըն վերջնաւորութեանց զեղչում, որ արդէն ծԱ դարէն եւ ըստ մնացին շատ առելի կանուխ սկսած գտանք։ Ալ ասկէ ետեւ գրով դրոշմած է ը վերջնաւորութիւն ալ, որն որ հին եւ նոր հայերէններուն գլխաւոր որոշիչներէն մէկն է. սակայն դեռ մեղմով երեւան կ՚ելլէ։ Կէս վանկ վերջով բաղաձայնները կը սկսին նոր բերանները խստութիւն պատճառել։ Ա.յսպէս այս նոր ժամանակներուն սկիզբներէն կը գրէ երգիչ մը.

Ասպդը վառ ի վառ պայծառ,
Ջքեզ բերած ի քաղչրը լեռնէ։ (Քեր. 777, ծան։)

(Ուր դիտելի է նաեւ՝ որ բերած դերբայը ներգործա-

---

4. Ջտրօրինակ այ եւ կա՛ երկբարբառները (սէ, կա՛ հայնները) երեք առաջիններուն մէջ ը՛ մասը թողուցած են, յորոյորդին մէջ ա՛ հայնը։ Ա.յսպէս երեքը միասին կ՚ըսեն՝ լաս. ֆոթ. յոան. ֆալաս. ֆրնէլաս. մէկը կ՚ըսէ՝ լիս. ֆէր. յին. ֆալիս. ֆռնալիս. (այսինքն լայս. ֆոյր. յհան. ֆալյաս. ֆռանէլյաս։) Յայտնի է որ այս երկու տեսակ եղանակաւորմունքն իրարմէ ելած չեն, այլ երկուքն ալ ուղղակի գրաբար հին ձեւերէն են՝ իրարմէ անկախ։ Իսկ հոլովմանց ու խոնարհմանց մէջ յորոյորդն այնչափ օտար է գրաբարին՝ որչափ միւս երեքը նմանագոյն են. ինչպէս անուանց հոլովմունքը, եւ բաղադրեալ ժամանակներուն՝ եմ՛ ա, չ եմ՛, գոնէ ա, չ ունի. (կամ ձեայ. չ ձեար. գարձել է, գարձեր է. չէ տուել.) զորոնք վաղը կը տեսնենք։ Ստորին ու նաեւ մէկին գտերէն այս երեք գաւառականներուն կողմն են։

3 Գուցէ այս Ը գաւառականին սկզբնաւորեալ ձեւերն էին՝ առորին գաբերէն՝ ճորաերէն, փեակ. -եբայ. —նայեց, փեակ. -եցաս. եւ քանի մ՚ուրիշ անօրինակ կերպեր որ մէկ երկուսեղ կը գտնուին։

կան եղած է՝ Ցես Քեր. երես 96։) Իսկ ը յօգն որ հնոց քով չի տեսնուիր եւ հիմայ ամէն գաւառականէն հասարակ է (արեւմտեան գաւառականին մէջ նահե. չաքազանց,) կրնայ կարծուիլ թէ գաղթականութեանց սկիզբէն աւելի հին եղած բլլայ կենդանի լեզուին մէջ։ Ա՛ենէք այդ ը վերջաւորութիւնն առաջին անգամ ծգ դարու վիմագրանգակ արձանագրութեան մը վրայ կը կարդանք. որ բովանդակ մեր հնութեանց մէջ գուցէ միակ է. "Սղբա տուին պօլնը բ ժամ ի տունի վարդանանց.,, ուրիշ հին եւ նոր արձանագրութիւնները կը գրեն՝ պօլնն. (տարեկան, տարւէ տարի. ինչպէս գ եւ դ յեղին մէջ գեռ կ'լսուի պօլնը մէկ տարեպայ, կամ պօլնը մին ամիս։)

Նախնեաց գրուածոցը (մինչեւ ծԹ դարու արձանագրութիւնց) մէջ նշմարուած այլեւայլ գաւառականո երեւոյթներըը կամ բառագրութիւններն ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ սկզբնաւորութիւն մը արդի գաւառաբանական տարբերութեանց. եւ ան որ գեռ լլնդհանուրն անհաստատ ու յողդողդ էր, ժամանակաւ իւրաքանչիւր գաւառ մէյ մէկ տեսակն իրեն սեպհականեց հաստատուն կերպով։ Այդ առանձինն սեպհականութեանց վրայ մնայնաւոր տեսութիւն մը պատշաճ կը համարինք այս տեղ՝ շուռ գլխաւոր գաւառականներըը զատ զատ դիտելով։

ԼՀ.

Ոսկին գառատակաւ։ — ծԹ դարէն ասդին՝ Հայաստանի աշխարհագրաբար լեզուին տասնաւորը տեսցորդներըը, որ կէս մը տառերով, կէս մը դրերով եւ

---

3. Ցառաջներն սկսած էին յատկացուցչով կամ տառացանով նեղգոյթօրար ըսելու՝ "Ով որ որ պատուս հանէ.,, (1231։) "Խլէ զիր փոսին.,, (1265։) "Զիր բաժին գանձով չինած Յիւհանանի առաւր հեղեցաւս՝ լայս ըլէր։,, "Զնորին ծնողաց գոյլոն գոյքին կերտաւ.,, — որ ան գերդայնի հին եւ նոր գոյնացուիեանցը փլլին կերպն է։ (Հիմնարէն առս վերը թիւ 5, նան. 88. եւ Քեր. երես 231։)

կէս մ՚ալ սրձանապրութիւններով ու յիշատակարան-ներով ծանօթ եղած են մեզի, որչափ որ գրաբարով բաբեխառնած եւ բան մասին օտարութիւններէ զե-տուած ալ ըլլան, բնական յառաջատութեան վիճակին ու աստիճանը բաւական որոշ կերպով կը ցուցընեն։ Ա-յսօրուան օրս ամէն պարագայ մէկտեղ մտածելով հարկ է ըսել՝ թէ քանի մը դարէ ի վեր ժամանգած լեզուն անփոփոխ կամ գրեթէ անփոփոխ պահած է Հայաստան. այնպէս որ ԺԴ եւ ԺԵ դարերէն եղբը քիչ մ՚ինոց կը մնայ հինէն նորին անցնելու[6]. նաեւ իւր ընկէ, եղէն կամ եղնայ (լինի, եղանի) ձեւերուն [illegible] կայ են ատորին դարուց վերջին գրաւոր մնացորդներըն։ Միայն այլեւայլ տեղական տարբերութիւնները կամ եկեղեցական բաժանմունքները նախընթաց դարե-րուն (գրաւածոցը) մէջ տիրող միութիւնը քայքայած

---

6. Ա.սահակ ԺԴ դարու (թ.։ ՊԸ, 1358.) ԲՂնոյ եկեղե-ցւոյն մէկ թագաւորական արձանագրին համառօտութիւնը։ "Ես Աթաբակ շահնշահ, ի բռնակալութեան Աբէլիք Աշըպեին զմեր հայրենիքս զԲՂնի քաղաք յիսնէ հուքմով խլեր էր, զեր ծառաբերին եմք կացուցեր. եւ Հաճի Բէկ նիազեցավ ու զքա-զաքս ի հիմանց քակեց, ու շատ յանուանի մարդ ի սուր քա-շէց ու վերկիրս ի լրս դիաց անբնակ արար, ու զքրիստոնէք անխնայ կոտորեաց. մեք յԱստուած ապաւինելով զմեր սա-լահ . . . հնձելին գլուխ կացուցաք, որ զեր ապրանքն նախնա (թ-ներուս անխնայ) բաշխեր. որ Աստուած խղճաց մեզ ու մեր հայրենիքս զԲՂնու բերդս ի մեր ձեռս բերաց. զբունիսթ աբ-ձանս վերստին հաստատեցաք. զվիճակ, զվանք, զգեղ, զարի զդաշտի հայրենիք, բէց ու չինական ու գործաւոր ազատ եւ թաթխան արարին հարկէ եւ ի ծառայութենէ. . . . զվ որ զմեր հաստատած արձանս խափանել չանայ՝ դատի յԱստուա-ծոյ։" Շահխաթ. Բ. Հոր. երես 183։ — Գործածուած պրակ. բառերուն մեկնութիւնն է՝ Պալաշխր, (տալբ.) զօրապետ. — Բունիսթ, (պ.խ.թ.) հիմն, որ հոս ածականի պէս առնուած է. — Բէց, (պէկ.) ծառայ. պատանի. — Թաթխան, (Ք.թ.խ.) ծառայութենէ ազատ։ — Կրօնութեանս մէջէն որ դարձեալ գրաբարով խառն է, եթէ նախադրեալներն ու քանի մը գրաբար ձեւերը հանենք, որոնք արդէն նոյն ժամանակին մէկ երկու դար յառաջ ակսած են խափանուելու, կը մնայ զուտ աշխար-հաբար լեզու մը, որուն շատ նմանը այս օրս միջին Հայաս-տանի գաւառներուն մէջ կը խօսուի, որ եւ ոչ Փոքր Ասիոյ գաւառականէն շատ տարբեր կը հնչէ։

են. որոնց իւրաքանչիւրին սկզբնաւորութեանը կամ ծագմանը բաւական որոշ վկայութիւններ չենք գտներ հիներուն քով. բայց տարակոյս չկայ որ այն երկրագործական գաւառականներուն ալ յատուկ ձեւերը նոր դարերու արդիւնք չեն. ինչպէս մեր հին քերականներուն քանի մը հայերէններու այլազանութիւններն ընդհանրապէս յիշատակելէն յայտնի է։

Ահա այս պատճառիս համար մեր ալ արտօրանքն ու համաձայնութիւնն այս տեղս չի ներեր որ այդ ընդարձակ ցեղին իւրաքանչիւր ճիւղը մանրամասնաբար քննութեան առնունք. եւ գոհ կ՚ըլլանք միայն ընդհանուր տեսութեամբ մը, մնածելով մանաւանդ որ բախտին տարադէպ բերմամբը թէեւ քննող բանասիրաց քով աւելն աւելն համակրութիւն մը գտած ըլլայ ի տեսականն, սակայն գործնականապէս շատոնց իւր առաջնութիւնը կորնցուցած է այս գաւառականներու մէջ մայր գաւառականը։

Ա. Այս առաջին (նոր Հայաստանի) գաւառականին նկարագիրն՝ ըստ գլխաւոր եւ էական մասին աւելի նոյնութիւն է նախնեաց ոամկօրէնին՝ քան թէ փոփոխութեանց շարունակութիւն, ինչպէս լսուածներէն յայտնի է. — մանաւանդ որ այլեւայլ տեսակներէն՝ մէկուն մէջ գրաբարին մէկ ձեւը պահուած է, եւ մէկալին մէջ միւս ձեւը։

Ցայտնի է, օրինակի աղաւաւ, թէ նոր լեզուն ընդհանուր կանոն մ՚ըրած է՝ գրաբարի ե յաւելուածով (նման. բ եւ գ լծորդ.) կատարեալներն ա վերջաւորել, նաեւ ներգործականի մէջ. զորօրինակ՝ պճատա. քացատա. ատատա. հատատա. փատատա. զարկատա[7], եւայլն. Հայաստանի (այս Ա ցեղին) այլեւայլ տեսակներըը հին ձեւը դադրեցընելու մէջ միաբան՝ միայն նոր ձեւին վրայ

---

7. Ա.յսպէս ալ հին ատակ. գրութեանց մէջ կը գտնուի՝ ներգծ. Դատանաշունչ օգն զիս հարատա։ Հարցատա զանգեանն։ Զքեզ ի ծովուն ձկնըն պճատ։ Թագս զարկնել բոլին կատ. կը գործածէին եղբարկ։

անմիաբան են եւ գլխաւորաբար երկուքի բաժնուած. — կայ որ նոյն կանոնով կը վարի մեր լեզուին նմանը, կայ ալ որ ց յաւելուածով։ Այսպէս մեկ մնալը՝ թօռ, ըզտւ. քնացա. պռաա. գրաա. քերաա. ղրխաա. ինալաա. եւ միւս մնալը՝ տրեց կամ ըրեց. քացեց. պռեց. գրեց. քերեց կամ քերաց։ ինալեց։ ղրխեց։ նոյնպէս խմացիր միւս դէմքերուն համար ալ։ Աւոր հակառակ կրաւորականն որ մեր մէջը կանոնաւոր եղած է ամէն լծորդութեան մէջ հաւասարապէս՝ եւ գրաբարի պէս ց կը պահանջէ, ոմանց քով առանց ցոյի է. կոթվաա. երվաա, այրեցան. քանվաբ[8], բռնուեցար. հանքըզրպռնփ. իսկ գրաբարի աւելի մերձաւոր են՝ գրվաց. տավաց, (առաց.) եւայլն։ Եւ դարձեալ ներգործակերպ՝ երեսաց, երեւեցաւ. վախաց, վախցաւ. ծնծղաց, (հին ռմկ. ծիծաղեաց.) Մեր մէջը զարտուղութիւն մըն է՝ ըսաա, ըսէփ. գաւառականներէն կայ նոյնպէս՝ ասաա, ասէփ. եւ կայ գրաբարի պէս՝ ըսաց, ասաց. ըսացէփ, ըսեցէփ։ Բաց ասկէ անհամար են միեւնոյն բառին կերպ կերպ ձեւերը, մանաւանդ ամփոփման եւ սղման, ու գրաբարի նմանութեան եւ անմանութեան պատճառաւ. Անէ եւ ննէ, ընէ. նէին եւ նէաս. ծնացախ. ճնացան եւ ճնացափ. — գրափ եւ գրանփ, գրչինփ եւ գրեցինփ. — կոնախափ սա կոս լսյափ. — ինընաա, ինընէս, ինընաս, ինընաա. — վախեչի, վախեչի. վախաց, վախեց, վախեցաա. — ղրչինց, ղրչինէլ, ղարնալ. եղնայ, եղաննի. ծնծղաա, ծիծաղիս. քաֆայ[9], շարժի. եւ կրճատմամբ՝ ծ՛լա. մի լար. տ՛ուախ.

---

8. Տիլին գարերէն ախտած էր՝ ջուխեր. յօլէր. փխի. վախեցեր. ցօղեցեր. սես բուն հինարէն ալ՝ խոսաա. (թիւս 3. ծան. 77։)

9. Բայի նւ կամ իւ վերյաւորութիւնն ալ փոխել՝ շատ հետաց սկսած է հայերէնի մէջ. եւ այս գրից մէջ ալ՝ հատարտ. կօրէն ասանկեանի դնան է եւ իւ գրաբարի։ Այսպէս են հիմնի՝ երթալ. երթալ. ինալ. խնդալ. հոգոփալ. ծխալ. ծօճալ. պրտնվալ. հինդալ. ըլլալ. ելնալ. ինդգալ, կաղկանձել. ուրիշ գաւառաա. կանոններէ՝ ելնայ, եղաննի. լինայ, լինի. խոտալ. խօտալ. հոգալ կամ ֆքգալ. խօտալ. եւայլն. Եւ հինարէնի՝ ախորժալ. փնդալ. ատրոփալ. ծրմալ։ Բուն հին նախնիք աւելի կը գործածեն՝ օրոճել. օտիլ. նորբրք՝ ձիլտ օրոճալ. օտլալ։

վին ասէ, բանբ. վ՛ ներա. ՚ի՛նչա կամ ՚ի՛նչէ, մի՛ եղա-
ներ. որովհետեւ այս Ա ցեղին բացատականին մէջ
անորեւոշութիւն լիւնը անձայն կը մնայ. ինչպէս նաեւ
որեւմտեան գոռ. մէջ. տես վերը ծան. 17 եւ 18. ո-
րուն նմանութեամբ նաեւ ՚ի ասա, փիսկ. ՚ի աներ. —
կայ կամ իկայ. գայ կամ իգայ. եւայլն։

Դերանուններէն՝ ես, ձե, քեզ, մեզ. եւ ձեզ[10],
զեա. եւայլն, որ տեղական մնային են. նոյնպէս ինչ
(հին նիզ) բացատականին զերծմունքը. իմ պէրօքինէն,
տէրօքմէս. յքեն. պէրօքնէրինէս, տէրերէս. երկոսէ-
նէրինէն, երկուքէն ալ. տովարինէն, քովէն. յքեն. տո-
վարնէրինէն։ Նախդիրները՝ մանաւանդ ասպերու մէջ կը
պահուին. եւ երբեմն նախադաս նախադրութիւնն ալ.
հետ ինդինս. հետ ես. ի մարդս. տով. կացիր ի չոր.
չոր ի բաղէշ. (մինչեւ իս) — Բայց ի նախդրի զեղջ-
մամբ ձեւացած է բաղադրեալ սկմ. ներկայ մը՝ (որ
միջնաւոր կամ շարունակեալ գործողութիւն կը ցու-
ցընէ, տումկական կոչ մանական տեղ.) Առիւծներ
մրմռալ են, (այսինքն՝ ի մրմռալ են.) որուն միւս
գաւառականներուն մէջ բացատականը միայն ձեացած
է. (տես վերոյիշեալ ծան. եւ քեր. երես 87։)

Այս ցեղին սովորական է նաեւ մեռ ածական ան-
ցեալը, որ միւս գաւառականներուն մէջ քիչ կը հան-
դիպի. այսպէս՝ նաղմեռ[11], թաղաւեռ. գրմեռ, դրաւեռ,

---

10. Ս գիրը ծայրէն կրճատած է ըստ սովորութեան, եւ
ի ասելցած. (ինչպէս նաեւ գ գաւառականին ունի՝ ընդի, ես-
վի, մեվի)։ Իմն սկզբան ը նախդիրը ցոյն գործած՝ կը գտնենք
նաեւ Ե, գ, գ գաւառականներուն մէջ ալ՝ եւ տես նախա-
դրութեան վերջը կցած. այսպես. քանդ մեր ֆոլեր, այսինքն
քան զմեր հոգեր։

11. Մեռ գերբայն որչափ պարակաձեւ ալ երեւայ, աւե-
լի հաւանական կը համարինք անոր ծագումն անմոռացիր ներ-
գոյականի հանել. այսպէս՝ կ՚ըսուի ինդան կայ. փիսկ. ի ինդա-
նան կայ, — լման կ. փիսկ. ի լման կ. եւայլն։ Արդէն բացա-
յայտ կերպով կը գտնենք ը գարուն մէջ (ՁՀ. Մատիկ.) իբրեւ
նոյնանշան գործածուած՝ ,,պայ ի ինդան,, եւ ,,պայ ինդալ ի
նոյն տեղացին,, եւ առաջինն ասելի յաճախ։ Մինչեն գաղան
սիրտներէն կ՚երեւայ՝ ,,Որպէս ի ղորինան եղեալ,, քանեւ ար-

եւայլն. եւ աղաւաղ ամփոփմամբ՝ օրհման, օրշման, ոշման, օրհնեալ: Գուցէ նոյն կարգի բաւադրեալ ժամանակ մըն էր թէ դարու մէջ՝ կուժին զբուսան ապր կալման, (կալաւ կամ արար ձերբակալ:) — Բ. եւ Գ. դաւառականներն ունէին միայն՝ լման բառը. (տես քէր. երես 104.) իսկ նախնեաց ժամանակը շատ յաճախ էր ի լման ածական եւ մակբայ, (լրացեալ, ամբողջ:)

Համաձայնութեան մէջ՝ ուրիշ յատկութիւններէն զատ՝ գլխաւորաբար միայն Բ. դաւառականէն կը տարբերի՝ մնացուանդ մասանց-բանի դասաւորութեան կողմանէ, եւ գրաբարի կամ ուրիշ լեզուաց նման շաղկովը. դարձեալ հայկականէ-արտականն ալ բաւականն գործածականն է իւր մէջը, թէեւ ոչ Գ. գաւառականին չափ յաճախ. որուն հնութիւնը վերը տեսանք. (Թիւ 8, ծան. 15:)

Բայց ընդհանրապէս միւս երկու ցեղերուն հետ մէկտեղ այս Ա. դաւառականին մէրինէն ունեցած գլխաւոր զանազանութիւնը հնչմանց վրայ է. այսինքն՝

Նախ. Հայաստանի դաւառականներուն մէջ ափրող է՝ սղմանց եւ ամփոփմանց խիտ առ խիտ յաճախութիւնը. որուն հին ռասկօրէնը հիմ դրած էր: Այսպէս են՝ գաւազան. տրքնիւնթաթ. ալբրիւնթաթ. կապպան. ինձազիկ. յմրան. մանուշէկ. փահանոն. (ոմանց քով նաեւ ըմբն, ընթալ, խլթել, սամեն, ուխտել, խալսել:) եւ դարձեալ՝ հեր. մեր. ազքէր. ձեր. յեն. սեր. գէր. լեն. փղեն, եւայլն. (այսինքն՝ հայր, մայր, ծայր, սայլ, աղջիկ, եւայլն. որուն մէջ ոմանք ալ Բ. գաւառականի ոճականներն հետ միասին են՝ հար. մար. ազքար. ձար. յան, եւայլն.)[12] — իսկ նախնեաց

Թընցանի պէս: — Ասոր նման դերբայ մ՚ալ՝ վերը Գ. գաւառականին բաւադրեալ ժամանակներուն մէջ կը տեսնենք:

12. ԺԳ. դարուն կեսերէն Անեցի գաղթականներէն գրուած երկաթագիր յիշատակարան մը այսպէս ունի. "ի ՌՃԽԴ. թուականութեան գաղթիցը գումէլ (ուփայէ) չինեցին հայ ազգաւքն զաքիւբ ի ՔՀ. 2ԺԳ.," (1264:) Նոյն ալբար ոճական

ուամկօրէնք երբեմն այս եւ երբեմն այն կերպը կը գործածէր[13]։

Երկրորդ. Ե եւ է ձայներըը մանաւանդ բայերու վերջաւորութեանց մէջ է ձայնաւորին տեղի տուած են, կրաւորականի եւ ներգործականի չխառնակելու ապահովութիւնն ունենալով՝ *ութեան* կամ *վեան* միջատեսութեամբ. այսպէս՝ ներգծ. *եցի, այրես, կուր. եցվի, այրիս*[14]։

Երրորդ. Հայաստանի զանազան կողմերը՝ դրացի ազգերուն նման՝ նոր արեւելեան լեզուաց "թեթեւացուցումն,, ըսած կերպովը թէ ձայնաւոր եւ թէ բաղաձայն գրերու հնչմունքն անոյշցուցած են։ Այսպէս՝ *դէ*, դու. *էս, քո. կէս*, *կերթիր, կարմիր. դէս* կ՚ըսեն, դուրս կու գան. *չէն կէ՝ պէք, ձայն կու տար, տայր*[15]։ — Բայց այս ամէնը, ինչպէս ըսինք, զուտ

հոլովածն ալ կայ յաջորդ (ծԴ) դասուն մէջ. Ազիւոր ըլնի. Տես նաեւ ազբոյց արխան. Քեր. երես 279։

Դեռ. *ցայսօր* կը լսուի տեղ տեղ՝ *մը բառին* ալ կցեալ տառը։ Մարտ. *մարդուս. քիչըս. ինչպէս* նաեւ հին հեղինակէն (Գ գաւառականին ժԹ դարու արձանագրացը մէջ) *շատ յաճախ կայ գրուած՝ պատկերըս կամ պատկերքդ. նշանս. խաչս. աթեղէ գդալս. խուցս փայտաշէն. փիլ. պատկերը ին. նշան ին, եւայլն*։ (Իսկ *պատկերքդ՝* տես Քեր. երես 25, | ծան։) Վ տրը Դ գէս. *ՄԷն* ալ կը տեսնենք՝ *խէլէմ ժամանակ, ու նմանները*։

13. Քիչ տեղ ալ՝ *անոր հակառակ, մեր Ի գաւառականին որ ազգան ու ամփոփման մէջ առջինէն չափաւորն է, այնպէսի համաձայնութիւններ ունի՝ որ մէկալներուն քով ամբողջ ձեռագրեր են. զորօրինակ լինայ, (կայնատ.) լսնայ, նանչնայ. գոյնէլ. (վախենալ, ճանչնալ, գիպչիլ.) ըսիլ, ըսիր, (ասել, ասէր.) ընես. ըսիր. (անես, արէր.) եւայլն*։

14. Նաեւ այս նորութեանս թէեւ քանի մը տեղ միայն, հետաքրքրը կը գտնուին *սորին* դասուց մէջ. *զորօրինակ. "Ով որ որ զայդիս սոպ՝ բաժակ տայ,,, (ԹՀ. ՃԳ, 1254։)*

15. Ա յսին՝ Պարսից, Ցաճկաց եւ Արաբացւոց նոր հընչմանցը համեմատ։ Բայց կայ ալ որ աւելի Քրդի (*էնբոքի*) ձայներուն առած է՝ *խնամ ազմունքներով. ըմըն, (ըմէն, ամէն.) ըզըդր, (Գ եւ Դ գէս. ղրդր, ուղղրդ.) ւը, (փխկ. ըև, պատկեր եր, ալ, այլ.) ըմըև ւը, (փխկ. ըմըն ւը.) աաչեն ալ. փպ, ֆպ. (քեզպէ, ՄեզԷ.) ին՝ իւոյ. (փխկ. պո՛ր, պատկեր պըռո՛ր գայ։)*

պատահական բաներ են, եւ գրութեան մէջ ըստ մասին կը նայինանան։

Այս Ա գաւառականին մէկ որոշիչ նկարագիրն ալ է սեպհական ընտիր բառերու առատութիւն եւ մանր ոճերու գործածութիւն, որոնք մեծաւ մասամբ ազգային հնութիւնք են եւ գլխաւորաբար ստորին դասերու մնացորդք։

Եթէ ընդհանրապէս կոչտութիւն կամ դանդաղկոտին հնչում, եւ կամ զարգացման պակասութիւն դիտել ուզուի այս ցեղին վրայ, ինչպէս սովորաբար կ'ամբաստանուի. մենք՝ էականը պատահականէն զատնախանելու համար, կը բաղձանք մանաւանդ՝ որ աւելի մտադրութիւն ըլլայ լեզուին ներքին յատկութեանցն ու բնիկ կազմութեանը՝ որ վայելչութենէ զուրկ չէ, եւ բաւական առոյգ հնչում մը կ'առնու լեզուն, թէ միայն գոհեհիկ բերաններու ընկած չըլլայ։

Իւր մեծարոյ հնութեանը, աշխարհագրական գրից նախապատուութեանն ու բնական կենդրոնական կանոնութեանը հակառակ՝ այս սկզբնական աշխարհաբարին գրուիլ չաւանդուիլն ու չհրատարակուիլը՝ ինչպէս անոր ներքին յառաջացմանը նայնպէս նաեւ արտաքին ծաւալման ոտքն մեծապէս արգելք մնանաւանդ թէ խեղդիչ եղաւ. եւ այսպէս մեր միշնաշխարհին բնիկ բարբառը գաւառականներու կարգն անցաւ, որ ըստ որում գրաբարի անդրանիկ՝ տիրող պէտք էր ըլլալ։ Վանզի դպրէն՝ զօրացած մաս մը իւր բարգաւաճանացը մէջ ըստ իմիք ընդհանրանալով՝ ասոր գաղթականի հաւասար դիրք տուաւ։ Թ գաւառականը՝ որչափ մէկ կողմանէ տաճկերէնին՝ նոյնչափ միւս կողմանէ

Էպանց ըմբռ լը յնդա հյն ծոր էքեր. (առանց աճենն ալ ձեզմէ մեզի պիտ'որ գար։) — Ալեքսդր է յիշել՝ տեղ տեղ գրեթէ վայրենացեալ վիճակի մէջ գտնուած մանկական բարբառներն որ մանաւանդ լեռնորդեայց անհնչակ կողմերուն յատուկ են, ինչպէս ամէն ազգաց մէջ կը գտնուին. որոնց ամէն մէկ բառը, իւրաքանչիւր վանկը միայն բանասիրական վերլուծութեամբ կարելի է գուշակել։

գրաբարի ազդեցութեան տակ գործելով, քաղաքական եւ մատենագրական հանգամանքներն այս կրօնաբերագունեին ազդեցութեանը ներքեւ ձգեցին դիւս գաւառականները, մինչեւ վերջապէս ասոր գրաւորը ընդհանուր հայերէն նոր լեզու ճանչցուեցաւ, երիցս գոյնեան իբր թէ աշխարհքի մէյ մէկ անկիւնը՝ անխնամ անմշակ եւ անծանօթ մնալով։

Բ.

Երկրորդ գաւառական հայերէնն՝ որ Փոքր Ասիոյ եւ Կոստանդնուպոլսոյ արդի լեզուն է, ի բնէ Ն գաւառականին, Հայաստանի նոր լեզուին հետ նոյն եւ իբր թէ անոր զարգացածն է։ Կ՚երեւայ թէ Փոքր Ասիոյ նահանգներուն մէջ երկայն ատեն առած փոփոխութիւններովն իւր սկզբնականէն զատուելէն ետքը՝ առանձին կերպով մը մայրաքաղաքին մէջ մէկ երկու դարէ ի վեր՝ թէ տեղական գործածութեամբ, թէ գրութեամբ մշակուելով, եւ թէ հետզհետէ գաղթականներու յաւելուածներով փոխոխուած, յատկացած՝ հիմնական ձեւն առած է, սակայն միշտ օտար ազդեցութեան տակ։ Ասկէ է՝ որ Փոքր Ասիոյ քաղաքներուն խօսուածքն ու քերականական չէնքը ճշդիւ չեն միաբանիր մայրաքաղաքին լեզուին հետ[16]։ — Անկախ նոր մատենագրութեան այս լեզուին վրայ գործած մեծ կերպարանափոխութենէն՝ մենք հոս այս Ն գաւառականին անուամբ՝ լոկ ընտանեկանը կամ ժողովրդեան լեզուն կ՚իմանանք։ Արդի գրաւոր լեզուին վրայ՝ վարը (թիւ 11)։ Սակայն հարկ չենք համարիր այս հայերէնին մանաւորութիւնները հոս ի մէջ բերել, որուն գրաւորին օրէնքներն առանձին քերականութեամբ աւանդած ատեն՝ ստէպ առիթ կ՚ունենանք ընտանեկանին կամ ռամկականին ալ յիշատակութիւն ընելու։ Այս տեղս հարեւանցի ընդհանրական

---

16. Բայց քերականութեան ընթացքին մէջ այս երկրորդական բաժանմանց տարբերութիւններն ալ գաւառական անուամբ կ՚որոշենք։

տեսութիւն մը բառական ըլլայ միւս գաւառականներ-
ուն հետ ասոր ունեցած յարաբերութիւնն ու անոնց
մէջ առած դիրքը ցուցնելու։

Ինչպէս ամէն տեսակ գաւառականի յատուկ է
գրաբար ձեւ մը պահել իւր մէջ՝ ուր որ ուրիշները
նորացած են, եւ կամ անոնց պահած գրաբարին տեղ՝
ինք նորութիւն մ՚ընդունած ըլլալ. այսպէս նաեւ այս
Բ գաւառականն իւր այլեւայլ մասերուն մէջ կայ որ
ուրիշներէն աւելի՝ կայ որ պակաս գրաբար է։ Բայց
միւս երեքին չափ սղմանց ու ամփոփմանց յաճախու-
թիւնն ընդունած չըլլալով՝ գոնէ նիւթապէս մեր-
ձաւոր նմանութիւն մը կը ցուցընէ հին գրաբարի
հետ. որով բառերն ամբողջ պահուած են ընդհան-
րապէս, մանաւանդ հոլովմանց եւ խոնարհմանց մէջ՝
որ լեզուին էական եւ գլխաւոր կացուցիչ մասն է.
այնպէս որ այս նկատմամբ գրաբարէն շատ հեռու չէ.
եւ գրաբարէն տարբերութիւններն՝ իւր մէջը տիրող
պարզութեան եւ միօրինակութեան սկզբանը հետա-
տոտմունքներէն է. այսինքն անուններն առհասարակ
գրաբարի երկու պարզ հոլովմանց վերածելով եւ
բայերը նոյնպէս պարզ կանոնաւոր յօրդորութեանց։
Այսպէս՝ ուր որ միւս գաւառականներն ոս հոլովմանն
յատած են զանազան կրճատութիւններով, ղորօրի-
նակ փանձոյ, սեռ. տրակ. եւ բզռ. փանձոռ, եւ
ձէլ, սեռ. տրակ. եւ բզռ. ձլնէն, ձլնոռ, եւ
եւայլն. ասիկա աւելի միտեալ է յ, է հոլովմանն. փա-
նձոյնէն, փանձոյնէն. ձլնէն։ Նոյնպէս ալ՝ Գանակ, պա-
նակէ, (ուրիշներըը՝ պանկէ.) մշակ, մշակնէր, (մշկնէր.)
օտար բառերէն՝ հինայ, հինոյէ, (հինոռ.) եւայլն. Թող
հոլովմանց բազմաձեւութիւն ձեւերն՝ որ միւս ցեղերուն
մէջ կը տեսնուին. նկնկնդնայ, ձեբռոնայ, ողկայ. եւ
մանաւանդ տեսակ տեսակ եւ կրկին երեքկին յոքնա-
կիները. մպտ. յք. մպտկէ, մպտկէ-եր, մպտկներոց,
(մպտկան.) փղայ. յք. փղէ. փղեր. փղեր-ս. եբաթայ,
յք. եբէթէ, եբէթէոց, ֆեղրաֆոռ, եւայլն։ Բայե-
րու հիմնական ձեւերն ալ ուրիշ գաւառականներու
մէջ գրաբարէն խստորած տեսնն, ինչպէս պեռռոմ.

ապվեցնոամ. պանիմ. ոանիմ. պբեց. եւայլն. այս գաւառականն ամէնէն աւելի մերձաւոր եւ նման կերպը պահած է դրաբարի:

Իսկ համաձայնական մասին՝ միւս երեքը քիչ մ՚աւելի դրաբարի կերպարանք ունին, ուր որ՝ ասիկա մերձաւորապէս տաճկերէնի նման կը հնչէ: Եւ ճշդիւ այս պարագան է՝ որ միւսներուն առջեւ զինքը միշտ դասաւիւտ ըլլած է՝ իբրեւ օտարախորհրդ ու հնուռ թենէ հեռացած կամ իւր բունն ուրացած: Թէ տաճկերէն լեզուն առանց մեծ եւ զգալի ազդեցութեան չէ մնացած այս լեզուին համաձայնութեանը վրայ, ամէն երկբայութենէ դուրս է. եւ անդադար եղած են ամէն առթի մէջ բանասիրաց բողոքները. (տես նաեւ քեր. եր. 327 եւ 336.) սակայն եթէ անաչառ խօսիլ ուզուի՝ կարծենք թէ ամէն օտարութիւն համաբուածներուն գոնէ մեծաւ մասամբ բնիկ ազգային եւ բաւական հին բլլալը դիւրին է ցուցընել, կէս մը հին դրաբարին եւ մանաւանդ ե դարու ռամկօրէնին եւ կէս մը միջին եւ ստորին դարերու կենդանի լեզուին նոր բանոր ձեւերէն. որմէ կրնայ հետեւցուիլ՝ թէ այս ցեղն իւր ընթացքը շարունակած է, ուր որ մեկնիները կանգ առած են: Բայց այս խնդրոյս վրայ Օտարութեանց գլխոյն մէջ վարը առիթի կ՚ունենանք խօսելու:

Զգալի զանազանութիւն մ՚ալ եղած է ասոր եւ միւս ցեղերուն մէջ՝ եւ իբրեւ ամէնէն յատակ հընչմունքն ունեցող ճանչցուած է նաեւ ասոր ռամկօրէնը, մանաւանդ քանի մը պարզ ձայնաւորներու, զորօրինակ եի եւ եչի ինիէ որոշմամբը. երբ մեկնիանց քով երեքը ձայնին տեղն ալ ընդհանրապէս ի ձայնն է տիրող. որոնք բայերուն հասարակօրէն վերջին ծայրի ը, և բաղաձայններէն ալ կը կորուն. զորօրինակ չմ՚ գիմ, վիմ. չեմ գիտնար, (այսինքն՝ չեմ գիտեր.) չմ՚ պանիմ, չեմ տեսներ. չմ՚ ծոլիմ, չմ՚ ծոլա. (Գ գւտ. չմ՚ ծոլալ[17].) չի թողուր. չ՚ըլնի. չ՚եղնի. չ՚ըլնա. (Գ գւտ.

17. Քերականութեան ընթացքին մէջ ընդհանուր կանոնի վերածելու համար մեր գաւառականին բացառական լայն-

չ՛ ըսէլ.) չ՛բլլար. վա՞ խմացի[18]. չեմ խմացեր. վո՞ւր կրնա ղբռացի. չեմ կրնար զուռցել. մինչ. մեղք. ամենքին. եւայլն։ (Զարտուղութիւն են ի գաւառականին մէջ՝ կատարեալ ժամանակը՝ ի՞նչէր. ասէր. կորպացի՞ր. դարձեալ միօրինակութեան համար. տես՛ քեր. եր. 69. փխկ. բացեր, եւայլն. եւ մէկ երկու ուրիշ քառ., ինչպէս մինակ փխկ. մինակ. եւայլն։) Եւ դարձեալ շատ գաւառականներուն վրայ ատատ մը եղած է՝ ն գիրը ի հնչել[19], կամ թէ բնականէն չեզոքով՝ նո ակաածներ-

---

րուն (վո) լսէր, պեռնէր, խմռար ձեւերը գրաբարի արգելական (ի՛) լսէր, պեռնէր, խմռար ձեւերուն հետ կը դնդռացընենք. (տես՛ քեր. 231, 233.) ասկայն շեշտ խօսելով՝ ուշադրաբարին բացատական ձեւն ի բնէ անհերեւոյթ է, եւ ժամանակաւ ծայրի լինելը բեր փոխուած, ինչպես նաեւ նիւթ, պիտոր անդեամներուն փխկ. նիւթ. պիտի. (տես՛ քեր. եր. 87։) Ա՛յդ անհամեմատիր անհերեւոյթը հիմայ գ գաւ. ձէզ պահուած է, բայց անոր հակառակ՝ արգելականին ալ հաւասարապէս անհերեւութի ձեւ տալով։

Հին գրաբարի մէջ ասոր հաստատականը կար քիչ տեղ՝ իմ օժանդակով անհերեւոյթի առանց նախդրի. քահանայքն կին տղատոյանիկ ճճատրոյն. Եւ եր տաճկ իրատունս (Դատաստան)։ — Ջատ է լինի՛ էականով ձեւացածն որ ատելի յաճախ եր, եւ գաւ. մեր աշխարհաբարին մէջն ալ երբեմն կը բանէ. Լինելոյն ասէ. — Աստվ բարեկամներս իրարու չեկու լ՛ըլլար։

18. Ն եւ գ գաւառականներէն գերբայներուն վերջի և գիրը կը լսեցընեն՝ երբ էական բայը յետադաս եղած ըլլայ. այսպէս. Ն գաւ. Ի՞նչ խոխալ կեն. (կը կռնգան.) — իսկի չեն խոխա։ Գ գաւ. Ոնեցիչ իմ, չի՛ տեսցի. — խոխոչիլ կեն, չեն խոխոչի. Չէ որ չի կիտցի՞ հա թէ տեսցիլ է. (չէ թէ չդիտցաւ այլ մոռցաւ։) Անցեալ գաւառ գ գաւ. գրաւիչներէն գեա և գիրը կը պահեն, չէլա՛, չ՛բլլար. չ՛ելա՛ր. չ՛ելլեր. չի՛ ասեր, չեն ըներ. չի՛ խոսվեա՛լ, չ՛իմացուիր։

19. Ա՛յս եւ ասոր նման քանի մը սկզբնական ձայներէն խոտորած հնչմունքներն՝ անուրանալի է որ դանդաղագիծ ազատաման-ութեան մը հետ միացած՝ մեծապէս ազդեցութիւն ստած են մեր գաւառականներուս ականջներին, որ ամենց ալ ընդհանուր տեղական յատկութիւն եղած է. եւ կ՛արդարացընեն ժամանակաւ երկու օտարազգի վերհասեւաց ըսած ղեցցական (esthétique) դիտողութիւնները, որոնց մէկը արեւելեան եւ միւսն արեւմտեան հայ գաղթականութեանց սղեկութեանցը մէջ հետաքրքիր եղած էին հայերէն խօսուածք մը լսելու. եւ որդէն մէկ կողման սկզբնաւորութիւնը բաւական

բան ֆ ձայն տալ. ինչպէս ֆըղ, ֆէղ, ֆիկ. հող. ֆըթ, հոտ. ֆըթալ, հոտիլ. ֆոթթ, որ. ֆոբն, հորթ. եւայլն։

Ա. յս Բ գաւառականին որ կրնայ թերեւս ամէնէն կանոնաւորն բոլիլ, այսպիսի յատկութիւնները մեծապէս դիւրացուցիչ պարագաներ էին արդի գրաւոր լեզուին համար՝ որ գրաբարի վրայէն կրցաւ այն մեծ ու նշանաւոր նորոգութիւնն առնուլ՝ որով եւ երիցագոյն գաւառականներուն մէջ բարձրագոյն դիրք մը բռնել, ինչպէս քիչ մը յառաջ ըսինք։

Թէեւ ասոր քանի մ՚ընդհանուր եւ մանաւանդ առաւելութիւնները բաւական եղած ըլլան իրեն հիմակուան ունեցած գերագոյնութիւնը տալու, սակայն միւս ցեղերուն բաղդատութեամբ ունեցած թերութիւններն ալ անկարելի է չճանչնալ. որ են գլխաւորաբար՝ յատուկ բառերու պակասութիւն, մանր ոճերու եւ գարդարանքի աղքատութիւն եւ մանաւանդ կենդանութեան մը կարօտութիւն։

Բ գաւառականին՝ իւր գրաւոր լեզուէն ունեցած քանի մը տարբերութեանցը վրայ՝ վարը, թիւ 11։

Գ.

Գաւառականներու մէջ երբորդ տեղը կը դասենք արդի արեւմտեան գաղթականութեան Հայերէնը՝ իրրեւ գաւառական անուամբ, ակզբնաբար Անեցի գաղթականութեան մը լեզուն, որ գաթերէ ի վեր Լեհաստան հաստատուած է, կէս՝ ուղղակի Հայաստանէն փոխադրուելով եւ կէս անուղղակի՝ ուրիշ արեւմտեան երկիրներ թափառելէն ետքը. ժամանակաւ մեծ ճիւղ մ՚ալ արձակելով Ռուսերէն երկիրը։

Հին կամ նախնեաց ռամկօրէն մըն է ըսած ինքեան այս Գ գաւառականը, որուն քանի մը յատկութիւնները քիչ մը յառաջ անուղղակի յիշեցինք. եւ զանազան ժամանակ այլեւայլ դէպքերով կրած փոփոխութիւններն աւելի աղաւաղութիւն կրնայ կո-

---

եղած է լեզուին վրայ ախուր գաղափար մը ասլու. Խօլայ խաչդ, խուճաքար խրամեց՝ խայրէն խօսանք. (կայսրը հրամայեց՝ հայերէն խօսինք։)

չուիլ՝ քան յառաջադիմութիւն։ Սակայն ոչ բազմաթիւ դարերու երկարաձիգ միջոցը եւ ոչ ծովով ցամաքով անդադար ճեռաւորութիւնը կրցած է այն մեծ նմանութիւնը ջնջել, զորն որ արդի սակաւաւոր Պոնտացի Հայոց՝ իրեն նախնի քաղաքակրացը լեզուին հետ ունի այս արեւմտեան դաւառականը։ Հմուտ եզրղները կը վկայեն թէ այսօրուան Տրապիզոնի հայերէնն ամենէն աւելի Գ. դաւառականին նման է։ — Համառօտիւ տեսանենք այս լեզուին բնութիւնը։

1. Գ. *դաւառականին բառարանն ըստ մասին հին հայերէնի ժառանգորդներէն է եւ ըստ մասին միւս նոր դաւառականներուն բառերէն, որոնց վրայ կ'աւելնան իրեն յատուկ տարրներն ալ, եւ բառից մէթերքը կ'ամբողջացընեն հին եւ նոր օտարազգի փոխառութիւններ, — ոմանք մեզի ծանօթ եւ ոմանք անծանօթ [20]. բայց բառերուն ժամանակաւ կրած այլայլութիւններէն [21]*

---

20. Սովորական են՝ ընդբեռ, (վալաք.) ամբողջ. խոնթած, լար. լուսաղ. խորհուրդ. լռզելիչ, մոռածել. փնռզիչ, ձեռք բերել. փլըծիք, քնար. քայիմ, քայիմ, ապաստան. խալխնալ, (հին ասակ. խալխիլ.) փարոյ. ֆեմ. ֆեյ. ֆարոյ. ֆոռնիլ. սուիլ. ալֆա. (Գ. գաւ. ելֆա։) — Օտար բառեր անխոնթ մնած խառնուած են այս հայերէնին մէջ ալ, թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան ազգերէ, որոնք աւելորդ է հոս յիշել. բայց շատ աւելի յատկապ են առաջինները ու աւելի հին, որոնցմով հայերէն ածանցներ ու բաղադրութիւններ ալ ձեւացած են համարձակ. — Նալբռիլ, ուռիպուիլ. փալճանիլ, զղջալ. անխելոք, անվերջ. անոթութիւնկան, անասնութիւն. մահճակալ, կնքոյ տեղի. նամիկը, նաւավարը. խորիք փալ, (հին ասկ. խորին փալ.) հրաժարիլ. փաթը փալ, հանգիստիլ. ալէ անիլ, ներելիլ. փալ անիլ, (հին ասկ.) ամբաստանել, եւայլն. ինչպէս ասմիկական հայերէնին սովորութիւնն է ի սկզբանէ։ — Հայերէն բառերու կարգն անցած եւ նախագրութիւն եղած է ակռ, (արաբ. հակռ) համար, հաշիւ) բառն ալ. եւ կ'ըսուի՝ իմ ակռիս, ինձի համար. — ինչպէս նաեւ գրաբարի համաձ գոյականին հիմնոյ նախագրութիւն ըլլալուն. նոյն կերպով սկիզբ եղած է. տես հին նախնեացդ՝ ի համաձ պատրաստիչն հազար դահեկան.,, (ի հաշիւ զոհելեացդ կամ զոհելեաց համար։)*

21. *Կա՛ մնանելիքը դրեթէ միշտ կ'է՝ շատ քիչ բացառութեամբ, (ինչպէս կա՛ գայ, ի գաւառականին օրինօրք. եւ*

ու կրճատումներէն[22] զատ՝ շատ հատատած պատհուածի է խիտ ատ խիտ տղմանց ու ամիսոփմանց հին տողորութիւնը, թէ արմատներու եւ թէ ածանցներու կամ քերականական կազմութեանց վրայ[23]։

կոտ փոխ. կոտ արագանալ. եւայլն։) Ե ու ի վերջերն ընդհանրապէս է եղած են՝ միւս ցեղերուն նման. հին տրէկ, ինչ. (փխկ. ձինք արել ձինք.) ձինք ըրեր ձինք։ Դարձեալ՝ լլսի, լլսի, փխկ. կրնամ. լանալ, (հն. կինայ.) կայ կամ կը կենայ. կոնդնել, (փխկ. հն. կոնդնել.) կայնիլ. կ'իջնիլ, կը յաղթէ. ջրնիլ, վաթել. ցնծագնալ, ճնշելու. նրկոտիլ, երկմիտ. հիմակ, հիմակին, (հն. հիմ, հիմի.) հիմայ. տմտալ, (տմտալ.) զօրաւոր. տօրօթ կամ տրօթ կամ տօթ, ուր. նոմ, չէ նոմ, գոն նոմ, միայն, ոչ միայն, բայց միայն. (կայ գրուած նաեւ՝ չէ գոն։) նոմ գոն տաթրպալ, միայն ձէկ անգամ. նոյնպէս կ'ըսուի՝ նոմ գոնը, միայն թէ։ 8ղնոսի, տղակուց. պղտիկուց. ծոնիրը, ժամկ. ղատրը. փոդրը յուսաղջին ըլլիտը, քաղցր յոյսերով լիք. կամ նաեւ՝ տրագն է, փխկ. քաղցր է։ Ուրիշ գաւառականներու հետ՝ ծոխիլ. զբօսնի տր. յնոտ. գոտտ. ըլման, լման եւ նման. տօրգտատ. (տես ծան. 71. հերիւրիլ։) 8անցատ է այ երկրատրատան կի ապած. հեր, ձեր. տղիներ, ինն, ինինիլ, (կոշիլ.) եւայլն։

22. Ալ չաղկապը շատ անգամ կրճատուած՝ ա միացած է. հոխտան ա, հոգւոյն ալ. էտն ա, (իրը մէն ալ.) բան մ'ալ. եւ կը հոլովի՝ էտնայէ օգկայ բանի մօտ ճամճ անելու չի պէտք է. (ուրիշ բանի մ'ալ չանք ընել պէտք չէ։) հա ինչ, (հապա թէ.) այլ. հապա. ափօ, (ատպէս.) այդպէս. ընտը. ընտոր. ընտը 'ր կորի, (ընտոր որ կորի.) կորսուելուն պէս. նման, երկայն. ձէր, ձկի. ձկին, ձչյձկէ։ պիտի՝ անոնցմանկ մնանիկ մ'եղած է՝ դի. այսպէս կ'ըսուի՝ պի էտ, տ'ելլոյ. չի պի էտ. պիտի գայ, պիտի ըլլայ։ Արմատուած են նաեւ բացատական բայերուն ձէ՝ չ'ամնէ, (չ'ամնէ.) չ'ընտր. չ'ընդնէ, (չ'ընդնիկ.) չ'իյնար. չի խրնա, չեմ կրնար, (վերոյիշեալ ինչ բային բացատականը. ծան. 21։) — Ա,յսպէզի բառերէն՝ պէ, (փխկ. պէտ, պէտ.) վամանդէ. ամ խոր, ինչու, (փխկ. -խոտոր,) այնչափ, ինչչափ, եւայլն։

23. Ա,յսպէս են այս գաւառականին մէջ ալ՝ Գ,իչ, փխկ. գիշեր. չոխ, չոզոխ. (տես վերը երես 152, ծան. 9.) ոսոխ. նաւ, ունենալ. ծտատնիկան, խոճատնիկան. եւայլն. ծառայութիւն, խօճայութիւն այսինքն հարստատիչութիւն։ Հոլովմանց ու խոնարհմանց մէջ ալ մեծապէս մաս ունի սմիսոփումը. քեր,ներ. բեր,ներ. պուչ,ներ. բաչ,խիչ,ք. պարգեւ. պուխ. անբիչ, անուան. տրբնաթ. տրբնաթ. թաթխիչ,մատ, բաթխանաներ. — օտար բառերէն՝ 8ամրի նման, անտանոյ պէս. Սհամ կ'անցնի

Բառերու նշանակութեանց այլայլութիւնը շատ մեծ յեղաշրջութիւն մ՚եղած չէ ցուցըներ լեզուին վրայ, մանաւանդ որ ոմանք ուրիշ գաւառականներու ալ հասարակ են. բայց ոմանք առանձին ուշադրութեան արժանի են. զորօրինակ զարմանք կը պատճառէ այս արեւմտեանց քով երէկ մարդու խօսիլը լսուի, վասնզի միայն հառաչ կ՚ըսէ այս հայ գաւառին մէջ, իսկ մարդը կ՚ելլայտնի. թէպետ եւ կ՚ըսեցնուա պնաղիը՝ առանց ընդդիմութեան, որովհետեւ խօսեցնուալ նշանը՝ կը նշանակէ գիրքը կարդալ, իսկ կոքոսին՝ երգել է։ Բայց սակին լեզուս իւր այլանդակութիւններն ունի, եւ զօր է սովորութիւնէ համար պատճառել, քաւականն որ լեզուն կատարելութեան աստիճան մը առացած չլլայ։

2. Քերականական մասին մէջ — Հոլովմանց տիրող ձեւն է՝ սեռ. ա, սակին ձայնաւորով վերջաւո-

---

ահ՚կին ու օր աւուր 'տեւանց. (ժամը ժամուն ու օրն աւուր եռեւէն։)

24. Նշանակութեանց այլայլութեամբ կը գործածուին թռչիւն իրերու անձրեւ. խոպոլի, գիրք. փակ, բանտ. պնաղան, (գլխ-արան.) ձեռասկար. փուխլ, երիթալ. օթոցքիլ, գոհ ըլլալ՝ (օթոցք, բաւել բային կրաւ. ձեւը.) նայիլ, ճաթել. հոգալ. Գրոցն որ՝ պնօճութիւնը քրտնքով կ՚ուտէ մարդը։ Ոնինալ իրերու հասարակ գոյական՝ կը նշանակէ ինչք, ստացուած. եւ կ՚ըսուի Ոնինալ կ՚ուզէ. ինչ ժողովէ. Ոնինալը՝ կ՚օթոցքիլ. ունեցածովը գոհ է. Ջամէն ոնինալս կի քաղցրնուա հետս. բոլոր ստացուածքս հետս կը տանիմ։ Ուրիշ գաւառականի հետ կ՚ըսէ տալ՝ ինչ, կոչնաթ, փեսի. սկսիլ, սկիզբ. (սկսիլ բային առաջին ձեւն կրճատուած կ՚երեւայ. տես Քեր. եր. 278.) խելքհաս կ՚ը պռնոյ, կ՚ըլլայ. (վերջը՝ ծան. 57։)

Ընականէն բառեր համարուած են՝ խմել, (ուժով.) սատիկ. ալ խմել, ուտելի. ջուր, յոյժ. հոլիք, գրեթէ։ Ուկ սարպէն ալ լաւ. ձկ անգամէն աւելի. ալ լաւ լեզի՝ քան քաղցրը. — այսպէս ալ կ՚ըսուի՝ ալլաւ ըլլալ, փիկ. առաւելուլ, աւելնալ։ — Հա ինչ համ, այլ նաեւ. ա համ ալ, միանգամայն։ Կ՚երթան ալ կ՚գան ու ալ կ՚պան. (այլ ընդ այն.) միշտ յաւելի։ Միխոյը կուլ տալ. ձկեն ի ձկ։ Զի ինչ տարտղին մնչվիլ. ոչ սակաւ հոգալ. իմաստուննու ա՛ա չի փէշաքարնու. դիմաց. խմաստնոց եւ ոչ արհեստաւորաց առվիւ։ Ամէն մարդ՝ եղա՛ա ձեր կամ ողոյ, (թէպետ ձեր թէպետ ողոյ։)

րած անուանց՝ եւ չատ ալ բազմաձայնով վերջաւորած-
ներուն. քամա, հողմոյ. պոռա, տապւոյ. եկեղեցա-
ւոհանաս. խոխոռա, անձրեւի. հարքաս. հաստատան ա-
բոան համար. յաճախ է դարձեալ ի եւ ցանցառ՝ այ
սեռականի. ի-ոչնախ. ինձի. շունչ, շաղախոյ. ձովի.
ոչխայոցիս[25]: Ամէն գաւառականէ աւելի ասոր մէջ
մնացած է տրականէ բացառականն կամ ա անմասիկիր
բացառականն՝ եզ. եւ յարն. որուն շատ հին է
սկիզբը[26]. ինքը սովոն կի կորի. սովէն կը կորուի.
Ձինք քաշվի եւ՝ պէյտրանփոռան. դժուարութիւննե-
րէն չենք եւ քաշուիր. Ո՞մ սէրան. յոյր սէրոյ,
եւայլն: Կայ ներգոյական ալ նոյն ձեւով. ձամփաներ
կի կաննի. թաղվիլ ին էրփոռնոան. փրփուրներուն
մէջ: — Հայերէնի ոգւոյն համեմատ են այս ցեղին
սեռականէ ու գործիականէ ձեւացուցած ածական-
ները. ինչպէս՝ ղահա է, կամ՝ ղահով է. շահաւէտ է.
ծոխիլի փորձանքնուն. մերձաւոր վտանգներուն[27], եւ-
այլն: Ցոքնակի չինելու համար եր եւ նէր մանրիկնե-
րէն զատ ամէնէն աւելի այս գաւառականին մէջ պա-
հուած են հին ռամկ. նի, ոտ եւ ուրիշ մնանրիկները.
այսպէս՝ քաթեիկըմոտ. ինդաոթոտ. փոխանորդոտ. վարպե-
պոտ. ընկերոտ[28]. կնոխ. դատրախ. ինջաւ. ինջոքի, եւ-

---

25. Ուրիշ ցեղերու քիչ շատ նմանութեամբ՝ լիզոխե-
նավ. արնավ, արեամբ. լաղէյի, մտածութեան. ընկերով. եկեր-
ոանիկ. Աոտոծվե. մէկ երկուս պարիզը ապրելիք. կամ իրբեւ
ներգոյական՝ պարիզը մէկ տարպոյ. փալան ահհինը:

26. Նախնեաց ռամկօրէնէն՝ Ոկան ի ովս կատարիլ. եւ
պատմական՝ Ռժիշկն ասէ զմահառն: Ցնս եւ քեր. 479:

27. Այսպէս նաեւ՝ Ա՛ղ վրէ է. (աւելի ատորին է.) օճ-
նոխան է. լահապիտոխան է, (օգտակար.) նոյնպէս կ'ըսուի՝
ինչհոս պարէց, կամ ինչհոս խնչոյ մէջը: Նոյն կարգը կրնայ
դրուիլ նաեւ ղալտա, (անօթի) ածականը: — Անոր հակա-
ռակ ածականօրէն՝ Պեգտ բանի վրայ խաթմէլ. (հարկաւոր.)
— ուր մեր ռամիկը կ'ըսէ՝ պէտի բան. որուն նման է փարպե-
ցւոյն պէտոյի ածականը:

28. Այս գաղթականութեան հին (ծԴ—ծԵ դարուց)
դրուածքներուն մէջ՝ ընկերպոյտ. փանոտպոյտ, տեռ. փանո-
պրոց. (տես գրբր. ոտխնոյտ, նոյտ)

այլն. Մաքսապանը պի յարեն ու նորէնը հետքապընդոն պի միաւորվին. (մարմիններըը. հոգիներնուն:) Սեռ. տր. եւ բզդ. իմաստասիրոն. քաղաքոն. ձանրթոն. ընդհանոր. կամ յօդով՝ պավընոն. նշխարհոն. խորհուրդոն, եւայլն. կ'ըսուի նաեւ՝ արթիւոն. գալոն. ներքոն. եւ դարձեալ յերթալէ. ալըգնէր. մարդիկց. (հն. մարդկոց:) Օրինակներուս կը տեսնուի՝ որ նէ յոգնականը վերյիշոլութիւններու մէջ գործածական է: Բայց առաջական են առանց նէ մասնական՝ ուր որ մենք նէ մասնական կը ձեւացընենք. գիմացներս, առջեւիս. քերներս, բերաններս. ղնիւներէդ, կեանքերնիդ. երբէ-երբէ, կրծքերնիդ. վրաներէս, վրանին. ձկնիներէս, մէջերնին. որն որ վերը դ գաւառականին մէջ ալ կը տեսնենք: (Ցեռ նախնեաց ոսկ. է ինդկիկէս, վերը երես 158:)

Ցօդը նոր ընդհանուր օրինաց համաձայն՝ ն կամ ը է. ոսկայն այս գաւառականն որ ը վերջով բառերու մեծ հակակիռութիւն մը կը ցուցընէ, նշանաւոր է ը յօդին տարապայման յաճախութեամբը, այնպէս որ հարկ կ'ըլլայ ըսել՝ թէ երբեմն ալ աննշանակ յաւելուած մ'եղած է. զորօրինակ այս խօսքին մէջ. Մէնը անորը՝ ինչոր որ գմարդը կլայ հարկիվոր անելու. (միայն անոր՝ որ գմարդ կրնայ պատուաւոր ընել:) Ա յսպէս նաեւ յօդով բառերու վրայ ալ՝ Ծալինը կ'ընչնուն. (ծոլ կ'իչնան.) ձամփուընը կի կանինի. (ճամբան կանգ կ'առնեն.) եւայլն[29]: — Ցօդի գործածութեան հին կերպերն օրինակներուդ վրայ կը տեսնուին. քա սիրուն համար. (քատ ի գւռ. սիրուդ.) դա-

---

29. Անպէս յօդ են հետեւեալներն ալ. Հոգուն սկսինը, (հոգւոյ համար.) հոգին մարդունը. ան պատճառնը. ան կարգովը որով հաւորիլ է նա. ամէն բանինը. չաւերը ունի աջած, (չաւ բաներ ըրած ունի.) նորէնը կի ընու գքաղցրանը. (նորէն կը լեցընէ կասաան.) տարինը երկուս. — Ինդ պարզապէս վրանի յաւելուածներըը՝ աստինը ու անոնկը, (աստէն եւ անդէն,) լինքը. ժանկրը, եւայլն:

Նախնեաց ոսկ. մէջ շատ յաճախ կ'ին անպէս յօգեր. ինչպէս, կարող ինք նոր այնելն. (ՃՒ դար:)

բուն վշայէ, (վշայէն.) դարն ի վայր. քառոյսը Պուռ-չան. քառոյսին Պուռչայէն։

Նախադիրներէն՝ ը միշտ կից է որոշեալ Հայցականի վրայ՝ շատ քիչ բացառութեամբ. զորօրինակ. Շին մոդի ղրուս կանննած ֆոչխանէը. (չմոռցայն դուրան եղած վտանգը.) [30] *մանաւանդ թէ այնչափ գործածական՝ որ նաեւ անորոշ Հայցականի՝ մինչեւ ուղղականի կամ ուրիշ հոլովներու վրայ ալ երբեմն աւելցուած կը գտնուի* [31]։ *Իսկ է նախադիր քանի մը դէպքերու կից է. է հաս. է հան. է պաշֆալովը։*

Թուական անուններէն՝ բացարձակները կը համ-րուին դէմը, երէսս, էրէխ, ըբս, օխբը, եւայլն. (Հին 'ՏՀ կրճատումը տես վերը՝ Ծան. 12.) — իսկ դասա-կանները՝ ասկի. երէսասոմ. էրէխոմ. ըբսոմ. ըբսոմ. ըբնի-ցոմ. փասասնոմ, եւայլն։ Դասականներուն այս պարզական վերջաւորութիւնն ուրիշ գաւառականի ալ սովորականն է. ինչպես վարը կը տեսնենք։ Բաշ-խականներն են՝ դեղէ. երէսասկան, եւայլն։

Մասնական անուանց ու Դերանուանց ձեւը, բա-զադրութիւններն ու կիրառութիւնն ասոնք են գրե-խասւորաբար։ — Հարցականներէն՝ ով փոխանակ օք, օք ոչ. եւ զինչ փոխանակ օք ինչ, զինչ է՝ շատ հնուց յատուկ էին Հայերէն բնտանեկան կամ ռամ-

---

30. *Ասպէս ալ նախդրիւ կ'ըսուի՝ Ջաս չէ նման տեղը չիմ թողու, հա թէ . . . (այս բանս չէ թէ միայն չեմ ներեր, այլեւ . . .) Ո՞երուն կլամ գնդավէլ. (ուսանի՞ կրնամ ձեռք բերել.) Իմ տունը կի գտնուի՞ գան՝ ինչ ինձիկ օգնան չի կարնա տալու։ Զինչի՞ պարբը ունացիլ էք ալ իժով. (ո՞ր բանին հուն աւելի ունեցաք։)*

31. *Աւելորդ նախդիրներ են, անորոշ Հայց. վրայ՝ Զլաբ ֆարբ եկան եկան ու խոր սրահ տքալու կի տեսնում. (շատ մարդ կը տեսնեմ որ երկայն երկայն կը հառաչեն։) Գնաբ-վիլ ին զգնաբինէը. (օգնութիւն ձեռք բերին.) ուղղականի վրայ՝ Ո՞վրն է ատ էշակը. վրն է. (իմն է.) բացառականի վրայ Ջոփէն չեղ պապիչոան կի անցնու. (ամէն տեսակ պատիժնե-րէն վեր է։) — Ասպիսի անպէտ նախդիրներ երբեմն ուրիշ գաւառականներու մէջ ալ կը հանդիպին, եւ աւելի յաճախ՝ ասորին գարուց ռամկօրէնին մէջ. տես վեր. եր. 126։*

կօրէն լեզուի. նոյնն այս գ դաւառականին մէջ ալ կ՚ելլայ
ի գործածութեան է. որ միանգամայն յարաբերական
տեղ ալ կը բանի հին ձեւով։ Ո՞վ է նա ղվ
գալն ազդրիլ ինա. (ո՞վ է ան որ գալն վտանգաւորէր)
Ո՞ր նա իմ եա՝ ո գձեզ ձուկին տակը ձինձմէլու ուզե-
նամ. (չեմ ետան որ գձեզ լուծին տակ ուզեմ ձնչել։)
Մեր մօտը պի դանուս գան՝ ինչ ալ վերի է քան գաշ-
խըրհիս ալէկը. (գայն որ վերագոյն է։) Ընդհակառակ
որ եւ ալ շարժակաները գլեզի աւելցուլ մըն են. այսու
ամենայնիւ Հարցականներուն վրայ ոչ միայն որ եւ
ալ կ՚աւելցուին բուռ Հասարակ սովորութեան՝ ով որ.
ինչ որ. — կամ երբեմն ալ երկուքը միասին, ինչ
ալ որ. — այլ նաեւ պարզ յարաբերական ածականի
պէս կը գործածուին՝ ով որ. ինչ որ. ինչ ալ որ. այս-
պէս. Ուսուցած՝ ով որ է երկնքի ու գետնի արարող,
Հոմ այ գաւառս է՝ ով որ գիտցածը կի պատժի.
(որ երկնի եւ երկրի արարիչ է, միանգամայն գա-
ւառս ալ է՝ որ գչարագործը կը պատժէ։) Ջմիզ կի
պաշխէ ամէն բանովը՝ ինչ ալ որ սիրուն է, ինչ ալ որ
բռնիտ է. (մեզի կը պարգեւէ ամէն բանն որ սիրուն է
եւ գեղեցիկ։) Բազադրեալ մասնական անուանք են՝
Հի որ (Հիվըր) մշեսրմի, (ոմի որ արամի.) Հի ինչ գի-
ժարանք. (օրեւիցէ գժտասրմութիւն.) Խէմը մեղք. խէմը
ինչէն այ թանկ է. խէմ ալ օգնայ բան, կամ՞ խէմ ո
խեղճասրմութիւն. (իմն, կամ ոչ ինչ.) եւ կը Հոլովի՝
խէմսայ օգնայ բանի. (եւ ոչ) ուրիշ բանի մը։ Աբրին
ծիմը. (առանկ մեկը.) քամհանուան միչկէն ծիմը. (գի-
նուորներէն մեկը.) առս քեր. 537, դան։

Պրաբար դերանուններէն գործածական են ո
եւ ով. սեռ. եւ տր. ում, ումին, որին. գրկ. որմէ,
որուր. յմին. որմէ. որոնցմէ, եւայլն։ Հասարակ լեզուի
մէջ կը լսուի յամառ ինձնիկ, ձեզնիկ, իսկ երբոյգ գկմը
թէեւ գործածական են կէս գրաբար, նա. ընդ. նորա
կամ նաբա որ միանգամայն սրական ալ է, նաբամբ 32.

32. Նաբա արիւ էի ծառայիցեն. (անոր ծառայեր էին)
Նաբ ամիսփակաւ ձեւն է գ գաւառականին դերանունացը մէջ՝
նբա, սեռական. նբան, սրական ու Հայցական. նբամբ, եւայլն։

յքն. նոփս. նոցա. կամ՝ ան, ըն. անոր կամ անորը, սեռ. եւ տր. անի. բյո. յք. անոնք, եւայլն. կամ՝ ի, նի. (սա, նա.) սակայն բուն անձնական դերանուան տեղ՝ աւելի գործածական եղած է ինքը, ինքը, յք. իրենք, ինքնիք. ինչպէս նախնեաց ոամկօրէնին ալ սովորական էր. (տես քեր. եր. 198, ‖ ծան.) — Դերանուններն կազմուած մակբայներ են՝ պէսս, նիպես. ապէս, այդպէս. անքէս. ինպաս. ինպան, եւայլն:

Աւելի կարեւոր են բայերու կազմութեան օրէնքները, բայց մենք այն կանոնաւոր ու անկանոն մանրամասն ձեւերուն վրայէն կը փութանք համառօտիւ անցնիլ:

Իսկան կանոն մըն է եղած այս գաւառականին մէջ՝ որ գրաբարի նման, անել վերջով բայերն առ հասարակ նոյն վերջաւորին, (եւ ոչ թէ այս կամ այն բայի սեպհական, ինչպէս նախնեաց ոամկօրէնին ու Ա եւ Գ գաւառականներուն մէջ.) այսպէս. կի անցնոմ, անցանեմ. պի ցցնոս, ցուցանէ. չին ընկնոս, ոչ իջանեն. կի կորսնոս, կորսուանես. (կի կորէ, կորընչէ.) գանոս. պեանոս. տալցնոս, տանիլ. տաղբեցնոս. տիւցնոս. գաւնցնոս. նօսցնոս, կարդալ. ասղջցնոս, եւայլն[33]. եւ անցեալ՝ անցիլ. պեսիլ. կորսուիլ: Դիտելի են նաեւ՝ կի ինոս. պի պտռանայ. չի՛ ձեռնինս ձեւերը: Շատ չէզոքներ յատուկ օրինօք կրաւորական կերպ են այս գաւառականիս մէջ. այսպէս. երբ չուներ՝ նա չի գանկըզվի. (չունի նէ՝ չի գանգրտիր.) ամըլվիլ, զարհուրիլ. ոռավիլ, ուռիլ, հպարտանալ. պղտորվիլ. յոռանհապվիլ. ինպըգնիվիլ, եւայլն. երբեմն նաեւ ներգործ. բայեր կրուր. վերջաւորութիւն ունին. թէ որ զանինոդ վրայէ ընդրկվ տաղվի. (ձեր զանինները բոլորվին մառնաք.) կի խնգրվի՞ գհրամանքը. (հրամանոցդ կ'աղաչեմ:)

---

33. Սակաւաւոր բացառութիւնք են՝ ընդիլ. գտնիլ. հառնիլ, եւայլն: Իսկ երեն սովորական ընդհանուր է վերջաւորութենէն խոտորելով երբեմն կանոնաւոր երեն ալ կը վերջաւորէ այս գաւառականը. լսանիլ. պի պանիլ. կի լսաղվի, եւայլն:

Հայերէն լեզուին խոնարհմանց եղանակները գրեթէ ամենաբարդ կառուցուածք ժամանակին վրայ կը տեսնուին։ Ահա մասին մէջ խոնարհման նկատմամբ կ՚ըսուածները կանոն համարուած գանազանութիւնն չունին ուրիշներէն. եւ իւր գլխաւոր ձեւերն են՝ ասայ, ասի. ֆեհաա, փոխեց. ֆոլաա. գրաա. գրեն. գրին. ակի, ակայ. բանեցնել. բայց զորածութեան նկատմամբ մնացուածը նկարագրին եղած է այս ցեղին՝ որ բուն կատարեալ ժամանակը գրեթէ անդործածական թողուցած՝ եւ անոր տեղ միշտ յարակատարն բրած է ամփոփական. զորօրինակ գուռ պատմական մասերու մէջ ալ. "Ընտրեց ծոյ որդին մեր համար մարմին առնել է, հրով եղնել է, լուլցրնել է եւ ծնել է. երկրաւ սրր չթրել է ու յերկինքը համբուրնել է, անկի պի գայ ալին գատելու զամինքը, որ դանդարձ մեղատարքը պատի։,, — Հրամայականը նշանաւոր է՝ եկուր, արեգնէ, ծուխ ցնէ ձեւերէն զատ՝ նաեւ յառուկ յատկացուածով, ուխտ ցնէ՛ն, նէ՛ն, (փխկ. նայէ՛ն, նայ ն՛ը) նայէ։

Մանաւանդ յատկութիւն մըն է այս գասու անանունին զեղչումն ալ՝ որ կի (կը) մասնական գրովի բայը զօրացնելեմբ կ՚ինացուի. եւ կի պեանա՛ս Տարբման Տասատատան պատասխանը կը տրուի Տամատ օսիր՝ կի. (այսինքն՝ կի տեսնեմ։)

Իլ (ել) եւ ած անցեալներուն զանազանութիւնը դեռ քան նախնեաց լեզուին է, այսինքն առաջինը միշտ ներգած. կամ չէզոք, իսկ երկրորդը՝ կրաւոր. կամ չէզոք. այսպէս, հափռացած, զգեցեալ. ուն է բերած, ուր բերուած է։ Հոգին երկինքէն է մեր բերած, ու մարմինը շահե է հագուած (չինուած), ու մահուանր տակը չիած։ Շատ ցանցառ է ած ներգործական. Թե ապրինքի զեն ագած ելան՝ նա եա գաթնուս իմ գրած փոխանորդը քաջս ձեռը. (առս ծան. 5։) Իսկ ման վերջով անցեալ՝ ցանցառ է այս ցեղին մէջ. զորօրինակ՝ հագնման. ըստման։

Գլխաւոր բայերէն օրինակ մը կրնայ աւելի սրաշ գաղափար տալ խոնարհմանց կերպէն վրայ։ Պետք

անել (բնել) գործածական բայր՝ Հատատական ու բայատական.

	Ներէրծ.	Կրաոր.	Ներէրծ.	Կրաոր.
Ներէյ.	(կ')անիմ.	(կ')արվիմ.	Չիմանի.	չիմ արվի.
Ընէոր.	(կ')անէի.	(կ')արվէի.	Չէի անի.	չէի արվի
Կաոոր.	Ըրի.	արվայ.	Չարի.	չարվայ.
Հրամայ.	Ըրէ՛ արեցէ՛ք.	արվէ՛.	Մի անի.	մի արվի.
Ընէրէ.	Ընիլ.	արվիլ.	Չանիլ.	չարվիլ.
Ընէրէլ.	Ըրիլ.	արած.	Չարիլ.	չարած.

Թայադրեալ ժամանակներր՝ Ըրիլ իմ, չիմ արի. Ըրիլ էի, չէի արի. Պի անիմ, չի պի անիմ։

*Նախադրութեանց դրիցն ու խնդրաուածեանր վրայօր դիտելի են մանաւանդ՝ — Մեր համար, (հն. ի վեր համար.) վեր օգտը, մեզի համար. բայց պէտ, (արաբ. համէտ, համար, հաշիւ) բառը կրնայ իբրեւ հասարակ գոյական ալ նկատուիլ, եւ կ'ըսուի նաեւ՝ Մեր պէտվը, մեզի համար. Հոգուն պէտքը. բարկրմայր պէտն վրայ[34]. (տես վերը՝ ծան. 20։) — Աւոր աւաղ կէս ասխմով. ասկէ կէս ժամ յառաջ. անոր էգիս. անկէ եւոր. ծառուխնայ աւաղ. իմ մանուանը էգիս։ — Մօտ, քովն նշանակութեամբ՝ հին ռամկօրէնին նման. Մեր մօտը, մեր քովը, որ պարզապէս որականի տեղ ալ ստէպ կը բանի, ինչպէս քիչ տեղ հնոց քովին ու նոր գաւառականներու մէջ. բայց գ ցեղին բայերու խնդրաուածեան երեւելի մէկ մասն եղած է մօտ նախադրութիւնը՝ չատ յաճախ ու այլեւայլ գործածութեամբը։ — Նախադաս նախադրութիւն են հետ եղիլ, քեզի հետ. հետ Աստուծոյ. դէմ օրէնքի. նոյնպէս նախադաս՝ հայկական խնդրով, ըստ ըսուած. ասոնցմէ զատ. ըստ զատ ժամանակը[35]. (տես նախնեաց ոմն. ըստէլ, ըստրել. քեր. եր. 135։)

---

34. Վ.յ նախադրութիւնն ալ երբեմն յատուկ սձով մը բցո. հոլով կը բանի. Իքմալ մեղքի վրայէն տալի չանի. (ոչինչ մեղայ վրայ կ'ամբաստանեն.) Զաւկնուդ վրայէ մոռցուիք։

35. Լ.հասատանի (Խլվովի) ժԴ դարու գրուածներեն ուն՝ "Զարդ ղըղրմութիւնն.,, (բաց յողորմութենէն։)

3. Ընդհանուր մասանց-բանի դասաւորութեանը, համաձայնութեան կարգին ու խնդրառութեան օրինացը քանի մը օրինակներ՝ բաւական են այս լեզուին բնութիւնը ցուցընելու. հոգին մարդոանը՝ յաւիտենական կեանքին մօտ է սահմանած. (մարդու հոգին յաւիտ. կենաց որոշուած է:) Ընոր եառեւ իբէ+ օրով, լման կաղնատէն օրովմ առաջ՝ ոբէլ է+ դուք ի հոս ձաոաղիւն, ու համ ալ շատ դիժարանքնու պոաիլ է+ ի հոս ոաոպը, ու չնք քաշվի եառ՝ ծանաորութիւննուն. (անկէ երեք օր եառքը, այսինքն կաղանդէն օր մը յառաջ՝ դուք հոս ծառայութիւն ըրեր էք, եւ հոս շատ դժուարութեանց հանդիպեր էք ու չէք եառ քաշուած ծանրութիւններէն:) — Աներեւոյթն առ հասարակ հոլոված կը բանի. Զշատ մարդ աչերքի աղէկովը մաշվելոա կի տեսնում. (կը տեսնեմ որ աշխարհային բաներաց հոգովը կը մնաշին:) Կլնա ասելոա ինձի՝ ուր գնաց եղբայրդ:) Ո՞ սորվեցուցիլ է ղէս՝ ազօրք անելոա: Աենձ մեղք է օդկան ծերքի մօտ քրնկնելոա. (դուրիշը մեղքի յորդորել:) Շի պէտք է մարմնուն եառեւանց անհնարը աշխատիլոա: Աենձ ու պիղտի նեվօլանու՝ պոտնէ բռնըված պ'իլայի համբէրելոա. (աղէտից՝ որոնց պատրաստական էի համբերել:) Երբ կի լմնցնուն գասունք ասելոա. (երբ կ'ըսեն կը լմնցընեն:) — Ճաճախ է հայցական խնդիր՝ նաեւ չէզոք բայերու քով. Արդար մէջըն է, ովոր ղօկայինը չի հառաչէ, ղէնճոնիները կի ծիծաղի, ղմսինը կի մեղքընայ. ոչ դէմ օրէնքի չ'անի քաշնաս: Հասիլ ինք հիմկիկ ղօվի պոլոան վերլը: Նա անպոտ պի հասնինք ղերը նիոնը. (մեր նպատակին:)

Վերջապէս մտադրութեան արժանի են քանի մը յատուկ ոճերն ալ՝ որ իրենց կազմութեանը եւ որ նշանակութեանը համար. քաշ ապրիլ, ինայոթեամբ ապրիլ. վերջ պանիլ, կատարել. ընել. (գործ բրնեակ. սրբապղծութիւն վերջ տանիլ.) ձեղ բռանիլ, յանգիմանել. ինչ կի բռնի, քիչ կը տեւէ. գիմ կի բռնի, կը դիմանայ. վեր առնիլ, ընդունիլ. ղայսը վեր առաս, յայսը կորցուց. կի նաննին վերլ, հաստատ կը հե-

նան. ուր մեռ գոմ, ուր պտրտիմ. ո՞ մեռ ա՛ղբեր, ում պիտի պատրաստիմ. ոտներս ընկել, երեսի վրայ հյնալ. ընահանդ գոնե, չնորհակալ բլլանք, եւայլն։ — Բայց այսպիսի մտաց ուձերու կսպմանէ ոչ մեծ հարբասուքիւն մ՚ունի այս լեզուն, եւ ոչ ալ ունեցածներն ամենը ազգ ազին կազմուքիւն են. այլ ինչպես քովանդակ լեզուին համաձայնութեանը՝ նմանապես այս մասին մէջ ալ օտար եւ մանաւանդ արեւմտեան լեզուաց հնութիւնն նմանութիւնն ակներեւ է [36]։

---

36. Հիմնական լեզուէն յառաջ բերուած օրինակներուն հետ անցեալ դարէն (1751) ծնացած Լհհասատանի դրուքիւնները նոյն կ՚երլլեն, ի բաց առեալ քանի մը հնադոյն ձեւերն որ նոյն ատեններուը դեռ պահուած կը տեսնուին։ Այսպես ասկէ հարիւր տարի յառաջ ալ կ՚ըսուէր՝ Զիւրիանց հասկըցածին պէս։ Զձուրսն վիճարէ եւ փակ նստի. (Ներգոյ. քանսի մէջ։) Մեր փոչն մեռնի. (Ներգոյ. երկրին մէջ։) Մամ ինծի բանելով։ Ստուտածվէ ինձ գոտած անցուցը էսկյտծու։ Զոտիկ ու մարդուն կամքն գալանիան է. (դեռ ստոր կը գրուի ինկիոր ու։) Սուտա եւ ամենայն հարկիքավ կայնէ. (Առուքեստիս եւ յարգութեամբ կենայ։) Պատակերաց, ոտն չի բեռնօզաց (չքնաղ։) եւ խրատին խապուշ չի կեցօղաց։ Իրաւամբ՝ չի երեսպաշտութեանը։ Այնա համար. անսրիկա. (այնուհետեւ։) փալան հետու, եւայլն։ Իրիք հիս. (երեք հետ։) Ճօրինվ եղանեն. (տես հին ամ. քեր. 178։) — Քանի մը քանի մէջ ալ՝ մանաւանդ հոլովմանց մէջ, Ն եւ ուղիի Դ գաւառականներն կը մերձենան կամ կը նմանանան տեղ տեղ. Ինծանի, իրմէ. Զմանլե անփչ կու հանեն. (եզ. բցա.) Ճալամ Իլանաց փալաւսամ. (ներգոյ.) գամին գոտանը Իրմեռամ կու փակեն. (գառանը մէջ երկաթով կը բանտարկեն.) ալիքսանցմով. եղբարցմով. Հայանց. Կերգանգնան. Խոչրէց եւ ասուքի կոպէց. (խոզերու եւ եզան եղջիւրներու.) ասկն փոքոյ տարի, (տարեկ տարի։) Հարս եւ ֆնին, գոտարբ եւ արգան. իրրեւ ալի բառ նկատուած, որ Դ գւա. մէջ ալ պիտի տեսնենք։

Հետեւեալ երկու հին գրուածներն այս տեսակ. դատաստանական ձեւ գոյաւ մէջ. ունեցած վիճակն որոշ կերպով կը ցուցընեն. "Առի ես սոմ ասիսական իմ անեքսպատրան քաժինէն, որ տարկին շահ չի լինայ, ոչ տանին վարձ լինայ, ոչ խանուքին վարձ լինայ. ու զան երկու տղան պահեմ՝ հանցանց որ հիմիկ կու պահեմ, նացայ հալաս չինեմ ու զնացքայ կերակրեմ. ինչ տանն տղաք յառաջ գան ու իրենց խնդքն ժողովնեն ու զան ես սոմ իսկ քնառնեն, ես կ՚ուզեմ զան ես սոմ տպ. նացայ տամ։ Ընդ պր. տասնեւտասց տարին տանեցայ։ թուի. ՉՀԳ։,, (1161։) — "Որ զոյս անդրացս իրիքցանուն

Թագաւորութեամբ աղքատ, քերականութեամբ թերակատար, հնչմամբ աղաւաղ, այս արեւմտեան ցեղն արդի Հայերէնն լեզուին ընդհանրութեանը մէջ մոռցուած մնէն է. եւ ոչ ոքն իսկ գաղիականութենէն շատ բարձր համարում մը վայելած կը տեսնուի, որով եւ բովանդակ մատենագրական գործունէութիւնը քանի մը խնամարհագոյն կարգի գրուածոց սահմանը չ'անցնիր։

Դ.

Ղորղոդ գաւառական. — Ընդարձակ գաւառական մըն է այս Ղորղոդ ցեղը, Պարսկահայոց եւ Վրաստանի, կամ ինչպէս ուրիշներք կ'անուանեն՝ Աժտէրխանու Հայերէնը, սովորաբար "Իւսխոյ Հայերէն,, անուամբ խմացուած, որ գուցէ հիմնական դրիցը նայելով կրնար Կասկասեան ալ կոչուիլ. եւ եզական ու նշանաւոր եղած է գլխաւորաբար ուրիշներէն տարբեր եւ անմիաբան քերականութեամբը[37]։ Իրեն հիմ ունեցած կ'երեւայ, ինչպէս ըսինք, հնագոյն անծանօթ գաւառական մը, որուն վրայէն նորագոյն ժամանակներու մէջ (գուցէ մինչեւ ԺԶ դար)[38]

պատա ու գդատատանն ի տէղս այնինք հետ տանուտրացն, եւ այլ տեղ չի ձէնինք. (չգողտքինք։) Ինչ որ իւրեանց կետրեցն (բցակ.) հոգոյ բաժին հանեն՝ զոյն առնունք, եւ այլ ասելիք չի պահանձինք... եւ այլ ինչ բան որ լինայ՝ առանց տանուտրացն չզինինք։,, (ՋԺԶ, 1467։) — Մինչեւ ԺԻ դար դեռ տարածական էին՝ նպատ եւ նբէտ փխկ. նփ. նդէբ փխկ. նփ. նայէցն փխկ. նայէցան. եւայլն։

37. Եմէ ասեն մը կասկասեան գաւառներուն "Աղգաց գործարան,, անուն կրցաւ արուիլ՝ նորանոր ազգեր յառաջ բերելուն համար, (Caucasus officina gentium,) զարմանք չէ որ այսօրուան օրս Հայոց համար ալ նորագործ լեզուի մը տեսաբան եղած չլլան։

38. Թէ արդէն ԺԻ դարու մէջ այս գաւառականին հիմակուան կերպը ձեւացած լրացած եւ հաստատակ եղած էր, նոյն ժամանակուան գրերն ու նամակներըը կը վկայեն. եւ ԺԸ գրած սիքլաներըը 6· Պերէօսեր Հալանդացին իւր գրաբար Հայերկեան քերականութեան վերջը յաւելուած մ'ալ ունի այս նոր

վերջին եղանակաւորմունքը ձեւած եւ հիմնական կերպարանքն առած է։

Ա. յս գաւառականն՝ որ արդէն ժամանակէ մ՚ի վեր մատենագրութեան առնուած ըլլալով բառական կարեւորութիւն մը ստացած է եւ կընայ Բ. գաւառականին հետ մրցելու չափ առաւելութիւններ ցուցընել, իրեն ունեցած եղականութեանցը հետ քանի մը մտադրութեան արժանի յատկութիւններուն համար կ՚արժէ քիչ մ՚աւելի մանրամասն ճանչնալ։ Սակայն այս տեղս յառաջ բերուած լեզուն իւր բնական վիճակին մէջ դիտուած է, ինչպէս նախ. նախքնիթաց գաւառականները. այսինքն մատենագրութեան նորոգութիւններէն անկախ, որ՝ ինչպէս Բ. գաւառականին՝ նոյնպէս ասոր մէջ ալ խառնազանճ ոճին թօսածէն բառական տարբեր է։

1. Անուանց ու դերանուանց հոլովմանը մէջ առաջին աչքի զարնող յատկութիւնն է՝ բացառականն ու ներգոյականը։ — Բայց նախ միտք առնելու է որ այս գաւառականն ալ անուանց հոլովմունքը գլխաւոր թաքար է եւ ոչ սեռականի կամ տրականի վերածած է, այս տարբերութեամբ՝ որ է առհասարակ սեռականն շինողն է. (ձեռքէ. ծոպքէ. ծերոյ. մնդրոյ.) իսկ ոչ սեռականն է վերջաւորեալ անուանց յատուկ է ընդհանրապէս. (քէնոյ. պղպջոյ. գինւոյ. ողորմելւոյ.) նմանապէս նոյն կանոնով՝ յոքն. էդ եւ ոյդ վերջերն ալ՝ որ այս տեղս կը տեսնենք [39]։ — Բացառականի կազմութիւնն

լեզուին վրայ. (Ազաւեան լեզուին գանձ. տպ. Վենետիկ. 1711.) ուր միանգամայն քանի մը խմբալուր երկրորդական գաւառականներ յառաջ բերուած կը գտնենք, որոնք իրենց դրացի ազգակիցներէն չհասկըցուելու չափ օտար են. ինչպէս նաեւ ցայսօր բուն Խուսիոյ քանի մը տեղուանքը՝ մերձաւոր հայագիրներուն անհմանալի հայերէն մը կը խօսուի։ — Պատմահայոց երկրորդական գաւառական լեզուին վրայ քանի մը բան տես վերը՝ ծան. 65։

39. Քանի մը ուրիշ կերպ կանոնաւոր հոլովմունք՝ որոչեալ բառերու սեպհական են, ինչպէս նաեւ մեր մէջը. Օր-

անուն ստացած է հին եւ նոր հայերէնները՝ որ գրաբարի կը եւ ոչ յաջ. հոլովական վերջաւորութիւնները հաստատ կանոնով մը եզականի վրայ առած է՝ եւ միայն բացառական շինելու պահած. քնից վերկացաւ. (քունէն ելաւ.) իրայ սրտից, (իւր սրտէն.) գառնից կամ գառից, (տրէնէն.) վէրից, պակից, (վրայէն, տակէն.) ոչ ասացանից ա վախենամ. եւ ոչ ասուածից կը վախնայ[40]. եւայլն։ (Ս գաւառականի մէջ ալ կը եզ. բզռ. մը կը լսուի տեղ տեղ. իսկ գ գւռ. տես ծան. 36։)

Ներգոյական հոլովը՝ եզ. եւ յքն. հաւասարապէս ամ վերջով է[41]. Ապաւ, ի լերին. քեղաքինոմը, ի գիւղորէս. աբանոմ, ի սմա. ենգոնեցնոմ, յայ-

---

վայ, օրւան. գարնոյ, տարւան. ճալնոյ, կէսօրւան. խմանուվայ. առաջնոյ պէս. եւայլն. եւ գարձեալ՝ խեռոյնն, այգուց, վազուան. վազոյնէն, յառաջուան. առաւօտվան. հիմիվանից, հիմակուընէ. եւայլն։

40. Ա յսպէս ալ՝ Տիկնոջ խոսքից առաջ. տեղէն երթալէն յառաջ. ձախ չիւոյդ, ձեռքէդ. մէկ գառանից, խանութէն մը. էն գիկնոջ, անդիէն. համբուվիկնոյ. պզծանիկնոյ. լընեցը-նելէս. մէկ գարուց, տարիէ մը. իւնգնոյոցը դուս եկան, եկեղեցիէն ելան. նբէսանոցը. առնելոցը. գալոցը եգը. տալէն եառքը. ընչոյ, բլլալէն։ Ա՛ւքա լոյոց քօռացաւ։ Քնոջ գնոջ՝ հարիր մարդ խոխոյդ կ'ընկնէին. (առ նուազն հարիւր հոգի եասնէդ կ'իյնայ։) Ընդնից կամ ինձնից. գնէնից. նրանից. իզնէ. քեզմէ. անկէ։ Իսկ յաքն. մէջ՝ աշխարհաբար կամ գրաբար վերջաւորութեանց վրայ կու գայ էն մասնիկը. Մարդերից կամ մարդկերանոյց, մարդկիներէ. ասրերնոյը, լեռներէն. գիշնից, նրանոյց, կնգոնոյց, մեզմէ, անոնցմէ։ Այս գանաչ նաեւ գանմէն, սրնէն. ընձնէ. գնէնէ. նրմէ. (Գ գւռ. նրմէ։) — Նոր գրաւածոց մէջ հասարակ բացառականին ալ է վերջով կը բանեցընեն։

41. Ո՛մ վերջով տրական եւ անկէ ներգոյական հոլով, ինչպէս յայտնի է, հին գրաբարի մէջ միայն քանի մը տոչեալ քառերու վրայ կը տեսնուէր. որուն մէկ գերդմունքը համաքառնցաւ ի գարու մէջ սմանց ուզելը՝ որ ընդհանուր բլլալ. պէտք էր չնուն գադրեցաւ այն նորութիւնը եւ ոչ յաջորդ գարերուն ընդունելի եղաւ։ Կարելի է՝ հին ժամանակներն ալ գործածուած գաւառականի մը յատուկ եղած բլլալ՝ իբր ընդհանուր ներգոյականի ձեւ։

նսիկ։ Խակ բայերու ներգոյական՝ ի՛ մասնկաս, որ վարր կը տեսնենք. քնելի՛ս ու զբաղնելի՛ս. (ի՛ ննջել եւ ի զբաղնուլ։)

Ցաքնակիի կազմութիւնն ալ բաւական տարբեր է ուրիշ գաւառականներէն, գլխաւորաբար ձեւոյ պէսպիսութեամբն ու հոլովմանց գրաբարէն խոտորելովը։ — Երբ ու նէր մասնիկները վանկերուն համրանքէն անկախ են ընդհանրապէս կամ ճիշդ կապակցութիւն չեն ցուցըներ. (տես Քեր. 17, 18.) այսպէս ճամփայ՝ ճամփէր, ճամբաներ. ձաղկերէն, ծաղկներուն. եկողներէ, եկողներուս. փարթամով, տարիներով. օրթնիս, որտերնուս մէջ. պէրացը-նէր, եւայլն։ — Բայց մանաւանդ կերպով մը՝ նէր կամ ընէր (երբեմն նաեւ էր) մասնիկը դիմորոշ յօգուտ միացած՝ այս լեզուին մէջ բաւական կ'ըլլայ յաքնակի ստացական ձեւացրնելու. չինընէր, ձախերնիս. չնէր, չնչերնիս. հերնէրդ սրդել ա. Հայրերնիդ ուր է. չիոնընէրը բերնընէրնէն են դնում. ձեռուրնին բերաննին կը դնեն, եւայլն[42]։

Էր, նէր յաքնակին՝ եզականին պէս կը հոլովի. մարդէր. եղէ. եղէց..էրօ՜. բայց գրաբարի աւելի հաճախ է միւս ցեղերուն երօ (էրօ) հոլովումը։

Ք յաքնակին ամիսփէլի վերջաւորութեանց սեպհականած կ'երեւայ. ախոյ, յք. ախէր այսինքն ա՛խոյ։. — ինէոյ, (սրս. բառ.) պատառ. յք. ինէր։. — տօ՜ղոյ, (վրայի բառ.) փողոց. յք. տօ՜ղէր. նոյնպէս երէնէր, մանկունք. ճամբէր. ձոռէր. այսպէս ալ օտար բառերէն՝ ազէր. փաղէր. մալլէր. օքէրանց. (մալլաներ.

---

42. Ա՛յսպէս նաեւ՝ Զիոնընէր ինքնէր տանինք. վրընէր պտիտ տայ, (վրանիս պտըտի.) փէշընէրէյը եռան. (տեղերնէն երեան.) ինընէրօվը անց են կենում, (ինքնուս վրայէն կ'անցնին.) տօ՜ննէրդ տանի. (քներնիդ։) Բարի լիս ասի ու ինքնէրը շնորհաւորի. (գալերնին։) խիտ էր ինընէրդ կտրել. (շատ էր ձայներնիդ կտրեր։) Ասածնէրս մտքընէրդ բերէք. (ըսածներս մտքերնիդ բերէք.) մաղնէրէյ կամ մաղէրէյը, (անոր կամ անանց մազերն.) օրթնէրօ՜ս արին. (սրտերնուս մէջ արին.) ապինընօ՜ս լիս, (աչքերնուս մէջ լցա.) ինընէրը. ծոցընէրը. խոցընէրը. լէղընէրը, (լեզուներն.) եւայլն։ — Ցիս նաեւ Գ գլ. երես 185։

ոպանեբուս։) Նոյնպէս յօդ առած առանձն՝ ակռս. փղիք. ֆղին. (տես քեր. երես 281.) որ Ա գաւառականին ալ սովորական ամփոփումն է։

Ուրիշ բազմադիմի յոքնակիներուն մէջ անօրինակ երեւոյթ մըն է՝ կրկին յոքնակիները, մանաւանդ երբ որ գրաբար ձեւով յոքնականի վրայ նորէն գրաբար հոլովակերտ մասնիկներ կ՚աւելնան. զրօրինակ. Ցղց. յոքն. փղիք-ս. սեռ. փղիք-ոանց[43]. բզմ. փղիք-ոանց-ից. (յօդով՝ փղիք-ոանցիցը) Եկեղեցիս, սեռ. եկեղեցւոյ. բզմ. եկեղեցւոյս. Ներգոյ. եկեղեցւոս։ Ձիան. սեռ. ձիանոյ. բզմ. ձիանոցիս։ Նոյնպէս՝ ինանոյը, կանանոյն. կանանց. էլլանոյ, գայլոց. մարդկեղանոյ, մարդկան. աղջկեղանոյն. յաղկանց. կամ՝ ընջոց. էլլերոց։

Ծոքնականի այլեւայլ ձեւերը յաջորդ բառերուն վրայ կը տեսնուին. Ցանագան[44], տներ. պեղոանոյ, տեղեաց. ընկերգանոյ, ընկերայ. էվերգանոյ, քերց. նոյնպէս՝ գանըցանոյ, էեղցանոյ, երկերցանոյ[45]. տներեաց, եւայլն։ Ձօ, յմ. յօտան. կրկին յմ. յօտաներ։ Դերանուններուն՝ Էկոզներն ալիւր են. (որո՞ւք են։)

Ա եւ Գ գաւառականներու հետ հասարակ ունի ս վերջանակ՝ քանի մը բառի վրայ, (որ նախնեաց ոամիօրէնին ալ հասարակ էր.) ակռ ոանիոք. երկոսք[46]. պատ, պահք. գինի, զինք. հոգ, հոգ. քաղնիք. — յոքն. պատիք. քաղնեներոսք, բառնիքներու մէջ. եւայլն։

---

43. Նոր հայերէն լեզուն, ինչպէս նաեւ նախնեաց ոամիօրէնը, ի գիրն այն առանն կը պահէ յոքնակի հոլոպներուն մէջ՝ երբ որ եզակի ուղղականն ալ ի-ով ձեւացած է. ձեռ-ի-ք. գրի-ք։ Իսկ ֆրօսոանիներ, փերսանիներ կրկին յոքնակիներն ընդհանր չեն համաբերեր։

44. Ցեա գ գաւառական՝ հոֆոգան, մարհոգան. (հոգիք, մարգիք.) եւ քեր. երես 301։

45. Ըր համեմատութեն աշխարհաբարի սովորականներուն ասանց. լաթոն. որ յատկներն առանց նուի էին. այսօց. լաթոց։ Իսկ եզակի փերանի. (տիրոջ) եւ նման՝ յատկանուանցները գրեա ոամիական կը համարձակ։

46. Երկոս բառին վրայ ս կ՚աւելնայ հոն՝ ուր մեր գաւառականը ի կ՚աւելցնէ. տես քեր. 122։

Քանի մը Հոլովման օրինակներ՝ աւելի պայծառ դիտելը կու տան այս լեզուին կազմութիւնը։

Ցգական.	Մարդ.	Աբէլ.	Գէղջի.	Երեխայ-ն.
Ո. Հ.	Մարդ.	Աբէլ.	Գեղջի.	Երեխէն.
Ս. Տ.	Մարդի.	Աբէլի.	Գեղջու.	Երեխեն.
Բց.	Մարդից.	Աբէլից.	Գեղջուց.	Երեխեցը.
Գր.	Մարդով.	Աբէլով.	Գեղջով.	Երեխովը.
Նբդ.	Մարդուա՛.	Աբէլուա՛.	Գեղջուա՛.	Երեխուա՛մը.
Յոգնակի.				
Ո. Հ.	Մարդեր.	Աբէլներ.	Գեղջիք.	Երեխէքը.
Ս. Տ.	Մարդերի.	Աբէլների.	Գեղջանց.	Երեխէքանցը[47].
Բց.	Մարդերից.	Աբէլներից.	Գեղջանցից.	— քանցիցը.
Գր.	Մարդերով.	Աբէլներով.	Գեղջքով.	Երեխէքովը.
Նբդ.	Մարդերուա՛մ.	Աբէլներուա՛մ.	Գեղջքուա՛մ.	Երեխէքուա՛մը.

	Եզ. Ս.	Ց.ք. Ս.	Եզ. Յ.	Ց.ք. Յ.
Ո.	Ս.	Սրանք.	Է.	Էսոնք.
Ս.	Սրա.	Սրանց.	Էսոր.	Էսոնց.
Տ. Հ.	Սրան.	Սրանց.	Էսոր.	Էսոնց.
Բց.	Սրանից.	Սրանցնից.	Էսոնից.	Էսոնցից.
Գր.	Սրանով.	Սրանցնով[48].	Էսով.	Էսոնցնով.
Նբդ.	Սրանուա՛.	Սրանցնուա՛մ.	Էսուա՛.	Էսոնցնուա՛մ։

Քանի մը տեղ յիշեցինք Ցրականէ-Հայցականը, (այսինքն տրականին Հայցականի տեղ գործածուելը թիւնը,) որ ամէնէն աւելի այս գաւառականին մէջ գործածական՝ մանաւանդ թէ բուն սովորականն է. Հիւանդները բժշկում էր. (Հիւանդները կը բժշկէր.) Գիւղ ա դառնում՝ մարդի պատուում. (գայլ կ'ըլլայ ու մարդ կը պատառէ.) Իրանց ասանիր. (զիրենք ասաննէ[49].)

---

47. Գրաւոր լեզուին մէջ կը գտնենք՝ Երեխանց։

48. Սրանցնով, Էսոնցնով գործականին, եւ Էսոնցնամ եւայլն ներգոյականին մէջ հին յոգնականակերպ ձեւ մնացած է. իբրեւ թէ յ.ք. ուղղ. եղած ըլլար Էսոնցնէ։

49. Նոյնպէս, Ուրիշ ուզում եմ՝ քո ծառէն ըլլի. (ուրիշ մը կ'ուզես։) Որտեղ տարան. (զորդիդ։) Երեխային (կամ

— Այդ տրականէ - Հայցականին հետ հաւաքակօ-
ըէն սեռականին ալ կը նոյնանայ, եւ կ'ելլէ պաթակե-
ըէն հոլովոց ճիւղ նմանութիւն մը[50]. զորօրինակ.
սեռ. Նրանց քիրը, (անոնց քոյրը.) տրկ. Նրանց տվից,
(անոնց տուաւ.) հյց. Նրանց առան. (զանոնք առին.)
— սեռ. էրաք եռեւից. տրկ. էրաք սիրա դէրին. (սիրտ
տուին.) հյց. էրաք տեսնելիս։ Խակ տրականէ - բացա-
ռականի է (միւս ցեղերուն մէջ աւելի յաճախ,) Նրա
անա չէին դուս գալիս. (անոր վախէն դուրս չէին ելլեր։)

2. Նախդիրներն իսպառ անհետ եղած են[51], որն
որ անով մանաւանդ աւելի զգալի է այս գաւառակա-
նին մէջ՝ որ շատ տեղ գոհ եղած է միայն գրաբար հո-
լովի մը նախդիրը կորնչ՝ առանց ուրիշ ձեւերու դիմե-
լու, ինչպէս ուրիշ գաւառականք. զորօրինակ. Հայր իր
պղամպրոնիկանն ապաւինելով՝ կ'ի՞ն է դուս գնում.
(իր քաղաքեացիները վստահանալով՝ կուսի կ'ելլէ։)
Մենք էլ Ապոստ կ'աղաղակենք՝ որ ձեր միրը հա-
զար ըլի. (առ Աստուած։) Իրանց գանը միւսմ են՝
շվաքի գալին. (իրենց տանը մէջ՝ շուքին տակը։) Թէ
ինչա ճար ըլէը. (եթէ ձեռքս ճար մ'ըլլար։) — Ո՞մ
ճգալը ընկնիմ. (զո՞յր պատահացաւ։) Ձի՞ գանգնէրով
փաթիաթվում. (չի՞ փաթիաթուիր տուընկերուն։) Գըլ-
խովը մեն տանք. (զգլխովդ։) — Ա յապէս սմեն գաւ-

Էրկօն) ապանել՝ միւ գլուխն էլ հրէս տախ տակին է. (երկաքն
ապանեցած եմ, ինկուն գլուխն ալ ահա տոքիս տակն է։) Հա
Էրկօն՝ գրաբար Էրկոտիանին վերաբերութիւն չունի, այլ Եր-
կաս թուականն անուան տրականէ - հայցականն է ն յօգուտ։

50. Պարտկ. լեզուին հոլովմանցը մէջ՝ սեռականը, տրա-
կանն ու հայցականը ճշդիւ նոյն են՝ եզակի եւ յոգնակի։

51. Թաց ի քանի մը մակբայական երկրներէ. (ինչպէս նաեւ
Ա եւ Բ գաւառականներուն մէջ.) վազ է վազ։ Ձիւնը բաց
էին թափել ու գարիվէր գարիգուս քշում։ Ամենը ալ հնչման
խանգարմամբ անկայուն եղած կ'երեւան. ինչպէս կարծենք այս
խօսքերուն մէջ. Քվոր սասին անկաչվէր արաւ, (քսորն ըսածն
անփոյթի ըրաւ.) այսինքն ականջ է կայ։ Էրեսի արանքովը փոր-
ըաղ ըսէկա. (այրերու մէջերնէն տազուվ.) այսինքն փոր է տալ։
Թաղնըվեր ընկնել։

առականէ աւելի ասոր մէջ դեռ կենդանի են քան իւ-
միք՝ դրաբարի ներգոյական ու պարագաական հոլովներ-
րը՝ բայց միշտ աննախադիր[52]. (մեր մէջն աւելի բնա-
նական լեզուի յատուկ է ասոր նման պարագականի գործածութիւնը մը:) Աննախադիր հայցականն ու բացառականը ինքնին յայտնի են:

Հոլովներուն նոյնաձեւութիւնը եւ նախադրութեանց խնդրառութեան տարբերութիւնը դժնաւորաբար դերանունից վրայ կը տեսնուի. այսպէս. Իրմէ վրէն. (իրարու վրայ.) առանց են. (անոր.) ոմի. ինը գեղջայ. (անոր կ'ըսէ:) ինչ վրայ. ծեղ վրայ. ծեղ համար. յեղ վրայ. յեղ համար. ծեղ պէս. քանց նըման. (քան գնա.) — ես հետը. ո՞ւմ մօտ. ո՞նց մօտ. նըայ մօտ, (քովէ:) իսկ իրրեւ մէկ բառ նկատուած են՝ Սոսի ա-
չխանի ձէնը, (ողբի լացքի.) Հաղալ մաղալու ձէներ: Սիլոյ ծլլին մնիկ չսվեց, (ծլլիքին ծլլիքին. առած ապրատա-
կին չնայեցաւ:) Մանուկ օրօրոցների պէս: Մեր ազգ ա-

---

52. Օրինակներս աւելի կը բացայայտեն այս Ը գառա-
ւականին անհնագիծ ներգոյականն ու պարագականը: Նէրէն
կենաս. (քովը:) Հինիկ կ'ուռճանդէ ենք, կամ՝ շանմիկ կ'ին ենք:
Շատ օրվայ դիկ: Գնդապետին, (ի չինամիլն:) Ղրանց հագին
արանց չխոին ա: Թուրը չխոին՝ մէկընեղուաս անց կացաս կանգ-
նեց. (մէկընիս անցաս կեցաւ:) Սարի կ'ելի ձկ լիս պէտցնէ:
Նգան իր գարիքին հատուած պահէր: Ծիտան ա ծառին, հասն ա
ճառին: Մին երկու աղքատ-ուղքատ էլ կանգնեցին գրանը,
ու քօչլուները կոնապարկերին՝ զրկց էին անում. (գրան մէկը կեցան
եւ կօշկին թեւերնուն տակի առած՝ կը խօսակցէին:) Ցնա
գէր. 66, Ե. եւ 470-473:) Ազամէն գրվիլ անց կացրեց. (գաշ-
ատէն անցուց. գոռալ, տնկ. գիլալ:) Ծռվիլ ափով սկսեց քալել.
(զափսմի:) Պարանն ընկաւ ծռվը: Շվաքը ընկել էր նրանց գլխի
վրվը. (շուքն ինկեր էր:) Ընբերի արանկիրվը, գնահի գոհվը
համպարհ բաց անիլ. (մէկերնէն, տասկէն:) Ինչ գլխովը անց էր
կացել. (գլխէս անցածը:) Սիրտս ինչովը գաւս ա գալիս. (բրնկես
կ'ելլէ:) Աչխարհը ալնաբհովով էր դիպլոմա. (աշխարհք իրար
կ'անցնէր:) Հինց ուներն կոտները ափովը ընկան. (ուներու
ծայրերն աչքին հանդիպելուն պէս.) Ձիու ոչնովը ընկնիլ,
եւալլն. — որունցմէ ամանք դրաբար չ, ընդ եւ սա նախդիրնե-
րուն կը պատասխանեն: — Ցնա նախնեաց ասացիքներէն՝ Ի՛
գոնէ անցաներ. (վերը՝ երես 152. ծան. 10:)

պակի. (դրբր. ազգի եւ տակի:) էն մարդն ամոթով տարով քո ազ ա հաչի վրայ ա էլել: Տես քեր. 521:

3. Ծօդի դործածուխիւնը գլխաւորաբար անով կը տարբերի մեր սովորականէն՝ որ ուղղականի մէջ մեզմէ աւելի՝ իսկ վերջահոլովներու մէջ նուազ է յօդի յաւելուածը: Դարձեալ առարկան յօդը դերանունաց գէմքէն անկախ է հասարակօրէն. ինչպէս նախնեաց ասմկօրէնին մէջ յաճախ էր: Օրինակներն աւելի բացայայտ կը ցուցքներն յօդին գործածուխիւնը: Աստուծուն վհատք տվեց: իմ մերը ու աղբէրներս. իմ տղերքացովը. քո հետը. քո օրուանը, (քու օրովդ.) որի մէջումը: կուտ ունես՝ էն հաւի առաջն ածիր. (քու հաւիդ առջևը ցանէ:) Ոզբմելու արիները չուր ա դառնում. (խեղճին արիւնը չուր կը դառնայ:) քեզ ծուռը մնիկ անողչ այնքը հանիր. (քեզի ծուռ նայողին այնքը հանէ:) քանի մը բառի վրայ անքաժին եղած է ն յօդը. պապէս. էբէրնըմէր, (հայրսմայր.) էպիհնումը. էնդհնիդը, (ազգին, անդիէն.) եւ կ'բառի՝ էբէրնըմէր-դ մի տեսանես. քո լուծնուկամ-դ պատրաստ չէ. (զլուծ ևս դիտանէ:) իսկ քոնը, (քուկդ, դրբր. քոյն) դերանունաց եւ չհոդնի չիս (ձեռքէ ձեռք) մակբայակերպին մէջ դբաբառի ձեռացած է ն դիրը: — Ցուցականներով կազմուած են՝ հրէս, հրէն., (հնագոյն հօրէս, հօրէդ, հօրէն.) աւասիկ, եւ էս ա, էն ա՝ որ մակբայակերպ են. Պուլէն էն ա գետինը առաւ. Գիշերն էս ա հասել ա:

4. Պատնականն անուանց մէջէն յատուկ կազմութիւնն ունին բազադրեալներըը. հինգին, (մէկը գմէկ.) անա. հինգմէկ. տր. հինգ հնգէն[53]: — Ութին (ռամկ. օւթին) չիմանալ, (մէկը.) էւթին չհետզեց, (բան մը:) Էլ օր, (մէկալէն օր. դրբ. այլ:) — Էլ էս, էլ էդ[54], (ինքն,

53. կամ գարձեալ՝ Մեկը գհնգէրքը. (խօսքու եանէ:) գհնգ գհնգն էն ա տալիս. (խօսքու ձայն կամ տան:) Ղարագիլի գբաւածոց մէջ՝ գհնգհնա:

54. Էլ էս, էլ էդ կամ էլ էդ բազադրութեանց մէջ նախդիրը հետեւեալն է: — Եդ՝ նախնեաց ասմկօրէնին հետ

դարձեալ նոյնը. կայ գ. գւռ. ալ՝ ալ՚ռ) էլլ, (դարձեալ. նախնեաց ոմկ. այլկ՚ռ) Մեկնիչներին ապանենք. (մեկնիչներ՚ռ) — Ո՞վ հարցականին հոլովումն է՝ եզ. ո. հ. ո՞վ. ս. տ. ո՞ւմ, (ո՞ռ.) բ. ո՞ւիդ՞ց, (ո՞ռ՞.) գ. ո՞ւմո՞վ. ն. ո՞ւմո՞ւմ՝ Յոբն. Ովքե՞ր. ինց. եւայլն։

5. Հոլովմունքներէն առելի նորանշան երեւոյթներ կ՚րնծայեցընեն այս հայերէնին բայերուն խոնարհմունքը, մանաւանդ պարզ ժամանակներու տեղ կերպ կերպ նորաւոր բաղադրեալներու գործածութեամբ. որոնց քով պարզերուն հազիւ թէ երկրորդական կիրառութիւն մը կը մնայ։ Եւ նախ՝ ահա մանկաւ ձեւացած ներկ. եւ անկատարը, եւ անմոցմէ բաղադրեալ ժամանակները. Ձնօտ եմ. ընօտ ա՚55. ընօտ ա. կաքպօտ ենք. ատօտ էնք. էրկօտ էին. կ՚են պոռիկնօտ. (կը մնամ. կ՚երթայ. կը զգայ. կը կարդաք. կ՚ըսենք. կ՚այրեին. չեն պղտիկնօտ՚ռ) Ջանըհան են ըլօտ, (ոգեսպառ կ՚ըլլանք. հոգինիս կ՚ելլէ.) Վ ընկօտ. (չի նետուիր՚ռ) Փող են ինանօտ մեզանում՝ խլօտ են. (դրամ տեւնեն վրանիս՝ կը կորզեն՚ռ) Հերը ձեզնօտ էլ էր՝ դուս վռնեն ընօտ. (թէեւ հայրը ծեծէր ալ՝ դուրս չէին ելլեր՚ռ) քնած էր ըլօտ. (քնացած կ՚ըլլար՚ռ) Երկրորդական մնացած են՝ (քնաւորութիւն կամ տկարութիւն ցուցընելու համար) կոտ խօտած. կոտ ծեծ. կը ծեծ. կը պատ. կ՚ուսնին, եւայլն. կան նաեւ առանց

բառն է, որ կը նշանակէր՝ հեղ, անգամ. (Քեր. եր. 130.) եւ գեռ այսօր կ՚ըսուի՝ մեկ եղ ելայ՝ մտիկ տամ. (գոնէ հեղ մը, մէկ հեղ ըլլայ նայիմ՚ռ) ըսա այսմ՝ եւ եղ՝ (ըսա նախն. այլ հեծ, եւ հեծ՚ռ) սկզբնաբար կը նշանակէր՝ ուրիշ հեղ, մեւս անգամ. եւ հիմայ կը նշանակէ՝ գարձեալ, հեղ մ՚ալ, մեւսանգամ՚ռ Այս մակբայակերպը, որ սկսած է հիմայ եւ եղ հնչուիլ եւ գրուիլ, կը տեսնուի՝ որ ժամանակաւ մնայական անուն եղած է. գարձեալ նոյնը, ինքը նշանակութեամբ, (իբրեւ այլ այլ՚ռ) եւ ասոր նմանութեամբը կազմուած կ՚երեւայ առաջին գէմք ալ՝ էլ եմ, այն ինքն։

55. Մաքուր բաւարի մէջ կը գործածեն՝ գնում է. չի մնում. փոխանակ՝ ա եւ չ. իսկ հնագոյն ուսկական գրուածոց մէջ՝ նաեւ ամ, ան, եւայլն, փխկ. Ս, Ն։

կը, կոս մանկանց յաստուկ բացատրութեան ձեւեր՝ ինչպէս ուրիշ գաւառականներու մէջ ալ կը տեսնուի։ — Այս կազմութեան ծագումն ու հաւանական մեկնութիւնը հետեւեալն է։ Ո՞ր բայակերտ մանրիկը՝ նոյն գաւառականին հոլովմանց ներգոյականն է. եւ խօսած եմ. ըլսած ս. վ՚ն երկոտ, այնպէս մերձաւոր ներկայ եւ անկատար են՝ ինչպէս գրաբար անորեւոյթ ներգոյականով՝ է խօսել եմ. յօճել էր. է ծաղկել էր. է լինել է. վ՚ն յայրել. (խօսելու հետ եմ. աճելու, ծաղկելու վրայ էր, եւայլն։) Ինչպէս նաեւ վերր մանն մանկան համար ըսինք[56]. (երես 172. տես եւ քեր. երես 87։)

Ուրիշ ներգոյական մ՚ալ է՝ կոս, որ բայերու կազմուածքին մէջ մեծ պաշտօն կը վարէ։ Զորօրինակ. Մէկ պահելկոս՝ աղբէր ենք գաւնում. (մէկ տեսնելուս՝ եղբայր կ՚ըլլանք.)[57] ամէն մէկ գալկոս. (ամէն գալուս

---

56. Կարծենք թէ կը գժուարանայ մեկնութիւնը՝ եթէ ոմն մանկաբ բայանուն ենթադրել ուզենք, միւս անխախոր. իրրեւ թէ է խօսած եմ. վ՚ն յայրոմ. (ինչպէս որ Ա գաւառականին մէջ հետքը կայ մնացած բայանուամբ՝ Հայրոմ եղէր. (այսինքն՝ Հարցուցեր։) Մխ դնելու է՝ որ այդ ասով բաղադրեալ ժամանակներն անորեւոյթին կամ կանոնաւոր ժամանակներուն վրայէն կը ձեւանան. (կորցած. գիտեմ. գիտեմ. իմանում. գտած. լալացնում. լալացնում. արթնանում. կրկում.) ուր որ բայանուան մանրիկներն անկանոն ժամանակներու օրէնքովը կը գրուին՝ կորցոցանեմ. գիտցանեմ. գիտցող. լալացրել. արթնցեր. կոցած. (լացուցեր. արթնցեր. կորուսած։)

Խնդրոյս փոքր լուսաւորութիւնն մ՚ալ կրնայ տալ ջուղայեցոց ասացուածքը բաղադրեալ ահմ. ներկայ ժամանակը, գտնել գալման ս. (հնչ. խալ կալման ս.) այսինքն՝ գալն գալման է. (գալը կու գայ)։

57. Գտնալ բայն ըլլալու, եւ լինել՝ ընելու նշանակութեամբ չատ յաճախ է այս ցեղին մէջ. Փողի տեր լեմ գտնամ. (մարկի տէր լեմ ըլլար.) այսպէս ալ՝ ծագաւոր գտնտա. (եղաւ.) ծեր գտնալ. Հարիր տարեկան գտնալ. երկոտ կարգ գտան. (երկու կարգ եղան.) եւայլն։ Բարեկամներբ կասկածելիք լինիմ. (բարեկամներս կասկածելի՞ ընեմ.) Բռնաւորին կասկել խանարհեցրել՝ կատու եին լինել։ Որ մեզ իրանց ծառայ լինին։ Էս տեղումը ինչ ես լինամ մինուոմը. (հոս ինչ կ՚ընես մնաուն։) Ուզեցաւ որ իրանց եւ ընկեր լինի։

կամ գալուն։) — Այս անհնարինքիր ներքոյականին ծագումը բացայայտ կը տեսնուի միւս գաւառականներուն լաւ, լաւ աներեւոյթ ներքոյականին վրայ. (տես քեր. 471։) Բայց գրբր. տեսանելոյս ձեւն ալ առնոց մէջ լաւ եղած է, այս ցեղին մէջ լի կը հնչէ բան սովորութեան։ Բաց ասկէ՝ ո յօդն անբաժին եւ ընդհանուր եղած է այդ դերբային վրայ, եւ ամէն դէպքի եւ ամէն դէպքի մէջ անփոփոխ կը մնայ։ Գործառոյ գործածութիւնն է՝ 1. Աներեւոյթ ներքոյական. քնելն ու զբօսնելն. (ի ննջել եւ ի զբօսնուլ։) Մուխը գետինն ասնելն։ հէնց լիսը իջելին. (լոյսը ծագելուն պէս։) 2. Ընդունել. ապառնի. Ջուր ծոցս վիլն չի ըլլար. (Ջուր ծարուելու չ'ըլլար. Ջուր չի կրնար ծարուիլ։) Մէր չունենաս լայ՝ դու լայ ընկլնի. հէր չունենաս գայ՝ դու կոծնալնի. (դուն լալու ես. դուն կակծալու ես։) Մաղէ կարմիջովը անց կընալնի աեղը. (մաղէ կարմրչէն անցնելու առեն։) 3. Ցոլ, փոլ եւ երբեմն լոլ միւսականներուն յարակատարն ու գերակատարը. Լիսադէմը կարմրին էր փալ[58]. (արշալոյսը կարմրած էր կամ կը կարմրէր.) — այնպէս՝ որ փալ եւ փոլ բայերուն մէջ ա՛չմ. ներկայ՝ յարակատարի հետ եւ անկատար՝ գերակատարի հետ կը նոյնանան. վասնզի այս երկու բայերն ասմ մասնիկ չեն առներ։

Եւ անցեալին գործածութիւնը ի գաւառականին

Ուր անոր հակառակ ի գաւառականի մէջ ասիկը հին գրաբարի նման կը խօսի ընել բայով՝ նաեւ սովորական կընալ բային տեղ. Ցղէս հագուստ էի ըրէր. եւայլն։

Սաորին գաթերէն ալ երբեմն կը գանուի՝ երեսին գոյնն կարմիր գառնայ. (լինին։) Ասաց յիսէքն՝ թէ պատարագ մի ինձ լինի, եւ ամկալ օրն լինիայց. (արա. արար։)

58. Ցոլ, փոլ եւ երբեմն լոլ միւսականներն ասմ մասնիկան առեղ ալ չեն կ'առնուն. ուստի՝ իրան են փալն. իրան մնան են փալն, թէ ա՛չմ. ներկայ են եւ թէ յարակատար։ Այսպէս ալ ա՛չմ. անկատար՝ խնառմ էին ու ձոփ փալն, առում, խառզում, պոչ փալն. (կը խնդային ու ծափ կը զարնէին, կ'ըսէին, կը խաղային, կը պարէին։) Բայց կ'ըսուի նաեւ՝ Հարբի տեղակ որ ամէն էլ նէն փիլ կ'առներ. (հարբելի տեղ ամէն ալ տասած ըլլալին կ'առներ։)

եր անցեալէն շատ աւելի յամառ է, եւ ըմբռ (ըմբռ) էականով ալ բաղադրութիւններ կու տայ [59]. դորօրինակ. Կ՛ըլլի որ էս քարերի տակին տալի ըլլի կոչել. (կարելի է թէ այս քարերուն տակը զօրած ըլլայ.) Իսկ այ անցեալը ծանօթ գործածութիւններէն զատ տարբեր կիրառութիւն մ՛ալ ունի. Անողը պէտք է քանած: Իրանցից ի՞նչ պէտք է ետքը. (իրենցմէ ի՞նչ պէտք է պահել:) Ո՞ւմ աչքը պէտք է հանած: Մխա չպէտը էր կերած:

Աւտիկ միւս բաղադրեալ ժամանակները: Ի՞նչ կ՛ըլէը՝ մի եսի եր+ նիլ. (քիչ մ՛ուշ եկած ըլլայիք:) Սել հո՝ սկի լոմած չի էս գինուելը. (իսկ սայլ երբեք լսուած չէ այս կողմէը:) Քար չկար՝ որ արիւնաթաթախ ըլէը ելած. (եղած չըլլար:) Որ ջրլինած ըլի ելած. (որ արբենցած ըլլայ:) Դամբը մեկ քարի է դիպած ելիլ [60]. (ուռկանը քարի մը դպած է եղեր:) Շատ կին լայ եւ լիլ: — Հէնց էն ա սուգը պրծնելով եր. (հագիւ թէ ողբը լմընցուր վրայ էր:) [61]

Թայերու խոնարհմանց մէջ երեւելի խտրոյ մ՛ալ՝ որով այս Դ գաւառականը գրաբար հայերէնէն եւ նորոց մէջ գրեթէ օրաբար Բ գաւառականէն կը բաժանուի, ներգործականի եւ կրաւորականի ձեւն է: Ցայսմ մասին այս գաւառականը միօրինակութեան սկիզբը շատ պինդ բռնած, եւ ընդհանրապէս բայերու երկու

---

59. Որովհետեւ իւ անեղեւոյին էլ հնչում առած է, անցեալը համարձակ իւ՝ ձեւով կը ձայ՝ առանց անեղեւութին հետ խառնակելու: Դժուն շատ մասին խմնալու է Ա գլա. համար ալ: Բայց կայ նաեւ՝ անվրիւ. (վերը՝ ծան. 72:)

60. Գրաւոր լեզուի մէջ՝ եղիլ: — Դարձ, պրակ. բառ է, եւ կը նշանակէ՝ վարմ. ցանց. որոգայթ:

61. Ընդհակառակ նաեւ այս բաղադրեալ ժամանակները. Ասամ ի՛ըլա. խօսվամ ի՛ըլի. Իրան ապահամ ըլէն. (ուշ. խօս փոխօրէն ըլասլը:) Ղրանց սիրտ ըլէն գալս. (տալու ըլլան.) Լիան ա մնացը գնա չի՛ խոխանվի ըլասմ. (չի գտուիր.) Թէ որ մնացը եէր եիլ՝ Ցորնի ամբարն էն ա լցվիլով եր՝ որ մեզ խնդաց աչքն ելե... (լցուելու վրայ էր:) Ինչ կրակ ա փալաքանքա, կամ բնչ ա փալացռալ:

սեռին ալ միեւնոյն ձեւը պահած կը տեսնուի. կրաւորականը ներգործականէն զատելու համար միայն վ կամ – գիրը դնելով ու վերջընելով։ Ա.յսպէս ներգծ. խոթեց, կրբ. խոթվեց. նոյնպէս լծվեց. քաշվեց. — ձնեց, ձնվեց, (ծնաւ.) — երգեցնէ, երգեցուի. — ըլլեցնէ, ըլլեցուի. — ըլլեցնէ, ըլլեցնի. — լսեցնի, լսեցնի. — էյնօր են, էյնլօր են։ Հէզրաներն խմաստէն կ'որոշուին. Մինեց, (միմեցաւ.) ապրեցին. վրէն խոթեցին[62]. (վրան թափեցան.) Հրերը խոր տապուտը կառնենցին. (խոր գաշտին վրայ կեցան.) եւայլն։ Նոյն կերպով հրամայականն ալ. ներգծ. Արան ապռնի՛ր մեզ պահի՛ր. (զանիկա ապահնի՛ զմեզ պահէ.) կրբ. ապռնվի՛ր. պահվի՛ր. — օրհնի՛ր. Ըռղի՛ր. (օրհնէ. Թաղէ.) Ըռղի՛ր էդ չներին, (կապէ այդ չները.) տռվի՛ր փեկ. տռվի՛ր. որով հրամայականն արգելականին հետ կը նոյնանայ. Ի՛ պահի՛ր, Ի՛ պահվի՛ր. — Ի՛ Ըռղէր, Ի՛ Ըռղվի՛ր. եւայլն։ Նախնեաց ոսմկօրէնին մէջ կրաւորական հրրայներըը նոյն ձեւով կը գտնուին քիչ տեղ. Ոզըղի՛ր. Ըռռի՛ր։ — Քանի մը բայ ալ մեր (գրաբարին) տվորականին հակառակ՝ ներգործական կամ կրաւորական ձեւով է. Նայի՛ր. ուռնի՛ր. (ընդունելի.) ախռ. (ախռնէր.) Խօսամ, կտր. Խօսեց. (ինչպէս նաեւ Թողամ, Ըռղեց։) Ա.ռնեմ՝ կտր. ռռայ. ռռան, (առի, առին.) կրբ. ռռվայ. ռռվան. Մարդ ռռըրկռա, (յղաղկեց.) լռվի. (լռէ.) Քնռվըռմ եմ. եւայլն։ (Թիւ 5, ծ. 77, 78։) Կրկին խոնարհմունքներն յիշատակենք՝

Կտր. Ասի, ասաւ կամ ասեցի, ասեց.
„ Թողի, Թողաւ „ Թողեցի, Թողեց.
Հրմ. Ածա՛ կամ ածի՛ր. (գրբր. սծ.)

Ըսինք՝ "ընդհանրապէս„ վասնզի խոտորմունքն ալ բաւական յաճախ է, մանաւանդ գրաւոր լեզուին մէջ։

Մեր բացատական ձեւին տեղ (քեր. 231.) այս գտատական անորոշութիւնը հաստատ պահած է հնադոյն ձեւով. այսինքն՝ Ը փոխանակ բէի[63], (ինչպէս

62. Թայց ծանօթ է նաեւ՝ խոթեցաւ, լռվեցան, եւայլն։
63. Տես վերը՝ երես 178, ծանօթ. 17։

նաեւ ընդունն. անգելոյն մէջ.) չի պիմռնալ. չես իմռնալ. չի գալ. չի լալցնել, (լացըներ.) չի ըլլալ. չէր ըլլալ, (ըլլար.) չեմ կրթալ, (կրնար.) չեն գնալ. չեն գիտնալ. եղպէս գիրս անիլ չի ըլլալ[64]. — մերձաւոր ներկայ՝ չի ըլլար. չի իմռնար. եւայլն: Սակայն այս չի մնացիկն այս ցեղին մէջ զատ բառ եղած է եւ բայէն կը բաժնուի. ընչի՞ չի արանց էլ քոց ընդա. (ինչո՞ւ առնք ալ չարձակես:) Չի պէտք է վեր կենաս: Չի ազեց: Ջանեզր չի պատ գան: Ոչեզի դնչին էդ չկեն մուկ գալ. (ծերուն երեսն ալ չեն նայիր:) Նոյնպէս արգելականը. Ի գնալ, մի երթար. Ի ասիլ, մի բսեր. Ի վախիլ կամ վախիլ Ի. բայց յոքնակին ուրիշ բացատականներուն պէս աներեւութով եւ էական բայով ձեւացած ամիփոխած կը գտնուի. Մէ՛ մուկ անիլ. (մի մուկ ընէք, եւ կը նշանակէ՝ մի դիտէք, մի նայիք.) Ա՛է երեւալ. Ա՛է նայիլ, կամ նայիլ Ա՛է. վախիլ Ա՛է: — Այդ վախի՛ր Ի ձեւը բարձրագոյն հնութեան մը ձեւացուրդ կը համարինք. ինչպէս նաեւ նոյն հնագոյն ձեւով կ՚բսեն երբեմն՝ ելա՛ ալ, (չեղաւ. գրբր. եկի՛ր ալ.) Մեռնի՛ր ալ՝ ընչանք մի աչքս նրան Հանի. (չմեռնիմ՝ մինչեւ որ մէյ մը աչքս անոր Հանի:) Մեր գլխիցը ալ պակա՛ր: Ինչ կիսանոց Հալն էր՝ Ասուած ալ ընդա պոյ, կամ նաեւ՝ ընդա պոյ. (չցուցընէ:) Էն օրը գնայ՝ ալ եդ գայ: Այսպէս ուրիշ քանի մը հնութեանց Հետ նաեւ ալ բառը՝ ամենէն աւելի այս ցեղին մէջ ճնացած կ՚երեւայ. (որ Ի գաւառականին մէջ բոլորովին անՀետ եղած է:) Էֆօդ ալ՝ էլօր ոտներդ երդկեցը ճոլոլակ կ՚անի. (վաղը չէ մեկալն օր:)[65]

---

64. Պիտի կամ պրի դիմաղաւրին ալ հին ձեւով աներեւոյթ առած կը գտնուի երբեմն. Ինչպէս լսողը չպիտի լայ բնէ. (Ֆեր. ՁՁՅ, ‖ Ջան.) Այս պիտի հին բառը դէռ Խրիմ կը խանարհի այս ցեղին մէջ. Յառը մարդ պրին Նրա առաջը գնալ. Ալէք պրեր առաներ. Անկոլ պրեր որ օրա ձէնին հայիլ ճնայիլ ճնար:

65. Այս գաւառականին լսուանց բաժնուած, եւ օտար յոյնական երկրորդական գաւառականի մը Հետ ալ նոյն Հնա-

Դերբայներու կազմութիւնն ալ բաւական օտարոտութիւն կը հնչեցնէ՝ կ'ենող. գոռոզ. խմնող. զբօ-նած, եւայլն. փիսկ. կեցող. գոչիլ, եւայլն։

Ի մերձաւոր դիտողութիւն քանի մը գլխաւոր բայերու խոնարհումները. եւ նախ՝ ըլլալ հասկնալին։

Ներկայ. (կ')ըլլամ, ըլլաս, ըլլա[66]. ըլլանք, ըլլաք, ըլլան.
Անկատ. (կ')ըլլէի, ըլլէիր, ըլլէր. ըլլէինք, ըլլէիք, ըլլէին.
Կատար. Ելայ, ելար, ելաւ. ելանք, ելաք, ելան.
Հրամայ. Ըլլէր. ըլլէք.
Դերբեայ. Ըլլիլ. ըլուա՛. ըլլելիս։ Ելեալ. ելած. (եղեր. եղած։)

Թխնեները պահուած էին. ինչպես այս խօսքիս մէջ՝ Դիւք ըս-խալը Նէթ՛է չի՛ թե անչ ա, Նըշնի՛ս ասիլ տզրարը. (գոռ աչխարհը չէր գիտեր թէ ինչ է, չնեզանեալ եղբարը։) — Ա-սոսկ այս ալյակերպ հայերէնին բառացասական բայերը՝ իւր գըլ-խաւոր գասառականին բազգասուելիասիր.

Սահ. Ներկայ. Տանիլ չի՛. (մտասանալ չէը.) չէը մտանար։
Սատր. Ներկայ. Տանի՛ս ասիլ. (մտասանալ ոչ.) չմտանար։
Հրամ. (սրգեալ.) Տանի՛լ տա՛. (մտասանալ ՝ՔԸ.) ՝ի մտանար։
Ա.յապես ալ բազագրեալ ժամանակներէն. Ջ.քի ուզիա ըմ կան-չած. (գ.քեզ ատնա եմ կանչած.) Դիւ մայն փոքր զավդ ըս ուրած. (դու մի փորր զավդ ես ուրած.) գուն քիչ մը վիճի ը-րած ես։ Շօտ գավ ըս գալիս. (չատ գավ ես ասլիս.) չատ գովասանք կու տաս։ — Ն.չանասար են հնչմանը կողմանէ՝ ն յաւելուածները. նաբիլ. անել. նաբիլ. ասել. Նէրիլ, գիտել. Ա՞նչ ա նասաւմ, (ի՞նչ է ասատ։) Դարձեալ՝ Օվ.քի, ուզելու, (ուրախ, ուրախ.) ի՛օխ՛, ի՛ոխ՛, (կ'ասեմ, կ'անեմ։)

66. Կայ ատորգա. Յէ գէվ մ'ալ՝ ելլայ, (ելլայ.) որ այս-պէս կը գանենք գործածուած. Մէկ պողոսնց գարի ելլայ չէն ի սար լեպտր Հաներին տալիս. (պատճ մը գարի ելլայ՝ չէն ի սար մատաղ ձագերուն։) Մէկ ողորմի ելլայ չի՛ պէտք է ասենք. (գանե Ողորմի մ'ելլայ պէտք չէ որ ըսենք։) Մասն ելլայ՝ չգրեց վրէնն։ Ուզում էք որ ձի եգ ելլայ՝ թէնք ընկնի. (կ'ուզէր որ Հեղ մ'ելլայ՝..։) Ուչքդ ելլայ՝ մը բաց արա. (գանե աչքդ ձի մը բաց։) — Ա.յապիսի գործածութիւնեանը մը այս էական բայը հիմայ չտգկապ եղած է, եւ գիմաւոր բայի քով ալ կը գտուի. Մէկ պաչ անի ելլայ. (ձի մը համբուրել գանե.) Մի իրայ կուչտը գայ ելլայ. (գանե ձի մը իւր քովը գայ։) Որ երվան սիրտը հա-վաղնի ելլայ։ Մէկ չէին ելլայ մեռելը Հողին տակիզնի անում որ. (գանե ձի մը մեռելը չէին ծածկելր որ։) — Գործած կը գանենք՝ գարի ել ա՝ անի ել ա։

կենամ. կացայ. կացիր. կացի՛ր. — կենում (եմ). կենալիս. կալինի՛. կալայ. կալ. կալել. — կալնում (եմ). կալելիս. դառնամ. դարայ. դարձ. դառնալ. — դառնում. դառնում եմ, (կը դառնամ.) դառնալիս.

Դարձնեմ. դարձրի. դարձրու. դարձրել. — դարձնում. դարձնելիս։

Այսպէս ալ ամէն ցնել վերջաւորեալներուն անկանոն ժամանակներն ու դերբայները. Ցրցրեց. վերուց, պէտ-ձայրս. լմընցուր. ածա՛ լցո՛ս, բեր լծցուր. հատցրէ, հատուցիչք. հոլցրել, հարցուցեր. կոցրած, կպցուցած. խոցրած, կորուսած։ Թող զարտուղիներն՝ որ հոս մի առ մի չենք յիշեր։

6. Համաձայնութիւնն կողմանէ գրեթէ անզգալի է մէս գաւառականներէն (մանաւանդ Ակն եւ Գէն) տարբերութիւնը։ Թայց յատուկ կերպով մը նախընթաց շաղկապով հատուցական եւ բացատական բառերու առեղ գործածել մ՚ունի՝ առանց խմնատի շփոթութիւն պատճառելու. ինչպէս այս խօսքերուս մէջ. Ոչ պէտ՝ երանց՝ հոգիս տեղը՛ չեն էլաւ. (զանոնք որ առեալ՝ հոգիս տեղէն չեն էլաւ։) Գիշեր էլ ա՛ լինի մարդ պեանի՛. (գիշեր ալ է՝ որ մարդ բան չի առեներ։) Ա՛ջդ որ բաց կ՚ա՛նա՛, մեզի էլ էն եա տեսնում՛ որ . . . (Տաղու թե աչքդ բանաս, մէյ մ՚ալ . . ։)[67] — Ոչինչ ըսնիր. ոչ մէկը կ՚ըսէ։ Իսկ ինդրատութիւնն կողմանէ "կամենում ա նապ՚ըա,, (կ՚ուզէ նսամիլ.) գաւառականին հետ կը նոյնանայ։ Կ՚ըսուի նաեւ հ՚յդ. ինդրով՝ հաց ենք դաւառում. (կ՚աշխատինք հաց կը

67. Նոյնպէս հետեւեալ բացատականները՝ հաստատականն նշանակութեամբ. Ընկերացանք վրայ որ կիրիվ չէ կ՚ըսո՛. հնազէտ էր նշանակում՛ որ . . . (ընկերացը վրայ որ գիշեր կը նեսաեր . . ։) Երթնէ ձեռավ որ կճուէնը ըսա՛ ըմէչ տանդրով գլխին. (կճուէնը տանտրով գլխուն դարձընելուն պէս։) Քովնքներդը որ լ՚ըսացին՝ հէնց իմանաս թե հոգին եդ եկաւ տեղը. (հրացանեներուն չառաչմանը հետ՝ կարծես թե . . ։) Թուրը ձեռն առած որ գնաց ոչ լեզուն որ քաց կ՚ելա՛, հէնց բանես՝ պատերը լեզու առան. (Թուրն որ ձեռքն առած գնաց, լեզուն որ բացուեցաւ, համարեթ թե պատերը լեզու առին։)

չինենք.) նոյնպէս խնդրել հայցական ինդրով՝ աղաչել նշանակութեամբ: — Թառերու կիրառութեան մասին մնադրութեան արժանի են հետեւեալները: Մէ էլ ալիր. (քիչ մ՚ալիր.) — կամ իբր մակբայ՝ Մէ կորչէին, (մէյ մը կորսուէին:) Հլայ՝ մի ձեռս ընկնի. (մէյ մը. հլայ, ոճակ. հեղ:) Մէ շուտով գաբ, իր հօրնըմոր արինը մի տեսնէր. (մէյ մը գար, մէյ մը տեսնէր:) Քանց ամիսփութալ ծանօթ նախադրութիւնը կը գտնուի նաեւ իբրեւ շաղկապ գործածուած. Իրանց չոր գլուխը էն տեղ վեր դնեն՝ էանց աշխարքէն աշխարք ընկնին: Ցանք անեմ, բահի տամ լաւ ա՝ էանց խան՝ բէդ դառնամ. (ցան ցանեմ, բահ զարնեմ լաւագոյն է՝ քան թէ խան կամ պէյ ըլլամ:)

7. Բայց ամէն ուրիշ ցեղերէն աւելի զարգարուն կարգ եւ շարժուն ընթացք մ՚առած է այս արեւելեան գաւառականը՝ բազադրեալ բայերուն կամ ոճերուն անհամար յաճախութեամբը[68], որուն մէջ ամէ-

---

68. Ջորօրինակ թալ բայով՝ Ցրիա թալ, ցրուել. փխ թալ, կռիւ ցընել. հրկէ թալ, դիտել, նայիլ. խոթ թալ, երեցընել. էան թալ, կամ պոիա ընել. պահ թալ, աւանդել. խիլ (գողի) թալ, մղել, հրել. խաալ թալ. խոթ թալ. լոզ թալ. էալ թալ. աւլանդ թալ. (յիշողք.) Նշանդ կամ նշանդ տալ, ցոյց ընել. յիճ թալ կամ հարայ թալ, աղաղակ՝ աղմուկ հանել. Իւր էլօխ թալ, գլուխ խանարհեցընել. երկրպագել. ղոռ թալ, դարձընել. զրէդ (զրոյց) թալ, կամ խոսօսթ թալ՝ հայցականով. բերնին հաւթ թալ, եւայլն:

Տալ բայը յաճախ անգամ գործել կը նշանակէ. ինչպէս՝ էոյի թալ, աքացնել. խոթ թալ, գանիկ թալ, հարուա թալ, էարին թալ. մէկին էլօխը կամ չլինէը թալ, գլխատել. ոսկեզօծել թալ. սեւին էր թալ, (գունը) սեւի կը գարնէր, եւայլն: — Ցես նախնեաց ամաչօրէնեն ալ՝ թալ փեակ. պարզապէս հարկանիլ ըսելու. Ծուխ թալ. Ցայր ի վերայ գլխոյն եւ ծեծեաց գնա, եւ նա պատկեցոյց գնա եւ անկողնով ծածկեաց. (այսինքն՝ վերմակով:)

Դարձնալ թալ բայով ոճեր. փօալ թալ, փլչիլ. խաթալ, երերալ. խոթ թալ, չարժիլ. խլտուիլ. պոր թալ, պարել. էան թալ կամ պոիա թալ. խոալ թալ. զաօս թալ, եւայլն: Մեր լացքին ելայ խնչէ խնչէ, (գոնէ մեր լացքին գիմացէք:) — Ընել բայով. Ձէն ոնել. ալէ ոնել. էան ոնել. գին ոնել,

Նէն Չարուտան է. եւ որով հին գրաբարին կերպովս այլեւայլ չըլմունքներ բանեցընելու մեծ յարմարութիւն ունեցած է։ Միայն թէ քանի մը առաջին կարգի գործածական պարզ բայերու տեղ՝ որ գրեթէ մոռցուած կամ խափանուած կ'երեւան, բայագրեալ գործածելը՝ կրնայ զեղծում անուանիլ, որով լեզուն տեղ տեղ իբր թէ ազգային նկարագիրը կորսնցուցած բոլորովին օտարաձայն կը հնչէ[69]. գորօրի-

---

ձկիդի ընել. բերանս հաղ ածէց. աչքս հրէյր ածէց։ — կինալ բայով. վեր կինալ, ելլել. փափ կինալ, պահուըտիլ. անդ կինալ, անցնիլ. անդ կացնել, անցընել. — Անել բայով. քամահ (ահմահ) անել, օգնել. օրան անել, որոնել. այց ելլել. արած անել, որոճալ. եր անել, քակել. պաղ անել, պայծռել. հրկի անել, նայիլ. ձէլ անել. ես՞ անել, պուտ մը խմել. գե՞ անել. կռիճցընել. գոր անել. իմաց անել. ես ալ չեմ անել. ետ անել։ — Դարձնալ՝ ծռել ընել. ցատքել. ետ գնել, փակել. կոխած փոխել. ինչ ընելի. ի կողմն լինել. ես՞ ընելի. ետ ընելի. ես ես ընել. արձակել. լռանլ ետալիլ, հոգոց ետալիլ, յոգւոց հանել. ես չեմ. ետ չեմ. իմ չեմ. ձոր չեմ. օրգոտ ոտիկ, երդնուլ. կոլ երթալ, ներս երթալ. Բարդուիճամբ Հեռուիբը-նալ անել, ձեռք ձեռքի տալ. ցեխոտիկ անել. ծուղակուիկ ծոփել. ըրէ-ելոբրէ, ըռլոբրէ-ըռլ ծոփել. քանհոփ ընել կամ անել. քացահոտ անել. փակոցել, փոքրացագան անել. վերեվայր, տակնուվրայ ընել. ոգնոգակ անել, կոխել։

69. Եթէ այս հայերէնն ուրիշ կողմանէ գերմանական լեզուաց նմանութիւն մը ցուցընէր, կրնար ապահովութեամբ ըսուիլ՝ թէ այս յատկութիւնն ալ անոնց ազդեցութենէն ըլլայ։ Ասանկ սովորական պարզերուն տեղը բռնած բազադրութեանց գործածութիւնը. վէր կացա՝ իրայ տեղից. (տեղէն ելաւ։) թագէոս էն տեղից անդ կինալիս՝ վեր էկա մին հրէայի տանը. (նոյն տեղէն անցած աւեներ հրէի մը տուն իջաւ։) Շատ օր անդ կացա. (անցաւ։) վատ էլ ըլլի՝ լաւի տեղ անդ կը կինայ։ (Ան ձմեռն էլ անդ կացինէ։ (անցուցինք։) ճաշվայ ըլոքն անդ էր կացել. (կէսօրան տօթին անցեր էր։) Հեւորները տաբերով նատել վեր էին կացել. (հեւորներն տաբերով նստած ելած էին։) Լուսինը գոռա էր ֆալիս. (լուսինը կ'ելլէր կամ ելած էր։) Երեխեին ակռէքը գոռա ֆալիս. (տղուն ակռաները բուսնելուն։) Ընդան սիրտը ձեռ գձել՝ ինչպես ուզում էին՝ ենպես էին լռա գոլիս. (անոր սիրտը ձեռք ձգած էին, եւ ուզածնուն պէս կը դարձընէին։) Բերանդ քաց անելիս՝ հոդ են ածում, աչքդ քաց անելիս՝ մոխիր։ Թէ որ իրայ ծախան գոռա ֆա էդ գումարից. (եթէ իւր ծախքն ելլիս այդ գումարէն.) ոճմ. ոճ. տես Քեր. 398։

նակ ելլել բային տեղ՝ (որուն անկանոն ժամանակներն ըսէ էական բային հետ կը նոյնանար ու կը խառնա-կէր,) բսել՝ վէր կենալ կամ գոռալ ել. — փխկ. քանալ կամ քաշուիլ՝ բսել (լեզուն) քաց անել, քաց ըսել. — փխկ. անցնիլ կամ անցընել՝ բսել անց կենալ, անց կացնել. այսպէս նաեւ լաց ըսէլ, (լալ.) կոխ անել, ըսէլ, (կախել, կախուիլ.) եւայլն: Նոյնն իմացիր՝ քնէ գեղ, որ գեղ կամ ոչխար, եաթել, քնէլ ժամանակ յօդուածոյից վրայ, (փոխանակ՝ ուր, հոս, երբ: Նոյնպէս հարուստ է իրեն սեպհական առումներուն՝ որ դարձեալ հին գրաբարի նմանութիւն մը կը ցուցընեն, ընդ կամ ի նախդրի զեղչում ենթադրելով[70]:

Թերեւս ամէն գաւառականէ աւելի այս գ-ղին մէջ կենդանի է դեռ բարդութեան կանոնը, (սակայ ա յօդակապով՝ որ շատոնց գրեթէ դադրած էր.) բայց ա, օ յօդակապերն եւ ի նախդիրը շատ տեղ այլայլած կ'երեւան[71]. նոյնպէս գարդարանքի կը ծա-

---

Ձիանոցիքը վեր ելան ու կամաց կամաց օգնէրը փոխեցին. (ձիերն-ներն իջան ու կամաց կամաց քալեցին:) Իրանց տոյն են գալու հաւատարիմ. (գիրենք հաւատարիմ կը ցուցընեն:) Քեզ տեղից չեն խոթ գալ. (գրեթէ տեղէդ չեն շարժեր.) եւայլն:

Այս ոճերէն կամ բաղադրութիւններէն ոմանք նախնեաց ամփոփոցներին մէջ ալ գործածուած կը գտնուին. այսպէս՝ քանի գերեկն չկեցին՝ փիշերն ի գոռալ էին: Արտաւան չանց խօսիլ՝ էառ. ցհետ ցորենոյն:

70. Օրինակ առնուանք միայն անիլ (ընել) բային ձեւա-ցուցածներըը: Քարի հոգի գոռով անէ. (ամէն անցընէ.) Երկինք գետինք մէկ փուռ չէին գալիս՝ որ նրանց գոռով անէն. (չէին մէյ մը փլչեր՝ որ զանոնք ասկերտին առնուն:) Մէկ փուռ արի, ինձ գոռովը արա. (փուռ արի հրամայականն է գոռալ գալ բային:) Մատով չկոտ, բրի, կամ ալէվ արի՝ որ ձեն չհանի. (ձեռօք կամ ալօք նշան ըրին:) Բերանդ փէղ արա: Երեսդ արեա-ֆոպ արա: Աչքը Մասայ երեսին արա: Մեր ցաւը գրպնէրս անինք երվինք ու փոթոթվինք. (ցաւերնիս արտերնուս ասնք ու այրինք.) Ձիու ատաղն արաք՝ տանինք. (առվիւը ձգած՝ քշենք տանինք:)

71. Ա գաւառականին մէկ տեսակը ա շաղկապի տեղ ը կը բանեցընէ. որ այս գաւառականին ալ քանի մը բարբա-

ուսեն յաճախ կրկնաւորները՝ մանաւանդ մակբայա-
կերպ։ Ա.յսպէս են՝ Գլխաքրքո., (գլուխս վերեր.)
էրկինաթամ կամ էրկինաթամ. էրկինահով. արե-ղող անել.
(կողն արեւուն տալ.) կռնապակ, (կռի տակ. անթի-
տակ.) (երկինքին) ամպակոշտ. ոզոբմաՀաս. մարգահեղ
(մանիս)[72]. փեղուփեղը մնաց, (կեցած տեղը.) փեմու-
փեմ. կռնգլկռաղ անիլ. փորքոտ ըլլիլ. ղժրղժ, (շատ-
պաս.) փեսուրբեն, ատին անդին. (տես ծան. 76.) փռ-
ղեփռղ. (ձգձգելով.) փռչփռչ անել, փռփռչան անել,
(քաշկռտել.) փորիփռռս, (դարն ի վեր.) ընռաղ ընռա-
ղատղ. եւայլն։ Մտադրութեան արժանի են կրկի-
նաւոր դերանուններըը. քեղուփեղ դէմ ես անում. ճե-
ղուածեղ ճոլոլակ ըլլում ենք. սկսեց էրան էրան խոսալ,
(ինք իրեն.) եւ յատուկ ոճով՝ Իմ ինչ հասցրիք, (գլուխս
վայ բերիք.) ծերը ծեղ հասաւ. էրանն էրան հասաւ.
էրանցը էրանց էր հասել։

Այժ ոճերու եւ բաղադրեալ բայաստրութեանց
կերպերուն վրայ երէկ աւելցնենք նաեւ բայերու
բաղադրեալ ժամանակներուն յաճախութիւնը, որ
քերականական եւ իբր թէ պարտաւորեալ մտոն ըլլա-
լով՝ իսկապէս նոր եւրոպացի լեզուաց նման վերլուծա-
կան նկարագիր մը տուած են այս հայերէնին. — եւ
անժխտելի է որ այդ ամէնը մեկնոյ յորդ աղբիւր մըն
են եղած այս ցեղին մէջ՝ անհամար շրջմունքներու եւ
զեղչմունքներու. զորօրինակ օժանդակ էական բայերը,
բացասական մասնիկները, եւայլն մերթ կցելով գըլ-
խաւորին, մերթ բաժնելով, երբեմն եռեւսաչուե-
թեամբ, շատ անգամ զեղչելով. — որով կրնայ առան-
ձինն շարժուիլ մը եւ այժ ու կենդանութիւն տալ իւր

թեանցը վրայ կը տեսնենք. ինչպէս՝ չեռչոր, (ձայն ձուն.) հերն-
ըմբր. կոխբեռբի. տես բ գլուխ. պռանըմբի. եւ գ գլուխ. տըրպռոր.
նոյնպէս փակ. ո յօդակապի, փեղբհան՝ կռնբհան ըսիլ. խելբհանիլ։

72. Բայց օտար կը հնչեն՝ աշխարհաբարով կամ տաճ-
կերենով գրաբարի կերպ բարդածները. անբանոյթ թուր,
չգործածուած. անվարիչ հող, չվարած. անհիմք տուն. անոտոյ
փոր. կոպտափիլ, գիշակեր. զնռազոսիր, հիւրասեր. կռնբհան,
ոգեռպատ. անոտ, անձայն, եւայլն։

բացատրութեանցը. որուն ուրիշ գաւառական մը դժուարաւ կարծենք թէ կարենայ հաւատարիլ[73]։

8. Կր մնայ տեսնել այս գաւառականին բառերուն որպիսութիւնը. որ կ'ամփոփենք՝ 1. սղման եւ ամփոփման կամ կրճատման, որով և եւ գ գաւառականներուն հետ ընդհանրապէս կը միաբանի. եւ 2. օտարութեանց[74]։

---

73. Շատ կին լաց ըլլէ. Մէկ օր էլ անց ա կ'ենաւ. Հօրն ես բառնամ, որդին ա գլուխը մահի փակ. կրակին ես ջնամ, էլլի իր հատատն ա պոչառամ. Դու հմիկ պառաւի նաղլ ես գլխիս կոչտամ. Ձիմանալու են գնամ։ — Էական բայի կամ ինչ, որ շաղկապներու զեղչում, աւելացրութիւն, եւայլն. Գիշեր թէ ցերեկ, քնած թէ զարթուն, չկեն են փակ՝ ֆառամ. (կը պռոան կը գռռան։) Ի՞նչ ես մասալէքդ բաց ածէլ՝ գլխներս փառամ։ Ինչպես կին անողորմ պարսիկը մօր փորը ճզամ, երեխեն հանամ, ապա ծերը հանած՝ չորեքշորչ ման փակ՝ նրա մկկոտլուն ծակ փակ, ասում ու խեղդում. տանջուց խնդալուց եղ՝ էլի հօրեղբօր փակ։ Ջիբիդը գետնից ծուլ ըլլէիս՝ ձեռս վիրցը բառնամ էր՝ էլ եղ չնամ. Երեւում ա՝ եգեւներիս մարդ են գնում՝ ման փակ. Մենք էլ չիպտամ. խմել ու խմամ ես. (խմեր ես ու կը խմես) Դուզ գետնի վրայ չէր կարում ահիցը կանգնել՝ նոգամ. Լխանեակ գիշերը շատ որ գէս ու գէն ընկան, գնա չգտան. (գրի՝ արեւելեան գաւառականներու տառկերէներին մէջ կը նշ. բառ. էր։) Սովորել են գեղերումը ման գան. թէ քարին ասած՝ թէ մեր քրջըս տանցուն. Ինչ ճարել են՝ հաւատար ճոթ անեն. Ինչ առնինք՝ ճոթ անենք. Շատ անգամ հանաքըվեր՝ խօսք էին գնում։ Գլուխը ես կողմն էր թռչում՝ լաչն կեն։ խաթաբէքն էլ էին թեւ առել՝ ծափ փակ. այսինքն ծափ էին տալիս. (աւերակներն ալ թեւ առած ծափ կը զարնէին.) միեւնոյն էական բայով գերակատարն ու անկատարը ձեւացած՝ — Էս ա, էն ա մակբայակերպներն ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ՝ ես, էն գերանուանց աւելադրութիւն՝ որ շաղկապի զեղչմամբ. (վերը երես 201.) Հէնց կեն ա դինի տեսնելիս՝ գիժ են դառնում. (գինի տեսնել՝ նուն պէս խեղճ կ'ըլլան.) Մուճին կեն ա գեսինը առաւ. (այս՝ ինքն՝ մուճին է գեսինն առաւ։)

74. Ընդհ յիշատակեր այս գաւառականին յատուկ հին կամ նոր բառերն որ ուրիշ կողմանէ մեզի անլսելի են. նոյնպէս ծանօթ բառերուն ըստ պատահման (առանց որոշ կանոնի) կրած այլայլութիւններն ու խոտոռմունքը, — թէեւ երկուքն ալ անհամար են։ Բաւական ըլլայ քանի մը գրի չորեքաճքի օրինակ.

Ա. Նախ հոլովմանց եւ ածանցից մէջ բաւ կարի կր կրճատին ձայնաւորները. զորօրինակ. քամին հե՛ռ ք՛հէց էր գալիս, ու էրթ՛ին չ՛նեն ու ասա՛ցին վր՛ովը անց կենալիս՝ ասղ սիպտակ տափր հայ՛լա պէս ք՛ղէց. (հովը հիւսիսի դիէն կու գար, եւ արծաթի ձեան ու սառուցի վրայէն անցնելուն՝ ամբողջ ձերմակ դաշտը հայելւոյ պէս չհակուեցաւ, հարթեցաւ.) Ա՛ֆ՛հ՛ո ՛ր՛ն՛էց, (վիշապի երախքէն.) խնկով ս՛ով. (մոմով.) Ա՛մ ծերը թողել՝ մատղ ես կրակին դէմ անում: Հիմը, (հիմն,) ը՛մէն. միրուք, (մորուք,) ք՛ր՛է. հարիր, (հարիւր,) հա՛ր՛է չափ. ցորեն, ցո՛ռ՛ն. խաչո՛վ. (խաչանօք. եւայլն: — Ա՛յս Ր գաւառականիս ամիռմիմունքն են՝

այ — է. էս. էն. էլ. մէկէլ. սէլ. վէր[75]. ծէր. ձէն. դէս դէն[76]. ծառէք. կէավէկէս, եւայլն. (այս. մէկայլ. սայլ, եւայլն.) տես քեր. եր. 280. Այլ նաեւ՝

այ — է. իծ, գիլ (կամ գէլ). իգի. (այծ. գայլ. այգի:) Իայց հնացած է Ր գաւառականին նմանն՝ մի բանաք. կը մուռնաք. կը մնար:

ոյ — է. լիս. քիր. պոիտ. զրէց. տալիս. տանելիս.

ջէնէլ. ձգել. ֆրաչ. գրաչ. ֆաչանէլ, (հին ռամկ. ֆալանի,) բանալի. ինիչմոր, (Գ գեռ. ուղղագոյն՝ ինիչմոր,) խմոր. առ՛. մայա:

75. Վէր եւ վէր իրարու հակառակ բառերը հաւասարապէս միակերպ վէր գրուած կը գտնենք. հոբէշը վէր ասի. եւ էրմէյէշը վէր ին ինչոմ՛: Ցայտնի է որ առաջինը վէր պէտք է ձայ եւ երկրորդը գրուի վէր, այսինքն վայր: Ա յսպէս կը կարդանք գրած՝ Գլուխը խոր վէր ինգած. քուշումը վէր ընկած, (փողոցն ընկած.) Արին վէր ածա. (արիւն թափէ.) Թուանքները վէր գնեն. (հրացանները.) Հարուած՝ ցնում ձնում վէր (են) ընկնում. Դառնը վէր են գձել. (դառն մէջ նետեր են.) Հարամու ուսերին լաւ բաբաճի վէր (էր) հաւասր. (աւազակին ուսերուն ազէկ տեսակէն կ՛իջնցընէր, կը կոփեցընէր:) — Մենք չտարակուսեցանք ամէն տեղ վէր ուղղագրել:

76. Կրճատում եւ ադում միացած են դէս եւ դէն բառերուն վրայ. եւ են՝ ՛դ էս եւ ՛դ էն. (դրբր. ՛դ այս, ՛դ այն. այսինքն՝ ընդ այս եւ ընդ այն.) տես քեր. երես 127: Կը գործածուին թէ կից եւ թէ զատ. Էն օրից դէս. (այն օրէն ի վեր.) Դէն աչէլ կամ դէն ջէնէլ. (մէկդի նետել.) Ընչքը խոժռած՝ մէկ դէս գձեց՝ մէկ դէն. (մէյ մը ասդին նետեց մէյ մը անդին.) կամ մակբայակերպ՝ դէսադէն, ասդին անդին:

(լայն. քայր, եւայլն:) Պոիչ տալ (պոյիմ. հրեւ.) խմիչք. (խում:) կամ նաեւ՝

պ — ո, ա. անոշ[77]. քոնը. (քոյն. քուկդ.) — բուն. (քոյն.) եւայլն:

բ — է. սէն. ձէն. իբ. դիբ. արիւն. ալիբ. հարիբ. (սիւն. ձիւն. իւր, եւայլն.) Ո՞ր ձէնն է քեզ դիր գալիս. (ո՞ր ձայնը քեզի դիւր, հեշտ կու գայ:) Ա յպէս նաեւ միւս ցեղերուն մէջ՝ ծերուիին. գոլուիին:

հա — է. տարեւ. տեսեւ. ծածկեց. եւայլն, ինչպէս ատ. հասարակ հին եւ նոր ռամկօրէնութեան մէջ:

ծ — ծի դարերը այ, այ, է, եւայլն երկբարբառներուն ամփոփման նկատմամբ երկու կամ երեք ձեւերուն մէջ կը տատանէին. վերջին ժամանակներս իւրաքանչիւր գաւառական մէկ տեսակն իրեն սեպհականեց. ոմանք ա, ա, ոմանք է, է, եւ երբեմն խառն:

Ցօղէն զատ նաեւ ուրիշ ն վերջաւորութիւն ալ ը եղած է. այսպէս Մէկ եղբ ու մէկ ձի: Մէկ քոռոը Նոյ. (ափ մը:) Պոիը. քոռոը. հարսը. խոռոը. Մոռիը ժամանակ: Դռռոը խռռոը օրեր. (գաւառն ու խառն օրեր.) Ծաղկների հետ խռռոը. Հինգ հատ յոկը. Սոռոը ջուր, սռռոը խօսք. (պաղ.) — որմէ ածանցմանդ մէջ նուի կը գառնան. գառնուիթին. սառնուիթին. խառնիլ. կռնիցդ, կռները, (բազուկները:) Բայց առանց ը դրի կը մնան՝ չէռ եւ ոռ բառերը. վ. չէռնէը. ոռնէը:

Արձանագրութիւնքներէն՝ էոռթ էնռէ, այստեղ այնտեղ. ըռմէ, թռմիք. գլռռ, (արկաւ.) կով. գեղան, (քաղրան.) կատռայ. անշոռ, խանձռող. էլռխռ տվեցի. (էլ-վախռ՞.) արդէն տուի. ընկռռ՞ղ, (թէ կ՛ուզէ.) թռթպէտ եւ. տռչէ, աքռցի. գնդիչ Հանդարտեց. (մէկ քիչ.) քիչ մը հանդարտեցաւ. մէկ ինչի՞ տեղ. (խել մը.) երես 174: Փռռք պռռ, (տուր.) Աստուծոյ ապով, (փիսկ. ապռով. ապահով.) Աստուծոյ յանձնուած ըլլայ:

Բ. Ընդհանրապէս հայերէն լեզուի օտարու-

---

77. Փիսկ՝ անոռ. ինչպէս նաեւ ուրիշ ցեղերու առածբէններն ունին ո փիսկ. սռ. Գլռխ. լռնիւ. լռիւղ:

թեանցը վրայ քիչ մը վարը առիթ կ'ունենանք խօսելու. բայց այս արեւելեան գաւառականին գործածած օտար բառերն որչափ յաճախ ալ ըլլան, այս առանձին յատկութիւնն ունին՝ որ մեծաւ մասամբ օտար ձեւը թաքուցած եւ բուն հայկական կերպարանք առած են: Պատճառն է՝ 1. նոյն գաւառներուն մէջ տարիք, պարսիկ եւ թաթար բառերուն դեռ հին ձեւով ու հնչմամբ գործածուիլը. 2. բնիկ կամ իրենց բնական հայերէն ուղղագրութեան կամ տառադարձութեան սովորութիւնը, եւ 3. կորսուման եւ ազման տիրող օրէնքը: Ասոնց վրայ շատ անգամ կը տեսնուի հայերէն վերջաւորութիւն մը աւելցած կամ ածանցիչ մասնիկ մը, եւ կամ հայերէնով բարդուած կ'ըլլան: Այսպէս են, օրինակի համար՝ Դադանակ, պեկենէ. դրուստ, պէօրէօղլ. բարեբար, պէզապէր. քարգահ, ւէֆթէնեհ, (ռմկ. ւերկենք.) դհայ, փահա. դերձիկ, ընդրվէ. բանդ անել, պենթ. (կապել.) զաւթել, զապթ. ումբր, եօմր. (կանաչ. սեռ. ըմբրի.) դոշ, պէօշ. (լանջք.) դոշակ, պէօշէ. ափ-աչկարայ, ափ եղէնթէր. թուանք, ընթ-ֆէնէ. օրգանգու, եօղնէկ. թադարէք, ընթաբէթ. ժաղհայ, եֆթէհա, (ածթէր. վիշապ.) քոթակ, ւեօղնէ. գրեհ, ւէբա. դաւրիշ, պեվրէշ. ջհանդամ, ճեհեննեմ, (ռմկ. ճեհեմթմ.) դարդիմանդ, դարդոտ, պերպիճեա, պերպէ. դզել, պէ-ղ. (չիտկել.) եւայլն[78]:

Այս առթիւ՝ վերջին տեղս համառօտիւ յիշատակենք մեր արեւելեան գաւառականին՝ այլուրենքի հնչմանց մէջ միւս գաւառականներէն ունեցած մեծ խոտորումը. որն որ՝ թէեւ հիմայ քիչ մ'աւելի խառնական կամ իբրեւ դեղեւաչ մը կ'երեւայ, ընդհանրապէս գոնէ գրութեան կերպը դեռ հնոց համեմատ է. այսինքն՝ հայերէն այլուրենքին ուրիշ ազգաց գրեթուն դիմացն ի սկզբանէ մինչեւ ատորին դարեր ունե-

78. Այսպէս ալ կրկնութեամբ՝ Դէդդանպէդ, բիրդանբիր, անջախ մի անջախ. (կէֆթէն կեճ. պէրթէն պէրթ. անճաթ.) խերուշտա. խայր օ՛ չէրր: Անասս. (օխսիզ.) փչտորիրը, սուփրէն հազրեց, (ֆէյնէօվ. սոֆրա. հագըր.) մհանով, մհնով, (մահանայով.) եւայլն:

ցած կշռութիւնը հաստատ պահելով. (տես քեր. 783, ծան.) ան որ հիմայ մեր մէջը Ցառագարձութիւնն անուամբ արուեստ մ՚եղած է: Ինչպէս որ Հայերէն բառերէն՝ մեր կոչդն իրենց կոչդ է, եւ իրենց կոչդը մեղի կոչդ[79]: Ասկէ է՝ որ գրեթու նոյնը իտրութիւնները վերնայուն նոյն ձեղին մէջ կը նոյնանան ընդ եւ գոզ, կամ գոզ եւ կոչ, ինչպէս երբեմն հին առեններն ալ[80]. ուր որ մեկնութեամբ շատոնց նոյնացած են ընդ եւ գոզ, կամ գոզ եւ գոզ, ու նմանները. եւ ելթ. մեր մէջն ուղղագրութեան անհմուտ մէկը կրնայ գրել գօգ փխկ. գոզ գրելու, այս Դ ձեղին մէջ կը դրէ՝ ,,ՔԷՔԸ գօգ վախտը.,, փխկ. կոչ. (դուարթ եղած ժամանակը. տճկ. էՔՔՒ ՕՒՆՒԼԸՆ:)

Արդի արեւելեան ձեղնին այս ուղղագրութիւնը մեր եւ օտար բովանդակ հնութեան հեղինակութենէն հաստատուած՝ լեզուին օրինայն աւելի համեմատ է եւ ուղղագիր՝ գոնէ ի տեսականն:

Այս Դ գաւառականին վրայ այսչափ երկարեցինք, մտածելով ոչ միայն մեկալ երկու՝ Ն եւ Գ ձեղերէն աւելի կարեւորութիւնը, այլ նաեւ այն պարա-

---

79. Ց. Աքրէօտեր որ արդի Պարսկահայոցմէ գիտեր իւր հայերէնը, խնդրոյն վճռակը շատ որոշ կերպով կը ցուցընէ, իբր գաւառական տարբերութեան յառաջ բերելով Փոքր Ասիոյ կամ կեսարացւոց Հնչմունքը, ,,Որոնք, կ՚ըսէ, Ցամհկաց ևս գերանունը պէն կ՚ուղղագրեն՝ փխկ. ԲՔՆ գրելու. նոյնպէս կ՚ըսէ, (օր.) փխկ. էՔՆ. եւ ՆԷՔ, (ինչպէս,) փխկ. ՆՒՔՆ:,, — Բայց այս խնդրոյս մէջ պէտք չէ այն պարագան չմոռնալ՝ որ միւս գաւառականներուն հնչմամբը շատ տեղ ԲՔՆը կ՚ըլլայ, եւ ՔՆը՝ պէ, եւայլն. (քեր. 780.) որով կը նոյնանան՝ էլը էրէլ եւ կէ էրէլ. բայց առանց կէնն ալ էիմ ը՚լլալու կամ պէն՝ ԲՔՆ. (մեկ երկու առանձին դէպքերն իրական բացառութիւն են, զորօրինակ առմկին ԲՔՆԸ, կէսայ հնչելը՝ փխկ. պՔՆԸ, կայ. որոնց առաջինը տճկերէնի նմանողութենէն է, եւ երկրորդը զուտ պատահական է. ինչպէս նաեւ Դ գաւառականին մէջ կը գտնուի ԷՔԵՒՆՉԸ ԺՅԼ փխկ. ԷՔԵՒՆՉԸ ՓՅԼ:)

80. Քերակ. 797, ծան: Նախնեացմէ տես մանաւանդ՝ ԺԱՆԱՆ. ԱՒՒՈՍՓՎԵԼ. ՓՈՍՂՈՄՔ. ԿԵՎՐՈՓԱ. ԿԱՆԱՅ, փխկ. ՅԱՆՈՆ. ՊՈՍՂՈՄՔ. ԿԱՓԱՅ, եւայլն:

գան ալ՝ որ առար չտան յատկութիւններէ, թէեւ երկրորդական բաներու մէջ, անոնց ալ հասարակ են, որով մէկանոյ Բ դասատ ականէն կը դասուին։

Երկար ինդիր եւ մանրահետ գործէ է որոշել թէ չորս դասատ ականներէն որր ինչ բանի մէջ որուն հետ կր միաբանի. որր որմէն ինչով կր տարբերի. կամ թէ ուր երկարր կամ երեքր կր նոյնանան եւ երկուքր կամ մէկր դուրս կր մնայ. եւ դարձեալ՝ թէ ինչ եւ ինչ իրարմէ առած են ժամանակաւ. — ինդիր մը՝ որով չենք ուզեր այստեղ բնթերցողներն յոգնեցընել[81]*։ Միայն իրարու համեմատութենէն երեւցած իւրաքանչիւրոյ էական նկարագիրն այսպէս կրնանք սահմանել։*

Ն ցեղ. Նախնեայ ոամկօրէնր՝ յատուկ կերպարանափոխութիւններով։

Բ ցեղ. Նոր լեզու, գրաբարի նմանագոյն՝ բաս բառիդ կազմութեան եւ բաս ուղղագրութեան։

Գ ցեղ. Հին ոամկօրէն պարզագոյն, աղաւաղ հնչմունքներով։

Դ ցեղ. Քերականութեամբ՝ հին եւ նոր հայերէնները օտար։

---

81. Ց. Սքրէօաէր չորս գլխաւոր աշխարհաբար հայերէն (1. Փոքր Ասիոյ, 2. Սիւնեաց, 3. Գողթնացւոց եւ 4. Քուլպայեցւոց) բաժնելէն ետեւ՝ կը յաւելու. "Եթէ գլխաւոր դասականներն իրարու հետ բաղդատել եւ ամենուն քերականական կանոններն ասանդել ուզուի՝ անդամ մեծութեամբ հատոր մը հարկ կ'ըլլայ լեցընել։"

Եթէ միայն ըլլալ բայն աչքի տակ դնել ուզենք, կը տեսնենք որ այս օրս այլեւայլ ձեւերու մէջ կենդանի են՝ Ի'ներ, Ի'ներ, Ն. — Ի'նէ, Գ. — Ի'նէ, Ի'նէ, Բ. — Ի'նէ, Գ. որոնք գրաբար եղանի եւ լինի բառերէն այլեւայլ ձամբով յառաջ եկած են։

Եղանի.	Եղանի.	Լինի.	Լինի.
(կու եղնի.)	(կու եղնի.)	կու լինի.	կու լինի.
կ' եղնի.	կ' էնի.	կու լնի.	կու լինայ.
կ' եղնայ.	կ' ընի.	կը լնի.	(կու լնայ.)
(փակագծեալը գոնուած չէ։)	կ'ըլի. (Բոլոր լծորդութ. մէջ՝ դասը և է։)	կ' ըլէ.	կ' ըլլայ. կ'ըլլայ. կ'իլայ.

Ն, Գ եւ Դ յղեր՝ բաս բաս իր կազմութեանը համ ըստ ձեւոյն ընդհանրապէս իրարու միաբան են, եւ նախնեաց ոամկօրէնին շատ մերձաւոր, բայց Բ յղերն դրուածքներէն ալ բաւական ազդեցութիւն մը ակած է զգալի ըլլալ, մանաւանդ գրաւորի մէջ. ինչպէս նաեւ Բ յղերի մէջ ատեն ատեն շատ աւելութիւններ մնած են՝ Ն եւ Դ գաւառականներուն յաճախ հաղորդակցութենէն[82]: Բայց վերջապէս այլեւայլ բաժանեալ գաւառներուն իրարու մէջ ստէպ յարաբերութենց, գրաւոր հաղորդակցութենց, տեղէ տեղ փոխադրութենց, հետզհետէ գաղթութենց եւ անհամար ուրիշ առիթներով՝ ատեն ատեն քանի մը կէտի վրայ այնպէս իրարու կը հասնին գաւառական լեզուները, որ մէկ յղերն յատուկ ըսածնիս՝ ուրիշի մ՚ալ ծանօթ եւ ընտանեցած կը դտնուի անտարակոյս: Ա յդ երեւոյթը չորս գլխաւոր գաւառականներուն գոյութիւնն ու էական զանազանութիւնը եղծանելէն այնչափ հեռու է՝ որչափ որ յիշեալ պատճառը շշմարիտ մեկնութիւնն է այն երբեմն երբեմն ի հեռուստ կամ նաեւ անակնկալ մէկ կողմէն հնչող արձագանգներուն:

Իակ նոյնութենց մէկ աղբիւրն ալ է հասարակաց աղբիւրը՝ հին լեզուն, (գրաբարը կամ միջինդարեան ոամկօրէնը[83].) որուն մէկ մասը հիմայ մէկուն մէջ աւելի խառիւ՝ եւ միւսին մէջ իբրեւ երկրորդական բան պահուած ըլլալով՝ երբեմն աւելի պակաս իրա-

---

82. Զօրօրինակ՝ եկամուտ են յայտնապէս փոփ, ոփլը, խոպ եւ նման բառերը. պէտ ընել, ցոյց տալ, եւայլն ձեւերը. քանի մը հոլովներ ու խոնարհմունքներ. գէն, գիշեր, գբոնի, ձեռն, չխան, գիւանց. երեսաց, պատից, ճանչէ, վերիմ, եւայլն:

83. Մինչեւ դարերու մէջ ձեւացած եւ գուցէ հին ատենները ալ արեւելեան Հայաստանի յատուկ անծանօթ բառերն դեռ ցայսօր մեացորդներ կը գտրծածուին նոյն նահանգներուն մէջ. որոնցմէ երկուքը միայն ըստ պատմութեան յատակ կը բերէ Մխէփ. Օրբէլեանի պատմութեան հրատարակիչը. (Ա. հատ. հին արձանագրոց ծանօթութենցը մէջ.) Խոփ, լեռնից շղթայից բարձունքը. հոփոշ, հանգստանակաս. ընկերութեամբ. ՔՀաեզ. — հողագործներու լեզուին մէջ շատ գործածական:

բու կը մերձենան, երբեմն գրաբարի նմանութիւն մը կ'առնուն, երբեմն միևնակ կը մնան, եւայլն, եւայլն։ Այս առթիւ կը յիշենք գարձեալ այն գլխաւոր յատկութիւնն ալ՝ որ յառաջ (թիւ 5.) բառերու խորութեան նկատմամբ ի մէջ բերինք. այսինքն՝ ինչպէս առհասարակ նոր լեզուաց՝ նոյնպէս նոր հայերէնի մէջ թաքուն մնացած հնութիւնները։ Օրինակ բլլայ մեր ռամկին ըսչեհալան (շուն) բառը, որուն թէեւ կազմութիւնն իրեն անծանօթ է, յայտնապէս հին գրաբարի ընդ ըսյր հալել ոճէն պահած է. նոյնպէս երբ որ յատուկ առմամբ մը կ'ըսէ՝ "Ասօր ցնծասո մը կար ժամս մը.,, այնչափ բարձր հնութեան մը կը հանէ զմեզ, որմէ անդին մեր բանասիրութիւնը չէր կրնար ելլել. եւ դարուն սիրիզներէն գիտենք գրած՝ "Ամ յամէ զտրա զօր տօնին... ցնծան[84].,, (հանդէս կատարել։) Կամ երբ Պարսկահայ մը իւր "Ադի ու պոկի ու հայրենեաց օրհնած հողուն,, յիշատակն ի մէջ կը բերէ, կր յիշեցընէ նմանապէս հին Հայաստանի խօսուածքը՝ "Ադի եւ պոկի եւ տոհմի Արշակունեաց[85].,, Եւ իւր ճչաղանթով կամ ցնծութիւն խաղալովը՝ մեր միտքը կ'դարձ կը փոխադրէ, ուր նոյն խնդրով կ'բսուէր՝ "Գնթի խաղալ[86].,, Հայերէն մատենագրութեան առաջին ժամանակներէն կը կարդանք՝ "Ի դուրսն հուպ երթալ եւ դնել,,[87] (այսինքն՝ փակել.) նոյնպէս նախնեաց ռամկօրէնին մնացած էր՝ դռան դնել, (փակել.) եւ այսօր դեռ Հայաստանի գիւղային կ'ըսէ՝ դռա դիր, (դուռը գոցէ։) Ծանօթ են հին գրաբարի մէջ՝ գիշերթխաւն, (գիշերանց,) եւ նման մակբայները. որոնց այս բարդութեան կերպը՝ որչափ որ գրաւորի մէջ շատ սովորական եղած ալ չբլլայ, մինչեւ նախնեաց ռամկօրէնին ժամանակները դեռ կենդանի էր. լուխաւն, (լալով.) հիւսիսաւն, (դէպ ի հիւսիս.) բայց անակնկալ էր

---

84. Փ. Բուզանդ, Գ դպր. Բ գլ. տես եւ Զ գլ։

85. Անդ, Դ դպր. ԻԴ գլ։

86. Ցոհ. Մամիկ. "Պահեա (զկաւափդ) որ գնդի խաղամ.,, էջ 52. եւ "Գիտեմ որ գնդի խաղայ.,, էջ 28։

87. Փ. Բուզանդ, Գ դպր. ԻԲ գլ։

անշուշտ՝ նոյնը միմչեւ վերջին դարերու մէջ մնացած ըսեմնելը. եւ ահա ռամկական տող մը կ'երգէ այսպէս.

Ձուն ինձ ձնկախաւն
Մէջ վարդավառիս եկեր՝
Դեռ վերնալու չէ։[88]

Այդ գրաբարի մնացորդներէն ոմանք ըստ պատահմանի միայն ծանօթացած են մեզի՝ հին գրքերու մէջին խորշերէն, բայց կան ալ որ մեր ծանօթութեան չեն հասած, ուստի եւ վայրապար կը փնտռենք այսօրուան աննման ցեղերուն մէջ տեսնուած զարմանալի նոյնութեանց պատճառը։ Համոզուած պէտք ենք ըլլալ՝ որ ռամիկն իւր պահպանողութեամբը հնագիտաց եւ բանասիրաց նորանոր գիւտերուն հետ կրթնայ մրցիլ. եւ կարծուածէն շատ աւելի ծանրակշիռ ուղիղ հետեւութիւններու կու գանք՝ ռամիկին այս արգիւնքը դիտելով ու յարգելով։

Բայց կայ վերջապէս ուրիշ կէտ մը՝ որուն վրայ կու գան իրար կը դտնեն մեր այլուստ անմիաբան դաւառականները, եւ որմէ՝ որչափ աւելի պէտք էր խորշած ըլլալ հայերէն լեզուն՝ նոյնը նոյնչափ սերտիւ բռնած ընդունած եւ իրեն բնական ըրած է։ Այսչափս բաւական գուշակել կու տայ՝ թէ աշխարհաբարին գովելի մասերէն մէկը չէ հետեւեալ էջերուն մէջ առջեւնիս ելլելիքը։

---

88. Այսպէս նաեւ արդի ռամկ. լեզուին մէջ՝ խօսել խնդալ, եւ գ.ե.ռ. յաւուկ ինն գնալ, գնիլ ու գործածել եւայլն աւելադրութիւնները շարունակութիւնն են բուն հին գրաբարի աւելադրութեանց, խօսել ես խնդալ. գնայ գայնալ, գնի ես գրգ։ (Զգնի կամ գնէ բառը սովորած ենք գնիս ըսել։) — Անաստաղոյս աւելի նշանաւոր է՝ գեռ այսօր տեղ տեղ լսածին կամ կեղծել բառին՝ փախ. լրել, խօսիլ գործածութիւնը. "Շիշ ա՝ որ կայծակին են տալիս.,, (ահա չամիսուրը կրակին մէջ կը խոթեն.) որ հին եւ նախնական գրաբարի յաւուկ նշանակութիւն էր. ինչպէս նաեւ մեզմ խոթոցն որ հիմայ ռամիկը մոլմոլ կ'անուանէ՝ հին գրաբարի մէջ ալ ե դարձուն սկիզբներէն կը գտնենք նոյն մոլմոլ անուամբ կոչուած։

10.

Թէ լեզուաց շարքին մէջ երկայնաձիգ դարուց յառաջանալուն համեմատ յառաջադիմութեան պատուաւոր դիրք մը չի կրնար մեր նոր հայերէնին տրուիլ՝ ճշմարտութիւն մըն է՝ որ ոչ կրնանք ծածկել, եւ ոչ կերպով մը զսեգ խաբել. մանաւանդ որ այս ինք իր բախտին թողուած լքեալ լեզուին մինչեւ մօտ ատենս ներս վարած դրաւոր եւ անգիր հիւանդագայլ բնութագրը մեծ գործունէութեան արդիւնք մը չէր կրնար ցուցընել. որով գրեթէ անշարժութեան վիճակի մէջ՝ աղքատ եւ անշուք մնալու որոշուած էր: Իւր պատմական մասը ծանօթ է, եւ անդրագոյն խորհրդածութիւններ իրն աւելի կը բացայայտեն: Բայց կայ նաեւ արտաքին պարագայ մ՚ալ՝ որ ոչ զուգրնթաց միայն այլ նաեւ գլխաւոր դրդիչն եղած է նոյն յետսախաղաց շարժման:

Ցառաջադիմութեան գլխաւոր գսպանակը խորտակողն էր օտարաց հզօր ազդեցութիւնը, որ գարէ ի գար քանի գնաց զօրացաւ: Քաղաքական հանգամանաց բերմամբը՝ շրջակայից մէջ հայերէն լեզուն որչափ որ ինք զինքը ձգողութենէ զուրկ կը գտնէր, այնչափ աւելի օտար ձգողութեան դիմելն ու յարիլն իրեն բնական տեսած էր: Ամենուն ծանօթ է՝ — ոմանց ցաւակցութեան եւ ոմանց անարգանաց նիւթ եղած — վերջին ժամանակներս հայերէնին անօրինակ կերպով օտար բառեր ու ասութիւններ յաճախելը: Ա՛յսպէս այն շարունակեալ կենդրոնախոյս բերմամբն իրեն սեպհականը ցրուելով՝ ի հարկէ օտարինը պիտի կցեր իրեն՝ ի բնէ օտարասէր Հայը, որուն պարտք մ՚ալ եղած էր օտարախօս ըլլալ: Ընկէ ետքը բառէ ու բացատրութենէ զուրկ մնացած լեզուն իւր մուրոդութեան տառապանացը մէջ տեղի չունէր բնական աղքատութեան մը դէմ բողբելու կամ իւրովի վրան առած կերպարանափոխութեան մեղադրանքէն արդարանալու, քանի որ ստոյգ կը մնայ՝ թէ ոչ այնչափ ներքին կա-

թօտուֆիւնն էր իրեն դրդիչ, որչափ պարզապէս անհոգութիւնն էր զինքն աստիճանէն վար առնող։ Չի կրնար չառնուիլ՝ որ նոյն կամ նման դիրք ունեցող ազգերն ալ նոյն անցքերէն անցան, անանց վրայ ալ ծանրացաւ նեղքին կարօտութիւն եւ արտաքին ազդեցութիւն. օտար լեզու հարկ եղաւ ճանչնալ, սորվիլ, խօսիլ, եւայլն. բայց ինչ մեծ տարբերութեամբ. եւ ճշդիւ այն մեծ տարբերութեամբ՝ որ մեր ալ հին եւ նոր ժամանակներուն լեզուին վրայ կը դիտենք։

Հին եւ նոր լեզուաց քննութենէն ու համեմատութենէն ելած դրական հետեւանքներուն մէջ՝ ընդհանուր կանոնի մը բացատրութիւն համարելու է՝ եթէ լեզու մը իւր մէջն օտար կամ եկամուտ բառեր չունենայ։ Ա.յսչափ բնական է այդ երեւոյթը։ Եկամուտ բառերու յաճախութեան ու նուազութեան չափը՝ ազգին աւելի կամ պակաս կախում ունենալէն կ'որոշուի։ Բայց օտարութեանց ճարտար փոխառութիւն մը՝ յայտնի է որ աշ լեզուին յարդը կրնայ նուաստացընել, եւ ոչ վայելչութիւնը մթագընել. մանաւանդ եթէ ընտիր հեղինակներու օրինաւոր գործածութեամբն ու ընդունելութեամբը վաւերացած է։ Մեր հին գրաբար հայերէնն այս ընդհանուր ընթացքին հետեւելով՝ անպակաս ունեցած է օտար բառերու փոխառութիւններ. (տես Քեր. երես 334.) սակայն ոչ երբեք աւելի գանկ մը տուժած է իւր գեղեցկութենէն կամ հեղինակութենէն։ Ա.յս ճարտարութիւնն ալ ուրեմն՝ ինչպէս ուրիշ ամէն արուեստ՝ որոշ կերպ ու գաղտնիք մ'ունի, որ օտարինն իրեն յօդէ առանց մուրացիկ երեւալու։ — Ցայսմ մասին երկու գլխաւոր եւ էական կէտեր առջեւնիս կ'ելլեն դիտելու. 1. օտարութեանց Ցեսակը, եւ 2. Չափը։

Ա. Չի կրնար անտարբեր բան համարուիլ բնութեան այն յաղթական զօրութիւնն որ հայերէն լեզուին վրայ երեւցած է միշտ՝ օտարութեանց՝ ընտրու-

---

1. Օտարութիւնք կամ օտար տարր կ'անուանենք այն

թեւանը մէջ. այն զօրութիւնն՝ որ ըսինք թէ լեզուաց կազմութեանն ու գործունէութեանը մէջ սկզբնաբար ազդող է: Պէտք ենք դարերէ ի վեր եղածը դիտելով՝ ըսել թէ առանձինն հոգեբանական բերմամբ մը՝ արեւելեան եւ արեւմտեան տարերաց ընդունելութեան մէջ միշտ մէկ կողմն որոշած է ինքզինքը մեր հայերէն լեզուն: Արդ այս խնդիրն զմեզ քանի մը քայլ եւս կը դարձնէ լեզուին ժամանակագրութեանը մէջ:

Հայերէն լեզուն՝ բուն հին ժամանակներէն, որչափ մեր տեսութիւնը կը զօրէ, բաս որսմ արեւելեան բարբառ, բնական մղմամբ մը այս կողմանէ ալ իւր նկարագիրը հաստատ պահած է, թէեւ շատ անգամ նեղքին եւ արտաքին այլեւայլ եւ ընդդիմակաց ազդեցութեանց տակ մնալով: Որչափ ի մերձաւոր ալ եղած ըլլան սահմաններու չփումնքը. որչափ ի ներքսուստ եղած ըլլան կամայ կամ ակամայ այլայլութիւնները. որչափ մեծ եղած ըլլան արտաքսուստ զգացուած կարօտութիւնները, միշտ երկու (արեւմտեան եւ արեւելեան) սահմաններուն մէջ՝ լեզուն ինք զինքն արեւելեան ճանչցած եւ արեւելեան բռնած է: Արեւմուտքէն Յունաց, արեւելքէն Պարսից հետ սահմանորդ ըլլալով՝ հայերէն լեզուն իւր բառերուն ու շէնքին կողմանէ արեւմուտքէն բան չունի կամ դրեթէ ոչինչ մ'ունի առած. իսկ արեւելեան

եկամուտ բացատրութիւններն որ ժամանակաւ հետզհետէ լեզուի մը մէջ կու գան ի մտնել, եւ ոչ թէ ազգաց սկզբնական ցեղակցութենէն պատճառած նոյնութիւնը, որով լեզուներն ալ իրարու խնամութեամբ կը յօդին, զօրօրինակ Հայը Յունին եւ Պարսկին հետ. որոնց երկուքն ալ հաւասարապէս՝ հայերէնի հետ արմատական բառերու մէջ կը նոյնանան: Այս վերջիններուը նեղքին են ա. բնական, իսկ առաջիններք՝ արտաքին եւ պատահական: Այսպէս այս ծանօթ հատուածիս մէջ՝ "Զքաղաքաւ ամն խաղաղութեամբ տացէ մեզ. եւ զթագաւորս, զպետս գաւառաց, զզօրավարս, զժողովուրդս մեր պահեացէ, եւ զանձնայն պատերազմունս թշնամւոյն խորտակեացէ.,, — հազիւ երկու բառ կը մնայ՝ որ կամ ցեղակցութեամբ կամ յիմնադրոյն փոխառութեամբ՝ նոյն չլլայ հին եւ նոր պարսկերէնի հետ: — Թողլ հոս մեր խօսքը անպատճ փոխառութեանց վրայ է:

սահմանակցայ բառերը գրեթէ անխտիր իբրեւ հասարակայ ստացուած նայած է, թէպէտ ոչ յանչափութիւն գառածելայ։ Նշան է ատեն մը՝ մանաւանդ թէ լեզուին կերպարանացն որոշիչ վայրկեանները (crise) մէջ՝ ուր կրօնական եւ գրաւորական յարաբերութիւններու սերտութիւնը սպասել կու տար որ յունական լեզուն գոնէ կիսով՝ փոխադրուէր ազգին մէջ. բայց իրօք հակառակ տեսնուած է։ Հզօր եւ մեծամեծ պատմական յեղաշրջութիւններ վկայ են բուսածնեղուն։ Ճայտնի է որ լեզուի մը գլխաւոր այլայլիչներն են՝ քաղաքական իշխանութիւն, կրօնք եւ Գիր։ Ըստ առաջնոյն՝ արեւմտեան կարճատեւ աշխարհակալութիւն մը զարմանք չէ որ առանց ազդեցութեան մնացած բլլայ. բայց նշանաւոր են վերջիններէր։

Ատեն մը՝ հեթանոսութեան վերջին դարերուն մէջ, Հայաստան կրօնքով հելլենացած ժամանակը՝ ոչ օտարոտի աստուածութիւնք, ոչ փոխադրեալ բազմաթիւ կուռքերն ու քուրմերն իրենց իշխանական մտիքը կրցան երկրին լեզուին վրայ ազդել. այլ մանաւանդ յայսմ լեզուն եղաւ տիրող. չընդունեցաւ նոյն կրօնափոխութիւնը՝ եթէ ոչ անուանափոխութեան պայմանաւ, եւ Հայ ազգն արեւմտեան նորամուտ պաշտամանց ու պաշտօնէից՝ արեւելեան (դիցաբանական) լեզու տուաւ. ան որ յառաջագոյն գրադատական օրինաց տակ՝ արեւելեան դրացեացն ամբողջ կրօնական լեզուն ընդունած գրկած էր։ Այսպէս առաջին անգամ յոյնութեան դէմ յայղիական հանդիսանալէն ետքը՝ վերջին կրօնական դարձին առենը՝ քրիստոնէական կրօնից յունական ազդեցութիւնը տակ դարձեալ բնականօրէն սպասուածէն շատ պակաս եղած է յոյնութիւնը. եւ աւելի՝ եկեղեցական մատենագրութեան միջոցաւ ինչ ինչ խառնուած է հայերէնի մէջ[2]։ Որո՞նք են ուրեմն այն սակաւաւոր բառերն

---

2. Այս դրի կամ գրականութեան արդիւնքն էր որ յունական քերականներու անընդհատ թարգմանութեանց առթիւ արեւմտեան բառեր կրցան մեր գրաւոր լեզուին մէջ փոխադրուիլ, որոնց թիւը թէեւ վերիվերոյ նայողին անհամար

որ Հին ատեններն արեւմտուրէն եկած մտած են. եւ թէ ոչ՝ քանի մը եկեղեցական անուններ, եւ Յունաց ազգին, արքունեաց, դատաստին վերաբերեալներ[3]. (եւ այս կարգի բառերէն կը տեսնենք նոյնչափ ասորերէն որչափ յունարէն) Հայերէնի մէջ։) Պիտի կրկին անդամ դրագէտներ պէտք կամ Հարկ կամ դարձ Համարելոյն բան տեղւոյն՝ յոյներէ մուտք տալ Հայերէնի մէջ. Հոյակապ թ դարձ մանիչներ՝ որ ապագային մէջ մշակելուածոյ ձայնիւ պիտի խօսէին ազգին, նոյն օտարութեան Հակելու եւ փոխառութեանդ յօժարելոյն կամ ստիպելոյն. մատենագիրներ կրօնական (լեզուական ազգային) ճաշակին փոխել. նոյներ դարէ դար Հայ մատենագրութեան դպրոցներուն ասանդական ուսումն եղաւ, եւայլն. — այսչափ զօրաւոր եւ ներքուստ եւ ի մերձուստ ազդեցութեան տակ՝ (մանաւանդ նոյն իսկ գրականութեան հիմնարկութեան ժամանակներէն ալ սկսած,) չկրցաւ բնդհա-

---

երեւայ, քալ մխ գնողը կը գանէ որ մեծաւ մասամբ դիպուածական փոխառութիւնք են, կամ մանաւանդ այս կամ այն գրողի անձնական գործ. երբեմն ի Հարկէ եւ առժամանակեայ կարօտութեան Համար, երբեմն ճշդութեան եւ Հաստատութեան Համար, երբեմն կամայական, եւայլն։ Արդ այն անհատական փոխառութիւնները, այն պատահական ասացուած ազդեցութիւնները,, (ինչպէս քանսեր մը կ'անուանէ,) ընդհանուր չըլլալէն եւ լեզուի պլպլութիւն չպատճառելէն զատ՝ տուգիչ անցած եւ անհետ եղած կ'ըլլային, եթէ յաջորդ մատենագրաց քովն ալ ատեն ատեն կարօտութիւնը կամ նախնեաց հետեւողութիւնը զանոնք ըստ մասին նորոգած կամ չարունակած չըլլար, եթէ ցայսօր բառարաններն անոնց գոյութիւնը մշտնջենաւորած չըլլային։ — Ասոր Հակառակ՝ առանց նշանակութեան չէ մեր առաջին թարգմանչաց շատ անգամ յունարէն բնագիրներուն Հայոց ծանօթ անուններով թողուլն ու արեւելեան (ասորի) ձեւերը նախամեծար ընելը. զօրօրինակ Ծոբ եւ Ծոպտան, փիկ. Տիւրոս եւ Սիդոն. Շմաան, Սիմոն. Ցեղվ, Ցեսու. Եղիւս, Եղիսե. Դիմոն, Տիդրիս, եւայլն։

3. Այս կարգէս են Հին գրոց մէջ՝ մղոն. փաղանգ. ասպար. Թագր. Լիւթրան. Իրկա. կազանգէտ. լոխ. Բալանէի. եւայլն. եւ դարձեալ բուսոց, կենդանեաց եւ մանաւանդ ծովային բերոց անուններ. — որոնցմէ չենք պիտեր Թէ ո՛րը եւ ո՛րչափ ծանօթ եղած էր ժողովրդեան։

նոր ազգին լեզուական զգածումն օտարանալ. եւ ևդած նորութիւնները՝ չար թէ բարի՝ գրոյ մէջ մնացին։ Վահաւանդ թէ որչափ որ նոյն իսկ "Հայ ազգն ի սկզբանէ հետէ միշտ երևմտից արեւմտեան դարձուցած է լուսաւորութիւն եւ յառաջադիմութիւն ընդունելու համար,, (ինչպէս սրամտութեամբ դիտած է հեղինակ մը,) նոյնչափ ալ հայ լեզուն արեւելք սեւեռած է անթարթափ իւր աչքը, եւ չէ երբեք տեղի տուած արեւմտեան միջամտութեան։ Այսպէս՝ չէ թէ միայն քանի մը բնտիր հելլենական խօսքի դարձուածներ, բարբարգոյն հեղինակութեամբ ալ վաւերացած, ժողովրդեան ասհմանէն դուրս կր մնան, այլ եւ շատ հարկաւոր ու պիտանի բառեր՝ որ առ կատարեալ հայկեան նմանութեամբ յարմարցուած էին, խակզբանէ մինչեւ մեր օրերը չեն կրցած ժողովրդեան սահմանն ոտք կոխել, եւ անծանօթ մնացած են ամենևին[4]. — ուր որ անոր հակառակ՝ բուն ազգային բառերէն՝ մատենագրութեան համար անսովորը կամ նաեւ խորթը՝ ամենին սովորականն էր եւ մինչեւ այս օրս պահուած է նոր հայերէնին մէջ[5]։ Բովանդակ հին եւ նոր հայ մատենագրութեան մէջ՝ որչափ որ գրուածք մը ժողովրդեան մերձաւոր լեզուաւը կը խօսի՝ նոյնչափ աւելի բացայայտ վկայութիւն կու տայ բանածներնուս։ Մեր սկզբնական մատենագրութեան մէջէն չունինք գիրք մը որ այնչափ հին ընտանեկան բարբառոյն մօտենայ՝ ինչպէս Փ. Բուզանդայ պատմութիւնը, եւ ոչ ուրիշ մը՝ որ այնչափ արեւելեան կերպարանք ունենայ՝ ինչպէս ինքը, եւ չկայ գրութիւն մը այնչափ պարսկաձեւ պարթեւաճաոն՝ ինչպէս նոյնը. որուն մէջ քանի մը յունական բառերն իբրեւ բունի մը կեցած են եւ ինքնին կ'աղաղակեն թէ օտար բուսի են։ Քիչ մը եռքը՝ Ղ. Փարպեցւոյ գրուածոցը մէջ հելլենականութիւն կը տեսնուի միայն հոն՝ ուր

---

4. Զարօրինակ. վիրաբերել. հալածերել. ներդծել. հաճոյանալ. պարտաւորել. փարթերսութիւն. յարաբերսութիւն. փրամադրել. ֆերալաց. անթեզ. տիրապես. եւայլն. եւայլն։

5. Քանի մ՝օրինակ տեսանք վերը՝ Թիւ 3, երես 66։

պատմագիրը կը ջանայ իւր դարուն հասարակ լեզուէն վեր՝ մատենագրական ոճով խօսիլ։ Ա. յաջորդն ալ յաջորդներն ալ՝ Յովհան Մամիկոնենի դրոյ մէջը հաճախ երկու կամ երեք տող յունականութեան հետք մը հետևանոց կը նշմարուի, այսինքն հոն՝ ուր հեղինակին իւր բնական ոճը կը թողու մատենագրական ձեւացընելու համար։ Նոյնպէս իմայիր բոլոր միջին, ստորին եւ վերջին դարերու գրուածոց վրայ։

Ասոնցմէն կերեւի մը հաստատութիւն են ասոր՝ թ դարէն ետքը Հայոց մէջ մտած արեւմտեան բացատրութիւնները։ Ինչպէս որ ատեն մը յունական հեթանոսական պաշտամանց հետ, ինչպէս որ քիչ մը ետքը յունական քրիստոնէական պաշտամանց հետ բնական էր որ յունարէն լեզուին ալ ազդեցութիւնը տիրող ըլլար կամ մնար դոնէ Հայաստանի մէջ, եւ արդիւնքն ոչինչ եղաւ. նմանապէս միջին դարերու մէջ ալ՝ որչափ Արեւմտեայց ազդեցութեանը հետ անոնց բառերն ալ կրցան Հայերէնի մէջ խառնուիլ, եթէ այն լատին կամ փռանկ լեզուաց բառերու բնութեանը եւ սեռականին միտ դնենք՝ կը գտնենք որ ոչ ընդհանուր հիմնական գաղափարաց բառեր էին, եւ ոչ ալ երկար կեանք ունեցան Հայերէն լեզուին մէջ. այլ արեւմտեան ազգաց ու սովորութեանց յատուկ բացատրութիւններ էին՝ որ քիչ մը ետքն անհետացան։ Բայց հաստատ մնացին Արեւելեցոյն առնուածները։

Հին ժամանակներուն մէջ եղածը ճշդիւտ պատկերն էր վերջին դարերուն մէջ ըլլալիքին։ Գաղղիական հանութեամբ արեւմտեայ օտար ազգաց մէջ մտած լեզուն՝ որչափ շատ ալ հանապազօրեայ հաղորդակցութեամբն անոնց ազդեցութիւնը հարկ էր որ կրկեր, (եթէ ոչ՝ նաեւ անոնց մէջ ընկղմէր,) ի վերայ այսր ամենայնի կը տեսնենք որ արեւելեանին համեմատութեամբն ոչինչ է արեւմտեան տարրը։ Գ եւ Գ գաւառականները՝ Լեհաց, Մաճառաց, Ռուսաց մէջ դարձեր անցընելէն ետքն ալ՝ դեռ հազիւ որոշ թիւով մը բառեր ունին անոնցմէ փոխ առած, որոնց գրեթէ սահմանը նոյն ազգաց եւ գաւառաց յատուկ կամ սեռ-

դական բաներու նշանակիչ բացատրութիւններ են, եւ ոչ սկզբնական գաղափարաց թարգմանի։ Ընտր Հա-

6. Ցեղական կամ այս ինչ ազգի յատուկ բաներու յայտարար բառերն ինքնին յայտնի են. զորօրինակ այլեւայլ պաշտօններու, առուրձեանց, կարասեաց, ուտելեաց, եւայլն. եւայլն։ Իսկ սկզբնական կամ հիմնական գաղափարաց բացատրութիւն են լեզուի մը մէջ՝ օրինակի աղագաւ՝ ծառանել. ընտրեալ. շրուել. վէմ. վոնդ. ղլխոն. յայնէ. առյն. հանառանդ. վանդակ. եւայլն։ — Առաջինները որոշ չափով դործածութիւնը միշտ ներելի եղած է ամէն ժամանակ եւ ամէն լեզուի մէջ, իսկ վերջիններն օտարներէն առնուել լեզուն խառնակել ըսել է։ Այսպէս օրինակի համար Դ գաւառականն ունի առւսերէնէն՝ կամ առւսերէնի միջոցաւ ուրիշ եւրոպական լեզուներէ՝ ինաղ, իչխան. լոկոնանոթ, տեղակալ. առլոշի, զինուոր. գրախիր, պանդոկ. կոֆէթ. շաքարեղէն. չլօլ, դպրոց, գրօչկէն, աղերսագիր. բոչէօյնէ, աւազակ, եւայլն, եւայլն։ Գ գաւառականը լեհերէնէ, ռումաներէնէ եւ մանաւանդ մաճառներէնէ՝ շատ քիչ բան ունի։ Ըսածնիս աւելի յայտնի կը ցուցընէ՝ Լեհահայոց (Պաշքով քաղքին) Հայոց տրուած Բրովչի (Իրաւանց) հին թարգմանութիւնը, որուն մէկ փոքր հատուածը համառօտելով յառաջ բերինք, ուր թէպէտ արեւելեան օտար բառերէն աւելի յաճախ են լեհերէն կամ լեհերէնի մէջ գործածական լատիներէն բառեր, սակայն միայն քաղաքական կամ դատաստանական լեզուի բացատրութիւնը են, իսկ ապրանքերէն ու տանկերէն բառերը հիմնական կամ սկզբնական գաղափարաց բացատրութիւն. որմէ զատ նաեւ դատաստանական եւ քաղաքական մասին մէջ ալ մնած ու պահուած են։

"Բիւորն պարտ է գիտնալ զօրենս, եւ կ'երդուենայ թէ չիտակ պի գրէ ղարիաթեան ի փվիպչեան եւ գրէ ի գրեւրին՝ ափեանուն բրօթօխօլի մէջ, եւ զդատաստանին պէ ի գրեւրին դուս չի հանէ։ Ինթիխիւթօրն պարտ է դատաստանին գիմաց լաւ հասկընդնէ զտավին եւ զճուչեսեան պիրճանուն, կամ որպէսզի նուն եւ աղքատանուն համար զուրուցելու՝ որ չի զրկվին. կամ երբ չի գայ տավիճի, ինչ պիտի զչարագործն բօչելէն անէ, տավին քէչ եւ ի վերջն ածէ։ Պիտի ալօխան պիտի վչիեց բօղըն տանէ բօղվանին մօտ, որ ֆալան տահճինը կանուի ի դատաստանատանը՝ ճուչեսով տալու ափեօչին. եւ չարիսճին տանեն զբիրճաներ դատաստանի մօտ բերել կամ նոյ տարօրճ դուս հանել, կամ պէ ի գրեւրին գօրայ զանչչուն փակել թագկել, զճուրսմիներն պահանջել. եւ զանճն խեամճին տարիներն անել վչիին հրամայելուն պէս։,, (1751։) — Գործածուած լեհերէն բառերուն մեկնութիւնն է՝ Բիւոր, (pisarz,) քարտուղար. ոիրճա, (strona,) կողմ. Հոս՝ դատին երկու կողմանքը. (գղղ. les parties,) բօղվըլ անել, (pozywać,) ամբաստանել. Պ՝ ուէ

կառավարչեն եկամուտ բառերը լեզուին գոյացութեանն անցած տարբացած են՝ բուն իսկ էական եւ հիմնական գաղափարաց մէջ։ Այսպէս այն գառնա-կաններն՝ որ հիմակուան դրից մէջ թերեւս ամենէն քիչ իրաւունք ունէին ասիացի փոխառութենից, նոյնք ալ Ա եւ Բ գառնականին հաւասար՝ առատութեամբ լցուած են թաթար եւ տաճիկ, քան մեսին նաեւ պարսիկ եւ արաբացի բառերով։

Իսկ այն եւրոպական կամ նոր յունական բառերն որ արեւելք ոսմկին բերանն ընկած են եւ օր քան օրէ յաճախելու վրայ կ՚երեւան, ճշդիւ քննելով՝ տաճկերէնի միջոցաւը փոխադրուած են մեր լեզուին մէջ, այսինքն նախ Ցտճիկն ակած է իւր լեզուին մէջն ընդունիլ՝ եւ անկէ մերինք. նոյն կերպով քան ա-մենայնի՝ ինչպէս հին ժամանակներ ալ Պարսից ձեռօք հայոց լեզուին մէջ յունական բառերը կը մտնէին։

Կը մնայ տեսնել հիմայ երկրորդ խնդիրը, նոր Հայերէնի օտարութենից Չափը։

Բ. Նախնեաց ատեններըը, երբ դեռ լեզուն իւր սահմանին մէջն էր, օտարութենից չափն էր՝ Չափաւորութիւն. ուր որ վերջին ժամանակներուս չափն եղած է՝ Անչափութիւն։ Եւ աս է այն մեծ խորացը Հնոց ու նորոց մէջ։ Վերջին դարերու մէջ, մանաւանդ թաթարերէնի եւ տաճկերէնի տիրելէն ի վեր, անօրինակ կերպով մը կը տեսնենք որ օտարութենից հեղեղն ղլեզուն ողողած է, մանաւանդ թէ զազգը. որով նոր ժամանակներուս հայերէնն աւելի օտար բառ կը

պլծխա, (miejski sługa,) քաղաքական պաշտօնեայ. վոյն, (wójt,) գաւառա. բօշով, (pozew,) գատ կանչել. բօվանը, (pozwany,) դատապարտ. նայ ուսթօփ, (na ustąp,) եռ քաշուելով. տեղի տալով. օրնիք, (urząd, urzędu,) պաշտօնաբան։ Լատիներէնէն բառերն քան բաւականի ծանօթ են։ Աբեւելեան ազատ բառերն են՝ գովի, (արաբ. գովա, հին ալ. գոսթ.) դատ. ամբաստանութիւն, եւ տաճկ. ամով՝ գովի փչել։ ճաչիտալ, (արաբ. ճվալ.) պատասխան. փօրայ, (տճկ. ֆօրի.) քան. սօնկլա, (տճկ. սօնկլա.) յանգստար. խոմփլի, (արաբ. էլմֆլի, բաշխուած.) իւրաքանչիւրոց որոշուածը. բաժին։

Համրէ իւր մէջ՝ քան բնիկ. եւ ապրին աւելի ծանօթ է օտար լեզու՝ քան իւր աղդայինը։ Ու իրաք ալ ասկէ տարբեր արդիւնք մը չէր կրնար ապասուիլ, դիտելով ոչ միայն ազգին վրայ ծանրացած պարտքը՝ օտար լեզու ճանչնալու, սորվելու եւ խօսելու, այլ նաեւ քան մասին օտարը սորվելին՝ իրենը մոռնալով, կամ օտարն յառաջացրնելն՝ իրենին վնասովը։ Ձկայ, որչափ գիտենք, ծանօթ լեզուաց մէջ լեզու մը՝ որ այնչափ օտարութեանց անձնասուր, այնչափ կերպարանափոխ եղած, վերջապէս այնչափ ինք զինքն ուրացած բլլայ, ինչպէս մեր վերջին դարերուն Հայերէնը[7]։ Լեզուի մը՝ որուն միայն առաջին կարգի հիմնական բառերը դուրս առնելով՝ մնացած ամէն մասն օտարացած բլլայ, գոյական եւ ածական, բայ եւ շաղկապ՝ մեծաւ մասամբ. որ մինչեւ նախադրութեանցն ու նաեւ թուական անուանցը մէջ օտար բառեր ընդունած բլլայ[8]. — լեզուի մը, կ'ըսեմ, այս աստիճան հանգիլը ճաշակագէտ զգայզգուշութեան առջեւ անզգայութիւն եւ բանականութեան ատեանին առջեւն անտարակոյս ոճիր մը համարուելու է։ Եթէ մեր հասարակ լեզուին բաղկացուցիչ տարերացը մէջ ազգաբանական (ethnographique) վիճակագրութիւն մը հաստատել ուզենք,

---

7. Գուցէ միայն Վալեսացւոց (Վալեզկ) անգրական ազգաց լեզուն, որ առաջին կարգի հիմնական բառերուն ու քերականութեանցը մէջ ալ կուշտ ու կուռ խճողած է խառնիճաղով, կարենայ մեր ոամկօրէնին օտարութեանցը մերձենալ։

8. Ընկերն աւելի արտառոց եւ գուցէ բովանդակ մարդկային լեզուին պատմութեանը մէջ եզական երեւոյթն է՝ Հայերէն թուական անուանց կրած օտարութիւնները. որոնց մէջ ոչխոխ փոխառեալն զատ՝ նաեւ բոլոր դասականները զուտ ոճիկ են, իմիջիայլ հետեւեալ խոյնակի աղբիւրէն, եւայլն. — այսպէս ի եւ ըստ մասին ըլ դասականին ոամկօրէնը։ Իսկ Ք եւ Դ դասականները Հայերէն թուերուն պարսիկ վերջաւորութիւն տալէն զատ՝ ինչպէս եքսասամ, էբէփամ, (երկրորդ, երորդ. — պրսկ. պէյմ՝ պէյմ. պէյամ. լահրասպ. ֆէնճամ.) մանաւանդ պէս ըստ ղեղ ոամկին բերանը տուած է նաեւ նոյն պարսիկ մնանկան վրայ մ'ալ ոճիկ. մոռնիկն աւելցընել. այսպէս էբէփամօրք. — Հայ-պարսիկ-տաճիկ բազադրութիւն։ Լեզուին պատմութեանը մէջ անմոռանալի դէպքեր։

այնպիսի անախորժ հետեւանք մը կ'ունենանք՝ որ հարկ կ'լլայ մեկ խօսքով ըսել՝ թէ այս լեզուն քերականութեամբ հայերէն է, եւ բառարանով՝ տաճկերէն: (Յայտնի է որ բանդխնիս ընդհանուր է միայն. վանդի եւ ոչ քերականութիւնը տաճկերէնէ անմասն է, ինչպէս եւ ոչ ալ բառարանը բոլորովին տաճկերէն:)

Հաւաքակօրէն այս ծանր ու տգեղ բայց իրաւացի ամբաստանութիւնը, այսօրւան օրս՝ ինչպէս բանտ ենք, ուղղակի մեր Թ գաւառականին վրայ կ'իյնայ, բան ո-րում ամենէն կարեւորագոյնն ու նշանաւորն եղած է. բայց դժբախտութեամբ հարկ է աւելցընել՝ թէ չու-նինք ուրիշ գաւառական մ'ալ՝ որ նոյն մեղադրանքէն զերծ ըլլայ. եւ ուր որ կայ ասդին անդին խորշ մը՝ նոյն չափազանցութիւնը չափաւորուած, դարձեալ բարեբախտ զարտուղութիւն համարուելու է[9]:

Իւրաքանչիւր գաւառականէ մէյմէկ փոքրիկ օրի-նակ բաւական ըլլայ մեր ուսմական լեզուներուն օտարաձեւ կերպարանքը ցուցընելու:

Ա ԳԻՒՌ. Էս ինչ խոսքից մասնիր կ'ելնայ խօ՝ (կամ եղաւ խօ՝) հէնան նախ ասէ, հէդ չիմ պէղքէյ՝ մտիկ անիմ ահալ ահալ. էչքամ ես իսկի կարդալ չիմ գինա. չիմ գինա ի նասը վախտի անցընիմ: (Եթէ այսպիսի զուարճալի առակներ ըլլան՝ պատմէ դուն, առանց երբեք ձանձրանալու ժամերով մտիկ կ'ընեմ. վանդի ես կարդալ չեմ գիտեր ամենեւին. եւ չեմ գիտեր թէ ինչպէս ժամանակս անցընեմ:)

---

9. Օտար բառերու յաճախութիւնն ամէն տեղ ամէն քաղաք հաւասար չէ. բայց այլեւայլ գաւառներու մէջ յա-տուկ հայերէն բառերու գործածութիւնը գլխաւորաբար մշա-կական եւ անհատական շիւղի վերաբերեալներն են, որ Թ գաւ-առականին անծանօթ մնացած են ընդհանրապէս: Բայց ոս-նինք մանական բարբառներ ալ որ գոհացուցիչ կերպով բառական անխառն հայերէն են. — իսկ անոր հակառակ ու-րիշ գաւառականներ այնպիսի տաճկ. բառեր ալ ունին՝ որոնք Թ գաւառականին մէջ չեն մտած. ինչպէս՝ խըզիլ ըլլիլ (խը-զիմիլ.) քալէլ. խոշիլ անիլ, խեղդիլ. դէլ, (դէ-լ.) չխանիլ. պօչիլ, ուրիլ. էնդ, (ինդ.) պէտ. եւայլն:

Բ ԳԻՒՐ. Հալեհին հալեհին անթըռտոր չթիվերս, իւլա աս խոսելը սերկևին. եանէ իրաւ պիւլ ըլլայ, կենէ ես ասնանկ պէսպիսի եմ ըրեր էի՝ հոս լսեըրտըմին ալ օգտըն կայ. հէմ պահս վախտ ըլլայ՝ կայ ես, ատոր անկա տըսոտոպէ չ'ըլլուխիր: (Ուրիշներու վրայ այնչափ զսպարտուխիւն, մանաւանդ այս վտանգաւոր պարագային մէջ. որ թէեւ ճշմարիտ ալ ըլլայ, սակայն իմ ըմբըռնումն աս է՝ որ իրաւացի խօսքն ալ իւր պատշաճ առեներն ունի. այնպէս որ ուրիշ ժամանակ ոչ ոք ատոր ներողամիտ կ'ըլլայ:)

Գ ԳԻՒՐ. Ա՛լ իժով պիւ սիրեի ըլլալու հետ մէկն բնիճքերնուներ՝ քան փոլքհաւոր զերկող պոզրինուն մօտը, որ անխոթը նայա հոխին կի քաշին. խորդն որ չատ պոթոռվը կի մնուվին, տարը չունեն իքմիա քախտլուխիւն օղնայի խօճուխինայ վրայէ, չէ կ'ասին թէ Աստուած պէնէլի է զամէն մարդ իր փայովը՝ իր հալին փօբա, ու դրիլ է աշխրքի մէջը ասց ասց մարդիքը՝ ընտր ասց ասց չէլհներըր պոզրանուն մէջը: (Աւելի կ'ընտրէի աղքատ գործաւորաց հետեւ ըլլալ՝ քան մեծատուն անիրաւ վաճառականաց՝ որ այնչափ անունց իրաւունքը կը զլանան. ատոյգ է՝ շատ վիշտերով կը մնշին, սակայն ուրիշի հարստութեան ամենեւին նախանձ չունին, վասնզի կ'ըսեն թէ Աստուած ամէն մէկուն իւր մասը պարգեւեր է իւր վիճակին համեմատ, եւ զանազան կարգի մարդիկ դրեր է աշխրքի վրայ՝ իբրեւ տեսակ տեսակ ծաղիկներ պարտէզներու մէջ:)

Դ ԳԻՒՐ: Ամ էն ահեղին օքսին չէր մալի պուլմըկի նահան անուս, չոնէլ պհայ էն օր իրանց հօբգայ օղլաշաղը խոթալու փոթալու նէր էին ըլլել. որին հոկնում ապահում էին էն հոթամզաքը, որին ասղ ասղ քարերին տալիս. մերին հալխնով լեզուն էին քաղպիցը դուս ճմիռում, մկկելին ասրսոխիղ տանում, չուրն ածում ու էնդեղ քաղցել անում. որ ասղ վիլնխումը խոխին կանը սասանիղ ըլում էր: (Թայց այն րոպէին ոչ ոք ընչից կամ ստացուածոց աչք ունէր, վասնզի դեռ նոյն օրն իրենց մատաղ զաւակները խոց վիրաւոր

գերի ինկած էին, որը ծեծի տակ կը սպաննէին այն ապիրատները, որը ողջ ողջ քարի կը զարնէին. մէկուն աքծանով լեզուն դուրս կը կորզէին, միւսը ձգձգելով կը տանէին ջուրը կը խոթէին ու հոն կը խեղդէին. որ բոլոր դաւառին մէջ բնակչաց հոգին կը սասանէր։)

Տարակոյս չկայ որ չորս դաւառականներու մէջն ալ լեզուին բոլոր ընթացքն ասանկ չէ, այլ երբեմն քանի մը նախադասութիւն միայար եւ շարունակ զուտ հայերէն բառերով կը ձեւանան. բայց դարձեալ կը պատահին կարճ պարբերութիւններ ալ, որոնք՝ մէկին որ տառէկերէն միայն գիտնայ՝ կրնայ առանց երկար խորհրդածելու իսկոյն հասկընալ։

Հայերէն լեզուին այս ընդհանուր ապականութեանը մէջը մեր օրովը հասած՝ տեսած ու լսած ենք, եւ դեռ ընդհանուր ոամկօրէն լեզուն այս տխուր վիճակին մէջն է, դեռ օտարութեանց Չափն՝ անչափութիւնն է[10]։

Ա՛յսչափ սաստիկ եղած է ամէն տեսն արեւելեան ազդեցութեան, կամ՝ եթէ կրնանք ըսել, լեզուին տարրալուծութեանը մէջ՝ այս քիմիական խնամութեան զօրութիւնը։ Եւ զարմանք չէ՝ որ հիմակու տեսնող ընդհանուր եղած բլլայ այն ըմբռնումը, թէ հայու լեզուն տառէկերէն է[11]։ Եւ արդէն մինչեւ մօտ

---

10. Նոր ռամկ. հայերէնի յիշատակարան են՝ Գաւառականին համար «Դեղ կենաց», դիրքը, (տպ. ի Վենետ. 1810.) եւ Գ գաւառականին՝ «Վերք Հայաստանի», Պ. Խաչատրեայ Ալամիան պատմական վէպը. (տպ. ի Ցմիռն, 1858.) երկուքն ալ ըստ կարի ռամիկ լեզուաւ գրուած տառէկախառն. — Թէպէտ ասոնց մէջ ալ դարձեալ անպակաս են գրաբար բառեր՝ որ անուս ժողովրդեան անծանօթ են։ Գ գաւառականին բերուած օրինակները մեծաւ մասամբ այս երկրորդ դրքէն են։

11. Կ՛ենթադրուի սակայն ազգաց ըմբռնումի։ Սկսան վերջին դարերուս տարադէպ արկածները նոյն իսկ ազգին ալ կրցան փոքր ի շատէ այն ըմբռնումն ընտանեցընել։

Կը պատմուի Թէ Փոքր Ասիոյ քանի մը նահանգներուն մէջ նոր աշխարհակալները քրիստոնէից՝ լեզուն կորուելու պատժով արգելած էին իրենց ազգային լեզուն խօսիլ. եւ ասկէ է, կ՛ըսուի, որ դեռ նոյն կողմերուն քանի մը քաղաք-

ժամանակներս աշխատաբար լեզուաւ գրողներուն ալ գիտուածին ու ոճը ասոր նպաստաւոր կ'ըլլային. որոնք արդի հայերէնը միայն այս աղաւաղ կերպարանքի մէջ երեւցընելով՝ կարելի չէր որ ժողովուրդն իւր լեզուին վրայ տարբեր դաղափար ունենար: Այսպիսի խառնակ լեզուս մը, լեզու մը իւր սեպհական ազգային նկարագիրին այսպէս կորնչցընելէն ետքը՝ բնականապէս չէր կրնար հրապոյրք մ'ունենալ կամ սիրելի ըլլալ, ոչ օտարաց եւ ոչ իսկ ազգայնոց. եւ ասկէ է բուն մասին պատճառք՝ որ շատերուն իրենց բնիկ լեզուն խորշելի եղած էր, որոնք իրաւունք կը համարէին մանաւանդ օտար լեզու դրել ու խօսիլ՝ քան ազգային բառաւած աղճատ եւ ոգեղ լեզու մը:

Այսպէս այս նախնի հայերէնը հետզհետէ քայքայելու եւ ուրիշ լեզուաց լուծուելու վրայ էր՝ երբ մեր առաջնորդ լեզուին կորոգումը վրայ հասաւ, եւ կազմեց այն նշանաւոր դարագլուխը՝ նոր հայերէնի պատմութեանը մէջ:

11.

Այս յետին անկածութեան մէջ, լեզուին այսչափ աստիճ օտարանալէն ետքը՝ ոչինչ կ'արգելուր՝ որ մեծագործն ալ բոլորովին մոռնար հայկը օտար լեզուի մէջ, եւ վերջապէս անհետ ըլլար հայերէնը. — եթէ ոչ ուրիշ կողմանէ զօրաւոր յեղաշրջութիւն մ'ի մէջ մտնէր տեւական ազդեցութեամբ: Այդ ձգնաժամումն միայն գրականութեան միջամտութենէն կրնար յուսացուիլ ապականութեան առջեւն առնուլ:

Ներքը կորսուած են մայրենի լեզուն եւ տաճկերէն միայն կը հասկընան. — կեսարիա եւ փաղատիա: Եթէ գուցէ Բախան ուղեց տասվ կշիռ վրէժ առնուլ հայկազն աշխարհակալին ամենօք հանած նման մէկ հրամանին, որ ոչ այնչափ անաւդորդն էր եւ ոչ այնպէս բռնատրական, այսու ամենայնիւ հետեւութիւնները շատ տարբեր կը գտնէինք. եւ հին պարերաց մէջ երբեք չենք տեսներ որ հայերէն լեզուն օտարաց վրայ զօրացած ըլլայ եւ լեզուներն խառնակած կամ մոռցուցած:

Ա՛յնպիսի ժամանակ մը՝ ուր մտաւոր կրթութեան եւ ուսումնասիրութեան դէռ աղօտ ու մշնչաղ բայց չշմարիտ այգ մը ծագած էր արեւելք, եւ գիր ու գիտութիւն բնդհանրանալու սկսած. այնպիսի պարագայից մէջ՝ ուր բերրի ու հիւթեղ գրաբարը շատոնց անպտուղ ու ցամաք կերպով կը յածէր ժողովրդեան սահմանները մէջը, եւ վերջապէս աշխարհաբար դրելու հարկն ու պատշաճութիւնը կը տիպէր, տիպողական կ՛ըլլար նաեւ նոյն կենդանի լեզուին՝ բնդհանուր նորոգութիւն մը. եւ արդէն պատրաստական նիւթն ու կերպը ամենայն առատութեամբ կը մատակարարէր գրաբարը, որուն ուսումն օր ըստ օրէ յառաջանալու վրայ էր, մանաւանդ թէ նոր թռիչք մը սկսած էր առնուլ գրագիտաց մէջ: Ա՛յսպէս՝ բանասիրութիւնն իւր բնածին պահպանողական (conservateur) բերմանը մեալով՝ գիտցաւ օտարախառն այլալեզու նորութեանց բռնութեանն առջեւ իբրեւ թումբ մը կանգնիլ եւ ըլլալու մեծագոյն աղաւաղութեանց չափ գնել: Բայց հարկ է ըսել՝ որ շատոնց տկարացած ու հանապազօրեայ հիւանդկաղ մարմնոյն՝ ծանր ու վտանգաւոր անկումէ մ՛ալ պէտք էր վերջապէս՝ արմատաքի բժշկուելու եւ նոր ու նորոգեալ կեանք մը սկսելու համար: Եթէ օտարութեանց միայն չափաւոր խառնուրդ մը այն անզօր աշխարհաբար լեզուին մէջ մուտ գտած ըլլար, անտարակոյս հարկաւորութիւն չէր տեսնուեր երեւելի նորոգութեան մը ձեռք զարնելու, ոչ օտարոտին սրբելու եւ ոչ ուրիշ թերութեանց դարման ընելու: Սակայն ճշդիւ՝ ասոր հակառակ պարագայ մը՝ այսինքն մեր ժողովրդեան խօսուածքին եկամուտ օտարութեանց չափազանցութիւնն է որ աչքերը բացաւ, եւ լեզուին ազգայնութեանը մէջ հաւատարակշռութեան կորուստը պնատճառ ու դրդիչ եղաւ այն մեծ նորոգութեան առաջին քայլը առնելու, ամէն օտարութիւն այնպէս վրէժխնդրութեամբ բնաջինջ ընելով՝ որ այսօրուան օրս քիչ կայ լեզու այնչափ իւր բնիկ սեպհական տարրներէն բաղկացած՝ ինչչափ այս ուղղուած աշ-

խարհաբարը[1]. — որն որ գործոյս ընթացքին մէջ շորոգնալ լեզուն կամ Լոյսի գրասեր հայերեն անուամբ կ՚որոշենք։

Այս լեզուի նորոգութիւնը, որ աշխարհաբարին մինչեւ հիմայ առած աղաւաղութեանցը դիմաց իսկական Ցետադրջութիւն (réaction) մըն է, միանգամայն նոր լեզուին համար Առաւտութեան անպատճառ աղբիւր մը կրնայ ըսուիլ, գրաբարի հին եւ նոր՝ ընտիր եւ խոտան անբաւ շտեմարանքն իւր տրամադրութեանը թողուած ունենալով։ Արդի գրաւոր լեզուին վիճակին այդ կրկին տեսութեան կէտերէն դիտելով՝ կը գտնենք որ

Ա. Առանց բնութեան օրինացը դէմ անիրաւելու՝ այն Ցետադրջութիւնը շատ բանի մէջ նոր լեզուին շատոնց սկսած ընթացքը հարկ տեսած է ետ դարձնել, եւ ան որ իւր տարտամ ու թիզոյլ վիճակին մէջ յանգէտս կամ յանզգայս այլազգեցնալու վրայ էր, դարձեալ իւր բնականին վերածել. ինչպէս նաեւ բառերու կրած կերպարանափոխութիւնները՝ թէեւ որոշ կանոնաւ եւ հնուց ժառանգուած ձեւեր էին, իբր աղաւաղութիւնք՝ իրենց նախնական ձեւերուն ետ դարձընել[2]. եւ ասով կը սկսէ նաեւ բլլալու անդրադարձին փոփոխութիւնները կասեցընել։

Ա. Յայսմէ ուրեմն՝ Ցորոգութիւնն սկիզբ ըրաւ, ինչպէս բնական էր, օտար տարրը Ջնջելէն, եկամուտ այլազգի բառերուն տեղ գրաբար փոխատրելով. որն որ իբրեւ ամենէն դիւրին ու պարզ ու նիւթական մասը՝ շուտ կրցաւ յաջողիլ[3]։ Սակայն անով շատ մը բնիկ

---

1. Այս տեղս հարազատ ազգային կը համարինք ըստ ինքեան օտար (յուն. պրակ. եւայլն) բառերն որ հնուց ի վեր գրաբար հայերենի սովորական եւ ընտանի բացատրութիւններն եղած են։

2. Շատ հին են աշխարհաբարի մէջ եւ ամէն գաւառաց հատարակ այն նոր ձեւերն որ հիմայ իբրեւ ուսկական ազատաղութիւնք գրաւոր լեզուէն մերժուած են. ինչպէս՝ գնեմ. էրկան. աօր. ծանր. իրէք. գիշեր. խօսիլ. գալ. անկ. ազեր։

3. Օտարութեանց Ջնջումը հնն միայն կը գժուարնայ՝ ուր բառի մը օտար լեզուէ բլլալը չի ճանչցուիր. ինչպէս մեր

(նոր) հայերէն բառերուն ու բարդութեանց եւ մանաւանդ բարդութեան կերպերուն տեղ ալ գրաբարն անոյա, կամ ճիշդ գրաբարի օրինօք նոր կազմել ու յարմարցնել հարկ եղաւ, որոնք այլեւայլ գաւառականներու սովորական ու նախնեաց ոամկօրէնին մնացորդք՝ բայց արդի գրաւոր լեզուին հեղինակացն անսովոր էին կամ անծանօթ[4]: Անկէ աւելի դիւրին էր բառերու ուղղագրութիւնը, որով ոամկօրէն լեզուին սեպհական շատոնց այլայլած ձեւերն ու հնչմունքը հին կամ ճշդագոյն գրաւոր կերպարանք կ՚առնուին:

Բայց դժուարութիւնն ուրիշ էական կէտի մը վրայ էր. որուն համար պէտք ենք ճանչնալ եւ յանձն առնուլ՝ որ մեր գրաւոր նորոգութիւնն այլազգի մանն անհետացընելու մէջ աւելի կեղեցիկ խոստմամբ կամ մանաւանդ պատրանքով եւ ինք զինքը խաբելով գոհ եղած է: Ալշափ որ տառճկերէնն առհասարակ ընտանեցած ու բնական եղած է Հայազգոյն, նոյնչափ ալ դժուարին եղած է մեր նոր մտաւենագրութեան մէջ՝ լեզուին նախնական մանն ազգայնացընելէն եւտքը, տառճկերէնէ եկած մնած վերջալոյն նոյնութիւններն ու նմանութիւնները ճանչնալ որոշել ու խորհիլ, եւ կամ նորէ նոր չաւելցընել:

Բառերու փոխառութենէ եւտքը կու գայ օտար բառի առութեանց եւ ոճերու գործածութիւնը, կամ բառերու օտար մտօք նշանակութիւններ տալը, որ աւելի յանդգնայս կը սպրդին լեզուին մէջ: Օտար բառերէն գգուշանալ ուզողին՝ բաւական է շատ թեթեւ

գաւառականին այլեւայլ բառերուն վրայ տեղն տեղն խնդիրներ եղած են. (տես բառ մասին ջեր. երես 327:) Աւելի յայտնի օրինակ կրնանք համարիլ թաթար եւ տաճիկ բառերն որ արեւմտեան գաւառականին մէջ, ուր այս օրս արեւելեան լեզուներն անծանօթ մնացած են, գեռ իբրեւ բնիկ հայերէն բառ կը նկատուին, մինչեւ երգերու եւ հոգեւոր տաղերու մէջ ալ կը գործածուին:

4. Այսպէս են՝ Էրփի կամ էրփոյ, պատուհան. տաֆէ, առաստաղ. տէլտ, աքաղաղ. փռգիմ, անկողին. փաղան, կատասոյ. չեղ, տեսակ. եւայլն:

մտադրութիւն մը. բայց այս ծածուկ ապրումները ճանչնալ՝ շատ անգամ դժուարին կ'ըլլայ, թողլ թէ դարմանի ընել: Իսկ բուն մեծ դժուարութիւնն, եւ հասարակօրէն դարմանին անկարելի եղածն է՝ համաձայնութեան կանոններուն օտարանալը, որ ընդհանրապէս արեւելեանց ազգեցութենէն եւ քանի մը դէպքի մէջ (մանաւանդ Գ. դաւառակային՝) եւրոպական առաջնորդութեամբն եղած է: — Քերականութեան ընթացքին մէջ հարկաւոր կը համարինք լեզուին այս կարեւոր մասին առանձին ՅօդուածՄ՚րնծայել. (երես 323—336.)[5] եւ այն ծածկեալ կամ թաքուն օտարութիւնք կոչածներս, որով հիմայ հայերէն գրքեր ազգային հնչմամբ օտար լեզու կը խօսին՝ երեքի կ'ամփոփենք գլխաւորաբար, որ են, նախ՝ հայերէն բառերու օտար նշանակութիւններ. (քանի մ'օրինակ տես Քեր. 876 եւ 880, 1.)[6] մանաւանդ ձայնի

---

5. Ընկէ զատ լեզուին այլեւայլ մասանցն այս նկատմամբ կրած զեղծմունքը Քերականութեան իւրաքանչիւր կանոնացը վրայ առանձին ծանօթութեամբ կ'աւելցընենք, օտարութիւն ըլլալն յիշեցընելով:

6. Ա. երբ խօսիլ բային վրայ լեզուին մէկ խաղը տեսանք, (երես 183.) թէ ինչպէս գրաբարի երկրորդական կամ երրորդական մէկ նշանակութիւնն առած հասուստ բառնած, ու գրեթէ անհետ ըրած է. որն որ այնչափ կրնայ արդարանալ կամ դատապարտուիլ՝ որչափ մէկ երկու գաւառականներու մէջ. ոեթէ առաջին կարգի պիտանի բառին՝ միայն հասուն պահուած ձեացած ըլլալը: Ուրեմն մեղադրելի կը կարծենք ի գաւառականներն բառնած ընթացքը: Մեր համիկն այդ խօսիլ բային նայն գրաբար նշանակութիւնը նոյնպէս աքաղաղին տալէն եառքը. կը սկսի օտարաց ազդեցութեամբ գործել. — խօսիլ կ'ընդհանրանայ կը տարածուի ամէն թռչնոց. եւ որպէսզի օտարութիւնը լրացած ըլլայ, որովհետեւ աքաղաղի խօսելուն եւ թռչնոց ճուռուղելուն ձայնիկը հնչիլ (խօխոչ) ըսած է, առհասարակ հնչիլ եւ արձակիլ գոլ բառերուն տեղն անցած է խօսիլ. այնպէս որ այդ չրջանները կատարուելէն եառքը՝ ալ մեր առակին քովը բաղնիքը կը խօսի, կամարները կը խօսին, կառանները կը խօսին, մարգուն գլուխն ու դանգը կը խօսի, ականջը կը խօսի. միայն ինք մարդն է որ չի խօսիր՝ այլ կը խօսինէ այլազգի բառով: Մեր նոր մատենագրութեան մէջն ալ այս խօսիլը դատապարտուած՝ բայց այն տակաւին թա-

նմանութենէն առաջնորդուած. (անդ, 877.) երկրորդ՝ տաճկերէնէն կամ օտար լեզուէ թարգմանուած ոճեր, եւ երրորդ՝ այլազգի քերականութենէն կամ օտար կանոնաց վրայ ձեւուած շարագրութիւն, դարձուածք, եւայլն. (անդ, 878, եւ 880, 2, 3։) Իսկ մանաւանդ պակս արեւմտեան օտարութենէնց վրայ խօսքերնիս ամփոփելով՝ կը յաւելունք ըսել։ Գրականութենէն կամ մատենագրութենէն մեծ արդիւնքն է այս ցանկալի նպատակութիւնը. բայց եթէ անզգայ անմտագիր թարգմանութիւններ յաճախեն, մեր նոր մատենագրութիւնը շատ գէշ ծառայութիւն մ՚ըրած պիտի ըլլայ՝ բնականօրէն արեւելեան հակում ունեցող լեզուին բնաւթաբար նոր արեւմտեան ուղղութիւն տալով եւ կրկին օտարացընելով, — գոնէ արդի գրաւոր հայերէնին նկատմամբ։

Սակայն այս ամէն ըսուածներն այն չափաւորութեամբ իմանալու է՝ որն որ ճշմարիտ բանասէր մը եւ անաչառ բանադատ քննիչ մը կրնայ եւ պէտք է շնորհել լեզուին։ Շատ յաճախ եւ ընդհանուր է այն սխալ ըմբռնումն՝ որով դիպուածական նմանութիւնները իրրեւ իրական հետեւողութիւն կը դատապարտուին. շատ բան որ մեր դիտցած հասարակ դրաբարէն տարբեր եւ նոր լեզուին սեպհական դարձուածքն է, օտար լեզուի՝ մանաւանդ տաճկերէնի հետնոյն ելլելուն համար անմիջապէս օտարութեան անուամբ կը դատուի. ուր որ՝ եթէ քիչ մը մեր հին եւ միջին լեզուն կրկտենք, կը գտնենք որ թէ կարծուածէն աւելի հին են եւ ազգային, եւ թէ մանաւանդ հնուց ի վեր հայ ժողովրդեան հասարակ լեզուին տովրուա կան. (Թիւ. 5—8.) եւ քերականութեան ընթացքին մէջ այլեւայլ տեղեր նոյնպիսի դիտողութիւններ կը կրկնուին։ Բայց ասկէ՝ ուրիշ բանաւոր չափաւորութիւն

քուն արձագանգները դեռ իրրեւ լրիւ ազգային ձայն կը հնչեն օտարութեան ի ծնէ վարժած ականջներու։ — Երկրորդական (Փորր Ըսիդ) գաւառական մը խօսել ձեւով ունի նոյն բառը, բայց պարզապէս ըսել կամ զրոյել նշանակութեամբ։

մ՚ալ պէտք ենք հարկին ու վայելչութեան շնորհել՝ նաեւ իրական օտարոտի փոխառութեանց մէջ, մտաածելով որ լեզուի նորոգութիւնն ի գլուխ հանելու համար ոչ լեզուն տակնուվրայ բերելու հարկաւորութիւն կայ, եւ ոչ ընդհանուր մարդկային լեզուայ կարգէն դուրս դիրք մը պահանջել մեր լեզուին համար[7]. որուն արդիւնքը դուցէ միայն ծաղրական կրնայ ըլլալ: — Աշխարհաբարի այս կարեւոր մասին վրայ ուրիշ խորհրդածութիւններ ալ կը մնան ընելու. (տես Թիւ 14:)

Նորոգութիւնն այդ Յետաշրջութեան պաշտօնին մէջ այնպիսի սահման մ՚ալ կոխած անցած է՝ որ փիլիսոփայական լեզուագիտութեան առջեւ կարելի է թէ աննեղելի համարուի, բան որում բնութեան օրինաց ընթացքին դէմ: Կարճառօտ օրինակաւ մը բացատրենք: Յայտնի կը տեսնենք որ շատ ժամանակէ ի վեր ոչ միայն կէս վանկ բաղաձայնով վերջերը գրաբարին թողած է ռամիկը՝ անոնց տեղ գաս բառեր փոխանակելով, այլ նաեւ ընդհանրապէս նայ գրով կրկին բաղաձայնները ռամկականին բառարանէն դուրս կ՚իյնան, ինչպէս՝ ք՛, ղ՛, շ՛, չ՛ ու նման վերջով բառերը: Եւ այսպէս՝ չէ թէ միայն առաջիններուն տեղն ուրիշ հնչմունք կամ նոր բառեր անցած են, ինչպէս՝ ոսոփ, մանչ. փոռոփ, աղջիկ. փութ, պղտիկ. ծիլ, անտուկ. եղբ, ճոթ. համբ, մունջ. պառն, տասը[8]. եբ-կաղն, երկաթեր. բարձրը. մանտրը[9]. սոսկում. սառ. մատ, եւայլն. (Քեր. եր. 276.) այլ նաեւ երկրորդ-ներուն տեղ. այծ, հիւսիս. կողմ, դի. հողմ, հով. պէղմ, ցեխ. ոբմ, պատ. սէրմ, հունատ. ջեբմ, տաք. այբ, երիկ,

---

7. Այսպէս նաեւ շատ հին ժամանակներէ՝ յունական շարադրութեան կերպեր անգգալի կերպով եւ վայելչութեամբ ալ մտած էին տեղ տեղ մեր դիւրաթեք գրաբարին մէջը՝ բուն հայկաբան թարգմանութեանց միջոցաւ:

8. Տես Մանաւանդ Դ. գլուխ. Խոսք. Յոխը, եւայլն. եր. 216:

9. Կամ հազիւ մէկ երկուքը՝ ֆանտը, հանդը, ոսկոր ձեւով Ծագած:

ձայչ, ձար. կար. ձուլ, եւայլն: Ա.յսպիսի նշանաւոր երեւոյթի մը՝ որ ընդհանուր օրինաց ձեւուցած կ'երեւայ, խափանել՝ եւ առանց որոշ կանոնի հիմը նոր բոյն հետ խառնակել, ինչպէս արդի գրաւոր լեզուն հարկ տեսած է բնել՝ գրաբարի նորանոր փոխառութիւններով, կրնար կարծենք քննադատութեան օրինաւոր բողոքն իրեն դէմ հանել. սակայն կը փութանք աւելցնել՝ թէ այն բողոքը կրնայ միայն ի տեսականն արժել, եւ կ'ոչնչանայ անմիջապէս որ գործնականի սահմանը մտնէ: Եթէ ոամիկը կամ նոր լեզուն այս մասին եւ քանի մը ասոր նման մասերուն մէջ ինք իր բնական օրինօքը գործելու ժամանակ՝ այն օտարութեանց չափազանցութիւնը յանձն առած չըլլար, եթէ ամէն սահմանակից լեզուաց բառերն հաստարակաց ինչք կամ մանաւանդ բնիկ հայերէն հաստատած չըլլար, անշուշտ գրաբար կամ հին ձեւերը դադրեցուցած տեղն ուրիշ հայերէն բառեր ամէն մէկուն սեպհականած կ'րլլար. որով Նորագեալ լեզուն ալ հետեւապէս կրնար կամ նաեւ պէտք էր նոր սահմանին մէջ մնալ՝ նոյն կամ անոր նման օրէնքները յարգելով: Սակայն գրաւոր լեզուի մը ամէն բանէ յառաջ բառ պէտք է. եւ բառի կարօտութեան մէջ օտարութենէ կամ օտարութեան չափազանցութենէ խոշընդոտ ատեն՝ ի հարկէ աւելի օրինաւոր կը տեսնուի պահանջուր օրինաց անսասանել՝ գրաբարէ փոխառութիւն ընելով համարձակ, քան թէ մտացածին բառեր կամ ինքնահնար ձեւեր ստեղծել, որ աւելի անտեղի կ'րլլար: Եւ իրօք՝ որո՞նք են նոր հայերէն բառերն՝ որ ոամիկին լեզուն իւր օրինօքը փոխանակած ըլլայ գրաբարի եբէբեծ, ոսբեծ, ղաբ, ղաբ, ֆոաբ, ֆեղ, ֆեղ, հաշ, խայբ, եւայլն բառերուն տեղ. եթէ ոչ՝ մէյմէկ այլազգի բառեր, որոնք գրաւոր լեզուն չէր կրնար ընդունել, եւ ոչ առաջիններուն հրաժարիլ: — Ա.յս կարգի դիտողութիւններ՝ որոնցմէ մէկը միայն այս տեղս յառաջ բերինք, կրնան լեզուին ներկայ վիճակին վրայ ըլլալու խորհրդածութեանց նիւթ մատակարարել. եւ մենք այս կէտն անցողակի մը շօշափելէն ետոյ

քր՝ դրաբարէ փոխառութեանց միւս եւ գլխաւոր աղիւսքը կ՚անդնինք նկատելու, որ լեզուի նորոգութեան վրայ դիտուած երկրորդ մասն է։

Բ. Նորոգութիւն, բսինք, այսօրւան օրս Աստուածաշնչեան կամ հայատառութեան ապրիլը մ՚եղած է նոր լեզուին։ Երբ որ հարկեցուցիչ պարագաներ ստիպեցին գրաբարի դիմել, նախ գտայուած մեծ կարօտութիւնը լեցնելու համար անտարակոյս գրաբարէ փոխառութիւնքը պիտի բլլային՝ թէ հարկաւոր գաղափարաց բացատրութիւններ եւ թէ օտարութեանց յաջորդող բառերը, այսինքն բնականէկան լեզուին անծանօթ եւ անդործածական։ Ջատ կարգի կարօտութիւն մ՚ալ էր՝ բառերուն այլեւայլ առմուիքը ճշդեալ, որ շատ մը երկրորդական ու երրորդական ձեւերու ծնունդ կու տար. ինչպէս շատ անգամ կը պատահի մեր եւ օտար նոր լեզուաց մէջ՝ որ բառի մը սովորական նոր ձեւին ու նոր նշանակութեանը քով անոր գրաբարը կ՚աւելնայ՝ գոտ մտօք կամ տարբեր առմամբ. եւ կրկին բառի տէր կ՚բլլայ լեզուն՝ նոր ձեւին նոր եւ հնոյն հին նշանակութիւնը պահելով[10]. թող բոլորովին տարբեր հին եւ նոր բառերն ալ որ այլեւայլ առմունքներով կը գործածուին[11]։ Այսպիսով բնականապէս քիչ շատ գրաբարի գոյն մը կամ մերձաւորութիւն մը կը տանայ դրի առնուած ոսկի լեզուն, եւ նորոգութեան հիմունքը այսպիսի յաւելուածներով կը դրուէին։ Բայց մէյ մը գործոցութեանց յատակն հարթուելէն եւ այս ճամբան հոր-

---

10. Այսպէս են այլեւայլ առմունքներով մեծնոյն բառերուն հին եւ նոր ձեւերը. Ասել, քանգել. եւ տրել, ընդել, եղծանել. — տալտրիլ եւ տավրիլ, տրվիլ. — նեղանալ եւ նեղնալ. — համբրիլ եւ համրիլ. — հասանիլ եւ հասնիլ. — քանառար եւ քանառր. եւայլն։ (Տես քեր. երես 105, եւ 311—313։)

11. Բաբի եւ պաճի. — բեղ եւ լար կամ լծորիտ. Աստուծոյ երկիւղ, եւ հրդեհի վախ. — հրաշք եւ բժիշկ, եւ երկիր բանիլ, եւայլն. տես քեր. 855։ Ըստ այլ՝ իբրեւ ածական կամ գոյական, եւ տրվիլ՝ իբրեւ դերբայ։

դուելէն եաքը՝ դիւրին էր երկրորդ ասպարէզը մտնել, եւ նոր լեզուին նորանոր զարդարանք կամ նաեւ գրաւորական նկարագիր մը տալու համար օրինաւոր էր հին լեզուէն ամէն կերպ փոխառութիւն՝ ուր որ եւ ինչ չափով ու կերպով որ վայելչութիւնը կը ներէր։ Ալ անկէ եաեւ ոչ միայն առանձինն հատ հատ բառեր կ'առնուէին[12], այլեւ գրաբարի յատուկ նշանակութիւններ[13], գրաբար քերականական կազմութիւններ, հոլովներ նախդիրներուին ու յօդերուին, ածանցներ ու բարդութիւններ, պէսպէս բաղադրութիւններ ու ոճեր, կամ նաեւ ամբողջ գրաբար շէնքով մնոր բացատրութիւններ[14]. — ինչպէս որ գրութեան նիւթին ու գրողին նպատակը կը պահանջէր։ Ասով մէկ կողմանէ նորանոր բարդերու եւ ձեւերու մեծ հարստութիւն, նոյնանշանութիւնները յաճախութիւն եւ այլեւայլ գրաւոր պիտոյից բացատրութեանց առատութիւն մը կը զեղուր մատենագրաց նորոգեալ գրչացը ներքեւ. եւ միւս կողմանէ՝ ըստ տեղւոյն եւ ըստ վայելչութեան

---

12. Սովորական եղած են աչխարհաբար յատուկ բառերուն քով անոնց նդնանշան գրաբարները ալ. եւ կ'ըսուի Ափեր կամ խամաճ. — Խոփ կամ վիրվ, վոխան, խոպոպ, Ելլ, Եղը. եւայլն. — Վարդ կամ խոտոպ. — Խեղճ կամ ինչատ. — գինով կամ գիպ. — պուխռնիփ կամ չրխռնիփ. — գոթիլ կամ գիպ. — գի կամ կոր. — անանուխ կամ այծպտա, այծպտխ, նոյնպէս. — ամէն մի կամ խաթռանչ-ը. — մէյնի մէյնի կամ գ ա- գ. եւայլն. եւայլն։

13. Որ որ հոմանիշներն կասկած չըլլայ՝ կրնան գործածուիլ Ափեր-ին փխկ. Բալրովին. — Ծոխիլ փխկ. ապատիլ. — վոյիլիլ փխկ. վայիլ. — Ծոխոխիլ-ն փխկ. հեգնիսխիլ-ն. — գիծոխիլ-ն փխկ. հարսոսիլ-ն. — հարսոսիլ-ն փխկ. իշխող ինազատութեան մէյ մէկ ցեղը. (dynastie.) ըստ այսմ ուրիշ գրաբարի յատուկ նշանակութիւններ ալ։

14. Սովորական եղած են ժամանակ, փխկ. առեղծվ. ինիսոսթ, ինազատներու. էրօց, գրքերու. այս նկարագիր, աս դիրքն, կողքին. գալ ինանիր, մէկ խօսքով. չայտ մարդն, աս կտորիս մէջ. գիծա- մատոմ կամ ըսի գիծի մարդն, չատը. Ասուալ, առնել. ինանիլ, բաժնել. հատոսալ, հաւատալ. փոսոտիչ, քաղքերի. վերծոյսոս, վրակեցու. ի ինչ ասելու. ի վերջ այսչ ափեցնի. ի վեր տան վարդնան, եւայլն։ Տես քեր. 873։

հին կամ նոր, դրաբար կամ աշխարհաբար ձեւն առնելու կամ թողլու ազատ ընտրութիւնը՝ իւրաքանչիւրոյ ճաշակին ու ճարտարութեանը փորձ մը կ՚ըլլար միանգամայն։ Բայց դէպքերու անհամար զանազանութեանն ու կարծիքներու կամ դիտումներու այլեւայլ բաժանմանցը մէջ՝ դժուարին կ՚ըլլար բռնուելու ուղղութիւնը ճշդիւ որոշել. ինչպէս ցայսօր շատ մասնաւոր դէպքեր անորոշ կամ ազատ մնացած են. որն որ դեռ ներելի է նոր սկսած կերպարանափոխութեան մը՝ որուն թէ կարեւոր պիտույքը եւ թէ զարդարանքը մատակարարող՝ հին լեզուս մըն է. եւ ոչ միշտ նոյն հին լեզուէն՝ որուն բնութիւնը բաւական այլակերպ է նորէն, ուղղակի անմիջական փոխառութիւններով կարելի է գործել, այլ անոր միջնորդութեամբը, առաջնորդութեամբն ու խորհրդակցութեամբը. եւ երկուքն իրարու միաբանելու մէջ կրնան դեղմունքն այնչափ աւելի յաջող ըլլալ՝ որչափ որ բովանդակ կերպը միայն ճաշակի եւ ճարտարութեան չանձն է, ինչպէս ըսինք. եւ ճաշակագիտութեան լսիրծ ճամբուն վրայ շատ դիւրին է գլթել[15]։

Ի վերայ այսր ամենայնի նորոգեալ լեզուին շատ քիչ ժամանակուան մէջ բրած յառաջադիմութիւնն ակներեւ է, եւ ստացած բաւական հարուստ մտաներեւակայութիւնը նոյն յառաջադիմութեան թէ արդիւնքն եղած է եւ թէ միջոցը։ Արդի հայերէն լեզուն այս նորոգեալ ձեւին մէջ նաեւ ընտանեկան կեանց ալ սկսած է սովորական լեզուն ըլլալ, մանաւանդ բապէս ուսեալ եւ բարեկիրթ ընկերութեանց մէջ։

Նորոգեալ լեզուին՝ հիմնակուան դրիցն ու վիճակին մէջ՝ այնպէս ինչպէս որ ծանուցուած ու հրատարակուած է, հիմը Թ գաւառականն է. բայց թէ բառերուն եւ թէ շէնքին կողմանէ այնչափ տարբեր է գաւառին հասարակ խօսուածքէն, որ ոչ միայն բառարա-

15. Լեզուի ապականութեան մէկ աղբիւրը կրնայ ըլլալ ընտիր դրաբարի անճահ գործածութիւնը. որուն վրայ տես մանաւանդ քեր. 871, եւ 1121, ծան։

Նոքին այլ եւ քերականութեամբը ուսմունքին համար շատ տեղ նոր եւ անծանօթ բարբառ մը կը մնայ. եւ միայն անյաւատուկ կերպով եւ յընդհանուրն միայն կրնայ ըսուիլ՝ թէ հիմնական մատենագրութեան լեզուն Գոստանդնուպոլսոյ լեզուն է: Այսու ամենայնիւ թէպէտ նորագիւտ լեզուն աւելի պակաս գրաբարի խորհրդաւոր բլլալովին այն մեծ խորացը բացած բլլայ, միշտ գրաբարը մնան ընդունած է առանց ուսմունքին սովորականը մերժելու. այնպէս որ շատ բառ եւ շատ քերականական կազմութիւն որ գրաւորի մէջ երկու կերպ կը տեսնուի, ուսմունքը մաքուր խօսուածքին մէջ միմակ մէկ տեսակ է. (տես ծան. 10—14:) Ծանօթ եւ նման օրինակ է Ցաճկի արդի գրաւոր լեզուն, որ բոլորովին օտար եւ այլացեղ ազգի մը (Ազաբացւոյն) լեզուն ու մատենագրութիւնն իրեն սեպհականելէն ետքը, իւր սեպհական բառերէն անհամեմատ աւելի յաճախութեամբ ալաթերէն՝ քիչ մ'ալ պարսկերէն կը գործածէ, բայց միշտ որոշ չափով, կերպով ու մանաւանդ խորութեամբ, եւ առանց իւր ժողովրդեան ընտեալ կանոն ալ (տաճկական տարբը) մերժելու[16]: Այդ հաստատութեան մէջ մեր աշխարհաբարին առաւելու-

---

16. Ազաբացին ու պարսիկն այնչափ օտար են Ցաճկին, որ մէջ ծնողաբանական եւ ոչ լեզուական յարկացութիւն կամ խնամութիւն մ'ունին զօդիչ. եւ շատ աւելի մերձաւոր ու նման են իրարու՝ պարսկերէնն ու հայերէնը, կամ մանաւանդ արաբերէնն ու երբայերէնը որ զոյգ լեզու են, եւ գրեթէ նոյն: Այսու ամենայնիւ՝ կրօնական եւ քաղաքական յարաբերութեանց բերմամբն այնպէս յաղողած է՝ որ այդ երեք օտարազեղ աննման եւ անմիաբան լեզուները՝ (արաբացին, պարսիկն ու տաճկին,) զարմանալի ճարտարութեամբ եկած միացած քաշած են բարձրագոյն գրաւոր տաճկերէն լեզու մը ձեւացընելու. եւ մէկուն ոյժն ու միւսին քաղցրութիւնը նախնական պարզ եւ անշուք (թուրք) տաճկր վրայ այն գանձելի բարեխառնութիւնը յառաջ բերած են, որուն շատ քիչ կայ հաստատուած գրաւոր տաճկերէն հատուածի մը բառերը կրնան հաշուըւիլ՝ հարիւրին երբ 70—80 արաբերէն, իսկ մնացածը պարսկերէնն ու տաճկերէնը մէկերնին կը բաժանուին. — թող ամենքը փոխառեալ արաբացի կամ պարսիկ ձերն ու մերը ստուգութիւններըը:

Թիւնն ան է՝ որ առանց օտարին դիմելու իւր սեպհականն ազգային գանձէն կը հանէ նորն ու հինը. եւ այս նկատմամբ ըստ իմիք իտալերէնի եւ առաւելապէս արդի նորոգեալ յունարէնի հաւասար դիրք մը կ՚առնու։ — Ցեւտագայ օրինակներուն առաջինն սիւնը ժողովրդեան հասարակ բառերովն է[17], երկրորդը՝ միայն դրաւոր լեզուէ յատուկ. այնպէս որ դրաւոր լեզուն առաջիններեն ալ կը գործածէ ըստ տեղւոյն, բայց ուամ կին անծանօթ կամ անգործածական են երկրորդները։

Կ՚օգտի որ դուն հիմակու հիմայ ծուռը շտկես. մէկալ պէտքի կտորները կընայ ըլլալ որ ինքը մինակ ալ կարենայ ճարել։

Անանկ ուժով էր, կ՚ըսեն, որ մէկ ձեռքով ալ մինակ ծառեր չէ՝ հապա քարեր ալ ճղքելու հերիք էր։

Անանկ աղուոր լուսնկայ մ՚ալ ելած էր որ, դիտես որ արեւ էր ծաղեր։

Թէ որ ամէն իժիր ասանկ չըլլալու բաներու վրայ պապակ տեղ մնմնալով առնէն կորսընցընես նէ, ձեռքդ ալ բան չի վաստկիր միտքդ ալ։

Եւքի հեղուն գրած գիրս առեր են նէ՝ եւելօք խնտուած են իմացեր[18]. ինչու որ մեր աս դիները քաշած խեղճուա-

Բաւական որ դուն առայժմ ասանկ ուզղես. իսկ միւս հարկաւոր մասերը կարելի է թէ նաեւ ինքն առանձին կարող ըլլայ յարմարել։

Կ՚ըսեն թէ այնչափ զօրաւոր էր, որ նաեւ մէկ ձեռքը չէ թէ ծառեր միայն, այլ քարեր ալ ճեղքելու բաւական էր։

Այնպէս գեղեցիկ լուսին մ՚ալ ելած էր, որ կարծես թէ արեգակ ծագած էր։

Եթէ միշտ այսպիսի անկարելի բաներու վրայ վայրապար մնածելով ժամանակ կորսնցընես, ոչ ձեռքդ շահ մը կը շահի եւ ոչ միտքդ։

Վերջին անգամուան գրած նամակս ընդունելով՝ մեծապէս ուրախացեր են. վասն զի ատոյգ կամ առատ լերուն

---

17. Որոնցմէ ոմանք չէ թէ միայն նախնեաց ամէնօրէնին, այլ նաեւ հին գրաբարի մնացորդներն են։

18. Որովհետեւ խնդամ բառին դրաբար (խնդալ) ուրախութիւն նշանակութիւնը պահուած է, բայց խնդալ բային սովորաբար ծիծաղիլ նշանակութիւնն առած ըլլալուն համար հարկ եղած է այդ խնդամ խմանալ բազադրութիւնն հնարել։

թիւններուն վրայօք ինչուան ետքի ատենները պտըտող խրաա ու սուտ ձայներէն խրենք ալ մեծ մեծ հոգերու ու մտմտուքի մէջ մնացած՝ իրաւը չգիտնալով հա թէ չէի մէջ կ'երևան եղեր։

պատճառաւ, որ մեր այս կողմերը կրած դժբախտութեանց վրայ մինչեւ վերջին ժամանակները տարածուեր են, իրենք ալ մեծամեծ հոգոց եւ մտատանջութեանց մէջ մնացած՝ անատուգութեամբ այո եւ ոչի մէջ կը ծփան եղեր։

Մեր պատմական ընթացքին հաւատարիմ մնալու համար կը պահանջուէր որ խօսքերնուս սկիզբը նորոգութեան նիւթին ու կերպը չտեսած՝ անոր հնութենական ու ժամանակը քննեինք. բայց որովհետեւ վերջին ժամանակներուս հանգամանքն ասոր սկիզբ ու դրդում տուած են, յայտնի է որ ինդրոյն ոչն ու երրը բնականապէս ընդհանրոյ վրայ կ'իյնայ, եւ չի կրնար իրեն որոշեալ հեղինակ կամ որոշ ժամանակ մը ցուցնել։ Սակայն եթէ կրնանք առանց մենք զմեզ խաբած ըլլալու՝ լեզուին նախընթաց անմշակ ժամանակացը տխուր օրերուն վրայ եկած գարուն մը նկատել այս նորոգութիւնը, կը գտնենք որ ասոր արեւադարձ մեզմէ շատ հեռու եւ նոր գրականութեան սառնաշունչ երկայն գիշերներուն մէջ կ'իյնայ։ Մէկ գարձ աւելի է՝ որ աշխարհաբար գրուածքները, թէեւ խառնակ լեզուաւ եւ դեռ շատ ցանցառ, միշտ այս ճամբուն վրայ էին, եւ ուսեալ անձինք նոյն ուղղութիւնը բռնած կը տեսնուին. այնպէս որ՝ որչափ խորթութեանց ալ եւ նաեւ աւելորդ ու անպէտ օտարութեանց յօժարակամ տեղի տրուէր, միշտ անպակաս էին գրաբարէ փոխառութիւնները. միայն թէ աւելի կամայականութիւն էր օրէնքը, եւ միօրինակութիւն կը պակսէր[19]։

---

19. Օրինակիս մէջ՝ որ անցեալ գարուն սկիզբներէն է, դրաբարի փոխառութեանց քով տակերէն մասերը յայտնապէս գիտմամբ աւելցուած են, կամ իբր բացատրութիւն եւ կամ նաեւ իբր զարդ. եւ թէպէտ դրութեան հիմը ի գաւառականին հետպէն ձեւն է, բայց ընդհանրապէս կարգն ու շարքը

թէ արդեօք ուրիշ գաւառականի մը վրայ նոյն նորոգութիւնը չէր կրնար բլլալ, եւ գոյզէ աւելի օգտիւ. ու յայտնութեամբ, դարձեալ դատ ինդիր է. բայց, ինչպէս չատ ուրիշ բաներու մէջ՝ յայտնի ալ Տարկ է որ պատահարաց բնթացքը Հպատակելով գոհ բլլանք. որուն նոյն կերպով ուրիշ ազգայ եւ լեզուայ վրայ ալ օրինակին աչքի առջեւ ունինք: Լեզուի նորոգութեան փորձ մը մեր Դ գաւառականն ալ ակատ ժամանակէ մի վեր. ասկայն, որչափ գիտենք, սահ կաւաւորաց Տեղինակութեան վրայ Հաստատուած՝ կամ այլեւայլ կամայական դրութեանց բաժնուած՝[20] դեռ այն նոր ձեռնարկութիւնը որոշ կերպ մ՚առած չի կրնար բլուիլ. եւ մանաւանդ շատ տեղ Ի գաւա-

---

ստորին դարուց ականօրէնին նման է, եւ դեռ կը, ալ, ընէլ, ըսէլ՝ առանց ամփոփման են: «Թէ որ ասէն քի՝ Պատմէոս եւ Ղուկաս յետ քառասուն աւուր ծոմին կ՚ասեն զիտրձին, իսկ Պարկոս՝ զաւուրս քառասուն փորձեալ, իմոի զրժի են խօսեր. ասեմ քի, զայն քառասուն օրն վասն պահոց պիտի՚ր իմանամք. զի փորձին մէկ անգամ եղաւ եւ ծոմն քառասուն օր էր. զերկ սուրբն Պարկոս՝ զայն բաներն որ Պատմէոս մուածաւալ է պատմեր, թէ բերաբերմամբ անելու Հաճաթի չէ տեսեր մուխտասարի է անցեր. . . . Իւք էվէլին ասեմ քի, Քրիստոս եկաւ յաչխարհ՝ ընուլ ու թէքմիլ անել զօրէնս. վէ շնպհեսիզ լզայց. ինչպէս զթէլիասութիւնն, զպատիւ ծօնից եւ թիւրլիւ թիւրլիւ պարտաճերաց եւ գաղանպէնութեան: Փուշն եւ պուրչեն որ քաղէն ի Թառւլսէն, պէտք է որ Թողուն զքեօքն ի Հողի մէջն որ կինէ բաւանի, եօթսան ի քեօքէն Հանեն. պէլլի մի տեսիլ: Իյտե մարդիք զայս ականջիանի Աստուծոյ առեին խափաներ էին. անոր Համար եկաւ յաւարչին Թիւրիկն գործոյ: Ընմին ասեմ քի մէկ պարտք մի երկու Հեղ կու տրվի մի, եօթսայ Հայրն էտա անելուն յետեւ՝ որդիքն այլ կինէ պիտի՚ր տանի մի տէյնի տիրոջն, Հայնա: Քրիստոս մեզի Հայր լինելով՝ զտէյինն մարդկային բնութեան էտա արաւ՝ զօրէնքն լեցընելով. այլ ինչ իքտիզա՝ որ նորա որդիքն այլ Թէքրար էտա անեին: Ան օրէնքներն դաստիարակ եւ եօլ էրքեան սովրցնօղ լալայի պէս բան մի էին. ամմա ճահիլն որ մեծնայ, ախըլպալըղ որ լինի, այլ կու կարօտի մի դաստիարակի եւ սովրցնողի. Հիմ՚ Իմոի Քրիստոսի գալստեամն մեր պարտքն էտա եղաւ. մարդս ախըլպալըղ եղաւ. Հաւատովն նորա արդարացաւ.»

20. Յէս վարը թիւ 13, ծան. 1։

ականին ընթացքին մերձենալու վրայ կ'երեւայ, նաեւ քերականական շէնքին նկատմամբ։

Արդի հայերէնին նորոգութեամբը կը լմննայ լեզուին պատմութիւնը։

12.

Ջանացինք մինչեւ հոս լեզուին բազմադարեայ կեանքը թեթեւ ծրագիրը հանել։ — Լեզուն պատմութիւնը բերաւ հասուց զմեզ մինչեւ մօտ ժամանակներս, մինչեւ ԺԹ դարուս կէսերը։ Անցանք դարերու եւ տարիներու միջէն, որոնց շրջմանցն այնչափ մեծ եղաւ լեզուին վրայ ազդեցութիւնը, որչափ որ հազարամեայ եւ աւելի միջոց մը կրնար եւ պէտք էր նորածին լեզուի մը վրայ ազդել։ Նոյն ծրագիրն զմեզ մեր նոր լեզուին, եթէ ոչ ծնընդեանը ներկայ՝ գէթ խանձարրոցը քով դրաւ։ Աշխարհաբար լեզուին հիմունքը գտանք շատ հնուց դրուած, արմատները շատ ի խոր ձգուած. տեսանք որ հին եւ նոր հայերէններուն սահմանագլուխը կամ անջատման կէտը աչքի երեւցածէն շատ աւելի յառաջները կ'երթայ. եւ հասանք ժամանակ մ'ալ որ վերջապէս բնութեան պարտքը հատոյց գրաբարը, երբ ժամանակին հետ երկար ոգորելէն ետքը չնչասպառ հարկադրեցաւ քաշուիլ, ասպարէզն իւր յաջորդին թողլով։ Ան էր իր ճակատագրին անդառնալի օրէնքը։

Երկայնատեն պիտի ողբայ ճաշակագէտ բանասիրութիւնը, մանաւանդ թէ երբեք պիտի չկարենայ բաւական ողբալ՝ իւր անդուդական դրաբարին կորուստը։ Բանասիրութեան համար բաւական հարուած էր՝ այնպիսի հզօր եւ պատճառի լեզուի մը նորամուտ խանգարմանցն ականատես ըլլալ. իսկ յաւիտեան անբժշկելի կը մնայ իրեն թէ ինչպէս նոր անագոհ մը իրաւունք մը կարենայ անոր անզօր եւ անճեւ ծննդոցը ներել՝ որ նոյն բարձր գահն ելլէն, օրինաւոր գահակալը մերժելով։ Որչափ բանասիրութիւնն

իր դպատրաստականին մէջ իրաւունք ունենայ բողոքելու այն սրտային օրինաց բռնաբարութեանն, եւ ազատութեան նորամուտ եղծմանցը, գերութեան ծննդոցը, խեղճութեան արդասեացը՝ բազմադարեան Հայրենիք աւանդութեան մը նախամեծար բլլալուն դժուարութե, — ունի դարձեալ իւր խնամատարական տեսութիւնները ալ, որով փափուկ զգածման մը համակրութեան եւ հակակրութեան միակողմանի հակումնքն ուղիղ դատաստանաւ պիտի կանգուն կեդրոնել եւ ի վեր քան դամենայն յարգած անձնուրացութեամբը զՆերը յանձն առնուլ՝ երբ միաքն է օբէնադիր եւ ոչ կամքը: Արդ այն անաչառ բանասիրութիւնն անցեալն ու ներկան միանգամայն աչքի առջեւ ունենալով՝ կը յաւելու, թէեւ տրամաբանեամբ, բսել՝ թէ կայ ուրեմն իրաց բնութեանը մէջ անխուսափելի կարգ մը կամ մանաւանդ թէ անդրդուելի պարագայ մը՝ որ այս այսպէս բլլայ. եւ իւր տրամաբանելու պաշտօնին մէջ եղրները բաղդատելու առեն հարկաւ կը հանդիպի այնպիսի համեմատութեանց՝ որ դրականապէս վճռել կու տան՝ թէ այո, հարկ է. եւ չկայ ազգ եւ ոչ ժամանակ՝ որ ասկէ բացառութիւն ունենայ. եւ թէ՝ զուր է բողոքել՝ հոն ուր յոյս չունինք լսելի բլլալու: Դարեր բողոքեցին խիստ եւ անդուլ Կռոնոսի մը դէմ՝ թէ իւր որդիքը, իւր աղեաց ծնունդները կը սպառէ. եւ մեր դարն ալ որ առուգիւ բողոքողներուն առաջիններէն չէ, բողոքելէն աւելի բան պիտի չկարենայ ձեռք ձգել: Ապա ուրեմն՝ ոչ կայր դիպաց արդիւնք է կամ թէ սուկ դժբախտութեան արդասիք՝ աշխարհաբար մը գրաբարի հետ փոխանակել, այլ բնական օրէնք եւ մարդկային մտաց հոգեբանական ընթացից մէկ երեւոյթը՝ սկզբնաբար, որուն լրացուցիչն է ժամանակը. որուն կամայ ակամայ հարկ կ'ըլլայ հպատակիլ: Եթէ մեր ձեռքը արուած բլլար բնական օրինաց վրայ իշխանութիւն, թերեւս բնութեան շատ ընթացքը կը կասեցընէինք, կամ թէ ետ ալ կը դարձընէինք այն գերբնական դօրութեամբ. եւ ոչ մեռեալ լեզուներու

միայն, Տապա շատ ուրիշ մեռեալներու կեանք կրպարզեւինք: Բայց իրաց վիճակը մեր բազձանքէն շատ տարբեր է:

Մեզմէ յառաջ ուրիշներ ալ նոյն ախտը զգացմունքն ունեցած են, կարծելով թէ հին լեզուներէ յառաջ եկած ռամկականներուն, որ այսօր մէյմէկ գաւառ լեզու եղած են, պատճառն արտաքին պատահարներն եղած ըլլան, զորօրինակ բարբարոսաց արշաւանքներն, օտարաց աշխարհակալութիւնները, եւայլն. բայց սխալը շատմոնդիմանուած է: — Բուսական օրինակ մըն է լատիներէն լեզուն:

Հայրենասիրութեամբ եւ ազատութեան ոգւով տածած, ներքին եւ արտաքին կռիւներով եւ յաղթութիւններով այժ առած, բնիկ ազգային արժանապատուութեան վերհ զգածմամբը հատու առյգուածքիւն մը ստացած, օտարաց աւարառու ճոխացած, անթիւ հոյակապ մատենագիրներէ կատարելագործուած, հետզհետէ առած ձեւերովը, զարդերովը, խմաստից հոծութեամբը՝ տիեզերակալ "Թագաւոր ժողովրդեան,, վայելող պերճութեամբը՝ լատին լեզուն կ'երեւար թէ յաւիտենական պիտի մնար: Սակայն ինկաւ. եւ ինկաւ ուրիշէ մը չդրդուած: Նաեւ ուշ յաւաջներն իւր շքեղութիւնը կրցած էր երկարատեն պահել: Արդէն Կիկերոն, այս լատինականութեան ծագն ու անմահ կոթողը, իւր լեզուին անկման սկիզբներուն ականատես եղաւ: Վայրապար կը բարձրանային դրագիտաց բողոքները՝ ոսկեղէն լեզուին անուանեալ բարբարոսութեանցը դէմ. եւ բովանդակ հռովմէական մատենագրութեան դասական ժամանակը՝ հարիւր ութսուն տարիէն աւելի չտեւեց: Ադրիանոսի օրովը համաշխարհական լեզու եղած՝ եւ ոչ գոնէ արքունեաց դիւանները, եւ ոչ բազմադարեան անբաւ մատենագրութեան մէջ կրցաւ ինք զինքը կանգուն բռնել: Ջուր չանաց Պղատիոս մը բովանդակ կայսերական իշխանութեանը զօրութեամբ այն անկմանն առջեւն առնուլ, եւ ամէն կողմէ մատուցած անբաւ նեցուկներուն ու թումբերուն անբաւականու-

թենէն տեսուեցաւ եկած հասած հոսանքին բռնութիւնը։ Հարիւրաւոր տարիներ անցուց այն պերճ լեզուն կենալ եւ մնչուան մէջտեղը երերալով, մինչեւ վերջին չունչը տուաւ թ. եւ ժ. դարերուն մէջ։

Անկէ տարբեր չէ յունարէնի ալ ալ բախտը, այն հին եւ նոր մարդկութեան համաչխարհական անմահ լեզուին։ Ոչ խօսող գրող ու սորվող միլիոններուն բռամութիւնը, ոչ բիւրապգի մտաւեսներուն անբաւ դանդուածը եւ ոչ բազմաթիւ (քանաստեղծական) դպրոցներու արգիւնքը կարող եղաւ նորութեան հեղեղին առջեւ դիմանալ, երբ որ ժամանակին հասաւ. եւ նոյն թ. ու ժ. դարերու միջոցն ասոր ալ կարծեցեալ անմահութեան պատրանքը վերցընելու եւ ապրումները խփելու որոշուած էր։

Նոյն էր մեր հին գրաւոր հայերէնին ալ կարճատեւ կենացը կատարածը։ Սակայն անտարակոյս ասոր բախտն ամենէն աւելի ծանր պիտի գայ դեղեցկասեր հայ սրտերու, որ օտար լեզուաց եղերական վախճանին կզգոյ եղաւ առանց անոնց բարեմասնութեանցը լիով մասնակից ըլլալու. երբ որ գեղեցիկ ձիրքերու լրութեանն ու յաջողեալ գործունէութեանը ժիր ընթացքին մէջ կանխեց տարաժամ օրհասն, ու խամրեցաւ ծաղիկը։ Թ. եւ ժ. դարերուն մէջերը Հայաստանեայց հին լեզուն ալ մեռեալ լեզուաց կարգն անցած տեսանք (երես 133.) իւր պատմութեանը մէջ։

Այսպէս յոյն, լատին եւ հայ դասական լեզուները մէկտեղ ապրեցան եւ մէկտեղ մեռան, նոր աշխարհի առջեւ հոյակապ հնութեան մէյմէկ աքսանելի յիշատակարան թողլով իրենց ցանկալի մնացորդները[1]։

---

1. Բայց եթէ այն արկածներուն անմիջապէս յաջորդող դարերը նոյնը բաւական ժամանակ մեզմէ ծածուկ պահած են, պատճառն է՝ որ իրենց ժամանակակից կենդանի լեզուները դեռ ինքնագլուխ գործելու չափ ոյժ կամ հեղինակութիւն չունէին։ Ասկէ է այն երկարատեւ խառնուածքը՝ որով կրցան արդէն չատոնց մեռած լեզուներ իրենք զիրենք դեռ կենդանի երեւցընել. վասնզի իրենց մահուընէն ետքն ալ դարերով ի

Լատ պատահման է միայն՝ որ նեղբուստ եւ ի բնէ բյուլիքը՝ երբեմն արտաքին պարագայ մը փութացնէ կամ՝ ետանաւարէ. ինչպէս գուցէ մեր լեզուին առաջին անկումը՝ Պաբելական պատերազմը. — բայց ժամանակին անդնդին ու ժամանակին չետ կանուխ կամ ուշ ամէն բանի փոխուիլը՝ բնական է: Զարեւաց առաջին դարմանն է կ'թուի՝ պատճառը ճանչնալ. բայց դարմանն անկարելի եղած ատեն մեծ սիսփանք է դիտնալ թէ չարիքն հարկաւոր չարիք էր եւ անդրաժեշտ:

Բանասիրութիւնը իւր զգայողականին այս կրկնիծն այսպէս մեղմացընելու ատեն՝ ուրիշ կողմանէ ազգային տնտեսութիւն մը կը յառաջանայ հարկ մ'ալ դնելու՝ որ "ժամանակին ծառայենք,, նոր ժամանակին նոր լեզու ծառայեցընելով. երբ տեսակին վրայ կու գայ գործական մերձեցուցումը: Հին լեզու մը նոր աշխարհքի համար իւր գեղեցկութենէն դատ հրապոյրը մը չունի. եւ բանասիրութիւնը որ գեղեցկութիւն կը փնտռէ՝ ի բնէ գարգասեր է, կամ — բանասէր չեզողի լեզուով՝ — ունայնասէր է: Այս խոստովանութիւնն ըստ մասին պարտական ենք: Լեզուի գեղեցկութիւնն իբրեւ մանանական բան նկատելով՝ ընդհանուր եւ բարձրագոյն կարգի շահ մը այս զոհը՝ այս անձնուրացութիւնը մեզմէ կը պահանջէ. մանաւանդ որ խնդիրը զուտ գործնական է, այսինքն չենք փնտռեր թէ ո՛ր լեզուն կը սիրենք բանեցընել, այլ թէ ո՛րը կը հարկադրինք գործածել, եւ որով կրնանք ապրիլ: Այսու ամենայնիւ դարձեալ բանասիրութեան պահանջած մանանական շահն ալ

գործածութեան էին մատենագրութեան մէջ: Մանաւորապէս մեր լեզուին համար կ'ըմբռնուէր թէ մինչեւ ատորին դարուց մէջերը ծագեալ մատենագիրներն ամենայն ճշդութեամբ հարատած հայր եւ հեղինակ եղած ըլլան իրենցմէ շատ յառաջ մեռած գրաբարին, եւ բուն հին նախնեաց զուտ պատուիրանաւորութեան պահպանած մատենագրութիւնները քննել եւ ատոնց ու նախընթացներուն մէջ իրականացնել մի հաստատուն

ազգին ընդհանուր շահերուն մէկ մասն բլլալով եւ դիւաւորներէն մէկը, անոր ալ իրաւունքը յարգել՝ նոյն ազգային անտեսութեան իրեւ պարտք ճանչնալու է. որուն վրայ հարկ է որ խորհրդածենք: Հոս դարձեալ իրար կը դիմաւորեն հին եւ նոր հայերէնները: Եթէ պէտք ենք յանձն առնուլ որ նեղկայ դարն իւր նոր սեպհական լեզուն ունի. եթէ հարկ է վերջապէս մեր մեծարոյ հնութիւններէն հարց՝ նորութիւնն ալ յարգել, կ՚արժէ որ դառնանք նոր լեզուին ալ վիճակը՝ մանաւանդ նեղկան ու ապագան դիտելու:

13.

Արդի հայերէն լեզուին Անգեաւն իւր պատմութեանը մէջ տեսանք: Իւր սկզբնականէն հեռանալ, կամ մանաւանդ անկէ նոր ծնունդ յառաջ գալ՝ պարզապէս ժամանակի արդիւնք էր, եւ լեզուին նեղքին ու բնական. սակայն այն նոր գոյութեան կերպարանացն ու զարգացման աստիճանին որոշիչ՝ յաջող կամ անյաջող պարագաները պիտի ըլլային: Երբ մեր ազգային տարեգիրները նոյն հազարամեայ միջոցին մէջ շատ զուարթ օրեր չեն երեւցըներ, զարմանք չէ որ ժողովրդեան լեզուին ալ յառաջադիմութիւնը եղած չէն աւելի չըլլայ. որն որ իւր բախտէն լքուած, չկրցաւ ըստ օրինի զարգանալ, զարդ առնուլ, կոկուիլ, նա թէ եւ ոչ իսկ գործածուիլ կրցաւ ըստ բաւականի: Ի՞նչ զարգացում կը սպասուէր՝ անձուկ սահմանի մը խեղճութեանը մէջ փակուած լեզուէ մը, որ գլխաւորաբար գրագէտներու քով յարգ ու պատիւ չգտած, հազիւ իւր գոյութիւնը պահելու չափ ընդհեռամբ մը՝ դատապարտուած էր միայնարաններու խորշերուն, գեղջկական կենաց եւ առտնին պիտոյից (մը եւ մանկան) մէջ շրջան ընելու: Եւ այս ամենայն մանաւանդ այն ժամանակներն ուր բուն զարգացմանն աւետր պիտի բլլար. ԺԳ դարէն ասդին:

ի ծնէ առ ամենայն ինչ անտարբեր՝ այն նորա-
տունկն իւր ղօրութեանը բացուելու առեներըը՝ բախ-
տին սեւ օրերը տեսնելու պահուած էր։ Ժողովրդեան
անկախութեանը հետ նաեւ իւր տարերայը մեծ մասն
որոշուած էր գերի երթալու. յեղյեղուկ ժամանակն
այնչափ կերպեր ու կերպարանքներ զգեցուց իրեն՝
որչափ ուրիշ մը չէ երբեք զգեցած, եւ բախտին խա-
տութիւնն այն չափը պիտի հասնէր այս լեզուին վրայ՝
որ իրենները ըլլային զինքն հալածողը, որ այն բերան-
ներէն չարախօսուէը՝ որոնց մէջ իւր ծնունդը գտեր
էր. եւ այնչափ աւելի՝ որչափ իրեն ունեցուած կա-
րօտութիւնն աւելի զգալի կ'ըլլար։ Կարծես թէ
վերէ՜ժինդիր Ուրուական մըն էր զինքն հալածողը.
դարաբերը՝ թէեւ շատոնց մեռած, դեռ ծածուկ զօ-
րութիւն մ'ունէր՝ աշխարհաբարին խոչընդոտ ըլլալու
ամէն մէկ քայլափոխին՝ եւ այժը կտրելու. — անլուր
բան չէ մարդկութեան խաղերուն մէջ երկու՝ հին եւ
նոր հարստութեանց կողմնակցութիւնները. — ուսկից
վերջին ապաւէնը դատ. Նորոգութեան մը մէջ, որով
իւր կերպարանափոխ ըլլալուն համեմատ՝ սկսաւ վեր-
ջապէս բախտին ալ խոժոռ նայուածքը քաղցրանալ
իւր վրայ։ Ալ ներկայ դարն այնպէս անտարբեր չէ իւր
այս նիւթոյ լեզուին վրայ՝ ինչպէս նախընթաց դարերն
եղած էին։ — Իսկ Ապագա՝

Ապագային էութենէն է անտեղեակ ըլլալ, եւ իւր
դիրքը միշտ մեր հաշիւներէն դուրս է։ Սակայն թէեւ
ներկային չնորհուած չըլլայ ապագայի բացարձակ տե-
սողութիւն, կրնայ այսու ամենայնիւ զանիկայ տեսնել
իբրեւ ապագայ շէնք մը իւր հիմանցը վրայէն, ապագայ
պտուղ մը ծաղկին վրայէն։ Ուրեմն մեր լեզուին ալ ա-
պագան հիմակուան դրուած հիմունքէն կախում ունի։
— Լեզուին պատմութեան ընթացքէն դիւրին էր ի-
մանալ՝ որ երկայնժամանակեայ կարկամութեան վի-
ճակին վրայ եկած փոխանակի նորոգութիւնն ալ
Տարկաւ շատ հեռու է դեռ կատարեալ եւ լրացեալ
ըլլալէն. թէեւ այլեւայլ դպրոցներու գործակցու-
թեամբ պէսպէս ուսումնական եւ ուրիշ պիտոյից հա-

մեմատ թէ քան՝ ըլլայ. մանաւանդ թէ նոյն իսկ նորոգութեան կամ մշակութեան կերպին վրայ է, որ կարծիքներուն ու տեսութիւններըը բաժանեալ են։

Արդի հայերէն լեզուին մշակութեանը կամ նորոգութեանը վրայ եղած տեսութիւններուն ըստ մեզ այս երեքն են։ — Նախ. Լեզուն պարզապէս հոգեբանօրէն դիտելով իբրեւ բնութեան մեծաւոր մէկ արդիւնքը կամ գործուածքը՝ իւր բնական ընթացքին թողուլ որ ինք իրմէ յառաջանայ այնպէս՝ ինչ կերպով որ ինք իրմէ ձեւացած է մինչեւ հիմայ, որ ըսել է թէ ի գործնականն ալ չէ թէ անոր այս կամ այն ուղղութիւնը տալ, այլ միայն ամմական աղաւաղութիւններուն եւ օտարութիւններուն խորշելով՝ անոր առած ուղղութեանը հետեւիլ, մինչեւ որ ինք զինքը լրացընէ կամ կատարելագործէ. — առանց անձնական հեղինակութեանց միջամտութեանը։ Երկրորդ. Լեզուն իւր ներկայ եւ անցեալ ընթացքին մէջ ետ մղելով՝ սկզբնականին վերածել ըստ կարի, միշտ գրաբարն առաջնորդ բռնելով. — առանց աշխարհաբարի էութիւնը խափանելու։ Երրորդ. Ներկային եւ անցեալին անկախ՝ կամայական կամ ազատ մշակութիւն[1]. աչքի առջեւ ունենալով լեզուին բովանդակ տարերքը, այսինքն գրաբարն ու ամէն հին եւ նոր գաւառականութիւնները, որոնցմէ մանրախոյզ քննութեամբ եւ ընտրութեամբ բաղադրութիւն մ՚ըլլայ հիմնակատարը՝ կարեւոր փոփոխութիւններով ու յաւելուածներ-

1. Կամ ինչպէս ուրիշ մ՚ըսած է՝ հնարել եւ ճարտարապետել։ "Հեղինակը, կ՚ըսէ Պ. Ստ. Նազարեան, եւս առաւել տակաւին չմշակուած լեզուի հեղինակը մեր կարծիքով՝ պարտական էր բանաստեղծի պէս հնարել եւ ճարտարապետել. այսինքն միտ դնելով ազգային լեզուի յատկութեանը, նոյն իսկ լեզուի խորքերը հանել, շինել կազմել եւ յարդարել ինչ որ հարկաւորն էր միտք եւ ըզգացողութիւն բացայայտելու համար՝ մեր բազմադիւղ եւ բազմերիական լուսաւորեալ ժամանակներուն։ Բոլոր Եւրոպացւոց լեզուքը այսպէս են հասել այդ զարմանալի կատարելագործութեանը՝ որին հասել են։" (Վարդապետարան Կրօնի. (տպ. ի Մոսկվա, 1833.) յառաջաբանին մէջ։

րովը. — առանց լեզուին հիմը խախտելու կամ բնութիւնը փոփոխելու։

Ցայտնի է որ այդ երեք կերպերն ալ ի տեսականին իրենց իրաւունքը լիով կրնան ունենալ։ Առանչինը միշտ նոր լեզուն հինէն զատելու եւ զատ բռնելու հետ է. — երկրորդին իր գործողութիւնը չափաւորութեան մը վրայ կը հիմնէ՝ որուն վրայ է բոլոր դժուարութեան կնճիռը. — երրորդը՝ նոր ժամանակիս պիտոյիցը համեմատ, բայց առաւելապէս անձնականն հեղինակութեանց յեցեալ՝ իրաւամբ վտանգաւոր կ'երեւայ երկու առջիններուն։ — Առաջինը կը խոչընդոտէ լեզուն բռնազբօսելէն, երկրորդը կը չանայ ազնուացընել, երրորդը կը բազձայ կատարելագործել։

Այլեւայլ տեսութիւններն ու կարծիքները ոչ միայն չխոտորելով, այլ մանաւանդ իւրաքանչիւրին յարգը ճանչնալէն եռքը՝ եթէ մեզի խորհրդածութիւն մը ներելի է ընել, սա միայն պաշտօն կը համարինք աւելցընել, որ առ այժմ դեռ արտորալու ժամանակը հասած չ'երեւար, եւ ոչ տիպիչ հարկ մը կը տեսնուի երեքէն մէկը բացարձակապէս որոշելու՝ իբրեւ միակ գործադրելի, քանի որ ոչ ոք իւր վրայ պարտաւորիչ հեղինակութիւն մը կը ճանչնայ. — այլ որովհետեւ մէկն այս մէկն այն ճամբով կը զուգընթանայ լեզուն կատարելու եւ մշակելու, կրնան երեքն ալ այլեւայլ ճամբով յառաջանալ, մինչեւ որ ժամանակը բերէ միացընէ զամէնքը եւ հակառակները միաբանէ՝ լեզուն ազնուացընելու եւ կատարելագործելու՝ առանց բռնազբօսութեան։ Հեղինակութիւն՝ մտադիր եւ յաջողակ գրուածոց գումարութիւնը պիտի ըլլայ ժամանակաւ, այնպէս՝ ինչպէս որ մինչեւ հիմայ եղած յառաջադիմութեան վրայ ակընբնաւորութիւն մը կը տեսնուի. ժամանակն է որ մեծացածը պիտի չինէ ու կատարելագործէ։ Ապա թէ ոչ՝ ներկային տարաժամ եւ ինքնակամ փոփոխութիւնները սովորաբար ապագան կու գայ կ'եղծանէ։ — Այսպէս՝ լեզուին նորոգութեանը նկատմամբ երեք տեսութիւններն ալ միշոցներուն մէջ իրարմէ զատուած՝ միաբան են նպատակին վրայ։

Իսկ ոմանց քով այս լեզուին ապագան մտահաբեր գատակնքով վճռուած է. ազգային լեզուի նորոգութիւն՝ Աշխոյհաբար Ընկոյն է իրենց համար։ — Հոս է իսկական երկպառակութիւնը. որն որ աւելի կը զայրանայ՝ երբ ասոր հակառակորդ կողմ մ՚ալ կ՚ելլէ Գրաբարի Ընկոյ։ Այս երկու կողմանց պատճառները զարմանալի տրամախօսութիւն մը կը ձեւացընեն՝ եթէ քովէ քով բերենք։

— Աշխարհաբար լեզուն ընկելու է, կ՚ըսէ մէկը, վասնզի մեզի երկու լեզու պէտք չէ, որ արդէն ունինք մեր բուն հին լեզուն՝ գրաբարը։

— Գրաբարը ընկելու է, կը պնդէ միւսը, ճշդիւ անոր համար՝ վասնզի մեզի երկու լեզու պէտք չէ, որ արդէն ունինք մեր բուն կենդանի լեզուն՝ աշխարհաբարը։

— Վասնզի, կը յաւելու առաջինը իր պատճառաբանութիւնը վրայ, աշխարհաբարն օտարոտի է։

— Վասնզի բուն ազգայինն է եւ օտար չէ, կը կրկնէ երկրորդը։

— Վասնզի յուսահատական միջոց մըն է ազգի մը երկու երեք նոր լեզու խօսիլ։

— Վասնզի յուսահատական միջոց մըն է նոր ազգի մը հին լեզուաւ խօսիլ։

— Վասնզի տկար է, տգեղ է քան զհինը։

— Վասնզի մեր գաղափարաց բացատրութեանը, մեր ներկայ պիտոյիցն աւելի համեմատ է քան զհինը։

— Մտաւոր զարգացման արգելք է աշխարհաբարը։

— Մտաւոր զարգացման արգելք է գրաբարը։

— Աշխարհաբարին յարգ տալ՝ գրաբարին դէմ անիրաւութիւն մըն է։

— Անիրաւութիւն է՝ իւրաքանչիւրին իրաւանց սահմանը չյարգելը։

— Բայց վերջապէս ատոր գոյութիւնը գրաբարի արգելք է։

— Այո՛. վասնզի գրաբարը վերջապէս պէտք է արգելուի ու լռէ։

Երկու կողմն ալ գոհ գոհ լսելով՝ բաւական համոզիչ են գեղեցիկ պատճառաբանութեանդ մէջ. բայց եղակայութիւնը, կը համարձակինք հիմակուընէ կանխել ըսել՝ թէ բնականապէս չի հետեւիր. ոչ՝ որ աշխարհաբարն անհետ ընենք, ոչ՝ որ գրաբարը դադրեցընենք:

Երկու կողմնակցութեանդ ակզբունքը, դիտումն ու նպատակը՝ որչափ իրարու տրամաչափապէս հակառակ ալ ըլլան, եւ յուսահատեցուցիչ երեւոյ անմիաբանութիւնը, կրնանք յուսալ որ այդ անհաշտ եւ երեւոյած կողմերն իրօք անհաշտելի չեն: Ա՛երեւոյ թէ ամենէն աւելի այդ երկու ընդդիմակաց կողմանց համան կրնայ ըսուիլ՝ որ առաջինը պարզապէս քանաձէ հոգի է, եւ երկրորդը պարզապէս ձեռնաձէ: Աւելի դովութեան կ՛ըլլար կարծենք, եթէ քանաձէ-ձեռնաձէ չանայինք ըլլալ. վասնզի բանասիրական մասն ալ, ըսինք, ազգին մասնական բայց երեւելի շահերէն մէկն է:

14.

Աշխարհաբարը չնչելու հիմունքն՝ աշխարհաբարին թերութիւններն են: — Աշխարհաբարը մեր լեզուն չէ, կ՛ըսուի, օտարոտի է, խորթ է, աղաւաղութիւն է. եւ ինչպէս յառաջ ալ լսեցինք՝ գերութեան եւ դժբախտութեան ծնունդ է, գաղթականութեանց արդիւնքն է, ժամանակիս միակ ազգային լեզուն չէ, տկար ու ոգեղէն է, անշուք, աղքատ, եւ միով բանիւ՝ սեւ բիծ մըն է հին ազգի մը ճակտին վրայ: Բայց մենք մեր արդի լեզուին չենք կրնար այդչափ նախատինք գլուխը թափել, առանց զմեզ ալ մեր նախորդներն ալ նախատեալ: Եւ այս լեզուին այսչափ ծուռ նայելնուս, այսչափ սեւ գոյներով նկարելնուս պատճառ՝ միայն երկու բան կրնայ ըլլալ, մէյ մը աշխարհաբարին բնութիւնը ճշդիւ քննած չըլլալ, մէյ մ՛ալ գրաբարին վրայ թերակատար գաղափար ունենալ:

Լսենք այս առաջին կողմը։

1. Աշխարհաբար հայերէնիր մեր լեզուն չէ։ — Ար հարցնենք. հապա որո՞ն լեզուն է այդ հայերէնը. որ ազգին է արդեօք որ հիմայ մեզի թողուցեր է։ Եթէ այսօրուան ազգը նոյն ազգն է՝ ինչ որ էր յառաջներր, անտեղի է իւր ծնունդներուն մէջէն բուն եւ անբուն, կամ՝ հարազատ եւ անհարազատ որոշել, փոխանակ երէց եւ կրտսեր զանազանելու, եւ կրտսերր խորթ անուանել՝ վասնզի երիցուն չափ չափահաս չէ, կատարեալ չէ, եւայլն։ Եթէ "բուն Հայոց լեզու,, գրաբարն է, ինչպէս երբեմն կը լսենք, ապա բուն Հայ՝ հին Հայերն էին, եւ նորերն անբուն են. եթէ "բուն մեր լեզուն,, գրաբարն է, ապա ուրեմն մենք հիմայ գրաբար կը խօսինք։ Ո՛րչափ աւելի ճիշդ անուն տուած կ'ըլլայինք՝ եթէ "մեր յառաջնայն լեզուն,, անուանէինք գրաբարը։ Բայց այդ բուն եւ անբուն հայերէններուն գաղափարն առանց ենթադրութեան չէ, այսինքն ուրիշ բմբռնում մը կ'ենթադրէ իրմէ յառաջ. իբր թէ մինչեւ ՃԲ դարերը խաղաղ հանդարտ մեր գրաբարովը կ'երթայինք, յանկարծ ցրուեցաւ ազգր, հասաւ այլազգի տէրութիւն մը, եւ օտար լծոյ տակ նոր լեզու մը ծնաւ մեզի։ Եթէ գրաբարի մեզի թողուցած յիշատակարանները ուշի ուշով քննած, եթէ հին լեզուին պատմութեանն ու մանաւանդ ժամանակագրութեանը մտադիր եղած ըլլայինք, այդ գաղափարը չէր կրնար մտքերնիս ծնանիլ. բայց աշխարհաբար լեզուի նախնական պատմութիւնը ցոյցուց մեզի թէ ուր փնտռելու ենք իւր ծագումը։

2. Աշխարհաբարն աւելորդ է գրաբարի քով։ — Այսինքն, աշխարհաբարը գրագէտներու եւ բանասէր-

---

1. Ժամանակիս երեւելի պատմագիրներէն Ակը, կես. քանթաս., խաչերէնի գոյութիւնը լատին լեզուին բուն ծագկեալ ժամանակներէն ցուցընելէն ետքը՝ խօսքն այսպէս կը գլխաւորե. "Ապա ուրեմն, կ'ըսէ, մեր (հիմակուան) լեզուն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ Լատինացւոց խօսածը, հանդերձ այն եղանակաւորութիւններովն որ քանի դարերը հարկաւ որեւիցէ լեզուի մէջ կը մտցընեն։,,

ներու շրջանին մէջ աւելորդ է, երբ ամէնքը քաջ հմուտ են գրաբարի. եւ ոմր է թէ բովանդակ ազգը, բոլոր ժողովուրդը քաջ գրագէտ ըլլար, եւ մենք պէտք չունենայինք կրկին լեզու մշակելու, սորվելու եւ սորվեցնելու։ Ամէն տեղ աս կը տեսնենք՝ որ մեր բարի բաղձանքն իրաց վիճակը չի փոխեր։ Գէշ խնայուելիւն չէ հոգալ որ մէկ ժողովուրդը մէկէն աւելի լեզու չունենայ, բայց աւելորդ են ողբն ու տրտունջը, եւ վայրապար յոդնուելիւն է եղածը չեղած երեւցընել, կամ եղածը չեղած ընելու ջանալ։ Եթէ ատուգիւ հին ազգ է հայ ազգը, ինչ զարմանք որ բնութիւնն ու ժամանակը միաբանած ըլլան՝ իրեն ալ մէկ հին եւ մէկ նոր լեզու տալու։ Եթէ գործնական խրատ մը կայ՝ միտ դնելու է որ ազգի մը լեզուն կարելի եղածին չափ չերաժշուի, չճիւղաւորի. այլ ոչ՝ անծանօթ լեզուի մը դատապարտել ազգը, որ մտաւոր զօրութեանցը մեծ մասը մեռեալ լեզուի մը ուսման վատնեցընէ, որ եթէ ան յաջողի՝ ան ատեն սկսի ուրիշ բան սորվիլ։ Ա յսօրւան օրս հին լեզու խօսող նոր ազգ մը՝ իւր մտաւոր զարգացմանը մեծ պատուհաս չ'ըներ, ինչպէս յայտնի է։

Երբեք չմոռցուելու պարագայ մըն է խնդրոյս մէջ՝ որ հիմակու ատենս գրաբարը՝ ինչպէս նաեւ ամէն մեռեալ լեզու, իւր գոյութիւնը պարզապէս գիպուածի մը պարտական է։ Բարեբախտ գիպուած մըն է՝ որ լեզու մը իւր կենդանութենէն ատեն գրի առնուած ըլլայ, եւ աւելի բարեբախտ՝ որ քաջ եւ ընտիր մատենագիրներու ձեռօք գրի առնուած՝ եւ իւր մտհուրնէն եռքը յաջորդներուն ապանդուած ըլլայ։ Ա ս է այն հաղորդութեան խողովակը, միակ ճամբան՝ որով ներկայ դար մը իրմէ հազարաւոր տարի յառաջ ապրած քեղերուն խօսածը կը լսէ ու կը հասկընայ։ Ազգ մը եթէ այն աքանչելի յիշատակարաններէը բաւական հաւատարմութեամբ պահած ըլլալուն համար՝ գովութեան արժանի է, ատուգիւ անխրատութիւն է որ նոյն արգիւնքը զինքը պատժելու գործածուի, այս է՝ զինքն ոտիպելու՝ որ թողու իւր բնականը, իրեն ծանօ-

թր, սովրականր, դիւրինր, միակ միջոցր, եւ ծանր նեղութեամբ ստիպուի ձանչնալ եւ գործածել անծանօթր, անրնտելը, դժուարինր։ Շատ տեղւանք անապատ մնացած են հին ճարտարապետութեան հրաշալի գործուածքներր, եւ պարծանօք կր պահուին դարերօր, սակայն որոնն մոռչն անցած է արդեօք որ իսափանինք նոր ճարտարապետութեան ժամանակիս պիտոյիցն համեմատ բաժանմունքներն ու չափակցութիւնները, որ արդի ժողովուրդն ստիպուի հերկողանեան տներու մէջ հաստատել իւր բնակութիւնը։ Արդ եթէ դիպաւածր, եթէ բախտր մեզի ալ նոյնպիսի շնորհք մ՚րբեր է՝ մեր լեզուին հին ձեւոյն նկատմամբ, ուրախութեամբ վայելենք, հաստատմութեամբ պահենք, յարգենք, ճանչնանք, ծանօթացընենք ըստ կարի. բայց չեղծինք բախտին շնորհքովը, եւ չըսենք թէ նորն աւելորդ է։

Եթէ տարբեր մտածողին սկիզբր սա է՝ որ հինր քաղցրագոյն է միշտ. յիշելու է միանգամայն՝ թէ ա՜նոր միայն՝ որ հինն ու նորը ճաշակած է, կ՚ըսէ Գիքրը։ Բայց ազգային բարեկարգ տնտեսութիւն մր չ՚ուզեր երբեք պահանջել՝ որ կարող ու անկարող հաստատ բապէս ծանր միջոցներով հինր ձեռք բերէ, միայն քաղցրագոյն ըլլալուն համար։ — Եւ այս քաղցրութեան դիտողութիւնը կ՚անցընէ զմեզ երրորդ առարկութեան։

3. Աշխարհաբարը գրաբարին պժգն ու վայելչութիւնը չունի։ — Եւ ով կը համարձակի հակառակը հաստատել։ Հին լեզուաց յատուկ ճանչցուած է՝ հզօր բացատրութիւն եւ գեղեցիկ զարդարուն խօսուածք. այնպէս որ հինն ու նոր ազգաց բնաւորութեանց համեմատութենէ եաքը՝ ստոյգ կը մնայ միշտ՝ որ հիները ճաշակի հետեւող եղած են եւ նորերը՝ մտաց, այսինքն տրամաբանական խօսուածքի[2]։ կարճութիւն եւ

2. Այս նիւթին վրայ ընդարձակ ճառած է Սեր օրագրին (1861.) գիտնական հաստատը՝ "Լեզու եւ առանձինն հայերէն լեզու.,, տես մանաւանդ թիւ. 21։

չըջմունք էական ծանուցիչքն են հին աչխարհի քե-
րականութեանը, երկայնութիւն եւ ճապաղութիւն՝
նորերուն։ Որչափ խօսուածք մը կարճ ու կտրուկ է,
նոյնչափ աւելի ազդու է եւ զօրաւոր. որչափ երկայն
է եւ բաղադրեալ կամ յօդուածոյ, նոյնչափ կը թոյլնայ
ուժէ կ՚իյնայ։ Որչափ չըջաններու ազատութիւն ու-
նենայ՝ այնչափ աւելի զարդարուն է. որչափ կանոն-
ներով կապկըպած է, նոյնչափ պարզուկ կը մնայ եւ
վայելչութիւնը կը կորնչըցնէ։ Գեղեցիկ է քաւնափան,
գեղեցիկ է Լիւիս՝ նաեւ թարգմանութեան գերու-
թեանը մէջ, ինչպէս սովորութիւն է ըսել. բայց մէկն
որ հին եւ նոր լեզուաց միանգամայն տեղեակ է, կար-
դայ հատուած մը հին բնագրին վրայէն, եւ անմիջա-
պէս անցնի գաղղիերէն կամ գերմաներէն թարգմա-
նութիւնը տեսնելու. ի՛նչ զարմանալի տարբերութիւն
հին ու նոր աչխարհի մէջ։ Եթէ քիչ մը ճաշակի տէր
մարդ է, հնոյն քաղցրութիւնը ճաշակելէն ետեւ՝ չի
կրնար այս վերջիններուս ընթերցումն առանց տաղտ-
կութեան շարունակել, առանց դժկամակութեան
տեսնել բնագիրն այնպէս ճապաղած, այնպէս պար-
զած, թոյլցած, տրամաբանական ոճ մ՚առած, նոյնա-
ձեւ, միօրինակ եւ պարզաբան բացատրութիւններով.
եւ ներքուստ բունութիւն մը կը ստիպէ զինքը նորերը
թողուլ եւ ընթանալ հին բնագրին։ Ա՛յնչափ յանկու-
ցիչ է նախնեաց խօսուածքին ոյժն ու քաղցրութիւնը։
Բայց ասկէ ի՞նչ կը հետեւի գործնականին համար։
Խափանենք նոր լեզուներն իրենց ճշդութեամբը, բա-
ցայայտութեամբը եւ ուրիշ առաւելութիւններովը
մէկտեղ՝ որունք նոր գաբերը ժամանակին պիտոյիցը
համեմատ նիւթեր շիներ հասուցեր են[3]. ընդհանուր
եւ բարձրագոյն կարգի կարեւորութիւնները մտանա-

---

3. Գեղեցիկ է դեռար քանթուի խորհրդածութիւնը. "Նոր լեզուները չեն ստեղծուիր արուեստով, այլ գիւրագոյն հնչման եւ համեմատականութեան կանոններով, եւ այն բնա-ական տրամաբանութեան եւ բնական ազդման (istinto) համա-ձայն՝ որ ամէն բան այնպէս գեղեցիկ կը կախուածորէ, որ եւ պակաչափ աքանչելի կերպով կ՚երեւայ տղոց վրայ։" Թ. Հար։

կանոներու, ուժով եւ գեղեցկութեան դոհելով։ Անիւ ծուռ ոյժն ու գեղեցկութիւնը ամէն բանէ վեր է, քանի որ կենդանի է. բայց "քան զաւիւծ մեռեալ,, տարակոյս չկայ որ բնութիւն է միշտ "շուն կենդանի։,,

Ուրեմն ինչո՞ւ որ գրաբարն իր ուժովն ու վայելչութեանը մէջ պահելու միակ միջոց՝ դինքն իր սրբագան վիճակին մէջ պահելն է, եւ ոչ ուսմանին բերանը թողուլ. — որուն վրայ քիչ մը եւրքը։

4. Աչխարհաբար հայերէնն օտարութիւն մըն է։ — Ի՞նչ կ'իմանանք արդեօք օտարութեան անուամբ, եթէ ոչ՝ ազգային լեզուս մը օտար բառարանով, օտար քերականութեամբ, օտար կազմութեամբ, եւ յանուանէ իսկ՝ հայերէն մը տաճկերէնի վրայ ձուլուած ձեւացած, կէս մը հայ կէս մը օտարաձայն հնչմունքով։ Ո՛րչափ իրաւացի են այս չատ անգամ կրկնուած ամբաստանութիւններն այնպիսի ծպտեալ լեզուի մը վրայ՝ որ ազգային դիմակով երեսը վեր ի վերոյ ծածկած, ոչ միայն ձայնովը կը մատնուի, այլ նաեւ անյարդար կերպարանքովն որ ներքի դիէն բացայայտ կը տեսնուի. բայց իրաւացի են այն կոչտ ոամկական հայերէնները վրայ՝ որուն այն աստիճան հասնիլն ըսինք թէ անզգայութիւն եւ միանգամայն ոճիր մըն է։ Իւր ազգութեանը գաղափարը չունեցող ազգի մը բնական է այդ կապկութիւնը։ Սակայն վերջապէս այս օտարութիւնն անով մեր խնդիրն դուրս կը մնայ՝ որ միշտ եւ ամէն տեղ միայն ոամկական լեզուի յատուկ հարմարած է, խառուած անարգուած եւ չատագով երբեք չէ ունեցած։

Ի վերայ այսր ամենայնի վրէժխնդիր ոգիներ չեն կրնար ներքուստ տիրած խռովութիւնը խաղաղել։ Ա՛յսպէս նոր լեզուին նորոգութենէն եարքն ալ ամենայն ոք որ բանասէր ըլլալ կ'ուզէր կամ կը համարէր, կը բողոքէր այդ անտեղութեան դէմ. ընդհանուր ազազակ մը կը բարձուէր, զոլօրինակ տաճկական բառերու եւ ոճերու գործածութեան դէմ, թէեւ չէր մնացած հակառակորդ մը որ ամոր պաշտպան հանդի-

սանտար. ինչպէս նաեւ դեռ այս օրս ամէն աչխարհա-
բարի վրայ գրող կամ խօսող նոյներ կը գտնուին՝ մեզ
պլազզի բառերն ու մանաւանդ կրկնութիւնը չնկլուս ենք: Ար
բողոքներ որ լեզուներս տաճկացեր է. բայց չեր մտա-
ծուեր՝ որ նոյն իսկ օձիր պատասխաններն էին պլեզուն
տաճկութեան մէջ բռնացնելու. որոշ չտեսնելով մեզ
յորմէ է գտմանը, եւ ոչ ալ՝ մեզ յորմէ է տաճ-
կութիւնը: Եւ դեռ նոյն բմբռնումը բաւական ընդ-
հանուր եւ հասարակաց բմբռնում է: Ուրդ այդ սով-
որական տրտնջմանն դէմ արդար տրտունջ մը կայ
բլլալու, որ երկու էական մաս ունի իր մեղադրու-
թեանցը. 1. Օտար համարիլ ինչ որ օտար չէ. եւ
2. Բնիկ համարիլ ինչ որ բնիկ չէ:

Նախ՝ ոչ ամէն օտարութիւն կարծուածն իրօք
օտարութիւն է: Շատ դիւրին մեկնութիւն մ'եղած
է նոր հայերէնի մէջ դիտուած որեւիցէ տաճկերէնի
նմանութեան մը վրայ, թէպէտ իրական բլլայ թէպէտ
պատահական, առանց ալպէսի վճիռ բերել՝ թէ տաճկե-
րէնէ առնուած է: Ալյսիսի գաղափէժ վճռով՝ չէ
թէ միայն այլեւայլ աստուածեան ձեւեր որ իրօք հայ-
երէն են, այլ եւ նոյն իսկ հոլովմանց ու խոնարհմանց
օրէնքներ եւ շատ բառեր տաճկին նուիրուած են՝ ա-
ռանց անդրագոյն քննութեանց. — կանոններ, ձեւեր
ու բառեր՝ որ Տաճկաց լեզուին՝ բուն մասին գոյէ
նաեւ ազգին գոյութենէն շատ յառաջ էին հայաս-
տանի մէջ: Նիւթական օրինակներու գանք:

Օտարազգի մը չի կրնար դիւրաւ համոզուիլ՝ որ
գրաբար էջեմ, էջես, էջէ ստորադասականը ներս յա-
բաբերութեան մէջ չբլլալ տաճկերէն էնեմ, էնեն, էնէ
ստորադասականին հետ. կամ պէտք է ժամանա-
կին բաղադրութիւնը նոյն չբլլալ կերթամ կամ մա-
նաւանդ հնագոյն կերթալ եմ ժամանակին հետ. եւ
այն գաղափարին վրայ վստահ՝ որ միշտ հայը Տաճկէն
կ'առնու, կրնայ պնդել թէ տաճկերէնէ առնուած են:
Եթէ մեր մէջը նոյնպիսի անհիմն դիտողութիւն մը
ծաղրական է, յիշելու ենք՝ որ ասոր ճիշդ նման են
այլեւայլ աւելորդ բաղդատութիւններն ալ որ երբեմն

երբեմն նոր Հայերէնի եւ տաճկերէնի մէջ կ'լլան։ Նշան բառին վրայ դիտենք սովորական Հոլովման ձեւով նմանութիւնը։ Նշանին, տճկ. Նիշանըն. Նշանէն, Նիշանը. Նշանով, Նիշանլը. Նշանին, Նիշանըն. Նշաններ, Նիշանլեր կամ Նըշաններ. Նշաններուն, (գէթ. Նշաններին,) Նիշանլերին, Նըշաններըն. Նշաններէն, Նիշանլերէն. — որոնց այնչափ մեծ եւ ակներեւ է նմանութիւնը՝ որ թերեւս բարձրաձայն պէտք էր վկայել վճռել թէ տաճկերէնէ մտեր է նոր Հայերէնի մէջ Հոլովմանց ձեւը. մանաւանդ երբ բառերու նոյնութիւն մ'ալ բուս պատահման դայ միանայ. ինչպէս, կամարին տախտակները, էնդերէն ինխինալէք. ճրագներուն եղը, էլէոդլերին եօղը։ Բայց քիչ մ'ուշադրութիւն, թեթեւ քննութիւն մը բաւական է զմեզ բոլորովին տարհամոզելու. եթէ միտ դնենք որ ին, էն, ան վերջերը Հայերէնի մէջ յօդով են, եւ առանց յօդի ի, է, ա՝ հին Հայերէնի Հոլովակերտներն էին. ուր որ տաճկ. Հոլովներն էապէս եւ անբաժին ունին ին, պէս։. գրաբարի առաջին դարերն ալ ունէին, եւ ընտանեկան լեզուի յատուկ՝ բնիկ Հայերէն յոքն. եաբ, էբ, էբոյ, իսկ տաճկինն է՝ լէբ, լէրլէ, բոլորովին տարբեր կազմութեամբ. որն որ այս կերպով լուծելէն ետքը՝ ձայնի նմանութիւնն ալ կ'անհետանայ։ Ուրիշ ձայնի նմանութիւն մ'ալ խաբած է՝ նոր աստցականի կազմութեան նկատմամբ. գործիական՝ Ձայներնէս Հայերէնի վերջաւորութիւնը՝ սէսիդ տաճկերէնին որոշ արձագանգն է կ'ըսուի. ուր որ ծիշդ արմատական լուծումն իրր բոլորովին տարբեր կը ցուցնէ։ Աւասիկ երկուքին ալ բազկացուցիչ մասունքը. Ձայն-եր-նի-ս. սէս-նի-դ. Հոգի-նի-ս. ճան-ըմ-ըդ. — ուր աստցականներն են Հայ. ս, եւ տճկ. նմ. իսկ յոքնակի շինող՝ Հայ. նէ, եւ տճկ. լը. ոչ միայն ձայնիւ իրարու անման, այլ եւ շաղքով ամենեւին հակառակ[5]։ Անտա-

---

4. Ընդլի բացատրած կը տեսնուի ներքին տարբերութիւնը՝ երբ որ երկու կազմուն ալ բուն հին ձեւերն իրարու հետ բաղդատուին. որ են՝ Հայերէն Ձայներ-ս, եւ տաճկերէն՝ (Թաթար.) սեսլար-դը։

5. Նէ յոքնականակերտ մասնիկն վրայ բաւական տե-

բակյա նոյնութիւն կոչուածները շատ անգամ ալ այնպիսի բառեր են՝ որոնք գրաբարի եւ տաճկերէնի միանգամայն հասարակ են. եւ որովհետեւ ոչ տաճկերէնը հայերէնէն առած է եւ ոչ գրաբարը տաճկերէնէն կրնար առնուլ, կ՚երթան միջին կէտի մը վրայ կը միանան՝ որ է պարսկերէն լեզուն, որուն հետ գրաբարը շատ բան ունի խառն, եւ որմէ Տաճիկին առատ փոխառութիւններ ըրած է։ — Այս կարգի օտարութիւն կարծուածները՝ որոնցմէ ոմանք դիպուածական նոյնութիւն են տաճկերէնի հետ, ինչպէս վերջիններս, եւ ոմանք՝ ինչպէս առաջիններս, լսկ նիւթական նմանութիւն առանց ամենեւին յարաբերութիւն մ՚ունենալու[6], վայրապար պղտորած են լեզուի ազգային անկախութեան նախանձաւոր մտքերը։

Շատ առենէ ի վեր անհետ եղած են արդի գրաբար լեզուին մէջէն օտար մասնիկներն ալ. եւ դեռ կը բողոքուի թէ աշխարհաբարին օտար մասնիկներով լեցուն է. եւ կը յիշուին՝ գի, են, կոչ, կը, նէ, (գուցէ յիշեալ նէ ստացականն ալ,) որոնցմէ առաջին երեքը իրօք տաճկական են եւ արդէն ի սպառ դադրած մաքուր եւ զգուշաւոր գրութեանց մէջ. մնացածներն որ գիտենք թէ բուն հայերէն են եւ մեր ռամկօրէնին մէջ շատ հին, (Քեր. եր. 99 եւ 76.) անմոռգրութեան գործ է օտարութեանց մէջ թուել։

Այսպիսի ռամկական ըմբռնմանց վրայ աւելորդ կը համարինք երկար խօսիլ։ Եթէ տրտունջներն արդարանալու մնա մ՚ունին՝ ծածուկ օտարութեանց մասն է. բայց դարձեալ ասոնց ալ տաճկերէնի նմանութեան, (որ նոյնպէս շատ անգամ նմանութիւն միայն են եւ ոչ նոյնութիւն, կամ թէ սոսկ պատահական

զեր առթի ունեցանք խօսելու. տես մանաւանդ՝ Քեր. եր. 16 եւ 48։

6. Այսպէս ալ բոլորովին օտար են իրարմէ՝ բացատկապէս նոյն կարծուած նոյնաձայն նմանանշան զոյգ բառերը՝ Ա՜խ եւ ա՜խ, եւ հա՜խ եւ վէրքի. — որոնց առաջինը գրաբար օ՜խ կամ ո՜խ բառին ոամկ. ձեւն է. իսկ երկրորդը՝ արաբ. հոխ կամ հոխ (նոր դէպք) բառին յղեակին։

նպատակի հետ,) արմատն ուրիշ տեղ փնտռելու է, եւ ոչ անմիջապէս առաջին անգամ ձեռքերնուս տակն ընկող տատկերների մէջ: — Այո, նոր Հայերէն լեզուն մեկ կողմանէ իւր արեւելեան եւ ի մանաւորի նոր արեւելեան նկարագրովը, եւ միւս կողմանէ դարձեալ գրաբարի եւ տատկերների մէջաւորը դիրքը մտած բլլալովին՝ այն տատճան ընդունակութիւն մտալ առած է նմանողութեան, ինչպէս գիրերը իմացող աղջիկ որ թէ իւր բնականը գիտէ պահել եւ թէ օտարի վրայ ինք գիրերը ձեւել ճշդիւ: Արդարեւ այս լեզուն բոլորովին տատճական կերպարանաց տակ մտնել, եթէ մտցրնես, ինչպէս շատերը մտցուցին. կրնաս բոլորովին եւրոպական կերպարանքի տակ երեւցընել, եթէ կ'ուզես եւ բեւեռնել, ինչպէս անգղոյշ գրիչներ երեւցուցին: Բայց ինչպէս որ այս երկրորդն իրաւամբ անահորժ եւ կատ է Հայ ականջներուս. նոյնպէս առաջինն ալ պէտք էր բլլալ՝ նովին իրաւամբ: Սակայն կը տեսնենք որ ձիշդ ասոր հակառակին ըմբռնուած է: Ըստ այսմ ըմբռնման տատճական չի համարուիր գրութիւն մը՝ մինչեւ որ մէջը բացայայտ կերպով տատճական բառեր չգտնուին գրուտմած, եւ ասոր դիմացը՝ արշաւի գրութիւնները զուտ ազգային ոճ համարուած են՝ զուտ տատճական դարձուածքներուն համար: Տատճական օդով չնչած անած մէկու մը՝ զարմանք չէ որ ատիկայ բնական ըլլայ եւ անոյշ գայ. բայց այս պարագան իրին էութիւնը չի փոխեր:

Այսու ամենայնիւ քիչ մը աւելի տատճերէն լեզուին բրած ազդեցութիւնը՝ անուրանալի է թէ նաեւ արդի գրաւոր նորագեալ Հայերէնի մէջ արմատացած մնացած է. սրն որ արշաւի բնական էր պարագայից բերմանը նայելով, նոյնչափ ալ անվեզադրելի է, մտածելով որ ամէն լեզուի ներելի եղած է մինչեւ ուրոշ ատտիճան մը նմանութիւն մերձաւոր եւ գրացի օտար լեզուաց հետ: Գրաբարն ալ անտարակոյս այնչափ արիական ցեղի խառնուրդներէն ազատ զուտ լեզու մըն էր՝ Արշակունեաց ժամանակներէն յառաջ. եւ մանաւանդ յունական եկամուտ օտարութիւններէ

անկախ անաբատ լեզու էր, երբ դեռ մատենագրու-
թիւնը չէր զինքն հելլենացուցած, եւ նոյն օտարու-
թիւնը լեզուին բնական ընթացս աշխատած. որուն եր-
բեք չմերձեցաւ ոամիկը, ինչպէս յառաջ տեսանք:
Բայց ուրիշ կողմանէ ալ՝ նեղքին բան մըն էր նոր հայ-
երէնին տաճկերէնի մերձենալն ու նմանիլը. վասնզի
ինչպէս իւր նախնական ժամանակներուն մէջ գտանք,
այն նմանութեան հիմը շատ հնուց դրուած էր, եւ
հին ընտանեկան լեզուն՝ որչափ սովորական մատե-
նագրականէն կը հեռանար, այնչափ աւելի հիմա-
կուան ձեւին եւ միանգամայն տաճկերէնին կը մերձե-
նար[7]: Օրէ օր բուն հին նախնեաց գրուածոցը մէջ այն-
պիսի անակնկալ ոճեր ու դարձուածներ երեւան կ'ել-
լեն՝ որոնք զարմանք են քննիչներուն՝ մանաւանդ
տաճկերէնի ճիշդ նոյնութեանը համար: Ուրեմն եթէ
հին հայերէնին տաճկերէնի հետ նմանութիւնները լոկ
դիպուածական են, նոր հայերէնին ալ շատ նմանու-
թիւնները նոյն հին հիման վրայ դրուած բլլալով իրեն
բնածին են եւ ընդհանոյս՝ առանց իրական հետեւողու-
թիւն բլլալու:

Նոյն իսկ հասարակ ոամկօրէնը, որ բոլորովին
տաճկացեալ է կ'ըսենք, իւր առաջին կարգի սովորա-
կան զրուցուածքներուն եւ քերականական կազմու-
թեանցը մէջ այնպիսի ազգային յատկութիւններ ու-
նի, որոնց մէջ անկարելի է տաճկերէնի հետքը գտնել,
եւ որոնց տաճկերէնը բոլորովին զատ հիման վրայ է[8]:

---

7. Բառական բլլան 5—8 թուերուն մէջ յառաջ բե-
րուած օրինակները. որոնց մէջ այս նկատմամբ մտադրութեան
արժանի են գլխաւորաբար՝ նախադաս եւ անհոլով ածական.
նախադաս յատկացուցիչ. վերջադաս նախադրութիւն. վերջա-
դաս բայ. դերբայի գործածութիւններ. անեզականի բարձում,
եւայլն. եւ ասոնք են հիմայ աշխարհաբար հայերէնի ու տաճ-
կերէնի գլխաւոր միաւորութեան կէտերը:

8. Զորօրինակ՝ անկարելի է ճշդիւ տաճկերէնէ թարգ-
մանել կամ տաճկերէնի դարձընել ասկէն ասոր սովորական
բացատրութիւնները՝ միայ դնելով նշանակութեանց, խնդրա-
ռութեանց եւ շարքի ճշդութեան. Աւելի որ ունենանք՝ կըր-
նանք լոյս հոգի առած գիրդ ինչուան իրկուն լմընցնել.

Ա յսպէս են բայաստական եւ արդելական բայերը, ա-պառնի ժամանակները, անորոշ եւ որոշեալ յօդերը, համաձայնութեան քանի մը կանոնները, եւ գանա-զան շրջուածներ, որունք անկարելի է բառ առ բառ գիր առ գիր տառճկերէնի թարգմանել։

5. Աշխարհաբար Հայերէնը աղաւաղութիւն է։ — Այսինքն գրաբար Հայերէնը հետզհետէ ժողովըր-դեան բերնին մէջ այլայլելով խանգարուելով նորա-նոր ձեւեր առած՝ եւ վերջապէս զատ լեզու մը կեր-պացած է։ Որ ի հարկէ այնպէս ըլլալու էր. ժողվե-տեւ ամէն արտադրութիւն իւր սկզբնականին խան-գարմանէն յառաջ կու գայ. բնութիւնը չէր կրնար առանց գինը լուծելու՝ անկէ նոր մը յօրինել։ Եւ ժողվետեւ հին լեզուաց ձեւերը սրբագոն հասուա-տութիւն մ՚առած են, անոնց այլայլութիւնը պէտք է որ անոնց կանոնները խախտելով եւ անոնց օրինաց դէմ մեղանչելով ըլլայ։ Իրօք շատ զարմանալի եւ տարօրինակ երեւոյթ մը կ՚ըլլար՝ եթէ Հայոց լեզուն այս տիեզերական ընդհանուր կանոնէն դուրս ճամբով մը յառաջանար։ Քիչ խանգարում է արդեօք հին յունարէն հայկապ լեզուին նոր ձեւը, որով արդի գրաւոր յունարէն լեզուն ձեւացած է. կամ թէ թերեւս աղաւաղութիւններ են լատին պանծալի լեզուին՝ հի-մակուան ռոման բարբառները՝ իրենց խանգար ձեւե-րովը, անյարիր կանոններովին եւ ուղղագրութիւննե-րովը, որ հիմայ գաղղիարէն, իտալերէն, սպանիարէն, եւայլն անուամբ կը պերճանան. կամ վերջապէս գո-թացի կանոնաւոր ձեւաշատ հին լեզուին՝ հիմակուան գերմանացի, անգղեացի, դանիացի, եւայլն ձեւերն ու

Երկրիս վրայ տեղ կայ՝ որ գեօհինը միեղ համար բան չի բուա-ցըներ. (երկիր, գեաին, տեղ. տճկ. եէր.) Ես աս ալ ունիմ որ՝ կը վառիմ ու չեմ երիր. եւայլն. — ուր հարկ է որ իւրաքանչիւր բառին կամ մանկան վրայ կանգ առնուի եւ վկայութիւն տրուի թէ բուն հասարակ հայերէնն ալ որ գրա-բարի վրայէն ուղղուած չէ, չի կրնար ամէն տեղ վէր առ գիր ուրիշ լեզուի թարգմանուիլ։ Տես դարձեալ էջեր. 423, 598, 618, 639, 690, 726, եւայլն, եւայլն։

յարմարագրութիւններբ։ Բայց նոր լեզուաց ալ մեծ արժէքը խոստովանելու համար կը յանձնուի բանը՝ որ նորն աղաւաղութիւն է՝ անոր հնագոյն վիճակը ճանչցողին. — թէ որ ամէն կերպարանափոխութիւն ներելի է աղաւաղութեան անուամբ նշանակել։ Ո՛չ արդեօք մեր աքանչելի գրաբարն ալ, որուն չենք կրնար բաւական յարգ տալ, ատեն մը իր նախորդաց հայերէնին օրէնքները խախտելով եւ պլպլելով կերպացած է. ինչպէս նաեւ մեւս վերոյիշեալ մայր լեզուները՝ իրենց նախնականներուն յարաբերութեամբ։ Այդ յաջախեալ մեղադրութիւնը բնութեան օրինաց անգիտութիւն կամ անմտադրութիւն կ՚ենթադրէ։ Արդար այն ատենն է մեղադրութիւնը, եւ աղաւաղութիւնն այն ատեն ճշմարիտ աղաւաղութիւն է, երբ լեզուի մը կենդանութեան ատենը կ՚ըլլայ. եւ կամ խոտելի է այն անկերպարան պլպլութիւնը, քանի որ հինը քայքայման վիճակին մէջ է, եւ նոր մը դեռ չէ կերպացած. քանի որ նորութիւնն սկսած է եւ դեռ ամբողջի մը չէ հասած. — որովհետեւ միջակային անյարդար վիճակ մըն է՝ հինն եղծուած եւ նորը չլրացած։ Այսօրուան օրս Լատինի աւերակներուն վրայ գեղջուկներ կը բնակին՝ այնպիսի խառնիճաղանջով մը որ լսողը յանկարծ կը կարծէ թէ լատիներէն է, սակայն ոչ ոք յարգ կու տայ այնպիսի անկերպարան լեզուի մը՝ որ կամ խանգարեալ լատիներէն է եւ կամ անլացեալ խառնիճաղանջ։ — Բայց մեր արդի հայերէնն իրօք զատուած է գրաբարէն եւ արդէն որոշ կերպն առած ըստ հիմնական մասին։

6. Աշխարհաբարը միակ չէ, վասնզի այլեւայլ գաւառականներու բաժնուած է եւ մէկ տեսակ չէ։ — Սոսկ յուսահատական վիճակի մէջ կը գտնուի ազգի մը գրականութիւնը, երբ հաւասարապէս չորս հինգ տեսակ իրարմէ տարբեր լեզուներու ծառայէ, գոնէնքն ալ զատ զատ գործածելով, ամէնուն ալ հաւասար իրաւունք տալով. այնպէս որ իւրաքանչիւր գէթ գաւառ մէյ մէկ զատ ազգ համարելու է,

քանի որ մէկ կենդանի լեզուի վրայ իրարու հետ չեն յօդիր. որովհետեւ իրար ալ ազգ ազգէ զատողը լեզուն է: Օրինակին ունինք Եւրոպիոյ մէջ պլէւպլ լատին, գերման եւ սլաւ, եւ Ասիոյ մէջ սեմական մանր մանր ցեղերուն վրայ, որոնց՝ ինչպէս ցեղերը նոյնպէս լեզուներն ի բնէ իրարու նոյնասեռ են եւ դեռ հիմայ շատ մերձաւոր. սակայն լեզուի բաժանմունքը զատ պահելով՝ առանձին ազգեր եղած են, կամ ազգ ազգէ զատուելով՝ առանձին լեզուներ պահած են: Թոյլ մը ինդրոյն աւելի մօտ գալով՝ եթէ այդ ազգաց մէջ ալ մտնել ու մերձաւոտ դիտել ուզենք, կը գտնենք որ քաղաքականօրէն իրարմէ բաժնուելէն ետքն ալ՝ դարձեալ այս օրս անպակաս են իւրաքանչիւրին մէջ նորէ նոր բուսած գաւառական տարբեր տարբեր լեզուներ, որ մէկը միւսէ շատ անգամ դժուարաւ կը հասկրնան: Ասոր ալ ոչ դիպուածական եւ ոչ նոր աշխարհքի դժբախտութիւներէն բլլալուն վկայ են հին ժամանակներու գաւառականները, եւ ամէնէն բացայայտ հին յունարէնի բաժանմունքները: Ուրեմն օրն է այս չարեաց դարմանը: Եթէ այսօր այս գաւառական դանդաղութիւնները միացընես, վաղն առտու կը տեսնես որ կը սկսին նորէն բաժնուելու. իսկ եթէ նոր ու ժամանակակից գաւառականները, միեւնոյն աշխարհաբարի տեսակները չենք կրնար միաբանել, որ հարկաւ իրարու նման են, անտարակոյս գործադրելի միջոց չէ եւ ոչ վայրկեան մը մտածելու՝ ամէնը մէկանց լռեցընել եւ հեռաւոր ժամանակներու լեզու մը առնուլ դնել բերանները: Ասոր անհնարութիւնը տեսնելով՝ հարկը կամ սովորութիւնը, որ բնական օրէնսդիրներ են, ընդունած է՝ ամէն լեզուի ճիւղերուն մէջէն մէկ գլխաւորը, որ հասարակօրէն աւելի ընդունակն ու զարգացածը կը համարուի, գրականութեան հանել. որն որ կամ արդէն հաստատութեան կերպարանք մը առած է եւ կամ այս նոր պաշտօնին մէջ կը սկսի առնուլ: Նոյն գաւառականը ժամանակակիցներուն մէջ գլխաւոր եւ ընդհանրական գրաւորն համարուած առեն՝ մկալները միայն ընտանեկան լեզուաց յատուկ

կը մնան։ Հասարակաց փորձառութիւնն ալ գտած է դարմանն։ Եթէ մեր աղգն ալ հարկին տիպողականութեանը անզգայ մնացած ըլլար, դեռ այսօր տարտամ անորոշութեան մը մէջ ծփելով՝ ռամիկը նոր գրականութենէն զուրկ պիտի թողուր, կամ դէթ աղգային գրականութենէն՝ որ աւելի անպատեհ է։ Սակայն պատգաներն այնպէս բերին որ նոր գաւառականներէն մէկը միանգամայն նոր գրականութեան լեզու ըլլայ, ժողովրդեան մտաւոր կարօտութեանը օգնութեան հասնելու համար. եւ բնական էր որ նոյնն անկէ եռեւ մասնաւոր մտադրութեամբ մշակուէր, մաքրուէր ու նոր ձեւ մ՚առնուր. ինչպէս իրօք ալ եղաւ։

Ծանր բայց արդար պահանջում մըն է՝ որ գրաւոր ամբարձեալ գաւառականն որ հարկաւ ընդհանրին վրայ ճոխութիւն մը պիտի ունենայ, մէկալնոց առաւելութեանցը գումարութիւնն ըլլայ, կամ մանաւանդ՝ բոլոր մասնական բարբառներուն բուն ընտիր մասերէն բաղկացած ըլլայ։ Ուստի կը խնդրուի՝ թէ ինչո՞ւ այս կամ այն գաւառականը նախամեծար ըլլայ առանց օրինաց, առանց ընտրութեան, առանց որոշ դրութեան մը, եւ չերթանք չփնտռենք լաւագոյն մը, գործնական աւելի հնաձեւ հայերէն մը, աւելի գրաբարի նմանագոյն մը։ — Արդկութիւնն այս մասին մէջ չէ ունեցած դրական օրէնք եւ ոչ սահմանադրութիւն մը՝ որուն զօրութեամբն անդրանկութեան իրաւունքը կամ երիցութեան պատիւն ըլլայ որոշիչ։ Ասոր՝ սովորութիւնն է օրէնսդիր, կամ թէ՝ մասնական լեզուի մը մէկ կողմանէ քաղաքական դիրքն ու մէկ նկատմամբ առաւելութիւնը, գործունէութիւնը, եւ միւս կողմանէ մէկալնոց լուսութիւնն ու յանձնառութիւնը, մանաւանդ թէ օր քան զօր նոյն ընդունուած լեզուին մերձենալը՝ իրենց իրաւունքէն հրաժարելով. ինչպէս իրօք մեր Ք գաւառականին վրայ կատարուած կը տեսնենք՝ կէս դարէ մ՚ի վեր. բայց մեծաւորապէս ասոր թերեւս աւելի ճիշդ պատմական պատճառը կը գտնենք աս ռամկական պարզ պատասխանին մէջ՝ թէ նախուխ արձենցած ըլլալուն համար. — ասոր օրի-

նային ուրիշ ազգաց մէջ ալ անպակաս է, որոնց գրաւոր գաւառականին ընտրողն պատահմունքն եղած է։ Բայց եւ ոչ առաւելութեան ապահով ցոյց կամ վկայութիւն է լեզուի մը հնաձեւ ըլլալը. այլ բաւական է որ կատարելութեան ընդունակութիւն մ'ունենայ, ինքնացածը վինքը գործածող ձեռքերուն ճարտարութեանը չանձն է եւ պարագայից նպաստաւորութեանը։ Իսկ անոնք որ խնդրոյս մէջ աւելի տեսական սկզբանց չափած կ'երեւան, մեր գրաւոր գաւառականին քիչ շատ ժողված արդիւնքը մեկդի ընել եւ նոր հիմնարկութիւն մը կը բաղձան տեսնել. ուստի եթէ ոչ հիմնարկուբնէ բուն հինը՝ գոնէ համեմատութեամբ հնագոյնը կամ հնաձեւն ընտրելի կը համարին ու կ'առաջարկեն՝ զորօրինակ Ա գաւառականը, իբրեւ միակ միջոց բուն հնոյն անցնելու։ Մենք մեր նոր գաւառականներուն տեղեացը նախապատուութեան նկատմամբ ասս միայն կրնանք ըսել՝ որ եթէ առ-գիւ այսօրուան Հայաստանն անդրանիկ է, անշուշտ իւր անզօր վիճակին մէջ կըրտսերագոյններուն գործունեայ զօրութիւնը խեղդելու համար չէ, կամ եթէ (ազգային հրապարակական թերթի մը խօսքովը,) Հայաստան մեր Ցիւրոն է[9], անտարակոյս իւր Կարքեդոնին առյդ զօրութիւնն ոչնչացընելու համար չէ։ Բայց հին հայերէնին գերագոյն տերութեանը դիմաց հզօր նախանձորդ մ'ունենալու կասկածը՝ անպակաս կը պահէ պ. Կատոնները՝ որ

---

9. Տփղիսու Ազբարան երկրորդ գաւառականին արգիւնքն ու գործունեութիւնը գովելէն եւ գաղթականութիւնը տեղափոխութեամբ ամենացած ծառատունկի մը նմանցընելէն ետեւ կը յաւելու. "Հայաստանը Ցիւրոն է. Իմիրը եւ պօլիսը՝ Հայաստանի Կարկեդոնն են. տակաւին նոցա պարտ է աճիլ, եւ մեզ մեղմանալ. մինչեւ որ մեր արտի մէջ եւս վառվի այն հուրը՝ ինչ որ նոցա արտի մէջ վառված է ի հնոց անտի. մինչեւ որ մենք եւս գտնենք այն հնարները, ինչ որ նոքա ունին ի բազմաց հետէ։ Պօլսոյ Հայերն կամ Իմիրու Հայերն Ցաճկաց ձեռի մէջ՝ որ այսքան կարողացան անել եւ լինել. մեր կողմի Հայերն ինչի՞ չեն կարող, երբ որ Լուսաց Թագաւորութիւնը ինքն է հրաւիրում մեր մանկանց, ինքն է կրթութիւնը տալիս, ինքն է ասոնցմանը ընտրհում, եւ լաւ առձկով արձակում։,, Ազբարար. 1850, համար 14։

ամէն բանէ յառաջ Կարքեդոնի խսպառ աւերումը նպատակ դրած են, թէեւ շատոնց նոյն երկիւղը փաթատուած ըլլայ. ինչպէս իրօք ալ աշխարհաբարը, մանաւանդ գրաւորը, ինչեւիցէ ձեւի մէջ միշտ գրաբարի առաջնութիւնը պէտք է որ ճանչնայ:

Ա՛յս խնդիրն որ հիմայ մեր արդի հայերէնին վրայ կը նորոգուի՝ շատ հին է այլեւայլ հին եւ նոր լեզուաց վրայ. զորօրինակ թէ ինչո՞ւ Յունաց գրական նութեանն հին ժամանակը՝ դորիացի բարբառն ետ թողլուեցաւ, որ լեզուին բուն նախնական ձեւերը հաստատ բռնած էր, եւ ընտրուեցաւ աստիկեցի նորաձայն նորաձեւ գաւառականը, որ տակաւ մկկալներն ալ լռեցուց եւ միահեծան անցաւ գրաւեց մատենագրութեան գահագլուխը. թէեպէտ անոնք ալ իրենց գրաւոր կեանքն սկսած էին[10]: Ի՞նչ իրաւամբ վերջին դարերու մէջ միջին Եւրոպիոյ Բարձր-գերմաներէնն բաւածն ընդունելի եղաւ իբրեւ հաստարակաց գրաւոր լեզու, որ կ՚երեւայ թէ երեւելի առաւելութիւն մը չունէր ժամանակակից գաւառականներուն մէջ: Տարակոյս չկայ որ աւելի բախտաւորութիւն մ՚եղած կ՚ըլլայ ընդհանուր գրականութեան համար՝ եթէ մատենագրութեան սկիզբները ճարտար ու ճաշակաւ կիրթ անձինք մանական բարբառներուն մէջէն մէկը խոհական ընտրութեամբ զատած ու գրաւորի սեպհականած ըլլան, որն որ բովանդակ լեզուին ծաղիկը կարենայ անուանուիլ. ինչպէս որ Իտալիոյ այլեւայլ մանական գաւառականներուն մէջէն՝ որ մինչեւ ԺԴ դար հաւասար իրաւամբ մատենագրութեան մէջ մտած էին, մեծն Տանդէ զատեց ընտրեց իւր անմահ քերթուածոցը համար՝ թոսկանեան բարբառը, որ իրմով եւ իւր յաջորդներովը կատարեալ գործուած՝ քիչ ա-

---

10. Մանաւորապէս Սպարտայի յունարէնին համար ծանօթ է՝ որ ամէնէն բիրտն ու կոշտը ձեաց. վասնզի Սպարտացին իւր խիստ պահպանողութեամբն ամէն նորութեան եւ օտարութեան դէմ դռները կը փակէր: — Գաւառական լեզուի մը հնաձեւ ըլլալն՝ ըսինք, (երես 276.) բաւական առաւելութիւն չի տար իրեն ժամանակակից բարբառներուն վրայ:

տենուան մէջ ընդհանուր Խոալէոյ միակ արդի գրաւոր լեզուն ճանչցուեցաւ։

Բայց որեւիցէ կերպով ալ՝ միշտ բազմութեան մէջ միութիւն՝ առաջին կարեւոր բանն է. գրաւոր լեզու մը հարկաւ զատուած որոշուած պէտք է ըլլալ ազգի մ՚ընդհանրութեանը. վասնզի ինչպէս որ հին ազգի մը հազարաւոր տարբերներու մէջ հին եւ նոր լեզու ունենալը բնութեան կարգաւորեալ ընթացքն է, նոյնպէս ալ անկարգութիւն է՝ նոր լեզուին այլեւայլ ճիւղերուն խառնափնդոր աճելու թոյլ տալուն անհոգութիւնը։

Եւրոպական դաստիարակութեան խնդրոյը մէջ մեծ յուզմունք պատճառած է այդ ուսմիկ լեզուայ օրըստօրէ ճիւղաւորելուն հետ՝ զանոնք մէկ ընդհանուր գրաւորի վրայ միաբանելու ջանքը. եւ գիրը մանաւորապէս գիւղացւոյ ալ տարածելով՝ յուսահատեցուցիչ երեւցած է անոնց լեզուին նորանոր խանգարմանցը հետ բացուելու մշտատեւ պատերազմը։ Ասոր վրայ կար. Ռաւմէր գերմանացւոյն մէկ հատուածը. "Գիւղացւոյն գրածը կարելի՞ է որ կանոնաւոր գրոց լեզու ըլլայ։ Ոչ, կը պատասխանէ փորձառութիւնը. գիւղացին դպրոցի մէջ կրթուելէն ետքն ալ՝ դարձեալ իւր գաւառականը գրաւորին մէջն ալ պիտի խառնէ։ Ուստի ասոր գարմանը մը մաբելու մտքով բիւրաւոր անօգուտ փորձեր ըլլալէն ետե՝ առաջարկուեցաւ որ հասարակ ժողովրդեան դպրոցներուն մէջէն ընդհանրապէս բարբ-գերմաներէնով գրել տալը վերցուի, եւ իւրաքանչիւր ժողովրդեան՝ իրեն խօսած տեղական բարբառն ըլլայ դրաւորը։ Եթէ այդ առաջարկութիւնն ընդունուի՝ այս երկուքէն մէկը պէտք է որ ըլլայ. կամ ամենեւին չի կրնար յաջողիլ, եւ կամ մէկ բարբ-գերմաներէնի տեղ տասը կամ տասուերկու նոր գրաւոր լեզուներ կ՚ելլեն. իսկ այս նոր լեզուները՝ իւրաքանչիւր տեղական լեզուայ համեմատութեամբ ան կ՚ըլլան՝ ինչ որ յառաջ բարբ-գերմաներէնն էր։ Ա՛յս պատճառաւ հարկ է որ դպրոցներուն մէջ բարբ-գերմաներէնը

միակ գրաւոր լեզու մնայ[11]։» — Այս մեծ գժուարութիւնը մեծագոյն դժուարութեամբ չի կրնար լուծուիլ։

7. Աշխարհաբարին գոյութիւնը գրաբարին մշտընջենաւոր արգելք է. անոր կենդանութիւնն ասոր մահացու հարուած մըն է։ — Աշխարհաբարին չէ թէ հիմնական գոյութիւնը, այլ արդէն ծագումն ու ծնունդը մշտնջենաւոր սպառնալիք մըն էր գրաբարին կենացը, ինչպէս որ իւր ժամանակին տեսանք, (երես 119.) այն կերպով՝ ինչպէս չափահաս մէկն իրմէ եղբօր մանկտոյն վրայ իւր գերգմանը փորձներ կը նշմարէ։ Բայց մենք հիմայ մեր գրաբարին կենդանութիւնը չատոնց կորուսած գիտնալով՝ կրնանք գոնէ այս մխիթարութիւնը մեզի տալ՝ որ մեռելոյ վրայ չ'ազդեր մահացու հարուած։ Աղուչտ աւելի բնական էր ըսել՝ թէ գրաբարի տիրելը աշխարհաբարի գործունէութեանը արգելքը, կամ մեռեալ լեզուին գործունէութիւնը կենդանի լեզուին կենդանութեանը մահացու հարուած մըն է. այն կենսական դործունէութեան՝ որուն կամայ թէ ակամայ մեծ կարօտութիւն ունի կենդանի ժողովուրդ մը։

Այս խնդիրն անձուկ յարաբերութիւն ունի յաջորդ առարկութեան հետ, որուն քանի մը լուծմունքը միացուցած՝ մէկանց կը տեսնենք այս վերջին տեղս։

8. Ազգասիրութիւնը կը պահանջէ որ գրաբարը կենդանացընենք։ — Ազգասիրութեան բնական եւ պատուաւոր ազնիւ զգածումը մենք ամէն հակառակ կորգաց վրայ ենթադրելէն ետքը՝ ուսումնական խնդրոց մէջ աւելի կը բաղձանք մտացի փաստերու թողուլ ասպարէզը[12]։ Բայց այս տեղս վնտռուածն ան է՝

---

11. Ցարոլ. Ներածք, պտմ. դասախօսութեան. Գ հատ։

12. Աւելորդ կը համարինք, մանաւանդ թէ եւ անգէտ՝ այսպիսի խնդրոց մէջ յանուն ազգասիրութեան խօսիտալ. գիտնալով որ շատոնց ծաղրական եղած է այդ ապաստանարանին ազգային գիւտը, որով տարաձայնութեանց մէջ հակառակորդ կողմերը միշտ ազգատեցութիւն կը բաղձան գիտել

որ դիտելով գրաբարին առաւելութիւնն որոնց վրայ միաբան ենք, որուն կորուստն առուգիր երկու կողման ալ յաւելի է, հնարք մը հնարենք կենդանացնելու. կամ թէ ըսենք, գրաբարն որ աշխարհաբարին ձեռքէն մեռած էր՝ յարուցանենք, բնտելացնենք նոր աշխարհքի, եւ իւր նախնական վիճակին դարձընենք:

Ա.ղդ Գրաբառ վերածնունեան Ջանքը գործադրական խնդիր ըլլալով՝ բնականօրէն կ'ենթադրէ Սկիզբ մը, անտարակոյս բնտրած է Մէկոյց մը, եւ իւր վախճանն ինքնին յայտնապէս կը ցուցընէ:

Ա. Սկիզբն է, որչափ որ ատոյգ կը համարինք, թէ ամէն տեղ եւ ամէն ատեն նոր լեզուի մը ծագկելովը հինը կ'իյնայ. այսպէս եղած է, կ'րսուի, լատին ներէնին ալ՝ որ նոր լեզուաց ծագկելովն ընկաւ: Բայց աւելի ճիշդ եւ ճշմարտութեան մօտ խօսած կ'ըլլայինք, եթէ նախադասութիւնը շրջելով ըսէինք՝ թէ հին լեզուաց իյնալովը նորերը ծագկեցան: Ծառատունկն իւր ծերութեանը հասած է՝ երբ սերմը կը հասցընէ. եւ ով կ'րսէ՝ թէ սերմնանալը պատճառն է ծերանալուն: Քանի որ լեզու մը լիով կենդանի է, քովէն ուրիշ նոր մը չ'ելլեր անպատճառ՝ որ զինքը խափանէ. բայց հնոյն կերպարանափոխութեանցն ամէն մէկ նոր փուլը (phase) անոր անկմանը նորանոր ատադնեղն են. եւ քանի հինը կ'իյնայ՝ այնչափ նորը յառաջացած է. եւ երբ որ մէկը վերջին անկմանը կը հասնի, արդէն միւսն ասպարէզն իրեն ձեռացած կը գտնէ: Մենք հոս միեւնոյն գործողութիւն կը դիտենք՝ որ երկու կողման վրայ միեւնոյն ժամանակ հակառակ կերպով կ'ազդէ. այնպէս որ՝ ըստ մեզ նոյնանշան են՝ հնոյն անկման սկիզբն եւ նորոյն ծագման սկիզբը, հնոյն հեռանալն ու նորոյն յառաջանալը, հնոյն կո-

---

իրարու վրայ. եւ կարծիքը յառաջ վարել ուզողը ազգասիրութեան զենքովն ասպարէզ կ'ելլէ: "Հայութիւն քարոզելով, հայութիւն հրամայելով, հայութիւն պահանջելով՝ ոչինչ բան չի յառաջանար,, ըսած է ազգային նոր հեղինակ մը՝ այս աշխարհաբարի խնդրոյն վրայ խօսելով:

բուստն ու մեռելութիւնը եւ նորոյն կենդանութիւնը. սակայն միշտ հին լեզուին անգործութիւնը պատճառ է նոր լեզուին դործունէութեանը, եւ ոչ հետեւութիւն: Ուրեմն եթէ այս սկիզբէն է որ կ'ուզենք հետեւցընել թէ չծաղկեցընենք, խափանենք նորը, որ պէտք նորէն ծաղկի ու կենդանանայ հինը, այս սկիզբը չի նպաստեր:

Բ. Բայց հնորհելով այս սկզբան ճշմարտութիւնն ու հաստատութիւնը, որուն վրայ վայրկեան մը կանենք կենալ. պրն ըլլալու է ընտրած Մէջօդը: Միջօդը պէտք է որ բազմապատիկ ըլլայ՝ ըստ այլեւայլ տեսութեանց եւ այլեւայլ խոհեմութեանց: — 1. Հիմակուընէ միաբանիլ դադրեցընել աշխարհաբարը, եւ միայն գրաբար գրել ու հրատարակել, որն որ գիտուն ու ազէտ՝ ամենայն ոք ստիպուի հասկընալ եւ գրել ալ: Այս միջօդը կ'ենթադրէ թէ գրաբար հասկընալը կամայական բան մըն է, կամ ոչինչ չանաքով ձեռք կը բերուի. նոյնպէս գրաբար գրելը: Իսկ անոր հետեւութիւնը՝ որ հասարակ ժողովուրդն երբեք գիրք ձեռք չառնու, եւ կամ իւր մտաւենագրութենէն յուսահատած՝ բնականապէս օտար լեզուաց եւ օտար մտաւենագրութեան դիմէ. անոր համար կը կարծենք թէ այսօրուան օրս շատ քիչ է այսպէս մտածողներու թիւը: — 2. Զհնակել աշխարհաբարը, չուղղել չկանոնաւորել, գրել միայն առ հարկի, եւ թողուլ իւր ազեղ ոամկական օտարախառն ձեւին մէջ, եւ ոամկօրէնէ ուրիշ անուն չտալ. միով բանիւ այնպէս զգուելի երեւցընել՝ ինչպէս իրօք է կամ ինչպէս մեր աչքին կ'երեւայ. որով ի հարկէ գրաբարն աւելի սիրելի կ'ըլլայ եւ միակ լեզու կը ճանչցուի: Այս երկրորդ միջոցը՝ որչափ ի մերձաւոր եւ կարճ ճամբով դիտած ըլլայ իւր նպատակին հասնիլ, նոյնչափ պէտք է որ հեռու իյնայ նպատակէն, շատ խիստ եւ երկար ճամբայ բռնելէն ետքը: Եւ առաջին պատուղն ան պիտի ըլլայ անտարակոյս՝ որ եւ ոչ բնկերական կենդանական շրջանին մէջ տեղի հնարհաւի այնպիսի աղճատ լեզուի մը՝ որուն պատուաւոր դիրք մը չենք

ուզեր տալ։ Եւ իրօք անըմբռնելի բան կ'երեւայ՝ որ մենք իբրեւ ի պաշտօնէ պահանջենք որ Հայր Հայերէն խօսի, չանալով աշխատելով՝ որ լեզուն աչքէ հանենք եւ խորշելի ընենք։ — 3. Կը մնայ երրորդ միջոց մը՝ որուն հիմը խոհեմութիւն է, եւ գործելու կերպն ալ եւս բանաւոր, այսինքն աշխարհաբարին այնպիսի ուղղութիւն մը տալ, որ երթայ դրաբարի հետ միանայ անզգալաբար. ոչ յանկարծ եւ յախուռն, այլ օր մը այս՝ օր մը այն բանը փոխելով, մինչեւ որ հիմնուան աշխարհաբարէն՝ պարզ եւ մաքուր դրաբար մը ելլէ, եւ ազգին կենդանի լեզուն դարձեալ գրաբարն ըլլայ։ Այս գիտը շատ կը մերձենայ երկրորդ կերպ Նորոգութեան՝ որ վերը (երես 258.) յիշեցինք, այսինքն գրաբարէն չհեռանալ. միայն նպատակին վրայ անկէ բաժնուելով, — որ իրական մեծ խորոց մին է։

Այս խորհրդածութիւններն էին որ երկայն ատեն կ'արգելէին ազգին՝ աշխարհաբար Հայերէնի քերականութիւն մը ունենալ։ Երկայն ատեն չարագուշակ գիտուր մըն էր եղած աշխարհաբար լեզուի քերականութիւնը, որուն անունն արդէն շատ սրտեր դող կը հանէր, որ Հայ ազգին ամբողջ ճառնեղագրութիւնը պարծանքներովը մէկտեղ պիտի առնուր վարէր։ Բայց եթէ վերոյիշեալ երկու առաջին միջոցներն ընտրողներուն ասկէ այսպէս կ'երեւար, երրորդ միջոցն ընտրողը բնականապէս պէտք էր կարծէնք որ մանաւանդ արդի լեզուի քերականութիւն մը հիմնակուրնէ տար ժողովրդեան ձեռքը, որ միակ գործիք կրնար ըլլալ գրաբարն ընտելացընելու։ (Ցայտնի է որ չենուելու քերականութեան մը ձեւը՝ այլեւայլ դիտմանց համեմատ, կրնայ ձեւուիլ. որուն վրայ քիչ մը վարը։) — Ասոնց մէ՝ երրորդ միջոցին բատ ինքեան օրինաւոր ու բանաւոր ըլլալն անուրանալի է. բայց եւ այնպէս՝ աւելի տեսականի մէջ պատշաճաւոր դիրք մ'ունի, գործադրութեան մէջ սպասուած յաջողութիւնը մեծապէս տատակուսական ըլլալով եւ դիտուած նպատակին հասնիլն անկարելի, որչափ որ կրնանք գուշակել։

Գ. Աշխարհաբար լեզուն խոփանելու ձեւերը

յայտնի է. ասով ուզած տեղերնիս կը հասնինք. ասով գրաբարը կը կենդանացրնենք, եւ Մեսրոպեան դարը կամ դ՝ սկիզբն Ներսիսեանց օրը վոխագրուած կ՝երեւայ մեր սպագայ Հայաստանը. ասով վերջապէս պարզ մնքուր եւ անսխալ գրաբար մը, հին եւ միակ ազգային լեզու մը կը դնենք մեր ժողովրդեան բերանը: — Ւմ աս է եթէ ոչ գործոյն՝ գէթ գործողին վախճանը: — Քանի մը հիմնական խորհրդածութիւններ՝ կը կարծենք թէ իրաւամբ պատասխանել կու տան ասոր հակառակ՝ թէ աշխարհաբարը իսպանեալն վախճանը յայտնի է. ասով չուզած տեղերնիս կ՝էյնանք. ասով հին գրաբարը կը կորսնցրնենք, նոր լեզուն կը խառնակենք, եւ փնտռուած հին Հայաստանին տեղ գուցէ թէ օր մը հին Սենսարայ դաշտին վրայ կը գտնենք մենք զմեզ: Ազգ մը որ կենդանի գործունեայ լեզու չունենայ՝ իւր մեռեալ լեզուին միայն ապաւինելով՝ հարկ է որ ան ալ կորսնցընէ: Սուտերը ձեռք ձգելու համար իրը ձեռքէ հանել՝ չատնց յանդիմանուած է հին առակէն: — Եւ աս է եթէ ոչ գործողին՝ գէթ գործոյն վախճանը:

Այս երկու էական կէտերը՝ այսինքն Գրաբարն եղծանել կամ կորսնցրնել, եւ միանգամայն Աշխարհաբարը խառնակել՝ այնչափ աւելի մեր մտադրութիւնը կը պահանջեն հիմայ, որչափ որ ապագային մէջ այդ հետեւութեանց բովանդակ պատասխանատուութիւնը մեր դարուն վրայ կը ծանրանայ:

Սույգ է որ հայ ազգն առաջինը չելաւ այս անել ճամբուն դժուարութեանցն առջեւ տատանելու կամ կողմնակցութեանց բաժնուելու. ինչպէս որ ինքն առաջինը չէր եղած իւր մէջն երկու տեսակ լեզու ունենալու: Ուրիշ շատ ազգեր նոյն կորուսեալ հին մեծութիւնը փնտռելով դարեր անցուցին. եւ բովանդակ Եւրոպաատեն մը իւր մտաւորական զօրութիւնն ասոր վրայ մնքառելով սպառեց: Դարերով լացած էր Իտալիա՝ Հռոմայ վաղեմի մեծութիւնը. եւ երբ ամէն բան անյոյս անգիւտ կորատեամբ ձեռքէ ելած էր, գոնե հին լեզուն, այն պանծալի լատիներէնը գտա-

տատ բռնելու Չանքն անդրդուելի մնացած էր. այն-պէս որ մինչեւ մօտ ժամանակներ՝ իտալական բնիկ մատենագրութեան վով լատիներէնն ալ պահուած էր, գոնէ հրապարակական պաշտօնական դրութեան համար: Դեռ ասկէ քանի մը դար յառաջ յոյս ունէր Իտալիա՝ լատիներէնը յատկանալ իբրեւ ընդհանուր տիեզերական լեզու արժեցրնելու, ինչպէս իրօք ալ էր նոյն ժամանակներ, երբ իտալերէնն ու գաղղիերէնը համարձակ կ՚անուանուէին[13]: "Կորնդացիներ դՀռոմ, կ՚ըսէր Լաբէոն. վայլա[14], կորնդացիներ մեր իշխանութիւնը, թէպէտ ոչ մեր՝ այլ ժամանակին յանցանքը. սակայն նոյն փառասէր պետութեան դօրութեամբը դեռ կը թագաւորենք մենք երկրիս մեծ մասին վրայ: Մերն է Իտալիա, մերն է Սպանիա, Գերմանիա, Պաննոնիա, Դաղմատիա, Լիւրիկէ եւ ուրիշ շատ ժողովուրդներ. վասնզի ուր որ Հռոմայեցի լեզուն կը տիրէ, հռոմէական պետութիւն է,, Եւ ի՞նչ դրից մէջ էր լատիներէնը: Հռոմէական պետութեան անկմանէն ետքը՝ Հռոմայեցի լեզուն անխախտ էր իր տիեզերական իշխանութեան գահուն վրայ, նախ իբրեւ հռոմէական-կաթուղիկեայ եկեղեցւոյ լեզու, ինչպէս յայսօր. երկրորդ՝ իբրեւ հռոմէական-գերմանական կայսրութեան լեզու. եւ երրորդ՝ իբրեւ ընդհանուր եւրոպական-ուսումնական աշխարհի լեզու: Ա.յսպիսի յաղթի հիմնոց վրայ. հաստատուած՝ անկարելի կ՚երեւար որ այդ չնչին նորելուկ լեզուներու, իր ոտկար ու վատոյժ ծնունդոցը տեղի տար: Երբ որ Հարկն սկսաւ ստիպողական ըլլալ լատիներէնը թող տալու եւ իւրաքանչիւր ժողովրդոց իրենց կենդանի լեզուաւը գրե-

---

13. Մինչեւ շատ մօտ ժամանակներ հրատարակուած իտալերէն գրոց ճակատներուն վրայ կը կարդանք՝ "Ռոմկօրէնի դարձուած,, (volgarizzato,) որ կը նշանակէ՝ իտալերէնի թարգմանուած:

14. Ծն դարու մէջ դասական մատենագրութեան նորագիչներուն առաջիններէն մէկը, որուն՝ Լատիներէնի պերճաբանութեանը վրայ (Elegantiae latini sermonis,) շարադրած մատեանն երկայն ատեն նոյն լեզուին օրէնքն եղած էր գրագէտներու մէջ:

թե, այն առեղն էր որ գժտութիւնը բորբոքեցաւ ուսումնականաց մէջ։ Իրական մրրիկ մըն էր երկու կողմանց իրար դիմաւորած կէտը։ Ձափազանց խօսած չենք բլլար, եթէ բանը որ հասկ. կատարի մըկին պաշտպանները ունեցան լատիներէնը. որմէ՝ անոր խանգիչներուն վրայ թէ ափսոս հրահատան անէծքները կարդացողը՝ հիմայ աչքին չի հաւատար։ Ամենքն էր Պարրի խօսքային, որն որ իր խօսիլոյ պատմութեանը մէջ որ լատիներէն չարադրեց, զարհուրելի անէծքներ կ'իջեցրնէ նոյն դիրքն խօսելուն թարգմանել չյանդգնողին գլուխը։ Համոզուած բլլալով որ Հոմոյեցի լեզուն աշխարհիս բոլոր երեսը պիտի բռնէ, ուր որ մայրենի լեզուաւ գրուածը, կ'ըսէ, չուտով կ'անհետանայ։ Իսկ խօսիլային գուբս՝ մանաւանդ Փերմանիա, Ինգլիա, եւայլն, լատիներէնի կարեւորութիւնը երկու կողման լեզուայր ներքին բնաւորութենէն էր. վասնզի անկարելի կր տեսնէին նոր լեզուներով մտածողելը, բայց եթէ նոր արուեստական բարբառ (terminologie) մր հաստատելով՝ փոխանակ լատին բառերուն. զորն որ վերջապէս յաջողցրնելու համար այնպիսի անձինք յարգոյ ժամանակը, որոնք նոր մտածողութեան մէջ հեղինակութիւն եւ արդիւնք վաստկեալ էին։ — Ա,յսչափ ճգնութ ու պատերազմ արժէց նոր աշխարհի լեզուին հաստատութիւնը։

Ա,յն ամէն չանքին արդիւնքն ան եղաւ՝ ինչ որ ժամանակին անյայն եւ անխափան իր բնական ընթացքովն ընել պիտի տար։ — Ա,յսմանները կարուեցան. հին լեզուաց ոամկացուցումը ետ մնայ, եւ նոր լեզուներն ասպարէզ անցան. հին լեզուաց անարատութիւնն ատով աւելի երաշխաւորեցաւ, նորերը կատարելագործեցան։ Ոչ հինը յարգը կորնցուց, եւ ոչ նորերն իրենց կենդանի գործունէութիւնը։ Եւրոպիոյ մէջ լատիներէն սորվելու միջոցները հիմայ աւելի դիւրացած են եւ աւելի յաճախած։ (Ցես նաեւ յաջորդ Թիւր։) Ցունարէն լեզուին պատմութեանը մէջ մասնաւորապէս կը յիշուի՝ որ ազգին մէջ արդի լեզուին առանձին մտադրութիւն մր սկսելէն ետքը՝ հին հելլ-

լենարէներ չխափանուեցաւ, այլ մեծ խնամքով կը մշակուի[15]։ Իսկ մեր մէջը քանի որ արդի հայերէնն սկսաւ մշակուիլ, գրաբարի յատկագիտութիւնն ալ անոր գուգընթաց եղաւ, եւ յատկութիւնէ չատ աւելի եռանդնամբ կը գրգռուի հայկաբանութեան։

Թայց մենք առնն յոյսերնիս չկտրելու համար՝ բաւնք որ գուցէ նոյն ժամանակներուն իսամութիւնն ու անձարակութիւնն էր որ չկրցան յաջողցնել, եւ մենք ո՞ գիտէ աւելի բախտաւոր կը գտնուինք այդ մեծ ձեռնարկութեան մէջ։ — կարծենք թէ չենք սխալիր՝ երբ բսնք որ բանասիրութեան թէ փիլիսոփայական եւ թէ զգայողական մասերն ասոր դէմ կ'ելլեն։

Խնդրոյս մէջ ժամանակ ու բնութիւն այնպէս սերտիւ իրարու կապակցեալ են՝ որ երկուքը պէտք ենք մէկ նպատակքով դիտել։ Ուստի յայտնապէս սկզբան սխալ մ'րլած կ'րլլանք, եթէ մտածենք թէ կարելի է լեզու մ'որ հազար տարիէ աւելի անգործութեան մէջ ինկած է՝ յարուցանել եւ ժողովրդեան բերանը դնել։ Ինչո՞ւ։ Լեզուն կամ խօսուածքը մարդկային խորհրդոյ արտաքինն է։ "Միտք եւ խօսուածք այնչափ իրարմէ անբաժին են, (այսպէս կ'ի-մաստասիրէ Փ. Շլէկել.) խորհուրդ եւ խօսք այնչափ էապէս մի են, որ զխորհողութիւնը մարդուն բաղդատվին սեպհական արտօնութիւն ապահովութեամբ մտածելու ատեն՝ կրնանք նաեւ ըսել թէ խօսողութիւնն ալ իւր բուն նեղքին ծանրակշռութեանը մէջ մտածելով՝ անոր սկզբնական էութեանը կատուցիչ է։... Իսկ եթէ մենք ի գործնականն այն նեղքին զօրութիւնը բացատրութենէն կ'անջատենք, այսինքն զխորհուրդը խօսքէն զատ կ'ըմբռնենք... անիկա ցանցառ դէպք մրն է՝ որ հոն միայն կրնայ պատահիլ՝ ուր որ այս երկու տարրներէն կամ երկուքն ալ եւ կամ գոնե մէկը իր պաշտօնը չի վարեր։ Սակայն խորհուրդ եւ խօսք՝ ինչպէս որ սկզբնաբար նոյն են, այսպէս ալ

15. Տես Փ. Գ. Ա. Մուլլեր, Քերակ. ռամկ. յազ. լեզուի պատմական ընթացքով։

ի գործնականն՝ նաեւ տարբեր տարբեր գործունէութեանցդ մէջ երբեք պէտք չեն իրարմէ բոլորովին զատուիլ, այլ միշտ եւ ընդհանրապէս պէտք են միացեալ բլլալ եւ իրարու համաձայն՝ որչափ որ կարելի է[16]։ „ Ընդ հինէն բանն խորհելու կը բլլայ նորէն կերպէն շատ տարբեր է. վասն են ոչ միայն հին եւ նոր աշխարհի լեզուաց չէնքն ու կազմութիւնը, այլ բացայայտ եւ նիւթական կերպով՝ հին եւ նոր մատենագրութեանց վարկաբերպի համեմատութիւնը։ Մեք մենք զմեզ հին ժամանակներու չենք կրնար փոխադրել, ինչպես կ՚ուզենք որ հին ժամանակներն խօսուածքը մեր ժամանակներու բերնէն նոր ժամանակներուս մտաւոր գործողութեանցդ՝ հետեւապէս բացայատութեանցն ալ կերպը քիչ շատ ուսումնական է եւ փիլիսոփայական, զոնէ այն ձեւին մէջ՝ զորն որ մատենագրութիւնս կ՚ուզէ ժողովրդեան հաղորդել, եւ ծանօթ բան է որ արդի մատենագրութեան ջկերն են՝ ուսումնական եւ փիլիսոփայական ոճ, — հինեւ նոր եւ մանաւանդ հին արեւելքի նիւթական կերպերուն բոլորովին հակառակը։ — Մեք՝ դրաբար հայերէնի, այն դիւցազնական լեզուին վրայ ունեցած մեր բարձր համարումը, մեր խորին յարգութիւնը, եւ ոչ մինչեւ ցդմայլումն հասած սէրը կ՚արգելու զմեզ քանի մը ճշմարտութիւն ալ խօսելու՝ ուրիշ կողմանէ մը իրը նկատելով։

Լեզուին ժամանակագրական դիրքը, հին արեւելեան հեշտ ու ճապաղ անդորրութեամբ ունած ու զարգացած կեանքը, միայն իր յատկանիշ գեղեցկութեամբն աքանչելի՝ բայց բնազանցական դիէն ամուլ եւ ապքսատ կայմակերպութիւնը, եւ ընդհանրապէս միակողմանի (սրբագան) գրուածներու առաջնորդութեամբ յաջորդած ու աւանդուած բլլալը, — այս ամենը չի ներեր որ եւ ոչ հին դպրոցներու՝ թող թէ նոր

---

16. Փր. Շէկհէլ, պամ. հին եւ նոր մատենագրութեան. գաս Ա։

ազգայ ճշգրտութեանր հետ կարևնանք մրցիլ[17]: Եւ ինչ զարմանք հին Հայաստանի համար, երբ հին Հռոմայեցւոց ալ՝ որոնց մատենագրութիւնը իրենց հանճարոյն եւ հմտութենից առաւութեանր նայելով՝ Ցունաց հագիւ քրիստոնէական մատենագրութեանր քով կրնայ դրուիլ, — լեզուն բնաւ յարմարութիւն չուներ բան բարձրագոյն փիլիսոփայութեան եւ բնազանցութեան. որովհետեւ նոյն իսկ իր բնաւորութիւնն ասոր դէմ կ'ազդէր, ինչպէս որ Տաւասարապէս Պիկերոնի եւ Ս. Օգոստինոսի վրայ կրնգացուի. եւ հագիւ լատիներէնին կատարեալ մեռելութենէն ետքը կարելի եղաւ շատ մեծ ճգամբ եւ աշխատութեամբ լեզուին չափաւոր բնդունակութիւն մը տալ՝ Ցունաց նրբութիւնները բացատրելու, որոնք ի բնէ տրամաբան էին եւ ի բնէ բնագանց[18]: Նոյն ատորին լատիներէնի բռնագրօսեալ կշռութիւններն են՝ որ հիմայ նոր լեզուաց նրբութիւններն եղած են: Հռոմայեցի լեզուին այս հանգամանքը ճշգրիտ պատկերն է Հայերէնին անցքերուն, որն որ լեզուին անկմամբը սկսաւ փիլիսոփայել, կամ գուցէ փիլիսոփայելովն ընկաւ նոյն մեծ անկումը: Գրաբար Հայերէնին ալ յունական դպրոցաբանութիւն տալու համար եղած բռնաբարութիւնները, որ միշտ օտար պատուաստ մնացին՝ վանդզի անոր կատարելութենէն ետքը վրայ եկած նորութիւններ էին, բուռ մասին մեր արդի լեզուին բուն բնաիր տարերքն են այսօրուան օրս, վանդզի ասոր կերպաւորուելէն յառաջ են. որոնց վրայ համարձակ կ'աւելցուին նորանոր պիտոյից համեմատ

---

17. Ձենք գիտեր հոս ճիշդ փիլիսոփայական լեզու կամ դպրոցաբանութիւն, որ հասարակ ժողովրդեան հարկաւոր չէ. այլ ընդհանրապէս նոր լեզուաց սովորական՝ կամ նոր ազգաց գաղափարներուն համեմատ բացատրութիւնները, որ ինչպէս Եւրոպա նոյնպէս Արեւելք ալ ժամանակէ մ'ի վեր ծանօթ եւ ընտանի եղած են, եւ որոնք հիմնական խօսուածքին էական կարօտութիւններէն են՝ նաեւ հասարակ եւ սովորին կարգի դրուածոց մէջ:

18. Փ. Շլեկել, անդ. դաս Զ:

յատկութեանց: Պիտանական բարեպատրաստութիւն լրջին աւելի ընդհանուր և անհամար բնութենական, տնտեսական, քաղաքական, քաղաքակրթական, և այլն տեղական եւ ձևական կարողութիւններս, որոնց հին ոչխարհքը սկսած չունէր, կամ թէ մեզի հասած չեն, եւ որոնց համար մեր նախնեացմէ հայիւ անուղղակի օգնութիւն մը կրնանք յուսալ: Ջարմանալի յանդգնական առաջարկութիւն կ'երեւայ՝ որ մենք հին մեր նախնեաց բնութենական լծուն չմանչցած՝ անոնց գործարն ուզենք մեր բնութենականն բնել, վասնզի տեղի ծանօթ է մեզի, կամ գուցէ վասնզի ժամանակին հետ տարբերութիւնն անոնց գործարն ու բնութենականը նկատողութեամբ է մեր գոգափարին մէջ: Որչափ աւելի հայկաբանութեան մուտքիր եղած բլայ մեկը, այնչափ աւելի դիւրաւ կ'ըմբռնէ իրին ծանրութիւնը: Ասոր հնարաւորութեանը ժամանակին հոգին դեմ կ'ելլէ, ժողովրդոյ գործերով վարժութիւնը, եւ մանաւանդ մարդկային հոգեբանական օրէնքները: Նէ նախնի դիւցային մը՝ որչափ իրաւամբ ալ հին եւ նոր աշխարհի զարմանքն ու համարումը մեկտեղ վայելէ, տարակոյս չկայ որ իւր հին միջոցներովն անյարմար է նոր աշխարհի քաղաքակրթութեանցը[19]:

Բայց Հայաստանի տարեդրոցը մէջ ԺԹ դարս ա-ռաջինը չէ որ դիւցազին մը յառնելուն սպասէ[20]: Եթէ գուցէ այն խորհրդաւոր Արտաշիսեերուն գործութիւնն է որ մեր օրերն ալ պիտի հրաշագործէր՝ թէ որ նախընթացս դարերուն խամրութենէն արգելուած չըլլար. կր

---

19. Ուրիշ մը մեզմէ աւելի յառաջ գացած եւ ազատագրեալ ըսած է. «Իսկ մեք ասեմք եւ կնքեմք. դիւրին եւս է յառըացանել զմեռեալս ի գերեզմանաց, քան թէ միջնորդութեամբ Հնդն լեզուի զնորն լուսաւորել զժողովուրդ. խաւարն լուսով փարատի եւ ոչ խաւարաւ. կեանք ի կենդանութենէն աղբերանայ եւ ոչ ի մեռելութենէ. իսկ որ ի Հակառական բերի ի կարծիս, խելակորոյս զնա ասել ոչ տարակուսիմք»: Սուն. Պազարբանց, Քաղաքագ փորձական Հոգեբանութ. Ճառ. (տպ. ի Վրսակվա, 1851.) յառաջաբանին մէջ:

20. Փ. Բուզանդ, Ե գլուխ. ԼԶ դլ:

դառնանք Կորյայի իմաստնոյն հետ կր Տարոյրենցը թէ "Ընդ բնդէր ոչ ողջացուցանիցեն[21]... Հիմայ ինչու չեն կենդանանար մեռեալ դիւցազնական լեզուները՝ թէեւ ամէն փորձ փորձուի, թէեւ ամէն ղօրութիւն օգնութեան կանչուի: Գիտենք որ մեր ազատօրինակ մր կրնայ առջևնիս դրուիլ՝ յունարէնի արդի նորոգութիւնը, որով նոր Յունաստան կրնայ պարծիլ: Սակայն ինչ է այս լեզուի նորոգութիւնը, այս նոր Յունաստանի պարծանքը, եթէ ոչ՝ մեր մէջն արդի գրաւոր կոչուած հայերէնի կերպարանափոխութիւնը, եթէ ոչ՝ ըստ իւրաքանչիւր գրողին խոհեմութեանն ու ըստ այլեւայլ ճաշակաց որոշ աստիճաններով հին յունարէնի մերձենալ մը, որով կր փորձեն հին Յունաստանը նորին մերձեցրնել[22]. կամ դարձեալ հին

---

21. Եզնիկ, երես 100:

22. Վերջին դարերուս մէջ Յունաց գրագէտները ընդհանրապէս իրենց գրաբար լեզուաւը կը մատենագրէին, սայց ասմէօրենով գրելու ալ կարօտութիւնը չատ մեծ էր, այնպէս որ նոյն իսկ ասմէօրենի առեցողներն երբեմն նախնեաց գրբերու թարգմանութիւններ կը հրատարակէին ասմէին. (ինչպես Նէոփիտ Դուկաս կամ Յուկիճ՝ որ զՅուկիփիդէս թարգմանեց:) Անցեալ դարուն եւրոպէն եւ այս դարուս սկիզբները՝ Ադամանտիոս Քորայիս զմիւռնացի հռչակաւոր հելլենագէտն՝ որ չատ գրաբար ունի գրած, երկու կողմանց մէջ միջին ճամբայ մը բացաւ՝ կերպով մը ժողովուրդն ու գրագէտներն իրարու մերձեցնելու համար: Քորայիս՝ ի սկզբան չատ հակառակորդներէ չրշապատած՝ որ վերջը միակողմանի եւ իր գործողութիւնը կրից գործ կ'ամբաստանէին, յունարէնի մէջէն օտար բառերը ընդելով եւ հին լեզուին ամէն դարերէն ալ հարկաւորն ու պէտքինին քաղելով՝ գրաւոր նորոգութեան մը հիմնադիրն եղաւ եւ յունարէն լեզուի դարագլուխ մը կազմեց. սակայն ինքը ժամանակակից լեզուէն չատ յարած եր եւ իր քերականական մտածութիւնը եր: Անկէ ետքն ուրիշներ միշտ գրաբարի նմանողութեամբ բարձրագոյն նոր յունարէն մ'ընդունելի ըրին՝ այլեւայլ աստիճանաւ. Հնոյն եւ նորոյն մէջ: Որ առեներէս Պղէքս. Սուցցոս կոստանդնուպոլսեցի վանականաւոր քանաստեղծն ու մատենագիրը չատ փութով եւ ուշ բուն հին յունարէնը նոր Յունաստանի ընտելացընելու եւ մանաւանդ իր փորձած նոր ձեռնարկութիւնը Քորայիսի ոճոյն նախամեծար ընել տալու, նոյնն ազքատ ցուցնելով եւ քերականական մտքին մէջ պակասաւոր: — Քորայիս (ծն.

մատենագրական ոճային դիմել մը, (ոչ ճշդիւ աստիկեցի լեզուին՝ այլ զանազան դարերու մէջ կերպ կերպ առած ձեւերուն պահպանութեամբը,) որով գրագէտները իբր կը հասկընան, իսկ ուսումին համար այնպէս են գործեալ՝ ինչպէս գոց դիրը մը։ Ակն զատ Ցոյնը մեզմէ գլխաւոր տարբերութիւն մ՚ունի։ Ցոյնը պէտք չէր որ այն դժուարութիւններն զգար իւր հին լեզուն նոր ժողովրդոյն ընտանեցընելու, որուն՝ արդէն դասական հնութեանը մէջ ի բնէ ունեցած առատ եւ անսպառ միթերքն ու անեղը ընդունակութիւնը, այն ամէն կարօտութեան համեմատ զարմանալի ծննդական զօրութիւնը՝ ուսմէօրէնին ալ փոխադրուած է՝ շարժական մանրիկներով անբաս ազուցիկ կազմածքներ յառաջ բերել, եւ որուն քերականական մասը, այսինքն հոլովմունքն ու խոնարհմունքը աւելի պարզմունք են քան ձեւոց յաճախութեան համաձայնութիւն՝ քան կատարեալ կերպարանափոխութիւն։ Ի վերոյ այսր ամենայնի բաղձացուած յեղաշրջութեան յաղողութիւնը դեռ շատ հեռու է։ Երբեմն արիւր տարիէ ի վեր հին եւ նոր յունարէնի անհամար քերականութիւններով ու բառարաններով որչափ կանուց ետ ըլլայ հին լեզուն նոր աղդին մերձեցընել, աղդն իւր այլեւայլ գաւառականներովն անխոտով կը շարունակէ իւր նոր լեզուն. եւ անհաւատալի կ՚երեւայ որ այս նորոգութեան կենդրոնին վրայ, Աթենքը քաղքին մէջ դեռ Աթենացի ժողովուրդը Ցունաց ամէնէն խոտան գաւառականը խօսի[23]։ Նաեւ դրագիտաց շրջանին մէջը՝ հարկ կ՚ըլլայ շատ բան նոր աշխարհի գաղափարներուն զոհել, ու լեզուին նոր կերպարանք տալ[24], կամ՝ թէ

1748, մեռ. 1833.) եւ Սուցցոս (ծն. 1802, մեռ. 1864.) երկուքն ալ Եւրոպա կրթուած ու սորված՝ բովանդակ ուսումնական աշխարհի առջեւ մեծ համբաւ ունեցած են իրենց զանազան գրուածոր երկասիրութիւններովը։

23. Ակն երեք դար յառաջ Սիմ. Քաւատիւաս յունարէնէն բազմաթիւ գաւառականներ համեմելէն ետքը՝ ամէնէն աւելի բարբառս լեզուս, կ՚ըսէր, Աթենացւոցն է. — եւ դեռ ժէ դարուս մէջ գրեթէ նոյն է համեմատութիւնը։

24. Դօսսանդին Պերթհաուժէն կայսրն իւր Հաւան վա-

նորութենէ խորչելու համար գաղափարները զոհել եւ հոմութեանց կամ մերութեանց մէջ հնչել։

Ա՛յս յուշարէնի բազդատութեան առթիւը տես. նուած հանգամանքն երկրորդ դիտողութեան մը կ՚անցընէ զմեզ. եւ կը տեսնենք որ չէ թէ միայն բազդատութիւնը յանձն չ՚առնուր այս վերածնութեան հնարաւորութիւնը, այլ նաեւ բանաստեղծութիւնը լիաբերան կը բողոքէ այս վտանգաւոր փորձին դէմ։ Ուստի յառաջ կ՚երթանք եւ կ՚ըսենք՝ թէ դրաքարը նոյն իսկ գրաքարին սիրոյն համար պէտք չէ որ կենդանանայ, այսինքն որ ժողովրդեան սահմանին իջնայ կամ իբր թէ ասմունքը դրուի. վասնզի կարճ խորհրդածութիւն մ՚ալ բաւական է համոզելու թէ անով արձակի կը տուժի բանաստեղծութիւնը, ինչպէս կը կրէ զգացողականը։

Նախ՝ որովհետեւ դրաքարին հնութիւնը, դիժը, գեղեցկութիւնը եւ միօրինակութիւնն է որ զմեզ կը շարժէ այս մեծ յեղափոխութեան, հարկ է որ մերգործողութեան կերպն ու ասմմանն ազնիւ ճանչցած բլլանք։ Ցարակոյս չկայ որ հին լեզուի մը դիժն ու գեղեցկութիւնը վաստկելու եւ արդեամբ ցուցընելու համար անոր գործածողը պէտք է որ ինքզինքն ուրանայ, նոր գաղափարը, անձնական ճաշակը, եւայլն. եւ շատ ճշդիւ ու շատ ակնածութիւններով հին հեղինակներու գաղափարողն բլլայ՝ առանց իւր անձին կամ ժամանակին վրայ հեղինակութիւն մը ճանչնալու. միով բանիւ՝ ինքզինքը հին աշխարհք փոխագրել, այնպէս որ կարենայ թէ հին թէ նոր աշխարհք միանգամայն խաբել։ Բայց ոչ ամենուն եւ ոչ շատերուն

լի վարուցը մէջ՝ այնուամենայնիւ եւ անօթեցող անունները ժամանակին (ճ. գարու.) բառերովը բացատրելու սոսկութենով՝ կը յանձնու թէ "Ընտիր բաներու մէջ լաւ է հասարակ լեզուաւ խօսիլ.,, (καλὸν γὰρ ἐπὶ τούτοις κοινολεκτεῖν.) Եւ արդեն հնագոյն ժամանակներու քաղ հելլենացիք հելլեսներն ալ՝ ժողովրդենէ հասկցուելու համար երբեմն երբեմն խորհրդաբարբարոս բացատրութիւններէ չէին քաշուեր, ինչպէս Պօճլոխ. (վերը՝ ծան. 15։)

տրուած է հին օրինաց հպատակելով՝ ճիշդ նմանութեան մը նեղ ճամբուն մէջ անձամբիր յարաբերութիւն։ Դասական լեզուաց զբաղողը, եւ միայն այնպիսի մէկը գիտէ թէ ինչ կապանք է նմանողութեան կապանքը. որ եթէ այն կապը թօթլցընես՝ գրաբար չէ լեզուդ։ Ա՛ս է կենդանի մատենագիր մը՝ որ մեռեալ լեզուաւ կը գրէ[25]։ Ասոր հակառակ կենդանի գրող մը՝ իբրեւ նոր մարդ՝ պէտք է որ անկախ եւ ազատ ըլլայ իւր գործողութեանցը մէջ, եւ գիտնայ ընելիքը։ Արդարեւ մէկը Տակիտոս մը գրաբար թարգմանել ապահովութեամբ, բայց գուցէ ոչ՝ Շամոպրիան մը առանց հին լեզուն նորացընելու կամ աղաւաղելու։

Բայց մենք գոհ ենք գուցէ միջակ պարզ գրաբար մը տալով ոամկին, եւ բարձրագոյն ու զարգացուն ճիշդ գրաբարը մատենագրութեան պահելով։ Եւ մենք կը հարցընենք թէ այդ միջակ պարզ գրաբարը 1. ամբողջ եւ կատարեա՞լ լեզու ըլլալու է՝ թէ կիսկատար. եւ 2. մաքո՞ւր թէ խառնակ։

Անտարակոյս ամբողջ եւ կատարեալ լեզու մըն է այն պարզ գրաբարն ալ։ — Եւ ուստի՞ ապահովութիւն ունինք արդեօք թէ գրաբարն իւր լրութեամբն ամբողջ ծանօթ է մեզի։ Ա՛ս միայն ստոյգ է՝ թէ որչափ աւելի պատրաստմունք ըլլայ գրաբարի, նոյնչափ աւելի պայծառ կը տեսնուի մեր համոզութեանն անբաւականութիւնը։ Եւ եթէ մէկը միտքը դնէ որ հասարակաց ընդհանուր լեզու ընելու չափ տեղեակ է, ըսել է թէ շատ վերիվերոյ համոզութիւն ստացած է գրաբար լեզուի, եւ թէ շատ վերիվերոյ գաղափար մ՚ունի ընդհանուր ըլլալու լեզուի մը անապատ հարկաւորու-

---

25. Ի բաց կ՚առնուի միշտ այն գպրոցական գրաբարն որ ուսումնականք յատուկ բարձրագոյն նպատակաւ մը ձկներն հատատած կ՚ըլլան. որուն որչափ խուժադուժ ու նորաձայն սեպհական բացատրութիւններ ալ շնորհուին՝ յայտնի է որ ոչխարի գաչնագրական (conventionnel) լեզու մը՝ որ ստվերական մատենագրութեան ասհմանները միշտ դուրս կը ձգայ, բոլոր իւր աղաւաղութիւններովն ալ ընդհանուր լեզուին վրայ ընաւակար ազդեցութիւն չի կրնար ընել։

թեանցը։ Բառական է մտքի առջեւ բերել՝ թէ քանի՛ քանի բան այսօր դէռ անյայտ կը մնայ, սրչափ բան երկբայական եւ խնդրոյ առակ, եւ եւս առելի՝ սրչափը առանդնուած մեր ծանօթութեանը հասած չէ, թէեւ առաջին կարգի պիտանի եւ գործածական բաներն եղած բլլան մեր նախնեաց օրերուն։ Ասոր բնական հետեւութիւնն ինչ կրնայ բլլալ։ Կարօտութեան թելադրած օրինացը հետեւիլ, կամայականութեանց դիմել՝ նորանոր ստեղծագործութիւններով. — աւասիկ նորութեան սկզբնաւորութիւն։ Եւ իւրաքանչիւր ըստ իւր քմահաճ ու կամացը. — աւասիկ նոր ճիւղաւորութիւններ. — բայց միշտ համաբելով թէ հին լեզուաւ եւ միեւնոյն լեզուաւ կը խօսինք կամ կը գրենք։ Ասիկայ դէռ առաջին սահմանին մէջ, այսինքն ուր նախնեաց հեղինակութիւնը պիտի գործէր։ Ո՛ւմն ցինք երկրորդ սահմանը՝ ուր նոր աշխարհքը պիտի գործէ, ուր կարօտութիւններն անհամար են. կամայ ակամայ պիտի ջանացուի բառեր յարմարցնելու մերի իբրեւ առժամանակեայ, մերի իբրեւ հաստատուն բայց ոչ ընդունելի. մերի բնիկ՝ մերի օտար բառերով կարօտութիւններս պիտի լեցընենք. — եւ դէռ պիտի ուրախանանք որ մեր նախնեաց լեզուն կը խօսինք եւ կը գրենք. եւ աշխարհաբարի նորոգութիւն վիճառած ատենիս՝ պիտի տեսանենք որ գրաբարի նորոգութեան ելեր ենք։ Իսկ գրաբարի նորոգութեան ժամանակն անցած է. ամէն նորոգութիւն կապերտ անթափ է։ Գրաբարի նորոգութիւն՝ միայն իւր հին հեղինակացը դառնալով կը յաջողի. որ ըսել է՝ մեր թերակատար հմտութիւնն անոնց ձեռագրը կատարելագործելով. — եթէ չենք ուզեր մինչ մերի հասառակ խօսիլ ու գործել[26]։ Ո՛ւզենք այսօր այս վայրն այն

---

26. Նոր ժամանակներուս պիտոյից հանդամանքը նկատելով բառարար առաջարկութիւն եղած է որ հայերէն բառարան իրական եւ ճշմարիտ հարստութիւն եւ ճոխութիւն առալու համար՝ "լեզուին բառագիտութեանը (lexicographie) մէջ նոր եւ փիլիսոփայական կազմակերպութիւն մը մտնելու է,, որով հին մատենագրութիւնէն ժառանգուած հարստատ մեր-

մասը փոխելով յառաջանալ. յայտնի է որ իւրաքանչիւր այսօրն ու վաղը փոքրիկ դարեր մը պիտի ըլլան՝

քին մէջ՝ ոչ թէ բառերու պէսպիսութիւն՝ այլ դաղափարներու զանազանութիւն ինառուած այսաւհետեւ. այսինքն իւրաքանչիւր բառի ճշդապէս պաշտօն ու կիրառութիւն որոշուած. նոյնանշանաբերուն մէկ մէկ յատուկ առմանիք ու նշանակութիւն սահմանուի, եւայլն. որով հայերէնի մէջէն նոյնանշան եւ աւելադրութիւն անհետ ըլլան. եւ հինգերէն միացած ցիր ու տարտամ գործածութեանց վերջ տրուի: Այս նկատմամբ լաւական խիտ քննդատութեամբ խօսուեցաւ. նախնի ընտիր մտաւնադրաց ընթացքին վրայ, որ ըստ իմիք դատապարտութեան ալ՝ մենք այդ խիստ վճիռն այնչափ աւելի խնայողութեամբ կու տանք մեր նախնեացը վրայ, որչափ որ բացայայտ կը տեսնենք թէ իրենք ժամանակին ոգւոյն համեմատ գործած են եւ գլեզուն իւր բնական դրիցը մէջ երեւցուցած են: Ժամանակին մարդիկն որոնց ուղղակի կը խօսէր հին մտաւնադրութիւնը՝ անտարակոյս գոհ էին նոյնպիսի բացատրութիւնեներով, կամ պատրաստական արձանութեամբ մը գիտէին հոմանիշներն ըստ ասելոյն որոշել. (Ինչպէս գեռ ցայսօր աբեւելեան ժողովրդոց մէջ՝ ուր բնականութեան պարզութիւնը կը տիրէ.) կամ՝ մանաւանդ լեզուն իրօք նոյնանշան բառեր ունէր՝ դրողին ու խօսողին ազատ գործածութեանը թողած: Ցարաւկոյս չկայ որ մեր ներկայ եւ ապագայ (իմացական) պիտոյքն աւելի ճշդութիւն կը պահանջեն, որ ի հարկէ գրականագէտ Նորգութիւն մ՝ալ կ՝ենթադրէ՝ "անոնցմէ որ իրօք ձեռնհաս (compétent) են,, եւ նոր օրէնսդրութիւն մը՝ հին եւ նոր հեղինակութեանց զօրութեամբը: Եւ "այս բանն ընելը, կ՝ըսէ, նոր լեզուներու պահուած երգ,,: Գովելի՝ քանի որ կ՝ըսենք "նոր լեզուներու,,. եւ ոչ թէ "նոր ազգերու՝ իրենց հին լեզուին վրայ,,: Ցանօթ բան է, կամ թէ պէտք է ծանօթ ըլլալ՝ որ գրաբարի անձուկ սահմանը, անոր բարբր հնութիւնը եւ մանաւանդ նուիրական նկարագիրը՝ չի համարձակեցներ անոր ձեռք երկնցընելու. եւ խնդիրը հոն կ՝ուղղուի անմիջապէս՝ թէ այդ կամայական օրինաւոր նորոգութիւնը, այդ գրական նոր օրէնքը հնոյն վրայ կ՝ուզենք արժեցընել՝ թէ նորոյն: Նորը խնդրէն դուրս է: իսկ հնոյն վրայ խնդիր է թէ կրնայ յաղթել. եւ եթէ յաղթէ՝ կրնայ պարտաւորել, այն գրաբարին մէջ՝ ուր ամէն մէկ քայլափոխին առ նախնիս կը բռղոքուի, եւ հոն է վերին աստեանը, ուր մենք մեր վճիռները կ՝ուզենք հաստցնել: Նախընթաց դարերուն վրայ դրուած բեռը՝ կասկած է թէ յաջորդ դարերը մեր վրայ ալ դնեն, եւ դուցէ աւելի իրաւամբ, եթէ իրօք մեր ձեռնհասութեան սահմանը կտնած անցած ըլլանք, եւ գատապարտուին մեր նոր ստեղծութիւնները ու մեր սկզբան սխալը. եւ այնպէս անվերջանալի

անտարակոյս միջակային դասհնար ձեւ է լսել։ Չեմք լսեցեր մը զրօրինակ, մինչեւ որ Լոսա է յհնէ Բլայ, ինչ անլուր եւ թերեւս ծաղրական ձայներ ու ձեւեր պիտի առնու. որոնք կամայ կամայ բնաւանեցրնելու համար՝ հասարակութեան ճաշակը խանգարելէն եւս՝ զոնէ երեւնական քառասնական տարեայ պէտք է լռել պիտի. ենթադրելով նաեւ իբրեւ ստոյգ թէ մեր յաջորդներն ալ մինչեւ մէկ կամ երկու դար մեր տեսութեանցն ու մեր գրած հիմնոն վրայ հաստատ կենան [27]։ Ա յայտափա ստոյգ է՝ ասկաւատրայ հեղինա-

---

լռելոյ գրաբար հայերէնի վրայ յեղաշրջութեանց եւ յեղաշրջութեանց (révolutions et réactions) յաջորդութիւնը. ինչպէս իրօք ալ շատ անգամ անվերջանալի են վէճերը՝ մեր հմտութեանն անկատարութեամբը։ Եթէ առաջին անգամ հելլենապզծութեան մը ձեռօք եւ երկրորդ անգամ Լատինախօսութեան ձեռօք խանգարում կրեց նախնական գրաբարը, չլռելոյ թէ երրորդ անգամ մ՚ալ Գաղղիաբանութեան ձեռօք (ինչպէս ընդհանուր գիտութիւները գուշակել կու տան,) հասնի թերեւս վերջին հարուածը։

27. Վերոյիշեալ Սեր օրագրին լեզուագիտական հատուածն այս գրութեան սկսալը հետեւեալ կերպով կը յանդիմանէ. "Կ՚ենթադրեն, կ՚ըսէ, թէ կենդանի, այսինքն ներկայիս մէջ խօսուած ու գրուած լեզուի մը սա կամ ան ձեւն առնելը մարդոց հեղինակութենեն կամ կամքեն կախում ունի. կամ թէ ըսենք՝ կ՚ենթադրեն թէ լեզուներուն ճակատագիրը մարդոց որոշմանը ձեռքին մէջն է. այնպէս որ, օրինակի համար, մենք այսօրուան օրս իբր թէ կարող ենք մեր լեզուն մեր ուզած կաղապարին ձուլել, անիկայ մեր ուզած կերպին դարձընել, եթէ ամենքս մէկէն միաբանինք։ . . . Լսե՛ կ՚ուզենք թէ սա ենթադրութեան մէջ թէ՝ Պէտք լեզու մը մէկէն արհեստական ճամբով կամ մեր հեղինակութեամբն ու որոշմամբը կրնանք այս ինչ ձեւի լերել, պակաս տեսութիւն մը կը նշմարենք։ . . . Կարծել թէ մենք կրնանք ընել ան բանը զոր մինակ բնութիւնն ընել կարող է, մեր ջանքերն ապարդիւն ընելէ զատ՝ մեզ սխալ ճամբու ալ կ՚առաջնորդէ։ Մեր ջանքերն արդիւնք չեն ունենար, քանզի մարդկային մտքին մէկ օրէնքն է որ ներքուստ իրմէ կամ կենսական չարժմամբ յառաջ չեկած՝ այլ արտաքուստ իր վրայ դրուած բան մը՝ ժամանակին կը հետե ու կ՚ընկենուի։ Սխալ ճամբու ալ կ՚առաջնորդուիք անոր համար որ մեր ըսածը փոքրաթուիեան հասուն արգասիքն ըլլալու տեղ՝ հեղինակութեան մը բանագործեալ օրէնքն եղած կ՚ըլլայ, եւ թերեւս սա վնասակարութիւնն ալ

կամ ևան յանձնելով դնէգոն. բայց դիւրին և մատչելի եղելու ապատագրութեանց եւ խաղաղութեանց առիթներ՝ երբ կարգը դայ այն պրանչելի Տնտեսութեան ու փափուկ դործուածքը հազարաւորաց եւ բիւրաւորաց ձեռն առնելու, որոնք ի հարկէ պատուիրեն կը պահանջեն՝ եւ ոչ թէ իւրաքանչիւր նախագասութեան առջեւ կանգ առնել, խորհիլ ու խորհրդակցիլ:

Ա. յապէս՝ լեզու մը ոչ միայն բառարանովն այլ նաեւ քերականութեամբը՝ միայն թատ մտքին կրնայ նոր աշխարհի ծանօթ ըլլալ, միայն տարակուսական ամբողջ մը կրնայ տալ եւ շինծու լեզու մը յառաջ բերել: Եթէ նաեւ մինչեւ որոշ աստիճան մը յաջողի եւ մինչ կարենանք մեկ դմեկ հասկընալ. խնդիր է՝ թէ արչափ ատեն կրնայ տեւել այս միօրինակութիւնը: Գոնե այնչափ՝ մինչեւ որ աւերուի: Իսկ անկէ ետքը. — ուսումնականք անընդհատ զբաղած պիտի ըլլան նոր բառեր բաւած մոլախոտը սրբելու. եւ չկրնալով հասնիլ, կամ հարկադրելով շատ բան անտես ընել՝ նեղուին պիտի. ներուածն ընդունելի պիտի ըլլայ, ընդունուածը կանոնաւոր պիտի ըլլայ. — աւասիկ խնդրատեալ նորախօս գրաբար մը՝ ընդունելի եղած եւ կանոնաւոր համարուած. որ երկրորդ դասածնիս կը հասատատէ՝ թէ Գրաբարի աղա-ալա-ըիւն է աշխարհաբարի ընդհանրը: Իսկ եթէ միշտ ըսղաքաւի եւ երբեք կանոնաւոր չհամարուի հաստատուած նորութիւնը, ատասիկ երկրորդ լեզու մը՝ գրաբարի հետ քովի քովի, ուրնք իրարու խոժոռ պիտի նային. նոր աշխարհաբար մը իրօք, որուն պիտի չուզենք աշխարհաբարի անուն տալ. բայց առաջին դասածնիս պիտի հաստատուի՝ թէ նոր ապի մը չի կրնար հին լեզուաց վարժուիլ: Բայց այն մշանջենաւոր շարժման մէջ աւելի ցաւալին է՝ որ ա-

---

կ'ուզենայ որ բնութեան ազատ շարժմանն առջեւը խոչ մը կը դնէ, այնպէս որ թերեւս գարեր պէտք կ'ըլլան, մինչեւ որ անխոհեմ նախնիներու կապած մեկ հանգոյցը խզուի, եւ միաքը հեղինակութեան կապէն արձկուի: Եթէ կայ բան մը ուրուն մէջ ի յառաջագունէ կամայական օրէնք մը դնելէ զգոյշ ըլլալու ենք, լեզուն է:,, Թիւ 13:

*չարիս կը պարծենանք կը տեսնենք որ հիմակուան աշխարհարարը իմ տալու համար դարարան ալ կարգերնիս ենք. եւ այն առենն է բուն անմիխիթար մըտելու ժամանակնիս երբ մտածենք որ մենք մեռածներ պէտք չունինք դարարու: Աշխարհարարէ մը դարբար չանելու եւ երեսը պահպանելու համար բանաստեղծներ պէտք է որ վերին իմաստութիւներ ձեռք առած բլլայ, բլլայ դիտաւոր գործով եւ մշանջենաւոր հոգով, որպէսզի այն առիւծն որ յարուցինք, միշտ իր ուժգին ու վայելչութեան լեռներուն մէջ պահենք: Արդ եթէ նոյն իսկ բանաստեղծներ հիմնուելով երդումնցիներու բլլանք, յայտնապէս կը ցուցնէ իր բանաւոր երկիւղը՝ եթէ այն ամէն նոր աշխարհի անբնական յաւելուածներով, այն բռնապետական հին աշխարհի նմանողութիւններով՝ որ սովորութիւն է կապկութիւն կոչել, այն նորանշան բազադրութիւնէն չբլլայ եթէ առիւծն յարուցանենք բուռ առենիս՝ օր մ'օրանց յանկարծ առիւծակապիկ մը ելլէ առջեւնիս. երբ փոխանակ երկու (հին եւ նոր) մաքուր, հաստատուն լեզուաց՝ ունենանք մէկ ոգեղ եւ անկատար կեղակարծ լեզու [28]:

Քիչ մը յառաջ տեսանք Եւրոպիոյ առեն մ'ըրած ջանքերն ու փորձած փորձերը: Նէ որն էր արդիւնքը, ի՞նչ կը հետեւէր այն ստիպեալ լատիներէնէն. եթէ ոչ այն՝ ինչ որ Տարկաւ բնականապէս պիտի

---

28. Ս.յապիսի կիսկատար նմանողութեանց վասյ Մեծ. Նուէն Ընդ. Փոլիցիանոյ այսպէս կը գրեր չէշդած Կիկերոնեանի մը. "Քու ոճդդ վսյօք, կ'ըսե, իմ կարծիքս տարբեր է քուկինէդ. եւ կը լսեմ որ դուն մինակ այնպիսի ոճոյ մը հետամուտ ես՝ որ Կիկերոնի կերպարանքն ունենայ. բայց ես աւելի կը հաւնիմ ցլուն կամ առիւծուն գէմքը՝ քան կապկինը, թեեւ ասկից աւելի նման ըլլայ մարդուս — Փոլիցիանոյ (ծն. 1454, մռ. 1494.) ԹԵ դարուն իմաստուններէն մէկն էր, եւ յոյն ու հռոմայեցի դպրութեանց հրապարակական դասատու. որն որ լատիներէնի կատարեալ ոճն ու հմտութիւնն առանալէն ետքը՝ իր բանասիրական զբաղմանց մէկ մասն ըրած էր նախնեաց բացատրութիւնն ու վերանորոգութիւնը, թէպէտ մայրենի (իտալ.) լեզուն ալ երկրորդաբար կր մշակեր աքանչելի քերթուածներովը:

*Հետեւեր. ինչ որ գրաբար Հայերէնի համար բանիւք որ կը հետեւի: "Գիտնականաց համար վերստին ծնունդ կամ նոր աշխարհք գալ մըն էր լատիներէնը, ի՛բաւ կ. Թաւիէր. վանդլ ստիպուած էին մայրենի լեզուներն թողուլ եւ այն հասարակաց լեզուն սորվիլ խօսիլ ու գրել:,, Իսկզբան քիչ մ՚առեն կենդանի լեզուի կերպարանք առաւ լատիներէնը, բայց այնպիսի խեղ եւ խանգար լեզուի մը՝ որուն որ ի բնէ հին՝ սակայն նոր ժամանակի պիտոյիցը համեմատ հարկ էր թեքուիլ ու յարմարիլ: Նաեւ ճշմարիտ լատինաբանութեան վրեժխնդիր ախոյանները, որոնք իրաւացի պահանջմամբ ոչ միայն նիւթապէս լատիներէն կը պահանջէին, այլ նաեւ լատինաբան խօսուածք[29]. այն հնոյն Լատինի ճշգրիտ արձագանգն ըլլալու Լանացողները, ակամայ կը հարկադրէին իրենք իրենց դէմ գործել՝ նորաստեղծ բառերով ու բացատրութիւններով: Որչափ մեծ էր աստղ Լանքն ու յոգնութիւնը, նոյնչափ ընդհանուր էր խանգարումը՝ նոյն իսկ ուսումնականաց մէջ: Ֆերրարի կը տրտնջէր թէ հազիւ հարիւրին մէկն անսխալ ու մաքուր կը գրէ. հազիւ հազարին մէկը լատինաբանութեան վրայ գաղափար ունի: Երազմոս իր Ակիերոնեան անուանած գրքին մէջ կը գրէ՝ թէ Ակերոնի անունը բերնէ չձգողներն ուրիշ բան չեն ըներ՝ եթէ ոչ անոր անունն աղաւաղել: Նաեւ օտարացեղ ազգաց մէջէն Պատաթ. Քորվին Լանաց ու յաջողուց ծե դարուն մէջ իւր Հունգարիայէն յանկարծ Լատիոն մը հանել, լատիներէնն իւր ժողովրդեանը խօսել տալով. (թեպէտ առանց տեղւոյն լեզուն կաբենալու խափանել.) բայց շատ չանցաւ՝ ելաւ կիկերոնեան լեզուին տեղ "Հունարի լատիներէնն,, մը, ինչպէս ծաղու համար անուանուեցաւ: — Եւ ի՞նչ զարմանք է նոր ժամանակներուս մէջ մեր գործած կամ գործելու խանգարմունքը, երբ նոյն իսկ ոսկեդարեան նախնի

---

29. Նոյն տարբերութեամբ որ մենք ալ այս օրս կ՚ըսենք հայերէն եւ հայաբան. իրենք ալ պատշաճօրէն ակիզք դրած էին իրենց՝ "Ի՞նչ ինչ անլուր Հնոյն Լատինէ.,, (Nihil veteri Latio inauditum.)

գրուածոց մէջ՝ որ մենք հիմայ զմայլմամբ իբր թէ կը պաշտենք, իրենց ժամանակակից հմուտները լեզուի թերութիւններ կը գտնէին։ Պողէոն, Աւգուստոս կայսեր բարեկամ մատենագիրը, Տ. Լիւիոսի պատչելի լատիներէնին վրայ որ լեզուին առուգիւ հրաշալիքներէն մէկն է, պատաւիացւոյ խօսուածքներ (patavinitas) կը նշմարէր[30]. (վասնզի Լիւիոս պատաւիացի էր եւ ոչ հռոմայեցի.) Թէպէտ այսինք հետեւեան մէջ գաղտնիք մըն են՝ որ արդի ժամանակին հետ ունենալ չի կրնար թափանցել։ — Ա,յսչափ գործ է հին դասական լեզուի հետ գործ ունենալ։

Բայց մենք դեռ երկու խօսք ալ ունինք նոր լեզուին ընդմանը կողմէն լսելու։

Եթէ առուգիւ այսչափ հարկ է խիստ ըլլալ այս բանիս մէջ, պիտի ըսէ մէկը, կամ եթէ իրօք այսչափ ահաբեկիչ են այդ առաջարկութեան դժուարութիւնները, թող գրեն անոնք որ կրնան, բաւական որ հասարակութիւնը զիրենք հասկրնայ։ — Եթէ դեռ այն հնացեալ արեւելեան ըմբռնման վրայ ենք՝ թէ գիրը սրբազան է եւ թէ գիրքը սրբազան (հին) լեզուաւ խօսելու է, նախ ան փնտռելու ենք թէ այն գրաւորական մենաւաճառութեան (monopole) հետեւութիւնն ինչ կ'ըլլայ, ենթադրելով ալ որ հին լեզու մը կարենայ նոր ժամանակին պիտոյքը լեցընել։ Ընդհանուր ազգային մատենագրութիւնը չէ թէ առհասարակ գիտուններու՝ այլ միայն լեզուագէտներու եւ բանասէրներու վերապահուելով՝ մինակ այս արդիւնքի կրնայ յառաջ բերել՝ որ ընդհանրոյն արտադրիչ զօրութիւնը կը սեղմէ, հաղորդականութիւնը կը կտրէ եւ այլեւայլ հանճարները կաշկանդած կամ թաղուած կը պահէ. եւ ճշմարիտ գիտուն մը որ բանասէր չէ, որ գրաբարի յաղոզականութիւն չունի՝ անընդունակ կը մնայ մատենագրելու, բեմ մեքենականութեան վրայ, բնաւորութեան վրայ, եւայլն։ Մատենագրութեան դէմ

30. Տես Կուինթիլ. Ը. 3. 56։

հանրանալովին է որ գիտութիւնն իւր մեռնդն ու կեանքը կը գտնէ. եւ գիտութեան մէջ ալ իւրաքանչիւր իւր ձիրքն ունի: Ասով դաթճեալ լեզուաց երկուութեան մէջն ենք կամ հայերէնները բազմութեան մէջ. եւ կը բաժնենք՝ մէկ գրաւոր լեզու որ չի խօսուիր, եւ հասարակ լեզուներ՝ որ չեն գրուիր. — եւ չխօսուած լեզուն կենդանի չէ եւ պէտք է որ ասանձին ուսմամբ ձեռք բերուի: Ասոնիկ դաթճեալ գրաբար եւ աշխարհաբար, գուցէ առանց անուն տալու. բայց մեռեալ գրաբար մը եւ անկենդան աշխարհաբար մը:

Բայց եթէ վերջապէս գոհ ենք քիչ մը խառնակ եւ նորաձայն գրաբարով մ՝ալ, նաեւ քիչ մ՝ուղղաւղղ եւ թերակատար գրաբարով մ՝ալ՝ բաւական որ գրաբար ըլլայ. — այն ատեն պէտք ենք մենք մեզի դէմ խոստովանիլ՝ որ ոչ հնութիւն է վնտռածնիս, ոչ գիծ ու գեղեցկութիւն, եւ ոչ միութիւն կամ միօրինակութիւն. ոչ աղաւաղութենէ կը խորշինք, ոչ գրաբարը կենդանացուցած կ՝ըլլանք եւ ոչ անոր մահացու հարուածներ տալէն կը քաշուինք: Աներկայ ենք որ աս այսպէս մոռածող չկայ, եւ ոչ բացայայտ աս է պահանջուածը. բայց իրը ինք իրմէ հոս կու գայ. եւ այսպէս տեսականին եւ գործնականին մէջ մեկնութ սխալելով՝ մեզի դէմ կը յարուցանենք թէ բանաստուածութեան, թէ բանասիրութեան եւ թէ ազգային յառաջադիմութեան սիրոյն արդար բողոքները [31]:

---

31. Հոս պատշաճ կը համարինք քանի մը տող յառաջ այս նիւթին վրայ հրատարակուած խորհրդածութիւնները յառաջ բերել, որոնք նոյն հիման վրայ հաստատուած՝ մեծ մասամբ միտքան են մեր մինչեւ հիմայ ըսածներուն:

"Պիտանք ըսել որ ներկայ մտաւորականութիւնները ծանրութեան կէտը հայերէն լեզուին վրայ է, եւ բոլոր խորհրդածութիւնները վերջապէս կու գան նոյն կէտին կը մտածնան: Հիմնականն հայերէն լեզուն ան վիճակի մէջ է որ վիճակի մէջ որ գտնուով յառաջ խաւսցուց, գաղղիացուց ու գերմանացուցը կը գտնուէր: Ա՛ս լեզուներուն լսողներէն հետ բացատ կուիւը երկարատեւ եղած է. եւ իրաւամբ ալ լսողներնիս մեծ ճոխութիւն էր ատացած, ու նոյնին վրայ կուռ-

Նոյն գրաբարի վերածնութեան գաղափարին կից եւ դիտուած վախճանին ի մերձուստ հասցընող միջոց

լու իրաւունք ու զօրութիւն ալ ունէր։ Բայց քանի որ ժողովուրդը պատրաստ չէր եւ մտաւոր պատրաստութիւնը պատճառաւորութիւնը ցուցցած է թէ անկարելի է որ նոյն ազգը մտաւորականութեան մէջ ծագիկ. քանի որ մտաւորականութիւն մը կենաց մշակոյթին մէջ չի մտներ՝ չի կրնար կենդանութիւն առնուլ։ Ա՛ս պատճառաւ երբ գաղղիացին լսականերէնի տարրներովը ժողովրդեան լեզուն հարստացուց ու իր միտքը լատիներէնէն չղթայներէն ազատելով իր լեզուին անհատականութիւնը վստահեցաւ՝ իր մտաւորականութիւնն ալ հոգի առաւ. նոյնպէս գերմանացին, թէեպէտ աւելի ուշ ու աւելի դժուարաւ կրցաւ իր լեզուին ու անով իր մտաւորականութեան ծնունդ տալ, որովհետեւ ան որ գաղղիացին բնական անցումով մը լատիներէնէն գաղղիերէնի անցաւ, ինք պէտք էր որ վազք կամ ցատքում մը ընէր. ըրաւ նոյն վազքը. խոնարհեցան մեծ հանճարները իրենց ժողովրդեանը լեզուին, բայց անով նոյն լեզուն բարձրացուցին ու նոյն բարձրութեան մէջ գերմանական ազին իր մեծ ճակատագիրը գտաւ։ Հայ հանճարը առանց վազք (ռամիկ) մը ընելու դժուարութիւնը չունի. իր ընելու անցումը բնական է. անոնք միայն ան անցումը կրնան խափանելու ջանալ՝ որոնք գիտութիւնը կենակցութենէն հեռու բռնել կամ ընդհանուր շահը անտեսանելութեան մը շահին զոհել կ՛ուզեն։ Արդէն բացատրած կը սեպուի որ հայ միտքերը գրաբարասէր ու աշխարհաբարասէրներու բաժնուած են. եւ ասիկա ալ պէտք է որ ըլլայ, որովհետեւ ամէն մտաւորական յառաջդիմութիւն յետաչրջութիւնի մ՛ալ հետը կը բերէ, ինչպէս որ ամէն սերունդ իր երիտասարդն ու ծերը հետը ունի, որով միանգամայն զօրաւոր է ու քիչ մոլորական. բայց յայտնի է որ ծերը երիտասարդին երբ եւ իցէ տեղի տալու տրամադիր է։... Հայ մտաւորականութիւնը կենակցութեան վրայ ապրելու սկսած է, անոր համար՝ որովհետեւ հայ հանճարները ժողովրդեան լեզուն պատասխանելու սկսած են։ Մէյ մը որ բարձր ու մեծ հանճարներ իրենց գրիչը աշխարհաբարին մէջ թեթեւնալու ըլլան՝ ալ անկէ ետեւ աշխարհաբարին կոչնականութիւնը ինքնայով՝ գրաբարին երեւակայական անզուգականութիւնն ալ կ՛ինայ, որով եւ կ՛իմացուի որ ինչպէս լեզուն մը քանդէն սկսելով ուրիշ բարձր կ՛ելլայ ու հատատուն կը մնայ։ Ո՛վ չի տեսներ թէ հայ մանկանին տրամաբանական է դէպ գրաբարի լսականութեան մէջ գտնուելնի տակ քալելու, որուն վարձանը տնօրէնութիւնն մըն է եւ կամ գոնէ քանի մը տասնեակներ չնչին նիւթական շահագործութիւններ։... Աշխարհաբարն գրաբարը մը չինելը բնական՝ ու գրաբարն աշխարհաբար չինելը բանի է։ Թող հնաբանները հին գրաբար-

Մ՝ըմբռնուած տեսանք (վերը՝ եր. 281.) աշխարհաբարի դրականապէս անհնարամ ծաղկիլը, զգուշանալով ամէն կերպ մշակութենէ. իսկ աշխարհաբար հայերէնի քերականութիւն կամ բառարան՝ վերջին հարուածը կը կարծուի դրաբարին: Ի վերայ այսը ամենայնի աշխարհաբարի կանոնաւորութիւնը, (որ կ՝ենթադրուի գէթ ընդհանրապէս գրաբարի առաջնորդութեամբ,) եւ եւս աւելի քերականական օրինաց ներքեւ հրատարակուիլը՝ քիչ մը յառաջ յիշեցինք իբրեւ անտարբեր միջոց մը՝ որ երկու վախճաններու ալ կրնայ ծառայել: Ա՛նպէս որ մենք դիմե՝ բացարձակապէս եւ միայն դրաբարի կողմն որոշած ալ ըլլալով՝ — եթէ կ՝ուզենք դրաբարը դիւրամատոյց ընել, դրաբարի ուսմանն ալ կենդանութիւն մը տալ, առաջին աստիճան համարելու ենք՝ դրաւոր աշխարհաբարն օրինօք ծա-

---

ռով զբաղին, բայց իրենց հնագիտական ցնորքը ընդհանրացնելու իրաւունք չունին. բանասէրները նոյնին մէջ մեծ գաղափարներ ու գանձեր կրնան դանել, ու շատ շմմարտութիւններ երեւան հանել, բայց ամէն հայ բանասէր ընելը որձան տրտուծ բան է: Հիմնական երկմիտ երկդիմի հայերէնին գպրոցներու մէջ շատ մեծ վնաս տալը ան տրտունջներէն կ՝իմացուի՝ որոնք տղոց ոչինչ սորվելուն վրայ կ՝ըլլայ. իր զբաղի ընտանեկան մէկն ալ է որ տղոց աւելի ուրիշ լեզուի մը զարնուիլ կու տայ, որն որ իր պարզութեամբը վախճանի մը դիւրաւ կը հասցընէ. . . . Գպրոցներու մէջ՝ լեզուին երկդիմութենէն ու քիչ յարգ ունենալէն յառաջ եկած է վարպետներուն քիչութիւնը ու անյարմարութիւնը, միջոցներուն պակասութիւնը, որվեցընելու եղանակներուն խոտորնակութիւնը, եւայլն, եւայլն: Վերջապէս լեզուներնուս երկդիմութիւնը կամ միութիւնը մտաւնագրութեան եւս ձեւերուն կամ յառաջդիմութեան հետ սերտ յարաբերութեան մէջ է. եւ ան ազգերը՝ որոնք յառաջացած են՝ լեզուի միութեան ալ հասած են, եւ երկլեզուեան կամ բազմալեզուեան ազգերը եւս ձեւացած են կամ եւս ձեւացընին երկլեզուեան կամ բազմալեզուեան են եղած,,: Եւրոպ լրագիր. 1856, թիւ 30. ,,Մատենագրական խորհրդածութիւններ,,: Ցես եւ թիւ 28 եւ նախընթացները:

Հին եւ նոր լեզուաց յարաբերութիւններուն վրայ շատ պիտանի տեղեկութիւններ կրնայ տալ անցածներս հրատարակուած քննական տետրակ մը՝ Մարդկային լեզուին եւ ազգային լեզուաց վրայ. ի Հ. Պօղ. Վ. Ցոլեանեանց. (տպ. ի Վ.ԼԷՆ.) 1857:

նոքա այրուել, որով ճամբան բան բան ակամբ Տարեմած կ'երթանք. — եթէ կը բաղձանք գերբականաբեթեան ուսումը դիւրացնել, միակ միջոց Տամարելու ենք նախ անբաւականացի աշխատութեան ոգին պատասխ ու պատ՝ ձանօթ եւ ընտանի լեզուի մը վարդին ընդ Տանուր գերբականական արուեստին ամրողջական գաղափարը տալ, որով եղբր դիւրաւ սորվիլ ուզողին իրաց միայն դիւրաւ սորվելը Տնայ: Ասյս աեսութիւնը մեկ միջոցով երկու նպատակի կը Տասցրնէ. առանց ասոր՝ երկու ուսումն միևեղ կ'աւանդուին եւ երկուքը միևեղ կը պահանջուին, որով երկուքէն ալ կը զրկուինք. եւ սակայն Տարիւ երկուքը կատարեալ կը սորվին, կամ երկուսաբան պարագմունքը չորս Տինգ տարուան զրաղում բնեալ: Վ'նայ են մինչեւ Տիմայ փորձով աեսնուած դժուարութիւնները. եւ պատճառը բնական է՝ թէ ինչու ընդ Տանուր երկարատեւ ցամաք ու ձանձրալի աշխատութենէ եաքը գեռ չի յաջողիր գրաբարի ընդ Տանրական ձանօթութիւնը: Աւելցրնենք սակը վերայ սովորական տրտունջն ալ՝ թէ ինչու տարիներով գրաբարի աշակերտեալները գեռ եւ ոչ աշխարհաբար կրնան բան օրինի կամ գրնէ անսխալ շարադրել: Հիմայ գրաբարն յաջողցնել չկրցողը բոլորովին գաղարկ կ'ելլէ, եւ անուս, անգրագէտ, տգէտ է. եթէ աշխարհաբարի ուսումն բաւ բլլայ, գոնէ գրիչ կրնայ բռնել, գոնէ քերականութեան Տմուտ է, եւ գրաբարի մտեցած:

Ասիկա կարեւոր կէտ մըն է անշուշտ մեր ազգային ուսումնականութեան շրջանին մէջ, եւ ձանր խորհրդածութեան արժանի:

Քանի որ մենք մեր յաջորդները միշտ երեւակայական աշխարհի սահմաններու մէջ ապրելու կը պարտաւորենք՝ առանց իրական աշխարհի մերձենալու պարտաւորութեան մը, Տարկ է որ մենք մեզմէ այս մեր Տամոզմանն ու գործողութեան Տամարը Տիմնուրնէ պահանջենք. որպէսզի սխալը փորձառութենէ մը եաքը չսիպուինք ցաւագին խոստովանութիւն մ'րնելու՝ թէ "փորձը մեր աչքերը բացաւ. եւ թէ՝

"Ա՛ս համոզումը սուղն նստեցաւ մեզի.,, ինչպէս որ պատշաճ սնեներին մեր հրապարակական թերթերէն մեկը կը վկայէր[32]: Բաւական է միայն մեր ներկայ դաստիարակութեան կերպը դիտել: Մենք մեր յաջորդական անմեկնելի բան մը կը թողունք՝ որ այս օրս Մատենագրութիւն ու Դպրոց իրերու երկու քովէ քով աշխարհքները գործեն, բայց առանց իրարու յարաբերութիւն ունենալու: Ա.յսինքն Դպրոցը, մատենագրութեան սերմնարանը, հիմայ մատակարարէ միայն այն միջոցը՝ որուն քիչ կամ ոչինչ կարօտութիւն պիտի ունենայ (ժողովրդական) Մատենագրութիւնը, միայն եւ միայն գրաբարի ղեկղեցնելով. եւ պահանջէ՛ որ աշակերտները գիտնան աշխարհաբար բան օրինի մատենագրել: Ազգօգ իրաւունք չ՛ունենար մեր յաջորդութիւնն զմեզ իրերու "խիստ եւ ստամբակ,, ճանչնալու, երբ այսպէս չդրածնիս կ՛ուզենք բառնալ, ու չսերմանածնիս հնձել:

Բայց երէ ստուգիւ երկիւղ մըն է զմեզ տագնապեցնողը՝ որ ատով հեղինակութիւն կ՛առնու աշխարհաբարը, ինքնակայ լեզու կ՛ըլլայ, անկախ կը ճանչցուի, ազատ կը հրատարակուի, եւայլն, պէտք ենք միանգամայն դիտնալ՝ որ մենք չենք զինքն ինքնակայ հրատարակողը կամ իրեն հեղինակութիւն տուողը, այլ ինքն իրեն ստացած է իւր անկախութիւնը, ինչպէս ալ բնականապէս հարկ էր որ օր մը ստանար՝ մեր կամքէն անկախ: Վասնզի ինչ կը նշանակէ բանը՝ թէ աշխարհաբար լեզուն քերականութիւն չունենայ, երէ ոչ՝ որ ունեցածը գրի չառնուի, չաւանդուի, օրէնքներուն անծանօթ մնայ, եւայլն. որով ուրիշ բան չենք շահիր՝ բայց երէ որ գրել ու խօսիլ ուզողն ունակաբար միայն գործէ առանց գիտութեան եւ առանց անդրադարձութեան. որով անմիօրինակութիւնը տիրող ըլլայ, սխալները յաճախեն, աղաւաղութիւնն ու գրաբարէն հեռացումը զօրանայ, եւայլն. եւայլն:

Լեզուներն բան միոյ հայեցուածոյ՝ երկու դաս-

---

32. Մեղու օրագիր. 1860, երես 264:

գլուխ կ'ունենան. մէյ մը գրի եղլեզին յառաջ, եւ մէյ մը գրի եղլեզին ետքը։ Ա՛ւաջինն միջոցին մէջ դիրն ու կանոնը (քերականութիւնը) սովորութեան պիտի հետեւի. երկրորդին մէջ սովորութիւնը՝ գրին ու կանոնին։ Եթէ մինչեւ հիմայ ընթացքնիս տարտամ եւ անորոշ է եւ առանց միօրինակութեան, ինչպէս իրաւամբ կ'ամբաստանուինք, պատճառն է որ առանց դրութեան գործելով՝ ի հարկէ առանց միօրինակութեան կը գործենք. եւ որ զարմանալին է՝ նոր լեզուաւ մանաւանգրելն այսչափ յառաջանալէն ետքն ալ մենք դեռ լեզունիս կը փնտռենք. — երբ մէկ կողմը կը պնդէ որ հինն է մեր լեզուն, եւ միւսը՝ թէ նորն է։

Եթէ դեռ նոյն երկիւղն զմեզ չի թողուր, կ'աւելցընենք ըսել. աշխարհաբարն՝ ըստ որում հին ու մատենագրական եւ ոչ բերան անկերպարան լեզուի մը ծնունդ, երբեք պիտի չկարենայ պահանջել որ իր գրաբարին վերջ դասուի, կամ գոնէ գրաբարին հանգիստապատիւ դրուի ու հաւասար արժանաւորութիւն գտնէ. — եւ ոչ վայրկեան մը։ Ասոր վրայ ապահով ենք։ Նաեւ ոչ անկախութիւնը բացարձակ անկախութիւն է։ Բայց հարկ է յանձն առնուլ նաեւ որ գրաբարը բռնած բարձր դիրքը վրայէն՝ իւր իշխանական ճոխութեամբն ու գեղեցկութեամբը այնչափ թանձր ստուեր մը ձգած է աշխարհաբարին վրայ, որ մենք առանց մանանաւոր մտադրութեան եւ խորհրդածութեան դէպ ժուռաքաւ կը տեսնենք այս խոտան լեզուին ալ ունեցած մանուկան առաւելութիւնները՝ գոնէ հիմակուան գրաւորական պարագայից նայելով. որ են գլխաւորաբար՝ 1. բառեր ու բացատրութիւններ, որոնց հինը չկար կամ թէ անյայտ է. 2. քերականական դիւրութիւններ՝ հոմութենէ ազատ. 3. գործնական ազատութիւն՝ պատասխանատուութենէ զերծ։ Ասոնք այնպիսի առաւելութիւններ են՝ որ կը տիպէին զմեզ արդի լեզուն մեր ժողովրդեան թէ կենցաղական եւ թէ մատենագրական լեզուն ընելու, եթէ նաեւ մինչեւ հիմայ եղած չըլլար։

Սույգ է՝ արդի հայերէն լեզուն իւր ներկայ վի-

ճակին մէջ մեծ պահանջմունքներ չի կրնար ունենալ որ մենք իրեն գովասան հանդիսանանք. սակայն լեզուի մը՝ որուն գլխաւոր առաւելութիւնը իւր հարկաւորելի է, եւ որն որ իւր փոքրկութեանը մէջ սոյն մեզի մեծ ծառայութիւններ ընծայել, գոնէ արդար պաշտպանութիւն պարտական ենք: Եւ այս տեսութիւններովս է՝ որ երկար ատեն տարբեր մտածողներուն քովն ալ վերջապէս համակրութեան առարկան մը վաստկեցաւ այն լեզուն: Իսկ իւր բնութեանն ու ներքին կազմութեանը մէջ ցուցըցած հատատատ օրէնքները դիտուելու սկսած վայրկենէն՝ կրցաւ միշտ նաեւ տեսակ մը գովասանութիւն խօսուիլ վրան: Ժամանակ ու դիտողութիւն մեծ ազդեցութիւն ունին մեր ըմբռնմանցը վրայ: Մինչեւ դարն իւր ամէն չքնաղ ու հրեշ ծնունդներովը մեկտեղ դարերով նախատուելէն ետքը՝ կը տեսնենք որ ծեր դարուս խորհրդական եւ անաչառ քննութեանցն առջեւ կը սկսի տգեղանալ. եւ այս օրս լինաբերան ազատադիմ կը խոստովանի պատմական իմաստասիրութիւնը թէ մինչեւ դարուն վրայ մեր համակրութիւնը միշտ շռնդալից վրայ է: Մեր ալ մինչեւ դարու ծնունդն է արդի հայերէն լեզուն՝ որուն վրայ նորագոյն դարերը միշտ ամարգական նայուածք մը ձգած են. սակայն այսօրուան օրս երբ որ քանի մը գիտնական հետազօտութիւններէ ետքը յանկարծ վրայ բերուի թէ քննութիւնները հապաղ շատ նուաստ ու խոտան էր այդ լեզուն մեր առջեւը[33]. ինք իրմէ կ'իմացուի՝ թէ միայն ամմտագրութիւնը կամ թերագիտաւոր քննութիւնն է՝ ինչպէս շատ ուրիշ բաներէ նոյնպէս այս մեր լեզուէն ալ զգացած վախերնուս պատճառը:

Ցիշեալ երկիւղներուն հետ թշնամութիւնները

---

33. "Մենք աչխարհաբարին վրայ, իբրեւ իրական եւ հարկաւոր բանի մը վրայ, տարբեր աչքով նայելու ենք: Ը՛նք խոստովանինք որ քանի մը նոր խիստ կարեւոր լեզուագիտական տեղեկութիւններ չունեցած, աշխարհաբարին ծագմանն ու բնութեանը վրայ շատ նուաստ համարում ունէինք": Սեր օրագիր. 1861, թիւ 21:

ալ չատոնց կը վերջանային անտարակոյս, եթէ մնա-
ցած չըլլայինք որ վերջապէս մեր լեզուն է արդի հայ-
երէնը կամ աշխարհաբարը. մանաւանդ երբ որ մեր
ձեռքն է անոր խոտելի (օտար) մասը սրբել ընկել եւ
յարդարեալ կերպարանք մը տալ. չատոնց հաշուած
կ'ըլլայինք նոր լեզուին հետ, եթէ միտ դնէինք որ
այդչափ ատելութեան դիմաւոր պատճառ՝ մեր հին
լեզուին մեզի ծանօթ ձեացած ըլլալն է բարեբախտու-
թեամբ: Եթէ մինչեւ վերջին դարերս ազգը գիր ու
գրականութիւն չունենար, մենք հիմակուան հայերէ-
նին ուսմականը պիտի գրկէինք՝ հանդերձ ամէն տգե-
ղութիւններովն ու այլանդակութիւններովը. պիտի
ներմաջերմ ջատագով կենայինք. եւ այն ատեն վայ
էր անոր որ ըսէր թէ հայոց լեզուն նոր է, խորթ է,
խոտան է. այն ատեն ստուգիւ մեր լեզուն պիտի ըլ-
լար աշխարհաբար հայերէնը: Աղդ գրաբարին բախ-
տով մը մեզի հասած ըլլալն ինչպէս մեր տեսութիւն-
ները կը փոխէ: Սեպհականութեան անունը բաւական
պատճառ է նաեւ փոքրիկ կամ խոտան բան մը յար-
գելու եւ սիրելու: Ոդիսեւսի սիրելի էր իւր Իթակէ
կղզին, ոչ վանդի մեծ էր, եւ ոչ վանդի գեղեցիկ,
այլ միայն վանդի իրենն էր:

Նախատինք չհամարինք ուրեմն՝ նոր աշխարհքի
մէջ նոր մշակեալ լեզու մ'ունենալ, զորն որ դեռ
անկերպարան ու թերակատար անմշակ վիճակին մէջ
հեթմանք ու ներբսխեանք չխորշեցան խօսիլ:

15.

Մինչեւ այս տեղս ալոդի հայերէն լեզուին՝ եթէ
բնութիւնը քննելու եւ եթէ կարեւորութիւնը ցու-
ցընելու գործածուած բացատրութիւնները գուցէ քիչ
մ'ալ գովասանական հնչած ըլլան, որուն իբր թէ
լիով իրաւունք տուած երեւան անոնց՝ որ զգրաբարը
խափանելու հակեալ կողմը կը կացուցանեն: Ա-
յժմ նկատմամբ մեր զգածմունքը ճանչնալու համար՝ բաւ-

ական է թեթեւ մտադրութիւն մ՚ընել այն չափա-
որութեան՝ որուն հաւատարիմ մնալով՝ կանացինք
միշտ արդարացուցման սահմանին մէջ կենալ՝ առանց
իրական գովեստի սահմանը կոխելու. մանաւանդ որ
քանի որ աշխարհաբարի գաղափարը զգրաբարին ան-
բաժին հետն ունի, անոր որուած գովութիւնը աւելի
քիչ շատ նուազութիւն կը բերէ։ Նոյն սկզբան հե-
տեւութեամբ նոր լեզուն նոր մատենագրութեան
նաեւ հայադարձ մատենագրութեան լեզու ընտ-
րողներուն իրաւունք տալու սաեն՝ հարկ համարած
ենք միշտ ժողովրդեան - մատենագրական լեզուին
սահմանատրել։

Բայց անտարակոյս մեր տեսութիւններէն ու
խորհրդածութիւններէն աւելի անկախ է՝ նոյնչափ
ալ տարբեր է ամեներէն՝ այլազգ մտածողներուն
զգածմունքը. այսինքն անոնց՝ որոնք գրաբարի վերայ
միայն հնութիւն կամ մանաւանդ միայն մեռելութիւն
դիտելով, իբր թէ սա կ՚ուզեն ըսել. Մեռել մըն է
գրաբարը, փուճ-անք մէջտեղէն վերցնենք։ Ո՞չ որ-
դեօք այս մեռելահանութեան արտօրանքն էր որ ան-
գիւտ անզուգական հին գանձեր ձեռքերնէս հանեց,
եւ անհամար անգին հրաշակերտներ անհետ բռաս-
այն՝ մեռեալ հնութեան անմահ յիշատակարանները։
Ա՛յս կարծեաց յարիւն տոտւգիւ բարբարոսաց արշա-
անք մը նորոգել է մեր սեպհական ասանը մէջ. որն
որ այնչափ աւելի համարձակութեամբ կ՚ըսենք՝ որ-
չափ վստահ ենք որ ազգային հաւատարմութիւնը մա-
նաւանդ թէ բոլոր աշխարհիք կը միաբանի մեզի հետ
այն սակաւաթիւ անձանց (եթէ կան) կարծիքը դա-
տապարտելու, որ յատակադիմութեան դրօշը ձեռքեր-
նիս՝ Հայ ազգին զարհուրելի վանասներ հասնելիք,
եւ միւս ձեռնունիս վատած լուսատարութեան ջահը
յանկարծ մատենադարաններ այրելու դատապարտենք։
Բայց մենք այս տխուր իւօսակցութիւնը կարճ կ՚ուզենք
կտրել, մտածելով որ անտարակոյս գրաբարը խափա-
նուելու է ըստ ինքեան աս չէ դիտումը. այլ թէ՝
գրաբարի եւ աշխարհաբարի սահմաններն որոշուին,

եւ հասարակութեան վրայէն գրաբարի լուծը վերցուի. այսինքն դպրոցներու պարտաւորեալ ուսումը չըլլայ գրաբարը, այն հնացեալ լեզուն՝ որ շատոնց աղդին կենդանի լեզուն դադրած է, այն աւելորդ ծանրաբեռնութիւնը՝ որ ամբողջ սերունդներ յոգնեցուցած է դարերէ ի վեր: — Հոս դարձեալ պէտք կ՚ըլլայ կրկնել՝ թէ այդ պահանջումն ալ չէր կրնար այնչափ համարձակ յառաջ քշուիլ, եթէ որ գրաբարի եւ աշխարհաբարի բնութեանցն ու իրարու յարաբերութեանցը քիչ մ՚աւելի մտադրութիւն եղած ըլլար:

Սույգ է որ գրաբար լեզու մը, եթէ հնութեամբը եւ եթէ դասական մատենագրութեամբն ալ մեծ ժամանակ սրբազան է եւ միշտ ազնուութեան կնիք ու կերպարանք մ՚ունի վրան. բայց մենք այս առաւելութիւնները յեղյեղելով դեռ բաւական յանձնարարական մը տուած չենք ըլլար հասարակաց կարծութեան դարման բաշձացողներուն: Պէտք է ուրեմն որ դիտենք տեսնենք թէ մեր ներկայ եւ ապագայ գրականութեան եւ մանաւանդ դպրոցներուն օգտակար մանաւանդ թէ հարկաւոր ալ չէ՞ գրաբարի ընդհանրական ծանօթութիւնը:

Գրաբարի հակառակորդ կողման պահանջմանցը գլխաւոր չափաւորութիւնն է՝ որ առանց գրաբարի ուսումն աշխարհիս երեսէն ջնջելու՝ սահման կտրուի երկու լեզուաց մէջ: Իրաւացի պահանջում՝ քանի որ սահմաններու հաստմունքը բանաւոր են եւ խոհեմական. քանի որ ազգին ընդհանրութենէն դուրս չենք տարածիր ընթը գրաբարը, եւ սահման ցուցընեը իրեն՝ վանքերու որմունքը կամ ճեմարաններու սրահները, ինչպէս եղած ակնարկութիւններէն կրնայ կասկածուիլ: Այո, կ՚արդարանան զժգոհութիւնները որ կը բամբասեն գրաբարի լծոյն խստութիւնը, աւելորդ ծանրաբեռնութեան տուած յոգնութիւնը, ցամաք յարատեւութեան բերած տաղտկութիւնը, անկենդան լեզուի մը կենդանեաց սահմաններուն մէջ յածելուն զժպատեհութիւնը. — բայց կ՚արդարանան մինչեւ

որոշ սահման մը, մինչեւ որ ցայժմ տիրած դարձնական սխալ մը՝ իրաց ուղիղ տեսութիւնն արգելլէր դադրի։

Չէ թէ լոկ պարզ համարման մը վրայ յիշած հատուած կը մնայ դրաբարի կարեւորութիւնը, չէ թէ միայն տեսականապէս մտածելով վարդի սրբազան վանմութեան ներկայացուցիչ, եւ անհնազանդի հոգեհանգ գնահատուած տաղտապահն է՝ հատարակոյս կենդանին վեր, այլ նաեւ մեր օրթագրական դարձնական կենդանի մէջ ալ ինքն է առաջնորդ, քանի որ առյդ կը մնայ թէ հատարակոյս կենդանին ազգային մտաւորականութեան կամ դրականութեան հետ սերտիկապուած է։ Այդ "աւելորդ ծանրաբեռնութիւն,, կոչուածն՝ այնպիսի շահաւէտ ծանրաբեռնութիւն է, ինչպէս իւրաքանչիւր մշակ իւր անգործն ու ծառաբան համար կը բաղձայ որ ցորտաններդ հակին եւ ասաերդ ճմլին բերոյ բեռանդ տակ։ Ուստի այն "ցամաք,, աշխատութեան՝ չենք մտածեր թէ ինչչափ ցամաք կը մնան մատերն ու գրիչները, եւ առանց այն "անկենդան,, դրաբարին՝ ուսո՞ւ ունի իւր կենդանութիւնն աշխարհաբարը։ Պատմութիւնը բարձրագոյն կ'աղաղակէ թէ նոր աշխարհքս, նոր լեզուպա չկրցաւ գիտութեանց եւ արուեստից անկախութենէն ելլել եւ յառաջադիմութեան ճամբան կոխել՝ մինչեւ որ չգարձաւ իրաց դարմանն իւր հնութեանցմէ մէջ չփնտռեց։ Հոն գտաւ ակնաղբիւրը, հոն ճաշակեց աղբիւրին, հոն գաղափարաց առատութիւն, հոն նոր կեանք եւ կենսական ոգի՝ որ իւր ներկայ գրծունեութեանը մէջ պիտի թափանցէր։ Ահաւկա այնչափ անմեկնելի եւ դժուարաւ բացատրելու գաղտնիք մըն է՝ որչափ նոյն իսկ ազնիւ ճաշակն անմեկնելի եւ դժուարաւ ցուցնելու բան է։

Բայց մեզի բաւական է, կ'րսուի, մինչեւ հիմայ եղած փորձը, եւ բաւական ցաւալի են դպրոցներու մէջ կորսուած տարիները։ — Այո, վայրապար անցան դպրոցական տարիները, ուսուցներուն եւ ուսուցչեներուն ժամանակն ու համբերութիւնը մեկտեղ մաշե-

ցընելով, եւ մենք չկրցանք գոնե լեզուին ուսումն ուսանելը. ասոր վրայ՝ եղած փորձառութիւնն ինքնին բաւական է եւ ուրիշ վկայ չ'ուզեր, ինչպէս յառաջ տեսանք: Սակայն պակասութիւնը գրաբար սորվելուն ու սորվեցընելուն վրայ չէր, այլ առանց դիւրացուցիչ պատրաստութեան, առանց ծանօթ լեզուի վրայէն քերականութեան ուսումն ուսանիլը՝ յանկարծ քերականութիւն եւ գրաբար միկտեղ սորվեցնելն էր ախալմունքը. (եւ արդէն յայտնի է որ գրաբար հայերէնն ալ շատ պարզ ու դիւրին լեզուաց կարգէն չէ:) Իսկ թէ աշխարհաբար լեզուի քերականութիւն սորվելէն ետքը ինչչափ կը դիւրանայ գրաբարը, ամենայն ոք կրնայ ինք իրմէ գտնել:

Բայց մենք ասելի յառաջ կ'երթանք եւ կ'ըսենք թէ գրաբարն անհրաժեշտ հարկաւոր է՝ ոչ միայն գրաբարի համար, այլ մանաւանդ աշխարհաբարի համար ալ:

Աւելորդ է հոս ճառ մը խօսիլ աշխարհաբարին գրաբարի հետ ունեցած կապակցութեանը եւ մանաւանդ անհամար կարօտութեանց վրայ՝ որոնք տրդի լեզուն գրաբարէն պիտի լեցընէ, որմէն ինչպէս իւր ծնունդն առած է, նոյնպէս դեռ իւր զարգացմանը մանաւանդ թէ դեռ հոգին ու շունչը կ'առնու: Ոչ այնչափ ապահովութեամբ կրնայ աստեղագիտութիւնն զմոլորակին արեգակին աղօտագրութիւն ցուցընել՝ որչափ լեզուագիտութիւնը զաշխարհաբարը գրաբարէն. այն տիեզերական մարմինոյ զանգուածը՝ թէեւ իւր բոլորական կերպն առած, թէեւ ինքնակաց ամբողջ մը ձեւացած, եւ կրնայ ինք իրմով դառնալ թաւալիլ, բայց առանց իւր արեգականը միանականութեան մշտնջենաւոր խաւարի մէջ թաւալիլ մըն է առանց տածիչ ջերմութեան, առանց շնչոյ եւ կենդանութեան, եւ այն վայրկենէն որ նոյն կենդրոնական զօրութիւնը զինքը թողու՝ հաւասարակշռութիւնը կորնչուցած՝ քայքայման վիճակի մէջ է: Առանց գրաբարի՝ օր նոր լեզուին այլեւայլ շաղափիչներուն կենդրոնն ու զօգիչն է, հարկ է որ նախ քակտեան ան-

իշխանութիւն (anarchie) տիրէ գործողներուն գնահատման ուղղութեանցը մէջ, որուն կից հետեւորդ է քայքայումն, երբ իւրաքանչիւր ըստ մտի կատարելագործութեան մէյ մէկ նոր խնգարում աւելցնէ։ Իսկ մեղմ ամէն բանէ յառաջ այն կապը պէտք է՝ որ բազմութեան մէջ միութիւն, եւ միութեան մէջ զօրութիւն յառաջ կը բերէ։

Դարձեալ աշխարհաբարի որպիսութեան չափը՝ մեր գրաբարի համեմատութեանն աստիճանն է. որովհետեւ միշտ առաջդ կը մնայ՝ թէ նոր լեզուի մը բոլոր գանձը հնոյն մէջն է, եւ հինն ստացողը տիրած է նորոյն վրայ։ Ուստի կրնանք մեզի հաստատուն առած մը կազմել. Եթէ կ՚ուզես աշխարհաբար աղեկ գրել, գրաբար պէտք է գիտնալ. եթէ կ՚ուզես աշխարհաբար քաջ ու հիմնովին գրել, գրաբար պէտք ես քաջ ու հիմնովին գիտնալ. մանաւանդ թէ նոյն իսկ աշխարհաբարը հիմնովին հասկընալու համար հարկ է գրաբար գիտնալ. թող տատչափութեան մնան ալ՝ որուն կազմութիւնն ըստ իմիք գրաբար կրնայ ըսուիլ. (տես քեր. երես 428։) Հանապազօրեայ փորձն ամէն տեղ կը ցուցընէ թէ ինչպէս յողդողդ պէտք է ըլլայ անոնց ամէն քայլափոխը, ինչպէս երկբայական անոնց յաջողութիւնը՝ որոնք հինը հիմնովին չեն ճանչնար, եւ փշաքաղ յաճախ իրենց բազմապատիկ կատարութեանցը մէջ ալ կամ ձախ կը սայթաքին՝ առանց ընդլիքնին որոշ գիտնալու։ Մէկ խօսքով՝ կըրնանք հաստատել թէ այսօրուան օր առանց գրաբարի աշխարհաբար չ՚ըլլար։ Բաւական աղեսալի եղած է միշտ այն յաստակագիծներուն գործագրութիւնը՝ որոնց մէջ յառաջադիմութեան գաղափարն ապաստմութեան գաղափարին հետ կից ըմբռնուած է։ Գրաբարի հովանւոյն տակ բարգաւաճելու ակամայ աշխարհաբար մը յանկարծ ապստամբութեան դրօշն որ կանգնէ անխոհեմութեամբ, ուշ կամ կանուխ կը ստիպուի խոստովանիլ թէ այն փորձը ծանր արժեց իրեն։ որմէ կրած վնասներն իրօք ալ անդարմանելի կ՚ըլլային՝ եթէ վերջապէս յետին ապաւա-

էնը չկարենար գառնալ իւր թօթափած լծոյն ասէ փիւռելը։

Բայց գրաբարը հաստատակուեցաւ ամէնմնայնութեան կամ մանաւանդ գրչագիներուն հալածականն հանելու տագնապը՝ բացարձակ գործնականի մտագրութիւնն է, որուն վրայ կը հիմնէին ամէնէն գործունէութիւնը, անունը՝ որ գործնականը գործունէութեան հետ կը չփոթեն, անունը՝ որուն քովը սեռականը միշտ սեռական ըմբռնուած է, ուստի եւ ժամնունակի կորուստ։ Սակայն պարզ գործնական առանց սեռականի՝ չէնը մըն է առանց հիմնի, կամ գոնէ հիմ մըն է առանց ապահով հաստատութեան։ Ի՞նչ պէտք է չափաբաժական գիտութիւն՝ գործնական ճարտարապետութեան, կամ ի՞նչ հարկ կայ փաստարանի մը փիլիսոփայութեան վրայ տարբներով ժամնունակ կորնչցնելու, կ'ըսեն այսպիսիները։ Գոհ է հետեւակ բանաստեղծ մը իւր հանճարոյն վրայ, եւ միջակ նկարիչ մը իւր ճարտարութեանը վրայ, սեւլորգ հոմանրելով՝ մէկը նախնի բանաստեղծներու զգացմունքը, ու միւսը գաւառական նկարչութեան պարզամիտքը։ Հիմնուածն ուսանիլ եւ գիտութեանց յառաջադիմութիւնն այդ կարճ գաղափարներուն հետ պատերազմիլով եւ յաղթելով միայն կրցաւ յաջողիլ. եւ այսօր այնպէս մտածողի մը համառօտ կը պատասխանուի՝ թէ խեղճը չի գիտեր որ ինչպէս պիտի օգտէր՝ երբ ունեցած ըլլար։ Աւելի նրբական եւ շօշափելի օրինակ են վաճառականութեան ունեցը՝ գործնք միայն սեռական գիտութեան պակասութիւնը փլուցած է։ Խրատամբ բսուած է աշխարհաբարի համար՝ թէ "Հնչելու սկսող լեզուին դեռ շատ կռանահարութեան եւ ձեռնավարութեան կարօտ է,, միեւնոյն որ կատարեալ ձեւն առնու։ Եթէ նոր մատենագրութիւնն առաւելիւ գործարան մըն է՝ ուր լեզուն պիտի գործէ ու գործուի, նոյն գործարանին նրբէ մատակարարողը, անոր բովքը՝ գրաբար լեզուն է եւ գրաբար մատենագրութիւնը. առանց բովուց գիտութեան, առանց նրբէդէն սեռ բերքը սեռականապէս եւ հիմնովին ճանչնալու՝ կամ

արուեստին մէջ կը սխալինք, եւ կամ առ առաւելն եղած տեղերնիս կը ձեռնք՝ առանց յառաջադիմութեան փոքր շարժումի մ՚ընելու: Թողունք առօրեայ գործառնութեան՝ անդիտութեամբ գործել, կամ լոկ գործնականապէս շարժիլ. որ ինչպէս քաղաքական նոյնպէս ուսումնական կեանքի մէջ ալ միշտ սխոլ դառնուին մեծ բազմութեամբ [1]:

Աւասիկ հիմակուան ծաղկեալ գաստիարակութեան ու դպրոցաց պատմութիւնը կամ՝ մանաւանդ գաստիարակութեան ծաղկելուն սկզբնապատճառը՝ զոյգ մը խօսքով:

Թողլով շատ հին ժամանակները՝ ուր Ցոյնք եւ Հռոմայեցիք ուշ հիմակուան հասարակ դպրոցներուն գաղափարն ունէին եւ ուշ ալ կարեւորութիւնը կը զգային, կը տեսնենք որ քրիստոնէութիւնն առաջինն եղաւ որ հիմնեց եւ զարգացուց ժողովրդեան դաստիարակութիւնը, որով կրնար իւր բովանդակ լուսութեամբը գործունեայ ըլլալ, հաստատուն կրթութեան մը սկզբունքը մատաղ հասակէն մանկտով սըրտերու մէջ: Եւ թէպէտ թէ միջագդի եւ թէ օտար դպրոցներն որ քաղաքներու եւ գեղերու մէջ բացուած էին, առեն առեն այլեւայլ վիճակներէ խափանուեցան, բայց դոնէ վանքերու եւ վանական դպրոցներու մէջ կը շարունակուէր կրթութիւնը, որոնց բոլոր ուսմունքը՝ կարդալ, գրել, երգել եւ (արեւմուտք) լատիներէնին կամ (արեւելք) ազգային գրոց լեզուն էր. կամ առ առաւելն՝ առաջին կարգի հարկաւոր տեղեկութեանց սկզբունք: Մանաւորապէս Եւրոպա այս վիճակի մէջ կը տեւէր մինչեւ ԺԲ եւ ԺԳ դար. ուր եւ ոչ սորվուած լատիներէնը բուն ընտիր նախնեաց լեզուն էր, այլ աւանդութեամբ եկած հասածը. —

---

1. Կ՚ենթադրենք թէ միայն շատ սաորին դպրոցներ գրաբարի պատասխանելէն ազատ կը ձեռն, կամ այնպիսի անձինք՝ որոնց գրականութեան ասպիճանն իրենց վիճակին, ժամանակն ու կարողութենէն պիտի չափուի. եւ ի հարկէ՝ անհամեմատ աչքաբաց գտնուելնէ մ՚անդին չ՚անցնիր այսպիսիներուն գործունէութիւնը:

(ճշդրիտ պատկեր՝ մեր հասարակ դպրոցներուն մինչեւ այս ԺԹ դարուս մէջը:) Յետոյ ԺԴ դարու մէջ Հռոմանդացւոց ձեռօք մեծ յառաջադիմութիւն տեսան դպրոցները. բայց գլխաւորաբար Իտալիոյ մէջ Գիտութեանց վերանորոգութիւն ըսուած նոր ճամբուն միջոցաւ բարձրագոյն ուսմունքը նախնեաց վրայ հիմնեցան. եւ հետզհետէ մինչեւ ԺԶ դարուն սկիզբները ամէն կողմ հաստատուած անհամար ուսումնարանները մէջ դասական հնութեան ոգին էր գործողը. հնութեան հաստատ հիմանը վրայ դրուած նոր դաստիարակութիւնն այս կերպով հոգի առնելէն ետքը՝ քանի գնաց յառաջադէմ եղաւ. ընդարձակեցան եւ շատցան բարձրագոյն ու խոնարհագոյն ուսմունքն եւ ուսումնարանքը՝ մինչեւ որ հիմակուան ձեւն ու կերպն առին: Ի սկզբան բոլորովին լատիներէնի կապուիլ եւ ազգային կենդանի լեզուներն անտես ընել՝ ժամանակին սխալմունքն եղաւ, բայց այնպիսի մեծ յեղաշրջութեան մը առաջին փորձերն՝ որ դարձեալ ժամանակը պիտի ուղղէր ի հարկէ, մեղադրութենէ ազատ է: Իսկ անկէ ետքը՝ թէպէտ դասագիրք ու դասախօսութիւն կենդանի լեզուի փոխուեցան, լատիներէնի (ըստ մասին նաեւ հին յունարէնի) ուսմունքը նոյնչափ աւելի ճշդիւ ու խոտիւ պահանջուեցան ու կը պահանջուին. ի բաց առնելով միայն ստորին դպրոցները: Այսպէս բազմաժամանակեայ փորձառութեամբ սորվեցաւ Եւրոպա հինը նորոյն հետ լծակցել. եւ եթէ նիւթապէս հնութեան կապուած մնալուն մեծամեծ անպատեհ հետեւութիւնները ստիպեցին զինքը՝ իւր մտաւորական գործարանին մէջ այն տաժանակառն անպտուղ աշխատութենէն վերջ տալու, սակայն եւ ոչ բացարձակ անկախութեան անխորհուրդ տենչանքն էր իրեն առաջնորդող. խզեց ոտնակապը, բայց բովանդակ կազմածքն ուղիղ կեցցնելէն ետեւ՝ աւելի հաստատուն կապանօք ինքնակամ մնաւ նոյն նախնեաց լծոյն տակ: Հիմակուան գործածական լեզուներն ուսմանց միջոց առած ատենն՝ անոնց ամէն կերպ կատարելագործութեանն էապէս հարկաւոր ճանչցաւ հին

մատենագրութիւնը։ Ասով կրցաւ եւրոպական երբեմն անկենդան դաստիարակութիւնը կենդանութիւն գըտնել։ Ցեանուեցաւ վերջապէս՝ որ նոր լեզուի մը բովանդակ էութիւնը, եւ նոր մատենագրութեան արուեստին բոլոր գաղտնիքը հնոյն մէջէն ըլլալով՝ չի կրնար առանց գործնական անտեղութեան երկուքն իրարմէ զատ ըմբռնուիլ։ — Խնդրոյս մէջ մեզի աս միայն կը մնայ՝ օտարաց փորձովը խոհեմանալ, եւ ոչ "փորձուածը կրկին փորձել,, որ կ'ըսեն թէ խմաստութեան գործ չէ. ուր թողունք որ մենք մեր գրաբարին՝ ըստ որում՝ ազգային եւ ոչ թէ օտար մայր լեզուի՝ թէ վայելչութեան եւ թէ կարօտութեան աւելի սերտ կապանքներովը կապուած ենք, քան այլեւայլ ազգեր լատիներէնի հետ։

Ա.յսչափս կարճառօտիւ յիշեցընել բաւական կը համարինք այնպիսիներուն՝ որոնց գրաբարը խափանելու քաղճանքը վստահ ենք որ ոչ գրաբարի ատելութենէ է, ոչ թերեւս իսկ եռանդեան մը արդիւնք է՝ որ ընդհանուր յառաջադիմութեան պարզապէս գրաբարի կապուած ըլլալուն վրայ մեծ արգելք մը կը նշմարէ նոյն ընդհանուր յառաջադիմութեան։

16.

Ա.յսպէս ուրեմն մեր լեզուին ներկան իւր ապագային վրայ զարմանալի ճգամբ կուսելու հետ է այս օրս. որ գմեզ մեր խորհրդածութեանց ընթացքին մէջ անդադրակի դիտելու ատեն՝ արգելեց մինչեւ հոս։ Իրրեւ ճակատամարտի ասպարէզի մը վրայ տեսանք երկու դրօշներ պարզած դիմացէ դիմաց, որոնց մէկուն վրայ Գրաբար կը կարդանք, եւ միւսին՝ Աշխարհաբար. երկու վերնագրին ալ զօրութիւնը լռելեայն խմանալով՝ Ազգային յառաջադիմութիւնս Սակայն երբէ որոշ

չափով երկակողմանի դիմադրութիւն մը հարկաւոր է որեւիցե խնդրոյ լուծմանն ու ճշմարտութեան հաստատութեանը, իրօք դժբախտութիւն է՝ վերլապէս դիմադրութեանց կատարածն ու միաբանիլը չտեսնել։

Ասոնք են դարձեալ երկու ծայրերն որ ընդդիմակաց տեսութեանց կամ հակամիտութեանց առաջնորդութեամբ իրարմէ զատուելով՝ լեզուին ալ յառաջադիմութեան ճամբան կրնան միութենէ խոտորեցընել։ Երկուքն ալ ըստ ինքեան դովելի նպատակաւ ճամբայ ելած, իրարու հակառակ ուղղութեամբ շարժելու ատեն՝ ի հարկէ մշտնջենաւոր կարկամութեան վիճակ մը կը տիրէ ընդհանրին վրայ։ Բայց եթէ այդ երկու ներհական կողմերուն մէջ համեմատութիւն մ՚ընել ուզենք, առաջինը՝ աշխարհաբարը խափանելու կողմը՝ աղնուագոյն եւ ընտրելագոյն մասին յարած ըլլալով, եթէ փորձէ զանոնարհագոյն մասը խեղդել, թերեւս պարզապէս անգործունեայ բաղձանք մը կը մնայ, որուն ինսան աննորոգելի չ՚ըլլար։ Վերջինը կրնայ այս օրէս այս վայրկենէս գործունեայ ըլլալ, եւ խանարհագոյն մասին յաղթանակել տալովը կրնայ զբարձրագոյնն անհետ ընել, որուն ինսանակար հետեւութիւններն ազգին համար անթուելի են։ Սակայն է որ երկուքն ալ բանաւոր ընդդիմութիւններ կը կրեն, սակայն երկուքը մէկտեղ մտածելով հարկ է ըսել՝ որ եթէ առաջնոյն առաջարկածը հնարաւոր չէ, երկրորդինը օրինաւոր չէ։

Ասոնց պատճառներն ու շարժառիթները մի առ մի տեսնելէն կամ տարակոյսները լուծելէն ետքը՝ կարելի է յուսալ՝ որ այն ցանկալի միաբանութիւնն ինք իրմէ յաջողի՝ իրերը բնական դրից մէջ պահուելով։ Բնութեան հպատակիլ եւ ազատեւտառական մշակութիւնը բնութենէ անբաժին բռնել՝ մարդկօրէն գործողութեան գլխաւոր առաւելութիւնն է։ Այսպէս՝ աշխարհաբարի դիւրութեան վրայ խօսելով, երբ երկու լեզուաց մէջէն ոչ մեռեալը կրնանք յարուցանել եւ ոչ կենդանին մեռցընել, կը բաղձանք երկու հայրենիներն այն կերպով քովէ քով տեսնել՝ ինչպէս

քնութիւնն ինքնին դրած է, — երիցութեան եւ կրտսերութեան աստիճանաւ. ոչ որպէսզի կռուոյ մէջ ըլլան անդադար, ոչ որ մէկն զմիւսը զարնէ կամ խեղէ. այլ գլխաւոր հրամայողի ներքեւ իբրեւ գործադիր՝ աշխարհաբարը գրաբարէն դաստիարակուելով դասատիարակէ գհասարակութիւնը: Եթէ իւր ժամանակագրական դիրքէն խախտած մեռեալ լեզու մը՝ կենդանեաց մէջ մինակ մնացած՝ այսուհետեւ չի կրնար ոյժն ու վայելչութիւնն առ հասարակ ազդելի ընել. առանց օգնականի մինակ մնացած կենդանի լեզու մ'ալ, այսինքն գեռ տկար ու անկատար աշխարհաբար մը՝ բոլոր գրականութեան բեռը չանկարծ բովանդակ ծանրութեամբն անգոյր ուսերուն վրայ որ բեռցընել ուզենք, տարակոյս չկայ որ ընկճած անճրկած՝ անգործ մնալու կը սոիպսւի կամ անկենդան գործուածութիւն մը միայն կրնայ յառաջ բերել: Իսկ գրաբարի նկատմամբ՝ մէկ կողմէ լուծը խստացընելու՝ եւ միւսը բոլորովին թօթափելու հետ եղած ատեն, մենք կ'ըսենք թէ լուծը քաղցրացընենք: Առաջինը դարերով ապարդիւն մնացած գործը ցամաքութեամբ շարունակելու՝ եւ երկրորդը գործը դադրեցընելու հետ եղած ատեն, մենք կ'ըսենք թէ պտղաբեր ընենք ցայժմ անպտուղ աշխատութիւնը: Եւ այսպէս՝ քանի որ երկու լեզուաց տէր է այս օրս Հայ ազգը, ըստ մեզ պատշաճ ու հարկաւոր է երկուքին ալ ընդհանրական ուսումն ու մշակութիւնը. այնպէս որ չէ թէ միայն գրաբարը գրաբարին համար եւ աշխարհաբարն աշխարհաբարին համար, այլ նաեւ փոխադարձ կերպով՝ աշխարհաբարը գրաբարին համար եւ գրաբարն աշխարհաբարին համար կ'արժէ եւ հարկ է սորվիլ ու մշակել ամենայն փութով:

Սակայն ընդդիմակաց ծայրերը միացընելու համար փոքր խրամ մ'ալ կը մնայ լեցընելու, որով անհաշտելի երեւցած երկպառակութեան կամ մանաւանդ ծայրերու միաբանութեան գլուխը կը կնքենք, երկու մասին ալ իրենը շնորհելով. եւ այս տեղս կրնան երկու կողմերն իրարու հաշտութեան ձեռք երկնցընել:

Հակառակորդ կողմերն իւրաքանչիւր սկզբանց վճռով հաստատ մնալով ալ, մանաւանդ թէ իրենց դիտած նպատակէն ալ չհրաժարելով, կրնան գործադրութեան մէջ կարեւոր կէտի մը վրայ միանալ, այսինքն ընտրելու միջոցին վրայ. բանական է որ յանձն առած ըլլան իւրաքանչիւրն իւր հակառակորդին վախճանը իբրեւ միջոց առնուլ. որով թէ դատարան եւ թէ աշխատհարեւր հարկաւորութիւնն ընդունած եւ երկուքն ալ հաւասարապէս մշակելու պարտքերնիս ճանչցած կ'ըլլանք:

1. Նկատելով աշխատհարեան իբրեւ դիւրացուցիչ եւ իբրեւ առաջնին սահմանեալ դատարանի ելլելու, — որուն համար հարկ է նոյնն օրինաւոր ատենադիր:

2. Նկատելով դատարան իբրեւ էապէս հարկաւոր աշխատհարեւր կատարելութեանը. — որուն համար երբեք պահանջներնիս չէ դատարանի ուսումը:

Մինչեւ այս կէտին վրայ կը տեսնենք մեզ մեր ներկայ եւ ապագայ ազգային գրականութեան պայծառատութիւնը. արդի հայերէնին իւր ազատ եւ արձակ գործածութեան իրաւունքը տալով՝ յառաջդիմել լեզուն, ընդհանրացնել մատենագրութիւնը. որուն հետ էապէս եւ ի նեղբուստ կից է մեր ինքնին ատենն դատարանի ալ մշակութիւնն ու յառաջդիմութիւնը. եւ մեզի այս ճամբով կը յուսանք դատարանը ծաղկած տեսնել մեր մէջը եւ անտարատութիւնն ապահովուած. այն դատարանը, այն դեղեցիկ օրթոգոն զօդը՝ որ վճիռ պատճառել հնարեան մը հետ միակ կապողն է:

Եթէ իրն այս տեսութեամբ ըմբռնուած եւ բնդունուած ըլլայ, կարծենք թէ տարաձայնութիւնը զուտ տեսական խնդիր կը մնայ, որն որ վերջապէս պարզ համակրութեան կամ հակակրութեան արդիւնք համարելու ենք, կամ ճաշակաց եւ ախորժակաց տարբերութիւն, որուն գէմ ոչ ոք իշխանութիւն ունի բողոքելու, որուն վրայ ոչ ոք յանձն կ'առնու դատաւոր ըլլալ կամ իրաւարար: Աւով ի տեսականն ներհակաւ կողմերը՝ ի գործնականն եկած միաբանած

առեն՝ մինչ մեր ընթացքին երկու շաւիղ բաժնուե-
լովը անորոշութեան եւ տարտամութեան մէջ մնալու
տեղ՝ երկու այլեւայլ ճամբով մէկ որոշեալ վախճանի
մը կը հասնինք յաջողութեամբ։

17.

Ա.յսպիսի հաստատուն տեսութիւններ՝ որոնցմէ
անբաւժին է աղգային յառաջադիմութեան դաղա-
փարը, լեզուին էութիւնն ու բնութիւնը ծանօթացը-
նելու դիտումբ, եւայլն. առաջնորդ եղան մեզի արդի
հայերէն լեզուին օրինացը գումարութիւնն ընծայե-
ցընելու, որն որ Փիլոպապեանոսթիւնի անուամբ տարու-
թիւն է կոչել։

Քերականութիւնը նոր դարագլուխ կը կացու-
ցանէ անշնորհակ մնացած լեզուի մը, կամ՝ աւելի ճշդիւ՝
դարագլուխ կը բանայ լեզուին պատմութեանը մէջ։
Արդի հայերէն լեզուին այս դարագլուխը ծին դարուս
մէջտեղն եղած է[1]. ուր որ իբր թէ մէկ տղմամբ սկսաւ

---

1. Աչխարհաբար հայերէնի երկու տեսակ քերականու-
թիւն՝ արդէն անցեալ դարուն սկիզբները հրատարակուած են.
սակայն կրնայ ըսուիլ՝ աւելի ազգային մատենադարանին պէս-
պիսութիւնն մ՚աւելցնելու համար՝ քան գործնական արդիւնք
մը յառաջ բերելու, այնպիսի ժամանակ մը՝ ուր ոչ ազգն իւր
նոր լեզուին հետամուտ էր, եւ ոչ մատենագրութիւնն աշ-
խարհաբարով կը գործէր։ Ա.ռաջին անգամ 6. Սբրէօսեր,
որ Ամստերտամի Պարսկահայոց գաղթականներուն խօսած լե-
զուն կը լսէր, նոյն արեւելեան գաւառականին համաձայն քե-
րականութիւնը, կամ՝ ինչպէս ինքը կ՚անուանէ՝ "Հայոց քաղա-
քական լեզուին համաձայն տեսութիւնը", չինած է լատինե-
րէն վարպապետութեամբ՝ իբրեւ յաւելուած բուն գրաբար
հայերէն քերականութեան. (Synopsis linguae civilis Arme-
norum. տպ. 1711. երես 303.) տես վերը՝ երես 193, ծան. 38։
Անկէ քիչ ետքը՝ իւր ընդարձակ հետաւոտութիւններովը
"Մեր երկնաւոր նախահայրը Մխիթար Աբբահայր՝ հարկաւոր
եւ օգտակար ճանչցեր է աշխարհաբառ (ի գաւառական) լե-
զուի քերականութիւն մը չինել՝ չափաւոր ընդարձակութեամբ
1726ին, որ ձեռագիր պահուած է իր գրուածքներուն մէջ. եւ
ինքը 1727ին անոր համաձայն տպած է՝ տառերէն բացա-

հատարակաց մտադրութիւնն աշխարհաբարի կանոնաւորման վրայ դառնալ. որն որ իբրեւ ելեկտրական կայծով յանկարծական արթննալ մըն էր, երբ շատ մտքեր մեկտեղ սթափած՝ միեւնոյն նոր խորհրդոյն վրայ միաբան կը դանուէին. եւ ատեպ ատեպ լսուած առաջարկութիւններէն զատ՝ նաեւ հրապարակական գրուածոց մէջ հոս հոն ակնարկութիւններ կը նշմարուէին[2]: Սակայն այն ամէն բաղձանքներն ու մտածումներըը դանազան կասեցուցիչ խորհրդածութիւններէ եւ ակնածութիւններէ անբաժին էին. որոնք իրին նորութեանը հետ միացած՝ չէին համարձակեցներ առաջին յանդուգն քայլն առնելու: Ցայտնի է թէ քանի որ մէկ կողմանէ սոյն առաջարկութեան խորհուրդը կը յառաջանար, այնչափ աւելի զարհուրանք մը պիտ'որ պատէր միւս կողմանէ մեր գրականութեան պահպանողական մասը. եւ արդէն առաջին վայրկենէն շատ ձեռքեր կապեց այդ մեր գրականութեան ճիւաղը: Ցայտնի է դարձեալ՝ թէ մեծ արգելք մ'ալ կրնար հանել ընտրութիւնն որ պիտի ըլլար այս կամ այն գաւառականին, որուն վրայ կարծիքները կրնային բաժնուիլ, եւ մանաւանդ այն խնդիրը՝ թէ ինչ հիման վրայ կանգնելու էր այդ շէնքը, ինչ ձեւ կամ ուղղութիւն տալու էր այս նոր լեզուին: Ցայտնի է վերջապէս՝ որ բաւական մտածելու պարագայ մ'ալ էր թէ որպիսի հեղինակութեան պիտի կապուէր գործն ձեռնամուխ ըլլողին պատասխանատուութիւնը: Անոնք այնպիսի ծանր խորհրդա-

---

տրութեամբ, որ հիմա խիստ քիչ կը գտնուի:» Բալմվէկ, 1843, թիւ 7. երես 109: Հիմայ այդ երկու երկասիրութիւններն ալ հայերէն գրականութեան մէջ, ինչպես սովորութիւն է ըսել, միայն պատմական արժէք ունին: — Նաեւ այս գործուն մէջ ե· Իրիկիս ամերիկացի քարոզչին իւր ազգայնոցը համար Ագրի հայերէնի ուղ մասանց-բանի վրայ համառօտ քերականութիւն մը հրատարակած է՝ անգլիերէն լեզուաւ. (A Grammar of the modern Armenian language, as spoken in Constantinople and Asia minor; by Elias Riggs.) տպ. ի Ս·Պօլիս. 1847:

2. Ցեւ մանաւանդ Բալմվէկ, 1843, թիւ 5. երես 80:

ծուխեան կէտեր էին՝ որոնց վրայէն շատ թեթեւ անցնիլ չէր բլլար: Բայց այս երկու վերջին նկատմունքները խնդիրն անոնց կը դժուարցնէին մանաւանդ՝ որոնք լեզուի մ՚առաջին անգամ քերականութիւնը յօրինելու գաղափարին հետ օրէնադրութեան գաղափարը կից եւ անանջատ կ՚ըմբռնէին. սակայն ո՛չ հասարակութեան բաղձանքը, որչափ գիտենք, եւ ո՛չ իրին բնութիւնն ասիկա մեզմէ կը պահանջէր: Նաեւ անգիր լեզուներն իրենց քերականութիւնն ունին: Քերականութիւնը թէեւ իրօք օրինաց մատեան մ՚բլլայ, քերականութեան հեղինակն այն օրինաց ալ հեղինակը չէ. իր պաշտօնն է դիտել քննել այն օրէնքներն որ բնութիւնը իւրովի կազմեր է, ժողովել քովէ քով բերել, համեմատել, ընդհանուրն ու մասնաւորը զատել, բացատրութիւնը որոշել, եւայլն, եւ այլն. ճշդիւ այնպէս՝ ինչպէս բնական գիտութեանց որեւէ ճիւղին զբաղող մատենագիր մը ուրիշ պաշտօն կամ պարտաւորութիւն չի ճանչնար իր վրայ՝ եթէ ոչ բնութեան երեւոյթներուն եւ անոնց օրինացը դումարութիւնն ընդայեցընել պարզապէս. եւ որչափ հաւատարիմ է այս մասին՝ այնչափ ի մեծուստ եւ ապահով ճամբով հասած է վախճանին, եւ նոյնչափ վստահ է իր պաշտօնն անվրէպ կատարած բլլալուն: Լեզուներն ալ բնութեան հորիզոնին վրայ բնական երեւոյթներ են. եթէ քերական մ՚այս տեսութեան մէջ սխալած է, հարկ է ըսել թէ իր պաշտօնը չէ ճանչցած: Դարձեալ եւ ոչ ընտրութեամբ գաւառականին վրայ տատամսելու բան կը մնայ հոն՝ ուր արդէն չորս գլխաւոր գաւառականներուն մէջէն մէկը քուէներն իր կողմն ունէր: Երկրորդ գաւառականը գրաւորապէս գործածող բազմութեան թուոյ առաւելութիւնը, հասարակաց ըմբռնումն ու համարումը, եւ մանաւանդ մատենագրական նախագրութեան իրաւունքն որ ի սկզբանէ ժառանգած էր, եւ ուրիշ պատճառներ որ յառաջ յիշեցինք, կանխած՝ դատն այս գաւառականին կողմը վաստկած էին: Բայց ասկէ բաւական ընդհանուր եղած գաւառականի մը քերա-

կանուխեան փորձը՝ նահու իբր մանուկան բան եւ ազ
թէ ազգին ընդհանրութեանը վրայ իշխող հեգնաա-
կութիւնն մտածուելով՝ կրնար ինք իր սեպհականն առն-
մանին մէջ իբրեւ լացացող եւ վախճանին հասնիմաս
գործ մը՝ ամէն մեղադրութենէ ազատ ծնել[3]։

Ա յսպիսի ապահով սկզբանց վրայ հիմնեալ, այսինքն մենք մեր վրայ՝ ըստ ածնեալքէն աւելի պար-տականութիւն կամ հեղինակութիւն չճանչնալով, այս նկատմամբ խորշելու կամ ետ քաշուելու բան առնչե-նիս չէինք տեսներ. եւ արդէն նոյն ժամանակներըը (1846—1849) սկիզբն եղած էր մեր կողմանէ արդի լեզուի քերականութեան. իսկզբան անդ Փոքր ֆեք-կանաչինան անուամբ եւ համատօտ ձեւի մէջ, առանց բանասիրական քննութեանց եւ համեմատութեանց։ Նոյն ժամանակներուն պարագաներն անկէ աւելի բան կ՚երեւար իբր չէին պահանջեր, ինչպէս եւ ոչ ալ հրատարակութիւնն ստիպողական կը տեսնուէր։

Անկէ քանի մը տարի ետքն էր որ բանասէր մը՝ Ազդի հայ լեզուի մեղադրութիւն մը հրատարակե-լու գաղափարն ունեցաւ ի պատասխանդնուպոլիս[4]։

---

3. Որ ժամանակներս արեւելեան գաւառականին հա-մար ալ առաջարկութիւններ եղած են այն բարբառը մատ-նատար լեզուով մշակելու, գործացընելու, եւ քանի մը կերպ փորձ փորձուած է նոյնը իբրեւ նոր ազգի նոր գրաբար լեզու ստեղծելու համար։ (Տես Մասիաց ազաւնի, 1856, թիւ Բ։) Վատահ ենք որ այն եռանդն ու աշխատութիւնը ի գաւառա-կանին ընթացքին ոչ՝ եղծուաւ է եւ ոչ արգելք. մանաւանդ թէ կ՚ենթադրենք որ իւրաքանչիւրն իւր բաժինը կատարելա-գործելով՝ կրնայ վերջապէս գանազան միջոցներու ձեռքը ձկ ամբողջական վախճանի մը հասնուիլ կամ թերեւս լեզուի միութեան ալ։ — Նա եւ ոչ հին եւ նոր օտար ազգաց մէջ անկուր բան է՝ ձկէն աւելի գրաբար կենդանի լեզու. եւ դեռ այսօր Պապնիացւոց վրայ գեղեցիկ լեզուն երբեք սեռակ գաւառականն ունի մատենագրութեան. գաւաթիլեան, կալիեան եւ գաթիալեան-վալենսիական. ընդհակառակն միշտ գլխաւորութիւնն առաջինին ձեռքով, որ բուն ազնիւն է եւ ազգին ընդհանուր գրաբարը ճանչցուած։

4. "Ազդակ օսմուիւն արդի հայերէն լեզուին, յօրինուած ուսմնական խորհրդակցութեամբ.,, (տպ. ի Պոլիս, 1853։)

կամ մանաւանդ նոր օրէնսգրութիւն մը՝ քերականա-
կան, ուղղագրական եւ բառագիտական մասին. որուն
մէջ, ինչպէս օտարազգի հայագէտ մ'ըսած է[5], աւելի
ան դիտուած է աւանգել՝ ինչ որ (իւր ըմբռնումովը)
բլլալու էր նոր հայերէնը՝ քան թէ ինչ որ է իրօք։
Այս նորաձեւութեան գլխաւոր հարկեցուցիչ պատ-
ճառները գործքին յառաջաբանն առջեւնիս կը գնէր։
"Ցաս տաս-հինկ տարիէ ի վեր, կ'ըսէ, ուսմնական
անձէր՝ մանաւանդ ու պարբերական գրվածներով 'զանի
(նոր լեզուն) շատ շըտկէցին չըտկըտեցին. եւ ազգն իր
հին կորսուած լեզուին տեղ՝ ունէ այսօր, թէ ոչ կա-
տարեալ, գէթի բաւական գործածելի արդի լեզու մը
ազգային, 'զոր շատ մարդիկ իրարմէ քիչ տարբերու-
թիամբ կը գրէն, ու հասարակութիւնը քանի կ'եր-
թայ, վարժ եւ անուշ կերպով կը խօսէ։" Այս
մխիթարութիւնն ինք իրեն եւ մեզի տալէն ետքը կը
յաւելու. "Ա՛ս արդի լեզուն կը տեսնէնք որ, ամէն
տեղ, օրէ օր փոփոխութիւններ կրելու վրայ է. եւ
ա՛ս երկու պատճառով. մէյ մ'որ՝ կատարելութիւն
ըստացած լեզու մը չ' է. երկրորդ որ՝ ուղղախօսու-
թիւն ու բառգոյց չ'ունէ. (քերականութիւն եւ բա-
ռարան։) Ասոր համար ամէն մարդ ուզած կերպովը
կանոն եւ ուղղագրութիւն կը սեփհականէ իրեն։ Ա՛ս
ետքի պատճառը՝ անանկ անպատեհութիւն մըն է, որ
կրնայ լեզուն շատ դժար ու անկանոն ընել առեղով.
վասն զի ժամանակը հաստատութիւն կուտայ սովո-
թիան հնարած կերպ կերպ այլընդակ կիրառութիւն-
ներուն։ Դարձեալ ա՛ս անպատեհութիւնը՝ նոյն լե-
զուով գրօղներուն մեծ դժարութիւն կը հանէ. վասն
զի իւրաքանչիւր ոք չէ գիտնայ որ կանոնին հետեւիլ։
Արդ՝ ա՛ս արդի լեզուն կանոնաւորելու եւ միանգամայն
կատարելութեան շաւղին մէջ քայլ մ'առաջ մղելու
մտքով է, այսինքն, անոր աւելի պարզութիւն, շշուռ-
թիւն, անուշութիւն, ուղղագրութիւնը դիւրութիւն,

---

5. Ռիւկկ ամերիկացին իւր քերականութեանն երկրորդ տպագրութեան (1856) յառաջաբանին մէջ։

ու բառերուն համաձայնութիւն տալու մտքով է, որ ձեռք զարկինք՝ ուսումնական անձերու խորհրդակցութիւնով, ուղղախօսութիւն մը յօրինելու նոյն լեզուին։ Ա յսպիսի սկզբանց վրայ հաստատուած ձեռնարկութիւն մը՝ թէպէտ "ուսումնական խորհրդակցութիւնով" յօրինուած, թէպէտ իւր բարի նպատակը գրքին անունէն սկսեալ, եւ գործնական կանոնը՝ իւր նորանուն այբուբենէն սկսեալ բացայայտ քարոզած, հասարակաց ակնկալութիւնէն դուրս ըլլալով՝ զարմանք չէ եթէ չկրցաւ մեծ ընդունելութիւն գտնել եւ շուտով խափանուեցաւ։

Բայց դեռ կը շարունակուէին հրապարակական թերթերուն առաջարկութիւնները, եւ լեզուին ներքին եւ արտաքին վիճակին վրայ գրուած խնդիրներն ու խորհրդածութիւններուն ետքը կ'աւելցուէր գործնականապէս՝ թէ "Ա մ ժամանակ է որ աշխարհաբարը քերականութիւն ունենայ։" Երբ որ այսպէս մեր գիտնոց մէջ հետազօտութեան նիւթ եղած էր այս լեզուն, եւ մանաւանդ անոր էութիւնն ու բնութիւնը եւ ծագմանը վրայ կարծիքներն իրարմէ բաժնուած կը տեսնուէին, երբ նաեւ դժուարաւ ընդունելու տեսութիւններ իբրեւ հաստատ եւ ապացուցեալ սկզբունք կը սկսէին արժել. մենք հասարակաց հարցմանցն ու հետաքրքրութեանը պատասխան մը տուած կ'ըլլանք կարծեցինք՝ ի սկզբան աստ չէ թէ համառօտ՝ այլ քննական քերականութիւն մը. — թէեւ ասով՝ գիտենք որ մեր վախճանին միայն բաւ մասին հասած ենք, մնածելով որ առաջին անգամ փորձուած բանի մը մէջ հարկաւ շատ բան պակաս մնացած է[6]։ "քննական" անուան տակ՝ քերա-

---

6. Գործոյս քննական մասանցն ընթացքին մէջն էր՝ որ ձեռնարկս հասաւ Ա. Տ. Քիրեճճեան Պատուելւոյն "Հայերէն քերականութիւնն աշխարհաբար լեզուի նախակրթական դպրոցաց համար.," (տպ. ի Կ. Պոլիս, 1864։)

"Այս երկաբութեանս մէջ, կ'ըսէ յառաջաբանը, ոչ այնչափ փափաք ունեցանք նոր հեղինակութիւն մ'ընել, որչափ որ կանացինք մեր Գրաբար քերականութիւններէն Աշխարհաբար Հայերէն լեզուի քերականութիւն մ'իջոյս ընծայել,

կանուխ ինչպես մը կը պահանջուէր գուշակ որ տեղ տեղ ասելի որոշ եւ հաստատ վճիռ տար. երկու կամ երկար գործածական կերպերէն՝ միայն մէկն ընդունելի ցուցընէր. վերջ ի վերջոյ ու սխալներու յանդիմանութեան՝ քիչ մ՚ասելի ընդարձակիլը սահմանը. գրաբարի նմանութեանց եւ փոխառութեանց չափն ու սահմանն որոշէր, եւայլն։ Այս, քննական բաներն բոլոր իրիք խոստացողական է, եւ նոյն կարգի որոշմանքներու. խոստումն ալ լուսեղէնայն կը պարունակէ. բայց մենք զմեզ այդ պարտքերէն անով մանաւանդ անօրինուած

այսպէս երկու երեւելի քերդողներուն գործերն միտ աչքերնուս առջին պահելնիք — Խոզրատունի եւ Գրաբաշխեան Գաւառելիներուն. եւ անոնց առաջնորդութենովը Հայկաբանութեան կանոններուն ուշ ունել կանացնիք, որչափ որ կեներբը Աչխարհաբար արդի լեզուին»։ Այս նոր ձեռնարկութեան մէջ աշխարհաբարի դարմին պաշտպանութեանը համար գործածուած քանի մը խօսքերը՝ բաւական են լեզուին ալ առած նոր ընթացքը ցուցընելու։ "Ես չեմ կարծեր թէ ալ երկար փաստաբանութեան կարօտ է ապացուցանելու, թէ Գրաբար Հայերէն քերականութիւնն Աչխարհաբար լեզուն չօգտցներ ուղիղ խօսիլ եւ ուղիղ գրել. որ ասիկա չէթէ ենթադրութիւն մ՚է, այլ փորձով անտնուած իրողութիւն մ՚ամենուս աչքին առջեւ։ . . Բայց ամենք երկիւղ մ՚ունեցած են թէ երբոր Աչխարհաբար լեզուի քերականութիւն մանէ գպրոցներու մէջ՝ Գրաբարն բարձի թողի պիտ՚ ըլլայ. ասոր պատասխան սա կ՚ըսենք, որ եթէ կկարծուի թէ այս գործս թեամբ ազգին ամէն անհատներն արթուն եւ եզ՝ վերջապէս Գրաբար լեզուն պիտ՚ ուսնին եւ հասարակօրէն զայն գործածեն, այդ անկարելի լինելոյն ոչըն կատարելոյն. եւ յայտնի է թէ ուսումնականութեան ուղղակ ունեցողներն պիտ՚ ուսնին, հայկաբանութեան հմուտ կամ լաւ հայկաբան ըլլալու համար։ Եւ թեեր միայն ուսումնականներն պիտ՚ ուսնին, անոնք թէ Աչխարհաբար քերականութիւնն ուսած ըլլան կամ չըլլան, իրենց մէջն եւ անդրը պիտ՚ սոսկալ զիրենք բան Հայկաբանութիւնն ուսնելու. ուրեմն այդ երկիւղն անհիմն է։,, Գործեալ մայրական դաստիարակութեան կողմանէ եղած մանաւոր մոտազրութիւնը. "Իսկական սէրն Ներահայասիներուն կազմուածքը ըներբ այնպիսի ծանր եւ ցամաք աշխատութեան, եւ ազգիս մէջ ալ ուսումնասիրութիւն չմրտնէ պիտի, մինչեւ որ մայրերն ուսումնական չըլլան, որպէս զի անոնց զաւակաց կազմութեանը մէջ ուսումնասիրութիւն տարբրանայ, եւ շատ կանուխ ուսման յարգն ու կարեւորութիւնն ճանչնան։,,

համարեցանք, որ չենք երբեք դիտեր բարձրագոյն ա-
ստեճան մը կանգնած բլլալ եւ ոչ՝ քննականը վճռա-
կանի տեղ արժեցընել. այլ գոհ կ'բլլանք ազգային
աւանդի մը պարզապէս աւանդապահ մնալով, այսինքն
որ մեզի ի բերանոյ աւանդուած լեզուն իւր նորո-
գեալ ձեւին մէջ գրով ու կարգով աւանդենք՝ հան-
գերձ կարեւոր հնագիտական ծանօթութիւններով։
Ասով գուցէ ըստ բաւականի գոհ ըլլանք
անոնց ալ տեսութիւնը՝ որոնց դէռ տարաժամ կ'ե-
բեայ արդի լեզուի քերականութիւն, եւ որոնք լոկ
փիլիսոփայօրէն քննադատելով՝ կը համարին թէ լե-
զուն իւր կազմութեան ընթացքին կամ խմորմանը
կէսին կեցընելու ատենը չէր. թողուենք, որ
ինք զինքը հասցընէ, եւ այն ժամանակին որոշ կանոն-
ները կրնանք մեր կողմանէ ալ գտնել հաստատել. —
որովհետեւ կ'ենթադրենք թէ մեր ըրածն ասոր աւե-
լի համեմատ է քան հակառակի։

Եւ աս է դարձեալ պատճառը՝ թէ ինչու շատ
բանի մէջ նորութիւն կամ նորոգութիւն մ'ընելու
ձեռք չենք զարներ, ինչպես գուցէ կը սպասուէր.
զոր օրինակ գրաբար ձեւեր, հին դամակօրէնէ փոխա-
առութիւններ, նոր գաւառականներու բաղադրու-
թիւններ, եւայլն։ Գոհ կ'բլլանք մենք այդ հին եւ նոր
գանձարաններուն խորշերը միայն պարզել բանալ եւ
ցուցընել, գիտնալով որ անոնց գործածութիւնէն
մինչեւ զեղծումը քայլ մը բաւական է, այսինքն լե-
զուն ապրուայցընելու կամ ճոխացընելու անուամբ ըլ-
լալու նորոգութենէ մը մինչեւ իմաստակութեան
սահմանն անցնիլը[7]. — եւ կը բաղձանք որ շատ նորո-
գիչներ ալ ասոր համոզուած բլլան։

Ա.յսպէս այս քերականութիւնն իւր գլխաւոր

---

7. Գրեթէ նոյն մտօք ուրիշ մ'ալ ըսած է. "Պղտոր
ջրի մը պէս կըտեսնենք դէռ մեր այս աշխարհաբառը. խոշոր
աղտերը ջրէն հանելէն ետեւ՝ կերեւնայ թէ քիչ մը ատեն
ձգելու ենք որ մանր ու բարակ դիրտը տակը նստի, յատակուի,
պարզուի, ու ախորժելի լեզու մը ըլլայ։" Մասիաց աղաւնի.
1856, թիւ Բ։

նպատակին ծառայելու առեն՝ անդրադարձ ցանկալի նորոգութիւնն զանազան ուղղութիւնեանց ըստ կարի մեջտեղը կը ձգայ, ամենուն հաւասարապէս օգտակար գործիք մ՚ըլլալու համար։ Ասով՝ յառաջ յիշուած (երես 258) երեք ճամբաներուն ալ գետինը հարթած կ՚ըլլայ՝ լեզուի կատարելագործութեան մէջ իրարու ընթացակից ըլլալու։ Տարակոյս չունինք որ այլեւայլ տեսութիւնեանց գործնական ջանքին միացեալ զօրութիւնովը գեռ անկատար լեզուն կատարելութեան պիտի հասնի, եւ ժամանակին անլռացեալը պիտի ամբողջի մը հասցընէ՝ զոր որ մենք հիմայ հազիւ ընդ աղօտ կրնանք նշմարել։ Այսու ամենայնիւ իւրաքանչիւր կողմնակցութեանց եթէ գուցէ քաջ մասին հաւանութիւնը կրնանք յուսալ, անտարակոյս ենք նաեւ ատենց անաչառ դատողութեանցը հետ միանգամայն սուր դիտողութիւններն ալ լսելու. մանաւանդ թէ մենք այս պաշտօնը կատարելու առեն կը տեսնենք որ ասով ըստ ոմանց հարկաւորը ըստ այլոց օգտակար, բայց ըստ այլոց դարձեալ վնասակար ծառայութիւն մ՚ըրած ենք։ Այսպէս՝ ոչ միայն տարբեր, այլ ներհակ կարծեաց եւ զգածմանց առարկայ է այս գործ զլռեցընող նիւթը։ Մեկին՝ կը կարծենք թէ մեկու մ՚ալ անհրաժեշտ չենք ըլլար, երբ պահանջենք որ, — որովհետեւ գրելու հարկն այս օրս ըստ բաւականի ընդհանուր եղած է, կամ առնուին կը յուսացուի որ ըլլայ, — լեզուին օրէնքներէն ծանօթանան, անհայագէտ հայագէտ ըլլայ, եւ հայախօսը միանգամայն ուղղախօս. կանոնն ըլլայ տիրող, եւ անտերունչութեան վիճակի մը մէջ աղաւաղութիւնները չգօրանան օրէ օր։ — Այս կերպով հաւասարակութեան բաղձանացը ձեմն երած ըլլալով՝ յուսանք որ սխալած չըլլանք։

Ի՞նչ էր արդեօք նպատակնիս՝ ընդարձակ կեանքս խաչաւորել մի բանալով ջերմականութեան սեմքին։

Բազմապատիկ խնդիրներուն որ արդի հայերէնին վերայօք կը յուզին այլեւայլ նկատմամբ, ոչ թէ վերջ առալ էր մտքերնիս, այլ մանաւանդ նիւթ մատակարարել. միայն չանալով խնդիրն ըստ կարի ուղիղ ոտքի վերայ կեցընել, շշմարիտ տեսութեան կէտը նշանաւկել, ժամանակի անցմամբ եւ տարակոյսներու մթնալը թեթեւցած "ներկան իւր անցածովը լուսաւորել,, զգուշանալով եւ զգուշացընելով այնպիսի զգածմունքներէ՝ որոնց բնութիւնն է մեր տեսութեանցը հետ մեր ընթացքն ալ միակողմանի ընել, որոնց առատութիւնը հաւասարակօրէն կը անօրինէ բնականն ու իրաւացին ճանչնալէն, եղածը կը չանայ մոռցընել կամ չեղած երեւցընել, եւայլն։

Շատ ժամանակէ ի վեր պէսպէս եւ ներհակ ըմբռնմանց ու կարծեաց կամ մանաւանդ ենթադրութեանց ականատես եւ ականջալուր գտնուած՝ կը տեսնէինք որ այլեւայլ կողմանց տարբերութեան կրնաճիւռը միայն պատմութիւնը կրնայ լուծել, եւ մանաւանդ քննադատ կամ պատճառախնդիր պատմութիւնը. որ դէռ ոչ գրաքարի եւ ոչ աշխարհաբարի մեթէնցուած է ըստ օրինի։ Այդ լեզուական պատմութեան շղթային իւրաքանչիւր օղակը զատ զատ դիտել՝ առանց կապակցութիւնը փնտռելու. լեզուին կենդանի ամէն մէկ երեւոյթին անտարբերութեամբ կենալ նայիլ, կամ մէյմէկ պատահմունքի կապել անցնիլ, — ասոնք եղած են մեր բանասիրութեան անփութութիւնները մէկ կողմէն, եւ միւս կողմէն պէսպէս դրութեանց եւ ենթադրութեանց հիմունքը, որոնցմով կ'անարգուէր աշխարհաբարը, կը զրպարտուէր գրաբարը, եւ հաւասարակշռութիւնն որ իւր լեզուին աւելի ինչ չըլլալը դիտէր քան ինչ ըլլալը, ստիպուած էր հանապազորդ վարանմանցը մէջ միշտ հարցընելու՝ թէ

ՙրն է ուրեմն քուն լեզուս։ Անխմանալի էին մեզի երբեմն այն պատճառաբանութիւնները որով երբեմն հայերէն լեզուից կերպով կերպով յատկութիւններ կը առուէին, ըզրկանք կ՚ենթադրէինք թէ ոչ ոք կը պարտաւորի ընդունիլ առանց քննութեան նեղքեւ ձգելու, եւ զրկանք փորձեցինք հոս խնդրոյ նիւթ ընել։ Ըր յատկայինք որ իրաց միայն նեղքին հանգամանքին ու քննութեանը մէջ կարելի լուսոյ խնդրոյն լուծումը գտանել ապահովութեամբ. (երես 28։) Զորօրինակ, ուզեցինք տեսանել թէ արդիսի պատահարաց դրծ է՝ վերջին դարերուս մէջ հայ ազգին իւր հին լեզուն թողուցած մնացած լլլալը. կամ թէ կարծուածին չափ նուր է արդի լեզուն. մեզի կ՚երեւար որ առաջ շատ աւելի խորունկ լլլան հիմունքը հայատառնեցյց հնութեան մէջ. — եւ պատմութիւնն անոր հնագոյն գոյութիւնն ակներեւ ցուցուց։ Թէ արդեօք կրնայ նոր լեզու մը կազմիլ ու կերպանալ՝ հոգեբանական օրինաց հակառակ. մեզի անլուծանելի խնդիր մը կը մնար՝ հայոց խօսուածքին մարդկային մտքէն ապրատամբ ուղղութիւն մ՚առած լլլալը. — եւ ընդհանուր լեզուաց փիլիսոփայութիւնն արդարացուց աշխարհաբարին էութիւնը։ Ուզեցինք տեսանել թէ աշխարհաբարը գրաբարին դիմաց ինչ դիրք ունեցած է ամէն առեն. թէ ըսուածին չափ խիղճ է կամ օտար. ունի՞ թէ չունի օրէնք եւ կանոն, թէ՝ աղաւաղութեանց շեղումոյտ մըն է վրայէ վրայ, մինչեւ լեզուի անուան անարժան ընենք՝ այդ մինչեւ իւր գոյութեանը մէջ թշնամանուած հայերէնը. մեզի կ՚երեւար որ սեւեռական աղգային օրինաքը ձեւացած լլլայ՝ որոշ կարգաւ, ժամանակագրական խաղացքով. — եւ գրաբար յիշատակարաններն զինդիրը մեր կողմը որոշեցին։ Իսկ գրաբարը դառնք շատ աւելի կանուխ մնացած. որուն՝ գրերու լրութիւնը վկայ կ՚ելլէր։ Անցանք երկու լեզուաց ալ առպարէզներէն, քայլ առ քայլ հետեւելով առանց ժամանակագրական ընթացքին. տեսանք թէ որ ճամբաներէ անցած՝ ինչպէս աստիճանաբար կերպացած է նորը հինէն։ Աճէն խնդրէ գուբս էր հայերէնները

երկուութիւնը, եւ թէ Հայ ազգն իրօք երկու իրարմէ էապէս տարբեր լեզու ունի. քննութեանց ընթացքին մէջ երրորդ մ'ալ կամ միջին մ'ալ դէմերնիս ելլաւ, նախնեաց ոամկօրէնը, (որոնց երկու հիներն առանձին կերպով առիթ կ'ունենանք գործոյս ընթացքին մէջ նորագունին հետ բաղդատութեան բերելու) Նոր լեզուն իւր անկերպարան վիճակին մէջ տկար ու խախուտ քայլերուն առեն առեն հրապարակ ելած ժամանակն ալ, որչափ որ հարկ էր միշտ իբրեւ խոտան, միշտ իբրեւ անչափահաս, միշտ իբրեւ անբաւական նկատուած ըլլալ, այսու ամենայնիւ առոր եւ օտար նոր լեզուաց իրենց մարցը հետ ունեցած պատմական յարաբերութեանցը ճիշդ ու զարմանալի նոյնութիւնն ըսել տուաւ՝ թէ հարկաւ պիտի ծագէր օր մ'ալ՝ որ այն տխեղծ մանուկը չափահաս ըլլար եւ ինքնագլուխ համարուէր։ Դպրոց, գործառնութիւնք, հրատարակութիւնք՝ ստիպեցին զնոր աշխարհքը նախ աշխարհաբարն ընդունելու, եւ յետոյ մշակելու. ասիկայ այնպիսի անեւրկբայելի եւ բնական հետեւութիւն մըն էր՝ որ ինչպէս մենք հիմայ եղածէն կը դիտենք, նոյնպէս կրնային մեր նախնիքն ալ ըլլալիքն իրին բնութենէն գուշակել։

Այս ամենայն զննդիրն ըստ մասին պարզելու կը ծառայէ, եւ ըստ մասին նորառոր քննութեանց եւ հետազօտութեանց հիւմ կը հայթայթէ. — եւ այս կրկին նպատակն եղած է մեր դիտումը։

Ուստի ոչ մեր եւ ոչ բազմութեան բաղձանացը կամ զգածմանցը յարմարիլն էր, այլ ժամանակին պահանջումը՝ որ յորդորեց զմեզ յանձն առնուլ՝ նոր աշխարհի համար նոր լեզուի գործածութեանը քանի մը խօսք ի նպաստ խօսելու։ Վտահ ենք որ յայսմ մասին մեր դիտաւորութիւնը թարգմանի կարօտու թիւն չ'ունենար. որ եթէ ոմանց թերեւս սիրելի է Նորը վասնզի նոր է, մեզի Նորն ընդունելի է՝ վասնզի պատշաճ է։ (Կ'ենթադրենք թէ չենք խօսիր այնպիսեաց հետ՝ որոնց Նորնատելի է վասնզի նոր է, որոնց մինչեւ նաեւ Պատշաճագոյնն ատելի է՝ վասնզի նոր է։)

Ա.Ա. հրաժարելով որեւիցէ անձնական յօժարութենէ հիմն կ՚առնունք մեզի՝ ըստ "Ամենայն ի ժամանակի իւրում՝ բարի,,։ — Իսկ գրաբարը։

Մենք գրաբարի ամբողջութեանն ու անարատութեանը խնայելու համար բաղձացինք աշխարհաբարէն անջատել. վախցանք այն փափուկ գեղեցկութիւնը միջոցը թողուլ, հարկաւոր համարելով աշխարհաբարը սեպհականել ժողովրդական մատենագրութեան։ Սակայն առանց գրաբարը ժողովրդեան սահմանէն հեռացընելու՝ պատուոյ յառաջնութեան հետ ժամանակի յետնութիւն տուինք անոր, յանձնելով որ սորվելու է՝ բայց աշխարհաբարէն եղբը. — ասավ ըստ գրաբարի եւ ըստ աշխարհաբարի շահը յառաջացուցած կ՚ըլլանք կարծեցինք, որպէսզի նոր ստացուածնիս վայելենք՝ առանց հին ժառանգութիւնը ձեռքէ հանելու։ Գրաբարի՝ ցուցցինք գործածութեանն ալ դիքն ու չափը, օրինաւոր պահանջում մ՚ընելով յանուն բանասիրութեան՝ որ գրաբարը գեղեցիկ դրուի, ան որ սակէ եառեւ մեր մատենագրութեան պարդարանքն է. այն գեղեցիկ լեզուաւ խօսելու է կը կարծենք՝ ուր միայն գեղեցկութիւն ի հանդիսի է. կամ ըստ այն բարձրագոյն լեզուն ծառայեցընելու է բարձրագոյն վսեմաճաններու։ Ասոր համար՝ որչափ ամէն հայագէտ համար բաղձալի կը համարինք գրաբար հասկընալը, նոյնչափ ալ կը տեսնուինք պահանջումնիս չափաւորել գրաբար գրելու նկատմամբ. այսինքն որ քիչերը գրեն, շատերը հասկընան։ Ա՛ս բանաձեւուս մէջ՝ այն անջատմանը գիծն ալ կը գտնեն՝ երկու հայերէն լեզուաց մէջ սահմանաց որոշուածը առաջարկողները։ — Այդ սահմանագլուխը, որուն որոշմանը վրայ մեր դժուարութեանց մէկ կնճիռն ալ մնացած կ՚երեւայ, այնչափ աւելի համարձակ կրնանք ցուցընել՝ որչափ վստահ ենք որ չէ թէ մեր կողմանէ մտածին կամ կամածին դրութիւն մը՝ այլ ժամանակիս պարագաները եւ ընդհանուր նոր աշխարհի կարգն այն գիծը ձգած են. այսպէս է նաեւ մեր մէջն ալ այսօրուան օրս ի գործ նահանջն, թէեւ գուցէ առանց անդրադարձ խորհրդա-

ծուխեան։ Վանզի երէ ամէն զօրութիւն պէտք է ներգործել՝ միչեւ ուր որ կրնայ, յայտնի է թէ մեր եւ ուրիշաի է հին լեզուի մը գործողութեան շրջանը. յայտնի է թէ պէտք է գործել հոն՝ ուր կրնայ գործել. այսինքն այն տեղն ուր իրրեւ հին կրնայ խորհիլ, իրրեւ հին կրնայ խօսիլ՝ առանց տեղէն խախտելու, առանց կերպարանաց այլայլութիւն ընդունելու, առանց ժամանակագրական բնոյթիւն կրելու։ — Այս սահմանին ծրագիրն՝ ինչպէս ըսինք, ինք իրմէ ձեւացած է։

Աւասիկ մեր արդի հայերէն լեզուին անցեալն ու ներկան, եւ, թէպէտ ընդ աղօտ՝ նաեւ ապագան՝ աչքերնուս առջեւը։ Աւասիկ հայերէնները երկուքեան մէջ՝ հնոյն եւ նորոյն յարաբերութիւնները։ — Քանի մը էական խորհրդածութիւններ նոր լեզուին դիրքն ու պաշտօնին ծանրութիւնը կշռելով՝ ազգային դպրոց մէջ նոր գլուխ մ՚ալ բանալու յորդորամիտ ըրին զմեզ, մանաւանդ թէ խնդիրներու սահմանն ընդարձակելու։ Եւ այդ պաշտօնին կարեւորութիւնն զմեզ կրնայ արդարացնել, երէ քնական աթոռոյ հեղինակն աւելի կարեւորութիւն մը տուած երեւանք մեր աշխարհաբարին, որուն տակաւ կողմն ալ միշտ եւ անխնայ չանացած ենք երեւցընել։ Պ՚արժէր դարձեալ իրրեւ պատմութեան առարկայ նկատել լեզուն, եւ ժամանակագրական հետազօտութեանց ներքին ընել իւր ներքին կազմութեան մասը. եւ այնպէս ընդհանուր ամբողջական գաղափարն առնելէն ետքը քերականական մանրաւորութեանց մէջ մտնել։ Ա՛ս էր միակ դիտումնիս՝ որ մեզի ցայսմայր կանգ առնել տուաւ քերականութեան մտքին առջեւ։

ՓԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Քերականութիւն. — Գիր. — Խօսք :

1. ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ *արուեստ* մըն է, որ կը սորվեցընէ լեզու մը 1. ուղիղ հասկընալ եւ 2. անսխալ խօսիլ կամ գրել : Ուստի

2. Հայերէն լեզուի քերականութիւնը կը սորվեցընէ, նախ հայերէն լեզուն ուղիղ հասկընալ, եւ երկրորդ անսխալ խօսիլ կամ գրել :

3. Հայերէն լեզուն մէկանց երկու տեսակ կը բաժնուի. 1. Հին հայերէն որ կ'ըսուի *գրաբար*, եւ հիմայ կը գրուի ու չի խօսուիր. — Մեռեալ լեզու : Եւ 2. Նոր հայերէն որ կը կոչուի *Աշխարհաբար* կամ *Արդի հայերէն*. եւ հիմայ կը գրուի ու կը խօսուի. — Կենդանի լեզու :

> Արդի լեզուն որ ասոնց մէջ չէր գրուեր, եւ կամ գրուածը շատ օտար բառերով խառն ազատաղ լեզու մըն էր, կ'ըսուէր նաեւ *բամպուկ* : Արդի լեզուն այլեւս գաւառաբերու համեմատ այլեւայլ տեսակ է. բայց մէջէն գրաւոր տեսակը, որուն մենք հոս կանոններըը կ'ուսանիդենք, ան է որ բանական ժամանակէ ի վեր ազդին գրաւոր լեզուն եղած է :
>
> Քերականութեանս մէջ *բամպուկ* կամ *աշխարհաբառ* կը կոչենք ան որ հիմայ գրաւոր եւ մաքուր լեզուի անուանուած բառ կամ ձեւացուածք է :

4. Ամէն լեզուի մէջ խօսքը բառէ կը շինուի. բառը՝ *վանկէ*, ու վանկը՝ գրէ : Ուրեմն խօսուած կամ գրուած խօսքին սկզբնական *արմատն* է *գիր* :

5. Հայերէն լեզուն երեսուն՝ուէմ գիր ունի. որ են՝ ա. բ. գ. դ. ե. զ. է. ը. թ. ժ. ի. լ. խ. ծ. կ. հ. ձ. ղ. ճ. մ. յ. ն. շ. ո. չ. պ. ջ. ռ. ս. վ. տ. ր. ց. ւ. փ. ք. օ. ֆ: — Ֆ գիրը միայն օտար* բառերու մէջ կը գործածենք:

* Քանի մը առանձնական բառեր ալ կը գործածուին ֆեով. ինչպես. Ֆոֆած. ՔԲէլ. Ֆլաւ. եւայլն:

6. Գիր երկու տեսակ է. 1. *Ձայնաւոր*, եւ 2. *Բաղաձայն*: — Ձայնաւոր գիրն ինք իրմէ ձայն կրնայ հանել, եւ ուէմ հատ է. ա. է. ը. ի. ո. ու. օ: Բաղաձայնն առանց ձայնաւոր գրի մ՚օգնականուէմեան ձայն չի տար. այսպէս են միւսացած ամէն գրերը. բ. գ. դ. եւայլն:

7. Ամէն ձայնաւոր գիր իւր քովի բաղաձայնները՝ մէկտեղ հնչուէմ մը կու տայ՝ որ վանկ կ՚ըսուի. զորօրինակ. այս. լափ. լոյն՝ մէյ մէկ վանկ են. ա-գահ. այս-լափ. եր-կաթ՝ երկ՚երկու վանկ: Ուստի բառի մը մէջ քանի ձայնաւոր որ գտնուի՝ նոյնչափ ալ վանկ ունի այն բառը:

Մէկավանկ կը կոչուի բառ մ՚որ միայն մէկ վանկ ունի, ինչպէս՝ յոյն. — Հազմավանկ ան որ աւելի կամ շատ վանկ ունի, ինչպէս՝ արդի. Խոխոջոտիճան:

8. Բայց երբեմն երկու ձայնաւոր մէկտեղ՝ մէկ վանկ կը կազմեն, ինչպէս եա: Այսպիսի վանկերն էդիթհաթհոն կը կոչուին. եւ են՝ ա-. է-. ի-. ո-. է: Այսպէս ո-նիմ բառը՝ թէպէտ երեք ձայնաւոր ունի, բայց երկու վանկ է. նոյնպէս յա-ի-փեան՝ հինգ ձայնաւոր ունի, բայց երեք վանկ է:

9. Ի գիրն ինք իրմէ վանկ չի ձեւացներ. այլ կամ նախընթաց ձայնաւորով մը երկբարբառ կը շինէ, եւ կամ իրմէ յառաջ բաղաձայն մը կ՚ունենայ, ինչպէս՝ պաբոյ. պրպռոց:

10. Մէկ կամ աւելի վանկ որ ինք իրմէ միտք մը

կամ նշանակութիւն մը կու տայ՝ բառ կ'ըսուի, ինչպէս՝ տղայ. կոչական. խմաստուն:

11. Շատ բառեր քովէ քով գալով՝ խօսք մը կը ձեւացընեն. ինչպէս. Աստուածմե վախցիր: Ծնողէդ պատուէ: Ընկերդ սիրէ: Անոր համար բառը Մասն-խօսի կը կոչուի, այսինքն խօսքի մաս:

Լեզու մը սորվելու համար հարկ է նախ բառերու շինուածքը կամ կազմութիւնը, եւ յետոյ այն բառերն ամբողջ խօսք կազմելը գիտնալ: Ուստի այս քերականութիւնս գլխաւորաբար երկու մաս բաժանելով՝ նախ բառի եւ երկրորդ խօսքի կազմութեան կանոնները կ'ընծայեցընենք: Երրորդ մաս մ'ալ՝ հայերէն լեզուին ու բառերուն այլեւայլ յատկութեանցը վրայ տեղեկութիւններ կ'աւանդէ:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՅ — ԿԱՄ ՄԱՍՆԱՅ-ԲԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

12. Խումբ կամ Մասն-բանի ուղիղ տեսակ է. չորսը փոփոխական եւ չորսն անփոփոխ:

Փոփոխականք.	Անփոփոխք.
1. Անուն.	5. Մակբայ.
2. Դերանուն.	6. Նախադրութիւն.
3. Բայ.	7. Շաղկապ.
4. Դերբայ.	8. Միջարկութիւն:

13. Փոփոխական մասանց-բանի փոփոխութիւնները երկու են. 1. Թիւ, ու 2. Հոլով կամ Խոնարհում:

14. Թիւն, որ համրանք ըսել է, կը ցուցընէ բանին մէկ կամ աւելի ըլլալը: Թիւն երկուք է. իգական, որ մէկ ըլլալը կը ցուցընէ, ու ցրնգական, որ աւելի ըլլալը կը ցուցընէ: Այսպէս, եզակի է՝ *գալ. պրպէ. գնա. գնաս. գնաս.* — յոգնակի է՝ *գալ-ինք. պրպէ. գնանք. գնաք. գնան:*

15. Հոլով կամ Խոնարհում կ'ըսուի բառի մը *գնալի գնալի* փոփոխութիւնները: — Անուանցն ու գերանուանցը կ'ըսուի Հոլով. իսկ բայերունը՝ Խոնարհում: Ինչպէս հայ անունը հոլովելով կ'ըլլայ հայի, հայով, եւայլն. գնանել բայը խոնարհելով կ'ըլլայ գնամ. գնաս, եւայլն:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Ա Ն Ո Ւ Ն

16. *Ալոռն՝* առաջին տեսակ բառն է, եւ կը ցուցնէ թէ բան մը ինչ է կամ ինչպէս է. զորօրինակ. *տաք. ձաա. — քաղէ. քաշէ*:

Անունն ունի, *ըսինք՝* 1. *Թիւ*, 2. *Հոլով* եւ 3. *Հոլովումն*, որ հիմայ պիտի տեսնենք:

ԳՕԳՈՒԱԾ Ա·

ԱՆՈՒԱՆ ԹԻՒԸ· ՀՈԼՈՎՆ ՈՒ ՀՈԼՈՎՄՈՒՆՔԸ

Թիւ: — Եղակի անուն մը յոքնակի ընելու կանոններն ասոնք են:

17. Ա· Միավանկ անուններըը նէ մնայնիկին առնելով յոքնակի կ'ըլլան. այսպէս՝ *եղակի ձաա. ֆայտ. Ջ. խօսք. յոքնակի՝ ձաա-նէր. ֆայտ-նէր. Ջ-նէր. խօսք-նէր*:

18· Բ· Բազմավանկ անուններըը նէ մնայնիկին առնելով յոքնակի կ'ըլլան. այսպէս՝ *եղ· պարտէզ. ընտանի. ֆերքէ· մարքսըէ. յոքն· պարտէզ-նէր. ընտանի-նէր. ֆերքէ-նէր. մարքսըէ-նէր*: Նոյնպէս նէր մնայնիկ կ'առնուն մէկուկէս վանկ* ունեցող անուններըը. *ինչպէս՝ ասկէ-նէր. ասոր-նէր. ֆլտախ-նէր. քլտոբ-նէր. սրսկ-նէր*:

* *Ես կամ ըսուբ կամ դարձ կ'ըսուի այն վանկին որ ամբ. բառը վանկին կէս երկայնութիւնը կամ աւելցութիւնն ունի. զորօրինակ՝ ասոր բառին մէջ՝ ասո ամբողջ վանկ է, իսկ ր (կամ ռ) կէս վանկ. ինչու որ ասոնց երկար է ու ր կարճ:*

‖ Աղջէն Դ· եւ Ե դաբէն կոր այս կերպ յոքնակի ալ, (հասանականաբար ընտանեկան լեզուի մէջ աւելի յաճախ·) — *վան-խոբ, վանքեր. խչ-խոբ, էշեր. — փասթէ-նէրս, փոքր քաղաքիկներ*: Մինչեն դաբերու (որ շատ անդամ բազմավանկներու վրայ ալ պարզապէս եր կը դնէին,) աւելի սովորական եղաւ· (ձի գաբէն ունինք հինէն եւ անդամանքն եւ զօրութիւնէն եւ գործէն·) մինչեւ որ վերջապէս բուն կանոնաւոր յոքնակին համաքաղաքաւ:

19· Գ· Անուան մը վերջին ան ձայն չ որ ըլլայ, չ դիրը յոքնակիի մէջ կը կոքսուի. այսպէս. *եզ· փոչ. ճամբայ. վբայ· յոք· պոչ-նէր. ճամբա-նէր. վբա-նէրը*:

Պայ գրաղ ալ պոչնէր· ճամբայնէս· վբայնէրը:

ՀՈԼՈՎ։ — *Ըսինք* (15) *թէ անունը խօսքի մէջ երբեմն տարբ, երբեմն տարբ-ս, երբեմն տարբ-ի ըսելով՝ փոփոխութիւններ կ'առնու, եւ թէ՝ այս փոփոխութիւնս Հոլով կը կոչուի։ Արդ՝*

20. *Հոլովները վեց հատ են.*

1. Ուղղական.
2. Հայցական.
3. Սեռական.
4. Տրական.
5. Բացառական.
6. Գործիական։

Ծօրօրինակ Ուղղական է երբ որ ըսեմ՝ Մարդ եկաւ. (առն. ապտմ կ'ելլէ.)
Հայցական՝ Մարդ տեսայ. (ապտմ կ'օգտէ-մ.)
Սեռական՝ Մարդս պատկեր. (ապտմ | ապտմ-ի | ին-կ'ելլէ.)
Տրական՝ Մարդս կը նմանի. (ապտմ պ'ենգիր.)
Բացառական՝ Մարդէ առի. (ապտմեն ալ-ար.)
Գործիական՝ Մարդով խաբեցի. (ապտմ ըլ-է-ալ-ար-ի։)

ՀՈԼՈՎՈՒԹ։ — 21. *Լեզուին քանի մը անուններուն եթէ գաւ գաւ միտ դնենք, կը գտնենք որ հոլովելու ատեն ամէն անուն միեւնոյն կերպով չի հոլովիր. ինչպէս տարբ՝ կ'ըլլայ տարբս-ս, իսկ ձայ՝ կ'ըլլայ ձայ-ի։ Ասկէ տեսակ տեսակ հոլովիլ կ'ելլէ. եւ այս տարբերութիւնս կամ այս կերպ կերպ հոլովիլը կը կոչուի Հոլովում։*

22. *Հոլովում չորս տեսակ է, որ եզակի սեռականէն կ'որոշուի կամ կը ճանչցուի։*

Ա. Հոլովմանը կ'ըլլայ	-ի.	ինչպէս ձայ-ի.
Բ. Հոլովմանը կ'ըլլայ	-ս.	ինչպէս տարբ-ս.
Գ. Հոլովմանը կ'ըլլայ	-ան.	ինչպէս ամառ-ան.
Դ. Հոլովմանը կ'ըլլայ	-եան, ան.	ինչպէս ձեռնարկ-եան. գործ-ան։

23. *Ցոքնակի մէջ Հոլովմանց տարբերութիւն չկայ. ուստի յոքնակի ուղղականն ըստ կանոնի (17, 18) դառնալէդ ետքը՝ ամէն անուն միակերպ երկրորդ Հոլովման եզակիին պէս Հոլովէ։*

24. *Անուններուն մեծ մասն այս ընդհանուր կանոններուս տակ կ'երթայ. եւ այսպիսի Հոլովմունքը կ'ըսուին կանոնաւոր հոլովմունք։ Բայց կան նաեւ Հանկանոն հոլովմունք ալ՝ որ այս կանոններէս դուրս կ'իյնան, որոնց վրայ վարը (§ 2.) զատ կը խօսինք։*

§ 1. Կանոնաւոր հոլովմունք :

25. ԱՌԱՋԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆ

	Եզակի.	Յոգնակի.
Ո–ղ.	Հայց.	Դառ *.	Դառեր.
Սե.	Տր.	Դառ -ի.	Դառեր-ու.
Բացառ.	Դառ-է.	Դառեր-է.
Գործիակ.	Դառ-ով.	Դառեր-ով :

* Ը կամ ն դիրն անուան մը վրայ դրուելով (ինչպէս դառ-ը, օդի-ն) Հայցական չըներ, ինչպէս ուրիշ կը համարին, այլ անորոշ բանն որոշակի կը ցուցընէ. վանքի ը կամ ն գրով ուղղական ալ կ'ըլլայ, (գործիական՝ դառը կոտրեցաւ. օդին մեռաւ.) եւ առանց անոր Հայցական ալ կ'ըլլայ, (ինչպէս՝ դառ տնկեցի. օդի ունեցաւ.) Աւոր վրայ ետքէն :

Առաջին հոլովման տակն են անուանոյ մեծ մասը :

Փայտ, փայտի, տեր.	Ջինուոր, բի, ուղղներ.
Ձայն, ձայնի, ձայներ.	Բարեկամ, մի, կամեներ.
Ձար, չարի, չարեր.	Որսորդ, դի, որդներ.
Անոյշ, անուշի, ոյշներ.	Պատկ, պատկի, պատկներ :

26. ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆ

	Եզակի.	Յոգնակի.
Ո–ղ.	Հայց.	Ծեր.	Ծերեր.
Սե.	Տր.	Ծեր-ու.	Ծերեր-ու.
Բացառ.	Ծեր-է.	Ծերեր-է.
Գործիակ.	Ծեր-ով.	Ծերեր-ով :

Երկրորդ հոլովման տակ կ'երթան հետեւեալ (ըստ մեծի մասին միւսոնակ) անուններըը :

Ձի, ձիու, ձիեր.	Շահ, հու, հեր.
Դի, դիու, դիեր.	Ժամ, ժամու, ժամեր.
Հեղ, հեղու, հեղեր.	Գաթ, գաթու, ըեր.
Մարդ, մարդու *.	Հայ, Հայու, յեր.
Արեւ, եւու, եւներ.	Գլուխ, գլխու, խներ.
Խնդիր, թիւ, թիեր.	Էշ, իշու, էշեր.
Ծով, ովու, ովեր.	Արջ, արջու, ջեր.
Պառաւ, պառաւու, պառաւներ.	Ցղայ, տղու :

* Մարդ բառին յոգնակին զարտուղի է. (տես 50։)

Ա՛յս Հոլովման տակն են ամէն Ներեւոյթի բառ-
ածնները. պեռնել. նոպիլ. պէհոպիլ. երթալ. եւայլն. որ
կ՚ըլլան պեռնել-ա՛ս. նոպել-ա՛ս. պէհոպել-ա՛ս. երթալ-ա՛ս:

Ա՛յս երկրորդ Հոլովմանս ծագումը գրաբար երկու
տեսակ Հոլովմունքն է. մէյ մը ա՛ս Հոլովումը, ինչպէս՝
պէհոպ-ա՛ս, գրքոյ-ա՛ս. մէյ մ՚ալ ոյ Հոլովումը,
ինչպէս՝ մարդոյ, տէրոյ, պարոյ, պէրեզոյ, եվՓոյ: —
Նոր լեզուն ոյ վերջաւորութեամբ բառ չունենալուն
առ ալ ա՛ս դարձուցած է. որուն սկիզբը կ՚ելլէ ինչ-
չէւ փԻ կամ ֆ դար, ուր արդէն ա՛ս սեռականներն
ալսած են՝ փոխանակ դրբը. ոյն եւ ա՛յն. կաշա՛ս. գօ-
տա՛ս. քնա՛ն, (քնդլն.) փորա՛ն. ուռա՛ս տերեւ, եւայլն:

| Ընդ կանոնաւոր յոգնակի որ այս Հոլովմանս ե-
զակիին պէս է ըսինք (23), շատ հին առեններէն ալ
ունէր այս ձեւը. վահնոյ կամ վահնէ կը Հոլովէր
վահնէ-ոյ, վահնէ-այն, վահնէ-ով. նաւթխոյ, նաւթխէ-ոյ,
նաւականեր. իշխոյ, իշխէ-ոյ. բանիոյ, բանիէ-ոյ, եւայլն:

27. Երկրորդ Հոլովման առջինէն տարբերութիւ-
նը, ինչպէս կը տեսնես, միայն եզակի սեռականին եւ
տրականին մէջն է: Բայց ասոնցմէ շատերն առաջին
Հոլովման պէս ալ կրնան Հոլովիլ. այսպէս կ՚ըսուի՝
երկու ձեւի մէջ. Իր ձեռին Համար Աբեթին լոյսը:

28. ԵՐՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆ

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո՛ւղ. Հայ. Օր.	Օրեր.
Սե՛ռ. Տէր. Օր-ւան.	Օրեր-ու.
Բացառակ. Օր-էրնէ.	Օրեր-է.
Գործիակ. Օր-ով.	Օրեր-ով:

29. Երրորդ Հոլովման տակ կ՚երթան ժամանակ ցուցնող անունները:

Աւեն, աւենուան,	Ցորեկ, ըեկուան,
Ժամանակ, կուան,	Գիշեր, րուան,
Տարի, տարուան,	Քառորդ, դուան **.
Ամիս, ամսուան,	Անգամ, գամուան.
Շաբաթ, շաբթուան.	Հիմայ, Հիմակ, մակուան:
Առտու, տուան.	Ցառաջ, ջուան.
Իրիկուն, կուան.	Հերու, րուան. (անցած տարի.)
Եօրինք, քուան.	Երէկ, ըեկուան.
Կէսօր, բուան*.	Վաղը, վաղուան.
Ամառ, ռուան.	Օրհարսակ, կուան. (գրբր. օր
Ձմեռ, ռուան.	Հատարակ. ռմկ. օղարսակ:)

Կը դրուի նաեւ ֆէլիքսան. ամպառան, առանց պի՛:

* Կիւրակին յաջորդին կ՛ըլլայ քառասնորդ՝ կիւրակիէ: Բայց զատ է կիւրակ, որ երկու բառ է, ու յաջ. կ՛ըլլայ կիւրակ օրէր. այսպէս. կիւրակիները բան չեն ուտեր. — կիւրակ օրերը պարապ կ՛անցընեմ:

** Քառասրդ եթէ ուրիշ բաներու եւ ոչ ժամանակի յորդորդ մասը ցուցընէ (անհ. պէր բառ), առանձին հանգման տակ կ՛երթայ. Պարտիզին տասներորդին չափ: Քառասրդին դինը վճարեցի:

30. Մահ, թէեւ ժամանակ չի ցուցըներ, կը հանգիպի գրաբար ձեւով՝ մահառան, մահառընկ:

31. Ժամանակ ցուցընող անուններէն՝ դուքս կը ձեպ հեղ, հեղաս. (տես 26:)

Նոյնպէս գուքս կը ձեան քանի մը անուններ ալ որոնք ուսմնական լեզուին մէջ սովորական չէին, եւ հիմայ գրաբարէ առնուած են. խամ, հաս. գաղ, բան. բոպի, պահ. կայրկան, ինկ. ֆօրան, րնան. ալըան, ալ. նան. (հաստարակօրէն կ՛բառնէր ֆօրանի, ալանի. տես 43, 44:)

Եօթի առեններու պէտս ըսուիլ նաեւ խմաման եւ հեղաս:

32. Երրորդ հոլովմանն անուններն երբեմն ուրիշ կերպ ալ կը հոլովին. այսպէս. Հինգ օրի չափ. Ա՛յն օրեն եառեւ. Ա՛մօրն սկիզբը. Անցած շաբթնոյ. Երկու շաբաթներն: Ա՛մէն ամիս. Ցաթէ տարի. (ուրիշ դիպուածի մէջ չ՛բառնիր պարի.) Ա՛յն անգաման. Քանի մը պարիէն:

33. ՀՈՐՈՐԴ ՀԱԼՈՎՈՒՄՆ

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո՜ղ. Հայ. Տէրութիւն.	Տէրութիւններ.
Սե՜. Տր. Տէրութ-եան.	Տէրութիւններ-ու.
Բացառակ. Տէրութ-ենէ.	Տէրութիւններ-է.
Գործիական. Տէրութ-եամբ.	Տէրութիւններ-ով:

Հորորդ *հոլովման տակ կ՛երթան ամէն ածականներն վերջաւորութեամբներն, եւ քանի մ՛ուրիշ անուններ ալ որոնց հոլովները քիչ քիչ զարտուղութիւններ ունին:

Ծանրութիւն, թ-եան.	Կործանում, նման.
Բարութիւն, թ-եան.	Խաւարում, ման.
Չօրութիւն, թ-եան.	Անուն, անուան.
Ծնունդ, նընդ-եան.	Երիկ, երկան, կանէ.
Ծաղկաւոյզ, վզ-եան.	Կնիկ, կնկան, կանէ.

Աղբիւկ, ջկան, կանէ.	Տուն, տան, տընէ.
Լեռ, լեռան, լեռնէ.	Շուն, շան, շընէ.
Դուռ, դռան, դռնէ.	Ձուկ, ձկան, ձկնէ:

34. Առեն մը ո՞ր-ի՞ն վերջաւորեանները եզ. գործիականը ընենք ալ կ'ըլլայ, որ հիմայ չիգրուիր. ղբո-ընենք. ընկնե-ո՞ր-ընենք. իսկ յոքնակին շատ անգամ կը հոլովի՝ ղբո-ր-ի՞ն-ե, ղբո-ր-ենց, եւայլն. (տես վարը 42:)

35. Լեռ ու դուռ միւսանկ անունները յոքնակի մէջ ն մ'ալ կ'աւելցընեն. լեռներ. դռներ. (տես վարը 42:)

36. Չորրորդ հոլովման անուններէն ոմանք երբեմն Ա հոլովման պէս ալ կը բանին, մանաւանդ գործիականի մէջ. այսպէս կ'ըսուի՝ անուամբ կամ անուով. պամբ կամ պըով. ձնկան կամ ձնկի վրայ. աչքան կամ աչքով:

Չորս կանոնաւոր հոլովմանց էական տարբերութիւնները հետեւեալ տախտակիս մէջ կը տեսնուին.

	Եզակի.				Յոքնակի.
	Ա. ՀՈԼ.	Բ. ՀՈԼ.	Գ. ՀՈԼ.	Դ. ՀՈԼ.	ԱՄԷՆ ՀՈԼՈՎՄ.
Ո՞ւ. Հյդ.	—	—	—	—	-եր. (-ներ.)
Սե՞ռ. Տր.	-ի.	-ու.	-ւան.	-ան.	-երու.
Բացառակ.	-է.	-է.	-էրնէ.	-նէ.	-երէ.
Գործիակ.	-ով.	-ով.	-ով.	-ամբ.	-երով:

---

§. 2. Ականաւոր հոլովմունք:

37. *Ականաւոր կամ Զարտուղի կ'ըսուին այն հոլովմունքն որ կանոնաւոր հոլովմանց ընդհանուր կանոնէն դուրս են. զորօրինակ՝ եղբայր կը հոլովի եղբօր, եղբօրմէ. (եւ ոչ եղբայրէ:)*

38. *Ասոնցմէ ոմանք՝ որ կանոնաւորներէն քիչ կը տարբերին, կը կոչուին Եհն զարտուղի. իսկ բոլորովին տարբերածները՝ Բուռն զարտուղի:*

39· Անուններէն շատերը գոբաբարի նման ալ կը-նան հոլովիլ։

40· — Ա· Ի վերջաւորեալ բազմավանկ անուն-ներուն եզակին այսպէս կը հոլովի։

Ո· Հ·	Հոգի·	Որդի·	Գինի·	Թշնամի·
Ս· Տ·	Հոգւոյ·	Որդւոյ·	Գինւոյ·	Թշնամւոյ·
Բց·	Հոգիէ·	Որդիէ·	Գինիէ·	Թշնամիէ,
Գ-ք·	Հոգւով·	Որդւով·	Գինւով·	Թշնամւով·

Այսպէս ալ՝ քաղէ, քաղոյ· կնճռանի, նոյ· գօրի, պոյ· չչիրնի, նոյ· գեղացի, ցոյ· գրօցի· ալեհոտի· գրօնոյճ· գրօնոյճի· պեղոյճ։ — Ցոքնակին տես վարը 53։

> Սոր հակառակ սովորութիւն եղած է հոլովել՝ դէմս-աղաչաբար օտար անունները· թիվոլէն· Ռիֆֆէն· էֆէնտիով· Նդնպէս հայւէն պէս, (լաւ եւս՝ հայկէս·) յոգնակին· եզակիով։ (Բայց մեծ սխալ է գրել թիվոլիի· Ռոչէիի։

41· — Բ· Եզակի ու յոքնակի հայցականին սկիզբը կ'եւ-ելցուի ղ գիրը (որ նախդիր կ'ըսուի,) մանաւանդ ու-ր որ ուղղականի հետ շփոթելու վախ ըլլայ· — (ա-սիկա սովորաբար յատուկ անուանց ու դերանուանց հայցական է։) Զորօրինակ· Մեր բանակն ղՌշնոփն յղուեց։

42· — Գ· Անուանց եզակի ուղղականին վրայ + մ'աւելցնելով կ'ըլլայ յոքնակի ուղղական եւ հայցա-կան· — որոնց սեռականն ու տրականը կը կազմուի ից, ից, ոց, ից, անց, մանրիկներով (որ միայն վար-ժութեամբ կը սորվուի·) — իսկ բացառականն ու գոր-ծիականը կը շինուին՝ նոյն սեռականին վրայ ՝ի եւ մով աւելցնելով։ Եւ այս է Դիերաւնականն հոլովում՝։

Ո· Հ·	Հայ-ք·	Ցղն-ք·	Ծառ-այ-ք·	
Ս· Տ·	Հայ-ոց·	Ցուն-ից·	Ծառ-այ-ից·	
Բց·	Հայոց-մէ·	Ցունաց-մէ·	Ծառ-այից-մէ·	
Գ-ք·	Հայոց-մով·	Ցունաց-մով·	(Ծառ-անեցով *·)	

Նդնպէս Ցղայ՛, պղայոց կամ պղա՛, պղոց, պղոցմէ, պղոց-մով։ — պահ՛, պահոց· — գոբ՛, գոբոց· Եւայլն։ Աւելի գործածականներն են Դ հոլովման անուններըը,

եւ մանաւանդ ոսկիւն վերջաւորեալները. ինչպէս. պերսպիկոնէ, ինեանց, գրծ. ինեմբէ. — պեռամսոնէ, պմանց, գրծ. մամբէ. եւայլն։

> * Բայց միա դնելու բան է որ այս տեսակ հոլովմանց յոք. բացառականն ու գործականը աւվորաբար անձ ցուցընող անուանց վրայ կը բաժի. ուստի չըսուիր էրօցմէ, պերսպիկոնցմէ, քանյոցմէ, գործոցմով, քանյոցմով. այլ քանիկէ, քանիկով, եւայլն։ (Ասեն մը կը գտուէր նաեւ ածին պէսցմէ, կամ ուժ. ածին պէսցիէ։) Եւ ընդհանրապէս երկոյն բառերու -ցմէ, -ցմով վերջաւորութիւնները խորհ համարելի են. երկոսորցմէ. երկոսորցմով։

Կամ զուտ գրաբար ձեւով՝ Լերինք, լերանց, (լեռներէ, լեռներով.) Դրունք, դրանց, (դռներէ, դռներով.) կողմանք, կողմանց, (կողմերէ, կողմերով։)*

> * Վերը տեսանք (33) լեռ, լեռան, լեռներ. գոռ, գոռն, գոռներ՝ ժայռ, հոս կը տեսնենք բեռ՝ լերինք, լերանց. գրոսին, գրանց. — այս տարբերութեանս պատճառը հետեւեալն է։
>
> Գրաբարի կանոնը կը պահանջէ որ նուէ յատուկ պատահած ը գիրը ոսկի փոխուի. անոր համար չըսուիր գոռն, լեռին, այլ գոռոն, լեռոն. իսկ երբ ն գիրը քովէն վերնայ կը գառնայ կ'ըլլայ ը։ Սակայն արդի լեզուին մէջ այս կանոնս չըլլալով՝ անխտիր կը գրուի ու կը հնչուի՝ լեռ, լեռան, լեռներ. գոռ, գոռն։ Բայց եթէ գրաբարի ձեւով ուզենք գործածել, նոյն կանոնով կը գրենք՝ լերին, լերանց, լեռնային. գոռոն, գրոսին, գոռնական։ Նոյնպէս ալ աշխարհաբար՝ ամառ, ամառան. ձիու, ձիուան. գրաբար՝ ամռոյն, ամռանց, ձիոյ, եւայլն։

43. — Ը. Ք *վերջաւորած գոյականներն երկու կերպ կրնան Հոլովիլ.* — 1. *մէյ մը գրաբարի պէս. եւ այն ատեն իրօք յոքնակի կը Համարուին, ու վերը* (42) *դրածներնուս Համեմատ կը Հոլովին.* գոբծ, գոբծոց. էքէ-, էբոց. յեռ-, յեռաց. ոռ-, ոռից. ալ-, ալաց. վին-, վինոաց. գոբծի-, գոբծեաց. գիպոռաճ-, գիպոռաճոց, եւայլն։ — 2. *Մէյ մ'ալ Հասարակ կանոնով, եւ այն ատեն եզակին կը Համարուին.* գոբծ, գոբծէ. էբէ. յեռէ. ոռէ. ալէ. վինէ. գիպոռաճէ. քեբէ. յոքնակի՝ գոբծէբ. էբէբ. յեռէբ. վինէբ. քեբէբ, եւայլն։

44. *Կան + վերջաւորեալներ ալ որ գրաբարի կերպ չեն Հոլովիր. ինչպէս՝ պոհաճ, հաբկին, ազատ,*

ցոյցէ, ջեցուածէ, պատկածէ, քանուածէ. եւ ընդհանրապէս ամէն անուն որ գրաբար չէ: (Վանդի արդի լեզուին մէկ յատկութիւնն է + վերջով ե գալի բառերը կազմել. ինչպէս հոս յիշուածներուն:)

45. Ք վերջաւորութիւններուն վրայ տուած կանոնիս չէ՛մացուիր անոնց վրայ որոնց ծայրի + գիրն իրենց արմատական է ու չի զատուիր. ինչպէս թողէ, խո՛, ֆի՛, ֆէ՛, եւայլն: — Ա՛յս + գիրը միշտ արմատական է՝ երբ իրմէ յառաջ ա, է, ո ձայնաւորներն ըլլան:

46. Քանի մ՚անուն յոքնակի ձեւով բայց եզակի նշանակութեամբ կը բանեցուի. Ա՛յս պեղծ-այն գիծ-ոտքե՛ր-ս. պարս-ս. մոտ. կամո՛ւ. ալե՛ր-ս: Ջեռ-ս. ոտ-ս. յանցանո՛ւ-ս: Ա՛յս ջեռ-ս գրեցի. այն ընկերո՛ջ. նոյն էրոջ մէջ. Եւ մանաւանդ պեղ-ու գի՛ բառերը. (տես եւ 288:)

‖ Տիկ-ոջ. պեղ-ի չատ հնուց (է գարէն) սկսած է եղ. նշանակութեամբ գործածուելու. ի մէկ պեղ-ոջ. (ԺԹ. դար:)

47. Անուններէն ումանք միայն յոքնակի հոլովման մէջ կը զարտուղին:

48. — Ա. կոտ ու պեղ յոքն. ուղղական կ՚ըլլան ֆոթոռաններ, պեղոտներ: Ոնիչ, յաբ. ոսկրոտի-ս: Ձի, յաբ. ձիո՛ն, ձիե՛ր-ս: Կը գտնուի նաեւ պեռ, (տճ. ֆին.) յոք. ուղղ. պեռոն-ի-ս:

‖ Կայ հին գրաբար ալ քանի մը տեղ՝ յոք. ձի-ան. էշ-ան. խոյ-ան:

Ումանք կը գործածեն կրկին յոքնակի. ֆոթոռոն-ներ. պեղոտներ: — Իսկ պեղ բառը կանոնաւոր հոլովմանէ զատ հոլովում մ՚ալ ունի:

Եզ. Տեղ.	Ցոտ. Տեղեր, տեղէք, տեղուանք.
Տեղի, տեղւոյ, տեղայ.	Տեղերու, տեղեաց, տեղայց.
Տեղէ, տեղայ.	Տեղերէ, տեղայց, տեղուանքէ.
Տեղով, տեղեա՛.	Տեղերով, տեղեօք, տեղօք, տեղուանքով:

49. — Բ. եղբայր, հայր, ինէլ, պեր, լոռ բառերուն յոքնակին կ՚ըլլայ երբեմն՝ եղբըրտի-ս, էրո՛ըտի-ս կամ՝ էրո՛ըտա-ս, ինէրտի-ս, պէրո՛ըտի-ս, ընո՛ըտի-ս. սեռական՝ էրո՛ըտոց, ինէրտոց, ինէրտոցմէ, ինէրտոցմով. զորոնք տես դարձեալ բուն զարտուղիներուն մէջ (55,56): Բո՛ըտի-ս յոքնակի բառն անհոլով կը մնայ. (քիչ տեղ կ՚ըսուի՝ բո՛ըրտի-ս, բո՛ըրտի-ներ:)

‖ Տես գրաբար՝ հանդէպ. առաջի. ընդդէմ. արտեր։

50. — Գ. Մարդ՝ բառին յոգնակին կ'ըլլայ ե-զակի ձայնով՝ մարդիկ, մարդիքն, մարդկան, մարդկանէ, կամ դարձեալ կրկին յոգնակի մարդիկներէ, ներս-, եւայլն։ Իսկ բուն կանոնաւորը մարդեր շատ քիչ կը գործածուի։

51. — Գ. Մարմնոյ միավանկ զոյգ անդամներուն անուններէն յոգնակիի մէջ ըլլան, այսպէս՝

Եզ. Շեռք.	Ցոյց.	Ձեռուըներ.
Ոտք.		ոտուըներ.
Մատ.		մատուըներ.
Աչք.		աչուըներ.
Ծնօտք.		ծնկուըներ, (ծնգուըներ.)
Ծունկ.		ծնկուըներ.

52. Բայց ասոնք եթէ ուրիշ նշանակութեամբ գործածուին, բաս հասարակ կանոնի (17) կ'ըլլան. այսպէս՝ Քրքին ալէրը. Այս գրքին առջի չորսերը. (օրինակներըը.) Ոտանաւորի մը տողերը. Ճամբին մօտերը. Եղէգան ծիւերը։

‖ Հին ատեններըը տեսակ մը յոգնակի կար ուր վերջաւորութեամբ ալօ. օթօ. յօնթօ. էրօ. (էրեր.) սեռական՝ օթօնցն։ Հիմայ նոյն յոգնակին կրկին յոգնականացեալ՝ եղած է ալօներ։ Իսկ ուր մանրիկն ածանց չկենալու ձեացած է, ինչպէս՝ ալօս. նօթօս, եւայլն։

53. Վերջապէս Ա. Հոլովման անուններէն ոմանց առաւելեալը գրաբար ձեւով կ'ըլլայ եզ. ոյ, եւ յոգ. ոց. ինչպէս մարդին, մարդոյ, ձեռք. — գետ, գետոյ, գոց. — լուսին, լուսնոյ. — լոյս, լուսոյ։ Ոմանց ալ յոգ. գործիականը ի- կամ օ- կամ ովք. ինչպէս ձա-խի-, ձախքով. աղօխի-, աղօխքով. գեղի, գեղքով. գետովք, վերստուըներով, եւայլն։ Ի վերջաւորեալ բազմավանկներուն (տես 40.) յոգ. կ'ըլլայ ի-, եաց, եօ- կամ ի-, ոց, ովք. ինչպէս ընդհանրի, ընդհանրեաց, ընդհանրեօ. պղպջի-, պղպջոց, պղպջովք։

Իսկ ուրիշ գրաբարի կերպ գործածուած աներեւ հոլովներն ըստ պատշաճի գիտնալու համար բուն գրաբար հոլովմունքները միտք առնելու է։

54. Գլխաւորաբար երկու տեսակ բուն զարտուղի հոլովում կայ, երկուքն ալ դերանունական կերպով.

55. Ա. որուն սեռականը կ'ըլլայ -օր:

Ո. Հ. Հայր.	Մայր.	Եղբայր.
Ս. Տ. Հօր.	Մօր.	Եղբօր.
Բց. Հօրմէ.	Մօրմէ.	Եղբօրմէ.
Գր. Հօրմով. (Հայրով, էրէր. հարբ.)	Մօրմով. (մայրով, էրէր. մարբ.)	Եղբօրմով, (եղբայրով, էրէր. եղբարբ:)

Առնց յոգնակին կանոնաւոր է, հայրեր, մայրեր, եղբայրներ. բայց գրաբարէ ալ առնելով կ'ըսուի նաեւ հարբ, հարց. մարբ. եղբարբ, քարց, քարցմէ, եւայլն:

56. Բ. որուն սեռականն -ոջ կ'ըլլայ:

Ո. Հ. Տէր.	Քոյր.	Կին.
Ս. Տ. Տիրոջ*.	Քրոջ.	Կնոջ.
Բց. Տիրոջմէ.	Քրոջմէ.	Կնոջմէ.
Գր. Տիրոջմով.**	Քրոջմով.	Կնոջմով:

Ցոգնակին կանոնաւոր է, տէրեր, տոյերք, բայց գրաբարէ ալ առնելով կ'ըսուի նաեւ տեարբ, տեարցն. կանայք, կանանց, կանանցմէ: Ա.յսպէս նաեւ Այբ*** բառին յոգնակին, աբք, աբանց, աբանցմէ: Նոյնպէս պարսն բառին յոգն. կը գործածուի շատ անգամ պարանայք:

— Տալ, անել, երբեմն նաեւ ընկնիլ բառերն եզակիի մէջ ասոնց պէս կը հոլովին պալոջ, անելոջմէ, ընկնելոջ:

57. * Տէր բառը, երբ որ Աստուծոյ համար առնուի, հասարակօրէն կը հոլովի Տէրոն, Տէրոնէ, Տէրոմբ:

58. ** Ա կերպ հոլովմանց գործիականը շատ չի բանեցուիր, այլ կ'ըսուի Տէրով հետ, հօրը հետ. եղբօրց հետ, կանանց հետ, եւ այլն: (423, 424:)

59. *** Այբ բառին եզակին չի հոլովիր, բայց պետք եղած տաեն, եթէ տճ. բօճա կը նշանակէ, երբի բառէն առնելով կը հոլովի երէան, երէանէ. իսկ եթէ տճ. եր, երէ+ կը նշանակէ, կը հոլովի երբի մարդս, երբի մարդէ:

60. Օր անունը գրաբարի նման զարտուղի հոլով մ'ալ ունի.

Եզ.	Օր.	Աւուր.	Օրէ.	Օրով.
Ցն.	Աւուրք.	Աւուրց.	Օրերէ.	Օրերով:

61. Ստոտաձ անուանին եզակիին այսպէս կը հո-լովի. Ստոտաձ, Ստոտաձի, Ստոտաձոյ, Ստոտաձին, Ստոտաձով կամ -ձմով։ Իսկ յոգնակին, եթէ պէտք ըլլայ, կանոնաւոր է. ստոտաձներ, ներքս, կամ դար-ձեալ ստոտաձիւ, ստոտաձոց։

62. Կայծ անկանոն հոլովամբ մ՚ունի. կայծը, կայծմէ, կայծիւքով։

‖ Ընդի լեզուին հնութիւնները կը վերաբերին քանի մը կերով հոլովներ ու յոգնակիներ, որոնք, թէեւ հիմիկ անասովոր, նոր լեզուին կանոնաւոր եւ անկա-նոն հոլովմանցն հիմն են, եւ որոնց դարձեալ հիմը հին գրաբարին մէջն է։

Եզ. սեռ. եւ տր. -ոջ. — տիրոջ. (գրաբար՝ միոջ. հնոյ։)

Եզ. սեռ.-սա. — գանա (փխկ. գանայ.) այսինքն տաճարաց. (սեռ 26 ‖ ծան։)

Եզ.բցա.-ոյ.—ի գիրոյ.-ի գիրոյիւ. (գրաբար՝ի միոջէ. ի սեռէ.ոջէ։)

Մեր արդի գ հոլովման պէս են ձի գաղու բացա-ռականները՝ ձոտոյենէ (գրբր. յառաջնեմ։) ի վաշտինի, (նոր ձեւը՝ վաշտինէ) այսինքն առաջնէ։ Նոյնպէս ամերթական էր հիմակուան ձեւով ըսել Կնկի, Ընկո՝ (փխկ. կին, կնոջ։)

Եզ. ներգոյ.-ոմի, -սմ. — ի ժամանակամի. Ընդ-քանրապէս՝ (այսինքն՝ յՈղքանդրիս). որ հիմայ գաւառական լեզուի կանոնաւոր ներգոյականն է. բայց հիմը հին գրաբարին մէջն է։

Ցոքն.ուղղ. եւ հյց. 1.-այ։ Պոտնայ, ոտայնայ. ոտլինաններ. սեռ. պոտնայց։ (գրբր. ոտքանայք. նայց։)

Շ.-ան։. — Ցաճկոնի. ֆոթոնի. անգոմանի. (գրբր. երկցունք. ճրագունք։)

Յ.-ան։. — Մրջնի. մրջիւր, պատուղներ. ծրթանց, ի ֆոտանց։

Կ.-նի եւ -անի.— Օձգնի, օժիտներ. Ֆոտանիի, փանկ-ներ. պոպճոտնին, պատճառներին. սեռ. Ֆոտանիոյն. օձգնոյն. որ հիմայ ասացականի միայն պահուած է. ամրոցանի, ամրոցներ. գիքերին, (այսինքն զգաւառսն.) (գրբր. նամականի. կանանի. երկցանի. գլխանի։)

Ճ.-ա. — Ալաց երեսն ուռչին. (երեսները կ՚ուռին.) պոհա է. մեծ ֆոխս եղաւ. որ հիմայ ալ քիչ տեղ կը բանի. (գրաբար՝ շատ ցաւեցաւ։)

Ճ.-բան։. — Դիւղցան։, դիւղեր. (հիմայ կայ գաւա-ռական՝ ֆիւղցան։, գիւղեր.)

Շ.-իր։. կրկին յոգնակի — Գիւղիր։, գիւղեր. (հիմայ գաւառական՝ ֆիւղիր։, ձիւռեր, վզեր։)

Ց.-իրայ։, օրեր. — Գիւղիրայ։. ֆիւղրեր. (հիմայ ալ կը գրենք՝ գիւղրայ։. վանդրայ։. ֆիւղրեր. — գրբր. աքառթայք. վանորայք։)

Ցեռ դարձեալ յոքն. -եր, -ից, -ան, -ամբ, -ս. (26, 48, 49, 51։)

Ցոքն. սեռ. -ից. — Ցետ գոբից, (տարբներէ եւոքը.) ետից ժամ. է քաղաքից կամ է քաղքենեն. չլինց կամ չլինց, չլսկքին. (գրբր. կանանաւոր հոլովում տարբաց. կարեաց, եւայլն։)

Ցոքն. սեռ. -ից. — Մոբդից. Հակոբից. օրդից. օրց. որ գրաբարի հակառակ եւ արդի լեզուին անասնոր են։

Ի դարէն սովորական էր՝ գիրց, գիրզէ հոլովումը, (որուն սկիզբը կ'ելլէ մինչեւ ի դար թեեւ շատ ցանցառ։)

Ցոքն. հյց. -ից. — Զգրգոյց. զանձինս։ ի սկզբանէ հին առեներէն ի վեր կար ընտանեկան լեզուի մէջ աս ։ վերջով յոք. հայցականը։ Ընդհր ժամանակներէն՝ Զիրէ օրհորդին։ Զ եւ ի դարերու մէջ շատ ուշի յանախ. ղպատատարց. զանձն. վերնէն. Ազնի առնել։

Ցոքն. գործ. -անց. — Հնդանց. հնաեբով։

Կան շատ մը հոլովներ ալ՝ որ հին գրաբարի անձա. նօթի եւ հիմայ խափանեալ են, ինչպես գլոյի. լոքա. ին. էրայ, (էրի.) ոգով. ձերի. յհոան, ամոան. (գաւառա. կան՝ յհոանն.) եւ յոքն. գոբօց. (գրբր. տարեօք.) քա. բաւինէնք. օրհնաւինէնք. քաբաւինէնքդին։

---

§. 3. Նախդիր. — Վերնախդիր հոլովներ։

63. Նախադիտելիք։ — Գրաբար հայերէն լեզուի մէջ քանի մը գրեր կան, որ անուանէ մը յառաջ կը դրուին ու այլեւայլ հոլովներ կը շինեն. եւ կը կոչուին Նախդիր։

64. Գլխաւոր նախդիրներն են ղ, է, յ։ — Ի եւ յ միեւնոյն նախդիրն է. է բացառականէն յառաջ կը դրուի, իսկ յ ձայնաւորէ յառաջ։

1. Զ հայցական կը շինէ. — Զմեր Հնամին հալածել. (տես վերը 41.) Գիտեմ զքեզ ով ես։

2. Ի եւ յ տրական կը շինէ. — Ի տուն գալ. յաջնապատ երթալ։

3. Ի եւ յ բացառական կը շինէ. — Ի սկզբանէ գիտէի զձեզ. դարձաւ յանապատէ։

4. Ի եւ յ ներգոյական կը շինէ. — Ի ճանապարհի մնալ. Ծնաւ է Բեթղեհէմ. յերուսաղէմ քնալ։ — Ներգոյականը գրաբար հոլով մըն է որ կը ցուցընէ մէջ. է պատկերի. (պատկերի մէջ։)

65. Ազգի լեզուին մէջ նախդիրները բոլորովին

դուրս ինկած են. այսպէս կ՚ըսենք՝ թռչնամին Հալածել. տուն գալ. անապատ երթալ. անապատէն դարձաւ. երուսաղէմ բնակիլ: Նոյնպէս ալ՝ քուն ըլլալ. (գրբ. ի քուն.) դուրս յարձակիլ. (ի դուրս.) մեր վրայ. (ի մեր վերայ.) եւայլն:

‖ Նոր լեզուին մէջ նախդիրներուն ի սպառ վերնալը հազիւ քանի մը հարիւր տարի է: Իրենց քանի մը բանի մէջ ծնցած է նախդիր. Երեան է վեր. վերէն է վար. ձմեռն է բուն. մէկը ջոկ. եւայլն:

66. Մենք հոս Ընձախդիր հոլով կը կոչենք այն հոլովները՝ որ գրաբարի նախդիրը թողուցած են: Առանց մեծ մասը, առանց նախդրի ըլլալուն, ոմանք ճիշդ ուղղականի կը նմանին եւ չեն ուղղական, ոմանք ալ տրականի, եւ տրական չեն:

Արդ՝ 1. *Ընձախդիր է հայցական հոլովը եւ ուղղականի ձեւով՝ քանի որ ը դիրը չունի.* (տես 41.) — Սա գէշ է կարդա. (գիշեր.) Սամիսոնի ալ-քնեբը փորեցին. (ինձ ալ քնի:):

2. *Ընձախդիր տրական, ուղղականի ձեւով.* — Բռնաւորի չե՞ք ինկայ. (ելնել.) Մեր վրանը հրաւիրեցինք. (ըսել.) Փութիլ հասանք:

3. *Ընձախդիր ներգոյական, ուղղականի ձեւով.* — Եղբայրս Ցօհաննա մնաց. (բնակիլ.) Դուք սա պեղը նստեցէք. (չոր եղէգ:)

4. *Ընձախդիր ներգոյական, տրականի ձեւով.* — Ախէնին չհասաւ. (վազիլ.) Ցոյս-ունէանս՝ դժուարաւ կը սորվի. (ջնջուիլ.):

5. *Ընձախդիր բացառական տրականի ձեւով.* — Շխոնելոն՝ լեզուն կապուեցաւ. (գրբ. ի շիոմել. լռել. շաբբաթքընեան.) Գրոց խօսիլ. (գրբ. ի գրոց. ուսումնասիրել:)

Հասարակ բացառականը միշտ անընդունելի է արդի լեզուին մէջ:

Այս հոլովներուս գործածութիւնն աւելի մանրամասն կը տեսնենք Բ. մասին մէջ:

67. Կայ կոչական ըսուած հոլով մ՚ալ, որ նոյնպէս ճիշդ ուղղականի կը նմանի. եւ անուն մը կոչելով (կամ իրեն կանչելով) կ՚անուանէ. ինչպէս. Ո՛ր-

պեռակ, Աստուածմէ վախցիր: Ձիս մտիկ ըրէք (ւվ) Ախենաց։ — Կոչականն անմասնական հոլովով չէ. միայն թէ սովորոյն աղէկ միտք առնելու է որ ուղղական չկարծէ:

---

§. 4. Կորսնցնելու եւ փոփոխելու հոլովմունք:

68. Հայերէն լեզուի մէջ շատ բառեր կան, որոնց վերջին ձայնաւոր գիրը կը կորսուի կամ կը փոխուի, — երբ նոյն բառին վրայ ամբողջ վանկ մը աւելնայ: Ա. յայտնի կ'ըսենք քեզ՝ն, սեռ. քեզ-նէ. (եւ ոչ քեզանէ.) գլուխ, գլ-խոյ, գլ-խով. (եւ ոչ գլուխոյ.) աչք, աչքոյ, աչքով. (եւ ոչ աչքով:)

69. — Ա. Հոլովելու ատեն կորսուղ ձայնաւորները են՝ ա, է, ո՝:

Ա.	Ի.
Քաղաք, քաղ-քի.	Երկիր, երկ-րի.
Թերան, բեր-նի.	Գետին, գետ-նի.
Պատառ, պատ-առ.	Գէծ, գ-ծի.
Շաբաթ, շաբ-թուան.	Քէթի, ք-թի.
Ձաւակ, ձաւ-կի.	Կաղին, կաղ-նի.
Ձկնորս, ոչխ-րի.	Դատէթի, Դատ-թի.
Տախտակ, տախտակի*.	Սէրտ, ս-րտի.
Կռնակ, կռնակի.	Մոխիր, մոխ-րի.
Ստակ, ստակի.	Գիր, գ-րի, գ-րոյ.
Աղքատ, աղքատի.	Գիրք, գ-րքի, գ-րոց.
Տղայ, տղ-ու.	Մէս, մ-սի, մ-սոյ.
Ճամբայ, ճամբ-ու.	Մատմէն, մատմ-նի, -նոյ.
Փեսայ, փես-ի.	Անկողին, ողն-ի, -նոյ.
Աստուած, աստ-ծոյ.	Անէս, ամ-սոյ, ամ-սուան.
	Ուի.
Օգոստ, օգ-տի.	Աշնասուն, աս-նոյ.
Հարուստ, ր-ստի.	Ձուկ, ձ-կան.
Ջուր, ջ-րի, ջ-րոյ.	Մուկ, մ-կան.
Թուղթ, թ-ղթի.	Դուռ, դ-ռան.
Պտուղ, պտ-ղոյ.	Փուռ, փ-ռան.
Սուրբ, ս-րբոյ.	Ուսում, ուս-մանն.
Կերակուր, բակ-րոյ.	Ժողովուրդ, ժողովրդեան.

* Ուր որ ձայնաւոր գիրը կրճատուելով՝ ձայնի խառնութիւն կը պատահի, այն ատեն ը գրի հնչում մը կ'ուզեցուի — հասարակօրէն այն կորսուած գրին տեղ. տղայ՝ ըղայ. ապտակ՝ պոռնիկ. ցամքիկ՝ ցնիկ։

70. Քիչ անգամ կը գտնուի նաեւ ա, ե կորսուած. — թիլիմ, ըլլլ-ան. ախոռ, ախ-ան. հասամ, հա-ի, հա-ձեր. բաբաղ, բաբ-ղի։

71. — Բ. հոլովելու ատեն փոխուող ձայնաւորներն են՝ է, ե, ի, ոյ.

է կ'ըլլայ է.	ոյ կ'ըլլայ ո.
ե կ'ըլլայ.ե.	ի կ'ըլլայ ո.

Ի միակ այն ատեն ո՛ր կը փոխուի, երբ ինք բառին վերջին գիրն ըլլայ. իսկ ոյ միակ այն ատեն՝ երբ իրմէ ետքը բաղաձայն մ՚ունենայ. ինչպէս օրինակներէն կ'երեւայ։

Է — Ի	ԵԱ — Ե
Սէր, սիրոյ.	վայրկեան, կենի.
Հանդէս, դիսի.	պատանեակ, նեկի.
Էշ, իշու.	վառեակ, ռեկի.
ԻՒ — ՈՒ	**ՈՑ — ՈՒ**
Հաւիկ, հուի.	Լոյս, լուսոյ.
Հովիկ, վուի.	Փոյթ, փութոյ.
Պատիճ, տուոյ.	Սառոյց, ռուցի։

Բայերու իլ վերջաւորութիւնն ալ է գիրը եչի կը փոխէ. ինչպէս իւր տեղը պիտի տեսնենք. — նայիլ, նայեցա. մտրիլ, մտրեցա, մտրելով։ Ասոր հակառակ պիտ, (առմ. ինչ) բառն եչը է գրի կը փոխէ. պիտ-է. պիտ-ոյ։

72. Կորսումամբ հոլովումն աշխարհաբար հայերէնի յատուկ ու բնական է. եւ հասարակօրէն միեւնոյ եզականի մէջ կը պատահի, ինչպէս տեւանք, փաթիլ. քեքեր. ոսքիլ. եղէգ, եւայլն։ Եւ թէպէտ ըսինք թէ գիրը կը կորսուի կամ կը փոխուի վերջն նոր վանկ մ՚առելցած ատեն, սակայն յոքնականի Նէ մասնիկն ասկէ բացառութիւն ունի. ուստի չ'ըսուիր փաթիներ. քեքիներ. ոսքիներ, այլ փաթիներ. քեքաններ. ոսքիներ։ Բայց գաթաճառ կայ կորսումամբ յոքնակի ալ, մեծա-

մասամբ միավանկ բառերունը. այսպէս ՚ըէը. էըէը. էըէը. ՚նէը. ՚ըՂՂէը. — ձաՂՂէը. ւոՂՂէը. պաա՚ըէը։

73. Փոփոխմամբ Հոլովմամբ միայն բուն գրաբար անուանց վրայ եւ գրաբարի ձեւ Հոլովելու առեն կ՚ըլլայ. ինչպէս. Էայր, Էաըր. — վայրկեան, վայրկենի. — Էեան, Էենաց. — աէր, աէրոյ. — յոյս, յուսոյ։ Որ եթէ աշխարհաբարի ձեւ Հոլովես՝ կ՚ըսուի առանց փոփոխման* Էեանի. յոյսի. աէրի. եղի. ինչպէս առ Հասարակ եզակի բացառականները։ Նոյնպէս յոքն. Էայրեր. ա՚ա՚այցներ. վայրկեաններ։

* Շատ քիչ բացառութեամբ. զորօրինակ, ԲԷ՚, բցա՚. Բ՚ա՚ի. յՔ՚. Բ՚ա՚եր։

Ասկէ կը Հետեւի որ՝

74. Բուն արդի լեզուին բառերն անփոփոխ կը Հոլովին, ինչպէս են՝ ագի. Էեղ. ՚նի. եւայլն։

Բայց այս կորուստման եւ փոփոխման ըսուած կանոնն ամէն անուանց վրայ չի տարածիր։ Ուստի

75. — 1. Կան անուններ որ Հարկաւ կորուստմամբ կամ փոփոխմամբ են. ինչպէս. ճամբայ. գլա՚խ. պա՚ա՚. Ա՚պա՚ա՚ձ. պղայ. պապ՚ա՚. նայիլ. ա՚որվիլ. եւայլն։

76. — 2. Կան անուններ որ ազատ են. կրնայ ըսուիլ ագգապի եւ ագգըպի. ալեայրի եւ ալե-րի. ականջի եւ ակ-ջի. պաըպէզի եւ պաըպիզի. Մովսէսի եւ Մովսիսի։

77. — 3. Կան ալ որ երբեք գիր չեն կորնցըներ կամ փոփոխեր. ինչպէս. Տաըպա՚ա՚. նամակի. պահի. խրա՚պի. Հիման. ուղղի. — Ա՚յս անփոփոխներուս կարգն են։

ա. Ամեն ա ձայնաւորով եղած միավանկները. ձա՚ա՚. ֆայտ. ֆա՚. պա՚պ. յայն. քան. եւայլն.

բ. Ամեն է վերջաւորեալ միավանկները. յէ. ՚նէ. պէ։ (Բազմավանկները տես վերը 40։)

գ. Ամեն է, ոյ, ա՚ա՚ վերջաւորեալ անուններըը. Տաըֆաըէ. քալէ. պղեայ. կապա՚ա՚. ՚նեղա՚ա՚։

դ. Շատ մը օտար բառեր եւ յատուկ անուններ (տես 105.) այսպէս կ՚ըսենք. Սա՚ա՚ուէլ կամ Սա՚ա՚ուել. Փօբիըս. Մեմֆիս. Տայիս. յունիս։

ՍՈՂՈՎԱԾ Բ.

ԸՆՈՒՄՆ ՅՕԴԸ

78. *Յօդ կ'ըսուի այն դիրքը կամ մասնիկն որ առնուած մը առջեւը դրուելով՝ անոր որոշ նշանակութիւն մը կու տայ եւ անոր ընդհանուր միտքը մասնաւորի կ'ամփոփէ։ Ընդհանուր միտք մը կ'ունենան անունները՝ երբ որ ըսեմ առանց յօդի՝ Քաղաքներ պաքսեցայ. տղայ տեսայ. ոչխար սպրկեցայ. եւ չի-մացուիր թէ որ քաղաքները եւ որ ոչխարը. կամ կրնայ հասկցուիլ թէ մարդիկ տեսեր եւ ոչխարներ սպրկեր եմ. բայց իսկոյն մասնաւորի կ'ամփոփուի այս ընդհանուր միտքը՝ երբ յօդով ըսեմ՝ Մարդը տեսայ. ոչխարը սպրկեցայ. կամ Մարդ մը տեսայ. ոչխար մը սպրկեցայ։*

Ասպէս կը տեսնես առանց յօդի ըսուածները-րուն յօդով ըսուածներէն տարբերութիւնը. Ջուր խմեցի. — Ջուրը խմեցի. — Ջուր մը խմեցի։ Թուչուն բռնել. — Թուչունը բռնել. — Թուչուն մը բռնել։

79. *Երկու տեսակ յօդ կայ. 1. Որոշեալ կամ Որոշիչ յօդ եւ 2. Ընդհանուր յօդ։*

80. *Յօդերն անուններէն ետքը կը դրուին։*

---

§. 1. Որոշեալ յօդ։

81. *Որոշեալ կամ որոշիչ յօդը կրկին է. ն, որ ձայնաւոր գրով վերջացուցեալ անուններուն վրայ կը դրուի. եւ ը, որ բաղաձայնով վերջացուցեալներուն վրայ. եւ այս ինչ իրը կամ այս ինչ մարդը կը յուցընէ. զրօրինակ. օդին. մարդուն. ձեղուն. — մարդը. ձին-ը. Հայր. պօտկէը։*

82. *Անուն մը յօդ առնելու առեն ձայնաւոր գրով վերջացուցած կը համարուի՝ եթէ անձայն յ գրով լսընուայ. ու բաղաձայնով վերջացուցեալ կը համարուի՝ եթէ բաղաձայնի հնչմամբ լսընուայ, այսինքն՝ ա, ե կամ է։ Անոր համար ն յօդով կ'ըսուի պղան, ճամ-բան, վրան, յ գիրն ալ դուրս թողլով. (Թէպէտ կը գրուի նաեւ գրաբարի կերպով ձոտայն. պղայն. վրայն.*

— տես նաեւ 19։) Իսկ ը յօդով կ'ըլլան՝ ձօրս-ը. պաշտօն-ը. ալէս-ը. քաղէս-ը. հովի-ը։

‖ Եօթի դարերուս մէջ սկսած է ը յօդը, որ յաճախ թէ ձայնաւորի եւ թէ բաղաձայնի առջեւ անխտիր եւ միօրինակ ն կը գրուէր։

Անոնց մ'այս որոշեալ յօդով հոլովելու համար քանի մը կանոն միտք առնելու է։

83. — Ա. Անէն հոլովմանց մէջ գործիական հոլովն երբեք յօդ չ'առնուր։ Չ'ըսուիր՝ Փայտով զարնել. այն ձաղիկներով զարդարել։

84. — Բ. Երրորդ եւ չորրորդ հոլովմանն եզակին մէջ՝ միայն ուղղականն ու հայցականը յօդ կ'առնուն։ Ուստի չ'ըսուիր Օրւանը չորս ժամը. տէրութեանը գանձը. այլ պարզապէս՝ Օրւան չորս ժամը. տէրութեան գանձը. այն տարւընէ. անցեալ ձմեռւընէ։ — Չորրորդ հոլովմանն բացառականը կրնայ յօդ առնուլ ու չառնուլ. այսպէս կ'ըսուի՝ Տէրութենէն կամ՝ տէրութենէ հրամայուած. ժողովրդենէն կամ՝ ժողովրդենէ յափշտակել. բայց հասարակօրէն առանց յօդի կը մնայ։

85. — Գ. Գրաբարի կերպ (յոգնակի) հոլովները թէեւ որոշեալ ըլլան յօդ չեն ուզեր. այսպէս. Բոլ-քաթօռաց արշաւանքը, (եւ ոչ՝ բարբարոսացը.) Մարդ-բէէց պատգամները. ասուածոյ քարոզեցին. ձառայէից պահանջել. այդ մարդկան բարքը։

Բայց զատ է դերանունական յօդն որ միշտ եւ ամէն կերպ հոլովի վերջ կը դրուի. ինչպէս այս օրինակներուս մէջ՝ Բարբարոսաց արշաւանքը. Թշնամւոյն զօրացը մէջ. (իւր) տղոցը. (մեր) ձառաներովը. (դահճին) որովը. (գիմաց) տէրութեանը, եւ այլն, որուն վերջ եւեթը (159—162) պիտի խօսինք։

86. Վերը (25—33) չորս հոլովմանց պատկերն որ դրինք, առանց որոշիչ յօդի ըլլալուն՝ Անորոշ հոլովմունք էին. հիմայ տեսնենք որոշեալ հոլովմունքն ալ։

ՈՐՈՇԵԱԼ ՁՕԴՈՎ ՀՈԼՈՎՄՈՒՆՔ

եզակի.	ն.	բ.	գ.	դ.
Ո. Հ.	Ձառ-ը.	Զի-ն.	Օր-ը.	Տէրութիւն-ը.
Ս. Տ.	Ձառի-ն.	Զիու-ն.	Օրւան.	Տէրութեան.
Բց.	Ձառէ-ն.	Զիէ-ն.	Օրւընէ.	Տէրութենէ(-ն).
Գէթ.	Ձառով.	Զիով.	Օրով.	Տէրութեամբ.

Ցոքնակի՝ չորս հոլովմանցն ալ նոյն է։

Ո. Հ. (Ծառ)եր-ը. Բց. (Ծառ)երէ-ն.

Ս. Տ. (Ծառ)երու-ն. Գ.բ. (Ծառ)երով։

Նոյնպէս՝ Օրեր-ը. օրերու-ն. Ձիեր-ը. ձիերու-ն. ձիերէ-ն, եւայլն։

Ցճ. լեզուն՝ միայն սեռականի եւ հայցականի մէջ որոշեալի եւ անորոշի տարբերութիւն ունի։

Ա. Այս որոշիչ յօդերուն համար առայժմ ընդհանուր կանոն ըլլայ որ

Ա. Ուղղականն ու հայցականը միշտ եւ ամէն դէպքի մէջ յօդ կ'առնուն. (տես 84 եւ 85։)

Բ. Գործիականը միշտ եւ ամէն դէպքի մէջ առանց յօդի կը մնայ, եւ անորոշին հետ նոյն է. (տես 83։)

Գ. Սեռականը, տրականն ու բացառականը՝ երբեմն կ'առնուն յօդ եւ երբեմն չեն առնուր. (տես 84 եւ 85։)

Մնացած կանոններն ու կարեւոր դիտելիքներն ի մասին մէջ կը տեսնենք։

---

§. 2. *Անորոշ յօդ։*

87. Որոշեալ կամ որոշիչ յօդէն ի զատ, ըսինք, կայ նաեւ Անորոշ յօդ ալ, որ է ՛ի կամ ՛ը. որուն պաշտօնն է անուանն ընդհանուր միտքը մասնաւորի ամփոփել՝ առանց ո՛րն ըլլալը որոշելու. ինչպէս այս խօսքիս մէջ. Փայտ ՛ը կտրէ, ՛ը յօդը փայտին ընդհանուր միտքը մասնաւորի կամ մէկի ամփոփեց՝ առանց որոշելու ի՛ր փայտը։ Որ ՛ի՛ ըսած ըլլալի պարզապէս՝ Փայտ կտրէ. չէիր իմանար որ արդեօք մէկ փայտ ՛ի՛ աւելի. կամ ՛ի՛ ըսելի որոշիչ յօդով՝ Փայտը կտրէ, որոշեալ եւ ծանօթ փայտ մը կ'իմանայիր։

ՃԻշդ խօսելով ՛ի կամ ՛ը յօդն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ՛ի՛ (գրբր. փա՛) ՃԻուական անունը. սակայն ՛ի՛ գործածուելեմբ եւ ՛ի՛ չատ անգամ նշանակուելեմբ իրարմէ կը տարբերին։ Մէկ չի կրնար երբեք իբրեւ յօդ գործածուիլ։

88. Մի՛ կամ ՛ը անորոշ յօդն անունէն եւքը կը դրուի՝ ամէն հոլովի մէջ միակերպ անփոփոխ մնալով. այսպէս.

Ո–ց. Հյդ. Փայտ մը. Բցա. Փայտէ մը.
Սեռ. Տր. Փայտի մը. Գրբ. Փայտով մը:

89. Երբեք որոշեալ բառի վրայ անորոշ յօդ չի դրուիր: Ձ'ըսուիր՝ Փայտը մը. քաղաքը մը. գիրքը մը. այս առուն մը. այլ՝ քաղաք մը, եւայլն:

90. Մը յօդը՝ Հնչման վայելչութեանն համար երբ* եւ ալ բառերէն յառաջ ն գիր մ'ալ կ'առնու. այսպէս. Ընգիւտ գանձ մըն է. զարհուրանք մըն էր. անգամ մըն ալ. հատ մըն ալ, (փոխանակ՝ գանձ մը է, հատ մը ալ ըսելու:) Բայց շատ հեղ կ'ըսուի նաեւ կրճատութեամբ՝ Ընդամ մ'ալ. հատ մ'ալ: — Իսկ ի կը մնայ միշտ անփոփոխ. Անդամ ի ալ:

* Եթէ որ կ'ըսենք, իմացիր ամբողջ էական պակասութիւն բայը, ես, ես, ենէ, ես, ին. էին, էիր եւայլն. որ հոգւոյն պիտոյ տեսնենք:

‖ Հնուց կար ին (փոխանակ ի), — որ հիմայ գործածական է՝ նախադաս. Ին բարի խորհուրդ — եւ կ'ըսուէր հին ոսկիօրէնի մէջ յետադաս՝ խորհուրդ ին բարի. տեղաց ին, (տեղաց մը.) սակաւ ին խոշորի, (քիչ մը կը խոշորնայ.) դեղ ին այլ, (դեղ մըն ալ.) եւայլն: Այս ին բառն ասոնց մէջ ամփոփուած եղած էր ին, միշտ յետադաս, այսպէս. Սակաւ ին քաջաց. ամուսին ճանապարհ, (ամուսնացած մը ճամբայ.) ուր մնաք հիմայ միայն վերոյիշեալ դէպքերն մէջ կը գործածենք զին: Իսկ բուն հին գրաբարի մէջ ին միայն յօդով կը բանի. ինս, ինդ, ինն: — Նմանապէս (է գարձն սկսեալ) կը գործածուէր ի՛ յետադաս եւ անփոփոխ մնալով. ճգնաւորի ի. Ի գաւազան ի. աւուրց ի. տեղաց ի. Հոն ի դեղնուց, եւայլն: Որ գտնուի միւնետ ե գարձն ի քարի ի, (փոխանակ՝ ի քարի ինս:)

Ըսածներնիս յայտնի կը տեսնուի որ հիմնական մըն (հնոց ին եւ ս) յօդը՝ գրբ. ի–ին յառաջ եկած չէ:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ն.

ԳՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱՆՈՐԱԿԱՆ

---

§. 1. *Ընդհանուր տեսութիւն ըստ պղպէ:*

91. Խօսքի մէջ յիշուած իր մը կամ առարկայ մը՝ երկու կերպով կրնայ անուն առնուլ կամ անուանուիլ. — 1. Մէյ մը իւր բուն անուններով, ինչպէս Պօղոս, Յակոբ. Ներսէս. Աշտարակ. որով այն բաներին ինչ բլլալը

կ՚իմանանք։ Այս իրաց բուն կամ բնական անունը՝ քերականօրէն կ՚ըսուի Դոյական անուն։ — 2. Մէյ մ՚ալ իւր պատահական անուամբը. զորօրինակ եթէ մարդուն անուն տամ քաջի. ծառին ըսեմ պտղաբեր. ձնձորին՝ կարկիր. աշտարակին՝ քաջիչ. այս անուններով իրենց միայն ինչպէս ըլլալը կ՚իմանանք։ Այս իրաց էական չեղող կամ պատահական անունը՝ քերականօրէն կ՚ըսուի Ժամական անուն։ — Ուրեմն

92. Անունը երկու տեսակ է. Գոյական, որ բանին ինչ ըլլալը կը ցուցընէ. եւ Ածական, որ բանին ինչպէս ըլլալը կը ցուցընէ։

Դան քերականներ որ զատ մասն-բանի կը համարին գոյականը եւ զատ մասն-բանի ածականը։ (Տես նաեւ 131, եւ 149 ծանօթ։)

93. Ածականն իւր գոյականէն միշտ յառաջ կը դրուի. այսպէս. Բարձր աշտարակ. աւազէնի մարդ. պղտոտ ծառ. սընձի գինի։

94. Հոլովելու ատեն ածականը միշտ անփոփոխ կը մնայ, եւ միայն գոյականը կը հոլովի, թէ եզակի եւ թէ յոքնակի թուերուն մէջ։

Եզակի.

Ո–ղ. Հյց.	Բարձր աշտարակ.
Սե–. Տր.	Բարձր աշտարակի.
Բացառ.	Բարձր աշտարակէ.
Գործիակ.	Բարձր աշտարակով.

Յոքնակի.

Ո–ղ. Հյց.	Բարձր աշտարակներ.
Սե–. Տր.	Բարձր աշտարակներու.
Բացառ.	Բարձր աշտարակներէ.
Գործիակ.	Բարձր աշտարակներով։

Օրինակէս տեսար որ բարձր ածականը թէ եզակի եւ թէ յոքնակի հոլովներու մէջ միօրինակ անփոփոխ մնաց։

95. Նոյնպէս յօդ՝ միայն գոյական անունը կ՚առնու եւ ոչ ածականը. այսպէս. Բարձր աշտարակը. ճերմակ կտաւին. ազնիւ մարդէն. կարծր փայտերը. պաղատու ծառերուն, եւայլն։

§. 2. *Մտակաւին աստիճանները:*

96. Ածականներն երեք աստիճան ունին. 1. *Դրական*. 2. *Հաղդատական* եւ 3. *Գերադրական*:

97. — Ա. *Դրական աստիճանը* գոյականին պարզապէս ինտոր բլլալը կը ցուցընէ. ինչպէս. *Ճեմ. Ծանր. Նիհար. պզկիկ:*

98. — Բ. *Հաղդատական աստիճանը* ուրիշի հետ *համեմատութեամբ* կամ *բաղդատելով* ուրիշէն աւելին կամ պակասը կը նշանակէ. ինչպէս. *Ճեմագոյն. Ծանրագոյն. Լաւագոյն. Քաջագոյն. կամ աւելի քաջ. աւելի ճեմ:*

99. — Գ. *Գերադրական աստիճանը* շատ կամ աստիճակ կը ցուցընէ. ինչպէս *ամենաճեմ. ամենածանր. ամենաօգտակար:*

> *Այս ըսածներս պարզապէս Հայ քերականի կամ Հայագիտական դիտողութիւն է, եւ չի ցուցըներ՝ ուրիշներու հետ համեմատութեամբ ամենէն աւելի ծանրը կամ բարձրը: Բայց կայ դարձեալ համեմատական - գերադրական. որ տես Բ մասին ՀԷ:*

100. Դրական ածական մը բաղդատական կ'ըլլայ՝ երբեմն *-ագոյն* մասնիկն առնելով. *ղորօրինակ. քաջագոյն. ճեմագոյն. պատուականագոյն. բայց հասարակօրէն* աւելի մակբայով կը կազմուի. այսպէս. աւելի քաջ. աւելի ծանր. աւելի մատաղ. աւելի սքանչ:* կամ երբեմն *աւելի* մակբային տեղ կը դրուի ալ. — *ալ ազնիւ. ալ աւելի. ալ պատուական:*

> * Կ'ըսենք "հասարակօրէն,, *վասնզի* 1. *ամէն ածական չի կրնար -ագոյն մասնիկն առնուլ. զորօրինակ անտեղը են չագոյն. ճերմակագոյն. օրագոյն. գիշերագոյն:* 2. *Բուն աշխարհաբար ածականներն երբեք այդ մասնիկը չեն առնուր. եւ չ'ըսուիր՝ պղինձագոյն. ազատագոյն. ճերմակագոյն. պղտիկագոյն. պատգոյն, եւայլն: Իսկ աւելի կամ ալ մակբային տեղ տեսակ ածականի վրայ համարձակ կրնայ դրուիլ. աւելի չար. աւելի օգտակար. աւելի ճեր. աւելի գիշատիչ. ալ ճերմ, եւայլն:*

101. *Քանի մ'ածականներ իրենց յատուկ բաղդատականն ունին.*

Բարի.	*Բղդտ.*	*Բարեգոյն, Լաւագոյն, որ աւելի*
Աղէկ.		*գործածական է:*
Շատ.	,,	*Աւելի, առաւելագոյն*
Քնարէր.	,,	*Քնարելագոյն.*

102. Դրական ածական մը գերադրական կ'ըլլայ ակիզքն ամենա- մասնիկն առնելով. զորօրինակ. ամենամէծ. ամենաօգուտքբ. ամենաքաջը. ամենախանաբեր: Բայց շատ անգամ ալ պյլեւալ սաստկացուցիչ մնկբայներով. այսպէս՝ շատ ըզբաղ. առատիկ գթասէրին. անհնարին ծանր. եւայլն:

Ամենա- մասնիկ կրնան առնուլ միայն քանի գրաբար ածականները. ուստի չ'ըսուիր ամենազգրիկ. ամենազօրս: (Ճեմ բառգիրս. Համառ ըսածնիս. 100, ծանօթ.)

Սովորական եղած է տակնկերէնի նման ըսել՝ խիստ շատ մարդիկ. (չէ+ չթ պաշ.) խիստ գիւրին. (չէ+ փօլայ.) եւ կամ պիտի առալ. պիտի գնդցիկ. եւայլն:

Ըրդէն ծի եւ ծի դարձն կայ գրած՝ Ա յս օրինակ՝ խիստ նման է: Բերդն կիզնստուէ խիստ ամուր: կամ բայի վրայ՝ խիստ ուրախացաւ: խիստ սիրելաք պէտք:

Գերադր. կը համարուի Բաղդեթալ (աամենաբարձր) ածականն ալ, որ միայն Աստուծոյ անպհականելալ է:

103. Ածականներնշանակութիւնն աստիճան մը կ'աւելնայ յետ եւ կայ մասնիկներով. հանդիպի, (աֆթաթ.) ծանրլին, (ագըրճա.) խուրլին, (էրկեկ.) լըրլին. շոպին, — ֆէյսի. ոճոյն. այսինքն քիչ մ'աւելի սեւ կամ բաւական սեւ:

ՃՕՓՈՒԹԻՒՆ Գ.

ՃԱՑՈՒԿ, ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ՄԱՄՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ

104. Գոյական եւ ածական անուանց քանի մը տեսակք կայ որ առանձին մտադրութեան արժանի են: Գլխաւորներն են՝ 1. Ցատուկ անուանք. 2. Թուական անուանք, եւ 3. Մասնական անուանք:

---

§. 1. *Ցատուկ անուանք:*

105. *Ցատուկ* կ'ըսուի այն անունն որ հատարակ գոյականի մը՝ իւր բնական ընդհանուր անուանէն զատ տրուած կամ սեպհականուած է, զինքն իր նմաններեն զատելու համար: Զորօրինակ նեղոս գետ, որ իւր բնական եւ ընդհանուր անուամբը գետ կը կոչուի, իր նմաններուն ուրիշ գետերէն զատելու համար նեղոս յատուկ անունն իրեն պահուած է. նոյնպէս Ատրճանա

նայոց՝ իրեն նման կայսրներէն որոշելու համար՝ առած է Ապրլեանոս յատուկ անունը։

Ուրիշ անուններըը յատուկ անուններէն զանազանելու համար քերականք անոնց հասարակ անուն կոչած են։ Զորօրինակ՝ նեղոս գետ. — նեղոս՝ յատուկ անուն է, եւ գետ՝ հասարակ անուն։

106. *Յատուկ անուանք երկու տեսակ են. 1. Գոյական յատուկ անուն, եւ 2. Ածական յատուկ անուն։*

107. *Գոյական յատուկ անունն այն է որ որոշեալ անձի կամ տեղւոյ մը տեսակական անունը կու տայ. ինչպէս Աբգարյան. Պետրոս. Ծովիք. կամ Աբրահամ. Եփեսոս. Ամինդ. Նեղոս. Եփրատ. Ողմպոս։*

108. *Ածական յատուկ անունն այն է որ որոշեալ անձի կամ տեղւոյ մը վերաբերելուը կը ցուցընէ. ինչպէս. Աբգարեան. Սոկրատեան. Սեքստոպոլի. Ամինեան. Ողմպիական. որոնք առանձին չեն կրնար ձեռք եւ հարկաւ գոյականի մը կը վերաբերին. այսպէս. Աբգարեան պատերազմները. Սոկրատեան փիլիսոփայութիւն. Եփեսացի մեհեան. Ամինեան ճեմարան, եւայլն։*

109. *Յատուկ անուանց հոլովումն ընդհանրապէս հասարակ անուանց պէս է. ինչպէս. Գրիգոր, գործ. նեղոս, գետ. Ադրբիկ, կին. հայ, հայոց. Ծովհաննէս, Ծովհաննոս*. Լիքեան, Լիքեանոս. այսպէս ալ Աբրահամ. Կեսարիա. Աբգարեան. Վիննայոյս. Հռոմայոս։ — Երբորդ եւ չորրորդ հոլովման առակ գոյական յատուկ անուն չ'երթար։*

* *Կ'ըսենք Ծովհաննոս, Թոմասոս, Պարթեւ. եւայլն, ուղղականին վրայի յօնեական ձայնը, ու, ո մտնելիքներըը կարելով. ինչպէս քրիստոս ալ տեսար եփեսոսի. — փոխանակ՝ Ծովհաննէսոս. Եփեսացի ըսելու։*

110. *Շատերն ալ կը հոլովին կէս զարտուղիներ. ինչպէս. Խոսրովանի, ոսկոյ. Ամինացի, ցոյց։*

111. *Բայց գոյական յատուկ անուններէն ամենէն գործածական առած մասնաւոր հոլովմամ մ'ունինք։*

Ողմպոս. Տիգրան.	*Բիւս. Տիգրանէ.*
Հայոյս. Տիգրան.	*Գրի. Տիգրանես.*
Սեռ. Ցր. Տիգրանայ.	*Կամ Տիգրանով.*

Ա. յսպէս կը հոլովին՝ Աահակ, կայ. Մեսրոպ, պայ. Տրդատ, տայ. Հառմ, մայ. Ճակոբ, բայ. Նարեկ, կայ. Աղէքսանդրայ. Գլակայ:

Առանց նման են նաեւ ե, է վերջաւորեալները. Հռիփսիմէ, Հռիփսիմեայ, զՀռիփսիմէ, Հռիփսիմէէ, Հռիփսիմէաս կամ մէով, մէիւ:

Ա. յսպէս կը հոլովին՝ Եւգինէ, նեայ. Խարխոզիմէ, մեայ. Եսայի, յեայ. Ղեւի, Ղեւեայ. եւայլն:

112. Ուսումնական հոլովներ կը համաբաւին՝ Աստուածեայ. Էջմիածնեայ. Լուսաւորչայ. Սուրբ Աստուածոյ, եւայլն. փոխանակ՝ Աստուածածնէ, Լուսաւորչէ:

113. Ընտանեկան յատուկ անուններդ թէ գրուելաձեւ՝ թէ խօսակցութեան մէջ կը հոլովին պարզապէս՝ Ճոխէն, Ճավհաննէսի, Մեսրոպէն, Եփրեմէն, եւայլն:

114. Իւ վերջաւորեալ սեռական անուններուն սեռականը հայտարարօրէն յոյ կ'ըլլայ. Սպանիա, Սպանիոյ. Նայնպէս Իտալիոյ. Անգլիոյ. Նիկիոյ. Ասիոյ, եւայլն:

115. Ճառաւկ անուանց յոգնակին հայտարարօրէն ըստ ընդհանուր կանոնի կ'ըլլայ Հայեր, Ճայներ, Պարսիկներ, Վրայներ, Նեբուխաներ, Ճավէթիներ, եւայլն: Կամ գործարքի ձեւով. Հայէ, Ճառայ, Պարսիկդի, Նեբուխանէ, Պայխանեանց, Մխիթարեանց, եւայլն:

---

§. 2. *Թուական անուանք:*

116. Թուական անուան կ'բաժնին այն բառերն որ բանի մը որոշ համրանքը կը ցուցընեն. ինչպէս, մէկ, երկու, երկի, կամ առաջին, երկրորդ, երրորդ, եւայլն:

117. Թուականներն երեք տեսակ են.

Ա. Բացարձակ կամ Գիմաւոր, որ բանին քանի հատ ըլլալը կը յայտնէ.

Բ. Դասական, որ բանին քանիերորդ ըլլալը կը յայտնէ.

Գ. Բաշխական, որ ամէն մէկուն քանիական հատ բաշխուած ըլլալը կը յայտնէ:

118. Երեք տեսակին միատեղ դնելնիք օրինակները:

Բացարձակ.	Դասական.	Բաշխական.
Միկ.	Առաջին. (առջի.)	Միւմիկ.
Երկու.	Երկրորդ.	Երկ'երկու.
Երեք. (իրեք.)	Երրորդ.	Երեք երեք.
Չորս.	Չորրորդ.	Չորս չորս.
Հինգ.	Հինգերորդ.	Հինգ հինգ.
Վեց.	Վեցերորդ.	Վեց վեց.
Եօթը.	Եօթներորդ.	Եօթնական.
Ութը, ութ.	Ութերորդ.	Ութնական.
Ինը.	Իններորդ.	Իննական.
Տասը.	Տասներորդ.	Տասնական.
Տասնումիկ.	Տասնումիկերորդ.	Տասնումիկական.
Տասուերկու.	Տասուերկուերորդ.	Տասուերկուքական.
Տասուերեք.	Տասուերեքերորդ.	Տասուերեքական.
Տասնուչորս.	Տասնուչորսերորդ.	Տասնուչորսական.
Տասնուհինգ.	Տասնուհինգերորդ.	Տասնուհինգական.
Տասնումվեց.	Տասնումվեցերորդ.	Տասնումվեցական.
Տասնեօթը.	Տասնեօթներորդ.	Տասնեօթնական.
Տասն'ութը.	Տասն'ութերորդ.	Տասն'ութական.
Տասնուինը.	Տասնուիններորդ.	Տասնուիննական.
Քսան.	Քսաներորդ.	Քսանական.
Երեսուն.	Երեսներորդ.	Երեսնական.
Քառասուն.	Քառասներորդ.	Քառասնական.
Ճիսուն.	Ճիսներորդ.	Ճիսնական.
Վաթսուն.	Վաթսներորդ.	Վաթսնական.
Եօթանասուն.	Եօթանասներորդ.	Եօթանասնական.
Ութսուն.	Ութսներորդ.	Ութսնական.
Իննսուն.	Իննսներորդ.	Իննսնական.
Հարիւր.	Հարիւրերորդ.	Հարիւրական.
Երկու հարիւր.	Երկու հարիւրերորդ.	Երկ'երկու հարիւր.
Եօթը հարիւր.	Եօթը հարիւրերորդ.	Եօթնական հարիւր.
Հազար.	Հազարերորդ.	Հազարական.
Երկու հազար.	Երկու հազարերորդ.	Երկ'երկու հազար.
Միլիոն.	Միլիոներորդ.	Միլիոնական:

119· Առանք առինքն ալ ածական են, անոր հա-
մար ալ իրենց դերականէն յառաջ կը գրուին եւ ան-
հոլով ու անթիւով կը մնան. եղիս ձեռքով. հինգ հա-
րիւր հոգւոյ. 2որդւոյդ տարի. 8ոտնական կտաւ. (տես
93, 94։)

Բայց եթէ առանց գերականի եւ առանձին մնան,
այսպէս կը հոլովին։

Ա· Բացարձակներէն՝

120· Մէկ բառը երբեմն կը հոլովի մէկի, երբեմն
ալ մէկու, (որուն վրայ տես երկրորդ մասին մէջ։)

121· Միացած թուերն առինքն ալ հաստատա-
պէս առաջին հոլովման տակն են. չորսի, հոգւոյ
հարիւրով։

122· Եղիս բառը յօդ որ առնու կամ հոլովի՝ ի
մ՚ալ հետ կ՚ուղէ. այսպէս՝ եղիսէն ալ. եղիսէքէն, եղ-
իսէքով. (եւ ոչ՝ եղիսոն ալ, եղիսոյ։) Ա.յսպէս կ՚ըսուի
նաեւ եղիսէք է, (կամ եղիս է։) Նոյնպէս իրեն բաղա-
դրեալներէն. պատանեղիսէքն ալ, չհասունեղիսէքին։ Բայց
եթէ առջինը գերական մ՚ունենայ, չ՚ըսուիր եղիսէք
կու. եղիսէք մարդ. այլ՝ եղիս կու։

123· Եօթը եւ սրինգ թուերն հոլովելու առեն ը
գրերնին կը թողուն, ու կ՚ըլլան եօթի, (կամ նաեւ
եօթնի,) սրնի։

124· Ինը եւ տասը թուերը հոլովելու առեն ը
գրերնուն առջ ն կ՚առնուն, եւ կ՚ըլլան իննի, տասի,
տասով։

Բ· Դասականներէն՝

125· Ասոնցմէ բառը յօդ որ առնու՝ կը հոլովի
այսպէս. սասլոյն, սասլինէն, սասլով։ Իսկ տալի
բառին համար տես 177։

126· Ալլեւալ թուերէ յօդառու դասականներ-
ուն առաջինը բացարձակ թուականի կը դրուի, մինակ
եղելութիւնը երբոր մնանիկ կ՚առնու, եւ ինչ մինակ կը հո-
լովի. այսպէս. երկքհազար-վեցհարիւր-քսանուհինգ-
երրորդ. 2որսհարիւր-յիսնունեղբերդին։

127· Ցանուցիւրորդէն միւսէ սկսեալ հանուիններորդ
շատ անգամ գրաբար կը գործածուի՝ մանաւանգ

գաբերա. կամ թագաւորաց եւ այլն անուններն որ՛չ-
լու համար. այսպէս՝ Եբէսոսանեցրդ. գաբէն մի՛չեւ
ք՛նեսոսանեցրդ: Լուգավիկոս վեշտասանեցրդ: Ջով-
հաննէս ք՛ննեսոսանեցրդ. եւայլն: Եւ են՝

Մեռասանեցրդ.	Վեշտասանեցրդ.
Երկոտասանեցրդ.	Եօթնեւտասանեցրդ.
Երեքտասանեցրդ.	Ութեւտասանեցրդ կամ
Չորեքտասանեցրդ.	Ութտասանեցրդ.
Հնգեւտասանեցրդ.	Իններեւտասանեցրդ:

Գ. Բաշխականներէն՝

128. Ամէնն ալ առաջինն հոլովման ատկն են. այս-
պէս. Դէյդիով. Երի՛Երէսոսի. Եօթնեակի եւայլն:

Կարգին մէջ գրենք Դէյդի, Երի՛Երէսո միչեւ վեց
քան հասարակ սովորութեան. բայց ամենք կ՛ըսեն
նաեւ Երէսոսեան, Երէսոսի, ըսբսոսեն, հինգեսեան, վե-
ցսոսի: Իսկ խորթ բառերք են՝ Դէյդիսոսի, Երի՛Երէսո-
սան, տանիսոսի:

129. Քանի՞ հարցականն ալ թուական անուշ կը
համարուի, եւ ունի գաւասական՝ քանեո՞ր կամ տանի՞-
եբոր, եւ բաշխական՝ քանիսո՞ն:

ԹՈՒԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՑ ՀԻՆ ԶԵՒԸ

‖ Բացարձակ թուականները հին ատկ. լեզուին մէջ
ձԱ գաբէն եռքը կը սկսին հիմնական ձեւեն ամենա-
լուս, այսպէս մի (գրբ. մի, միակ.) Երկոս կամ Երկոս-
(որ հիմայ գէա. է) Երե՛ կամ Երե՛ք. ըչբս (գրբ. չ՛որ.)
եւ պատ թուէն եռքը՝ պատե՛ք. պատե՛րկոս կամ
պատե՛րկոս, պատե՛ըչբս եւայլն. (ուր գրաբարի էր
չրջուն կարգով մը Մեռասան, երկոտասան, եւայլն:)
— Ընդհէն ե — ի գարաց ամենական գրաւածոց մէջ
կը սկսի ըսուելու՝ ցԵրե՛ք աչխարհէ. (փեկ. յԵրէց աշ-
խարհաց.) Երե՛ք իշխան ըմբռնեցին. եւ քէչ մը եռա-
քերէն՝ երբեմ ուզղական ալ կը բանի, կամ կ՛ը-
սուի նաեւ՝ ցԵռա Երե՛ս աւուրն, (այսինքն Երե՛ց աւս-
ուրցն:) — Ա՛յսպէս ձԱ գաբէն եռքը մի՛, Երկո-,
Երե՛, ըչբս գոյականէ յառաջ՝ անհոլով ու անփոփոխ
են. հիմնուան պէս:

Իսկ մին (միակ) կը գործածուի՝ հասարակօրէն յիմա-
գաս. Օր մին երեւնայ եւ օր մին չերեւնայ. (տես նաեւ
90. ‖ ծան:)

---

§. 3. *Սահմանական անուանք։*

130. *Սահմանական՝ կամ Իմաստական անուն կ՚ըսուին այն բառերն որ գոնէ մարդկային մտքին մէջ կը նշանակեն առանց թիւն որոշելու. ինչպէս՝ քանի մը մկայ. Ամէնն հոս են։*

131. *Սահմանական անուններէն՝ կայ որ ածական են, կայ ալ որ գոյական. կամ՝ միեւնոյն բառը երբեմն գոյական է եւ երբեմն ածական. ինչպէս հիմայ պիտի տեսնենք։*

> *Կան քերականք որ ածական մտածական անուանց անուն կու տան Ընդհանուր ածականներ, եւ գոյականներուն՝ Ընդհանուր դերանուններ։ Մենք աճիքէն հոս ամիսփաճ ենք՝ փեւնոյն անունը մէյ մը իբրեւ ածական հոս, մէյ մը իբրեւ դերանուն ուրիշ տեղ չկրկնելու համար։*

132. *Սահմանական անուանց շատին հոլովումը դերանունական է. այսինքն բացառական՝ ից. գործիական՝ ով. — յոքն. ուղղական՝ ներ, սեռական՝ նց։* (*Տես վարը* 148։)

133. *Ոմանք՝ միշտ գոյական է. եզակի չունի*, եւ կը հոլովի այսպէս.*

Ո–ղ. Հյց. Ոմանք.	*Բց–. Ոմանցմէ.*
Սե–. Ցբ. Ոմանց.	*Գբթ. Ոմանցմով.*

* *Գրաբար զրուցուածք է եզակին՝ ոմն այս կ՚ըսէր, ոմն այն կ՚ըսէր։*

134. *Մէ–ս, Մէկ*, Ո–բէշ, ածական են. բայց յօդ առնելով գոյական ալ կ՚ըլլան. եւ առաջին հոլովման պէս կը հոլովին։ Մէկ բառին յոքնակին գոյական եղած ատեն՝ կընայ թէ ըստ հասարակ կանոնի եւ թէ դերանունական հոլովիլ. — բայց դերանունական հոլովումին առանց յօդի. այսպէս.*

Ո–ղ. Հյց. Մէկալնե՛նք, Մէկալնե՛ր.	*Բց–. Մէկալնե՛նցմէ, Մէկալնե՛րէն.*
Սե–. Ցբ. Մէկալնե՛նց, Մէկալնե՛րուն.	*Գբթ. Մէկալնե՛նցմով, Մէկալնե՛րով։*

* *Այսինքն մէ–ս, կամ մէ՝ այլ՝ ինչպէս հիները կը գրէին։*

Այս կերպով իբրեւ մանական անուն կը գործածուէր ատեն մը Շապան, լաթոց. որ հիմակ անաս-

վոր է։ Աւելի առաջներբը (ածական) կ'ըսէին՝ Շոփոց կոթէին զձեռս։ Յաճախն փլաս եւ նոյնն նշան։

Գրաբար այլ, (ուրիշ,) բառէն ձեռացած է հին իրբ ամէ. ուր. այսպէս. Քեզ ունիմ, ու ձեռ չունիմ. այսինքն՝ ուրիշ ձեռ։

135. Ամէն, ածական է. իսկ յօդով կ'ըլլայ գոյական՝ երկրորդ հոլովման տակ։

Ո–ղ. Հյց. Ամէնը.	Բց–. Ամէնէն.
Սե–. Տր. Ամէնուն.	Գրձ. Ամէնով։

Այս ամէնը գոյականս որ եզակի ձայնով յոքնակի է, ունի նաեւ յոքն. ուղ. եւ հայց. Ամէնդ, ըամէնդը։ (խորթ հոլովումի է ամէնդին կամ ամէնտուն, ամէնդեն եւայլն։)

136. Իրար եւ Մէկը ղեկ, եզակի ձայնով յոքնակի գոյական են. ուղղական չունին. եւ կը հոլովին այսպէս.

Հայցակ.	Իրար.	Մէկը զմէկ.
Սե–. Տր.	Իրարու.	Մէկը մէկու.
Բացառ.	Իրարմէ.	Մէկը մէկէ.
Գործիակ.	Իրարմով.	(Մէկը մէկով։)

Առնք յօդ չեն առնուր. միայն բացառականն ը– բարձեն ալ կ'ըսուի։

Իսկ ձելը չեզ հասարակօրէն կը գրեն ձելչեզ եւ կը հոլովեն ձելչեզս–, ձելչեզիս. բայց ը նախդիրը միայն հայցականին տալն աւելի շիտ ու կանոնաւոր է։ Ոմանք նոյն անտեղութեան դէմ ամբոխած են ըսել՝ ձելչեզս–, ձելչեզիս. բայց չ յօդն էական է եւ անհրաժեշտ հարկաւոր։

137. Ինչ, երբեմն ածական է, եւ գոյականով մը կը հոլովի. Ինչ սիրտ. ինչ գործ. ինչ բան, ինչ բանի, ինչ բան է, ինչ բանով. — յոքն. Ինչ բաներ, եւայլն։ Երբեմն ալ գոյական է՝ երկրորդ հոլովման տակ։

Ո–ղ. Հյց. Ինչ.	Բց–. Ինչէ(ն).
Սե–. Տր. Ինչու, ինչի.	Գրձ. Ինչով.
Յոգնակի՝ Ինչեր, ինչերու, եւայլն։	

Առեն մը կը գրուէր ընդ–, ընչ–. որ հիմայ խափանած է։ — Գրաբարէ առնելով կ'ըսուի նաեւ ինչ ինչ, այսինքն՝ քանի մը բան։

138. Քանի եւ Քանի մը, Քիչ *: — Քանի՝ թէ իբրեւ ածական կը բանի. Քանի՞ հոգի. Քանի՞ մեծութ.

եւ թէ առանձին կը հոլովի իբրեւ գոյական. քանիէ՞ (դէպք. քանիի) առիթ. քանիո՞վ գնեցիր. քանինե՞րն (դէպք. քանիքը) առաջ կը բազմացնէ. քանինեցո՞ս աբխնը մտաւ։ — քանի մը քայ ինքնիան անյօգ եւ անհոլով ածական է. իսկ երբէք պէտք ըլլայ՝ յօդով պայպան կը հոլովի. (Անոնցմէ) ինչ ւանէն, ինչ ւանէին, եւայլն։

‖ քանի մ՚ զուտ դրաբար է. Ուստա ւանի մ՚։ Իսկ ինչ ւանի եղբայրցուած է առանձ. նման։ Պատիժներուց ամէնօրէնն անոնք նաեւ հեղ մ՚ ւանի, պայծառ ձեռ քանի հեղ։

139. Որ, ածական է եւ հետը գոյական մը կ՚ուզէ (յօդով կամ առանց յօդի). Ո՞ր սխրտ առաջ կը դիմանայ. Ո՛ր բանը. Ո՛ր բանին։ — յոքն. Ո՛ր բանները, եւայլն։ Իսկ երբ մինակ որ միայ իբրեւ գոյական, (կը նշանակէ տճ. հանիլըը.) եւ յօդով կը հոլովի այսպէս.

Ո՞ւ. Հյց.	Ո՛րը.	Որոնք.
Սեռ. Տր.	Որուն.	Որոնց.
Բացառ.	Որմէ՞, որմէ.	Որոնցմէ՞.
Գործիական.	Որով.	Որոնցմով.

Ցզնակին յօդ չ՚առնուր, ինչպէս ամէն դերբայնուն հոլովմանց յոքնակիները։

140. Ո՞վ հարցականը միշտ գոյական է, հետն ածական չի կրնար առնուլ. հոլովումը վերինին նման է.

Ո՞ւ. Հյց. Ո՞վ*.	Բց. Որմէ՞, որմէ՞ն.
Սեռ. Տր. Որո՞ւ.	Գրծ. Որո՞վ (անսովոր.)

Ցզնակին՝ Որո՞նք, որո՞նց եւայլն. վերինին պէս։

* Հայցականը սովորաբար կ՚նախդրուի կ՚որշուի. զո՞վ. զորո՞նք։

141. Ոչ ոք, ոչինչ, միշտ եզակի գոյական են. ուշինն ուղղական եւ հայցական։ Ոչ ոք իմացաւ. Ոչինչ ճաշակեց։ Իսկ հաստարակ գոյական անուն է ոչինչ, ոչընչի. — Ոչընչի (յոչընչի, տճ. հիչքին.) առեղծեց։

142. Այ ոք (մարդ.) Այ քինչ (բան.) } (տճ. ֆիլան.)
Այ անոան (մարդ եւ բան.) } թէ գոյական են եւ թէ ածական. բայց միշտ անհոլով։ Նոյնպէս Ոչ-ոք, Ոչ-ինչ, միշտ անհոլով ածա-

կանոներ են. — Ընթերցի՛ր կերպով, Արձակի՛ր ժուռա-
բին վերջակ։

143. Խոշտանգի՛ր, Ախեր մի՛, քեզ իբրեւ գոյա-
կան միջնակ կը բանին յօդով, եւ քեզ իբրեւ ածականի՝
գոյականով մը մէկտեղ։ — Խոշտանգի՛ր (ոք) իւր
պաշտօնեն ունի. Ախեր մի՛ուն զատ զատ։ — Խոշ-
տանգի՛ր ծոռ իւր պաղչէն կը ճանչցուի։ Ախեր մի՛ զի-
նուորի մէկ մէկ զրահ։

144. Նոյն, որ ըստ ինքեան գերանուն է, կը
գործածուի նաեւ իբրեւ մասնական անուն. Երկուքն ալ
նոյն են, կամ՝ միեւնոյն են։ — (Այս կերպով չեն
գործածուիր ոչն կամ պոյն։ Տես գերանունից մէջ։)

ՀԻՆ ՌԱՄԿ· ՄԱՄՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Հին մասնական անուանց մէջեն ասելի մասգրու-
թեան արժանիներն են՝ Ի՞նչ, որ Ը գործն ակամ կը
դանենք։ Ա՛ստ ի՞նչ պատճառի. իսկ ասորին գաբե-
րատ մէջ չատ հանապատկ. (Նոյն իսկ գրաբար գրութեանց
մէջ կը կարդանք՝ Ի՞նչ մեղք է գործեալ։) Հին գրաբարի
մէջ ասորիք գործածութիւն ուներ։

Միւն միւն, (իբրեւ գրբր. միւն մի՛.) իւրաքանչիւր.
(ծՂ դար։)

Բառական հին են նաեւ միւ մ, այսինքն մէկը, մէկ
հատը. (ծԻ դար.) եւ միւ մ· — միւ մ մարդով գնա-
ցին. (ծՂ դար։)

Հին լեզուն ուներ կրկին՝ Միմիանց եւ իրիրաց։ —
ի սկզբան (միմեանս Ը գաթան վերջերը) առհասարակ
կը գործածուեր միմիանց, միմիանս, եւ չատ քիչ տեղ
իրիրաց, միրար՝ միշտ յոգնե։ Մնակեր եաքը սկսաւ հաս-
ատատպես գործածիլ իրիրաց, իրար նաեւ եզակի.
միեւնոյն որ ատորին գաբերատ մէջ գրեթէ Ը տպատ իրա-
փանեցաւ միմիանց, եւ առհասարակ եզաւ իրար։ — Ձեզ
մը կայ Ն գարուն կէսերէն Ձեզրար գալ. որ, ինչպես
կ՚երեւայ, հաւատարիմ գրութիւն է։

Դարձեալ հիմակուանին նման միւ գարու մէջ
կ՚ըսուեր Միւն միւոյլին։

Փոխանակ գրբր. երկոփան բառին հիներն ալ միւղ
պես կ՚ըսէին երկոփն ալ. բայց կայ նկիլեցւոց ժա-
մանակէն Ամեն երկու, արդի եւրոպական ձեւով.
Պահպանին անցան ընդ Քահիւն, եւ լուծեց յիւրեանք
ամեն երկու գետաքիլքն։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

145. *Դերանունն կ'ըսուի երկրորդ մասն-բանի՝ որ գոյական անունը շատ անգամ չկրկնելու համար ա-նոր տեղը կը դրուի։ Զորօրինակ. Վահան եկաւ ի-զօրքովն՝ անոնց սիրտ տալով. փոխանակ՝ Վահան եկաւ Վահանին զօրքովը՝ զբ+եբ+ա սիրտ տալով՝ ըսելու։*

Գոյականի կամ անուան եւ Դերանուան իրարմէ տարբերութիւնն ան է որ գոյականը բանին անունը կու տայ՝ առանց յայտնելու Թէ ո՛րն է. իսկ դերա-նունը կը ցուցընէ Թէ ո՛րն է՝ առանց իրին անունը տալու։ Ա.յսպէս՝ ես. մ.րդ. +ոգ+ անուն են. ես. գո՛ն. ա՛ւիւ դերանուն են։

146. *Ինչպէս անունը՝ նոյնպէս դերանունն ալ երկու տեսակ է. 1. Գոյական դերանուն, եւ 2. Ածա-կան դերանուն։*

Գոյական են՝ ես, գո՛ւ, ինձ. ա՛ւիւ, ա՛ւիւ, (ա՛ւիւ,) անիւ. ո՛ր ո՛ր. ով ո՛ր։

Ածական են՝ Այս, այդ, (ա՛ւ,) այն. իմ, +ու, իւր. ձեր, յեր, իրենց. ո՛ր։

147. *Դերանուններն անուանց պէս Թիւ ու Հոլով ունենալէն զատ՝ ունին նաեւ Դէմ՛ք, որ կը ցուցընէ խօսքին ո՛ր կողմանէ ըլլալը։ Դէմք երեք է.*

Առաջին դէմք՝ որ խօսողին կողմը կը ցուցընէ. ես. ինձ. իմ. եւայլն։

Երկրորդ դէմք՝ որ լսողին (որուն որ կը խօսուի) կողմը կը ցուցընէ. գո՛ւ. գո՛ւ. յեր. +ու՛ք, եւայլն։

Երրորդ դէմք՝ որ խօսողէն ու լսողէն զատ կողմ մը կը ցուցընէ. անիւ. իրենց. անոնց, եւայլն։

148. *Դերանուանց Հոլովումն ընդհանրապէս ան-կանոն է։ Բայց իրենց յատկացեալ Հոլովում մ՛ունին. որ քիչ շատ այս կանոնիս վրայ հաստատուած է։*

	Եզակի.	Յոգնակի.
Ո՛ւ.	—	Ո՛ւ. —նք.
Հյց.	զ—	Հյց. զ—նք.
Ս. Տ.	—	Ս. Տ. —նց.
Բց՛.	—մէ, —կէ.	Բց՛. —նցմէ.
Գրկ.	—մով.	Գրկ. —նցմով։

Այս կերպ Հոլովման Դերանունական Հոլովումն բաժած ենք. ինչպէս մինչեւ հիմայ քանի մը տեղ տեսանք:

149. *Դերանունները մէկանց չորս կարգի կը բաժնուին. 1. Լինելական կամ էական. 2. Ցոյցական. 3. Ստացական. 4. Բացառելական:*

Կան քերականներ որ ածական դերանունները դերանունէն կարգը չեն դներ, այլ ցուցական ածական կամ ստացական ածական անունէն՝ ածականներու մէջ կը դասեն: Ցես Ածականի անունէն համար բաժանեա. (131 ծանօթ ։)

---

§. 1. *Լինելական դերանուն:*

150. *Անձնական դերանունները դ-ական են, եւ անձին ով բլլալը կը ցուցընեն. եւ կը հոլովին այսպէս.*

ԱՒՆԱՋԻՆ ԴԷՄԲ

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո–ղ. Ես.	Մենք, մեք.
Հյց. Ձիս, (իս, ինձի*.)	Ձմեզ, (մեզ, մզի.)
Սե–. Իմ, (իմին.)	Մեր, (մերին.)
Տբ–. Ինձի, ինձ.	Մեզի.
Բց–. Իզմէ, ինէ.	Մեզմէ, մենէ.
Գբձ. Իզմով.	Մեզմով:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԷՄԲ

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո–ղ. Դուն, դու.	Դուք.
Հյց. Ձքեզ, (քեզ, քզի.)	Ձձեզ, (ձեզ, ձզի.)
Սե–. Քու, (քուկին.)	Ձեր, (ձերին.)
Տբ–. Քեզի.	Ձեզի.
Բց–. Քեզմէ, քենէ.	Ձեզմէ, ձենէ.
Գբձ. Քեզմով.	Ձեզմով:

* Փակագծի մէջ առնուածները ռամկական Հոլովներ համարուած են: Միայն ես-ին մինչեւ դարու սկրաքան ես-ին է, (որ մինչեւ ցայսօր ոմանք կը հնչեն ես-յին ։)

‖ Բացառականներէն [illegible] եւ ինէ բաւական հին են. յառաջներդը (ՃԲ դար) նախդրով կ'գտուէր չինէ, ի ինէ կամ է ինէն (գրբը. յինէն, է քէն.) իսկ ինէ եւ չինէ յայտնի է Թէ ասոնց յարմարած են

Գիակերպութեան սկզբամբ (որ յետոյ բայերու մէջ՝ աւելի բացատրեալ պիտի տեսնենք։) Հիմնական գրչի բացառականին որ նման կ'ըսուի գրչին՝ իւր բուն հին ձեւն ունի իչ գործէն՝ ի գրչէն, որուն յետ ամփոփումն է հիմնականը։ (Դեռ արեւելեան գաւառները կ'ըսեն՝ գրչնէ։)

Իրեն բացառականին արմատն է ի- (տես յէ-, վէ-) յաջորդները կը գրաւեր նախդրով՝ յէ-, որ հնչման քաղցրութեան եւ գիտնականութեան համար եղած է իրեն (որ սովորաբար չի կ'ըլլար։) Ետքէ ատենները կարծուեցաւ թէ որականէն կ'ելլէ, եւ թէ պէտք է ուղղել գրեա իմ կամ ինձ։

ԵՐՐՈՐԴ ԴԷՄՔ

	Հոգնակի.	Ցոքնակի.
Ոե.	Ինքն, ինքը*, ինք.	Իրենք.
Հյց.	Ջինքն, զինքը, զինք,	Ջիրենք, (իրենց.)
Սեա.	Իրեն. [(իրեն.)	Իրենց.
Տրա.	Իրեն.	Իրենց.
Բյա.	Իրմէ, իրմէն.	Իրենցմէ.
Գրդ.	Իրմով.	Իրենցմով։

* Ինքը, զինքը բաւերուն մէջ ը գիրն յօգ չէ, այլ ն գիրն ըմբի գարձած (ինչպէս՝ յօգը, 82.) անոր համար ալ ինք եւ զինք ըսուած է միայն կրճատութեամբ։ Գաւառական լեզուի յաքնակի է՝ իրանք. չիրանք. (տես ատանք, 163, գրանք, 175, չտրանք, 134։)

‖ Ա յս երրորդ դէմքս երկու բառի բաղադրութիւն է, ինչ (եզ. ուղ. եւ հյց.) եւ իր՝ որ առորին գարեւրու մէջ այսպէս կը գործածուէր։

Եզ սեռ. եւ տր, իր-, իրմէն (կայ նաեւ իրմէն.) տրակ. իրն, իրեն. տա իրն. իր քովը. — բցա. չիրմէն, (կամ չիրմէնէ.) — յաքն. իրենէ. չիրենէ. չիրենէն, (որ գրաբարի մէջ ալ սկսաւ մտնել.) բցա. չիրենց (կամ իրմէնցմէ)։ Հիմայ իր՝ ստացական մասին եղած է. (տես 167։)

Օրինակներէս կը տեսնուի միանգամայն որ գերաեռանդայրի ն յաւելուածն որ հին գրաբարի մէջ երբեմն երբեմն գործածական էր (ի նմանէն, ի նոյանէն), հին ատկօրէնին մէջ գրեթէ էական եւ անբաժին բան մ'եղած էր. ասկէ են՝ գոտն, չիրմէն, ի ինէն, ի գլխէն, իրն, իրենէն, այլն. եւայլն. կամ աւելի ամփոփուած հիմնական ձեւով՝ իրմ, չիրմէն, իրենց։

151. Անձնական դերանուանց ուղղականը միւս հոլովներուն հետ մեկտեղ կրկնութեամբ կը բանի՝ երբ նշանակութիւնն ինք իր վրայ կը դառնայ. այսպէս. ես գէս. ես ինձի. գոտն գլխէս. գէս գէսի. գէս գէսէ. գէս գլխէս։ Դնենք երրորդ դէմքին օրինակը։

Եզ. ինք իրեն*. ինք զինք. ինք իրմէ. ինք իրմով. ինք եմ ինքն իրեն. ինքը զինքը. ինքն իրմէն. ինքն իրմով.

Ճոփ. Իրենք իրենց. իրենք զիրենք. իրենք իրենցմէ. իրենք իրենցմով։

* կամ առաջականով՝ ինծ իր։ — ինծ իր եղբայրը. ինծ իր ձեռաքը։

152. Այս երրորդ դէմքին առաջին եւ երկրորդ դէմքի դերանուններուն հետ ալ կը միանայ առաջական յօդով. ե՞ս զինծս կամ ինծ զինծս. ինծ զինծդ, (ինծդ զինծդ.) ինծ իրենս. ինծ իրենդ, եւայլն։ (2՝րդ տուիր ես իրենս. պատ իրենդ։) — (Գիրքը. ինքն զինքն. ինքեանք զինքեանս։)

Սակայն ասկէ՛ չատ մը խորհ ու սխալ գործածուխթիւններ ալ ելած են, որ ամենապէս զգուշալի են։ ինծը-զինծս. ինծ-իր-զինծս. ինծ-իր-զինծդ. մանաւանդ յորն. ինծ-իր-զինծնս կամ ինծ-իր-զինծիրենս. եւ սեռ. կամ բզռ. ինծ-իր-զինծս-ինծ-իր-զինծիրենսդ. ինծ-իր-զինծիրենս, եւ այլն։ Պատճելու է որ իր միշտ առաջական է, եւ զինծ միշտ հայցական։

Անձնական դերանուան երրորդ դէմքը կրնայ հաստատուիլ՝ նաեւ Այն, ինչպէս յունականն որ հիմայ պիտի տեսնենք։

---

§. 2. Ցուցական դերանուն։

153. Ցուցական դերանուններըը շատին մէջէն ոչ ոք մէկը կը ցուցընեն. ինչպէս. Այս գիրքը. Այն առունը, եւայլն։

154. Ցուցականներըը՝ թէեւ միշտ երրորդ դէմքի բան մը կը ցուցընեն, սակայն երեք որոշ դէմք ունին. 1. այս, (տճ. պտ.) որ Ա դէմքին մերձաւոր բան մը կը ցուցընէ. 2. այդ, (տճ. ղտ.) որ Բ դէմքին մերձաւոր բան մը կը ցուցընէ. 3. այն, (տճ. ս.) որ Գ դէմքին մերձաւոր բան մը կը ցուցընէ։

155. Արդի լեզուին բազմութիւն ցուցականներն այսպէս կը բաժնուին.

Ա դէմքի. Ա յս. աս. ասի. ասիկա.
ից՝ Սա. սուի. սուիկա. Սոյն. պա.
Բ դէմքի. Ա յդ. ատ. ատի. ատիկա.
ից՝ Դա. դուի. դուիկա*. Դոյն. ղա.
Գ դէմքի. Ա յն. ան. անի. անիկա.
ից՝ Նա. նուի. նուիկա. Նոյն. ն։

* Ուսումին հնչմամբը՝ պա. փաւի. փաւիկա։ Նոյնպէս շատ անգամ կ'ըսուի ասկոբէն՝ փաւիկ. նաւիկ. ասիկ. ապիկ. եւայլն։ Դա, դաւի եւ մնացեալն նա, նաւի շատ ցանցառ կը գործածուին։

156. Ա յս է ճիշդ քերականական բաժանումը կամ դասաւորութիւնը. սակայն հասարակ գործածութեան մէջ դէմքերուն նշանակութիւնը քիչ մը խառնուած է. Ս, սուի, սուիկա կը նշանակէ շատ իսկ այդ, ապի, ապիկա կը նշանակէ ն եւ շատ, եւ Բ ու Գ դէմքերու հասասարապէս կը ծառայէ։

157. Ուղղական դերանուններէն ոմանք գոյական են, ոմանք ալ ածական։

Գոյական են՝ Ասի, սուիկա. Ապի, ապիկա. Անի, անիկա. որ մինակ կը մնան եւ քովերնին երբեք գոյական անուն չեն առնուր։

Ածական են՝ Այս, սա, սա, սոյն. Այդ, ատ, դա, դոյն. Այն, ան, նա, նոյն. որ քովերնին գոյ. անուն մը կ'ուզեն. — Այս մարդը. Այն կղզին. Ս կողմը. Նոյն գիշերը։ Բայց այս, սա. այդ, դա. եւ այն, նա շատ անգամ իբրեւ գոյական դերանուն մինակ ալ կը մնան. — Այս ալ փճացաւ. Այդ էր քու պարտքդ. Ա՛ս տուր, ան տար։

158. Նոյն՝ որոշեալ յօդով իբրեւ գոյական դերանուն՝ մինակ կը գործածուի. նոյնը, նոյնին, նոյնիրը։ (Ցես նաեւ վերը 144։)

Շատերու անախորժ եղած է՝ ասի, ապի, անի, եւ նոյնը, նոյնին եւայլն դերանունից յաճախութիւնը։

Ուղղական դերանունից հոլովումը չդրած՝ քանի մը խօսք ալ դերանունական յօդերուն վրայ ըսենք։

159. Հայերէնն դերանուանց, ինչպէս մինչեւ հիմայ տեսանք, արմատն են այս երեք գրերս՝ ս, դ, ն. որ միանգամայն Դիմորոշ կամ Դերանուանական յօդ են. եւ բառերուն եւքի ծայրը կ'եւելցուին։

160. Դերանունական յօդերէն՝ ս առաջին դէմ՛ քի կը ծառայէ. ը երկրորդ դէմքի, եւ ն (ը) երրորդ դէմքի։

161. Դերանունական յօդ մ՛որ ցուցական դերանուան տեղը կամ քովը կը գործածուի՝ կը կոչուի Ցուցական յօդ. ինչպէս. Այս մարդս. Այն գիրքն։

162. Դերանունական յօդ մ՛որ անուցական դերանուան տեղը կամ քովը կը գործածուի՝ կը կոչուի Անուցական յօդ. ինչպէս. (իմ) ձեռքս, եւայլն. (որ վերը § 3. պիտի տեսանենք։)

Դերանունական յօդերուն ո՛չիշ գործածութեանցը վրայ՝ երկրորդ մասին մէջ։

---

163. Գոյական ցուցականներն այսպէս կը հոլովին.

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո՜ը. Հյց. Այս, աս, ասի, ասիկա.	Ասոնք.
Սե՜ռ. Ցէ. Ասոր.	Ասոնց.
Բացառակ. Ասկէ, (ասկից, ասոմէ.)	Ասոնցմէ.
Գործիական. Ասով.	Ասոնցմով։

Այսպէս կը հոլովին նաեւ

Այդ, աս, ասի, ասիկա. — ասոր. ասկէ. ասով.
յոգն. ասոնք. ասոնց. ասոնցմէ. ասոնցմով։

Այն, ան, անի, անիկա. — անոր. անկէ. անով.
յոգն. անոնք. անոնց. անոնցմէ. անոնցմով։

Ասոնց նման է Ր. կաթգի ցուցականաց հոլովումը.

Սա, սուի, սուիկա. — սուր. սկէ. սուով.
յոգն. սուներ. սուներց. սուներցմէ. սուներցմով։

Դա, դուի, դուիկա. — դուր. դկէ. դուով.
յոգն. դուներ. դուներց. դուներցմէ. դուներցմով։

Նա, նուի, նուիկա. — նուր. նկէ. եւայլն։

Սոյն, դոյն, նոյն. առաջին հոլովման տակն են. բայց հնապարակօրէն միայն վերջինը (նոյնը) կը հոլովի յօդով. տես 158։

‖ Հին ռամկօրէնին հոլովման ձեւն էր՝ Այս, այսոր. յայսօրիկ. այսօվ. կը. այսոնի. զայսոնի. այսոց. յայսոց. այսովի. — այդ, այդոր. — այն, այնոր, յայնօրիկ. եւայլն. (Ե դար։)

164. Ածական յուցականները քան կանոնի (94) անփոփոխ կը մնան թէ քան թուային եւ թէ քան հոլովին. եւ իրենցմէ ետեւ յօդով գոյական անուն մը կ'ուզեն. այսպէս. Այս կղզին. Սա երկիրը. Նոյն գինին:

165. Յուցականին առջեւէ գոյականին յօդը կրնայ դիմորոշ (յուցական) յօդ ըլլալ՝ իւրաքանչիւր դէմքին համեմատ. ինչպէս Այս մարդս. Այդ ծառերդ. Այն հոգին. — կրնայ ալ պարզապէս որոշեալ յօդ ըլլալ՝ ամէն դէմքի անխտիր. ինչպէս. Այս հոգին. Այս մարդը. Այդ ծառերը, եւայլն: Այս վերջինս աւելի յաճախեալ է:

166. Ինչ որ վերը (83—85) որոշեալ յօդին համար ըսինք, նոյնն իմացիր նաեւ յուցականաց գոյականներուն վրայ. այսինքն թէ այն հոլովիներն որ յօդ չեն առնուր, յուցական դերանուն ունեցած առներնին ալ նոյնպէս առանց որոշեալ յօդի կը մնան. ուստի կ'ըսուի Այս փայտով. սա էրթով. այն օրէն. նոյն օրը-նէ. այդ ներս-կինէ. սա գրոց. այն չրխանց. (չ'ըսուիր՝ Այս փայտովը:) Բայց դերանունական (յուցական եւ ստացական) յօդ կրնան առնուլ դէմքին համեմատ. Այս մասովս. Այդ ներդս-են-դ, եւայլն:

Յուցական ածականները իրենց գոյականովը միասեղ այսպէս կը հոլովին:

Ա. Յուցական յօդով.

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո-ղ. Հայց. Այս տուն-ս.	Այս տներ-ս.
Սե-ռ. Տր. Այս տան-ս.	Այս տներու-ս.
Բացառակ. Այս տընէ-ս.	Այս տներէ-ս.
Գործիակ. Այս տընով-ս.	Այս տներով-ս:

Բ. Որոշեալ յօդով.

Եզակի.	Յոգնակի.
Ո-ղ. Հայց. Այս կղզի-ն.	Այս կղզիներ-ը.
Սե-ռ. Տր. Այս կղզւ-ոյ-ն.	Այս կղզիներու-ն.
Բացառակ. Այս կղզիէ-ն.	Այս կղզիներէ-ն.
Գործիակ. Այս կղզւով.	Այս կղզիներով:

‖ Ըստ նման էր հին ատաքօրէնին ալ կանոնը. այսինքն՝ դերանունն անփոփոխ պահելով՝ գոյականին վրայ սովրաբար ցուցական յօդ դնել. որ երբեմն ալ չէր դրուեր: — Այս մինչց. Ցայս ուխտ օբս. Ցայս պահքս. Ցայդ կարգդ. Ցայս կռմանէս. Այս աւուր. Այն մարդով. եւայլն:

---

§. 3. Յոտացական դերանուն:

167. Յոտացական դերանուններն ածական են, եւ կը ցուցընեն թէ գոյականը որուն է: Եւ են՝

Ա. Ես մի՝ իմ. մեր *.

Բ. Դու մի՝ քոյ. ձեր.

Գ. Ինք մի՝ իւր. իրենց:

* Մեր, ձեր, իրենց՝ միայն ատացողին կողմանէ յոքնակի են, ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք:

168. Յոտացական դերանունները միշտ իրենց գոյականէն յառաջ կը գրուին՝ անփոփոխ մնալով, այսպէս.

169. — Ա. Եթէ ատացականը իմ է կամ ձոս կամ ինք, գոյականին վերջին ծայրը դէմքին համեմատ դիմորոշ (դերանունական) յօդ կ'ունենայ. այսինքն իմ ատացականին գոյականը ս յօդ կ'առնու. Իմ գիրքս. Իմ տունս. Իմ տներս: — Քոս ատացականինը դ յօդ կ'առնու. Քոս տունդ. Քոս տներդ: — Ինչ ատացականները ն (ը) յօդ կ'առնու. Ինչ. տունը. Ինչ որդին. Ինչ տները. Ինչ որդիքը:

170. — Բ. Եթէ ատացականը մէջ է կամ ձեր կամ իրենց, գոյականին վրայ հաւասարապէս եւ անխտիր՝ն (ը) յօդ կը դրուի. այսպէս. Մեր տունը. Մեր որդին. Մեր տները. — Ձեր տունը. Ձեր որդին. — Իրենց տունը. Իրենց որդին:

‖ Շատ հին է գրաբարի մէջ նոյն ձեւը. մանաւանդ ընտանեկան լեզուի մէջ. Իմ որդին. Ձեր կոչս. Իմ չոյնս. Ցիմ հացս. Ես քանդ. (Ե գար.) Ձես զբօսն. Ձես ելոյիդ կարեմ: Որ ես զբոյդ ձիմ իրնիս զնաան են կերեալ. (Ե գար.)

Յոտացական դերանուն առած գոյական մը կրնայ ունենալ մը յոքնակի ըլլալ պարզապէս ատացողին կողմանէ. ինչպէս՝ ձեր ընկերը. (բայց ճշդիւ խօսելով՝ ձեր ընկերը եզակի է, վասնզի գլխաւոր բառը՝ որ է գոյականը՝ եզակի է.) — ունենալ յոքնակի կրնայ ըլլալ՝ թէ ատացողին

կողմանէ եւ թէ ստացեալին կազմանէ. ինչպէս՝ մէր էտ-էրէզ։ Ա՛յս վերջինը կը կոչենք երկին չոփական։

Ա հատասիկ ստացականի մը գոյականի հետ հոլովումը.

Ա. — ԻՄ, ՔՈՒ, ԻՒՐ.

Եզակի. (եզակի ստացող եւ եզակի ստացեալ.)

	Ա. ԴԷՄՔԻ	Բ. ԴԷՄՔԻ	Գ. ԴԷՄՔԻ
Ո. Հ.	իմ դիրք-ս.	քու դիրք-դ.	իւր դիրք-ը.
Ս. Տ.	իմ դրքի-ս.	քու դրքի-դ.	իւր դրքի-ն.
Բց.	իմ դրքէ-ս.	քու դրքէ-դ.	իւր դրքէ-ն.
Գ.թ.	իմ դրքով-ս.	քու դրքով-դ.	իւր դրքով-ը։

Յոքնակի. (եզակի ստացող եւ յոքնակի ստացեալ.)

Ո. Հ.	իմ դրքեր-ս.	քու դրքեր-դ.	իւր դրքեր-ը.
Ս. Տ.	իմ դրքերու-ս.	քու դրքերու-դ.	իւր դրքերու-ն.
Բց.	իմ դրքերէ-ս.	քու դրքերէ-դ.	իւր դրքերէ-ն.
Գ.թ.	իմ դրքերով-ս.	քու դրքերով-դ.	իւր դրքերով-ը։

Բ. — ՄԵՐ, ՁԵՐ, ԻՐԵՆՑ.

Եզակի. (յոքն. ստացող եւ եզակի ստացեալ.)

	Ա. ԴԷՄՔ	Բ. ԴԷՄՔ	Գ. ԴԷՄՔ	
Ո. Հ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դիրք-ը.
Ս. Տ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքի-ն.
Բց.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքէ-ն.
Գ.թ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքով-ը։

Կրկին յոքնակի. (յք. ստացող եւ յք. ստացեալ.)

	Ա. ԴԷՄՔ	Բ. ԴԷՄՔ	Գ. ԴԷՄՔ	
Ո. Հ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքեր-ը.
Ս. Տ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքերու-ն.
Բց.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքերէ-ն.
Գ.թ.	Մեր	Ձեր	Իրենց	դրքերով-ը։

Թաքիօրէն կը համարուին՝ Իմն դիրքս. Մերին լա-թերը. Ձերին առնը։

171. Շատ անգամ առանց դերանուան ալ մինակ ստացական յօդերով գոյականը կը հոլովի, եւ նոյն զօրութիւնը կ'ունենայ. զորօրինակ. դիրքս, (այսինքն՝ *իմ դիրքս*.) դրքերս, (այսինքն՝ *իմ դրքերս*։)

172. Եթէ մէկդի թողուած դերանունն է ինչ, որ, ինչ, այսպէս կը հոլովին.

Ա. սեռ.	Գլուխ,	գլուխս,	գլուխէս,	գլխովս.
	Գլուխք,	գլուխքուս,	գլուխքէս,	գլուխքովս:
Բ. սեռ.	Գլուխդ,	գլուխդ,	գլուխդ,	գլխովդ.
	Գլուխդ,	գլուխքուդ,	գլուխքէդ,	գլուխքովդ:
Գ. սեռ.	Գլուխը,	գլուխն,	գլուխէն,	գլխովը *.
	Գլուխը,	գլուխքուն,	գլուխքէն,	գլուխքովը:

* Տես վերը (83.) դարձիկներն վրայ ըսածներս:

Իսկ եթէ թողուած դերանունն է ով, ոչ, իրենց, այն ատեն հետեւեալ կանոնները համաձայն կը հոլովի:

173. — Ա. եթէ դիւականը բազմավանկ է, պարզ ստացական յօդերուն տեղ՝ նիս, նիդ, նին մանրնկնները կ'ածելու են, այսպէս. պարտէզնիս. պարտէզներնիս:

Եզակի.	Յոգնակի.
Ա. Դէմք	
Պարտէզ-նիս.	Պարտէզներ-նիս.
Պարտէզ-նուս.	Պարտէզներ-նուս.
Պարտէզ-նէս.	Պարտէզներ-նէս.
Պարտէզով-նիս.	Պարտէզներով-նիս:
Բ. Դէմք	
Պարտէզ-նիդ.	Պարտէզներ-նիդ.
Պարտէզ-նուդ.	Պարտէզներ-նուդ.
Պարտէզ-նէդ.	Պարտէզներ-նէդ.
Պարտէզով-նիդ.	Պարտէզներով-նիդ:
Գ. Դէմք	
Պարտէզ-նին.	Պարտէզներ-նին.
Պարտէզ-նուն.	Պարտէզներ-նուն.
Պարտէզ-նէն.	Պարտէզներ-նէն.
Պարտէզով-նին.	Պարտէզներով-նին:

Բայց այս բազմավանկներուն կրկին -յոգնակի ուղղականը եւ հայցականը լաւագոյն է ըսել ով, ոչ, իրենց պարզ ձեւերը՝ քան եթէ պարզներին. գառաջնենիք. խնդրոխնձոնենքնին: Ի՛րաւի նաեւ եզականին

*պէս պաբպեղնէս, խեղճութիւնն՝ ուր որ իմաստի չփոխ-
թուիլն չկայ։*

‖ Ըմինք թէ ս, պ ն, յօգերուն առջ՝ նէս, նէպ, նէն մասնիկները կը դրուին. — այսինքն թէ ս, պ, ն յօ-գերէն յառաջ նի յոգնականի մասնիկն ալ կը մտնէ։ Ա-յս այն հնաց նի յոգնականակերպն է որ մէյ մը (երես 16.) յիշեցինք, ինչպէս պաղճատ-նի. խլընգին-նլընգին. այս պաղճատնէս. այդ նլան-նէդ. սեռ. այս պաղճատոյս. այն քանկըտնէն. խաստրպտան. գրծ. քան-կըտնով. հափհով, եւայլն. որ հինգ առաջական ձեռն եղած է։

174. — Բ. Եթէ գոյականը միավանկ է, այն ատեն անոր յոգնականին վրայ կ'եւելցուին նէս, նէդ, նէն մաս-նիկները, թէպէտեւ նշանակութիւնն եզակի կը ձեայ. ինչպէս. հայրերնէս, (եւ ոչ հայր-նէս.) գներ-նէն. (եւ ոչ գոան-նէն.) — միայն գործիականը եր մասնիկ չ'առնուր։ Ցոգնականին եզականին հետ նոյն է. (ուստի հայրերնէս, կը նշանակէ մեր հայրը եւ մեր հայ-րերը. յայներնէս՝ մեր յայնը եւ մեր յայները.) մինակ յոգն. գործիականը երբեմն կ'ըլլայ։ Եւ կը հոլո-վին այսպէս.

Եզակի.	Ցոգնակի.
	Ա. Դէմք
Զայն-երնիս.	Զայներ-նիս.
Զայն-երնուս.	Զայներ-նուս.
Զայն-երնէս.	Զայներ-նէս.
Զայնով-նիս.	Զայներով-նիս։
	Բ. Դէմք
Զայն-երնիդ.	Զայներ-նիդ.
Զայն-երնուդ.	Զայներ-նուդ.
Զայն-երնէդ.	Զայներ-նէդ.
Զայնով-նիդ.	Զայներով-նիդ։
	Գ. Դէմք
Զայն-երնին.	Զայներ-նին.
Զայն-երնուն.	Զայներ-նուն.
Զայն-երնէն.	Զայներ-նէն.
Զայնով-նին.	Զայներով-նին։

Ընկանոն անուանց սանոց հոլովումէ թէ ուղղա-կանէն եւ թէ մեւս հոլովներէն կընայ սառնել առաջա-կանը. այսպէս հայրէնին բառին սեռականը կընայ

քառիլ հայբէրնաա կամ հօրբէրնաա. հայրէրնաա կամ հրէրնաա։

Ցոքնակի –ընէր վերջաւորութիւնը այսպէս կ'ըլլայ առացականը։

Եզ. Մատուրընիս.	Յտ. Մատուրընէրնիս.
Մատուրընաս.	Մատուրընէրնաս.
Մատուրընէս.	Մատուրընէրնէս.
Մատուրընոճիս.	Մատուրընէրնոճիս։

Սահացականի մէջ կ'ըսուի նաեւ խնըրնիս. հրնըրնիս. Թէպէտեւ իւրմէ, իրմէ նոյն (51.) կանոնին տակ չեն։

175. Սահացական դերանուններն ըսինք թէ ածական են. բայց առանց գոյականի միացած առներնին իրենք գոյական կ'ըլլան՝ վրանին դնելիքին համաձայն դիմորոշ յօդ առնելով, եւ այսպէս կը հոլովին.

Ո. Հ. Իմս, (իմինս.)	Իմիններս.
Ս. Տ. Իմինիս.	Իմիններուս.
Բտ. Իմինէս.	Իմիններնէս.
Գր. Իմինով.	Իմիններով։

Ա. Յայսպէս նաեւ

Քուկդ*, քուկինդ. քուկինիդ, քուկինէդ, քուկինովդ.
յտ. քուկիններդ, եւայլն։

Իւրը, իրենը. իրենին, իրենէն, իրենովը.
յտ. իրեններըը, եւայլն։

Մերը, մերինը. մերինին, մերինէն, մերինովը**.
յտ. մերիններըը, եւայլն։

Ձերը, ձերինը. ձերինին, ձերինէն, ձերինովը.
յտ. ձերիններըը, եւայլն։

Իրենցը. իրենցին, իրենցինէն, իրենցինովը.
յտ. իրենցներըը, եւայլն։

*Քօա տառացականը յօգ առած առներն, կամ հոյնատար մը կից ունեցած առներ՝ դիր մ'ալ հետ կ'առնես. այսպէս. թօաղ. թօաղիդ. թօաղին. — թօաղիդ ալ. թօաղիդ ի. (եւ ազ թօա-գ՛ի՛ 84ա 122, իբլեաղին. իբլեաղն ալ։)

‖ Մակնութիւնն այս է որ՝ գրաբար թօղ՝ եղած է թօաղ. եւ թօլն՝ եղած է թօաղն. (տե՛ս 150 ծանօ։)

**Մերիններըը, ձերիններըը երբեմն կ'ըսուի նաեւ մերնէ կամ մերնանէ. ձերնէ կամ ձերնանէ դերանուանական հոլովմամբ. մերնանց. մերնանցի։ Նմնայ ըսուիլ նաեւ ազ. գրծ. Մենք մերը գոհ կ'ըլլանք, դուք ալ ձերը։ — Իսկ խիստ առանձական եւ անհերքելի է առանձ. մերը ըսել՝ մերինէնը. ձերինէնը։

176. Ինչպէս սոսկական դերանուններդ սեռա-
կանէ առնուած ուղղականներ են, նոյնպէս նաեւ ցե-
ցականներէն ալ եւ ուրիշ որեւէցէ անուններէն սե-
սակ մը սոսկական կ'ելլէ, որ սակայն ալ սեռականէ
ուղղական եղած ածականներ են. եւ մինակ (առանց
դիւականի) ձեւովը յօդ կ'առնուն եւ կ'ըլլան դիւա-
կան. այսպէս. Ասորը, (առն. պոռնադէն.) անտրը, (առն.
ծառնդէն.) անանցը, (առն. ծնողքնդէն.) որմունը, (առն. էնդին-
էն.) յառաջուանը, (առն. եվիեւէն.) առանցն է. անոնցն ալ.
եւայլն: Իսկ ուրիշ անուններդ եղածներդը՝ եթէ բուն
սեռականը ձայնաւորով վերջացած է, ինչպէս. մօրպաս,
պինաւոյլ, պիտրօսի, անունը յօդ առած առնէն կամ
վրանին ձայնաւոր մը կից ունեցած առնէն ո՛ւղ հետ
կ'առնուն. այսպէս. մնդրդուն-ը. պինուորին-ը. պիտրո-
սին-ը. թշնամ[ի]ին-ը. մնդրդուն-ն ալ. ծերերուն-ն է.
հովուին-ն է. ձեռքին-ս (առն. էնդինդէն, հայերէնն կ'ը-
սենք սեռ. էնդինէն.) այս տարբեր-ը: Յաղթանակի օրերը
դասերին-ներէն առելի խաղաղ անցան. (եւ ոչ՝ Դասե-
րի-ներէն:) — (Այս օրուան-ը մեւս օրուան-էն տար-
բեր է. առանց ո յառելու ածդ, վրանդի բաղաձայնով
վերջաւորած է բուն սեռականը՝ օրուան:)

‖ Նոյն է դրաբարին ալ կանոնը՝ սեռականէ ուղղա-
կան. Նոցայն. Նոցայոյն. Աստուածդքեան. զմարդկանս:

177. Այս կերպով սեռականէ ուղղական եղած
ածականներ են՝ Աղբի. վերջի. ներսի. գրսի. տասնչի.
եռտի, կամ՝ տասնչէ. եռեւէ. գոյչ. — քսանի սե-
նեակը. Հինգ մնդրդիկը. Եօթ դին. որ նոյն (176) կա-
նոնով կը գործածուին այսպէս. առջին-ը. ներսին-ը.
առջեւին-ին. եռեւին-էն. վրային-ն ալ. վրային-ն է.
քովին-դ. քովին-ներդը. (եւ ոչ տասն-ն. հինգ-ներդը:)
— Աւասիկ ասոնց ծագմունքը.

Առաջ	բառէն՝ առջի.	Առջեւ	բառէն՝ առջեւի.
Վերջ	վերջի*.	Եռեւ	եռեւի.
Ներս	ներսի.	Առաջք	առաջքի.
Դուրս	դրսի.	Եռք	եռքի.
Քով	քովի.	Եռ	եռի:

* Զանա են տառքին, վիրքին, (ինչպես նաեւ ներբին, արտային, յերկին, եւայլն. որ զուտ գրաբար են.) եւ կը հոլովին՝ տառինոյ. տառինայն. վերքինոյն. վերքինին. որ պատճով. (տես 125.) — Քիչ գործածական են՝ տառիկ, տառիւ, (առ. նոմ.) նոտի, եառւի, (առ. արտ.) որոնց այս նշանակութիւնը կանանաւոր է. իսկ տառիկ երբեմն յատաքնան եւ նոտի երբեմն յամի վերքին գործածելն անպատճառ է. (տես 175 ծան. ** Գրիչ.) Թէ պէտ նոտի երբեմն յեսին կամ վերքին՝ շատ սովորական չգաճ է։

178. Զարտուղ. — Ասլի եւ եղի բառերը պարզապէս յօդ առնելով գոյական կ'ըլլան. տասլի-ն. (առ. նծնի-.) եղի-ն. (առ. արտ, արիտաց.) այսպէս. Եղին ծառանց էր. եղիս դարձայ. Ասլիս կերցեր է։

* Ա—ծ գաթերէն ունինք յեղի (փխի. յեղին.) վերջին. Նեղուի գառան. Ի գրոցին բերդն. (գրքի բերդը.) Զյեղի մնան. Զիրեն Թուղթատանն։ Իւր գիմացի հատակէն։ Ուրկէն եմ առաջ՝ մէկ կը դանենք առջ մի ցեղին կողմն, իբր՝ եառւի կողմէն. Նոյնպէս ե գարատ՝ մէկ կ'ըսեն ի յեղին կողմանէ, եւայլ դիէն, (փխի. ի յեռուստ կողմանէ։)

---

§ 4. *Քարտերդական ներանուն։*

179. Ցարաբերական դերանունները քիչ մը յառաջ բառաձեր կը յարատերչ քամ՝ ամ՝ կը բերուի։

180. Որ յարաբերական դերանունը գոյական է, եւ կը հոլովի այսպէս.

Եզակի.	Ո—ղ. Հայց.	Որ.	Ցոգն. Որոնք.
	Սե. Ցր.	Որու(ե).	Որոնց.
	Բացատ.	Որմէ(ե).	Որոնցմէ.
	Գործ.	Որով.	Որոնցմով։

181. Ա.յս դերանունս յօդ կ'առնու իրմէ եառքը ոչ շաղկապով, եւ կ'ըլլայ՝ Որն ոչ. զորն ոչ. որուն ոչ. որմէ ոչ. որով ոչ։ Ցորն. Որոնք ոչ. որոնց ոչ, եւայլն։

182. Իսկ երեք երբեմն ածական գործածուի, ինքն անփոփոխ մնալով՝ յօդն առջեւի գոյականին վրայ կը դրուի՝ շաղկապէն յառաջ. այսպէս. Որ մարդն որ. Որ մարդուն որ. Որ ձեռքդ որ բռնես. Որ կողմերէն որ ժողվես։ — Եամ՝ երբեմն ալ առանց ոչ շաղկապի. Որ ձեռքդ բռնես. Որ վիշտը՝ քեզի անասանելի է։

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Բ Ա Ց

183. *Բայ, երրորդ մնան-բանի՝ գործողութիւն մը կը ցուցընէ, այսինքն ընել կամ ըլլալ. ինչպէս քաշել. քացոնիլ. ծռանիլ:*

184. *Բայն երկք տեսակ է. 1. Ներգործական, 2. Կրաւորական եւ 3. Չեզոք. — որ քերականօրէն բայերուն անունը կը կոչուի:*

185. *— Ա. Ներգործական այնպիսի գործողութիւն մը կը ցուցընէ՝ որ մէկը մէկուն կ'ընէ, զորօրինակ. Դուն հայրդ կը սիրես. Ես փայտ կոտրեմ:*

186. *— Բ. Կրաւորական՝ որ ներգործականէն յառաջ կու գայ, այնպիսի գործողութիւն մը կը ցուցընէ՝ որն որ մէկը մէկէն կը կրէ կամ որ մէկը կ'ըլլայ. զորօրինակ. Հայրդ քեզմէ կը սիրուի. Փայտս իմէ կոտրուի:*

187. *— Գ. Չեզոք՝ այնպիսի գործողութիւն մը կը ցուցընէ՝ որ ոչն անձին վրայ կը մնայ եւ ուրիշին չ'անցնէր. զորօրինակ. Դուն կը ծնանիս. Ցորեան կու լայ. Շունը կը վազէ:*

188. *Ինչպէս անուններէն ու դերանուններէն, նոյնպէս բայերէն ալ, ըսինք (15), խօսքի մէջ հարկաւ սիւրի փոփոխութիւն. այս փոփոխման անուն կու տանք յոլնարհոդում: — Խոնարհման համար չորս բան պէտք է. 1. Եղանակ. 2. Ժամանակ. 3. Թիւ եւ 4. Դէմք:*

189. *— Ա. Հղանակ կը ցուցընէ թէ գործողութիւնն ինչ կերպով կը բացատրուի կամ կը զգուի. եւ հինգ է.*

1. *Յահինականի, եղածը կամ ըլլալիքը պատմելով. — Կը քանամ, կը քանայի, պիտ'որ քանամ:*

2. *Յտորոշականի, թէութեամբ, երբ, որպէսզի ըսելով. — Երբ քանամ, որ քանայի:*

3. *Հրամայականի, հրամայելով, ապսպրելով, աղաչելով. — Քաց. սիրէ:*

4. *Դիերկայ, գործողութեան կամ գործողին անունը տալով.* — Բանալ. Բացող. առանց անձը յայտնելու։

190. — Բ. *Ժահրևանկը գործողութեան երբը կը ցուցընէ, որ գլխաւորաբար երեք է.* 1. *Ներկայ, հիմա կը բանամ, կամ որ բանամ.* 2. *Անցեալ որ է ա. Անկատար, առեր մը (դեւ) կը բանայէ, կամ սովորութիւնս էր բանալ. եւ բ. Կատարեալ, յաւարտ (անգամ մը) բացէ.* 3. *Ապառնի, երբը պիտի բանամ։*

Ձորս եղանակներուն գլխաւոր ժամանակներն ասոնք են.

Սահմանականն ունի 1. *Ներկայ.* 2. *Անկատար.* 3. *Կատարեալ։*

Ստորադասականն ունի 1. *Ներկայ.* 2. *Անկատար։*

Հրամայականն ունի միմիայն ներկայ եւ Ապառնի է։

Դերբայն ունի 1. *Անեղեւոյթ.* 2. *Ընդունելութիւն*.* 3. *Անցեալ։*

* *Ընդունելութիւնը կը կոչուի նաեւ Ընդունելութեան ձեւ — Կան ուրիշ երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներ ալ, որոնց վրայ ընթացքին մէջ ալ խօսինք։*

191. — Գ. *Թիւդ գործողութիւնն ընդհանուր մէկ կամ աւելի բաները կը ցուցընէ. եւ երկու է.* 1. *Իզական, կը բանամ. եւ* 2. *Ցոր անակի կը բանանք.* (տես նաեւ 14։)

192. — Դ. *Դիմերը կը ցուցընէ թէ գործողութիւնն ո՛ր կողմանէ է. եւ երեք է.* 1. *Առաջին դէմքը, ես կը բանամ.* 2. *Երկրորդ դէմք. դուն կը բանաս.* 3. *Երրորդ դէմք. ուրիշ մը կը բանայ։* (Տես նաեւ դերբայ նուանց դէմքը, 147։)

Ուստի եղանակ, ժամանակ, թիւ եւ դէմք մէկտեղ գալով բայը կը խոնարհեն։

193. *Սակայն ամէն բայ միեւնոյն կերպով չի խոնարհիր. զորօրինակ. պէրէ՛ կ'ըլլայ պէրեցի՛. — ասրվի՛ն՝ ասրվիցայ. — խաղալ՝ խաղացի՛։ Ասոնք կերպ կերպ խոնարհիլը կը կոչուի բայերու Յոդդոդիխութիւնը որ Հայերէնին լեզուի մէջ չորս կերպ է։* (Տես նաեւ Հոլովմանց պէրպէրութիւնը. 21։)

194. Չորս լծորդութիւններն անեղեւոյթ ժամանակին մէջ իրարմէ կ՚որոշուին.

Առաջին լծորդութեանն է՝ ել.	ինչպէս Լս-ել.
Երկրորդ լծորդութեանն է՝ իլ.	Սորվ-իլ.
Երրորդ լծորդութեանն է՝ ալ.	Կարդ-ալ.
Չորրորդ լծորդութեանն է՝ նալ.	Մոռ-նալ.

195. Ներգործական ու չէզոք բայերն այս չորս լծորդութեանց (կամ չորս կերպ խոնարհմանց) մէկուն տակը կ՚երթան։ Իսկ կրաւորականները՝ յաւուրց կերպով մը ներգործականէն կազմուելէն ետեւ՝ ամէնն ալ միօրինակ եւ հաւասարապէս երկրորդ լծորդութեան պէս կը խոնարհին. ինչպէս վարը (207) պիտի տեսնենք։

196. Չէզոք բայերուն կարգը կրնայ համարուիլ իւրաքանչիւր ալ, որ պարզապէս ըլլալ կը ցուցընէ։ — Էական բայը միւս բայերուն արմատն ու լեզուին գլխաւոր բայն ըլլալուն համար՝ նախ անոր խոնարհմունքը դնենք, եւ յետոյ ձեացածներուն։

ՑՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԲԱՑԵՐՈՒ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄՈՒՆՔԸ

§. 1. Իւրաքանչիւր բայ։

197. Էական բայ կըսին է. ինչը՞ պակասաւոր, այսինքն որ միայնակ երկու ժամանակին ունի. եւ միւսն ըլլալ՝ ամբողջ։

198. — Ա. ԷԱԿԱՆ ԲԱՑ — Ե Մ։

Սահմանական.

	Ներկայ.	Անկատար.
Ես.	Ե՛ս եմ. պէն իմ.	Ե՛ս էի. պէն իսկի.
	Դուն ես.	Դուն էիր.
	Ան է.	Ան էր.
Ես.	Մենք ենք.	Մենք էինք.
	Դուք էք.	Դուք էիք.
	Անոնք են.	Անոնք էին։

199. — Բ. ԷԱԿԱՆ ԲԱՑ. — ԸԼԼԱԼ։

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	Ներկայ.
կ՚ըլլամ. ըլլոք ամ.	Ըլլամ. ըլլամ, ըլլայի.
կ՚ըլլաս.	Ըլլաս.
կ՚ըլլայ.	Ըլլայ.
կ՚ըլլանք.	Ըլլանք.
կ՚ըլլաք.	Ըլլաք.
կ՚ըլլան.	Ըլլան.
Անկատար.	Անկատար.
կ՚ըլլայի. ըլլոք ատամ.	Ըլլայի. ըլլայիքի, ը-
կ՚ըլլայիր.	Ըլլայիր. [լայիքի.
կ՚ըլլար.	Ըլլար.
կ՚ըլլայինք.	Ըլլայինք.
կ՚ըլլայիք.	Ըլլայիք.
կ՚ըլլային.	Ըլլային.
Կատարեալ.	Հրամայական.
եղայ. ըլլամ.	եղիր. ը.
եղար.	եղէք.
եղաւ.	Դերբայ.
եղանք.	Ընդ. Ըլլաղ, եղաղ. ըլան.
եղաք.	Անց. եղած, եղեր. ըլմաղ.
եղան.	Անեղ. Ըլլալ. ըլմալ։

206. Բայերու խոնարհմունքներէն ամենք որոշ կանոնի մը տակ են, ու կը կոչուին կանոնաւոր խոնարհումներ, ամենք ալ կանոնէ դուրս են, ու կ՚ըսուին Անկանոն կամ Ձարտուղի խոնարհումներ:

---

§. 2. Կանոնաւոր խոնարհումները, կամ Ձորս յօրդումիները:

Ա ◇

ՆԵՐԿԱ. ԵՒ ՁԷՋՈՒ ԲԱՑԵՐՈՒՆ ՁՈՐՍ ԼՅՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. յս չորս լծորդութեանց պատկերին մէջ միայն պարզ ժամանակները կը դնենք. իսկ բաղադրեալները՝ հոլքէն կ՚ուսանիք: (Ցես. Յօդ. Ե։)

201. — Ա. ԼԾՈՐԴՈՒԹԻՒՆ — ԵՎ.

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	Ներկայ.
ԿԸ ԼՍ-ԵՄ. ԽՂՔՈՒԸ ԽՄ.	ԼՍ-ԵՄ. ԽՂՔԻՍԿ, ԽՂՔ-
ԿԸ ԼՍ-ԵՍ.	ԼՍ-ԵՍ. [ՈՒՔՄ.
ԿԸ ԼՍ-Է.	ԼՍ-Է.
ԿԸ ԼՍ-ԻՆՔ.	ԼՍ-ԻՆՔ.
ԿԸ ԼՍ-ՀՔ.	ԼՍ-ՀՔ.
ԿԸ ԼՍ-ԵՆ.	ԼՍ-ԵՆ.
Անկատար.	Անկատար.
ԿԸ ԼՍ-ԷԻ. ԽՂՔՈՒԸ ԽՔՄ.	ԼՍ-ԷԻ. ԽՂՔԻՍԿ ԽՔՄ,
ԿԸ ԼՍ-ԷԻՔ.	ԼՍ-ԷԻՔ. [ԽՂՔՈՒԿ ԽՔՄ.
ԿԸ ԼՍ-ԷՐ.	ԼՍ-ԷՐ.
ԿԸ ԼՍ-ԷԻՆՔ.	ԼՍ-ԷԻՆՔ.
ԿԸ ԼՍ-ԷՒՔ.	ԼՍ-ԷՒՔ.
ԿԸ ԼՍ-ԷԻՆ.	ԼՍ-ԷԻՆ.
Պատրաստական.	Հրամայական.
ԼՍ-ԵՑԻ. ԽՂՔԻՈՒՔՄ.	ԼՍ-Է. ԽՂՔԻ.
ԼՍ-ԵՑԻՐ.	ԼՍ-ԵՑԷՔ.
ԼՍ-ԵՑ.	Դերբայ.
ԼՍ-ԵՑԻՆՔ.	
ԼՍ-ԵՑԻՔ.	Ընդ. ԼՍ-ՈՂ. ԽՂՔՈՒՔ.
ԼՍ-ԵՑԻՆ.	Անց. ԼՍ-ԱԾ, ԼՍ-ԵՐ. ԽՂՔՈՒՂ.

Անեղ-ույն. ԼՍ-ԵԼ. ԽՂՔԻՍԼ+:

Առաջին չծորդուխ-եան տակ կ՚երթան՝

Հանել, նեցի, նէ, ն*.	Վազել, զեցի, զէ, ն.
Կանչել, չեցի, չէ, ն.	Ծողվել, վեցի, վէ, ն.
Սպասել, սեցի, սէ, ն.	Խմել, խմեցի, խմէ, ն.
Գովել, վեցի, վէ, ն.	Ազատել, տեցի, տէ, ն.
Ուղել, ղեցի, ղէ, ն.	Պարպել, պեցի, պէ, ն.
Բռնել, նեցի, նէ, ն.	Քալել, լեցի, լէ, ն.

* Բայերուն առջեւի ն դիրը կը նշանակէ ներգործական բայ. ն կը նշանակէ չեզոք բայ։

202. — Բ. ԼԾՈՐԴՈՒԹԻՒՆ — Ի.

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	**Ներկայ.**
Կը սորվ-իմ.	Սորվ-իմ.
Կը սորվ-իս.	Սորվ-իս.
Կը սորվ-ի.	Սորվ-ի.
Կը սորվ-ինք.	Սորվ-ինք.
Կը սորվ-իք.	Սորվ-իք.
Կը սորվ-ին.	Սորվ-ին.
Անկատար.	**Անկատար.**
Կը սորվ-էի.	Սորվ-էի.
Կը սորվ-էիր.	Սորվ-էիր.
Կը սորվ-էր.	Սորվ-էր.
Կը սորվ-էինք.	Սորվ-էինք.
Կը սորվ-էիք.	Սորվ-էիք.
Կը սորվ-էին.	Սորվ-էին.
Կատարեալ.	**Հրամայական.**
Սորվ-եցայ.	Սորվ-է.
Սորվ-եցար.	Սորվ-եցէք.
Սորվ-եցաւ.	
Սորվ-եցանք.	**Դերբայ.**
Սորվ-եցաք.	Ընդ. Սորվ-ող.
Սորվ-եցան.	Անց. Սորվ-ած, սորվ-եր.

Անեղեանդն. Սորվ-իլ.

Երկրորդ լծորդութեան տակ կ՚երթան մեծաւ մասամբ հետեւեալ բայերը։

Ապրիլ, բեցայ, բէ, ը.	Բնակիլ, կեցայ, կէ, ը.
Խօսիլ, սեցայ, սէ, ը.	Պատմիլ, կեցայ, կէ, ը.
Աշխատիլ, տեցայ, տէ, ը.	Ցոդնիլ, նեցայ, նէ, ը.
Հաւնիլ, նեցայ, նէ, ն.	Նայիլ, յեցայ, յէ, ն.
Նստիլ, տեցայ, տէ, ը.	Համարիլ, րեցայ, րէ, ն.

203. — Գ. ԼԾՈՐԴՈՒԹԻՒՆ — ԱԼ.

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	**Ներկայ.**
Ը կարդ-ամ.	կարդ-ամ.
Ը կարդ-աս.	կարդ-աս.
Ը կարդ-այ.	կարդ-այ.
Ը կարդ-անք.	կարդ-անք.
Ը կարդ-աք.	կարդ-աք.
Ը կարդ-ան.	կարդ-ան.
Անկատար.	**Անկատար.**
Ը կարդ-այի.	կարդ-այի.
Ը կարդ-այիր.	կարդ-այիր.
Ը կարդ-ար.	կարդ-ար.
Ը կարդ-այինք.	կարդ-այինք.
Ը կարդ-այիք.	կարդ-այիք.
Ը կարդ-ային.	կարդ-ային.
Կատարեալ.	**Հրամայական.**
կարդ-ացի.	կարդ-ա՛.
կարդ-ացիր.	կարդ-ացէ՛ք.
կարդ-աց.	**Դերբայ.**
կարդ-ացինք.	
կարդ-ացիք.	Ընդ. կարդ-ացող.
կարդ-ացին.	Անց. կարդ-ացած, կարդ-ացեր.

Անեղեայն. կարդ-ալ:

Երբորդ լծորդութեան տակին են՝

Բաղձալ, ձացի, ձա, Ն.	Քաշալ, նացի, նա, Ը.
Լուալ, լուացի, լուա, Ն.	Ալալ, ղացի, աղա, Ն.
Մնալ, մնացի, մնա, Ը.	Խաղալ, ղացի, ղա, Ը.
Պոռալ, ռացի, ռա, Ը.	Խղճալ, ճացի, ճա, Ը.
Ցուալ, ացի, ա, Ը.	Հազալ, զացի, զա, Ը.

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	Ներկայ.
Կը մոռ-նամ.	Մոռ-նամ.
Կը մոռ-նաս.	Մոռ-նաս.
Կը մոռ-նայ.	Մոռ-նայ.
Կը մոռ-նանք.	Մոռ-նանք.
Կը մոռ-նաք.	Մոռ-նաք.
Կը մոռ-նան.	Մոռ-նան.
Անկատար.	Անկատար.
Կը մոռ-նայի.	Մոռ-նայի.
Կը մոռ-նայիր.	Մոռ-նայիր.
Կը մոռ-նար.	Մոռ-նար.
Կը մոռ-նայինք.	Մոռ-նայինք.
Կը մոռ-նայիք.	Մոռ-նայիք.
Կը մոռ-նային.	Մոռ-նային.
Կատարեալ.	Հրամայական.
Մոռ-ցայ.	Մոռ-ցիր.
Մոռ-ցար.	Մոռ-ցէք.
Մոռ-ցաւ.	Դերբայ.
Մոռ-ցանք.	
Մոռ-ցաք.	Ընդ. Մոռ-ցող.
Մոռ-ցան.	Անց. Մոռ-ցած, մոռ-ցեր.

Անեղեւոյն. Մոռ-նալ.

Ձորբորդ լծորդութեան տակ կ'երթան՝

Խմե-նալ, մնացայ, մնացիր, ն. Վախնալ, վախցայ, վախցիր, ն.
Ճանչ-նալ, չցայ, չցիր, ն. Գիտ-նալ, գիտցայ, գիտցիր, ն.
Գողնալ, գողցայ, գողցիր, ն. Կե-նալ, կեցայ, կեցիր, ն.
Ամչ-նալ, ամչցայ, ցիր, ն.
Կարմր-նալ, մրցայ, մրցիր, ն.

Երկու ներգործական բայ ալ կայ այս լծորդութեան տակ նուաղ վերջով։

ընթեռնուլ, ընթերցայ. ընթերցիր. ընթերցած. (կարդալ։) Գրենուլ. գրեցայ. գրեցիր. գրեցած. (հագնիլ։)

ՀՈՐՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵՒՆՑ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԿԱՋՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ի Ա լծորդութիւն Իւ, Իւդ, Ե, ած. — քիչ չատ նոյն է գրաբարին հետ, որ է՝ Իւդ-ի, Իւդ, Եա։ Գրաբար անի՛մ լծորդութեան ալ բայերը, որ բուլորա-վին գատ ձեւ եւ գատ խոնարհմունք ունին, պարզած այս լծորդութեան մէջ մնացած են՝ արդէն թ—ծ գա-բերբեն ի վեր. այսպէս Լ—ծիլ, Լ—ծիւդ, Լ—ծիր. Օ-ծիլ, Իւդ, Ե. Գլուխ, լիւդ, լի. (գրբր. լ—ծանի՛մ, լ—ծի, լ—ծած. Լանի՛մ, Լիլ, Լ—լ։) — Ա—յս պարզման հետքերուն ա. ակիզքը միշտ չէ գար կ'ելլէն։

Բ լծորդութիւնն Իմ, Իցայ, Ե, ած. — գրաբարի մէջ գատ լծորդութիւն չէ, այլ Ա լծորդութեան կրաւո-րական ձեւն է. անոր համար ալ արդի լեզուին Բ լծ. բայերն ընդհանրապէս հին լեզուին կրաւորակերպ չէզոքներն են. քանի մը ներգրծ. ալ որ կայ՝ նոյնպէս նոյն չէզոքներէն յառաջ եկած ներգրծ. եղած են։ (Գրբր. չէզոք է՝ Ս—ըրի՛մ, Իցայ, Իւց։) Բայց հիմայ այս լծորդութեան բուն ներգործականի ձեւ է եւ իւր առանձին կրաւորականն ունի։

Գ լծորդութիւնն՝ ալ, ացի, ա, ացած. — գրաբա-րին հետ նոյն է. (Լսրգամ, ացի, ա, ացեալ։)

Դ լծորդութիւնն՝ նալ, ցայ, ցիր, ցած. — գրաբա-րի մէջ Դ լծորդութեան կրաւորական ձեւն է, (մա-նաւանդ, ացայ, ացիր, ացեալ։) որ հիմայ գատ լծորդու-թիւն կը ձեւացընէ արդի լեզուին մէջ, եւ իւր առ-անձին կրաւորականն ունի։

Ա՛ն անցեալը գրաբարի մէջ շատ հին՝ բայց աւելի իրրեւ բայանուն էր. եղբերը, միշին դարերու մէջ եղած բայի անցեալ։ Իսկ իր անցեալն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ գրբր. նոյն որ ծ—ծիլ դարերէ ի վեր ամենա-փուտ եղած էր իւ։ (ինչպէս վերչէս հիմայ գատառանե-րու մէջ.) եւ յառայ էր։

ԿՐԱՒՈՐԱԿԱՆ ԲԱՑԵՐՈՒ ՀՈՐՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

205. Կրաւորական բայերը՝ ինչպէս նշանակու-թիւնն՝ նոյնպէս ալ ձեւերն ու կազմութիւնն կողմանէ ներգործականէն յառաջ կու գան։

206. Ներգործական բայ մը կրաւորականի դար-ձընելու համար՝ անոր բերուածքի ել, էլ, ալ, նալ վերջ-աւորութիւնները միակերպ ոչնչ ընելու է. — միայն

թե երբոր ու չորրորդ լծորդութեան բայերուն կասառեալէն առնելով սահմանիկը դնելու է. այսպէս.

Լա-ել.	կրաւ.	Լա-ուիլ.
Սորվ-էլ.	,,	Սորվ-ուիլ.
Կարդ-ալ, (կարդաց-է,)	,,	Կարդաց-ուիլ.
Մոռ-նալ, (մոռց-այ.)	,,	Մոռց-ուիլ:

207. Ա՛ կերպով կրաւորական անեղեւոյթը գտանելէդ ետքը, ամէնքն ալ միակերպ երկրորդ լծորդութեան պէս կը խոնարհին:

ԿՐԱՒՈՐ· ԲԱՑԵՐՈՒ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

Սահմանական·	Ստորադասական.
Ներկայ·	Ներկայ·
Կը լա-ուիմ. էլլ-իլէք ք՛.	Լա-ուիմ. էլլ-իլեմ՛.
Կը լա-ուիս.	Լա-ուիս.
Կը լա-ուի.	Լա-ուի.
Կը լա-ուինք.	Լա-ուինք.
Կը լա-ուիք.	Լա-ուիք.
Կը լա-ուին.	Լա-ուին.
Անկատար·	Անկատար·
Կը լա-ուէի.	Լա-ուէի.
Կը լա-ուէիր.	Լա-ուէիր.
Կը լա-ուէր.	Լա-ուէր.
Կը լա-ուէինք.	Լա-ուէինք.
Կը լա-ուէիք.	Լա-ուէիք.
Կը լա-ուէին.	Լա-ուէին.
Կատարեալ·	Հրամայական·
Լա-ուեցայ.	Լա՛-ուէ.
Լա-ուեցար.	Լա-ուեցէք.
Լա-ուեցաւ.	
Լա-ուեցանք.	Դերբայ·
Լա-ուեցաք.	Ընդ· Լա-ուող·
Լա-ուեցան.	Անց· Լա-ուած, լա-ուեր.

Անեղեւոյն. Լա-ուիլ:

Այսպէս ալ մեկալ բայերուն կրաւորականը պիտի կերպ։

Առաջին ընդդումբենէ՝

Հան-ուիլ,	Հան-ուեցայ,	Հան-ուէ.
Կանչ-ուիլ,	կանչ-ուեցայ,	կանչ-ուէ.
Բռն-ուիլ,	բռն-ուեցայ,	բռն-ուէ.
Ժողվ-ուիլ,	ժողվ-ուեցայ,	ժողվ-ուէ.
Խմ-ուիլ,	խմ-ուեցայ,	խմ-ուէ.

Երկրորդ ընդդումբենէ՝

Սորվ-ուիլ,	սորվ-ուեցայ,	սորվ-ուէ.
Հաւն-ուիլ,	հաւն-ուեցայ,	հաւն-ուէ.
Խօս-ուիլ,	խօս-ուեցայ,	խօս-ուէ.
Համար-ուիլ,	համար-ուեցայ,	համար-ուէ.

Երրորդ ընդդումբենէ՝

Կարդաց-ուիլ,	կարդաց-ուեցայ,	կարդաց-ուէ.
Բաղձաց-ուիլ,	բաղձաց-ուեցայ,	բաղձաց-ուէ.
Լուաց-ուիլ,	լուաց-ուեցայ,	լուաց-ուէ.

Չորրորդ ընդդումբենէ՝

Մոռց-ուիլ,	մոռց-ուեցայ,	մոռց-ուէ.
Գողց-ուիլ,	գողց-ուեցայ,	գողց-ուէ.
Խմաց-ուիլ,	խմաց-ուեցայ,	խմաց-ուէ.
Գիտց-ուիլ,	գիտց-ուեցայ,	գիտց-ուէ.
Ճանչց-ուիլ,	ճանչց-ուեցայ,	ճանչց-ուէ.
Հասկըց-ուիլ,	հասկըց-ուեցայ,	հասկըց-ուէ։

---

§. 3. *Անկանոն խոնարհումները։*

208. *Նախագիտելիք։* — *Բոլոր լեզուին բայերուն խոնարհմանը միտ դնուելու ըլլայ, կը տեսնուի թէ կան ժամանակներ՝ որ ամէն ընդդումբեան մէջ ալ հաստատապէս պարզ կանոնի մը վրայ միակերպ կը գտանան. — կան ժամանակներ ալ որ ամէն մէկ ընդդումբեան մէջ մէյմէկ զատ ձեւ ունին, կամ՝ միեւնոյն կանոնի տակ չեն։ Առաջիններըը կանոնաւոր ժամանակ կը կոչուին, վերջիններըն Անկանոն։*

209. Կանոնաւոր ժամանակներն են՝

1. Անբեւդրի, որ Միքայէլեանց սրմատա կրնայ ըսուիլ.
2. Սորագատական ներկայ, եւ
3. Սորագատական անկատար, ուստի կ՚ելլեն
4. Սահմանական ներկայ եւ
5. Սահմանական անկատար։

Իսկ անկանոն ժամանակներն են՝

1. Սահմանական կատարեալ,
2. Հրամայական (ներկայ կամ ապառնի),
3. Ընդունելութիւն, եւ
4. Անցեալ (ած եւ եր անցեալները,)

որոնք իւրաքանչիւր լծորդութեանց մէջ զատ զատ սորվելու է։

210. Շատ բայեր կան որ չորս կանոնաւոր լծորդութեանց եւ ոչ մէկուն կը հետեւին, այլ կարգէ դուրս խոնարհում ունին. — այսպիսի բայերն Միհաւնիմ կամ Զարտուղի բայ կ՚ըսուին. եւ անոնց խոնարհմունքն Անկանոն կամ Զարտուղի խոնարհմունք. ինչպէս գնալ բային կատարեալը կ՚ըլլայ գընի (եւ ոչ գնեցի։ Նոյնը տես անուանց ալ անկանոն հոլովմանցը մէջ։) — Աւելի քիչ՝ ազէկ միտք առնելու է՝ որ

211. Անկանոն բայերուն ալ կանոնաւորներէն տարբերութիւնը միայն անկանոն ժամանակներուն մէջն է. իսկ կանոնաւոր ժամանակներն իրենց առերեւութիւնն վերջաւորութեանը համեմատ չորս լծորդութիւններէն մէկուն տակն են։ Ասոր համար մենք ալ զարտուղի բայերուն միայն անկանոն ժամանակները կը նշանակենք։

212. Զարտուղի բայերը, (ինչպէս նաեւ զարտուղի անուններուը, 38.) երկու կարգ կընան բաժնուիլ. 1. *Ունի զարտուղիք*, որ փոքր տարբերութիւն մ՚ունին. եւ 2. *Բոլոր զարտուղիք*։

Ա. — ԿԷՍ ԶԱՐՏՈՒՂԻՔ

213. Կան նէլ, նէլ, նալ, վերջաւորութեամբ բայեր՝ որ չորրորդ լծորդութեան պէս կը խոնարհին. միայն անկանոն ժամանակներուն մէջ ն դիրը ցոյլ փոխելու տեղ՝ դուրս կը ձգուին։

Գանձել, (գանձալ.) գտայ. գտիր. գտած. գտեր:
Ցեղանձել, (տեսանձալ.) տեսայ. տես. տեսած:
Պագնել. պագայ. պագիր կամ պագիբ. պագած:
Թքնել. թքայ. թքիր. թքած:
Մտնել. (մտնալ.) մտայ. մտիր. մտած:
Նլլել*. եղայ. եղիր կամ եղիբ. եղած:
Ըլլալ*. եղայ. եղիր. եղած. (տես 199:)
Դառնալ. դարձայ. դարձիր. (տես 42, ծանօթ:)
Հեծնալ. հեծայ. հեծիր. հեծած:
Իջնալ. (իջնել.) իջայ. իջիր. իջած կամ իջնած, եւայլն:
Խածնել. խածայ. խածիր կամ խածիբ. խածած:
Հասնիլ. հասայ. հասիր. հասած:
Հատնիլ. հատայ. հատիր. հատած:
Բուսնիլ. բուսայ. բուսիր. բուսած:
Անցնիլ. անցայ. անց կամ անցիր. անցած:
Հագնիլ. հագայ. հագիր. հագած:
Մեռնիլ. մեռայ. մեռիր. մեռած:
Ծնանիլ**. ծնայ. ծնիր. ծնած:

* Նայէ եւ Ըլալ բայերը նէլ, նալ, վերջաւորեալ կը համաձայնին:

‖ Նայէ բային հին ձեւն եր նէնել (գրբր. ելլանել.) որ հնչման դիւրութեանն համար եղած է նախ (Ա համարակ լեզուաց կանոն է որ ը կամ ըլլայ և եւ կամ նն:) — կայ դեռ այսօր նէնել ալ գրուած:

Գրաբար եղանիլ բայն եղած է առնն մը նէնիլ, յետոյ նէնալ, (ինչպէս յայսօր դաւառականն լեզուաց մէջ՝ նշ նալ, ի՛նէնայ.) եւ վերջին առներուն (զորս լինի գաբ. ձած) ըսուած է ըլալ: — Զատ է լինիլ բայէն (ձև, ձիր գաբառաց) ի՛ն լինի հին ձեւը, որ տակաւ եղած է ի՛նէնի, ի՛ն ընի եւ վերջապէս այսօրուան դաւառականը. ի՛ըլի՛ (և փոխանակ ը:)

** Ծնանիլ բայը թէ չէզոք է, թէ ներգործական եւ թէ կրաւորական:

214. Առանց սկսե կը խոնարհին նաեւ քանի մը չէզ վերջաւորածներ՝ չ գիրը դուրս թողուով:

Թռչիլ. կոչ. թռաւ. հրչ. թռչիր. անց. թռչած. թռչեր:

Փախչիլ.	փախայ.	փախիր.	փախած:
Փլչիլ.	փլայ.	փլիր.	փլած:
Դպչիլ.	դպայ.	դպիր.	դպած:
Կպչիլ.	կպայ.	կպիր.	կպած:
Փակչիլ.	փակայ.	փակիր. —	փակած:

215. Ասոնց ամէնուն, թէ վերջաւորածներուն եւ թէ նախընթացներուն, ընդունելութիւն ներկան կանոնաւոր է. պատպէս. փախոզ. նլլոզ. պեանոզ. ծառոզ. հաֆնոզ. ֆախլոզ. եւայլն. բայց ոմանցն երբեմն կ՚ըսուի նաեւ պեռոզ. ինլոզ. դոզոզ: Իսկ կրաւորականը ծայրէ ի ծայր կանոնաւոր է. փախոխիլ. պեանոխիլ. հաֆնոխիլ*. դոլոխիլ. — փախոսած. պեանոսած. եւայլն:

* Կայ գաս չէզոք ալ հաֆոխիլ. հաֆոխցայ. հաֆոսած. (տե՛ս կէնդ.) ըստ Բ լծ:

Այս աչէն բայերուն ն եւ լ դրերը կորնչելնէլուն պատճառն է՝ որ այդ դրերն իրենց արմատական չեն՝ այլ եկամուտ. — որ գրաբար լեզուին էական կանոններէն մէկն է: Տես նոյնը յաջորդներուն վրայ ալ. (216, 217.)

216. Քանի մը կէս զարտուղի բայ ալ՝ չորս գլխաւոր վերջաւորութիւններէ դուրս՝ ալ կը յանգին. եւ են՝

Թողուլ. նոր. թողի կամ թողուցի. հրմ. թո՛ղ. ընդսառն. թողուցող. անց. թողած, թողեր, կամ թողուցած, թողուցեր. — որ կ՚ըսուի նաեւ թող տալ*. (կ՚ըսէր. թո՛ղ տալ կամ թո՛ղ տալ:) Կրաւոր. թողուիլ կամ թողուցուիլ, կանոնաւոր է ըստ Բ. լծ:

* Թող գալ բային մէջ միայն գալ կը խոնարհի. — թող նո՛ գար, թող գաք. գաւառականն է՝ ոչ ըսողար, ինչպէս մեր մէջը՝ կ՚ըսեն ոմանք, փոխանակ գոյի կ՚ածի, (ի գոյի կ՚ածի՛:)

Առնուլ. (տես վերը 217, ե.) — որ կ՚ըսուի նաեւ Առնել:

Երդնուլ. երդուայ. երդուիր. երդուտ. երդուած. — որ կ՚ըսուի նաեւ Երդուընալ (Գ. լծ.) եւ Երդում ընել:

Զբօսնուլ. զբօսայ. զբօսիր. զբօստ. զբօսած — որ կ՚ըսուի նաեւ Զբօսանալ (Գ. լծ.) եւ Զբօսանք ընել:

Ուր վերջաւորութիւնս գրաբար լեզուի մէջ զատ լծորդութիւն է. որուն այլեւայլ բայերուն միայն կոնոնաւոր ժամանակները կրնայ համարձակ գործածուիլ արդի լեզուի մէջ. ինչպես. կ՚ընտ. կ՚ընտ. ինչ կ՚ինտ. կ՚ինտ. կը հիշտ: Բայց շատին անկանոն ժամանակները չեն գործածուիր, մանաւանդ կատարեալը: — Պիտի ըսացիր նաեւ շատ մը գրաբար բայերու համար՝ որ

եկամուտ գիր ունին. ինչպէս բեւեռել. սրսռել. հանգչիլ. յոռնել. եւայլն։

Ուրիշ այլեւայլ գրաբարի կերպ խոնարհմունքը գիտնալու համար՝ բուն գրաբար խոնարհմունքները միայն առնելու է։

Բ. ԲՈՒՆ ԶԱՐՑՈՒՂԻՔ

217. Բուն *զարտուղի* խոնարհմանց վրայ երկու միտ դնելու բան կայ. նախ՝ ներգործ. ընդունելու թիւնը, որ ոմանցը կանոնաւոր է, ոմանցն ալ անկանոն. գրօրինակ, կանոնաւոր է՝ դնել, դնող. անկանոն է՝ ցօղ, պտօղ։ Եւ երկրորդ՝ իրենց կրաւորականը, որ կայ կանոնաւոր, ինչպէս *Զարնել, զարնուիլ. կայ ալ անկանոն, ինչպէս Դնել, դրուիլ. ցօղ, պտօղիլ։*

Ա. Բերել։ կբ. Բերուիլ։

կապ. Բերի, բերիր, բերաւ. բերինք, բերիք, բերին։
Հբ. Բե՛ր. բերէք։ Ընդ. Բերող։ Անց. Բերած, բերեր։

Բ. Ըսել։ կբ. Ըսուիլ։

կապ. Ըսի, ըսիր, ըսաւ. ըսինք, ըսիք, ըսին։
Հբ. Ըսէ, ըսէք։ Ընդ. Ըսող։ Անց. Ըսած, ըսեր։

Գ. Ընել։ կբ. ընուիլ*։

կապ. Ըրի, ըրիր, ըրաւ. ըրինք, ըրիք, ըրին։
Հբ. Ըրէ, ըրէք։ Ընդ. Ընող։ Անց. Ըրած, ըրեր։

* *Կրաւորականի տեղ երբեմն կանոնաւոր ժամանակներուն ՀԻ կը գործածուի Ընտրել՝ (Հայեան Ընտրեալ բայէն, իբր տանել. ծնանիմ բայը ծնեալ բայէն։)*

Դ. Դնել։ կբ. Դրուիլ։

կապ. Դրի, դրիր, դրաւ. դրինք, դրիք, դրին։
Հբ. Դի՛ր. դրէք. Ընդ. Դնող։ Անց. Դրած, դրեր։

Ե. Առնուլ, առնել. (առ. ալմտ.) կբ. Առնուիլ։

կապ. Առի, առիր, առաւ. առինք, առիք, առին։
Հբ. Ա՛ռ. առէք։ Ընդ. Առնող։ Անց. Առած, առեր։

Զ. Զարնել։ կբ. Զարնուիլ։

կապ. Զարկի, զարկիր, զարկաւ. զարկինք, զարկիք, զարկին։

Հբ. Զարկ. զարկէք: Ընդ. Զարնող: Անց. Զարկած, զարկեր:

Ի. Տանիլ: Կբ. Տարուիլ:

Կապ. Տարի, տարիր, տարաւ. տարինք, տարիք, բրին:
Հբ. Տար, տարէք: Ընդ. Տանող: Անց. Տարած, տարեր:

Ը. Բանալ: Կբ. Բացուիլ:

Կապ. Բացի, բացիր, բացաւ. բացինք, բացիք, բացին:
Հբ. Բաց. բացէք: Ընդ. Բացող: Անց. Բացած, բացեր:

Թ. Լալ: (Կբ. Եթէ պէտք ըլլայ՝ Լացուիլ:)

Կապ. Լացի, լացիր, լացաւ. լացինք, լացիք, լացին.
Հբ. Լաց. լացէք: Ընդ. Լացող: Անց. Լացած, լացեր:

Ժ. Նստիլ:

Կապ. Նստայ, նստար, նստաւ. նստանք, նստաք, նստան:
Հբ. Դիտ. Նստէք: Ընդ. Նստող: Անց. Նստած, նստեր:

Ունի կանոնաւոր խոնարհում ալ. ւոր. Նստեցայ, ցար, ցաւ. հրկ. Նստէ, նստեցէք:

ԺԱ. Իյնալ:

Կապ. Ինկայ, ինկար, ինկաւ. ինկանք, ինկաք, ինկան:
Հբ. Ինկիր. ինկէք: Ընդ. Ինկող կամ իյնող: Անց. Ինկած, ինկեր:

Կամ հին ձեւով՝ Ընկիլ, (դրբր. Անկանել.) — Կապ. Ընկայ, ընկար, կաւ, կանք, կաք, կան: Հրկ. Ընկիր, ընկէք: Ընդ. Ընկնող: Անց. Ընկած, ընկեր. որ է կէս գործ. խոնարհում. տես վերը (213.) Բռանիլ, Հառնիլ:

ԺԲ. Ցալ: Կբ. Ցրուիլ*:

Կապ. Ցուի, ցուիր, ցուաւ. ցուինք, ցուիք, ցուին:
Հբ. Ցիւր, ցուէք: Ընդ. ցուող: Անց. Ցուած, ցուեր:

* Նդինպես թալ փալ, խայլ փալ եւայլն բայերուն կրաւորականը՝ խալ տրուիլ. խայլ կը տրուիր: (Տես 216.)

ԺԳ. Գալ:

Կապ. Եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան:

Հբ. Եկուր, (եկո.) եկէք։ Ընդ. Եկող. Անց. Եկած, եկեր։

ԺԴ. Երթալ։ (կբ. Երթ պէտք ըլլայ՝ Երթըցուիլ։)

Կ. Գնացի, գնացիր, գնաց. գնացինք, գնացիք, գնացին։

Հբ. Գնա. գնացէք։ Ընդ. Գնացող. Անց. Գնացած, գնացեր։

Շատ յաճախ կը գործածուի՝ կբ. Գացի, գացիր, գնաց. գացինք, գացիք, գացին։ Հրկ. Գնա. գացէք։ Ընդ. Գացող։ Անց. Գացած, գացեր։

ԺԵ. Ուտել։ կբ. Ուտուիլ։

Կ. Կերայ, կերար, կերաւ. կերանք, կերաք, կերան։

Հբ. Կեր. կերէք։ Ընդ. Կերող. (ուտող։) Անց. Կերած, կերեր։

Ատոնք են լեզուին զարտուղի բայերը. որոնց հոս միայն անկանոն ժամանակները դրինք, վերտին յիշեցընելով որ Հնացած (կանոնաւոր) ժամանակներն ատոնցմէ գիտեցիք մը չունին, եւ ըստ ամենայնի կանոնաւոր լծորդութեանց կը հետեւին. այսպէս Ջոքնել բայը. Կը ջոքնեմ. կը ջոքնէ. ջոքնեմ. ջոքնէ. ջոքնող։ Ո՞ւթէ բայը. Կ՚ուտեմ. կ՚ուտէ, եւայլն։

Իսկ. կրաւորականի միայն անորեւայիթը դնել բաւական համարեցանք. վասնզի զարտուղի բայերուն կրաւոր. անորեւայիթը գիտնալէն ետեւ, ամէն ժամանակներն հաւասարապէս ըստ Բ լծորդութեան (207) կը խոնարհին. այսպէս. Ջոքնուիլ՝ կ՚ըլլայ կը ջոքնուի՛մ. կը ջոքնուիլ. ջոքնուեցայ. ջոքնուի՛մ. ջոքնուիլէ. ջոքնուած. ջոքնուող։ Նմանապէս Տրուիլ բայը. կը տրուի՛մ. կը տրուիլէ. տրուեցայ. տրուի՛մ. տրուիլէ. տրուած. տրուող։ Ա.յապէս ալ ուրիշ ամէն մէկը։ — Մխայն՝

218. Ո՞ւթիւն կրաւորականին կատարեալը կը ջարտուղի եւ կ՚ըլլայ կեղծեցայ, ցաք, ցա՜, եւայլն. (փոխանակ՝ ուտուեցայ։)

ԲԱՑԵՐՈՒՆ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆՑՆ ԴԱՐԻՑ Ի ԴԱՐ ԿԵՐՊԱՐԱՆԱՓՈՒԹԻՒՆԸ

Ընդհանուր տեսութիւն մ'ըրնիր վերը (երես 60) տրուած լծորդութեանց իրարմէ տարբերութեանն ու կերպաւորութեան վրայ։ Հոս տեսնենք առհասարակ բայերուն խոնարհմանցը, ժամանակներուն եւ կրաւորական կազմութեան՝ դարէ ի դար փոփոխութիւնները։

Ինչպես ընդհանրապէս ամէն նոր լեզուաց, նոյնպես նոր հայերէն լեզուին հետզհետէ կազմութեանը մէջ ամենայն ինչ միակերպ պարզութեան եւ որոշ բացայայտութեան դիմած է։ Եւ իրօք ալ՝ չորս կանոնաւոր լծորդութիւնները չուներն այն երկրորդական, երրորդական օրինակները որ գրաբարն ունի. կը մնան քանի մը կէս-զարտուղիներ, եւ քանի մը բուն զարտուղիներ, որոնց զարտուղութիւնները թեթեւ եւ միայն ներդործականին մէջն են։ Սիակերպութեան կողմանէ մինչ դնելու բան մ'ալ է՝ որ արդի բայերուն ժամանակներուն առաջին դէմքն ինչ գրով որ խոնարհելու կը սկսի՝ նոյն գրով կը լմըննան միւս հինգն ալ. (բաց ի ոմանց. եզ. 3դ դէմքէն)։ — Սիրե-ի, իր, ը. ինք, իք, ին.

Նոր. Սիրեց-ի, իր, —. ինք, իք, ին.
Հին. Սիրեց-ի, եր, (եաց.) աք, էք, ին։

Նոր. Գտա-այ, ար, աւ. անք, աք, ան.
Հին. Գտա-ի, եր, (եգիտ.) աք, էք, ին։

Նոր. Դրու-իմ, իս, ի. ինք, իք, ին.
Հին. Եդայց, դիր-ցի՛ս, ցի՛ր. ցո՛ւք, ցի՛ք, ցի՛ն։

Նոյնպէս՝ Եկ-այ, ար, աւ. անք, աք, ան. Ցու-ի, իր, աւ. ինք, իք, ին. եւայլն. — ուր որ հինն ու միջինը կը խոտորին պլեւսյլ ձեւերու պէսպիսութեամբ։ — իսկ որոշումեանն կողմանէ առանձին համեմատութիւն մը կ'երեւի դէմերնիս։ Որչափ որ հին (գրաբար) հոլովներն որոշ են, եւ նորերը՝ պարզ բայց անորոշ, (տես նախերը 65, 66.) նոյնչափ ալ նոր խոնարհմունքն որոշ են եւ հինէրն անորոշ. — (գրաբարի մէջ իւրաքանչիւր բային՝ գոնէ 12 անգամ՝ կրաւորականն ու ներգործականը կը նոյնանան իրարու հետ, երբեմն նաեւ մինչեւ 30—40 անգամ. իսկ արդի լեզուին մէջ եւ ոչ անգամ մը։) Ուստի հին ճոխ լեզուին՝ նոր ազքատ լեզուին հետ համեմատութենէն երեւած արդիւնքն է՝ հինին ձեւաւորութեանն ու գեղեցկութեանը դիմաց՝ նորոյս պարզութիւնն ու բացայայտութիւնը։

Բայց ամենէն աւելի խառնակութիւն ընականապէս տիրած էր միջնի գործերուն մէջ, ուր գրաբարի հին ձեւերը նորերուն տեղի տալու վրայ էին, եւ նոր ձեւերը դեռ չէին հաստատուած. ուր յոդդդդ ու տարաւսմ էր ամենայն ինչ, եւ երկու (հին եւ նոր) ձեւն ալ կը գործածուէր։ Եւ նոյն իսկ մաքուր գրաբար գրելու ջանացողներուն գրչէն կը սպրդէր իրենց ընտանի եղած ժամանակին ոսկականը։

Այս ընդհանուր անուշադիւնս համառօտիւ ընդլէն եղբը տեսնենք բայերուն 1. խոնարհմանց, 2. Պրաւբայականի եւ 3. ժամանակներուն կազմութեան գործ ի գործ կերպարանափոխութիւնը։

1. խոնարհումն։

Հայերէն լեզուին հին եւ նոր խոնարհմանը ե — ի՛ ձեզի ծանօթ (14) գործոց մէջ աստիճան յաստիճանէ առած փոփոխութիւնները՝ որով այսօրուան ձեւերուն յետեւան եղած են՝ երեք դէպքուր համեմատութեան կէտ ունին.

Ա. Լծորդութենէ ի լծորդութիւն անցում.

Բ. Պահանջուածն անկանոն եղած եւ անկանոնը կանոնաւոր.

Գ. Միեւնոյն բայ երկու լծորդութեան բաժանած. (երկին ձեւ։)

Ա.

* Ընդհանուր լեզուէ մ՚ուներած է, ըսինք, լեզուն ինք զինքը պարզելու։ (Նոյնը հոլովմանց վրայ ալ տեսանք։) Այս նոր լեզուաց կիրքն ու նկարագիրը, այս պարզման սկիզբն է որ խոփած է երկու կնճռակալ հին լծորդութիւնները՝ անի՛ եւ ասի՛. (տես երես 60.) որոնց ձայնորդներէն կազմուած են այսօրուան կէսդարաւոր ձեւերը, որ Դ լծորդութեան կը վերաբերին. ե գոր. Աներ. անել, նօալ. կոր. է, էր, — ՞. հրմյ. — ։ է գոր. Աներ. Նել, Նել. կոր. այ, ար, աս. հրմյ. է՛ր։

Օրինակ.

ե գոր. Հասանել։ Հասի, սեր, Հաս. ասք, սէք, սին։ Հաս։

է գոր. Հասանիլ։ Հասայ, սար, սաս. ասք, սիք, սան։ Հասիր **։

Իսկ ա.Ա գործէն ի վեր՝ յայտնի է որ ուսուիկն ուրիշ ձեւ չէր ճանչնար, եթէ ոչ հիմակուանք. անցանիլ կամ անցնիլ. գրաս. իլաս. իլան. սարաս. (է գոր). փախաս. հանիւաս. գիւղաս. գիւղաւ գիւ. կոչան. (փախիլ. փախիաս. հանիւաս.) արթիւիր. Խալխին. էթիւցան. Նարիցան, եւ այլն։ Այս վերջիններուս հետքն, ըսինք (երես 60) ե գործուն մէջն է. (տես հարիւրհաց. Խիւոջի. գիւանիւոց. անիւանիւոցիս, թեեւ ոչ այնչափ յայտնի.) իսկ է — ի գործուան գրաբար գրութիւնքուն բոլորովին ընտանի էր հարիւրհոյն. կիպիլն. եւայլն. ինչպես ժամանակին կենդանի բառերուս կը բերէր։

Գիտուր գիտարարութիւն մըն էր միշտ՝ կոր. եզ. 3գ. գէմքը եւ հրամայականը, ուր պէտք էր բային լուկ արմատը գործածել։ Ինչո՞ւ ասանկ գիտութիւն եղած է գործ. ձեւ պարզ կերպով Ա կամ Բ լծորդութեանց տա-

* Այսինքն բային արմատը գիտել կոր. եզ. 3գ գէմքի եւ հրամիկի ձեզ։

** 3ին մէջ կայ ե գործուն ակնդետները հարիր. ուրիշ տեղ մ՚ալ եղաս, որ եթէ հետաքրքիր գրութիւն են կրնան քանի մը գիտողութեանց տեղը տալ։

Նիլ եւ ըսել կար. Խոց. եւ Հրմի. Ի՞ կամ ի՛ր. յբ. Ի՛ր։ Ցարօրինակ խոնարհմունք են՝ (ի՛ր գործուն) օ՛ծանի՛, ի՛մի՛, Հրմի՛. եւ ուրիշնե՛ր. Ինի՛, Ինի՛ս, ասհմ. Ներ՛կ. եւ ասորգս։

(Քիչ ուղ կը գտնուի Ե գործէն յորդ. այդ Հրամայական. Ելոյդ, Երթոյդ. գործոյդ. Իջոյդ, ուսուի Հիմնուած Ի՛ր նոր ձեւն եղած է. եւ իբր զարատարած Թիւն կը գտնուին չատ քիչ ուղ՝ Ելիք Լսի՛ր. (փիսկ. Խոսուսի՛ր) գործոյդ. Բոշխոցոյդ, (փիսկ. ուսուի՛ր) Ի քոց գոհիցէր, (փիսկ. գոհիցս, — այս վերջինս խորհ կը համարուի.] — որանք որչափ որ ձեկ գիրէն իրենց գոյուԹեամբ կը ցուցընեն Թէ հին ասանձներն անկարբ բաներ չէին, նոյնչափ միւս կողմէն՝ հազիւ ձեկ երկու ուղ գոնուելուընէն յայտնի կը վկային Թէ ուսկի ասմանկին կամ գոնէ ընտանեկան լեզուի պահուած ձեւեր էին. եւ իրօք ալ քիչ մը եղբը — ասպիսկան պիրին գաբերու ձեզ — կը տեսնենք նոյնիսկ յամեսած եւ կամաց կամաց ընդհանուր եղած։)

Զ, Ի գործերը ի՛ըսէին գործի՛ր, գործի՛ր. գործոյդ, գործոյդ. Իմոյդ. Իջոյդ. գործի՛ր. Իմի՛ր. գործոյդ. Իմի՛ր. գործոյդ. Իմի՛ր. գործոյդ

(Փաստաբանական են հիմա՝ ասէ, կամ ասիտէ, կամ ըսիտէ։ Նոցին իմացիր ուրիշ կէս զարտուղեացդ համար ալ։)

Մինչեւ եւ սոցորին դարուց սեպհական զարտուղիներ են՝

Եկայ, եկար, երեկ. եկաք, եկիք, եկած։ Եկեալ։

Ցուի, տուիր, երբեմն*. տուաք, տուիք, տուին։ Ցուեալ։

Դրի, դրիր, երեդ կամ եդիր. դրաւ, դրիք, դրին։ Դրեալ։

Եւ դարձեալ միեւնոյն բառն այլեւայլ ձեւերով կ'ելբերեայ. ինչպէս ինչ, ի՛, երի՛, ի՛մ՝ միեւնոյն նշանակումեամբ. նոյնպէս ալ ես, եղիր, երիր. Երթալ, — գրեմ**, գրել, գրեր. կրաւ. գրած***։

Գ.

Կրկին ձեւեր։ — Բայի մը կրկին խոնարհում ունենալն այնպէս բնական է, ինչպէս շատ անուանց՝ թէ գրաբարի եւ թէ աշխարհաբարի մէջ երկու կերպ հոլովիլը։ Բայց մենք հոս կրկին խոնարհմանէ զատ՝ Կրկին ձեւ ալ կը նշմարենք. այնպես որ նոյն իսկ անեբեւոյթը կամ սահմ. ներկայի երկու կերպարանաց տակ կ'երեւայ։

Երբեմն Ե դարն ուներ իւր ընտիր ընտիր բայերուն կրկին ձեւ. — յածի՛, յածինա՛մ. — փըչի՛մ, փըչինա՛մ. — խաչի՛մ, խաչանի՛մ. — յոխի՛մ, յոխինա՛մ. — գոնա՛մ, գոնանա՛մ. — ոսկեզծանի՛մ, ոսկեզծա՛մ. — նոյնպէս պարզի՛մ, խոյտաա՛մ, եւ քիչ տեղ՝ ալյոնա՛մ, ալյոնա՛մ, ֆէֆինա՛մ։ Այսպէս հետզհետէ գարուց յաջորդելովին ուժեղացած են կրկին ձեւերը միեւնոյն բայի, որոնցմէ երբեմն մէկը երբեմն մէկալը խափանուած է. եւ կամ երկուքն ալ կենդանի մնացած են — այլեւայլ լծորդութեան տակ։ Մինչեւ գարու գրաբարը լի է իրեն յատուկ կրկին ձեւերով։

Ա՛ն, ի՛ր գարերուս յատուկ են մանաւանդ ինչ երկրորդական ձեւերն (որ մինչեւ մեր օրերն հասած են) հասարակօրէն սկզբնական ձեւը լուծքնելով. այսպէս. կալ, կենալ****. — ունիմ, ունենալ. — կարել, կանել. —

Ցամիլ, կամենալ. — երեւիլ, երեւենալ. — ամաչել, ամաչենալ. —

վախիլ, վախիլ, վախենալ, վախանալ, եւայլն, եւ այլն. եւ քանի այժմ այլեւայլ խոնարհմունք։

Հիմայ ա՛ն, ի՛ր գարերուս ընթացքը նոյնն եղած է ճիշդ՝ ինչ որ էր միջին գարերուն ընթացքը իրենց նախընթացներուն նկատմամբ, այսինքն կամ 1. ա-

* Ե գարուն սկիզբներէն մէկ երկու տեղ կայ գրած՝ երիր եթէ գրաւ-գրաց ազաւաղութիւն չէ։

** Դանակը միայն բարդութեանց մէջ գիտեենայդ ձեւը. մեղադրել, ձեռնադրել։

*** Ցեղ մը կայ բոլոր հին բայանունն Ցդած, իբր գրուածք։

**** Ա՛յս գոյն բայիս նշանակութիւնն եր ատեն մը կայ, (կոր. կացաս.) առ. գտաբաղ. — կինայ (կոր. կիցաս.) առ. վար տըր. իսկ հիմայ ճիշդ անոր հակառակը՝ կայ, առ. վար տըր. կինալ, առ. գտաբաղ։

նանց կրկին ձեւը պահել, կամ 2. երկուքէն ձկին ընտրել, կամ 3. նոքանոր կրկին ձեւեր տալ միւնոյն բայի։ Ա.հաւասիկ.

1. Գիտել, գիտնալ. — կրնալ, կարենալ. — լցուիլ, լչենալ. — ուռիլ, ուռենալ.

2. ճանչնալ, ճանչնալ. — ամաչնալ, ամչնալ. — ուռչիլ, ուռիլ. (գաւառականն են հիմայ՝ ամչնալ, ուռնալ, եւայլն։)

3. Ուզել, ուզենալ. — մտանիկնալ. — մտանիկնալ. — երթալ, երեւնալ. — գտնել, գտնալ. — իջնել, իջնալ։ (Ընտրելի են՝ ուզել, մտանիկնալ, երեւալ, գտնել։)

Ե գարձեն գուրս (միւնչեւ ԺԳ գար) յերեւան ելած են իբր ամէ. Գիտնալ. պրծնալ. Դիտալ. եւայլն։ (Հիմայ գաւառական են՝ Իմանալ. ասնալ. գտնալ։)

2. Կրաւորական։

Հին լեզուի կրաւորականին, որ ոչ միայն շատ տեղ ներգործականէն չի զանազանիր, այլ եւ շատ քայերու անկարելի է կրաւորական յատկացընել, Ե գարու ՀԸ ամենը ձեռք զարկին նորահնար ձեւեր ստեղծելով շատ մը հոգալու, որով ելան շատ մը խորթ խոնարհմունք, (գուցէ կէս մ՚ալ ժամանակին ասկօրհնէն փոխառեալ.) — Ցօ՛ւ, գօ՛ւխ, գօ՛ւխ. գօ՛խլ, արուիլ. առնանիլ. պանդանիլ. Դառանիլ. հեղանիլ. Մառանիլ. Էրէլգեիլ. կոր. Խաթիցա՛. Հրմի. էգէյէ՛ր. գ՚խաթիցա՛ւ. եւայլն. միւնչեւ միւնն գարերու ՀԸ ծնաւել ասկի. կրաւորականը, որուն հետքը միայն ասնիկ հին աւեմնաերու բայանունէն վերայ. Գօրնաուի. գալնաուի. Ջօրնաուի. Ջօրնաուի. ապատաուի, եւայլն. Թեեւ ատոնք Ճշդիւ կրաւորական չեն։

Սակայն ատորին գարերու ՀԸ ՀԸն Հասարակ ըլլալէն ետքը՝ ալ ամէն բայի դէմ բացաւ կրաւորականը Հասատաուն կերպով, որ ըսել է թէ՝ քերականական եղաւ. եւ հիմակուանէն գլխաւորապար ժամանակներու եւ խոնարհմանց կերպովը կը տարբերի։ — Ընհնաի. (գրբր. արիանի, արիցի։) Բանաի, աւելի հին՝ բանի. (կը) բացուի։ Աստաա. (գրբ. աստա.) առնուեցաւ։ Դրսաան, գրուեցան. — Հիմայ գւա. է՝ աստաա. գրսաա. գրսան. խօսաան։) Նախօսցաա. (գրբ. կախեցաւ։) Բայց գրաբարի կերպն ալ դեռ մոռցուած չէր, — գտնէ գրուած ասպիօրէնի մէջ։

Վերջապէս միւնչեւ եւ ատորին գարերն ունէին կերպ կերպ հնոց անձանօթ եւ հիմայ խափանեալ խոնարհումներ ալ՝ ներգործականի եւ կրաւորականի խառնուրդ. — կացա, (փխկ. Ելաց.) հարցաա, (փխկ. Խարցաւ.) բաշնի, (փխկ. Բաշնի։) ՃԳ գար։ Կամ ասնոր հակառակ՝ Լէ՛ւ, (փխկ. Լէրաւ։) Ելալ, (փխկ. Խալաա.) Ի գար։ Իակ ՃԲ, ՃԳ գարե՛ Վարեցաց, վարժեցաւ. վախաց, վախցաւ. Խոթից ասե՛ն. Բանկից. չՃանչրէ, չՃանչրի, չՃանուրնաց. (կար ընտիր հին գրբր. ալ՝ Ճանչէ։) — հիմայ գաւառական են՝ վախի՛. չրպից. Էրէաց։)

Անկե եւոքը քանի որ նոր կրաւորականն որոշ ձեւի մէջ մտաւ եւ բայի ամէն ժամանակին եւ դէմքին կրցաւ պատկանիլ, ալ հաստատ ըսուած բայերն ի տպաւ վերցան, եւ քաւ նշանակութեան պահանջելու՝ ունեցան գաւս կրաւոր. եւ գաւս ներգործ. (ի բաց առեալ միակ Ծնանիլ բայը: (§եա 213, ծան.**)

3. Բայի ժահանակներ:

Հոս դարձեալ պարզմանն սկիզբը դեմքերնիս կ'ելլէ: Գլխաւոր կէտերն են՝ 1. Ստորոգեալական. 2. Սահմանական. 3. ժամանակներու մէջ դերեալ փոփոխութիւն:

Ա.

Հին լեզուին Ստորոգեալականն ու ապառնին* որ առջինէն կնճռեալ ժամանակն է, դարերուն ի վեր ի տպաւ չնկատուած են նորագոյն լեզուին մէջէն. եւ անոնց տեղը փախանակէ պարզապէս հին սահմ. ներկայն:

Աթգէն Ե դարուն բնաւոնական լեզուն այնպէս կը բնբերը: Մասնաւորութեան սկիզբներէ՝ ըսուն ընտիր դրոց մէջ բաւական յաճախեալ ամ է՝ Ե՛կ ասուած գրքիդ. գնամ ասաի, գնամ. Ե՛կ երթամ չերթամ. թող անդնանի. Ասիմ զի իմքե. (ըսենք որ իմքեայ.) եւ մանաւանդ նոյն դարուն վերջերը (Ղ. Փարպեցւոյ պարզագոյն գրուածոց մէջ) ասելի յաճախ:

Մասնաւորութեան սրժանի քան մըն է որ այս կերպ ապառնին կամ ստորոգեականը դէմ առ դէմ համակցութեանց համար կը բանեցընէին հին նախնիքը:

Այդ գործածութեան դիւրին է ծագումը գուշակել: — Քանի որ բուն հին ժամանակներէն յաւտուկ ստորոգ. անկատար չունէր լեզուն, այլ չատ անգամ սահմ. անկատարն անոր պաշտօնն ալ կը կատարէր՝ քանի որ կ'ըսուէր. թող ինքն երթայր եւ տանայր՝ այն սահմանականը բնականապէս եւ անդադարար կ'ատաձնորդէր այս սահմանականիս, եւ ըսել կուտար նոյն կերպով՝ թող ինքն երթեայ եւ առնոյ, փոխանակ՝ թող ինքն երթէցի եւ առցի ըսելուս:

(Այս ձեւով հրամայական եւ մանաւանդ արգելական ալ կոչ Ե դարուն մէջ որ յետոյ խափանեցաւ՝ Մի լինիր զգնեալ. Մի անցանիր ըստ քեզ. Մինչ չերքննեալ իցէ՝ մի ձգտիցիս. խնամա եւ ապա պատասխանա. Մի վհատիմ: — Կար նաեւ Ի դարուն ընտանեկան լեզուին մէջ՝ Մի պատիր. Մի ոք աստ ասիր եւ խոթի զքեզ: — Մի լշտիս. ծիծ դար:)

Իսկ Ի դարէն ասդին գրեթէ սովորականն է այս պարզ ձեւը. իսկ բուն հին ապառնին կը գործածուի իբրեւ գրաւորական բան մը, զոր ասդիկը կը հակիրնար անտարակոյս, բայց չէր ամենեւին գործածեր՝

* Գրաբար ապառնին երկպատիկ առումէ կամ գործածութենէն ուրեմն. 1. բուն ապառնի, որ սպգի լեզուի մէջ պիտի բառով բացատրեմ. ժամանակ է. 2. հիմնական ստորոգականին նշանակութեամբ. 3. հրամայականի մասը (ինչպէս մենք ալ հիմայ ստորոգականը կը բանեցընենք): Հոս ապառնի բսելով կ'իմանանք երկրորդ եւ երրորդ առումները:

ինչպես կ'երեւայ։ Ամբողջ կը տեւեցնէք դպրոցական տարին շատ յաճախ. եկ որ պատեհ առիթ չունենաս։ Ձայդ թող բերէն. փախիր որ մէջ կոտորածը։ Պահեա զդայ որ ինքնասիրութիւնդ եւ գինի խառնուիր. Ես դար։ Հոս զոր խօ՛ հով թող խօ։ Նկիլկիա մեծ տեւուր է, առնուտ երբ ուզես. ապա թող երթայ յայլ գեհ ինձ երկիր բանտ։ Եւ ածին որ եղնեին ընդ գուլկլայ կապանն։ Ուզէր որ սպաներ։ ծի՛, ծի՛ դար։

Բայց ատորին գործածէ նաեւ հին ատորագաս. եւ ապառնին. ուր որ նախընթաց նիւ կամ ու կամ ի՛ կամ ինդ եւայլն չկայ. այսինքն ուր որ կ'ուզէ ձգդիւ առհմանականէն զանազանել։ Իսկ հիմայ, քանի մը հարիւր տարիէ ի վեր, բոլորովին խափանած են գրաբար առոգատականն ու ապառնին։

Բ.

Նոր առհմանականի գոյով՝ պարզման սկզբան գէմը կ'ելլէ բացայայտութեան խնդիրը։ Եւ յայտնի է թէ այս պարզմամբ հին առհմանականին ատորագատականի եւ ապառնեաղ հետ խառնելով՝ ինչպէս կը կրեր իմաստին բացայայտութիւնը։ Գիտենք որ այսօրուան օրս առհմանականը կը կազմուի ի՛ մասնիկս, որուն նախնական ձեւն էր նո։

Աղբ առջինէն մեծ խնդիրը կը յայտի այդ ի՛ մասնիկան վրայ։ — Թէ երբ սկիզբն առաւ եւ ինչի՛։ — Թէ ինչ բան է։ — Թէ ընդհանուր է. ասոնք են գլխաւոր հարցումներն որ այս զարմանալի մասնիկան վրայ կրնան ըլլալ, որն որ աշխի լեզուին գլխաւոր կերպարանափոխ ընողն եղած է։

Նախ՝ կը միացընենք երկու հարցմունքը Թէ ինչ եւ ինչի՛։ վասնզի իւր ծագումն առած է այն ատենն որ հարին ստիպողական էր։ — Ըսինք Թէ առջինն մեծ խառնակուածքիւնը կը տիրէր հին եւ նոր լեզուաց միջավայրը։ Քանի որ մէկ կողմանէ պարզման սկիզբը կը զօրանար, քանի որ ատորագատականին ու ապառնին ձգտողէն քաշալերու վրայ էին, հարկ էր որ ուրիշ կողմանէ գարման մ'ըլլար այն խառնակուածքեան եւ անորոշութեան՝ որ կը ծագէր երկու էական եւ էապէս իրարմէ տարբեր եղանակներուն (առհմանականին եւ ատորագատականին) նոյնանալէն։ Ան անորոշութեան մէջ որուշիչ կ'ըլլար ի՛ մասնիկը, իբրեւ կնիք առհմանականի. եւ կը գրուէր նոր ատորագատական ներկային եւ անկատարին վրայ, եւ իրարմէ կ'որոշուէին երկու եղանակները։ — Ամբողջ նոր առհմանականը կ'ածանցի հիմայ ատորագատականէն, ուր որ առեն մը ատորագատական եղած էր առհմանականը։

Ուրեմն ի՛ մասնիկը կը սկսի այն ատեն երբ հին առհմանականը ատորագատականին եւ ապառնէացն տեղն անցած էր։

Մենք ծի՛ գարու մէջ կը գտնենք առաջին անգամ այս ի՛ մասնիկս. սակայն անբաւարակաս է որ նոյն

ատեն յանկարծ չքուաւ, ինչպէս որ Հարկաւորու-
թիւնն ալ յանկարծ չէր զգացուած*։

Երկրորդ՝ թէ ինչ բան է այդ մանրիկը. թէ բուն հայազգի է թէ օտարազգի. — խնդրոյս լուծմանը վրայօք հարկ է քանի մը ենթադրութեանց դիմել։ Օտարութեան որոշ կերպարանք չունի. — միայն ա-րաբացի լեզուն, որ տարին դարերու մէջ բանական ծանօթ էր մերիններուն, ունի ահմ. ներկայի եւ անկա-տարի եզ. եւ յբ. ձդ. դէմքերուն սկիզբը եչ կամ նա-մանրիկը, որ գուցէ կրնար հայանալ ըլլալ նա** այնպէս՝ ինչպէս նոր դարերուս մէջ նէ տուեր։ մաս-նին եղած է նոր։ — իսկ եթէ ուզենք գնել թէ հայե-ցի բառ է, գուցէ ներելի ըլլայ հեռաւոր նմանու-թիւն մը փնտռել հոյ ա բառերուն յօդաւորութեան մէջ. որով նա պիտի՝ մեկնուի հոյ ա պիտի։ — նա հայ՝ հոյ ա հայ. — նա նայ՝ հոյ ա նայ, եւ այլն. որովհետեւ այդ հոյ ա ածանգրութիւնը մեր լե-զուին բնական եր ի սկզբանէ։ Բայց այս մեկնու-թիւնները խնդրոյն մէջ ուժութեանը մէջ թերեւս աւելի բանասիրական երեւակայութիւն կրնային համարուիլ, քան թէ հաւանական լուծում, կամ թէ մէկը զմէկ ենդնանէին, եթէ ինչուն աւելի հաստատուն նեցուկ-ներ չունենայինք նախնեաց օրինակներէն։

Քանի մը օրինակ կը յաղեցնուեր հին գրոց մէջն՝ այդ երկրորդ կարծեաց հաստատութեանը հա-մար, ինչպէս որ հին գրաբարին տոյն յատկութեանը բանականէն աւելի իրական եւ բացայայտ օրինակներն ունինք. (նա հոյ ցուցաներ. նա այն ունայ. նա հնայ, եւ այլն. եւայլն. կամ այսպէս՝ նայիչ եւ հայիչ։) Իրօք ալ այդ երկրորդ մեկնութեան հաստատութեանն օգնական՝ կը գտնենք մեր դարու լեզուին մէջ ահմ. ներկայի նա մասնական բուն նախնական ձեւը՝ հոյ ա, այսպէս. Կոյ նա ասդի որ բորբոսի. (չքաւելու համար կոյ ա ասդի.)՝ այսինքն՝ կը պատահի որ նեխի. — յետնադոյն ձեւով՝ նա ասդի։ Եւ դարձեալ՝ նա այլ նախ ա պիտանիս ի վայրի կենդանեացն՝ որ առնուն խոտեր եւ դնեն իւրեանց տեղեաւանն։ — Կատով աւա-սիկ խնդիրն ըստ բաւականի լուծուած կը համարինք։

Օրինակներս բաւական են երկրորդ մեկնութեան ապահով երաչխաւորութիւնն տ՛ընկալու, եւ գրեթէ ստուգութեամբ դնել աւելու՝ թէ հնոց նա մասնիկը՝ հոյ ա բառերուն բաղադրութիւնն է, եւ թէ ամփոփ-մամբ բառած է նա նայի՝ փոխանակ հոյ ա նայի. — նա ասէ՝ փիկ. հոյ նա ուտէ. — նա կապէ՝ փիկ. հոյ ա կապէ. որ յետոյ ընդհանուր ձեւ տ՛եղած է ՅԱցած դէմքերուն ալ. նա լսենք՝ փիկ. նախ ա լսենք.

* Պիտիոյ հինոյ շատերէն չատ անգամ բարի բաղձանքներ ցու-ցուեցան եւ ըերտ ապաքարոյութիւններ եղան՝ որ մասնիկը լեզուին մէջէն չքան. ընտ. բայց գեռ չտեսնուեցաւ թէ անկէ առաջ ինչպէս պիտի զանազանենք առարագասականը կամ ապառնին՝ սահմանականէն։

** Հայերէնի մէջ նա, նա եւայլն ձայնով բառ չգոյութիւն համար։

[illegible] տեսանէր, փակ. [illegible] տեսանէր*, եւայլն։ -- Ցեմնեցք պատմեան ալ։

Միայն համ բայը կրնար վերոյիշեալ դժուարութեան դէմ առնուլ, (այսինքն սահմանական եւ ստորադասական եղանակաց իրարու խառնուելուն.) այնպիսի բայ մ'որ ստորադասականի տեղ չկրնալով գործածուիլ, (ինչպես նաեւ ցայսօր,)՝ որ ներկայի քով որ իրրեւ աւելորդութիւն դրուէր համ, կայ, եւայլն. Հարկաւ սահմանական պիտի ըլլար այն բայը։ Զորօրինակ երբ կ'ըսուէր կայ սա նայի, անմիջապէս նայի բային եղանակը կ'որոշուէր քովի կայ աւելորդութեամբ, եւ չէր կրնար ստորադասականի հետ չխոհիլ կամ ապառնեայ։

(Գուցէ ատով այն երեւոյթն ալ կարենայ մեկնուիլ՝ որ պատառական լեզուաց մէջ կը լսուի Ցեմնէ կայ։ հէյ կայ, խօսայ կայ։)

Բայց եւ այնպէս չենք կրնար հաստատուիլ թէ առեն մը բովանդակ սահմ. ներկայ եւ անկատար ժամանակներն առ հասարակ այս ձեւով եղած ըլլան, վասնզի այսպիսի ընդհանրութեան բաւական օրինակ չունինք. մանաւանդ թէ հարկ է ըսել որ այս (կայ սա) ձեւը միայն երբեմն կը գործածուէր։

Ի՛ւ դարէն ասդին անշուշտ ոամկին սովորականն էր այն նոր ձեւով՝ կա խօխա. կա խմբա. կա լինի. ինչպես ոամկալեզու գրքերը կը վկայեն. սակայն նոյն գրոց մէջ դեռ ցանցառ է այդ մանկական գործածութիւնը։

Ցեմնի դարերուս մէջ աւելի հաստատուն եւ որոշ ձեւ մ'առին սահմանական ներկայն ու անկատարը՝ անանձնատ կրկնով միշտ կա մտանիկը, մինչեւ որ (հաշիւը տարիէ մ'ի վեր) աւելի թեթեւնալով փոխուեցաւ եղաւ կը, ինչպես ցայսօր։ (Միայն գաւառներու մէջ մնացած է կա, եւ մեր մէջ միավանկ բայերու պահուած է. [տես 263։) Գաւառներու մէջ կայ նաեւ կը յետադաս, երթամ կը. կայ գարձնալ կի փալմ. կի գանիմ. եւ գարձնալ կիս գայ. կիս լայ։)

Ինքնին յայտնի է ըսածներնէս, եւ ոչ շատ խորին քանասիրութիւն պէտք է իմանալու համար թէ արդեօք ներկրնի է մեզի այսօր ըստ կամի տղէն կորել եւ տակ ի գրի վերածել արդի կը մտածին որ արդէն քանի մը հեղ տղան կծկած ու ամփոփման յետին աստիճանը հասած է. ինչպես ոմանք (թերեւս անմտադրութեամբ) կը գրեն, կիբնիմ. կիբնիմ. կործիմ. կոբանամ. (Մեզի սակայն չխոհուելիութիւններէն որ առկէ կը ծագին. բնչպէս՝ կոբանամ թէ ոբանալ եւ թէ կոբանալ բայէ. կոտի հաւասարապէս ոտիկ եւ կոտիկ բայէ. կոտանաւ՝ ոտանիկ բայէ եւ կոտան գրկանիկ, եւայլն։) Բայց թէ միայն տղայնափութեան համար պահանջուի տեղ տեղ այդ ազատութիւնը, (միշտ ապահարզ նշանը պահելով,) կարելի է թէ իրաւացի համարուի։

* Հոս աւելորդ է քննել թէ ինչպես միւս գէմքերն ալ կամ ես, կա ա, կան է ես, կիլ ես, եւայլն. հաւասարապէս գոյներ կան ձեւն առեր են. բաւական է ըսել թէ լեզուաց քննութեան ուսումը բաւական օրինակներ ունի այսպիսի գիտուածոց։

Երբորդ խնդիրն աւելի պարզ է, այսինքն ի՞նչ ընդհանուր էր [illegible] մասնիկը։ — Թէ ամէն դի եւ ամէն անգ ձկանց հասաս բառնեց այդ նոր սահմանակալը չէինք կրնար հաստատել. բայց կը տեսնենք որ քիչ առնուազն ձկի ընդհանուր եղաւ, եւ ի՞նչ տահասարակ հայրան ասածի լեզուն առանց անոր չէր լլլար. որովհետեւ ուրիշ կերպ սահմանական անհնար եղած էր։ Թէ ամէն ժամանակի ալ եղաւ ընդհանուր. տհասութիւն 8, 9 դարուց անընդհատ մյանդինաւորութեամբ. քիչ քիչ կերպարանափոխութեամբ հասաս ցոյսը։ (Միայն Աբեւելեան գաւառաներն անհնար եղած էր։ Թէ ամէն ժամանակին ալ եղաւ ընդհանուր. տհասութիւն 8, 9 դարուց անընդհատ մյանդինաւորութեամբ. քիչ քիչ կերպարանափոխութեամբ հասաս ցոյսը։ (Միայն Աբեւելեան գաւառաներն անհնար եղած է

ՑՕԴՈՒԱԾ Բ.

ՊԱԿԱՍԱՒՈՐ ԵՒ ՄԻԱԴԻՄԻ ԲԱՑԵՐ

§. 1. *Պահասաւոր բայեր:*

219. *Պահասաւոր կ'ըսուին այն բայերն որոնց ա-ձեն ժամանակը չի գործածուիր, եւ որոնց պակասած ժամանակներն ուրիշ բայով կը լրանան կամ կ'ամբողջանան:*

Ա. Եմ. — ՍՀՄ. Ներկայ. Եմ, ես, է: Անկ. Էի, էիր, եւայլն. (տես 198.) — *որ կը լրանայ Ըլլալ կէս գարուընդի էական բայով* (199:)

Բ. Կամ. — ՍՀՄ. Ներկ. Կամ, կաս, կայ, կանք, եւայլն: Անկ. Կայի, կայիր, եւայլն. — *որ կը լրանայ Նայնպէս Ըլլալ էականով կամ Գոնուիլ* կրաւորակերպ չէզոք բայով:*

* Ոմանք կրնալ կը գործածեն իբր կայ բային անհերեւոյթ. այսպէս. Բայց գաւառին մէջ Թոյն կինալն ալ գիտեր. այսինքն Գոնուիլը կամ Եղած ըլլալը: Կայ ածկ. կերպով ըսուղ՝ կայ ըլլալ. (Լեր օլմաք:)

Գ. Ո-նիմ. — ՍՀՄ. Ներկ. Ոնիմ, ունիս, ունի, ունինք, եւայլն: Անկ. Ունէի, ունէիր, եւայլն. — *որ կը լրանայ Ունենալ կանոնաւոր բայով:* (Գ լծ:)

Դ. Կրնամ. — ՍՀՄ. Ներկ. Կրնամ, կրնաս, կրնայ, կրնանք, եւայլն: Անկ. Կրնայի, կրնայիր, եւայլն: Հրմ. Կրցիր, կրցէք: Ընդ. Կրցող: Անց. Կրցած, կրցեր: (Զուկի առարկ. Ներկ. եւ անկ: Քիչ գործածական է Անհերեւ. Կրնալ*:) — *Կը լրանայ Կրնալ պակասաւորէն:*

* Կրնալ անհերեւոյթը սովորաբար հոլոված կը գործածուի. Լինելով. Լինելոն:

Ե. Կրնալ. — Սահ. Ներկ. Կրնամ, կրնաս, նայ, նանք. եւայլն: Անկ. Կրնայի, նայիր, նար. եւայլն: Անհերեւ. Քիչ տեղ. Կրնալ: Երբեմն նաեւ ՍՀՄ. Ներկ. Կը կրնամ. եւայլն: — Այս երկու բայերը շատ անգամ կը լրանան Կրցող եմ, կրցող կ'ըլլամ բայերով:

Զ. Գիտեմ. — ՍՀՄ. Ներկ. Գիտեմ, գիտես, գիտէ, եւայլն: Անկ. Գիտէի, գիտէիր, եւայլն. — *որ կը լրանայ Գիտնալ ամբողջ բայով.* (Դ լծ:)

220. Այս պակասաւորութիւններուն եւ խրթնից ամրողջացուցիչներուն մէջ նշանակութեան կողմանէ այս տարբերութիւնս կայ որ, առաջինները միշտաւոր եւ սրտէն եղած գործողութիւն մը կը ցուցընեն. երկրորդները հետաւոր եւ իբր թէ թեհութեամբ. այսպէս.

Ա. Աղքատ եմ, բայց աւտենաք հարուստ կ'ըլլամ։
Բ. Նոյն օրն հոն հանդէս մը կայ, որ շատ քիչ անգամ կ'ըլլայ։
Գ. Հիմայ չորս սահէս, վազը քսան կ'սահենաս։
Դ. Ե. Ան որ միշտ գժտարաւ կրնամ կատարել, ձեզմով անչուշտ կարող կ'ըլլամ, (կամ կը կարենամ)։
Զ. Թէեւ քիչ էիւթ, կանաչով շատ կը փթիանայ։

221. Կոչական չէզոք բայը բայց ի կանոնաւոր խոնարհմունքէն (կոչուածոյ, կոչուածի եւայլն.) ունի նաեւ պակասաւոր խոնարհում մը՝ միայն անկանոն ժամանակներուն համար.

Սհ. կ'ո. կորայ, կորար, կորաւ. կորանք, կորաք, կորան։
Հրամայ. կորիր, (ո՛հ. կորի՛։) Անց. կորած, կորեր։

Նոյնպէս ո՛չ բայն երկրորդական ձեւ մ'ալ ունի՝ Ո՛չնալ, որ միայն կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ կը գործածուի։

Արդի լեզուի մէջ պակասաւոր կը համարուին այն բայերն ալ որոնց քանի մը դերբայական առեալ ժամանակները միայն կը գործածուին. (տես 216, ծան.)

---

§. 2. Միւդիմի բայեր։

222. Միւդիմի կամ դիմազոտի կ'ըսուին այն բայերն որոնց միայն եզ. երրորդ դէմքը կը գործածուի, (անոր համար ալ կը կոչուին Միւդիմի.) եւ որոնք գործքին ընտրն ու ըլլալը չեն ցուցըներ, (այն պատճառաւ Դիմազուրկ ալ կը կոչուին։)

223. Թուն միւդիմի բայերն են.

Պէտք է.	կ'օգտէ.
Հարկ է.	Հերիք է.
Արժան է.	Բաւ է.
Հնար է.	Ամէթ է.
Մեղք է.	(Ինծի) կ'հյնայ.
Կը վայլէ.	(Ինծի) անկ է։

Իբրեւ միւդիմի բայ կը գործածուին նաեւ

Ուշքս կը գըրե. (ած. ոճով՝ Ուշքս չի կոբէր. Որչափ որ ուշքդ կ՚ուռնէ:) Խելքս չ՚ոտիկիր. Խելքդ կը կոբէ:

224. Իսկ այս բայերս՝ Ուրուալ, անչքեւնել, մոռնալ, գալ, քաւալ, եւայլն, իմ կարծիքիս բայեր չեն. մասնաւանդ են եւ երրորդ դէմքը կը բանին. սակայն ճիշդ խօսելով՝ ասոնք ալ չատարակ բայեր են, եւ պէտք որ բլլայ՝ ամէն դէմքի մէջ ալ կրնան գործածուիլ:

> Հայերէն լեզուն շատիւ մեկ երկու հատ ունի բուն միտիմի կամ դիմազուրկ բայ: Կրնան շատ այլեւայլ բայեր իրենց դիմազուրկ գործածուիլ, ինչպես նաեւ դիմազուրկներն ալ իրենց հատարակ դիմաց որ բայ առնուիլ: — Ըմբռնեցէք, պէտք է, պէտք է, ծեզ էս այնպես են՝ ինչպես այլեւայլ դէպանութեամբ ըսէիր՝ Պէյճան է, պատիւ է, ինամեան է, եւայլն:

225. Պէտք է բայր իրենց հատարակ բայ կը գործածուի ամէն դէմքի համար ալ. Պէտք եմ երթալ. պէտք ես մտնել. պէտք են հարցնել. պէտք էիր տեղեկանալ. եւայլն:

> Հիները շատկօրէն լեզուի մէջ կը գործածէին կոբէտ բառը թէ իրենց դիմազուրկ եւ թէ իրենց դիմաւոր. այսպես. կոբէտ լինի որ այլ աւելի տաս. — կապի գնացին, չանց որ կոբէտ լինիս ի կակղցընել. (ՓՒ դար)
>
> Հնուց (Ե դարէն) պէտ դիմազուրկն ալ կար. որ մինչեւ նորագոյն դարեր կը գործածուէր. Պէտ պատուել գնաս. Ու պէտ սպանանել. Գալ պէտ: Ցետին դարերէն՝ Ամենայն ինչ տալ եւ չոր պէտ. — որ հիմայ միայն որ չաղկապով կամ առորդասականով կը բանի. (տես վերը 238, եւ երես 97:)

226. Ցետակ մը միտիմի ալ կայ որ կրաւորական առնուած է. եւ չէ թէ միայն ներգործականի բայերէն, այլ նաեւ չէզոքներէն ալ կրաւորական ձեւով միտիմի բայեր կ՚ելլեն. այսպես. Ո՛ըսուիլ ըլլ. կը լսուի. կը խօսի. Ի՛երկըցուիլ. կը նայուէր. խօսուեցաւ. պէտ պէս-չացուի. չի խաղցուէր. այսօր չի գործուէր:

> Ոնէմ, կամ, ընել, գալ բայերը դիմազուրկ չունին. չ՚ըսուէր կ՚ուսնի. կը կացուի. հիւսեցաւ, եւայլն. այլ կ՚ուսնիցուի առնենալ բայէն. Կ՚ըսի՝ ըսաւ բայէն: Իրենց դիմազուրկ կը գործածուի Դրած է կրաւոր. յատակատարն ալ, փոխանակ կայ. (հան) է. (պիս) ոզի է, եւայլն ըսելու. (իւր. ոճկ. պատրաստ:)

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԲԱՑԵՐ

227. *Բացառական (կամ Հրազատական կամ Ջրխրտական) կ՚ըսուի բայ մ՚որ գործողութիւնն ուրանալով, չէ բսելով կը բացատրէ. ինչպէս Չգիտեմ. կիմա. կին+ ըսէր. կմոռնա+, եւայլն:*

228. *Մեր մէջ բացառական բայերուն ամէն ժամանակները միակերպ չեն կազմուիր:*

229. — *Ա. Սահմանական կատարեալը, ստորադասական ներկայն ու անկատարը, անեղեւոյթին եւ ընդունելութիւնը կը կազմուին՝ սկիզբնին ը դիրն առնելով. այսպէս. Չըսէյ. ըսեմ. ըսէք. ըսող. ըսած. ըսել:*

230. — *Բ. Սահմանական ներկայն ու անկատարը կը կազմուին 1. ԿՄ էական բային բացառականովը, եւ 2. իւրաքանչիւր բային բացառական ձեւովը:*

231. *Թայի մը բացառական ձեւը կը շինուի՝ անեղեւոյթին ծայրի ը դիրը ըէի փոխելով. այսպէս. Լսէր. սորվէր. կըզտա. մոռնա: — Չեմ ըներ. կին ըներ, ըսեր, կըզտայիր, մոռայիր, եւայլն: — Ասկէ կը հետեւի որ՝*

232. *Անեղեւոյթի չունեցող բայերը բացառական ձեւ ալ չունին. (տես 219.) ինչպէս են ԿՄ. կամ. ուՆիմ:*

233. — *Գ. Իսկ Հրամայականին տեղ կու գայ Արգելականը (որ Հրամայականին բացառականն է). եւ կը կազմուի մ՚ բառով եւ բային բացառական ձեւովը՝ եզակիի մէջ՝ իսկ յոքնականի մէջ մ՚ բառէն ետքը ատորդս. ներկայ դնելով. այսպէս. եզ. Մ՚ լսէր. մ՚ մոռնա. — յոքն. Մ՚ լսէ+. մ՚ մոռնա+:*

234. *Միա դնելու բան մ՚ալ է որ Բ լծորդութեան բացառական ձեւը ասկմ. անկատարի մէջ եր կը վերջաւորի, (փխկ. էր·) այսպէս. Չէի սորվեր, (փխկ. Չէի սորվէր:) Եւ որովհետեւ ամէն բայի ալ կրաւորականը Բ լծորդութեան տակն է, անոր համար բոլոր կրաւոր. անկատար բացառականները նոյնպէս կը վերջաւորին. Չէր լսուեր. չէիր մոռցուեր. չէին կարդացուեր, եւայլն:*

(կայ բայ ալ՝ չէր լսուէր. չէի նսաէր. ինչպէս նաեւ հաստատականի մէջ՝ ունէր. կը նսաէր. կը լսուէր։)

235. Բացասական բայերուն կազմութեանը համար էապէս հարկաւոր է եմ պակասաւոր էական բային բացասականը, որ հոս կը դնենք։

Ներկայ.		Անկատար.	
Ես.	Ցե.	Ես.	Ցե.
Չեմ.	Չենք.	Չէի.	Չէինք.
Չես.	Չէք.	Չէիր.	Չէիք.
Չէ.	Չեն.	Չէր.	Չէին։

236. Թէպէտ սահմ. ներկայն էական բային բացասականովը կը կազմուի, բայց եզ. երրորդ դէմքը սովորութիւն եղած է ըսել՝ Չի լսեր. չի խաղար. չի գողնար. (փխկ. Չե լսեր. չի գողնար. չի տեսներ ըսելու։) Պատճառն ու մեկնութիւնը տես վարը (երես 87։)

Հիմայ դնենք հոս լծորդութեանց բացասականը՝ նեղգործական ու կրաւորական։

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԲԱՑԵՐՈՒ ԽՈՆԱՐՀՈՒՐԴ

Ն Ե Ր Գ Ո Ր Ծ Ա Կ Ա Ն

Ա. Լծորդ. Բ. Լծորդ. Գ. Լծորդ. Դ. Լծորդ.

Սահմանական.

Ներկայ.

Չեմ լսեր.	Չեմ սորվիր.	Չեմ կարդար.	Չեմ մոռնար.
Չես լսեր.	Չես սորվիր.	Չես կարդար.	Չես մոռնար.
Չի լսեր.	Չի սորվիր.	Չի կարդար.	Չի մոռնար.
Չենք լսեր.	Չենք սորվիր.	Չենք կարդար.	Չենք մոռնար.
Չէք լսեր.	Չէք սորվիր.	Չէք կարդար.	Չէք մոռնար.
Չեն լսեր.	Չեն սորվիր.	Չեն կարդար.	Չեն մոռնար.

Անկատար.

Չէի լսեր.	Չէի սորվիր.	Չէի կարդար.	Չէի մոռնար.
Չէիր լսեր.	Չէիր սորվիր.	Չէիր կարդար.	Չէիր մոռնար.
Չէր լսեր.	Չէր սորվիր.	Չէր կարդար.	Չէր մոռնար.
Չէինք լսեր.	Չէինք սորվիր.	Չէինք կարդար.	Չէինք մոռնար.
Չէիք լսեր.	Չէիք սորվիր.	Չէիք կարդար.	Չէիք մոռնար.
Չէին լսեր.	Չէին սորվիր.	Չէին կարդար.	Չէին մոռնար.

Կատարեալ.

Ձլսեցի.	Ձսրվեցայ.	Ձկարդացի.	Ձմռնցայ.
Ձլսեցիր.	Ձսրվեցար.	Ձկարդացիր.	Ձմռնցար.
Ձլսեց.	Ձսրվեցաւ.	Ձկարդաց.	Ձմռնցաւ.
Ձլսեցինք.	Ձսրվեցանք.	Ձկարդացինք.	Ձմռնցանք.
Ձլսեցիք.	Ձսրվեցաք.	Ձկարդացիք.	Ձմռնցաք.
Ձլսեցին.	Ձսրվեցան.	Ձկարդացին.	Ձմռնցան.

Ստորադասական.

Ներկայ.

Ձլսեմ.	Ձսրվիմ.	Ձկարդամ.	Ձմռնամ.
Ձլսես.	Ձսրվիս.	Ձկարդաս.	Ձմռնաս.
Ձլսէ.	Ձսրվի.	Ձկարդայ.	Ձմռնայ.
Ձլսենք.	Ձսրվինք.	Ձկարդանք.	Ձմռնանք.
Ձլսէք.	Ձսրվիք.	Ձկարդաք.	Ձմռնաք.
Ձլսեն.	Ձսրվին.	Ձկարդան.	Ձմռնան.

Անկատար.

Ձլսէի.	Ձսրվէի.	Ձկարդայի.	Ձմռնայի.
Ձլսէիր.	Ձսրվէիր.	Ձկարդայիր.	Ձմռնայիր.
Ձլսէր.	Ձսրվէր.	Ձկարդար.	Ձմռնար.
Ձլսէինք.	Ձսրվէինք.	Ձկարդայինք.	Ձմռնայինք.
Ձլսէիք.	Ձսրվէիք.	Ձկարդայիք.	Ձմռնայիք.
Ձլսէին.	Ձսրվէին.	Ձկարդային.	Ձմռնային.

Արգելական.

Մի՛ լսեր.	Մի՛ սրվիր.	Մի՛ կարդար.	Մի՛ մռնար.
Մի՛ լսէք.	Մի՛ սրվիք.	Մի՛ կարդաք.	Մի՛ մռնաք.

Դերբայ.

Ընդունելու-ին.

Ձլսող.	Ձսրվող.	Ձկարդացող.	Ձմռնցող.

Անցեալ.

Ձլսած.	Ձսրված.	Ձկարդացած.	Ձմռնցած.

Անելու-այն.

Ձլսել.	Ձսրվիլ.	Ձկարդալ.	Ձմռնալ.

ԿՐՈՒՆԿԱՑՈՒՄՆ

Զորս ընդհանրութեան ալ բացատրականը միեւնոյն կանոնով միակերպ ըլլալուն համար մինակ մէկ օրինակ կը դնենք։

Սահմանական.	Ստորադասական.
Ներկայ.	Ներկայ.
Ես մտացուիր.	Մտացուիմ.
Դու մտացուիր.	Մտացուիս.
Ան մտացուիր.	Մտացուի.
Մենք մտացուիր.	Մտացուինք.
Դուք մտացուիր.	Մտացուիք.
Անոնք մտացուիր.	Մտացուին.
Անկատար.	Անկատար.
Ես մտացուեր.	Մտացուէի.
Դուն մտացուեր.	Մտացուէիր.
Ան մտացուեր.	Մտացուէր.
Մենք մտացուեր.	Մտացուէինք.
Դուք մտացուեր.	Մտացուէիք.
Անոնք մտացուեր.	Մտացուէին.
Կատարեալ.	Ապագայական.
Մտացուեցայ.	Մի մտացուիր.
Մտացուեցար.	Մի մտացուիք.
Մտացուեցաւ.	
Մտացուեցանք.	Դերբայ.
Մտացուեցաք.	Ընդ. Մտացուող.
Մտացուեցան.	Անց. Մտացուած.

Անեղ-ոյն. Մտացուիլ։

237. Այնաւուրով սկսած բայերէն յառաջ՝ սահմ. ներկ. եզ. երրորդ դէմքին կ՚ունենան ի գիրը կը կրճատուի եւ կը գրուի ապաթարց նշանով՝ Ք՚ընծայ. կ՚առնու. կ՚ուզէ. կ՚ըսէ*. (եւ ոչ կ՚իմանար. կ՚առնուր, եւայլն։) — Նոյնպէս շատ անգամ մի արգելա-

կան մասնիկը՝ մանաւանդ է ձայնաւորով սկսածներուն. Մ՚էմանաք. *ս՚իչնաք՝՝. ս՚ելլէք. ս՚երչնաք:*

Դնենք համառօտ օրինակ մ՚ալ ձայնաւորով սկսած բացառական բայի:

Ես. Նէր.	Չեմ իյնար, չես իյնար, չ՚իյնար. չենք իյնար:
Ընկաւար.	Չեմ իյնար, չեմ իյնար, չես իյնար:
Կաւար.	Չիննկար, չիննկար, չիննկաւ. չիննկանք, չիննկաք:
Ապա. Նէր.	Չիյնամ: Ընկ. Չիյնայի, չիյնայիր, չիյնար:
Ուրիշներ.	Մ՚իյնար, մ՚իյնար:
Ընդհան.	Չիննկող: Ընց. Չիննկած. Ընէր. Չիյնալ:

* Շատեր անմտադրութեամբ այս սահմ. նէրկայ բացառականը սուր. անկատարին հետ կը չփոթեն, եւ կը գրեն հատատարակէ՝ չըէր, ը՝էր կամ չէ՝էր, չ՝էր. բայց գաս է սհմ. նէրկ. չէ՝էր, (ատ. թէ՝էլ.) եւ գաս է սուր. անկատ. չէր, (ատ. թէ՝էր է՝էր:)

Նդինպէս չատ բացայայտ. բայց չատ ալ չամախեալ սխալ է չէր ասնուելը. չէր գործէր. չէի լսէր. չէինք սպասուէր. չէին կասկածէր. փոխանակ ըսելուչ չէր տեսնուէր. եւայլն. — որ յատուկ եկած է բացառական ձեւը չճանչնալէն եւ անկատարի հետ չփոթելէն:

** Լուելի ասկ. կը համարուի մ՚ըներ. մ՚ըսէր. (ինչպէս նաեւ խորհի ասկ. է՝ մը պար. մը նայէր:) թերեւս աւելի վայելուչ էր դրել՝ մ՚ուր. մ՚նէր՝ մաքուր խօսողներուն ընդհանրիւր: Այսպէս վերը մ՚ըլսուածն ալ՝ մ՚իմանար, մ՚իչնար՝ ուղղագրութեան եւ չէշտագրութեան ճիշդ կանոնը կը պահանջէր որ գրուին՝ մ՚մանար. մ՚չնար:

238. Ընդհանրապէս չունեցող բայերն ըսինք թէ բացառական ձեւ չունին, (232.) որ են՝ իյ՛, կաց, ուն՛, գիտ՛, կրնա՛. (219.) ասոնց սահմ. նէրկ. եւ անկատարը կ՚ըլլայ Չե՛, չէ՛ր, չ՚ուն՛. չ՚ունէր. չգիտէ՛ր. չգիտէր. եւայլն: — Միայն կրնա՛ բայը բացառական ձեւ ունի. Չե՛ կրնար. չես կրնար: Չէի կրնար: Խակ գիտե՛ բայը շատ անգամ ընդհանուր կանոնով կ՚ըլլայ՝ Չե՛ գիտեր. չես գիտեր. չ՚ գիտեր. չե՛ն գիտեր. չէ՛ գիտեր. եւայլն:

Չգիտե՛ր, չգիտէի բացառականն ըստ կանոնի է. սակայն գրոց եւ մաքուր լեզուի մէջ սովորական է Չե՛ գիտեր: — Ուսմ. է՝ Չգիտե՛ր չ՚գիտէ՝. (փոխանակ չգիտե՛ր:)

239. Գալ, գալ, լալ բայերուն բացառականը, միւսներուն պէս կ՚ըլլայ՝ առջեւէն է գիր մ՚ալ կ՚առնու. այսպէս Չե՛ է գար. չես է գար. չ՚ է գար. չ՚ է

լը. վբ է պա. — Ո՞մանք կը գրեն՝ Ձե՞ պա. վե+ ֆա. ե. ալլն։

Այդ է յաւելուածն ռամկական աղաւաղութիւն կարծուած է. այսուհանդ ու մեկնութիւնը տես յա+ ջորդ ծանօթութեան մէջ։

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԲԱՑԵՐՈՒ ԾԻԳՈՒՆ ԵՒ ՀԻՆ ՁԵՒԵՐԸ

Ձ գիրը դարարի մէջ բացասական չինող է առջի բայի ժամանակի համար անխտիր. չփոխվէ. չփոխ+ նէ. չփոխ. չփոխվէլ։ Բուն հին ատենները կը տես+ նուի որ աւելի ընտանեկան լեզուի էր չփոխանէլ. փո+ խանակ ալ փոխվէլ. եւ արդէն ընտանեկան լեզուաւ դրողներուն քով շատ աւելի յաճախ է չ՝ քան թէ ս։ Մինչեւ դարերու աշխարհիկ լեզուին մէջ ալ մակ+ բայը գրեթէ ի սպառ վերցած է, մինչեւ որ ԺԱ. ԺԲ դարերու մէջ երբեմն կ՚երեւի նոր ձեւ բացասա+ կան մը՝ եանկ բայով եւ է նախդրով*. Ձե է հասա+ նէլ, (չէ է հասնէլ։) չի հասներ. չէ՞ է ըլլալ, չէինք լսեր, չէինք մտիկ ըներ. չէ՞ է ֆալ, չեմ ի գար։ — ՃԵռոյ ՃՓ դարու մէջ կը գտնենք հիմնական բաց+ ասականը առանց նախդրի՝ Ձե՞ վերնայ. չ՚ն նա+ խանչէր։

Այդ է նախդիրն հիմայ միայն միաւանկ բայերու վրայ մեացած է. Ձե՞ է պա. չե է ֆալ. (239։)

Նոյն է նախդիրն է գործեալ սահմ. ներկ. եզ. 3դ դէմքին գարուդրութեան պատճառը. կ՚ըսենք՝ կրճատմամբ՝ Ինք չ լսեր, չ՚մեր. իբր Թէ ինք չէ լսեր, չէ է մեր. կամ իբր Թէ չ՚է լսեր. չ՚է մեր**։

* Նոյն ձեւով եւ նոյն նախդով կը ձեւանայ երբեմն նաեւ հա+ տատական խօսքը. — Խոսխաթէն գառնային գործն է է ասել։ (ՃԻ դար.) այսինքն Խոսխաթէ յառուկ գործն ըսել է։ Ցմիւս էն է ֆալ ի վերայ մեր. (Ը դար.) վռանիս կու գան։ Դուք գնացեքն այլ յայրել եւ է պալ։ (Ի դար.) տանեարն ալ այրել կու տաք. — որոնց բացասականն էր բնականա+ պէս՝ Ձե չ ասել։ չէ՞ է ֆալ. չէ է ասել — Ասոր ալ Ձիմը Ձին գտաք+ րէն է. Գնա է ծաղկել է։

** Երկու անգամ Հրապարակական Թերթերն ադրի Հայերէն լեզուին ուրացական բայերուն վրայ առանձին Հատուածներով խորհրդածու+ թիւն ըրին։ Նախ Ե՞ՐՈՎԱ լրագիր (1850, Թիւ. 23. «Ոչոր Հայերէնի կամ աշխար+ Հաբառ լեզուին ուրացական բայերը»։) որ բովանդակ բացասական կազմու+ Թեան վրայ ընդՀանուր տեսութիւն մ՚ընելէն եւ կանոններն ատանդելէն ետքը՝ ի մասնաւորի սահմ. ներկ. եզ. 3դ դէմքին այս գաբառագրութեանը վրայ կը խօսէր. սակայն նոյն առձնական տեսութիւններուն Համաձայն կ՚են+ Թադրէր Թէ վ տեսներ ձեւը պատմչէ սովորական եղած է, եւ Թէ ա+ զատագրութիւն մըն է, որ Տարի է ուզղել ըսել վ տեսներ։ (Նոյն Տատուա+ ծը քերականորէն ցուցրցած է նաեւ ապաՀարցին ուղղ եւ կանոնաւոր գործածութիւնն՝ պղեւոյլ տերած գեղեցկոյ եւ անմոռագրութեանց դէմ, որ գեռ կը տեւեն. որ մենք ալ Համառօտիւ յիշեցինք։ 237, ծան.։) — Եկեղեցդն է Ութ օրագիրը (1861, Թիւ. 12, «Աշխարհին լեզուին վրայ դի+ տողութիւն մը»։) որ կը Համարի Թէ գրաբարին վէ բայն է որ հինգ եզաք է վ, զորօրինակ վ խօսիր, եւալլն։ (Այս օրագիրն ալ նոյնպէս նոյն գեղեցկութեան դէմ կը բողոքէ։)

ՑՕԴՈՒԾ Դ.

ԲԱՑԱՌՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՊԻ

240. Նախադիտելիք։ — *Ընդհանուրի կամ ընդհանրոյթի կ'ըսուի բառի մը որիչ բառ մը, յատուկ դարձած։ Եւ յատուկ եկած բառը կը կոչուի ընդհանրական։ Ջրօրհնեաց. ձառայ բառէն ածանցեալ է ձառայութիւն դասականը, ձառայական ածականը եւ ձառայել բայը. ձառայել բայէն՝ ձառայեցընել բայը, եւայլն։ Իսկ ընդհանուր կը կոչուի սկզբնական բառն ուսոի ածանցը կ'ելլէ։ — Հոս միայն բայերուն քանի մը կարեւոր ածանցմունքը դնենք։*

Բայերուն ներգործականէն կ'ածանցի կրաւորականը՝ ոի վերջաւորութեամբ, (տես 205, 206։) Բայց

241. — Ե. կան շատ բայեր որոնց կրաւորականը պարզապէս էլ ալ կը վերջաւորի՝ գրաբարի ձեւով, այսպէս. ընտրանի. բաժանեցաւ. ֆառաւորեցաւ. եւ այլն. — *այսինքն քանի որ բայը գրաբարի կերպարանքն ունի։*

> Ընդոծ ֆանոյ բառն աշխատիմ բայիդը վամ աշխարհաբարի ձեւ առածները չարի է որ ոի վերջաւորին. ուսոի կ'ըսուի պրծոնի. ֆոյոնի. ասըսի. բաժնուեցան. (եւ ոչ՝ պրծնեցաւ. ֆոյնի. ասվի. բաժնեցան։)

242. *Բայց անցեալներորդ կրնան առանց ոի մասնիկան կրաւորականի տեղ գործածուիլ՝ ներգործական ձեւով. այսպէս Ծառերով զարդարած պարտէզ մը. (փխկ. զարդարուած.) Նոր կոխած գինի. (փխկ. կոխուած.) Ոսկի բանած դիպակներ. (փխկ. քանուած.) Նշնպէս զարկած, (փխկ. զարնուած.) գոյած, (փխկ. գոյուած.) եւայլն։* (Տես երկրորդ մասին մէջ։)

243. — Բ. Ըսատ բայեր կրաւորականէն զատ՝ չէզոք մ'ալ ունին, որ նշնպէս ներգործականէն կ'ածանցի էլ մանկով. ինչպէս կոտրիլ։ — *Նշանակութեան կողմանէ կրաւորականէն աւելի կը տարբերին՝ որ չէզոքը ըլլալով՝ չէ թէ ուրիշէն կրել կամ ըլլուիլ, այլ ինք իրմէ ըլլալ մը կը յայտնեն։*

Այդ չէզոքն արդի լեզուի յատուկ է. եւ ոչ գրաբարն ունի այս զանազանութիւնը եւ ոչ տաճկերէնը։ — Բայց արդի լեզուին մէջ ալ ասոնց կրաւորականը ցանցառ կը գործածուի, եւ կամ իւրեւ դիմազուրկ, որ հիմայ պիտի տեսնենք. (244։)

Նեղբ.	Չեզ.	Կրաւ.
Կարել.	Կարիլ.	Կարուիլ.
Կտրել.	Կտրիլ.	Կտրուիլ.
Ածրել.	Ածրիլ.	Ածրուիլ.
Թափել.	Թափիլ.	Թափուիլ.
Ազատել.	Ազատիլ.	Ազատուիլ.
Պատռել.	Պատռիլ.	Պատռուիլ.
Տարածել.	Տարածիլ.	Տարածուիլ.
Ծռել.	Ծռիլ.	Ծռուիլ.
Մարել.	Մարիլ.	Մարուիլ։

244. Ասոնց կրաւորականները սովորաբար իբրեւ դիմազուրկ բայ կը գործածուին. այսպէս. Նռնենին տնկելու համար բնոյն մէկ մասը կը ծռուի եւ այնպէս կը թաղուի հողուն մէջ։ Ջրոյն մէջը պաղլեղի կտորւանք կը լուծուի. (այսինքն մարդիկ կը թափեն։) Կրի քարը կ'այրուի կը մաքուի եւ յետոյ կը գործածուի. (տ. 226։)

245. Ակնոդական կ'ըսուի բայ մ'որ ուրիշին բան մ'ընել տալ կը նշանակէ. ինչպէս խմցընել, (խմել տալ.) հաւաքացընել։

246. Անցողական բայը, ինչպէս յայտնի է, ներգործականէն կ'ածանցի՝ բային արմատին վրայ ցընել մասնիկն աւելցընելով. այսպէս.

Նեղբ.	Անց.
Գող-նալ.	Գող-ցընել.
Մոռ-նալ.	Մոռ-ցընել.
Հաւն-իլ.	Հաւն-եցընել.
Ճանչ-նալ.	Ճանչ-ցընել.
Կարդ-ալ.	Կարդա-ցընել.
Սորվ-իլ.	Սորվ-եցընել.
Խմ-ել.	Խմ-ցընել.
Պագ-նել.	Պագ-ցընել.
Ըս-տել, (կեր.)	Կեր-ցընել։

247. Ա յս ցընել մանրիկն որ ներգործականն անցողական կ'ընէ, չէզոքն ալ ներգործականի կը դարձընէ*.

Չեզոք.	Ներգործական.
Մեռ-նիլ.	Մեռ-ցընել.
Լմն-նալ.	Լմն-ցընել.
Ցոգն-իլ.	Ցոգն-եցընել.
Կորս-ուիլ.	Կորսն-ցընել, (գաս կերպով.)
Փրթ-իլ.	Փր-ցընել, (փխկ. փրթ-ցընել.)
Վեր-նալ.	Վեր-ցընել.
Խազ-ալ.	Խազ-ցընել.
Կպ-չիլ.	Կպ-ցընել.
Թռ-չիլ.	Թռ-ցընել:

* Շատերն այս զանազանութիւնն միտ չդնելով կարծած են թէ ամէն բայ որ ցընել վերջով ուրիշ բայէ մ'ածանցեալ է՝ անցողական է. այսպէս անցողական կարծուած են ֆոցընել, ջրոցընել, փրփրցընել, որ չէզոքէ ելած ներգործականներ են։ Բուն անցող. անոնք են որ ներգործականէ յառաջ կու գան։

248. Ցընել մանրիկ առած բայերուն անկանոն ժամանակներն առանձին խոնարհում մ'ունին. զորօրինակ Լմն-ցընել բայը:

Սհմ. կրտ. Լմն-ցուցի, ցուցիր, ցուց, ցուցինք:
Հրամայ. Լմն-ցո՛ւր, ցուցէք:
Ընդառն. Լմն-ցընող: Անց. Լմն-ցուցած, ցուցեր:
Ա յսպէս ալ՝ խ'ցո՛ցի. լացո՛ցի. վերացո՛ց*. վախ-
ցընող. երերցո՛ցած, եւայլն:

* Որոնք առանց ցոյն ալ կրնան խոնարհիլ. — վերացո՛ւ. վերացո՛ւի. ֆոտացած. խոտացիր: — Առանց ցոյն կը խոնարհին նոյնպէս Դադրընել եւ Անցընել ներգործականները. — գոչ-ացի. անց-ացի. վատնզի ամփոփուելով կազմուած են, փոխանակ Դադր-ցընել, անց-ցընել. (գրբր. գոչ-ացանել. անց-ացանել.) Դարձեալ առանց ցոյն եւ գրաբար կերպով կը խոնարհին քանի մը գրաբարէ փոխառեալներ. Հաստացանիլ. կոր. հաստացի. հաստացէք. հաստաց. Հրմ. հաստ. հաստացէ՛. — հաստացանել. հաստացի. հաստաց. հաստ:

249. Ա յսպէս կը խոնարհին նաեւ Հաստցընել եւ Ցոցընել, թէեւ արմատական են եւ ուրիշ բայէ ածանցեալ չեն. — Հաստացի. ցոցո՛ւր:

250. Չեզոք բայերուն գրեթէ ամէնքն այս կերպով ներգործական կ'ըլլան. Ջնջընել. ըրջընել. պոչընել.

պակչցընել. փինվելընել. ձեբոցընել. անօլինցընել. մոռ-
ցընել. ծաղիցընել. եւայլն։

Դայ չէզոք ալ որ ցընել մասնիկ չ'առնուր. այլ
զատ ներգործական բայ ունի. ինչպես. Պռալ — ըս-
ըլ. ելնել. — հանել. երթալ. — իրկել. (Հին ա-
չըրկել. դրր. յոլըրկել.) եւայլն։

251. Իակ ներգործականներէն՝ քիչ բայ ցընել
մասնիկով անցողական կ'ըլլայ. այլ անոր տեղը՝ վրա-
նին պալ բայր կ'աւելցուի. այսպէս. քանալ պալ. ֆո-
ցել պալ. ընել պալ. գնել պալ. մոտրել պալ. կորել
պալ. վճռել պալ, եւայլն։ Ա.յն առեն առաջին բայն
ամէն դէպքի մէջ անփոփոխ անեղեւոյթի կը մնայ, եւ
միայն պալ բայր կը խնամարհի. գործիական. բռնալ
պոռ. ֆոցել պռռա. մոտրել պոմ. վճռել կոռ պոմ
եւայլն։ — Միայն թէ

252. Իւ վերջաւորեալ բայերը՝ թէ ցընել մաս-
նիկ եւ թէ պալ բայ առնելու առեն, է գիրն եչի կը
փոխեն. այսպէս. սոբվիլ, սոբվեցընել. պրպռիլ, պրպռի-
ցընել. — խօռիլ, խօռել պալ. նայիլ, նայել պալ։ —
Բայեր ալ կան՝ որոնց վրայ պարզ ցընել կը դրուի
փոխանակ եղընել. ինչպես ալքեռպցընել. ցառցընել. —
ուէցընել. պռռցընել. ձիձռնցընել (կամ ձիձռնեցընել)։

253. Միենչեւ հիմայ տրուած կանոններէն կը
տեսնես որ հինգ դէպքի մէջ Բ լծորդութիւնը, ինչ-
պէս նաեւ ամէն կրաւորական բայ, իրեն սեպհական
է գիրն եչի կը փոխէ։ Օրինակ առնուելք պրպռիլ չէզոքն
ու քառռիլ կրաւորականը.

1. Անկատարին բացատականը. — Չեի պրպռիլ.
Չեինի քառռիլ։

2. Անեղեւութին հոլովածը. — Տրպռիլս.
քառռելով. Տրպռիլնի. քառռելնին. այսինքն երբ վրան
վանկ աւելցած է։

3. Դերբայ ապառնի. — Ա.յնչափ պրպռիլիք
չեի գիտեր. քառռելիք չունի։

4. Ցընելով ածանց. — Տրպռեցընել. խօռեցընել։

5. Տալբայով անցող. — Նայել պալ. խօռել պալ։

Վերջին առեններս ակառն ունինք իւ անեղեւոյթնե-
րը գրաբարի պէս վերլուծելու. նօռիլ. խօռիլ. եւայլն։

254. Ցաւ բայով անցողական կ'ըլլան՝ ցնծել վերջաւորեալ ներգործականներն որ չեզոքէ եկած են։ Իսկ բուն անցողական բայերէն դարձեալ կրկին-անցողական կ'ելլէ պաղ բայով. այսինքն ուրիշի ձեռօք ընել տալ. այսպէս.

Կոծել, չեզոք. — կոծոնցընել, ներգործ. — կոծոնցընել պաղ, անցողական։

Հաճել, ներգործ. — հաճեցընել, անցող. — հաճեցընել պաղ, կրկին-անցողական։

Օրինակ. Ժամանակ կոծոնցընել կո պայ։ Որքարդ կը խնայեր ձիուն եւ չէր ուզեր վազցընել, մինչեւ ուրիշները վրայ հասան եւ վազցընել տուին։ Եթէ դուն չես կրնար հացցընել, ես (ուրիշի ձեռօք) հացցընել կո պար։

255. Անցողական բայերուն կամ ցընել վերջաւորեալ ներգործականներուն կրաւորականը կ'ըլլայ

Ա. Ցընել վերջաւորութիւնը ցոնվի դարձնելով. այսպէս. սրբեցոնվել. կը կերցոնի. կը խմցոներ. ցոյնի. պեցոնի. վերցոնցաս. եւայլն։

Բ. Ցաւ բայով ձեւացած անցողականները կրաւորական կ'ըլլան նոյն բային կրաւորականովը. այսպէս. սրբել կը պրոի։

Գ. Ամէն անցողական կրաւորական չ'ունենար. այլ անոր տեղ իւր ներգործականին կրաւորականը կը դրուի, որ շատերուն արդէն նոյն է. ինչպէս ճանչցընել, կրս. ճանչցոնվել. գողցընել, կրս. գողցոնվել. կարդացընել, կրս. կարդացոնվել (որ ճանչնալ, գողնալ եւ կարդալ բայերուն կրաւորականներն են։ — Նոյնպէս ցընել վերջաւորած ներգործականն՝ ուն՝ շատ անգամ իրենց չեզոքն է՝ նոյ ւորական։

Գ. Ցընել վերջաւորած բայերուն կրաւորականը հաւասարակօրէն իբրեւ միւգիմի կը գործածուի եզ. 3դ դէմք. Թոյն կը խմցոնի կը պեցոնի. այսինքն Թոյն կը խմցընեն կը մեռցընեն. (տես 226։) — Այսպէս ալ կ'ըսուի կրաւորական՝ երթեցոնվել. կ'երթեցոնի. փոխանակ՝ երթոնվել. կ'երթոնի։

‖ Ցընել. ածանցն համառօտութիւն է գրբր. ածանցական մասնկանց՝ ՈՑԱՆԵԼ, ՈՑՈՑԱՆԵԼ, ԻՑՈՑԱՆԵԼ. (տես ԲԱՑ-ՈՑԱՆԵԼ. ԱՐՏԱՐ-ՈՑՈՑԱՆԵԼ. ԼՈՐՁ-ԻՑՈՑԱՆԵԼ. ԽԼՃԱՀ-ԻՑՈՑԱՆԵԼ.) Ընդհէն ՃՒ դարու՝ ՄԲ ՀԻՄԿՈՒԱՆ ձեւն առած են՝ ՀԲՂՈՑՆԵԼ. ԳՈՐՁԵԼ. ՈՐՈՑՆԵԼ, եւայլն։

ԽՈՆԱՐՀՄՈՒՆՔԸ դարձեալ նոյն է գրաբարին հետ։ Սիոյն գրաբար հրամայականը չ՚ի կը յանգի. իսկ հինգ որ ՝, ոյ վերջաւորութիւնը միշտ ՝ ունի. ՝ն դարձած է. (տես 26, ծան.) քանականապէս հրամայականն ալ դարձած եղած է՝ ՁԳՈՑՈՒ. ԱՆՑՈՒ. ՀԻՑՈՒ. — սակայն մենք դրինք հիմնկուան ընտիր գրուածոց եւ մաքուր հնչման համեմատ՝ ՀԲՆՑՈՒ. ԱՆՑՈՒ. ՀԻՑՈՒ. այսպէս էր նաեւ ՃՒ դարու հրամայականը. ԽՈՒՆՑՈՒ։ — ՀԻՆ ականաւորներն անցեալն էր նոյնպէս հիմնկուանը. եւ կը գրէին՝ ՀՈՒՑՈՑ. (ՁՈՒԱՑՈՒՑԱՑ. ԱՊԱՂԵՑՈՒՑԱՑ։)

ՅՈՒ բայով անցողական՝ հայերէնն լեզուի առաջհաման է՝ գրաբարին հին դարերէն մինչեւ այս օրս. (տես գրբր. ԹԱՓ ՈՒՒԵԼ, ԲԵՐԵԼ կու տար. ԽՈՏՈՒ ԸՆԴՈՒԵԼ, ԽՄՈՒԵՑՆԻ. ԹԱՓ ՈՒՑՈՑԱՆԵԼ։)

Ընդհանրապէս խնդիր մը եղած է ոմանց՝ ՅԸՆԵԼ վերջաւորութեան ուղղագրութիւնը. ՁՈՐՕՐԻՆԱԿ ԼՅՒ ԱՐԴՒՕՐ ԳՐԱԲԱՐ ՅՈՑՈՒՆԵԼ բայն արդի լեզուին մէջ չՈՑՅԸՆԵԼ գրելու է՝ ԼՅՒ ՅՅԸՆԵԼ՝ ԼՅՒ ՅՅՈՒՆԵԼ կամ ՅՅՆԵԼ. նոյնպէս՝ ՀՈՒՂՅՅԸՆԵԼ, ՀՈՒՂՈՑՅԸՆԵԼ, ՀՈՒՂԵՑՈՒՆԵԼ. ՆՄԱՆԱՊԷս ուրիշներըը. Շփոթութեան պատճառն է ամիին անորոշ եւ տարտամ հնչմունքը։ Բայց խնդիրը պարզ է. եւ կորուստան կանոնը (69.) յայտնի կու ցուցընէ ԼՅՒ՝

1. Գրաբար ՅՈՒՆԵԼ վերջաւորութեան ՈՒ ձայնաւորը կը սղի կ՚ըլլայ չ. (տես ՍՂԵՑԻ. ՓԱԽՓՂԻՒ.) այսպէս.

ՅՈՒՑՈՒՆԵԼ	կ՚ԸԼԼԱՅ ՅՈՒՑՉԸՆԵԼ.
ՀԱՐՑՈՒՆԵԼ	ՀԱՐՑՉԸՆԵԼ, եւ այլն։

եւ ոչ երբեք այբ ՈՒ ին կը փոխուի՝ որ ըսնս ՀԱՐՑՈՒՆԵԼ։

2. ՈՑՈՑԱՆԵԼ վերջաւորութեան ՈՒ վանկը բոլորովին կը կրճատուի. այսպէս

ՀԱՍՈՑՑԱՆԵԼ	կ՚ԸԼԼԱՅ ՀԱՍՑՉԸՆԵԼ.
ՀԱՍՈՑՑԱՆԵԼ	ՀԱՍՑՉԸՆԵԼ.
ՓԱԽՈՑՑԱՆԵԼ	ՓԱԽՉՑՉԸՆԵԼ, եւ այլն։

3. ՃՃԱՆԱՅ ՍՂՄՆՒՆՔՆԵՐՔ ՅԱՍԱՑԻ ԼՒԱԾ ԽՍՏԱՒԹԻՒՆԸ ՄԵՂՄԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԲԱՑԱՅԱՅՆ ԳԻՐ ԱԼ ԿԸ ԿԱՐՍԻՒ.

ՈՒՆՉԸՆԵԼ*(գր. ԱՆՑՈՑԱՆԵԼ.) վխկ. ՈՒՆՉ՚ՉԸՆԵԼ. (248.) ՎԱՂԵՑՉԸՆԵԼ. (ՄԱՂԵՑՈՑԱՆԵԼ.) ՎԱՂԵՑՉԸ՚։

ՁԵԱՆՔ դարձեալ (2ի7. 250) որ ՍՏ ԱՆՔ ՄԱՏԻՆ վրայ լո՛ ՅԸՆԵԼ ՄԱՆԿԻԿ մը ՍԱԿԱՆ Չ ԸԼԼԱՅ։ ԱՄԱՆՑ ուղղակի գրաբարէն ածանցելու. ինչպէս. վերՅԸՆԵԼ. ՄԵԾՅԸՆԵԼ. ԿԼՈՑՅԸՆԵԼ. ԿԱՐՄՐՅԸՆԵԼ. ԽՈՂՈՂՅԸՆԵԼ, եւայլն. (ուր որ գրաբարը երկու վանկ ունի լրնի. ՄԵԾՈՑՈՑԱՆԵԼ. ԽՈՂՈՂՈՑՈՑԱՆԵԼ, եւայլն։

* Կան նաեւ գրութիւններ որ ՅՈՅՆ իսկ ԱՆՑՆԵԼՆ (անցանել) եւ ԱՆՑԸՆԵԼՆ (անցուցանել) ՄԷՋ խորհուրդ չունին, հատաւորապէս առանց ը ձայնաւորի գրելով։

ԳՕԴՈՒԾԻ Ե·

ԲԱՑԵՐՈՒ ԱՆՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՑ ԳԻՏԵԼԻՔ

§. 1. *Բաղադրեալ ժամանակներ:*

256. Բայերուն ժամանակներէն ոմանք պարզ են եւ ոմանք Բաղադրեալ: — Պարզ ժամանակ են՝ որ մէկ բառով կը լրնանան. ինչպէս՝ Տեսնել. լսեցէ. գոցել. իսկ Բաղադրեալ ժամանակ՝ որ պարզ ժամանակներէն կը կազմուին՝ անոնց վրայ մէկ կամ երկու բառ աւելցրնելով. ինչպէս. Լսեր է. պիտի՝ ըլլամ. պիտ՝որ նայ: — Մինչեւ հիմայ դրուած բայի ժամանակները պարզ էին*. հիմայ տեսնենք բաղադրեալներն ալ:

* Մեր բացատական բայերուն մէջ քանի մը բաղադրեալ ժամանակներու հանդիպեցանք:

257. Բաղադրեալ ժամանակներէն ոմանք կը կազմուին Անցեալէն. լսած եմ. պեսէր եա. ոմանք Ստորադասականէն. պիտ՝որ լսէմ. պեսնէիր պիտի. ոմանք ալ Անեղեւոխին հոլովածէն (որ է դերբայ ապառնի.) պեսնելու եմ. երթալու էիր:

258. Բաղադրեալ ժամանակներուն մեծ մասը կամ եւ կ՝ըլլամ էական բայով կը ձեւանան. — որոնց նշանակութեանը համեմատ այլեւայլ անուն կու տանք:

Սահմանական.

Ցբաչատար. Տեսած եմ, տեսած ես, տեսած է:
Գերբաչատար կամ վաղաչատար. Տեսած էի, էիր, էր:
Կրկին կատարեալ. Տեսած եղայ, եղար, եղաւ. եղանք:
Ապառնի. Պիտի տեսնեմ. կամ Պիտ՝որ տեսնեմ:
Ապառնի-անկատար. Պիտի կամ Պիտ՝որ տեսնէի:
Ապառնի-յարաչատար. Տեսած պիտի ըլլամ, ըլլաս:
Ապառնի-գերաչատար. Տեսած պիտի ըլլայի:
Ցարաչատար անորոշ. Տեսեր եմ, ես, է. ենք, էք, են:
Գերաչատար անորոշ. Տեսեր էի, էիր, էր. էինք, էիք:
Հարկադրական ներկայ. Տեսնելու եմ, ես, է. ենք:
Հարկադրական անկատար. Տեսնելու էի, էիր, էր. էինք:
Հարկադրական կատարեալ. Տեսնելու եղայ, եղար, եղաւ:

Պայմանական յարակատար. Տեսած կ'ըլլամ (տես 220)։*
Պայմանական գերակատար. Տեսած կ'ըլլայի, կ'ըլլայիր։
Պայմանական ապառնի. Տեսնելու կ'ըլլամ, կ'ըլլաս։
Պայմանական ապառնի անկատար. Տեսնելու կ'ըլլայի։

* Երբեմն առանց պայմանի ալ կը գործածուի. Դեռ արեւը չծագած մեր կարասանն էր՝ ի՛ելար։

Ստորադասական.

Յարակատար կամ կատարեալ. Տեսած ըլլամ, ըլլաս։
Գերակատար. Տեսած ըլլայի, ըլլայիր, ըլլար. ըլլայինք։
Ապառնի. Տեսնելու ըլլամ, ըլլաս, ըլլայ։
Ապառնի անկատար. Տեսնելու ըլլայի, ըլլայիր, ըլլար։

Հրամայական.

Կատարեալ. Տեսած եղիր. տեսած եղէք։
Ապառնի. Տեսնելու եղիր. տեսնելու եղէք։

Պերրայ.

Անբէոյին կատարեալ. Տեսած ըլլալ։
Անբէոյին ապառնի. Տեսնելու ըլլալ։

Նմանապէս կրաւորականները. Տեսնուած եմ. տեսնուած էի. տեսնուած էի. պէսնուած եմ. պէսնուած էի. պէսնուած եմ. պէսնուած էի. պէսնուած ըլլայիր, եւայլն։

Նշանակութեան կողմանէ բուն յարակատարն եւ անորոշ յարակատարը փոքր տարբերութիւն մ'ունին։ Ան անցեալով չինուածը կը ցուցընէ թէ առեն մը ստուգիւ եղած է գործողութիւնը, կամ թէ՝ չեղած չէ։ Զորօրինակ. Ինքն զնեց պէսնուած ու հետեւեալս խօսուած է։ Ցունս այրած է։ Իսկ իր անցեալով կազմուածը (էդիր մանկան պէս. տես վարը 266.) կը ցուցընէ թէ օտարին վկայութեամբը կը խօսուի, կամ թէ՝ յաւաչ եղած բան մը դեռ հիմայ կ'իմացուի. այսպէս. Ինքն զնեց պէսնուած է։ Գեղի տունս այս գիշեր այրեր է։ Ցունած օրս հայրս մեռեր է։ Լսեցի թէ Աթէնք եպսեր էս։ Քնոյս մէջ խօսեր եմ։ Պարսից Շահը հիւանդացեր է։

Բայց ան եւ իր անցեալով չինուած գերակատարներն իրարու տեղ կը գործածուին հաւասարապէս։ Հոն հասած էի. Նոյն է թէ ըսես՝ Հոն հասեր էի։ — Քիչ տեղ անորոշ յարակատարն ալ բուն յարակատարի տեղ կ'անցնի. Տեսեր եմ, փոխանակ Տեսած եմ ըսելու։

259. Բաղադրեալ ժամանակներուն թէ ներգործական եւ թէ կրաւորական բացատականը կը ձեւաւորի երբեմն մէկ երբեմն մեկալ մասը բացատական ընելով. այսպէս.

Ցեսած չեմ, կամ չեմ տեսած. Չեմ տեսեր*։

Պիտ՛որ չտեսնեմ, կամ չտեսնեմ պիտի, կամ չպիտի տեսնեմ։

Պիտ՛որ տեսած չըլլամ, կամ չտեսած պիտի ըլլամ, կամ պիտի չտեսած ըլլամ, կամ չպիտի տեսած ըլլամ, եւայլն։

Չտեսնելու ըլլար, կամ տեսնելու չըլլար։

Ցեսնուած չէի ըլլար, կամ չէի տեսնուած ըլլար, կամ չտեսնուած կ՛ըլլայի։

Ցեսած մի ըլլար։ Ցեսնուած մի ըլլար. եւայլն. եւայլն։

* Գաւառական են՝ Չգիտած եմ. չգիտեր եմ. գիտեր չեմ. հասեր չէ։

260. Ցարակատար եւ գերակատար կը շինէ ո՛նչ բայն ալ ած անցեալով. — գիտած լսանիմ. գիտած ասի՞ն։ Ա՛յնչափ թշնամեաց դէմն ելած լսանին։ — Ա՛յս յարակատարն ու գերակատարը կը ցուցընեն թէ երբեք եղած չէ. եւ հաստատակօրէն հարցական ու բացասական կը գործածուին։

ՐՆԴԱՐՁԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՆ ՀԻՆ ԿԵՐՊԸ

Բաղադրեալ ժամանակներուն հինն ու ակիզքը դրաբարին մէկն է։ Քիչ է հին լեզուին մէջ բաղադրեալ ժամանակ. գիտեմ կամ գիտեցէք եմ, էք, էջիմ։ Իակ քանի մը բաղադրեալներ ալ որ նախնեաց հնչեհնախօսներն (եւ գարու մէջ) հնարեցին յղիեի նմանուածքեամբ, ինչպէս (եղեալ) գոլ, (եղած) ըլլալ. գիտեմ գոլ, սեռած ըլլալ. գիտեցեալ գոլ, սեռնելու ըլլալ, եւ այլն, ժողովրդեան մէջ մնալ չգտաւ եւ աւանդին լեզուն անհետաւ մնաց։ Ցետոյ հին լեզուին այլեւայլ դարձուածքով ձեւացուցած ժամանակները մէկին գարն եկաւ ըսաւ իլ (իւլ) անցեալով. Ցիւրէլ եմ, յիշեր եմ, յիշած եմ. լիս գիտէլ, չես սեռած. լիս էրգոօրէլ, երգուընցած չէիք։ Շատ պաք լինի ինչիլ, ծոմ կեցած կ՛ըլլայ. ալիւէ յօշշէլ, ալինի էրէսէսիլ, ցուցցած, երեւցած չ՛ըլլար։ Վնասակար խոք լինի գոսիլ (գիլ), սուտած կ՛ըլլայ։ Զիւրեանք անօգնիլ էր։ Շանն անուն արաքն ինն գրիլ։ Ա՛յնոց որ շատ սուտ գեղեր ինչիլ լինի եւ խիլ։ ժի գարու մէջ յերեւան կ՛ելլէ էր անցեալը. Ձեսէ յիմացիր. յիւեր եմ։ — (Հիմայ գաւառական է իլ անցեալը։)

Հին ասպիօրէնի մէջ սովորաբար իլ (իր) անցեալը ներգործական կը շիներ, իսկ ած՝ կրաւորական. գրած է ինի, եսին գրուած է. Բռնած էս, բռնուած ես, եւ այլն. (տես երես 104։)

Ո՞նչ բայն ալ յարակատար եւ դերակատար կը ձեւացընէր ած անգեալով. Ջքաղաքն առած առնէին՝ ի ներքսէ պաճած առնի. Ներքսը պաշած է. — (որ կարծ հին լեզուին մէջ ալ. առնալ առնի՛. եւ մանաւանդ յառ յաձախեալ ոճով՝ ի իմ գնեալս. լիւ իմ գնեալս. էակ ես լսեալ. որ նոյն է աշխարհաբարին եւ առնկեր հետ։)

Ասով մեր ԹՒ. դարուն լեզուն կերպով մը սրդի եւրոպական լեզուաց նկարագիրն առած կ՚ըլլար. այսինքն միեւնոյն դերբայի քով առնի՛ օժանդակ բայ կցել եւ կազմել ներդործական, դնել իմ եւ լինել կրաւորական յրկոր կամ գերկոր։

Այսպէս՝ Ըսած առնիս կը նշանակէր՝ առած եմ.
Ըսած ես կը նշանակէր՝ առնուած ես։

Հարկադրական ժամանակներըն նոյն ճն դրաբարի հետ. կործելի է. պիտի առնի է. (նոյնն ըսելու է.) իբրեւ միադիմի բանած։ (Ուշադրեմ է այն կարծեաց վրայ խօսիլ որ հայերէն պարզելը կամ պարզելի իմին մէջ տաճ. կերպէն փոխելի իմ կը գիտէ։)

Պէտ հին դիմազուրկը (225) որ հիմայ միայն առոքադասականով ձկտեղ կը բանի ապառնի չինելու, հին ռամկօրէնի մէջ սկսաւ ալ չաղկապով գործածուիլ. այսպէս Պէտ ու լինի, որպէ կրճատմամբ կ՚ելլէ պէտ երկրորդ ձեւը. եւ բայէն թէ յառած եւ թէ եառ կրնայ գրուիլ։

Ուրիշ ձեւ բաղադրեալ ապառնի մ՚ալ ունէին ԹՒ. ԺԳ դարերը, ճիշդ քանի մը նոր լեզուաց նման. այսպէս. Շարժ կոփ լինել. (գեղեցկագործ պիտի ըլլայ.) Հիւանդն առյգ գեառնել կոփ. (պիտի ապրի.)

---

§. 2. *Ժամանակ շինող մասնիկներ։*

261. *Զորս լծորդութեանց պատկերին մէջ տեսանք որ սահմանական ներկայն եւ անկատարը՝ ստորադասական ներկային եւ անկատարին կ՚ելլեն՝ սկիզբնին կը մատնին առնելով։ — Այս մասնըկանս վրայ քանի մը գիտելիք կայ։*

262. — Ա. Զայնաւոր գրով սկսած բայերէն յառաջ կը մատնկան ը գիրը կը թողուի կամ կը կրճատուի ապաթարց (՚) նշանով. այսպէս. ի՚ազգեցի. ի՚ընէի. ի՚երթայինք, եւայլն. (փխկ. կը ազգեցի. կը ընէի եւայլն, որ անախորժ կը հնչէր։)

Նախնիք ես ձայնաւորէն յառաջ միշտ կ՚ընէին այդ կրճատումը. — ես-գիս, (փխկ. ես ես-գիս.) իսկ ուրիշ տեղեր երբեմն կը թողուին. — ես ընեի. ես այնի. — ես-գի. ես-յնի։

Պէս առեւտրը [illegible] մանրիկը կը ըլլայէն ի վեր՝ առն ձայնաւորէ յառաջ առ հասարակ կը կրճատուի. յառաջներն առանց ապաթռցի, իսկ հիմայ (1841էն ի վեր) ապաթռցով։ (Նոյնն իմացիր՝ ընծայ, պէտ, էրկիրյոս, եւայլն կրճատմանդ վրայ ալ։)

263. — Բ. Ուրիք միավանկ բայ կայ — ըլ, պալ, լալ, որ կը մանրիան առ. Հին [illegible] մանրիկը կ'առնուն. այսպէս. [illegible] ըլամ. [illegible] պամ. [illegible] լաս. [illegible] ըլայիր. [illegible] պայինք։

Առանց միավանկութիւնն է պատճառ՝ որ թէ հատուտականի եւ թէ բացատականի մէջ զարտուղութիւն կը կրեն. (տես եւ 239։)

264. — Գ. Հինգ բայ կայ որ երբէք կը մանրիկ չեն առնուր. եւ են՝ եմ, կամ, ուղիմ, գլխեմ, ըլնամ։

Կը մանրիան չդրուելուն պատճառաւ՝ վախ չկայ առաջատականի հետ չխոթելու, վասնզի առնք պակասաւոր են եւ օտար ուղղագատական ունին. (տես 219։)

Բաց ասկէ սովորութիւն եղած է ըսել Կոչնեմ, Ընդնեմ. Ցաստամ որ հասած է. Վախնամ ուշ գաս. երբեմնաեւ Կնդրեմ. Գահամամ. (փխ. Կը կոչեմ, եւայլն։

265. Ապհմանական ներկային եւ անկատարին վերջին ձայըն կոր մանրիկ դրուելով՝ կը ցուցընէ թէ գործողութիւնը դեռ կը շարունակուի, կամ թէ հիմնակ ըլլալու վրայ է. եւ նոյն է տուճկ. չօր մանրիան հետ։ Օրինակ. Կը ծխուի, (տճ. Էօլչ-յօր.) — Կը ծխի կոր, (տճ. Էօլչ-յօր.) Ի'ելլէր, (տճ. չքեաթ ըոը.) — Կ'ելլէր կոր, (տճ. չքեայօր ոոոո.) որ նշանակութեան կողմանէ շատ տարբերութիւն ունի. բայց հիմայ գրաւորի մէջ այդ մանրիկը շատ քիչ կը բանի։

Վերջին դարերուս մէջ տուճկերէն չօր մանրիկը հայացած մնած է լեզուին մէջ. (տես երես 76.) որ գաւառականի մէջ աւելի բացայայտ ձեացեր է. Կ'ուզեչօր. եւ դժրաձեալ ուրիշ գաւառականն եղեր է Կուզի կոչ։

266. Եղիք (տճ. Էոլչ) բառը կը դրուի յայորդ ժամանակներուն վրայ եւ կը ցուցընէ թէ գործողութիւնն օտարին վկայութեամբը կը հաստատուի, կամ թէ յառաջ եղած բան մը դեռ հիմայ կ'իմացուի։

Սահմ. Ներկայ. Կը պեռնէ եղիք. — որ անկատարի տեղ ալ կը բանի. (չ'րսուիր՝ կը պեռնէր եղիր։)

Յարակատար. Տեսած է եղիր. } — որ կատարեալի եւ
Յրկար անորոշ. Տեսիր է եղիր. } գերակատարի տեղ ալ
կը բանի. (չ'րսուիր՝ պեսա եղիր. պեսած էր եղիր։)

Ապառնի. Պիտի պեռնէ եղէր։
Ապռ. յրկտր. Տեսած պիտի ըլլայ եղէր։
Հարկադրական. Տեռնելո՛ ե եղէր. որ աւելի բաղձալ եւ ախտասալ կը ցուցընէ։ — Ա՛յս վերջին երեքն ալ նոյնպէս իրենց անկատարներուն տեղ կը բանին. (չ'բասւիր պիտի պեռնէր եղէր. պեսած պիտ'որ ըլլար եղէր, եւայլն։)

Ա՛յս կերպ բացատրութիւնս ալ անտարակոյս տակաւին կերէնի նմանութիւն է. որ սակաւ աւելի բացայայտ կերպով կ'ըսեն՝ իբ պեռնի եղէր է. պիտ'որ ծայ եղէր է։

267. Նէ մանկիկը բայերուն եռքը դրուելով թէկան միտք մը կու տայ անոնց, կամ՝ եղիւ եւ երբ մակբայներուն զօրութիւնն ունի. զորօրինակ. առիր նէ. իբ պեռնէ՞ նէ, լաւ եւս՝ պեռնէ՞ նէ. լսեր ե՞ նէ. (եղիւ) չ'ո՞ւզեր նէ. չ'առներ նէ, լաւ եւս՝ չառնի նէ, (փխկ. եղիւ առիր կամ երբ որ առիր, ըսելու։) կամ բայէն բաժանուած. Եղիւ չ'ո՞ւզեր հետերնիդ մնալ նէ, . . եւայլն։ Ա՛յդ նէ մանրիկն ալ հիմակուան մատուր գրողները շատ չեն յաճախեր։

‖ Ոմանց՝ այս մանկան խոժոռ նայելուն պատճառն է անտարակոյս՝ որ տանջիկ կը համարին. բայց չէ թէ միայն օտար չէ, այլ բաւական հին ալ է հայերէն լեզուի մէջ եւ գուցէ ամենահին. միայն որ հիմայ փչիլ մը գրից փոփոխութիւն առած է։ Ասոր հին ձեւն է Նա։ Ասորին գաղերու յառաչները շատ անգամ խօսքին սկիզբը կ'անցնի նա չաղկապ մը՝ ե՝ նշանակութեամբ. (որ կրնայ գրաբար նա ե՝ չաղկապին արմատին հետ նոյնացուիլ.) այսպէս. Ցղարկեց ի հետ (եռեւէն) թէ տուր գինեսատականդ. նա վախեցին որ թաքաւրն չյցուէրյերկիրս։ տուին. նա ոխացաւ. տուլտանն եւ ամէն ցաճկունք. ժողվեցաց հեծելլ. եւ մտաւ ընդ լեառն ի վայր. (ծԳ. դաբ։) Նա թաւուառն երբ լսեց . . . Նա տուլտանն երեկ աղաչեաց զկապանն. նա զնատանդին թագաւորն լեառն եդ զօրագլուխ. այսինքն՝ ե։

Սակայն դարձեալ նոյն գաղերն սկսած են այն շաղկապը հիմակուան նշանակութեամբ գործածել. բայց միշտ յաջորդ նախադասութեան սկիզբը կգելով, եւ ստորակէտ մը եռքը. (յայտնի է որ թէական կամ յարաբերական խօսք մը հարկաւ երկու նախադասութենէ կը կազմուի։) — թէ անհոգ կ'նայ տէր ծառային, նա չորանայ ծառն։ Ցորժամ ի կրկին քարն ջուր հանանք, նա զիւր տաքութիւնն ի դուրս հանէ։ Եթէ հիւանդն վատուժ լինի, նա բժիշկին ասէ զնահան։ Քո ամէն սերն որ հետ մեզ ջրէր, նա սուտ է։ Երբ ի յեբայան զայգին լաւ ջրեա, նա փորելն պաղեցնէ զաուռնին։

(Շատ անգամ է՝ չաղկապն այս կերպով կը բանի գրաբարի)

Նոյն է հիմակուան նշանակութիւնն ու գործածութիւնը. այս տարբերութեամբ միայն՝ որ հիմայ միշտ նախընթաց (եւ ոչ յաջորդ) բայինն է. եւ փոքր կերպարանափոխութեամբ եղած է նէ։

Ինչեւ ծգ, ծդ դար՝ նոյ շաղկապն իւր առաջին (ս) նշանակութիւնն ալ դեռ պահած էր, ինչպէս վերի օրինակներս կը ցուցընեն։ — Նա կը գտնուի նաեւ գրուած նոյ։

Դեռ ցայսօր գէմ. լեզուս մը կը բանեցընէ հին ձեւով նա, երբեմն նախընթաց երբեմն յաջորդ նախադասութեան կցելով. այսպէս. կ'ուզես նա։ — Թէ որ ամառը պար ասիլ իս, (երգ երբեր ես,) նա ձմեռը խաղցիր։

268. Ստորադասական ներկային եւ անկատարին սկիզբը ինդ բառն եւ ենդերնեւով տեսակ մը հրամայական կը ձեւանայ. — Թող գնեմ. ինդ գնանինք. ինդ ապաքէն. ինդ գնեք. ինդ չգնեն. (իբր Թէ ինդ որ գնեմ։) Կամ նաեւ յետադաս՝ Տեսնեն ինդ. չգնեք ինդ։

‖ Նոյն է գրաբարին ալ. Թող անդնեմ. ինդ երթայր. ինդ ինչեալ եր չէր. Թող կերած ըլլայիք. (առ երես 74։)

Մի տաճկերէն մատնիկը կ'աւելցընեն ոմանք հարցական բայերէն ետքը. — Գործեցի՞ր դ. չի՞ պահեր դ։ Սակայն որչափ որ ջանացուի այդ մատնիկը գրաբար դ նախադաս մակբային հետ նոյն ցուցընելու, նմանութիւնը միշտ նուիլեան է։ Աւետիկ գրաբարը. Մի փոխանակ Աստուծոյ եմ ես։ Մի զոր սիրեաց անձն իմ, տեսէք։

ԳԼՈՒԽ ՁՈՐՐՈՐԴ

ԴԵՐԲԱՅ

269. *Դերբայ*, չորրորդ փոփոխական մասն-բանի, Թէ անուան եւ Թէ բայի պաշտօնը միանգամայն կը կատարէ. զորօրինակ երբ ըսեմ՝ Ալֆաթելէն եփէը, ալֆաթիլ բայ է՝ վասնզի գործողութիւն կը ցուցընէ, եւ միանգամայն անուն է հոլոված, որ նոյն էր Թէ ըսէի՝ Ալֆաթուելնէ եփէը։

Թէպէտ Դերբայը բային ՄԿ եղանակն ընդունով՝ բայէն զատ մասն-բանի համարուելու չէր, բայց որովհետեւ միանգամայն անուն ալ է, հարկ է որ քերականք իբր անուն էն եւ բայէն զատ մասն-բանի առանձին ճառէն Դերբայի վրայ։

270. Դերբայը չորս գլխաւոր մաս ունի. 1. *Անեղնոյթ*, Տեառնել. 2. *Ընդունելոյթիւն**, Տեառնոյ. 3. *Անցեալ*, Տեաւած, պեաբէ. 4. *Ապառնի*, Տեառնելիք։

* Վերջին երեքը կը կոչին ամանք՝ *Ընդունելոյթիւն անկոյտ*. (պեառնոյ.) *Ընդունելոյթիւն անցեալ*. (պեաւած.) *Ընդունելոյթիւն ապառնի*. (պեառնելիք։)

271. Դերբայ երկու տեսակ է. Գոյական դերբայ, եւ Ածական դերբայ։ (Երբեմն բայի տեղ ալ կը բաներին, որ ի մասին մէջ կը տեսնունք։)

272. Գոյական դերբայ են Անեղեւոյթին ու Ապառնին, որ կը հոլովին եւ յօգ կ'առնուն. — *Շեր երթալը չիմացայ. Իմ խօսիլս եղբը։ Քու կանուխ հասնելիդ գիտէի։*

Անեղեւոյթը կը հոլովի՝

Տեառնել, տեառնելու, տեառնելէ*, տեառնելով։

Նայիլ, նայելու, նայելէ, նայելով. (տես 26, 253։)

Պէտք որ ըլլայ՝ յոքնակի ալ կ'ունենայ. Անանկ զրկելնիդ շատ եմ տեսեր։ Այդ ոտիկ խրելնիդդ չէին որ գլխիդ կը կործանեն։

* Բացառականը սովորաբար յօդով կը գործածուի։

273. Ածական է ով ընդունելութիւնը. Թարխոյող մարդ։ Երգ ու կայքաւ ակբող ժողովուրդ մը։ Գործ ծործող մարդիկ. — եւ կը հոլովի Ա հոլովման պէս։ Ցորնակին շատ անգամ գրաբար ձեւով կ'ըլլայ՝ *թարխացօղք, ակբօղ։*

Ա *ծորգութեան ընդունելութիւններէն ոմանք երբեմն գրաբարէ առնելով Էօղ կը յանգին՝ գ եւ դ ձորդ. նման. — երգէօղ. առնօղ. իշխէօղ։ — ինչպէս նաեւ քիչ տեղ՝ սիրէցեալ, խաչէցեալ։*

Քանի մը գրաբար ընդունելութիւններ հիմայ սակ հասարակ (ածական կամ գոյական) անուն են. կոչող, (կրցող.) պեառնող. (մարգաբէ.) մանաւանդ իւ ընդունելութիւնը. երկիւղ. երկիւղ։ Հաւրէկ գոյականը սեպհականուած է տղկ. ինչպէս բառին։)

Բայց գիտնալու է որ ամէն բայ իւ ընդունելութիւն չի կրնար ունենալ. չ'ըսուիր՝ Ծաղիկ. խաղաղիկ. փղիկ. եւայլն. Իսկ բուն աշխարհաբար բայերէն եւս ոչ ամէն կրնայ իւ առնուլ. ինչպէս են գոցիլ. ոռնալ. ընել. ճնպտիլ, եւայլն։

274. Ածական է ած անցեալը. — Ծոցնած մարդ. Տեսած առուն. Գետնէ բռնած ժայռեր. — կրաւորա-

կան՝ փայֆայոաձ զաւակներ. կոբդոյոաձ գրքեր: — Բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ եմ եւ կ'ըլլամ էական բայերով. Տէոաձ եմ. լոաձ ըլլամ. (տես 257, 258:) (Այ անցեալն երբեմն գոյական ալ է, եւ երբեմն բայի տեղ կը բանի. տես Բ մասն:)

275. Իսկ եր անցեալն ոչ կը հոլովի ոչ ալ միւնակ կը մնայ. այլ բաղադրեալ ժամանակներ շինելու կը ծառայէ եմ (եւ ոչ կ'ըլլամ) էական բայով. Տէոէր եմ. լեր էի. (տես 258:)

276. Լէ ապառնին միշտ գոյական է եւ յօգ կ'առնու. Ըլլալէն յառաջուց գուշակել: Ընելէը չէր գիտեր: Ըսելէս իմացան: Գալէն կը վախնայինք: (Տաճկ. օլաճաղը. եկեճէյինէ. կելէճէյինգեն:) Երթալէ կայ. (տճ. կիթէճէ [իմաք] վ'ը մը:)

277. Լէ ապառնին (այ անցելոյն պէս, 260.) բաղադրեալ ժամանակ մը կը կազմէ ոնէմ բայով. Ալ զինքը պեռնելէ ըսնէմ: Եթէ այսօր չյաղթուեցաւ, ալ յաղթուելէ ըսնէր. (այսինքն երբեք պիտի չյաղթուի.) — որ հասարակօրէն բացասական կը գործածուի:

> Ոմանք սովրած են լէ ապառնին իբր ածական ալ գործածել. Ո՜պոռնելէ կերակուր, (փխկ. ոոպոռելու.) Խրխոռելէ գեսպան. Ըլլալէ հրաւէրը. (278:) Ոմանք ըսելէ. ոոպոռելու:

Դերբայներն ամէնն ալ իրենց կրաւորականն ունին. ինչպէս բայերուն խոնարհմանց մէջ տեսանք:

278. Աներեւութին սեռականը թէ բաղադրեալ ժամանակներ կը ձեւացընէ. — Տեռնելու եմ, էի. (տես 257, 258.) եւ թէ իբրեւ ածական կը գործածուի. այսպէս. Վաճառելու երազներ. Բռնակելու տուն. Տէռնելու (կամ պեռռնելու) բան մը. Ջոռոռելու կերակուրներ:

> ‖ Ղոն եր չատ անգամ հին գրաբարին ալ ոճը. Ցացե ինձ հաց ոոխլոյ, եւ հանգերձ պիճլոյ: Մի-թէ տուաս մէ ուշխիգիք ոոխլոյ կամ ըմպելոյ: — Քուր մի տաս խմելոյ. (ծէր գար:)

279. Երկու ածական դերբայ ալ կայ գրաբարէ առած. — Եալ անցեալն (որ հիմակուան եր անցելոյն

նախնականն է. երես 60) եւ լի ապառնի (որմէ նոր ապառնին լի+ ելած է։) Հիմայ երկուքն ալ իրրեւ զուտ ածական կը գործածուին. — եալ՝ արդի ած անցեալին տեղ, եւ լի՝ հոլոված ելլա ածականին տեղ. այսպէս. Անցեալ տարի. Կործանեալ գահ. Լեռեալ ֆեղալ ագարակներ։ — Սէրելի բարեկամ. (այսինքն սիրուելու.) Ոչքեալ վիճակ. Ամենուն ափելի։

Ա՛յս երկու ածականներէն որ միայն դրաբարէ ժառանգուած են միայն զուտ դրաբար բայերէն կ՚ելլեն. ոռեալ. փռեալ. պրպմալ. փռթայեալ. փռռայեալ. — նախանձելի. հեռալի. պարծանալի. ասալի, եւայլն. զուտ աշխարհաբար բայերէն կամ դրաբարէ խուռըռած ձեւերէն չեն ելլեր. (չըսուիր ֆռցեալ կամ ֆռցելի. ասվալ. կղպեալ. հարբելի. խորբելի։)

Քանի մը դրաբար լի ածականներ ալ կան կանոնէն խուռըռած. ինչպէս. խղճալի. ցաւալի. պրպմալի. ոռրռալի. զռռբռալի. ամչալի, որ դրաբարի մէջ այնչափ յարգի չեն, սակայն աշխարհաբար ընտիր բառեր են։ (Զաւ է՝ եթէ մոռաձուին իրրեւ ածիլուիչ. զռռբռալիչ, քան ընտիր նախնեաց։)

Դերբայներու ուրիշ կերպ այլեւայլ գործածութիւնը Բ մասին մէջ կը տեսնենք։

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԴԵՐԲԱՅՆԵՐԸ

Դերբայներէն իւ անթերեւոյթն ու ամ ընդունելութիւնը հինէն ժառերեւութիւն չունին. բայց այսչափ միայն որ հին գրաբարի մէջ ամէն բայ չունէր ամ ընդունելութիւն, որ հիմայ համաձայն ունի ամէն բայ. եւ հնոյն գործածութիւնը չատ զգուշութիւններ կը պահանջէր։ Իսկ հին ածականներն ուներ հոլոված անթերեւ. փռռելի, փխկ. փռելի — կը ձեռնէ իբ (իւ, նալ.) եւ ած անցեալներն ու լի+ (լէ) ապառնին։

Ա. Եր անցեալն ըսինք (երես 60) իւ հին ածականներէն յառաջ եկած է եւ անոր երկրորդական ձեւն է, (հնագոյն նալ անցեալէն.) եւ երկուքն ալ ի գործածութեան են մինչեւ ՃԳ, ՃԴ դար։ Սակայն հիմակուան ճիշդ կանոնն որ տուինք եւ ժամանակութիւնը (274, 275.) դեռ չկար լեզուին հնութեանը մէջ. այլ այնչափ միայն որ իւ կամ իբ անհոլով ձեռքով բառդարձալ ժամանակներ կը կազմէր՝ թէ Ր. եւ թէ լինիմ էական բայերով. իսկ նալ որ դեռ կենդանի էր (գոնէ գրուած ածականի մէջ.) աւելի ածական էր քան թէ բայ. այնպէս ինչպէս հիմակուան մեր նորագեալ լեզուին մէջ։ — Մի՛տ դրուելու բան մ՚ալ է որ նալ ձեւը միայն գրաբար բայերու վրայ կը բանեցընենք (իրրեւ ժառանգեալ բան մը, ինչպէս մենք ալ

մինչեւ հիմայ.) իսկ նոր բայերուն վրայ եւ կամ եր. չեն ըսեր ասվել կամ ասվելու, պարտիլ եւայլն. այլ ասվել ի՛ կամ ասվէ ի՛. — որ յայտնի կը ցուցընէ թէ ալ ժամանակին լծորդութեան մէջ տեղի չունենր եալ։ (Հազիւ մէկ կամ երկու տեղ կայ վերջը՝ վերնալ բայէն։)

Եալ անցեալէն իբրեւ դերական անուն ունէին հիները (ահ դար) հէնելի, (սեռ. հէնելւի. դրբր. հէնելով.) ձիաւոր. եւ մեզի ծանօթ է հիմայ մրնալ դերականը, (դրբր. մրնալով.) դի. մեռած մարդ։ — վ.արբ կը տեսնենք հին ռամկ. Զարթիլ չարկասին ալ։

Ր. Այն անցեալն որ ըսինք (96) թէ միյին եւ յետին դարերու մէջ կրաւորական եր կամ չէզոք, հին գրաւածին մէջ քանի մ՚ածականներու վրայ ուշնի իր հետքը, ինչպէս՝ հոգած. ցաւած. երկնչած. ուշրշած։ Իսկ ած կամ աւած՝ հին բայանուն եր (եւ ես 73) մեր հիմնական ած+ բայանուն պէս։

Շենք խօսեր գաւառական նոր դերբայներուն վրայ ինչպես առած, պէտանած, գալիս (տուած.) կամ պարակաձեւ գրման, (գրուած.) կարթման, (կարթած.) բայց ասոնցմէ ոմանց դոնէ հետքը, թէ եւ շատ ցանցառ, կը գտնուի աւորին գրաբերու մէջ. Հիւանդին թէ պտիրն չալած լինի. (ահ դար.) կազմածքն սպառած կ՚ելլայ։ — Պարտնագուսաբս կարթման եղաւ. (ահ դար.) կարգուելու եղաւ. (Այս վերջինս կ՚երեւայ թէ կարճած բայանուն սեռականին ելլայ, այնպէս՝ ինչպէս հիմայ աներեւութին սեռականէն ձեռնարկելու իրան մըն է. 278։) Դարձ պարակական հան անցեալը կը տեսնուի մինչեւ հիմայ լման ածականին վրայ. որ (լի, ընել բառերէն ելած՝) կը նշանակէ լրացած. ամբողջ, կատարեալ. ուսած կ՚ելլէն լմընալ, լմընցընել ածանցները։

Գ. Լի+ ապառնի դերականը իրբեւ հասարակ դերական անուն կը դնենք գործածուած՝ թէ հին եւ թէ միյին ժամանակները։ Ե դարէն ունինք օժանդիլի+. ափսոսանդիլի+. արհամարհիլ, եւայլն։ Միյին եւ ստորին գաւրերէն՝ առթիլի+. ձեռնդիլի+. — այրնդիլի+ կամ այնդիլի+, ընդելիլը. (դրբ. այրնդեցի+.) պատրաստիլի+, եւայլն։ Հիմանական դործածութիւնը յայտնի է։ Ուտողց վրայի + յաւելուածը բաւական կը ցուցընէ թէ աւելի բայանուն են քան ճիշդ դերբայ. ինչպես հիմայ կը տեսնենք։

---

280. Դերբայներու կարգին կը վերաբերին տեսակ մը բառեր ալ, որ ըստ ինքեան գոյական անուններ են՝ բայց բայի կամ գոյական աներեւութի նշանակումի համար, որ կը կոչուին Հայաւորում. այսպէս են՝ խօսողած+, (ած. սեռ.յնչ., խօսիլ բայէն.) ընկերացի+, վարդիլը, (գրբր. ընկերանալ բայէն.) յոգնութիւն, (յոգնիլ

բայէն.) ոտոտմ, (ոտոտանել բայէն.) ղբմանէ, (ղբմոտնալ բայէն.) եւայլն:

Օրինակներէս կը տեսնես որ բայանուններդը բայերուն արմատէն կ'ածանցին՝ վրանին փոքր յաւելուած մ'առնելով:

281. Գլխաւոր եւ դործածական բայանուններդը կը շինուին յաջորդ մասնիկներով. — եւ արդի լեզուին մէջ հասարակօրէն + վերջաւորութեամբ:

Ա. Բային լոկ արմատը շատ անդամ բայանուն է՝ առանց յաւելուածի. ինչպէս. պող. գնա. ղբէ. ձեռ. խնդէր, (հարցում, տարակոյս.) ձիաղ. վախ. կեր-ոտ՝, (կը դրուի կերոտիտ.) նոյնպէս երթեւեկ. ոտոտաք. եփոխէ:

Բ. — ք յաւելուած.

1. Բային արմատին վրայ — հե-ք. լաց-ք. պես-ք. գէր-ք. ձախ-ք. ցոյց-ք. խնդէր-ք, (աղաչանք.) մոռ-ք. եղ. (գրաբարն է՝ պես. գէր. ձախ. ցոյց. խնդէր.) ըսխլ-ք. ընդնամե-ք. եղեռնք-ք. պղծութիւն-ք. քաքոտո-ք:

2. Ած անցեղոյն վրայ. — կրաւորական ունեցողներուն ոտած անցեղոյն վրայ. խոտոտ-ք. նոյոտած-ք*. պրոտած-ք. պռակած-ք. գրոտած-ք. կեցոտած-ք:

* Կամ գրաբար ձեւով հայեցոտած կամ նայեցոտ. յաւելոտած: — Հայերէն լեզուն շատ անդամ ածականի մը վրայ + գնելով գոյական կը շինէ, կամ + յաւելուածով գոյականին նշանակութիւնը կամ առումը կը փոխէ. կամ բային արմատէն + յաւելուածով գոյականներկը հանէ, այսպէս.

1. (Հան) պատ-ք. երկայն-ք. լայն-ք, եւայլն:
2. խոպ, (առ. օյոտ.) — խոպ-ք, (առ. բերելիք. վիճ.) ջոտ, (առ. ոտ-.) — ջոտ-ք, չորհանական նկար. (առ՛կ. նոյնպէս ոտ:) Հոտ. կրակ. — հոտ-ք վերջին կրակը: Վարդենիին հոտը ցաւած աչքին հոտերը կ'առնէ:
3. Ծոպ-ք. քէր-ք. լոր-ք, եւայլն:

‖ Հնոց ոմն. լեզուն ալ ունէր -ոտ-ք. այսպէս. Ընծոտ-ք. զարմանք. Իմոտ-ք. (իմոց կամ չիմոց առնել. իմոյ լինի:) ճիպոտոտ-ք. (յաջորդք, որդիք:)

3. Լի գրաբար ապառնեայն վրայ. (279.) — ոտ-պելի-ք. ըսելի-ք. ոպտանալի-ք. հաճելի-ք: (Տես գրաբար Լալի-ք. ճեմելի-ք. ղբմանալի-ք, (զարմանք:)

4. Ընդ արմատներուն վրայ. (շատ բայերուն արմատն ալ մանրակ միայն կ'երեւայ.) — լաց-ի. լուաց-ի. ընկոյց-ի:

Պ. Ան+յաւելուած. — ալաչ-անի. հալած-անի. աչխատ-անի. պատ-անի. բաղձ-անի. արտոյտ-անի. պծկռտ-անի. մխիթար-անի. ղարմ-անի. քամբառ-անի. զրկ-անի. ջջռ-անի:

Պ. Ո-ձեւ կամ ոճ յաւելուած. եւ շատ անգամ յոգնականաձեւ՝ մանի.

1. Ոաս-ոաձեւ կամ ոաս-ոաս. խոքան-ոաս. անշ-ոաս. ասէ-ոաս. իրարանց-ոաս. արգնական-ոաս. գառ-ոաս գառ-ոաս. քեր-ոաս կամ քերմ-ոանի. կոչտաց-ոաս որ առ վրտարար յԱ. կր գործածուի՝ կոչտաց-մանի:

2. Ալ-մանի. տաղ-մանի: (Ւդ. տաղմանի մը:)

Ւ. Ո-ւիկն յաւելուած. գնո-ուիկն. տաղ-ուիկն. տաղ-ուիկն. մատաց-ուիկն. ձանձր-ուիկն. պէս-ուիկն:

Զ. Ոաց կամ ուց. — երբեմն ալ՝ նաց կամ նց. — գնահատ. գալ-ուատ. կոր-ուատ. հանգ-իստ, որ Դ. Տոյովմանն տակ են. ապր-ուատ. գովշ-նատ. սատ-նց. այտ-ուց. — կամ +էով՝ այտ-ուցէ. սատ-նցէ:

Ի. Ո-ւ կամ նւ յաւելուած. — մտմտ-ուտ. արտաշ-ուտ. պանդ-ըտ-ուտ. գանգատ-ուտ. — պնօքհ-նւ. պատճառ-ղ-նւ. (ումկ. պատճառնիւն. պատմըտուղ-նւ:)

282. Ուրիշ անուններէ ալ կան այդ մանրիկներով ձեւ ստացած, որոնք դէրքայի գործածութիւն չունենալնուն համար՝ բայանուն չեն այլ հատարակ գոյական. ինչպէս. վաշատ+ կամ ատր-անի, (առմ. տալ-) յոյց-անի, հրկիզ-անի, լծիւ. ջրդատ-անի, դարդ. ջրաղ-ցի (ջրաղացք.) ձեր-ուիկն. քար-ուիկն. տարդի-ուիկն. եւայլն: Կամ միեւնոյն բառը մէկ նշանակութեամբ բայանուն է, միւսովը հատարակ գոյական. գործիական. բայանուն են՝ տատ+, ելլ, (առմ. կէրնէլ ըէթըլ.) հատարակ գոյական տատ+, ելլ, (առմ. էրատ, տարաճ: Նոյնպէս իմացիր ուրիշ բառերու վրայ ալ:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՄԱԿԲԱՑ

283. *Մակբայ կ'ըսուի այն անփոփոխ մասն-բանի* (12.) *որ բայերուն կամ ածականներուն, կամ նաեւ ուրիշ մակբայի մը կերպը, տեղը, ժամանակը կը բացատրէ.* (*ինչպէս որ ածականը գոյականին ինչպէս ըլլալը կը ցուցընէ.*) *զորօրինակ.* Սիպէ տրանջել. Շատ պառ մտածել. Սաստիկ անհամբեր. Մերթ կամայ մերթ ակամայ:

> *Քերականք մակբայներն իրենց նշանակութեանը համեմատ այլեւայլ կարգերու կը բաժանեն.* 1. *Ընթախոհ, ինչպիսութիւն ցուցընող.* 2. *Քանակական, չափ.* 3. *Ցեղական, ուր.* 4. *Ժամանակական, երբ.* եւ 5. *Հարցական, պատասխանական, ապառասխան, իմացառական: Մենք իւրաքանչիւր տեսակին դլուխն իրենց կարգը նշանակելէն եաքը, ուրիշ աւելի կարեւոր բաժանում ունինք ընելու:*

284. *Մակբայները կը բաժնուին* 1. *Բուն մակբայներ.* 2. *Գոյականէ մակբայներ.* 3. *Հոլովեալ մակբայներ.* 4. *Ածականէ մակբայներ.* 5. *Դերանունական մակբայներ, եւ* 6. *Կրկնաւոր մակբայներ:*

---

§. 1. Բուն մակբայներ:

285. *Բուն մակբայները կամ պարզ բառեր են, ինչպէս.* ոպէ. *եւ կամ որոշ մասնիկաւ մը ուրիշ բառէ ածանցած. ինչպէս. Ջիջափէս. Իշխանաբար. Ըստ-պանդ:* (*Բուն մակբայներու կամ պարզ բառերու կարգը կը դնենք նաեւ անունք՝ որոնց ածանցմունքը միայն գրաբարէն յայտնի է. ինչպէս. Հապճ. առաջիկ. Յետ. քնաւ. ակամայ. եւայլն:*)

Ա. Որակական.

Ի՞նչպէս իմացաւ. (Հրց.) Ի՞նչպէս գժուար է:
Ինքո՞ր չսուկացիր. (Հրց.) Ինքո՞ր խեղճ են: (Տես եր-քո՞ր երես 127:)
Հապճ-միջոցեր եր. Հապճ-փրծանք. Հապճ չորս անգամ:
Սաստիկ տանջեց. Սաստիկ բարկացաւ:

Բանի տարին։ Բանաքար վարեցին։
Շատ մարեցաւ։
Հեծ երթալ։
Հայերէն խօսիլ։ Յառնաբէն կարդալ։ Տաճկերէն գրել։
Մէկէն առնուլ. Մէկէն կենալ։
Ի՞նչ կը ծեծկուիք. (հրց.) Ի՞նչ ես կեցեր։
Իրա-ցքնէ խոստացեր է։
Կամա- անձնատուր եղայ։ Ակամայ սկսանիք։
Կամայ ակամայ ընդունելու է։ Կէս կամայ կէս ակամայ։
Կամայ մակարդն առանձին չի գործածուիր։
Կամաց կը քալէր։ (Տես վարը ի գամաց, երես 126։)
Անենէն փոյթս չէ. (գրբր. Անենէն գեղեցիկ։)
Բոլորովին մոռցայ. Բոլորովին թմրած։
Բնաւ չեմ յիշեր. Բնաւ չ'երեւար։
Ի սպառ չնչուեցաւ. Ի սպառ մոռացում։
Ա՜ել կամ եա՜լ ուշացան. Ա՜ել կամաց. Ա՜ել պիտանացու։
Ա՛լ աղէկ է. Ա՛լ աւելի. Ա՛լ շուտով։

Ալ այս նշանակութեամբ միայն ածականի եւ մակբայի վրայ կրնայ դրուիլ։ Իսկ բայի հետ՝ միայն յաջորդ կերպով կը բանի։

Ա՛լ կ'ուզեմ. (տճ. պահա։) Լռէ կ'ըսես՝ ա՛լ կը պոռայ։
Ա՛լ չկայ. (տճ. ալընէք։) Ա՛լ չեմ սպասեր։
Ձրի առիք չրէ տուէք։
Ախչափ ինչ լսեցի։ Քինակ մտիկ ըրի։
Սոսափիւ մեռաւ։
Հաբիս- վճարելու է։
Ցամաք կը հանդիպի։ Ցամաքակէ կը լսուի։
Սոեղ թուղթ գրեցէք։
Ցանկութ նեբս մտան։ Ցանկութակէ փայլատակեց։
Մեկոնէ կամ Մէկոնէն կը բնակին։
Գրեթէ մոռցուած էր. Գրեթէ լմընցաւ։
Մեծապէս կը զգուշանամ։ Յայտնապէս խօսեցայ։
Վերջապէս խմացուցին։ Անդիմապէս ցամքեցաւ։
Ընդհանրապէս խօսակցիլ։ Հայրաբար խրատեց։
Շարաչար խոցոտեցին. Շարաչար սատեց։
Անշուշտ պիտ'որ դարձընեն։

Հաբե՜ն ալ կարդացի։
Կեղծաւոր հաշուելով. (տճ. ֆ՜արիզե՜ն բօյո՜։)
Գաղտո՜ւկ ժողովներ են։

Բ. Տեղական։

286. Տեղական մակբայները երկու նշանակութիւն ունին. մէյ մը ներգոյականի (տես 64, 4.) մէյ մ՚ալ տրականի. այսպէս. Ո՞ր մնացին, (տճ. նէ՞րէ՞ֆէ.) Ո՞ր հասան, (տճ. նէրէյէ։) Ա՛յս երկու նշանակութիւնները մակբային քովի բայը կ՚որոշէ։

Ո՞ր դիմեցին. (հրց.) — Ո՞ր թաղուցիր։
Ո՜ւսկի՞ եկաւ. (հրց.) Ո՜ւսկի՞ գիտնամ։
Ո՜ւրկէ (ո՜ւրկէց, ո՜ւրկէց, ո՜ւրկէց, ո՞ր պէղէն, ո՞ր պէղուց եւայլն.) անցան։

Ա՛յս այլեւայլ ձեւերուն համար՝ տես վերը Դերանունական մակբայներու մէջ։

Քո՞ւրի կ՚իյնայ։
Մ՚օ՜ռո՜ւռ
Մ՚երչո՜ւռ } դիտեցէք։ Հեռո՜ւռ զարնուեցան։
Աբռո՜ւռուռ զարդարուած։ Նէրչո՜ւռ թշնամի ունէին։

Նոյնպէս կ՚ըսուի՝ նախդրեալ. Ցառո՜ւդռո՜ւռ, Ամառուռմէ. յերկռո՜ւռ, երկինքէն. է վերո՜ւռ, վերէն. յառաջռո՜ւռ, թագաւորէն. յետո՜ւռ, վերջապէս, վերջէն։

Գ. Ժամանակական։

Ե՞րբ տեսար. (հրց։)
Մէկշա կը գտնուի։
Անդէն է ձէր զբաղած է։ Ի ձէր հետս է։
Երբեմն լսելու է։
Երբեմ+ ատեսու չէ։ (Գրբր. երբեմ+ երբեմ+, առեն առեն։)
Մերբի զուարթ է մերբի տխուր։ — (Մերբի մակբայը միշտ կրկնութեամբ կը գործածուի։ Մերբի ընդ մերբի կը փայլատակէ։)
Ա՜ այժմ կէս է։ Ա՜ ժամս հոս եղաք։
Ո՜չ մնալու չէ։
Դէ՜ չէի լսած։ Երբ դէ՜ չէինք վար իջած։
Կանո՜ւռ աճապարեր է։ Կանո՜ւռկէ հասաւ։
Աբրէն մեռած էր։ Աբրէն մնար էր։ Աբրէն բարձր է։
Ցառա՛ջ մենք աւետեցինք։ Ցառաջքէյն ըսեր էի։

Նախ պարտքդ կատարէ։
Նախ ե֊ յաջողէ նեւրքը պատրաստէ։
Ցեղոյ զղջացաւ։
Ցա֊խոնեան պիտի թագաւորէ։

Դ. Հոլցական, քացաւական, եայլէ։

Ինչո՞ տխուր ես. (կամ Ինչո՞ համաք։)
Մէրնէ չէիր խոստացած։
Աբրես գիտէիր՝ կամ գիտէիր սրպես. Ե՞րբ սրպես կը դառնայ։
Գաշդ չիմացան։ Թերթաս վշտանայ։
Հապո՞, աղէկ գիտես. Կը խաղնակի, հապո՞։
Այո՛, այնպէս է։
Ոչ, չե, եկած չունի։ Ո՞չ ապուէն դուն էիր։
Մի՛ տանիք։
Քա֊ լէշէ, անանկ խօսք չըսաւ։
Ոչ երբեք դուրս կ'ելլէ. Ե֊ ոչ դուրս ելաւ երբեք։

---

§. 2. Գոյականի մակրայներ։

287. Գոյականէ առնուած մակբայներէն տեղականներն եզակի ու յոքնակի կը հոլովին Ա. հոլովման տակ. յօդ ալ կ'առնուն՝ մանաւանդ ներգոյականն ու բացառականը (տես 286։) Բուն բառը (կամ ուղղականն) որ տրականի նշանակութեամբ է՝ անյօդ կը մնայ։

Ա. Տեղական։

Վէր ելան. Վէր նայէ. (առ. երկրը։)
Վէրը մեռաւ. Վէրն է մնացեր. (երկրպագու։)
Վէրէն բնակաւ։

Վար ձգեցին. (աշխատ։)
Վարը կ'աշխատէր. Վարն ալ զէնքեր կպրէն. (ապստամբ։)
Վարէն թող բերեն։

Ներս յարձակեցան. (իւրէն։)
Ներսը զարկաւ ապաննեց. Ներսն էինք. (իւրեր։)
Ներսէն ազդում մ'եղաւ։

Դա-բա վարելիին. Դա-բա մնալ. Դա-բա բնել. (բ-ը-բը:)
Դա-բա-ը պտրտել. Դա-բան անոնդ կը ապառէ. (բ-ը-բ-ա:)
Դբախն պաշարելիին:

Ա-ջե- անցնինք. Ա-ջե- կ'ենայ. (է-ն, է-նէ, է-նախ:)
Ա-ջե-էն կ'երթան:

Եփե- նայեցաւ. Եփե- մնացէք. (ե-ր-ե-յ, ե-ր-ե-ց-ա:)
Եփե-էն պտրտելու էր:

Դիմաց նաւեր է. (դ-ը-ը-յ:)
Դիմաց կամ Դիմացը մնացին. (դ-ը-ը-ց-ա:)
Դիմացէն ակնարկեցին:

Ցառաջ կամ Առաջ անցնիլ: Եր դառնալ:

> Իակ դիմորոշ կամ առացական յօդով եղած կ'ըլլայ եթէ ըսես՝ Ետեւը գարձաւ. Առջեւը բերել տուաւ. Դիմացն եկաւ. Դիմացնէ կեցէր էր:

288. *Շատ մ'ալ տեղական մակբայներ կը ձեւանան պեղ եւ դի դրական անուններով. — Այս պեղ կամ այս պեղը կամ հոս պեղը. Այն պեղ, այն պեղը հոն պեղ. Ա՞ պեղ. ո՞ պեղը. ո՞ պեղէն. հոս պեղէն. հոն պեղէն. Ո՞ր պեղ, ո՞ր պեղ, ո՞ր պեղէն. Ամեն պեղ. Ոչնի՛ մը պեղ: Կ'բուսի նաեւ Այս պեղաց կամ հոս պեղաց. հոն պեղաց. ո՞ր կամ ո՞ր պեղաց. ամեն պեղաց. հեռու պեղաց. մօտ պեղաց. մէջ տեղ. մէջ պեղաց կամ մէջ պեղէն (կամ մէջտեղաց, մէջտեղէն.) եւայլն: Նոյնպէս ալ՝ Ամեն դի. ամեն դիաց, այս դիաց, այն դիաց. — Միշտ պեղաց եւ դիաց բառերը եզակի սեռականի տեղ առնելով.* (տես 48, ծան. եւ 66, աննախադիր բացատական:)

Դոյականէ առնուած մակբայներուն յաջնակիները հասարակ անուն կը համարուին եւ ոչ մակբայ. այսպէս ներսերը կը պատրի. վէրերէն շրջան կ'ընեն. եռեռներըը թշնամին բռնած էր:

Բ. Ժամանակական:

289. *Գոյականէ առնուած ժամանակական մակբայները Գ հոլովման պէս կը հոլովին՝ եզակի թուով եւ առանց յօդի:*

Այ՜օր գալու էին։
վ՜ապը կամ վա՜պն անձնատուր կ՛ըլլան։
Երեխ չկրցան հասցընել։
Հիմայ կամ հիմակ արթընցաւ։ (Տես Ցիմայ, երես 128։)
Հէրս դեռ ողջ էր. (անցած տարի։)
Ա՜պս մարդ չկար։
Ծա՜ա՜ղ լսե յետոյ խօսէ։ Ծա՜ա՜ղս՜ընէ գուշակեց։
Միշտ յօդով կը բանի՝ եթէ (յետոյ) զղջաց. եթէն կր տեսնուինք. վերջն ընտանեցաւ։

---

§. 3. Հոլովեալ մակբայներ։

290. Հոլովեալ մակբայներն այլեւայլ (հին կամ միջին կամ նոր) հոլովներով ձեւացած են՝ գոյական կամ ածական անուններէ։

> Այս կարգէն դուրս հանած ենք անոնք՝ որոնց հոլովուած ըլլալը միայն գրաբարի գիտութենէ կրնայ գուշակուիլ. (տես վերը 285 ծանուցածներս։)

291. Հոլովներն են գլխաւորաբար՝

է՜, ա՜, ով. եզակի գործիական.
ո՛ւ, յա՛ն. գործիական, միշտ եզ. նշանակութեամբ.
ա՜ն, ո՜ւ. եզ. եւ յբ. բացառական, միշտ եզակի նշանակութեամբ. (տես ան՛, ան եւ ո՜ւ հին ուամբօրէնի հոլովները. երես 16։)

Ա. Որակական։

Խոպո՜ պատուիրեց. Խոպո՜ արգելած։
Սիրով կ՛աշխատիմ։
Փո՜խով հասուցէք։ Շո՜ռով բժշկեց։
Դի՜բա՜ կը ցրուի։ Դիբո՜պա՜ կը հանի՞։
Բարով (Քարեա՜) վայելէ. երթ-ա՛ք Քարով. Բարով եկար։
Աբռաջնո՛ւ վեր ելան. (Ուղղ. արտորանք։)
Ե՜լը՛ կ՛ուրախանամ. (Ուղղ. առելի, ռմկ. եւել։)
Մեկոնց կամ Մեկէն վրաս յարձակեցաւ։
Սբռանց կ՛աղաչէր. Բոլոր սբռանց կը պաղատէին։
Երեսոնց բարեպաշտ մէկն է։
Անօթի փռանց դեղ խմել։ — Փռանց սովորաբար մինակ չի գործածուիր։

Ծախս տալ· ծախս առնուլ· ծախս հանել։
Ի ծնէ կոյր։ Ի քնէ անպիտան։

Բ· Ցեղական։

Նէրսանց կը մայի։ Դրսանց (դրսոսանց, դրսոսրանց)* երեւցընել։
Եփսանց (եփսրանց) պատրաստով։
Քովանց զարկին։
Մօտանց կառուեցան։ Հեռուանց նշմարեցինք։
Առաջս ճամբայ դնելու էր։

* Փակագծով գտուածները հիմայ անսովոր են։

Գ· Ժամանակական։

Օրէ երթալ գալ· (իրիկուան չմնալ։)
Ապենօթ ճանչուր էինք։ Ժամանակս թշնամիս էր։
Օր մը օրանց եկաւ· (գրբր· Օր մ՚ յոսոսրց։)
Գիշերանց կոխեց մտաւ։
Առտուանց կամ Առաւօտանց իմայուեցաւ։
Շտանց դիտէինք։
Հնուց սովորութիւն եղած էր։ Պզիկոց կրթուած։
Ցառաջս մարգարէացաւ։ Հիմակուց սկսելու է։
Ի յաւիտենից սահմանուած է։
Ի սկզբան ձայն չհանեց։ Ի սկզբանէ ստեղծեց։

Քանի մը յաջորդական ալ իրարու մակբայ կը գործածուի։ Նորէրս· Պօտէրս թէ տեղական մակբայ է եւ թէ ժամանակական։ Ընդհանրապ· Ցառաջներէն· Նոտէրէն։
Անոց եւ ասոց վերջով հոլովեալ մակբայներն ոմանք կրկին կը հոլովեն։ պզտիկուցուընէ։ լուսնցուընէ։ լուսնցառաջ։ առաւոտուան (առտուան)։ լուսնցի։ հնուցկէ։

---

§ 4· Ածականի մակբայներ։

292· Կան շատ մակբայներ որ զուտ ածական առնուն են բայի վրայ ինկած· որոնցմէ ոմանք դարձեալ մը անորոշ յօդով մակբայ կը ձեւացընեն։

Ա· Որակական։

Խնամ յամառեալ· Խնամ բարձր։
Պինդ (պինդ) յառաջ· (Տես խնամ եւ պինդ· 102, ծան։)
Ամօթ կանչեցէք։ Թաքչոյն կարդալ։

Ցամք (կամաց) չարժեցար: Հանդարտ քալելով:
Շատ լանացինը. Շատ ընդարձակ: Շտկել խմբ է:
Քիչ չյոգնեցայ. Քիչ տարբեր:
Ծանր վարուէ: Մանր կարդեցէք:
Պակաս գործեր է:

Բ. ժամանակական:

Երէկ խօսեցաւ. Երէկուն քնացեր եմ:
Շաբաթուն դրդռմիեան մէջ են:
Ընդհատ սիրտ կը մաշեցընէ:

Գ. Քանակական:

Ո՞րչափ կեցար. (Հրց.) Ո՞րչափ խորունկ:
Ի՞նչչափ տրամեր է. (Հրց:)

Ասանկ մը յօդով մակբայները:
Շատ մը կեցաւ պարծեցաւ: Քիչ մը տարակուսեցայ:
Շատ մը կը շինայի: Կամացուկ մը վերուցեր է:
Խել մը փնտռեցէն եղբը: Էղ մը սպասցուց:

Խել եւ էղ տանկերէն բառեր են:

Այնհանկերը շատ չէնք չտճախեց, վանզկ գրեթէ ամէն ածական կրնայ մակբայօրէն գործածուիլ:

---

§ 5. Դերանունական մակբայներ:

293. Դերանունական կամ Դիմորոշ կը կոչենք այն մակբայները որ ս, պ, ն դերանունական յօդերով կազմուած են՝ երէկ դէմքի համեմատ: Դ յօդը քանի մը տեղ փունի դարձած է, որ գրաբարը լեզուի մէջ շատ յարգի չէ: (Տես դերանուանց մէջ:)

Ա. Որակական:

1. Այս, այդ, այն դերանուններէն.

Այսպէս պատմեցին. Այսպէս առյդ:
Այդպէս լռել չ'ըլլար. Այդպէս պատասխան կու տաս:
Այնպէս սորվեցուց. Այնպէս զօրաւոր է որ . . .:

2. Ա, ապ, ան ոսմկականներէն.

Ասանկ հասկցուցին. Ասանկ անոյշ:

Ասանկ խաղցուր։
Անանկ գրեցէք, որ ուրիշ մը չհմանայ։

3. Ա՛ս, պա՛, նա՛ դերանուններէն.

Սանկ կենայ*։
(Տանկ, ուամկօրէն կը համարուի)։
Նանկ, հասարակօրէն այսպէս կը բանի. Սանկ նանկ անցուցինք։

* Այդպես եւ ասանկ մակբայներուն համար տես Դերանունից մէջ (156) այդ եւ սա բառերուն նշանակութեանը վրայ ըսածներս։ Նոյնն իմացիր նաեւ վարը դրուած սըլէ, սալ՛ եւայլն դերանունականներուն համար ալ։

294. Ա՛յս երեք կարգ մակբայները գործիական հոլովով ալ կը բանին. այսպէսով. ասանկով. (այսինքն այս կերպով.) սանկով. նանկով։

Ասոնք միանգամայն դերանունական ածական են. որ կ՛բուսին նաեւ՝ այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի. նոյնպէս չորրորդ կարգիններըը՝ նայնպիսի եւայլն։

4. Այդ, դո՛յն, նայն դերանուններէն.

Այդպէս
Դոյնպէս
Նայնպէս
} միեւոյնպէս ալ։

Բ. Տեղական։

295. Դիմորոշ տեղական մակբայները դերանուական հոլովով բայական մ՛ունէն՝ իւ յանգով։ Իսկ տրականի եւ ներդ պականի պանպանութեանր համար տես վերր 286։

296. Յուցական դերանունդ եզական բայական ալ իրրեւ մակբայ կը դործածուի։

1. Ա՛, դ՛, ն յօդերով.

Հոս վայել. — Հոս մնայ։ — Հոսկէ (Հոսկից) անցան։ Հոս խաւրեցին. — Հոս ոմ կայ։ — Հոսկէ հալածեց։ Հոն հասայ. — Հոն կր բնակէր։ — Հոնկէ դառնալով։

2. Ա՛յս, այդ, այն յուցականներէն.

Ասկէ վերեւ։ Ասկէ վախան։ Անկէ հեծան։

Ապրիլն (այս դին) նայեցան. Ապրիլն նստայ: — Ապրիլն եկեք:

Անդիլն իջան. Անդիլն թառեր է: — Անդիլն չոքան րբե: Այսոր-հեգե- կը շահիս: Այնօր-հեգե- բաւական կ'ըլլայ:

3. Սա, դա, նա ցուցականներէն, միայն բացառական.

Սըմէ տվ անցաւ:

(Տըմէ, [ղ-ըդապան.] Նըմէ, [օդապան.] ռամկօրէն կը հաստատուին:)

Սըմէ Նըմէ գտնէ խօսի:

Վերջին երկու կարդի տեզականներուն բուն մակբայները գրաբարի մէջն են՝ Ասա. այսր. աստի. աստէն. եւայլն: Իսկ հիմայ կը գործածուի այս տեղ. այդ տեղ. ան տեղ. դա տեղ, եւայլն. (տես 288:)

Տեզական մակբայներուն բացառականը ժԱ դարէն մինչեւ այս օրս բազմապատիկ ազատագ ձեւեր առած է ռամկին բերանը. անդի, անդէց, այնի, այնիցց, այնէց. — անի, անէ, անէց, անիցց. — աստի, աստէց, աստի, աստիցց, աստէց, աստիւ, աստիւց, աստէ, աստիւ, աստիւց, եւայլն: — Ընտրեն ու կանոնաւորը հարկ է համարիլ անի, աստի, աստիւ կամ դրբր. աստի:

---

§ 6. Կրկնաւոր մակբայներ:

297. Շատ մակբայներ կրկնութեամբ կը գործածուին, ինչպէս վերջ ցատքել. կամ դիպուկ անուն մը կրկնուելով մակբայ կ'ըլլայ. ինչպէս Ափէն ափէն աներեւոյթ կ'ըլլայ:

Սիրտ սիրտ շարժիլ:	Շատ շատ	թղթատել:
Կամաց կամաց յառաջանալ:	Շատով շատով	
Ոտըր ոտըր շոգին վեր կ'ելլէ:	Քով քով կը քալէ:	
Կտէ կտէ կը պատռտէր:	Մանր մանր կտրտեց:	
Ծոտա ծոտա նայիլ:	Ծանր ծանր կը կարդար:	
Եր եա քաշուեցան:	Մեխիկ մեխիկ* քննելու է:	
Քիչ տիչ Քիչիկ տիչիկ	մտաբերել:	Երկու երկու առջեւս հանեցին:

* Մեխիկ զուտ ածական է. սակայն իբրեւ մակբայ առանց կրկնութեան չի բանիր: Այս մակբայիս տեղ ռամիկը սովորած է տաճկական ոճով ըսել Ջկմկի Ջկմկի. Երկ'երկու- Երկ'երկու. որ արդէն կրկնաւոր թուական ածականներ են. (128:)

Տէր տէր փոսեր բացին:	Ոտ ոտ վար իջնալ:
Աթոռ աթոռն կ'երեւար:	Դառ դառ կ'երգէին:
Հաց հաց փրցուց կերաւ:	Կաթի կաթի եկան չորս֊
Թել ընել կախուած էր:	ցան:

Այս կերպ կրկնուած գոյականները մակբայօրէն կը բանին. բայց հիշդ խօսելով իւրաքանչիւրը մէկ֊մէկ չուզով է, ինչպէս ք մասին մէջ կը տեսնենք:

298. Միեւնոյն բառը՝ (մանաւանդ գոյական անուններըր) շատ անգամ իրեն մէկ չուզովը՝ իւր քովը կ'առնու եւ մակբայ կը ձեւացնէ. ինչպէս ժամէ ժամ փոփոխուիլ:

Վէրէն է վար սեւցեր է:	Հնմհա֊ հնմհայ } չայտնի չէ:
Մեկէն է ուկ վեր ցատքեց:	Հնմնա֊ հնմհայ }
Քովէ֊քով կեցեր են:	Ձեռ֊է ձեռ֊ անցաւ անհե֊
Ծայրէ (է) ծայր } կարդացի:	տացաւ:
Գլխէ ելոնի }	Նոթ֊ե նոթ֊ թղթեր չա֊
Դիմացի դիմաց խօսիլ:	ռան:
Ժամէ է ժամ մտնուան սպա֊	Հեռ ղնեռե (հեռղնեռե) կը
սել:	բարձրանայ:
Դարէ է դար պայծառանայ:	Կայր գիտցան հետեւիլ:
Ակոյ է ձեռ ջարդուեցան.	Վէր է վերոյ մտիկ ըրի:
(ռմկ. ձեռ֊այիձեռ. գրբր.	Մէջ ընդ մէջ կ'արթննայ:
ձեռոյ ձեռ:)	Դիմ ա֊ դիմ խօսեցանք:
Տեղն է տեղը պատմեց:	Քայլ ա֊ քայլ յառաջա֊
Փոխն է փոխը պահապան	նալ:
կեցանք:	Տուն ա֊ տուն ապրմտնել:
Վանէն է վանը } վրանիս	Դառ ա֊ դառ երգել:
Վանէ վանը } եկաւ:	Բառ ա֊ բառ օրինակել:
Ձեռ֊ ձեռ֊է կը պարտէին:	Խիթ ա֊ խիթ բուսած:
Օրէ օր } կը պայծառա֊	Ներել ներելը կ'արտորամ:
Օր ա֊ օր } նայ:	Հաղթ֊ հաղ լսուելու:

299. Ասոնցմէ զատ կան դարձեալ շատ մը բառեր, հոլովիչներ ու զրուցուածքներ որ մակբայի տեղ կը գործածուին, եւ կը կոչուին Մակդայակերպաւներ. ինչպէս.

Մէկ մ՛ալ հառաչեց եւ անշնչացաւ։
Մէկ մ՛ալ տեսնեմ՝ որ յարութիւն է առեր։
Ասոր վրայ ամէն մարդ իւր տեղը քաշուեցաւ։
Օր օրէն վրայ մի իւր կը յաճախէ։
Գինիէր ցորեկ կ՛աշխատէին։
Ասոնց ամենայնի եղբօրորդւոյն նման է։
Ասոնց օրինի, Ասոնց պապլաճի վարուեցան։
Ասոնց պապաձման խմցայ։
Աս առաւելն երկու ժամ կը տեւէ։
Աս ձորին բերանը գոցեց։
Խելօք գործել։ Զօրվելվ յանձն առնուլ։
Ջրօր պեղ. Պարապ պեղ։ Ընկրաս պեղը. (տճկ. ոճով։)
Կ՛ըսայ որ՝ չի տեսներ։
Շատայ ինի բան մ՛րսեն։ Կարճիկ ինի դիւահարեր է։
Ընդ ափեն թողուցին փախան։
Ասոր ետեւ պեղը դատաստանարան չէ. (տճկ. ոճ է, պռա-
նեան պարբառը։)

Կամ որ շաղկապով. Երբ որ լսեցինք։ Քանի որ ատոնք հոս են։ Մինչեւ որ ժողովուրդը ցրուի։ Այնպէս որ՝ ամենքս ապշեցանք մնացինք։ (չ՛բսուիր այսպէս որ, այլպէս որ։) — Չի փութար, պապճան որ՝ կամք չունի։ Ասոր վրայ տես վարր որ շաղկապ. (320։)

Ուրիշ բուն դրաբար մակբայներն որ յաճախ կը գործածուին՝ տես Քաւելուածին մէջ։ Իսկ հին ռամկօրէնի կամ ատորին դարուց մակբայները վարը նախադրութեանց հետ միասին կը տեսնենք։

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

300. *Նախադրութիւն կ'ըսուի այն անփոփոխ Հոլովառու* մասն-բանի, (12.) որ գոյականի կամ դերանուան մը՝ իւր բային հետ ունեցած յարաբերութիւնը կը ցուցնէ. ինչպէս. Ձեղի համար աշխատեցայ. — ուր՝ համար նախադրութիւնը պատ. դերանուան եւ աշխատիլ բային մէջի յարաբերութիւնը կը ցուցնէ: — Նախադրութեան քովի հոլովը՝ նախադրութեան խնդիր կը կոչուի:*

* Կ'ըսենք Հոլովառու, այսինքն քովը հոլով առնող. վասնզի նախադրութիւն մը Հարկաւ հոլոված բառ մը հետ կ'ուզէ. եւ այս է նախադրութեան մակբայէն ունեցած տարբերութիւնը:

301. *Արդի հայերէնի մէջ բուն նախադրութիւն շատ քիչ է. մնացածները կամ հասարակ անուն են, եւ կամ մակբայ որ խնդիր առնելով նախադրութեան պէս կը բանին: Անոր համար նախադրութիւնները կը բաժնուին, 1. Բուն նախադրութիւններ. 2. Գոյականէ նախադրութիւններ, եւ 3. Մակբայէ նախադրութիւններ:*

---

§. 1. *Բուն նախադրութիւններ:*

302. *Բուն նախադրութիւնները որոնք հոլով խնդիր կ'առնուն. — ոմանք յետադաս, այսինքն՝ խնդրէն ետքը. եւ քանի մը հատ նախադաս, այսինքն՝ խնդրէն յառաջ:*

Ա. Յետադաս

Քեզի համար յոգնեցայ: Զքեզ տեսնելնուս համար:*

* Ընդհանրացնելով, ըսինք թէ հասարակ գոյականի պէս ունի. տես 272:

Թշնամւոյս հետ հաշտուեցայ: Ինծի հետ: Իրենց հետ: Մարդու հետ: կամ Հետս. Հետդ. Հետերնիս. (տես վարը 317:)

Որո՞ւ դէմ եկար: Մեզի դէմ են խօսեր:

Չեզի չէ գիտեր: Գայլի չէ մեծ: Աչքի գարնելու չէ:

Դնդողց հրամանին ձախաձախ:

Աչխատու իվ ևանս ձախմախ:

Քեզի ձեռ կը բնակիմ:

Ձախաձախ, ձախմախ եւ ձեռ ածական անուն են, որ մակբայօրէն ալ կը գործածուին:

Չեզի պէս բարեբար: Ինծի պէս տկար մէկը: Թռչնոյ պէս անցաւ: Երազ տեսնելու պէս: Գանձ գտածի պէս:

Բ. Նախադաս

Ուռանդ մեզի մ'երթայ: Ուռանդ ինծի չէր բլլար: Ուռանդ ընկերի: Ուռանդ բան տեսնելու:

Պինչ- մեզի եկաւ: Պինչ- քեզի կը հասնի: Ուակէ գինչ- ձեզի: (Կ'բսեն նաեւ գինչ-ով, գինչ-ի, գինչ-ո, գինչ-ան:)

Դէպ է անունդ: Դէպ է մեզի կու գայիս:

Փոխանակ իւր եղբօրը: Փոխանակ մեզի: Փոխանակ օտարին տալու:

Իբրեւ, իբր ամէն հոլով կ'առնու՝ իմաստին պահանջելուն համեմատ. (տես վերը՝ երես 135:) Իբրեւ մանրիկ վարուելցար: Իբրեւ թշնամիէ կը զգուշանամ: Իբրեւ խելօնաւ արթընցրնել:

303. Ռուն նախադրութեանց կարգն են նախադիրներն ալ (տես 63.) որ հոլով չենելու կը ծառայեն եւ իրենք իրենցմէ նշանակութիւն չունին:

304. Ի կամ յ նախադիրը՝ որ տրական եւ բացառական կը ձեւացընէ, այսպէս կը գործածուի. Գլխէ է գլուխ: Վերէն է վար: — Ասոր նախդրով չենուած նախադրութիւններ ալ կան, ոմանք բացառական, ոմանք հայցական հոլովով:

Քեզմէ է ղաթ (կամ քեզմէ ղաթ:)

Բաց է վտանգներէն: Բաց է մեծ շահ ընելէն:

Մտնկութենէ է վեր: Պզտիկութ է վեր: Շաբաթէ մ' է վեր: Անկէ է վեր. (ծնած պէրէն:)

Երեսդ է վեր: Լեռն է վեր մագլցիլ. (առմ. փոլպան Եօթարը:)

Բերանն է վոր (է վայր:) Ականջս է վոր: Գետն է վայր նաւերին իջան:

Օրն է բոլոր: Ձմեռն է բոլոր: Ցորեկն է բոլոր: Գիշերն է բոլոր: — կամ որ նոյն է՝

Օրն է ելոյն: Ձմեռն է ելոյն: Գիշերն է ելոյն:

Հայցական հոլովները, ինչպէս կը տեսնես՝ միշտ յօդով են:

Ի վեր եւ է վայր նախադրութեանց քովի հոլովները հայցականի երեւոյթի ունին, բայց իրօք հայցական չեն, այլ ընդ նախդրիւ հոլով, որ հիմայ կորսընցուցած են. դրաբարն էր՝ Ընդ երեսան է վեր. Ընդ բերանն է վայր:

305. Ա՛ն նախդիրը նոյնպէս տրական կը շինէ՝ մարդու մը երթալու, խրկելու մտօք:

Դեսպաններուն ա՛ն թագաւորն ելած իրիկունը: Ժողովքին ա՛ն փիլիպպոս (գրած) թղթերը: Ա՛ն առուտուր դիմել: Պօղոսի ա՛ն Հռոմայեցիս թուղթը:

---

§. 2. Գոյականի ձախտադրութիւնը:

306. Գոյականէ առնուած նախադրութիւններն իրենցմէ յառաջ սեռական հոլով կ'ուզեն: (Տես նոյները բայի վրայ բնկած մակբայօրէն. 287:)

307. Գոյականէ առնուած նախադրութիւնները կրնան յօդ առնուլ՝ որոշեալ կամ դերանունական.

Վկայիդ ա՛ն-ը: Պարապին ա՛ն-ը կամ ա՛ն-ը: Քու ա՛ն-դ:

Ծառերու ետե-ն: Բլրոյն ետե-ը:

Գլխոյս վե-ր-ը:

Պատին ներ-ս-ը: Ձեր բանուածքեան ներ-ս-ն ընկճեալ:

Դաշտի վրայ: Ծովուն վրայ: Լերանց վրայ: Ձեռքիդ վրան: — Ասկէ ելած է՝ վրայօդ, հոլոված: Այս խնդրոյս վրայօդ:

Ծառի պակ: Պաշտպանութեանս պակը:

Քաղքի մէջ: Սիրտ մէջը: Ձեր մէջը:

Ջօրաց դէմ: Եղբօրս դէմ: Աւազանին դէմը:

Արեւուն դէմ* նստիլ: Առտուան դէմ:

Գառաւորի դէմաց ակնածութեամբ խօսիլ: Ճամբուն դիմացը:

Ես զրօրր պէք կամ Ես զրօրր պէքն ինք թ ագաւորեց։ Քու պէքդ ես պատասխանեմ։ Փախչելու պէք դէմ դնելու էր. (տճ. քաչմաք էկէք։)

* Դէմ բառը մէյ մը լուն նախադրութեանց կարգն է եւ արական Հոլով կ'առնու. (տես 302, Ա.) մէյ մ'ալ գոյականներէ առնուածներուն կարգը, եւ սեռական կ'առնու. այս տարբերութեամբ որ առաջինը կը նշանակէ հակառակ, իսկ երկրորդը դիմաց։ — Ինծի պէտ խօսեցաւ. (տճ. պանա քարշը։) Իշխանին պէտ ելան. (տճ. ղէչէ քարշը։) — Իշխանին պէտն ելան. (դիմաւորեցին։) (Իմ) պէտս կեցեր է. (տճ. քարշմադա։)

308. Ա՞ջե՞, եթէ՞ բառերուն տեղ կը գործածուին նաեւ Ա՞ջէ, Եթէ, բայց միշտ յօդով. այսպէս. Վկայիդ ա՞ջին. Պարսպին ա՞ջին. Քու ա՞ջիդ։ Ծառերուն եթին. Գլխուս եթին. Քու եթիդ։

Ա՞ջ՝ դրաբար ա՞ջ նախադրութեան ամփոփուն է, որուն նմանցընելով միայն ըսուած է նաեւ Եթ։

309. Նախադրութիւն ձեւացրնող գոյականներն Ա Հոլովման տակ են, եւ ամէն Հոլով ունին եզակի ու յոգնակի. այսպէս.

Ո. Հ. Քաղքին առջեւը, (չէհրին էօնէ՞, էօնէ՞նէ՞, էօնէ՞նէ, էօնէ՞նէ. տես 65։)

Սե՞. Քաղքին առջեւի, (չէհրին էօնէ՞նէ՞ն կամ էօնէ՞նէ՞պէ՞։ Ածական է. տես 176, 177։)

Բց. Քաղքին առջեւէն։

Գր. Քաղքին առջեւովը։

Ց. Քաղքին առջեւները, առջեւներուն, առջեւներէն, առջեւներովը։

Այսպէս կ'ըսուի նաեւ

Ո. Հ. — Դրան ետեւը։ Տանս մէջը։ Սեղանին տակը։ Ձեռքիս վրան։

Սե՞. — Ծառին քովի կողովը։ Դրան ետեւի հա՞ ետի երկաթը։ Ընտառին մէջի գուբը։ Սեղանի տակի փշրանքը։

Բց. — Պարսպին վրայէն իջան։ Գետնին մէջէն ան՞ցէք։ Ջրին տակէն փախուցին։ Լեռան քովէն պտրտելով։ Առուին առջեւէն առեր է։ Գետին քովէն։ Եղբօրս դիմացէն։

Գրծ. — Ձեռքին վրայովը դպչիլ։ Ոտքին տակովը ճմլեց։ Թրին քովովը զարկաւ։

Նոյնպէս ասոնց յոքնակին. Անտառին մէջերը կը թափառէր։ Պատին եռեւները պահուրտիլ։ Ձեռնց մէջերէն կ'ելլէին։ Ցներու քովէրէն. եւայլն։

310. Անհոլով են վէրէ, ներէ, բայց ստացական յօդով կը բանին։

Պէս նախադրութիւնն ալ. ոճով յոքնակի կը բառնի. գեզէ-պէսէրը. ինձի-պէսէրուն. այսինքն՝ քու նմանները, եւայլն։

311. Քանի մը հոլոված գոյականներ ալ նախադրութեան տեղ կը գործածուին։

Լրտեսի ձեւօք իմացուեցաւ։

Բոլորը Եւրոպիոյ նկատմամբ։

Օտար գրուածները թարգմանութեան դիմաց ծանօթացան։

Ջերմութեան աստիճանին նայելով հոն ապրիլն անկարելի կ'երեւայ։

312. Գոյականէ առնուած նախադրութիւնները դիմորոշ կամ ստացական յօդ ալ կ'առնուն՝ փոխանակ իմ, ձս եւայլն դերանունից. այսպէս. Դնմա. ոովդ. ասՔաը. վերեաս. ովերնիս. ՆերերնիդՆ. ասՔաՆիս. ովիս. ասՔէդ. Ներերնիդ, եւայլն։

313. Ա,յս նախադրութեանց եզակի սեռականէն վրանին որոշեալ յօդ դնելով ստացականներ կ'ելլեն (176, 177.) որ դարձեալ կը հոլովին եզակի ու յոքնակի. այսպէս. Ծառին վրայինը, վրայինէն, վրայինէն. վրայիններէը, վրայիններուն, եւայլն։ Նոյնպէս՝ Եղբօրդ քովինը. Պարտէզին մէջինը. Տանս առջեւինէն. Ծովուն տակիններուն, եւայլն։ Կամ պարզ ստացական յօդով. ԱՔինս, ովինդ. ՆերինըՆ. վրայիններուն, եւայլն։ (Ըսինք, 177. թէ չ'իրսուիր մէկ յօդով՝ ասՔիս. ովիդ։)

---

§. 3. Մակբայի հնախադրութիւնք:

314. Մակբայներէ առնուած նախադրութիւնները իրենցմէ յառաջ բացառական հոլովով կ'առնուն: Դռնէն ներս տուին: Բոյնէն դուրս մնաց: Լեռնէն վար թաւալել: Ծայրերէն վէր մագլցիլով:

կ'ըսուի նաեւ Գլխէս է վէր: Մէջքէն է վար: — Ասկէ է է վէր նախադրութիւնը, տես 304:

Բլրակէն ապին: Պատնէշէն անդին:

Քեզմէ յառաջ հասայ. (Խվիլ:) Անոնցմէ առաջ անցայ. (Էօնէ:)

Մեզմէ երթ մնաց. (Կերէ:) Կերակրէն երթ հանգչէ. (ոջնա:)

Ջրեզ տեսնելէն կուբ:

Ամէն վտանգէ հեռու:

Մօրմէն գաղտուկ ճամբայ ելաւ:

315. Ա.յս կարգի նախադրութիւններն ալ յօդ կ'առնուն եւ կը հոլովին. բայց այն աւելն բացառական տեղ սեռական հոլով կ'ուզեն. այսպէս. Ընտաւին ներսերն ապաւինած: Բանակին դրսերէն ի ժուռ կու գան: Լեռան անդէմ (անդէս) կողմը:

316. Մօտ եւ հեռ մակբայներն ալ իբր նախադրութիւն կը գործածուին տրական հոլովով. Մեզի մօտ բանակեր էին: Ջրի մօտ բուսած ըլլալ: Ինծի հեռ տեսնուեցան: Որսորդներուն հեռ ճամբայ ելանք:

317. Մօտ եւ հեռ երբեմն սեռականով ալ կը գործածուին. Մեր մօտը. Իր հեռը. Որսորդներուն հեռը: Բայց աւելի յաճախ՝ ստացական յօդով առանց դերանուան. Հեռս եկուր. Հեռէնէդ կու գայ:

ՀԻՆ ՌԱՄԿՕՐԷՆԻ ՄԱԿԲԱՑՆԵՐՆ ՈՒ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մակբայից եւ նախադրութեանց վայ, ըսաւ որում անփոփոխ մասունք - քանի են, բնականապէս մեծ պիտոյժիւն մը չի ապաստիր տեսնելու. եւ իրօք այ՝ ե դարեն մինչեւ ժամ դարս՝ այս նկատմամբ երեւելի տարբերութիւն չենք գտներ. այլ ընդհանրապէս այնչափ միայն՝ որչափ լեզուի մը զուտ բառական մասը դարէ ի դար փոփոխութիւն առնելու ենթակայ է.

այսինքն քանի մը ձեւերու եւ նշանակութեանց փոփոխութիւն։ Եւ հոն կը սկսի այլայլութիւնն զգալի լլլալ ուր քերականական օրէնք մը կայ· զորօրինակ նախդիրներու գործածութեան, նախադրութեանց խնդրառութեան մէջ, եւայլն։ — Հին գրաբարը ծանօթ է. տեսնենք էր — ԺԳ դարուց մակագրներն ու նախադրութիւնները՝ որոնք, ինչպես ժամանակով՝ նոյնպէս կերպարանքը ալ հնդին եւ հիմնականին ճիշդ միջավայրն են։ (Ուր որ էր; Ը դար նշանակուած չէ, ԺԱ — ԺԳ դարերուն լեզուն է։)

Գլխաւորաբար մտադրութեան արժանի են 1. Նախդիրներն, որ հիմայ, ընդհ. (65·) խափանուած են, եւ անոնց կիրառութիւնը· 2. Նոյն դարերուն յաճախ բառական կազմութիւնը, (շատը հնոց անծանօթ եւ հիմա խափանեալ·) եւ 3. Նախադրութեանց խնդրառութիւն, որ նոյնպէս շատ տեղ այլայլած է։

Ձենք զանց առներ հին ոմկ· մակդայներն ու նախադրութիւնները հոս դնել, որ հիմակուան գրաբարին (մանաւանդ տպագրափութեան մէջ) մեծ ծառայութիւն կրնան ընել։

1. Նախդիր։

Գործածական նախդիրներն էին՝ յ· ը եւ ընդ· — ։ Նախդիրը բոլորովին ժամանակին յատուկ գործածութիւն մ՝ունէր։ Իսկ սա կ՝երեւայ թէ ԺԱ դարէն ի վեր ոամկին բերանն ի սպառ անհետ եղած է *։

Ա·

Ի Նախդիր։ — Թաց է սովորական հոլովներէն՝ (տրական, ներգոյական եւ բացառական, 64·) այլեւայլ մակբայներու եւ նախագրութեանց կազմութեան կը ծառայէ՝ գրաբարի նման. (որոնցմէ ոմանք ածականի տեղ ալ կը բանին։)

Ի յաւ· (շարունակ, անընդհատ։)

Ի ձեղ· (քովը· անընդհատ։) Ի յաւ եւ ի ձեղ լինի· (կամ այսպէս, ՃաՂ է եւ ձեղ։)

Ի ծիր· (միշտ) — Հիմայ սովորական է՝ Ա՛ձն է ծիր։

Ի լման եւ է յերթեալն· (կատարեալ եւ յայտնի։)

ՃաՂ· (ուշ։)

Ի ղաթ պահել· (հետու բռնել։) Ի ղաթ կենալ· (մէկդի կենալ։) Ի ղաթ առ· (մէկդի առ։)

Խնամ յերկար քաշէ· (շատ երկայն կը տեւէ։)

Ի հետ երթալ· (Ը դար· հետ երթալ· — քիչ տեղ կը նշ· նաեւ իբր գրբր· ընդհ· եւտեւէն·) տես վրը ՃաՂ։

Ի հան· է հան։

Ի ինէ— ասել· (ինէ կարդալ· առանց երդի։)

* Ա՛ձնէն է գարուն մէջ շատ յամենամած է հիմակուան ձեւով ըսել՝ ինչ մտաբեր· (փեկ· Ա՛ռ էս մտաբեր·) Պատեան փիլոն· Հատաք զըրոցն· — եւ սա՝ տպաբեր կիրառութիւն առած է։ Իսկ ԺԴ դարուն ակիզներէն՝ գոնց է քոյն իւր ի տես։

Ի լման. (ամբողջ. անպակաս։)
Ի ջնար. (մինչեւ ցվերջ. ամբողջ։)
Ի լի ընուլ. (ամբողջ լեցընել։) Ի լի լինի. (լեցուն կ'լլայ։)
Ի ղայթ. (ամպ. ի գոթ. միաւորդ։)
Ի դրօշեր. (դրսէն։)
Ի ֆոմե (անշուշտ նաեւ՝ ի ֆամօց, է ֆամոց, ուստի հիմակուանը՝ կամաց։)
Ճանիկ. (Հանդարտուիլ եամբ։) Ի գամէ եւ յանիկ։ (— Հիմայ ծանօթ է՝ անիկա սոփէլ։)
Ի Ներսէս մեր հրամանացս։
Ի յանօխէց կամ ի յանօխոց. (անօթի փորանց. տես երես 17։)
Ի յլուխլէց կամ ի յլուխլոց. (կուշտ ասեն։)
Ի յերաս. (եաքը։)
Ի տիրն է ելոյր. (քթէն վար։)

Բ.

Զ նախդիրը դրաբարէն շատ տարբեր կիրառուիլ մը չունէր. սակայն շատ տեղ ուղղականի, բացառականի եւայլն վրայ ալ կը դնեն. իսկ գաթէեալ ուրիշ տեղեր բոլորովին կը զեղչեն՝ հիմակուան պէս։ Զայս զամենս կարես ճանաչել՝ որ աւերի զամենն։ Ըմպելիք զոր օգտակար են, մեզըն եւ գինին, եւ այլ զոր ինչ նման են այսոցդ։ (Հիմայ գաւառականն է ըսածն է. ջիմ է. այսինքն՝ որովն է. իմս է։) Զգնչերն է Ներս սրբէ ձիերով. այսինքն քթին նեղաբ. (որ կը յիշեցընէ հին գեղեցիկ նախադրութիւնը՝ Զիերն ներս. գետէն վար կամ գետին երկայնութեամբը։) — Ցարաբ պՀետ մեր, փոխանակ՝ է Հետ։

Գ.

Ընդ նախդիր՝ սովորաբար է նախդրի տեղ. (դրաբարի երբեմն նման երբեմն աննման։)
Ընդ առաջ քն կամ ընդ յառաջ քն, ընդ առաջան. (սկիզբ. ներբ. յառաջներբը։)
Ընդ երկայնջքն, Դէպ ընդ երկայնջքն. (իրկուան դէմ։)
Ընդ ջահուն եւ ընդ Գեհենի վրէ։ Ընդ Բազուձքն եւ ընդ լուսնին վրէ. (երկրորդ խնդիրները հոլոված՝ վրէին պատճառաւ։)
Ի կապանէն ընդ մէկայլ կապանն է վրէ։ Ի միջավայր ընդ երկուան։
Ի լեռն թագաւորէն ընդ այս. (լ. թագաւորէն մինչեւ հիմայ։)
Ընդ երկու ցեղ բաժանին. (երկու տեսակի կը բաժանուին։)
Կանթեղ մի պլօր՝ ընդ քիւր մի ոսկի զեկանի. (քիւր դահեկանի։)
Ընդ այն տեղւոյն է վեր. (Է դար. այն տեղէն վեր։)
Ընդ ներքոյ. (տակէն։)
Ընդ դրուց մարմնոյն. (մարմնոյն դրսի գիէն։)
Կախեալ էր ընդ փողից եւ ընդ ճանկ երկաթի. (փեակ. գէօվչէն։)

Ընդ տակն է վէր. (արմատէն դէպ ի վեր։)
Ընդ երեք հաղ. (երեք անգամ։)
Ընդ տասնեւչորս օր անցնի. (14 օրն անցնի. 14 օրէն աւելի տեւէ։)
Ընդ քուն լինելն զգաղի. (ննջող քնանալու հետ ըլլայ։)
Ընդ ցօրէնէ. (ցորեկ տաեն։)
Ընդ ներսս. (ներսը, միջը։)
Ընծեր ընդ ամենն. (ամենուն կ'ըսէր։)

Ա֊յսպէս ընդ նախդրիւ կազմուած է հիմակուան ընդ֊սը հարցականն ալ. (ետքերն ակասւ գրուիլ նաեւ ինչպէս։) այսինքն ընդ ո՞ր. — որուն ինչպէս ուղղագրութիւնը՝ նդնպէս նշանակութիւնն ալ քիչ մ'այլայլած է։ Կանխաւ կը նշանակէր՝ ինչ ճամբով, որ ճամբով կամ դէպ ի ո՞ւր, ինչպէս դեռ գաւառներու մէջ կը գործածուի. (ընդո՞ր կ'երթաս Պարաշ.) իսկ հիմայ մեր միջը կը նշանակէ ինչ կերպով, ինչպէս։ Նդոյնը կրնաւուելիճամբուսնի ուրիշ գաւառական մը։ Ցո՞ր երթանք. (այսինքն 'դ ո՞ր։) ո՞ւր երթանք — Պ՞վ չի տեսներ թէ մեր սուորին դարուց տաղաչափներուն ծանօթ եւ առաջնորդ է այս կրճատուած՝ որ կը գրեն՝ 'դ ոբոմ. 'դ այս. 'դ տոաձ, եւայլն։

Ճիշդ նոյն կերպով՝ ընդ նախդրիւ կը գործածէն այսօր արեւմտեան (եւրոպական) գաւառական լեզուներն իրենց ինքաս (հոս) եւ ինքան (հոն) մակբայներ. որ են գրաբար ընդ այս եւ ընդ այն։

Ի.

Յ նախդիրը բոլորովին զատ եւ անձնական կիրառութիւն մ'ունի.

Յներսս. (ներսը. ներսէն։)
Յներսէս. Յներսէս. (միջը, ներսը։)
Յներսէս (երակացն լինի. (ներսէն, միջէն կ'ըլլայ։)
Յդրօաց մարմնոյն. (դրսի դին, կամ դրսի դիէն։)
Յդրօսէ. (դրսէն։)
Ի՞նչ֊ևէ չգիշեսաբբէս. (մինչեւ կէսօրւան մօտերը։)
Յօրէան աւուրքդ. (քանի օր որ տեւէ։)

Նախդիրներուն գործածութիւնը շատ անգամ նոյն է հին գրաբարի հետ. է ներսս. է գրաբս. յանօթէց, յօնօթեաց (տես գրբր. ի լրջեաց. ի մերկուց.) է լչոէնլեց կամ -լեաց (տես գրբր. յարբեալեաց. յանկելեաց։) Ընդ պարիսպն է վայր. եւայլն։ Ի լի, է ծէր, է յաբ, է չաբ. (տես գրբր. է կերի. է տոկ. է ձիպ. է քաց մեաց դուռանն. Դրունքն է բաց կային։)

Բայց շատ տեղ աւելորդ է կամ անճահ. Ի կարիք լինի. (պէտք ըլլայ։) Ի բերանն է մօտ լինի։ Ի յինքն է նման լինի։ Ի յատաչ քան զայս. Գարձաւ է յետս։ Ցմանեցուցին ի բաղանիան. (բաղնիքի նմանցուցին։) Դէր է ոման։ Ձէաք չիմացեր։ Պահօրն է մօտ է. (մահուան օրը մօտ է։) Ի շուրջ գալ։ Ա֊յսօր նշանակին այլ է քաց են եւ այլ է յերեւան. (ասոր նշանակներն աւելի քաց են եւ աւելի յայտնի։) Ձկարեմք ասել ընդ իւր գաւառքն թէ ել է բերդէս։ Ցաւել չ եւ չ նախդրաց վրայ քաւածնիս։

Իսկ չատ յաձախ կը գտնենք նախդիրները զեղչած՝ նոր դարերուս սովորութեանը պէս. Իրաւ. վազոց չեմ. Ներքսէ. ներքոյ տանեն. Ձի Հեծիր. պատերազմ ելլան. սկիզբն, (այսինքն՝ ի սկզբան.)*

2. *Սակայնեւոն կազմութիւնը։*

Ը.

Սոսրին դարուց մակբայներուն բառական կազմութիւնը (իմացիր նաեւ նախադրութեանդը.) երբեմն ամիոփումամբ է կամ կրճատմամբ, ինչպէս ասօվ կամ ասվ (գրբ. զասաւջաւ.) վերթ. Ներթ. գրոյց. Խրեմ. վերդ (փխկ. վերդ.) է յերես (տես 26. ծան.) է Ներգ. փոխան. — երբեմն հոլովմամբ, ինչպէս լոռով. է գրոյն. է ծոգ է. — երբեմն յաւուկ մակբայի ձեւով՝ բուն կամ դերանուանական։

Ի յերես. (յետոյ.)

Ի յառաջ։

Ընչ կարճ. (աւելի կարճ.) այլ յառաջ. այլ ի յետ եւ այլ յուշ. (ալ եսքը, ալ ուշ.)

Ընչ ի յառաջ գայ եւ այլ ի յետուս. (երբեմն յառաջ կու գայ երբեմն եսքը.)

Ե՞ այլ. (գարձեալ.)

Զի՞ կայք պարապ։

Ե՞ր վախես։ Ի՞ր ես սեւ. Հապերթ. որ հիմայ գաւառական է։

Ողջացան Բնի կամ Բնով. (բոլորովին. ի սպառ.)

Ընչլայր. այլայայր. այլայէյր. այլայի. այլայհայր. այլի. (միւսանգամ. Նորէն։)

Ցնմոյ եւ յայսկից է յեր։

*Ինչա՞**. (մինչեւ։) Ինչաի յայս. (մինչեւ հոս։) Եւ այլ չատ բան ասացին, ինչաի ապաներ տուին։*

Վերթ։ Գնացին իրեան վերթ։ ի լեառն։

Ներթ։ պարապին։ Ներթ։ մատիդ։

Գրոյնթ։ բերդին. (գուրսը, դրսի դին։)

Ցայսոր ասօվ։ Ասվ։ զօրաց։

Ատան է Ներթ, (է Ներս. Ի դար. Ներս. մէջը։)

*Իւր փոխան***. (իրեն տեղ։) Մեր փոխան։ Ջրին փոխան։*

Զերդ. (պէս կամ զորօրինակ։) Զերդ ուլի ոտներ. (ինչպէս ուլի ոտուըներդը։)

Զկո երբեմն եղեւ. (ինչպէս որ ատեն մը եղաւ։)

Զկո անհաւատ. (պէս.)

---

* *Կայ Ե դարէն ալ զեղչած նախդիր՝ քանի մը որոշեալ դէպքերու մէջ. այսպէս Տ—ն է պոռն կամ պոռն է պոռն. պոռալ պոռի. ասոնց նմանին. եւայլն։*

** *Ինչաի կ'երեւայ Թէ ինչինէ ամփոփուած է։ (գրբ. մինչեւ ի.) ինչպէս կայ գւս. փոխանակ ինչ ալ։ Իսկ ինչալ կամ ինչլ կը գործածուի փոխանակ ինչիս որ։ (մինչեւ որ.) կամ պարզապէս՝ ինչ եւ ինչալ. այսպէս. Ինչ մնայ անհետ ը գրամ. (մինչեւ որ բոլորն երթաս տրամ մնայ։) Ինչալ եկ. (մինչեւ որ եկաս։)*

*** *Փոխան նախնեաց փոխանակիչն կրճատուելիուն է։ Սոսրին դարձեալ օրինակիչները հին մատենագրութեանց մէջ ալ խոթած էին տեղ տեղ, որ հիմայ հնագոյն եւ ընտրելագոյն օրինակներու միջոցաւ ուղղուած է։*

Օրենք ընծա՛ ընկալար։
Դեմ կալ։ Դեմ մարտնչիլ։ Դեմ մը. Դեմ երեսաց. (երեսին դէմ։) կամ հոլոված, ի դեմս գալ. (դէմը, դիմացը գալ։)
Դեղ է մեզ. (ե դարու. ամէ. կը համարուի։) Դեղ է դուրս. Դեղ ընդ երիկամքն. (իրիկուան դէմ. ժ՚ի դար։)
Հայնց. հանց. հինց. (այնպէս։) — Հիմայ գւա. ասնց, նանց. կասնց, կնանց. մը. դերանունական, եւ ած։
Հա՛. հո՛. հան. կամ է հա՛, է հան։
Անթէյ. Ո՛—ոթէյ։ (Տես 296, ծան։)
Ծա՛ր* չէս տեսել. (ս՛—ա՛ր. քանի որ. մինչեւ որ. դրբր. ցորքան. ցերբ. ցոր վայր։)
Ոմանք ցոյն փայլեին մինչ։ . . (Ղ դար. ս՛—այն. այնչափ կը փայլին որ։)
Հէրկեն. (ետքէն. յետոյ։)
Հօքեթ. (դիտմամբ. կանխե։)
Բռանց. (բռնէի։)
Հէրբոյց. (անընդհատ։)
Հայնեակ կենայր. (հայերէն էր.) ՝ (հիմայ գւա. Հագաւ փակիչնակ։ (միակէսի ձեւ.) ՝ հոյնակ։ Կճո՛ա՛նակ։ ֆէղցնակ, եւայլն։)
Զարթ է կերակրէս. (այս կերակրէս զատ։)
Ցերթ այնոր. (անկէ ետքը։)
Կը գտնուի նաեւ Հէրթ այնոր. Հէրթ պակաս ժամու մին. (դեռ. ժամ մը չեղած.) եւ երբեմն է հէրթ փոխանակ յերթ. (տես գրբ. ԶՀետ երկուց ամաց։)
Բարով ընդունիլ. (ծ դար.) Բարով է դուրս գայ. (ժ՚ի դար։)
Շատրով. (կամ պարսկախառն՝ թէրվէշ։)
Բերել զնոսա սաֆով. (բռնի։)
Ամենավր. (ամէն կերպով. ամէն չանչքով։)
Քով կայ իբրեւ գոյական անուն՝ Քովը։
Քո ընկերին պիս**։

* Ցոր եւ ցոյն, Ո՛—ոթէյ եւ հայոց կազմութեան կողմանէ միեւնոյն կարգի մակբայներ են։ Իսկ է հո՛, է հան՝ կ՚երեւայ թէ բլուն է յա՛—է յա՛ն. (եթէ չէ աթաբաշի՝ հօ՛ա, հօ՛ա՛ա մակբայը. ինչպես գեղ մը ոսպիկը կ՚ըսէ հոսնա, հասա՛։)

** Պիս յեսադաս նախադրութիւնը գրաբարի մէջ (թէեւ չատ ցանցառ, չատ հին է. Օձից պէս. չանց պէս. ուղտուց պէս. գետոյ պէս. եւայլն։) Հաւանական է որ ի սկզբան բառական ժամանակ ուղիին հետաքրքրական գործածականն ան եղած բլլայ, ինչպես հիմայ յետին գաղթուռւ մէջ. բայց միեւնոյն գաղթուռւն վերջին գրուածքներուն (ԺԸ, ԺԹ դ.) կը ցուցնեն թէ նոյն առածները պիս նախադրութիւնն ալ սկսած էր անհետ կամ գէթ անսովոր բլլալու։ Ասոր յաջորդեց ուղիական նոր նախադրութիւն մը վերջ, (վերջը մակբային իմաստաբաժը.) որն որ ալ այն ժամանակները գտնէիկ լեզուին գրեթէ միակ նախադրութիւնն է՝ պէս, նաեւ ըղէրլիով եւ օրինակի տալեսս նշանակութեամբ. — սակայն նոյն առածուան տարաբաժներն ալ սերով ու յամառ կը գործածեն։ (Զերդ ըսւր. զերդ զապակին. զերթ զտաւինն. — կամ նաեւ աւելի ուժ. ձեւով չազկապ Զերն որ վեհապետն ասացին. իբր թէ՝ վերջը զաղալին. վերջը ոչ. — զերդ-ասաք մ՚որ միայն ուղիի լեզուի մէջ ներելի է։) Քիչ մը հոգն այս վերջը բառը փոխուելու եղաւ եւ վեր եւ վեր՝ իսկ վերի յայտնապես գրի սխալ է։

Աւելի ուղիական գրուածոց ալ օրինակը։ Այն իրուն ի գուրս են ի բնութենէն, վերջ ոչ (զորօրինակ) խոցոտիլ լեռի մարձայն՝ վերջ

Բ.

Ածականէ մակբայներ. (տես 292։)
Բարի եկիր. Բարեաւ գտաք զնեզ. (Ը դար. լարով եկար. բարով գտաք։)
Փախեան զօրքն հառաջ. (առ. Հասարակ. առնը մեկնեզ։)
Ընծաւոյ. } (Հարկաւ. Ճար չկայ։)
Ընհնաց. }
Կելլոյ. (վեր ի վերոյ լուաղ։)
Լաչառն. (լալագին. լալով։)
Բաշը պատեցին գՅաբասուս։
Խիտ սիրեաք գերաք. (Ցես 102, ծան։)
Սէրտ կուրիլ. (տաստիկ։)
Քիչ գոնոյր։ Քիչ կուեաղ։
Քանի կարես. (որչափ որ կրնաս։)
Լա վայ ճչէին. (պարզապէս. ամ. հիմն։)
Ամուսին ճանապարհ հերաս։
Շոյտ, (շուտ) Հարկանէր։
Շատ օգտակար է։
Քիչ ի գրեցի։
(Թիչ ի։ Տես ծանօթութեանս վերջը. երես 132։)

Գ.

Կրկնաւոր մակբայներ. (տես 297, 298։)
Ի ձէց ձէց. (առէպ առէպ. մօտ մօտ։)
Կամ կամ խամր. (ոմկ. պուտ պուտ։)
Ո՞ղիւ ողիւ մարձէ. (մեղմով շփէ։)
Ցաւելնայ փիչ փիչ։
Զոտ է շատ զամէն մկ. (ամէն մկէն զատ զատ։)
Ի գիհ է գիհ շրջի. (ապին անդին կը դառնայ։)
Ժամ ժամ հազայ. (առեն առեն։)
Օր առաջ. (օրէ օր։)

Դ.

Մակբայակերպներ (տես 299։)
Հաղ ի. Հէղ ի. } (անդամ մը։)
Հէտ ի. }
Հաղ մին տանէ. (քանի մը հետ։)
Ջայդ շատ հեռէր ապա. (շատ հետ։)
Շատ անգամ. Երբէ չօտ անգամ։
Օր ի եւան երկուքն ի յորս։
Օր ընդ մեկ. (երկու օրը մէյ մը։)
Երէս օր ընդ մեկ. (երեք օրը մէյ մը։)
Այն օր իրաք չկարաց առնել։
Փախչէին գաւր ի վեր ի բերդն։
Այս չեզ առնն զկնայն. (այս կերպով առնն զբերդը։)
Անոյն գիմօք. (ամենայն կերպով։)
Այդ օրինակովք լինէք. (այդպէս կ'ըլլայ։)
Ունենք գիմօք. (ամենեւին. եւ ոչ մեկ կերպով։)

առգամ։ Կան իրուք որ իւրաքանչ բնութիւնն ծորին, չէրդ մեզն եւ գիներն։ Հայոց հանդիսի չէրդ որ ասացաք։ Կամ այսպէս. Ջէրդ զգաքաղզկեզն. չէրդ զգաքն, եւայլն։

Ան՝ որ տարբէրն չօգնեն. (երբ տարբերը նպաստաւոր չէ։)
Լինի՝ որ կարմիր երեւենայ. (երբեմն կարմիր կ՚երեւնայ։)

Ե·

Նախադրութիւն ձեւացընող հասարակ դերականներ. (տես 311։)
Օձանելոյ փէչի՛ հոմն օգտէ. (փոխանակ օձելու՝ աւելի օգտակար է զսպուիթիւն։) Դրկին է փեշ նոցա։

3. Նախադրութեանց խնդրառութիւն։

Նախադրութեանց սեռական կամ բացառական խընդիրները դեռ յետադաս են՝ գոնէ սովորաբար. թէեւ շատ անգամ ալ կը գտնուի նախադաս ինչպէս արդի լեզուիս մէջ. այսպէս՝ տաճկ՝ քէրթին կամ է տօտ տա՜ կո՜։ Իսկ ալ խնդրառութեան կանոնն այլայլած է, այսինքն շատ հեզ գրաբարին պահանջած հոլովները չեն առնուց խնդիրները. ինչպես օրինակներս կը ցուցընեն։

Ի հետ ճաբուկն. (ճարպով մէկտեղ։)
Հետ եղբօրդ. (փոխ. եղբօրէն հետ։) Զհետ ձեր տա՜բաք. (հետերնիս։)
Ի վերայ ձեզ. (փոխ. ձեր։)
ՃԱնասունըզՍ առջեւն։
Շուրջ քէրթին. (փոխ. գէրթաւն։)
Ընդ արամ. (որուն հետ. փոխ. ընդ արամ՛։)
Ընդ թլուռնիկն * մեաց սպանանելն. (փոխ. առ թլռնիկն։)
Ի ձեռն յայնկոյս. (Է դար։) ՃԵէրթաւ յայնկոյս. (ԺԲ դար. փոխ. յայնկոյս Եէրթաւ։)
Ընդ այն փէշէն ի վեր. (Է դար. փոխ. ընդ այն փէշն ի վեր։)
Ընթան չսափ։ Հաբեր ուրուց չսփ. (Է դար.) Մէյ՚ուրուրդի չսափ ոչ գործեցեր. (փոխ. ուրեմն չսփ։)
Ընդ նա խաղաղութիւն։ Ամուսնացաւ ընդ նա։ Ի զղոյց մնան ընդ ինքեանսն. (փոխ. ընդ նմա։)
Զդիմի հարկանիլ. (փոխ. ի դիմի։)

Նախադրութիւնները դիմորոշ (առացական եւ ցուցական) յօդով ալ կը բանեին հիմնական պէս. (տես 312, 317։)
Ի հեռս։ — Ճզարկեր է հեռս։
Ի յաւուրս։ — Զերդ որ է յաւուրս (այլ յաւուրս) աւացաք։
Աւրնան։ — Թէ ժամն ձմեռն ուրգի, աւրնան կրակ վառէ. (եթէ առեւտուր ձմեռ հանդիպի։)
Ի վերայ կամ ի վրան։ — Էառ է վերայ հարկ՝ չորս հարիւր մարդ։ Շատ գանձ ցանեին է վերայն։
Ի վերէն։ } — Զճաղկումըն է վերէն եւ ի խոլբն չարեն։
Ի խոլբն։ }

* Նախնիք ընդով բացառական կը չնեէին տեղւոյ անուններուն. Ընդ ալմ. Ընդ արեւելից կողմանէ. Ընդ կողմանէ քումմէ. Ընդ կողայ լերինն։ — Միլինն եւ սաղրին գաւերու մէջ՝ ընդ Հասարակ բացառական ալ կը չնէ (փոխ. ի·) պատճառական ալ կը չնէ (փոխ. ս·)

Ի տիւը. (փախանակ.) — Ես է տիւը՝ առին ծառայ չկոտանդին։—Կայ տեղ մը նառե՛ք պիտոր։(§ես 310։)

Մակբայներէն ածական հանելն ալ սովորական է ատորին դարերու՝ ինչպես ունինք գրաբարէն՝ Նէրէին. վերին. եւայլն. ինչպես արդի լեզուին ալ սովորութիւնն է (տես 177 եւ 313։)

Ջնէրէի դուռն փակցին դէմ հետեւականցն, եւ զբրօնչինն չկարացին փակել. նա հետեւականն խլեց զդուռն։

Ի նէրէի դէհէն. (ներսի դիմէն։)

Եւաւ համաւան է գրօսոչին բերդն եւ ի նէրէին չէնն։

Վերջապէս, ինչպես ուրիշ մասանց-բանիւ, նղիպէս մակբայից ալ օտար (արաբացի, պարսկի եւայլն) բառեր խառն են. թէշ, ինչուէ, արագ։ քօռճ, կօռիճ, (ճիւռան. ճիւռիճ.) բալըր։ Բաբի, (պապի) գոնէ, եւայլն։

ԳԼՈՒԽ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՇԱՂԿԱՊ

318. *Շաղկապ կ'ըսուի այն անփոփոխ մասն-բանին* (12) *որ խօսք խօսքի կամ բառ բառի հետ կը կապէ. Աբտորաց, քայց չհասաւ. Շտուի, վանդիչ չունէին. — ուր քայց եւ վանդիչ շաղկապները՝ պրոպոզ եւ վճռաւ, կամ ըրօսի եւ վանդիչ բառերն իրարու հետ կը կապեն։*

Քերականք այլեւայլ շաղկապներու բերնոց նշանակութիւնն հաստատած այլեւայլ անուններ կու տան. քառնիւաւոն, նիւոնն, պատճառական, ռոխէրիւոն. սակայն այդ բաժանմունքներն երեւելի կարեւորութիւն մը չունին։

319. *Շաղկապներէն ոմանք պարզ են, այսինքն մէկ բառ. ինչպէս՝ ասկայն. կամ. ոմանք ալ քանի մը բառէ բաղադրեալ. զորօրինակ՝ ասկայն ես այնպէս. տանաւանդ ինչ, եւայլն։*

320. *Անհաւասիկ գործածական շաղկապները. Եւ. Ու. — Ես ես եղբայրս. Գառն ու գայլը։*

Նաեւ. Այլ եւ. — Ոչ ես միայն, այլ ես ընկերներս։

Միանգամայն. — Ան ալ գնդապետն մտածելու էր։

Ալ, միշտ յետադաս. — Դու ալ չխմացար։ Զայնն ալ կարեցաւ։ Տեսայ ալ կերայ ալ։ (Մակբայ է՝ Ալ ձայնը կարեցաւ։)

Կամ, կամ թէ. — Աչքը կամ ականջը։ Զկրցաւ կամ ինչ չուզեց։ Կամ զօրքը կամ զօրապետը։ Թնուցթիւնը կամ բախտը զինքն երեսէ ձգեց։

Թէ . . . թէ. — Թէ խոստացաւ եւ ինչ կատարեց։

Թէ. — Հասաւ ըլե չհասաւ։ Տեսաւ ըլե չէ։ Ի՞նչ ըլե ուրիշը։ (Ասոր տեղ կ'ըսուի ուամկօրէն՝ չէ նէ. կամ տասնկահասան չէ նէ ալ։)

Թէ. եթէ. } — եըլե արգելակ է, կը հրաժա-
Թէ որ, եթէ որ. } րիմ։ պատմեցէք ըլե գիտէք։

Թէ (տճ. եյէը) այս նշանակութեամբ աւելի տարածուած է։

Թէ, նախադաս. — Թէ կը հասնի՝ ան չեմ գիտեր։

Թէ, յետադաս. — Վճռեց ըլե անարժան է։

Որ. — Հրամայեց որ սպաննեն։ Անյուսի չափով էր՝ որ չլաւեց։

Որ, (եթէ, երբ որ.) — Դուրս որ ելլես։ Ան որ եղաւ։

Նէ. — Հասաւ նէ. (տես 267։)

Որ չաղկապով շատ ուրիշ բառեր կը ձեւանան. Ով որ. որն որ, որը որ, դերանուն (181, 182.) — քանի որ, երբ որ, որ որ, այնպես որ, այնչափ որ, միւս որ, երբ որ, եւայլն. մակբայ (299.) — Մանաւանդ որ, թաւալեան որ, ինչո՞ւ որ, ի՞նչ որ, երբ որ, վի՞ր որ. շաղկապ։ Սակայն որչափ կարելի է, հարկ չեղած տեղ այս ձեւ որ շաղկապ յաճախելու չէ։ Լաւագոյն կը համարուի որ, երբ, քան թէ՝ որն որ. երբ որ։

Բայց. Սակայն. — Կը ծռի, բայց չի կոտրիր։ Սակայն ինքն ալ ապահով չէր։

Եւ սակայն. Բայց եւ այնպէս. } (տճ. պաս ճէմէլէ։)
Սակայն եւ այնպէս.
Ի վերայ այսր ամենայնի.
Ա.յսու ամենայնիւ.
Ա.յնպէսով ալ. Անով ալ.

Թէեւ. Թէպէտ, Թէպէտ եւ. — Թէեւ գիտնայ, յայտնի չ'ըներ։

Ոչ թէ. Չէ թէ. — Չէ ըլե գողնալ՝ այլ կողոպտել։

Ոչ միայն. — Ոչ միայն անօգուտ, այլ եւ վնասակար։

Չէ՞ որ. Ո՞չ ապաքէն. — Չէ՞ որ զմեզ զգաստուեցին։

Ա.յլ. Հապա. — Դուն չես յանցաւորն, այլ քու կիրքդ։

Քան. Քան թէ. — Աւելի պատուաւոր է վաստրկիլ, քան ժառանգել։ Աւելի լայն է, քան ըլե երկայն։

Մանաւանդ. Առաւել եւս. — Մարդու հետ մի թշնամանար, մանաւանդ բարեկամի հետ։ Ծաղիկները քաղեցէք, մանաւանդ շուշաններըը։

Մանաւանդ որ. — Սիրով ճանչուորութիւն ըրի, մանաւանդ որ բարի անուն ալ լսած էի:

Մանաւանդ թէ. — Մի ժողովէք, մանաւանդ ինք ցրուեցէք:

Մանաւանդ իրմէ եւոքը անուն, դերանուն կամ մակբայ կ'ուզէ. — մանաւանդ ինք (տճ. հաթթա.) եւ մանաւանդ որ (տճ. էլլա ւէ.) բայ մը կամ ամիսղէ խօսք: Ա՛ս երկու վերջինները իրարու չփոխենելու չէ, վասնզի գրեթէ իրարու հակառակ նշանակութիւն ունին:

Իսկ, նախադաս. — Իսկ ես ինչ ընեմ: Իսկ անոնք կարգէ դուրս մարդիկ են. (տճ. հէլլ ծնլար:)

Եւ ոչ, եւ ոչ իսկ. — Ես ոչ երեսը տեսայ: Ես ոն իսկ երկբայական:

Անգամ, իսկ, միշտ յետադաս. } Թշնամեացն անգամ
Նոյն իսկ, միշտ նախադաս. } յարգելի: Պատասուղն իսկ զարմացաւ: Նոյն իսկ ծնողքը թշուրացին փախան:

Արդ. Ուստի. } — Ձանչցեք արդ ձեր բարեբարեքները:
Իսկ արդ, նախադաս, } Ներըը: Իսկ արդ ուր են այնչափ պարծեցողները:

Ուրեմն. } — Ո՛վ սաբիծ զձեզ վհատեցուց: Որդի
Ապա ուրեմն. } են, ապա սաբիծ ժառանգ ալ են:

Որպէսզի. — Որպէսզի համոզուին:

Վասն զի. Ինչու որ. — Շնորհելու է, վասնզի շատ աղաչեց:

Որովհետեւ. — Որովհետեւ անփորձ է՝ սոխպելու չէ:

Հապա, հարցանելով. — Հապա մեր բանաձին ուր էր: Հապա ո՞վ էր:

Ապա թէ. (Հապա թէ). — Ապա ինք կարելի չէ՝ ձգեցէք:

Թէ ոչ. Թէ չէ. Ապա թէ ոչ, Հապա թէ չէ. — Ապա ինք ոչ սահնքս թերե պիտի անցընէր:

Թող թէ. — Ես ոչ քեզան բացաւ, ինչ ինք շաղակրատէր:

Իբր թէ. Իբրեւ թէ. Որպէս թէ. Կարծես թէ. — Իբր ինք չէր տեսներ:

Գրեթէ. — Գրեթէ լեցուն էր:

Ըստ այմ. — Ըստ այմ դուք ալ դատաստան ըրէք:

Ըստ որում. — Ճանցաւորն ըստ որում յանցաւոր սիրելու չէ, բայց իրբեւ տկար մարդ պաշտպանելու է: Ըստ որում մենք ալ նոյն կարծիքն ունէինք:

Ա յսինքն. Ա յս է։

Գոնէ. Գէթ. — Ա՛նարգեց, Թ՛չնամանեց. բայց գոնէ չվիրաւորէր։

Զորօրինակ. Օրինակի աղագաւս. — Լեռներ կան միշտ ձիւնապատ, ըզօրինակ Ձիմզորասոյ։

Ինչպէս կան մակդիրներ որ հաւատարմապէս նախադրութիւն ալ են, նոյնպէս շաղկապներ ալ կան որ միանգամայն մակբայ կը համարուին. այսպէս են՝ ըզօրինակ, էրէնք, եւայլն։

ՀԻՆ ՌՈՄԿՕՐԻՆԻ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐԸ

Ո՞ր շաղկապը (որ կ՛երեւայ Թէ նոյն ալ ասկէ հին է,) գրաբարի մէջ հազիւ քանի մը դէպքի մէջ իւր հետքն ունէր. սակայն յայտնի է Թէ ասկից բերանը կենդանի մնացած էր, այնպէս որ միշտ գործուն վերջերն ակտա. համարձակ գրուածքներ մէջ ալ մտնել։

Ալ շաղկապին հին ձեւն էր, ինչպէս յայտնի է, այլ. եւ հին գրաբարի մէջ միայն իբրեւ մակբայ կը բաներ. Եւ այլ խօսեցայց. (մէյ մ՛ալ պիտի խօսիմ։) Ձ գործէն ետքը հիմակուան նշանակութիւնն ու գործածութիւնն առած է իբր յետադաս շաղկապ. Նոքա այլ հարին. Եւ զայն այլ առին։ Եւ կինն այլ անաի էր։

Որ շաղկապը, կ՛շաղկապի տեղ՝ շատ ցանցառ բան մըն էր ի սկզբանէ. Ձինչ տեսանելիքէդ չես ոչ առներ, մարմինքդ եւ զգեստ։ Կամ Ոչ վ որոյսգի. (որպէս զի որպայ։) Բայց Է գործէն ետեւ կը դնուներ աւելի յաճախ եւ աւելի բացայայտ. Զայս բանս ի միտ առէք՝ որ Թէ ապրիմք . . . ։ Ա՛նչափ հմուտութեամբ եկեալ՝ ոչ եւ զձագաւորն . . . ։ Ի զար։ — Ցեւսնիմ ոչ ուսման կարօտ է։ Ցիրաւի ոչ (իրաւ ոչ) գէր էր եւ մեծ։ Ձ՛ի, Ձ՛Գ զար։ Նոյնպէս Ցառաջ քան ոչ. Հայնց ոչ. ցերդ ոչ առացի. եւայլն։ (Տես 320, ծան. Էջէ սք, եւայլն։)

Զոփիւ շաղկապ մ՛ալ ունէր հին ասմկօրէնք՝ (յայտնապէս իբր ըզոփիւ,) բայց Թէպէ, բայց Ձայն նշանակութեամբ. այսպէս. Մի տաս կերակուր, զոփիւ Թէ բնիկ վատուժիւ լինի։ Դեղ մի տաս, զոփիւ մրագիրս տուր։ Նոյնը կայ նաեւ գրուածք Հետզհետէ փոխոխուածքեամբ՝ ըզոբիւ, եւ ըզոբէ։ (փխկ. ըզոփ է։)

Բաղադրեալ շաղկապներէն կան. Թէ չէ՝ սուտ է։ Թէ չէ՝ ոբիմայ կ՛անէ։ Ձէ Թէ ի համբաւէ լուաք այլ տեսաք. (Ձ՛Ի եւ Ձ՛Գ զար։)

Փոխանակ էիբէ, էան նախադրութեանց այլեւայլ հոլովներ (ըստ իմաստին պահանջելուն) Թնդէ տալու, մենք հիմայ չատ անգամ կը գործածենք էիբ Թէ, էան Թէ շաղկապներ։ Հին ասմկօրէնը դեռ գրաբարի ձեւով կ՛ըսէր, Հայնց պատեհ էին որ էան է յայլ տեղս ըստ բերեն զԱնտաբոյ բրնձին որդին, զի ի մեռաւ է։ (Ձ՛Գ զար։)

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՄԻՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

321. *Միջարկութիւն կամ Զայնարկութիւն կ'ըսուի այն անփոփոխ մասն-բանի* (12), *որ մարդուն այլեւայլ կիրքն ու զգածմունքը կը յայտնէ, ինչպէս ցաւ, զարմանք, եւայլն:*

322. *Միջարկութիւնը մէկ բառով ամբողջ խօսքի զօրութիւն ունի:*

323. *Միջարկութիւններն երկու կարգ են. 1. մէյ մ'որ խօսքի մէջ միայնակ կը կենան, առանց քովերնին անուն կամ բայ մ'առնելու. եւ 2. մէյ մ'ալ որ քովերնին անուն կամ բայ մը կ'առնուն:*

324. *Միջարկութիւններն իրենց յայտնած զգածմանցն համեմատ այլեւայլ տեսակ կը բաժնուին, եւ են.*

Ո—ըախ—ըհեան. *Ո՛հ. ա՛հ.* — *Ո՛հ, ալ երջանիկ եմ ես:*

Ց—ա՛ է— զղջման. *Վա՛խ. վա՛յ. վա՛հ. ա՛հ. ա՛հ. ա՛խ. ափսո՛ս. աւա՛ղ. մեղք. բա՛ըէ. եղո՛ւկ. մեղա՛յ.* — *Վա՛հ սիրելի՛ս: Վա՛յ ինձի՛. Մեղք քրոջանցս որ թափեցի՛ր: Մեղք ա՛ր, կամ Ափսո՛ս ա՛ր չձանչցայ:*

Բ—աղձանաց. *Երանի՛ թէ. Ո՞րե՛ թէ. Աստուա՛ծ տայ կամ տար:* — *Երանի՛ ինչ աստուգութե՛ր: Ո՛՞ր է ինչ տեսնէի մէյ մը:*

Եր—անելո՛ս. *Երանի՛. երնէ՛կ.* — *Երանի՛ համբերողաց: Երնէ՛կ քեզի՛: Երանի՛ է ձեզի՛:*

Անի—ծելո՛ս. *Վա՛յ:* — *Վա՛յ ձեզ ապստամբներ: Վա՛յ է գլխուն անզգամին:*

Կ—ալիան *կամ կանչելո՛ս. Ո՛. ո՛վ. այ. է. հէ:* — *Ո՛վ թագաւոր: Ա՛յ անգէտդ:*

Ց—ոցական. *Ահա՛: Ահաւասի՛կ. ահաւադի՛կ: Ահաւասի՛կ. ահաւադի՛կ*:* — *Ահա՛ տեսէք: Ահա՛ի՛կ հասանք: Ահա՛ի՛կ սուտ խօսեցար:*

* *Այս բառերն որ ամենք մանրապէս կը համարին, ամենք չաղկապ եւ ամենք միջարկութիւն, (ամենք նաեւ նախադրութիւն,) մեր մէջը դիտմորէ յօդերուն համեմատ առաջին կամ երկրորդ դէմքի մեծաւորը կը ցո-*

ցընեն։ Գրաքարն ունի նաեւ երրորդ դէմք՝ ահա-անիկ կամ ասանիկ։

Զարմացական. Բաբէ. զարմանք. Հայտա։

Խրախուսելու. Հա. ուրէ. վայ. քաջ կեցցես. ապրիս։ — Հա մտեցիր, հա հասէք։ Կեցցես որդեակ, ապրէս ծաս։

Ողջունելու. Բարեւ. բարեւ ձեզ. ողջոյն։

Զղջալու. Ո՛հ. գալշ. պիղծ. էհ։

Բարկութեան. Ա՛յ. հայ։ — Ա՛յ անուպայ։ Հայ չարաւիրտ։

325. Մի քանի կուլթիւններէն ոմանք իրարու տեղ ալ կրնան գործածուիլ. ինչպէս. ա՛ն, ա՛խ, ա՛ն, եւայլն։ Շատ անգամ ալ կրկնուելեմբ. ա՛յ, ա՛յ. ա՛ն, ա՛ն, եւայլն։

Ասոնք կամ մանաւանդ պատասխանց ձայնարկութիւններ են՝ Զարմացական. Ծէյ. ըհա՜ն։ Ընդունական. Նո՛ն ելլեսս. Ինչ ձո՜ն գամ ելլեսս. վայ ելլեսս։ Կոչական՝ ծո, (արական.) փա, (իգական.) — Քանի մը բայի ժամանակներ ալ իրենց միքարկուածին կը գործածուին բնութեական լեզուի մէջ. ինչպէս են՝ Զգուանաց՝ Չոռնինամ, լռեանիմ. եւ խնդիրնեմ՝ սաստիկ բաղձանքի կամ աղաչանաց. այսպէս. Ան ինչ անշնորհ խօսուածք էր, լռանիմ՝ պատմեցէք, չուտով, պատմեցէք, խնդիրնեմ. վասզի կ՛ուզենք լսել։ Փաղաքչական՝ Սիրէմ, սրտո՜ն ճոխիմ։

‖ Հին ասմունքներն ալ ունէր իրեն յատուկ միքարկութիւններ. Ծօլա, ծօ. փալա, քա։ Դիեն, արիեն, չատ ապրիս։ Ըհ, ըհ. եւայլն։ Իսկ պարբառք իրը միքարկութիւն կը նշանակէր զգոյշ. չըլլայ թէ. Պարբառ որ չտաս. (առ. ասիըն վերջին սին.) (պարբառիլ կը նշանակէր զգուշանալ։)

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽՕՍՔ — ՎԵՐ ԲԱԲԽԱՐԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ կազմուածքին, կամ բառերուն գատ գատ ինչպէս չինուիլը գիտնալէն ետքը՝ հարկ է գիտնալ նաեւ թէ ինչ օրինաք գանոնք իրարու կապելու կամ համաձայնցընելու է որ խօսք մը ելլէ։

326. Մասանց-բանի օրինաւոր գործածութիւնը կամ իրարու քով գալ կապուիլը՝ Շարադրութիւն կամ Մասանց-բանի համաձայնութիւն կ՚անուանուի. որուն վրայ խրաքանչիւր լեզու իւր առանձին կանոններն ունի։

327. Ա. Այս մասանց-բանի (Ընդհանուր) համաձայնութիւնը կամ Շարադրութիւնն երեք գլխաւոր մաս ունի։

Ա. Բոհմ համաձայնութիւն, այսինքն թէ ինչպէս երկու բառ իրարու հետ պիտի յարմարին, կամ (քերականական լեզուաւ) պիտի համաձայնին։

Բ. Խնդրառութիւն. այսինքն թէ որ բառ ինչ հոլով կ՚ուզէ, որ քերականութեան մէջ խնդիր կը կոչուի։

Գ. Կիրառութիւն, այսինքն թէ այլեւայլ մասունք-բանի ինչ կերպով գործածելու է. զորօրինակ իրենց նշանակութիւնը, շարքը, բայի ժամանակները, եւայլն։

328. Խօսք բառը կը կոչուի Նախադասութիւն, երբ քանի մը բառ մէկտեղ առած՝ որոշ խմաստ մը կու տան. ինչպէս. Ընկերդ սիրէ. — Հոգին աներեւոյթ է։

329. Իսկ քանի մը նախադասութիւն մէկտեղ առած՝ կը կոչուի Պարբերութիւն. զորօրինակ. Ընկերդ սիրէ, որ դու ալ սիրելի ըլլաս։ — Հոգին աներեւոյթ է, անոր համար չի տեսնուիր։

330. Պարբերութեան մը մէջ քանի գիմաւոր բայ որ ըլլայ՝ նոյնչափ ալ նախադասութիւն կայ. զորօրի-

նակ այս խօսքիս մէջ. կը յուսամ՝ որ բարեկամներս դէս չեն թողուր, — երկու նախադասութիւն կամ իմաստ կայ, վասնզի երկու դիմաւոր բայ կայ, իբ յաճախ ու չէն խոչընդոտ: Նոյնպէս՝ երբ աղբիւրը ցամքի՝ ջրին յարգը կը ճանչցուի:

331. Ամէն նախադասութիւն կամ խօսք երեք գլխաւոր մաս ունի. 1. Անուն-բայի, 2. Խնդիր եւ 3. Բայ:

332. Ո՞վ-ի՞նչ-ի՞ կ'ըսուի ան որ կ'ընէ կամ կ'ըլլայ:

333. Խնդիր ան է՝ ինչ որ անուն-բային կ'ընէ կամ կ'ըլլայ:

334. Իսկ բայ՝ ըրած կամ եղած գործողութիւնն է: Զորօրինակ այս խօսքիս մէջ. Ծովեզի երազ տեսաւ, — Ծովեզի անուն-բայի է. երազ՝ խնդիր, եւ պիտոյ բայ: Նոյնպէս՝ Ուրբէն թագաւոր եղաւ, — Ուրբէն՝ անուն-բայի. թագաւոր՝ խնդիր, եղաւ՝ բայ:

335. Խօսք կամ նախադասութիւն՝ խօսելու, այլեւայլ եղանակներուն համեմատ՝ այլեւայլ տեսակ կը բաժնուի.

336. — Ա. Հաստատական (կամ դրական) եւ Ուրացական (Բացասական կամ ժխտական:) — Հաստատականը կը հաստատէ, այն կ'ըսէ. ուրացականը կ'ուրանայ, կը ժխտէ, ոչ կ'ըսէ:

Հաստատական. Աշխատութեան պտուղը քաղցր է:
Ուրացական. Ես քու տունդ չմտայ: Ոչ ոք տեսաւ:

337. — Բ. Հարցական, որ կը հարցնէ. եւ երկու տեսակ է. Ըստ ինքնեան հարցական. որ բուն հարցական բառերով չինուած է, ո՞վ, ե՞րբ, ինչո՞ւ, եւայլն. եւ Ըստ պատահման հարցական, որ հաստատական կամ ուրացական բառերը հարցման կը գործածէ:

Ըստ ինքեան հարցական. Ե՞րբ լսեցիր: Ո՞վ էր:
Ըստ պատահ. հարց. Լսեցիր եղածը: Չտեսա՞ւ:

Մէկն ըստ պատահման հարցականին կը պատասխանուի այո՛ կամ ոչ. իսկ ըստ ինքեան հարցականին այո՛ կամ ոչ չի պատասխանուիր:

կայ կիս-հարցական մ՚ալ, որ բուն հարցական խօսքն առանց հարցընելու կամ երկբայութիւնամբ կը գործածէ. Հիմացանք թէ երէք եկաւ։ կը մնայ՝ր թէ ինչ պատահեցաւ։

338. — Գ. *Քարտէրական կ՚ըսուի այն խօսքն որ հարկաւ ուրիշ խօսքէ մը կախում ունի. եւ կը կազմուի յարաբերական բառերէ, որ, որն որ, ով որ, երբ, տանէ որ, եւայլն։ Զորօրինակ. Ով որ յաջողի կը դիզանի՝ անոյշ կը կորսուի։ Եղէրու մը տեսայ՝ որ լեռնէ լեռ կը սրանար։*

339. — Դ. *Միջանկեալ կ՚ըսուի այն խմաստը որ գլխաւոր նախադասութիւնը լրացընելու կամ բացայայտելու համար խօսքին մէջը կ՚իյնայ. ինչպէս. Մեր բանակը, ինչ-տանէ յանգիստ ղարնահեցաւ, միշտ զօրաւոր ճնաց։ Հովը կամ քամին, ինչպէս ամենուն ծանօթ է, օդոյ շարժումն է։ Փիւնիկ հաւն՝ որ կ՚ըսուի ինչ է՞ր տխրին կը ձնանի, առասպելեալ թռչուն մըն է։ Դուն ես աւասիկ, կը համբյնիմ ըսելս, այս ամէն աղէտից միակ պատճառը։ — Ցարաբերականը շատ անգամ միջանկեալ է։*

340. — Ե. *Ներգործութեան եւ Չօրութեան (կամ յոնեական)։ — Ներգործութեամբ դրուած կ՚անուանուի խօսքին այն մասն որ իրաք եւ բացայայտ ըսուած է. իսկ զօրութեամբ՝ երբ իրաք դրուած չէ, այլ խօսքին ընթացքէն դիւրաւ կը մնկաբերուի։*

Ներգործութեամբ. Տառապեալ ծերը, ինչ-բիւր անգամ բախտէն հալածեալ էր, սակայն միշտ զուարթ ապին էր։

Չօրութեամբ. Տառապեալ ծերը, բիւր անգամ բախտէն հալածեալ, միշտ զուարթ ապին էր։

Վերի (327) բաժանման համեմատ՝ այս երկրորդ մասն երեք դլուխ կը բաժնենք. Ա. Համաձայնութիւն. Բ. Խնդրառութիւն, եւ Գ. Կիրառութիւն մասանցքանի։

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

341. Համաձայնութիւն երկու տեսակ է. 1. Անուան մը իւր բային հետ, եւ 2. Անուան մը ուրիշ անուան հետ համաձայնիլը։

Անուն բառով հոս դերանունն ալ ակնարկ կ'առնենք, եւ ուրիշ ամէն տեղ-բանի որ գոյականաբար գործածուած է։

ԾՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԱՆՈՒՆ՝ ԲԱՅԻ ՀԵՏ

342. Անուն մը կրնայ բայի հետ երկու եղանակաւ կապուիլ. 1. իբրեւ Անուն-բայի եւ Բայ, եւ 2. իբրեւ Բայ եւ Խնդիր։ — Այս երկրորդ բաժանումն՝ (իբրեւ բայ եւ խնդիր՝) ընդհանուր համաձայնութեան մէջ զատ դնելս մը կը կազմէ։

Վերը (332, 333.) նշանակեցինք թէ որն է անուն-բային եւ որն է խնդիր։ Այս յօդուածիս մէջ կը ճանաչենք միայն բային՝ անուան-բայի հետ համաձայնութեան վրայ. իսկ բային եւ իւր խնդրոյն կամ խնդրոց հետեւութեան վրայ յաջորդ գլխոյն մէջ կը խօսինք։

Անուն-բային՝ բային խնդրէն որոշելու համար՝ բաւական է բային քովը դնել հարցումն ու տեսնել. — որ բառն որ նոյն հարցման կը պատասխանէ՝ ան է անուն-բայն։ Այսպէս. Եղբայրս օգտակար գրքեր ունի. — հարցուր, ի՞նչ ունի. — պատասխան, Եղբայրս. — ուրեմն Եղբայրս անուն-բայն է. օգտակար էր-բէ խնդիր։

343. Անուն-բային միշտ ուղղական հոլով դրուելու է. ինչպէս. Ջրի մէջ ձուկեր կը լողան։ Տէրեւները հովէն կը շարժին։ Տէրտէրն զԱծդահակ սպաննեց։ — Ուղղական են՝ ձուկեր, տերեւները, Տէրտէրն։

Իսկ բայն անուն-բայինին հետ համաձայնցընելու համար՝ հետեւեալ կանոնները միտք առնելու է։

344. — Ա. Բայն անուն-բայինին հետ դէմքով պիտի համաձայնի. այսինքն՝ եթէ անուն-բային առաջին դէմք է, բայն ալ առաջին դէմք դրուելու է. եթէ երկրորդ կամ երրորդ, նոյնպէս բայն ալ՝ երկրորդ

կամ երրորդ դէմք դրուելու է. այսպէս. Ես ունիմ. դուն գտար. ինք տեսնէ. մենք մտնէինք. դուք ողջ էք. անոնք լսեցին: (Հ'ըսուիր՝ Ես ունիմ, դուն գտար, եւ այլն:) — Ա,յս կանոնս յայտնի է որ դերանուն անուն-բայիներու համար է:

345. Ամէն դիւական անուն որ անուն-բայի ըլլայ՝ երրորդ դէմք կը համարուի. ուստի կ'ըսենք՝ Թաւգաւորը հրամայեց. Ագռաւներ կը թռչէին. Մեղաւորք դարձի եկան:

346. Բայց երբ որ ու եւ կ դիմորոշ յօդերով դիւական անուն մը առաջին կամ երկրորդ դէմք եղած է, (որ յետոյ պիտի տեսնենք,) նոյն դէմքով ալ բայ կ'ուզէ. Մեղաւորս կը խոստովանիմ որ անմեղութիւնն ինծի անծանօթ է: Քրիստոնեայքդ չէ՞ւ յիշէր որ, եւայլն. — որ ըսել է՝ Ես մեղաւոր մարդ. դասէ քրիստոնեայ մարդիկ:

347. — Բ. Բայն անուն-բայիին հետ թուով պիտի համաձայնի, այսինքն՝ եթէ անուն-բայիին եզակի է՝ իւր բայն ալ եզակի դրուելու է. իսկ եթէ յոգնակի է՝ յոգնակի. այսպէս. Ես տեսայ. Դուն մտնես. Մենք խօսինք. Դուք լուէք. Անոնք լսեն: Թշնամին յաղթուեցաւ. Թշնամիք յաղթուեցան: (Հ'ըսուիր՝ Ես տեսանք. դուք մտնես, եւայլն:

348. Այս կանոնիս հետ շփոթելու չէ կամ թէ սորո հակառակ կարծելու չէ դիմազուրկ բայերուն կամ դիմազուրկի պէս գործածուածներուն (226) կանոնը, որոնք առանց անուան-բայի կը բանին. կ'ըսուի. Շատ անձինք՝ Ն'օրոշուիլէ որ յիմար են թէ իմաստուն. Նոյնպէս՝ Ջրին մէջ փայտի կտորնան կը յիտնի. ուր՝ շատ անգամ եւ կտորնան անուն-բայի չեն Ն'օրոշուիլէ եւ կը յիտնի բայերուն. (Մնայուանդ թէ կտորնան բառը հոս հայցական հոլով է.) որ եթէ իրօք անուն-բայի ըլլային, հարկ էր ըսել՝ Շատ անձինք չէն որոշուիլէ: Փայտի կտորնանք կը յիտնին:

349. Բայց թէ որ շատ եզակիներ մէկ բայի անուն-բայի ըլլան՝ այն ատեն բայը յոգնակի կը դրուի. Դատաւորն ու խորհրդականք ծանր պաշտօն ստանին: Հայրս եւ եղբայրս գնա կը փնտռեն:

350. Ընտանեկան ոճով կ'բռուի երբեմն Հայրս մայրս Ֆռաա, եւ ես որբ Ձեացի։ Կը դառնայ նաեւ ընտիր գրաւածոյ Ջէյ Ալ անկէ եառեւ ի սպառ գոգաբէյա-Հրէից պատարագին ու քահանայութիւնը։ — Ուէլի ռամ. կը համարուի յոքն. անուան-բայի եզակի բայ տալ. Բոցեր Ւ'ելլէ։ Ծաղիկներ բուսեր է։

Ստորին դարերու լեզուին մէջ ալ շատ յաճախ էին այսպիսի զարտուղութիւններ։

351. Նոյնպէս եզակի կը դրուի բայը՝ երբ այլեւայլ անուն-բայիներ նոյն կամ նման նշանակութիւն ունենան. Իւր ահեղ կերպարանքը, բնութեան խոտորթիւնը եւ զօրութեան սաստկութիւնը զարհարհ կ'ընէին։

352. Եզակի անուն-բայի մը թէեւ շատ բան մէկէն ցուցընէ, բայց եզակի կը դրուի. ինչպէս. Այդ ժողովուրդն որո՞ւ կը ծառայէ։ Մեր ընտանիքը պարբերպէն դուրս կը քնանէր։ Ամէն մարդ դուրս ելաւ։ Շորս օր մնացած էր մեռնելուն։ Երկու ժամ անցաւ։ Հինգ հոգի ալաթէցաւ։ (Տես վարը 457։)

Բայց թուական անուն ունեցող եզակի անուն-բայի մը յոքնակի բայ ալ կ'առնուի, — մանաւանդ երբ բայերը շատ ըլլան եւ խօսքը շարունակուի. այսպէս. Երկնգնեալ մարդ սրտիկը դաւն, ամէն կողմ աչքէ անցընելէ ետքը՝ քանի մը հարցուփորձ ընէն, եւ յետոյ ծանօթնալ թէ մինչեւ առաւօտ հարկ է որ նոյն դրէսակը ծառ։

Քիչ տեղ, անոր հակառակ, ուր որ յոքնակիի տեղ եզակի բառ մը գրուած է, կրնայ բայը յոքնակի գրուիլ. Հոս հոն պահապան դրի, բայց արթուն վիճան։ Ծաղիկ գնեցի՝ որ շուտ խոտիցան։

Նման է ասոր հին ատաիօրէնն ալ. Ես չունիմ ըստ որ լսեն գիս։

353. — Գ. Երբ որ բայ մը այլեւայլ դէմքի անուն-բայիներ ունենայ, — եթէ անոնցմէ մէկն առաջին դէմքի է՝ բայը միշտ առաջին դէմքը կը դրուի. Ես եւ դուն կրնանք այս ճշմարտութեան վկայել։ Մենք, դուք եւ Ցուսափոս բերդին մէջն էինք։

354. Իսկ եթէ երկրորդ եւ երրորդ դէմքի անուն-բայիներ մէկտեղ գտնուին, բայը միշտ երկրորդ դէմքը կը դրուի. Դուք, Մուշեղն ու վարդանն որսի եւ լաց եղիք։ Կամ դուն կամ աստղիկը կախաղան պիտի երթաք։

355. Այսպիսի դէպքերու մէջ երբ անուն-բայիներէն մէկը բային քովէն ըլլայ եւ մէկալներէն զատուած

ըլլան, բայց նախընթաց անուն-բային հետ կը համաձայնի — թէ թուով եւ թէ դէմքով. Ոչ իրենց խօսք մը իրմէ ըսել, եւ ոչ ես՝ թէ դուն պիտի եւ թէ դուն. կամ — պարտիլը պիտ՝որ ինծի եւ կամ դուն։ — Աստիկա Զեղչման կանոն է՝ որ յետոյ պիտի տեսնենք։

356. Անուն-բային եթէ առաջին կամ երկրորդ դէմքի դերանուն է, կրնայ ներգործութեամբ չդրուիլ, եւ բայէն կ՝որոշուի դէմքը. զորօրինակ. Ուշ ճամբով կ՝երթանք. Հոն ծագիք. (այսինքն դուն կ՝երթաք. դուն մնացիր։) Իսկ եթէ անուն-բային երրորդ դէմքի դերանուն է կամ գոյական անուն, միևնակ այն ատեն կրնայ չդրուիլ՝ երբ յառաջ մէյ մը յիշուած ըլլայ։

ԳՕԳՈՒԾ Բ.

ԱՆՈՒՆ՝ ԱՆՈՒՆԱՆ ՀԵՏ

357. Անուան մը ուրիշ անուան հետ համաձայնութիւնը կրկին է։ 1. Գոյական գոյականի հետ, եւ 2. Ածական՝ գոյականի հետ համաձայնած։

---

§. 1. Գոյական գոյականի հետ։

358. Գոյական անուն մը երկու կերպով կրնայ ուրիշ գոյականի վրայ իյնալ. Ա. իբրեւ բացայայտիչ եւ բացայայտեալ, Բ. իբրեւ Յատկացուցիչ եւ Յատկացեալ։

Ա.

ԲԱՑԱՅԱՅՏԻՉ ԵՒ ԲԱՑԱՅԱՅՏԵԱԼ

359. *Բացայայտիչ կ՝ըսուի այն գոյականն որ ուրիշ գոյականի մը որն ըլլալը կը բացայայտէ կամ կ՝որոշէ. անոր համար ալ այն միւս գոյականը կը կոչուի Բացայայտեալ. այսպէս՝ Զինուոր մարդ. Եվրատ գետ. Հռոմ քաղաք. ուր՝ զինուոր, Եփրատ եւ Հռոմ բացայայտիչ են, եւ կը ցուցընեն՝ ինչ մարդ, որ գետ, որ քաղաք. իսկ մարդ, գետ, քաղաք բացայայտեալ են։ Այսպէս ալ կ՝ըսուի՝ Ձմեռ ժամանակ. Գիշեր ատեն.*

ինիկ մարդ. վիշապ օձ. Իշխան եպիսկոպոս. եւ մանաւանդ յատուկ անուններըը, Դաւիթ թագաւոր. Ամովս մարգարէ. Մուշեղ սպարապետ. Հերովդէս Գալիլեոյ կուսակալ. Ցազկերտ Պարսից թագաւորը, կամ Պարսից Ցազկերտ թագաւորը:

360. Բացայայտիչը կրնաս բացայայտելոյն ածականն համարիլ. անոր համար ալ բացայայտեալէն յառաջ կը դնուի, եւ հոլովիլու առեն ինք անփոփոխ կը մնայ, յօդ ալ չ'առնուր. (տես 93—95.) այսպէս. Ջինուոր մարդու հետ կենակից չեմ եղած: Անիկ մարդիկ: Եթէպա գետէն անցան: Անի քաղքին պարիսպները: Վարդան զօրագլխին քաջութիւնը: Տէրերնոս կայսեր օրերը: Նոյեմբեր ամսոյն մէջերը:

361. Երբեմն յատուկ անուն բացայայտիչները դրաբար ձեւով միատեղ ալ կը հոլովին բացայայտելոյն հետ. Կուրինոս Կուրտիոս Հռոմայեցի պատմագիրն՝ Ալէքսանդրի Մակեդոնացւոյ թագաւորին վարքը գրեց: Ցովնէտի Պարթեղ թագաւորին օրերը Հայաստան արիւնլուայ եղաւ: Առաւած Ամովսայ մարգարէին բերնովը զիմարացէլ յանդիմանեց:

362. Գրաբար ոճով կ'ըսուի նաեւ յետադաս Վարդարէն Ամովս, մարգարէին Ամովսայ: Եկան հասան մինչեւ ի գետն Եփրատ: Բայց աւելի սովորական է յետադաս՝ երբ բացայայտեալը քանի մը բառով կազմուած է. ինչպէս՝ Ապոստոմներուն պարագլուխը Կորխ: — ինչպէս կը տեսնես՝ յօդը միշտ նախադաս բառին վրայ կ'ինայ:

363. Բացայայտիչին իւր բացայայտելոյն հետ հոլոմածը շատ անգամ իմաստի չփոթութիւն կուտայ, մանաւանդ երբ որ բացայայտեալը քանի մը բառէ բաղադրեալ ըլլայ. — այսինքն չ'իմացուիր որ մէկ հոգի է թէ աւելի: Ջորօրինակ երբ որ ըսեմ, Բրանտ կոմսին՝ թագաւորին մօրեղբօրը եւ արքունեաց խորհրդականին միջնորդութեամբն ամենայն ինչ խաղաղացաւ. — կընայ հասկըցուիլ նաեւ երեք կամ երկու հոգւոյ միջնորդութիւն*: Աւետեաց երկրին հաստատրիմ լըտեսներուն՝ Յեսուայ եւ Քաղեբու Մովսէսի սրբելիներուն վկայութեանն ականջ չդրին:

* Այսինքն 1. Բրանտ կոմսին, 2. թագաւորին մօրեղբօրը, եւ 3. արքունեաց խորհրդականին (երեք հոգւոյ) միջնորդութեամբը. — կամ թէ՝ 1. Բրանտ կոմ-

սին որ թագաւորին մօրեղբայրն էր, եւ 2. արքունեաց խորհրդականին (երկու հոգւոյ) միջնորդութեամբը։

Ուրիշ կերպ մ՚ալ կայ հոլովելու՝ որ զուտ տաճկ. աճ է եւ շատ տեղ խորթի կը հնչէ. այսինքն բա-ցայայտիչն անփոփոխ եւ անհոլով պահելով՝ նախադաս դնել իբր ածական, եւ միայն բացայայտեալը հոլո-վել. այսպէս՝ ուղղ. թագաւորին մօրեղբայրն եւ արքունեաց խորհրդական Բրանտ կոմս։ Աւետեաց երկրին լրտես Յեհոա ե- քաղէբ՝ Մովսէսի սիրելիները. — ո-րուն հոլովածը շատ անգամ չփոխուելեան պատճառ կու տայ. աւասիկ սեռականը։ Աւետեաց երկրին հա-ւատարիմ լրտեսներէն Յեհոայ ե- քաղէբայ վկայու-թեանն ականջ չկախեցին. — ուր բնական է կարծել՝ թէ լրտեսներն անուն-բայի են։

Այս չփոխուելեանց միակ դարմանն՝ յարաբերա-կան դերանուն գործածել է. այսպէս. Ամենայն ինչ խաղաղացաւ Բրանտ կոմսին միջնորդութեամբը, որ թագաւորին մօրեղբայրն ու արքունեաց խորհրդական էր. — եթէ կ՚ենթադրենք որ միեւնոյն անձն է։ Յե-սուայ եւ քաղեբայ՝ Մովսէսի սիրելիներուն վկայու-թեանն ականջ չդրին, որ աւետեաց երկրին հաւատա-րիմ լրտեսներն էին։

Ը ։

ՅԱՏԿԱՑՈՒՑԻՉ ԵՒ ՅԱՏԿԱՑԵԱԼ

364. *Յատկացուցիչ կ՚ըսուի այն սեռական հո-լովն որ գոյականի մը որուն ըլլալը կը ցուցընէ. անոր համար ալ այն քովն գոյականն իրեն յատկացեալը կ՚անուանուի. գորօրինակ՝ Թաշնոյ ձայն. Ծովս- եզերք. Թափառականի բնակարանը. Հովուաց վրաններըը, եւայլն։ Պոքսոս կեանքն ստուերի նման կ՚անցնի։*

365. *Յատկացուցիչն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ տե-սակ մը ածական. այնպէս որ նոյն սեռականին տեղ կրնայ հաւասարակ ածական մ՚ալ գրուիլ. ուստի նոյն է թէ ըսես՝ Թափառողի պալատ, եւ Խափառողական պա-լատ. — Ապրածոյ զօրութիւնը, եւ ապրածային զօ-րութիւնը. — Երկնից կամքը, եւ երկնային կամքը. —*

Հավաւի վրան մի, եւ հովաւոյն վրան մի։ — (Ըստ ածնին ասելի բացայայտ կը տեսնուի ստացական դերանունով եւ սեռականի ձեւացած ստացականներու վրայ. 176։) Ինչպէս կը հետեւի որ յատկացուցիչին եւ ածականին համաձայնութեան բնդհանուր կանոններն իրարու հետ նոյն են. (տես վերը §. 2։)

366. — Ա. *Յատկացուցիչն իւր յատկացեալէն յառաջ կը դրուի, միշտ անփոփոխ մնալով. այսպէս. Ծառի տերեւ. Ծառի տերեւով. Ծառի տերեւներ. — Թագաւորին հրամանը. Թագաւորին հրամանէն. Թագաւորին հրամաններուն, եւայլն։*

> *Հին գրաբարի մէջ թէեւ հասարակօրէն յատկացուցիչն եւ ստացականը յետադաս է, բայց շատ անգամ նախադաս ալ կ'ըլլար, մանաւանդ բնտանեկան լեզուի մէջ։ Իսկ ե դարէն ետքը շատ սովորական է նախադասը՝ ոամիկ լեզուին մէջ, մինչեւ որ ետքի դարերուս մէջ ընդհանուր կանոն եղած է։ Օրինակ. Ջիմ հայս կերայք։ Իմ կրօնաւորացն աղօթքն։ Զաւարին կողմ պեղչն պաշարեցին։ (Ե դար։) — Հօս միտ դնելու գլխաւոր կէտն է՝ որ միջին դարու ոամիկ լեզուն կ'ըսէր վմ երկրիս, իմ կրօնաւորացն, ինչպէս նաեւ յունական եւայլն ածականներով՝ յոյս տեղոյ. այս պատմութեան. ի նոյն ցեղէն. ի նոյն կախաղանէն. ուր որ հին գրաբարին սովորական ոճովը պիտի ըսուէր՝ վմոյ երկրին. իմոյ կրօնաւորաց. յոյժ տեղւոյ, եւայլն։*

367. Գրաբար ոճով սովորութիւն եղած է յատկացուցիչը յետադաս ընել. այսպէս. Փրկիչն աշխարհ. Սրբութիւն սրբոց. Թագաւոր ՚նգեռաթոց. Որդիք աշխարհի. Որդիք Աստուծոյ. ու մէկտեղ հոլովել. Փրկչին աշխարհ. Թագաւորին Թագաւորաց։ Սրբոյն Իսրայէլի պատգամներն հնչեցուցէք լեռնէ լեռ. (այսինքն՝ Իսրայէլի Սրբոյն պատգամները։)

368. — Բ. Եթէ յատկացուցիչն որոշեալ է (յօդով կամ ուրիշ կերպով.) յատկացեալին վրայ ալ պէտք է ստացական յօդ դրուիլ. ինչպէս. Թագաւորին պատուէրը. Թռչնոյն բոյնը. Մեր ձեռքը. Եղբօր որդին. Ծովուն եզերքը։ — Թռչնոյն բոյնէն. Եղբօր որդւոյն. Ծովուն եզերքէն. եւայլն։ (Չ'սուիր առանց յօդի՝ Թագաւորին պատուէր. Թռչնոյն բոյն. եղբօր որդի. քաղքին պահապաններ. — կամ անո-

բոլ յօդով՝ թագաւորին հրամանն մը. Թուչնոյն բոյնն մը. ծովուն խորչէ մը. գահերիցուն նամակով մը, եւ այլն. ապա թէ ոչ՝ յատկացուցիչ սեռականը տրա-կանի նշանակութիւն կ՚առնու: Այսպէս ծանօթ առա-կը տրականով. Խնձոր՝ խրատ, ախ՝ սապոն:) Ուստի՝

369. Նշել որոշեալ յատկացուցչի մ՚առջեւ հարկ ըլլայ անորոշ յատկացեալ դնել, այսպէս դար-ձընելու է. Ծովուն մէկ խորչէն. Գահերիցուն մէկ նամակովը, կամ պարզապէս՝ Գահերիցուն նամակովը:

> Սեռական հոլովը տրականէն զանազանելու դիւրին կերպն ասա է. — Եթէ դոյականի վրայ ենթած է՝ սե-ռական է, իսկ եթէ բայի վրայ՝ տրական է: Այսպէս սեռական է՝ Ոսկւոյ նմանութիւն. Բարեխոսի մը յանձն-արարութիւն. տրական է՝ Ոսկւոյ նմանել. Բարեխոսի մը յանձնեցի: Այս կանոնէս դուրս կը մնան միայն եր-կու դիպուածներն որ վերը (407, 408) պիտի տեսնենք:

370. Եթէ յատկացուցիչն անորոշ է, յատկացե-ալին վրայ որոշիչ յօդ կրնայ դրուիլ ու չդրուիլ՝ ըստ իմաստին պահանջելուն. Ինչպէս. Թագաւորի նրամանն կամ Թագաւորի նրամանը. Թռչնոյ բոյն կամ բոյնը. Քաղքի պահապաններըը. Թշնամւոյ ձեռք կամ ձեռքեն: — Բացյ ազէկ դիտելու է որ Թռչնոյ բոյնը որոշիչ յօդով է, իսկ Թռչնոյն բոյնը՝ ստացական յօդով է:

> Ըսած ենք (85) Եթէ գրաբար հոլովները՝ Թէեւ յօդ չունենան՝ որոշեալ կրնան համարուիլ. ասոնց յատ-կացեալը հարկաւ յօդ կ՚ուզէ (եթէ անորոշ մտօք դրուած չըլլան.) այսպէս կ՚ըսենք՝ Հայոց գնդերուն դրօշներն արեւուն դիմաց կը ծփէին: Թշնամեաց երեք-եւեկներն սկսան յաճախել: Գինւոյ բաժակը ձեռքն առնուլ: Մասեաց սարքը: Երրախայ ափունքը:

371. Ի՞նչ եւս ըսե դերանունից յատկացեալին յօ-դը՝ յայտնի է որ ո՛ւկամ պ է. բայց այս ստացական յօդը Յդ դէմքի կը փոխուի՝ երբ դերանուն յատկա-ցուցչին առջեւը գոյական բացայայտիչ մ՚ըլլայ. այս-պէս. Իմ, քու խանդակաւոր որդեկիդ՝ խնդիրքը: Լսեցի քու՝ ապիրատ նենգաւորիդ՝ ջարհուրելի ո-ճիրներըը: Նոյնպէս երբ անուն մը ս, պ յօդերով Ա կամ Բ դէմքի դարձած է. (տես 346.) Անարժանիս ձայնը լսելի չ՚ըլլար: Լսեմ մէյ մ՚ալ ազանէլուդ Մուսայի վերջին մրմունջը:

372. — Գ. Ցատկացուցիչը կրնայ վայելուչ կերպով իւր յատկացեալէն եղբը դրուիլ՝ երբ մէջերնին ուրիշ մանր-բանի մտած ըլլայ. այսպէս. Շեռւերնին մէյ մէկ ոտ առած չկրնանայ՝ բազմութեամբ դէմ ելլան յաղթողին: Այդ որ լսեն՝ սրտերնին պիտ՛որ պաղի ներսերնին: Ձարն է հատեր խղճերուն, եւ օգնող չկայ: Ջատ պեսակ մ՛ալ կայ յոխտիւնեան: Շատ մը բերին անոյշ կրէ: Առակ է՝ Ծայրէ է ծրծոց. (այսինքն՝ դեռ ծրարներուն ծայրն է, դեռ գործքին սկիզբն է:)

Տաղաչափութեան մէջ աւելի ներեալ եւ աւելի սովորական է՝ յետադաս յատկացուցիչ, կամ յատկացեալէն բաժնուած.

Օրհնութիւնք Սաաքին
Հեղ մ՛ալ քո վրայ դառնային:

Թռչտելով հեղիկ — Բայց գեղեցիկ յոյսերով
Ծիր ասդին անդին՝ — Այն երիկունն երջանիկ՝
Հիւթ ղահն ծաղկին — Երբ վեր՝ առջի քունն անոյշ
Քամբր յիւր բերնիկ: — Ապէրն կնքեց խաղաղիկ:

373. Ցետադաս յատկացեալն նախդիրը յատկացուցչին վրայ կը դրուի. այսպէս. Մեր գնդերն պիշնամաց քանակը ճեղքեցին անցան: Կամբիւսի սա ետովպացւոց ըսած պատգամաւորութիւնն անպատուեցաւ: (Այսինքն՝ քանակը. սա ըսածներն:)

---

§ 2. Ածական գոյականի հետ:

374. Ածականը միշտ իւր գոյականէն յառաջ կը դրուի, եւ անփոփոխ կը մնայ թէ թուով եւ թէ հոլովով. Բարձր աշտարակ. Աղնիւ գինին. Ազնիւ գինւոյն. Անոյշ ջուր. Անոյշ ջրեր, եւայլն: (Տես 93:)

375. Ուրիշ դէպքերու մէջ ալ՝ ածականը թէեւ գոյականէն բաժնուած ալ ըլլայ, միշտ անփոփոխ է. Այդ քարերը շատ ծանր պիտի ըլլան: Ինչո՞ւ մեծաս մեծ աստղներն այդչափ նանրիկ երեւան: (Տես Ուղղական ինդիր. երես 155, 156:)

376. Միայն յոքնակի կը դրուի ածական մը՝ երբ

առանց գոյականի մնացած բլայ. դորօրինակ. Ընտանի անասուններդ միշտ մեր հետն են, իսկ վայրենիներն Արարիչը մեզմէ գատեր է: Պաղպղ կողմնին մէջը ֆոտճանէր ալ կայ:

377. Գիտուր ոճով՝ քանի մը տեղ ածականը գոյականէն ետ կը մնայ. Աշխարհ ահեղայն. Փրկիչն մեր. Եղբայր սիրելի. Աղեքսանդր մեծն. Նեմման ասոլի. Առում Գնունի, եւայլն: Նմանպէս Յակոբ Շմաւոնեան. Սահակ Պետրոսեան. Դաւիթ Հերմանեան. եւ կը հոլովի՝ Յակոբայ Շմաւոնեան. Սահակայ Պետրոսեան, եւայլն: — Ասկէ գատ՝

378. Ածական մը կրնայ վայելուչ կերպով իր գոյականէն եառքը գրուիլ՝ երբ հետը խնդիր ունի կամ երբ քանի մը բառով բազադրեալ ածական մին է. ինչպէս. Ընչ մը տեսայ ձեռն-պես-ճերմակ: Ճամբու վրայ սայլ մը գտանք յարդով-լիւ: Սեղան մը լիազաւորի-պէտանի: Ընծանէր՝ քեզի-պէտանի: Բառասոյր մը իւր-հպատակացն-անդառնալի: Ո-ղբեր տեսանք մարդբռտով-ղափրտած:

Ասկէ գատ կ'րսուի վեց ժամ ամբողջ, գաւաթի մը լեցուն:

379. Քանի մը տեղ գրաբար ածով ածականն իր գոյականին հետ մէկտեղ կը հոլովի՝ նախադասս կամ յետադաս. այսպէս. Մարգարէք Հոփսով սբեով խօսեցան: Մեզի նէրսէսէ օրերն Հայաստան բարեկարգ էր: Ամպարշին Աւտաբաս արիւնը շեները լափեցին:

380. Երբ երկու ածական իրարու վրայ խնկած ըլլան՝ առաջինն իբրեւ ածական գործածելու է եւ երկրորդն իբրեւ գոյական. — այսինքն՝ առաջինն անփոփոխ պահելով երկրորդը միայն հոլովելու կամ յոգնակի ընելու է. այսպէս.

Անմեղ բանտարկեալներդ կամ	Բանտարկեալ անմեղներդ.
Անմեղ բանտարկեալներուն.	Բանտարկեալ անմեղներուն:
Երկու վերջիններդը.	Վերջին երկուքդ.
Երկու վերջիններէն.	Վերջին երկուքէն:

381. Երբ որ յատկացեալն ածական ունենայ, պէտք է անմիջապէս յատկացեալին յառաջ դնել ածականը. — այսինքն յատկացուցչին ու յատկացելոյն մէջտեղը: այսպէս. փիւնիկեցւոց թագաւորին դէմ ձայնը բարձրացուց եղեկիէլ: պատգամաւորներուն համբոյկ խօսուածքն գիտցուց: (եւ ոչ՝ թագաւորի փիւնիկեցւոց մտքաղցնը, կամ համբոյկ պատգամաւորներուն խօսուածքը. ապա թէ ոչ խօսքին իմաստը կը շփոթի:)

382. Բայց երբ յատկացուցիչն անորոշ է, (զորս րինակ ձեմարանի բառգիրը. Ծառի պտուղ. Տան եւ բէց, որ երկուքն իրրեւ մէկ բառ ալ կրնան առնուիլ,) այն ատեն կրնայ եւ աւելի վայելուչ է ածականը նախադաս դրուիլ. այսպէս. քաղաքացոյ ճեմարանի-քաղաքանը: Ծիր տան-հագաքաղաքը: Անհեղ որոտումներն եւ ըզհոգիս ելլի օդոյ-ղաղաղմանիներն ուղեւորներ սաստանած սարսափած էին: Այդ մանաքեր շան-խածուածքն քիչ մարդ կայ ազատած: (Որովհետեւ հոս անորոշ յատկացուցչով յատկացեալը միատեղ մէկ բառ կրնան համարուիլ. եւ վախ չկայ կարծելու թէ ճեմարանին ըլլայ քաղաքհատոր. կամ տունն ըլլայ ծեր:)

383. Նոյնն իմացիր մանուկական, գուշական, եւ այլն ածականներու համար ալ: Ուստի եթէ ըսուի՝ քանի մը հրացանով-զինուորեալ մտքդ. կամ Այն-պիսի վհատութիւն-բերող-լուրը, բացայայտ կ'իմացուի թէ հանի մը մանուկները մտքդուն կը վերաբերի, եւ այնպիսի ածականը լուրբերուն:

> Կրնայ բացորոշութեան համար ըսուիլ՝ հրացանով զինուորեալ քանի մը մարդ. բայց ոչ՝ հրացանով զինուորեալ այս մարդը, այլ՝ Այս հրացանով զինուորեալ մարդը:

384. Բայց բարդ (երկու բառէ կազմուած) բառերու վրայ մեծապէս զգուշալի է ըսել՝ Սոսա պինդ գործ, (իբր թէ սուտ ակունք չհինող.) վճռաբեր դրամագլուխներ, (վճռագլուխ դրոց դրամագլուխներ.) Երկու եղբայրաց գազաններ, (երկու եղբարբ գազաններ.) Օրըստօրեայ լրագիր հանող.) Ցանկաբանական մանաբերը սխտ մը. (յան-

կաթնական մահ պատճառող։) — *վասնզի նախադաս ածականը չի կընար յաջորդ բարդ բառին միայն մեկ կէսին վերաբերիլ եւ միւս կէսին չվերաբերիլ. եւ երբ որ ըսեմ՝ վանդակաւոր դրամագլուխ, կ'իմացուի թէ ինչ գրամագլուխն է վանդակաւոր եւ ոչ դիրքը։*

385. *Այս կոտրիճն կը վերաբերին նաեւ մակբայներն որոնց վրայ պէտք չէ որ ածական դրուի. ուսում չ'ըսուիր քանի մը էլէկրոնց, (իբր թէ՝ քանի մը հնդ գիշերանց,) կամ՝ շատ առտուընէր, (իբր թէ չատ առտուընէր։) Սակայն սովորական եղած են՝ Այս առտուընց. (լաւ եւս՝ Այս առտուս.) Բաշտ օրթանց. (կայ գրող նաեւ՝ երեք օրթանց։) Կէս էլէկրոնց։*

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽՆԴՐԱՆՈՒՈՒԹԻՒՆ

386. *Խնդրատուութիւն կ'ըսուի Ընդհանուր հասմանալիութեան այն մասն որ կը սորվեցընէ թէ ո՛ր բառն ինչ խնդիր կ'ուզէ։*

387. *Խնդիր կ'ըսուի այն հոլովն որ գլխաւոր խօսքին կիսկատար միտքը կ'ամբողջացընէ. (տես վերը 333։) Ինչպէս, թէ որ ըսեմ՝ Ես լսեցի, դուն մնար, — դեռ անկատար միտք մը կու տայ՝ որ իւր խնդրովը պիտի աւելցընանայ. այսպէս՝ Ես Յայն լսեցի. դուն պոբ-պէղ մնար. — Հոս Յայն եւ պոբ-պէղ խնդիր են։*

Խնդիրը, ինչպէս նաեւ անուն-բային եւ բայը, խօսքին էական գլխաւոր մասն է. բայց թէ բայը եւ թէ նոյն իսկ գլխաւոր խնդիրն երկրորդական խնդիրներ ալ կ'ունենան՝ իմանալ աւելի ամբողջացընելու համար. զորօրինակ եթէ վերի օրինակներուն վրայ աւելցընեմ՝ Ես Կիրօրդ ձայնը լսեցի. դուն Գէն պոնէն պրօթօյն պարուէզը մնար, — Կիրօրդ երկրորդական խնդիր է Յայն գլխաւոր խնդրոյն. Գէն պոնէն երկրորդական խնդիր է Գարը բային, եւ պրօթօյն երկրորդական խնդիր է պարուէզ գլխաւոր խնդրոյն։ — Ակռ կ'իմանաս որ յատկացուցիչն ալ իւր յատկացեալին խնդիրն է, ինչպէս բացայայտիչը բացայայտեալին, եւ ածականը դէյականին ամբողջացուցիչ։ — Ուստի՝

388. *Խնդիր կրնան առնուլ*

1. *Բայերն ու 2. Դերբայները, որ հիմայ պիտի տեսնենք. (Ցօդ. Ա եւ Բ։)*

3. Գոյականները. (տես Բացատրութիւն եւ Ցուցակ, 359 եւ 364։)

4. Ածականները, որ այս գլխոյս մէջ (§. 9.) կը տեսնենք, եւ

5. Նախադրութիւնները, որոնց խնդրառութիւնն Ա մասին մէջ տեսանք։

---

§. 9.

ՐԱՑԵՐՈՒ ԽՆԴԻՐ

389. Բայերու խնդիր գլխաւորաբար երկու տեսակ է. 1. Խնդիր-սեռի եւ 2. Խնդիր-բնութեան։

390. — Ա. *խնդիր-սեռի* այն բնական խնդիրն է՝ որն որ ներգործական կամ կրաւորական բայ մը ուղղակի եւ ի հարկէ կ'ուզէ. ինչպէս՝

Ներգործ. խնդիր-սեռ. — Կային զԱբէլ սպաննեց։

Կրաւոր. խնդիր-սեռի. — Աբէլ կայինէն սպաննուեցաւ։

Օրինակէս կը տեսնես որ խնդիր-սեռին նախադասութեան գլխաւոր եւ էական մասն է։

391. — Բ. *խնդիր-բնութեան* այն պատահական խնդիրն է՝ որ անուղղակի հայեցումի մ'ունի իւր բային, եւ խօսքին խնամատին համեմատ որեւիցէ հոլով կրնայ դրուիլ. ինչպէս կային զԱբէլ փոթով կամ փայտով սպաննեց։ — կային զԱբէլ իբ նախանձէն սպաննեց։ — կային զԱբէլ գաշոյ վրայ սպաննեց։ Ես այդ մատանին ոսկւով գնեցի։ — Ես այդ մատանին եղբօրմէդ գնեցի, եւայլն։

---

§. 1. *Խնդիր-սեռի*։

392. Խնդիր-սեռի կ'առնուն ներգործական եւ կրաւորական բայերը։

393. Ներգործական բայերուն խնդիր-սեռին հայցական է. Հռոմայեցիք վերջապէս առին։ Մերթ կը դառնայ ձախ։ Հրեայք զՅիսուս խաչեցին։ Զարթաւոյղ Արտաշէս անիծեց։

394. Կրաւորական բայերուն խնդիր-սեռին բացառական է. Երուսաղէմ Հռոմայեցւոցմէ առնուե-

ցաւ : Շատ ծառեր տըրկեն փրցուեցան (կամ փրը-
թան :) Ցիտուս Հրեէյոճ խաչուեցաւ : Արտաւազդ Ար-
պաչէսն անիծուեցաւ :

395. Օրինակներէս կը տեսնես որ եթէ ներ-
գործական բայ մը կրաւորականի դառնայ, ներգոր-
ծականին անուն-բային՝ կրաւորականին բացառական
խնդիր-սեռի կ'րլլայ. եւ ներգործականին հայցական
խնդիր-սեռին՝ կ'րլլայ կրաւորականին անուն-բայի :

> Իմանալու համար թէ արդեօք բացառական մը
> խնդիր-սեռի է թէ խնդիր-ընդլեման՝ այս կանոնը
> միայ առնելու է — Եթէ կրաւոր. բային բացառա-
> կանը ներգործականի մէջ անուն-բայի էր, ըսել է
> թէ խնդիր-սեռի է. իսկ եթէ չէ՝ խնդիր-ընդ-
> լեման է : Ջորօրինակ. Երուսաղէմ Հռոմայեցոյճ
> առնուեցաւ. հոս Հռոմայեցոյճ խնդիր-սեռի է ա-
> նուն-բայի էր. (որովհետեւ ներգործականին մէջ ա-
> նուն-բայի էր. Հռոմայեցիք զԵրուսաղէմ առին :) —
> Ասոր հակառակ երբ որ ըսէի՝ Երուսաղէմ Հռոմայե-
> ցոյճ այսինքն Հռոմայեցւոց ձեռքէն առնուեցաւ,
> նոյն բացառականը յանկարծ կը դառնայ խնդիր-սե-
> ռի ըլլալէն, եւ կ'ըլլայ խնդիր-ընդլեման. (վասնզի
> ներգործականին մէջն ալ նոյնպէս բացառական էր.
> Ձերուսաղէմ Հռոմայեցոյճ առին :)
> Բայց կան քերականներ որ միայն ներգործականին
> հայցականը խնդիր-սեռի կ'անուանեն, իսկ ուրիշ ա-
> մէն հոլովները կը կոչեն խնդիր-ընդլեման :

396. Քանի մը ներգործական բայեր հայցականի
տեղ տրական հոլով խնդիր-սեռի կ'առնուն. եւ են՝
յաղթել, պաղչել, օգնել, ոպասել, պչրել, խնայել, հե-
պեհպել, ղբաղել, նայել, եւայլն. այսպէս. Աղեքսանդր
Պաբելոյ յաղթեց : Ճպուռը կ'ուղէր մըկնոյն որ ցորեն
փոխ առայ : Կ'ուզէք որ ձեզի օգնեմ : Հինգ ամիս էրեն
սպասեցինք : Բաղաւամ կը զարնէր էլօն՝ եթէ ինչ-
չես քալեր :

> 397. Պատճառն է՝ որ այս բայերը մեր մէջ չեզոք
> համարուած են. բայց Աղեքսել եւ ոպասել կրաւ-
> որականները վայելուչ կերպով կը գործածուին, այս-
> պես. Կ'պաղչուիք. կը սպասուեր : — Աղօթքներու
> մէջ սովորական եղած է Աղաչեմ զքեզ. Աղաչէ
> Աստուած : — Ջբնեք հայցական խնդրով չի նշա-
> նակեր պարզապէս մէկու մը զարնել, այլ զարնելով
> ըռնել կամ որսալ, զարնելով յաղթել. զօրօրինակ.
> Յանուագորս Խլօն զարկինք՝ Պարսից բանակը զար-
> կաւ ցրուեց. կամ ուրիշ խնդրով մէկուզ՝ Փայտե-

բու. փեղը չալակը գարկա. տարա: Օձերուն պոչէն բռնած (ղանձէ) քարի կը զարնէր: Պատրաստ չայցա-կանով. Ա.յս օձը-ղիւնը բնկճի կը սպասէ. փոխա-նակ այս օգնութեան կը սպասեմ:

398. Երբեմն չէզոք բայերն ալ Հայկական խնդիր-սեռի կ'առնուն — Հատարակօրէն նոյն բային արմատ կամ բայանուներ. Անկամ տ'ինկաւ՝ որ տիեզերք սասա-նեցուց: Լաց՛ մը լայաւ՝ որ գաչնարհ արիւն լայաց: Ալ հիմայ յատկանական ձեռք կը քնանաս: Նոյնպէս կ'բսուի՝ Զբեղկու լամ եւ ձա յանգգնութիւնք: (Թամ) ութիը հինգ բսակ անցեր է. (առ. սեւելի պէշ կեղծիք:) Շատ բան պարտական եմ քեզի: Նոյն իսկ կեանքդ իմձի պարտական ես: Նյիմ հիւանդ է, մերժ ու ձաց կերակրի:

Աբիւն քրտնիլ.	Ծովերը անցնիլ.
Կրակ շնչել.	Զբնկ անդանդ. (զրբր. բստ քեզ:)
Երկայն ձամբայ քալել.	
Ես ձամբաս կ'երթամ.	Խոտ ձարակիլ:

Տաճկերէն ոմով կ'բսուի՝ քալեւոնէր չորկեցանք: Տունէդ պտրտեցայ: Հաշուին մէջէն ըզբօղք մասը վար՝ ինձայ:

---

§. 2. *Խնդիր-բնութեան:*

399. Խնդիր-բնութեան ամէն հոլով կրնայ դրուիլ իմաստին համեմատ. (391:)

400. Ամէն տեսակ բայ (ներգործ. կրաւոր. կամ չեզոք,) կրնայ մէկ կամ աւելի խնդիր-բնութեան առ-նուլ այլեւայլ հոլովով:

Յիշեցնում *խնդիր-բնութեան կ'առնուն՝*

401. — Ա. Իական բայերը: Ատրդա մանկանացո-է: Ձամբաները վտանգաւոր էին: Ռուբէն ընտաւոր ե-ղաւ: Նախանձոտն ամէնուն ատելի կ'ըլլայ:

Այս ուղղական խնդիրն անուն-բայիէն զանազանե-լու համար ոմանք Երկրորդ սեղական կոչած են:

402. — Բ. Ըսուիլ, կոչուիլ, կոչնուիլ, ծանչ-ցուիլ, ըզբաղիլ, ընդունիլ եւ ուրիշ կրաւորականներ: Երկրիս ամէնէն մեծաւոր աստղն արեգակ կը կոչուի:

Շատերն որ քաղքենի կը կարծուէին եւ մեզի օճնական տրուեցան, մեր առաջին մանանիչներն եղան։ Ողմպիա գերեզմանի արժանի չեղաւ, եւ անխոս մեկնի նետուեցաւ։ Այսպէս ալ՝

Թագաւոր դրուիլ.	Հովիւ ընտրուիլ.
Բարերար ճանչցուիլ.	Զինուոր գրուիլ։

403. — Գ. Շատ չեզոք բայեր։ Ցխուս, ամէն գանձուց արարիչը՝ ապտոթ ծնաւ։ Աբրահամ ծնէ մեռաւ։ Աւազակաց ձեռքէն ծերկ փախան։ Զաքարիա ինն ամիս համր մնաց։ Ղովտ գնաց, կամ գնէր ընկաւ։ Վանդալաւոր պատերազմին չպղծող եղաւ։ Այն երկրին մարդիկը չինաւոր կը ծնանին։ Նոյնպէս ալ

Կրակ կարիլ.	Ծաղիկ կը հոտի.
Պզտիկ իյնալ.	Շորս տրամ կու գայ.
Կաղ մնալ.	Խօսքդ ծանր կու գայ։

404. Ուղղական ինդիրն՝ եթէ ածական է, միշտ եզակի կը մնայ, (տես 375.) եթէ ոչ մանաւանդ կերպով մը որոշուած ըլլայ. զորօրինակ. Որոնք են անոքա՞ն։ Իսկ եթէ գոյական է, երբեմն եզակի կը դրուի, եւ երբեմն յոգնակի՝ ըստ իմաստին պահանջելուն. Այս սեւ մարդիկն որ կը տեսնես՝ սատակ են։ Այդ խօսած ներքաղքներդ սեւերի պարտա են քան թէ գովեստ*։ Առաքեալներն եկեղեցւոյ հիմնադիր եղան։ Այսպիսի գործողներ էին մեր նախահայրները։ Այն տեսածներդ Սիբերիոյ աշխարհ են։

* Ներողական օտար ոճ կ'ըլլայ եթէ ըսէի՝ Սեւերի պարտաւոր են քան թէ գովեստի։

405. Հոգնակի ինդիր - բնութեան միանակ այն բայերը կ'առնուն՝ որոնց կրաւորականն ուղղական խնդիր-բնութեան կ'ուզէ ըսինք. (402.) այսինքն՝ ըսել, անուանել, ընտրել, գնել, պալ, եւ այլն։ Մէկը ներսէսին ծերագոյնն իրենց իշխան կ'ընտրեին։ Դուն քու եղբայրդ հերիանօթ անուաներ ես։ Ձիս իրենց պատասխան կ'ուզէին դնել։ Վաճառականքը ձիւաւոր կերպէ բռնեցին։ Այնչափ բարեաց փոխարէն՝ այդ հատուցումն ըրիր ինծի։ — Օրինակներուս մէջ բացայայտ կը տեսնես որ

ձերբեռնը, եղբայրդ. ձո, չխոսիր, եւայլն. Հայցական խնդիր-սեռի են. իսկ իշխան, հերիանոս, պապօրդ, ծերի, եւայլն՝ Հայցական խնդիրը-բնութեան: Նմանպէս կ'ըսուի՝ թագաւոր դնել. Մերկ փախցընել. Թշնամի կարծել: Այսպէս ալ հետեւեալ ոճերը. (փակագծիւ որոշեալները խնդիր-սեռի են)

(Մեկը) խաղք ընել.
(Խօսքը) կարճ կտրել.
Հկրցար (սաչափս) խելք ընել.
(Բան մը) կասկ ընել*.
(Ձոյգ մը գինդ) պարգեւ առնուլ.
(Ոչխար) ընծայ տանիլ.
(Շատ ատակ) ծախք ընել.
(Բան մը) իզակոտոր հանել.
Ցանուցիր հանել, կամ Ցիրուցան ընել.
(Բան մը) մեկուն չնորհք ընել.
Հրամայէ անգյ բրէ.
(Ջուրը) պաղ խմելու է.
(Ի՞նչչափ բան) պարտք ունիս:

* Այսպէս կ'ըսուի՝ բան մ'որ կոմէ ընես՝ կը յայտնէ. որ տասկ. ոճ է. ինչպէս կ'ըսեն գիր չեչի փորթ եինք, ոթէ եինք, աֆէ եինք, գիրինկեն գիր չեչ պավ եինք, եւայլն:
Մնացած ոճերէն չատը գրաբարին հետ նոյն է:

Ասոնց նման են հետեւեալ անորոշ Հայցականները ալ. Տես սա տղան որ գինոաբ են հագուցեր: Այդ կատուն երէկ ջրա ձաթ լուալու է որ ճերմկի: Շտաւերն երկոս կոթէ առնել տուաս:

Ըսածներէս յայտնի է թէ երբ որ բայը չեզոքի կամ կրաւորականի դառնայ՝ Հայցականը կ'ըլլայ ուղղական խնդիր-բնութեան, այսպէս. Ընձայ երթալ կամ տարուիլ. Ցէրուցան ըլլալ. Զբոխոսիլ եղեր:

406. Հայցական խնդիր-բնութեան միշտ անորոշ կը մնայ, այսինքն առանց որոշեալ յօդի. բայց կոծնել, եռիպոբել բայերուն քով երբեմն Հարկ կ'ըլլայ՝ յօդ ալ դնել, մանաւանդ ստացական. այսպէս. Զինքն իւր խօսքերէն դատելով՝ ընդհանուր կարծեցի: Զքեզ ալ էրէնց ձաուան* կարծեր են: Զիս նոյն ատալկը կարծեր են՝ որ զմեզ լեռնէ լեռ Հալածեց:

* Հոս էրէնց ձաուան ստացական յօդով Հայցական է. որ եթէ առանց յօդի ըսուի՝ էրէնց ձաուայ կարծեր են, այն ատեն էրէնց տրական է. (տես 368:)

ՍԵՌԸՆԿՆ *հոլովի բայի խնդիր չէ՝ այլ անուան, (տես 369, ծան.) բայց երկու դէպքի մէջ (հատարտ. կօրէն էական բայի) խնդիր բնութեան կրնայ ըլլալ։*

407. — Ա. *Մէկուն ըլլալ կամ վերաբերիլ ցուցընելով։* Բոլոր իւր ստացուածքը պէտրոնեան եղաւ։ *Այս կողմի կը պահանջէր որ իշխանութիւնը սահմին ըլլայ։* Հօրն ունեցածն որդուոյը կը համարուի։

> Անձնական դերանունանց սեռականը ստացական յօդ կ'առնու. իմ էր. մերն է. քուկդ ըլլայ. ձերը կ'ըլլար. որմէն էր։ — Բայց ասոնք ստացական ուղղական են, կամ սեռականէ - ուղղական՝ որ յաճախ տեսանք։
>
> Կ'ըսուի նաեւ որականով՝ ինչ կ'ըլլայ. *ինչ ըլլայ.* անանց եղաւ։ Բովանդակ ժառանգութիւնը *ինչ* պիտի ըլլար։ Յակոբին պիտի ըլլայ։ — Այսպէս յաւուկ ոճով կ'ըսուի Աստղին կրողին եղաւ. Արուն չունի ըլլալ։
>
> Բայց տանկական ոճ է ստացական յօդով՝ եղբօրս մէկ որդին կայ, շատ գրքերը կայ։ Ինձ ալ մէկ կառքը կար. *փոխանակ* Եղբայրս որդի մ'ունի, շատ գրքեր ունի. մենք ալ կառք մ'ունէինք։ Իսկ վայելուչ է ըսել՝ Հոն թագաւորին մէկ պալատը կայ։ Նոյն կառաց լաւմութեանը մէջ մեր ալ մէկ կառքը կար. որ չի նշանակեր ունենալ, այլ թէ՝ հոն թագաւորական պալատ մը կայ, եւայլն։
>
> Այս տանկական ոճին շատ նման է գրաբարն՝ ունենալ նշանակութեամբ. Դատաստան կայ իմ ընդ քեզ. (դատ ունիմ.) քարինք եւ մեր շատ կան. (քար մենք ալ բաւական ունինք.) են իմ եղբարք. (եղբայրներ ունիմ։) Բայց որչափ որ մեծ երեւայ նախնական նմանութիւնը, նորչափ աւելի մեծ է իրական անմանութիւնը։ — Գրաբարի մէջ էական է որ ուղղական գոյականն անորոշ ձեպ առանց յօդի, ուր տանձ կերէնի կանոնը յօդ կը պահանջէ հարկաւ, որով բովանդակ ոճին բնութիւնը կը փոխուի. եւ արդի լեզուին՝ մէջ սովորական եղածը՝ ճիշդ գրաբարին հակառակն է. (*Թագ բայիս ալ միշտ եզակի ինալը։*) — Որչափ տարբեր եւ վայելուչ է ըսել՝ Թափառական ենք, մաղզկուն ենք. կամ մեր օգնականներ եւ ոչ միխիթարիչք։ Կայն մեր ալ տեղ մը թագաւորական վարժարաններ։
>
> Բայց միտք առնելու բան է որ թէ բուն գրաբարին եւ թէ տանկական ոճին մէջ՝ ունեցողը չէ անուն. բային՝ այլ ունեցուածը։

408. — Բ. *Տարիք ցուցընելու համար։* Տասնեւեօթը տարեկան էր Սողոմոն՝ երբ գահն ելաւ։ Իւր որբերէն մէկը հինգ տարեկան է, մէկալը հազիւ երկու ամսուան։

ՃԻՒՂ խօսելով այս երկու դէպքիս մէջ ալ սեռա-
կանը բայի խնդիր չէ. այլ Ա դէպքին մէջ սեռա-
կանէ-ուղղական է, իսկ Բ դէպքին մէջ սեռականը
ածական եղած է, ինչպէս վերը (473) պիտի տես-
նենք։

ՅՈՐԱՆ *խնդիր-բնութեան կ'առնուն բայերը։*

409. — Ա. Երբ հարցուի թէ որո՞ւ, ի՞նչ բանի. (տճկ. կիմ՞, նէյ՞։) Ներեցէք անոնց որ զձեզ վշտացու-
ցեր են։ Որո՞ բարկացար կամ զո՞վ բարկացուցիր։ Կիւ-
րեղ մեծ բարերարութիւն ըրաւ Հրէից, եւ իբենց ազա-
տիչ եղաւ. (սեռական կ'ըլլայ՝ իբենց ազատիչն եղաւ։)
Դեսպանն յանձն առաւ որ գաղթականաց խնդիրքը
նախաւորին մատուցանէ։ Ըսէք ինձի, որո՞ւ վկայ ըլլամ։

410. — Բ. Այս ընդհանուր կանոնիս տակն են
ամէն շարժում ցուցընող բայերը՝ երբ որ մէկու մը կամ
բանի մը երթալ, գալ, մօտենալ, խրկել, կանչել եւ
այլն ցուցընեն*. (տես վերը 414, տեղ մը երթալ,
գալ.) զորօրինակ. Նահապետներն եկան Յակոբայ, եւ
պատմեցին թէ Յովսէփ կենդանի է եւ գքեզ իբեն կը
կանչէ։ Փարաւոն զԵգիպտացիքն Յովսեփայ խրկեց որ
հաց գտնեն։ Գայլը մօտեցաւ գառնուկին, երբ դեռ
անմեղը խաղալէն ջուր չէր խմեր։ Նեռա յԱրամն մտաւ-
ցաւ ու կեցած կը նայէր։ Ինձի եկէք, եւ մի երթաք
այդ անծանօթ օթափաններուն։

* Շարժում ցուցընող բայերուն համար տես նաեւ
(305) սա նախադրութիւնը։

411. Այսպէս ալ աներեւութի տրականը. Այն
ահաւոր երեւոյթը պեռնելոս գնացեր էի։ Լսելոս եկեր
է։ Իւր որդւոցմէ մէկը՝ բանակին մէջ ծառայելոս խրկեց։

412. Ըսել բային (երբ անուանել կը նշանակէ)
հայցական խնդիր-սեռի տալու տեղ հասարակօրէն
տրական խնդիր-բնութեան կը տրուի. ինչպէս. Ասոր
ի՞նչ կ'ըսեն. (այսինքն՝ Զասիկայ ի՞նչ կ'անուանեն։)
Գեղ մը հասանք՝ որուն տեղացիք Գումունք կ'ըսեն։
Այդ տեսակ գողոլինեան յափշտակութիւն կ'ըսենք։
Ահա ապօր խելացութիւն կ'ըսեն։

‖ ՃԻՒՂ նոյնպէս կը գտնենք քիչ տեղ հին գրա-
բարի եւ շատ յաճախ հին ականօրէնի մէջ ալ։

413. ՔԱՆԻ ՄԸ ԲԱՅԵՐ (*մանաւանդ դնել, վաճառել,*) *յատուկ կերպով տրական հոլով ընդհանր-բնութեան կ'առնուն. Հինգ դահեկանի վաճառել: Քառն դրնաւոր կու տային: Հարիւր դահեկանի դնեցի: Ասոր գոյնը կանաչի կը զարնէ:*

414. ԱՆԱՆԱԽԴԻՐ ՅՐՈՑԱՆ *ընդհանր-բնութեան կ'առնուն շարժումի յուցընող բայերն՝ երբ որ տեղ մը երթալ, գալ եւայլն նշանակեն. զորօրինակ. Խահակ իրիկուան դէմ դաշտ եկաւ որ զբօսնու: Այս խօսքը զօրաց ուղղելէն ետքը՝ դարձաւ իւր վրանը մնաւ: Կը սպասէին որ վիշապն իւր քոյնը քաշուի. (այսինքն է դաշտ. չիւր վրանն:) Այսպէս ալ՝ Տոն դառնալ. Քաղաք մտնել. Ակ կամ յոխ դառնալ. Ծով ինալ. Տոն հրաւիրել, եւայլն:*

> *Զատ է՝ Ան ըսելէն ետքը դարձաւ եւ արտասուեց. (այսինքն՝ երեսը դարձուց.) որ եթէ ըսէի՝ քաղաք դարձաւ եւ արտասուեց, ըսել կ'ըլլար թէ նորէն քաղաք գնաց: Իրողքոյ դիրը դարձեր խրկեց եւ ոչ ծերակուտին. (այսինքն՝ քաղաքացեաց.) որ եթէ ըսէի՝ Գիրը դարձ խրկեց, ծանօթ նշանակութիւնը կ'առնուր:*

415. ԱՆԱՆԱԽԴԻՐ *տրական են հետեւեալ ընդհանրբնութեանները. Այն ծանր բեռը դողդոջոտ ծերուն ոսոը բեռցուց: Զմանուկն ոսոը դարկաւ տարաւ: Դեռ խօսք մը չէի քերանս առած: Ձեռս ձիթենւոյ ոստ մը տուին: Գլուխը կատաւ մ'առած: Պապը մատանի անցուցին: Ատն ակնոց դրեր է: Ակ նայէ ու կը գտնես: Իւղոր երկրին բնակիչքը ըստ ցեղ կը բաժնուին: Երկոս տաս բաժնուեցան: Անդր պիտ'որ առնես. (լաւ եւս՝ յանդն:) Ընդ հասապ եկողները. (լաւ եւս՝ հասապէն:)*

Նշանակս հետեւեալ ոճերը.

Ձեռք ձգել, կամ	Եփ ելլել, եփ հանել.
Ձեռք բերել.	Երեւան ելլել, հանել.
Ձի կամ կառք հեծնալ.	(Արեւը) մարը մտնել,
Ցոյց տալ. (յուցընել.)	կամ մարը դառնալ.
Կուլ տալ. (կլլել.)	Քերան առնուլ.

Զուր տեղ, Պարապ տեղ. (տես Մակբայակերպ, 299.)
Միտք առնուլ.
Ձեռք տալ*. (մատնել.)
Ձեռք առնուլ.
Աչք գարնող բան, (լաւ եւս՝ աչքի գարնող.)
Բերան տրուիլ, (լաւ եւս՝ ի բերան.)
Ոտք ելլել, ոտք հանել.
Տիպ տալ, տպագրել, (լաւ եւս՝ ի տիպ.)
Գլուխ ելլել. (լմընալ.)
Գլուխ հանել. (լմընցընել.)
Փոխ առնուլ, Փոխ տալ.

որոնց շատը գրաբարէ առնուած է՝ ի նախդիրը թող տալով, փոխանակ ըսելու՝ ի ձի հեծանել. ի միտ առնուլ. ի ցոյց տալ. ի գլուխ ելլանել:

Ցաճկ. ոճ է ստացական յօդով՝ Դժուարը (դժարը) գալ. Դժուարս կու գայ. (Ի՞նձի՞ն Իլիր։)

* Ձեռ՛ փալ ոճդին մէջ չեռ՛ աննախդիր տրական խնդ՛-բնութեան է՝ եթէ ըսեմ, Սուտ եղբարը գիս չեռ՛ տուին. (մատնեցին.) իսկ խնդիր-սեռի՝ Ցառաջելոյն չեռ՛ տուի. (օգնեցի։) Նոյնպէս Փոխ առնուլ կամ փալ ոճդին մէջ՝ ֆոխ աննախդիր տր. խնդ՛-բն. է՝ երբ զատ հայցական խնդիր-սեռի ունի. ինչպէս. Գիրք մը ֆոխ առի։ Հազար դահեկան ֆոխ տուի։ կայցին մը գրացիէն ֆոխ եր առեր։ Իսկ հայցական խընդիր-սեռի է՝ երբ ըսեմ Հարիւրին վեցով ֆոխ տուի։ Եղբօրմէս ֆոխ առի։

416. Նմանութիւն յուցընող բայերը երբեմն անխնախդիր տրական խնդիր կ՛առնուն, — եթէ անորոշ բլլան, այսինքն առանց յօդի։ Ա.յպէս՝ կ՛ըսուի. Մօմ կը նմանի. Թափառոր կը նմանի. Ցղայ մ՛որ կապիկ կը նմանի. (փոխանակ՝ մօմի, կապկի։) Պաղէն սառեր ֆայտ է դարձեր։ Նետերուն բազմութիւնը պայծառ յորեկուան լոյսը խոր ծիւղեր դարձուց։ — Իսկ եթէ որոշեալ տրական է՝ աննախդիր չի դրուիր. ուստի պէտք է ըսել, Մարդ մ՛որ ճիշդ մեր ընթացքին կը նմանի. (եւ ոչ՝ մեր ընթացքը կը նմանի։)

417. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԴՈՒՑԱԿԱՆ խնդիր-բնութեան կ՛առնուն բայերը՝ երբ հարցուի թէ ո՛ւր, ի՞նչ բանի մէջ, (տճ. Նէրէ՞ք, Նէ՞ր։) կամ երբ, ի՞նչ ատեն, (տճ. Նէ՞ զաման։) Աթինացիք Լատինի կողբը կը բնակէին։ Հօրեղբայրս իւր բնակութիւնը Լոնտոն հաստատեց։ Ամենէն զարհուրելի գազաններն Ափրիկէի անա-

պարծենալը կը գտնուին։ Սկսած շէնքէն յառաջ որ այս պարտէզ կը լլլինայ։ Ճանչցան իրենց յաղթողն ու նոր տէրը, երբ ճակատը գագիւոիէ պսակ եւ չեփոն ոսկի գաւազան տեսան։ Նոյն օրէրը՝ Հրէաստան մարգարէ մը կար բնակած։ Ա.յսպէս ալ՝ Մեկնէը գօտի ուներ։ Ճաճկատը նիշ մ՚ունի։ Ձեփոը յուպ կը կրէր։

418. Բայց շատ անգամ խօսքն աւելի որոշ կ՚ըլլայ գիր կամ վայ նախագրութիւններով։ Մանուկն ճիտուս Երուսաղէմ պատրէն գիր դանուեցաւ։ Աղէքսանդր Բաբելոնի գիր մեռաւ։ Քաղէն գիր փակուած մեացինք։ Ճոխին վայ նիշ մ՚ունի։ Գիտուի վրայ նստիլ։

Նոյնն իմացիր Աննախդիր տրականի վրայ ալ. Փողվէի գիր մտնել։ Ծառի վրայ ելլել. (փխկ. խոչվի մտնել. ծառ ելլել։)

419. ԲՈՅՈՒԱԿԱՆ *խնդիր-բնութեան կ՚առնուն բայերն՝ երբ հարցուի թէ որմէ, ինչ բանէ, ար տեղէ.* (ուճ. էմսիկեն. նէրկեն. նէրէկեն։) Եղբօրմէս լսեցի։ Ձեզմէ առինք։ Թշնամւոյ չեփոէն փրծար։ Տանէկէն ինկեր է։ Բանակ փախեր էին։ Տընէն կ՚ելլէ, պարտէզէն կ՚անցնի, դուռը կը հանի։

Այս բացառականը չփոխելու չէ խնդիր սեռի բացառականի հետ, որ վերը (395. ծան.) *տեսանք։ Ուսումիկ մէկ երկու օրինակ ալ։*

Խնդ. սեռի. Բորուը քրեսոսէն բժշկուեցաւ։

Խնդ. բնու. Բորուն էոբ բորսոսընէնէն բժշկուեցաւ։

Խն. ս. Ջասիկայ կը ճանչնայ եւ ասիկ կը ճանչցուի։

Խն. բն. Խաբեբայ ըլլալն ասիկ կը ճանչցուի։

420. Գոհանալ բայը գրաբար ձեւով խնդրառութիւն մ՚ունի. Գոհանամ ջեզի, վ.Աստծոյ։ Ասոր անմոռանալի նմանողութիւն մը սկսած է ըսելու բացառականով՝ կը գոհանամ ինչմէ. Նոյնպէս Շնորհ ունիմ ձեր բարութենէն. Շնորհակալ եմ ձեր աշխատութենէն. — որ պէտք էր ըսել՝ ձեր բարութենէը. աշխատութենէը։

421. Բացառական հոլով խնդիր - բնութեան կ՚առնուն վախնալ, պատսպրիլ, խափանիլ, արգիլել, յանդիմանալ, եւայլն։ Հազիւ թէ խաղալէն դադրած էին եւ քանկերը պարպուած էին, կը տեսնէիր որ այն դաշտն ու բուռն մարդկանէն դեռ չէին կրնար ետ կենալ։ Ոչ ոք կրնար զերծնիլ այնպէս չարաչար ծեծկռտելէն խափանել։ Աշխատութենէն կամ Աշխատելէ մի ձան-

ձրանաբ։ Ա֊յսպէս ալ՝ պաշտօնէ հրաժարիլ։ Գէթ֊ընդ ազատիլ։ Մոխ ու ֆլնդիկ ժուժկալիլ։

422· ՓՈՓԹԻԿԱՆ հոլով խնդիր֊բնութեան կ՚առնուն բայերն երբ հարցուի թէ ինչո՞վ. (տե՛ս նէ ետ։) Ինչ է֊ր բերնովը խոստովանեցաւ թէ մահապարտ է։ Կողքերով ժողվեցին տարին։ Հրացանով զարկաւ մեղուց։ Օտարին ոտքովը ծախք ընել։

Մարդու եւ անձանց կամ շարժումի ունեցող իրաց գործիականին համար հետեւեալ կանոնները միայն առնելու է։

423· — Ա· Եթէ անձր գործողութեան գործիքն է, (այսինքն՝ երբ գործողութիւնն անոր ձեռօքը կ՚ըլլայ,) միեակ այն առեն գործիական հոլով կը դրուի, դորօրինակ· թաթիմանով խօսեցայ։ Ծառայով խաւրեցի։ Զա֊կընդրովը կը մխիթարուէր։ Տըղմովը կը դուարճանար։ Դաշնակցնդրովը զօրացաւ։ Ձեղմով կը պարծի հայրենիքը։

424· — Բ· Իսկ եթէ անձր գործողութեան ընկերն է կամ դործակից, (այսինքն եթէ ան ալ միեւնոյն առեն նոյն գործողութիւնը կը կատարէ,) այն առեն տրականով հնչ դաղափարութիւնը դնելու է, թաթիմանին հնչ խօսեցայ։ Ծառային հնչ մշակներն ալ ճամբայ դրի։ Տառապեալ այրին միւսուորիկ՝ պղտոը հնչ նստած կը դուարճանար այն անտառային բնակութեան մէջ։ Ձեզի հնչ ես ալ կը պարծիմ։

> Ա֊յսպէս՝ զատ իմաստ կու տայ ընտով երթալ, եւ ընտուն հնչ (քովէն) երթալ· Ձիով կամ կոտով երթալ, եւ Ձիուն հնչ, կոտին հնչ երթալ — Ա֊հագին դիպիններու բազմութիւն մը մեր նահանգ հնչ կ՚երթար։ Հարիւրաւոր թռչուններ կոտին հնչ միանչեւ առաջին օթեվանն հասան։ — Երկուքը միասին կը տեսնես յաղորդ օրինակներուս մէջ· Ցովսեփ իւր եղբօրջը հնչ խաբխանով կը խօսէր։ Գայլերու հնչ ընթեով կռուեցանք չորս ժամ ամբողջ։ Ցերս կոտով կ՚երթար, ես կոտին հնչ կը քալէի։ Ջահանայ ամէն բան կը փոխուի. մենք ալ խոհանոցի հնչ։ Ցաճկերէն լեզուն այս զանազանութիւնը չունի։

425· Շատ բայեր, մանաւանդ չէզոքները, այլեւայլ նախադրութիւններով խնդիր կ՚առնուն. Պատա֊

նեկին խոհեմաբանը վրայ զարմացայ: Մի տրտմիր եղբօրդ քաջոյն վրայ: Օտարի փորձէն ինձ չեմ ուզեր մտնել:

Հոլովներուն ուրիշ գիտելիքները տես վարը Գլ. Գ:

ՑՕԳՈՒԱԾ Բ.

ԴԵՐԲԱՑՆԵՐՈՒ ԽՆԴԻՐ

426. Դերբայները նոյն հոլով խնդիր կ'առնուն ինչ որ իրենց բայը կը պահանջէ. այսպէս. Թաքնուած որսալ. Ինկած որսացող: Երթալ ուզել. Երթալ ուզող: Պատռոյ բաղձալ. պատռոյ բաղձացող: Բանիւ փախչիլ. Բանիւ փախած մարդ: Նոյնպէս կ'ըսենք՝ Պատռուղ բերող ծառ. Աշխարհի տեսած մարդ. Դերբայներուն խրկուելու հաշիւները. Քեզի գալու թղթերը. Ձեզի առնելիք չունեի: Ձեզ տեսնելիքս եկաւ:

427. Ընդունելութիւն-ներկան եթէ իբրեւ բայ առնուի՝ իրեն բնական հոլովը խնդիր կ'ուզէ. իսկ եթէ իբրեւ գոյական անուն առնուի՝ խնդիրը կ'ըլլայ սեռական հոլով յատկացուցիչ, եւ ինքն անոր յատկացեալը կ'ըլլայ. այսպէս.

Ընդուն. իբրեւ բայ. — Զոհեղէք+ ստեղծողը. Ձեզ փրկողը. Ինձի հետեւողները:

Ընդուն. իբրեւ անուն. — Ձեզի ստեղծողը. Մեր փրկողը. Իմ հետեւողներս:

Նոյնպէս՝ Զիսրայէլի Աստուածը թշնամանողներն անպատիժ չմնացին. կամ Իսրայէլի Աստուծոյն թշնամանողները:

428. Օրինակներէս կը տեսնուի որ այս դէպքիս մէջ ընդունելութիւնը յօդով է միշտ:

429. Ըսինք՝ իբրեւ գոյական գործածուելով. վանդի եթէ իբրեւ ածական առնուի ընդունելութիւնը՝ իրմէ եաքը գոյական մ'ունենալով, (273.) այն առեն նախընթաց խնդիրը հայցական կը մնայ. ինչպէս. Աքաաբու սրճանը լափող շները. (եւ ոչ՝ սրճան

լափող։) Անտառին մէջ ֆայր կոտրող գեղացւոյն Հանդիպեցանք. (եւ ոչ՝ ֆայրի կոտրող։) Պոռալ բերող ծառ. (եւ ոչ պղպջ։)

Բաց ասկէ՝ երբեմն հայցական խնդիր վայելուչ կ'ըլլայ եւ երբեմն սեռական, որ միայն վարժութեամբ կրնայ սորվուիլ։

430. Իւ ընդունելութիւնը զուտ գոյական դերբայ է, եւ երբեք հայցական խնդիր-սեռի չառնուր, այլ միշտ սեռական. այսպէս. Տէղէքաց առեղծիչ. Մարդիկն փրկիչ. Գերեզաց ազատիչ. Իսրայէլի Աստուածոյն հայհոյիչ, եւայլն։

431. Բայէ յառաջ եկած բայանուններըը հասարակօրէն միայն բացառական հոլով խնդիր-բնութեան կ'առնուն. այսպէս. Պալտճնէ հրաժարում. Մեղէ գարշում ու զարհուրանք։ Ժանպախէ զգուշութիւն։

432. Ներգործական եւ կրաւորական բայանուանց առջին խնդիր-սեռի, երբեմն նաեւ խնդիր-բնութեան՝ սեռական հոլով կը տրուի. այսպէս. Ձեռվէր առեղծուածքն ենք։ Գառապանի հարուած։ Սրէյի կորստա։ Մանր քանէրս մնադրութիւն։

433. Իսկ ուր որ հոլոված անուն կամ խնդիր չի պատշաճիր, բայանուան տեղ անեղեւոյթի կը գործածուի. Տես սրչափ՝ քեզմով պոչնէլ ինծի վնաս հասցուց։

Գրաբար ձեւով կ'ըսուի՝ Ընդ Աստուած գարձ մը։ Ի մեղս անկում։

ԳՕԴՈՒԹԻՒՆ Գ.

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐՈՒ, ԵՒ ԹՈՒԱԿԱՆ ՈՒ ՄԱՍՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՑ ԽՆԴՐԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

---

§. 1. *Ածական ածականներէն չառնեւ ամենեւին խնդիր չեն առնուր, ինչպէս՝ հնաոնք. խոշոր. հին. նոր, եւայլն։ Բայց կան ոմանք որ իրենց նշանակութեանն համեմատ այլեւայլ հոլով խնդիր կ'ուզեն։*

435. **ՈՒԿԸԿՄԸ** հոլով խնդիր կ՚առնու ամէն տեսակ ածական՝ երբ անոր չափը կամ աստիճանը ցուցնող գոյական մը հետն ունի. ինչպէս. Նաբուքոդոնոսոր թագաւորն արձան մը կանգնել տուաւ՝ վեհաստն կանգնառն բարձր։ Ձորս մոգպետէ խորունկ փոս մը փորել տուաւ։ Հինգ հինգ կանգնառ երկայն ձողեր անկեր էին։ Մղան մը հեռու։ Քառն պամ ծանր։ Ի՞նչ ապրճանն նեղ են եղեր անոնց քերը։ — Հոս ուղղական խնդիր են՝ վեհաստն կանգնառն. մղան մը, եւայլն։

436. **ՑՐԿՄԸ** հոլով խնդիր կ՚առնուն՝ Աբժանիք. օգտակար. վնասակար. նման. մօտ. կոթող. ծառայ. եւայլն։

Թշնամեաց ահարկու.	Աբեան ծառաւի.
Աշխարհի վնասակար.	Ձորս հոգւոյ բաւական.
Ամենայնի կարող.	Շատերուատելի.
Քեզի նմաններըբ*.	Ամենուն բաղձալի, սիրելի, եւայլն։
Թագաւորաց արժանի.	

Եւ ընդհանրապէս ալ՝ ելլ ածական դերբայները, ինչպէս են՝ Նախանձելի. սոսկալի, եւայլն։

* Կ՚ըսուի նաեւ՝ քո՝ նմաններդ. բայց այն աուեն նման գոյականաբար առնուած կը համարուին։

437. Նոյն տրական հոլովով անեռեւոյթին ալ խնդիր կ՚ըլլայ ածականի.

Ցեմնելու արժանի.	Լսելու դիւրին.
Գործելու անկարող.	Կարելու դժուարին։
Մշակելու յարմար.	Համոզելու անկարելի։

438. Այս վերջիններըբ սովորութիւն է նաեւ առնկ. ոմով ըսել — անեռեւոյթ ուղղականին վրայ առաջական յօդ դնելով՝ պատէս. Լուելը դիւրին՝ ըսելը դժուարին. (առկ. գիմելով, իւիրենէ.) Կարելը գժուար կուսա մը։ Կանգնելն անկարելի անկումէ մը. (առա 442։)

439. **ԲՈՑԱԲԱԿՄԸ** հոլով խնդիր կ՚առնուն՝ Հեռաս. ըստիւ. փոքիբ. պղտոր. անյոյս. անպէս. անիրեռեւոյթ. եւայլն։

Բլրէն հեռու.	Փրկութենէ անյոյս.
Ամէն չնորհէ անմասն.	Մեզմէ անծանօթ.
Ասկէ տարբեր.	Աչքէ անեռեւոյթ.
Լսածէս տարբեր.	Պահկանացուներէ անտես։

440. Բայց Ընթե, անձանօթ, անըմբռնելի, եւայլն. աւելի վայելուչ կերպով տրական խնդիր կ'առնուն փոխանակ բացատականի. Մէկէ անձանօթ. ալաց անհրեշտելի. Տթող անըմբռնելի։

Նոյնպէս բացատական խնդիր առնող բայերուն աթ եւ էալ ածականն անցեալները. Ալ ամեն յոյժ զբաղուած, բիւր նեղը-ղխնդիրէ ապատած, յամաքը ծիլիս-բռնկննէրէ ձանձրացած՝ ժամէ ի ժամ մեհուան կը սպասէինք։ (Տես 426։)

441. ԳԱՓԹԻԿՆ Տալով խնդիր կ'առնուն Լի կամ լէ. լեցուն. կոչտ. եբէ-եէլ, եւայլն ածականները։

Ընտրհօք լի.	Փիտուիթեամբ երեւելի։
Պտղով լեցուն կղզով.	Քաջութեամբ նշանաւոր.
Բեռամբք ակաղձուն նաւ.	Ընթեամբ ծարաւի. (գրբր.
Հացով ջրով կուշտ.	աճով.)

Նոյնպէս գործիական խնդիր առնող բայերուն աթ եւ էալ անցեալները։ Կոնդակն ահագին փոթով բեռնաւորած՝ սահեցաւ մտաւ խոր ջրին մէջ։ (Տես 426։)

442. Ածականի խնդիր կը տրուի նաեւ ստացական յօդով դրական մը. զրօրինակ. Մեկը-պարապ մտտուկ մը։ Ձայնը-տկար երգիչ մը։ Ձեռներէն-անզէն պահապաններ։ Փոքը-ճեղքուած մեկը։ Տերեւը-թափած ուռենի։ Ձեռքը-կոտրած զինուոր։ Դուն աւազդիկ հոգին-եղած մարմին մըն ես։ — Այս ոճը տաճկերէնէն մտած է. որուն տեղ հասարակօրէն բարդ ածական մը կը գործածենք. Տերեւաթափ, տկարաձայն, ձեռնբեկ, եւայլն։

443. Բազդատական ածականները կամ բացատական խնդիր կ'առնուն, եւ կամ +ան ը նախադրութեամբ հայցական, զրօրինակ.
Մեղքէ աւելի երջանիկ, կամ քան զմեզ աւելի երջանիկ.
Մեղքէ երջանկագոյն, կամ քան զմեզ երջանկագոյն։

444. Նոյն խնդրատութեամբ դրականն ալ բազդատականի տեղ կ'անցնի. այսպէս. Մեզմէ երջանիկ կամ քան զմեզ երջանիկ.

Ծաղիկը պովչն գեղեցիկ է, կամ Ծաղիկը ւոն ղպոտղ գեղեցիկ է.

Պտուղը ծաղկեն (աւելի) ազէկ է, կամ Պտուղը ւոն ղծաղկին ազէկ է։

Գոյն վերջաւորեալ բաղդատականի վրայ ասելի կրնայ դրուիլ. Աւելի բարձրագոյն. աւելի ծանրագոյն։

Այս կանոններն, ինչպէս օրինակներէն կը տեսնես, գոյական գոյականի հետ բաղդատելու համար է։ Իսկ

445. Երբ ածական ածականի կամ մակբայ մակբայի հետ պէտք ըլլայ բաղդատել՝ բացատրական ինդիր չի տրուիր, այլ՝ աւելի ւոն ինչ. զորօրինակ. Գոյն մ'որ աւելի կարմիր է ւոն ինչ կապոյտ։ Այդ բեռն աւելի թեթեւ է ւոն ինչ ծանր։ Աւելի ուշ հասանք ւոն ինչ կանուխ։ (Չ'ըսուիր՝ կապոյտէն կարմիր. կամ ծանրէն աւելի թեթեւ։)

446. Գերբադրական ածականը երբեք ինդիր չ'առնուր, եւ կ'ըսուի Ամենապարզ խօսուածք. Ամենաստուերին բացատրութիւնները. Ամենասիրելի բարեկամ. Ամենաստուերը կոյս, եւ այլն։ Թույց

447. Կայ համեմատութեան ձեւ՝ գերադրականի մ'ալ որ կը շինուի հասարակ բաղդատականին վրայ աստղաբան յօդ դնելով, եւ ամենն կամ ւոն ղամենը ինդիր տալով. այսպէս.

Ամենէն ծերագոյնը. Ամենէն ընտիրը.
Ամենէնդ աղքատը, կամ Ամենէն աղքատնիդ.
Ամենէնս արժանաւորը, կամ Ամենէն արժանաւորնիս։

կամ երթէ հետը գոյական մ'ունի՝ յօդը գոյականին վրայ դնելով. այսպէս. Ամենէն ընտիր մասը. Ամենէն մեծ գումարը։

448. Վէրջն, չեփն, էրթալը, հեռաւոր ածականները համեմատութեամբ գերադրական կ'ըլլան հոսկի մակբայով, այսպէս. Հոսկի վէրջն օրը։ Երիցագոյն եղբօրմէն մինչեւ հոսկի էրթալը։ Հոսկի հեռաւոր աստղներն աչքի անբեւեւոյթ են։ (Ուրիշ ածականի վրայ չի

դրուիր հոսոկ. չ'բսուիր՝ Հուսկ առաջին. Հուսկ նման. Հուսկ մերձաւոր։)

Իսկ յայտնի սխալ է հոսոկ մակբայն իբրեւ ածական գործածել գոյական անուան վրայ, ինչպէս՝ Հուսկ վայրկեան. Հուսկ չունչ. փոխանակ՝ յետին, վերջին ըսելու։

Զուտ տաճկերէն է ին մանկին ալ որ ոմանք դրոց մէջ կը գործածեն. ին նմանը. ին առաջներըր. ին ներսը. որուն տեղ չատ անգամ վայելուչ է ըսել՝ բոլոր նմանը, բոլոր յառաջներըր, բոլոր ներսը։

449. Ցեսակ մը գերադրական ալ կը շինուի դրական ածականին քով սեռական (իբր յատկացուցիչ) հնդիր տալով. այսպէս. Գեշին գեշը. Վատին վատը. — *Ինչպէս նաեւ սեռականով կ'ըսուի՝ Անհնուն մեծը։*

---

§. 2. *Թուական եւ մասնական անուններ։*

450. Մասնական անուններըր բացառական հոլով հնդիր կ'առնուն. Ձեղմէ եւ ոչ մէկուն կրնամ վստահիլ։ Անոնցմէ ոմանք ատր եւան կեցան։ Մեկնեցինն քանի մը հոգի լըսեւս էր։

451. Ուրիշ ածականներ ալ, մանաւանդ թուականներըր, եւ ուրիշ մասնական բան մը կամ բաժին ցուցընող բառերըր բացառական հոլով հնդիր կ'առնուն։ Բանաւորներէն շատերը (կամ շատը) հաղիւ կէսօրւան մօտ կը սկսին գործելու։ Ճամբորդներէն երկուքը մօտ տեղ մը քաշուած էին։ Այդ պանդոխտին մաս մ'ալ մեզի բաժին հանեւ։

452. Բայց շատ անգամ բացառականի տեղ սեռական հնդիր կ'առնուն. Ձեր եւ ոչ մէկուն կրնամ վստահիլ։ Ճամբորդներուն երկուքը։ — Սակայն ոմանք, մաս մը եւայլն, սեռական չեն առնուր։

453. Երբեմն ալ սեռական հնդրոյ տեղ մասնականներըր, թուականներըր, եւայլն, առոգական ձեւով կը գործածուին. (Դուք) Անկէ հոս էիք։ Շոթերնիս* անխուռով մնացինք։ Մեկնեցինք դուրս եկանք տեսնեմ։ կ'ուզենաք պարտուց մուրհակները ընդեցինք։ Անկն ձկնեցինս մէյ մէկ խոշոր քաշուած պահուած էինք։

Թէպէտ նոյնանչան են Շաբէրնէ եւ Մէնէ լաբէրը. սակայն լաբէրնէ կը գործածուի Ը. կամ Թ դէմքի բայով՝ երբ խօսողը կամ լսողը նոյն բազմութեան մէջ կ'իմացուի. գորօրինակ. Շաւերնիս զարհուրեցանք. Շաւերնիդ զարհուրեցաք. որ ըսել է թէ խօսողը եւ լսողը զարհուրածներուն համրանքէն են. ապա թէ ոչ՝ պէտք է ըսել՝ Մէնէրնէս կամ Մէնէդ շաւերը զարհուրեցան. Մէնէրնէդ կամ Չէնէդ շաւերը զարհուրեցան։

454. Շատ հեղ մանուկներ անուններ կամ էնէ մը, տա մը եւայլն բառերը գօրութեամբ կ'իմացուին, եւ բացառական հոլովը բային քով միայն կը մնայ. գորօրինակ. Սա հացէդ տուր աղքատին ալ։ Ցուէր մեզի չնէր նէնէ, վանդի ան՝ա լապտերնիս մարելու վրայ են։ Ես չէ՛ն եմ ալ ունիմ։ Պարտէզին ծաղիկներէն քաղէդ բերաւ։ Ան վճռաւէն չմնաց մեր հրապարակը։ Չեզի մարգարէներ պիտի խրկեմ. անոնցմէ պիտի զարնէք մեռցնէք եւ քաղքէ քաղաք հալածէք։ — Ուր բացառականը մէյ մը իբրեւ անուն-բային, մէյ մը իբրեւ խնդիր-սեռի եղած է քովի բային, եւ կ'իմացուի՝ Սա հացէդ տա՛ մը, ձեր եղէն էնէ մը, անոնցմէ տա՛նէ, եւայլն։

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՄԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆ

455. Մասանց-բանի կիրառութիւնը կը սորվեցընէ թէ բառերն այլեւայլ դէպքի մէջ ինչ գործածութիւն կ'առնուն. անուանց թիւը, հոլովները, բայերու ժամանակները եւայլն երբ եւ ինչպէս կը գործածուին։

ԳՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԱՆՈՒՆ

456. Անուան թուղին, հոլովներուն եւայլն կիրառութեան կանոնները ճանչնալէն յառաջ՝ հարկ է գիտնալ ընդհանրապէս որ Անուն ըսելով հոս երբեմն ուրիշ մասունք-բանի ալ կրնայ իմացուիլ. վանդի որեւիցե մասն-բանի կրնայ իբրեւ գոյական անուն

դործածուիլ, յոքնակի բլլալ, յօդ առնուլ, եւայլն.
— նաեւ երբեմն քանի մը բառ մէկտեղ. Բարեկամից
երկրորդ ես մըն է: Այնինչ նոքա եւ ընթերցիչներս
յաճախութիւնը շատ անգամ աւելի մեծութիւն կու
տայ խօսքերուդ: Միայն անդնդալից ծովն էր որ փրփ-
փրացեալ գայրացեալ կոհակներովն ատեն մը մարդ-
կային հնարագիտեան դէմ որոտաձայն դոփաբէ նոն
մը կը գոռար:

---

§. 1. Ընդհանուր հիմունքներ:

Ընդհան թիւը՝ իրաց մէկ կամ աւելի բլլալն որո-
շեալ է ցուցընելու. Եզակի մէկ հատ եւ Յոքնակի՝
աւելին ցուցընելու համար. (14:) — Բայց

457. Հայերէն լեզուի (եւ ընդհանրապէս արեւե-
լեան լեզուաց) յատկութիւնն է՝ անորոշ (առանց
յօդի) գոյական մը յոքնակիի տեղ եզակի դործածել՝
երբ խօսքին իմաստն ինք իրեն կը ցուցընէ յոքնակի
միտք ունենալը, մանաւանդ թուական անուանց առջեւ
դրուած եզակիներէն: Ինչպէս. Շատ մարդ կը կարծէ թէ
ամէն լուսութիւն օրհնաւոր է: Ծիրանի ծառերը ծաղկի
բացեր էին: Պառաւ մը նստեր ղբ խոշ կը ծախէր:
Այլեւայլ տեղուանք պահանջէր դրուած էր, բայց ան-
դգամին ամենուն ալէն կրցաւ փրծիլ: Այսպէս յա-
ջորդներն ալ.

Ձինուոր ժողվել.	*Շատ պտուղ.*
Ձէնք բաժնել.	*Քանի մը տուն.*
Ստակ համրել.	*Քիչ մարդ.*
Ցերեկ արձակել.	*Այլեւայլ դէպքի մէջ.*
Պտուղ տալ.	*Շորս ձի. Քսան հոգի, եւայլն:*

Այսպիսի տեղեր եզ. անուն-բայիին բայն ալ եզ.
կը մնայ: Քանի մը օր անցաւ. Շատ մարդ մեռաւ: Շորս
հոգի նեղկայ էր. ինչպէս նախընթաց օրինակներէն ալ
տեսար: Բայց երբեմն ալ, ըսինք (352, ծան.) թէ
բայն ըստ իմաստին պահանջելուն կրնայ կամ պէտք է
յոքնակի դրուիլ:

458. Դարձեալ յոքնակի իմաստով եզակի սովորութիւն եղած է դնել (տածկ. ոճով). Հայօ տղայք. Տաճկ կանայք. Հոմի տըներ. Հայօ լեզու. Տաճկ բառ. Լաթինի սովորութիւն: Ասկէ է դարձեալ որոշեալ յօդով՝ Օրէն ՄԿը. Մոլեցօն ՄԿը. Ջինօսէն ՄԿը:

Նոյն գործածութիւնը կը գտնենք ԹԴ դարու ասմկ լեզուին մէջ ալ. Ազգն Թօրգիմ գերեաց անհամար եւ շատ. (փիլկ. Թօրգոմ:)

359. Շատ անգամ գոյական մը յոքնակի տեղ եզակի կը դրուի, երբ իւր նախընթաց յոքնակի բառէն յայտնի է յոքնակի միտք ունենալը. զորօրինակ. Ամէնքը վէնէ վազեցին. — (ուր ամէնէ յոքնակի բառը բաւական կը բացայայտէ թէ վէնէ վազած են եւ ոչ մէկ վէնէ:) Պաշտօնէից բռնած ընթացքն ամէնուն դէպ՛ը պղտորած էր, ոմանց չէօ՛ը կապած, շատերուն ալ լեզո՛ն արձկած: Տղայոց կո՛փը կոտրէ՝ անոնց մեծ բարերարութիւն է: Աւազակաց չէօ՛էն պրծան:

460. Ցոքնակի անուանց քով՝ նմանցընելու համար գործածուած գոյականները, (ինչպէս նաեւ խընդիր-բնութեանը, 404.) եզակի կը մնան սովորաբար: Ընկո՛ւէ չափ կարկտի հատեր տեղացին. (եւ ոչ ընկոյզներո՛ւ:) Տեղացւոց գործածած անօթները սափրի կը նմանին: Օձերը լո՛ճանի պէս կը փաթթուին: Թօ՛ւնոյ պէս կ՛երգէին: Ձի՛ո պէս կը պոռային:

Թէեւ երբեմն կրնայ վայելուչ կերպով յոքնակի ալ դրուիլ, (ինչպէս վերինն երկու օրինակներուն մէջ,) բայց շատ անգամ խորթ է յոքնակին. — որուն միտ դնելու եւ զգուշանալու է մանաւանդ արեւմտեան լեզուներէ թարգմանելու մէջ:

461. Թուական անուանց առջեւ հասարակօրէն եզակի կը մնայ գոյականը, (տես 457.) թէպէտ կրնայ ըսուիլ նաեւ՝ երեք տա՛ղաւնիէ: Զորս ղըժպէլո՛ւնէք: Խնդրոյն որոշումն երկու պատա՛ռքներո՛ւ յանձնուեցաւ: — Իսկ երեք որոշեալ են՝ յոքն. կը դրուին. ինչպէս. Երկու տա՛ղաւնիէն առջեւնիս կայնած տեսանք: Երկու վըրդեա՛ն պատերազմը երեսուն տարի տեւեց: Այն չորս ղըժպէլփնեըը վրանի մը տակ խորհրդի նստեր էին: — Բայց երբեմն կ՛ըսուի նաեւ որոշեալ ըլլալով՝ Այս

երկու. գնդպէս մէջ՝ մեծ հանճար ցուցուց։ (Ռամկօրէն կը համարուի Զորս ղըտպեղը, եւայլն։)

462. *Քանի մը դէպքի մէջ ալ երբեք յոքնակի չի կրնար դրուիլ. ինչպէս. Երեսուն հոգի. կամ Անոնք երեսուն հոգին։ Վեց անգամ. Զորս հեղ. Երկու գաւառի գինի. Հինգ հոխոռ. Երկու պարկ լեցուն. Ութ ձամ տեւեց։*

463. *Եղէն վերջաւորած գոյական անուններէն եւ զակի ձայնով յոքնակի նշանակութիւն ունին, որոնց բայն ալ եզակի կը մնայ. այսպէս. Հերուն կանաչեղէնն առատ էր։ Ընդեղէնն ածընցեր է։ Պահոց օրեր կաթնեղէն արգելեալ է։ Անգղիոյ հաւեղէնն ընտիր է։*

> *Անոնց կերպով չխոսած է խոսիլն բառն ալ, (իբր առանձ. խոսոսք իլի.) բայց նշանակութիւնը սխալ է. — Հայերէն խոսք չի նշանակեր խոսոսք՝ այլ հայս. իսկ խոսոսք կ'ըսուի հայերէն՝ հայս։*

464. *Սովորութիւն եղած է տատկերէն ոճով ըսել՝ Բոլոր ֆաղիցին ոսոք եկաւ. (տանալնէ այսպէս գալիցիս։) Ամէհի գազանին գալատեղէն բովանդակ գիւղացին սոսկաց. (փխկ. Թաղեցիք եկան. գիւղացիք սոսկացին։)*

465. *Այս կերպով եզակի գործածուած խօսքին յաջորդ մասը յոքնակի կը դրուի. այսպէս. Քանի մը բառ կայ, — որոնց նշանակութիւնը յայտնի չէ, եւ որոնք միայն հին գրոց մէջ կը գտնուին։ Շատ տան խօսուեցաւ նոյն օրը, — որոնց նպատակը հազիւ երեք տասնեակ հոգիք իմացուեցաւ։*

---

§. 2. Հոլովներու գործածութիւն։

466. **ՈՒԼՂԱԿԱՆ** *հոլովը կամ ան է որն որ կ'ընէ կամ որն որ կ'ըլլայ, (անուն-բայի.) եւ կամ ան է ինչ որ անուն-բային կ'ըլլայ. (խնդիր-բնութեան։)*

467. **ՀՈՑՑԱԿԱՆԸ** *կամ ան է զորն որ անուն-բային կ'ընէ. (խնդիր-սեռ.) եւ կամ ան՝ ինչ որ խնդիր-սեռին կ'ըլլայ. (Հայցական խնդիր-բնութեան։)*

468. *Աննախդիր հոլովներէն* **ՈՒՆԱԽԴԻՐ ՏԵՂԱԿԱՆԸ** *դէպ ի տեղ մը շարժում կը ցուցընէ. իսկ* **ՆԵՐՏԵՂԱԿԱՆԸ** *(տեղւոյ մը) մէջ կամ վրայ դադարում կը*

ցուցընէ: Այսպէս տեսանք թէ բայերուն եւ թէ նախադրութեանց խնդրառութեանը մէջ. (տես 414, 417, եւ մեզ:) Զորօրինակ՝ Պարթեղ մտայ. Պարթեղը մեացի: Գեղ գայինք. Գեղը մեայինք:

469. Աննախադիր տրականը, (ինչպէս նախընթաց օրինակներէն կը տեսնես,) կրնայ առանց յօդի մնալ. բայց աննախադիր ներգոյականը սովորաբար յօդով կը բանի, եթէ յատուկ անուն չէ: — Այսպէս կազմուած են տեղական մակբայներն ալ. (287.) Վէր ելաւ. Վերը մնաց: Ներս նայեցան. Ներսը կուտեցան:

470. Երկորդ տեսակ ներգոյական մ՚ալ կայ՝ գլխաւորաբար ժամանակ ցուցընելու համար. որուն վրայէն գրաբար (է) նախդիրը վերցուած ըլլալով ճիշդ տրականի կը նմանի, բայց տրական չէ. (տես 66, 4:) Ուշ գը յայս ուներ, բայց ինք գարձեալ ժամանակին եկաւ հասաւ անվրէպ: Մօրեղբայրդ անցեալ աշնան մեռաւ: Կու գէշերին դուրս ելաւ: Առիւնին չի գար: Զապաննին ճամբայ կ՚ելլէք: Փետրուարին ու Մարտին՝ հողագործները կը սկսին իրենց աշխատութիւնները: Նոյեմբերի ընթին հրատարակուեցաւ: Ժամը վեցին կ՚արթընայ: Եօթին ու կէսին դուները կը բացուէին: Այսպէս ալ կ՚ըսենք՝ Նոյն միջոցին, (միայն ժամանակ ցուցընելու համար:) Գալ հեղուս: Այս անգամուս:

> Առանց գրաբարն Է՛ ի ժամանակին. յաշնան. է կէս գիշերի. է զատկի, եւայլն. ներգոյական հոլով: Անոր համար չ՚ըսուիր տրականով՝ ժամանակուան հասաւ. Այս լաթիսան կամ Աթենասան չեկաւ: (Իսկ իքնուան կը հասնի. Կեսօրուան հաս կ՚ըլլայ, տրական է տառեկ. ոճով. սեչամ եեիկիր, եօյնէնէ պուբուգու օլսուբ՝ — փոխանակ՝ կեսօրը հաս կ՚ըլլայ, եւայլն:)

471. Այս կանոնով կը ձեւանան նաեւ աներեւութ թի ներգոյականն ու քանի մը ուրիշ ներգոյականներ. ինչպէս. Առաջին նայելուս ճանչցայ: Ամէն ներս դնելնուս բարեւի կ՚ելլէր: Երկրորդ անգամ հանդիպելուս: Կանուխ հասնելուն գեղ հասանք: Լուսնոյ լուսուն գիր գրել: Ամառուան գոփին ճամբայ քալել: Մրնուն դէմ ելաւ ու սոսկացի: Այս օդերուն դուրս ելլելու չէ:

472. Այս կերպ օրինակները, (ինչպէս մինչեւ հի-

մայ տեսար,) առանց յօդի չէն գործածուիր։ — Կը զարտուղի՝ Գալ հեղու. Ուրիշ հեղու. (տես վերը 518։)

473. *Նոյն աննախադիր ներգոյականը կը գործածուի դարձեալ քանի մը դէպքի մէջ՝ առանց ժամանակ ցուցընելու. զրօրինակ. Եղբայրդ մկիակն օր ծէգ էր։ Այս իրիկուն չեզ եմ. (այսինքն՝ մեր քովը. ձեր քովը։) Երբ դեռ մենք ազնիւ էինք, յանկարծ փողին ձայնը լսուեցաւ։ Սահմենց էինք. (այսինքն՝ Սահմանին տունը։)*

Նոյն կերպով ներգոյական կը գործածուի՝ հաւէ-բէն հինգ մաքսատուրքիւն։ Տաճկէն երկուքով փոխատուրքիւն։ Հազարէն չորս տուրք տալ. (տճկ. եէ-զէրէ պէշ, եւայլն։) — Իակ դրաքար ոճով կ'ըսուի՝ Հինգ առ հարիւր. Չորս առ հազար։

474. *Ներգոյական հոլովիչ տեղ շատ անգամ հեռ, վայ, մէջ նախադրութիւնները կը գործածուին։ Այսպէս կ'ըսուի՝ Աղօթքի հեռ եղէք, որդեակք։ Կերտուխումի, զգօսանքի հեռ ըլլալ։ Այսօր եփուրթափի վայ ենք։ Անուդոյի մէջ էին։*

ՍԵՒԱԿԱՆ *հոլովին քանի մը գործածութիւնը տեսանք մինչեւ հիմայ. (տես Ցատկացուցիչ, 364. սեռականէ-ուղղականներ, 176, 313. եւ դարձեալ 407, 408։) Հիմայ տեսնենք Վճռականէ-ածականն։*

475. *Գոյական անուանց առանց յօդի սեռական-նէն ածականներ կը կազմուին՝ աստիճան, արժէք, չափ, տարիք եւայլն ցուցընելու համար։ Վէց ամսուան հիւանդութենէն դեռ նոր ազատած էր։ Տան'ուկն առպիճանի տակ խուց մը։ Վաթսուն պարեց. (տես երես 17։) Երբորդ էձի ազգակցութիւն։ Չափ կոչէի ճարտարապետութիւն։ Բաշխաթաշի կոչէի ուսումնարանները։ Ճէպին ասպիճանի անմոռութիւն։ Քսան պարան երիտասարդ մը։ Մովսէս կոչուած հսան պարան մեռաւ։ Զոյգ մը ապարանջան՝ հինգհազար դահեկանի։*

Օրինակներէս կը տեսնուի որ այդ սեռական գոյականները իրենցմէ յառաջ հարկաւ ածական մը կ'ունենան։

476. Ցրքնակի սեռականէ ձեւացած են նաեւ վերջաւորեալ *Հայրապետական** ածականները. զորօրինակ. Վարդան Մամիկոնեանց. կամ ամիսոփմամբ՝ Սիմոնեան. Պատկենց: Բայց այս նաեւ, ենց ածականներն անհոլով կը մնան. (տես նաեւ 377։)

* Հայրապետական կը կոչուին՝ ցեղի կամ հայրենեաց յատուկ ածականները։

ՐՈՑՈՒԹԻՒՆ հոլովի որ տեսանք քանի մը նախադրութեանց եւ բայերու խնդիր, կը դործածուի դարձեալ

477. Գործքի մը պատճառը ցուցընելու համար. այսպէս. Զրմանէն քար դարձաւ: Ըստես նեղսրնկնի լեզուս կարկեցաւ: Սաքաֆէն եւ ափսոփոյն կը մարի կ'իյնայ: Շատ կոպրալէն կուրացեր է:

478. Նիւթոյ անուանց եզ. բացառականն իբրեւ ածական կը դործածուի. այսպէս.

Ընծրլեթէ ժամացոյց.	Բամբակէ լաթեր.
Կապարէ գնտակներ.	Գաճէ արձաններ.
Կտաւէ հագուստ մը.	Հողէ ամաններ.
Փայտէ դգալ.	Գարիէ հաց:

Կ'ըսուի նաեւ առանց քովը կից դոյական ունենալու. Գնտակներուն կէսը կապարէ թափեր կու տար. իսկ միւս մասը սեւական մը *տոպէ* (գնտակ) էր:

‖ Նդնպէս հին դրրք. եւ հին ռմկ: Չհանդիպիմ որ հագնի՝ իբրեւ տուր զոգեալ՝ (ՃՒ դար: Զոսփէլ կը նշ. չիներէ։)

Այս բացառականիս տեղ սովորաբար կը դործածուին երկեր, է, եայ մանկական ածականներ. Քարեղէն. փայտեղէն. ոսկեղէն. արծաթեղէն. հողեղէն. գարեղէն, եւայլն. — Արծաթէ պղնձի. — Փայտեայ. թղթեայ. արուրեայ, եւայլն: Բայց երբեմն լոկ սեռական մ'ալ բաւական կ'ըլլայ, ինչպէս. Ցօրինի աւետ. Հաճարի հաց. Գարոյ հաց:

479. Ցրականի ձեւ Աննախդիր բացառականը (տես 66, 5.) հասարակօրէն առաջական յօդով անորեւոյթներու եւ ուրիշ առաջական վերջով յոգնակի կիներու վրայ կը բանի. Ըսելիքը չկիպնալուն՝ սկսաւ դանդաղել: Սաստիկ զբօսասէր բլալեան՝ օրերին որսով կ'անցընէին: Շատ գոպելոն՝ վրան ջերմ է եւ

կեր։ Սաստիկ վախան՝ պարապէն վար նետուեցաւ։ Ա֊ինպիսի նեղութիւն տպեղնաս (տպաղնաս) ալ չէր անցներ։ Եթէ չեռալնոպ բան չի գար, մի շատ յանդգնիք։ (Ա֊յսինքն՝ Զգիտնալէն. ըլլալնէն. վախէն. մոքերնէս, եւայլն։)

Ռամիկ խօսուածքի մէջ քանի մը բառերու վերյէն սովորական եղած է գրաբարի նախդիրը վերչէլով բաղ՝ Լողալ եմ, չեմ տեսեր։ Ես քեզ ճոխնոյ գիտցայ. (յոյն կարծեցի։) Գրոյց կը խօսի որ չենք հաակընար։ — (Բայց անոնցմէ խորհուրդին է՝ ճուճացք. յանճացքներ. յանճացքերէն կարդալ։)

Նոյն ձեւով ծի գործել լեզուն ալ. եւ բանկերնոյն՝ հազար եւ գինձ կերակուր. (քանկաներէն։) Կամ նախդրով՝ ի չուա գործելոն հոգին տպզնապեր է, եւ իր տաքութենեն զայս կերմա յերեւան է բերել։

Ցաշն. աճ է՝ գործել եղալ. ճամբել եղալ. (Ես Ճացի.) Բարեկամելու եղալ. Զորս հազար գահիւնն եղալ. (կորսնցուցի։)

ՆԻՓԹԻԱԿՆ հոլովը բաց ի ածականի եւ բայի խնդիր ըլլալէն (422, եւ 441.) ուրիշ այլեւայլ գործածութիւններ ալ ունի։

480. — Ա. Ամբողջ եւ բոլորը մեկանց նշանակելու. ինչպէս. Քաղաքն առնուելէն ետքը՝ իրենք ալ փնով պեղով ջնջուեցան։ Առունք փնով չեղով աղուաչ են։ Հրեայք ապիա՝ նեղասուր են եւ խորամանկ։

Այս գործակատիս տեղ կը գործածուի նաեւ վէն մանկաւ մեկալ. Ազգովին. տեղովին. քաղաքովին. երամովին։

481. — Բ. Ժամանակի երկարութիւն ցուցընելու համար յոքն. գործական կը դրուի. Գիւղացւոյն գալատեանն օրերով սպասեցինք։ Ամիսներով կը վիճեն եւ դեռ չկրցան համոզել կամ համոզուիլ։ Ժամերով կը նստի կը բարբանջէ։ — Նոյնպէս յաւուչ եւ եփէ եւայլն մակբայներէն յառաջ. Գործերով յառաջ գուշակուած է։ Ժամերով առ հասան։

482. — Գ. Որոշ ժամանակ մը ցուցընելու համար եզ. գործական կը դրուի. Սողմանի օրովը կ'ըսեն թէ ոսկին ու արծաթը խոտան բան մըն էր։ Մեծին Աբրաշէսի օրովը։ — Այսպէս ալ Ապենօր, ժամանակս մակբայականերպներըը։ (Ապենօր եզակի է. տես

291։) — Դարձեալ կը գործածուի, գլխաւորաբար ժամանակի անպատեհութիւն ցուցընելու համար. Առաւօնով մի վիճեր։ Ո՞ր ելլեմ գիշերով։ Ձմրկի օրով պահք պահել։

ԱՐ գործն կը գտնենք նոյնպէս գործածուած. Յերեկուայ ի քուն չլինի. (ցորեկ ատեն չքնանայ։)

483. — Դ. Ազգ, արուեստ, եւայլն ցուցընելու համար. ինչպէս. Գրիգոր ազգաւ Պարթեւ էր եւ գոհ. Պահլաւ։ Քաղաքաւ Հռոմայեցի։ Աբուհոփիբժիշկ։ Հայրենիքով Տարսոնացի։ Դէմովդաժան, բնութիւնքմբ անտանելի։

484. — Ե. Գոյականներու գործիականն իբր ածական անուն կը բանի, եւ կը նշանակէ ունեցող, — սովորաբար նախընթաց ածականով կամ յատկացուցչով մը. ինչպէս. Վէց պատուհանով ընդարձակ սենեակ մը։ Երկու աշտարակով եկեղեցի մը։ Զեռուններ կան առանցի յետով։ Անոյշ հոգով պատուղներ. (անուշահոտ։) Արծիւ մը երկու գլխով։ Ազգքանդր Մեծն ձի մ՚ունէր զոտքերէն գլխով։ Երկոյն պոչով ընձառիւծ մը։ Գոքջայլ անուանով մկը։ Լեռ մը կայ Ցլու-գլուխ անուամբ։ Հարիւր ուխտաւոր ոտք քայլելու մէջ՝ նախքան աշտարակ մը։ Ամպսպասալ քերականական լեզուին մէջ՝ նախդիրներ. Յօդով գոյական մը։ — Աստղ գործիականներ են, եւ երբեմն յօդ ալ կ՚առնուն եւ կը հոլովին, մանաւանդ յոգնական մէջէն զատեցէք անոյշ-հոտքերը։ Ձիուն երկոյն-պոչէն աւելի յարգի է Արեւելք։

Այս կանոնով ձեւացած են ածականներս. Գինով. ուժով. հանով. խելօք. հնօրհօք. մօրուօք. տարուօք։

485. — Զ. Տեղւոյ մը տարածութիւն ցուցընելու համար. ինչպէս. Խոսրով Երկրորդ Այբարատայ գաւառը գեղին երկոյնութիւնքը կալնոյ ծառեր տնկել տուաւ։ Տան քարշրութիւնքն երկար տարածուած որթատունկ։ Սրահին երկոյնութիւնքը շարուած ամֆորներ։ Երբեմն հասու (ճամբու) ուղղութիւնը ցուցընելու համար։ Մենք այս ճամբով կ՚երթանք։ Ծառերուն ողղութիւնքը քալէ հասիր։

Ցաճկերբէնէ մտած խորթ բառ-ածք մըն է՝ ե-. — չաղկապի տեղ գործիական հոլովով բանեցընել. այս-պէս. Պէտրոսով Թոմասը ներսը մացին. փոխանակ՝ Պետրոսն — Թոմասը։

Հոլովներուն պարտուպատշաճ կիրառութիւնը գիտնալու համար՝ պէտք է զանոնք իրարմէ աղէկ զա-նազանել, մանաւանդ իրարու նմաններըը, ինչպէս են՝ ուղղականը, հայցականը եւ աննախդիր հոլովները. ո-րուն դիւրութեանն համար կ՚աւելցընենք յաջորդ

ՀՈԼՈՎՈՑ ՁՈՒՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ուղղական. *Վանդ հայի.* — Քալա՛ շինուեցաւ. Աբ-ջան կանգնուեցաւ։

,, *խնդ.-վանդի.* — Քալա՛ անուանեցաւ. Աբջան կարծուեցաւ։

Հայցական. *խնդ.-սանդ.* — Քալա՛ շինեց. Աբջան կանգնեցին։ Ձեր երկուքը չիմացանք։

,, *խնդ.-վանդի.* — Քալա՛ անուանեցին. Աբջան կարծեցինք։

Ներգոյական. *ոդդակաձի ձեռով.* — Քալա՛ը մնացէք։ Այս կոքո՛ս էք դուք ալ. (յայս կարգս։)

,, *տրակաձի ձեռով.* — Նոյն գիշերին կռիւ բացուեցաւ։ Ամէն լեզուս կը զարհուրի՛։

Տրական. *ամանախոհի.* — Քալա՛ հասանք։ Մինչեւ ձեր գալը։

,, *ղոռձ կամ վերջաձովով.* — Քալէն մօտե-ցայ։ Անկէ ալ վաղուան զարմացանք։

Սեռական. *ձոյձ ձեռով.* — Քալէին պարիսպը։ Վաղ-լոն արագութիւնը։

Բացառական. *ձոյձ ձեռով.* — Տեղացը չշարժեցաւ։ Շատ վաղլոն յոգներ է։

,, *խնդ.-սանդի.* — Քալէն ընդունուեցաւ. (քաղաքը զինքն ընդունեցաւ։)

,, *խնդ.-վանդի.* — Քալէն ընդունուեցաւ. (քաղաքացւոց ձեռքէն ընդունեցան։)

Հոլովներուն գլխաւոր մէկ պաշտօնն է՝ ցեղ եւ ժամանակ ցուցընել.

Ա. *Ցեղով որոշմունքն որ գլխաւորաբար երկու մաս ունի,* 1. *Շարժում եւ* 2. *Դադարում, տես անդ* 468, *գարձեալ* 485։

Բ. *Ժամանակի որոշման գլխաւոր մասունքն են՝* 1. *ե՛րբ.* 2. *Ո՛րչափ ատեն.* 3. *Քանի՛ անգամ, եւայլն։*

486. — Ա. *Այս ժամանակի հարցումներուն՝ մէկանց աննախադիր հայցական հոլովով պատասխան կը տրուի արդի լեզուիս մէջ. — յօդով եթէ որոշեալ ժամանակ է, եւ եթէ անորոշ է առանց յօդի։ Նշանաւոր օրինակները։*

1. *Ե՞րբ. որոշեալ։ — Վերջերդ օրը մի գործեր։ Գերութեան երեսներդ փոքին չէնքը լմնցաւ։ Նոյն ոտիններըը սաստիկ հալածում մ՚ելաւ։ Գիշերներըը պահպանութիւն կ՚ընէինք։ Նոյն անգամ ալ լուեց։*

2. *Ե՞րբ. անորոշ։ — Անոնք գիշեր հրդեհի վախ կը կրէինք։ Քանի մը գիշեր անքուն մնացի։ Շատ պահոց օրեր հացով ջրով կ՚անցընէ։ — Ե՞րբ հարցման պատասխանը սովորաբար որոշեալ է։*

3. *Ո՞րչափ ատեն. որոշեալ — Բոլոր փոքին հոգով ու մտմտուքով տանջուեցանք։*

4. *Ո՞րչափ ատեն. անորոշ։ — Քառասուն օր եւ քառասուն գիշեր անդադար անձրեւեց։ Վեց փոքի սով եղաւ։ Երկոյն ատեն անզգալ մնացին։ Այսչափ ժամանակ հետերնիդ եմ։ — Ո՞րչափ ատեն հարցման պատասխանը հասարակօրէն անորոշ է։*

5. *Քանի՞ անգամ. որոշեալ։ — Շորս անգամ հարցուցի, բայց անգամն ալ անպատասխանի մնացի։*

6. *Քանի՞ անգամ. անորոշ։ — Ինն անգամ իրարու վրայ յարձակեցան։ — Քանի՞ անգամ հարցման պատասխանը հասարակօրէն անորոշ է առանց յօդի։*

Նոյնպէս կ՚ըսուի՝ Օր մը սիրով են օր մը ֆշինա-մուխեամբ։ Ժամ մը քուն, ժամ մը արթնուն։

Այս հոլովս կրնայ ներգոյական ալ համարուիլ, բայց աւելի պատշաճ է հայցական անուանել, ինչպէս ունին գրաբարն ու հին ռամկօրէնը։ Այն օր. Զայն գիշեր. Օր մի յաւուրց։ — Երկու օրն խիստ

լինի եւ գ օր կակուղ՝ ամ գ պնդե եւ ամ գ թա-
լանայ: Օրն երկու երեք հեղ ի կոխ մտէ:

487. — Բ. բացառական հոլով կը դրուի յո-
դով՝ երբ որոշ ժամանակէ մը հաշուելով մինչեւ
գործքին վերջը կը նշանակուի. դրօրինակ. Տարի մըն է
որ այդ շէնքն սկսած է, եւ կը յուսացուի թէ երեք ամ-
սէն լմննայ: Շաբ ամսէն կը հասնի: Պահեցէք մը կու գամ:
Քանի ս'օրէն կը լմննայ: Քառօրեայ մը հոն կ'երթանք:

488. — Գ. նոյնպէս բացառական կը դրուի (ա-
ռանց յօդի) երբ յառաջուց սկզբնաւորութիւն նշա-
նակէ. նախընթաց էրկո-ըն պատրաստուած էինք եւ
կարաւանի ձիանքը վարձած: Ընակերս մ'ունէի տան-
կո-ընենք մինչ տիւանդացին:

Նոյն կանոնով ձեւացած են մակբայներս ալ.
Ցառաջուընէ. պզտիկուց. ի ծնէ. ի սկզբանէ. ի յա-
խտենից:

489. —. Դ. Մեջ նախադրութեամբ սեռական
կը դրուի, երբ սկիզբէն մինչեւ վերջն եղած միջոցը
ցուցընել ուզուի, ինչպէս. Ցիսուն օրուան մեջ երեք ան-
գամ անձրեւ եկաւ: Երկրորդ տասնարը քառասունա-
վեց պաբան մեջ շինուեցաւ:

Ժամանակ ցուցընող հոլովներու վրայ տես դար-
ձեալ 481. 482:

490. Զանազան հոլովներով այլեւայլ մակբայ-
ներ եւ մակբայակերպներ ալ կը ձեւանան, ինչպէս Ա
մասին մեջ տեսանք: Ա յապէս կ'րսուի՝ Ապշեցան շուա-
րեցան՝ թէ ինչպէս ըսոց պոնէրով սրահին մեջ մտաւ:
Պուա պուա պարեցայ մուրացի: Ամենքս զարհու-
րեցանք երբ յեղ-ը սար եկաւ մեջերնիս մտաւ: Մա-
պանին տարը՝ անցաւ նետաւ: Մարդ ելը-ե վեց վեց
դահեկան բաշխուեցաւ: Մուխ նետահանգստին մեջ
պեղ պեղ ջահեր վառել տուին: Գիտաւորներն որ ա-
պեն ապեն (կամ ամանակ ամանակ) երեւան կ'ելլեն,
զարհուրանք մըն էին եղած աւելորդապաշտ ոամիկին:

—

§. 3. *Ածական եւ գոյական։*

491. Գոյական անուններ կան որ միանգամայն ածական ալ են. ինչպէս՝ Սուտ. մուխ. ծակ. ցուրտ. Հանգիստ։ Ա՛յսպէս կ՚ըսուի՝ Աստիճ մտաւ ապարուելու համար մօրի քարանձաւ մը մտանք։ Նոյնպէս յաջորդներն ալ.

Սուտ վկայութիւն.	Դարուվար ու ծար տեղուանք.
Մուխ ատեն.	(դարուվայր եւ ծայր.)
Շուք տեղուանք.	Հանգիստ կենաք անցընել.
Ծակ աման մը.	Ընօթի ծարաւ տանջուիլ.
Աշուչ օդ.	(այսինքն՝ ծարաւի.)
Ա՛յսօր օդը գոլ է.	Անցուդարձ տեղ մը։

Ասոնցմէ *ոմանք* իբր ածական գործածութիւնն արդէն հին դարերէն ի վեր է. իսկ ստորին դարերն սկսած են ըսելու՝ *Հանգիստ տեղ պահակ*. ի հարկէ տեղն անկէ, եւայլն։

Իսկ գոյական բացայայտիչ են՝ Գիշեր ատեն. Զբնաւոր մարդ. Ցօն օր մը, եւայլն. (տես 359։)

492. Երբեմն գոյական անուններ ածականի տեղ կը գործածուին.

Ա. Իական բայի քով.

Ա՛յսօր դեռ ծո՛մ եմ.	Հազ ըլլալ.	(փոխանակ՝
Գոլ գանգատ ըլլալ.	Հարբուխ ըլլալ.	հազ կամ
(առ. փէրթլէշմէ։)	Հարբուխ ունենալ։)	

Տուն տեղ ըլլալ.

Իսկ այլաբանութեամբ կ՚ըսուի՝ Չեռք ոտք ըլլալ բան ճարել։ Աչք ականջ ըլլալ։ Խեղճ ու կրակ ըլլալ։

Բ. Բանի մը նիւթը ցուցընելու համար. (տես նաեւ 478։)

Ոսկի աշտանակ մը.	Կաշի գօտի.
Արծաթի դգալներ.	Ցախ աւել.

Գ. Չափ ցուցընելու համար՝ թուականով մը.

Կաթիլ մ՚արիւն.	Հինգ օր բանտարկութիւն.
Գաւաթ մը ջուր.	Չորս քանքար տուգանք.
Երկու կողով խաղող.	Քանի մը տող գիր.
Գունդ մը զօրք.	Րոպէ մը ժամանակ։

Դ. Նմանութեամբ, ինչպէս՝ քար սիրտ. (սիրտ մ՛որ քարի կը նմանի.)

Ձիւ ձայն մը.	Ծաղիկ հաստակի մէջ վախ-
Ձիւ ժայռեր.	ճանիլ.
Ապառաժ քար.	Ծառ ծաղիկ պատանիները:

Ե. Փոխաբերութեամբ, ինչպէս՝ փոշմանիլ մարդ մը. (մարդ մ՛որ միանգամայն փորձանք մըն է.)

Ցուցանիլ մարդ մը.	Կրակ ու բոց *երիտասարդ.
Գլխացաւ մէկը.	Զարութեան բոյն սիրտ
Արիւն քրտինք մտնել.	մ՛ունի.
Արիւն արտասուքը թափիլ.	Հրեշ գործողութիւն մը:

* Կը գրուի նաեւ կերպ՝ երիտասարդ, բայց այն ատեն իրօք ածական է:

Զ. Ժամանակ ցուցընող գոյականներէն իրարու վրայ կ՛ինկնան իբրեւ ածական եւ գոյական.

Երեկ գիշեր.	Վաղը կէսօր.
Երեկ իրիկուն.	Շաբաթ առաւօտ.
Վաղն առաւօտ.	Ուրբաթ իրիկուն:

493. Այս եղանակաւ ածականի պէս գործածուած գոյականներէն իրենց գլխաւոր գոյականէն յաճախ անփոփոխ կը մնան, եւ միայն հետեւորդը կը հոլովի կամ յօգ կ՛առնու. այսպէս. Կաշի գօտի: Արիւն արտասուքով: Երեկ իրիկուանը: Կաթիլ մը արեան արժէքը: Կաթիլ մը արիւնով: Գաւաթ մը ջրով: Մէյ մէկ ափ ընկուզով գոհ կ՛ըլլան: Ձոյգ մը գինգը: Հինգ օր բանտարկութենէ ետքը: Չորս քանքար տուգանք:

Վերջին երկուքը կ՛ըսուի նաեւ՝ հինգ օրուան բանտարկութիւն. Չորս քանքարի տուգանք: — Բայց շատ անգամ օտար ազ է ըսել՝ բանտարկութեան հինգ օրերը. կամ Ուսմանց տասնեւերկու տարիները գիս շատ յոգնեցուցին. այսինքն՝ Ցասնեւերկու տարուան ուսմանքը գիս շատ յոգնեցուց:

494. Այս կերպով կը գործածուին Ցեւսակ, ձեւ, եղանակ, աստիճան, անուն գոյականները՝ մը յօգով կամ վերադրով մը մէկտեղ. ինչպէս. Կոպտա անեան մէկը կ՛ըսուի ֆէ փիւնիկեցւոց գիրը Ցունասանաւ բերած է: Այն ֆ՚ն ապրճան կատաղութիւն էր:

Մարդ մը Սիմոն անուն. Ուրիշ կերպ բացատրութիւն.
Նոր տեսակ հրացան. Ա.յս եղանակ վարմունքը. Հին ձեւ հագուստներ.
Զարմ տեսակ գիր. Անտրի ձեւ զեռուններ.
Ցեղակ մը մատնութիւն. Վարդի դէմ չղարշ մը.

495. Ածականներ ալ կան որ իբր գոյական կը բանին. այսպէս. Ա.յս գիշերւան ցօղերը՝ կ'ըսեն թէ ծաղիկները զարկեր է: Ամառւան պատը: Զանկին կոթողովը կը մաշէր: Քարայրին խորանէն դղդիւն լսուեցաւ: — Ա.յսպէս ալ՝ Խեղճ թափել. Խեղճ ընել:

496. Առանց գոյականի մեացած ածականն ալ՝ հասարակօրէն յօդով մէկտեղ՝ գոյական եղած կ'ըլլայ. Կոչումը կրակի նմանութիւն է: Կլորը կամ քօլոքը բնութեան սիրական ձեւն է: Կանաչը գեղեցիկ եւ կազդուրիչ բաղադրութիւն է: — Նոյնն իմացիր ընդունելութիւն եւ անցեալ դէպքայներու համար ալ. Բժիշկը ու քժշկելը իրարու երախտապարտ եղան:

Ա.յսպէս ստացականներէն ալ յօդ առնելով՝ գոյական կ'ըլլան. Իմ. քունկդ. իրենցը. ձեռքինդ. վրայինս. մարդունը. Մեսրոպինը. երեկուանը. գիշերուաններէն, եւայլն:

497. Սեռական գոյականի մ'առջին յօդով ածականն մը կը դրուի, որ կը նշանակէ նոյն գոյականին այս կամ այն տեսակը. Ինչպէս. Ջրին պատը չի խմուիր. (այսինքն՝ տաք տեսակ ջուրը:) Աղաթչակ Հայոց թագը ժողվեց եւ Մահեդոնացւոց վրայ արշաւեց: Մարգարտին խոշորը յարգի է: Վիրաբուժին անթօնիը զարհուրելի է: Օձին գնացողին, կնոջ լացողին հեռու կեցիր:

498. Շատ ածականներ բայի վրայ կ'իյնան ու մակբայ կ'ըլլան. զորօրինակ. Որչափ յոյսիդ ալ խօսուի՝ ատիկա շինականաց բմբռնելու բանը չէ: Դեռ նոր սկսեր էի գործելու: (Տես Ածականէ մակբայներ:)

499. Ասոր հակառակ մակբայներ ալ կան որ ածականի տեղ կը բանին՝ սովորաբար բայանունաց քով. այսպէս. Իւր խղճին վրայ հսկողն՝ պարտաւորաբար աղքատութեանց չի սպասեր: Նոյնպէս՝

Ներքուստ դրդում մը. Թերնուց զուցուածք մը.
Վեր ի վերոյ տեղեկութիւն. Դնչուց լուրեր.
Տուն առ տուն ընթերցմունք. Առտիճանաբար իմուածք.
Մէջէ մէջ հանելուկներ. Մէջ ընդ մէջ հարցմունք.
Սուէպ կրկնութիւն. Ցակէ տակ բնականաններ:

Երբեմն նաեւ անեղեւութի կամ բայանուն մը գործիականն ածականի տեղ կը բռնէ. Աչքօրով քալուածք մ'ունի. Հատանօթ կամ հատաչքէ խօսուածք:

500. Գալ բառն իբրեւ ածական կը դրուի ժամանակի անուանց վրայ՝ փոխանակ ֆալու կամ սոաջկայ ածականին. այսպէս. Գալ ամիս. Գալ շաբաթ. Գալ չորեքշաբթի. Գալ անգամուն. Գալ գատակին. Գալ շաբթու. Գալ աշնան: Գալ թղթաբերաս նամակ մը կը սպասեմ:

‖ Գալ բային ածական ըլլալուն պատճառն է գարձեալ գրաբար ի նախդրին զեղչումը. որ այն տեղն ներգոյական կ'ըլլար. ի գալ գատկին. ի գալ չորեքշաբթուն (միւոյ.) այնինքն՝ միւս գատկին կամ ճիւս շաբաթուն գալուն:

---

§. 4. Ցօդերուն գործածութիւնը:

Որոշեալ յօդին կիրառութեանը վրայօք դիտնալու քանի մը բան կայ, որունց հետ մէկտեղ կ'ուսանիք նաեւ ստացական յօդինն ալ, որ հաստարակօրէն միեւնոյն կանոնաց տակ է՛ն. (մանաւանդ գիտեցիքները տես դերանուանց կիրառութեանը մէջ. Ցօդ. Բ. §. 2:)

501. Հաստարակ անուններուն. Սոսոտած բառը երբեք յօդ չ'առնուր. նոյնպէս հաստարակօրէն Տէր բառն՝ Աստուած նշանակութեամբ. եւ կ'ըսուի՝ Սոսոտած ստեղծեց երկինքն ու երկիրը: Սոսոտծոյ պատգամները: Սոսոտծմէ վախնալ: Տէր մեծ է: Ցեսուն Տէր եւ ողորմի: — Բայց սուտ աստուածոց համար յոքնականի մէջ յօդ կը դրուի. Սոսոտածներուն պատգամները սրտերնին զարհուրանք ձգեցին:

502. Շատ անգամ եղիկ. եղիր. ծով. ցատ. պտղոյ. պիեղբ եւայլն. առանց յօդի կը գործածուին — հաստարակօրէն ուղղական հոլովին մէջ:

Երկինք, երկիր, ծով եւ ցամաք Աստուծոյ հրամանին հնազանդ են։ Երկրի երկինք ամբաւ հեռաւորութիւն կայ։

Ուղղականէն զանազանելու համար երբեմն հայցականը ն կամ ը յօդով կը դրուի։ Ղազնի խմացիր քան մը ուրիշ անուանց վրայ ալ։

Գոյական յատուկ անուանց եզակին՝

503. — Ա. Ուղղականի մէջ առանց յօդի կը գործածուի։ Աղէտանպէր մեծամեծ աշխարհակալութիւններ ըրաւ։ Նէրսն զՀռոմ այրեց եւ իւր մայրն սպաննեց։ Կոբոլոս՝ հինգերորդ Սուրբ Ծուստոսի մեծ նաստաւորը քաշուեցաւ։ Ալինէ խմաստութեան մայրաքաղաք էր։ Եփրատ ու Տիգրիս՝ Միջագետաց սահմանները են։

504. — Բ. Հայցական հոլովը լաւագոյն է առանց յօդի գնախադրիւ գործածել։ Ժողովուրդն զՅոբեամ մերժեց։ Զճովճէք իւր եղբարքը վաճառեցին։ — Բայց կ'ըսուի նաեւ՝ Սպարտացիք Ախէոն առին եւ բնակիչքը թրէ անցուցին։ Եգիպտացիք Ոպէլոը կը նկարէին՝ ձեռքն արքունի գաւազան։ Կ'ըսեն թէ Վարդապետ մէկ ցատքելով Եփրատն անցաւ։

505. — Գ. Սեռականի ու տրականի մէջ՝ կայ որ յօդ կ'առնուն, կայ որ չեն առնուր. զորօրինակ. Երկու կանոյք Սոլոմոնէն առնելու գաղի եկան։ Աբոպլէսի զօրքը։ Ախէլլէսէ անապատները։ Դաւիթն կամ Դաւիթայ անչիշխարութիւնը։ Նեղոսի ակունքը Նուբիոյ մէջ կը կարծուի։ Մահի սարքը։ Մելանի մայր եկեղեցին։

506. — Դ. Բացառականը սովորաբար յօդով կը գործածուի։ Աբեսողոմ Դաւիթն ապստամբեցաւ։ Խապայելացիք Ծոբդանանէն անցան։ Հերովդէս Ծովհաննէսն կ'ականածէր։

Ե. Գործիական հոլովն ըսած ենք թէ երբեք յօդ չ'առնուր. (83։)

507. — Զ. Կոչականը միայն երկու դէպքի մէջ դերանունական յօդ կ'առնու. 1. առարական դիմորոշ յօդ. Ո՛վ Նեղելոց ապաւէնը. 2. անձնական դիմորոշ յօդ. Ո՛վ Տէր Վահան։

508. Ազգայ անուններըր հասարակ գոյականներու պէս յօդ կ՚առնուն. այսպէս. Հայը. Պարսիկը. Ցոյնեը. Աբաբացին։

Ածական յատուկ անուանց վրայ առանձին գիւտելիք չկայ։

Մինչեւ հիմայ տրուած կանոններէն կը խոտորին հետեւեալները.

509. — Ա. Ցօդ չառնող բառերը, թէ յատուկ անուն ըլլան՝ թէ հասարակ, երբ քովէրնին յատկացուցիչ կամ ածական մ՚ունին՝ յօդ կ՚առնուն. Իսրայէլի Աթոռածը. Ոզորմութեանց Աթոռածին. Այն Աթոռածն որ կը պաշտէի. Ձեր սուտ աթոռածը։ Քաղդէացւոյն Երկինը միշտ պայծառ ըլլալուն՝ աստեղագիտութիւնը հոն շուտ ծաղկեցաւ։ Մեր Հայաստանն ալ աստեն մը օտար աշխարհաց հետ կը մրցէր։ Հոմերոսի Զէնոս։ Նփեսացւոց Աբոխիոս։ Գանովայի Թեաեոս։ Ցաւագին Նէոբէն։ Մարդաստեաց Սեռոսորը։ Ընչաւէտ Անգլիան։ Խնկաբեր Աբաբիան։ Ձեր սպանած Ցէռոս։ Պետրոսի (քարոզած) Քրիսպոսը։ Նոյնպէս յոքն. Երկու Ներսեհեանները։

> Հետեւորին ածական մ՚ունեցած աստեղին՝ ն յօդն ածականին վրայ կը դրուի՝ գրաբար ձեւով. Մեծն Աղեքսանդր. կամ Աղեքսանդր Մեծն։ Աքաեղերն Հոմերոս։ Գեղեցիկն Արայ. (նաեւ Արայն Գեղեցիկ։) Արին Արամազդ։ Ազատն Մասիս։ — Սեռական Մեծին Աղեքսանդրի. Արեայ Արամազդայ մեհեանը. կամ այսպէս՝ Մեծն Ներսեհի օրերը. Ազատ Մասեաց։

510. Ցեւտադաս վերադիր (որ անձանց պատմական անունը կը կոչուի.) ունեցող յատուկ անուանց յօդը նոյն վերադրին վրայ կը դրուի. այսպէս. Ցովսեփ Գեցիկը. Աշտ Երկաթը. եւ կը հոլովին՝ Ցովսեփ Գեցկին. Ցոբ Երանելւոյն. Աշտ Երկաթին. Լեւոն Չորրորդին ժամանակները. Տիգրան Երկրորդէն եառը։

511. — Ե. Ընտանեկան լեզուի մէջ մարդու յատուկ անունները սովորաբար միշտ յօդով կը բանին. այսպէս կ՚ըսենք. Պետրոսը գնաց։ Մարիամէն առի։ Միհրանին տուի։ Գրիգորը տեսայ։ Թոմասին հանդիպեցանք։

512. — Գ. Զուտ գրաբար հոլովները՝ յայտնի է որ առանց յօդի կը գործածուին՝ թէեւ որոշեալ ըլլան. եւ յատուկ անուանց ալ առանց յօդի գործածուելուն՝ աս է պատճառը: — Բայց շատ անգամ յօդով կը բանին՝ երբ զուտ աշխարհաբար հոլովուած են: Ասասիկ երկուքին ալ օրինակը:

Ծոնիացիք Պարսից դէմ ապստամբեցան.	Ծոնիացիները Պարսիկներուն դէմ ապստամբեցան.
Արամայ յաղթութիւնները.	Արամին յաղթութիւնները.
Արիստիդէայ յաջողութիւնները թեմիստոկղի քունը կը հալածէին:	Արիստիդէսին յաջողութիւնները թեմիստոկղէսին քունը կը հալածէին:

513. — Յատուկ անուանց յոգնակիներն ըստ ամենայնի հասարակ գոյական անուանց կանոնին կը հետեւին. ըստ այսմ նաեւ յօդով կամ առանց յօդի կը գործածուին:

514. Ծիլը, տալը, ինը եւ ասոնց նմանները միայն յօդ չառնելուն. այլ իրենց բնական ը (կամ ձայնաւորէ յառաջ ն) վերջաւորութիւնը յօդի տեղ կ'անցնի. այսպէս. վեցն ու եօթը հինգէն աւելի են: Ութը չորսին կրկինն է: Անոնցմէ եօթը կամ եօթն այլազգի էին. (տճ. եէփթէ:) Ինը քառորդ անցեր է. (տճ. փօխտա:) — Աւելի աղէկ որոշելու համար կ'ըսուի շատ անգամ՝ եօթը հատը. ինը հոգին:

515. Մարդ բառը՝ երբ անորոշ կերպով, այսինքն իբրեւ մասնական անուն կը գործածուի, ուղղականի մէջ առանց յօդի կը մնայ, եւ միշտ անուն-բայի է. այսպէս. Մարդ կը սոսկայ այնպիսի խօսք բերան առնելու: Մարդ կը շուարի կը մնայ թէ ինչ ըսէ*: — Իսկ հոլովածը միշտ յօդով է. Հայց. Մարդը կը դողացընէ այդ մտածմունքը: Սեռ. Մարդուն ձեռքը յառաջ չ'երթար դպչելու: Տրակ. Մարդուն զարհուրանք կու գայ, երբ . . . :

* Ջատ է՝ Աբգո տակառ է. Աբգո— երես չէ տեսած. որ իբրեւ մանական անուն չի գործածուիր (տես վարը. 573։)

516. Մի— եւ Մէկ-ը միշտ յօդով կը բանին. եւ եթէ գոյական ունին, յօդը նոյն գոյականին վրայ կը դրուի. Ցեմանդ միւսն ալ, մէկալն ալ։ Միւս բոլորն իրեն կը ստացած։

517. Երբեմն անորոշ կամ ընդհանուր իմաստով գոյական մը՝ հետեւորդ գոյականէն* կ'որոշուի կամ մասնաւորի կ'ամփոփուի՝ նոյն հետեւորդ գոյականին որոշիչ կամ ստացական յօդովը. զորօրինակ. Անոյշ երգ՝ սոխակինն է։ Խրատ ժո-ւէ կ'ուզեմ լսել։ Լաւագիր բերթ-ը են ինծի՝ երեկոանները։ (Ա.յսինքն՝ սոխակին երգն է, եւայլն։)

* Հետեւորդ բառը գոյական կոչելուս պատճառը տես վերը. 496։

518. Ցուցական ածական կամ դե— ու Դէկ-ը ուղղող գոյական մը՝ բոլոր թէ միշտ յօդով կը բանի. — բայց սովորութիւն եղած է ժամանակ ցուցնող անուններըը, թէեւ որոշեալ ըլլան, առանց յօդի ըսել՝ Ա.յս տարի. Ա.յս ամիս. Ա.յս շաբաթ. Ա.յս օր, (որ կը գրուի այօր.) Ա.յս առտու. Ա.յն առեն. Անցեալ տարի. Անցած օր. Միւս ձմեռ. Մէկալ գիշեր. Գալ անգամ. Գալ տարի։ Իակ հետ բառը գրեթէ երբեք յօդ չառնուր։

519. Ա.սանկ տեղեր որոշեալ ն յօդը յատուկ գործածութիւն մ'ունի. — ածականին վրայ դրուելով, կամ միանգամայն գոյականին վրայ ալ կրկնուելով. այսպէս.

Մէկալն օր.	Ուրբաթն օրը.
Անցածն օր.	Անցածն օրերը.
Կիրակին առտու.	Շաբաթն իրիկուն։

Ը յօդն այս գործածութիւնը չունի, ուստի միայն ձայնաւորէ մը յառաջ կ'արժէ այդ կանոնը։ Բայց դարձեալ չ'ըսուիր Միւսն օր. Միւսն իրիկուն։

520. Սեռականէ ստացականները (176) եւ մասնաւանդ -ովի, -ոջ-է, վրէ, վըայ եւայլն (313) ածա-

կանոնքն երբ հետեւրնին գոյական մ՚ունին, նոյն գոյական ունացական յօդ կ՚առնու, իսկ իրենք առանց յօդի կը մնան: Ա.յսպէս կ՚ըսուի՝ (տաճկերէնի ճիշդ հակառակ կարգաւ) Ծառին վրայի թռչունը. Ձեռքիդ մէջի թռչունը. Քովի անկրնկս. Ընկերի սեղանը. Ձեռքի գաւազանս. (ելմտեի ըսպոպ:) Չ՚ըսուիր՝ Առջեւիդ սեղան, եւ ոչ Ծառին վրայի թռչունը:

521. *Երբ երկու նոյնահոլով բառ մէկ բառի տեղ առնուած ըլլան՝ առանց ա՛ շաղկապի, յօդը բաւական է միայն վերջնոյն վրայ դնել. ինչպէս. Անհետացեալ պանծալի հնութեան մը նոթրեան կրթելու նոր աշխարհ մը յարուցանելու բաւական եղաւ: Վեր ի վերոյ կը նային, ոտքի պակասը չեն հաշուեր: Ընդունիլ երթալ մը ձեւացուց: Հապա քու երթալ տեղերդ քաշ չուելո՞ն գործ եր: Երթալ գալը դիւրաւ են: Աշակերտուն խոսիլ երթալն ոչ ոք իմացաւ: Նոյնպէս ալ մէկտեղ կը հոլովին. Մինչեւ ձեր գալ տեղնալուն ժամը: (փոխանակ՝ կոտրուկը թափուկը. կամ կոտրուկն ու թափուկը. երթալ գալս: Գալոսն մտնելուն:)*

* *Ո՞ չաղկապով միացածներն արդէն իրօք մէկ բառ կը համարուին. ինչպէս. Անուղղ. աղուհացք. անցուդարձ. առուտուր. թուքնումուր. որբեւայրի: Բայց կ՚ըսուի գարձեալ քիչ տեղ՝ Հայ ու կրօ՛ անցընել. Քարշ ու խրտնիրը յօժարութեամբ լսել: Երթալ ու տարնիլը:*

Նոյնը նախնեացմէ ալ կը գտնենք գրուած. Գաւառին ասկէ ի՛ս արծաթն անդ էր. (ԺԳ դար:)

Առաջին մասին մէջ ըսինք (81.) *թէ ն յօդը ձայնաւորով վերջաւորած բառերուն է, եւ ը յօդը՝ բաղաձայնով վերջաւորած-ներուն. — ասկայն՝*

522. *ն յօդը բաղաձայնով վերջաւորած բառի մը ծայրն ալ կը դրուի՝ երբ յաջորդ բառն ըլլայ նմ եւ ալ, եւ կամ՝ որեւիցէ ձայնաւորով սկսած բառ. զորօրինակ. Եթէ Լիբանանու մայրերն ընկան, տակար եղէգներն ինչ բանի վատահացեր են: Ծառերն ալ ծաղկեցան: Մայրն ալ կը հասնի: Շունչն ալ հատաւ, սիրտն ալ: Քարն ու փայտը: Եղբայրն նմ իրեն: Ամէնքս վարն էինք: Դուրսն էր կեցեր: (Չ՚ըսուիր՝ Մայրը ալ. գաւրսը էր. եղբայրը նմ:)*

ճիշդ խօսելով այս կանոնը միևնակ իմ եւ ալ բաներուն համար է. (տես 90։) վասնզի ասոնք նախընթաց յօդ ունեցող բառին հետ միշտ կից են եւ անորոն են եւ ձկտուղ կ'աթոռաբերուին. ուստի եթէ ը յօդ դնես՝ սխալ կ'ըլլայ։ Բայց սխալ չ'ըլլար, եթէ ըսես՝ Հեծան փախան օրը աչ օրը ձախ։ Եւրէք ուրիշներն եկան անոնց սահմանը որոշելու։ Մայրը որդիքն առջեւն առած, կամ որդիքը առջեւն առած կր խրատեր։ Միայն զգուշանալու է. 1. որ ը յօգէն եւս ը ձայնաւոր չպատահի, եւ չըսուի՝ Հայրը ըսաւ. Մայրը ըրաւ. եւ 2. որ նոյն յօգն առեալ չկրկնուի եւ տեւէ ետես. այսպէս. Անկէ եւրէք մայրը որդիքը առջեւը առած կը խրատեր։

Բայց հիմայ հնչման քաղցրութեանն համար ն յօդը շատ յաճախ կը բանեցուի, (երբեմն նաեւ բառաձայնէ, մանաւանդ հ եւ յ գրերէ յառաջ.) ինչպէս. Իւր ծնողացն երեսն իրեն սոսկում կը բերէ։ Թշնամանաց վրէժն հատուցանել։ Ըլլալու ընտրութիւնն յառաջուց գուշակուեցաւ։ Գլուխն անօթի էր չարուրեանց, սիրտն անգութ, ձեռքն արիւնթաթաւ. ոտքն անհանգարտ, զամէնքն ատեցող, ամէնուն ատելի։

Զայնաւորով սկսած կը համարուին նաեւ՝ ոտ. օդ. չէ. լր. ոչ. եւայլն վանկերովն այսպէս՝ ինքն սկսաւ. Մարդն զբաղած էր։

523. Բայց երբեմն խօսքին աւելի որոշութիւն տալու համար՝ իմ եւ ալ բառերէն անմիջապէս յառաջ ալ ը կրնայ մնալ. այսպէս. Այն աստէղ՝ էր ատեն մը հարուստ եւ երջանիկ, որ հիմայ չէ։ Պարտէզը ալ ծաղիկ չմնաց. (լաւ եւս՝ Ալ պարտէզը ծաղիկ չմնաց։)

վասնզի իմ բայն եւ ալ մակբայը (որ հոս անվկ է ինկը նշանակէ.) յաջորդ բառին հետ կապուած են եւ ոչ նախընթացին։

524. Մը անորոշ յօդն իւր գոյականէն չի բաժնուիր, թէեւ ածականը եւրքը մնացած ըլլայ, ինչպէս Տարի մը ամբողջ։

Անորոշ յօդը յայտնի է որ միայն եզակի գոյականի համար է. — սակայն

525. — Ա. Ցորնակի գոյականի վրայ ալ երբեմն կը դրուի. այսպէս. Այն պղտոր օդոյն մէջ՝ հալածեալ թռչնոց նման քանիք մը կը տեսնուէին։ Խրճիթին մէջէն ամէն օր յայնիք խոնարհ մը կը լսուէին։

526. — Բ. Երբեմն նաեւ ածականի վրայ ալ կ'աւելցուի. այսպէս. Ամէնուն աչքին զարմանալի մը կ'երեւար։ Իւր խօսքերն ու գրուածքը անոյշ մըն են։

նոյնպէս սեռականէ ածականի վրայ. Սա երիտասարդը ֆառն փոքրս մը կամ ֆառն փոքրան մը կայ. (475։)

527. — Գ. Քանի մը չափ եւ քանակութիւն ցուցընող ածականներ ալ մը յօդ կ'առնուն. այսպէս. Քիչ մը գինի. Քիչ մը համբերութիւն։ Շատ մը ցուրտ չատագովութիւններ։ Քանի մը անգամ տեսնուեցայ։ (Ցաճախ. է՝ խել մը ատեն. պէր խոյլը. եւ ուամկ. Էղ մը փայտ։)

528. — Դ. Շատ մակբայօրէն առնուած ածականներու վրայ, ինչպէս նաեւ շատ գործիականներու վրայ մը յօդն աւելցուելով՝ մակբայական կամ մակբայական երեսներ կը ձեւանան։ Շատ մը վրան հասան։ Աղի մը խմցուց դինովցուց։ Պատահակ մը ներս սպրդեր էին։ Գնա կառլը մը քնացիր։ Այլանդակ մը պոռաց եւ ինկաւ փուռեցաւ։ Շեշտելով մը կը խօսի։ Սոսկալիօրէն մը զարնուեցաւ։ — Նոյնը բուն մակբայներու վրայ ալ. Այնպէս մը յարմարցուց որ, եւայլն։

‖ Գրաբարի մէջ ալ ճիշդ նոյն գործածութիւնն ուներ իմ մանական անունը՝ խօսքին կամ քառին նշանակութիւնը մեղմելու համար կամ ի զարդ։

Առանց որոշեալ եւ անորոշ յօդի կը դրուին դարձեալ՝

529. — Ա. Գրոց գլուխներն ու գլխաւոր մասերուն անունները. այսպէս. Գլուխ չորրորդ. Հատուած վեցերորդ։ Միջին դարու պատմութիւն։ Ցառաջաբան։ Վրիպակք, եւայլն։

530. — Բ. Երբ բանի մը մասերը կամ բաժանմունքը բացատրուի, — մանաւանդ ուսումնական լեզուաս. Հիւսիսային կիսագունդն երեք գլխաւոր ծովունի. Սառուցեալ ծով, Ատլանտեան օվկիանոս եւ Խաղաղական օվկիանոս։ Կաթնասուն կենդանիք տասը֊կու ցեղ կը բաժնուին. Ճագիներ, ընկիներ, երթողներ, եւայլն։ Մարդս հոգի եւ մարմին բաղադրեալ է։

531. — Գ. Առակաւոր եւ վճռական խօսքերու մէջ շատ բան առանց յօդի կը դրուի. այսպէս. Խրատ եւ յանդիմանութիւն՝ իմաստնոյ համար են, փանդխտ եւ պոռիթ՝ անմիտ համար։ Սիրալիր ամէն մարդու է։

532. — Թէեւ յօդի գործածութեան կանոնը շատ ընդարձակութիւն ունի հայերէն լեզուի մէջ, այս ինքն շատ տեղ ճիշդ կանոն չկայ դրուելու կամ չդրուելու. սակայն ընդհանրապէս որչափ յօդը պակաս ըլլայ՝ նոյնչափ զօրաւոր եւ ազդու եւ հաստու կ'ըլլայ խօսքը. զորօրինակ. Նեղո՜ւ չունիմ որ յիշեմ, եւ ոչ նախատիպ՝ ուր դիմեմ: Լաւ հասաւ թէ գեաւերը բարձրացեր են: Հաստա փիղեր, խաւար պատեց. լռութիւն մը տիրեց ամէն կողմ. նոյն ատեն յայն եկաւ այրին խորքերէն՝ ահաւոր մռնչելուն նման, եւ ոչինչ ծանչցան տուին ժայռերն ու քարերը: Օյնչո՜ւ հետ քնացիլ հաճոյական չէ՞ն քան է:

> Շատ աւելի անգօր եւ տաղտուկ կ'ինար խօսքը եթէ յօդերով ըսէինք՝ Նեղուկ մը չունիմ եւ ոչ թաքստոց մը: Հաստա գիշերը, խաւարը պատեց. լռութիւն մը տիրեց ամէն կողմը. նոյն ատենը ձայն մը եկաւ՝ առիւծու մը մռնչելուն նման, եւայլն:
>
> Ընդհանրապէս եւրոպական լեզուներէ թարգմանելու ջղուշանալու է անոնց յօդի չաճախութենէն, մանաւանդ անորոշ յօդերէն. Խնդից օձն ու չուանի (մը) պէս վիզը փաթթեց: Խնդիրդ ջրի լեզու (մը) չունիս որ խօսիս. — ուր աւելորդ են մը յօդերը:

---

§. 5. *Թուական եւ Քանակական անուանց գործածութիւնը:*

533. Մէկ թուական անուններ՝ եթէ շատին մէջէն հատ մը ցուցընէ, կը հոլովի սեռական՝ Մէկու: Ա՛յսպէս. Մէկո՜ւ* կրած վիշտը շատերուն ապգելի կ'ըլլայ: Վիշապներէն մէկուն մօտեցաւ: Ագռաւն այն ծառերէն մէկուն վրայ թառած էր: — Իսկ եթէ վերացեալ կերպով մէկ մը ցուցընէ, (եւ ոչ շատին մէջէն մէկը,) կամ թէ 1 թիւը նշանակէ, կը հոլովի Մէկի: — Մէկին վրայ զոր մ'որ դնես՝ կ'ըլլայ տասը. (չ'քաւէր՝ Մէկուն վրայ:) Գալ ամպոյն մէկին հաշուներս կը տեսնեմ: (Թամբ) մէկին քաշուրզ կայ:

* Կայ ըսող ալ՝ Մէկին կրած վիշտը:

534. Բարդութեանց մէջ մէկ միշտ կը հոլովի մէկի:

— Ժողովականաց ասանոր-Մեկին քուէն բացատական ե-լաւ: Ցասնոր-Մեկին կէսն է հինգ ու կէս:

535. Մէկ թուականին որոշեալ յօդով՝ կ'ըլլայ գոյական մասնական անուն. (իբր գրաբար Ոմն, Մի ոմն:) — Մէկը պատասխան տուաւ: Եւ ոչ մէկը կրցաւ դու-շակել: — կամ ստացական յօդով՝ Մէկերնիդ նաւ մտնէ ու հասնի եւտեւէն:

536. Իսկ մը յօդով մէկ թուականը կը հոլովի՝ հյց. Մէյ մը (փխկ. մէկ մը.) սեռ. տր. Մէկու մը. բցռ. Մէկէ մը. (ուղղական չունի:) — Ան մէյ մը, մէյ մ'ալ կ'ուզէի. (պահեցէք՝ ան մը, հատ մը, հատ մ'ալ կ'ուզէի:) Այնպիսի մէկու մը յանձնէ՝ որ վրան վստահ ըլլաս: Իսկ ուղղական եթէ պէտք ըլլայ՝ միշտ կը գործա-ծուի Մէկը:

537. Որովհետեւ գոյական եղած է Մէկը, մէկու մը, մէկի մը, կրնայ իրմէ յառաջ ածական մը կամ բա-ցայայտիչ մ'առնուլ. Ուրքարդ անուն մէկը*: Միամիտ մէկն էր որ հաւատացեր ու պատմեր է: Սրամիտ մէկու մը կը նմանի: Հաւատարիմ մէկի մը լսեցի: — Բայց չ'րսուիր սեռականով՝ Անոնց մէկէ մը. այլ Անոնց մէկէն կամ Անոնցմէ մէկէն:

* Մինչեւ մօտ ատեններս (1750—1820) կը գրէին՝ Ուրքարտ անուն մէյ մը կար: Հիմայ մէյ մը հասարա-կօրէն իբր մակայ կը գործածուի. եւ քիչ տեղ իբր հայցական. (տես վերի 536 օրինակը:)

Հին ասմունքներն ալ նոյն կերպով կ'ըսեր. Մէկ ի յիշխանացն խլեց զմեծ մասն լերինն: Եւ մէկ ի Բանիկ անուն՝ գողացաւ զմարմին Գագիայ: (ԾՓ դար:)

538. Քանի մը տեղ սովորութիւն է մէկ կամ մը թուականը զեղչել. եւ ըսել. Օր յառաջ. (փխկ. Օր մը յառաջ, կամ Մէկ օր յառաջ:) Ամիս ու կէս. (փխկ. Մէկ ու կէս ամիս, կամ Ամիս մ'ու կէս:) Տարի ու կէս: Կանգուն ու կէս: Մարդ մարդու օգնական է:

539. Մէյմէկ բաշխականը շատ անգամ յոքնակի գոյականէ եւոքը կը գործածուի, երբ խօսքին մէջ ի-բաժանչէ-ը, ամէն մէկը եւայլն ներգործութեամբ կամ զօրութեամբ գրուած ըլլայ. Ւտունք մէյմէկ գազան են: Առած լսեցա՝ մէյմէկ դաշոյնի հարուած եղան խոովեալ

արտիս։ (Զօրութեամբ կ'իմացուի՝ ամէն մէկը, ի-րարան-կ'ը-րը մէյմէկ։)

Եւրոպական լեզուաց անգղդայ թարգմաններն ը-սած են, յոգն. Անմեղ մանկան արտասուքներըը՝ այն-չափ ալալածնիներ են իւր մօրը։ (Ա.յսինքն՝ Արտասուաց իւրաքանչիւր կաթիլները մէկ մէկ ազալատիք են։) Ա-ռանք փալանիր են։

540. Ը վերջաւորած թուականներուն ը գիրը ձայնաւորէ մը յառաջ նուի կը դառնայ նոյն կանոնով՝ որ վերը (522) աւանդեցինք ը կամ ն յօդ գործածելու վրայ։ Ա.յսպէս կ'ըսենք՝ եօթն անգամ. ինն ալ հասան ժամանակին։ Իսկ հաստատուն կանոնով կը գրուի եւ կ'ըսուի միշտ՝ ինն ու կէս. Տասնուվեց. Տասնուչորս, եւայլն. եւ ոչ երբեք՝ ինը ու կէս կամ տասը ու վեց։

541. Բացարձակ թուականներուն վրայ ն աստղական յօդ եւս ալ կ'աւելցուի. եւ այն առեն կը նշանակէն՝ բոլորը մէկանց։ Ինչպէս. Երկուքն ալ. Երեքն ալ. Չորսն ալ։ Տասուերկուքն ալ միեւնոյն օրւան մէջ գլխատուեցան։ Երկուքնէ ալ կամ Երկուքս ալ զբրկուեցանք։ Հինգերնիդ ալ հրաւիրեալ էք։ Իւլորն ալ, կամ Ամէնքն ալ թշնամացան։ Երկուքովն ալ գոհ եղան։

‖ Այս նշանակութեամբ թուականներու՝ հին գրաբարը զատ ձեւ ունէր. (Երկոքեան. չորեքեան. ամենեքեան.) իսկ միջին դարերու մէջ սկսաւ հիմակուան ձեւը, եւ կ'ըսուէր՝ Երկուսն այլ. չորսն այլ։

542. Բացարձակ թուականները տարբոյ անուն ցուցընելու համար՝ դասականի տեղ կը բանին. այսպէս. Հազար հարիւր վեցասունչորս թուականին՝ մեծ շարժ եղաւ Հայաստան։ Քրիստոսի վերհարիւր վեցասուն թուականին՝ Մժէժ կը գօրավարէր Հայոց բանակին։ Նոյնպէս՝ 1815ին աքքայաժողովը. 1789ին յեղաշրջումը, եւայլն. (այսինքն 1789երորդ տարւոյն յեղաշրջումը։)

Նոյնպէս ամսոյ օրերն ալ. Ցունիսի վերջէն մինչեւ յուլիսի վեց. (այսինքն չորրորդ օրէն։) Երբեմն աւելի համառօտիւ կ'ըսուի՝ Ցունիս չորս. Ապրիլ տասնուվեց։

543. Բացասական բայերու քով կը գործածուին Մեկը, Մէյդ, Քան մը կամ Քան՝ վիկ. Ե՞ ալ Ինկը, ալ՞ եւ Ե՞ ալ Քան մը, ալինչ մնանական անուններով Հատուտական բայ դնելու. զորօրինակ. Ան աղաղակին եւ խռովութեան մէջ՝ Ինկը չխմցաւ կամրջին խախտին ու երերալը: Ամէնալէն Քան չկրցաւ խօսիլ: Քան Մ՛ալ չէր տեսնուեր մշուշին պատճառաւ: Մ՛էդ չտեսաւ: (Աւելի ընտիր եւ որոշ է՝ Ոչ ոք խմցաւ. կամ՝ Ե՞ ոչ Ինկն խմցաւ:)

‖ Նախնիք ալ նոյն լեզուաւ կը խօսէին ատորին գարերու մէջ: Իր՛ չէչէր առնել: (ծՊ գար.) Բարկացաւ յոյժ, այլ առ ժամն էր՛ չկարաց առնել:

Հին գրաբարն ալ ասկէ տարբեր չէ, երբ շատ անգամ ա՛ եւ ինչ կը դնէ բացասական բայէ յառաջ. Զմեզ ինչ ա՛ ոչ Հարցանիցէ: Քեզ ինչ ոչ ասացից· — այսինքն ոչ ա՛ եւ ոչ ինչ:

ՑՕԴՎԱԾ Բ·

ԴԵՐԱՆՈՒԱՆՑ ԵՒ ԴԵՐԱՆՈՒՆԱԿԱՆ ՑՕԴԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

---

§. 1. Դիտողութիւններ:

Ըսած ենք (356) Թէ անձնական դերանունը Հարկ չէ որ իւր բային քով միշտ ներգործութեամբ դրուի:

Բայց երբեմն Հարկ է ներգործութեամբ դնել:

544. — Ա· Երբ բայը դէմքէ դէմք կ՛անցնի՝ առաջին բայը ներգործութեամբ դրուած դերանուն կամ ուրիշ գոյական (անուն-բայի) ունենալով. զորօրինակ. Դուն խրատեցիր, բայց Ինծ չզդաստացանք: Ան Ինծի աճապարեցին բերդը մտան. իսկ Ես դրան առջին պահապան մնացի:

545. — Բ· Երբ որոշ կերպով անձն ու դէմքը ցուցընել ուզուի. այսպէս. Աւասիկ Ես իսկ եմ ձեր Հակառակորդը: Դո՞ւ պիտի մեր դէմն ելլէք: Ե՞ս խօսեցայ եւ Ես մինակ լսեցի. Ես իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք, ըսաւ Ցէրն:

546. Աւելի որոշ եւ ազդու խօսելու համար դերանուան (ինչպէս նաեւ ուրիշ գոյականներու) առջեւ կ'աւելցուի՝ եմ ոբ, ես ոբ, է ոբ եւայլն. այսպէս. Դուն ես ոբ այսչափ զմեզ աշխատացուցիր։ Մենք ենք ոբ քեզի այնչափ սէր եւ խնամք ցուցցինք։ Քեզի է ոբ այս ազդարարութիւնները ըրինք։

Ի ոբ կը դրուի նոյն կերպով՝ նաեւ ուրիշ բառեր վրայ. Դէռ հիմայ է ոբ իրն առաքուեցաւ։

> Բայց գաղղիացի օտար ոճ է ասոր չատ յաճախութիւնը, մանաւանդ հոլոված անուանց առջեւ. ինչպէս այս խօսքիս մէջ. Ուսուիոյ սահմանէրին է ոբ այդ փախստականները հոս հասան։
>
> Ուրիշ տեղէր՝ խօսքին վայելչութիւնն եւ խնամքն պահանջած ճշդութիւնն ու զօրութիւնը միայն կրնայ կանոն ըլլալ դերանունը ներգործութեամբ կամ զօրութեամբ դնելու։ Օրինակ. Ես այնպէս կը համարիմ թէ գոռ իմ առաջ խորհրդեանս կարօտութիւն չունիք. — ուր առանց դերանունէ՝ խօսքը, թէպէտ անախալ, սակայ ու թերի կը մնար։

Նոյնն իմացիր ստացական դերանուանց համար ալ. վասնզի

547. Թէպէտեւ նոյնանշան են ՅԵՒ եւ Մ ՅԵՒ, կամ լեզուն եւ իւր լեզուն, սակայն շատ տեղ հարկ է դերանունը զեղչել եւ ըսել. Ան լսելուս՝ յանկարծ վրնդեցի թօթուեցի վրայէս, ՅԵՒ շարժեցի, ՅԱյնս բարձրացուցի, լեզուս արձակեցի եւ սկսայ վար ընկենել թշնամանել. — ուր շատ տգեղ կ'ինկայ խօսքը, եթէ իւրաքանչիւր բառէն յառաջ մէյմէկ ստացական դերանուն ալ աւելցուի։

> Ասոր ալ մտադրութիւն ընելու է մանաւանդ եւրոպական լեզուներէն թարգմանելու մէջ։

548. Ինչ, ովք, ոմն, ՅԵՒ դրսեւոր տրականները սովորաբար միջարկութեանց հետ կը բանին. այսպէս. վայ ինչ. Երանի՛ է ովք. Բարեւ ՅԵՒ. Բարի լոյս ՅԵՒ, եւայլն։

549. Թէպէտ ինչ, իւր կրնայ երբեմն ան, անոր դերանուան տեղ դրուիլ. բայց չհոմանութենէ խորշելու համար միտ դնելու է որ ինչ, իւր՝ խօսքին գլխաւոր անձը կը ցուցընէ, (զօրօրինակ անուն-բայինը), իսկ ան, անոր՝ երկրորդական անձ մը. ինչպէս այս խօս-

քիս մէջ. Տեսաւ Հեռուանց ի-ր Դամէտ եղբայրն ու անոր որդիքը: Սանտարուկ նահատակեց զԹադէոս եւ ի-ր կոյս գուստրը Սանդուխտ: Իսկ դատախազներն որ դատաճաններուն ամէն բանը կը դիտէին, անանց քանի մը խօսքէն գուշակեցին թէ արդէն էրէնէ վտանգի մէջ են. (այսինքն՝ դատաճաններուն խօսքէն, դատախազները վտանգի մէջ են:) — Շփոթի կ'ըլլար խօսքն՝ եթէ ըսուէր. Իրենց քանի մը խօսքէն գուշակեցին թէ էրէնէ վտանգի . . . :

> ‖ Իսկ հին ասիօրէնի մէջ գրեթէ անհետ եղած են նա, նորա, նմա, նոքա. եւ անոնց տեղ կը գործածուի՝ ինէ, ինէ, ի-րեն, ի-րենից, եւայլն: Նոյն է մինչեւ հիմայ քանի մը գաւառական լեզուաց ալ գործածութիւնը. կը բերեն զեզը, կը դնեն ինէը սայլի մէջ, կը կապեն ինէը ամէն դիացը, եւայլն:

550. Նոյնպէս նոյն դերանունը՝ այն ցուցականին տեղ ներելի է դրուիլ. բայց շատ յամառելու չէ նոյնը, նոյնին, նոյնէն, նոյնիսկ՝ փոխանակ անկէ, անոր եւայլն. որ նշանակութեան կողմանէ տարբերութիւն ունին: — Այն, անկէ կը ցուցընէ հեռաւորը. իսկ նոյն կը ցուցընէ թէ յիշուած իրէն զատ չէ, տարբեր չէ. զօրօրինակ. Այն գործքին մէջն ալ նոյն դժուարութիւնները դէմերնիս կ'ելլեն: Այն լուրը ճիշդ նոյն է * իմ լսածիս հետ:

> * Նոյն բառը, շատ անգամ ածական մականուն է եւ ոչ իրօք դերանուն, ինչպէս երկրորդ օրինակէս կը տեսնես:

Այսպէս աստիճանաբար կը աստկանայ նոյնութիւնը կամ միութիւնը՝ երբ ըսեմ. Այն գիշերը. — Նոյն գիշերը. — Մէկ-նոյն գիշերը:

551. Իսկ այն ածականը (որ նոյն ցուցականին առաջին դէմքն է, եւ կ'ըսուի՝ Այն իրաղութիւնը. այն օգուտը,) իրմէ եառքը այս եւ ինէն դերանուններն առնելով՝ անանց զօրութիւնը աստկացընելու կը ծառայէ. եւ կ'ըսուի՝ Այն այս ճշմարտութիւնը. (չ'ըսուիր՝ նոյն այն:) Այն ինէն հաւատի գրութիւնը: Ինչպէս նաեւ նոյն ինէն:

552. Ըսած ենք (179 եւ 338) թէ յարաբերա-

կանը Հարկաւ ուրիշ խօսքի մը հետ կապուած է՝ զորն որ կը յարաբերէ, այսինքն յառաջ կը բերէ: Արդ այն առաջին մասը զորն որ յարաբերական դերանունը կը յարաբերէ (դերանուն մը կամ գոյական,) կը կոչուի Յարաբերեալ. ինչպէս օրինակիս մէջ. Հօտն որ Հովիւ չունի՝ գայլերու ճարակ կ'ըլլայ: — Հօտ՝ յարաբերեալ. որ՝ յարաբերական դերանուն:

Յայտնի է որ յարաբերական խօսք մը երկու բայ, ուստի եւ երկու նախադասութիւն կ'ունենայ. 1. Հօտը գայլերու ճարակ կ'ըլլայ. 2. որն որ Հովիւ չունի:

553. Յարաբերական դերանունը միշտ իւր յարաբերեալէն յետադաս է. Մեղքն ու տկլքանն որ չնչին անասնիկներ են՝ աշխատասիրութեան օրինակ եղած են:

554. Յարաբերական դերանունը միշտ իւր բայէն կամ խնդրէն նախադաս է. Քանի խիստ դարմանիներ պոնդիճ կը սոսկայինք, մեր կեանքը պարգեւած են մեզի: Կաղնի մ'որուն ոստերն անթիւ թռչնոց դադար եղած է:

Միայն տաղաչափութեան մէջ քիչ տեղ կը նեղուի Հակառակը, յարաբերականը յարաբերեալէն յառաջ.

Ուշ ատեն կէս գիշեր,
Որ դըռնէն դուրս են քըշեր՝
Գինով մէկն իբր անբան
Քալեր կ'երթար իւր ճամբան:

Ա յսինքն՝ Գինով մէկն, որ դըռնէն դուրս են քըշեր:

555. Յարաբերական դերանունը կրնայ ըստ իմաստին պահանջելուն՝ իւր յարաբերեալէն բաժնուիլ՝ մէջտեղն ուրիշ բառ մտնելով. Սոփոր մը կը գտնէ աղբեր քովը՝ որուն ոչ ոք ձեռք կը դպցընէ: Անհամար գրչեր գիտենք նախնեացմէ, որոնց միայն անունը ծանօթ է մեզի:

556. Յարաբերական դերանուան եզակին՝ ուղղական եւ հայցական հոլովներուն մէջ շատ վայելուչ կերպով յաքնակիի տեղ կը գործածուի, — երբ իւր յարաբերեալը զօրութեամբ դրուած չէ. զորօրինակ.

Վշտերն ու դառնութիւնները ոչ միայն գերեզման մարդուս կ'ընկերանան, այլեւ նաեւ դժբախտ յաւիտենականութեան մը նախաճաշակն են։ Այն տեղը կապիկները ոչ տեսար, Ափրիկէի կապիկները են։ — Փոխանակ ըսելու՝ Դառնութիւնները ոչնո՛ւ կ'ընկերանան. կամ՝ Կապիկները ըչնո՛ւ տեսար։

Իսկ բոլորովին ասելուդ եւս սաղտուկ է այսպէս տեղեր ոչ շաղկապը. Դառնութիւնները որոնք ոչ կ'ընկերանան. կապիկները զորոնք ոչ տեսար. Այն մարդը որն ոչ իւր կամքը կը պաշտէ. Ցաւագարն որուն ոչ ձեռք երկնցուցիր։ Անոնց որոնք ոչ, եւայլն։ Աւելի անտեղի է՝ Ես որն ոչ. դուն որն ոչ. եւ մանաւանդ յայտնի սխալ է յոքնականի քով՝ Մենք ոչն ոչ. անոնք ոչն ոչ։

Այսպիսի տեղեր բաւական է եւ բնական է պարզապէս ոչ դերանուն։

557. Բայց կը դրուի ոչնո՛ւ՝ երբ յարաբերեալէն զատուած ըլլայ. ինչպէս. Գայլերն ոչ նախընթաց դիշերը կառքին վրայ յարձակեցան, եւ ոչնո՛ւ մեր շներն աղէկ հալածուեցան, երկրորդ առտուն ուրիշ կարաւանի մը վրայ ինկեր են։

558. Իսկ երբ ոչ յարաբերեալը զօրութեամբ դրուած է, միշտ կը գործածուի ոչ շաղկապ՝ եզակիի մէջ նախընթաց ն յօդով. Որն ոչ. ոչնո՛ւ ոչ. յոգ. աուանց յօդի՝ ոչնո՛ւ ոչ. ոչնոյ ոչ, եւայլն։ Ընտրէ ա՛ոչն ոչ կամքդ կ'ախորժէ։ Տերեւախիտ ծառերն անձրեւի կաթիլներով ծանրացած են, ոչոո՛ւ ոչ մերձենա՝ կ'ողողէ զքեզ ջրով։ Ոչոնո՛ւ ոչ աուղ երեւցան՝ տարաւ ետ դարձուց։ — Ա.յսպիսի տեղեր՝ ոչն ոչ, ոչոո՛ւ ոչ կը նշանակէ տճկ. հանկըաք ։է։ (Ոմանք կը գրեն ոչը ոչ։)

559. Բայց կ'ըսուի ՈՎ ոչ, փոխանակ ըսելու՝ այն մարդն ոչ, ոչ մարդն ոչ. յոգն. Ոչոնո՛ւ ոչ. — Նոյնպէս ինչ ոչ. փոխ. այն բաներն ոչ, ոչ բաներն ոչ ըսելու։ Աստուծոյ փոխ տուած կ'ըլլայ՝ ով ոչ աղքատին ողորմութիւն կ'ընէ։ Ոչոնո՛ւ ոչ անսովոր լուսութիւն մը սկսան պահել, կասկածելի եղան։ (Ինչ ոչ՝ սովորաբար կը հոլովի սեռ. ոչ. եւ բցա. ինչ բանի ոչ. ինչ բանի ոչ։)

‖ Հին ատեաններն կը գործածէր նաեւ լոկ ՈՎ՝ ոչ հիմնուան ով ոչ դերանուան տեղ. ՈՎ ելնէ եւ այ-

րէ զբաւանն, նա տակմ իւրեան չատ ոսկի — Արդէն հին գրաբարին քուն ընտիր ժամանակներն անցնելէն անմիջապէս ետքը հոս հան սկսած է այդ գործածութիւնն, որ անշուշտ այն աստէն ալ ոամկական էր։

560. Քիչ անգամ ուր որ յարաբերականը զօրութեամբ գրուած է, յարաբերականն իւր հոլովը կը փոխէ եւ յարաբերեալին հոլովը կ'առնու. Ջարհուրանք մըն էր՝ որոնց որ դէմը կ'ելլէին. (այսինքն՝ ոնց որ դէմը կ'ելլէին։) ինչ ֆանի որ չէս կրնար անոր մի յանդգնիր. (այսինքն՝ ինչ որ չէս կրնար անոր մի յանդգնիր։) — Այս ամբ գրաբարի մէջ չատ յաճախ է։

561. Ետեւէ ետեւ յաջորդող բայերուն՝ յարաբերական դերանունը կրկնելու է՝ եթէ բայերն այլեւայլ հոլով ինդիր կ'ուզեն. — իսկ եթէ միեւնոյն հոլովը կ'ուզեն, կրկնութիւնն ազատ է, խօսքին վայելչութեանը կը թողուի։ Հարկ եղաւ որ ինքն անձամբ բռնել ու բանտարկել տայ այն նենգամիտ ժանտ զաւակը՝ ղէղն որ ցայնժամ աչքին պէս կը սիրէր, որմէ ամենեւին կասկած չունէր, որով մանաւանդ ինք եւ բոլոր ընտանիքը կը պարծէին։ — Ինչպէս չգորովիմ այնպիսի սրտի մը՝ որ ինծի գորովալից է, որ շէս պաշտպանեց կենաց չափ, որ վշտերս ափոփեց, որ թեթեւցուց թեւերս եւ կանգնեց գլորեալ անձս։ (Երկրորդ օրինակին յարաբերականները միայն վայելչութեան համար կրկնուած են։)

562. Արկնուած յարաբերականներուն մէջէն, եթէ սեռական են, կրնայ վերջինը ստացական վերջաւորութեան փոխուիլ. այսպէս. Աշակերտն որ այգւոյս համար վարձեր էի, որոնց աշխատութիւնը չափաւոր եւ վարձքերնին առատ էր, դեռ մրմռալով, դեռ գանգատելով տեղերնին կը դառնային։ (Փոխանակ ըսելու՝ եւ որոնց վարձքն առատ էր։)

563. Արկնուած յարաբերականներուն երկրորդը կամ երրորդը՝ եթէ հետեւինին ինչ շաղկապ ունին, գիմաւոր դերանուան կը փոխուին. զորօրինակ. Որը գրացի ազգերն որոնց դաշնաւոր էինք, ինչ էլնդ վաստհութիւնը շուտով կորսնցուցինք, պատճառաննք մը վրէզ փութացան մինակ թողուլ։ (Փոխանակ ըսելու՝ ինչ որոնց վաստհութիւնը։)

564. Զգուշալի է յամաքսել Որ անօր, որ անանց-
ջէ, որ էրէն՝ տաճկ. ձեւով հոլովումը, փոխանակ՝ որոն,
որոնցմէ եւայլն ըսելու: (Վանզի տաճկ. լեզուն իւր
յարաբերականը միայն այս կերպով կրնայ հոլովել:)
Աւասիկ հոլովները:

Ուղղ. եւ Հայց. Որ այն. փոխանակ՝ Որ կամ որն
որ: Օրինակ. Որ այն ատեն. այսինքն՝ Որ ատենն որ:

Սեռ. եւ Տրակ. Որ անօր. (կամ որ էրէն.) փոխա-
նակ՝ Որոն: Ցոքն. Որ անանց, փոխանակ՝ Որոնց: Օրի-
նակ. Շատեր կան՝ որ քիչ տրուեր է անանց խելք ու
հանճար:

Բացառակ. Որ անկէ. (որ էրմէ.) փոխանակ՝ Որմէ:
Ցոքն. Որ անանցմէ. (որ էրէնցմէ.) փոխանակ՝ Որոնցմէ:
Օրինակ. Սեղանաւոր մը գիտեմ՝ որ անկէ իշխաններըը
փոխ կ'առնուն: Այն որ ամէնքն էրմէ կը դողան:

Գործիակ. Որ անով. (որ էրմով.) փոխանակ՝ Որով:
Ցոքն. Որ անանցմով. (որ էրէնցմով.) փոխանակ՝ Որոնցմով:
Օրինակ. Ա՞ր է կացինն որ փայտ կը ջարդէինք անով:
Աւասիկ երկու տղայքն որ ծնողքն անանցմով կը պարծին:

‖ Հին գրաբարի մէջ ասորի ոճ համարուած է այդ
դարձուածը: — Ծառ՝ որ այսպիսի պտուղ է նորա:
Հեթանոսք՝ որ ոչ մարտեաւ ընդ նոսա Յեհովա: (Փո-
խանակ՝ որոյ եւ ընդ որս:) Հին ռամիօրէնի մէջ շատ
յաճախ եւ սովորական. Այն իրուին որ է-բեռնդ
բնութիւն ցամաք լինի: Եւ այլ կայ որ յամէ է-
դիմ իդ պահ: Այն որ ողջնութիւնն է-բռնէ լինի:

565. Աւելի գործածական է այդ ոճը՝ երբ յա-
ջորդ դերանուան տեղ ստացական յօդ դրուի. ինչ-
պէս. Մարդ կայ որ հետը չի խօսուիր: Ջինուորներ որ
ձեռքերնին զէնք չկայ: Ճարտար մէկն որ ձեռքը կո-
տրած է: Աղքատ մ'որ պատռած են զգեստները:
Վագրն որ վրան երկայն շերտեր կան. (լաւ եւս՝ շեր-
տեր ունի:) Այնպիսի մէկու մը յանձնէ որդեակդ՝ որ
վրան վստահ ըլլաս:

‖ Ստացական յօդով նոյնպէս հին գրաբարէն. Մարդ
որ պատռեալ է հանդերձն:

Այսպիսի տեղեր արդի լեզուին մէջ (ինչպէս նաեւ
հին ռամիօրէնի մէջ.) շատ անգամ աւելի շաղկապ
համարելի է որ բառը, քան թէ դերանուն. որ միշտ

անփոփոխ կը մնայ. եւ չ'ըսուիր՝ Մ-ուրէն կան սրանց հետերնին չի խօսուիր։

Դարձեալ ուրիշ տեղեր լատ անգամ ալ, երբեմն իբրեւ շաղկապ է եւ երբեմն իբրեւ դերանուն, ինչպէս օրինակէս կը տեսնես.

Դերան. Անկում մ'ընկաւ ալ զաչխարհ սասանեցուց։ Շաղկ. Անկում մ'ընկաւ ալ աչխարհ սասանեցաւ։ Աւելի բացայայտ կ'ելլայ ըսածներս՝ եթէ այն ալ դերանուն դարձածնիք. եւ կը տեսնիք որ առաջին օրինակին կը համաձայնի եւ երկրորդին չի համաձայնիր։

Ուսմական սխալ է ալ շաղկապի տեղ այն ալ գործածել. այսպէս նոյն օրինակը կայ ըսած. Անկում մ'ընկաւ, այն ալ աչխարհք սասանեցաւ։

566. Ալ դերանուան եզակի ուղղականն ու հայցականը ստացական յօդով կրկնուած՝ կը նշանակէ ինքը (այսինքն) ինքը (այնինքն). կամ սմանէ (այսինքն) սմանէ (այնինքն.) զրօրինակ. Աւետարանչ Հեծան փախան տէր աչ տէր ձախ։ Որը շատ է կ'ըսէր, տէր քիէ։ Անդադար մնոնել ելլել մէն էր, տէր ներս տէր դուրս։

Նոյն դարձուածքը թէ գրաբարն ունի եւ թէ տաճկերէնը եւ թէ ուրիշ լեզուներ։

Ասոր հոլովածը սովորաբար ինքն բառով կ'ըլլայ. ինչպէս՝ Ինքնին չորս կ'առնու ինքն քառասուն. (փխկ. Ինքն հարս դուն քառասունդ։)

567. Յարաբերական դերանունն որ խօսքին մէջ երկրորդ նախադասութիւն մը կը կազմէ, (552, ծան.) միշտ իւր նախադասութեանն սկիզբը կը դրուի եւ ուրիշ մասունք-բանի անոր կը յաջորդէ. անոր համար չ'ըսուիր՝ Հէմայ օրանէ. գոռոչէ օրանց. առկայն օրն որ*, եւայլն. այլ՝ Որանէ հէմայ զղջացան։ Որանց գոռոչ ատելի էր, եւայլն։ Տեսնելին զիս թշնամիքս, օրանցմէ երբեմն կը դողայի, օրանց հէմայ ոսկերքը ցամքած են։ — Միայն եթէ շաղկապը կրնայ երբեմն յառաջ երթեալ եւ տեղը դրուիլ. Որ ե՞ւ կամ ե՞ւ որ. ինչպէս. Հոս է այն հաւատարիմ անձը, որուն հնարաւոր է արդարութիւնը; որ ե՞ւ վկայ է մեր ըսածներուն։ Ահա ցաւագնեալ ծերուհին, որուն միշտ հետեւ էիր, ե՞ւ ոչառն վշտերն օրէ օրէ չանացար ծանրացընել։

* Իսկ ուր որ կայ ըսուած գոռոչ օրանց, մանաւանդ օրանէ, եւայլն, գիտնալու է որ այդ նախընթաց բառերը միւս նախադասութեանն են. ինչպէս. Գոռոչ

— որանց որ առելի էր — հիմայ խոմանակ էրած վրէժխնդրութիւն։

568. Ցարաբերութիւնը միշտ գոյական անուն մըն է կամ գերանուն. (տես 552։) Բայց երբեմն ու դերանունն ամբողջ խօսք մ՚ալ յառաջ կը բերէ. զորօրինակ. Լեզուն արձակից ակառ գինագին ու թագաւորը թշնամանել. ու ամէնուս սարսափ պատճառեց. ուրուն հայմար ինքն ալ ծանր բանտարկութեան դատապարտուեցաւ։ Եկան աւետեցին մեզի թէ մտեցանք հայրենեաց. ուրվ յանկարծ երկայնժամանակեայ վիշտերնիս մոռցանք։

Ասկէ է որ Ոչով գործիականը միանգամայն շաղկապ համարուած է։ Ասկէ ելած է նաեւ հետեւեալ գործածութիւնը։

569. Որ գերանունն ամբողջ խօսք յարաբերելով՝ շատ անգամ ի՞ կամ ուրիշ շաղկապի տեղ, կամ երբեմն ալ իբր զարգ դրուած կը գտնուի. զորօրինակ. Ա՛յն երկու հաշիւները կը բովանդակեա, ու կ՚ելլէ մեր պարտքերուն գումարը։ Ձեռքերնէն զէնքերն ու զանիներնին առինք, ու ելան գացին։ Ոչ եթէ գիտնայի՝ չէի հետեւ երթար։

Ա՛յս ոճը եռքի առեւնեւրս ակսած է խափանուիլ։

‖ Հին առակօրէնի մէջ անհամար տեղեր կը գտնուի այս գործածութիւնը. երկու բաշխիս ձեացեալ են՝ որ գեա ձօնեն գիւաց։ Ի զոյց մեան ընդ թագաւորն ու ուզեցին գպատանա, նա թագաւորն երեա, ու ելան ու գնացին։ Բռնեցին զինքն, յանդուգն ձգեցին եւ արարին բերդապգել՝ ու մեռաւ։ Կատարեցին զբերդն Պարոյ, ու էր թիւն հեծելին դժ. հազար, եւտլն. եւտլն. (Ե — ԾԹ դար։)

---

§ 2. Դերանունական յօդեր։

570. Դերանունական կամ Դիմորոշ յօգերն երեք կերպ գործածութիւն ունին. 1. Անձնական դերանուան տեղ. 2. Ցուցական դերանուան տեղ, եւ 3. (որ առէպ տեսանք,) Սեռացական դերանուան տեղ։

571. Դերանունական յօգերն՝ անձնական եւ ցուցական դերանուանց տեղ գործածուին նէ, անուանց

վըսյ պարզապէս կ'աւելցուին՝ առանց յոքնական մաս-նիկներու։

572. — Ա. Անձնական դերանուան տեղ ս, ը, ն դիմորդները կ'աւելցուին անուանց վերջին ծայրը. Ձենք կրնար արարածք» Արարչին մեծութիւնը ճառել. (այս ինքն՝ մեր արարածք։) Ես զօրապետս ահա ճակատուն առաջին շարքը, եւ ուր էք (դուք) լքեալ զինուորքդ։ Եթէ ես ձեր ոտքը լուայի, տէր եւ վարդապետս, դուք ալ պէտք էք իրարու լուալ։ — Այսպէս մանաւանդ կոչականի վրայ. (507.) Արարիչդ եւ փրկիչ։ Քալդ եւ սեգ Տրդատ։ Այ դիւցազունքդ։

Անարժանս. յոքն. անարժանքս. անարժանիցս։ Մեղաւորս. յոքն. մեղաւորքս։

573. — Բ. Ցուցական դերանուան տեղ՝ անուանց վերջին ծայրը։ Օրինակներդ բաւական ըլլան զքեզ հաւանեցընելու։ Ո՞վ չի տեսներ թէ կեանքս անցաւոր է։ Աշխարհիս մեծութիւնը պատրանք մըն է։ Աշխարհս թատերանոց մըն է, ուր դերասանք յանպատրաստից իրենց խաղը կը խաղան։ Ցարուցս հունձքը շատ առատ կ'երեւայ։ Երկիրս կը դառնայ, եւ կը կատարուին դիշերւան ու ցորեկուան փոփոխմունքը։ — Նոյնպէս յաջորդները.

Ա. յաօրւան օրս.	Շաբթուս մէջ.
Ամսոյս վերջերը.	Օրէս ի վեր. (այսօրւընէ սկսեալ։)
Հիմակուս ատենս.	

Առանձին կերպով մը տպդ բառին եզակին ս յօդով կը գործածուի. Մարդս, մարդուս. փոխանակ՝ տպդը, տպդին կամ տպդէյին քովնիներն ըսելու։ Մարդուս սիրտը խոր ծով մըն է, ի՛ըսէ իմաստունը։ Մարդս տկար է։ (Զատ է ուղղ. տպդ անյօդ. սեռ. տպդոյն յօդով, իբր մասնական անուն. տես 515։)

> Ցայնկէ է որ ս յօդը խօսողին մերձաւոր բան մը պիտի նշանակէ. անոր համար ալ կ'ըսուի. Երկիրս կը դառնայ, եւ չ'ըսուիր՝ Լուսինս կը դառնայ, եւ ուշ՝ Այն գոբիս, եւայլն։ Այսու ամենայնիւ չատ կայ գրուած, իբր զարդի համար, Այն կողմերս. Այն առեներս։ Գազաններուն փորի կողմն ճերմակ կ'ըլլայ։ Վաղուան օրս ո՞ գիտէ ինչ կը ծնանի մեզի։

574. — Գ. Սահացական յօդերը քանի մը դէպ-քի մէջ սովորութիւն եղած է յատկացեալին վրայ դնել՝ փոխանակ յատկացուցչին վրայ դնելու։ Այսպէս կ'ըսենք՝ Ձեռքի գաւազանս*. Երթալու աւտօնք. (փոխ. Ձեռքիս գաւազանը. երթալուդ աւտօնը։) Տղայութեան օրերս, կամ Տղայութեանս օրերը։

* Նոյն կանոնով կ'ըսենք՝ Քովի մարդս. (եւ ոչ՝ Քովիս մարդը։)

‖ Մինչեւ գարու ընտանեկան լեզուին մէջ՝ Դու վայր մի անար զի զքո ձիոյ ագիր քեզ տեսանել տամ։ (Ը գար։)

575. Տաղաչափութեան մէջ կը գործածուի յունական եւ սահացական դերանուն առանց դիմորոշ յօդի, գրաբար ձեւով. այսպէս.

Ուրախութիւնն որ Այն սիրուն բոց ապէր
Զի՞ւ չըգիտցաւ՝ Վառ սըրտի Հայելիք։ —
Դարձաւ շոյտ ի նոր Զիմ անձկալի սիրուն զա՜ւակ,
Հառաչանք ու ցաւ։ Եւայլն։

Կամ դարձեալ նախադաս ածականին վրայ յօդով.

Այդ դեղեցիկ անտառակդ
Եւ անտէրունչ ագարակ։

576. Կ'երեւայ թէ արդի յունարէնէ մնած ըլլայ մեր մէջ ալ սահացական յօդով՝ Մինակս չեմ կրնար. Մինակդ պիտի աշխատիս։

ԳՕԴՈՒԱԾ Գ.

ԲԱՑԵՐՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

---

§. 1. Հայերուն սեռը։

577. Կրաւորական բայն որ ըստ ինքեան ուրիշէն կրել մը կը ցուցընէ, շատ անգամ պարզապէս չէզոքի տեղ կը գործածուի. զորօրինակ. Այդ մարդուն բնաւորութիւնն հիմայ բոլորովին փոխուած է։ Անձն խօսքի մէջ նեղուիլ խոհեմութիւն չէ։ Բարեկամիս հետ ուտելու չի՛ գալուիլ։ Առաքինութեան սիրոյն կամ սիրովը

ըսբնոթիլ։ — Ա.յսպէս ալ՝ Լուացուիլ. սրբուիլ, եւայլն. այսինքն՝ ինք զինքը լուալ, սրբել. ինք զինքը նետել։

Իակ ինք զինքը պահել՝ կ՚ըլլայ առանձին ձեւով՝ պահուըիլ, (փխկ. պահուիլ որ զուտ կրաւորական է։)

Ցաղկ. ոճ է՝ հրեշտակ մը փախուիցս ցովսեփայ. փխկ. երթայս։

Իւ վերջաւորութեամբ չէզոք մ՚ալ տեսանք (243.) ներգործականէ ելած։ Սուրբ տեղերէն դիւանքն հալածեցան։ Լոյսը մարեցաւ. (եւ ոչ՝ մարուեցաւ։)

578. Կրաւորականը կը գործածուի դարձեալ իբարու մէջ փոխառութիւն գործողութիւնն ցուցընելու համար։ Երկու բանակներն (իրարու) պըտնուեցան, եւ յաղթութիւնն երկար ատեն անորոշ մնաց։ Առաջին պատնեշները՝ մէկը միւսէ չճանչցանք։

Բայց դիտնալու է որ առջին կրաւորական այդ փոխադարձ նշանակութեամբ չի գործածուիր. զորօրինակ չ՚ըսուիր վերջին օրինակին մէջ Առաջին տեսնուելուս ըճանչցուիցին. այլ անոնք միայն իր սովորութիւնը ներած է։

Առանձին ձեւով փոխադարձ կ՚ըլլան՝ ծեծկուիլ եւ պատռուիլ, (փխկ. ծեծուիլ. պատռուիլ՝ որ զուտ կրաւորական են։)

Միադիմի կամ դիմազուրկ բայերը կը գործածուին՝

579. — Ա. Դիմուռը աստրպաստական բայով. ինչպէս. Հարկ է որ եղիամ ես Հռոմ ալ պեանիմ, ըսաւ Առաքեալ։ Անթէ է որ հեթանոս մարդիկ քան զմեզ աւելի առաքինի ըլլան։

580. — Բ. Անեռեւոյթի դերբայով. որ այն առեն անուն-բային տրականի կը դառնայ. այսպէս. Հարկ է ինձի՝ եղիալ Հռոմ ալ պեանել։ Վայել է եղիսաւագդոց ծերերուն մի պռնել։

Կամ առանց անձ ցուցընելու, (առանց տրականի.) Անթէ է Աթէնք եղիալ եւ պարապ (բան չտրուած) ետ դառնալ, կ՚ըսէին նախնիք։ Ի զուր է խօսիլ՝ ուր մարդ չկայ։

Ա.յսպէս չատ անգամ խօսքը դիմազուրկ է, (այսինքն ընդ ըլլալ չի ցուցներ.) եւ վայրապար է անուն-բայի փնտռել՝ ուր իրօք չկայ ընդ կամ ըլլալ։ Ա.յսպէս են. Սկսաւ տրտո ըսալ։ ժամ մը է-

ըէյ—ո՝ յ՝ըաշ։ Մ՝ըննալը— ակած էր։ Գ՝ւյէր եղած. — ուր պատահան չ՝առնուր մէ՛ հարցուածդ։ Նոյն է օրէնն ժամերը ցուցընելու համար ալ, որ կ՝ըսուի՝ հինգը քառ (րոպէ) անցեր է. (— ուր փառ ծագի անորոշ հայցական է, այնպէս՝ ինչպէս որ կ՝ըսենք անորոշ հայցականով՝ ե՞ս գնեմ փառ փայ անցայ։) Մեկին քառորդ կայ։ Իսկ ուր որ տաճկ. ռոմով կ՝ասելու նաեւ՝ ժամը մեկին քառորդ կայ, — ժամ բառը միայն բացայայտութեան համար աւելցուած է։

Բանիներս աւելի որոշ կը տեսնուի գրաբարի մէջ. Իբրեւ ընդ երեկս լինէր։ Այդ եղեւ, եւայլն։

581. Կրաւորականէ առնուած դիմազուրկներուն (ինչպէս՝ կը կանացուի, եւայլն.) բաղադրեալ ժամանակներուն մէջ՝ երբեմն բուն բայը կրաւորականի ձեւը կ՝առնու, երբեմն քովի էական (ըլլալ) բայը։ Եթէ փուխացած ըլլալ է, — եթէ փոխնացուած ըլլալ՝ կանուխ ալ կը հասնուէր։

---

§. 2. *Բայերուն եղանակներն ու ժամանակները։*

582. Սահմանական ներկայ ժամանակն որոշուած է հիմնուան գործողութիւնը կամ սովորութիւնը եւ կամ իրին բնութիւնը յայտնելու. զորօրինակ. Ծովը կը խաղա*։ — Ցաւուան մէջ ամիս մը ծամ կը քաշէին։ — Խաղաղասերը սիրելի կ՝ըլլայ։ Ծառերը գարնան կը ծաղկին։

* Բուն ներկայ եւ անկատար, (այսինքն ակռւած եւ դեռ չլմընցած գործողութիւն ցուցընող ժամանակ) տաճկ. լեզուն ունի. որուն վրայ ձեռնուած է մեր ռամկօրէնը՝ կը խազան կոր. կը խաղային կոր. եւ մեկ երկու եւրոպացի լեզուներ։ (Տես կոր մասնիկ, 265։)

583. Սահմանական ներկայ ժամանակը՝ երբեմն կատարեալի տեղ կը գործածուի պատմական ստուգութեանց մէջ. — երբեմն դարձեալ ապառնւոյ տեղ՝ ըլլալիքին ստուգութիւնը ցուցընելու համար, — եւ երբեմն հրամայականի տեղ՝ երկը դէմքի համար ալ։ Զորօրինակ. Երբ մենք դեռ ծերունւոյն զարմանալի պատահարներովն զբաղած էինք, սարին գլուխը կը հասնին որսորդները, կը պոչեն հրացանները, եւ մեր սիրուն եղջերուն կը պապակեն. մենք ձայներէն սար-

ապիսած՝ կը ներողուի մեր խաղաղ հովիտը, եւայլն։ — Վաղը կէսօրէն յառաջ կարաւանը հոս կը հասնի։ — Ձիերը կ՚ուռնոտ արօտը կը հանեմ. եւ մշակներուն կը պատուիրեմ որ գործերնուն հետ ըլլան։

584. Սահմանական անկատարը քանի մը դէպքի մէջ՝ քաղաքավարական կամ մեղմական բացատրութեան մ՚եղած է ներկայի տեղ գործածել. այսպէս. Կը խորհիմ որ այս պատմութիւնս երկրորդի մ՚ալ չհաղորդուէր*. (*այսինքն՝ Կը խորհիմ որ ուրիշի մը չհաղորդուի։*) Կը հնդրէի՝ որ եթէ հնար է՝ ժամանակին անյապաղ հասնուի։ Ես այդ կարծիքը չէի պատպատրեր։ — (Զօրութեամբ կ՚իմացուի՝ եթէ ինծի խորհուրդ հարցուէր։ Տես վերը 586 թ՝էական խօսքեր։)

Այս ոճն եւրոպական լեզուներէ մուած է հայերէնի մէջ։

* *Այսպիսի տեղեր շատ անգամ երկրորդ բայն ալ ստորադասական անկատարի կը դառնայ։*

585. Նոյնպէս սահմ. ներկայի տեղ ստորադասական անկատար կը դրուի՝ մեղմով ապահելու համար։ Շնորհք ընէիր ինծի ասանկ ինծի մէնիէիր։ Այդ թուղթը փոխ-ի՞ւ իր տեղը հասցնէիր։

586. Թէական կամ պայմանական խօսքերու մէջ, որ հարկաւ երկու նախադասութեանէ կազմուած են, առաջին նախադասութիւնը երբեմն սահմանական եղանակի կը դրուի, եւ երբեմն ստորադասական. իսկ երկրորդը միշտ սահմանական*։ Եթէ կը լսէի, հապա ինչո՞ւ չէի. պատճառներ։ Եթէ հոս ձեռս, դուն ալ կը պահես։ Եթէ ամէն արկածի պատրաստ ըլլայինք, չէինք ամէն անգամուն այնչափ խուճապիլ։

* *Երկրորդ նախադասութիւնն եթէ հարցմամբ է, երբեմն ստորագասական ալ կը դրուի. եթէ անակնկալ բան չէր, ինչո՞ւ զարմանայի։ Եթէ ձկհամարիկ զաւակս ալ յափշտակէին, ալ ես ինչո՞վ խենթեւոսեի։*

Երբեմն պայմանական խօսքի մը երկու նախադասութեանց կարգն իրարու մէջ կը փոխուի. Երինք մեզմէ յառաջ կը հասնէին, եթէ յառաջ այնչափ դանդաղած չըլլայինք։ Կը պատրաստէի՛, եթէ գինքը պեանէի։

587. Եմէ, երբ, ինչո՞ւ որ, *-անէ* որ, քառական որ,

դէպ ինչ, ինքը ինչ եւապէն բառերէն եղբը սովորաբար աստուածաստական եղանակ կու դայ. ինչպէս. եթէ պա-պէս մեկը զմեզ խոշտանէ, տեսեք՝ ըլլայ ինչ օր մ՚ալ իրարմէ ապրանիւ: ով որ զնա պեանէ, պիտի զարնէ մեռցընէ:

Իսկ ինչ ինչ չաղկապէն եղբը աստուածաստական կը դրուի, կամ երբեմն նաեւ աներեւոյթ, — թէեւ նախ-ընթաց բայը սահմանական եղանակի ըլլայ. ինչպէս. եւ ոչ դուն հասան, թող թէ ներս մտնէին. — կամ՝ թող թէ ներս մտնել:

588. *Բայց կոչնակ ինչ չաղկապին առջեւն աստուա-գաստական չի դրուիր. չ'ըսուիր՝ կարծես թէ վերջն վար էլ երթէ: կարծես թէ ինչն ըլլալ բացարձակ ուեր. — այլ՝ կամ ըսելու է կարծես թէ ինչն էլ բացար-ձակ ուեր. — եւ կամ՝ ինչ ինչ ինչն ըլլալ բացարձակ ուեր: — (Ընդհանուն ուենին գրաբարն ու տաճկերէնը:)*

589. *Քիչ տեղ որ դերանունէն եղբն ալ աստո-բաստական կը դրուի՝ սահմանականի տեղ: Տղաքը որ օրն ի բուն խաղան եւ ուսման անփոյթ ըլլան, չեն կըր-նար արդարանալ:*

590. *Պարզ աստուածաստական ժամանակ մը բառա-կան կ'ըլլայ երբեմն թէական նախադասութիւն մը կազմելու՝ առանց նիւթ, եղբ, նէ աւելցընելու. զորօրի-նակ. Տեսնելու որ մեռնելու վրայ է, կը թողուն կ'եր-թան: Մեռնելիքս էչպնամ, գլքեզ չեմ լքաներ: Ան-անկ սուրբ հոգ մըն է՝ որ մարած ըսնեմ կը վա-ռեմ: Թշնամի-դդ տուն այրած լսէիր՝ կ'ուրախանայիր արդեօք:*

591. *Տաճկական ոճ է՝ աստուածաս. նեբկայի տեղ սահմ. յարակատար գործածել կրկնութեամբ: Ծա-նօթ եղիր է՝ օտար եղիր է՝ անխոհեմ կը մնանէ կը տես-նուի: Եթէ վտանգի աստեն եկեղեցական չգտնուի, գայեակն է եղիր կամ ուրիշ մը, պէտք է երախայն մկրտել: Տեսեր է վ պեսաճ՝ հոգ չէ: Փոխանակ ըսելու՝ եթէ ծանօթ ըլլայ՝ թէ օտար, անխոհեմ կը մնանէ: Գայեակն ըլլայ կամ ուրիշ մեկը: Գայեակն ըլլայ թէ ուրիշ մեկը: Տեսնէ թէ չտեսնէ, հոգ չէ:*

592. Ընտանեկան լեզուի մէջ առորագաս. ներկայի եւ անցեալի գործածութիւններ առվօրած են առանձ. ամօվ. Ես հոս կրակը մարելու հետ ըլլամ, անոնք ան-դիմէն փուռը կղզիր գացեր են. (այսինքն՝ երբ դուս ես մարելու հետ եկէ:) — Դեռատիին ըսած ըլլայ որ ինք առաջ վրայ տեղեկութիւն չունի. (այսինքն՝ ըսէր թէ ինչ, ես ըսելն:)

593. Ձիշդ խօսելով՝ պէտք էր առորագաս. անկատարով ըսուիլ, Կը սպասէր որ ընկերը գար. խնդրեցի որ իրենք քիչ մը հետանայէն. բայց առվորութիւնն առար հակառակ կ'ուզէ որ երկրորդ անկատարին տեղ ներկայ դրուի. այսպէս. Կը սպասէր որ ընկերը գայ: Խնդրեցի որ իրենք քիչ մը հետանան: Աղաչեցի որ պահեկ մը հանդչէ: Քրմին դողդոջալէն եւ դանդաչելէն եղեռագրեցին թէ բան մը պոռթր է: Կը վախնար, որ չըլլայ թէ հայրը լաւ եղածն եւ զինքը խրատէ եւ իւր չար կամացն արգելք ըլլայ: (Նոյնպէս են գրաբարին առաձգիերէնը:)

594. Առորագասական կը գործածուի՝ հրամայականին նահեւ Ա եւ Գ դէմքերուն տեղ. (յայտնի է որ հրամայականը միայն Բ դէմք ունի:) Թշնամիք հասեր են. Նկնի պէտնի ուր են. զրնենք խորտակենք եւ քանքինք ընենք առ վաստերու բանակը: Ձիւնին երթայ խմաչընէ մեր գալուստը: Գան հոս եւ խնդիրքնին հասկընեն: Այս իրիկուն երթնա անպատճառ:

Նոյնպէս առորագաս. անկատարն ու գերբակատարը իբրեւ հրամայական՝ անցած ժամանակի համար. Երթայինն տեսանէին. (տճկ. կիթթի կորկըր:)

Այս դէպքիս մէջ, մնացառանդ անկատարին վրայ, ըսինք թէ շատ անգամ ներ շաղկապ կ'աւելցուի՝ Ա եւ Գ դէմքերուն. Թող երթանք աշխատինք: Թող յոգնիմ, բաւական որ հաճելի ըլլայ: Թող նահեր մնացածէր: Թող շատ չհամարձակէին: Կամ յառագաս՝ Ըլլայ ներ. երթան ներ: (Տես 268:)

595. Առորագասականով ձեւացած արգելականը չի չառնուր. այլ կ'ըսուի՝ Ներթայս. Երթայիր. Թող ըսպասեն:

Ասկէ կը տեսնես որ ինչական արդի հայերէնի մէջ ը դէմքէ դուրս չի գործածուիր։

‖ Գրաբարի մէջ ամէն դէմքի վրայ կը դրուի ին, նաեւ անկերեւութի վրայ։ Իսկ հին ասիկօրէնի մէջ աւելի յաճախեալ էր այս ձեւը՝ Մի՛ գոռ. ին խոչէ զքեզ, որ յառաջ (երես 71.) տեսանք։

596. Ա.յս տեսակ արգելականը հարցմանբ ալ կը բանի՝ ներկայ եւ անկատար.

Զըսա՞ս. (ոճկ. պե՞ն նէ.) յ.քն. Զըսէ՞ք. (պե՞նի՞ ղ նէ.)
Զըսէ՞ր. (պե՞ն նէ ի՞նի.) Զըսե՞ք. (պե՞նի՞ ղ նէ ի՞նի.)
բայց նշանակութիւնն արգելական չէ. այլ ըսել կ'ուզէ՞ ինչո՞ւ չես ըսեր. ինչո՞ւ չըսիր։ — կը տեսնես որ այս դէպքիս մէջ ատորադաս. անկատարը սահմ. կատարեալի տեղ կը գործածուի։

597. Բուն արգելական բայերու վրայ (թէեւ ը դէմքի ըլլայ,) ին չի դրուիր այլ պարզապէս ա՛, երբ իրարու կապուած իրար յաջորդեն. այսպէս. Ո՛ չէ զբամբասողը, եւ ա՛ խօսէ բամբասողին։ Ո՛ գացիք ա՛ ալ գիտցիք։

Դարձուածով մը կ'ըսուի՝ Մէ լեր զբամբասողը եւ ա՛ խոտ բամբասողին։

598. Ընդհանրապէս բացատական եւ արգելական խօսքերու մէջ՝ երբ երկու միեւնոյն դէմքով եւ թուով բայ եռեւէ եռեւ գան, միայն առաջնոյն վրայ կը դրուի ը կամ ին, որ երկրորդին վրայ զօրութեամբ կ'իմացուի. այսպէս. Ո՞անուկ հովիւ, չըլնա՞ ոչխարներդ ծաղկեա։ Մինչեւ ցերը՝ չեն չըլնար գործքերնին պէ՛տնէք։ Մէ՛ իրար խածնէ՛ կծու խօսքերով ու խոռնատոքէ՛։ Չեմ երթար տեսներ. (փոխանակ՝ Չեմ երթար չեմ տեսներ։) Մի երթար տեսներ. (փոխ. Մի երթար մի տեսներ.) Չերթա՛ս տեսնես. Չիյնա՛ս մարիս. (այսինքն՝ Չըլլայ թէ երթաս տեսնես, կամ իյնաս մարիս։)

Ա.յս ոճն հայերէնի յատկութիւններէն է։

‖ Նոյնը հին գրաբարի մէջ ալ բաւական յաճախեալ է. Ո՛չ հերձու եւ ելանէ։ Որ ոչ լսեն եւ տառնուն ի միտ։ Մի ոգորայք գրծիցէք հարկանէք զՏիւ. անգացեալն։ Մի յանձն ապաստան լինիր եւ ապէր թէ, եւայլն։

599. Ցաճախական զրուցուածքը է՝ միեւնոյն բայը

հաստատական եւ բացատական քովէ քովՙ բերել կա-
պել. ինչպէս. Ըլա՜ ղըլա՜՝ միտքը դրածն յայտնցուց.
(այսինքն՝ ամէն ջանք ըրաւ:) Որդին գերութենէն փրը-
կելու համար ոնիցածը ըրնիցածը կու տար. (բռնա-
դակ ստացուածքը:) Լաւ ղըլեց՝ փախաւ գնաց: Լաւ
ղըլա՝ չեմ ուզեր պռաց: — Աւելի հայերէն է՝ Լաւ
ըրէ վՙ փախաւ: Հապՙ ըրէ լաւ պռաց ինչ չեմ ուզեր:

Բաղադրեալ ժամանակներու գործածութիւնն
իրենց նշանակութենէն յայտնի է. (տես 256:) Հոս
միայն քանի մը դիտելիք կը դնենք:

600. Բաղադրեալ ժամանակներն երբ եռեւէ
եռեւ իրար յաջորդեն՝ հատարակօրէն էական բայը
եւ ապառնեղոյն պիտի բառը չի կրկնուիր. Պիտի լսեն
ու սոսկան: Ցափշտակես պիտի եւ առնուս երթաս: Շատ
բան խօսած էր եւ շատ պատիժ ապառնացած. — կամ
Շատ բան խօսած եւ շատ պատիժ ապառնացած էր: Գո-
ցեր ամէն բան պոպռէ ե տեղն ի տեղը:

601. Անցեալ ապառնին (ինչպէս նաեւ սոսկ
պիտի բայ բառը,) երբեմն ենթադրութիւն կամ մա-
կաբերութիւն կը ցուցընէ. ինչպէս. Մինչեւ հիմայ
իրենց տեղը հասած պիտՙ ըլլան: Այդ դէպքերուն
վրայ անտարակոյս շատ ըսխմացած միանգամայն վշտա-
ցած ալ պիտի ըլլա՞: Ո՞ւր է եղբայրդ. ներսը պիտի ըլ-
լայ. (այսինքն՝ անշուշտ ներսն է:)

602. Պայմնական կերպով անորոշ դերբակատար
կը գործածուի՝ փոխանակ սահմ. անկատարի. այս-
պէս. Ա՜ե եվՙ եթէ գիտնայի որ կՙուզես: Թերեւ եվե,
բայց չգտանք. (այսինքնՙ կՙառնէի, կը բերէի կամ
բերած կՙըլլայի: Տես 586:) — Այս ոճն ընտանեկան
լեզուի յատուկ է:

603. Աւորդատական եղանակի մէջ զգուշալի է
պարզ ժամանակներուն տեղ բաղադրեալները գործ-
ածել. (ինչպէս ներկայի տեղ կատարեալ եւայլն. —
որ սեւերդ երկայնբանութիւններ են.) զորօրինակ.
Քանի որ Հոն ըլլալը ըլլա. (փոխ. Հոն ըլլաս:) Ով որ
մէկտեղ երթալը ըլլալՙ, դրամ կը տուժէր: Երբ որ
վրան ոՙելցընելը ըլլա՞. (փոխ. սեւերցընենք:) —

վանդի զատ է ներկայիս նշանակութիւնն ու գործածութիւնը անցեալէն, անկատարինը դերակատարէն։

¶ Այդ անհեթեթութիւնն որ բուսական յամառեալ է, կը յիշեցնէ սարսին գարնան սարսին գթալերը. Իբր թէ ի՞նչ անկեալ նկալ նէ. (հնկան եղած ըլլալն։)

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԴԵՐԲԱՅՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆ

604. Դերբայները ըստ պյլեւալ առմանց՝ իբրեւ բայ, իբրեւ գոյական եւ իբրեւ ածական, պէսպէս կերպառութեան կանոններ ունին. որոնց իւրաքանչիւրին վրայ առանձին չխօսած, քանի մը ընդհանուր յատկութիւնները կ'առանդնենք, որ ամենուն հատարակ են։

605. Դերբայները ոչ միայն իբրեւ բայ, այլ եւ իբր ածական կամ գոյական ալ գործածուելով՝ շատ անգամ անուն-բայի եւ խնդիր կ'առնուն։

1. ԱՆՈՒՆ-ԹՈՒԾԻ.

606. — Ա. Աներեւութի անուն-բային հատարակօրէն անորոշ առանց յօդի է. բայց ինքն աներեւոյթը սովորաբար յօդով կամ հոլոված. ինչպէս. Լատնոյ վրայ ըսբ փոխելը շատ երկբայական է։ Այդ բնակարանը, թէեւ անպատճոյճ, սակայն պատ մէջը քնանելու չափ ընդարձակ է։ Փոխանակ ինչ ձեզի ապաւնելու, լաւ է որ դուք ամենապարէք։ (կամ աշխ. ոմով՝ ինչ ձեզի ապաւնելու տեղ։) Ծովը աստղիկ հով փչելին կ'ուռեր ու կ'ալեկոծէր։ Պատերազմի փողը զարնելին յառաջ։ Զանգակ զարնելին յառաջ։ Ժամանակ անցնելին եղբը։ Ծուռ ժամանակներն անցնելին եղբը։ (Փոխ. անառականի՝ հովին փչելէն. փողին զարնուելէն յառաջ։)

607. — Բ. Մինս դերբայները գրեթէ նոյն կերպով նախընթաց անուն-բայի կ'առնուն. ինչպէս օրինակներս կը ցուցընեն։ Թերունէն լրակ ինափոող մոլեգին վիշապը։ Ձիերքը խոլիճ խոյնան հովուին ցաւագին աղաղակէն դաշտերը կը հնչէին։ Արտերը ըսբ նոխազ ամեծասունը։ Այգիէն խողոզ խողցոած պիւղացւոյն բոզքները։ Աչնափանի լսանելս հովիտներ։ Հաշտութեան պնապան հառնելին անյայտ է գեռ։

Բայց ասոնք. ան է եւ հայերէնի հականամակ՝ երբ թէ ուղղական անուն-բային եւ թէ դերբայը յօդ առնուն. զբօրինակ. Նամանիներդ որ օր հասնելիքը չէր գիտցուեր: Սուրհանդակին այլապէ չուտ հասնելը չէր յուսացուեր: Բարեպաշտ սրիկինը ինչպէս աղքատներդ հոգաբ ամենուն ծանօթ էր: Թագաւորն ինչու գոհ չէն հրաժարելը դեռ չէր խմցուած: Փոխանակ յատկացուցիչով բանալու՝ նամանիներուն որ օր հասնելիքը: Թագաւորին ինչու հրաժարելը եւայլն:

Ջ. ԽՆԴԻՐ.

Անհրեւութին եւ ներգործական ընդունելութեան խնդիր առնուելն արդէն ծանօթ է. տեսանելիք ածական դերբայները:

608. Ած անցեալն եւ ըս- ապառնին՝ որ գոյականի քով իբր ածական կը բանին, (տես Քոնած մարդ, 274.) կրնան նաեւ խնդիր-սեռի հայցականի հոլով առնուլ, երբ ներգործական նշանակութիւն ունին. այսպէս. Թոյն ասած մարդ մը: Ծուխ կիտած տղայ մը: Ցօրէն ցանելու դաշտերնս ապահովութիւն հայակապ բնակութեանց տեղիք եղան: Գործ գործելու մարդիկ:

609. Դերբայները միշտ համառօտ խօսուածք մը կը կազմեն՝ թէ՛ական կամ մնամառանդ յարաբերական նախադասութեան մը տեղ. այսպէս կ՛ըսենք՝ եկող մարդին. այսինքն՝ մարդիկ որ կու գան. եկած մարդին. մարդիկ որ եկան կամ եկած են. գալու մարդին. մարդիկ որ պիտի գան կամ պիտի գային, եւայլն: կամ խնդրով մեկտեղ.

Պտուղ քերող ծառ.	ծառ որ պտ. կը քերէ, կը քերէր.
Պտուղ քերած ծառ.	ծառ որ պտ. քերու-, քերած է.
Պտուղ քերելու ծառ.	ծառ որ պտ. պիտի քերէ, քերէր:
Պտուղ քերելիք.	ով որ պտուղ պիտի բերէ. կամ՝ թէ (մէկը) պտուղ պիտի բերէ:

Ուստի դերբայներու զօրութիւնը քաջ թափանցելու համար՝ պէտք է զանոնք որ յարաբերական դերանուանքէ, կամ՝ ըն, ող, օղլեսով շաղկապներով դնել որ բայի լուծելէ:

610. Ըսած ենք թէ հասարակ ածականի մը նախադաս գոյական մը կը տրուի՝ սեռացական յօդով. (442.) նոյն գործածութիւնը շատ յաճախ է դերբայ-

Ներու քով։ — Յարաբերական դերանուան յատկացեալը՝ նոյն կերպով դերբայէ մը յառաջ կը դրուի երբ նոյն խօսքը դերբայով ամփոփուած ըլլայ։ — Ա յսպէս այլեւայլ հոլովով եւ ստացական յօդով կը դրուի նախադաս յատկացեալը.

Հողիական. Ցերեկները խոփօող ծառ մը. (ծառ մ՚օրուան տերեւները կը խոփօին։) Գլուխը ցաւոյն իրեն կը դիմէ։ — Ցերեկները խոփօած կամ խոփած ծառ մը. (ծառ մ՚օրուան տերեւները թափուած են։) Ցերեկները թափուելու ծառ մը. (ծառ մ՚օրուան տերեւները պիտի թափին։) — Շանը հաւուած ներուն հանգիստ շնորհել։ Խօսքը չընդլայնել իրողութիւններ։ Զօրաւիկնը չօգտուին ետ քաշուեցաւ։*

Հայցական. Ոսոխը կարած ձիթենիդ. (ձիթենին սրուան ոսոխը կարեցիր։) Խնդրը թուացած մկը. (մկին որ իւր խնդրը թուացած է։) Թղթերը համրած գիրքս։ Թղթերը համրելու գիրքս. (գիրքն որուն թղթերը պիտի համրեմ։)

Վնասական. Տանը մէջէն կրակ ելած դրացին. (դրացին որուն տան մէջէն կրակ ելաւ։)

Ցրական. Ախոյն դարման չընդլայնու հիւանդ. (որուն ախտին դարման չ՚ընդլար։)

Բացատրական. Քովն ճամբայ բացուելու գետերը. (այն գետերն որոնց քովէն ճամբայ պիտի բացուի։) Մէջն դրամ վերցուած արկղ։ Ձայնն ճանչցած կեղծաւորս։

Գործիական. Խօսքով խաբուած նենգաւորդ. (նենգաւորն որուն խօսքովը խաբուեցար։)

Ընձեռական. Ձի չէր մնացեր վրան հեծնելու. (որուն վրայ հեծնուի։) Ականջը գոյժ հասած մօրն անպատմելի էր սուգը։ Մկնէն ձուկ որսալու կամ որսացուելու լուծ։ Գրիչդ վրան մնացած սեղանը. (սեղանն որուն վրայ գրիչդ մնաց։)*

* Այս դէպքին մէջ կրնայ յոգնակի գոյականին եզ. ստացական յօդով յատկացեալ որուիլ. այսպէս. Շանուը հաւաձներուն հանգիստ շնորհել։ Խօսքը չընդլայնել իրողութիւններ. վրան հեծնելու ձիեր, եւայլն. (փոխանակ ընդլայնէն. խօսքերէն. վրաներէն։)

Երբեմն (ով) դերբայն ալ զօրաւոր եղանակ կը դառնայ. կ՚ըսուի Այնչափ պիղծ մարդիկ են որոնց գործը տեղն է. որուն տարբը չեզաքն է։)

Ա. Այս նախադիտելիքներով կը մեկնուին այն կերպ կերպ գործածութիւնները որ հետեւեալ օրինակներուն մէջ պիտի տեսանենք։

611. Երբ դերբային նախընթաց գոյական մը կայ՝ տեղ կամ ժամանակ ցուցընող, երբեմն (տառակ. ոճով) սեռական հոլով կը դառնայ. — (տես սեռականեածական. 475.) այսպէս

Երեկոան հանդուցեալը. փխկ. Երեկ հանդուցեալը։	
Այսօրուան տեսնելիքներդ.	Այսօր տեսնելիքներդ։
Երէկ իրիկուան տեսածներս.	Երէկ երեկոյեան տեսածներս։
Տան մէջի բնակողները.	Տան մէջը բնակողները։
Նամակին վրայի գրածդ.	Նամակին վրան գրածդ։

Նոյն կերպով երբեմն յարաբերական խօսքի մէջ ալ տեղը կամ ժամանակը սեռական հոլով կը դառնայ։ Աստուածին մէկ որուն որ ըրինք. (այսինքն՝ որուն որ աստուածին մէկը ըրինք։) Հանդիսի օրուան ճառն որ խօսուեցաւ. (ճառն որ հանդիսի օրը խօսուեցաւ։)

Բայց այսպիսի պարզմանց (այսինքն դերբայով համառօտութեանց) մէջ դիւրին է չափն անցընելը։ Ուստի ըսուածներուն վրայ աւելցընելու ենք որ՝

Ա. — Դերբայով ամփոփուած կամ համառօտուած յարաբերական խօսք մը շատ անգամ մթնութիւն կու տայ, կամ միտքը կը յոգնեցընէ այլեւայլ յաւելուածներով երկնցուած ածականը որ տճկ. կը հնչէ։ Զորօրինակ այս խօսքին մէջ, Փիլիպպոսին՝ դաշնակցաց դերիներուն քովը ինչպէս մնած ըլլալն ոչ ոք իմացաւ. — այսինքն՝ Ոչ ոք իմացաւ թէ ինչպէս Փիլիպպոս դաշնակցաց դերիներուն քով մնած էր։ Կամ գարձեալ փոխանակ ըսելու՝ Թերին մնաուցինն՝ էրնոց՝ Հարսանեաց նախընթաց իրիկունը դռնապանին խցին մէկ անկիւնը պահած գողնալի քաթանիները։ Լաւագոյն է ըսել՝ Թերին մնաուցին գողնալի քաթանիները որ էրնոց Հարսանեաց նախընթաց իրիկունը դռնապանին խցին մէկ անկիւնը պահած էին։

Բ. — Դիմաւոր էական բային տեղ սակն անգամ եղող կամ ըլլալ էնգունելութիւնները չեւելլուի, որ հասարակօրէն ասելորդ են. ինչպէս այս խօսքս համառօտելս համար՝ Ա՛յն մոլութիւններն որ իրենց սովորական էին, — բաւական է ըսել՝ Իրենց սովորական մոլութիւնները. եւ ոչ՝ Իրենց սովորական եղող մոլութիւնները: Նմանպէս բոլորովին ասելորդ է եղող՝ յաջորդ խօսքերուն մէջ. Որովհամ իրեն հասականից եղող անփորձ իշխաններըը խորհրդի կոչեց: Ի՛սկնարիէին Սիմոնի որսակից եղող Յակհանոս եւ Յակոբոյ: — Նմանպէս փոխառնակ ըսելու

Որ իրենց բնական էին, հերիք է ըսել՝ Իրենց բնական:
Որ իրենց բնական եղած էին, ըսել՝ Իրենց բնական եղած:

---

§ 1. Դերբայ Ներգործեալ:

612. Անեղեւոյթը կը դիտենք իբրեւ բայ եւ իբրեւ գոյական: — Գոյական է երբ յօդ ունի, կամ անուն բայի, ինդիր եւ յատկացեալ եղած է: Նայեցէք յաջորդ օրինակներուս մէջ.

Բայ. Ես յանցաւոր ելլելով՝ դուն այնչափ խռովեցար:
Գոյ. Իմ յանցաւոր ելլելովս՝ դուն այնչափ խռովեցար:

Բայ. Դուն ետ դալով՝ պատիւդ չճանչնալ է:
Գոյ. Քու ետ դալովդ՝ պատիւդ չճանչնալ է:

Բայ. Ներս մտնելս վախցայ: Մտելս կ'ամչնամ:
Գոյ. Ներս մտնելին աչքս վախցաւ: Մտելէ կ'ամչնամ:

Բայ. Ճշմարիտը խօսելս համար ներս կանչուեցաւ:
Գոյ. Ճշմարիտը խօսելուն համար ատելի եղաւ:

Իսկ անորոշ սրբականը (ուտելս, խոշտնելս եւայլն.) բաւած ենք թէ իբրեւ շարժումի ցուցընող բայերու ինդիր կը բանի. (տես 411:) Սակայն դարձեալ ուրիշ կերպ գործածութիւններ ալ ունի:

613. Անեղեւութի սրբականը կընայ մէյ մը իբրեւ բայ գործածուիլ. մէյ մը իբրեւ գոյական. մէյ մ'ալ իբրեւ ածական: — Բայ է՝ երբ շաղկապով մը կը լուծուի. ածական է՝ երբ յարաբերական դերանունամբ

կը լուծ՛ուի. իսկ գոյական է՝ երբ տրական ուղղ. բայի կամ անուան մը ինդիր եղած է։

(Անթերեւոյթ տրականի հետ շփոթելու չէ սեռա-կանը, որ քովը զօրութեամբ կամ ներգործութեամբ դրուած յատկացեալէն կ՛որոշուի։)

Աւանդիկ օրինակները.

Բայ. Սեղանի նստան՝ ոտքելոս. Դաշտ ելլաս զքօանանա-լոս. (որպէս պէ ուտեն, եւայլն։)

Անձակ. Ո՜տքելոս հաց չունին. կամ Հաց չունին ոտքե-լոս. (այսինքն՝ ղոյ ուտեն։)

Գոյ. Ալ ժամն ոտքելոս որոշուած է. (տրական խըն-դիր՝ որոշուած դերբային։)

Ո՜տքելոս ժամանակներն որոշուած է. (յատկա-ցուցիչ է ոտքելոս։)

Երբեմն փեւնդն խօսքին ձէն ալ այլեւայլ առ-մամբ կրնայ անթերեւոյթը բայ ալ ըլլալ՝ գոյական ալ կամ ածական։ Զօրօրինակ երբ ըսեմ՝ Ո՜տքելոս ժա-մանակ չունին, կրնայ ոտքելոս իբր բայ առնուիլ եւ լուծուիլ չաղկապով՝ ժամանակ չունին որ ոտքին։

Ա. Անթերեւոյթ բայ։

614. Անթերեւոյթն իբր բայ գործածուելով ալ միշտ ուրիշ դիմաւոր բայ մը (իրմէ յառաջ կամ ետքը) կ՛ենթադրէ։

615. Դիմաւոր բայի տեղ երբեմն պարզապէս ան-թերեւոյթ մը կը դրուի՝ անյօդ եւ անհոլով, առանց դրե-խաւոր բային ինդիրն ըլլալու. զօրօրինակ. կը մնածէր երթալ իւր բարեբարին ոտքն լնալ եւ ներումն խնդրել։ Ե՛ս այնպիսի մէկու մը առջեւ խոնարհիլ՝ այդ ինծի մնչ է։ — Հասարակօրէն կ՛ըսուի՝ կը մնածէր որ երթայ։

Աւելի սովորական է յօդով եւ հոլոված անթե-րեւոյթն որ վերը (606) տեսանք։

616. Ուլ երթ, երթ ուլ, բայց երթ, ըսել թէ շաղ-կապներէն եւոքը շատ անգամ պարզ անթերեւոյթի մը կը դրուի, թէեւ նախընթաց բայը դիմաւոր ըլլայ կամ հոլոված անթերեւոյթի. ինչպէս. Ուրիշ խօսք ալ խօսելոս, բայց ոչ թէ չանպիմանել կամ ընդհատանել։ Ալ հիմակ ուրիշ բան չի մնար ընելոս՝ բայց երթէ ցայս

վայր բասածնիս ամֆոփել: Եւ ոչ դուն հոսան ապա-
բանքին, թող թէ ներս մտնել. (տես վերը 587։)

617. Դիմաւոր բայէ մը յառաջ նոյն բային անե-
բեւոյթը կ'ուելցուի՝ խօսքին ուժ տալու համար, —
մանաւանդ երբ յաջորդ նախադասութիւնը ըսոյով
է։ Ինչպէս. Մեռնիլ ամէնքս պիտի մեռնինք։ Խոսա-
նալ շատերը կը խոսհանան, բայց ոչ ամէնքը կը կա-
տարեն։ Ցաւիլ կը ցաւիմ, բայց չեմ ողբար։ Ընդունալ
ամէնքը կ'ընդունան, բայց մէկ հոգի կ'առնես մրցա-
նակը։ Նոյնը (առացական) յօդով. Խոսհանալը կը խոս-
տանայ, սակայն չի կատարեր։ Ցհնդելը՝ ամէն օր կը
սեւնանամ, բայց չեմ ճանչնար. (տճկ. սէօզ էլէմէնի
էէլէր։) — Դամ յետադաս. կը սիրեն պէրելը, բայց
չեն խելմիցըներ։

‖ Ա.յս յօդով բառածն հիմայ անտարակոյս տաճ-
կերէնէ մտած է մեր մէջ. սակայն ճիշդ նոյնն ունինք
հին գրաբարէն ալ՝ նոյնպէս յօդով. Զհրապարիլը
հրապարէ, բայց սակայն չունի իշխանութիւն։ Եւ
ւէ-յնքը խակ ոչ փոյլէն։ Ա.նեուցու լինել պինդ։
— Բայց սովորականն է՝ առանց յօդի։

618. Ո՞վ, իչնալ, էէփնալ, յեւացընել, եւայլն
բայերէն եղբը լոկ անեղեւոյթի կու գայ, (որ գլխաւոր
բային խնդիրը կրնայ ըսուիլ.) այսպէս. Ուղեցին վերայ
հասնիլ բայց չկրցան։ Կը բաղձայինք այդ օտարական-
ներուն հետ պեսնաւիլ։ Կրնաս երկինէ աստղներն հաշ-
իել կամ ծովուն աւազները։ Զգիտնալ չեւացուց։
Դոզտալ չէր գիտեր։ Երթալ ուզել։ Զկրնալ հասնիլ։

Մեծապէս միտ դնելու բան է որ այդ անեղեւ-
ոյթն ամէն դիպուածի մէջ անփոփոխ պիտի մնայ,
թէեւ գլխաւոր բայն ալ անեղեւոյթի դրուած ըլլայ
(ինչպէս վերջին օրինակներուդ մէջ.) մանաւանդ հո-
լովուած անեղեւոյթի կամ ընդունելութիւնն։ Ա.յս-
պէս՝ Երթալ ուզողները։ Ջուզելով գերի ծալ։ Սորվիլ
բաղձացողին։ Հասնիլ չկրցողներէն։ Չկրնալով լսել։

Հոս աւելորդ չհամարեցանք մանաւանդ մտադրու-
թիւն մ'ալս կանոնիս վերայ ընել տալ։ Մեր ասմիկը,
ինչպէս նաեւ շատ գրողներ, ամենեւին դժուարու-
թիւն չունին նոյն կանոնով որեւիցե կէտին դերբայ
զուգակցելու. միայն կ'ուզեմ, կ'ըսեմ, կ'ըսած բայը շատ-
բուն անկարելի եղած է ճարտարելու. որ միտ կ'ու-

նան քերականական անաչառութեան մէջ՝ երբ հարկ լինայ հոլովել։ Այսպէս լաւ չհասկան կը կարծուիք Ձեզնէ հասնելով. Ձեզնէ չտալիք ձեզնէ. Ձեզնէ հոգնեցրէք. Ձեզնէ հասկցուածք. Ձեզնէ կարեցուածոյ։ Կամ դարձեալ՝ Ձեզցուց հասնայք. Ձեզցուց խնայեցէք. Ձեզցած հասկցուածք. — փոխանակ որ ձեզ ասեր հասկացուածք պէտք էր դիմաւոր բայը փոփոխել եւ անթերեւոյթն անփոփոխ պահել եւ ըսել՝ Ձեզնէլով հասնիլ, կամ հասնիլ չեզնէլով. Ճաշիլ չեզնէլիքեն. Հասնիլ չեզցոցներըդ. Հասկնալու չեզցուածք. Կարդալ չհասնելէս, կամ կարդալ չեզցածէս։

Ուսումին ուրիշ անաչառութիւն մ՚ալ սովրած է լինալ բայով. Ձեզցայ պիտիր եմ. Ձեզցինք իմայիր եմք։ այսինքն՝ Ձեզցայ սեանալ, եւայլն։

Այս առիթով պատճառը, կ՚ուզեմ ըսել՝ միայն լինալ բային վրայ այսչափ գժտաբուտիքին պզացուելն պատճառն է՝ տառիներէն լեզուին սեռական կապած ու կապած ըլլալը։ Յունկերէն լեզուն տրուն ուրիշ սրեւէիցէ անթերեւոյթի առնոզ բայերը մերիններուն նման են, լինալ բայը չունենալով՝ զատ կարգագիան ձեւ մ՚ունի բայերու։ (Խրիխլ՝ ինչո՞ւ։ կ՚օրն՝ ինչո՞ւ։ կ՚ոնի՝ ինչո՞ւ։ կ՚ոնիկ՝ ինչո՞ւ։ եւայլն։) Յայսմ մասին առաջ կերթենք ձեզի նմանութեան անկատարութիւնն ալ։ այսչափ պարզ կանանի մը վրայ այդչափ չխօսուիր։ Ան ալ բերած է։

Ան անդին մնագրութեան արժանի է նաեւ նոյն անթերեւութին բացասականը. կրնամ չունենալ. կրնանք չամչնալ. կրնաս չասուել ալ. Ձեմ կրնար չնեղանալ. եւայլն. — տառիներէն լեզուն այդ բացասութիւններըդ չունենալուն՝ ուրիշ դարձուածքի մը հարկ կ՚ըլլայ դիմել. որուն դարձեալ նմանութիւնը սերած է մեր մէջ ալ. այսպէս՝ կ՚ըսուի՝ Ձունենայամ նէ ալ կ՚ըլլայ. Ձուսեա ալ նէ կ՚ըլլայ. Ձնեղանամ՝ չ՚ըլլար. փոխանակ վերոյիշեալ բնիկ հայերէն ոճով ըսելու։

Դարձեալ բաւական յանախեալ վրիպակ մըդ է՝ առաջ. Ձեր ուզեր մնաներ. Ձեին ուզեր մնանար։ Ձեմ կրնար լսեր. Ո՞վ կրնայ հասկընար։

619. Մոռնալ, վախնալ, ամչնալ, փալտիլ, եւայլն. բայերուն քով անթերեւութի տրականը կը դրուի. ինչպէս. կարծես թէ կ՚ամչնար իւր ով ըլլալն յայտնելու։ Կը վախնամ հետս պնդանալու։ Նամանկներն երբեմն կոպտալու մոռցայ։

Մոռնալ բայն անթերեւոյթի հայցական ալ կ՚առնու՝ որ իւր խնդիր-սեռին է, եւ տարբեր միաք կու տայ։ Այսպէս զայն է Գիրը կարդալու մոռցեր եմ. (միտքս չեկաւ որ կարդամ.) եւ զատ է դարձեալ՝ Գիրը կարդալը մոռցեր եմ. (ալ գիր կարդալ չեմ գիտեր։)

Վախնալ եւ ամչնալ բացասական անթերեւոյթի քով-

դէր ալ կ'առնուն, (տես 421.) բայց քիչ մը տարբեր նշանակութեամբ։

620. Քանի մը բայերու քով. ինչպէս Սկսիլ, հաճոյանալ, յանդգնիլ, ոգեպնդիլ, եւայլն, կրնայ թէ պարզ (ուղղական) անեղեւոյթի եւ թէ տրական դրուիլ. — բայց սովորական կերպն ասկէ է.

Եթէ դէմասուր բայէն յառաջ է անեղեւոյթը՝ տրական հոլով կը դրուի. իսկ եթէ եղանքը՝ կը մնայ անփոփոխ անեղեւոյթ. այսպէս.

Գրելու սկսաւ. Խնդիրքդ մեծցնելու կը պարտաւորիմ.
Սկսաւ գրել։ Խնդիրքդ կը պարտաւորիմ մեծցնել։
Աղերսական կամքերնին կատարելու համճեցաւ.
Աղերսական համճեցաւ կամքերնին կատարել։

Ըսինք (411.) թէ չարժում նշանակող բայերուն առջեւի անեղեւոյթը (որ գործողութեան նպատակը կը ցուցընէ,) տրական հոլով կը դրուի. — Պարտաւորիլ եւլան։ Քնանալու կ'երթայ։ Եկայ ձեզի հետ խօսակցելու։ — Բայց շատ բայերու առջեւ անեղեւոյթի տեղ պէտք է՝ որ, որովհետեւ չդակապով դիմաւոր բայ դնել. ինչպէս. Իրարու մօտեցան որ ձեռք ձեռք տալէն ետեւ գնացք՝ որովհետեւ զարհուրելի դէպքին ականատես ըլլայ։

Ուրեմն տրական անեղեւոյթի տեղ՝ պարզագոյն (ուղղական) անեղեւոյթի դիմել՝ գրաբարի ոճով. Ընդհանրապէս երբոյնաք գործդա կատարածը փնտռել՝ եւ՝ամէնամբ յելիչներ մեր նախնեացն անխոհեմ եռանդը, մեր պեղածէս դժբախտութեանց աղբիւրը։

621. Անեղեւոյթի քով՝ համաբ, խոհանակ կամ պիղ նախադրութիւնները ելոյեւոյթով՝ կը մնայ պարզ սեռական, — հատարակօրէն ստացական յօդով. ինչպէս. Կը մտածէի թէ գիս շատ սիրելուն քովէս չի բաժնուիր. (այսինքն՝ շատ սիրելուն համաբ։) Քեզի պատա՝ լաւ է որ աղքատի մը տամ. (այսինքն՝ խոհանակ քեզի տալուս։) Աստուածաշունչ՝ գիտա աշխատեր։

Ճիշդ խօսելով այդ անեղեւոյթը սեռական չէ, եւ ոչ ալ նախադրութիւնները ելոյեւոյթած են. այլ առաջին օրինակին մէջ՝ սիրելուն անանախորհ բացատական է. (տես 479. չիչխանելուն.) իսկ վերջիններուն մէջ տրական անեղեւոյթի է տատնկերէնի նմանութեամբ. տես վերեկյէ. փելնեկյէնե։

622. Անեղեւոյթին գործականն ալ իբրեւ բայ* կը գործածուի։ Ցեանելով վտանգին մեծութիւնը,

Համարձակող մը չգտնուեցաւ։ Տեսածնիս շատ տար-
օրինակ բաներ ըլլալով եւ ես վճռելով հետաքրքրու-
թիւնս զսպել, վերջապէս քանի մը հարցում ալ ըրի։

* *Բայ ըլլալը կ'իմանաս քովի ուղղական անուն -*
բայիէն. ես սեռնելով. Անոփ չկրնալով։

Խօսքը սաստկացնելու համար՝ դիմաւոր բայէն յա-
ռաջ նոյն բային անեռեւոյթ գործիականը կ'աւելց-
ուի. այսպէս. Հրթիռիւլվ կը հրթիռի այնպիսի
թռուսաւոր վայելչութիւններէ։

Այս ոճը Սուրբ Գրոց (եբրայական) բացատրութեան
կերպն է։

Բ. Անեռեւոյթ գոյական։

623. *Գոյական անեռեւոյթը կրնայ անուն բայի*
ըլլալ, կամ խնդիր (բայի, ածականի, նախադրու-
թեան,) կամ յատկացուցիչ. — Հոլովեալ կամ ան-
հոլով. յօդով կամ առանց յօդի։

Այսպէս՝ գոյական է անեռեւոյթը՝ երբ ըսեմ.
Ոդղական. Պոթթել մարդկային տկարութեանց մէկ
գլխաւորն է։ — Անուն-բայի։
Ես քաշուիլս՝ լռնալ պիտի համարուէր. — Խնդ.
բնութեան։
Հայցական. Ո՞վ է լսեր իմ պոթթելս։ Նախոփել կամ
ըղձանալ չէր սրտէր ամենեւին։ — Խնդիր-ածա-
նչիւ։
Մեր լռութիւնը յաղնալ կարծեցին։ — Խնդ. բնու։
Վեռական. Հնչելս օրերն անցան։ Ցատկացուցիչ։
Խաղալ կեանք անցընելս համար։ — Նախադ. խնդ։
Ցրական. Ցեռնելս արժանի։ — Ածականի խնդիր։
Ուրիշ կողմ դիմելս հարկ եղաւ։ Այնպիսի ար-*
գութեամբ. ղոթթելոն կը նայէինք։ Թղճաքեքին
հառնելոն կը սպասեմ։ — Բայի խնդիր։
Բացառական. Շատ մը բան խօսելէն ետեւ։ — Նախա-
դրութեան խնդիր։
Քու այնչափ չանգիւնելդ իմ սիրտս ի դող եկաւ։
— Խնդ. բնութեան։
Դերբնական. Հրամայելով մը կը խօսի։ Սէրելով սիրելի
եղաւ։

* *Հարկ է դիմաւորով կրնայ անեռեւոյթ բայ ալ*
դառնալ. Ուրիշ կողմ հարկ եղաւ գիտել։
Քանի մը անեռեւոյթ բայ ալ որ ուրիշ բայերու

քով կը դրուին. (տես Ա. Անթրեւ. բայ.) կրնան խըն-
դիր. սեռի կամ խնդիր - բնութեան համաբուխ, նոյն
բայերուն. ինչպես. Չդպոտիս չեմ ուզեր. — Խնդիր-
սեռի. Գործելս սկսաւ. — Խնդ. - բնութեան տրական:

624. Ո-բախանալ, որթալ, քարկոծանալ, այլայլել եւ
այլն բայերուն հետ (առաջական) յօդով անթրեւոյթի
տրական կը դրուի. զղօրինակ. Շատ տրտմեցայ զքեզ
հան լփնելոս: Ա.յսպիսի պատեհ առիթի մը կոչսաե-
լոան շատ վշտացաւ սիրտս: Հերովդէս սաստիկ այլայ-
լեցաւ այնպէս հանդիսական երդումի մ՚ըրած ըլլալոան:

625. Պէս եւ ընդ նախադրութեանց քով անթ-
բեւոյթի մը կը դրուի սառացական յօդով, եւ կը նշա-
նակէ անմիջապէս. հազիւ թէ: Ցեանելոս պէս, կամ
ընդ պեանելս ճանչցայ: Բառանելոան պէս ցամքեցաւ:
Ընդ անունը լսելը՝ մարեցաւ միաց: (Ընդ նախադրու-
թեամբ՝ գրաբարի ոճ է. իակ պեոով՝ տառճկերէնի: Տես
նաեւ վերը 641. Ցեսածին պէս:)

626. Ձբնել եւ ձգլալ բացատական բայերով որեւ-
իցէ բացատական անթրեւոյթի կը գործածուի տանկ.
ոճով: Ա.յսպէս. Ձոպոսիլ չընէք. (այսինքն՝ չըլլալ թէ
չապատէք:) Ծառան չխօսիլ չընեմ: Պատասխան չտալ
չեմ ըներ: Պատասխան չտալ մի ըներ: — Ձոպոսիլ
չ՚ըլլար. (այսինքն՝ հարկ է ապատիլ:) Ձխօսիլ չէր ըլլար:
Ա.ռաջին օրինակներուն մէջ անթրեւոյթը խնդիր-
սեռի է, վերջիններուն մէջ՝ անուն բայի:

Գ. Անթրեւոյթ ածական.

627. Անթրեւոյթին տրականը հասարակ ածա-
կանի պէս կը գործածուի. եւ կը ցուցընէ՝ կարելի,
արժանի, կամ կարող, ըլլալու, ընելու. Ներգործա-
կան եւ կրաւորական.

Ո-պելոս հաց. — հաց ղոր ուտես. կամ
Ո-պոռելոս հաց. — հաց ոչ կ՚ուտուի.
Ո-պելոս տեղ. — տեղ ոչ ուտես. (եւ ոչ՝ ոպոռելոս:)
Ցեանելոս կամ Ցեանոելոս բաներ:
Գործելոս մարդիկ. — մարդիկ ոչ գործեն կամ կարե-
նան գործել:
Խոելոս գաւառի. — գաւառի ոչով խմես. (եւ ոչ՝
խմոելոս:)

Պոքթելը— կամ պոքթոթելը— պարտէզներ. — պարտէզներ օբանց մէջ կրնաս պտրտիլ:

Նոյնը խնդրով մէկտեղ, կամ մակբայով եւայլն. Ձուկ բռնելը— լիճ. Հայ սոթելը— տեղ. Գործ գտնելը— մարդ. Ցորեն ցանելը— արտեր. Փայտ կոտրելը— կացին. — կացինը օբով փայտ կարդես:

Հեռուանդ պեանոելը— նշան. Դուրս խրխոելը— վաճառքներ:

628. Օրինակներէն կը տեսնուի որ այս ածական անուրեւոյթ տրականը՝ 1. միշտ եզակի, 2. առանց յօդի կը մնայ, եւ 3. հասարակօրէն նախադաս է իր գոյականին: Նոյնն իմացիր միւս դերբայներուն համար ալ:

Անուրեւոյթ բայ կը համարուի եթէ ըսես՝ Ձուկին հաց սոթելը. Լեզու չունէի խօսելը. (այսինքն՝ լեզու չունէի որ խօսէի): — Գոյական անուրեւ. տրամական է՝ եթէ ըսես. Գինի տուին խմելը. (ած. իմիչ:)

‖ Տես հին ռմկ. Ջուր կիսայեղկ խմելոյ տուր:

Անուրեւոյթ ածականին գոյականն ալ կրնայ բնականապէս առարկական յօդ առնուլ. ինչպէս. Ուտելու հաց դառն էր ինծի, եւ թիղն՝ խմելու ջուրս:

---

§. 2. Դերբայ ընդունելութիւն (ներկայ):

629. Ընդունելութիւն ներկայ դերբայը միշտ ածական է. եւ միայն ըստ պատահման կրնայ գոյական ըլլալ, այսինքն յօդ առնելով կամ բուն գոյականէն բաժնուելով՝ ինչպէս հասարակ ածականները (496:) Քեզի խրատ սոսող անձինք՝ քու սպագայ վիճակդ աչքերնուն առջեւ ունէին: — Քեզի խրատ սոսողը՝ քու բարեկամդ կը կանան:

Գրաբարի ձեւ հոլոված ընդունելութիւն մը աշխարհաբար ձեւով հոլով չառնուր. չըսուիր՝ խրատներ տուողաց. Ցուներ չինողաց:

Հեռը խնդիր ունեցող ընդունելութիւն մը չատ անգամ բարդ բառով մը կը բացատրուի. այսպես. խրատտու. (խրատ տուող.) Ցնաչէն. (տուն չինող.) Եղջայրասեր. (եղջայրը սիրող.) Հայրասպան. (իր հայրն սպաննող.) Երազատես. (երազ տեսնող.) Պատուիրանապահ. (պատուիրանքը պահող.) եւայլն: — Նոյնն իմացիր նաեւ Անցեալ դերբայի համար ալ:

630. Քանի մը ոչ դերբայ՝ անցեալ դերբայի տեղ կը գործածուի՝ տաճկ. ոճով. զորօրինակ. Մեռանողնե-ըուն համրանքը չկրցանք իմանալ: Մեռնող թագաւո-բին եղբօրորդին. (փխկ. մեռածներուն. մեռած թա-գաւորին:) Երեկ իրիկուն հասնող թղթաբերը:

Երբեմ կ'ըսուի նաեւ (ընտանեկան լեզուի մէջ) Եկող չաքաթ, կամ նաեւ Եկած չաքաթ, փոխանակ՝ Գալ չաքաթ կամ Գալու (առանիկով) չաքաթ ըսելու:

631. Ցաւուկ ոճով կ'ըսուի՝ Փախչող էսիլողի եզան: Ալող վաղող կ'ըլլար, կամ կ'ըլլային: Փե-պոտ ինպոտի կ'ըլլան. (այսինքն՝ ամէնքը փախան ապգնապատ, եւայլն:)

---

§. 3. Դերբայ անցեալ:

Անցեալն երեք ձեւ ունի, (ինչպէս Ա մասին մէջ տեսանք.) ած, եր եւ եալ. այսպէս. Ուրացած. ուրացեր. ուրացեալ: — Սկսինք վերջիններէն:

632. — Ա. Եր անցեալն (որ ըսինք 275, թէ հա-կառ բայէ հետ կէց կը գործածուի,) կը գտնուի երբ-եմն սահմ. ներկայի եւ անկատարի քով նախադաս դրուած՝ առանց էական բայի. այսպէս. Կեցեր մեր շարժմունքը կը դիտէին: Նոյնպէս կ'ըսուի՝ Եկեր կը ծայէ: Նուիրեր կու լար: Ո՞ւր գոյներ կ'երթայ: Գլուխն ասեր կ'երթայ:

633. — Բ. Եալ անցեալն ածական է. (տես 279.) բայց գրաբարի ձեւով՝ իբրեւ բայ ալ կը գործածուի. զորօրինակ. Այնչափ երկարատեւ ճգնութեամբք ու աքնութեամբ նեղեալ եւ լքլքեալ՝ վերջապէս փոքրիկ յուսոյ նշոյլ մը կրցան տեսնել: Վերջիններէն պախալ ամէն օր մէկ մէկ հոգւոյ կեանքը կը բառնար: Հարիւրի չափ տուն սպասաւորներ ունէր, ի բաց ասելն հշակ-ներն ու հովիւները: (Այսինքն՝ վերջիններէն պախ-ըվ: Մշակներն ի բաց ասելով:)

634. — Գ. Ած անցեալն երեք կերպ գործածու-թիւն ունի. 1. իբրեւ բայ, 2. իբրեւ գոյական, եւ 3. իբրեւ ածական:

Ա. Անցեալ բայ։

635. Ած անցեալը բայ է, մէյ մը՝ երբ ելլով, ա-ելով աներեւոյթի բայի տեղ դրուած է. ինչպէս. Թա-գաւհին մեծ սրահէն անցած՝ նախարարները դիմաւո-րելու կ'երթար։ Հազիւ լոյսը վերացած՝ սկսան մթաբերան աղաղակել թէ մատնուած է։ Ամէն իրի-կուն որդիքն հետ ասած՝ ժուռ գալու կ'ելլէ։ (Ա. յոխնքն՝ անցնելով. առնելով։)

636. Մէյ մ՚ալ՝ երբ ած ըլլալով կատարեալ ան-երեւոյթի տեղ դրուած է. ինչպէս. Քաղաքն երկար աւուրն պատնէշներով պաշարած եւ սաստիկ սովով նեղած՝ վերջապէս դռները բանալու ստիպուեցաւ*։ Մեռնելուն երեք օր ծացած՝ գիս քովը կանչեց։ (Ա. յոխնքն՝ պաշարուած, նեղուած ըլլալով. մնացած ըլ-լալով, կամ երբ երեք օր մնացած էր։)

Ա. յոպէս ալ ժամ եւ ժամանակ ցուցընող խօս-քերու մէջ կ'ըսուի. Տանին քառորդ ծացած։ Վեցը հինգ (րուպէ) անցած։ Ջատկին երկու շաբաթ ծացած. (տճկ. կէչմէյէ. գալաթպէ։)

* Երբ յաջորդ նախադասութիւնն ուրիշ անձի վե-րաբերութիւն ունի՝ այն ատեն պէտք է ըլլ անե-ցնելու գործածել. զորօրինակ. Քաղաքն երկար ա-տեն պաշարուելով եւ սովէն նեղուելով՝ ապաստամ-բութեան դէսպաններն որոշեցին որ անձնատուր ըլլան։

637. Ած անցեալին բացասականն իբրեւ բայ գործ-ածուելով՝ կը նշանակէ քանի որ դեռ չէ եղած. ինչպէս. Լոյսը չծած՝ դռնէս դուրս չեմ ելլեր. (այս-ինքն՝ տեսնելէս յառաջ։) Ա. յդ գործառնութիւնն ալ անոնց կարգն է որոնք չծնած մեռան։ Ջիս չծ-ած՝ չերթաս։

Բ. Անցեալ գոյական։

Ած անցեալն պլեւայլ կերպով իբրեւ գոյական կը գործածուի.

638. — Ա. Պարզապէս որոշեալ յօդ առնելով, ինչպէս որեւիցէ ածական անուն։ Եղանն ուրիշ բան չէը՝ երթէ ոչ օրըստօրական դէպք մը։ Ջրէն գուրս

պետ-ատեն ժամուն մը գոգացին է: Ամէն օր պատահածներէդ դրի կ'առնուին:

639. — Ը. Աստուածական յօդով կամ գերանուամբ՝ մէկուն ըսածը կը յուշընէ. (Իմ) պետ-ատեն, ինչ որ (ես) տեսայ կամ կը տեսնեմ, կը տեսնեի եւայլն. Ունեցածներդ, ինչ որ ունիք կամ ունեիք: Զորօրինակ. Մենք աստուածկ պետ-ատենին կը պատմենք եւ լսածնիս կ'առնգենք հաստատմունքեամբ: Բարի է գործելդ, չար է գործածդ. (այսինքն՝ բարի է գաստակդ չկենալդ, բայց չար է ան որ կ'ընես:) Շփոթելէն՝ ըսածը ետ-ըսածը չգիտցաւ: Ուզածին պէս յաջողեցաւ ամենայն ինչ: Ուրացածնաս չափ կ'օգնենք ձեզի: Ըսածիդ փոխարէն՝ ահա հատուցումն քեզի:

Նոյնպէս ուրիշ խնդրով մէկտեղ. Քրտամբ վաստակածս արտատուքը բաշխեցի աւարտուածց: Աչքը պետ-ատենին: Ձեռքէ հանածնիդ: Վաստկիլ կրցածս. (ան որ կրնամ վաստկիլ:)

> Ամէն գոյական անցեալը չփոխելու չէ ածական անցեալին հետ՝ որ աստուածական յօդին դիրքէն կ'որոշուին եւ իրարէ տարբեր իմաստ կու տան, զորօրինակ.
>
> Ցեսածիս կղզի է. Ըսածդ ներգործութիւն է.
> Ցեսած կղզինէս է: Ըսած ներգործութիւնդ է:
>
> Ցանկերէն լեզուն այս զանազանութիւնը չունի:

640. Ած անցեալը գոյական անորոշութիւն կը գործածուի՝ նոյնպէս աստուածական յօդով. այսպէս. Քու երթիդ գոցածդ չեմ տեսեր. (այսինքն՝ գործելդ:) Կանգնիս մէջ՝ աստ խօսածս չեմ գիտեր. (այսինքն՝ չեմ գիտեր աստ խօսած ըլլալս: Ինչպէս ասոյգ է ձնածս՝ նոյնպէս եւ մեռնելիքս անտարակոյս է: Երբ հաստատիդ չխմացանք:

Նոյնպէս հոլովածն ալ. Ծնածիս ի վեր Աստուծոյ տեսչութիւնը զիս կը դատմանէ: Աւրիկա հազ ըզածի նշան է. (այսինքն՝ հազ եղած ըլլալու:)

> Քիչ տեղ կը գտնուի նաեւ՝ Ինչ իր ըսած պէսին չի տեսներ, եւ անհոգութեան վրէժխնդիր կ'ելլէ. փոխանակ ըսելու՝ Ինչ իւր պէսն ըսած ըլալու չի տեսներ:

641. Երբեմն ած անցեալն ալ անորոշութեի պէս,

(625) պէս նախադրութեամբ կը գործածուի՝ անդէպ նշանակելու համար. այսպէս. գեղ հաճոյէն պէս պզտիկ գործերը կը հոգամ: Տ՛ըսածիդ պէս կը ճանչնամ:

Գ. Անցեալ ածական:

642. Ան անցեալն ածական է՝ երբ քովը գոյական անուն մը դրուած է կամ կրնայ դրուիլ: Ինչպէս Ծոփնած ձիանք: — Քանի այսմ եւս անցելոյն հետ կը նայինանայ. (տես 274:)

643. Եթէ անցեալն իրմէ յառաջ հայցական խնդիր-սեռի չունի, կրաւորական է. այսպէս. Նոր լոճած գինի. Ոսկի ու մարգարիտ քանած դիպակներ: Մեռուկ մը՝ գրպէն կուչի փալած: Ծաղկով ղրկուած գորգեր: (փոխանակ՝ կոխուած. բանուած. քաշուած. զարդարուած. — տես 242:)

644. Շատ անգամ ած անցեալը խնդիր-բնութեան եղած կ՛ըլլայ բայի մը. այսպէս. Եթէ թշնամիս վտանգի մէջ ընկած գտնեմ, ալ թշնամութիւնը չեմ յիշեր: Ես գինքը՝ ձեռքը սուր քանած տեսայ, որ մօրը պաշտպանութիւն ընէ: Ինչ ցնծութիւն է՝ աւերակները միւսանգամ կանգնած տեսնել: Ցունս ելած լսէ՝ կ՛ուրախանայ: (Երկրորդ օրինակին մէջ, ինչպէս կը տեսնես՝ քանած ածականը խնդիր-սեռի ալ հետ ունի:)

---

§. 4. Դիւրայ ապառնի:

Դիւրայ ապառնի, ինչպէս տեսանք, կրկին է. լա՛ եւ լի՛:

645. Լա՛ ապառնին աներեւութին հոլովածն է որ 1. բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ. Տեսնելա՛ եմ, (պիտի եմ տեսնել, կամ նաեւ՝ պիտի տեսնեմ:) եւ 2. կը ցուցնէ ըլլալիքը. Տեսնելա՛ քաղաքներս. (քաղաքներն որ պիտի տեսնեմ.) — որուն վրայ՝ վարը 649: — Զատ է՝ Տեսնելա՛ կամ պեսոեսելա՛ քաղաքներ. (627:)

646. Լի՛ ապառնին կը գործածուի լա՛ ապառնիին տեղ.

647. — Ա. Երբ պետականը զօրութեամբ դբըռաած է. եւ կը յուշընէ բլլալու բան մը: Ա.յպէս. Ըսելի՛ գուշակեցի. (ըսելու խօսքը:) Ըլլալի՛ խմայաա. (բլլալու բանը:) Երթալի՛, գալի՛ չկայ. (երթալու գալու միտք չկայ:) Ատոր ըսելի՛ չկայ: Ըլլալի՛ կար որ եղաւ:

648. — Բ. Երբ միտքն ընելու գործողութիւնը կը յուշընէ, շատ անգամ (ատացական) յօդով, եւ նաեւ հոլովուած: Զօրօրինակ. Ա.յսչափ ուշ գալի՛նիք չէինք գիտեր: Մէյ մ՚ալ գալեզ պիտնեի՛ք չէի յուսար: — Ա.յսպէս ալ ոանիմ բայալ՝ ես զինքը պիտնեի՛ք չունիմ: Եթէ միտքէս հիմայ չգրեց, ալ գրելի՛ չունի. կամ չունի գրելի՛. (տես 277:)

Բայց զուտ բայանուն է, երբ ըսուի՝ Գիրնիք պիտնելի՛ եկաւ: Մարդուն գոնելի՛ կու գայ. (տես 281, 3:)

Մինչեւ հիմայ տեսանք որ ածական դերբայները՝ այլեւայլ կերպով յարաբերական դերանուան (կամ մակբայի) գործ կը կատարեն: Բայց ասելի յաճախ եւ ասելի մտադրութեան արժանի է այն անցեալին եւ լա՛ կամ լի՛ ապառնիին այս կերպ կիրառութիւնը. որոնց երկուքին մէկտեղ հոս առանձին կ՚ասանդինք կանոնները:

649. Այն անցեալն ու լա՛ ապառնին իրենց գոյականովը մէկտեղ՝ յարաբերական նախադասութեան մը տեղը կը բռնեն. այսպէս. Իմ պետաց անտառս. (այն անտառն որ ես տեսայ:) Աղէքսանդրի ձիանալա գիշերը. (այն գիշերն որ Աղէքսանդր պիտի ծնանէր:) — Ա.յս տեսակ խօսքերու մէջ՝

1. Դիմաւոր բայը կը փոխուի ածական (այ կամ լա՛) դերբայի:

2. Անուն-բային կ՚բլլայ տեղական յատկացուցիչ կամ ատացական:

3. Բային ինդիրը կ՚բլլայ յատկացեալ՝ ատացական յօդով:

4. Իսկ եթէ յարաբեր. դերանունը զատ յատկացեալ ունէր, նոյն յատկացեալն ալ կը մնայ սեռական-ին եւ դերբային մէջ տեղ. (Տես վարը 654, Դ օրինակ։)

Ա. յս կանոնով կ'ըսենք՝ Իմ տեսած անթառա, կամ Իմ տեսնելու փաղաքնէրս. — Թէպէտ ոչ անտառն իմն է եւ ոչ քաղաքներըս. սակայն լեզուին սովորութիւնն այսպէս կը բերէ։

650. — Ա. Եթէ ներգծ. է դիմաւոր բայը որուն տեղ դերբայը դրուած է, կրնայ յատկացեալը ամէն հոլովի տեղ դրուիլ. (բացի ի անուն-բայիէ.) ինչպէս վարի օրինակներէն կը տեսնես։

651. — Բ. Եթէ բայը չէզոք է, կրնայ յատկացեալն ամէն տեսակ ինդիր-բն. կամ ամէն հոլովի տեղ դրուիլ՝ (բացի ի անուն-բայիէ եւ ինդիր-սեռիէ։)

652. — Գ. Եթէ բայը կրաւորական է՝ յատկացեալը կրնայ միայն ինդիր-բն. ըլլալ. Կեսարու սպանուելու առաւօտը. (այն առաւօտն որ* (որուն մէջ) Կեսար սպիտի սպաննուէր։) Քու տարուելու պատգամակդ. (պատգարակը որով պիտի տարուիս։)

* Որ շաղկապը յարաբեր. դերանուան ներգոյականին տեղ կը դրուի, փակ. սրտի մէջ ըսելու։ Ինչպէս նաեւ սոր մնկրայը յարաբեր. դերանուան ներգոյականին եւ տրականին տեղ, եւ ասոնք՝ բացառականին տեղ։

‖ Շատ քիչ լեզու կայ այդ յատկութիւնն ունեցող, այսինքն եթէ դերբայ մը իւր ենդիր-սեռիովը մէկտեղ ածական ըլլայ՝ ներգործ. Յիւլով. (608։) Խօսքերնիս այնպէսզի վրայ մանաւորելով՝ անցեալ դերբայ մ'որ ածական եղած է, ուրիշ լեզուաց մէջ կամ չէզոք է, կամ կրաւորական։ Այդ գործածութիւնը կրնաք գուցէ մոռածուիլ եթէ տանձկերէնէ մնած ըլլայ մեր մէջ։ եթէ նախ մերը կատարեալ նոյնութիւն կամ նմանութիւն ունենար տանձկերէնի հետ. (որ շատ անգամ, ինչպէս հետեւեալ օրինակներուն բազդատութենէն կը տեսնուի, բաւական աննման է.) եւ երկրորդ՝ եթէ ինչ, ինչ գործերուն լեզուն յայտ մնային ալ չվերաբաներ մեր հիմնականին հետ. տես «ի նոցան գանն յորմէ՞նքն ոճեն քաֆուր», եւ ուրիշ օրինակներ։ Թերեւս աւելի հաստատութիւն կրնան ըլլալ առորդ՝ մինչեւ ը դար ելլող հնագոյն վկայութիւնները. տես «ի հրաւէրեցելոցն գնել էյչէ՞», — (եթէ ոչ յոնակերպ ձեւանալու ջանքն եղած է նոյնպիսի գործածութեան պատճառը։) — Որ՝ ըսուեր է նոցան գոյնն, եւ հրա-

իրեար վայր. թէպէտ ոչ պատճէն է նոցած, եւ ոչ վայրն է հրատարեալ։

Արդ այս կերպ դերբայի գործածութիւնը թէեւ տաճկերէնի նման, սակայն ծիշդ տաճկական ալ չէ. գործոնակ. իմ բնական տունս. չկրնար բառիլ գինիմ օխտս հալ եմիմ, քու ընկդմած նաւերդ. պէնին պահելը ևթիւրէն. որ զատ միտք կու տայ. այլ տարբեր դարձուածով՝ գինիմ օխտսդ հալ եմ. պէնին դիբերդելը ևթիւրէ. — որ հայերէնի մէջ՝ եթէ պէտք ըլլայ առաջինները ևարգմանել, դարձեալ նոյն կերպով պիտի բառնի։ Անոր համար՝ ուր որ իմաստի հոմանութեան կամ չհոմանութեան տեղի կայ՝ պէտք է յարաբերական նախադասութիւն մը կազմել դիմայոր բայով՝ զորօրինակ նոյն խօսքին երկդիմութիւնը վերցնելու համար՝ ըսելու է. Ա՛յն նաւերն որ ընկղմեցիր։

653. Երբեմն աւելի համառօտիւ՝ խօսքին մէկ կամ մէկալ մասը զօրութեամբ կը դրուի. — անուն-բային կամ խնդիրը։

Ա. Անուն-բայի զօրութեամբ.

1. Պարզ. — Տեսած մարդս. Նորոգած տունդ. Երթալու տեղերդ։ (Այսինքն՝ իմ տեսած մարդս։)
2. Խնդրով. — Գիրը տեսած մարդս. Տանիքը նորոգած տունդ։ Հետն երթալու առաջնորդդ. (Մարդը որուն գիրը տեսայ. Տունն որուն տանիքը նորոգեցիր. Առաջնորդն որուն հետ պիտի երթաս.) — այս խնդիրները յարաբերական դերանուան յատկացուցիչներն էին։

Բ. Խնդիր զօրութեամբ. — եւ այն առեն առաջական յօգը դերբային վրայ կը դրուի։

1. Պարզ. — (Իմ) տեսածս. Նորոգածդ. Երթալիքդ։
2. Խնդրով. — Գիրը տեսածս. Տանիքը նորոգածդ. Հետն երթալիքդ. (որուն հետը պիտի երթաս.) Պատկերն առնուելիքը. Պատկերն առնուածը. (որուն պատկերն առնուի պիտի. որուն պատկերն առնուած է։)

654. Բայց դարձեալ ուրիշ որեւիցե խնդիր կամ մակբայ կ՚աւելցուի դերբային քով՝ ըստ իմաստին պահանջելուն։ Միայն թէ ուղիղ եւ կանոնաւոր շարքը պահուի, որ հետեւեալն է.

	1.	2.	3.	4.	5.	
	Ցատկացուցիչ (վիճակ. անո.-բայի.)	Դերբային խնդիրը կամ մակբայ.	Դերբայ ածական.	Գլխաւոր պ-ղյական.	առց. յօդ.	Բայ. *
Ա.	Դարեհի	անխոհեմութեամբ	ըրած	ապառնալիքներ-ը	շուտով լուեցին։	
Բ.	Իմ	քեզի հետ	ունեցած	բարեկամութիւն-ս	չմանչնան ինծի։	
Գ.	Ծեր գինուորին	իւր ընտանեացը	խրկելու	առակներ-ը	պակաս են։	
Դ.	Իմ	ձեռքին մէջ	ոսկի դրած	աղքատ-ս	ծանօթ էր քեզի։	
Ե.	Հինորսին	վարի լճէն	ձուկ արտացած	ժամանակէ-ն	հաշուեցուի։	
Զ.	Աւազակին	դահճին երեսէն	դողացած	վայրկեան-ը	մոքէս չ'ելլեր։	
Է.	Քու՝	պատուիրանները	արհամարհած	բռնաւորէ-դ	ամէնքս կը դողայինք։	

Ը. Ամէնս քու՝ պատուիրանները արհամարհած բռնաւորէդ կը դողայինք։

* Վերջին տեղը կը դասենք բայն իւր յարակիցներովը ինկած, բայց առանց ինծի անշանի. վասնզի կրնայ բայը խօսքին սկիզբն ալ դրուիլ, կամ իւր յարակիցներէն յաջորդուիլ, ինչպես Ը օրինակը կը ցուցնէ։ Սակայն ոչ բայը եւ ոչ իւր յարակիցները կրնան դերբայի շարքին մէջ մնալ։

Դ եւ ն օրինակներէն կը տեսնես որ դերբայը հնտը ինդիր-սեռի ալ կրնայ առած ըլլալ։ Բայց ասկէ զատ՝

655. Ա.յս կերպ (ստացական յօդով) գործածուած դերբայներու մէջ երկու գլխաւոր բան կը պէտք է։ Նախ թէ դերբայը դիմաւոր բային որ ժամանակին տեղ կը դրուի. եւ երկրորդ թէ յարաբերական դերանուան որ հոլովին տեղ։

Ած անդեակը կը դրուի՝ ՍահՄ. ներկայի, անկատարի, կատարեալի, յարակատարի եւ գերակատարի տեղ։ — Իսկ ըս (համառօտ ինդրոյ՝ լէ) ապառնիին՝ փոխանակ ՍահՄ. եղանակին ներկայ-ապառնէյն եւ ապառնի-անկատարին։

Յարաբերականին հոլովները բաւական է օրինակներով ցուցընել, որ առաջիկայ պատկերիդ մէջ կը նշանակենք։

Ընդհալ.	Ապառնի.
Հայցական.	
Տեսած մարդս. (մարդը ըր կը տեսնեմ, տեսայ, եւ այլն.)	Տեսնելու մարդս. (մարդը ըր պիտի տեսնեմ, պիտի տեսնէի.)
Բերած վաճառքներդ. (վաճառքներն որ բերած ես.)	Բերելու վաճառքներդ. (վաճառքներն որ պիտի բերես.)
Մեռական.	
Թղթերը կտրած գիրքդ. (գիրքն որուն թղթերը կտրեցիր.)	Թղթերը կտրելու գիրքդ. (այն գիրքն որուն թղթերը պիտի կտրես.)
Ձեռքէն բռնած ծերուկն. (ծերունին որուն ձեռքէն բռնեց.)	Ձեռքէն բռնելու ծերուկն. (ծերունին՝ որուն ձեռքէն պիտի բռնէ.)
Ցրտական.	
Ձմեռ հրաւիրած տեղեր. (այն տեղն որ ձմեռ հրաւիրեցին.)	Հրաւիրելու տեղս ընդարձակ էր. (այն տեղն որ պիտի հրաւիրէի.)

(Իրեն) ճամբայ ցուցրցած մարդը. (այն մարդը ո՞ր ճամբայ կը ցուցընես.)

ճամբայ ցուցընելու մարդ. (այն մարդը որո՞ն ճամբայ պիտի ցուցընես.)

Բազմանական.

Գերիներուն փախած բանը. (բանտն որո՞ն ինչի գերիները փախան.)

Գերիներուն փախչելու բանտը. (այն բանտը ո՞ւրկէ գերիները պիտի փախչէին.)

Ցրուն ինկած պատուհանը. (այն պատուհանը ո՞ւրկէ տղան ընկաւ.)

Գող մտնելու ծակերը գոցել. (ծակերն ո՞ւրկէ գող կրնայ մտնել.)

Դործիական.

Փայտ կարդած կացինդ. (կացինը՝ որո՞վ փայտ կը կարդես.)

Ցեմնուած մարդս չէ. (այնպիսի մարդ չէ որո՞ն հետ տեմնուած ըլլամ.)

Փայտ կարդելու կացինդ. (կացինը՝ որո՞վ փայտ պիտի կարդէիր.)

Ցեմնուելու հիւրերս. (այն հիւրերն որո՞ւն հետ պիտի տեմնուիմ.)

Ներգոյական.

Մեր բնակած տունը. (տունն որո՞ւր կ՚ըլլայ.)

Բնակելու տներնիս. (այն տունն որո՞ւր պիտի բնակինք.)

Աղեքսանդրի ծնած գիշերը. (այն գիշերն որո՞ւր Աղեքսանդր ծնաւ.)

Ցիսուսի ծնանելու գիշերը. (այն գիշերն որո՞ւր Ցիսուս պիտի ծնանէր.)

Ախպրոս հասած օրս. (այն օրն որո՞ւր Ախպրոս հասայ։)

Նաւէն ելլելու օրդ. (այն օրն որո՞ւր նաւէն պիտի ելլես, ելլէիր։)

Նմանապէս ուրիշ հոլովներ ալ. Կասկած առած մարդս. (այն մարդն որո՞ւր վրայ կասկած առած եմ։)

656. Ցարաբերականին հոլովը քովի խնդրէն կախում ունի. զորօրինակ երբ բսեմ միեւնոյն ած անցելով.

Հայց· Խմած ջուրդ· — այն ջուրը ըզր խմեցիր, կը խմես։

Նեբէ· Ջուր խմած ասեննդ· — այն ասեկին որ (որուն ձեզ) ջուր խմեցիր։

Գոբէ· Ջուր խմած դաւաթդ· — այն դաւաթին որով ջուր խմեցիր։

Բիլա· Ջուր խմած աղբիւրդ· — այն աղբիւրն ասոնք ջուր խմեցիր։

Նոյնն իմայիր գերբայ ապառնեղոյն հասմար ալ։

ՑՕԴՈՒԱԾ Ե·

ԱՆՓՈՓՈԽ ՄԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

657· Անփոփոխ մասանց-բանի ամէնուն մէկանց կ՚ատանդիւնք կիրառութեան կանոնները, որովհետեւ անձուկ յարաբերութիւն կամ մեծ նմանութիւն ունին իրարու, մանաւանդ որ ոմանք հաւատարապէս ձեւ մակբայ եւ ձեւ շաղկապ, կամ ձեւ մակբայ եւ ձեւ նախադրութիւն եւայլն հասմարուած են։

> Քանի մը բան յարակ բերուած է ի մասին մէկ. սակայն հոն օրինակաւ միայն, իսկ հոս իրենց կանոնին ասանգուած են։

§. 1. Մակբայ։

658· Ոչ մակբայն ըստ ինքեան բացատական բայ շինելու չի ծառայիր, այլ միայն կը գործածուի հետեւեալ կերպով·

659· — Ա· Առանձին, ամբողջ նախադասութիւն ձեւացընելով։ Խոստմունքդ կատարեցիր ճշդիւ· Ոչ· կը ցաւիմ որ անկարելի եղաւ։ Պատասխան տուի՝ ձե Ոչ։

660· — Բ· Կրկնութեամբ՝ որեւիցէ մասանց-բանի քով· Ոչ ես եւ ոչ դուք կրցանք ատոր հասկընել։ Ոչ հոս ոչ ուրիշ տեղ։ Ո՛չ պարծենալու մեա մ՚ունէիք յայդմ, եւ ոչ ամչնալու։ Ոչ տեսայ եւ ոչ լսեցի։

Ա՛յս կանոնով է կրկնուած արգելականն ալ· (այսինքն ոչ փոխանակ մի· տես 597)։

661· Կրկնեալ ու մակբային բայը բնականապէս բացատական ձեւով չի դրուիր. եւ կ'ըսուի՝ Ո՛ւ երկկ կըցայ կարդալ եւ ուշ այսօր : Բայց հակառակին ալ սովորութեամբ ներբեալ է. (մանաւանդ ընտանեկան լեզուի մէջ.) երբ բայը ուխն կրկնուելէն ետքը դրուած է. Ուր մնաք եւ ու դուք՝ չըցանիք հանդիսին ներկայ գտնուիլ : Ո՛ւ քովէն, եւ ուր վրայէն, եւ ու ալ ուրիշ որեւէ կողմէն՝ տեղ չկայ ամենեւին ներս մտնելու :

662· Իակ միշտ բացատական կը մնայ բայը՝ եթէ երկու ուղղէն ալ յառաջ դրուած է. այսպէս. Չկայ յայս ամենեւին, ու ազատութիւնան, եւ ու գոնէ օր մը հանգչելու : Օտար եմ, եւ չգիտեմ՝ ու բարեկամ եւ ու թշնամի որ ճանչնան զիս :

663· — Գ· Բայց շատ անգամ առաջին նախադասութեան մէջ պարզ բացատական բայ, իսկ յաջորդին մէջ ու մակբայով է. զորօրինակ· Դիւահար մը կը դիզերէր գերեզմաններու մէջ, որ չէր երբեք հագուստ հագած եւ ու տան մէջ բնակած : Այսօր չեն հանիր, եւ ու դեռ վազը :

Նոյնպէս նոյն կերպով արդելական· Մի՛ լսեր, եւ ու խօսք հետը· (տես 597։)

Շաղկապ կը համարուի՝ առանց կրկնութեան քանդ, եւ ու ձայնը լսեցի : Եւ ու աշնան առեն պառղ կը առնէինք : (Զօրութեամբ կ'իմացուի նախընթաց ու մ'ալ· զորօրինակ· Ու զինքը տեսայ եւ ու ձայնը լսեցի : Ու ուրիշ եղանակաց մէջ եւ ու աշնան առեն։)

664· Երբեմն չկրկնուած ու մակբայը խօսքին սկիզբը կը մնայ· այսպէս· Ու ամէն գետին հաւասարապէս բարերեր է : Ու ամէն փայլող՝ ոսկի է :

Եամ գրաբարի կերպով՝ ու ինչ շաղկապ· Ու ինչ ամէն փայլող ոսկի է :

665· Ու մակբային անուանց ալ սկիզբը կը յարի, անոնց՝ հակառակ նշանակութիւն տալու համար· զորօրինակ· Աղքատ բայց ու-կրօթ մկնի՝ քան զհետաքրքրութիւնն աւելի երջանիկ է : Քաղաքագէտներու շրջանններն՝ ու-փոփոխութեան առջեւ երբեմն անխմանալի, բայց շատ անգամ ալ շատ դիւրիմաց խաղեր են : Ինչ կ'իմանայ ու-կատարեալ մկնը տիեզերաց մեծագործ

ճարտարապետութիւնէն: Հայոց եւ ոչ-Հայոց հաւասարապէս բաղձալի: Ազգային եւ ոչ-ազգային սովորութիւններ: (Ա յսինքն՝ կարօտ չեղող, խնամտասէր չեղող, եւայլն:)

666. Ոչ մակբայն այս եւ քանի մ՚ուրիշ կիրառութիւններն ու բաղադրութիւնները հետեւեալ օրինակներս կը ցուցընեն:

Լռել պէտք է երիցապուհի առջեւ, բայց ոչ ինչ համր ըլլալ: Գովել չեմ ուզեր անդովելին, բայց ե՛ ոչ նախատել: Ընդունեցաւ, ասկայն ե՛ ոչ ալ մերժեց բոլորովին: — Ցերեկան, այլ ոչ յուսահատականս լուր մ՚ունիմ քեզի տալու: Ծանր բեռ մը, թէեւ ոչ անտանելի, դժուարին է շարունակ կրել:

667. Ցեղական մակբայներէն՝ ահ, հոս, հոն, եւայլն. պեղ բառին վրայ իբրեւ ածական կը դրուին. Հոս տեղս. հոն տեղ. ո՞ւր տեղ. փոխանակ՝ այս, այն տեղ. որ տեղ ըսելու: (Ժամանակականները տես վերը, 492. Զ:)

668. Նոյն տեղական մակբայները երբէ հարկ ըլլայ իբրեւ դերական հոլովել՝ դարձեալ պեղ բառով կը հոլովին. Հոսպեղէն, (կամ հոս պեղէն.) հոնպեղէն. հոնպեղին. ո՛ւրպեղին. (կամ լաւ եւս՝ Այս պեղէն. այն պեղին. ո՛ր պեղին:) — Որմէ դարձեալ ածական ալ կ՚ածանցի՝ հոսպեղացի. հոնպեղացի:

> Երբ ժամանակականն անհոլով է, եւ երբէ գոյական նաեւ առեալ հոլովել հարկ ըլլայ՝ կ՚ըսուի. Ո՛ր առնուան. Ո՛րչափ ժամանակէ ի վեր: (Այլ ըսող ալ՝ երբեմն բան է. Երկո՞ւ ի վեր:)

669. Ո՞ր եւ ո՞ւսկի մակբայները յարաբերական դերանունաց հոլովներուն տեղ կը գործածուին՝ տեղ եւ ժամանակ ցուցընող անուանց առջեւ. ինչպէս. Այն երկայն դարերու շաքքը, ո՞ր դեռ պատմութենէ նշոյլ մը ծագած չէ, խոր խաւար է մեզի: Արդէն երկայն ատնդուղն ո՞ւսկի վար պիտի իջնայի, սկսած էր կրակ առնելու: Դեռ կը կենայ այն վիմափոր բանտն՝ ո՞ր մեծն Պոկրատ իւր անմահ հոգին փչեց. (այսինքն՝ որուն մէջ:)

Նոյնպէս երբեմն երբ մակբայը՝ ժամանակ ցուցնող անուանց առջեւ. զորօրինակ. Ո՛ւր են այն անմեղական ուրախութեանց ոսկի դարերը, երբ հզօր առիւծներ մեզմէ կ՛ակնածէին։

---

§. 2. Նախադրութիւն։

670. Առանց նախադրութեան ինդիր սովորաբար եզակի կը դրուի եւ ոչ յոքնակի*. ինչպէս. Ընկեր եւ բարեկամ, ամէնքն հեռացան քովէս, եւ ես առանց օգնականի մնացի. (կ՛իմացուի՝ Առանց օգնականներուս։) Առանց յոբենի ցամաք հասկեր։ — Բայց յոքնակի կը դրուի՝ եթէ որոշեալ բառ է. զորօրինակ. Ես առանց այն օգնականներուն՝ անկարող էի այսպիսի գործ մ՚ի գլուխ հանելու։

> Շատ տեղ հայերէնէ օտար, եւ արեւմտեան լեզուաց ոճ կը հաւատրի յոքնակին. որուն մասնաւոր բացատրութիւնն պէտք է թարգմանութեանց մէջ։

671. Մէնձ, (ինչպան,) եւ պէտ է նախադրութեանց ինդիրն եթէ դերանուն է՝ տրական հոլով կը դրուի. (տես 302.) իսկ եթէ գոյական անուն է կամ աներեւոյթ, աննախդիր տրական, (Հայցականի ձեւով.) այսպէս. Զրկեալ գործաւորաց բողոքները մինչեւ երկինք կը բարձրանան։ Մինչեւ պարտէզին պատուհասան։ Մինչեւ ծիլեր կ՛աշխատէինք։ Մինչեւ Հռոմայեցւոց պետութեան կործանիլը։ Մինչեւ իրենց գալը։ Զրհեղեղէն մինչեւ Դաւիթ հազար երեք հարիւր տարի կը հաշուի։ Ցեսէք, տեսէք, սպառազինեալ ամբոխ մը դէպ ի մեր փնակը կը խուժէ։ Անմեղ թռչնոյն սրբաթիկն ի դող կ՛ելլէր՝ ջանի որ կատուին կասկածելի թաթերը դէպ ի վանդակ կ՛երկննային։

672. Մինչեւ, պէտ է կրնան մակբայ ինդիր ալ առնուլ. զորօրինակ. Մինչեւ ո՞ր պիտի ձգտիմ ձեր ներդաշնաւոր ծուղակները։ Ըսէք մեղի, դէպ ի ո՞ւր է մեր ճամբան։ Մինչեւ երբ համբերեն։ Մինչեւ հոս անծանօթ դիւրաներով եկան։ Ասկէ դէպ ի ներս արշաւեցին։

Դեպ է նախադրութիւնն որդէն է նախդիրն իւր վրայ կը կրէ. իսկ գնա՛ շատ անգամ է եւ ց նախդիր ալ կ՚առնու գրաբար ձեւով. այսպէս. Զբհեղեղէն մինչեւ է Դաւիթ: Մինչեւ է հո, կամ մինչեւ ցհո. կամ առանց նախադրութեան՝ ցհո թագաւորել. (կ՚ըսուի նաեւ՝ ցկնաւս իշխան ընտրուիլ:) Մինչեւ յիրք, մինչեւ ցիրք. կամ լոկ՝ ցիրք լինք: Դեռ չորօր լուր մը չելաւ:

673. Մինչա՛ն նախադրութիւնը դիմաւոր բայէ յառաջ ալ կը դրուի իբրեւ շաղկապ, եւ կը նշանակէ՝ այնչափ որ, այնպէս որ. զորօրինակ. Զմայրեցան լիկաւոնացիք առաքելոց վարդապետութեանը, գնա՛ ի՚ըսէին թէ աստուածներ են երկնաբէ իջած: Օրերով անզգայ մնաց, գնա՛ շատերը կը մտածէին թէ տանին թաղէն: Մուշեղի դիակն որ տեսան ընտանիքը, սկսան խելագարել. գնա՛ ասին մարմինը, կոմիտղի վրայ հանէյին, որ Առլեզք իջնան ու լզեն:

674. Գոյականէ կամ (տեղական) մակբայէ առնուած նախադրութիւնները միշտ իրենցմէ յառաջ սեռական խնդիր մը կ՚ուզեն, (որ իրենց յատկացուցչին է.) — անոր համար ալ՝ երբ որ նոյն սեռական խնդիրն որոշեալ յօդ ունի կամ դերանուն է, նախադրութիւներն ալ յօդ կ՚առնուն: Այս պատճառաւ ըսինք՝ վկայի առջեւ, (անորոշ.) տճ. ղեհաւ եղեխանափ. եւ՝ վկային առջեւը, (որոշեալ.) տճ. ղեհաւըն եղեխանափ. (307.) — Բայց դարձեալ՝

675. Կրնայ միեւնոյն բառն որոշեալ խնդրոյ առջեւ ալ առանց յօդի դրուիլ. այսպէս. Տառին փակ. Մեր վրայ: Ա՛յսինքն. — Եթէ բառն իբրեւ գոյական անուն առնուի, յօդով կը բանի ըստ կանոնի. (368, 370.) իսկ եթէ իբրեւ նախադրութիւն, կը մնայ առանց յօդի. այսպէս. Մեր վրան ամպոտ երկինք է. (տճ. խոխիսղ:) — Մեր վրայ կասկած ունին եղեր: Լրտեսի չեօթ ամենայն ինչ դիտուեցաւ: Ձեր առջեւ վկայեցին:

Անոր համար ընտիր գրուածոց մէջ աւելի յաճախել է անյօդ. Ձեր վրայ. Ցիրոկ ֆավ. Պարտիզին մէջ, եւայլն:

676. Ըսածներս ն (ը) յօդի համար է: Իսկ ս եւ դ յօդ միշտ եւ ամէն տեղ կը գրուի. Իմ վրաս. Քու

քովէդ. իմ առջեւս, կամ առջիս: (Միայն տաղաչափութեան մէջ ներեալ է՝ իմ վրայ. իմ առջեւ. իմ յետոյ. քու վրայ, կամ քո վրայ, եւայլն:)

677. Նախադաս նախադրութեանց խնդիրը, (մանաւանդ եթէ անուերջութի է,) կրնայ քանի խմաստին պահանջելուն իրենցմէ բաժնուիլ շատ բառերու միջոցաւ. այսպէս. փոխանակ այնչափ երկար ժամանակ իւր կարծիքը ծածուկ պահելու՝ ամէնուն միտքն ի կախ ընդ պատ: Դիտենք այս վայրկենիս մերձաւոր դէպքերն՝ ուսանող մինչեւ հիմայ լուսածներուն կամ տեսնուածներուն խօսքն ընդհատ: Բաց ի հեթանոսներուն, որ մեզի դէմ անհաշտ թշնամութեամբ զինեալ էին, լարած բիւրաւոր ոտքայինները:

---

§. 3. Շաղկապ:

678. Շաղկապներէն ոմանք, (ինչպէս Ա մասին օրինակներէն տեսանք,) եռեւէ եռեւէ իրար յաջորդող բառերուն վրայ կը կրկնուին: Այսպէս են՝ Ու, Ըլ, կամ, եւ:

679. Ու եւ Ըլ, ամէն բառի վրայ ալ պէտք է որ կրկնուին. թէ վիշտ Ըլ նեղութիւն, Ըլ վայելք եւ Ըլ ուրախութիւն՝ ախտաւոր սիրտը կ'այլայլեն: — Իսկ ե՞ս, կամ սովորաբար վերջին բառին վրայ կը դրուին. Լեռ, ձոր, դաշտ ե՞ս անապատ՝ մեծատարած բանակներով ծածկուեցան:

> Բայց երբեմն խօսքին սաստկութիւն կամ վայելչութիւն տալու համար՝ ամէն բառի վրայ ալ ե՞ս կը կրկնուին: (Այսպէս նաեւ հին գրաբարն եւ ուրիշ արեւելեան լեզուներ:)

680. Ե՞ս, ո՞ս շաղկապներն ընդհանրապէս նոյնանշան են, եւ միշտ նախադաս՝ թէ բառ բառի հետ եւ թէ խօսք խօսքի հետ կապելու ատեն: Սակայն (գրոնէ ընտիր գրուածոց մէջ) սովորականն է մանաւանդ ե՞ս:

> Ուրիշ զգուշանալու է ս՞ս շաղկապ գործածելէն երբ իրեն յառաջ կամ ետքը դարձեալ ս՞ս կամ ուրիշ ձայնաւոր հանդիպի. զորօրինակ եթէ ըսես.

Քանալ՝ ա՝ աչխատելու։ Խմել՝ ա՝ ասուելու. հա-մար։ Քալ ա՝ ընթեր զօրք։

681. Ե՝ շաղկապը Եայց եւ այլ շաղկապներէն ա՛շատ յետադաս է. երբեմն նաեւ ոչ յարաբերական-նէն։ Բայց Ե՝ ինքն ալ վտանգի մէջ էր։ Ոչ նախա-բարները միայն, այլ Ե՝ նոյն իսկ թագաւորը։ Արի-մաթացին՝ որ մեծատուն իշխան մըն էր, որ Ե՝ Փրկչին հետ յարաբերութեան մէջ էր, յաղթեց վերջապէս մարդկային երկիւղին։

682. Կրկնուած շաղկապներու հասարակօրէն եր-կրորդին կամ վերջնոյն վրայ Ե՝ մ՛ալ կ՛աւելցուի. այսպէս. Ա՛մ իրաւացի խօսելու է, Ե՝ կամ ի սպառ լռելու։ Թէ տեսած ըլլաս Ե՝ ինչ լսած, Հարկ է որ անդէմ ձեւանաս։ Ոչ ես Ե՝ ալ դուք. (կամ Ոչ ես, ալ ալ դուք։) — Երբեմն կրկնուած յարաբերական դերանուան ալ վրայ. Հերոդոտոս՝ որ ուրիշներէն առաջեր կը խօսի, Ե՝ որոն մատեաններն առաս-պելք լի են, դեռ թագաւոր է պատմագրաց։

Կամ շաղկապէն յառաջ, թէեւ կրկնուած չըլլայ, երբեմն Ե՝ մ՛ալ կ՛աւելցուի. Համբերելու էր Ե՝ կամ դոնէ լռութիւն պահելու էր։

683. Ե՝ շաղկապը կրկնութեամբ կը գործա-ծուի դրաբար ձեւով՝ փոխանակ ինչի։ Ե՛՝ տեսանք, Ե՝ առացանք, Ե՛՝ վայելեցինք, բայց ինչ մնաց հիմայ ձեռքերնիս. (այսինքն՝ ինչ տեսանք, ինչ առացանք։)

Այս վերջին երեք (681, 682, 683.) թուա-համարներուս ներքեւ տեղ՝ ոչ մի գործածուիր։

684. Ո՝ շաղկապ կը գործածուի միեւնոյն խօս-քին մէջ բառ բառի հետ կապելու համար, ուր որ նախընթաց Ե՝ մը խօսք խօսքի հետ կապելու գործ-ածուած է. զորօրինակ այս խօսքիս մէջ. Ալ խաղա-ղութեան սպիտակ դրօշը կը ծփար հրապարակին մէջ, Ե՝ բարեկամ ոչ թշնամի հոն կու գար կը միանար գրկախառնի։ Կը հասնի վերջապէս ցուրտ տխուր ձմեռ մը, Ե՝ լեր ոչ ձոր առհասարակ սգոյ զգեստով կը ծածկուին։ — Ուր Ե՝ շաղկապը երկու խօսք իսկ ոչ շաղկապն երկու բառ իրարու կապեց։

685. Ո՝ շաղկապ կը գործածուի մանաւանդ Ն

յօդով բառերու առջեւ. այսպէս. Քարն ու փայտը. Սիրան ու Հոգին. Ընտիրն ու խոտանը:

686. Ցմտուկ ոճով մը ու շաղկապը միեւնոյն բայի կրկնութեան կը ծառայէ՝ դործողութեան կրկնութիւն կամ շարունակութիւն ցուցընելու համար. *այսպէս. Տես սա մեր դրացի մրջիւնն որ ամբարքն է մտեր, հոն կ'ուտէ ու կ'ուտէ: Թողէք՝ խօխ ու խօխ որչափ որ կ'ուզէ: Խմեց ու խմեց, մինչեւ անզգայ մնաց թմրեալ: Հիմայ որ կերպը սորվեր ես, ալ գնա շահէ ու շահէ մինչեւ յաւիրանաս: Ինչ որ գտաւ՝ կրեց իր ծակն ու կրեց:*

> *Նոյն ոճով իբրեւ հաստատական միջարկութիւն կամ իբրեւ մակբայակերպ կը գործածուի՝ Դայ ա՛յ, այսինքն՝ այո այո:*

687. Շատ անգամ նոյնանշան են ՆԷ եւ որ շաղկապները. *ինչպէս. Ըսաւ ՆԷ պատրաստ է. Ըսաւ որ պատրաստ է: — Ըրլայ ՆԷ թողնաս. Ըրլայ որ թողնաս:*

> *Ընտիր գրուածոց մէջ երկուքն ալ կրնան վայելել չափս գործածութիւն. բայց կայ ոմանկան ոճ մը՝ որ ՆԷ շաղկապն ի սպառ լռեցուցած է:*
> *Դարձեալ տեսանք (Ա մասին օրինակներէն) որ այս երկու շաղկապներս իրարմէ տարբեր նշանակութիւններ ալ ունին, եւ չեն կրնար միշտ իրարու տեղ դրուիլ:*

688. Ե՛, այլ շաղկապներէն ետքը, (ուր որ բայը զօրութեամբ կրկնուած է,) միայն ՆԷ շաղկապ կրնայ դրուիլ, թէեւ խօսքը որ շաղկապով սկսած ըլլայ. *զորօրինակ. Ըսի որ երթաս դիտես, այլ ՆԷ՝ երթաս գործես. (այսինքն՝ Այլ ըսի որ երթաս գործես:) — Կը տեսնէք որ ինքն այդպիսի ձեռնարկութեան մ'ան-յաջող է եւ ՆԷ միշտ բախտին վրայ տրտունջ ունի: (Այսինքն՝ կը պնդէ որ միշտ . . .:)*

689. Այո՛, ըսաւ, հապա՛, այսինքն, եւայլն բառերէն ետքը իբրեւ զարդ կ'աւելցուի ՆԷ շաղկապ. *այսպէս. Հարցուց տեղեկացաւ, կամ ՆԷ յառաջ ալ լսեր էր: Գուցէ ՆԷ յոյսերնիս ի դերեւ ելլէ: Տարւոյն սկիզբներէն, այսինքն ՆԷ՝ յունուարի տասնուչորսին: — Հոս ՆԷ շաղկապն յաւելուած է միայն:*

Ա.յս երկու (688, 689) դէպքերուս մէջ ոչ շաղկապ չի գործածուիր։ Նոյնպէս ոչ ըլլ, չ՚ըլլ բաղդատելութեան մէջ։

690. Որ շաղկապ միջանկեալը՝ երբէք մակբայի նշանակութիւն կ՚առնուլ. Ծառն ոչ ծուռ բուսնի, հոգ չէ՝ կ՚ուղղուի. բայց երբէ ծուռ մեծնայ, ճար չ՚ըլլար։ Ա՛ս ոչ եղաւ, ամէնքը ներս դիմեցին։ — Ա՛յդ դարձուածքը միայն առաջին նախադասութեան մը մէջ կ՚ըլլայ, եւ ոչ շաղկապն իրմէ յառաջ անուն մը կամ մակբայ մը կ՚ուզէ, (որուն համար ալ կը կոչենք՝ Ոչ շաղկապ միջանկեալ։)

Իակ եթէ նդին իմաստը խօսքին վերջը ձայ, երբէ կը դրուի. չ՚ըսուիր՝ Հոգ մի ըներ՝ քանդ ոչ պարպուի. այլ կամ ըսելու է՝ Հոգ մի ըներ՝ երբէ քանդ պարպուի, եւ կամ՝ քանդ ոչ պարպուի դու հոգ մի ըներ։

691. Որ շաղկապ կը գործածուի դաբձեալ՝ հարցական կամ բացասական նախադասութեան մը յաջորդ խօսքին հետ պատշաճութիւնը կամ կարելութիւնը ցուցընելու համար. զորօրինակ. Չինեալ չէն՝ ոչ վախնամ։ Ի՛նչ լսած չէր՝ ոչ քեզի ալ իմացընէր։ Ա՞ֆշափ յիմար էի՝ որ ատոր հաւանէի։ Չմճռ է՝ ոչ մնիս։ — (Գրաբար հասարակօրէն ինչ շաղկապով։)

Կրնայ այսպիսի տեղեր յարաբերական դերանուն ալ դրուած ըլլալ, որ շաղկապի հետ չփոխելու չէ։ Այսպէս ըստ պլէսալ տեսութեան՝
Շաղկապ է. — Մարդ չկայ՝ ոչ գեպինները մշակուին։
Դերանուն. — Մարդ չկայ՝ ոչ գետինները մշակէ։

692. Ասիկ զատ ոչ շաղկապը շատ անգամ այլեւայլ ուրիշ բառերու տեղ կը դրուի. (ինչպէս նաեւ յարաբերական դերանունն որ տեսանք, 568.) զորօրինակ՝ երբէ կամ ոչ երբ կամ վրան ցուցընելու համար։ Ահա հասաւ ժամանակն՝ ոչ վերջապէս իրարմէ բաժանուինք։ Այն գիշերն ոչ ճամբայ պիտի ելլէինք, լուր հասաւ թէ լեռներն աւազակներով լցուեր են։ Ի՞նչ երջանիկ վայրկեան էր՝ ոչ քեզի հանդիպեցայ։ Ամէն տեղ ոչ պիտի երթաս, գովութիւններդ քեզի կապատեր պիտի ըլլան։ Իակ հիմայ՝ ոչ ձեռն ի ծնօտի՝ նստած կը մտածես, մտածէ թէ սերմանածդ կը

Հնձես։ Շատ ապրիս, որ այսպիսի հնարք մը ճարեցիր մեզի։ Զմեզ իրենց վրանը մոցուցին, որ պիտի սա-ռէինք բաց դաշտի վրայ։

693. Որեւիցե հարցական բառի վրայ որ շաղկապ կ՚աւելցուի, եւ կը նշանակէ՝ հոգ չէ թէ ո՛ր կամ ո՛ւր կամ ինչպէս, եւայլն։ Ինձ որ խնդրեցիր՝ չզլացուեցաւ մինչեւ հիմայ։ Ո՛վ որ լսեց՝ սարսափեցաւ։ Քանի որ ներսն է՝ ե՛րբ որ գան՝ պատրաստ կը գտնեն։ Ո՛ր որ կ՚ուզես, կամ ո՛րը որ կը բաղձաս. (558։) Ինչո՛ւ որ գուշակած էր, նոյնպէս՝ ալ կատարեցաւ։

Բայց աններելի խորհ են՝ ո՛ր-ուր որ. ո՛վը որ. ի՛նչ-որ։

Նոյն կերպով կազմուած է բաղադրեալ շաղ-կապ ալ՝ ինչո՛ւ որ, (վանդի.) — տես նաեւ Ա մասն, երես 133, ծան։

694. Որ շաղկապէն յառաջ շատ անգամ էական բայը կը զեղչուի. եւ դիմազուրկ խօսք մը կը ձեւանայ. այսպէս. Գովելի է ան արժանի էր ընդհատ ձգել, բայց ամէն որ յանկարծ կանգ առիր։ Մեղք որ յառա-ջուց չհետացանք վանգէն։ Զարմանք որ ինքն ալ չկրցաւ բերան բանալ։ Ի՞նչ զարմանք որ ես ալ խա-բուած ըլլամ։ Իրաւ որ չէի լսած։ Աղէկ որ դու ալ եկար։

‖ *Տես ԾԳ դարձն՝ Ցիրաւի որ գէր էր. (երես 135։)*

695. Քիչ անգամ ։ն նախադրութենէ եղքը որ շաղկապով դիմաւոր բայ կը դրուի՝ փոխանակ հայ-ցական անորոշութեի. ինչպէս. Ցառաջ ։ն որ տեսած կամ լսած ըլլան, կը համարձակին դատաստան ընել։ (Փոխանակ՝ Ցառաջ ։ն տեսածը ըլլալնին։)

696. Դարձեալ բայեր կան որոնց առջեւ որ շաղ-կապ կը դրուի, եւ ոչ՝ ըն. ինչպէս են՝ Ըաղձալ. Ջա-նալ. պաթպաթալ. սոգալ. եւայլն։ Ընդհանրապէս որ շաղկապ կը դրուի այն բայերու առջեւ՝ որոնք ան-երեւոյթի խնդիր ալ կրնան առնուլ. այսպէս. Ար բաղձայ գնանալ, կամ Ար բաղձայ որ տեսնուի։ Ջա-նալ հասնիլը, կամ Ջանալ որ հասնիս։ (Ձ՚ըսուիր՝ Ջա-նալ ըն հասնիս։)

Ռաֆական սովորութիւն է՝ որ շաղկապը նախընթաց խօսքին կցել՝ տառ. ձեւով. Այնչափ ըրին որ, մաշեցաւ սրտերնիս. — փոխանակ՝ Այնչափ ըրին, որ մաշեցաւ սրտերնիս։

Գաւառական լեզու մը նոյնպէս ու շաղկապը կը յարէ նախընթացին, (իբր տառ. փե.) կը տեսնեն աղբատն ու, չեն դառնար մէյ մը նայիր։

697. Հարցական բառերն որ ըսինք (693) թէ որ շաղկապ կ'առնուն, երբեմն ալ շաղկապին հետ կամ անոր տեղ՝ ալ շաղկապ կ'առնուն. ինչպէս. Ով որ ալ ըլլար, անշուշտ պիտի սասանէր մեզ։ Քանի հոգի ալ որ ընտրուի, հարկաւ մէկը միայն անուանուի պիտի։ Ինչպէս ալ, կամ Որչափ խիտ ալ հիւսես, դարձեալ թափանցիկ կը մնայ։

698. Ալ շաղկապ թուական եւ մանականի նշանակութեանց վրայ՝ տես 541. Երկուքն ալ. Ամէնն ալ. Բոլքին ալ. եւայլն։

Սակայն այս կերպ գործածուած ալ եւ որ (693) շաղկապներուն համար գիտնալու է՝ որ եթէ թուական կամ մանականի անունը գոյական մը հետեւն ունի, այն ատեն ալ եւ որ շաղկապները, ինչպէս նաեւ յօդը, նոյն գոյականէն ետքը կը մնան. — եթէ գոյականները շատ են՝ յօդն ամէնուն վրայ, իսկ շաղկապը մի անգամ միայն դրուելով։ Այսպէս. Երկու ծայրն ալ վտանգ է. որ դին որ դառնաս՝ զգուշութիւն պէտք է։ Որ դէղը, որ դարմանն որ ընես, ի զուր է։ Գաւառին ամէն կողմն ալ խաղաղած էր անկէ ետեւ։ Քանի անգամ որ բողոքեցինք, չլսուեցաւ ձայներնիս։

699. Եթէ այս դէպքիս մէջ գլխաւոր գոյականը յատկացուցիչ կամ նախադրութիւն եւայլն ունի, կրնան շաղկապները նոյն յատկացուցչէն առաջ կամ ետ դրուիլ*. Որ կողմէն որ ձայնը բարձրանայ, — կամ՝ Որ կողմէն ձայնն որ բարձրանայ, ամէնին աչքին յաղթող կ'երեւայ։ Նոյն վայրկենին՝ երկուքին ալ սիրտը — կամ՝ Երկուքին սիրտն ալ ի գութ դարձաւ։ Ամէնուս ալ վրայ, կամ Ամէնուս վրայ ալ։

* Այսինքն ուր որ իմաստի չփոթութիւն չի պատճառիր. (տես 701։)

700. Ալ միշտ յետադաս շաղկապը կրկնութեամբ

ալ կը գործածուի, (ըն չաղկապին պէս.) զորօրինակ. Տեսայ ալ, առի ալ: Խօսքն ալ հատաւ խեղճին, ձայնն ալ, շունչն ալ:

701. Ընդհանրապէս չաղկապներուն ուղիղ կիրառութիւնը կը պահանջէ որ իմաստին համեմատ՝ խօսքին մր մասին կամ մր բառին որ կը վերաբերին, անոր կից դրուին: Ուստի ճիշդ տեղաւորութիւնը՝ տարբեր տարբեր իմաստներ կու տայ. ինչպէս հետեւեալ օրինակներուս մէջ:

Մեր ալ ընկերներն զմեզ թողուցին:
Մեր ընկերներն ալ զմեզ թողուցին:

Ե՞ ալ էրեւոյ զաւակներուն իմայեցին:
Իրենց ե՞ ալ ջաուիներուն իմայեցին:

Քանի որ մարդ կայ սրահին մէջ:
Քանի մարդ որ կայ սրահին մէջ:

Միջարկութեանց կիրառութեանը ասկաւաւոր եւ աննշան կանոններն Ա մասին մէջ ըսուածներէն եւ բեւրուած օրինակներէն լիով կ'իմացուին:

ԳՕՒՈՒԹԻՒՆ Զ.

ԲԱՌԵՐՈՒ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մասանց-բանի կիրառութեանը մէջ առանձին գլուխ մը կը կազմեն Կրկնեալ մասունք-բանի:

702. *Կրկնեալ կամ կրկնադր կը կոչենք բառ մը՝ որ երկու անգամ դրուած է անմիջապէս կից կամ քովէ քով*. ինչպէս. Տեսակ տեսակ. Ծանր ծանր, եւ այլն. որով երբեմն նշանակութեան փոփոխութիւն ալ մէջ կը մտնէ:

* Այս կրկնեալներուս կարգը չենք համարիր այն կրկնութիւնները որ կից չեն. ինչպէս. Ու ես կրցայ եւ ալ գուն. — եւ ոչ անոնք որ նոյնաձեւ չեն. զորօրինակ. Ցալը գալէ բայց առնող չկար:
Չենք խօսիր հոս բառերու ճարտասանական կրկնութեան վրայ՝ որ խօսքին զօրութիւն եւ սաստկութիւն աւելցընելու կը ծառայեն. ինչպէս. Տեսէ+

փոխ՛ ինչ ազէաք ասհմանուած էր մեզի՝ հիմայ հիմայ եւ ոչ վաղը՝ քանի՛ դանի անժղաց արիւն՝ Այս այս եւայլն՝

703. Կրկնեալ բառերն երբէ անուն են՝ միշտ եւ զակի թուով կը գործածուին, եւ ոչ յոքնակի. զրօրինակ. Ցեղ ցեղ բաժնուած են. (եւ ոչ՝ ցեղէր ցեղէր՝)

704. Կրկնութեամբ կը գործածուին սովորաբար կարճ եւ մանաւանդ միավանկ բառեր՝ (Երկայն բառերու կրկնածը ռամկօրէն կը համարուի՝)

705. Կրկնութեամբ գործածուած բառերն են գլխաւորաբար Գոյական եւ Ածական անուններն ու Մակբայները. — քիչ տեղ ալ Դերանուններն ու Բայերը՝

Ա. Գոյական անուն՝

Գոյական անուանք կրկնութեամբ կը բանին՝

706. — Ա. Խրեւ խնդիր-բնութեան, բանի մը մասերը ցուցընելով՝ Զորօրինակ. (Ուղղական.) Սիբեբրիացիք ազէ ազէ են՝ — (Հայցական.) Արմաւի ողկոյզ մը ձեռքը՝ հաց հաց փրցուց կերաւ պատուղները՝ Բովանդակ ձեռագիրը նիչըն նիչըն կարգալ տուաւ՝ — (Ննաթխդիր տրական.) Ժողովրդեան բազմութիւնը գաս գաս բաժնած՝ նստուցին գետնին վրայ՝ Նոյի տապանը խորշ խորշ բաժնուած էր՝

Կրկնաւոր մակբայներու մէջ (297) յիշուած գոյականներն ալ անննաթխդիր հոլովներ են՝

707. — Բ. Խրեւ ածական՝ յոքնակի գոյականի քով. այսպէս՝ Ցեսակ պեսակ բոյսերով եւ ծաղիկներով զարդարուած է երկիր՝ Նոյնպէս յաջորդները.

Կարգ կարգ աթոռներ. Գունդ գունդ զօրքեր.
Շարք շարք մարգարիտներ. Կերպ կերպ նենգութիւն.
Տուն տուն ընթերցմունք. Ներ.
Փունջ փունջ ծաղկունք. Հատոր հատոր գրքեր՝

Այս կրկնաւոր գոյականներն անորոշ յոքնակի մըն են ածականի տեղ դրուած գոյականներուն որ վերը (494) տեսանք. ինչպէս են՝ Կարգ մը աթոռ. Շարք մը մարգարիտ. Մէկ տուն ընթերցուած, եւայլն՝

708. Կրկնեալ գոյականները վրանին ածական չեն առնուր, վասնզի իրենք ածական եղած են. իսկ եթէ պէտք ըլլայ՝ այն դրուելու ածականը կրկնելու է. Մանր մանր հատորներ. — ինչպէս հիմայ (710) կը տեսնենք։

709. Կրկնեալ գոյական մը կրնայ նաեւ եզակի գոյականի վրայ դրուիլ՝ իբրեւ ածական կամ իբրեւ ուղղ. խնդիր-բնութեան. — միշտ անոր մասանցն ինչպիսութիւնը յայտնելով. այսպէս. Պատկառելի ծերունի մը նստեր էր, որուն ճակատը ծալ ծալ, եւ ալէ ալէ եղած էր ձիւնափայլ մորուքը։ Վարդենին եւ ուրիշ շատ բոյսեր՝ մանրիկ տերեւներ ունին՝ տերի տերի եզերքով։ Սիրտս գոռ գոռ կ'ըլլար եւ արտասուքս չէի կրնար զսպել։ — Այսպես ալ կ'ըսուի՝ Ան ալ դարան մը։ Ծակ ծակ եղաւ սպընգի պէս։ Թել ըրել եղեր կախուեր է։

Բ. Ածական անուն։

710. Ցոքնակի գոյականի քով ածական մը շատ անգամ կրկնութեամբ կը դրուի. (վայելուչ են կարճ բառերը։) Ծանր ծանր խօսքերով բարերարին սիրտը ծանրացուց։

Մանր մանր խճահատք.	Քալ քալ դիւցազունք.
Սուր սուր փուշեր.	Խոշոր խոշոր սպառնալիքներ.
Դառն դառն տրտունջներ.	Ներ.
Մեծ մեծ ալիքներ.	Կլոր կլոր հատիկներ։

Քանի մը ածականի կրկնածն երկրորդական ձեւ մ'ալ ունի գրաբարէ առած. Նոր նոր կամ նորահոր վարդապետութիւնք. Մէն մէկ կամ մէնմէկ խոստմունքներ. Ջէր՛ ջէր՛ կամ Ջէր՛ջէր՛ պաղատանքներ։

711. Շատ անգամ ածական մը կրկնուելով՝ խընդիր-բնութեան կ'ըլլայ բայի քով, եւ կը նշանակէ երթ գէ՛. գնչ գէ՛. դանչ որ գէ՛. զորօրինակ. Ոսկի հալեցուցած՝ բերին պա՛ պա՛ Ակիւղասայ բերնէն վար լցուցին։ Շամփուր մը կարմրցընել տուաւ Սմբատ, եւ պա՛ պա՛ ոլորեց անցուց Մերուժանայ գլուխը։ Հէ՛նէք հէ՛նէք ուռք են Հաներ։ Պաղ պաղ խմեց ու զովացաւ։ — (Այսինքն՝ քանի որ դեռ տաք էր, պաղ էր, եւայլն։)

Թուականներու կրկնածը տեսանք Ա մասին մէջ իբր բաշխական ածական. (Մեյմէկ, երկերկու, երեք եւ չեմ.) եւ իբր կրկնաւոր մակբայ. (Մէկիկ մէկիկ, երկու երկու, եւայլն։)

712. Մահնական անուանց եւ դերանուանց քիչ մեզ կը գործածուի կրկնածը. Ո՞վ ով են դատախազ-ներդ։ Որո՞ն որոն, (որի՞ որի) այդ ելլես պիտի։ Սա սա բանը պիտի խօսիս ու պատասխան առնուս։

Առնը ընտանեկան լեզուի յատուկ են. իսկ գրաւորի մէջ աւելի յաճախեալն ու սովորականն է՝ Ո՞վ ե՞ ով. Որո՞ն է՞ որոն. Սա է՞ սա բանը։

Գրաբար ոճով կ'ըսուի նաեւ Որոշ սոսկ տուած գայթագղութիւնները։ Ինչ ինչ դժուարիմաց։ Ինչ ինչ դուրս ձգուեցաւ թղթոց մէջէն։ (Ցեւ 137, ծան։)

Գ. Բայ եւ Դերբայ։

713. Բայ մը կրկնութեամբ կը գործածուի գործողութեան երկարութիւնը, շարունակութիւնը, կրկնութիւնը ցուցընելու համար։ Այսպէս. Վաղէն վազէն վերջապէս հասաւ եւսեւնէն։ Կը նային կը նային եւ չեն կրնար բան տեսնել։ Քալէր քալէր հասեր է իրիկուան դէմ։ Ժողվէր ժողվէր տունն է կրեր։ Սորվէլ սորվէլ եւ երբեք չգիտնալ։ Հեռալով հեռալով վրաս եկաւ ինկաւ։ — Առնը ալ նոյնպէս աւելի ընտանեկան լեզուի սովորական են։

714. Բայերուն արմատներն ալ (որոնց շատը բայանուն են ըսինք,) երբեմն կրկնուելով բային քով կը դրուին՝ երկար կամ կրկնեալ գործողութիւն նշանակելու համար։ Քարէ սիրտ ըլլար՝ կը հալէր տեսնելով սգալից որբերն որ մէյմէկ անկիւն քաշուած՝ սղբտ սղբտ կու լային։ Թանձր շոգւոյ մրրիկ մը ալէր ալէր կը բարձրանար տնակներուն վրայէն։ Վատնած շահ-լած կարօտած՝ հիմայ խեխեխ կը պտրտի դունէ դուռ։

Բայց շատ անգամ կամայական յաւելուածներ են որ սովորաբար ընտանեկան խօսուածքի եւ երբեմն տաղաչափութեան մէջ բայէ յառաջ կը դրուին. ինչպէս. Մոր մոր կը մարմրի։ Տես որ ֆոռ ֆոռ պիտի գոռար ու վախցնէր։ Վա՜ վա՜ կը վառի, եւայլն։

Քանի մը բայի արմատ ալ իմանկաւ. Ծէյն ծէյն փալիլալ. (Ծէյալ բային ծոփ արմատէն։) ՃՈՒՒ ՃՈՒՒ գալ. (Ճուալ բային ՃՒ՜ արմատէն։)

Դ. Մակբայ։

715. Մակբայ մը կրկնուելով՝ իւր նշանակութիւնը կը սաստկացընէ. զրօրինակ. Ահագին ծովուն եւ բեսէն՝ լուսնոյ աղօտ լուսովը հապէ հապէ կղզեյին եզերքը կը նշմարուէին։ Կարելի է թէ դաւաճանութեան գլխաւորներն ասկէ շատ հեռու չըլլան. եւ քոյթ քոյթ մինչեւ ցայժմ հաւատարիմ համարուած՝ ներն ալ։ Երբեմն երբեմն լուսիւնը կ'ընդհատէր։ Արեւածողմ ըսուածը միտսակար քամի մըն է որ երբեմն երբեմն Սիկիլեոյ մէջ կը շնչէ։

> Շատ անգամ ռամիկ լեզուի մէջ փոխանակ սա սա-սա՝ն մակբայի այլեւայլ կրկնութիւններ կը գործածուին. Շատ չէ խորութիւնը, ըլաչ ըլաչ՝ հինգ կանգուն։ Աստամ աստամ չորս ոսկի։ Ուրթուն, ինտուն տարի, կամ թէ չոփ չոփ՝ հարիւր տարի։ Բոլոր բոլոր վեց հոգի մեացին. (այսինքն՝ ընդ ամէնը։)

Մակբայներու կրկնութիւնը տես դարձեալ Ա մասին մէջ, (297.) որունք կրկնուած կամ շարունակուած գործողութեան յայտարար են. ինչպէս եթ եթ երթալ. վէր վէր ցատքել. — որ. նոյն չէ երթէ պարզապէս ըսէիր՝ եթ երթալ, կամ վէր ցատքել։

> ‖ Մասանց-քանի կրկնածներն որ արեւելեան լեզուաց յատուկ են, հին գրաբարէն սկսեալ՝ բնական ոյժն ու զարդն էին հայերէն լեզուի։ Գրաբարի մէջ յաճախեալ են մանաւանդ անուանց եւ մակբայից կրկնութիւնները. (տես Ծանօթ ծանր. ընտիր ընտիր. — ազգս ազգս. գնդի գնդի. — ուրուք ուրուք. միոյ միոյ. — յետս յետս. արագ արագ. եւայլն։)
>
> Հիմակուան քանի մը ձեւերը (տես 711—713.) տաճկերէնի նմանութիւն են, մանաւանդ բայերունը, որ բնիկ հայեցի ոճով ըսուելու համար՝ կամ նոյնանշան կամ նմանաձայն յաւելուածով կ'ըլլայ. այսպէս. ժողվէը չողվէր տունն է տարեր։ Կոխէ մանէի տուր հաւերուդ։ — Ոլբէց ֆլբէց դիմացն հասուց։ Խոբխոբ խոբխոբ գոռնիք յատակը։ Ա.ինչափ ֆոռ պոռալ, եւ օգուտ չտեսնել։ — Նդինպէս է գրաբար բայերու կրկնածը։

Ուրիշ շատ կրկնաւորներ ալ կը գործածուին ռամկօրէն լեզուի մէջ, որունք գրաւորի մէջ ընդհանրապէս խորշելի համարուած են։

ԳԼՈՒԽ ՁՈՐՐՈՐԴ

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐ

*Ա*ՙինչեւ հիմայ աւանդուած կանոններէն եւ օրինակներէն տեսանք որ մասանց-բանի շարքը շատ ազատութիւն կը վերցընէ, այսինքն՝ միեւնոյն խօսքը կրնայ այլեւայլ կերպով ըսուիլ առանց սխալի եւ առանց իմաստին պլպլութիւն տալու։

716. Խօսքի մը այս կամ այն կերպով ըսուիլը՝ կը կոչուի *քերականական ձեւ*։ — Բայց հարկ է գանազանել *սովորական* եւ *ոչ սովորական ձեւ*։ Ջորբրինակ սովորական ձեւով կ'ըսենք՝ *Վրան դիմեցին*, եւ կ'ըսէին թէ պէտք է որ գիտնանք թէ *քեզի ով յայրդ կրնայ ըլլալ*։ Նոյնը սովորականէն դուրս ձեւերով կ'ըսուի. *Դիմեցին վրան՝ թէ պէտք է գիտնանք որ ով քեզի կրնայ յայրդ ըլլալ*։

717. Քերականական ձեւ ըսուելով՝ հասարակօրէն սովորական չեղողները կ'իմացուին, որ գլխաւորաբար չորս են. 1. *Շրջումն*, 2. *Չեղչումն*, 3. *Աւելագրութիւն* եւ 4. *Բակառուխիւն*։

718. Այս ձեւերէն՝ կայ որ ի հարկէ են, կայ ալ որ ազատ ձեւեր են. ինչպէս օրինակներէն պիտի տեսնենք։

719. Այսպիսի քերականական ձեւերով կազմուած շարագրութիւն մը՝ կը կոչուի *Ճեհատոր շարագրութիւն*։

ԳՕԴՈՒԾ Ե.

ՇՐՋՈՒՄՆ

720. *Շրջուած* կամ *Շրջում* կամ *Թեղուշրջուիւն* կ'ըսուի այն քերականական ձեւն, որ խօսքին՝ սովորական կարգէն խոտորած շարք մը կու տայ, կամ մասանց-բանի շարուածքին մէջ եռեւառաջութիւն. զորօրինակ. *Ցեսայ ես զքեզ այսօր. փոխանակ՝ Ես այսօր զքեզ տեսայ*։

> Հայերէն լեզուն այն լեզուաց կարգն է՝ որոնց նաեւ սովորական կամ բնական ոճը շատ յեղաշրջութեան կամ եռեւառաջութեան ազատութիւն ունի։ Այս-

պէս՝ դրեթէ ամէն կարելի կերպով կրնայ յայտնի նախադասութիւնը շարուիլ.

1. Ես այսօր քու անմեղութիւնդ ճանչցայ.
2. Ես ճանչցայ այսօր քու անմեղութիւնդ.
3. Ես քու անմեղութիւնդ ճանչցայ այսօր.
4. Այսօր ես քու անմեղութիւնդ ճանչցայ.
5. Այսօր ես ճանչցայ քու անմեղութիւնդ.
6. Ճանչցայ ես այսօր քու անմեղութիւնդ.
7. Ճանչցայ այսօր ես քու անմեղութիւնդ. եւայլն։

կամ աւելի չրջուն կարգաւ՝

Ճանչցայ քու այսօր ես անմեղութիւնդ,
Քու այսօր ճանչցայ ես անմեղութիւնդ, եւայլն. — որ աւելի տաղաչափութեան մէջ սովորական են։ Բայց եւ այնպէս կայ ընդհանուր կամ գլխաւոր օրէնք մը պարզ նախադասութեան։

721. Պարզ կամ բնական նախադասութեան շարքը այս է. Նախ՝ Անուն-բայէ. երկրորդ՝ Խնդիր. երրորդ՝ Բայ։ — Շաղկապը սովորաբար խօսքին սկիզբը կը դրուի։ Մակբայն անուն-բայիէն յառաջ կամ վերջը։ Խնդիր-ածէ եւ խնդիր-բնաւորեան՝ իրարու երբեմն նախադաս եւ երբեմն յետադաս*։ (Զնոնք յիշեր յատկացուցիչը, ածականը եւայլն, որ հարկաւ իրենց գլխաւոր դասականին կից կը դրուին։)

* Խնդիր սեռին եթէ անորոշ է, խնդիր-բնութենէն եղբը կը դրուի. այսպէս. Հիւրերուն պէտ պատրաստեցէք։

Այս պարզ կամ բնական շարքէն խոտորումն է որ կը կոչուի Շրջումն կամ Յետադրութիւն։

722. Երբ որ ուրիշն խօսքը յառաջ բերուելով՝ խօսքին մէջը կամ վերջը կ'ըսէ, ըսաւ եւայլն բայն աւելցուի, այն բային անուն-բային իրմէ եղբը կը մնայ. զորօրինակ. Ամենայն ինչ ընդունայն է, ըսաւ Խոստոմոնը։ Խախտն զծերերը չի սիրեր, կ'ըսեր Կոթոլս Հինֆեբրոս։ Պատրաստ ենք, պոռացին ամէնքը միաբերան, պատրաստ ենք՝ մեր արեան վերջին կաթիլը տալու։

723. Հրամայական կամ արգելական բայի դերանուն անուն-բային սովորութիւն է ետ թողուլ, (մանաւանդ երբ զարդի համար աւելցուած ըլլայ։) Վախցիր քո Աստուծմէ, որդեակ։ Եկէք քով ինծի հետ։ Ելլենք դէպ լեռն ի վեր, տեսանենք մշանջենաւոր ձիւները։

·Հասարակօրէն զատական մտօք ըսուած կ'ըլլայ նախադաս դերանունը. Դուռ եկէք ինձի հետ, (Թոզ անոնք մնան։)

724· Անուն-բային կամ խնդիրն իւր բայէն եւ յատկացեալն իւր յատկացուցչէն կը զատուի, երբ առջեւնին յարաբերական մ'ունին. ինչպէս. Այն ոստախիտ ձառերուն, որ քիչ օր յառաջ մեզի այնպէս գեղեցիկ Հովանի կ'ըլլային, այսօր եւ ոչ մէկ ծիծաղ տեբեւիկ մ'ունի վրան։

725· Երբ անուն մը բազմաթիւ ածականներ կամ վերադիրներ ունի, խօսքը մուխ չձգելու կամ չծանրաբեռնելու համար նոյն վերադիրները կը զատուին, բայէն եռքը կը մնան. — կամ մէկը գոյականէն յառաջ, մնացածներն եռքը. Հերովդէս չարաչար սատակեցաւ, անդիմաց, մ'բաբասանի, առապելապանք։ Ահա ղօսաբլեթիզեղ ֆարոնն եկաւ հասաւ, ժամանակով ֆեղիչիկը, քնարնիկան մագաղ մանկտինքը, հովուց ոռ գաղտոց ղարիպան։ — Որ եմէ ամենքը գլխաւոր գոյականին նախադաս դրուէին, մուխ ու ծանր կ'իյնար խօսքը։

726· Բաղադրեալ ժամանակներուն էական բայը շատ անգամ իւր դերբային նախադաս կ'ըլլայ. — Միայն եմէ էական բայէն յառաջ անուն-բայի, կամ բայի խնդիր կամ մակբայ մ'ըլլայ։ Ջորօրինակ. Այն անհնարին ծանր բեռան տակ շունչն է կոթքեր խեղճ գեբուին։ Թէ ջուր շատ ըլլաս պոռաց բոյսերուն։ Ցօղ էր ինձէր դաշտերուն։ Շատ էր վշտացեր։ Ներս կին մտեր, կամ Ներս կին մտած։

'Կայ ուրիշ դարձուած ալ որ հասարակօրէն տագաչափուխեան մէջ գործածական է. Խեղճերուն է շունչն հոգեր։ — Ասոր բացատականը սովորական է արձակ գրուածոց եւ ընտանեկան լեզուի. (տես 727։)

‖ Հին եւ ընտիր գրաբարի մէջ նոյն շրջումը կը գտնուի բաւական տեղ, բայց ոչ այնչափ յաճախ՝ ինչչափ է դարէն ասդին, մանաւանդ ռամկական կամ ընտանեկան լեզուի մէջ. ինչպէս նաեւ մեր ռամկին շատ աւելի սովորական է ցայսօր։

Ցաճկերէնի անսովոր է այդ դարձուածքը։

727· Ուրացական եւ արգելական բայերուն բացատական մնսը գլխաւոր բայէն կը զատուի. այսպէս։ Չեմ մէյ մը գտանար մեզի նայիլ։ (Փոխանակ՝ Մէյ մը

չես դառնար:) Ձեմ երբեք պեռաճ այնպիսի մէկը, կամ ալ ճանձնոթ: Մէ՛ շատ խօսէր ու զգայուն սրտերը վիրաւորէր: Մէ՛ իսկոյն ներս չդիմկէր:

Բաղադրեալ ժամանակներուն միայն բացատականն այս շրջմանը կ'առնու. Ձէր շատ վդռացած այնչափ դառնադառն մեղադրանաց: Ձեզնէ դեռ ներս մտէր ամենքս:

728. Շատ ուրիշ շրջումներ կ'ըլլան՝ կամ բառերու շարքը փոփոխելով, կամ մէկ մասը միջանկեալ թողլով. որոնց միայն քանի մը օրինակ տանք: Էյնէ մենք ալ ատեն մը խղճմտացած մեր դրացեաց հետ: Դուք նոյն ատեն, կ'ըսէիր, քանի՞ ղրուշ արտասուաց արժանի էիք: Զդուշացիր, ըսաս*, վտանգի վտանգը մեծ է: Ցետնեղք, կ'ըսէին, մինչեւ ցերը պիտի կարենանք համբերել: Երբ մինակ ոչ մնայ, տխուր է: Դեռ չառինք մենք կոչնեմ զանունք ներս: Իմ ալ (կամ իմս ալ) այս էր քաղձանք:

* Շատ անգամ գժուարիմաց եւ յոդնեցընող ձեւ մըն է տառկերէն ոճով՝ անուան-բայի եւ անոր ըսաս, ըսին բային մէկտեղը դնել ուրիշէն կոչուած ամբողջ խօսք մը. այսպէս. Սկի վշտին ու վայնասունին մէջ Փառաւէլ Ցեսէք, տեսէք եւ չուտ հասէք, որ իմ անմեղ անպարտ երկա՞ր մարդու ձեռս հասուցած չունի՞ զուր տեղ անխնայ չարաչար կը խողխողեն, ըսաս: Սկի ատեն գարձաւ գահճապետը՝ թող տուէք որ ատոնք տեղերնին երթան, վասնզի հոս գործ չունին, ըսաս: — Ուր բուն հայերէնի յատուկ է շրջումն՝ եթէ առաջին կամ երկրորդ բառէն անմիջապես եւքը կցուի ըսաս, եւայլն:

Շատ տեղ վայելուչ է երկու նոյնաձեւ նախադասութեանց միայն մէկուն շարքը փոփոխել. այսպէս. Ալ մութ գիշերն հեռացաւ, հեռացան գացին տխուր յիշատակներ: Զայն գոռաց անդունդներէն, լեռներէն հնչեց արձագանգ: Նորոգեցան ահա վէրքերս, աչքերս խաւարեցան տրտմութեան մէջ:

Նոյնաձեւ կը ձեպին երկուքն ալ՝ եթէ ըսէիր, Ալ մութ գիշերն հեռացաւ, տխուր յիշատակներն հեռացան գացին: Ահա վէրքերս նորոգեցան, աչքերս խաւարեցան, եւայլն:

Խորթ է Շրջումն երբ խօսքին շարքը կը խաթնակէ, խմաստը կը մթնցընէ եւ կ'ըլլայ երկդիմի կամ անիմանալի:

ԳՕԴԱԻԱԾ Բ·

ՋԵՂՁՈՒՄՆ

729· *Ջեղչուածն կ'անուանենք քերականական ձեւն որ խօսքին մէկ էական մասը կը զեղչէ այսինքն կը կտրէ. բայց ամբողջ իմաստը զօրութեամբ կամ լռելեայն կ'իմացուի: Զօրօրինակ· Ի՞նչ կը խնդրես իմէ· ըսելիք ունի՞ն: Այսինքն՝ թուղթ մը կը խնդրէ:*

> *Հայերէնի մէջ շատ մը էական մասունք կը զեղչուին խօսքին մէջէն, եւ դեռ քերականական զեղչում կամ ձեւ չեն համարուիր. զօրօրինակ երբ ըսեմ, Ողորմութիւն խնդրեցի՝ չուտուիր: Այսինքն՝ ես ինձմէ ողորմութիւն խնդրեցի, ես դասն ինձի պահիլ չուտուիր. — ուր ինը բառին մէջէն միայն երեքն հերիք է ամբողջ եւ բնական ձեւով խօսք մը կազմելու: Կան լեզուներ՝ որոնց մէջ այն ինը բառն ալ անհրաժեշտ հարկ է ներգործութեամբ դնել:*
>
> *Մենք հոս այն զեղչումները միայն կը դնենք՝ որոնք հայերէն խօսքի կազմութեան էական մէկ մասը լռելեայն կ'իմացընեն:*

730· — Ա· Գոյական անուն զեղչեալ: — Քանիները մարդկան լծոյն պարանոցնին կը խոնարհեցրնեն, այլ ոչ Աստուծոյ· (այսինքն՝ ոչ Աստուծոյ լծոյն:) Այս եւ քանի մը տուր նման վկայութիւններն ստուգութեան կարօտ են· (այսինքն՝ Այս վկայութիւնն ստուգութեան կարօտ է:) — Վերջին օրինակին մէջ կը տեսնենք որ վկայութիւնէն յաքնակի գոյականը բուսական եզած է եզակիին տեղը բռնելու:

731· — Բ· Մասնական անուն զեղչեալ: — Կան որ կը տրտմին, կան որ կ'ուրախանան· (այսինքն՝ կան ոմանք որ:) — Նաեւ եզակի կը դրուի՝ Կայ ոք, իբր դիմազուրկ, եւ մակբայակերպ մը կը ձեւացընէ· զօրօրինակ· Գործարաններէ՝ կայ ոք կրակով կը գործեն, կայ ոք առանց կրակի:

> *Դերանունց պակասը զեղչումն չենք համարիր· վասնզի հայերէնի բնական է ներգործութեամբ չդնել, մանաւանդ անուն-բային, որ բային վերջաւորութեանէն կ'իմացուի· (տես 356։)*

732· — Գ· Էական բայ զեղչեալ, մանաւանդ երբ մէյ մը ներգործութեամբ դրուած է: — Դուն

քուն, բախտդ արթուն. (այսինքն՝ Դուն ի քուն ես եւ բախտդ արթուն է:) Բանտին պատուհանը ցած էր, եւ կալանաւորաց փախստեանը նպաստաւոր: Թագուհին նոյն իրիկունը շատ տրտում էր եւ գլխիվոր:

Թաղադրեալ ժամանակներուն էական բայը մեկ անգամ միայն դնել բաւական է: Անցեր դարձեր խօսք է նետեր. (այսինքն՝ Անցեր է, դարձեր է:) Հօրը ժառանգութիւնը կերած վատնած էր եւ ինքն այնու հետեւեր դուռ դուռ ինկած: Չէի զքեզ տեսած եւ ոչ անունդ լսած: (Տես 598 եւ 600:)

733. — Դ. Ամբողջ (դիմաւոր) բայ զեղչեալ: — Երբեմն կանուխ կը հասնին, երբեմն ուշ. (այսինքն՝ Երբեմն ուշ կը հասնին:) Վարէն գուարթ մարգագետին մը զմեզ կը զովացնէր, վերէն՝ ցօղագին ամպեր. (այսինքն՝ Ամպեր կը ծովացնէին:) — Եզակի բայ մը յաքնակիի տեղ. ինչպէս գոյականներու համար բսինք. (730:)

734. Զեղչեալ բայի տեղ մակբայ մը խօսքին իմաստը լրացընելու բաւական կ'ըլլայ: Դուն կը մնաս. այո՛. այլ ես ուշ, — կամ ես վե, (այսինքն՝ Ես վեմ հասնեմ:) Հինգհարիւր ոսկի չի բաւեր, քսանէ վեցհարիւր: Դունէն դուրս հազիւ երբեմն կ'ելլեն, իսկ պատուհան՝ ամենեւին:

735. Շատ անգամ ինչ շաղկապ ըսել, հարցընել բայերը լռելեայն կ'իմացընէ. Վազեր եկեր են՝ թէ չէ՞ մահառատ ամենեւին. (այսինքն՝ Եկեր են ե՞ւ թէ:) Դարձաւ Մուշեղ՝ թագաւորին երեսը նայեցաւ՝ թէ այդ ինչո՞ւ է:

> Գրաբարն ալ ծիլդ նոյն զեղչուած ունի՝ բուն հին ժամանակներէն. Սոեպ սոեպ գայիս՝ թէ պիտի կաց։ Նայեցեալ ընդ թագաւորն՝ եթէ այս ընդէր է։ (Ե դար։)

736. Բացատական բայերուն միայն էական բայն եւ ոչ արգելականը ամբողջ խօսքի տեղ կը բռնեն. — մանաւանդ իբրեւ հարցման մը պատասխան: Կը բաղձամ հետս գալ. — չէ՞. (այսինքն՝ Չեմ քաղցր:) Պատմեմ ձեզի մեր արկածները. — ոչ: չենք ուզեր

լսել. (այսինքն՝ Մի պոռթիր:) Մի՛ հոս, մի հոս. այլ առէք ներսը պահեցէք:

Ընտանեկան լեզուի մէջ վիճ եւ փ կրնան որոշ խօսք մը կազմել՝ առանց նախընթաց բայի:

Գաւառական գեղչում է՝ իրրեւ հաստատական բայի պատասխան. Կ'իմանա՞ս. — Իմ. (այսինքն՝ Կ'իմանամ:)

737. — Ե. Դիւրթայ զեղչեալ: — Կրնա՞ք իմ խմելու բաժակս խմել. պատասխան տուին թէ Կրնանք: (այսինքն՝ Կրնանք խմել:) Խոստացած էր որ ներկայ գտնուի, բայց չկրցաւ: Լսած էի որ այգին ելլեն, բայց չուզեցին: — Քրտնած՝ ջուր խմելու չէ. (այսինքն՝ Քրտնած ըլլալով:)

738. — Զ. Նախադրութիւն զեղչեալ: — Դատաւորներուս դէմ բողոքեմ, թէ փաստաբաններուս. (այսինքն՝ փաստաբաններուս պէս:)

739. — Է. Շաղկապներէն սովորաբար կը զեղչուին՝ Ըէ, օր, կա՛ր: — Կարծեմ ոչ ոք իմացաւ մեր գալուստը. (այսինքն՝ կարծեմ Ըէ ոչ ոք: Պէտք չէ որ եղածն յիշեցընենք, կարելի է վշտանայ: — Քանի գնաց՝ մէջերնին գժտութիւնը զայրացաւ. (այսինքն՝ Քանի որ գնաց:) Ցեւս սա հեղեղն որ քանի կ'երթայ կը բարձրանայ: Մի թողուք չորնայ սա դեղեցիկ ծառը: — Տասը տասուերկու տարի արգելուած մնաց բերդին մէջ. (այսինքն՝ Տասը կամ տասուերկու:) Ցուսամ թէ այդ երկար դատն ալ այսօր վաղը կը լմընայ:

‖ Հին ոսկերչին ալ չատ ունէր նոյն զեղչումը. Ջայիկքն Թողուն պակէ, եւ ապա տնկեն: — Նոյնպէս գաւառական երգն ալ՝ Մը Թողնէք կորի, Մը Թողնէք չորի:

Զեղչում չենք համարիր անփոփոխ մնացած-բանի իւրաքանչիւր բառի վրայ չկրկնուիլը. ինչպէս. Ինծի եւ քեզի համար. Առանց հացի եւ ջրոյ: Երբ որ կու լսին եւ կ'ողբային: Որպէսզի տեսնեն եւ ամչնան. — որ միայն խօսքին դժ կամ զարդ տալու համար կը կրկնուին. Որպէսզի տեսնեն, պրպէսզի ամչնան:

740. — Ը. Շատ անգամ քանի մը մնասունք-բանի կամ ամբողջ նախադասութիւն մը միանգամայն կը զեղչուի: — Կամ տնկուած սուր սուիններուն վրայէն ցատքելու էր, եւ կամ կրակի բոցերուն. (այսինքն՝ բոցերուն վրայէն ցատքելու էր:) Հարցուցին Աղեքսան-

դրի՝ թէ գով կ'ընտրես քեզի յաջորդ. պատասխանեց թէ Արժանաւորը. (այսինքն Ահեղն արժանաւորը կ'ընտրի յաջորդ։)

741. Չեղչմամբ կը ձեւանան մակբայակերպներ կամ բաղադրեալ շաղկապներ։ — Հիւանդ որ ըլլաս՝ դեղ կ'առնուս, ի՞նչ է ինչ չմեռնիս. (փոխանակ՝ Որպէսզի չմեռնիս։) կ'ըլլայ որ ամէնը մեկէն կը սխալին. (այսինքն՝ Դիպուածի կ'ըլլայ որ, կամ Երբեմն կ'ըլլայ որ։) Առելի էր ամէնուն, պարճաան որ՝ խօսքերն հասմարձակ էին. (այսինքն՝ պատճառն այն է որ։) Նոյնպէս զեղչմունք են՝ ապա ինչ ալ, ըսի որ՞ եւայլն շաղկապները։

Չեղչումը խորթ է՝ երբ լռելեայն չհմացուելու մաս մը կը կորչի, ու խօսքը խեղ եւ կիսկատար կը թողու որ բան չի հասկցուիր։

ԳՕԴՈՒԾ Ը։

ԱՒԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

742. *Ահնչադրութիւն* կը կոչուի այն քերականական ձեւն որ (զեղչման հակառակ,) խօսքին էական մասերուն վրայ ըստ ինքեան աւելորդ մաս մը աւելցնելով՝ միանգամայն պէտ եւ զարդ կ'աւելցնէ։ Զորօրինակ. Ի՜նչ կրցան ինձի չարաբաստութիւնն ընել, ինձի որ ամէնէն տկար էի. — ուր երկրորդ ինձի դերանունը՝ միայն խօսքին պէտ տալու համար աւելցուած կամ կրկնուած է։

‖ Ընդհանրապէս արեւելեան լեզուաց, եւ առանձին՝ հայերէն լեզուի բնական եւ ընտանի զարդն է Աւելադրութիւնը, որ մանաւանդ հին գրաբարի բուն ընթեր ժամանակներն աւելի յաճախեալ էր. եւ այլ եւայլ աւելադրական կերպերովին ու ձեւերով առանձին կերպարանք ու զարդարանք կ'առնուր հին լեզուն։ — Պիլին, ստորին եւ նոր գրերու լեզուներն ալ ունին իրենց յատուկն ու սովորականը, բայց ոչ այնչափ յաճախ։

Զանազանելու է դարձեալ ճարտասանական աւելադրութիւնը կամ Ճաւելուածն որ քերականական կազմութեան չի ծառայեր. զորօրինակ այս խօսքերուս մէջ. Ես իմ աչքս տեսայ, եւ ականջս լսեցին։ կրնար է երկքայիլ։ Նոյնպէս. Ո՛վ ցանկալի լոյսիս,

ով երանաւէտ վայրկեան, սուղ վայրկեան մ'որ երկաթադիգ սարիներու անհնարին չղթան խզեց ու թօթափեց։

Աւելադրութեան հետ չփոթելու չէ կրկնութիւն կամ կրկնաւորներն որ վերը (702) տեսանք։

743. Հայերէն լեզուի աւելադրութեան գլխաւոր առնսակներն են. 1. Միեւնոյն բառի կրկնութիւն, 2. Որոշիչ բառի մը յաւելուած, 3. Նոյնանշան կամ նմանաձայն բառեր քովէ քով բերել։

744. — Ա. Որեւիցէ մասն-բանի որ նախընթաց խօսքին էական էր՝ կրնայ երկրորդին վրայ ալ կրկնուիլ. այսպէս. Սո՛ւբ չղաղուցէք այն վտանգներն վրի-ժագործին պարանոցին վրայ. սո՛ւբ եւ սէ ոսկի մանեակ։ Տնանկներո՛ւ այցելութեան սովորեցուր ոտքդ, պանդխտո՛ւ եւ ոչ մեծատանց որ քեզի կանուխ կամ ուշ հեծել պիտի տան։ — Ձեմ, ձեմ ցաւիր բախտիս կորուստեանը, կու լամ ազատութիւնս որ գերի գնաց։ Մի՛, մի մտատուցանէք թագն անարժանին, որ արեամբ պիտի շաղախէ։

745. — Բ. Անուն-բային կամ խնդիրը որոշիչ բառով մը (հատարակօրէն անձնական կամ ցուցական դերանուամբ) կը կրկնուի. այսպէս։ Ա՛յնպիսի բարեբարի այնչափ ապերախտ գտնո՛ւել՝ այդ անհնար է ինծի։ Շատեան այնչափ համբաւաւոր ապիրատներէն, եւ խեղճ պէք ի՛նչ օտարին արտն էր կոխեր, գանձիկս վճռեցին թէ մահապարտ է։ — Նոյնպէս Մեկ դրժբախտութիւն մը խօսքին մէջ՝ աւելի է ծել կամ մը։

746. Գոյականի կամ դերանուան մը առջեւ շատ անգամ կ'աւելցուի՝ ինքն ալ, ամէնն ալ, եւայլն՝ նոյն հոլովով. զորօրինակ. Կամրջին մոյթերն, ամէնն ալ, ինաւեցան ստուգի հոսանքէն։ Քաղքենիե գիւղացիե, ամէնէն հաւատարապէս տուգանք պահանջեց։ Նաեւ բռնաւորն, ինքն ալ ատատած էր։ Իրմէ, ամէնուն ալ, գահ եւ բարձ եւ պատիւ չնորհեց թագաւորը։

747. Երբեմն մակբայ մը կամ շաղկապ մը կ'աւելցուի՝ որ խօսքին (գլխաւոր բային) մէջ արդէն պարունակուած էր. այսպէս կ'ըսուի՝ Դադչեալ, նոյն ամբաստանութիւնը կրկնեցաւ։ Նախ մեր վրայ նոյն տրը-

առնչները կրկնօրեցան, կամ նոթագրեցան։ Նոքեն իւր բնականը դաչյա։ (Թեպետեւ դեռ առաջին անգամ կրկնուած կամ դարձած ըլլայ։) Պարագային նպաստաւորութեանը նայելով՝ ինքեան յայողութիւն մը կրնէլ է յուսալ։

Այսպէս յաւելուածով կ'ըսուի՝ նախ մենք ալ։ Նոյնպէս ամենքդ ալ։ Բայց ասիկա։

748. Այո, այդ եւ մանաւանդ այն ցուցականները շատ անգամ խօսքին սկիզբը կ'աւելցուին զարդի համար. զորօրինակ. Այն ինչպէս խեղճ կու լար մանուկն ու կը մտմտքէր։ Այն ինչպէս լեզուատուտ՝ դռնէն դուրս թափեցան։ Այդ ի՞նչ շորհքներ կ'ընես մեզի։

749. — Գ. Նոյն կամ նման հնչմամբ եւ նշանակութեամբ բառեր՝ զարդու համար կ'աւելցուին՝ որեւէ հին մնացոց-բանի վրայ. Եկան հասան մխիթարութեան օրեր։ Չասա բռնեց քաղքին բարձունքը։ Ծոմ ջահ դիմացայ կեցայ մինչեւ յետինք։ Ամէն դի քար պապաձ դարձեր է։ Աբոցած աշխարհ իմացաւ բանին էութիւնը։ Ջարհուրանքէն քար դարձաւ ձաղ։ Պաղեցաւ ձաղ։ Ո՞ւր այնպէս նեղէ կ'երթան արտորնօք. (կամ՝ նեղէ կ'երթան։) Ելան դնացին եւ ալ չերեւցան։ Տեսաւ թէ վայ հասան, ինքզինք փախաւ։ Կ'ուզէ որ նոպա համրես մէկիկ մէկիկ։ Սուրը քաշեց, ջրկաւ ջարդեց եւ ինք անցաւ գնաց։ Թողէք ինձան խոսաչն բնելայ առջին քուրմերը։ Օտարի երկիր կոխեր մտեր ես առանց իրաւանց։ Լափեն ինձին ամենայն ինչ եւ սպառեն։ Թող որոտայ փոթորկայ, աշխարհ իրար անցընէ։ — Այսպէս ծանօթ բացատրութիւնը՝ եկեր պոռեր ճարն է հատեր։

Նշնպէս հետեւեալները. (Նոտրագիրներն յաւելուած են.)

Նոյնանշան.	Նմանաձայն.
Գող սաղակ մէկը.	Գոռոմ գոչում եւ աղաղակ.
Անօթի ձորս սպասել.	
Ցանել ցրուել.	Լուիկ ինչ նատեր է.
Խաղալ խնդալ.	Վերեւ կորեւ հոդակապ մը

Վշտանք երիվ մրկիլ.	Հնոտի անոթի պաշտամունք.
Կարօտանք հալիլ մաշիլ.	Կարօտանք հաղիլ մաշիլ.
Հագուստ չփոխել, կամ	Ափեղ ցփեղ* խօսուածք.
Հագուստ կապուտել.	Լուռ մնալ.
Ցոգնած պապրտալ.	Սուտ մնալ, կամ
Ըրածը ինդածը չգիտնալ.	Սուտումնալ լուրեր.
Ցաւերով ծիւրիլ ձնդիլ.	Ցնորի փնթի խօսքեր.
կամ Հալիլ ձնդիլ.	Առի ցրի գործածել.
Շինուիլ չնորհք.	Ծուռ կոյտ ճիւղեր.
Ծայր ծռի չունի.	Աղտ կեղտ. եւ
Տունս պեղը թողուցի.	Աղտոտ կեղտոտ:

* Ցաճկ. ապտե ապտպտե բառը կ'երեւայ հայացեալ:

750. Այս աւելադրութեան օրինակներուս վրայ քանի մը բան կայ դիտելու:

1. — Այս յաւելուածներէն ոմանք լեզուին սովորական եղած են, ինչպէս՝ Շինք չնորհք. լռիկ ձեղիկ, եւայլն. իսկ ոմանք կամայական են, որ գրողը կամ խօսողը կրնայ վայելչութեամբ եւ ազատութեամբ յարմարել:

2. — Աւելագրութիւն ձեւացընելու համար շատ անգամ բաւական է՝ նոյն կամ մերձաւոր նշանակութիւն ունեցող բառերուն մէջէն ևս շաղկապը վերցընել. այսպէս. Ջինուց եւ կառաց անդադար շաչիւն շառաչիւն մը: Շէյ փչէ օձից պէս: Նոյնպէս՝ Ծռել ծեքել. Փրթիլ ջնայլ. Քննել զննել. Եկաւ մնաւ. Նայէ տես. Քշել տանիլ. Առնուլ տանիլ. Կոտրել թափել. Լայնած հանգչած. Խաղերու տաղերու ձայներ:

Ցաճկերէնի նմանութիւն են՝ Եյնա եւաւ խօսքս՝ Ասաս քալեց՝ Գլօխին տռնալ երթալ:

3. — Սովորական եղած նմանաձայնութիւն մէկ մասն երբեմն աննշանակ ձայն մըն է, ինչպէս Մանր մառնք. եւ մանաւանդ ՝ գրով յարմարցուածները. ինչպէս Սուտ ու մառ առասպելներ:

Մ գրով յաւելուածներուն սկիզբը կ'ելլէ մինչեւ հին գրաբարի առաջին դարերը. (ինչպէս Գ մասին մէջ պիտի տեսնենք): Սակայն, ինչպէս գրաբարին մէջ չատ

ցանցառ է գործածութիւնը, նոյնպէս արդի գրաբար լեզուին մէջ ալ յաճախութիւնը ածականի համեմատուած է, մանաւանդ բայերու վրայ. (քննել հետևեալ խառնեց տառերէ.) — թէպէտեւ ընտանեկան եւ թատերական ոճին կը նեղուի:

4. — Հարցական եւ բացատական խօսքի մէջ շատ յաճախեալ չէ աւելադրութիւն:

751. Գրաբար հայերէնի զարդարուն ոճն ըսինք 742, ծան.) շատ տեղ կարճ աւելադրութիւններով կը վայելչանայ. — կրնայ ճարտար գրիչ մը նոյնիսկ արդի լեզուին մէջ ալ վայելչապէս գործածել ըստ տեղւոյն: Այսպէս են օրինակի համար՝ Առակ օրինակի. Առակ նշաւակի. Սրատես կորովաբիբ. Ծուխածու ալէկոծ. Գահավէժ դարահոս: Նորաշէն նորակերտ քաղաք: Համաշունչ միաբան: Հոգեվից հոգեկիր մարգարէներ: Ջրվից պտղալից ծառաստանք: Լուսաւոր շքաւոր աստղկունք, եւայլն, եւայլն: Փափուկ փափուկ արօտներու եւ խոպոպիչ ծաղկալեզու դաշտերու սիզերով պարարտացած խաշինքս: Կոտրել ջարդել խրտնած ձեավ ամբարտաւանն ու հալածական փախստական քշել վատերու բանակը լեռնէ լեռ:

Խորթ է Աւելադրութեան ձեւն՝ երբ աւելցուած բառը ոչ այժ եւ ոչ զարդ կ՚աւելցնէ խօսքին վրայ, այլ միայն ծանրութիւն: Օրինակ ըլլան հետեւեալ նեղուն մէջ փակագծի որոշեալները. Տիգրան առնէ մը Մխիրդատայ սրտղած ըլլալով, որովհետեւ Հռոմայեցիք ալ առիթ կը փնտռէին զՄխիրդատ կորսընցնելու, (ասոր) մնանութիւն մ՚առաջարկեցին Տիգրանայ: Ցուսալով որ (ինքն) հաստատուելեան օգտակար ծառայութիւն մ՚ըրած կ՚ըլլայնք: (Իրենք) գող բռնածի պէս: (Գրիչին) կէս մը լալագին ձայնով: Մի անգամ (մը) միայն տեսայ: (Մեր) ձեռքերնէս: (Իրենց) գլուխներին: Վաճառքներն (ա- ապրանքը) ծով նետել հարկ եղաւ: Ալ (ոտքն է-) ժամնակ չի մնար: — Նոյնպէս ոամկական է տաճիկ ոճով ըսել՝ Մոռցուեցայ գնաց. Լմընցաւ գնաց:

ՑՕԴՈՒԾ Գ·

ԲԱԿԱՒՈՒԹԻՒՆ

752· *Յակառակ ամենայնի* այն ձեւն է որ ոչ թէ քիչ բականական կանոնաց, այլ միայն խօսքին կամ խօսո ղին մտքին համեմատ համաձայնութիւն մ'ունի. զոր օրինակ. Խոլոր ժողովուրդը միաբան քոզոէնդին. (փո խանակ՝ քոզոէնց ըսելու։)

Բականաւութիւնն այնպիսի ձեւ մըն է՝զոր միայն նախի ընտր գրուածոց հեղինակութիւնը կրնայ արդարա ցընել։ Մեր արդի լեզուին մէջ, որ դասական հեղի նակներ չունի, միայն ընդհանուր սովորութեամբ կրնայ բականաւութիւն մը օրինաւոր համարուիլ։ Կ'ըլլան այ՛ն չատ եւ չատ բականաւութիւններ ամէն օր. որոնք եթէ ռամկին բերանն են, պէտք կը կոչենք, իսկ ե՛ թէ գրագիտի գրչին տակ՝ կ'ըսենք գեղջո՛ն կամ ան հոգբո՛ւթիւն։

753· Գլխաւորաբար բականաւութիւն կ'ըլլայ 1· Հոլովոց, 2· Թուոց, եւ 3· Բայի դէմքերու։

754· — Ա· Հոլովոց բականաւութիւնն է մէկ հոլով մէկալին տեղ դնել· զորօրինակ. Դուն որ այն չափ քեզի դիմողներուն խիստ էիր, եւ զամէնքը ձեռնունայն կ'արձակէիր, ո՞վ ըզեզ հիմայ կը յուսայ որ սիրտիդ. (այսինքն՝ Զքեզ որ խիստ էիր, ո՞վ հիմայ սիրտիդ։) Գո՛ն որ փորեց բայաւ, ինքն իյնայ նախ մէջը. (այսինքն՝ Գբէն մէջը։) — Ա՛յս ձեւը կը գործածուի՝ երբ հոլովելու բառին առջեւ ոչ դերանուն հանդիպի, ինչպէս օրինակներուս մէջ։

755· Ուր որ քանի մը բայ կամ ածական այլեւայլ հոլով խնդիր կ'ուզեն, երբեմն միայն առաջին բային խնդիրը բաւական կ'ըլլայ յաջորդներուն ալ· զորօրինակ. Նոյն խօսքին ենթադրեալն ինքն ալ վկայեց եւ գրով ալ հաստատեց· (փոխանակ աւելցընելու՝ եւ նոյնը, կամ ըսելու՝ զբէն ոչ գրով ալ հաստատեց։) Ա՛յս օրինաց մտաբերութիւնը չունեցան, եւ զանազան օրէնսգէտներ ընդունեցան եւ գործադրեցին։

756· Դարձեալ սովորութիւն եղած է քանի մը դէպքի մէջ որեւիցէ հոլովի տեղ բացայայտիչը սեռական դնել· այսպէս· Թզլնոյ ծառ· Քոթեքոյ լե-

ուան վրայ. Փոռանոռ անապատէն. (փոխանակ՝ Թվինի ծառ. Քոլեք լեռ, եւայլն:)

757. — Ի. Թուոց բակառուխիւն կ'ըլլայ եզակի կամ յոքնակի իրարու տեղ դնելով. Մանաւէի յեփը ոտիը կապեցին եւ առին տարին Բաբիլոն. (փխկ. յեփ-էրն եւ ոտիերը:) Անկէ ետեւ թուագաւորը նախարարաց բացմութեամբը դաշտավայրն ելաւ, ուր դարձեալ վրանին կանգնեցին:

Թուոց սովորական բակառուխիւններըտես 350 — 352, եւ 457 — 462:

758. — Գ. Դիմաց բակառուխիւն կ'ըլլայ բայի եւ դերանուան մէկ դէմքը միւսին տեղ դնելով. Խմացաւ ինքնակալը՝ թէ ծար չկայ պիտի ժեռնէ, քովը կանչեց իւր հաւատարիմները. (փոխանակ՝ Խմացաւ թէ պիտի ժեռնէ:) Լսաւ թէ* դուրս պիտի ելլէ, եւ ելաւ. (փխկ. Լսաւ թէ դուրս պիտի ելլէ, եւ ելաւ:)

* Երկրորդ օրինակին մէջ բակառուխիւն չէր ըլլար, եթէ առանց Ի՝ շաղկապի բսուէր:

‖ Այս բակառուխիւններուս գրեթէ ամէնը սովորական եւ ընտանի են գրաբար հայերէնի:

Խորհի է բակառուխեան ձեւը՝ երբ լեզուին սովորուխենէն դուրս է:

ՀԻՆ ՈՒԱՐԿ. ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԸ

‖ Անպակաս են նախնեաց ուսիզօրէնին մէջ ալ պլեւոյլ քերականական ձեւերը, որոնց բնականապէս (ուսմական դարերուն մէջ) տիրոզն է բակառուխեան անկանոն ձեւը. սակայն չատ վայելուչ ու չնորհօք Շրջմունքներ ու Չեղչմունքներ ալ տեղ տեղ զարդարանք կ'աւելցընեն: Ասոնց մեացորդն են հիմակուան մեզի ծանօթ եւ սովորական եղածներէն ոմանք: — Դնենք քանի մ'ալ օրինակ:

Շրջուն: — Շատ հոգս լինի տարել կամ տքնուխիւն, կամ գաւել լինի չատ, կամ շատ ժամանակ ի պահՀք է կեցել: Այս ինձ չահ հերիք է: Պատան է անկեր առաջի սեղանոյն: (Ա երջինս տես 726. ‖ ծան.) Որ աչուընն որ ձիեն կամենաս տնկել, նա դու զիտուն բաց: Զայս ըսկելիքդ յայնժամ տուր՝ որ երբ չի լինի հազ: Քան զՀով ջուրն այլ ոչխ չլինի երբ: Շատ ի տուն մի տուս լինել:

Չեղչուն. — Չեզ նշան այն՝ որ իմ վրանն կար-

միր է։ Շատն՝ տասնեւուքի պահ ունի։ Քրէ պատրաստ կենայ պարտ է։ Թեթեւացո՛ քանի կարես գբերն այդպէս, եւ թէ ոչ՝ այսին վաստուժէ։

Ընելագրութիւն։ — Չանել եւ զայս նորա՛ ոչ զի կողոպտեաց զտաճարն. (Ի դար։) Զուր ծառանց վէրք սոսինձ լինի դարձել։

Բանաւորութիւն։ — Զայդ ոչ լատ է խնայել ի քրիստոնեայքն, վնաս եւ յայնժամեն. (այսինքն՝ ինչպէս որ . . . նոյնպէս ալ։) Գաղտ ձեռնասուրք լինի։ Հատուն կլտերն փուք առնու։ Այդ նեղիդ չորս ցեղ են։ Առին մարեաց կաթն ի պահն ոչ կթեին. (տես 692։)

Ինչպէս այս քերականական ձեւերուս, նոյնպէս մինչեւ հիմայ ուանդուած կանոններուն եւ զարտուղութեանց անձամ անզգոյշ կիրառութենէն անհամար զեղծմունքներ ու խորթութիւններ երեան կ՚ելլեն, ոմանք իմաստի մթարութիւն տալով եւ ոմանք ականջայ ծանրութիւն. որոնց մեծ մասը բանասուիծեան ձեւին յախուռն գործածութենէն կառաջ կու գայ։ Շատէն քիչն առնունք օրինակ։

Իսկ ժառանգներն որ ամէն բանէ քաշուած կ՚երեւային, իրենց քանի մը աւելորդ երթեւեկութենէն խմացո՛ր որ առաքինութիւն կարծուածը վատ նենգութիւն է եղեր։ (Պէտք էր ըսել՝ երթեւեկովն խմացո՛ղն, կամ յայդնէ ըրէն թէ։)

Աւազակներն անոր վհհանձնութիւնն ու ազնիւ բնաւորութիւնը տեսնելով՝ սրտերնին թոյլ պատանոյն հետ կապուեցան։ (Երկու նոտրագիրներն իրարու տեղ փոխադրելու էր. — ապա թէ ոչ՝ կը հասկըցուի թէ մէկուն վհհանձնութիւնը տեսնելով՝ ուրիշի մը հետ սրտերնին կապուեցաւ։)

Պարապէն դուրս յարձակելով՝ սկսան գնտեր առնել։ Ճկոյթին ծայրովը շրջակայից ալեաց ինքզինքը որ զանի պաշտպանեն, վարդագոյն այտերը դիական գոյն մը կը պատէր։ (549 եւ 636, ծան. կանոններուն զեղծմունքը։)

Երկրորդ օրը ծովակին մէջն դղեակն անցան, ուր հինգ ժամ կեցա՛ր, եւ մեծ կուշտնք ըրին։ (Անուն-բայներու անորոշութիւն։)

Ասոր վրայ՝ բաժակները շարեց սեղանին վրայ ու անցաւ տեղը նստաւ։ Անոր համար՝ իւր հօրը վրէժն առնելու համար ամէն ջանք ըրաւ։ (Փոխանակ ըսելու՝ Այո՛ նո՛ւհէպէ՛ բաժակները. Ո՛ւոպէ՛ իւր հօրը։ — Մակբայակերպներու անճահ գործածութիւն, որ ականջին ծանր կու գայ։)

Անկէ ետեւ վստահութեամբ կը սպասուէր՝ որ ժանտաժուռ բարբարոսաց սրտին մէջ քրիստոնէից դէմ բունեալ ոխերկութիւնը, զորն որ դարերով տաճած ու մնուցած են, զորն որ յամրոզութիւնք կամ ձախողութիւնք եւ ժամանակաց պարագաներն ատեն ատեն կարող եղած էին ծածկել, բայց ոչ երբեք կրցած էին արմատաքի խլել, այն նպաստաւոր դաշնագրութիւնեն հետեւելու նիւթական շահը, եւ երկու ժողովրդոց իրարու հետ ունենալու յաճախ հաղորդութիւն՝ ընդ միշտ ջնջէ։ (Ամէն մարդութիւն եւ մտաց յոգնութիւն կը բարձուէր, եթէ բայը չխորշէինք խրնդիր-սեռութիւն յառաջ դնել*. այսպէս. Կը սպասուէր՝ որ... նիւթական շահն ու... յաճախ հաղորդութիւնն ընդ միշտ ջնջէ ժանտաժուռ բարբարոսաց ոխերկութիւնը, զորն որ... պարագաներն ... ոչ երբեք կրցած էին արմատաքի խլել։)

* Ցաճկերէնի սովորական ձեն օրէնք եղած է շատերուն՝ որ դիմաւոր բայը միշտ իւրաքանչիւր նախադասութեան եզքի բառն ըլլայ։ Այս վերջին օրինակիս մէջ, թէեւ քերականական անտեղութիւն մը չտեսնուի, սակայն այսչափ երկընցած խօսքի մը մէջ (ոխերկութիւն) խնդիր-սեռին՝ իւր (Ընկէ) բայէն այնչափ հեռացած ըլլալով՝ չէ թէ միայն երկար ատեն լսողին միտքն է կախ կը ձգայ, այլ եւ հարկաւ կը խաթարէ։ Մինչեւ որ վերջապէս բայը հասնի եւ միանակեալ (չարն ու հաղորդութիւնն) անուն-բայիներուն՝ նախընթաց խնդիր-սեռէն զանազանութիւնը ցուցընէ։

Այս ծանուցումը կարեւոր կէտ մը կը համարինք արդի հայերէն չարադրութեան դնել բացայայտութեանն համար։

Ուրիշ քանի մը զեղծմունք ու անդէպ գործածութիւններ՝ ընթացքին մէջ իւրաքանչիւր կանոնաց տակ ծանուցած ենք։

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԼԵԶՈՒԻ ՑԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԼԵԶՈՒԻՆ մէջ իրար բաղկացընող մասերն են՝ ա-տիճանաբար՝ Բիր, Բառ եւ Խօսք. որոնք ըստ իւրա-քանչիւր լեզուաց զանազանութեան՝ այլեւայլ յատ-կութիւններ կամ սեպհականութիւններ կ՚ունենան:

Գրերու վրայ համառօտիւ անցանք իբր ընդհա-նուր գիտելիք (Պատրաստութեան մէջ.) խօսեցանք (Ա մասին մէջ) բառերու կազմութեան, եւ (Բ մասին մէջ) խօսքի կազմութեան վրայ: Հոս կը մնայ երեքին ալ այլեւայլ քերականական ցատկումներուն վրայ խօսիլ:

ԳԼԱԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԳՐԵՐՈՒ ՑԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ

759. Գրերու քերականական յատկութիւնները գլխաւորաբար ասոնք են. 1. Կորուսման եւ փոփոխման կանոնը. 2. Ածանցական փոփոխութիւն, եւ 3. Տա-ռադարձութիւն:

---

§ ԹԱՓԱՆՑ Ը.

ԿՈՐՈՒՍՄԱՆ ԵՒ ՓՈՓՈԽՄԱՆ ԿԱՆՈՆԸ

760. Ընդունուց Հոլովման մէջ ըստ պատահմանն տեսանք եւ Հարեւանցի՝ ձայնաւոր գրերու կորսուիլ եւ փոփոխուիլ մը. (68.) բայց գիտնալու է որ այդ կանոնը (թէ գրաբար եւ թէ աշխարհաբար) լեզուին ընդհանուր կանոններէն մէկն է, ոչ միայն Հոլովման՝ այլ որեւիցէ ուրիշ դէպքի մէջ:

Հասարակօրէն հայերէն լեզուի աշակերտներուն կ՚ա-նգուխ թէ Հոլովելու առեն անուանց վերջին ձայ-նաւորներն եթէ այս ինչ կամ այն գիրն են՝ կը կորու-սուին կամ կը փոխուին. մինչեւ՝ այս Կորուսման եւ փոփոխման կանոնն անուն առած է "Հոլովական փո-փոխութիւն,,. եւ ալ անկէ ետքը գրեթէ բոլորովին

կը մոռցուի այս հիմնական եւ բոլոր լեզուին վրայ տարածուող օրէնքը, Ասով աշակերտաց մտքին մէջ եթէ ոչ սխալ՝ գոնէ թերակատար գաղափար մը կը ծնանի դրերուն կամ մանաւանդ լեզուին այս էական յատկութիւնը վրայ. եւ ընդհանուր կանոն մը ձեռքերնին չունենալնուն՝ ձեռացած հետեւութիւններն ալ իբրեւ պատահական բաներ՝ կամ զատ զատ հարկ կ'ըլլայ սորվիլ առանց պատճառն իմանալու, եւ կամ շատ բան ալ անմեկնելի կամ անմատչելի գաղտնիք կը մնայ։ Զոր օրինակ թէ ինչու է տարբերութիւնդ՝ Սիրէցի, սիրէցեր, եւ չետոյ Սիրեաց, նոյնպես նախ Անէի, եւ չետոյ Ընէ. տրական Մասին, եւ անկէ բդա. Ի մասնէ. — Լերին, եւ Ի լեռնէ. — Որոմ եւ Ցորմէ. (— Ցայտնի է որ դրաբարի պատճառական հոլովը տրականէն յառաջ կու գայ։ —) Ցեսից եւ Ցեսցէ. թէ ինչու է Կեմ, կեցի, եւ եկեաց, եւ առտրադասականն ըլլայ երբեմն Կեցեմ, կեցէք, եւ ապառնին չըլլայ Կեցիք. թէ ինչու կարենայ գրուիլ նաեւ Ընչեմ եւ Ընեփական, փոխանակ ոչ եւ պէ գրուելու. թէ ինչ օրինօք Աբի արմատէն կ'ելլէ Ցառնեմ եւ Ցարեայ. եւայլն, եւայլն։

Ա.յս տեսութիւնս որ շատ եւ կարեւոր հետեւութիւններ ունի ընդհանրապէս հայերէնի հմտութեան համար, հոս հարեւանցի միայն կրնանք յիշել։

Կէս դարէ աւելի է որ դրաբարի կոտրաման կանոնը չատ ընդհմտութիւն գտած մեր քերականաց քով. եւ կ'ուզուի այս կանոնն (ը գրի) փոփոխման կանոնի վերածել, գրի կորուստը բոլորովին ուրանալով։ Սակայն եթէ գրաբարի համար կրնայ դեռ խընդիր ըլլալ, այս օրս արդի լեզուին նկատմամբ լուծուած խնդիր է թէ իրօք ձայնաւոր գիր կը կորուի կամ կը պակսի՝ երբ յաջորդ բաղաձայնը հետեւեալ վանկին պիտի անցնի։ Կենդանի լեզուի մը համար աչքէն ապահով վկայ եւ հզօր փաստ՝ ժողովրդեան բերանն է կամ կենդանի հնչումը։ — Պոռնալու չէ՝ թէ ուր որ խոտութիւն կայ հնչման մէջ, մեղմելու համար իրօք կամ լռելեայն ը գիր կ'աւելցուի կորստած կամ պակսած ձայնաւորէն անկախ. այսպէս. Կընքել, կըտրել. սըրտի. Ցաճկըներ. (եւ ոչ կնըքել. կոտրել. տես եւ 69, ծան։)

761. Հայերէն ձայնաւոր գրերէն ոմանց էական յատկութիւնն է որ երբ բառի մը վերջն են՝ առջեւնին ուրիշ բաղաձայնով, նոյն ձայնաւորները կը կորսուին կամ ուրիշ ձայնաւորի կը փոխուին՝ երբ որ բառին վրայ ձայնաւոր գիր մ'աւելնայ. որով առջեւնուն բաղաձայն գիրը յաջորդ վանկին կ'անցնի։ Ա.յսպէս՝ Մաքոր բառին վրայ ձայնաւոր մ'աւելնալով՝ կ'ըլլայ Մաք'րել, մաք'րութիւն. եւ Ցայց արմատը կը փո-

խուի կ'ըլլայ՝ ցօ֊ցանք. ցօ֊ցընել. (դրբ. ցօ֊ցանել.) եւայլն:

‖ Ստորին դարուց սխալմունքն եղած է այս կանո֊նիս դէմ՝ գիր կորնչցընել առանց վնաս աւելցընելու. ինչպէս անխո՛ւ փխկ. անխոտոտ. եւ անի փխկ. ա֊նոսի. (տճ. ֆօլնոթ:)

Կորսուող եւ փոփոխուող գրերը տես Ա մասին մէջ:

Ա. Կորուսմամբ ձայնաւորներու օրինակ:

Գիր. — գ'րել. դ'պաւոր. դ'պագիտ. դ'րութիւն:

Կիծ. — կ'ծել. կ'ծու: Գիծ. — գ'ծել. գ'ծագրել:

Բժիշկ. — բժ֊շկել. բժ֊շկութիւն. բժ֊շկական:

Պարսիկ. — պարս'կերէն. պարս'կական: Նոյնպէս Հընդ'կերէն. տաճ'կական. ռամ'կօրէն. ռամ'կա֊կան:

Ճշմարիտ. — ճշմար'տութիւն. ճշմար'տել. ճշմար'տա֊պէս: Ընտիր. — ընտ'րել. ընտ'րութիւն:

Անաստուած. — անաս'ուածական. անաս'ուածանալ: Երեսաւոր. — երես'ուածական. երես'ուածոր: Լուծ. — լ'ծել. լ'ծորդ:

Բազմամ. — բազ'մութիւն. բազ'մանալ. բազ'մամարդ:

Տխուր. — տխ'րական. տխ'րիլ. տխ'րութիւն. կամ տըխ'րական: Նոյնպէս՝ Տրտում. — տրտ'միլ. տրտ֊տ'մութիւն: Քօն. — ք'նանալ. տք'նութիւն:

Պատռտ. — պատ'ռել. պատ'ռտել. (դրբր. Պատա֊ռել, պատառտռել:) Ցատկ. — յատ'կել. (տըչ֊կել:)*

Քաղաք. — քաղ'քցի. (կամ դրբր. ձեւով՝ քաղա֊քացի:) Մահուան, բզտ. մահ'ընէ: Դառն, դա֊ռնէ:

Պակաս. — պակ'սիլ. պակ'սութիւն: Շալակ. — շալ'կել: Հովսհար. — հովսհ'րել: Փախ֊փախ. — փախ'թել. (դրբր. Փախ֊ախթել, պատառտռել:) Պարապ. — պար'պել: Թափ. — թափթ ըփել. Հովթ ըփել:

Փերթ. — փ'րթիլ. փ'ըցընել. (տես 70 եւ 247:)

Աւեր. — աւ'րել. աւ'րչտուկ: Աւել. — աւ'լել:

* Գրաբարի կանոնով ա չի կորսուիր՝ բայց եթէ զարտաղաղութեամբ եւ շատ քիչ անգամ:

762. Ա. Զարտուղութիւն. — Հինգերորդ. Հինգական. Հինգեակ. Հինգել. Հոգևնական:

763. Բ. զարտուղութիւն. — Ի, ու ձայնաւորով սկսած միավանկներէն ամենը. Իր. — իրական: Իմ. — իմիտէս: Իժ. — Իժից. Իժակորիւն: Ոտ. — ոտերորդ: Ոզտ. — ոզտապան: Ոխտ. — ոխտել. ոխտաւոր*: Ոշ. — ոշիմ. ոշեղ. եւայլն:

* Գաւառականն են՝ խոտել. խոտաւոր, եւայլն: Կը գրուէր առեն մը՝ ընդ՝ ընդվ. ինչպէս նաեւ գրբր. (Ինչք) ընչեղ. (Ունչք) ընչացք:

764. Գ. զարտուղութիւն: — Բարդութեանց մէջ՝ թէեւ վերջին բազաձայնը յաջորդ վանկին անցած չըլլայ՝ երբեմն կը կարսւի ձայնաւորը գիրը. զրօրինակ. Ջր-պարտել. ս'բա-մաշուք. կ'րծ-կալ. քըմ-ծիծաղ կամ ք'մ-ծաղրել. եւ աւելի սովորական՝ Տ'ն-տես. Ջ'ր-կիր. Ջ'ր-հոս. եւայլն: (Հոս ամէնուքեմ եղած է, փոխանակ ըսելու՝ Ջ'րապարտ. ս'բտոմաշուք. Ջ'րակիր. որ վարը պիտի տեսնենք:)

Քանի մը զարտուղութիւն ալ դրաբարէ ժառանգած է. ինչպէս. Գո՞նդագունդ. ուսո՞ումնասէր. եւայլն:

Բ. Փոփոխմամբ ձայնաւորներու օրինակ:

Սեր. — սիրել. սիրելի. սիրալիր. եղբայրսիրութիւն: Դէտ. — դիտել. դիտակ. դիտաւորութիւն. դիտանոց: Կէս. — կիսել. կիսէշ: Դէզ. — դիզել: Պէտ. — պիտոյ: Պէս. — պիսակ: Ա՛յնպէս. — այնպիսի: Որպէս. — որպիսի. որպիսութիւն: Պէսպէս. — պէսպիսութիւն: Բոյս. — բուսական: Լոյս. — լուսաւոր. լուսաւորուլ: Լոյծ. — լուծել. լուծական: Գոյն. — գունաւոր: Պոյտն (գրբր.) — պուտուկ: Ծոյլ. — ծուլանալ. ծուլութիւն: Կոյս. — կուսան. կուսաստան: Ասէն. — ասելնական. ասելնադ պիր: Մասէն. — մասենադիր: Վայրկեան. — վայրկենական: Պատէհ. — պատուել. անպատուել. պատուական:

765. Զարտուղութիւն: — Բարդութեանց եւ ածանցմանց մէջ՝ թէեւ վերջին բազաձայնը յաջորդ վանկին անցած չըլլայ, երբեմն ձայնաւորը կը փոխուի. զրօրինակ. Գիտ-նալ. գէր-նալ. կէս-կատար. երբեք-

կին*։ (Հոս ալ նկատելիս ամփոփում մտած է, փոխա-
նակ բանալու գիտնական. գիրքնական. կիսակատար, եւայլն։)

Գործնական քանի մը զարտուղութիւն ալ գրաբարին
ձեռացած է. ինչպէս ջ-չրթային. (խորթ. քոյր.) թոյ-
րութիւն, (սեփ. սեռ.) գոյնագոյն, եւայլն։ կամ հա-
կառակը՝ ո-ժգին։

* Ե ձայնաւորն երբեմն կը գանուի հին եւ նոր
առածրկին լեզուի մէջ է գրի դարձած, մանաւանդ
բառերուն սկիզբը. սպակս. էրեցանց. էրեցկին. էրէք.
էրիկուն. խէչէփար. — կամ տեղ տեղ եկամուտ.
գիժար. վիճար. յիսուակ. խոկիսակ. (ՃՈ գարբէն։)

Ուրիշ գիտելիքները տես Ա մասին մէջ։

ՍՈԳՈՒԱԾ Բ.

ԱՆԱՆՑԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Ածանցմունք, որ է բանէ մը յառաջ գալ (240), կերպ կերպ են. հոս գրերու ածանցմունք կամ ածանցական փոփոխութիւն ըսելով՝ կ'իմանանք՝ բառի մը դէպքերէ յառաջ եկած տարբեր գրերուն կրած փոփոխութիւնը։ — Այս յատկութիւնեն քանի մը գլխաւորները միայն կը յիշենք հետեւեալս։

766. Գրերու ածանցական փոփոխութիւններն են գլխաւորապէս՝ 1. Սղումն, 2. Ամիփոխումն եւ 3. քանի մը պատահական փոփոխութիւններ։

---

§. 1. Գրերու սղմունքը։

767. *Սղումն է՝ երբ որ երկբարբառ մը կամ երբ-
կար ձայնաւոր մը կը կարճի. զոյօրինակ սղելով՝ կ'ըս-
տանայ Աստուած, փոխանակ աստուած։*

768. Ազգի լեզուի մէջ բաղաձայնէ մը յառաջ՝ այ, այ եւ իւ երկբարբառներուն յ կամ ե գրի նման ձայնը լուսան է*, եւ այ, այ, իւ սղած եղած են ա եւ ա. այսպէս.

1. Ա փոխանակ Աճ։ — Աս. ան. ասար. անանք. ալ. վար. քալել. տղաք. տագր. (ծար. փատ. հար. մար.**) ճաթիլ. վաճել. ցատքել. մաքել. — Գետա-
նար. գար. հոգար. կը բանար։ — Մի բանաք. կը մնանաք։

2. ՈՒ փոխանակ ՈՑ։ — (Ո–ժ. հաւկաթ. լաս. քաթ. թաւլ, եւայլն։) — Թաղաթ. կ'աունաթ։ — Դարձաց. հաւցաց։

3. ՈՒ փոխանակ ԻՒ։ — (Ալթաթ. արաուն. գաւր)։

* Ա՛յս պատճառաւ՝ ի յօգով քաղաք առնի՝ արդի հնչման եւ սղման կանոնին համեմատ կը գրուի՛ հաւաթաղօրէն՝ ծառան, վրան. փոխանակ ծառայն. վրայն. (տես 82։)

** Փակագծիս տրուելիները հինձակուան գրուաղէզուին մէջ խարխ եւ առակ առածօրէն հաճախած են. եւ շատ տարիներէ ի վեր կրկին հաստատուած է գրաբար ձեւը՝ փայտ. ծայր. լոյս. տրէն. նաեւ այս. այն։ Դեռ սկսած չէ գործածել. ծնացոյց. կը թաղուէր. հասկընայր. կամ՝ ծաներցին. նաեւ բոյն. ուսերդ. մազերդս. գլխընդոյն. որ կարելի է քանի մը գժուարութիւններ կրէ։ — Ոմն իսկ ուրին մտածելը առածին քան է տրին։

769. Եօ երկբարբառն ի սպառ խափանուած է, եւ անոր տեղ անցած է սղմամբ՝ է. այսպէս. Լեա. լերդ. պահել. (սեմք. դղեակ. վառեակ. դպեակ։) — Ճաքնակիներըը՝ Բարձեր. նաւեր. ծառեր. լեռներ։ — Բարեւ. առջեւ. տարեց*. Պապենց. Սիմոնենց։ — Գործեց. սերեց. լուծեց։ — Դարձել. տեսել (հիմայ՝ դարձեր. տեսեր.) մեռել. Առաքել (յատկ. անուն)։ — Գործէ. դարմանէ։ — Ասուրչէք. կաղանդչէք։

* Ասոր համար է որ գրաբար ասյ, եաս, եայ հայումը վերցած էր նոր լեզուին մէջէն, որ երբէք առնեն ներս դարձնել հատատուածցաւ, ինչպէս նաեւ վեա ասպիականներուն տեղ՝ ասմք, գղեակ։ — Ոմն իսկ արին, արիմք հոլովելիները ասմիկն քան է արին, արինվ։

770. Ա–, Է– երկբարբառներն այսպէս կը սղուին. Շէրտաւոր. (գրբր. շէրտաւոր.) զինաւոր, վարձաւոր. շատաւոր. (փայտաւոր. թագաւոր. հալաւոր. գրբր. ալէաւոր։)

Ա՛յ երկբարբառը քանի մը տեղ սղած՝ ի հայեաւորի դարձած է. ինչպէս՝ կր. երիկ. եգի. որ հիմայ. պրատրի մէջ դադրած է. եւ կ'ըսուի՝ այրէ. այր. այեր։ Գաւառականն լեզուներու մէջ շատ աւելի սովորականն է այդ սղումը, ինչպէս վերը (երես 280.) կը տեսնենք։

771. Կայ կրկին սղած ալ. Ցղա. սղոց. (վիակ. սղայոյ. սղայոց.) փեակ, (վիակ. փեսայի։)

---

§. 2. Ձեռագրի ամիոփումները:

772. Լիովին ամիոփումն է՝ երբ որ ձայնաւոր կամ նաեւ բաղաձայն գրեր բառի մը մէջէն պակսեցուով բառը կը կարճի. զրօրինակ. էրնամ փխկ. կրնամ. պրծնել փխկ. պոռալ. խլել փխկ. յոյզ բլել: (Որ կրնայ կոչուիլ նաեւ բառերու ամիոփումն:)

> Կարճման եւ փոխոխման կանոնը սգման եւ ամիոփման հետ սերտ յարաբերութիւն ունի. այս տարբերութեամբ որ սգումն ու ամիոփումը յաւելլի վանկէն կախում չունին. (761:)

773. Գրաբար բառերուն մէջէն ա, է, ո ձայնաւորներն արդի լեզուիս մէջ շատ անգամ դուրս կ'ելնան եւ բառերը կը համառօտին. այսպէս.

1. Ա ձայնաւոր կրճատած. որ ամէնէն յաճախ ելնալն է: — Հագ'նիլ. բաղ'նիք. լալ'կան. բաժ'նել. ցուցընել. տես'նել. մոռ'նալ. զօրացընել (փխկ զօրացոյցանել, երես 93.) գող'նալ. ար'ծիլ. շեմ'կել. (շակել.) հաւ'տալ. պատ'կիլ. կաճ'կել. շինո'ծ. պահ'ցու. (իբր գրբր. շինածդ. պահացու:)

2. Ե ձայնաւոր: — խ'ղդել. խ'ղճալ. ած'լել. աւ'րել. կեղ'ւել. ձգ'ռտալ. (տես Բարզիլ. թիթ-թռան. 70:) Նոյնպէս՝ կր'նալ. (գւռ. կար'նալ. փխկ. կարենալ.) ճանչ'նալ. ամչ'նալ, եւայլն:

3. Ո ձայնաւոր: — ծող'վիլ. սոր'վիլ (սովրիլ, փխկ. սովորիլ.) խոր'վել. թիռռ'միլ. (փխկ. թիռռոմիլ. գրբր. թիռռոմիլ.) խ'րշ'մբրես. կոտ'րել. որկ'րամոլ. (տես Հռոմի. 70:)

> Ե եւ ո կ'ամիոփուին կամ կը պակսին՝ հասարակօրէն ղ, լ, ր, ս բաղաձայններուս քովէ:
>
> Շատերն որ գրաբար հնչումն եւ ուղղագրութիւնը քիչ բացառութեամբ ըստ կարի հաստատել կ'ուզենք, շատ բան կը գրեն առանց ամիոփման կամ սգման. ինչպէս նաեւ ժամանակէ մ'ի վեր սովորական եղած են՝ բաղնիք. բանալի. արծիլ. գոզնալ. կեղնել, եւայլն: Բայց կան բանաձեւերք որ եղած ամիոփումնքն ու սգումնքը հաստատուն պահել կ'ուզեն՝ մանաւանդ ա ձայնաւորի տարասպիման յամախութիւնն ասով չափաւորելու համար:

Ամիոփման կանոնին վրայօք դիտելու է որ

774. — Ա. Շատ անգամ միեւնոյն բառն որ

իբրեւ բայ ամփոփուած է, իբրեւ (հոլոված) անուն չ'ամփոփուիր. այսպէս կ'ըսուի. Ձախ առելով առ'լել։ Պարապի ելլաս։ Պատռտոտով մը։ Նոյն կտոր[ի]ներ։ Շխտա կէն գնաս. (միայն իբրեւ մակբայական ձեւ՝ Էհ'կէ չէիր։ ածկ. ի-աբգմ։)

775. — Բ. Միեւնոյն բառն ամփոփմամբ ուրիշ նշանակութիւն առած է, իսկ առանց ամփոփման՝ հին (գրաբար) նշանակութիւնը կը պահէ. այսպէս են՝ պար'պել. ածմ. պօշխմամբ. — Պարապիլ. ի-գործ. օլմամբ։ Վայ'լել. խափըշմամբ. — Վայելել. ակիճաբերը պխոտիւ։ Հաւ'նիլ. պէյնիւթ. — Հաւանիլ. բոպի, խոխ օլմամբ։

Պատճառն է որ այդ բառերն առնուազ ամփոփուելէն ու ձեւական որոշ նշանակութիւն առնելէն ետքը՝ վերջին ժամանակներս նոյներն իրենց հին ձեւովը գործածել դադարեր առնուած աւելցուած են նոր գրաւոր լեզուին մէջ՝ իրենց բնիկ նշանակութեամբը. եւ գեռ անծանօթ են ամենին։

Ամփոփմանց մէջ աւելի մտազրութեան արժանի են անոնք՝ որ քանի մը գիր մեկտեղ կորսուած են։ Այսպէս են մեծաւ մասամբ կրկին ձեւ կրող բայերը. (տես երես 72.) ինչպէս Արնալ (փխկ. կոբնալ.) Ճանչնալ (փխկ. ճանաչենալ.) եւայլն. (որոնց հետ չհետեւ ասոր[ի]ճանաքար ամփոփութիւնն ձեւերը վարը կը տեսնենք ընդհանուր տեսութեան մէջ. երես 282։) Այսպէս են դարձեալ՝ Առառ (գրբր. առ-առ-ռառ.) պիտ'որ, (պիտի որ.) կ'առնու., (կը առնու., կամ՝ կայ ու առնու, երես 76.) չ'իմանար, (չի իմանար, կամ՝ չի՛ է տեսնել. երես 87.) չիտէ, (չգիտէ.) մ'իչնար, (մի.) հրամմել, հրամել, (հրամայել։)

Ամփոփմունքէն երբեմն պատահական գրի փոփոխութիւն ալ յառաջ կու գայ, որ հիմայ կը տեսնենք։

---

§. 3. Պատահական փոփոխութիւն։

Պատահական կը կոչենք այնպիսի փոփոխութիւնները որոնց պատճառն անծանօթ է մեզի, կամ որոնք որոշ կանոնի մը հետեւութիւն չեն։

776. Ո՛յ վերջաւորութիւնն որ այնչափ յաճախ է գրաբար, շատ դարերէ ի վեր խափանած է արդի լեզուին մէջ եւ եղած է օ՛. (տես 26, ծան. եւ երես 93։) Ա՛յսպէս կ'ըսուի եւ կը գրուի հիմայ՝ Մարդո՛. ծերո՛. ձիո՛. քո՛. գլխո՛դ. փայտերո՛. Նաւերո՛ն։ — Ցեանելո՛. դատելո՛։ Դարձո՛(ը). կեցո՛(ը). տես երես 93։ Շինծո՛. հիւածո՛, եւայլն։ (Փոխանակ՝ Մարդո՛. քոյ՝. գլխոյդ. փայտերոյ. Նաւերոյն. դատելոյ. շինածոյ. եւայլն։)

Ա՛յս երեւոյթս Սղոսի չէնք համարիր, վասնզի պարզ փոփոխութիւն մըն է երկու հաւասարազօր ձայնաւորաց։

777. Խափանած են դարձեալ կէս վանկով (18, ծան.) վերջերը։ — Ո՛ւստի կէս վանկ կազմող Ն եւ ը բաղաձայնները բառերուն եզրի ծայրը չէն դիմանար. եւ կ'ըսուի՝ Անձ. ամառ. հիմ. լեռ. դուռ. մատ. ձեռք։ — Մսկու՛մ. հնչու՛մ. ուսու՛մ. (փխկ. անձն. ձեռն. ուսումն։)

Ա՛յս պատճառաւ խափանեալ են նաեւ՝ Այծ, անգը, սի՛, իմ, էրկիմ, օձիմ, եւայլն. որոնք (գոնէ վերջիններն) հիմայ դարձեալ պարզապէս առնուած սովորական եզած են. թէեւ ուսումին դէմ անձանօթ։ Նոյն պատճառաւ դարձեալ՝ ծնիր, հանը, խոչիր, սոխը բառերն՝ որ հիմայ մեզի սովորական են, ուամ կին բերանն եղած են՝ ծանիրը քար. մանրը տղաք. բարձրը լեռ. ոսկոր (տես վերը 778։) Իսկ ֆոտը, ապր, ծարը, փոշը, հոմը, սաթը եւայլն՝ ուրիշ (շատ անգամ օտար) բառերու տեղի տուած են։

Ա՛նելոդ չէ հոս յիշեցընել ասմկին այն սովորութիւնն ալ՝ որ երբեմն գրութեանց մէջ իսկ կը տեսնուի, ը յաւելուածով մը խուսն բաղաձայններու խառնութիւնը մեղմել. այսպէս. կարճը խօսք մը. հասուը փայտեր. մեղքը չէ՛. մեղքըցայ. կարճըցաւ. պէսքը կ'ըլլայ. մոլեցը տեղը։

778. Մ'իայն մնացած է կէս վանկով յանգ՝ յանշեշտ յօդերը՝ ս, ր եւ ը (փոխանակ նուին)։ Ա՛յսպէս Ձեռքս. աչխարհ՛քս. գլքերդ՛. արծաթի՛ը. ծառ՛ը. ծառ՛անները. վաղը. եօթ՛ը. ինքը. (փխկ. արծաթին. վաղն. ինքն, եւայլն։)

Ն (յօդ) մնացած է միայն ձայնաւորէ յառաջ, վասն զի հոն վանկ չի ձեւացներ, այլ յաջորդին կ'անցնի. Մարդն՛ալ. ձեռքն՛որ. եօթն՛օր. աղուէսն՛ըզկապիկը. (տես 322, ծան։) — (Մ'իայ գնել տալու է հորտա-

Ներուն որ չարտաբերեն՝ Մարդըն ալ. որըն որ. վաղըն առաւոտ. այլ մանաւանդ իբրեւ կից՝ Մարդնոր. ուրնոր։)

779. Ասոր հակառակ՝ բառերուն մէջտեղը ն բազձայն աւելցուած է տեղ տեղ։ Աստղ. մեղք. եւ կանք. կնոջ, (կնիք.) արտասուք. (ռմկ. մեծ. կանանչ. իրիկուն. կարմրնչել. անօրհնեցնել, փխկ. օրհնէք. լինարը, փխկ. լիտր. քրիստ, փխկ. քրիստ. եւայլն։) Նոյնպէս քանի մը ածանցեալ բայերու. մէջ. լուանալ. մրճնալ. ողջնալ. արմճնալ։

780. Ընդհանրապէս մէջտեղ* բաղձայնները՝ նուրբ բառածներուն փոխուած են ուամկին բերանը. որ հիմայ, գրեթէ ամէնն ալ, խորթի կը համարուին. (այսպէս՝ պարակ. կուլ. ծուբ. ձմեռ. կոյ, եւայլն. փոխանակ՝ քարակ. փուլ. ջուր, եւայլն։) Միայն քանի մը բառ սովորութեամբ մնացած է գրաւորի մէջ ալ. ինչպէս՝ Աթիկա. ապոնիք. կլոր. կամայ. ընծոր, (երես 126, 127.) քօղնիկ, (փխկ. ի քօղն դի,) խանդ. հունար. գունար. ինձի**։

Ճիշդ խօսելով՝ աւելի խորթ կամ վրիպակ համարելի էր այդ տեսակ ուղղագրութիւնները, եւ ոչ թէ հնչումը։ Գրի մը այս կամ այն կերպ հնչուիլը կրնայ միշտ կերպով մը արդարանալ. բայց գիրը բռնազբօսել՝ մտաց եւ կանոնի հակառակ է։

** Բաղձային գրերն երեք կարգ են ըստ նախնեաց բաժանման. — դնենք գլխաւորները.*

1.	Նոյնք կամ Լեզուկ.	պ.	կ.	յտ.	—	ճ.	ծ.	ղ.	ժ.
2.	Միչեզ կամ Միչակ.	բ.	գ.	դ.	—	ջ.	ձ.	—	—
3.	Թոյլ	փ.	ք.	թ.	—	չ.	ց.	ս.	շ.

Իակ նոյ կամ նկս. ձայնաւորդ ղ (ւ). մ. ն. ր (ռ.)

*** Գրաբարէ (կամ մանաւանդ յունարէնէ) մեզ ցած կանոն է՝ որ շատ անգամ՝ մ եւ ն նոյ գրերուն առջին՝ նուրբ եւ միջին բաղձայիններն իրարու տեղ կրնան դրուիլ. այսպէս գրաբար՝ խնծոր. ընծուղ. ընծոել. — անդր. անդատ. ընծայել. ամբ, ամբողջիւն. (896։) Ըստ այսմ վերը դրուած վերջին վեց օրինակները կանոնի հակառակ չեն համարուիր։*

781. Ամիսոմանքներէն կամ Սղմունքներէն երբեմն կարգէ դուրս պատահական փոփոխութիւններ ալ կը հանդիպին, զորօրինակ գրի կրկնութիւն որ հայերէնի հակառակ է*, կամ մէկ գիր մը քովինին յարմարի՝ արմատէն անկախ։ Այսպէս կրկնուած գրով

են՝ Ըլլալ. եղեալ. կղեալ. (բալիք, խլտտ, մեկալ օր, որ ամ. համարուած են. եւ թ-ալ օտար բառը.) փսխել. լճլճնալ, եւայլն: — ճամբայ. թօթվել (փխկ. թօթ'փել. զբբր. թօթափել.): (Փոխանակ՝ Ըլլալ** կամ ըղնալ. եղնել. կղնել. [տես 213, ծան.] փաթթաթել. ճանքայ:)

* Հայերէն լեզուի մէջ միայն ըստ պատահման կրնայ կրկին դէր քովէ քով դալ, զորօրինակ կարուածոյ կանոնով. (տես վերը 88ն:) — Միայն քանի մը բառ սովօրական եղած է հինայ կրկին գրով. Ծալել. փեծփել. փոփիլ. որ ըստ գրաբարին ուղղելի էր՝ ծալել. փեաեւել. փսիլ: Դարձեալ սխալ Հնչում եւ գրութիւն են Ընթերնին. սմոխանոս:

** Դէռ գաւառական լեզուս մը Ըլալ բային կատարելը կ'ըսէ՝ ելայ, ելար, ելա՝, ձիշդ ելնել բային կատարելոյն հետ նդնաձայն, եւ միայն խօսքին ընթացքէն կը գանազանի նշանակութիւնը:

Կան ուրիշ պատահական փոփոխութիւններ ալ՝ որոնք դէրուս քերականական յատկութիւն չեն համարուիր. ինչպէս հ աւելցած կամ պակսած. հապա. հորթ. հապնել. (հարբած. հալտոր.) հունտ. հարօր. — դի. ճամբայ: — ր եւ ա դիր վերցած. մսել. ոչիլ. քաշել. խաչել. գգալ. (փխկ. մսել. ոչիլ. քաչչել. խաչչել. զբգալ.) — կեստր. փռել. (գաւ. գեստ. պաստառ:) կամ գրեթէ նոյնասանկութիւն՝ ղ, ն եւ ր նայերու քով. սրվիլ. օրհաչակ. գաչպակ. կաշմունկ. կաչպետ. կղպակ. անկալ. ալսող. (փխկ. սոմբիլ. դաստրկ. կապերտ, եւայլն.) որ մեծաւ մասամբ հնացեալ կամ գաւառական ձեւեր են:

Ասոնք են գրեթէ գլխաւոր ածանցական փոփոխութիւնները, որոնցմով արդի լեզուին բառերը գրեթէ յաւակալ եկած են:

‖ Քիչ կայ լեզու՝ որուն բառերը ժամանակաւ չդին կամ չամփոփուին, թօթափելով ոչ հնչական մասնիկները՝ հնչական տարբերն կամ արմատները. ասով ձեւացած են շատ նորագոյն լեզուներ, կամ թէ՝ ասով առած են իրենց նոր կերպն ու կերպարանքը: Ու նոյն իսկ կոբասման ու փոփոխման կանոնն որ կընանք ըսել թէ հայերէնի մանաւոր կերպով մը քերականական յատկութիւն է, ունի իւր օրինակն ուրիշ քանի մը հին եւ նոր լեզուաց մէջ ալ:

Հայերէն լեզուին սեռ հնական եղած է ի սկզբանէ Սզուելն եւ Ամփոփուելն, մանաւանդ ձայնաւոր գրեթէ: — Հին լեզուն որ թէ բարդութեանց եւ թէ

արեւիցդ քերականական ածանցից մէջ ձայնաւորներու առանձին յաւելուածով կը կազմուի, արդէն շատ կանուխ սկսած է թեթեւնալու։ Նոյն իսկ մեղի ծանօթ կամ ըստ մասին ծանօթ առոյգին դարերը (գ, դ, ե դար.) որ առուգիս ի կանոնէ կը կրեն ձայնաւորաց յաւելուածներու բեռը, ունին միւնոյն առնելու բերումը մը՝ աւելորդն ի բաց թօթափելու, կամ հոս հոն քանի մը խաուրիւնն պարզելու եւ մեղմելու։ — Օրինակները քիչ մը վարը։

Առաջին ծանօթացեալ դարերէն ազդիւ (որչափ որ գրաւոր յիշատակարաններէն կը վկայեն,) բացայայտ կերպով աչց առնել ունինք բառերու առոհմական յատուկնակ ըլլալ կերպարանափոխութեան ընթացքը։ Թեթեւ մտադրութիւն մը կամ հարեւանցի հաւնմատութիւն մը բաւական է զմեզ համոզելու՝ թէ մինչեւ մեր օրերն եղած դարէ ի դար փոփոխութիւնները չէ թէ նոր օրինօք մը կը կատարուին, այլ հին եւ հնագոյն ժամանակներու օրինացն իրական շարունակութեամբ։ Իրօք ալ մեր մէջին դարերը քիչ մ՚աւելի նուազեցուցած են մանաւանդ երկարաբառներն ու ձայնաւորները, առարկն ու յետին դարերը շատ աւելի պակասեցուցած, նոյնպէս մինչեւ մեր օրերը, (մանաւանդ ռամկին բերանն ու գաւառներու մէջ*) նոյն օրէնքը պահելով եւ յաւելով միշտ սղումունք սղմանց վրայ եւ ամիսոփմունք ամիսոփմանց վրայ։

Այս պարագան եղած է գլխաւորապէս հին եւ նոր հայերէն լեզուաց որոշ կերպարանք եւ նկարագիր տուողը։

Այս համառօտ ընդհանուր տեսութենէս ետքն անցնինք քանի մը բան ի մերձաւոր իրական օրինակաց վրայէն դիտելու. — սակայն գարձեալ համառօտիւ եւ շատերն քիչը միայն յիշելով, որչափ որ գործոյս առհմանն ու նպատակը կը ներեն։

1. Ջարմանալի երեւոյթ մը կ՚ըլլար հայ լեզուի մէջ Պորտմանն ու Փոփոխման կանոնը՝ որ ձայնաւորներէն եւ երկբարբառներէն կէսը (է, ի, ու, եա. ոյ) ունենան այս յատկութիւնը, եւ կէսը (ա. է. ո. այ. ոյ.)

* Հարկ կը համարինք հոս այս «մանաւանդ» պատճառել. որովհետեւ մեր ազգի գրաւոր կամ նորագիւղ լեզուն որ ռամկին խօսածէն շատ կը տարբերի, գլխաւորապէս գրաբարն աչքի առջեւ ունենալով՝ շատ անգամներն փոփոխութեանց ընթացքը կասեցուցած է կամ եւս գաղնուցած, եւ այսպէս շատ մը տրմնակը եւ տմիսոփմունքը հնչական կորուստներ անհետ եղած են, գրաւոր գեղ մեր ռամիկը կը պահէ, գրաւոր գաւառական լեզուներն աւելի հաւատարմութեամբ հնագոյն ձեւերուն նմանն ունին։ Նոյնն ըսած են մեզի յառաջ իւրաքանչիւր գաւառ մասնագիտներն ոլորտը ժամանակին լեզուն ի գիր առած են. այսինքն շատ տեղ ժամանակին բարբառը կամ բառերուն ու լեզուին ներկայ կերպարանքը հնագոյն կամ գրաբար ձեւերով ուզած են երեւցնել՝ առանց որոշ եւ հաստատուն սկզբան մը։ Օրինակի համար՝ անուղղակի միայն եւ քան զառաջինն՝ Ագ՚թոց պատն բառէն ծանօթ եղած է մեզի՝ թէ եղբայր անունն արդէն ԻՒ դարուն մէջ հնչմնական ունի. ոլորտը ձեւն առած էր։ — Բաղձալի էր որ այն ռամկախօսներէն գրաբարագիրզ ձեւանալու տենդոտքն հրաժարած եւ հնչիւն ժամանակին լեզուն մեզի հաղորդած ըլլային։

չունենան, եթէ ընդհանուր կանոնի մը կարելի չըլլար վերածել. բայց մտադիր քննութիւնները քան բաւականի լուծած են խնդիրը: Հոս հերիք է ըսել՝ թէ այդ կանոնը պարզապէս սղման ու ամփոփման ընդհանուր կանոնին կը յանգի, որուն վրայ բաւական դադ լեզուին չէնքը կեցած է. եւ այնպիսի դիրք մ՚ունին, օրինակի աղաչաս., պահապան, ճակատաս., յաստենչագ բառերուն ձկիտելի ա եւ ի ձայնաւորները, ինչպէս Սիրեցի, լուծանեմ, պարտիզագ բառերուն ձկ՝ է, ա, ի:

Այս սկիզբը էական կէտ մըն է հայերէնի բանաստեղծութեան ձկ, եւ չատ կարեւոր հետեւութիւններ ունի: Հոս այս երկու խօսքս բաւական ըլլայ՝ լեզուին հետագիտէ առած սղմանցն ու փոփոխութիւնները իրենց հիմն եւ ընդհանուր օրէնքը: Հին լեզուին ձկ առհասարակ ծածուկ ձեացած է սղման եւ ամփոփման երեւոյթը. ուր միւին եւ նոր լեզուին ձկ բացայայտ է եւ չօչափելի՝ սղեալը կրկին սղելով:

2. Ա, եւ այ երկբարբառներուն պարզիլը հին գրաբարին անդիր ժամանակներէն է, որ կ՚ըլլայ հաստատիօրէն երբ վրանին դիր մ՚աւելցած է. այսպէս՝ ազգ. քրքջ. աստ. անտի. ոգանիմ. ճարճատել. պարպատել. (փոխանակ՝ հայրգ. քայրգ. այստ, այգանիմ. ճարճայթել, եւայլն:) Նոյն կանոնը չարունակուած է յաջորդ դարերուն ձկ, եւ այսպէս ձեւացած են, մանաւանդ քանի մը հարիւր տարիէ ի վեր, հիմնուտան (ա-ակեական բառատ) ձեւերը: (8ես 768:)

Այսոր նման են այ, օէ, այ, այ գրուածները՝ սըղմունքները, փխէ. Էայ, Էօէ, այ, այ. որոնց քանի մ՚օրինակները մինչեւ ե դար կ՚ելլեն: Ալյպէս Աստրց. հոգւոց. որդւոյ. իրաք. տեղաց. տեղոյք, ինչպէս ընթացքին ձկ տեսանք:

3. Աւելի չատխա եւ աւելի բացայայտ է՝ այ երկբարբառ կէ, կամ՝ Էա՝ Էչի ամփոփուած՝ — Հին գրաբարի ձկ չատ հին աստեղներէն կը նշմարուի նոյն ամփոփումը, թէեւ ցանցառ. եւ բաց ի բնիկ լեզուին ներքին կազմութենէն, նաեւ օտար բառերը չատ կանուխ կրած են նոյն փոփոխութիւնը. տես գէն, Ներ, եւայլն: Իսկ յաջորդ դարերու ձկ տակաւ տակաւրոյ կան՝ եւ՝ քիչ մը եռքը (ժԱ դար) արդէն քերականական եղած է. ինչպէս նաեւ մինչեւ ցայսօր գաւառական լեզուաց յատուկ ձկ նկարագիրն է. (մեր ձկ հազիւ հետքն ունի. 770, նման:) Ալյպէս են Էա. մկն. դեղ. քեչել. փեա. ձկն. հեր. մեր. հենց. ասրգասանկ *. (փոխանակ՝ այս. միայն. գոյլ. քայլել. հոյնց.

* Սարբ սոպոն բառը նոյն կանոնով պիտի ամփոփուի ըստ երեւոյթին, (ինչպես անուշադ ի սկզբան կ՚ըսէին:) յետոյ ծայրի ասմասանկան ն դիրը ասձկն իբրեւ յօդ նախադրեալ ծագական ե ապրսասկ. (ձի գաբա ձէր:) — Աստր նման գէպք մ՚ունինք ե հին գաղղերէն Աբչիա (ասքեպիսկոպոս) բառն ալ որ Սկիզբներուց ժամանակները հայացեր եղեր է ասբեսկոպ. սակայն ծայրի ի գիրն ամանցնի իբրեւ յոգնականները առնուելով՝ ձեացած է ասբեսկոպ. եւ կը գանենք գրած՝ Աբեսկոպ ի:

եւայլն։) կամ վրան նոր բաղաձայն մ՝աւելնալով՝ Ե-կեք. դարձեք. տղեք. տղեն. փաչեն. (փեկ. եկայք. տղայք. տղայն։)

Արդէն ԺԱ դարու քայերուն ժամանակներուն մէջ, ինչպէս նաեւ երբ եւ նեաւ յաքնակի վերջնատրութեանց մէջ՝ էա երկբարբառն ի էր եղած հիմնաւան ձեւով. զորօրինակ՝ կէչէց. ուղէց. հրմի. Մազէ. չափէ. լեսկ։ — նաւէր. նուիրեր. ճանկներ. քնքեր, եւայլն։ — Դարձեալ՝ Ցորեն. կորեկ. սեւ. այրեց. եւ հոլոված՝ Աղէց. սարեց. կարեց. ինչպէս Ա մասին մէջ տեսանք։

4. Բայց բուն յաճախեալ ամփոփումն է նոր վանկի յաւելուածով ձայնաւորաց դուրս ինկնալը (կորուածով։) Այս կանոնը նոյնպէս հիմայ աւելի գործառնեաց մէջ ծնացած է։ — Հետեւեալներն ստորին (ԺԱ — ԺԹ) դարերէն են։

Ա. — թեզ'նէք. բաղ'նէք, ան'նուխ. — հոլով. անն'խի. հազ'րի հուն. ամ'ուան. փայծ'ղան. չալ'-կով. բաթ'նաց. ի բանկ'րէն. — յաքնակի. բանկ'րեի. նշանն'խ. ճճու, յք. ճճվին։ — Բայ. ճապ'ղել. խանգ'րել. եռ'ցընել. յաւել'նալ. յղբրկել. ել'նել. աղ'ճնել. — պատ'ուած. աղ'ցած, (ապացնեալ.) տապ'կած։ — Նոյնպէս բարդութեանց մէջ. Մոխր'-ջուր. Ծռ'վիզ*։

Ե. — ճակնդ'ղի բազուկ. կեղ'ւել. վ'րայ։

Ո. — ի Հոռ'մէն. Գարեկորկ'ռով. (կորկուռ.) — բորբ'սիլ. խոր'վել. կուռ'րել։

3. Նոյնպէս ստորին գաբերու մէջ յաճախեալ են այլեւայլ սղմունք եւ ամփոփմունք ալ, ոմանք հին գրաբարի նման, ոմանք ժամանակին յատուկ։ Այսպէս առաջ մամանիկը սղմամբ եղած է միշտ առաջ. ինչպէս նաեւ մեր օրերը. Ուժաւոր. չարխաւոր. ծախաւորիլ. (տես գրբր. վարձաւոր. ջրաւոր, փեկ. վարձաւոր։) Այլեւայլ հոլովներ սղմամբ. Աստանդ. Կիլիկիոյ. պախրաս (պախրիոյ.) եւայլն։ — Այսպիսի կրկին սղմունքներով կամ ամփոփմունքներով ձեւացած են հետեւեալներն ալ. ուր քանի մը բաղաձայններու փոփոխութիւն կամ յաւելուած կամ կորուստ ալ ինչ կը մնուի՝ քովի գրին բնութեանն համեմատ։ Սաթոռանդ, յակ. անուն, (սաթառանդ.) դժար. պացխուն. (փեկ. պատ'սխան. այսինքն՝ պատասխանի**.)

* Նոյն իսկ օտար բառերու եւ օտարազգի բարդութեանց եւ ածանցից մէջ. Ալ'լոյ, (բերդ.) Խափ'չիկ. խապ'րեր, (լրաբեր.) խալ'տել (շուշ. ախալիչ.) Թաղճնել, (Խոշ. կոզոպաճ.) Սասընցի. Ա. Ե՛ր'իկաց, (Ա. Ներսէսացց.) Պարզնաց. Սալմնի. Ալամաց, եւայլն։ Սար օգնական եղած է անտարակոյս Արաքացւոց ասկերէն լեզուն՝ որուն նոյնպէս կը տիրէ ոգիանք կանոնք. ասկէ են մերինոց քով՝ Պոչ. Դմփլ, (Դամասկոս.) Ղպղիք. Ղնչնեղ. Ղրդռաճ. Խլտ, եւայլն, եւայլն։ — Սար ինծանը կար գրաւարի բուն հին ժամանակները. նոյն է նաեւ հիմնական գաւառական ազդեցութիւնը։

** Այս Արեւելեան բառին արմատը ճանչցողին՝ ոչ միայն հետաքրքրական է, այլ եւ մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ ԳՒ գործոն

արցունք, (*արտ'ասուք*.) Արտնկերա, (Արտ'զկերա. Է գաթե։) — Ամբաւ, որ կը գրուի նաեւ Ամբրաւ. (փխկ. արմաւ։) Պանդրալուր. պանդրաւոյք. ծանդր. մանդր. — (*արտզհետեւ բնական է նր, եւ չ բառգծանիներու մէջ գ եւ ղ մնալը, նգր, եւ մղր. ինչպէս ուրիշ հին եւ նոր լեզուաց մէջ ալ։*) Կամ անոր հակառակ մնելէն հագի ինքը կրճատուած. այսպէս՝ Ծծում, ծծմի. մսաւոտ. քրտամբ. Լամբուն. (փխկ. ծծում, մսատ, — տես նաեւ գրքր. Թմրել. փխկ. Թմրիլ։)

Այս կարգս են նաեւ կամփի ցախ. փխկ. կան'փի, (կանեփի.) եւ Ճամբայ, փխկ. Ճան'բայ, (Ճանապարհ.) եւ ասոնց նմանները. (տես 781։)

Այս համաձայն սեռուԹիւնս միտք առնելէն ետքը դիւրին է շատ բառերու (*մանաւանդ կրկին ձեւով բայերուն, երես 72.*) հետզհետէ սպուելուն եւ ամ փոփուելուն կերպն ու ընԹացքը տեսնել, երբ դասե դաս աստիճանաբար առած ձեւերը դիտենք։ Այսպէս, օրինակի համար, Առնիմ բային հին առտեղծե մինչեւ մեր օրերն ըրած ընԹացքն ու առած ձեւերը.

Հին. Առնիլ, որ արմատէն. (փխկ. արնիլ.)
Միջին. Այրնիլ, պատահական փոփոխմամբ.
Յետոյ Այնիլ, ամփոփմամբ.
Նոր. Ընիլ, Ինիլ, ազմամբ. հինգ պաւառական.
Աբդ. Ընլ, Նորագոյն կամ կրկին ազմամբ։

Նոյնն իմացիր ուրիշ ժամանակներուն համար. զորօրինակ հրոյ. Եբա, տրի, ըրէ. կար. Ուտրի, տրի, ըրէ. (*երես. 71։*)

Հին. Ճանաչել. Ամաչել. Կարել. Ցուղարկել
Միջ. Ճանաչենալ. ամաչենալ. կարենալ. յ'ղարկել.
Նոր. Ճան'չենալ. ամ'չենալ. կար'նալ. ղրկել.
Աբդ. Ճանչ'նալ. ամչ'նալ. կ'ընալ. խրկել։

Հին. Աւելել. Աւերել. Ջարկանել. Դևհ. Անճարակիլ.
Միջ. աւլելել. աւրել. ջարկ'նել. դիհ. անճար'կիլ.
Նոր. աւ'լել. աւ'րել. զարնել. դի. անճ'րկիլ։

Այս կերպով հետզհետէ աղած ամփոփած են յոր նակիներ ալ. զորօրինակ ոման բառին։ *Հին* ձեւով՝ Մանանէ, *միջին* մանանի, *յետոյ* մէնի եւ վերջապէս՝ մէն. սեռականը յօդով՝ Մէնի կամ մէնօր, (*ամանները։*)

Նոյն անցքերէն անցած հասած են մեզի՝ շատ մը ուրիշ բառեր, որոնց ծագումը նախընԹացներուն բաղդատութեամբը դիւրին է գուշակել։

Կան նաեւ ուրիշ շատ եւ անհամար գրի փոփոխուԹիւններ ալ, որոնք երկայն կ'ըլլար հոս յիշել, եւ որոնց միայն գլխաւորները եւ ընդհանրութիւնն ուսե-

այս առիթի բառը, փոսն նախնական ձեւն իւր մէջը պահած ըլլալով։ Պոյ֊ֆոսի բառն այս ձեւիս մէջ՝ ամէն տարակոյս բառնալու չափ կրկնած կ'ոյ բառական տեղ։ — (Ես որ բառագրութիւնն է ց գիրը բաց է ուրիշ լե֊զուներէն՝ տես գրաբար Աբդեր, փախանակ կրսեր։)

ցինր նշանակել. մանաւանդ որ ստորին դարերու անորոշ եւ յաճախ սխալական դրութեան եզանակը չատ բան ալ տարակուսական կը թողու, եւ գործեալ շատ բան աւելի խժալան ազատագրութիւն է քան ընական յառաջադիմութիւն՝ օրինաւոր կարգաւ։*

Ա.յսչափս որ բովանդակ այս ձանօթութեանցս մէջ յառաջ բերինք՝ ինդրոյն ուեւսական մասն է. կամ բառական ձեւերուն կամ պերճուն բնական յառաջադիմութեանն իրր թէ պատմական պատկերը։ Իսկ գործնականին նկատմամբ՝ հիմնական ախորժակաց եւ դիտաւորութեանց աւելի հասմամատ է՝ նորէն դրաւոր աղնուագոյն ձեւերն ընդունիլ ու հաստատուել. ինչպէս վերջին ցօղուածոյս մէջ տեղ տեղ ձանուցինք։

ԳՕԻՈՒԹԻՒՆ Գ.

ՏԱՌԱԿԱՆ ԴԱՐԱՁՈՒԹԻՒՆ

782. *Յատուկ անուն կոչ տանիք՝ օտար բառերու հայերէն գրով գրուելու կանոնին։*

Ամէն օտար բառ որ ուրիշ լեզուի գրով պիտի գրուի, թէ յատուկ անուն ըլլայ եւ թէ հասարակ անուն, կը ջանայուի բոլ կարի օտար գերբուն ճշգրիտ հնչումը թարգմանել. այսինքն ձիւդ նոյնահնչիւն տառերով կամ գոնէ ամէնէն մերձաւորներով։ — Սակայն հայերէնի մէջ՝ ամէն ազգայ եւ լեզուայ տառերուն թեւնէն դուրս օրէնք մ՚ունինք այս նկատմամբ։

783. *Հայերէն լեզուին ու գրութեան կանոնը կը պահանջէ՝ որ օտար լեզուայ Միջակ բառաձայնները մեր Նուրբ գերերով թարգմանենք. իսկ անոնց նրբերը մեր Միջակներով.* (տես 780, ծան.) *զորօրինակ օտա-*

---

* Ստորին եւ յետնագոյն դարուց յորդոյզ ու անհատատ ուղղագրութիւնը, ժամանակին տարաւոր եւ երկատեսակ կամ հատատակ կենդանի հնչումը, եւ նոյն ինքն լեզուն որ հնոյն եւ նորոյն մէջ կը ծփբ, կարծես թէ օրէ օր նորանոր ձեւեր կը բուսրըներ. (զորօրինակ —բէ՝ բառն ոչ սպան միայն այլ նաեւ սրտին. նոյնպես ալ՝ եր, ուր, ալ՝ ձանր, ձանգր, ձանգր. — մոգիր, մոգիւ. — խոսել, խոսել, խօսել. — պատուանդ, պանդանդ, եւայլն։) — Ընդհակառակ յիշեցրնենք որ հին նախնեաց ընտիր գրուածներն ալ մեծաւ մասամբ այսպիսի ձեռքերէ անցած մեզ եկած ըլլալով՝ ասոնց յաբմարագրութեան կերպն անանց ալ ուղղագրական օրինացն ու ասնացական փոփոխութեանց ենթակայութեան վրայ չատ գէշ ազդեցութիւն ըրած կ՚ըլլայ. որուն համար այն անաւոգութեան մէջ միյտ հին եւ հնագոյն օրինակներու հարկ կ՚ըլլայ դիմել կամ լեզուին ներքին կազմութեան կանոնացը, եթէ չենք ուզեր թերի հետեւութիւններու գալ եւ ասոնց ժամանակին աղաւաղութիւնը նախնեաց հեղինակութեան համարիլ։

բաց գանգոր գրածն բանիք մինչ կանգոր, եւ կանգոր գրածնին՝ գանգոր։

Ցառադարձութիւնը նախնեացմէ ժառանգուած կանոն մըն է, որուն մէջ մենք հիմայ մեր բնականին եւ նոյն իսկ մտաց հակառակ անմեկնելի բան մը կը նշմարենք։ Ա՛յս զարմանալի երեւոյթը շատ ինդիրներ յուզած, մտքեր յոգնեցուցած եւ այլեւայլ կարծեաց առթած ըլլալնուն տեղի տուած է մեր բանասիրութեան մէջ. սակայն մինչեւ հիմայ եղած փորձերուն եւ հրապարակուած մեկնութեանց մէջ գիտնական հիմը պակաս գտնուած է։ Դեռ Հայն այսօր յայսմ մասին իր թէ ինքն իրեն բանութիւն ընելով եւ առանց ներքին պատճառին հասու ըլլալու՝ կը հպատակի իւր նախնեաց սովորութեանը. — քանի որ դեռ խնդիրը հիմնովին քննուած չէ, որ, ինչպէս կ՚երեւայ, քանի մը պարզ սկզբանց վրայ հաստատուած՝ տեղիք չի թողուր այնչափ մտայղղ ըլլալու։

Ըսածնիս իմանալու է արդի հայերէն լեզուիս մէջ տառադարձութեան նկատմամբ հարկ է ըստ արդի սովորութեան՝ զանազանել 1. Հին ազգայ բառեր, եւ 2. Նոր ազգայ բառեր։

Ա ◇

785. Հին ազգայ բառերուն վրայ (եթէ յատուկ անուն ըլլան, եթէ հասարակ անուն) տառադարձութեան կանոնը ճիշդ կը պահուի. ինչպէս յայնոյդ տախտակը կը ցուցընէ։

Ընդ կրնար տառադարձութեան կանոններն աւանդել առանց արեւմտեայց գրերը հայերէնի դիմաց գնելու՝ ըստ նախնեաց օրինաց։ Թէեւ այդ կանոնը յունարէնի վրայ հիմնուած է, սակայն լատին տառերն ալ (որ կ՚ենթադրենք թէ տառադարձութեան գլխաղոզի մը ի հարկէ ծանօթ են,) ճիշդ նոյն համեմատութիւնն ունին։

a, ա. ա. — Ագաբիա. Աբամ. Աբտաւազդ. Աբիա:
b, բ. բ. — Բառնաբաս. Բարբարա. Բեմ:
c, կ. կ. — Կանոն. Կեկրոփս. Կիպրոս. Կիկերոն:
d, դ. դ. — Դանիէլ. Սիդոն. Մակեդոն. անդրի:
e, է. է. — Տէրենդ. Եդեկիա. Բէթղեհէմ*:
f, ֆ. փ. — Փաւստոս. Փեստոս. Ֆուփոս. ֆոս:
g, գ. գ. — Իգնատիոս. Գրիգոր. Գանգէս. արինճ:
h, հ. հ. — Հոմերոս. Յովհաննէս. Հերետիկոս:
i, ի. ի. — Յուդիթ. Սիկիլիա, Սիսիփոս. կիտրոն:
j, յ. յ. — Յուդա. Յուլիոս. յակինթ:
k, կ. կ. — տես c.
l, լ. ղ, լ. — Կաթողիկէ եկեղեցի. Լշիա. Սողոմոն. բալանիքը. բիւրեղ. Լիա. Յայէլ:
m, մ. մ. — Մանայէն. Հիմոս. ադամանդ. Մելան:
n, ն. ն. — Նինուէ. Նաննոս. Ներոն. Մակեդոն:
o, օ. ո. — Զօրաբաբէլ. Սողոմոն. Նոեմբր. Յովբ:
p, պ. պ. — Պապիաս. Եպիսկոպոս. սպունգ:
q, ք. կ. — Կուինտոս. Ակիւղաս. Կիւրինոս:
r, ր. ր, ռ. — Երեմիա. Աարբի. Ռեմոս. (տես 899:)
s, ս. ս — Ասա. Ասկանիոս. Իսրայէլ. Իսաքար. Յասոն:
t, տ. տ. — Տիտոս. Տէրթիոս. Տիգան. փարպարոս:
u, ու. ու. — Յուստոս. Յուդա. յուդիս. Երուսաղէմ. պուհիկեան:
v, վ. ւ, վ. — Դաւիթ. վաղէս:
x, խս. քս. — Քսերխսէս. ափինխս. ատիխս:
y, ի. ի, ի. — Ակրեղ. Հէրկանոս. Տիրոս. Սկիթացի. Պիթագորաս. Եգիպտոս:
z, զ. զ. — Զենոն. Ոզա. Ազայէլ. Գազա. զամբիւղ:

* Բառերուն վերջին է գիրը սովորաբար եւ կը գառնայ:

786. Երեք բաղադրեալ բաղաձայն ալ կայ արեւմտեան քով,

ch, որ կը թարգմանուի խ. — Աքաղ. խերովբէ.
ph, որ կը թարգմանուի ֆ. — Փիլիսոփայ. սոփեստ.
th, որ կը թարգմանուի թ. — Աթանաս. Աթէնք:

Այս գրերուս վրայ քանի մը բան ալ կայ դիտելու:

787. — Ա. Ընդհանրապէս իւրաքանչիւր տառին դիմացը դրուած Հայերէնը ճշդիւ կը պատիւ, առանց այլեւայլ ազգաց պէսպէս հնչմանը միտ դնելու. զօրօրինակ միեւնոյն g գիրը՝ եթէ է հնչուի, եթէ ֆ, կամ ձ, Հայերէնի մէջ հաւատարապէս է կը թարգմանուի. ինչպէս վերի օրինակներէն տեսանք։ Նոյնպէս c, s եւ t գրերը միշտ է, ս եւ տ կը գրուին Հայերէն, այլեւայլ տեղական եւ պատմական հնչմունքներէն անկախ։

> Ցոյնի է թէ սխալ տառագարձութեամբ սովորական եղած են՝ Եղբոս, Թեբէոս, եւ նմաններըն. փխկ. Եւովպոս. Թեւէոս։

788. — Բ. Օտարայ լ գիրը միշտ լ է ըստ նախնեաց. սակայն արդի լեզուի մէջ՝ քանի մը դարուց սովորութեամբ լ ալ կը գրուի։

> Ւսելի ծանր խնդիր չարժած է վերջին ժամանակներս՝ տառադարձութեամբ լ գրելու վրայ, կամ լ, (էլ, իլ) եւ լ գրերուն Հարազատ հնչմանը վրայ։ Հոս բաւական է ըսել թէ աշխարհաբար գրող մը կրնայ ապահովութեամբ քանի մը Հարիւր տարուան տիրող սովորութեանն Հետեւիլ ըստ վայելչութեան լ կամ լ գրելով։ — Բուն դասական սկզբամբ գրաբար մատենագրութեան կը վերաբերի խնդրոյն լուծումը։

789. — Գ. S գիրն ըստ ընդհանուր ազգաց սովորութեանն եւ ըստ նախնեաց աւանդութեանը՝ բ, ֆ, պ, մ եւ ն գրերէ յառաջ Հաւասարակօրէն չայի կը դառնայ. զօրօրինակ՝ չմեխն. Տիպրոն. Աբտաւազդ. Զմիւռնա, (փխկ. Սմիւռնա։) — Տես վերը 901։

790. — Դ. Միայն բառին սկիզբը կրնայ դրուիլ վ գիր, եւ ո ձայնաւորէ ետքը. ուրիշ ամէն տեղ — կամ ու է՝ ըստ Հայերէն լեզուի օրինաց։ Տես 895։

791. — Ե. Օտար ազգաց երկբարբառներուն իրենց հին հնչումը կը պահուի մեր մէջ ալ, (բոլորովին անկախ նոր ազգաց հնչմունքէն.) այսպէս.

au, աւ. — Հռաձաւ. Կաւկաս. (Նոր հնչմ. Պոլոս. Օգոստոս։)

eu, եւ. — Թեոդաս. Եսեբի. Եւրոպա. Որֆեւս։

ae, է, ե. — Կեղեստին. Կեսար.

oe, իւ. է, — Փիւնիկէ։

792. — Զ. Շատ անգամ a-o, aë եւ a-u ձայ-

նաւորներուն մէջտեղը ɔ կամ ∽ կը դրուի հայերէն. իսկ ai միշտ կը թարգմանուի այէ. զորօրինակ. Նիկո-զայոս. Մենեղաոս. (յուն. Հաւասարապէս՝ լաօս.) Դանաոս. Լիկաոն կամ Լիկայոն. Աքայիա. Խրայէլ-Թէբայիդ։ Նոյնպէս կայ էաս փիկ. էա.։ Գէ-անդ (փիկ. Գէանդ։) Իսկ oa, oë, կ'ըլլան ուա. ուէ. Ցուկիմ. Մանուէ։

793. — Է. Քանի մը բաղադրեալ բաղաձայիններ կան Արեւմտեայց քով՝ որ մանաւանդ հնչեմմ մը կուտան. ինչպէս sce, sci, gn; որոնք՝ (իրենց հիմակուան առած հնչմունքէն անկախ՝) պէտք է գիր առ գիր դարձնել Հայերէնի. այսպէս. Սկիպիոն. Սկիւթացի. Սկիաճ. Իգնատիոս. մանկիս։

794. — Ը. Իսկ x եւ ps, որ յայտնապէս երկ'երկու բաղաձայնէ յօգեալ են, միշտ կը թարգմանուին՝ ք եւ փ. զորօրինակ՝ կամֆաճ. Աղէքսանդր. ֆեւս։

Ջարտուղարթիւն են՝ ազմնա. ֆիւք. (փիկ. ֆազմնա, ֆիւք։)

795. Բառերուն սկիզբը ∽ կը դրուի*. Մէջն ու վերջը՝ ը։ Իսկ նուէ յառաջ միշտ ∽. զորօրինակ. Ռոբովամ. Ռուբէն։ Բառնաբաս. Առնոբիոս. Փառնակ։

* Սկիզբը ∽այն տեղ հո գրել՝ ըստ յունական կանոնի է. այսպէս են՝ Հաւամ. Հաթափսիմէ. Հաւամ. Հաոդոս։

796. — Թ. Ըստ յունական կանոնաց՝ սովորութիւն եղած է մեր մէջ ալ անա, էնա, անա վանկերն առանց նուի գրել. այսպէս. Վաղէս. Կղէմէս. Կոստաս. Կոստանդին. (փիկ. Վաղէնա, Կոնստանաս։)

797. — Ժ. Նոյնպէս յունարէնէ մնացած է սովորութեամբ us եւ um լատին վերջաւորութիւնները դարձնել գրել յունակերպ՝ ոս եւ ոն, որ երբեմն ալ կը կրճատուին, Տիբեր. Աղեքսանդր. Եւսեբի. Մանաւանդ ածանցից մէջ. (տես 109, ծան։)

Հայերէն թաւ գրերն ալ ներքին է երբեմն նոյնը բաղաձայիններուն տեղ դնել, կամ անոր հակառակը. զորօրինակ թ փոխանակ ՚էնէի, ֆ փոխանակ պէի, եւայլն. ինչպէս նախնեացմէ ունինք. (բայց ոչ երբէք է փիկ. էէ, կամ ՚ը փիկ. դայի. որ ամենեւին իրարու աննման են։)

798. — ԺԱ. Ըսածներնուս վրայ ասելքներս

ենք՝ որ ամէն նոր լեզու յարմար չէ հին անուանց բուն կերպարանքն երեւցընելու, (մանաւանդ գաղղիերէն լեզուն՝ որ շատ այլայլութեամբ ունի հին յունական եւ լատին անունները.) այլ հարկ է լատին ձեւերը գտնել, եւ հայերէնի շրջել տառադարձութեամբ:

799. *Միայն պարսիկ տառադարձութեան մէջ քիչ մը բացառութիւն կը տեսնուի: Իոլոր գժուարութեան կ՝ենթարկի՝ անոնց պ, տ, կ, գրերուն վրայ է, որ հայերէնի մէջ կայ շատ տեղ զարտուղութեամբ՝ նոյնպէս մնացած, փոխանակ բ, դ, գ. (բայց ոչ փ, ք, ֆ. — եւ ոչ ալ իրենց փ, ք, ֆ գրերը հայերէնի մէջ կ՝ըլլան բ, դ, գ:) Օրինակներուս մէջ բովանդակ տարբերութիւնը կը տեսնուի. (պախ) բախտ. (ախլոբ) ախտար-ք. (փապ) դատ. (կէր) կիր. (կէրծ) գրաւ. (ֆոբս) պարս. (ֆոյթոբ) պայքար, նաեւ փայքար. (ֆոբկէվ) պարթեւ. (չբզպ) ճարպ. (պոշ) բուծ:*

> *Դիտելու բան է որ այդ պարսիկ եւ պարթեւ զարտուղութիւնները ոչ թէ գրաւոր կանոնաւ հաստատուած են, այլ իւրովի եղած դիպուածական բաներ են՝ լեզուին հնութեանը ՚ի վեր: Իսկ նախնեաց կանոնաւոր գրութիւնները թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան լեզուներէն անխտիր վերադիւրեալ (յունական ըստուած) ձեւդ տառադարձութեան օրէնքը կը բռնեն:*

Ե

Նոր ազգայ բառերն արդի լեզուիս մէջ՝ (հարիւր տարուց մը սովորութեամբ) կը գրուին ըստ իւրաքանչիւր ազգի բնիկ հնչմանն եւ իւրաքանչիւր հայ գաւառաց. առանց նախնեաց կանոնին միտ դնելու: Այսպէս կը գրենք՝ Լոմպարտիա. Պերլին. Գամշգաքա. Պոռճիա. Մոնբելիէ. Ֆեներլոն. Սոպիեաքի. Համիտ. Մէճիտ. եւայլն. եւայլն:*

(Որոշ կանոն մը չունինք բ կամ փ, — դ կամ ք, — գ կամ կ գրելու. որ մեր հիմնական հնչմամբ իրարու հաւասար են: Ես եւ ի՛ ձայներուն համար տես վերը 903:)

> * *Ամբողջ դարու մօտ ժամանակ է որ կէս մը բնականէս, կէս մը դրական սկզբամբ սովորութիւն եղաւ նոր ազգաց բառերը մեր բնիկ գաւառական հնչմամբ գրել՝ թէ գրաբարի եւ թէ աշխարհաբարի*

մէջ. — թէեւ ոչ միշտ նոյն սկզբան հաւատարմութեամբ. վասնզի կը գրուի (առանց տառադարձութեան) Հոփլիճան, Քօռնէյլ, Փոթօլց, եւայլն. եւ միանգամայն ճիշդ հակառակը (տառադարձութեան օրինօք) Միլտան, Կոպէնհիւռ, Լօտբր եւայլն. որոնց առջեւն ալ նոր ազգաց անուններ են: — Վերջինը սխալմամբ այսպէս թարգմանուած եւ սովորական եղած է, փոխանակ Լօրինր ըսուելու:

ՍՏՈՐԻՆ ԴԱՐՁՈՒԱԾ ՑԱՒԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ե—Զ դարերէն մինչեւ Ա—Ժ անցած միջոցը թէ Հայոց եւ թէ օտար ազգաց մէջ քիչ շատ տառեբրու հնչմանն զգալի այլայլութիւնները, նախնեացմէ մնացած գրութեան կերպին ատանդուրեանը հետ մեկտեղ՝ որ դեռ կը յարգուէր, բաւական չփոթ եւ միջակայքին կերպարանք մը տուին նոյն վերջին դարուց տառադարձութեանը: Ըսպասէս կը գտնենք բառեր՝ ճշդիւ ի նախնեաց ժառանգուած, կամ յետինները՝ հին տառադարձութեան համեմատ գրուած, կը գըտնենք դարձեալ ժամանակին հնչմանց համեմատ (յոյն) արաբացի եւ փռանկ ազգաց ազդեցութեան տակ, ուղղագրեալ անուններ, եւ վերջապէս այնպիսի բառեր՝ որոնց կէսը հայակերպ է եւ կէսն օտարակերպ. թող որ մեր հնդին բառը մերթ այս կերպով կը տեսնենք գրած եւ մերթ այն կերպով: — Ուրիշ տեղեր ալ առիթ ունեցանք տեսնելու յետին դարուց մանեցուածրութեանցն որոշ սկզբունքէ զուրկ ըլլալն եւ թէ ըստ ժամանակին դրիցը՝ հին եւ նոր Հայերէնն լեզուաց միջավայրը գտնուելով՝ հարկաւ ամենամեծ խառնակուածութեանց անորոշութեան մէջ կը գտնուին:

Ա՛լ անկէ ետեւ ը գրին զօրութիւնը կը կոտսուի, եւ օտարաց փափուկ լեզուն կ՚ըլլայ անխորը թանձր լ· — նաեւ օրինակուածութեանց մէջ ալ նախնեաց ուղղագրութիւնն ըստ իրենց պիտուածութեան ու սովորականին հետ կշռելով՝ հաւատարիմ գրչութիւնը կը սկսի քայքայուիլ: Կը ծնանի "գրած գլխով լիուն,, մ՚ալ, որ իրօք տեսականէ ի գործնականն անցնելով՝ նորագոյն կերպարանք մը կու տայ Հայ տառադարձութեան. եւ կ՚ելլէ չորեքկերպեան գրութեանց՝ ըֆեան, ֆեան, լֆեան, լեան: (Ըսկզ մնացած է մեր մէջն ալ հիմայ այն ազատութիւնը ը եւ լ գրելու նկատմամբ՝ սովորութեան կամ վայելչութեան միայն մէտ դնելով. 788:) Սակայն ասով չի վերնար եւ ոչ կը նուազի ը գիրը Հայ տառադարձութեան մէջ, այլ ուրիշ գանազան գրելու պաշտօն կ՚ընդունի, եւ կը յաճախի ու կը բազմանայ: Վատ է անկէ ետեւ. Հայերէնի մէջ՝ (փխկ. ֆխ) Ճունաց γ գիրը. դառ է Ըսրաբացւոց՝ այնչ, եւ դառ է դարձեալ արեւելեայց ղայնը*. (Թող վե-

* Աւորին գարերու դառն իւր կոկորդային հնչումն առնելէն ետեւ. ախտա խէի հետ ալ խառնուիլ: Ախէ ելած են այն ախտերէն որ մինչեւ

ցերորդ դասս մ՚ալ՝ որ Ծանօթութեանս վերջը կը տեսնենք։) — Օրինակներն աւելի բացայայտ կը ցուցընեն հինգ կերպ դասի գործածութիւնը.

1. Ղ. փակ. օտարաց և գրին՝ նախնեաց նմանութեամբ. — Պաղտին. Ըընաղտ. պաղտ. Թաղթենել։

2. Ղ. յունարէնէ՝ փոխանակ նախնեաց ֆիմին. — Աղաթոն. Պալալօղ. Աղալիս։

3. Ղ. փոխանակ արաբացի 'այն բազաձայնին*. — Պաղլպաք (Պա՚լպէք քաղաք). սղարել. (պաշարել.) ղիպ, ղըպնիլ, (ամօթ.) րըղ, (քառորդ։)

4. Ղ. փոխանակ արեւելեայց ղայն գրին. — բուղա, (ցուլ.) պլղամ. Պաղտատ։

5. Ղ. գլխաւորաբար արեւելեայց ֆաֆ գրին տեղ, կամ փոխանակ կեհ՝ ըստ տառադարձութեան օրինաց. — ղամար. ղլամ. (արաբ. ֆամար, ֆալամ.) եւայլն։

Խաւական զգալի էր նաեւ ձ եւ ֆ նորագիւտ գրերուն հայ տառադարձութեան մէջ գործած յեղաշրջութիւնը։ Անով սկսան՝ Ֆաֆոս, (փիլ. Փոկաս.) Նէոֆիթոս, (նփկեփոր.) Սաֆրէս, Սէլեֆ, (ըստ արաբ. փիլ. Խաւերիա, Սելեւկիա.) Փօլօս, եւ Պաւլոս. Զաւրաթրել, (նաեւ այն ատեն ձ, աս փոխատրելով. որ ամանց կանոնաւոր ընթերց երեւցած է։)

Սովորական են այնուհետեւ վ փոխանակ բենի, եւ ղ փոխանակ ղէի, (յունարէնէ թարգմանելով.) ⁓ շատ յաճախ՝ փոխանակ բէի. եւ թ փոխանակ թիի (փոխանակ լեզուի ազդեցութեամբ.) կամ ճ փոխանակ ճիի (արաբերէնէն.) եւ ուրիշ շատ մը նորանշան խառնաւածներ։ Զորօրինակ. Վ առվաւէ. (որ ֆարթարոս բառին իտալական է.) տրիվզան. արշիմանտրիտ. ղլօռոս. մոլղ. — պռոյտ. Պեռփեռօժէն. մաժիստռ. ղամբռ. ֆաբրուն. մարաֆախտ. բրինձ**. Տիտէն կամ Դիաւէն. Եւլոժի. Վ ընէժ, եւայլն, եւայլն։

Աստրին դարերու մէջ մեր ռամիկը քանի մը արեւելեայ խուժադուժ ազգաց սովորութիւնն ընդունած էր եւ մասնաւոգիրք նոյնն ի գիր առած էին, ղ կամ խ դնել փոխանակ ֆ կամ հ գրերու։ Արդէն ֆ-ի դարու մէջ ժողովրդեան բերանն էր ղապօղ, ղրֆօղ, պռօղլօխ, եւայլն***։

---

*Հիմայ չատերուն քով սովորական եղած են, կանոնաւոր լծորդ համարելով պատը խէի չեռ։ Ալլահէս են օրինակի ազագաւ։ Բաղդ, (փոխանակ բախտ.) Ազիւթ, (փոխանակ ապաւէն.) — առիւծախտ, առիւծախտ. (փոխանակ առիւծապատիժ) — Տէխնէ՝ (փիլ. Տէչնէ.) Խոզիթիլ, (փիլ. Խոզիթիլ.) ամօխքէն, (փիլ. ամօխլքէն կամ ամօխլէքէն։) Հինները կը գրէին նաեւ խոխթ, խոխթ, (փիլ. խոզիլ, խոզիլ.) կամ անոր հակառակ ոզուլ, (փիլ. սխուլ, եւայլն. որ հիմայ ուղղուած են։

* Սեմական լեզուաց 'այն կոկորդային բազաձայնն երբեմն ի է բուն հին հայերէնի մէջ, եւ երբեմն բոլորովին անձայն կը մնայ։

** Chambre : chaperon ; maréchal : prince ; Venise.

*** ԵՒակէ նկատած էր մինչեւ ձիճ դարուս սկիզբները Տաճկաց ֆաֆ (բայց ոչ ֆէֆ) գրին տեղ ղ գնել։ (Ղասդաղլ. Ղալաձիօղլ, եւայլն.) ինչպէս ցայսօր գաւառներու մէջ. որ հիմայ որոշ սկզբամբ կերի գործած է։ (խաբռհիաթ։ խանըղլըմ. խոսփռքա. սոխրաք.) Մանաւանդ թէ տառիկերէնի մէջողաւ երբեմն եւրոպացի բառեր ալ կը տեսնենք խէով թանձրացած։ —

Այսպէս եւ այսպիսի խառնակուածքներ բաւական մէջ, ուր հազիւ թէ քանի մը քայլ յառաջ անցանք, եթէ կարելի ըլլար թէլ մը ձեռք բերել եւ ելլել շաւիղ մը գտնել, թերեւս յայողջը քիչ շատ որոշ եւ օրինաւոր հաստատ ակզբան մը ելլէր։ Եթէ փոքր ի շատէ գրաւորական կանոն մը յարգուած գտնէինք, կրնայինք հաստատուն սկիզբ այս միայն դնել՝ թէ օտար ազգաց ձայներն ազգին նոյն առեներան կեն-դանի հնչմունքովին ուզած են երեւցընել, ինչպէս մենք ալ իրենցմէ եառքը, եւ ինչպէս իրենցմէ յառաջ՝ նախնիք, եւ ընդհանրապէս ամէն ազգք եւ լեզուք։ Ոչինչ նուազ դժուարութիւն էր ժամանակին գրա-գիտացն ալ, որոնք իրենց ներկայ չփոթութիւններէն չէին՝ բուն հին նախնեաց օրինացն ալ ձեռնարկեցին խելք թափել. եւ իբր հաստատութիւն կամ գրական վարդապետութիւն աւանդել ան որ իրենց աեսու-թեան սահմանէն չատ հեռաւոր հնութեան մը դաղտնիքն էր։

Տառադարձութեան կանոնին անմոադրութենէն կամ տգիտութենէ, աստէն աստէն մեծամեծ այլայլու-թիւններ եւ անտեղութիւններ տեսնուած են արդի մատենադրութեան մէջ ալ։ — Ակէ տարիներ յա-ռաջ՝ երբ նախ լատին եւ յետոյ իտալացի լեզուն ազ-դեցութիւն ունէին Հայերէնի վրայ, սկսան աստորին դարուց խառնակութիւնները նոր կերպարանաց տակ նորոգուիլ. եւ հին դասական բառերն որ ալ մեր իշ-խանութենէն դուրս կ'ինձան. (կ'ուզենք ըսել թէ այն չատկութիւններն ամէն կողմանէ ոչ թէ լեզուին այլ ազգին հնութեանը հետ կապուած անյոռնաբաթելի են.) այն հին դասական բառերն սկսան նորանոր ձեւերով ըսուիլ ու գրուիլ՝ Ձեզար. Շիպրոն. Կար-թաճինէ. Ղիւերոն. Ջերոնիմոս. (փխկ. Կեսար, Սկի-պիոն, Կարթեգոն, եւայլն։) Հիմայ որ գաղղիարէն լեզուին սկսած է ազդեցութիւնն աւելի զգալի ըլլալ, կը կարդանք, թէեւ ոչ յաճախ, գաղղիակերպ Հայե-րէնով մը՝ Ֆէ-լ Սեզառ օրերը, կամ Օլիոնիի օրերը՝ Օ-սա եւ Վէրժիլ, Սիւէօն եւ Թիթ-Լիվ մատենա-գրաց պայծառանալը։

Տառադարձութեան վրայօք միայն էական եւ կարեւոր կանոններն ու տեղեկութիւններն են հոս աւանդածնիս. — փոքր մատեան մը կ'ըլլայ հին, միջին եւ նոր բովանդակ տառադարձութեան հիմնական վարդապետութիւնը։

Շատ ազէկ կ'ըլլար՝ եթէ այդ ոգեղ տառադարձութեան չատով վերջ տրուէր. ինչպէս վերջին տարիներս սկիզբն եղած է։

Միայն քանի մը բառ նդն կերպով՝ հիմայ սովորական եղած է մեզմէ լեզուի. խաճուճ. ճոխ. ճուայն։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲԱՌԵՐՈՒ ԾԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ

Բառերուն քերականական յատկութիւնները գլխաւորաբար կը տեսնուին՝ 1. իրենց Ձեւին, 2. իրենց Նշանակութեանը եւ 3. Ոճերու վրայ։

ԾՕԴՈՒԱԾ Ը.

ԲԱՌԵՐՈՒ ՁԵՒԸ

800. Շատ անգամ տեսանք մինչեւ հիմայ՝ բառ մը այս կամ այն ձեւի տակ. — տեսանք, զրօրինակ տրականի ձեւ, գրաբարի ձեւ, հին ձեւ, եւայլն։ Հոս բառերուն Ձեւն ըսելով կ'իմանանք միեւնոյն բառին այլեւայլ կերպարանօք այլեւայլ նշանակութիւն առածը։

801. Բառերու ձեւը (որ ոմանք Անուանց Պարագայ կոչած են,) գլխաւորաբար չորս է. 1. Պարզ, 2. Ածանցեալ, 3. Բարդ եւ 4. Կրկնաւոր։

---

§. 1. *Պարզ բառեր։*

802. *Պարզ կ'ըսուի բառ մ'որ վրան ամենեւին յաւելուած առած չէ. զրօրինակ՝ տէր. լոյս. ծով. իսկ պարզ չեն՝ տէրութիւն. լուսաւոր. ծովասոյն, որ նախընթացներէն ելած են։*

803. Պարզ բառ մը իրմէ ելածներուն *Արմատ* կամ *Արմատական* կը կոչուի (տես 240.) զրօրինակ՝ հաւասարել բային արմատն է հաւասար բայը, եւ սաստիկ արմատը՝ հաւասար։

804. Արմատականներէն ոմանք միայն ածանցից եւ բարդութեանց մէջ կը տեսնուին, եւ մինակ չեն գործածուիր. *ինչպէս. պանծ. գէշ. գեղ. ձեղ. հեղ. պտըղ. պաղ. պե՛ս. մոլ. հեղձ*, եւայլն։

805. Արդի լեզուին մէջ պարզ բառեր կամ գոյականներ կան, որոնք գրաբարի մէջ միայն արմատական են, այսինքն թէ միայն ածանցմանց մէջ կ'ե-

բեւան եւ մինակ չէն գործածուիր. այսպէս են՝ ղրկ. ղբդ. ձեզ. ձնձաղ. սապակ, եւայլն։ Տես բայա-նուններու մէջ ալ։

Քերականութեան մէջ Ընդմատական ըսուածներէն ոմանք դարձեալ իրենց բուն արմատներուն կամ յոդիչ մասունքներուն կը լուծուին բանասիրութեան արուեստիւ, եւ կը կոչուին ինչիհ արմատ։ Տես վարը՝ Սոսգրանութիւն, երես 338, ծան։

" Շատ կանուխ է մինչեւ դարերու ուսումնասիրէնին մէջ ալ՝ հնոց անդորձածական մէկ արմատն իրրեւ գոյական անուն ի գործածութիւն հանել. եւ այն բաները որ հոս յիշեցինք՝ արդէն շատ հնուց սկսած են մեզմէ առջի դարերուն ալ սովորական ըլլալու։ Թէպէտ եւ կան այնպիսիները ալ, որ՝ ինչպէս նախընթաց դարերուն անծանօթ էին, նոյնպէս յաջորդ դարերուս մէջ ալ խափանեալ են։ Բնական է որ այսպիսի ելոյզմունքները (որ հետզհետէ ուսմինն բերնին մէջ կամ գուցէ քանի մը աննշան գրչաց գրչին տակ ըստ կամի ձեւացած են,) չեն կրնար միշտ կանոնաւոր կամ ուղիղ եղած ըլլալ։ — Բաւական յայտնի է, օրինակի համար, թէ օթնել բառին արմատը չէ օձն, սակայն Ի դարէն մինչեւ ծգ դար յաճախ գործածական էր գրոց մէջ յօձն լալէ. յօձն հոգիր։ Ասոնց ամենայնին քանի մը բան՝ թեեւ նախնական լեզուին նկատմամբ սխալ՝ ներկայ ընդհանուր սովորութեամբ օրինաւոր կը համարուի։

---

§. 2. *Բառերու ածանցմունքը։*

806. *Ածանց կամ Ածանցումն կը կոչուի՝ (ինչպէս տեսանք 240,) բառի մը ուրիշ բառէ յառաջ գալը. եւ յառաջ եկածը՝ Ածանցեալ։*

807. *Ածանց կ'ըլլայ՝ պարզ բառի վրայ մասնիկ մը կամ գիր մ'աւելցնելով։ Ուստի*

808. *Ածանցեալ բառն ան է՝ որ իւր սկիզբը կամ վերջը յաւելուած մ'ունի. զրօրինակ՝ ան-նման. ծանր-ասիճան. աւուր-չէք. — (նման, ծանր եւ, օր, ասոնք պարզ բառերէն եկած։)*

809. *Ածանց կ'ըլլայ գլխաւորաբար մասնիկանց ձեռօք։ — Մասնիկն բառ իրքեան աննշանակ ձայն մըն է՝ որ բառի մը վրայ աւելնալով՝ անոր զատ նշանակութիւն կու տայ։ Այսպէս գոյական անունէ մը*

ածական կ'ելլէ, կամ ածականէ գոյական կամ բայ կամ ուրիշ մասն-բանի։

> *Ճիշդ խօսելով՝ պարզ բառ մը առած որեւիցէ քերականական ձեւը կամ փոփոխումը մէյ մէկ ածանցում է։ Ըսպէս մէզ արմատին ածանցմունքն են՝ մէզ-ի. մէզ-ոց. մէզք-ի. մէզ-ուռ-ը. ան մէզ-ուիկն. մէզ-անէլ. մեզանչ-էի. մէզ-ու. մեզ-ոտ. մեզ-ական. եւայլն։ Բայց հոս մենք հոլովմանց եւ խոնարհմանց մասն ի բաց կ'առնուն։ Նոյնպէս չենք կրնար Ա եւ Բ մասին մէջ տեսնուած քանի մ'ածանցական մասնիկները. ինչպէս են՝ յոքնականակերտ՝ ի, էր, ուկ եւայլն. ածականաց՝ ենի, ին, ինի. (100 եւ 103.) եղէն, եայ. (478.) եւայլն. բայակերտ՝ (բայ եւ դերբայ չներող.) էլ, էլ, էցնել, ոտ, էլ, ուի, եւայլն։*

Ածանցման ընդհանուր կանոնները կամ նախագիտելիքներն հետեւեալներն են.

810. — **1.** *Կրնայ բառ մը գրաբար կամ աշխարհաբար ձեւով ածանցիլ։*

811. — **2.** *Գրաբար ձեւով ածանցը հասարակ կօրէն ա յօդակապով է՝ գլխաւոր բառին եւ մասնիկին մէջ. ինչպէս. փայտանոց. համապատիւ. — եւ այն տառէն՝*

812. — **3.** *Կորուսման եւ փոփոխման կանոնը ճշդիւ կը պահուի՝ (քիչ բացառութեամբ.) ինչպէս. Սիրտ, սրտագին։*

813. — **4.** *Իսկ աշխարհաբար ձեւով ածանցման մէջ միշտ կը պահուի կորուսման կանոնը, ինչպէս. Առ'յուկ. բայց ոչ փոփոխմանը. (տես 73։)*

814. — **5.** *Ցոքնականի կամ բայանուան + գիրը գուբս կը թողուի. գործիական. Աղէտ. մեղ-աւոր. անմեղ. — խելք. խել-ացի. — փառք. փառ-աւոր։*

> *Աիտ գնելու է որ այդ ծայրի + գիրն արմատական չըլլայ. (տես 45.) որովհետեւ արմատական բազաձայն գիր երբեք չի կորսուիր. այսպէս են՝ կնիք. անկնիք. քաղաքացի. թագաւորիկ։*

Կը գարտուղին աշխարհաբար ածանցմանց մէջ՝ Հանդային. փորձանքաւոր. ցուցանքաւոր. անխելք. անշնորհք. անկնունք. մեղկնալ. խաղալիքն. (գրբր. փորձանաւոր. անշնորհ։)

815. — **6.** *Գրաբար ձեւով ածանցմանց մէջ՝*

մանկէն յառաջ = յօդակապր կր մնայ՝ եթէ մանի-
կր բաղաձայնով սկսած է. (քիչ տեղ ալ՝ ե կամ է
յօդակապ.) ինչպէս. յաւագին. գինուորական. հիւթա-
նոց, եւայլն:

Ընդհակառակ ալ բայերր՝ Ջուարճանալ. գողնալ.
կարմրնալ. մեռանիլ. — աշխարհարար ձեւով՝ բաւ-
ական կ'ըլլայ առանց պրի՛ գող-նալ. մեռ-նիլ.
կարմր-նալ. կակղ-նալ. եւ երբեմն ե յօդակապով՝
խնդրե՛նալ. մտածե՛նալ:

> Երբեմն միւնդյն բայն երկու կերպ ածանցական
> մասնիկով կրնայ ձեւանալ. ինչպէս.
> Կարմր-իլ, եւ կարմր-նալ. Կակղ-իլ, կակղ-նալ.
> Դէղն-իլ, դէղն-նալ.
> Թող կրկին ձեւով բայերը որ Ն մասին մէջ (երես
> 72.) տեսանք:
>
> Բայց երբեմն ածանցման մասնիկը բային նշանակու-
> թիւնը կ'այլայլէ. զորօրինակ. նեղիլ, (տե՛. աբէըշ֊ֆ.)
> եւ նեղնալ, (փոքրշֆ.) ինչպէս վերը (80գ Բ.)
> պիտի տեսնենք:

816. — 7. Եթէ = յօդակապէն յառաջ է հան-
դիպի՝ երկուքր մէկտեղ կ'ամփոփուին կ'ըլլան ե. այս-
պէս. Հոգեւոր, (փխկ. Հոգիաւոր.) տարեկան. Գառա-
նեցի. կղզեցի, (փխկ. կղզիացի.) եւայլն: Ուրիշ տեղեր
է գիրը կը կորսուի. Եկեղեցական. պիտանացու:

Կը զարտուղին է վերջով միավանկները. դանալ.
ձիաւոր. լիութիւն. թխկի. եւայլն: Նե զարձեալ
քանի մ'ուրիշ բառեր. որդեկան. կղզեացեալ:

817. Մասնիկներն իրենց դիրքը կողմանէ երկու
կարգ կը բաժնուին, 1. Նախադաս եւ 2. Ցետադաս
մասնիկներ:

818. — Ա. Նախադաս, այսինքն բառին սկիզբր
դրուող մասնիկներն են՝

Ան, ապ, չ, փ, փչ կամ փչ որ բացասական կամ
եղծական են՝ բառին հակառակ նշանակութիւն տա-
լով կամ չունենալ յուցընելով. ինչպէս.

ան. անվտանգ. անմիտ: Քիչ տեղ հասարակ ածականի
վրայ՝ անհոգեմ. անհաճոյ. անարի. եւ յաճախ՝ ի
դերբայի վրայ. անողոքելի. անբժշկելի:

ապ. ապերախտ. ապաժամանակ. ապօրինաւոր. ապուշ:

է· լաստուած. հքահանայ. (առաստուած. առաստքահանայ.) հալողած. կառք:

ո· գգէտ. գգեղ. գկար. գմարդի. գհաճուհքիւն:

դժ· ժժ. ժթքախտ. ժթպատեհ. ժթկամակ. ժթգոյն. ժթգոհ, ժթգոհալ:

819. Ցունական մանրիկները՝ որոնց մեծ մասն ապրեն մի յունարէն լեզուի նմանութեամբ ստեղծուած եւ հայերէնի յարմարցուած են, բառերուն նշանակութիւնն այլեւայլ կերպով կ'այլայլէն: (Այս մասնիկներուն գործածութիւնը դիւրին չէ հաստատել, վասնզի շատ տեղ ընդհանուր կանոններէն աւելի բազմաթիւ են բացառութիւնները:)

ապ· ապացոյց:

առ· առարկայ. առարկել. առարկութիւն:

արտ· արտադրել. արտաբերել. (զ)արտուղի:

բաղ· բաղդատել. բաղկանալ. բաղադրութիւն:

բաց· բացառութիւն. բացատրել:

գեր· գերազանց. գերագոյն (բղդտ·) գերադրական:

դեր· դերբայ. դերբայական. դերանուն. դերթքրիստոս:

ենթ, ընդ· ենթադրել. ենթակայ. ենթարկել. ենթաձայն:

հակ· հակառակ. հակադարձ. հակառակութիւն:

համ· համաձայն. համապատիւ. համազօր. համատարած:

մակ· մակբայ. մակաբերել. մակդիր. մականուն:

յատ· յատկաբերութիւն. յատկանշական. յատկացոյց:

ներ· ներգործել. ներկայ. ներհակ. ներշնչութիւն:

շաղ· շաղկապ:

շար· շարադրել. շարադրել. շարադասութիւն. շարունակ:

պատ· պատճառել. պատբերութիւն. պատգամ:

ստոր· ստորագրել. ստորասութիւն. ստորաբաժանում:

վայր· վայրաբերիլ. բառդ են վ. այդպէսի. վայրագարշ:

վեր· վերաբերիլ. վերստուգութիւն. վերադիր:

տարբ· տարբեր. տարբերութիւն. տարբերել. տարբերակ:

տրամ· տրամաբան. տրամախոհութիւն. տրամադրել:

փոխ· փոխառութիւն. փոխանուն. փոխառեալ:

փոխ· փոխադրել. փոխարկութիւն. փոխաբերել. փոխառնել:

Այս մասնիկներէս ոմանք կրնան ամբողջ բառ ալ համարուիլ. եւ այն ատեն ածականները՝ բարդ կ՚ըլլան։

820. — Բ. Ցետադաս մասնիկներն ասոնք են.

ակ. Նուազական մասնիկ. — Նաւակ. Թիակ. որդեակ. պատանեակ։

Ածական. — խաւնակ. բոլորակ. ընդունակ։

Գոյական չինող. — ճաշակ. գիտակ. վրիպակ. պատուտակ. ոլորակ. էակ. ցուցակ. խնդրակ։

Նախատական են՝ ժողովակ. խմնատակ. արուեստաւորութիւն։

ային. Ցեղ. — երկնային. գժոխային. դաշտային. հարուածային։ Հասարակ ածակ. — աստուածային. մարգկային. ադամային։ Ցես եւ կան եւ եան։

ան. Գոյական իբր բայանուն. Շրջան. նշան. կաթկտան։ Աւելի յաճախ՝ + յաւելուածով. զրկանք. (281, գ։) Ընդունելութիւն. — Իշխան. ծարան. խուժան. խածան (շուն). խրտան (ձի). վազան (ջուր.) պատուտան։

Ասկէ են գործեաց անուններն ալ. խմիան. գլան. տուփան. չինչան, եւայլն։ Ցես եւ ուան։

անք. Ցաւկ. անուանց վրայ. — Հեթմանք. (Հեթմոյ զաւակք.) Ադամանք. Վարդանանք. Մարիամանք։

աց, եաց. Բայի արմատներէն՝ ածական. — անմուռաց. արբակեաց. արբասաց. առատաց. ծովահայեաց. մարդատեաց. լուսապգեաց։

գին. Ածական եւ մակբ. — ուժգին. ցաւագին. լալագին. արտագին. ողբագին։

եակ, եկ. Նուազական. — պատկեկ. տղեկ։ Ցես ակ։

եայ. Նիւթ ցուցընող ածակ. — թղթեայ. գածեայ. կաճեայ. արուրեայ։ Ցես եւ եղէն. է, եւ 478, ծան։ Ցէ, եան, մասնականց տեղ. — արեւմտեայ. քրիստոնեայ։

եան. Ազգական ածականներ. — արեւելեան. հայկեան. արամեան. չորեքկերպեան։

եղ. Ունեցող. — հանճարեղ. ուժեղ. զօրեղ. Ցես ոտ։

եղէն. Նիւթ ցուցընող ածակ. — հոգեղէն. լուսեղէն. նիւթեղէն. ոսկեղէն. կաւեղէն։

Գոյական յոքն. — Հաւէղէն. ընդեղէն. կանաչէղէն. գոհարեղէն. ճերմկեղէն. տես 463։
(Գրաբար յաճախ է՝ աստուածեղէն. մարդկեղէն։)

եղկ. Ածական շինող. — մսեղ. ազտեղ։

էնի. Ածական շինող. — հայրենի. վայրենի. ինչէնի՞, (տճ. նէճի՞։)
Անաանոց (միս). — խոզենի (միս.) գառնենի. գոյլենի. ուլենի (մորթ)։
Ծառատունկ. — վարդենի. մրենի. խնձորենի. տանձենի. նշենի։ Տես եւ ի։

զան. Ածականի վերջ. — սրբազան. (ամիրտիմամ՝ սրբազնական։)

էք. Գոյական շինող. — ուխտաւոր. ջրաւորհնէք. 281, Ե։

ի. Ածական շինող. — ջրի. աղի. արդի. արժանի. մոլի. մանուածադ բարդերու վերջ. միադիմի. երկայրի. ջրաբերի։
Նիւթ ցուցնող ածական. — պղնձի. արծաթի. երկաթի։ Տես եւ եղէն, էայ։
Ծառի անուանք. — կաղնի. կաղամախի. (ումկ. կազմախ.) գետեղնի. ընկուզի. ծիրանի։ Ցն եւ ենի։

իկ Հասարակ ածական, — բնիկ. գոռեհիկ. ուռուցիկ. ագուցիկ. թաւիանոցիկ. թացիկ. չիփիկ. կոկիկ. կանխիկ. ապառիկ։
Ազգաց անուններ. — Պարսիկ. Հնդիկ. զանդիկ*։
Նուազական կամ փաղաքշական, ած. եւ գոյ. — Հեզիկ. մեղմիկ. քաղցրիկ. անուշիկ. աղուորիկ. Հայրիկ. մանկիկ. թռչնիկ. ոսիկ (ումկ. տոտիկ.) թաթիկ. Թադիկ, (Թադէոս.) Աննիկ, (Աննա։)
Պարզապէս փաղաքշական ձայնով Աբէկ Հաճիկ։
Քովինս եկուր։
Տես եւ կան. ուկ. կան. ոսկ։

* Այս կանոնով հին ատեններըը կ'ըսէին Աբուժիկ, արաբ.) խափշիկ, (փեկ. խապ'շիկ.) վենաիկ, (փեկ. վենետիկ, այսինքն վենետացի.) եւ օտար բառով, սաւսաւիկ, (մաղձոտ։) — Ցարակոյս չկայ՝ որ այդն Հայ կազմութեամբ վենիկի բառին նախնական ուղիղ նշանակութիւնն է՝ վենետացի, (վենետիկցի.) ինչպէս Կիլիկեցւոց ժամանակը կը գործածուէր, "Յունի վենետիկաց,, (վենետացւոց գոնը.) եւ անկէ յայտ-

Նապաստակն զառն օտարաց անցնելով՝ քաղքին սեպհականուեցաւ. որոնցմէ դարձեալ յետին դարձուածքէ նոր նշանակութեամբը մեզի փոխադրուած է:

ին. Անուանց կամ նախադրութեանց վրայ դրուելով ածական չինող. — ներքին. արտաքին. յետին. միջին. վերջին. խորին. մէջին. խաւարին. աղքատին:

ինք. Բայանուն. — նախատինք: Տես եւ անք, 281, գ:

իւն. Գրաբար բայանուն. — գուչիւն. մռնչիւն, հնչիւն. թնդիւն. ոսոսիւն. շաչիւն: Տես եւ ուն:

ծու. Երբայել ածակ. — չինծու. թափծու. (հին ում. ղոփծու, չինած. ցանծու, ցանած.) Տես 773, 1:

կան. Հասարակ ածակ. — աշխարհական. գաւառական. դժոխական. գեղջկական. իշխանական. հաւանական. խնդութական: Տես այն:

Գործ կամ պաշտօն. — լալկան. վարձկան. գուժկան:

կի. Մակբայակերտ. — ուղղակի. կողմնակի. թեւեւ-ակի. յանկարծակի:

կոտ. տես ոտ:

նակ. Գոյական. — գանձանակ. մրցանակ. եղանակ, (բուլլալու կերպ.) կոչնակ:

Ածականի վրայ. — խստորնակ:

նի. Գոյական. — մատանի. մատնի. հարունքը. հովանի:

Ածական. — լեզուանի. պիտանի:

նոց. Տեղ յուշընող. — գօրանոց. աղքատանոց. հիւրանոց. փայտանոց. ասեղնոց. խնդութանոց: Տես եւ ըան, ոց, ոցան:

Գոյականին որոշումը՝ թէ ինչի պիտի ծառայէ. — ձեռքնոց. աչքնոց. (տես վարը՝ ձեռնոց, ակնոց.) մատնոց. վզնոց. գոգնոց:

Արժէքը կամ չափ. — հինգնոց. տասնոց. յիսունոց. լիտրնոց. երկու տրամնոց:

ոտ. Ընծեցող. — ծակոտ. աղտոտ. ոսկրոտ. բազկոտ. բորոտ. անծոտ. եղոտ. նախանձոտ. երկչոտ. գողդոջոտ: — Կամ ոտ մասնիկամբ մեկտեղ. ծիծաղկոտ. վախկոտ. մնկոտ. մոռացկոտ. պարծենկոտ. ամչկոտ:

ոտի. Ածական, (հասարակօրէն յղքն. գոյականի քով.) — հնոտի. ունոտի. օտարոտի. մեռելոտի. ցնցոտի:

որդ. Գործ կամ արուեստ. — որսորդ. ճամբորդ. ճանապարհորդ. յաճախորդ, (տճ. հիւղիրճի.) առուաջնորդ. մինչնորդ. յայլորդ. նախորդ. բաժանորդ. փոխանորդ. պահնորդ։
Ածական. — ձախորդ. ուղղորդ. յետնորդ. փոխնորդ։

ոց. Տեղ. — ձմերոց. դպրոց. ծաղկոց. կանանոց։
Գործիք. — աղոց. կտրոց. յատոց. քերոց. քշոց. պրկոց. ձեռնոց. ակնոց։ — կապոց. փաթթոց։
Բայանուն. — ջարդոց. խշրտոց. շշնկոց. — որ հիմայ սկսած են անսովոր ըլլալու։

ու. Ածական իբր ընդունելութիւն. — ազդու, (ազդող.) հատու. ահարկու. վերակացու, (վերակեցու.) խօսքմատու. առնտուր. խրատուր։

ուխ. Ունեցող. — սեւաչուխ. թխյօդքուխ. կարճոտուխ. (տես 52. ‖ ծան։)

ուկ. Գոյական եւ ածական. — թափուկ. կողպտուկ. կոտրուկ. աչկապուկ. տաշուկ. հեղուկ. հանեկուկ. (գոյականաբար գործածութեան մէջ ատալ կը գրուին. տես վերը։) Ածական դերբայ. — պարծուկ. յեղյեղուկ. անցուկ. մուդայուկ. գալտուռուկ. կորուկ. նստուկ. պառկուկ. նորելուկ։
Նուազական. — կարմրուկ. հեզուկ. աղէկուկ. կլորուկ. ողորմուկ. տաքուկ. պաղուկ. գիրուկ. դիւրուկ. տափկուկ, (տափակ.) խորուննկ, (փխկ. խորուկ.) — մանչուկ. մամուկ։ Տես եւ իկ։

ուհի. Իգական գոյական. — թագուհի. կոմսուհի. իշխանուհի. քրմուհի։ — Ցուկ. անուն. Տիգրանուհի. Վարդուհի. Քանանուհի, (քանանացի։) — Քիչ տեղ ածական. սրբուհի. բարեպաշտուհի։

ուն. Ընդող կամ ըլլող. — առղուն, (առղացող.) թըռչուն. սահուն. շարժուն. երերուն. վեղուն։

ունդ եւ *ուրդ* միայն գրաբար են. — Ծնունդ. անունդ. — ժողովուրդ. խառնուրդ։

ունի. Ածական. — գողունի, (գողցուած.) աղքատնի. — յատկ. անուն. Ամառուննի. արշարուննի. աշտուննի։ — Գոյ. ծերուննի։

ուց. Գոյական. — դեղնաց. ճերմկաց. նեղաց։

ուք. Գոյական. — քերթած. քամած. մաշած, (ռմկ. մաշածած։) Տես ած, եւ 281, Ի։

չէք. Գոյական. — աւուրչէք. կրողչէք. բերողչէք. աւետչէք. (դրբր. -չէայ։)

պան. Պաշտօն կամ արուեստ. — պահապան. պարտիզպան. պագեպան. դռնապան. ջրեպան. ջաղացպան։

ատ. Բայանուն. — ուրատ. իմնատ. զգեստ։

(*ետ*, *ուստ*.) գովքատ. պահեստ. ուսեպատ. հրաժեշտ, (փխկ. — ֆեստ.) թաքստատ. փախստատ. գաղտատ. հապճատ. ապրատատ։ Սք մանկան տեղ կայ նաեւ ց։ (Տես 281. Զ։)

ատան. Տեղ. — ծառատեղան. կուսատեղան։ Ցուկ. անուն. պարակատեղան. Հայատեղան. ճենատեղան. Ցունատեղան. Ասորեստեղան։

‖ Գաւառաց եւ աշխարհաց կ՚ընծայարկութիւնը (Ագաթիա. Սկեւթիա. Փռիւգիա.) յունարէնէ մնած է մեր գիրը։ Հին լեզուն ուրիշ պլեւսալ չանգեր ալ ունէր գաւառաց, այժ, եժ, էժ. կամ պարզապէս յոգն. խաղիր. Ցոյն. Պարս. — Վերջին տարիներս սկսաւ կ՚ըսուիլ Ցեղեսան. Մարմառատան, (մարմարներ։) (Տես եւ գրաբար Ազգեսան. անդատան, որ յոգն. կը համապատասխանէ։)

բան. Տեղ. — պահպան, դեղպան. դպան. աղօթատան. մկրտատան. գործատան. ննջատան. բնակատան։ Տես եւ ած. նոց։

ցի. (*ացի*, *եցի*.) Ազգի եւ հայրենեաց ածական. (Հայրանունական, 476.) — դրախցի. տնեցի. տեղացի. դեղացի. լեռնցի. Ակնցի կամ Ակնեցի. Միլանցի. Գառնեցի. կարնեցի. (տես 816.) Կորընթիացի։ — կամ փոխանակ էան, էան մանկանց. Իսրայելացի. մանիքեցի. վարիոնեցի. Հայեցի։

Ընեցող. — մտացի. խելացի։

Մակբայակերտ. — բռնցի. (տճ. խոմբաճ տալ.) աքացի. մագլցի։ Հին ռմկ. Հոգցի, (երես 129։)

ցու. Բանի մը որոշուած. — մնացուա, (մեռնելու.)

պահպա՛ս. զատիկպա՛ս. կղերպա՛ս. տիրպա՛ս. շաբաթիկպա՛ս (կտուր:)

ած. Ունեցող, ած. եւ գոյ. — թագաւո՛ր. զինուո՛ր. ոգեո՛ր. զօրաւո՛ր. ալեւո՛ր. ունեւո՛ր. փայտասո՛ր. տնասո՛ր. ծոցասո՛ր. սպասասո՛ր. զգուշասո՛ր. ձիասո՛ր. մարմնասո՛ր. մտասո՛ր:

Փոխանակ կան մտունկան. — հոգեսո՛ր. մարմնասո՛ր. մտասո՛ր. անցասո՛ր:

Իսր եւ ապ մտունկամբ շատ մը բայեր ալ կը շինուին. — տէղասո՛ւել. շնորհասո՛ւել. դիմասո՛ւել. զգեստասո՛ւել. ճարտարասո՛ւիլ. հարկասո՛ւիլ. վերջասո՛ւիլ: (Հին ոմկ. ծախվո՛ւիլ. ուժվո՛ւցնել, ժիրդար:) — ջրասո՛ւիլ. մրճասո՛ւիլ. աղտասո՛ւիլ. ժանգասո՛ւիլ:

821. Երբեմն բառի մը վրայ ածանցական մտունիկ մը կը դրուի՝ առանց նշանակութեան փոփոխութիւն տալու. զորօրինակ: Արքունի, արքունական. — անձեղ, անմեղական. — պատրաստ, պատրաստական. — թշուառ, թշուառական. — տէրունի, տէրունական. — հայրենի, հայրենական, (հօրենական): Արժանի, արժանաւոր. — պատշաճ, պատշաճաւոր. — հեռի, հեռաւոր. — մօտ, մօտիկ: խոր, խորին. — դժուար, դժուարին: Պիտանի, պիտանացու. — ժառանգ, ժառանգորդ: Յառաջաբան, յառաջաբանո՛ւիւն*. քանակ, քանակո՛ւիւն, եւայլն:

* Գողական անուններէն՝ անունք միայն ածական մտունիկ կ՚առնուն՝ որոնք պաշտօն կամ վիճակ մը կը ցուցընեն, ինչպէս զինուորո՛ւիւն, եւայլն: Բայց կ՚ըսուի նաեւ՝ գողն իւր գողո՛ւիւնը մոռցաւ: Ալ երկաթէն երկարո՛ւիւնն ելեր՝ ժանդ միայն է մնացեր: Վերջին առեղծուածս սովորական եղաւ ըսել՝ Ազգն իւր ազատո՛ւիւնը ճանչցաւ: Ժողովոյ անդամո՛ւիւնէն հրաժարիլ: Իսկ խոստո՛ւիւն ոսկի. բառը՝ չէ թէ խոստ գոյականէն՝ այլ անոր ածականաբար գործածութենէն առնուած է. (տես 492:)

822. Իսկ եւ այլ վերջով նուազականներէն ոմանք գրաբար ձեւով այսպէս կը հոլովին. խցիկ, սեռ. խցկան. մանիկ, մանկան. փոքրիկ, փոքրկան. մանուկ, մանկան. ճուտիկ, ճտոյկան. ձուկն, ձկան, (ձըկան:) — Ասոնք կանոնով են հիմայ ալ երիկ, երկան, եւ կնիկ, կնկան հոլովները:

Նուազական ածանցի մը վրայ ուրիշ նուազական

մանրիկ մ՝ալ կ՝աւելցուի՝ աւելի փոքրագոյնը ցուցընելու համար. ինչպէս. (պատանի,) պատանեակ, պատանեկիկ. — (նաւ,) նաւակ, նաւակիկ. — մանուկ. մանկիկ. որ գրաբարի մէջ անհոլով են։

Ղղինպէս կրկին նուազական են կոչ, լեռ վերջով ա-ծականներն (որ Ա մասին մէջ տեսանք, 103.) զորօրինակ. կարմրաթոյ նուազականէն՝ կարմրիկ, (փխկ. կարմրկեակ.) սեւաթ եւ մանրաթոյ կամ մանրիկ բառերէն՝ սեւիկ, մանրիկ, եւայլն։

823. *Քանի մը մանրիկներ ալ բայերու յատուկ են, որունք հասարակօրէն գործողութեան մանր կըրկնութիւն, անընդհատ տեւողութիւն, եւայլն կը յայտնեն. զորօրինակ, թռչիլ, թռչկիլ. — կտրել, կտրտել, (հին՝ կտրատել.) — պատռել, պատռտել, (հին՝ պատառատել.) — խոցել, խոցոտել, (հին ոմկ. խոցտել.) կոտրել, կոտրտել, (հին կոտորատել.) — կրճտել, կրճտկել. — կռուիլ, կռուըտիլ. — չարչարել, չարչրկել. — նմանպէս ալ՝ գլորտիլ. աւրշկիլ. պաղչկիլ. փռնգտալ. ճգտիլ. խածտել. բզըքտել. ճանկոտել. քաշկոտել. պոռչտալ. կանչոտոտիլ. լզոտոտիլ. վազոտոտել. եւայլն։ (Խորհ է՝ խառնշտել, խառնշկիլ, որ տուճկ. ֆոըշտոըքրմէ բային նմանութեամբ հայերէն խառնել բայէն ելած է։)*

Տես նաեւ պահուըտիլ. պագպոյտիլ. ծեծկուիլ կրաւորական ձեւերը. (577, 578։)

Ա՛յս բայերու սեպհական մանրիկներս յետադասներու կարգին կը վերաբերին, թէպետեւ բառերուն ոչ թէ վերջը՝ այլ միջատը մտած երեւան. որով հետեւ իրօք բառին վերջին ձայնն են՝ ա, ա, ա, եւայլն, կամ պարզապէս ա, է, ի. միայն թէ՝ բայի վերջաւորութենէն յառաջ. այսպէս. Ա՛ւրշոտ, գլորտոտ, որ հասարակօրէն սովորական չեն։

Կան քանի մը մանրիկներ ալ՝ որունք որոշեալ բառերու վրայ կը տեսնուին. ինչպէս. Լայնիլ. մեծցիլ. մատ՝ղաշ. թթուաշ, եւայլն։

---

§. 3. Բարդ չատներ։

824. *Բարդ կը կոչուի՝ երկու կամ աւելի բառից բազադրութիւնը. զորօրինակ. զբաթլոխ, զօրաց գլուխ. որ զբ եւ գլուխ արմատ բառերէն յօդուած է։*

825· Երեք բառով բարդութիւնները խորթ կը համարուին. եւ շատ քիչ կայ գործածական:

826· Երեք կերպ բարդութիւն կայ. 1. երկու բառ քովէ քով կցած. ղորօրինակ. առաջ-ղոյց. աբէն-լուսոյ. երթ-ևալ. համ-պիս. 2. ս յօդակապով. ղորօրինակ. գնալ-ևն. հայրապետ. նաւաստի. ֆայլաֆխե. եւ 3. ս շաղկապով. ինչպէս. ահու-պող. ձեռնու-ֆէպ. աղուհաց. կերնեխոմ. պանիովչոյ. ձամուձուն. ջարդու-քուրդ, (ջարդել ու բրդել:)

‖ Այս բարդութեան երեք կերպն ալ ծանօթ է հին գրաբարին. — բուն սովորականն ու կանոնաւորն է միջին կերպը (ս յօդակապով:) — Առաջին կերպը կը տեսնուի գրեթէ որոշ համրանքով բառերու վրայ (Մեռն-նիփ. չեռն-պառ. կր-չէզէ. ֆոր-կոծ. եւ մանաւանդ ածանցեալ բարդերու վրայ. չոփ-խօսող. սրտ-տխուլ. երէյան-տրտնջուն:) — Իսկ վերջինը միայն այս ինչ կամ այն բառի կապուած որոշեալ ձեւ մըն է բարդութեան. (այրուձի. պանուպէր. հոգուվերք:)

Լեզուն միշտ ամփոփման ընդհանուր կանոնին հետեւելով՝ միջին կամ դանդ ստորին դարերէն ի վեր այլեւայլ յաճախութիւնը թօթափելու հետ եղած է. (տես երես 279.) միջին եւ արդի հայերէն լեզուաց ընդհանրապէս կանոնաւորն եղած է՝ առանց այլի. (ալե-պոռնկ ծառանց. ինչ-խօսով ձուս. յաղ-խոպ. փոքխոպ. ֆՓ-ձոգրէլ. եւայլն:) Իսկ ս-ով բարդ թեեւ հիմայ աւելի յաճախակ՝ բայց միայն որոշ բառերու պահուած է, եւ չի կրնար միշտ ըստ կամի ս-ով բառեր բարդուիլ:

827· Բարդութեանց մէջ նոյն կանոնները ճշդիւ կը պահուին, որոնք (վերը 810—816) ածանցմանց համար տուինք:

Վերը դրուած երեք կերպ բարդութեանց վրայօք դիտելու է՝ որ

828· — Ա· Երբ երկու բառ առանց (ս կամ ա) յօդակապի բարդուած են, հասարակօրէն կորուսման կամ ամփոփման կանոնը կը պահուի, քիչ բացառութեամբ. այսպէս. նչ-կոտոր. ֆՓ-ձիծաղ. պրպ-հատնում. ֆն-հատուկ. ձա-վիզ. — առաջ-զոյց. ձաա-բերան:

829· Նոյնպէս եթէ երկրորդ բառը ձայնաւորով սկսած է, (ուր բնականապէս ս յօդակապ չի մտներ*,)

սովորաբար կորուսման կանոնը կը պահպի. իսկ եթէ դրաբար բարդութիւն է՝ փոփոխման կանոնն ալ. զոր օրինակ. պն-որդիք. կր-օրհնէք, հր-ընկէց. փղ-ոսկր. — ղոպ-ընթաց. չկն-աւանդ. վեռ-որդի, (հին ուկ. վոյլ-որդի։)

* || Սոսկին դարուց գրիչներէն ամենք = յօդակապով կապն ուզած են այս դէպքին մէջ ալ պահել. երբեմն նաեւ յաւելուածով. ինչպէս. երկնա-եկք. աստուածա-ազդ. կնայ-եղկ, (կէս եղկ.) քարայ-ուն։

830. — Բ. Ա յօդակապով բարդութիւնը դրաբարի յատուկ է, եւ գործածական բարդերը գրաբարէ առնուած են. զօրօրինակ. եղբայրասէր. ծագխլէյց. գանգրահեր. կոչնահատակ. ընչաքաղց. նաւավար. ղպտաերթ, եւայլն. եւայլն։ Իսկ քանի մը բուն աշխարհաբար այլով բարդութիւններն որ կան՝ ընդհանրապէս խորթ կամ անսովոր համարուած են. ինչպէս. աստղաձավախ, (երկիւղած.) գրէսպաշախ, գրէսպաշան, գըբսպակալ, (գրավաճառ, -տուն, -կալ.) ալէսպիշ, (բացաչք։)

831. Կը գտնուի այլի տեղ երբեմն ե յօդակապ ալ. ինչպէս. հաղե-եկալ. հաղե-եգոմա. խրեկէյոսկ. ղևեթաց. այեելաց։

832. Բառի մը վերջին + դիրը, եթէ արմատական չէ՝ կը թաղուի բարդութեանց եւ ածանցմանց մէջ. (տես 814.) ինչպէս՝ ղաբաչիտ. ոաղղափառ. կառաւալ. կռապան. գրապան. եւայլն։ Բայց կայ արդի լեզուին մէջ քանի մը զարտուղութիւն. ձակղ. բաշաղ. խօաքճառա. հանքաբան։

Ասոնք հանգամանքեան, գրէսպաշան եւայլն բառերն որ յիշեցինք, նոր դարերուս մէջ իբրեւ գրաբար, անոր համար ալ ե յօդակապով ստեղծուած են անհմաստ բարդողներէ. եւ հիմայ միայն աշխարհաբարի պատկանած են։

833. — Գ. Ո՞ չաղկապով կապուած բարդութեանց մէջ կորուսման կամ ամփոփման կանոն չի պահպիր. այսպէս. ցիրուցան. գէպուգէպ. խուճապատ. փուքիաս։

834. Գրաբարէ մնացած կանոն մըն է՝ որ ընդհանրապէս բարդութեանց ինչպէս նաեւ ածանցմանց

մէջ բառերը պարզ պիտի ըլլան, (թէեւ ոչ վերջին արմատ.) զորօրինակ աբեռնիլն` պէտք ըսելու համար բաւական է երկու արմատականներն իրարու կցել, աբեռաբէ. նոյնպէս խմատաբէ, խմաստութիւն սերող. մահկէ, մին կերտող. — ածանց՝ հիւանդոտ, հիւանդութիւն (եւ ոչ հիւանդ) ունեցող: Իսկ եթէ ուզուի բայ կամ դերբայ կամ բայանուն ածանցել, նոյն բարդութիւնն պէտք է յառաջ բերել. զորօրինակ. խմատաբէրել:

Ա.յսպէս պեռանիլ կամ պռնել բայերով չի կրնար բարդուիլ լը-պեռանիլ, պռ-պեռանիլ, կամ պեղպռնիլ. այլ անոնց պէս եւ պէտք արմատովը լպռե եւ պեղպէտք բարդելէն ետքը՝ կրնայ համաձայն գործածուիլ բայ՝ լպռեալ. պեղպռել. դերբայ՝ լպռեալ. լպռեած. պեղպռելի. եւ բայանուն՝ լպռեալութիւն. պեղպռեա+:

Ասկէ կը հետեւի որ բայերուն վերջէն ամէն եւ կամուտ բաղաձայն գիր դուրս թողուելէն ետքը իլ եւ իլ(եւ ոչ նիլ, անիլ, էիլ) վերջաւորութիւններով բարդ բայ կը շինուի. (տես եկամուտ դերբր՝ 215, ‖ ծան.) այսպէս տեսնել. բեկանել. առնուլ, փլլիլ, դնել, լսել, եւայլն, ինչպէս նաեւ պալ, գալ, ասիլ, առնիլ բայերուն՝ գրաբար արմատովը միայն կը բարդուի. զորօրինակ. յեռնարկել. յեռնարկութիւն. արտաբեկիլ. նաազբեկութիւն. գնահատել. գնահատութիւն, (գլխ-հատ.) վերյատրել. փոխատուութիւն. լրջագայութիւն. աչնկալութիւն, եւայլն:

835. Տեսակ մը բարդութեան կերպ ալ կայ նախդիրներով, որ գրաբարի յատուկ է. ինչպէս. գլխիվայր. ղահիվայր. ղահիվեր. (դարվար. դարվեր.) արտիքերան. էիչկընդհատ, եւայլն:

836. Բարդութեան մէջ մասանց բանի որակութիւնն եւ անոնց եռեւառութիւնը կարեւոր կանոն մըն է՝ որ բարդուած բառերուն նշանակութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի: — Հայերէն բարդութեանց մէջ հասարակօրէն առաջին բառը կամ խնդիր է կամ ածական՝ երկրորդ բառին նկատմամբ: Իսկ բարդութեան գլխաւոր կերպերը հետեւեալներն են:

837· — Ա· *Գոյական գոյականի հետ, կը ցուցընէ՝*

1. *Ընդեցող· (ինչպէս· առիւծաբերդ· ընթերնախ· (առիւծու սիրտ, չար գլուխ ունեցող· արիւնկուխ· (արիւնալից կռակ ունեցող·) սառնասիրտ· (սառի կերպարանք ունեցող·)*

2. *Ցատկացեալը գլխաւոր գոյական· (գահի գլուխ·) սրտապող, (սրտի դող·) նոյնպէս՝ ծոպնկոր, (կարի տեսակ մը·) չինկիր· հասկիր· ախտբլուխ·*

3. *Երկու գոյականներուն ալ հաւասարապէս գրեխատր· յարմարդ, (ցուլ եւ մարդ·) ընդախուճ· այծեղջերայծ· ագռաւահմ· մոլորակ, (տճ· մոլորմմ·) Այսպէս են նաեւ ոտով եռով կապուածները· այրուձի· առաստաբ· վարուցան· եւայլն·*

838· — Բ· *Ածական եւ գոյական, կը ցուցընէ՝*

1. *Ընդեցող· ինչպէս· ըղտախիր, (չար սիրտ ունեցող·) տգղայծայն· խորտակիչ· երկայնաճիկն· բացբերան· բացերեսաբ· պինդբերանաբ· ծակուէ·*

2. *Գոյական· կոմկրաբեղ, (կարմիր թանաք, ներկ·) ոգեմոյնեբ, (բոլորը մեկանց ձեւեր·) մանրաղտբէ· նորաստեղ· ծառաստիկ· Այս կերպ բարդութիւն քիչ է թէ գրաբարի եւ թէ աշխարհաբարի մէջ·*

839· — Գ· *Ածական եւ (հայի) արմատ· ածականը մակբայ կը ձեւանայ, իսկ բայի արմատը դերբայի նշանակութիւն կ'առնու· գեհաբառնակ, (գիւրաբառնող·) արբեղաբեր· քիչ տեղ կայ նաեւ բուն մակբայով բարդած· մղտարբաբ, (միշտ դալարող·)*

> *Սբերեսեր եւ ուրիշ առոր նման բարդերուն առաջին մասն ածական չի համարուիր· վասնզի առաջ արմատը արեւելեան բառին տեղը գրուած է· (տես 834·)*

840· — Դ· *Գոյական եւ (հայի) արմատ, իբրեւ խնդիր եւ բայ, կամ խնդիր եւ բայանուն· — կը ցուցընէ՝*

1. *Ընող կամ ըլլալ· չինորթ, (ձուկ որսացող·) լրկէր, (լուր կրող·) մաքենաբեր, (մետեան գրող·) օրենադրէր· հայտաբեր· եղբայրասպան· գեղչիաբ, եւայլն·*

2. *Ածական դերբայ· այսահաբ· գեհահաբ, (գեհէն գարնուած· լեղապատառ, (լեղին պատուած·)*

3. Գոյական բայանուն. քանդիչ, (տճ. փայփօ.) ոչընչիչ, (իրեն որդի գրելը.) քաքե-քիչ. (տես 281։)

4. Հասարակ գոյական. կրմաղ. գեղդիչ, (գեղ դնելու գործիք. տճ. հիլալ։)

841. — Ե. Հայի արմատ եւ գոյական, իբր ածական եւ գոյական. զորօրինակ. հագիական, (հատեակ, որոշեալ կանոն.) վկայական, (վկայական գիր։)

Քիչ լեզու կայ որ հայերէնի չափ առատութիւն ունենայ բարդ բառերու. եւ աւելի եւս՝ որ ներանոր բարդութիւններ կազմելու ազատութիւն ունենայ. սակայն ատոր մէջ ալ շատ դիւրին է վեղծումը եւ շատ ալ յաճախ։

Համբակներն զգուշացընելու է անխիղճ համարձակ բարդեր սեղծելէ. որոնք պէտք են գիտնալ շատ՝ նախ՝ արդէն լեզուին մէջ գտնուած բարդերով։ Աւելի կը տեսնուի անճահ եւ շատ անգամ նաեւ խմաստ դուրկ բարդութեանց հոսանք մը որ նոր մատենագրութեան դարձան օրէ օր ողողելու վրայ է, որ եւ շատ ատորին եւ ազգային ճաշակի ցաւ կու տայ։ — Դժուարին չէ միտք առնուլ՝ թէ որչափ որ քաղաքակրթեան գործ չէ հայերէնի մէջ բառ բարդելը, նոյնչափ մեծ հմտութիւն եւ կիրթ ճաշակ պէտք է քաղ օրինի վայելուչ բարդութիւններ յարմարելու համար։

---

§. 4. Կրկնաւոր բառեր։

842. Կրկնաւոր կ'ըսուի բառ մ'որ ինք իր վրայ կրկնուած կամ ինք իրմով բարդուած է. զորօրինակ. պող-պղպջել. սառ-սառնամանիք։

843. Երեք տեսակ են կրկնաւոր բառերը. 1. բուն բառը կամ արմատն սկիզբը դրուած. 2. բառին մէկ վանկը կամ մէկ փոքր մասը սկիզբը դրուած՝ թեթեւ փոփոխութեամբ. եւ 3. նոյն բառն երկրորդ անգամ՝ նոր ձեւով կրկնած։

844. Կրկնաւոր բառերու վրայ կորուսման եւ ամ փոփման կանոնները քիչ շատ ճշդութեամբ կը պահուին։

845. — Ա. Առաջին տեսակ կրկնաւորներէն ոմանք նշանակական բառի մը վրայէն կը շինուին. զորօրինակ. Դողալ բայէն՝ դողդողալ. — մարիլ, մարմրիլ. — չափել, չափչփել. — թափել, ընդթրփել. — ծակել,

ծակծկել. — ծփալ, ծփծփել. — չորուկ, ըղչրուկ. — չփիկ, չփչփիկ. — հեծծել, հեծծծել. (փխկ. հեծհեծծել։) Նշմպես՝ նշիշել. չչեչչքիլ. վազվզել, եւայլն։ Իսկ ոմանք բառին արմատէն կամ երբեմն նաեւ անշանակ բառէ մը կը շինուին, որ եթէ կրկնութիւնը վերցընես՝ միայն մը չի տար. զորօրինակ. Ձոլ արմատէն ըղըղբել, ըղըղծանիւ կրկնաւորները. (ուր միայն ըղբել կամ ղբանիւ՝ անշշանակ կը մնան.) այսպէս ալ՝ ԱՀԼ, այլայլել. — Հար, հարհարբել. — միտ, մտմտալ. — վառ, վառվառուն. — փայլ, փլփլալ։ Այս կարգէս են նաեւ ըրբնաալ*. մրմռալ. մրմռիլ. թրթռում. ոռոռգիլ. խլխլոլ, (գրբր. խլխլական։)

Այսպէս ալ, մանաւանդ ընտանեկան լեզուի մէջ բնական հնչմանց նմանողութեամբ շատ մը կրկնաւորներ կը ձեւանան. ցցծաալ. պլպլալ. բղբղալ. ցըցծոալ. խլխլալ. ողջիլ (հաւն զպնակը,) եւայլն։

* Հայերէն լեզուի մէջ եթէ ո փիրն իրմէ եառքը (նուէ զատ) բազաձայն դիր մ՚ունենայ՝ սովորաբար ւէի կը փոխուի. այս պատճառաւ է որ կրկնաւորներն ալ կը գրենք՝ գրգռել, բաբռաւ, կարկաւ, (եւ ոչ՝ գոգռել, եւայլն.) Թէեւ հեռաւ արմատներն ասոնք է։ Բայց արդի լեզուին մէջ ազատ է շատ անգամ. եւ կը գրուի ու կը հնչուի՝ նոռալ. խոռոչալ։

846. Հետեւեալ կրկնաւորներուս վրայ քանի մը ձեւի փոփոխութիւն ալ եղած կը տեսնուի. (որոնցմէ ոմանք գրաբարի մէջ արմատ բառերուն իրկիրդրդական ձեւն* են.) Սպառ-ապառ. սարսառս. կեր-ակաբ. մեջ-ամջ. քրքիջաբ. խաժ-ամոաժ. բարձր-աթեղդ. հաս-ատ-աքեաթ. խորտ-ուքորթ. ծակ-ուձծուկ. ճաք-ճատեալ. նոշ-կոճել. կո-կծալ։

‖ Ողնպիսի փոփոխութեամբը հին ասկօրէնի մէջ կրկնաւորներ կը ձեւանային, այսպէս ըսնջնեալ (կամ ընջնեալ. յախջախել. փքչեցընել. (փխկ. քչքչեցընել.) քչել տանիլ։

* Այսպէս ալ երկրորդական ձեւեր են արդի լեզուին մէջ՝ ծոմ. ծոածոած. ծէծ. կէկ. — ծոմ. ծիփ. ծոած եւ ծոմ բառերուն։

Ասոնց նման կրկնաւոր մըն է նաեւ՝ շաբ ճարակ չունենալ, կամ՝ ճաբ ճարակ ըլլալ։ (Իսկ տաճկախառն է՝ Բայ բաժին ընել։)

847. Քանի մը դրաբարէ առնուած կրկնաւոր՝ երբ մէջ յօդակապ մ՚ալ կը մտնէ, (ինչպէս վերջին օրինակներուն ալ տեսանք.) այսպէս. Լուրջ-լուրջ. գնա-գնա. պեղպեղ. գոյնզգոյն. ապառաղ. այլեւայլ, եւայլն:

848. — Բ. երկրորդ տեսակ կրկնաւորը տեսակ մը գերադրական է, որ շատ ածականներու առաջին կէսը փոքր այլայլութեամբ մը վրան կ՚աւելցընէ. այսպէս. կարմիր, կա-կարմիր, (բոլորովին կարմիր.) սեփ-սեփ. ճեխ-ճեխմալ. մէ-մէնակ, եւայլն. — որոնք քիչ շատ տարբերութեամբ ընտանեկան լեզուի մէջ յաճախեալ են:

‖ Թերեւս այսպիսի յաւելուածով կրկնաւոր էին հին դրաբարի սաֆառաւ եւ խմոխոր բառերը եւ միջին դարերու ֆամֆառա ածականը:

849. — Գ. երրորդ տեսակ կրկնաւորը՝ դրուած բառն ու անոր նմանը մէկանց ցուցընելու համար նոյն բառը կը կրկնէ՝ սկիզբը մեծով. այսպէս. Ծուռ-ումոտ կամ ծռ-ումոտ. Սուտ մոտ կամ սուտ-ումոտ պատմութիւններ. Հնչիւն ձկան չի լսուիր. խաղն մոտն կամ խաղ-մոտն սողոսկներ. Հաւուց ոչ թաւոչ մոտ. Աւրուծ մոխէն չի տեսնուիր միր կողմերը: (Տես նաեւ վերը 750, 3:)

‖ Սկիզբը մեծի փոխելով կամ ի յաւելով եղած կրկնաւորներն, որ հիմայ անդուլ տարածութեան ազդեցութեամբ այնչափ յաճախեալ են մեր ընտանեկան լեզուին մէջ, (եւ հաւասարապէս սովորական են պարսկերէն լեզուի ալ, որ մերթ ի կը կցէ եւ մերթ ն, — թիւրա ֆուրտ. սիյտ նէյտ.) ունին նաեւ հին գրաբար հայերէնէ քանի մ՚օրինակ. Սուտ մոտ (կամ սուտամուտ) երդմունք. ազազմալախէ. խառնամոտն. չեղտամոտ. աղխամոտիւ, եւայլն: Իսկ հաշել մալիլ, եւ ձեց մէյ իբր զատ զատ բառեր ալ առանձին կը գործածուին:

ՁՕԳՈՒԹԻՒՆ Բ.

ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

850. Բառերուն նշանակութեանը վրայօք երեք գլխաւոր բան կայ դիտելու. 1. Նոյնանշանք, 2. Առմունք, եւ 3. Նշանակութեան փոփոխութիւն:

851. — Ա. Նոյնանիշ կամ հոմանուն կը կոչուին երկու կամ աւելի բառեր՝ որ միեւնոյն նշանակութիւն ունին. զորօրինակ Ջրել եւ ոռոգել. Փեղկիկ եւ ալեռոտ. Բաբի, լաւ եւ ապիկ. Սպաննել եւ սեռցընել. Գոթթել եւ քանիլ, եւայլն, եւայլն:

852. Բայց շատ նոյնանշանութիւնք զօրութիւնն այլեւայլ դէպքերու մէջ պէսպէս առմամբք իրարմէ կը տարբերի, եւ ամէն տեղ ճշդիւ միեւնոյն գործածութիւնը չեն ունենար, ինչպէս հիմայ կը տեսնենք:

Ասոր հակառակ շատ անգամ միեւնոյն բառն այլեւայլ նշանակութիւններ կ՚ունենայ՝ իրարու երբեմն նման եւ երբեմն բոլորովին աննման. որ խօսքին ընթացքէն կամ բառին դիրքէն կ՚որոշուի. Զօրօրինակ. Գորովալից հայրեր, եւ Լիանանու հայրեր: Իսկ երբեմն բոլորովին պատահական կամ նիւթական նոյնութիւն է ձայնի, եւ կը կոչուի նոյնաձայն. ինչպէս Տոբի, (առ. Իբլ, ինէր.) եւ Տոբի, ((Իօպիթրիմ՝:) Նոյնաձայնները քերականական կարեւորութիւն չունին լեզուագիտութեան մէջ, եւ միայն յանգական տաղաչափութեան կը ծառայեն:

853. — Բ. Բառի մը Լոռման կամ Լոմառնքն է՝ որ որոշ դիպուածի մը մէջ միեւնոյն նշանակութիւնը այս կամ այն մերձաւոր կերպով կ՚առնուի, կամ թէ՝ նշանակութիւնն որոշ դէպքի մը մէջ քիչ մը կ՚եղանակուրի. Զօրօրինակ՝ միեւնոյն ասելը՝ երբ գործողութիւնը նշանակելու համար կը գործածենք հաւասարապէս պոլքեաթ եւ ոռոպոռ դոյականները, որոնք՝ թէեւ նոյն բառերով եւ կանոնով եւ կազմութեամբ բարդուած լլլան, առումին տարբեր է իրարմէ. առաջինը կը գործածենք ընդ պոլքեաթ, իսկ երկրորդը վճռապես ոռոպոռ. (եւ ոչ՝ շնչոյ ոռոպոռ:)

Այսպէս ալ, օրինակի համար, այլազգ կը գոնեաթ նկարիչը կամ ներկարարն իւր ձեռքի առարկան, եւ այլազգ կը գոնեաթ երեկոյեան արեւն հասկանալու արտասանքը. — ուր առաջին դէպքին մէջ կրնայ ներլիլ ալ ըսուիլ, իսկ երկրորդին մէջ չի կրնար ըսուիլ ներլիլ՝ բայց եթէ անսովոր այլաբանութեամբ մը:

854. Նշանակութիւնն եղանակաւորող կամ զատառումի առումով են մանաւանդ ածանցական փոփոխու-

թիւնները, (766.) որ մեծ ազդեցութիւն ունին աթոռի լեզուին բառերուն վրայ։ Այսպէս նեղ արմատէն ամփոփեալ նեղնալ բայը կ՚առնուի բանի մը բնական կամ ֆիզիքական ընդարձակութեան կորուստը նշանակելու համար, (տճ. պըռալմախ.) իսկ առանց ամփոփման նեղնալ՝ որտնեղութիւն կամ դժկամակութիւն ցուցընելու, (տճ. փըքըլմախ։) նոյնպէս ալ՝ առանց ամփոփման՝ Տաճարը կողպտել եւ աւերել. ամփոփմամբ՝ Տող մը գիր աւրել, (ջնջել։) Ճայտնի են սխալել ու ֆոթել բայերուն եւ պոռոզ (տճ. մեչիք) ու մէրթ (տճ. եհմէլ) գոյականներուն առմամբը։

> Շատ մը բառեր ածանցական փոփոխութեանց պատճառաւ բոլորովին տարբեր նշանակութիւն առած են, ինչպէս վարը (858) կը տեսնենք։

859. Երկու նոյնանշան բառերուն արգի լեզուին մէջ մէկը որոշուած է բարոյական որպիսութիւն ցուցընելու. զրօրինակ ածականներէն՝ ջէմ պաղատանք, եւ Տաւ ձեռք։ — Ձոր դիտաւորութիւն, եւ Գէղ օդ կամ բնակարան։ — Բոյի մարդ, եւ Անկի հրացան։ Նոյնպէս բայերէն՝ Երկիր քանել, եւ Աշխի հրացան։

Ա՚յլեւայլ նոյնանշանութիւններուն պէտպէտ առմանցն օրինակ առնուած լմընցընել բայը։

լմընցընել, որ յաջորդ նոյնանշանութիւններուն հաւասարապէս կը ձգուի.

կատարել, ընել. ի գլուխ հանել. սկսածը չթողուլ.

աւարտել, վերջը հասցընել.

վախճանել, գործքին վախճանը հասնիլ.

վերջացընել, շարունակութիւնը կտրել. վերջ տալ. դադրեցընել.

հատցընել, գոյութիւնը վերցընել. չթողուլ.

սպառել, գործածելով հատցընել.

Դադրել. ինտեղյոյ յաջիեղյոյ ատատել (կեանքի մասին).

վատնել, (յիմարաբար) յարգը չհանչնալով սպառել (առատաձեռնութիւնը).

ճանթել, այս կամ այն կերպով վերջ տալ.

վերջաւորել, գրեթէ նոյն.

գլխաւորել, բանի մը կապելով լմընցընել (բանկերը).

Ա. յս բայերս մէջերնին ամէնքն ալ բառարա. նչնանչանները են, եւ կրնայ ամէնուն տեղը լրընդ. գործածուիլ՝ այլեւայլ առմամբ։

856. Երկու նդնանչան բառերէն մէկն ընդհանրապէս կրնայ երկու առմամբ ալ գործածուիլ. բայց մէկալը միայն մէկ առմամբ. զոբօրինակ վերը բերուած օրինակներուն մէջէն հիւթ բառին տեղ միշտ կրնայ ըսուիլ պտուղ, բայց ոչ հակառակը։ Նդնպէս պատ կամ ապխ, փեշ կրնան գրեթէ ամէն տեսակ առմամբ գործածուիլ. բայց կըտ, խոթէ, ըսր ամէն տեսակ գոյականի վրայ չեն յարմարիր։

‖ Արդի լեզուիս մէջ հմանուանդ, ինչպէս դաս. այլեւայլ առմանդ յատկախտութեան գլխաւոր պատճառն է, ինչպէս օրինակներէն յայտնի կը տեսնուի, միեւնոյն բառին թէ գրաբար եւ թէ աշխարհաբար ձեւով գործածուիլը։ — Ասոր այսպէս ըլլալն ոչինչ բնական էր՝ որչափ որ արդէն մինչեւ կամ յառաջիններն ի գործածութեան էին, եւ մէկալ չէին նորանոր բառեր կը ծնանէին եւ կը խառնուէին լեզուին մէջ. (թէպէտեւ, ինչպէս յառաջ ալ տեսանք, չատ քան զպապաղէ ապահաւած կը մնայ գրոց մէջ, անանց տեղ նոր բառեր յայտրդծլով։)

Բայց վերջին ժամանակներս աւելի զգալի եղած է նդնանչանները եւ այլեւայլ առմանդ յատկախտութիւնն արդի լեզուին մէջ, քանի որ քանի մը հարիւր տարուան ուսումնական լեզուն իւր սեպհական ձեւն առնելէն եւ իւր բառերուն որոշ սահմանին մէջ մնալէն ետքը՝ նորագիտ լեզուին մնատնագրութիւնն սկսաւ գաթեալ գրաբարէն նորանոր փոխառութիւններ ընել։ Այսպէս ելան օրինակի համար լրընդունիլ եւ ատոփել եւայլն նդնանչանները, ու ատիկ ատիկով միեւնոյն բառին այլեւայլ առմունքը։ (Այդպէս պիտի տեսանենք վարը նաեւ այլեւայլ նշանակութեանց փոփոխութեան մէջ։) — Այս կերպով, թէեւ նորագոյն հասնմատութեամբ, եղած կը տեսնենք հինս ուսմօրէնի ժամանակներն ալ, կամ նդնի իսկ այն (ժ — ժԳ) դարերուն գրաբար գրութեանց մէջ ալ։ — օրինակ ըլլայ վերոյիշեալ Նեղանաւ բայը. զոր որ առաջին գտաւորէ չհաւատար եւ զգուշացաւ եթէ արդեօք նշանակութեամբն ալ որ վերը (85ն) տեսանք. ուր որ հին լեզուն կ'ըսէր ինկոն տեղ զատ բառով մը անկնիլ, եւ մեսին տեղ՝ Նեղիլ։

Բայց աւելի մնոադրութեան արժանի է բառերուն նշանակութեանց փոփոխութիւնը։

857. — Գ. Բառերուն հին եւ նոր գործածութեանց մէջ (գրաբարի եւ աշխարհաբարի համեմատութեամբ) նշանակութեան կողմանէ բաւական մեծ տարբերութիւններ կը տեսնուին։ Զորօրինակ՝ վաղել բայն որ գրաբարի մէջ ցոփել կը նշանակէր, արդի լեզուի մէջ ընդհանուր նշանակութիւն առած է. (թող հասկցուի նշանակութիւնն ալ, որ վաղիլ բային այլայլած կ'երեւայ։)

Ա.յսպէս յաջորդները

	Գրբր. նշանակ.	Աշխրհ. նշանակ.
Սուղ,	կարճ.	թանկ.
Թեւ,	թռչնոյ թեւ.	մարդու եւ թռչ. թեւ.
Տակ, (տակք.)	արմատ.	ներքեւ.
Ջերմակ,	գորշ (ձի.)	սպիտակ.
Գոռալ,	պատերազմիլ.	որոտալ.
Մորթել,	մորթը հանել.	զենուլ.
Ջրել,	եղջանել, աւրել.	ոռոգել, ջուր տալ.
Վաստակեմ, գործ գործել, աշխատիլ.	շահիլ։	
Վաստակիմ, յոգնիլ.		
Ապրանք,	(մահուընէ) աղաչ վաճառք.	ապրուստ. տուր.

եւ ուրիշ շատ բառեր, (որոնցմէ ոմանք տես վարը հին ոամկօրէնի նշանակութեանց մէջ։)

858. Կան ալ որ թէ հին եւ թէ նոր նշանակութեամբ կը գործածուին. ինչպէս խնդալ, (խնդալ) որ թէ գրաբար նշանակութեամբն ուրախանալու եւ թէ ոամկօրէն ծիծաղելու մտօք կ'առնուի՝ (ծ—ծի դարերէն սկսեալ։)

Թէ գրերու ածանցական փոփոխութիւններն ալ բոլորովին տարբեր նշանակութիւն յառաջ կը բերեն՝ միեւնոյն բառն երկուքի բաժնելով, տես անք վերը (775։) Ա.յսպէս (գրաբար շաբ արմատէն՝ որ թէ շաբ, թէ քաւական եւ թէ քոհ կը նշանակէ) առանց ամփոփմանն Շաբաթալ՝ կը ցուցընէ գոհ ըլլալ. եւ ամփոփմամբ Շաբթալ՝ ածիլ, շատուր ըլլալ։ Նոյնպէս ալ՝

Պարտքը հատուցանել. եւ յանձնքիքը հատուցնել:
Բանաւոր մարդ, (մտաւոր.) եւ Բանաւոր մարդ, (գործաւոր:)
Ըսածիդ հաւանիցայ, (համոզուեցայ.) եւ Ըսածդ հաւանիցայ, (համձեցայ. տճ. պէյէնտիմ:)
Համաքէ թէ այնպէս է. եւ համբէ թէ քանի է:
Ուսանիլ պարապելով, (զբաղելով.) եւ Հրայանները պարապելով:
Նշանակութեանց եւ առմանց փոփոխութեանն համար տես նաեւ + յաւելուածը՝ բայանուանց մէջ. (երես 105, ծան:)

‖ Բնական է՝ որ ժամանակի ընթացքով կամ տեղէ տեղ եւ բերնէ բերան անցնելով՝ բառի մը, ինչպէս կերպաւորները նոյնպէս շատ անգամ ալ նշանակութիւնն այլայլութիւն կրէ: — Նշանակութեան փոփոխութիւնը հասարակօրէն փոխով կը սկսի. հնչինքն՝ երկար ատեն լեզուագիտաց առջեւ խառնած ու դատապարտեալ է այն առած նոր նշանակութիւնը, մինչեւ որ շատ ժամանակ անցնելով ընդհանուր ընկալեալ եւ հաստատուած. — որ՝ ըսել է թէ ժամանակը նախագրութեան իրաւամբ օրինաւոր ընծ օրինաց հակառակ զեղծումը. — թէպէտ ասս ալ դարձեալ իւր չափն ու սահմանն ունի:

Մենք հոս այդ փոփոխութեանց աղբիւրները չենք ուզեր ճշդիւ համրել, եւ ոչ ալ կրնանք ըստ ամենայն մասին՝ գոհ ընկալեալ եղածը դիտելով:

Բանական հիմն ունինք հաստատելու՝ թէ բուն հին ժամանակներէն մինչեւ մեզի ծանօթ (գ. Դ. ե) դարերը՝ գրաբար լեզուն ալ նոյն անցքերը կրած է: իսկ անկէ ետեւ անհամար են մեր աչքին առջեւ՝ միջին, ասորին եւ յետին դարերու մէջ հետզհետէ եղած սխալ նշանակութիւնները, որոնք՝ թէեւ իրենք գրաբար խոտան եւ վրիպական կը մնան, հետզհետէ աշխարհաբարի նկատմամբ հարազատ նշանակութիւն համարուած են: Ա.յսպէս է, օրինակի համար, հին գրաբար խոթ բառն, որուն բուն նշանակութիւնն է՝ պատաղ, չրան, (տճ. լոքըր.) իսկ եղբէն (ֆ դարէն վեր) սկսաւ գործածուիլ իբր պատասխ ընծեալու սկզբան, որ նշանակութեամբ հինգ օրինաւոր եղած է նաեւ ասդի գրաւոր լեզուին մէջ: Ասոր հակառակ ուրիշ աչքով կը նայի բանասիրութիւնը՝ մանաւանդ ներէն եղած նորաստ զեղծմանց: Վերջին ժամանակներս, (որովհետեւ սովորութիւն եղած է ամէնայն ինչ տատնկերէն խորհրդակցելով գործել ու գործածել,) սխալ նշանակութեամբ մը սկսաւ ըսուիլ՝ Ցայտարարութիւն ցրուել, Հաւանականք ցրուել, փոխանակ՝ բացնել, բացիել, հրապարակիլ եւ մանաւանդ

փոխձէլ։ (կը ցրօնէ ան որ չենք ուզեր որ քովէ քով ձեայ. իսկ կը փոխձենէ ինչ որ կ'ուզենք որ չլսուի տեղ հասնի։) Նոյնպէս ընտանեաբ, (որովհետեւ ամէն. ըսողը թէ ինծի տուողը կը նշանակէ եւ թէ ինծի կրողը։) սկսաւ ըսուիլ՝ Ես այս առաւտուրէս ինծոյ եղայ, փեսի. ընելու թէ ընտանի եղայ։ (Հայերէն ընտանեաբ՝ միայն ուրիշի ինծոյ ընող կը նշանակէ։) — Այսպիսի գործածութիւններն որ զուտ անմոռգրուածքեան արդիւնք են, յիրաւի խորհրդաւոր եւ սխալ կը համարուին, քանի որ ընդհանուր չեն եղած եւ ոչ երկար ժամանակաւ հաստատուած եւ ընդունուած։

Այս խորհուրդներց եւ օտարութիւնց վրայ յաջորդ գլխոյն մէջ։

Աւասիկ հին ոսկիօրէնի բառերուն՝ գրաբարի համեմատութեամբ առած նոր նշանակութիւնցն ու առմնացը քանի մ'օրինակը.

Ձուգել, նոր նշնկ.	չինել, (որ հիմայ գուռն է։)
Քարշել.	(քաշել.) տեւել. (հիմայ ւվիլ, տճ. տճով. 876։)
Ոլորիլ.	(տեղէ մը) դառնալ. (հիմայ գուռնիլ։)
Խնդալ.	ծիծաղիլ. (նոյնպէս արդի լեզուի մէջ։)
Խնդրել (զոք.)	աղաչել. (հիմայ գուռ։)
Դատել.	աշխատցընել, յուսնեցընել. (հիմայ նոյնպէս, մանաւանդ ռամկ. լեզուի մէջ։)
Հանգիստ, (ֆայ.)	աֆ. (տես 491, ծան։)
Լեզի, (տճ. խօս.)	աֆ. դառն, եւ ֆայ. (հիմայ նոյնպէս։)
Շող, (լոյս. ֆայ.)	չերմ, աֆ. եւ չերմութիւն, ֆայ. (հիմայ գուռ։)
Պաղ, (սառ, ֆայ.)	ցուրտ. (նոյնպէս հիմայ։)
Պատրաստ. պատրաստել.	զգոյշ. զգուշացընել. (տես եւ 325, ‖ ծան։)
Թուղթ, (նամակ.)	տճ. փեռլեփ. (նոյնպէս հիմայ. իսկ գուռ. լեզ. կը նշ. գիրք։)
Ցեղ.	կերպ. եղանակ։

Եթէ ատոնց վրայ աւելցընենք նոր ժամանակներուս ալ այլեւայլ նշանակութիւնները կամ առմնութիւնքը՝ հին, մինչեւ եւ նոր դարերուն մէկանց պատկերը կ'ունենանք առջեւնիս. զորօրինակ խանգոփել բային։

Հին. խանգաբել.	եղծանել. խառնել. շփոթել։
Միջ. խանգ'բել.	(թշնամին) յաղթել։
Նոր. խանկրել.	գոյնը նետել. մոռացնել. այլասպուռնիլ։

Վերջապէս նշանակութեանց փոփոխութիւնը կը վերաբերի ուրիշ դեպք մ'ալ՝ որ (ինչպէս ուրիշ լեզուաց մէջ ալ կը տեսնուի,) բառ մը որոշ բառի մը քով՝ մանաւոր նշանակութիւն առած է հին ոսկիօրէնին մէջ։ Այսպէս՝ զօրաց վրայ խօսելով Փոխր Ժողդ ըսելով՝ ծԳ դարու մէջ հասարակ գի-

Նուար կամ հետեւակ կ'իմացուէր. Մեր հայր կը նշա-
նակէր ախոյ, (ինչպէս մեր օրերը Ֆէ՛ր հայր կ'ըսուի
երբեմն՝ փախոնակ հոգի կամ հոգ ըսելու։)

Բառերու նշանակութիւնից վրայօք ընդհանուրը միայն ծանուցինք, անկէ ետեւէն բառարաններու պործ ըլլալով, ինչպէս նաեւ՝ հազար տարիէ մ'ի վեր արդի լեզուին այլեւայլ նորանոր բառերուն ոչ ցանկը եւ ոչ ծագմունքը գործս նպատակին կը վերաբերի։

ԳՕԴՈՒԾԻ Գ.

Ո Ճ Ե Ր

Յիւ բառը հայերէն գրագիտութեան մէջ քանի մը առմունք ունի։ — Կրնայ մէկը՝ առանց քերականական կանոնաց դէմ ընելու՝ այլեւայլ եղանակաւ ապէկ կամ գէշ կերպով խմասա մը բացատրել, որ Ոճ կ'ըսուի։ Կրնայ դարձեալ բնիկ ազգային կամ օտար դարձուածքով մտաւեներգրել, որ նոյնպէս Ազգային կամ Օտար ոճ կը կոչուի։ (Թող մտաւեներգրական ոճն ալ՝ որ գաղափարաց շարքին կամ խօսքի պարբերութեանց եւ տեւաւոյթներեան վրայ կը կայանայ, եւ քերականական չէ։)

Մինչեւ հիմայ տեսանք այլեւայլ տեղեր գրաբար ոճով ըսուածք մը, տարճկերէն ոճ, ուամիկ ոճ, օտար ոճ, խորհ ոճ, բնաիր ոճ, եւայլն. — որոնց վրայ յաջորդ գլխուն մէջ առանձին կը խօսինք։ — Բայց մասնաւորապէս՝ հայերէնի մէջ

859. *Յիւ մի կամ լեզուին ոմանց որ կ'ըսուի՝ կ'իմացուի երկու բառէ բաղադրութիւն մը՝ որ է սովորութենէ որոշ նշանակութիւն մ'առած է. զորօրինակ. Ոտին կամ ականջ դնել, որ մտիկ ընել կը նշանակէ։*

860. *Ոճ մը այնչափ աւելի ընտիր է՝ որչափ որ բնական կերպով կամ իւրովի կազմուած է լեզուին մէջ. անոր համար կամայական եւ մտացածին յարմարցուածներն ընդհանրապէս խորհ եւ ծաղրական կը համարուին։*

Որչափ որ նշանաւոր է գրաբար հայերէնն անթիւ ոճերու առատութենովը, նոյնչափ աղքատ եւ զրկ-

Թէ ի սպառ զօրկ է նոր լեզուն։ Բայց կրնան գրաբարի ոճերն ալ վայելչապէս եւ զգուշութեամբ գործածուիլ. որոնցմէ քանի մը հատը կը բերենք վարը։

861. Արդի լեզուին ոճերէն են՝

Կանգ առնել. (կենալ.)	(ի) դող ելլել.
Եփ հանել. (եռացընել.)	Կուլ տալ.
Մտիկ ընել.	Խաղք ընել, ըլլալ.
Կլճիկ ընել. (հեծկլտալ.)	Բանի գալ.
Դախուձ տալ. (վաճառել.)	Բանի բերել.
Դախուձ հանել.	Ժանիք ընել. (ժմկ. ոճով՝ երես կախել.)
Դախուձ առնել.	
Երեւան ելլել.	Պէտ ընել.
(բան մը) ձեռք ձգել.	Կծիկը դնել. (ընտանեկան.)
Փոյթ տանիլ.	Սիրտ ընել.
Հաւատք ընծայել.	(Զաշխարհ) թունդ հանել։
Թեւ թիկունք ըլլալ.	Միտ դնել.
Կիրք ելլել.	Ձայն տալ.
Առակ չափել.	Ջանց ընել, կամ
Տուն տալ.	Ջանց առնել*։

* Ջանց առնել գրաբար ոճն հիմայ կը գործածուի՝ ջանց տալ, ջանց տալէ, իբր առնոյ բայով. եւ ըստ այսմ կազմուած է ջանցառնիչն բառն ալ. սակայն բուն գրաբարն է՝ ջանց տրաբէ (ըբէ.) ջանց տրաբէ (ըբէք։) Սովորութիւնն ընդունած է այսօր ըսել եւ գրել՝ ջանց տալ, եւ ջանցառնիչ, (փխկ. ջանցառնիչն։)

862. Այս ոճերուս վրայ դիտելու բանն է՝ որ

1. Իմանք միայն աշխարհաբարի յատուկ են, ինչպէս առաջիններըը. եւ ոմանք գրաբարէ առնուած են, ինչպէս չորս վերջիններըը։

2. Ոճերն հասարակօրէն բայ կը ձեւացընեն. որոնց շատին առաջին մասը միայնակ չի գործածուիր, ինչպէս տալ, եփ, ջանց. եւայլն։

3. Բակբայակերպներուն ալ շատն այս ոճերուս կարգը կրնայ համարուիլ։

863. Գրաբարի յատուկ ոճերէն են հետեւեալներն որ արդի լեզուին մէջ ալ կրնան գործածուիլ. (մանաւանդ աներեւութի եւ առորագասականի մէջ.)

Ակն դնել. (աչք մնկել.) Ճակատ տալ. (զարնուիլ.)
Ծունր դնել. (ծնկի վրայ Ընդ ակն խոցել. (սիրտ ծակել.)
(իշխանութեան) թէկն ածել. (եռեւէ իյնալ.) Սուգ առնուլ. (սգալ.)
Խոյս տալ. (ճողոպրիլ.) Դարմանն տանիլ. (դարմանել.)
Եղջիւր ածել. (եղջիւրով զարնել.) Խոզոք բառնալ. (բողոքել.)
Երդումն տալ. (երդուցնել.) Խրախոյս բառնալ. (քաջալերութեան ձայն արձակել։)

Կամ մանաւանդ աշխարհաբար ձեւերուն յարմարելով՝

Հանել զվրէժն. Վրէժը հանել. (տճ. ինտիքամ ալմագ.)
Դիր եւ տար առնել. Դիրուտար ընել. (ցիրուցան ընել։)

864. Կան ալ որ տաճկերէնէ մտած եւ հայացած են. ինչպէս.

Փախուստ տալ. Ականջ կախել. Աչքը կտրել.
Ջարդ տալ. Երես ընել, կամ Պատրաստութիւն
Ջանք ընել. Երեսը կախել. տեսնել, եւայլն։
Ծեծ ուտել. Երես առնուլ.

Մխիթ առնելու է նաեւ որ քանի մը ան որ գուտ տաճկերէնէն երեւոյթ ունի, գանուած է ոչ միայն նախնեաց ատեն. լեզուին մէջ, այլ նաեւ գրաբարին առաջին ժամանակներէն. ինչպես է Ձիւտ փոլ ոճն որ կը գործածենք տակ. համեմատ. Բանին ձեռք չի տար. նոյն կերպով եւ նոյն նշանակութեամբ կը գտնենք գործածուած Ձիւն փոլ՝ ի դարուն սկիզբները։ — Այս դիտողութիւնս քանի մը ուրիշ դէպքերու վրայ ալ կը ձգուի։

ՀԻՆ ՌԱՄԿՕՐԻՆ ԼԵԶՈՒԻՆ ՈՃԵՐԸ

Այս նկատմամբ աւելի զարգարուն էր առարին դարուց ոսկի լեզուն՝ իւր բազմաձեւ ոճերուն յաջախութեամբը. որոնք որչափ բնական կերպով եւ բնիկ ազգային ճաշակով կազմուած են, նոյնչափ աւելի մեծ ծառայութիւն կրնան նպաստել մեր հիմնական գրաբարին, եթէ ընտրութեամբ եւ վայելչութեամբ գործածուին. ինչպես արդէն քանի մը հատը դեռ ձեռացած է նոր դարերուս լեզուին մէջ։ Աւասիկ մէկ քանին։

կամուրջ կապել. քէն հանել. Մարիկ գնել. Մէկ մարիկ գնեա. Ի բան առնել. (բանեցնել. գործածել.) Ի բան (ի բանի) պահել. (չթաւշանակել.) (Ի)* սիրտ ելնել. (այլայլել. դող բռնել.) Ի ժուռ գալ. Ի կառար գալ. (լմըննալ.) (Ծառան) ուժով գալ. (կ'ուզէ ժողվել.) Ի ծար առնել. Ի վճար առնել. Ի վճռար բերել. (վերջը հատցընել.) Ի հոգւոյ է առնել. (բան գործ է ըլլար.) Զարկը առնուլ. (ամէն վրնկաւալ.) Շատ բեր առնուլ. (պտղաբեր կ'ըլլայ.) Երակ առնուլ, առնել. (սրունքէն առնել.) Փուք առնուլ. (ուռիլ.) Չկայ առնուլ. (կանգ առնել.) Հաշ առնուլ. Ի հաշ ընկնիլ. Դէղնուելիւն կամ Ալտոց ընկնիլ (կը դէղնի, կ'ուռի.) (Ծառիկին) ի չորանալ բռնել. (Ի) պակասիլ առնուլ. (պականեր կը սկսի.) Ընթանիլ առնուլ. Դիմել (ի յապէկին) գնել, (ապէկի պատնալ.) Եղջ. ամէնքով. (խաչը եղջ.) Ցաւոց առ. (ցաւել. թօփվուիլ.) Գիմաց առնել. (իմացը- Գիմաց պրներ.) նել.) Ի տուր տալ. Ի (քա) պէտք ածես. (գործածես.) Ի յատ ածել. Ի հարց է առնել. (մէկուրն մարդ է ըլլար.) Ի հաւր (ի բարի լինի. (մարդ.) Ձգեցնել զիրարն. (մարելը.) Ձեռ ած ի վերայն. (ձեռ, անցուր վրան.) Ած ի վերայ ևուր.) ևուր Պէտ առնել, (բանի մը Հոգ տանիլ.) Գեալ ի տեղն լինի. Ցերկար քաշէ. (երկայն կը տեւէ.) Ջգեմս ի տատ իրը պրնիկ. (տատը բանի մեռ գնէ.)

Ասոնք ոճերուս քանի մը հատն արդէն գրաբարի առակներն գործածուն ալ ծանօթ էին։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՈՐԴ

ԽՕՍՔԻ ՑԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ

Խօսքի կամ շարադրութեան պլլեւայլ յատկութեանց մէջէն ամէնէն էականը կը համարինք Ընտիր կամ մնքուր, եւ Հարազատ կամ բնիկ ազգային շարադրութեան վրայ խօսիլ։

865. Ընտիր եւ անխառն կամ բնիկ ազգային է խօսուածքը կամ գրութիւնը՝ երբ առանց խորթ եւ օտարոտի բառից եւ դարձուածոց խառնուելոյ՝ իւր

* Փակագիծ որոշուած նախդիրները էական չեն. եւ կը գործուին նոյն ոճերն առանց նախդրի ալ գործածուած։

ուեպհական եւ ընտիր բացատրութիւններովը ձեւացած է։ — Ուստի այս գլուխին երկու գլխաւոր բաժանմամբ՝ 1. Բառերու ընտրութեան, եւ 2. Օտար բութեանց վրայ կը ճառէ։

Աղբէն ընծայքին մէջ այլեւայլ տեղեր առիթ ունեցանք՝ շատ բան ըսել խորթ կամ ասեկական եւ թէ իբրեւ օտարաբար նշանակելու։ Հոս ալ եւ թ մասանց կանոնները նորէն չկրկնելու համար՝ մէկ յիշատակները զանց կ՚առնենք։

ԳՕԻՒԱԾ Ա.

ԲԱՌԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

866. Խօսքի կամ գրութեան մէջ խորթութենէ խորշելու համար՝ հարկաւոր է բառերու ընտրութիւն. զգուշանալով 1. Ռամկական եւ 2. Անսովոր կամ հնացեալ ձեւերէ ու բառերէ։

Ընտիր եւ խորթ բառերու եւ բացատրութեանց զանազանութիւն կ՚ունենայ լեզու մը՝ իւր ընտիր հեղինակներուն գործածութեան հետ կշռելով. եւ մանաւանդ այնպիսի լեզուաց յատուկ է այդ խորթութիւն՝ որոնք իրենց ծագումնաբանութեան կէտն հասած ու ցած եւ սկսած են իջնալու։ Մեր արդի լեզուն, որ նոյն մտաւորական բարձրութենէն դեռ շատ խոնարհ կամ շատ հեռու է, միայն ցայսօր ընտիր համարուած գրութիւններուն համեմատութեամբ իւր տարբերացը մէջ կրնայ խորթը եւ ընտրութիւն դնել։ — Հարեւանցի կ՚ակնարկենք՝ որ արդի լեզուին իւր հիմնական գրչեալ մէջ՝ չի կրնար գրաբար բառից մաքրութիւնն ու խորթութիւնը՝ ընտրութեան չափն ըլլալ. այսինքն թէ՝ ոչ ամէն խորթ գրաբար բացատրութիւն խորթ է աշխարհաբարի նկատմամբ; եւ ոչ ամէն ընտիր գրաբար բառ կամ նշանակութիւն՝ ընտիր համարուած է։ Ա.յսպէս, օրինակի աղագաւ, մեր հիմնական առաջին կարգի ընտիր բառերը՝ վիրաւոր, անվճռական, գեօղնական, գլխատաքաղ, գործածական, ձիւղաւորիլ, եւայլն, եւայլն՝ յետին կարգի խորթ են գրաբար լեզուին մէջ. նոյնն իմացիր ի հակառակէն ալ։

867. — Ա. Մինչեւ հիմայ ընտիր գրուածոց մէջ խորթ կամ ռամկական համարուած են

1. Շատ բառեր. ինչպէս. Պալել, (փաթթել.) պոռնկալ, (ժայռիքել.) ծախել, (վաճառել.) ճաղաջ, (աւազուն. վարար.) գնդիկ, (գ.ծուծ. ուղեղը կ՚երեւայ՝ խոցկըկի.) ճղել, (ճնշել.) լղճուկ, լղճալ, (գաղշ.

զազրը.) քոպիլ, (փխկ. քոպիլ. բոկ.) ճիպ, (վիզ.) ճիս, (ոտք.) վիտալ, (եռալ, զեռալ.) ծռտվիլ, (բռնի.) ճգտիլ. ղաղտիլ. ձգնիլ. լզտիլ. շնիւնիլ. եւայլն:

2. Աղաւաղ եւ խանգարեալ հնչմունք. ինչպէս. վլտլ, (լսւալ.) պլշրիլ. (բոլորել, կոնճիլ, (կնճռոիլ.) ոբ-ջի, (անձրեւ). անկոճ, (ականջ.) աղքոբ, (եղջայր.) ձոտ, (ձեռք.) ձիպը, (ճօմիր.) կրնայ ըլլալ. ան ալ, (ալ.) եւայլն:

Աչապէս ստորին դարերու մէջ ալ կ'ըսէին			
Մլտր,	փխկ. մռայլ.	Գոռհ,	փխկ. գռեհ.
Սխփր,	" խստր.	Ցրխի,	" ցերեկ.
Գոռխ,	" գռեհ.	Մրխէ,	" մթամած.
Խռրն,	" խորհն.	եւայլն:	

3. Քանի մը հոլովիւեր, խոնարհմունք եւ ածանցք. զրօրինակ, Ամիկ, (ամուսին.) հոգիկ. մարմնիկ. նեղոլիկանին, պղտիման, հնձոտիկով, (-թիւն, թեան, թեամբ.) պերոզ. ւեղբ ոմ կանչեց. — ընդոհանիցին. ակռեց. հոտի՛ր, (մեա.) հազած, (հագցած.) ոտաոցեր, (ոտներ.) կրնաց. կրնացեր է. պէտէ, պէտուական, (պիտանի, հարկաւոր.) վաճառականական*, առեւտրական.) պարզնիւոլոտիկեան. հեռաոսոկեան. լատինականացնել. անհամբառ. ինչէր չինուերնէս. եւայլն:

* Խորհրդաւորելէ խոյս տալու համար սկսաւ բառիլ նաեւ՝ վաճառական դպրոց. որ աւելի անպատեհ է: Նոյն անտեղութիւնն ունի նաեւ տէրականական ածականը. սակայն յարմարագոյն բառի մը պակասութիւնն ընդհանուր սովորութեամբ ընդունելի ըլած է: Հիներն ասոր տեղ ալ կը գործածէին տէրական:

4. Խարուս անյարմար բառեր. ինչպէս. Երկու հոգ գինուոր: Կոպէ մը ջուր: Օձի հաւկիթ, (ձու:) Օղիով, սիրով գինովցնել, (արբեցնել.) եւայլն: — Ճայտնի է որ հաւկիթը հաւու ձու է, եւ գինովցնել՝ գինւով կ'ըլլայ:

868. — Թ. Հնացեալ կամ անսովոր են այնպիսի բացատրութիւնները որ առեն մը (գրոց մէջ ալ) կը գործածուէին եւ հիմայ խափանեալ են. զրօրինակ. Երկնչել ինչ*. ըսնչել ինչ. (առձկ. խղճել:) Ինծի ոսկի մը պահէիր կոնաս սուտեր ալ չինելու: Սիմոն անուն մէյ մը, (մեկը. 537:) Ինչ, (իրք, բան.) ձեռ, (պատերազմ.) ընկնիլ կամ ըլլալ. պոպ, (առաւանի.) չինոցմէ. անօրինեն. օրէնշէն. ասոպանց. նախնիոթանց, եւայլն, եւայլն:

* Ոմանք կ՛ուզեն ծիծաղել՝ երբ էբնեալ լինի. — հինները կից կը գրէին՝ երթալէնին:

869. Քանի մը խորթութիւններ ալ կան, որոնք թէեւ քերականական անտեղութիւն մը չեն ցուցներ, միայն ականջի ծանր գալուն համար խոտելի են. ինչպէս այս բառս. ասաղբոյրիւննէրնէդէ:

ՑՕԴՎԻԾ Բ.

ՕՏԱՐՈՒԹԻՒՆ Ջ

870. Լեզուի մը մէջ օտարութիւն քանի մը տեսակ է. 1. Օտար բառ, 2. Օտար ձեւ, (ածանց, բարդ, հոլով.) 3. Օտար նշանակութիւն, եւ 4. Օտար ոճ կամ դարձուած:

Մենք արդի լեզուին համար պէտք ենք նշանակել օտարութիւն անուամբ՝ Ա. Գրաբար հայերէնի, Բ. Ցաճկերէնի, եւ Գ. Եւրոպական լեզուաց ազդեցութեամբ եղած զեղծմունքները:

> Թէ ժամանակաւ եւ թէ սասակութեամբ՝ յառաջ է տաճկական տարրն՝ որ քանի մը հարիւր տարիէ ի վեր այնչափ այլայլած է արդի հայերէն լեզուն. յետոյ (նորագեալ լեզուին մէջ) գրաբարի կարծեցեալ նմանութիւններն, եւ աւելի՝ եւրոպական ոճերն ու դարձուածները:

Ատեն մ՛որ լեզուն դեռ Ռափօրէն անունը կը կրէր, (3, Ծան.) ամէն տեսակ օտար մանաւանդ տաճկերէն բառ եւ ոճ եւ նշանակութիւն օրինաւոր կը համարուէր գործածել. իսկ հիմայ նորագեալ լեզուն որ իւր գրաւորն ու ռամկօրէնը կը զանազանէ, անտեղեալ ըլած է գրեթէ ամէն տեսակ օտարութիւն:

Գրաբարն՝ ըստ որում արդի լեզուին մայրն է եւ դեռ պահպանողը, պէտք չէ ամենեւին օտարութիւն համարուի. սակայն հարկ է դարձեալ՝ ըստ հասարակաց վկայութեան՝ որոշ սահման մը հաստատել, որմէ ասդին գրաբար տարրը, (թէ իբրեւ լոկ բառ, թէ իբրեւ նշանակութիւն եւ թէ մանաւանդ իբրեւ ոճ կամ դարձուած) միայն լռնաբար կրնայ մուտ ունենալ նոր լեզուին մէջ. որ օրինաց զեղծումը մինակ ծաղրական եւ շատ տեղ անիմանալի լեզու մը կրնայ յառաջ բերել: Ա.յս սահմանս որոշողն է՝ դասս եւ դպրասւորաբար ժամանակը*, եւ երկրորդ կիրթ եւ

* Շատ բան որ ասկէ 30—40 տարի յառաջ գրաբարի պահուած բառ կամ ոճ կամ ձեւ էր եւ անխմանալի խրթնութիւն կը համարուէր, հիմայ սովորական եւ ընտրելական բացատրութիւններ եղած են, թէեւ անպակաս են զեղծմունքն ալ:

ընտրող ճաշակը։ Նոյնն իմացիր գաւառական ածանցներու համար ալ, որոնք թեեւ ազգային լեզուի մասն են, իրարու խառնակուելով նորանշան եւ շատ անգամ աղճատ ու չիմաստ բարբառ մը յառաջ կը բերեն։

Եւրոպական լեզուաց ազդեցութիւնն անուրանալի է այս օրւան օրս. որքան որչափ օգուտ ունեցած է մեր արդի մտաւորականութիւնը, նոյնչափ վնաս կրած է նորագիւտ գրաւոր լեզուն։ Ճիշդ հակառակ արդիւնքը կ'ունենար լեզուն ալ, եթէ քերականական եւ բառագիտական մասը նոյն ազդեցութեան տակ չլիներ։ — Սակայն աւելցընենք ինք՝ որ նոյնպիսի օտարութեանց մուտ գտնելն եւ այնչափ յաճախութիւնը՝ շատ անգամ ոչ միայն հայերէն լեզուին այլ եւ նոյն արեւմտեայ լեզուաց էութեանը չվնասանելէն յառաջ եկած է։

Ը ։

871. Գրաբարի նկատմամբ զգուշալի են Ձեղծուածներն ու Սարծեցեալ նմանութիւնները։

Ձեղծուածն է այնպիսի գրաբար բացատրութիւններ գործածել, որոնք արդի լեզուին կապմութեանը հետ չեն միաբանիր. ինչպէս Ձինոյ սրտութիւնը կ'ընծեղին։ կամ՝ այնպիսի բառեր՝ որ նոյն իսկ գրաբարի մէջ հաստատակ չեն եւ անխտիր չեն գործածուիր. զրօրինակ. Ես կը վախճանիմ թէ ուշ պիտի ժամանիմ։ եւ մանաւանդ բառերու նորանշան կիրառութեամբ՝ գրաբարի եւ տաճկի՛ բնական բառադրութիւնները։

Այսպիսի հակրկութեան խարերն որ չկրճատած ճաշակներու ցոյց են, բանի նմանութիւն են գրաբարի եւ ներկայիս, ինչպէս վերն անուանեցինք։ Նոյն իսկ գրաբարի մէջ, հակառակառեան արտահայտին հմուտ ըլլալը պիտի թէ ոչ ամէն բառ կամ ձեւ կամ նշանակութիւն կրնայ հաստատապէս եւ անխտիր գործածուիլ. եւ թէ որոշեալ ասացուածք մը կայ բառերու եւ բայաստրութիւնեան յաճախ կամ ցանցառ գործածութեան։ Այսպէս՝ ոչ զարդաբանք է եւ ոչ բարձր ոճ, (ինչպէս թերեւս կը կարծուի,) եթէ գրաբար ցանցառ գործածուելէն արդի լեզուի մէջ սովորական ըլլայ։ Նոյնպէս եթէ ըսես՝ Իմ արտմտութիւն բարկութեանս չիչխեցի յափնդրնել։ եթէ հաստատութեամբ ծառայութիւն հարկանելէք, զմոմիի չէիք հարկաներ։ — Այսպիսի գրաբարի անբնական խառնուրդներն այսօրուան օրս ճամարտակութիւն համարուած են։

Իսկ գրաբարի կարծեցեալ նմանութիւններէն

շատը միանգամայն սխալ են. զորօրինակ եթէ ըսես՝ Ընդհ ունիմ ֆեղմե: Ընդհակառակ ենք էրենդե: (Գրաբար՝ միայն գոհանամ բայի առջեւ կրնայ դրուիլ ընկեր, թող թէ է ինն. իսկ ընդհ առնիմ տրական խնդիր կ'առնաւ:) Գրեթէ նոյնպէս անտեղի են հետեւեալները.

Եւնէլով եաեւէն գնաց, (փխկ՝ եալա. — գրբր. յաբաղեալ:) ներս մտնելով նստաւ: Չի հեծնալով փախան: Ընդ որ վեր նայելու եղանք. (փխկ. հագիւ թէ:) Ուանց նաւականն զօրաթիւնը մեկտեղ առեալ հաշուենք*:

Եղածը լսեր էինք, եւ նոքա համաբ լռեցինք:

Զձեզ սեանելէն չինի: Պայրաքաղաքաս վերադառնալէնս յետոց: (Գրաբարի եւ առաճկերէնի բաղադրութիւն**:)

* Օրինակս կը յիշեցնէ ստորին դարերու մէկ հառաչածը. "Ըստանց ուրուք նմա ի գիմի հարեալ,,:

Երկու վերջինները անով աւելի անպատեհ են՝ որ գրաբար չինի նախադրութեան, եւ մանաւանդ յետոյ մակբային առնչ. խնդրառութեան կանոնով լացաւականն կը տրուի: — իսկ նոքա համաբ նոյնպէս անտեղի է, վասնզի նոքա այս կերպով սխալ գործածութիւն է. գոնե գրաբարի նմանելու. համաբ ըսելու էր՝ այնբ համաբ, կամ աւելի ճիշդ՝ յայնբ համաբ:

** Քանի մը հարիւր տարիէ ի վեր մինչեւ մօտ առնիներս իրը թէ գիւանական ոճ մ'եղած էր՝ տառաճկերէնով գրաբար հիւսել, թէ ոճ, թէ բառ, թէ խնդրառութիւն, եւայլն. ոչ միայն աչքառհաբար կամ ուսմնական՝ այլ նոյն իսկ գրաբար կամ կէս գրաբար գրութեանց մէջ: Ասոնիկ ծէ դարձեն օրինակ մը.

"Ի վերոյգրեալ կ.պօլսոյ եւ ցրուեալ յԱւստուձիլ եւ յԱնատօլի եւ թէապի եղեալ Հայոց նախընթացս պատուիրեցն վասն անընկալութենէ մերոյ ի կոստանդնուպօլիս եւ ի կողմս սորա բնակեալ վեց ժողով մահ պէրներոյին ծանուցմամբ խնդիրք առնելոյն աղագաս ի վերոյ գրեալ պատուիրագութիւնն իրեն խնդիր ընդհ եղեւ: Բայց մինչեւ ցայժմ ի ձեռն նորա բարձգործ ֆերմանս չտրուելոյն աղագաս ի ձեռն նախընթացոյ չգր. վարգապետի տուեալ պէրայնէն տէրքեաթ այսինքն յայտնի եղեւ եւ այն պատճառ եւ կանոնի վերոյ գրեալ նուէրն յարգուն խաղնան իմոյ տալոյն յետ ի կոչմանէ չնորհաւոր հեծելութենէ իմ. զի գաւոյի կանոնի եւ պայմանի նորա ի ձեռս նորա բաց եւ յայտնի եւ բարձրագործ պէրայնէն իմ տրուելու եւ չնորհաւոր օրտուն իմ ծաճճուցանելոյ համաբ խնդիրք առնելոյն աղագաս ի կ.պօլսոյ եւ ցրուեալ յԱւստուձիլ եւ յԱնատօլի եւ թէապի եղեալ Հայոց

ազգի պատրիարգութիւն ի ժամանակի գարձուցանել. լոյն ճռ. ստակ մըրի նուէրն յարքունի խազնան իմ տալոյ վերոյ.., եւայլն։

872. Նոյն անտեղութիւնն է՝ այլեւայլ գաւառական բացատրութեանց եւ ածանցներու վայրապար խառնակութիւնը. զորօրինակ. Եկեղեցոյ, (փխկ. -ցւոյ.) գոռոալը, (գտնուէր. տես 215.) ինձնէց, (թ-ողուց.) ըսացինէ, (ըսինք.) խոզցի՛, (խազա՛.) կը ծնի, (կը ծնա-նի.) ծանկեցի. վախցի. կրցի, եւայլն։

Վերջին երեքը մեր գաւառականին մէջ ալ ոմանց սովորական են։

873. Ասոր հակառակ շատ մը զուտ գրաբար բացատրութիւններ եւ ոճեր, նախադրու հոլովներ եւ մակբայակերպներ (թէեւ երբեմն ստորին կամ սխալական գրաբարով մը) սովորական եղած են եւ ընտիր կը համարուին արդի գրաւոր լեզուին մէջ։ Այսպէս են՝

Ի գոռ շարժիլ.	Ի վիճակի չէ գանազանելու.
Ի կախ թ-ողուլ, մնալ.	Ամէն բան ի կոպիտ է.
Ի գործ դնել.	Ի պաշխն կը վճարեմ.
Ի վայելինէն կուշել.	Ցորմա՞ է չարութիւնը.
Ի պակի՛ անպատասխանի թ-ողուց.	Ցայսմ է դժուարութիւնը.
Պէկուն է նպաստ խօսիլ.	Ցայսմ մասին, (Այս մասին) իրաւացի կ'երեւայ.
Ի ընդհ գործել.	Ի պաշտօնէ ծանուցանել.
Ի չէշտակ այս քաղաքութեանդ.	Ցանուոյ խօսիլ, վճռել.
Ի կեանս իմ չեմ ատած.	Ցակառ չանուանի, կամ
Ցանչին իւր որդւոյը պատժուեցաւ.	Ցանուանի յիշատակել.
Ի սկզբան անդ չիմացաւ.	Ցառաջ ժամանակաւ.
Ցանենայնչ չափը պահելով.	Մեծաս տառաջ, կամ
Ի տանուտրի. Ցընդհանուրն.	Ըստ մեծի տանին օտարականն են.
	Ովնէ ընդդեմ՝ որ լսէ։

Ասոնցմէ զատ կրնան գրաբար լեզուէն շատ ընտիր փոխառութիւններ ըլլալ, ինչպէս թէ հարկը թէ վայելչութիւնը եւ թէ սովորութիւնը կը բերէ. միայն զգուշանալով, որ վերը յիշեցինք։

Գրաբարի քալ հմուտ չեզողին՝ խոհեմութիւն չէ ինքնակամ ինքնահնար նորաձեւութեանց ձեռնամուխ

ըլլալ. որ ընդհանրապէս խօսելով, չի կրնար յայտնի մասին բանաձեւական կերպի եւ ընտրող ձայնակի տեր ըլլալ. — եւ ասկէ է անհամաձայնութիւնից գլխաւոր աղբիւրը։

ԳԼ ◇

874. Տաճկերէնէ մուտք բառերն որչափ անհամաձայն են՝ նոյնչափ ալ յայտնի եւ բացայայտ ըլլալնուն՝ աւելորդ է հոս յիշել։ Թայց կան ալ որ հայացեալ են կերպով մը կամ նաեւ հայերէնն կազմուած։ Ա յսպէս են, օրինակի աղագաւ՝ թաղչել, (կողպստել.) ախոռել. ղէպ, ղպնել, (հիմայ խոպնել.) ասխտել. ասխտոռնիւն. մասխարկոնիւն. ինխմել, (խնամել. խցել. խոռկել. խճողել.) ախոռել, (պնդել. սեղմել.) պեքմոմել, պրպտել, (խթել.) սղմել. ըսթել. ըսլել. խոթնել. խոլսել, խալսամ. խմղել. խամղել. խէք. խոխէք համար. պարբըշնել. խել մը. ֆէշ. մանրամասն, եւայլն, եւայլն։

Սեռել բայն որ դեռ գործի մէջ էր հայերէն բառ յամեան կը գործածուի, ոմանց տաճկական ձեւով ասոյել կամ ասոյել ըսելուն համար՝ ուշ. ասոյեցաւ բային հետ նոյն կարծուած է. բայց բառն արաբացի է, (հետաքր. ուշ. հոգ.) որ դեռ անցեալ դարուն մէջ մերինոցմէ կը գրուէր հոգի, հոգիել։

Նոյնպէս արաբերէնն բառ է ղպ, ղպնել։ (Տես երես 290։) Նախնեաց ոսմիկ լեզուին մէջ ղպնել իբրեւ պատռել ալ կը գործածուէր։

Արաբերէնէ են գործեալ ամփոփմամբ կամ սղմամբ՝ խոպել. ասխտել. մասխարկոնիւն. խարճել. խալսել. խոմ ալ. խէք. խէք. մահրամայ, բայց աւանդմէ ոմանք առաջ կերբնէի միջոցաւ անցած են մեր ոսմկերէնին։

Քրդի (տէրսիմ) բառ են՝ ըմնիթ, (քրդ. ըմնիթ, գերեզման. եւ դեռ հայ գաւառներու մէջ այս նշանակութեամբ կը գործածուի. իսկ մեր մէջ ըմնիթ կը նշանակէ ազօթարէն. եւ ըմնիթ՝ ողջ.) դլէլ, (մղել կամ տեւել.) եւ խօրխոյ, խօրխոնել, (խօսք։) — Գրաբարը դլել բայը ձայնի նմանութիւնն մըն է, եւ չի նշանակէ՝ թռչուն կամ ճանճ վանել. ուստի դլոյ գործիքը։

Ա յսու ամենայնիւ չի կրնար երբեք որեւիցե լեզուի համար ըսուիլ՝ թէ ամէն օտարաձայն բառ միշտ խորթ է եւ խոտելի. (ինչպես Ց օդուածոյս վերջը կը տեսնենք, երես 336։) Ընդհակառակ քանի մը բան՝ թէեւ ծագումը յայտնապէս օտար լեզուէ ըլլայ, երբ գրաբար լեզուին մէջ ընդունուած եւ հաստատուած է, քաղաքակրթին կամ ըստ իմիք ազգայնացեալ է։ — Խընդիրը կը մնայ օտար բառերուն ընտրութեանը վրայ. որ ընտրութիւնն՝ ընդհանրապէս խօսելով՝ քանաքի-

—

բաց միայն համարմունքէն կախուած ունի։ Ա*յսպէս վերոյիշեալ* +*էիւ բայը չենք խորհիր հայերէն բայ անուանել*. (*տես* 876.) *որուն կարգն են գարձեալ՝ այլեւայլ օտար* (*պարսիկ եւ արաբացի*) *բառերն՝ որ հայերէնի կարգ անցած են եւ ընտիր համարուած*. *քէյ*, (*սակաւ*.) *իղձ*, *իղձով*, (*փակել*.) *լուծոյ*, (*վաճառա-նոց*.) *քրքին*, (*որիզ*.) *դադրիլ*, (*պարկ*.) *խոթալ*, *գէտ*. (*եղջիւր*.) *ափսոս*, (*աւազ*.) *եւայլն*. *եւայլն*։

875. Կան բարդ բառեր ալ կէսը տառկերէնէ. *ինչպէս*. *խաղեցնելի համար*. *կախիչներ*, *մալեր*, *մալերոջ*. *մարդապոյծ*. *հավաքարկ*. *ասիըսաբ*. *անիըսաբ*, *եւայլն*. — *եւ աւելի յաճախ՝ ածանցմունքներ*. *զոր-օրինակ*. *Հիմնաճոխ*. *կարճրճոխ*. *քիչնիկէ*. *կատրիկ մը*. *շատովնիկ մը*. *ատաչիւ*, (*յատաչուան*.) *իմիկէ*, *ձե-բինէկներ*. (175 *եւ* 177, *ծան*.) *պըտտուիլ*, (*լեզ*. *ՇՇալ*.) *հաղբուորիլ*. *եւայլն*։

Աւելի ոամկօրէն են եւ միայն բերնուց ըսուած՝ տառկ. *հոլովներ եւ բառի կազմութիւններ*. *Սանկը-նա*. *երկայնըլնա*. *լանքընա*, (*լայնքովը կամ դէպ ի լայնք*) *պառկեցընել*. *չտեսածոպան*, *եւայլն*. *եւ գարձեալ՝ խո-խիչ*, (*առանց ինձի*.) *քեզըվիչ*. *հացաշ չուրօսոպ*. *ղա-ոով*. *անուշ ձանըլը*, *ձանըշդ*. *չարլըվ*. (*չարութիւն*.)

876. Առանձին մտադրութեան արժանի են՝ հայերէն բառերուն տառկերէնի նմանողութեամբ ա-ռած երկրորդական եւ երրորդական նշանակութիւն-ները. — *որոնք՝ որչափ ծածուկ մնացած են, նոյն-չափ աւելի զգուշալի են*։ *Զորօրինակ, որովհետեւ տառկ*. *պէսպէս բայը թէ +էնել կամ ափսոսել, եւ թէ պեհնել կը նշանակէ, նոյնպէս հայերէն +էնել բային ալ նոյն կրկին կամ երեքպատիկ նշանակութիւնները տրուած են*։ Ա*յսպէս ալ կը գործածուի շատ անգամ՝*

Առնել, (*փոխանակ գնել*.)	Խոթել, (*խայթել*.)
Կանչել, (*երգել*.)	Քաշել, (*նկարել, եւ վիշտ կրել*.)
Իմանալ, (*զգալ*.)	
Կոխել, (*տպել*.)	Շունը սիրել, (*փայփայել*.)
Հանել, (*հնարել*.)	Նաւ հեծնալ, (*մտնել*.)

* *Զորօրինակ երկու օտար եկամուտ բառերուն մէջէն՝ հնագոյնն աւելի ընտիր է բանախրութեան տալին, եւ նորագոյնը՝ խոտան*. — *ինչ-պէս այնարհաբար լեզուին մէջ աւելի յարգի է փախոն* (*յան*. *բառք*), *եւ խօրթ՝ խոյր* (*արաբացին*). *ընտիր է վարդյտակ* (*պարս*. *բառք*), *եւ ոամկա-կան է մանրամաս* (*արաբ*.) — *ընդունելի է նղոյկ* (*արաբ*.) *եւ անհետացեալ խօրթ՝ վէրդ* (*յան*. *կամ տաճկ*.) *անունը*։

Անչք ընել, (ակնարկել.)
Հոս է գիտցայ, (կարծեցի թէ հոս է.)
Բանես բուսաւ *.
Վնասակար եղլլել, (տես երես 316.)
Վարպետ պատկերահան. (քաջ պատկ.)
Վարպետ քաշուածք, (ճարտասար նկար.)
Վարպետութիւն, (ճարտասարութիւն. խորագիտութիւն, եւայլն.)
Երկաթի, (խարխխ.)
Տիրութիւն. (պաշտպանութիւն.)
Ժամը վեցին ջրերը, (իբր. մօտ. գրեթէ.)
Ինչ որ է նէ՝ ան է, (նոյն է, նոյնպէս է.) Մէկ է ասա ալ ան ալ. (նոյն են.)
Ինչ ես ինչ դուն. (ոչ ես ոչ դուն.)
Մեղք ես, (մեղք է քեզի.)
Բաղէշ, Որմիա եւ գետուրիշ քաղաքներ. (Հյ. մէջ գրեթէ միայն ժամանակական մնակեայ է։)

* Ասոր տեղ, որ առաձկերէնէ՝ (Թերեւս կամաւոր) սխալ թարգմանութիւն է, ունինք գիր գարէն ընտանեկան բացատրութիւն մը Ա. Գերի խր գրոյցն. (Լեւ պիներ։)

877. Իսկ ոմանց նշանակութիւնն այլայլած ու փոխուած է՝ միայն առածկ. հնչմանն նոյնութենէն։ Այսպէս առէպ կը գործածուի՝

Փարատել, (փոքալամաք.) փխկ. գիշատել. պատառել։
Բաշխել, (պաղլամաք.) փխկ. պարգեւել կամ նեբել։
Դրդել, (որ-բլնմք+.) փխկ. խթել. Հայերէն նշանակութիւնն է՝ յորդորել. խրատ ասալ. գրգռել։
Սարսել, (սարսմաք.) փխկ. ցնցել. երերցընել. թօթվել։
Աշակ, (ոշաք.) փխկ. ծառայ. սպասաւոր։
Խամր, (խամռ.) փխկ. Հայս։ Տես 463, ծանօ
Խամ (պտուղ), (խամ.) փխկ. խակ. տհաս. — Հայերէն խամ կը նշանակէ՝ անփորձ. անգործ. անվարժ. (առմ. անէ.) եւ գրբր. է խամաց կը նշանակէ՝ անփորձ, անառեղեակ բլլալով, փորձն առած չըլլալով։

878. Նոյնչափ եւ աւել աւելի մնասադրութիւն եւ զգուշութիւն կը պահանջուի անհամար առածկական ոճերու, զարձուածներու եւ խօսքի կազմութիւններուն վրայ, որ տիրած կամ կերպով մը բնական եղած ին նոր Հայերէն լեզուին։ Տեսնենք քանի մը հատը միայն։

Կ՛ուզէ, չ՛ուզեր. գէմ դէմ. (պէտք է, պէտք չէ.)
Գանք որ, Եկուր որ, Եկուր Նայէ որ, (միայն թէ.)
Ուր մնաց որ, (թող թէ.)
Մնաց որ, (իսկ. սակայն. վերջապէս.)
Աղօթքին տակը, (աղօթքի ատեն.)
Առջի բերան, (ի սկզբան.)
Մէկուն կռնակէն, (չնորհիւր.)
Ոտից աման, (հողաթափ.)
Փաստաջիլ, (մլուկ.)
Շատի նստեցաւ. Սուղ նստեցաւ. (շատ արժեց.)
Գործքէ չկրցայ գլուխ առնել, (ոգի առնուլ.)
Որչափ հոս ալ եմ նէ, (թէեւ հոս եմ.)
Գայ նէ ալ կ՛ըլլայ չգայ նէ ալ կ՛ըլլայ, (կրնայ գալ ու չգալ. 618, ծան։)
Սխալով սուտին տարբերութիւնը. (սխալին եւ ստոյն. տ. եր. 179, ծան։)

Անտարակոյս նոյն տաճկերէնի ազդեցութիւնն է որ քանի մը ուրիշ խորթութեանց ալ պատճառ եղած է. զորօրինակ. Առանց առջեւնիս անձամբ ներկայանալու։ Զոհուելէն առաջ եւայլն։

ԳԼ.

879. Եւրոպական լեզուաց նմանութեամբ մտած օտարութիւնք են գլխաւորաբար՝ բառերու նշանակութիւն, հոլովոց եւ ժամանակաց անբնական գործածութիւն, անհարազատ խնդրառութիւններ ու դարձուածներ։

880. Աստղ մէջ դիտելու է մանաւանդ այնպիսիները որոնց արեւմտեայ լեզուաց մէջ միակերպ իսկ մեր մէջ երկու երեք կերպով բսուելովին՝ օտարոտի զգուշացածքներու եւ չհոմանութեան մտաքը եղած է։ Զորօրինակ՝ եւրոպական լեզուք մէկ բառով կը բացատրեն հեգտպրչիչ ու հեգտպրչական, եւ օգտաբեր ու օգտաբեան ածականները. որ մեր մէջն իրենց յատուկ գործածութիւնն ունին. — կրծնական, կրծնաբեր, կրծնաբար եւ կրծնաբեան՝ հասարակօրէն մի եւ նոյն կրծնական բառով կը բացատրուի. նոյնպէս խտիր չ՛ընկլուիր՝ գոճիկ, գոճիկեան, գոճիկերէն եւ գոճկատանոյ բառերուն մէջ։

Այս կարգս են դարձեալ մեր շատ ածականներուն ուխեան ածանցները, որոնց տեղ արեւմտեայք

սովորաբար պարզ ածականը կը գործածէն զատ դարձուածով մը. ինչպէս վարը (3.) պիտի տեսնենք։

Սակայն յաջորդ օրինակներուն մէջէն քանի մը բան չենք ուզեր ըսել թէ երբեք չի կրնար հայերէն նոյնպէս ըսուիլ, կամ թէ եւրոպական լեզուաց մէջ մեր բացատրութեանց կերպն ամենեւին տեղիչ չունի. այլ միայն՝ թէ մէկ տեսակն անոնց բնականն ու սովորականն է, եւ միւս տեսակը՝ մեր։ Որ ըսել է թէ կրնան երբեմն օտար ըսուած բացատրութիւններէն տմնիք հայերէնի մէջ ալ վայելչութեամբ գործածուիլ։

1. Օտար նշանակութեամբ գործածուած բառեր.

Անխոհեմ, (փիլ. անզգայ.)
Անարժանութիւն, (անվայել գործ.)
Երիկամունքը, (մէջք.) երիկամունքը չուանով մը գօտեւորեց. (մէջքը չուան փաթթեց.)
Պատիւ, (պարծանք.)
Խորհուրդ, (խրատ.)
Երկչոտ օրիորդ, (ամչկոտ.)
Արիւնային պատերազմ, (արիւնահեղ.)
Դժբախտ գիշեր մը, (աղետալից.)
Գեշ գող, (անյայտող, անվարժ, անմիտ.)
Դեպքին վկայ, (ականատես.)
Ճշմարտանմանն, (հաւանական.)
Գլխէն հնարել, (մտքէն, իւր խելքէն.)
Հաճոյութիւն, (ուրախութիւն.) Հաճոյութիւն ունեցայ, (ուրախացայ.) Մէկուն հաճոյութիւն մ'ընել, (ուրախացընել.)
Հաւ, ոչխար մեռցընել, (մորթել.)
Շուրջ չորս ամիս, (չորս ամսոյ չափ, իբր չորս ամիս.)
Որոշ (անձ) մը, (այս ոք, այս ինչ.)
Մեր փոքր թիւը, (մեր քիչ-որութիւնը։)
Կրօնական զգածմունքդ, (կրօնասիրութիւնդ.)
Դազանի մը պէս յարձակեցաւ, (գազանաբար.)
Ան անց առար, (ապաթէ ոչ.)
Այնչափ աւելի որ, (մանաւանդ որ։)

2. Հալածուց եւ ժամանակաց եւ նախադրութեանց անհարազատ գործածութիւն. (— մտադրութեան արժանի են մեր հոլովական նախադրութիւնները։)

Յակի բաժակներու մէջ գինի խմել. (փիլ. բաժակներով։) Միեւնոյն վայրկեան մէջ երկուքն ալ ոտք կ'ուռչին. (միջին։) Շուտաց խոտչին մէջ ըսբ

խմել. (ափովը, ափին մէջէն:) Լուսգրի մը մէջ հաստատած մը կարդալ. (լուսգրէ մը:) Ձփին մէջ քովանգաստած թիղինը, (մէջի թիղինը:)

Մարգագետնի վրայ ժողովուած դիմզդիմ ծաղիկները. (վրայէն քաղուած:) Կամրջին վրայ կառք մը կ'անցնէր. (վրայէն:) — Նմոյնպէս տալէ, փակ. առջեւէն:

Դեղագործի խավ գնուած թիղին. (դեղագործէ կամ դեղագործի քովէն:)

Առանց հինոխայթի՝ գաւառին բնակիչները խոր մէջ կը ըղալէին. (երէ հիւսխայթ չըլլայ՝ տեղացիք խոր մէջ կը թաղուին:)

Մեզի նկատմամբ դիշեր կը սկսի. Շեզի համար շահաւոր: Բոլոր աշխարհի համար վնասակար. — ուր աւելորդ են նախազգուշութիւնները:

Շմեռ չէ մնալու համար. (ձմեռ չէ որ մնայ:)

Երբորդ անգամ մ'ալ ինկաւ՝ մէյ մ'ալ վնասելու համար. (եւ մէյ մ'ալ չեղաւ:) Մանուկը գետնէն վերցուց՝ բակիացը մէջ պնդելու համար:

Անորոշ ժամանակի մը համար յապաղուեցաւ պատասխանը. (մինչեւ անորոշ ժամանակ մը:)

Զինքն իր խօսքերէն դարձնելու համար՝ կ'ըսեմ թէ խաբեայ է. (դատելով:)

Բաւական սրամիտ է գաւառացոյն ընելու համար. (գաւառացոյն ընելու չափ սրամիտ է:) Բնակուելու համար քաղաքական ընդարձակ. (մէջը բնակուելու չափ ընդարձակ:)

Աւելորդ պիտի ըլլայ. (կ'ըլլայ:) Ցոյս պիտի առնէնայինք. (կ'առնէնայինք:)

3. Անհարազատ դարձուածներ (իմարգմանութիւնք) ու խնդրատուութիւնք:

Կ'երթամ բարեկամս դնելու. (բարեկամիս [քովը] կ'երթամ:) Գնամ մնալուդ փոխելու. (գնամ մնալուդ առ:)

Շատ կըսէն պատճառաւ գիւրաւ կրցանք նաւարկել. (ջրերուն շատութեանը պատճառաւ:) Գիշ օդն արգելք եղաւ ըլլալու հանգստանալուն. (օդին գիշա-

թիւնր։) Նախընթացս ոչընչիւն ճառերուն համար՝ այս անգամ նատարանները պարապ մնացին. (ճառերուն ողորմելութեանն համար։) Թաժնուած սե- հոցերուն համար էր տրտունջը. (հացերուն սեւու- թեանը համար։)

Անխոհեմ եղայ. (անխոհեմութիւն կամ անզգուշու- թիւն ըրի։) Աւազայեան եղաք։

Ե՛ս ոնինչ քուս սուրդ. (իմ քովս է. ես առած եմ։) Նայելու յանդգնութիւնն առնեցայ. (յանդգնեցայ։) Քիչ մնաց որ հոգ չտնենայինք. (հացերնիս [պիտի] հատնէր։) Եթէ այսպէս վառեմ՝ ալ ածուխ պիտի չտանենաս. (ածուխ չի մնար։)

Այս դանակը կէշ կը կտրէ. (չի կտրեր։) Դուռս կէշ գոցուած էր. (ազէկ չէր գոցուած։) Գէշ գնացայ։

Ցեռնել կոթնեցի. կոթնեցի ինի կը լսեմ. (աչքիս երեւ- ցաւ. ակնկալիս եկաւ։)

Քեզի օգնելու համար հոս եմ եա. (կեցեր եմ։)

Ի՞նչպէս կ՚ուզես որ չզարմանամ. (ինչպէս չզարմա- նամ։) Ի՞նչ կ՚ուզես որ ըսէ. (ինչ ըսէ։)

Ճառերը ղրկուի խօսեցար՝ նայնչափ նոր հարուածներ ե- ղան հակառակորդներուդ. (այն ճառերն որ խօսե- ցար, կամ՝ խօսած ճառերդ մէյմէկ նոր հարուած եղան։ Տես եւ 539։)

Այդ դիրը նոյն մեծ կռուին պատմութիւնը կը պա- րունակէ. (կռուին պատմութիւնն է։)

Օրինակներէս ոմանց երկու կերպէն ալ կրնայ մեր մէջն ըսուիլ, սակայն իւրաքանչիւրին իւր յատուկ գործածութիւնն ու նշանակութիւնը պահելով։

Օտար խնդրառութեան նկատմամբ դիտելու բան մ՚ալ է՝ որ շատ բայեր որ մեր մէջ չեզոք են, (397.) ուրիշ լեզուաց մէջ նեղգործական ըլլալով հայցական՝ եւ կրաւորականի մէջ բացառական խնդիր- սեռի կ՚առ- նուն. որոնց նմանութեամբ կը տեսնուի շատ անգամ հայերէնը բռնազբօսած։ Այսպէս. Իւր ձառանէրէն ընկերոջած՝ դղեակին նեղ ու մութ սանդուղներէն վար կ՚իջնար. (փխկ. ծառաները հետն առած, կամ ծա-

ա՛յիցը հետ մեկտեղ, կամ ծառայիցն ընկերու-
թեամբը։) Հոմերոս վ.էրէլլոսին հեռուստացաւ. (փիլ.
վ.իրգիլիոս Հոմերոսի հետեւուած է։) Պատասխանները
ըղձով սրբչնաւորէցայ. (փիլ. որոնց արժանի էի։)
Իւր հպատակներէն վախցուիլ. (փիլ. հպատակացն ահ-
արկու լլլալ։) Բարեկամներէն օգնուիլ. (օգնութիւն,
օգնականութիւն, ձեռնտուութիւն գտնել։)

Ուրիշ շատ անտեղութիւններ ալ կրնան համ-
բակներն ընել, որոնք աւելի բացայայտ սխալներ են.
մինչ այնպիսիներն յիշելնիչք՝ որ քիչ շատ յամենին
ազատգրութեամբ հրատարակուած են։

ՆԵԽՆԵՑԻ ԼԵԶՈՒԻՆ ՕԳՏԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ընդհանուր օտար լեզուի այս ինչ կամ այն պատճա-
ռաւ լեզուի մը վրայ ազդեցութիւնն այնպես ընդհա-
նուր է, որ կրնայ բացարձակապես ըսուիլ՝ թէ միան-
գամայն բնական հարկ մըն է. կրնայ նաեւ ըսուիլ՝
թէ չկայ լեզուս եւ ոչ ազգ՝ որ ասկէ բացառութիւն
ունենայ։ Այս օտար ազդեցութեան, ուստի եւ լե-
զուի մը վրայ օտար բառերու եւ բացատրութիւնց
յառնախօսութեան ասոնցմէն որուշտը կամ չափն ու
կշիռն է հասարակօրէն ուշադրութեան դէպքը, եւ
արեւմէ եղանակաւ օտար ազդերէն կախում ունենալը։

Մեր ձայնարարութեան եւ ի մասնաւորի հայերէն լեզուն
գիտնալով՝ ի սկզբանէ հետէ դրացի ազգաց արտաքին
ազդեցութիւնն եւ անոնց հետ ունեցուած պէսպէս
յարաբերութիւնները՝ անոնց բառերն ալ առատու-
թեամբ բերած փոխադրած է հայ ազգին մէջ։ —
Պրտաբարի բուն հին եւ ընտիր ժամանակներուն բա-
ռարաններն որ թղթատունք կը գոնենք այլեւայլ
առներէ ալլեւայլ ճամբով լեզուին մէջ մուտք խոս-
նուած եւ ընտանի եղած անհամար օտար բառեր. —
մանաւանդ որ մեր նախնիք չէին այնչափ խորչէր օ-
տար բառերէ՝ որչափ մենք այսօր։ Ու ոչ թէ նոր-
թապես օտար բառերու (շատ անգամ հայացեալ
ձեւերով) փոխառութիւնն յառաջ է, այլ եւ նշանա-
կութեանց, եւ խնդրառութեանց ըստ այնմ ալլայ-
լութիւնը շատ զգալի է քննիչներու։ Թէեւ ոչ ամէնը
հաւասարապէս ընտիր եւ ընդունելի համարուած։

Նշանաւոր է մեր առօրեայ դարու նախնեաց ամէնօ-
րեայ կերպ կերպ օտարաբառ բառից ու բացատրու-
թեանց անխտիր գործածութիւնը. որոնց երկայն
կ'ըլլար հոս ցանկը յօրինել։ Քանի մը նշաններ՝ միայն
ապահովութեամբ ենթադրել կու տան՝ թէ նոյն ա-
ռաւնիներու հայ ականջին անդիր բարբառը շատ հաս-
նակ լեզու մըն էր. որուն մեր ժամանակակից գե-

Հին լեզուն բառական է այս նկատմամբ մեր ձայնարարական գաղափար մը տալու. — Թերեւս այս տարբերությամբ միայն՝ որ հիմնականը թուրք կամ թաթար (նորերս փաղկ ըսուած) լեզուին բոլորովին անձնատուր եղած կերպարանք մ՚ունի, ուր որ հին ասպիօրէնն այլեւայլ դարձի ազդաց ազդեցութեան ներքեւ՝ գոյնզգոյն գործածուք մը կը նմաներ։ Սարսռին գարերուն կէսէն ասդին, ինչպէս քաղաքական կամ կրօնական յարաբերութիւններըը կը պահանջէին, քան մանի արեւմտեան (յոյն, լատին, փռանկ.) եւ անհամեմատ աւելի՝ արեւելեան (խալդեան պարսիկ եւ արաբ. կիսով թաթար) տարրը զօրացած է. եւ, ինչպէս հնոց համար ալ ըսինք, ոչ լոկ բառերու փոխառութեամբ, այլ եւ նշանակութեանց եւ քերականական օրինաց այլայլութեամբ։

Ալ անկէ ետքը՝ ինչ որ յուներ նմանութեամբ կլսուի կուշուէր գրոց, կը սկսի արաբացուց նմանութեամբ ըսուիլ՝ գասան։ Եւ ան որ յաւարբէն բառով ուիլ կ՚ըսուէր հնոցմէ, հիմայ պարսիկ ձայնով կ՚ըսուի քրիւն, որ ասկիական անմոռոգրութեամբ մը կը գանուի նաեւ պղնձայ տեղ գործածուած *։ Պոյն գարերուն ապաւոր ածականն ալ (փիւիսկի՝ նշանակութեամբ) տրամբերէն թարգմանութիւն է, իբր յաղթող, ազիւ հասմիսալ. — եւ ատ է բառին բուն եւ բնական մեկնութիւնը։ Քանի մ՚օրինակ բառական ըլլալ չատին մէջէն։

Օտարածայն խնդրառութիւններէն ու կիրառութիւններէն կը յիշենք՝ Ապատամբեաց է վրաց վասն։ Պատել է վրաց գո. Քաղցր է վրաց ախիւրատ **. Նորքս էլ-ոչ-ին թէ թղթաւոր է. (կարծեցին թէ թղթաթեր է։)

Դիւրին է ըմբռնելը թէ ամէն կողմանէ նախնեացմէ ժառանգուած բառերն ըստ մեծի մասին ձեացած ատեն՝ միւս կողմանէ օրէ օր նորանոր փոխառութիւններ ալ ըլլալով, ինչպէս կերպարանափոխ ըլլալու էր ազգին լեզուն։ Եւ իրօք տակաւին տեւած է մինչեւ մեր օրերը. ուր որ տասնեակներ չափազանց միջամտութիւնը՝ նոր բառնասիրութեան մեծ դրդռմ տուաւ ամէն օտարութիւն ըստ կարի բնաջինջ ընելու։

---

* Նշանակ եւ ալ ատելի նշանաւոր են ատոր, պարթիւ հայացեալ բառին առած պարտականն ու չբղանները, (որուն դ գիրը դարձեալ՝ ան բառգանային է. տես երես 290։) Ա՛որ կամ ա՛որ պատասխ բառն է բնէ կը նշանակէ պատր, (ատելիք.) որ այս կերպով Հայոց անցնելէն ետքը՝ հայերէն պատրաստ եւ պատրիլ նմանութեան բառին տեղ փոխանակեց, եւ ատոր որ բերնի պատր կը նշանակէր, եղաւ՝ քաղքի պատրաստ. եւ պատրիլ, պատրաիլ։ (Ալ գանազի նաեւ պատրիլ. տես դ աա Խ, երես 289, տնտ։)

** Ալդ սեմական խնդրառութիւնն որ ք.—ք.Գ դարերուն՝ պատասխ լեզուէ մնած էր, հին նախնեաց թարգմանութեանցը մէջ ասոր ոճ կը համարուի. (տես՝ Ցայսնեցաւ Տէր ի վերայ Սպղտմնի.) եւ ասոր գերազ մէջ՝ երբայական ոճ. եւ ընդհանրապէս երբայերէն, պատասխ, քաղդէացի եւ ասորի լեզուաց յատուկ է։ Դեռ ցայսօր հղիպիսի խնդրառութիւնները կը լսուին Հայաստանի մէջ քաղդէախօս Հայոգիաներու բերնէն՝ Ձօրս օր ի՝ փռա վրաց կ՚ուրխի, (այսինքն՝ քեզի համար կը պատրաստի, գործ կը փնտռեմ։)

Սակայն եթէ ամէն օտար ազգաց "բարբարոս" անունը տալու սովրինէրն անցան, ժամանակիս բանաձեւերն ալ Հարկ է որ իւր խաւսուելիքները գիտնալ մեզմէ, ինչպէս որ արդի յարաբերութիւնները քիչ մ'ուրիշի ներողամտութիւն կը պահանջեն մեզմէ: Շատ բան իրրեւ Հարկաւոր, քանի մը բան իրրեւ վայելուչ՝ պատշաճ է ընդունիլ, կամ ընդունուածը չմոռնալ. յամենայնի չափը պահելով. — եթէ չենք ուզեր ընդհանուր հին եւ նոր ազգաց ու լեզուաց ընթացքէն սորերեր՝ նոր ճամբայ մը բանալ, եւ ծաղրական կրնալ, ինչպէս ատեն ատեն թէ մեր եւ թէ օտար ազգաց մէջ եղած զրպարտները բաւական եղած են յուցընելու:

Ասոր Հակառակ՝ անըմբռնելի կ'երեւայ որ առանձին բառերու այլաչափ վրէժխնդրութիւն ցուցուած ատենն՝ միանգամայն ամենայն ներողամտութիւն ընորհուի՝ ամենայնիւ եւ ամենայն մատուցմամբ օտարաբնօս լեզուի մը: Ջարմանալի անհամապատշաճութիւն մը այսօրւան օրս՝ ոչ միայն ներելի ալլ եւ ընդունելի եւ գովելի եւ ընտիր եւ բան ազգային համարած է զուտ ալլազգի անով, համաձայնութեամբ, խնդրատուութեամբ, նշանախութեամբ չարագրութիւնները. բանական որ Հոս Հան գրաբար բառեր ու բարդատրութիւններ (յատուկ կամ անյատուկ կերպով) գործածուած ըլլան: — Ըստ ամենին՝ ինչպէս յայտնի է, գլխաւորաբար տակնուվրեն Համար խմնանալու է, որ Հայերէն լեզուին մէջ միափ ընդ միափ անցած է, որ միշնէն մեր գրաբարին մէջ կրցած է մուտ գտնել:

ՈՒՂՂԱԴՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՌՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՏԱՂԱՒԱՓՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Վերականուելեան արուեստը հինգ գլխաւոր բաժանումի կամ մասն ունի բուն նախնեաց, որ են՝ 1. Սուագրանելութիւն, 2. Համաձայնութիւն, 3. Ուղղագրութիւն, 4. Առոգանութիւն, եւ 5. Տաղաչափութիւն։

Սփոփոխանութիւն այն մասն է՝ որ իւրաքանչիւր բառի կամ մասանց-բանի քերականական կազմուելեան կանոնները կ'ուսանիզ։ (զորօրինակ՝ հոլովմունք, խոնարհմունք, եւ այլն,) որ այս գործոյս Ա Մասն անուանած ենք։ Հիմայ Սուագրանութիւն բառին այս նշանակութիւնը գրեթէ անսովոր եղած է *։ — Հարայնութիւն՝ մասանց-բանի իրարու կապակցութիւնն է, որ կ'ըսուի նաեւ Շարագրութիւն. եւ գործոյս Բ Մասը կը կազմէ։ — Ողղափրութիւն՝ բառերուն անսխալ գրուածքն է, որ բովանդակ քերականական արուեստին գիտութենէն կախում ունի։ — Աստղնութիւն՝ որեւիցէ գրուածքն ուղիղ արտասանելն է։ — Տաղաչափութիւն՝ խօսքին վանկերն որոշ չափով ու թուով շարելու արուեստն է, որով Ոտանաւորը կը կազմուի։

Նոր քերականութեանց մէջէն շատ հեղ Տաղաչափութիւնը դուրս կը թողուի· իսկ Ուղղագրութեան եւ Առոգանութեան մասը, որովհետեւ հիմնակուան ատենս այնչափ մեծ կարեւորութիւն չունի՝ (ինչչափ քանի մը հին լեզուաց համար ունէր,) հարեւանցի եւ համառօտիւ միայն համաձայնութեան վերջին գլուխներէն կը կազմէ։ Սակայն ոչ Ուղղագրութիւնն եւ ոչ Առոգանութիւնը՝ համաձայնութեան մաս կընայ համարուիլ· — մենք՝ իբրեւ քերականական ուսման լրումն կամ ամփոփողական մասն՝ հոս առանձինն կ'ուսանիզնք Ա· Ուղղագրութեան, Բ· Առոգանութեան եւ Գ· Տաղաչափութեան կանոնները։

* Սփոփոխանութիւն հիմնակուս ատենս լեզուագիտութեան այն ճիւղը կը նշանակէ՝ որ բառերուն նեղքին կամ ծածուկ կազմութիւնն ու բազդագրութիւնը

Ա. ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

881. *Ուղղագրութիւն կը կոչուի իւրաքանչիւր բառն անսխալ, այսինքն իւր յատուկ գրերովը գրելու կանոնը։*

Հայերէն բառերուն ուղղագրութիւնն այսօրուան օրս թէեւ ոչ այնպէս անկանոն է եւ կնճռաւոր, ինչպէս քանի մը լեզուացը. սակայն եւ ոչ այնչափ սարդ եւ որոշ է՝ որ ամենեւին մոռագրութիւն չպահանջէ, ինչպէս մէկ երկու լեզուաց մէջ։ Քիչ կայ հայերէն բառ՝ որուն ուղղագրութիւնը տեսալի եղեռնակայ չըլլայ։ Գլխաւոր դժուարութիւնն է՝ Ը-ին ըստ ուած բազմաձայնեցուն՝ իրենց թուաբերուն հետ, եւ դարձեալ ա, է, ո, յ, ը գրերուն՝ իրենց նմանեռացը հետ ունեցած նոյնանմանութենէն։

Ի՛ըանէք «այսօրուան օրս»։ Վասնզի լեզուին բազմաթիւ առաւելքը վերջապար ստեղծուած չըլլալով, յայտնի է թէ խոկզեան շատ պարզ եւ շատ որոշ էր ուղղագրութիւնը, քանի որ հին բնիկ հնչմունքը կենդանի էին եւ նման ձայներուն իրարմէ զանազանութիւնը բացայայտ էր եւ զգալի։ Հիմայ որ գաղթէ ի վեր հնչմունքն այլայլած են, դժուարացած է ուղղագրութիւնն ալ, եւ հարկ է, համառօտ խօսելով, բառարանները գիտել եւ նախնեաց հեղինակութիւնը փնտռել։ Սակայն եւ այնպէս քանի մ՚ընդհանուր կանոններ շատ օգտաւ կ՚ըլլէ ճանչնալ, որ այս տեղս համառօտաբեր կը դնենք։

(Ընդդէմ յիշած ենք՝ որ մեզմէ իրր հեղաւոր տարի յառաջ սկսաւ մեր նախնեացն ալ այս դժուարութիւնս զգալի ըլլալ։)

Իսկ մանաւանդ պէտք արդի լեզուին յատուկ ուղղագրութեանը համար՝ պէտք ենք մեզի իրր կանոն առնել՝ 1. գրաբարը մինչեւ ուր որ կրնայ առաջնորդել։ 2. լեզուին կազմութիւնն՝ ուր որ գրաբարը չի հասնիր. եւ 3. կենդանի հնչումն՝ ուր որ առաջին երկուքը չեն բաւեր։

Երեք զատ յօդուածով կ՚ուսանինք 1. Հայերէն ուղղագրութեան ընդհանուր սկզբունքը, 2. Ցոյնութեան եւ 3. Համառօտութեան կանոնները ու Գրելախտագրաց գործածութիւնը։

լուծելու կը գործէ։ Զարօրինակ գրաբար 8ից անուններ երկու տարբերացը կը լուծեն, որ եւ այր. — Գայթակղիլ բայը՝ գայն եւ կին, (կամ գայիլ եւ գվիլ կամ գվիլ.) — նմանապէս աշխարհաբար քօվերի մանկացը կը ձկնէ՝ հնագոյն ձեւով՝ տօվ որ կամ ի տօվ որիկ։

ԳՕԴԱՒՈՐԱԾ Ե·

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

882· Առանց ձայնաւոր գրի բառ չի կազմուիր ամենեւին. եւ նոյն իսկ ըստ ինքեան աննշանակ մասնիկներն որ դիմաւոր բառէն զատ կը գրուին՝ ձայնաւոր գրով կը ձեւանան: — Ասկէ կը հետեւի՝ որ

883· Բարդ կամ ածանցեալ բառերուն արմատին, որ (կորուսման կանոնով) առանց ձայնաւորի միացած է՝ ձայնաւորով մը փինտելու է. զորօրինակ. քննութիւն, (քնին·) խնդրել, (խնդիր·) ղկանք, (ղուրկ·) նիզոց, (կտուր,) եւայլն: Իսկ անծանօթ կամ անկանոն ածանցեալ միացած արմատները չեն կրնար միեւնոյն գործածուիլ. ինչպէս· Փրկ-ել· պրպ-ել· սրկ-ել· ապրպ-իլ· ցնծ-ութիւն, եւայլն:

884· Հայերէն լեզուի մէջ կրկնեալ գիր չկայ· ոչ ձայնաւոր եւ ոչ բաղաձայն: Միայն ըստ պատահման կրնայ երկու նոյն գիր քովէ քով կցուիլ՝ (կորուսման կամ ածանցման, եւայլն կանոնով, 781·) զորօրինակ· Ընդդէմ· չոբբորդ· քննել· ինամին· գլխութիւն· աննման· աննախանձ· խրատտու· քաղաաա· (ի) մարգարէէ, եւայլն:

‖ Տես գրաբար կորուսմամբ՝ Լցցուք· խցցէ· արդեաւք· եւ հին ատկ· ատիճփամբ՝ Ընկնիս· ամպնի· եւայլն· (երես 282·)

Ասկէ է՝ որ նոյն իսկ օտար անուանց կրկնեալ բաղաձայնները՝ հայերէնի մէջ նախնեացմէ ունինք միայն մէկ գրով· ինչպէս՝ Թագէոս· Թեւեադիա կամ Թեփադիա· Ապողոն· Շիլա· աբաս· ամբոնի· չատ անգամ նաեւ Փիլիպոս, եւայլն· (փեկ· Թագդէոս· Ապողոն· աաքիմոնի·)

Հակառակ չեն այս կանոնիս՝ սուղ ը գրով կապուած բաղաձայնները որ քանի մը բառի սկիզբը կամ վերջը կը պատահին· ինչպէս· Գիմուիլ· աբկ· ճեր· դրամ· — տապր· եզր· լուսանն, եւայլն:

Ա· Ձայնաւոր գրերէն՝

885· Ա եւ ո բառի վերջ չեն մնար, այլ միշտ անձայն յիով կը վերջաւորին· այսպէս· Ծառայ· տղայ· դողայ· երթայ· դչեայ· մարդոյ:

կը զարտուղին՝ Ս. ահա. եւ հրամայականներըը՝ գնա՛. դուղա՛։ (Գրբբր. Սորա. առքա. ա՛. մնատա՛. դարձա՛։)

886. Ե *եւ ե բառի վերջ չեն ունար, այլ ե կը փոխուի էի. այսպէս. (գնեմ՛,) գնէ. (եմ՛, ես,) է։ — Ո տես վերը* 894։

887. Ա *եւ ո միայն յ եւ — կրնան առնուլ եւ երկբարբառա կազմել՝ այ, աա եւ այ, ոո. ուրիշ ձայնաւոր առանց չի յաջորդեր։*

888. Ե *գրբը միայն ա եւ ո ձայնաւոր կրնայ առնուլ, եւ երկբարբառա կազմել՝ եա, եո. ուրիշ ձայնաւոր չի յաջորդեր։*

889. Ը *գրէն հաքը այ յ եւ այ ուրիշ ձայնաւոր կրնայ գալ. իակ իրմէ յառաջ՝ գրբ. յ նախդիր միայն։ Բառի վերջն անշեշտ ը կը գտնուի միայն արդի լեզուին մէջ՝ փոխանակ գրբր. ըն վանկին. տես Ա՛արդը. եօթը. ինքը. (778։)*

890. Ը *ձայնաւորը միավանկ բառ չի կազմեր, բայց կայ միայն գրբր. ընդ եւ ըսք, եւ աշխարհաբար՝ իը եւ ը, (փխկ. իոս եւ ի,) որ նոյնպէս անշեշտ են։*

891. Ը *գրէն յառաջ միայն ա եւ ո կրնայ գալ, եւ այ, այ երկբարբառները կազմել։ — Կը զարտուղին արդի լեզուին մէջ Մէկ մը, մէկ մէկ, (փխկ. մէկ մը.) էլնալ, (փխկ. ընկնիլ.) եւ ումկ. մէկնիլ, (տճ. ապզմաք. փխկ. մեկնիլ. ինչպէս մինչեւ անցեալ գարուս վերջերը կը գործածուէր։)*

> *Լեզուին ներքին կազմութիւնը կը պահանջէ՝ որ այս անգամ յ գիրը ձայնաւորաց կարգը դնենք։ Թէ իրաց բազմաձայն ալ կրնայ համարուիլ յ գիրը՝ նեղիր է գրաբար հայերէնէ նկատմամբ. սակայն քան արդի կենդանի հնչման՝ նայն նեղիրը լուծուած է աշխարհաբարի համար, եւ յայտնի է թէ միշտ ձայնաւոր է եւ միշտ բազաձայն։*

Ըստ պատահման միայն բազաձայն կու գայ չիէ յառաջ. Անյապաղ. անյագ. յեղյեղել։

892. Ի *գրով բառ չի սկսիր։ (Տաղաչափներն առ հարկի գործածած են։)*

893. Ի *գրէն յառաջ միայն կրնայ ա, ե, է, ո գալ՝ եւ աա, եա, էա, ոա երկբարբառա կազմել։*

Կը գործուին

1. Հոլովմամբ՝ հոլ-ով. տար-ով. տարս-ան. օր-ան, եւայլն։

2. Քանի մը տեղ կը գրուի ը՝ միայն սա հնչումը խափանելու համար. այսպէս՝ 8ը-չութիւն, (պոռնկ բառէն. փխկ. տռ-չութիւն կամ տռս-ըչութիւն.) 2ը-կան, (ուղղական 2ութկ, 822.) նոյնպէս սեռ վերջառդեակ բայերուն կրաւորականը՝ հաշ-ը-ւիլ. հաս-ը-ւիլ. պատռ-ը-ւիլ. (տես 923։) Իսկ ունենք ձայնի խաւռւթեան պատճառաւ՝ կըաւռ. ձեւ չեն ընդունիր, ինչպէս գրաբարէ առնուած քանի մը բայ. խոթել, ցթոթել. փթոթել, եւայլն. եւ կը գործածուին գրաբար ձեւով՝ կը ցթոյէ, փթոթեցաւ. ինչպէս նաեւ շատ ան-գամ ուրիշ բայեր ալ՝ կը հալոյէ, պապաղեցաւ. (տ. 241։)

894. Ը գրէն եռաքը միայն բազադրական կրնայ գալ։

‖ Պատճառն է՝ որ ի բնէ հայերէն ը գիր չէլլալով հին գրաբարի միայն բազադրեալ յատուկ սա գրուածը տառերին գործառնութենէ ձգի ը ձայնաւորի փոխարէնցաւ։

Ձայնաւորներու վրայ բաղադրեալներէն կը հետեւի որ հայերէն ուղղագրութեան հակառակ բազադրութիւններ են՝ աե, աէ, աի, աո, աօ. եէ, եյ, եո, եօ. էե, էյ, էո. էյ. օե, օէ, օի, օյ. օյ. այլ միշտ կը բազադրուի՝ այե, այէ, այի, այո, եւայլն։ (Աւելորդ է ը ձայնաւոր յիշել՝ որ այսպիսի տեղերը երբեք մուտ չունի։)

Ասոր հակառակ՝ օտար անուանց մէջ նախնեաց-ը ունինք կրկնեալ ձայնաւոր. Նոասաքե. Նոասին, Բերսաբեե. Մոզդէմ։

Նախնեաց գրուածներէն քանի մը տեղ ունինք նաեւ փեներէս. Մինդա. Սիլոե. Ղեսմասքե. Թե. Եթե. սակայն այս վերջիններուն վրայ չենք գիտեր թե ինչ առաձնան ազատհովութիւն կրնանք ունենալ։

Վերջին ժամանակներս սխալներէն է հալովիլ՝ 6ոպպեի. զրօյով. Հեռաոյէն. Պահաքէյի, եւայլն. փխկ. 6ոպպեե. զրոյով. Պահաքէյէ։ (8ես 40։)

Ե երկարբառս ունինք Եօթն, արդեօք բառերուն մէջ, որ առաջին գարերն Հնոց Ե-ի երկարբառին տեղ փոխառեալներն՝ բազադրեալ յատուկ. — եւ գտնեալ յբ. գրութիւնները՝ պարծելք, եւայլն։

Ստորին դարուց մէջ (ԹԱ՞ դարէն սկսեալ) չատ անգամ կը գրուէր վ փոխ — ։ (էրվի. փվիլ. տուեալ. նվոփ. ԲՎԷԼ. ԲՈՒՎԸՐԻԼ։) Իսկ անցեալ դարուն վերջերն սկսան բանասէրք զանազանութիւն մը հաստատել գրաբար եւ աշխարհաբար ուղղագրութեան մէջ. մեհեռնոյն բառին գրութեան կերպն երկուքի բաժնելով. (վ փոխ. ։ կամ ե փոխ. ե, եւայլն։) Աշսպէս օրինակի համար ինչ որ գրաբարի մէջ կը գրուէր ձնաւ. լոխիցաւ. գոտաւ. լինաւ. վոշտաւ. գոլաց, եւայլն. նոյնն աշխարհաբարի մէջ կը գրեին՝ ձնավ. լոխվիցավ. եղավ. գվավ. գրվոծ. լինվոծ. գոլվան. լուվըր. պեռնվիր, պեռնվիր կամ պեռնվիր ե. գոյիր ե. ըղձիվիր. գոբծիր, եւայլն։ Այդ զանազանութիւնը, թէեւ որոշ սկզբամբ հաստատուած, (պիտի եւ վերի հնչմունքը ճշդելու համար,) չատ խախտուեցաւ, եւ անոր յաջորդեց միջակային գրութեան կերպ մը. Գրելէ. լինած. գրնդելէ. գոյրդելէ. գոտելիւ. որ մինչեւ մեր աւուրներս կը տեւէր։ Հիմայ գրաբար ուղղագրութեան համեմատ ուղղուած՝ կը գրուի Ըլինած. լինելէ. պեռնելէ. գոտելիւ։ եւայլն։

Բ. Բաղաձայն գրերէն՝

895. վ գիր կրնայ միայն բառի սկիզբն ըլլալ. իսկ բառի մէջ՝ իրմէ առաջ միայն ո գիր կու գայ. (տես 790։)

Կը զարտուղին արդի լեզուին քանի մ՝ամփոփմունքներր. Ծողվել. խորվել. սորվիլ. Թօֆթվել. (փխկ. ժողովել. խորովել. սովրիլ. Թօֆթփել.) եւ բարդերն ու ածանցներր. Զօրավար. դարվեր. անվաներ. Հոգեվարք. եւայլն։

Այս պատճառաւ յաւուկ անուանց մէջ ալ ասելի ընտիր է գրել Մորաբիա, Մալտաբիա, Պաղեբրա, քան Թէ Մորավիա։

896. Ն եւ Մ ունգական բաղաձայններէն եւրը՝ Միջին բաղաձայնները կրնան երբեմն նուրբ տեսակին փոխուիլ. այսպէս. Ինձի, (փխկ. ինձի.) խանձել, (փխկ. խանձել.) խնդալ. ընդոր, եւայլն։ (Գրաբարի մէջ ատոր հակառակն ալ ներելի է. տես 780,** ծան։)

897. կայ նաեւ ք, պ, փ չղթնականներէն առաջ՝ ն գիրը մնալի փոխուած. այսպէս. Անբիծ. ամբաստ. ճամբայ. ամփոփ. (փխկ. անբիծ, եւայլն։)

898. Ր գրէն եռեւ եթէ ն Հանդիպի՝ կը գրուի ան. ինչպէս լեզուին ամէն արմատական բառերուն մէջ կը տեսնուի:

Կը զարտուղին քերականական ածանցները, բարդ բառերն ու ամփոփումներնին զորօրինակ. Գաջեան. սափոչներ. յիմաչներ. մաքեչներ. կոչնակ. չոչնակ. վէչնակ. վէչնատուն. կչնամ. զաչներ:

‖ Գրաբարի կանոնն ասոր հակառակն ալ կը պահանջէ. այսինքն՝ արմատական ր մ՚որ այս գրից մէջ եղած է, նուէն բաժնուած առեն գառնալ նորէն ր ըլլայ: Արդի լեզուին հնչուածն ու սովորութիւնը կը ներէ որ գրենք Ա մառ. ձմեռ. լեռ. գուռ. ինչպէս Ա մասին մէջ տեսանք. (42, վերջին ծան. տես եւ 845, ծան:)

899. Ր գրով բառ չի սկսիր հայերէն, այլ կը գրուի հը: Իակ օտար անուանց սկիզբը ր է կամ հռ. (տես 795:)

Կը զարտուղին Րոպէ, բաբելոնի այլազգի բառերն ու քիչ յատուկ անուններ: — Նոյնպէս

900. Ո գրով բառ չի սկսիր հայերէն. (ի բաց առեալ մէկ կամ երկու բառ:) Իակ ոյով սկսած քանի մը սովորական հայատրակ անուններն՝ ամէնն ալ օտար (մեծաւ մասամբ արեւելեայ ազգաց) բառեր են:

Առանձին մտադրութեան արժանի են կրկին կամ երեք աստիճան (լերկ, միջին եւ թաւ) ունեցող բաղաձայններու բաղադրութիւնները: — Ա յսինքն

901. Ընդհանուր կանոն է (գրեթէ ամէն լեզուաց մէջ) որ այդ աստիճաններն ունեցող բաղաձայններէն երբ երկուքը քովէ քով են՝ երկուքն ալ նոյն կամ նման տեւականէ* ըլլան: Զորօրինակ ⁘ գրէն** եռքը կամ լերկ եւ կամ թաւ գիր կու գայ, եւ ոչ միջին. իակ պայէն եռքը միայն միջակ գիր: Ա ւասիկ կանոնաւոր բաղադրութիւնները. ատ կամ ասի, այլ ոչ ատ.

ատ կամ ատի, այլ ոչ ատի.

ակ կամ ակի, այլ ոչ ակի.

Նոյնպէս ի գրով՝ ախ կամ ախի, այլ ոչ ախ:

* Ատոր հակառակ ղ գրով կանոնաւոր են՝ ապղ, ակղ, ատի, այլ ոչ ապղ, ակղ, ատի, եւ ոչ՝ ապի, ակի եւայլն:

* Նդյնատեսակ են, ինչպես յայտնի է, միմեն միմեանց հետ, թաւ թաւի հետ, եւսյլն։ Իսկ իրարու նման կամ համեմատ են՝ լերկերն ու թաւերը, այլ ոչ միմիներբ, որ անման են։ (Ցես 797, ծան։)

** Ս եւ չ, եւ (նոր լեզուի մէջ) Խ եւ ղ այնպես կը համեմատին՝ ինչպես փ եւ պ։ այսինքն՝ իրրեւ թաւ եւ լերկ։

Եւ որովհետեւ հիմնական ատենս երկու տեսակ կանոնաւոր բաղադրութիւնն ալ մեր հնչմամբը գրեթէ հաւասարազօր է, զորօրինակ՝ ազգի եւ ասպէ. չքաւ եւ սպաս. գինէ եւ գինէ. ասկէ են այն բազմաթիւ սխալներն ու շփոթութիւնները՝ որ յաճախած են հայերէն ուղղագրութեան մէջ։

Այսպէս սխալ են հետեւեալ նոտրագիրները. (շատը ատորին դարերու սխալմունք։)

Աչիւր,	ախտարք.	Ազգր,	ասպր.
Թուղթ,	ընթիր.	Ազգարար,	ասպասբ.
Աղբար, ումկ.	ախպոր.	Ցատքել,	ցոնիկել.
Վաղչան,	վախճան.	Փախթել,	փախիկել.
Բազդ,	բախտ.	Աբագիւր,	Արաբկիր.
Խաղալ ընել,	խաղկ ընել.		

Այսպէս ալ ընտանի եւ սովորական եղած վերպակ է՝ որ այսօրուան օրս նոյն իսկ առանց տառագարձութեան գրել ուզուած օտար անուններն ալ անճիշդ յարմարագրութիւն մ'առած են. եւ անմտադրութեամբ կը գրուի՝ Լուիյս. Լէոյնէ. Լիքհէ. Գոռպա ռէյա. ասկեր. փեկ. Լուիգս. Լէոյոէ. Գոռնա, եւայլն։

902. Մնացած նմանաձայն գրերուն համար, զորօրինակ ց, յ. — չ, ջ. — փ, թ. — բ, ա. — յ, հ, եւ այլն. որոշ կանոն չի կրնար տրուիլ. եւ միայն վարժութեամբ ու մտադիր ընթերցմամբ կը սորվուի։ Սակայն մինչեւ հիմայ ըսուածներուն վրայ կրնայ իբրեւ ընդհանուր կանոն աւելցուիլ՝ թէ հայերէնի մէջ համեմատաբար աւելի յաճախեալ են՝ չ, ց, բ, ք, ե, ա. եւ աւելի ցանցառ կը պատահին՝ ջ, յ, ա, թ, է, օ։

Դարձեալ շատ բանի ալ կը դիւրանայ ուղղագրութիւնը՝ բառերուն քերականական կազմութեանը, ածանցմանց ու ստուգաբանութեան մտադիր ըլլալով։

Հիմակուան ատենս յաճախեալ եւ ամենց սովորական եղած սխալագիրներըը հետեւեալներն են. (որ հասարակօրէն նմանաձայն բառի մ՚ուղղագրութեենէն յառաջ կու գան։)

Հոգնիլ,	փոխանակ՝ յոգնիլ.
Արձագանք,	արձագանգ.
Բրդիլ *,	փրթիլ.
Հետագրգիռ,	հետաքրքիր.
Խորոչ, խորոջ,	խոռոչ, խոռոջ.
փակ,	բակ. (տճ. ավլա.)
Դար, դաբիլ,	(Հաւու) թաւա.
Գալեվ,	քալեվ.
Ամեն **,	ամէն.
Սէվ,	սուլեվ.
Ժողուած,	ժողված, ժողվուած.
Դողդոջիւն,	դողդոջուն, (ած.)
Մնջիլ. մռնչիլ,	ՄՒչել, մռնչել.
Շշնչիլ. անշշունչ,	շշնջիլ. անշշունջ.
Իր նոր. ինք նալ,	որն որ. ինքն ալ.
Մի տեսնէր,	մի տեսներ.
Չես գիտէր,	չես գիտեր.
Չէր նայէր,	չէր նայեր.
Չէին անցնէր,	չէին անցներ.(տ.237,ծ։)
վէցերորդ,	վեցերորդ.
Ուղեցոյց,	ուղեցոյց.
Խօստանալ,	խոստանալ.
Դրօշմել,	դրոշմել.
Անտօն. Կրօնիդէս,	Անտոն. Կրոնիդէս.
Պատրիարգ,	պատրիարք.
Եպարգոս,	եպարքոս.

* Ջատ է՝ (հաց) Բրդել, Ջարդել, մանրել. ուստի Ջարդօսթօրդ ընել ոճն ալ։

** Կան որ ամէն բառին ուղղագրութիւնն Իջով ուզած են հաստատել, գրաբար ամէնայնէն կրճատուած համարելով։ Ճշմարիտ է ասոր հակառակ՝ որ ամէնայն բառին արմատն է ամէն՝ նաեւ հին լեզուին մէջ, եւ փոփոխման կանոնով ե գիրն Իւի դարձած է։

903. Ո՛ղղագրութիւնն կանոններէն շատ անգամ ազատ է նոր ազդայց բառերու յարմարագրութիւնը. որուն մէջ կը ներուին հայերէնի անուններուն կամ անկարելի դիպուածներու, (տես 894.) էյ, ըյ, օյ, եը, նօ, օա, եւայլն: Ասկէ զատ՝ նոր յարմարագրութիւնն օտար բառերու ճշդագոյն հնչմանը համար ընդունած է նօ եւ նօ երկբարբառները, որ հայերէնէ օտար ձայներ են. զորօրինակ այս բառերուս մէջ. Լըտռնօ. Պռնօնն. Պռնիօ. Մոնդէպռիօ. Լնօպէքք. Կեօրկէյ. Քեօփրլը-լը. քեյ. սկ-լնօ, եւայլն. եւայլն:

ԳՕՓՈՒԹԻՒՆ Ր.

ՏՐՈՀՈՒԹԻՒՆ

904. *Յոռհոռթիւն կը կոչուի՝ բառերը կամ խօսքի մասերն քան պատշաճի եւ ուղղագրութեան օրինաց բաժանելու կանոնը:*

905. Տրոհութիւնն երկու մաս ունի, 1. Տողադարձ եւ 2. Վիտագրութիւն:

---

§. 1. Տողադարձ:

906. *Տողադարձն անուամբ կ՛իմացուի՝ տողին ծայրը հասած բառին մէկ մասը յաջորդ տողն անցնելու կանոնը:*

907. Տողադարձի ուղղութիւնը կը կայանայ բառերը վանկ առ վանկ բաժանելու վրայ, որ կը կոչուի *հեգել*. զորօրինակ պատճէնագրած բառն ուղիղ հեգելու համար իւրաքանչիւր վանկին կը լուծուի կամ կը բաժանուի, այսպէս. պա-պէ-բաղ-մա-սէր:

Տողադարձի կամ հեգելու կանոնները հետեւեալներն են:

908. — 1. Միավանկ բառերը չեն բաժնուիր: Այսպէս անբաժին են՝ *տոր, գլխի, սէրտ*:

909. — 2. Նոյնպէս անբաժին են երկբարբառները, վանդի միայն մէկ վանկ են. (8:) Զորօրինակ.

ծայր. գոյն. սիւն. ան-ցնալ. չոր-նիմ. վայր-կեան. եր-կայն. նա-քուր:

910. — 3. Երկու կից ձայնաւորք՝ որ գոյ գոյ վանկ կը կազմեն, իրարմէ կը բաժնուին. ինչպէս. ի-աբան. լի-ազօր. Ո-ւրի-ել. Թել-ի-ւր. տի-եզերք. կ'առնա-ին*, (ներդծ. անկատ.) տեսնել-իր:

* Զոյ է կրկր. սկմ. Ներկայ կ'առ-նամ-ին, (տճ. աշխէրլըր.) չի բաժնուիր կ'առ-նա-ին: Ցես 923:

911. — 4. Եթէ երկու ձայնաւորի մէջ մէկ բաղաձայն գիր կայ՝ յաջորդ վանկին կ'անցնի. գործրինակ. հո-ի. գա-րի. կա-պա-ր-ե-յաս:

912. — 5. Եթէ երկու ձայնաւորի մէջ երկու բաղաձայն գիր իյնայ, բաղաձայնները իրարմէ կը զատուին. այսպէս. ապ-տար. դատա-նալ. խօս-ովմ. բաշ-խել. հան-գիստ:

913. Բայց շատ անգամ ընտիր կը համարուի ը եւ ա (երբեմն նաեւ ո կամ և) գրերուն նախընթացը բաղաձայնը մէկտեղ վար առնուլ. ինչպէս. մա-րդա-թիւն. շաղա-կրատ. Ե-փեմ. ա-կապ. պա-պրանք. պա-պրուակ. մա-պատ-ակել:

Նոյնպէս արեւմտեայց (մանաւանդ յունաբէն) բառերուն ՝ի՝ իրենց տոզագարձի կանոնը կը պահուի. Աե-փեհնա. Հոի-փոխ. ա-եւ. գա-ֆէի. երբեմն նաեւ ցոս-ոպոս. Եգի-պտոս, եւայլն: Բայց հայերէն հեգնոյից բառնազատութիւն է նոյն կանոնով գատել՝ ա-պրակ. տա-ֆնապ. կա-պէլ. ո-ակ:

914. — 6. Եթէ երկու ձայնաւորի մէջ երեք բաղաձայն ըլլայ, միայն վերջինը — եթէ թոյլ գիր չէ, — յաջորդ ձայնաւորին կ'անցնի. ինչպէս. Հանգ-ստիլ. թարգ-ման. Պուրդ-ուկ:

915. Հայերէն լեզուի մէջ երեք կից բաղաձայններէն մէկը, առաջինը կամ երրորդը, Հարկաւ թոյլ կամ կակուղ գիր է, այսինքն որ ուրիշ բաղաձայնի հետ հեչտաւաս կ'արտաբերուի, (ինչպէս բ, դ, ղ, եւայլն.) զործրինակ. արքիւս. Հանգիստ. անյիւղիւն. պարսիկ. քաղցրութիւն. պալպան. ծնդեպ. ճչիրիտ. սրսիլ:
Ըստծնիս այն դէպքին Համար իմանալու է՝ ուր եր-եք բաղաձայններուն մէջ առաջ ը ձայնաւոր չի լսուիր:

916. Եթէ երեք կից բաղաձայններուն վերջինն

է թ՝ոյլ գիր, առաջինն բաղաձայնը միևնակ կը մնայ, եւ վերջինն երկուքը կը զատուին. այսպէս. եբ-կորդ, բեր-կրիլ. եբ-ճնաւոր. աս-փալտից. ան-ճլուխ. կաբ-տրուճիւն. քաղ-ցրանալ. բաբ-չկագին։

Երկու ձայնաւորի մէջ երեք բաղաձայնէն աւելի որ ըլլայ, հարկաւ ը ձայնաւորով վանկ մը կ՝աւելնայ. որուն վրայ վարը։

917. — Ծ. Եթէ բառ մը իւր ձայնաւորացը համ-բանքէն աւելի վանկ ունի. կամ թէ՝ — ուր որ երկու կամ երեք բաղաձայնի քով զօրութեամբ դրուած ը կը հնչուի, տողադարձի մէջ ը գիր մը կ՝աւելցուի ներ-գործութեամբ, — թէ տողին սկիզբն ըլլայ եւ թէ վերջը։ Զորօրինակ. տը-կար. թը-շնամի. ջբր-մուղ. մը-կբտռել. ըն-կըդմել. տբը-տընջել. քբրթի-մընջել. չար-չբրկած. ըզ-գաստ. ըզ-ձեզ. ը-տրուկ։

918. Բայց յաճախելու չէ կէս վանկով վերջաւո-րութիւնները զատել, եւ գրել՝ դա-ուքն. խա-ուքն. ա-սբր, տա-րբր. աս-տղ։ Նոյնպէս աստղ, գը-բաւոր. գը-բացի. խը-բատ. կը-բակ։

919. Նոյնչափ եւ աւելի խորհ է թէ տողադարձի եւ թէ հատարակ դրութեան մէջ՝ արեւմտեան օ-տար բառերու մէջն ը խառնելով նոր վանկ մ՝աւել-ցընել. զորօրինակ. բՍպարտա. բՍիթրմպոլիս. բՍլատ. բՋվիցցէրի. գբամմ. Հբռոմ. Գբրիգոր. Քբրիստոս. Քբաերբաէս. Գոլղոթա։ — (Բայց ուղիղ են՝ Հբն-դիկ. Վբրկանք. Տբրդատ. Վբլտասպ. Կորբնեթոս, եւայլն, ի Հնուց Հայացեալ բառերը. որոնց մէջ ը գիրը, եթէ զօրութեամբ եւ եթէ ներգործութեամբ դրուած ըլլայ, վանկի յատկացած չէ։)

Հիմակուան ժամանակս աննկերելի համարուած է՝ տողադարձի պատճառաւ նաեւ Հն ը յաւելուլ՝ ուր իրօք չի հնչուիր. փա-ռբք. գոր-ծբք. աստբած. չինբված. օրհնբել. Փաբլտոս, եւայլն. ինչպէս առա-րին դարուց երգահաններն ու տաղասփիւռը կ՝ընէին։

920. Նոյնպէս ը չի մնաներ՝ ուր որ գլխաւոր բառն անփոփոխ մնալով՝ նախընթաց նախդիր կամ մանրիկ ունի կամ բարդ է. զորօրինակ. ըզ-ինէնամին. ան-պէղծ. ան-պտուղ. շնչա-ապատ. բանաս-ապէղծ. նո-բա-հնազան. նախա-վկայ. ձեռն-տուէ. ապն-կալուխիւն. ունկն-դիր. (եւ ոչ՝ ըզ-ինէնամին. ձեռնըն-տուէ, ան-պըտուղ. եւայլն։)

Հեգելու եւ տողադարձի մէջ երկբարբառները պարզ ձայնաւոր համարելու է. անոր համար բոլոր թէ անբաժին են. (909)։ Ասկէ կը հետեւի որ նաեւ

921. Ա-, ե-, է-, ո՛վ, ով, երկբարբառները, թէեւ վերջի ծայրերին բաղաձայնի նման հնչէ (վերի կամ եզի ձայնով,) պէտք չէ քակել։ Այսպէս կը բաժնուի՝ զօրա-որ. յա-ալիդ. երե-ակ. բո՛վ-անդակ. վկայ-ել. հայ-երէն. (եւ ոչ՝ զօրա-որ. վկա-յել. բա-ւանդակ. Յա-վերժամ. հա-յերէն։)

Ասոր հակառակ՝ բարդութեանդ մէջ կը բաժնուի՝ քարա-յատակ. մաղձա-յոյզ, եւայլն. վանդի ց գիրն երկբարբառ չի կազմեր։

922. Երկրորդ՝ բաղաձայնի նման հնչմամբ սկսող ա՛ա, ո՛ւ, ո՛ւե, է՛, է՛ր եւայլն երկբարբառներուն նախընթաց բաղաձայնն իրենցմէ անբաժին է։ Զօրօրինակ Դը-բո՛ւխ. գը-ղա՛ան. ա-նո՛ւամբ. վա-ղո՛ան կամ վա-ղո՛ւեան. պր-պո՛ւեայ. Ցե-ա՛ուայ. ա-ղա՛ար. ըս-պո՛ւեր. պա-պո՛ւեր. ար-պե՛ղք. կարծե՛ք. անյե՛ալ. վայր-է՛ան. յաւի-պե՛ան. չարու-ի՛ւն. (եւ ոչ՝ ըսպ-ուեր. արպ-եղք. յաւիպ-եան. չարուի՛-իւն։)

Այդ երկբարբառները տողի սկիզբը դնելէ խոշոր համար՝ առեն մը կը բաժնուէր նաեւ՝ Ան-ուամբ. ըսա-ւեր, եւայլն. որ դարձեալ անառողջութենէ զերծ չէ։

923. Ո՛ր երկբարբառն ը՛ գրելով կը բաժնուի՝ ուր որ իրօք ը՛ հնչուի կը լսուի. զորօրինակ Ցը՛-աւ. լը՛-աց. կ՛ա՛ռ-նը՛-ին. թ-ը՛-ական։

924. Քանի մը դէպքի մէջ որ ե՛ւ նէն յառաջ նայ գիր կը պատահի՝ սովորութիւն եղած է բաժանել՝ Օր-ան. տաբ-ոյ. տաբ-ո՛ւք. բար-ո՛ւք. գին-ոյ. լեզ-ո՛ւյ. Հայեր-ոյ։ Իսկ ուրիշ գրերն անբաժին կը մնան. ինչպէս՝ հո-ի՛-ոյ. որ-պ-ո՛ւոց։

925. Ընդհանրապէս ընտիր եւ աւելի քերականական կը համարուի տողադարձը՝ եթէ բառերուն կազմութիւնը համեմատ ըլլայ. — որ շատ անգամ մինչեւ հիմայ տրուած կանոններէն խոտորում կը կրէ։ Ըստ այսմ՝

926. Նախ՝ որեւիցէ ածանցման մէջ (809, ծան.) կորուստն կանոնին միտ կը դրուի, եւ կը բաժնուի՝ (Մար-դիկ) մար-պ՛ան. (եր-կինք) եր-կնից. մար-պ՛ոց. կըն-ճաւալ. աղ-ջ՛ան. գար-ձնութիւն. նա-նդութիւն. կո-պ՛ել. եւայլն: Բայց ոչ՝ (Քա-ղաք) քա-ղքի. ա-պ՛իլ. կը-նկել. մա-նկանց. յա-պ՛ուքիւն. վասնզի այն կրկին բաղաձայններն առանց ը վանկի յաւելուածոյ չեն կարդացուիր: Նոյնպէս չի բաժնուիր՝ Տա-ճկներ, ծա-ղկներ, այլ սովորա-կան հնչման համեմատ՝ Տաճ-կներ կամ Տաճ-կներ:

927. Երկրորդ՝ Բարդ բառերն իրենց յօդիչ մա-սանցը կը վերածուի. եւ կը բաժնուի՝ Ձէր-ուցան. ազ-ուհացք. կէզ-ուխում. անց-ուդարձ. հաղ-եւմայ. փոպ-եւառ. այլ-ազգի. այս-ինքն. խոչ-ընդ-ոտն. հօր-եղբայր. հէր-ընկալ. նոր-ընծայ. նոր-ելուկ. վէրջ-ընթեր. ընդ-ունայն. ապ-ստամբ. ապ-երախտ:

Ինքնին յայտնի է որ այս կանոնիս զեղծում կ՛ըլ-լայ եւ սխալ՝ եթէ բաժանես Նոր-անկն. գործ-ակէց. չար-ասիրտն. ուխ-էրգէդ. ապա թէ ոչ՝ հարկ կ՛ըլլար բաժանել նաեւ՝ գործ-եցի. ծառ-էրս՝ որ բացայայտ սխալ են:

Սակայն աւելորդ երբուելիքն է եւ բանագրօսանք՝ Արեգ-ակն, փայլ-ակն եւ ուրիշ ասոր նմաններն արդի լեզուին մէջ բաժանել՝ արեգ-ակ, եւայլն, վասն-զի թէեւ գրաբար կազմուելիքը նոյնպէս պահանջէ, հիմայ այն ակ մասը նոյն բարդերուն մէջ կրճատ եւ անդնահատ բառ մնացած է:

Ոմանք կը համարձակին թէ առդադարձի մէջ քերա-կանական կազմուելիքան համեմատ գործելը վտան-գաւոր է. եւ տգէտներու բերան բանից հնչմունքը դանդաղագոյն չընելու համար՝ կ՛ընտրեն ճիշդ կենդա-նի հնչմունքն երեւցընել, գրելով՝ ընտ-րել. երկ-րի. բանաս-տեղծ. նո-րընծայ, եւայլն. որպէսզի մեր ա-մին՝ (որ ամէն տեղ ը աւելցընելու հակեակ կ՛երեւ-այ) չկարդալու՝ ըն-տրել. եր-կրի. բանաս-ըս-տեղծ:

928. Տողադարձի կանոնը կը պահանջէ վերջա-պէս՝ որ Ապաթարց նշանը (տես 941.) տողի ծայր չմնայ, եւ ապաթարց ունեցող բաղաձայնն իւր առջեւի ձայնաւոր գրէն չզատուի. այսպէս. Եր-կ՛երկու. պի-պ՛որ տեսանէ. ծ՛ի-մանար. վ՛առ-նուր. կ՛ըն-թանայ.

(Եւ ոչ՝ երկ՝-երկու. պիտ՝-որ. չ՝-առնուր. — են-թամեպով կամ առանց ենթամեպի:)

929. Տղադարձի նշանը կամ նշանախեցն է ըմ-մասին՝ այս - ձեւով. գործիական՝ Մար-դիկ· վայր-կեան. բե-րան:

---

§. 2. Կիսադրութիւն:

930. Խօսքի պլեւալ մասունքն իրարմէ պատշաճ-օրէն զատելու համար պլեւալ նշանախեցները կը գործածուին, զորոնք ընդհանուր անուամբ կիսա կը կոչենք, եւ անոնց գործածութիւնը՝ կիսադրութիւն:

931. Հիմակուան կիսադրութեան նշանները՝ հե-տեւեալ ութ նշանախեցներն են. որոնց չորս առա-ջինները բուն կիսադրութեան կը ծառայեն, կարդա-ցողին քիչ շատ ընչի հանգիստ տալու համար. իսկ չորս վերջիններն երկրորդական նշաններ են, եւ բա-ցայայտութեան կը ծառայեն:

Ասասիկ ասոնց անուններն ու ձեւերը:

Բուն կէտեր.	Կիսադր. նշաններ.
1. Բութ .	5. Ապաթարց ՚
2. Ստորակէտ ,	6. Մակակէտ ՚
3. Միջակէտ .	7. Շակերտ “ ,,
4. Վերջակէտ :	8. Փակագիծ ( )

Ապաթարցն ու Փակագիծը, ինչպէս նաեւ Շա-կերտին հիմակուան ձեւը՝ եւրոպական ուղղագրու-թենէ փոխառեալ նշաններ են: Ասոնցմէ զատ՝ վեր-ջին աւեններս Եւրոպացոցմէ քանի մ՚ուրիշ կիսա-դրութեան նշաններ ալ մուած են մեր մէջ. որ են՝

1. Միութեան գիծ, -
2. Ընդլայման գիծ, —
3. Դադման կէտք, ...
4. Կրկին փակագիծ, [ ]

Ա-յս նշաններուս գործածութիւնը հետեւեալն է:

932. Բութ նշանը բառի մը վերջը կը դրուի մի-եւնոյն խօսքին մէջ յաջորդ բառին չվերապերելը յու-ցընելու համար. ուր շատ անգամ դեղ[illegible] է, կամ՝ բառ մը գօրութեամբ կ՚իմացուի. ինչպէս. Պո-նէպոտ՝ Մեքսիկացիներուն հետ դրած դաշինքները: Քո՝ թշնամեպդ ձեռքէն կրած վշտերդ. (քու կրած

վշտերդ։) Ափրիկէ շատ քիչ անգամ ձիւն կը տեսնէ, իսկ Եւրոպա՝ շատ յաճախ։ Քսակները դրամով լեցուն էին, քթախոները՝ դինուով, սրտերը՝ ցնծութեամբ։ Ով որ երախտիք կ՚ընէ՝ ապերախտութեան ապաստ։

Բուքը կը ցուցընէ՝ թէ բառի մը վրայ շատ քիչ կանգ առնելու է։

‖ Բուքը հպերէն հին առոգանութեան մէկ նշանն էր, որ հիմայ կիոտգրութեան անցած է։ (958։)

Մտորակիս կը դրուի

933. — Ա. Երկու կամ աւելի՝ կարճ նախադասութեանց մէջ որ իրար կ՚ամրողջացընեն. ինչպէս. Հասաւ քաղցրաշունչ եղանակը, ձիւներն հալեցան, անձրեւներն հեռացան, գալարիք զուարճացան, եւ զուարթացան մարդ եւ անասուն։ Լացքով կը ծնանինք, տրտունջով կ՚ապրինք, սգով կը մեռնինք։

934. — Բ. Մէնեղոյն նախադասութեան մէջ նոյն կարգի բառեր որ եռանէ եռաս կրկնուած են, առոգակէտով կը զատուին. զորօրինակ միեւնոյն բայի՝ այլեւայլ անուն-բայիներ կամ խնդիրներ, միեւնոյն գոյականի այլեւայլ ածականներ, եւայլն։ Ա յսպէս. քննեցէք, դիտեցէք, տեսէք. լուսաճ է երբեք այսպիսի նորանշան գործ մը։ Պօղոս՝ ազգաւ եբրայեցի էր, Բենիամինի ցեղէն, ուսմամբ փարիսեցի, իրաւանց հմուտ, օրինաց վըէժխնդիր, աներկիւղ, համարձակ, ոգելից, սիրով եւ նախանձու վառեալ։

935. Բայց ե՞ս, կամ շաղկապով կապուած բառերն առոգակէտ չեն առնուր. զորօրինակ. Մեմփիս ե՞ս Թեբէ՝ Եգիպտացւոց նշանաւոր քաղաքներն էին։ Աթէնք ե՞ս Սպարտա՝ իրարու նախանձորդ էին։ Մեծատուն կամ աղքատ, գիտուն կամ տգէտ՝ ամէն մարդ հաւասար է Արարչին առջեւ։

Ստորակէտ տեղ երբեմն բաւական կ՚ըլլան նաեւ ՔՒ, ԱՒ, ԲՅՅ եւ ուրիշ շաղկապներ՝ եթէ բառ բառի հետ կը կապեն. ինչպէս. Հարուստ Քայֆա ապահ մէկը

936. Իսկ ուր որ խօսք խօսքի հետ ե՞ս կամ ուրիշ շաղկապով մը կապուած է, հոն շատ անգամ ստորա-

կէտ, երբեմն նաեւ ուրիշ կէտեր կը դրուին։ Օրինակ. Ցրտէն հանճարն ու զգօնութիւնը քովիկէ, ե՛ ծոյլ-դիւցիկ ծնողացն անհոգութիւնը։ Աղքատները ինծո՛ պանդ՝ ե՛ չմոռնէք իմաստնոց գործքն են եղած։

937. — Գ. Միջանկեալ բառ մը կամ խօսք մը սովորաբար երկու ստորակէտի մէջ կ՚առնուի։ Օրինակները տես 339։

Այս միջանկեալներուն կարգն են քանի մը բառով բաղադրեալ բացայայտիչները ալ։ Տեսէք ահա՝ սուսեր եւ տէգ, աբլահներ-ըլիան խոյնիչները, այս տեղս՝ խաղաղութեան մէջ նիզակներուս. օթեւանին մէջ։ Ագագ, Ամալիկայ ինքնաօրէք, մեռնելուն վայրկեանը գուշեց, թէ Աւյասափ դառն է եղեր մահը։

938. — Դ. Անուանց կոչականը, եթէ միջանկեալ ըլլայ եթէ ոչ, ստորակէտով կը զատուի. զորօրինակ. Այսուհետեւ ցնծացէք, անպիծներ, վասնզի հասաք վերջապէս ձեր բաղձանքին։ Ո՛րդեկ, յարգէ ծերերը։ Ձեզի են խօսքերս, ո՛ խոշէրդոց ինկածներ։

Ստորակէտը քան զբութը քիչ մ՚աւելի հանգիստ կու տայ ձայնին։

939. *Միջակէտը*, որ պարզապէս կէտ ալ կը կոչուի, ամբողջ խօսքի մը գլխաւոր նախադասութիւնները իրարմէ կը զատէ։ (Ցայտնի է որ երբեմն երկու՝ կամ նաեւ մէկ բառ միայն բաւական է նախադասութեան մը տեղ բռնելու։) Զորօրինակ. Երբ որ նաւ ելան, սկսան իրենց ընկերացը պատմել՝ թէ ինչպէս թիանձրախուռն անտառին մէջ մոլորած կը թափառէին. անտառն, ըսին, մութ է եւ անկոխ. խիտ առ խիտ բուսած մացառներուն մէջէն՝ շատ տեղ միայն սուրերով կրնայ ճամբայ բացուիլ. ծառերն այնպէս թաւ ու բարձր են՝ որ երկինք բնաւ չի տեսնուիր։

Միջակէտն ստորակէտէն աւելի հանգիստ կու տայ շնչոյ։

Աջի ուղղագրութեան մէջ միջակէտն իբր օժանդակ կէտ՝ ուրիշ գործածութիւն ալ ունի։ Տես վերը 952, 953։

940. *Վերջակէտ կը դրուի ամբողջ եւ լրացեալ խօսքի մը վերջը։*

Վերջակէտը կատարեալ հանգիստ է ընդյ։

941. *Ապաթարց նշանը կրճատուած ձայնաւոր գրին տեղը կը դրուի, եւ կը ցուցընէ թէ երկու կից ձայնաւորներէն մէկը կրճատուած է. զորօրինակ. Ան-գամ մ'ալ, (փխկ. անգամ մը ալ.) պիտ'որ լսեմ, (պիտի որ լսեմ.) կ'եղծանէր, (կը եղծանէր.) երկ'եր-կու. (երկոո երկու.) եւայլն։*

Ապաթարցով կրճատութեանց տողադարձին համար՝ տես վերը 928։

> Արդի լեզուիս մէջ ապաթարցի գործածութեան սկիզբէն ի վեր կրճատման կանոնը շատ չատճախ այլայլութիւններ կը կրէ, մանաւանդ բայերուն մէջ։ — Ասահկ սովորական ախալները։
>
Ձ'ես,	չ'է, փխկ. չես,	չէ.	Կ'ուզպ, փխկ. կու գայ.
Ձ'ըլայ,	չըլլայ.	Կ'ուտամ,	կու տամ.
Ձ'տեսնեմ,	չտեսնեմ.	Կ'ստանայ,	կը ստանայ.
Ձ'տեսներ,	չի տեսներ.	Կ'գտնէ,	կը գտնէ.
>
> Այդ բառերուն մէջ ապաթարցը տեղի չունի, վասնզի ձայնաւորաց կրճատութիւն չկայ։

942. *Բայց երբեմն տողալափոխութեան մէջ ապաթարց կը դրուի նաեւ հոն՝ ուր միայն մէկ ձայնաւոր կայ կրճատուած. (1012, 1020.) Նոյնպէս բանասիրական մեկնութեանց մէջ, (ինչպէս գործոյս այլեւայլ մասանցը մէջ տեսանք. Խո'յայ, ա'իւ, որ կը ցուցընէ թէ ձայնաւոր գիր մը պակսած է բառին մէջէն։)*

943. *Մակսիկտ՝ է նախդրին սեպհական նշանն է. այսպէս. Վ'եր 'ի վերայ. ձմեռն 'ի բուն. — որ հի-մայ սկսած է անսովոր ըլլալու։*

> Մակսիկտը յետին դարերու գիւտ է՝ է նախդիրը յաջորդ բառէն որոշելու համար, վասնզի կից կը գրուէր։ Հիմայ՝ որ շատ տարբերութիւն է գալ գրել, իբրեւ ասելիքդ նշան մը սկսած է խափանուիլ։
>
> Զգուշաւոր տպագրութեանց, ինչպէս նաեւ բանասիրական մեկնութեանց մէջ կը գտնուի երբեմն զ, յ, ղ նախդիրներու առջեւն ալ մակսիկտ դրուած ուր որ բառերու չփոթութեան տեղի կայ։

944. *Ձակերտը կոչման կամ վկայութեան նշան է, եւ յառաջ բերուած խօսքին սկիզբն ու վերջը կը դրուի. այսպէս. Նոյն փութանակի յաղթութեան

համեմատ՝ այս կարճ թուղթս գրեց կեսար, թէ "եկայ, տեսայ, յաղթեցի,,։

Երբեմն կոչուած սմբողջ խօսքին իւրաքանչիւր տողին սկիզբը կը կրկնուի, մանաւանդ երկայն կոչումներու։ — Երբեմն նաեւ մէկ բառի վրայ. որօրինակ. Ի՞նչ կ'ակնարկէ Առաքելոյն "ինքնայանել,, բսելը։ Այդ "թերեւս,, յաւելուածներս ոմանց միտքը պղտորեր է։

‖ Հայերէն չակերտին հին ձեւն՝ որ հիմայ խափանուած է, նուրագիր ըսի պուխ մըն էր (՝). որմէ իւր անունն ալ առած է։ Հիմակուան ձեւն եւրոպական է։

945. փակագիծ միջանկեալ խօսքի կամ բառի մը երկու դին կը դրուի՝ որն որ իբրեւ մեկնութիւն կամ ծանօթութիւն աւելցուած է. զորօրինակ.

Քանիներն երազեցին որ կարենան հրով եւ սրով, արիւնահեղ ապստամբութեամբ, յափշտակութեամբ եւ սպանութեամբ (որովհետեւ սուրք միայն էին իրենց միջոցները,) աշխարհիս ցանկացեալ երջանկութիւնը հաստատել։

Սխալ կ'ըլլայ փակագծի գործածութիւնը՝ եթէ չկարենանք փակագծեալները խօսքին մէջէն հանել՝ առանց խօսքը կրճատ ու կիսկատար թողլու. ինչպէս այս օրինակիս մէջ. Հայիդիի բնակիչները կը հաւատային թէ Ոգիներն՝ որոնց իրենք (Ջէմ) անուն կու տային, ապագայ բաներու գուշակ են. ամէն մարդ, կ'ըսէին, իր առանձին (Ջէմ) ունի, որուն պատգամ կը հարցընէ։ — Վերոյիշեալ փակագծիս գրուածը միշտ երկրորդական մաս մըն է եւ ոչ էական։

Բայց շատ անգամ փակագծի տեղ երկու աստղակէտի մէջ կ'առնուի միջանկեալը կամ մեկնականը. (տես 937։)

Վերջին աստղներս գործածական եղած նշանները (տես 931, ծան.) կիրառութիւնն աս է։

946. Միտքեան. գիծը բառերու բաղադրութեան եւ լուծման նշան է, որ երկու կամ երեք բառի մէջ դրուելով՝ իրարու մէկ բառ կ'երեւցընէ, կամ միեւնոյն բառն իւր կազմիչ մասանցը կը լուծէ՝ առանց զանոնք

Իրարմէ անջատելու. (եւ այս կերպով յաճախ կը գործածուի բանասիրական լուծմանց մէջ. տես. 378, 382, 483, եւայլն:) Ա յլապէս՝ պարբեր. հայ թա-գաւորներ. Պարսկաստան - պարսկական պետութիւն. Հնդիկ-գերմանական լեզուներ. (փիլ. մարտապարական, հնդկա-գերմանիկ.) Հայ-հռոմ եկեղեցի: Գա-տիոն-Գաբէր. Վարազ-Շապուհ: Ներ-Որմիզդ. Զա-բէհ-աւան. Արիւր-Ներսէհ: Վեհ-Արիւր-Ներսէհ. Հրեա-Շղոմ-Շապուհ. — որ կին ալ կը գրուին:

947. *Ընդոստման-գիծ կը դրուի երկու նախադասու-թեանց մէջ՝ որոնց երկրորդն առանձին իբր թէ պա-տասխան է, կամ խօսքի յանկարծակի մը, թեւումին մը, եւայլն. ինչպէս օրինակիս մէջը.*

Որո՞նք էին մեր լուռ վատահացած անձինքը. — ա-նոնք՝ որ հիմայ, բանտարկել տուինք. — այսչափ յեղյեղուկ է մարդկային իրաց վիճակը:

Երկու թուոց մէջ՝ Ընդոստման-գիծը դնելս նա-խադրութեան տեղ կը գրուի. այսպէս գ — է գար. (պարսիկներ երրորդ դարէն մինչեւ եօթներորդ դար:) 35 — 40 տարուան միջոց:

948. *Խոտոր-գիծ կը գործածուի կիսկատար թո-ղուած խօսքի մը վերջը, որ մանաւանդ ճարտասանա-կան խօսուածքի ձեւ է. գործրինակ. Այսպուտցիներ թէ՝ ընտանիները. հետաքրքիրները օգնականները. վերա-յուցինք բարեկամները. ընդ այն խոցեցինք մեր բա-րերարները. եւ, կը ապահէք որ ուրիշ ըսեմ. ոչ...:*

949. *Ընդ կախման-կէտերը կը դրուին գործեակ վկայութեան մը միջոցը, եւ կը ցուցընեն կոչուած խօսքին վերջած կամ համառօտած ըլլալը:*

950. *Կրկնա-ցիպակիծ կը գործածուի երբ հաստատակ փակագիծի մէջ ուրիշ միջանկեալ մաս մը հանդիպի. ինչպէս. Ա՛ ուրիշ կողմանէ յոյս չունենալով. (ո-րովհետեւ նոյն իսկ մայրաքաղաքն ալ [Հռոմ] յայտնի վտանգի մէջ կը տեսնէին) որոշեցին որ Հաւանիպ-նայի բերդն ամրացընեն եւ հոն ապաստանին: Քա-ղաքայ որդիքն որ հնուց ի վեր Ափրիկէի մէջ հաստա-տուեցան, (զորոնք Քղտնեայն իրենց լեզուաւը նեմով-պացի [սեւադէմ] անուանած են,) կրօնքու եւ սովո-րութեամբը Հնդկաց նման էին:*

Նորագոյն կիսատրութեան մասն եղած է՝ տա-նութեան պարսկ (*) նշանախեցն իբր երկրագու-թեան նշան՝ տարակուսական բառի մը վերջը դնել զորօրինակ. Հռոմայեցի կայսր մը (Անտոնինոս Պիոս) Հնանոսան դեսպան խաւրած է *:*

* *Ուներդ կը համարինք կետերով խառն .* (տարակուսական), .՛ կամ .՝ (կարմացական), եւ .*. (կասական կամ ծաղրելու) նշաններուն վրայ խօսիլ, որոնք վերջին տասնեակս սկսած են ամենք եւրոպական նոր կի-րառութեան նմանելով գործածել՝ ամբողջ խօսքին վերջը գնելով. բայց դեռ առհասարակ ընդունելի եղած չեն:*

ԲԱԺԻՆ Ե·

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳԼԽԱԳՐՑԱԾ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ուղղագրութեան մասերն են դարձեալ՝ 1. Համառօտագրութեան կերպն ու 2. Գլխագրաց գործածութիւնը։

951· — Ա· *Համառօտագրութիւն* է բառի մը մէկ մասը միայն գրել, որ ամբողջ կը կարդացուի։

952· Համառօտագրութեան համար հիմնյ գործածուած նշանն է՝ *համառօտեալ բառին առջին պարզ կէտ մը, ըստ եւրոպական սովորութեան։* — Նոյնպէս

953· Արդի ուղղագրութեան մէջ *թուահամարներու առջեւ լոկ կէտ մը կը դրուի՝ երբ նախ կամ առաջին, երկրորդ կը նշանակեն.* (եթէ թուանշան ըլլայ, եթէ այբուբենը։)

Աւասիկ երկուքին մէկտեղ օրինակը։ Բասիլիոս Յովհ. (կամ Ց՛ն.) *Հերոլտ անուն մէկը Լեւոն Բ.ին եւ Հերթում Ա.ին պատերազմները կը պատմէ.* (այսինքն՝ Ցովհաննէս *Հերոլտ՝ Լեւոն Երկրորդին եւ Հերթում Առաջինին պատերազմները կը պատմէ։*)

> Սակայն այսպիսի համառօտագրութեանց մէջ միտ դնելու բանն է՝ որ գլխաւոր բառին էական գրերը նշանակուին, իսկ զանց առնուին էական չեղողները, (ինչպէս են մէջի ձայնաւորները, այլեւայլ վերնաւորութիւններ, եւայլն։) զորօրինակ. Հ՛ռ. պտ՛. պրտ. խ պ՛. (Համառօտ պատմութիւն Պարսից եւ Յունաց։) Ց՛ն. ք՛ր. (յունարէն բառատուն։) — Եւ մանաւանդ՝ ինչպէս հիմնյ աւելի սովորական է, եթէ բառին առաջին մասը միայն ալիտի գրուի, միտ դնելու է՝ որ բաղաձայնի առջեւ գրուի կէտը, եւ ոչ ձայնաւորի. այսպէս. Զ՛բ. կ՛ղ. (Զաքարիա կաթողիկոս։) եւ ոչ՝ Զ՛ք՛ռ. կ՛ղ՛ռ. Նոյնպէս վերի օրինակը պէտք չէ գրել՝ Հ՛ռմ՛. պ՛ռ. պտ՛. խ՛ պ՛ռ. որովհետեւ չի հասկըցուիր։
>
> Համառօտագրութեան որոշ կանոններ չի կրնար տրուիլ. բայց այսչափ միայն՝ որ համառօտեալ բառը կարելի ըլլայ անդիմաց կարդացուիլ։

Վերջին գրութեան մէջ երկու տեսակ նշան կը գործածուէր համառօտագրութեան. 1. *Շնչառնակ* (՛) որ կէս գրուած բառերու գլուխը կը դրուէր. ինչպէս՝ Ցո՛՛ Մանր՛՛ (Ցովհան Մանդակունի), եւ 2. *Գծիկ* (-) որ ամփոփեալ համառօտութեանց վերջ կը նշանակուէր. ինչպէս. Ինչ՝ ինչ՝ (Խոսրովի սրբոյն։) — Հիմնյ այս նշանները գրեթէ խափանուած են տպագրութեան մէջ։

954. — Բ. *Գլխագիր տառերով կը սկսին*

1. Ամէն խօսքի գլուխը կամ առաջին բառը. եւ ամէն վերջակէտէ եղբը. նոյնպէս ոտանաւորի ամէն մէկ տողին սկիզբը. (որուն համար հայերէն ջանգլոռիս գիր ալ կոչուած են գլխագիրները։)

2. Իբր վկայութիւն բերուած խօսքը կամ բառը, թէեւ խօսքին մէջտեղն իյնայ. — եւ ասոր համար շատ անգամ չակերտ նշանն ալ զանց կ'առնուի։ Տես 937ին վերջին օրինակը։

3. Առոտած բառն եւ իւր նոյնանշանները, ինչպէս Տէր. Բոյչբեաէ. Աբուբէն, եւայլն։ Նոյնպէս ուրիշ պատուոյ, պաշտամանց եւայլն անունները. ինչպէս. Պատրիարք։ Ձեր Սրբութիւնը։ Մրցելով իրար պատուեցէք, կ'ըսէր Առաքեալը։

4. Ամէն յատուկ անունները, մանաւանդ գոյականները (107.) իրենց սովորական վերագրովը կամ պատմական անուամբը մէկտեղ. (510.) ինչպէս. Մրջիւն. կասպից ծով. Աժդահակ. Վահան Գողթնացի. Կարոլոս Մեծն. Սուրբ Իգնատիոս. Դաւիթ Անհողին. Յովսէփ Գեղեցիկ. Մինչեւ Յունաստան, եւայլն։

5. Գրքերու, նշանաւոր գործուածքներու անունները. դորօրինակ. Թոռոց գիրք. Մովսեսի Հնգամատեանը. Մոլիէռի Ակոմոյ քծնչիը. Կիւրղի Պաբպոմանց գիրքը. Ռափայէլի Այլեվերպոմինեանը, եւայլն։

6. Հասարակ գոյականներ որ դիցաբանական անուն եղած են, կամ առակներու մէջ իբր անձնաւորեակ երեւցուած են. նոյնպէս ամէն հասարակ անուն որ մանաւանդ կերպով մ'առնուած՝ որոշ միտք մ'ունեցած է՝ սովորական նշանակութենէն զատուելով։ Օրինակ. Թեթեւ թեւերով սլացաւ արագաթռիչ Հոքաը, եւ իւր փողոյն ձայնը տիեզերաց լսելի ըրաւ։ Թշնամութիւնն պարահ օգնութեան կը կանչէր։ Այդ գրքին Ալիպակները մէջ նոր վերիպակներ սպրդեր են։

Վերջապէս գլխագրաց գործածութիւնն որոշ սահման չունի. եւ շատ բան կրնայ վայելչութեամբ

գլխագրով սկսուիլ, ուր որ գրողը կ'ուզէ բաւ մ'առանձին կերպով որոշել, եւ գլխաւոր կամ պատուաւոր բան մ'երեւցընել. ինչպէս այս խօսքիս մէջ գերանունը. Իսայ իրօք՝ կայ երկրիս վրայ երկինք մը՝ գոր իրեն հետ վար բերաւ Անէկա որ ախոռի մը մէջ ծնաւ, եւ հիւսան մը խանութին մէջ զարգացաւ։

ՆԱԽՆԵՑԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՊԸ

Հին ասպետքն լեզուին եւ ոճին տարբերութեան ուղղագրութեան վճռական պէտք առիթ ունեցանք տեսնելու։ (Տես մանաւանդ Երբոյդ մասին մէջ։)

Ցոհաննէսեան մէջ հիմնական չատ տարբեր է նախնեաց կերպը. այսինքն Յովսաբէի եւ Կիւտադրութեան նկատմամբ։ — Յովսաբէի կանոն նախնիք չէին ճանչնար սահմանուին. կամ չատ եւս՝ տողադաբէի կանոն եւ սահման էր տողին երկայնութեան չափը։ Իսկ կիտադրութիւնը մերինէն պլլագ եւ աւելի պարզ էր, կամ աւելի անճիդ. եւ գլխաւորապաթ չատեսնէ միջակէտներով եւ վերջակէտներով։

Հիմայ մեր՝ ինչպէս տողադարձի նոյնպես կիտադրութեան օրէնքներըը գրեթէ ճշդիւ ըստ արդի տբեւմտեան աղգաց են եւ բնականին հաճեմատ, մինանաւանդ տպագրութենէ ետքը։

Նոյնն իմացիր ըստ իմիք նաեւ Համառօտագրութեան կերպին եւ Գլխագրաց գործածութեան համար։

Բ. ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ներշափ ալ բառերն ուղղագրութեան օրինացն համեմատ գրուած ըլլան, անոնց ուղիղ արտասանութեանը կամ անսխալ ընթերցման համար՝ դարձեալ ուրիշ մանաւանդ կանոնաց պէտք կը մնայ. որ քերականութեան մէջ Առոգանութեան մասը կը կազմեն: Ուստի

955. *Առոգանութիւն* կը կոչուի՝ բառերն ուղիղ արտաբերելու կանոնը: Ասոր մէկ մասն է նաեւ պնսխալ հեգելը, որուն գրութեան կանոնը Տրոհութեան մէջ տեսանք:

956. Առոգանութեան արուեստը միայն ձայնաւոր գրերու վրայ կը յածի. եւ նշանները միայն ձայնաւորաց վրայ կը դրուին:

957. Առոգանութեան նշանացն անուններն ու ձեւերը ասոնք են:

Շեշտ ՛	Երկար ˊ	Ոլորակ
Բութ ՝	Սուղ ˘	կամ Պարզակ ˚

Ասոնց անուններէն քերականական բացատրութիւններ ելած են. վերեւ, բիթել, երկարել, ոլել՝ — Առոգանութեան մէջ երբեմն ածական կը գործածուի՝ բառ. երկար կամ սուղ վանկ. որ ըսել է՝ բիթել, երկարել, ոլել:

958. Այս նշաններս որոշուած են՝ *Ձայնակշռ* (վանկերու ձայնին աստիճանը կամ տեւողութեան չափը) ցուցընելու համար: Բայց հիմայ միայն շեշտը կը դրուի բարձրացած վանկին վրայ՝ եթէ հարկ համարուի. բութը երբեք չի դրուիր, եւ հիմայ կիտադրութեան անցած է: Իսկ պարզակն ու երկարը իբր հարցման եւ միջակութեան նշաններ կը մնան. (ուստի սովորեցան ոմանք անուն տալ՝ Հարցական եւ Զարմացական, ըստ Եւրոպացւոց:)

‡ Առոգանութիւնն ըստ նախնեաց (կամ մանաւանդ ըստ Ճոնսաց) ձայնաւոր գրերուն բարձրութեանն ու ցածութեանը եւ երկարութեանն ու կարճութեանը վրայ զբաղելով՝ լեզուին իբր թէ երաժշտական մասն

է. որուն համար 8ոյնք ատելի բացայայտ Ա-ոէ-ր-ո-ա-ն կոչած են, (զորն ար ամբիծներն Ա-ո-ա-ծ-ա-ո-ա-ն թարգմանեցին:) Ա-յս պատճառաւ է որ առա-ք-ո-ա-ն-ք-ն-ե-ր-ն-ո-ւ-ն-ն-ե-ր-ն-ո-ւ-ն-ն-ե-ր-ն-ո-ւ-ն

Ա՛թէ։ — Մ՚նաւանդ. ա՛ասիկ. վանդէ, (966.) քո՛ղերորդ. պա՛ներորդ։

Օրինակներէս՝ երկավանկները ըսպաշնշո՛ւ կը կո՛չուին. իսկ եռավանկները խորթ ձայնիւ՝ նախսյապաշնշո՛ւ։

964. *Կոշկականներն առաջին վանկին վրայ կը շեշտուին. այսպէս. Ո՛ղեակ. Հա՛յրիկ. անդա՛մ. Սո՛մեն. Մարիա՛մ. Փի՛լիպոս. եւայլն։*

> *Կոշկականներն այսպէս կը շեշտուին խօսքի մէջ, կամ ուրիշ բառի հետ եղած ատեն. իսկ մինակ որ ձեան, (մանաւանդ յատուկ անուններըը,) գորօրինակ մէկն անունովը կանչելով՝ վերջին վանկը կը շեշտուի. այսպէս. Բոմանդակ ուժովն սկսաւ պոռալ. Յիրա՛ն, Յիրա՛ն... բայց իւր ձայնին արձագանգն էր միայն պատասխանը։*

965. *Նոյնպէս հրամայականներն ի բնէ շեշտեալ են՝ երբ մինակ ձեան. Աշխատի՛։ Հասի՛։ Հասի՛։ եւ մի դանդաղի՛ք։*

966. *Յարաշեշտներու կարգն են առ. (կարճ կամ կէս) վանկով յանգեալ բառերը. Ա՛ստղ, (աստ՛ղ.) գո՛ռն. Բա՛ծք. Խ՚ղբը. գէնե՛րը. անօթնե՛րը, եւայլն։*

> *Օտար անուններն որ չեն հայացած, (այսինքն որ առանց տառադարձութեան կը գրուին,) իրենց բնական ազգային շեշտը կը պահեն. ինչպէս. Փոքմո՛. Պերլի՛ն. Միլա՛ն. Մո՛նչեսթէր. Վի՛ւրթենպերկ. Թեոդո՛ւկնա. Մո՛նթէլէնի՛, եւայլն։ Բայց սխալ կը համարուի հայաձեւ անուանց վրայ օտար շեշտ. ինչպէս. Անդղի՛ա. Հռո՛մայոց երկիր. (փոխ. Անգղի՛ա. Հռո՛մ՛ երկիր։) Վանդի՛ այսպիսիները հայերէն կանոնաւ բթեալ են կամ հայօրէն շեշտեալ. Բրաբիո՛ն. եպիսկոպո՛ս. սաւա՛ն. ոսոխ՛. եւայլն։*

967. *Բառերուն շեշտն ու բուխը երկու կերպով է. 1. ի բնէ՝ որ բառին բնական է. ինչպէս մինչեւ հիմայ բսուածներըը. եւ 2. Դրնի՝ որ բառին առած դիրքէն կախում ունի. ինչպէս հիմայ պիտի տեսնենք։*

968. *Ի բնէ բուխ բառը շեշտ կ՚առնու դրի՛, կամ ի բնէ շեշտեալը դրի՛ւ կը բթի՛։*

1. Խօսքին գլխաւոր կամ երկրորդական բառն բլլալուն համեմատ, որ բառին եռեւառաջութենէն

կամ խօսքին իմաստէն կախում ունի. զորօրինակ վերի (962) օրինակին երբեք+ բառը.

Ի բնէ շեշտ. երբեք+ չէին ատեր. Սուտ՝ երբէք+ չունէին: Երբու բուժ. Չէին ատեր երբեք+: Ո՛չ երբեք+ կը ատէին: Նոյնպէս շեշտեալ է՝ Հապկ՛ մ՛ալ չմնաց. եւ բուժ՝ Մէկ հապկ՛ չմնաց:

2. Բառին նշանակութեան տարբերութենէն. ինչպէս ալ շաղկապն եւ ալ մակբայը. (տես 320:)

Շեշտիւ է՝ Էս ալ աւելին գիտեմ:

Բուժ է՝ Է՛ս ալ դիտեմ:

Նոյնպէս՝ Ա՛լ չկրցան տեսնել. եւ Չկրցան ալ տեսնել:

3. Կոչականներն ու հրամայականները կը բերին՝ երբ նախընթաց շեշտեալ բառ մ՛ունին՝ որ իրենց վերադիրն է. զորօրինակ. Մանր ջարդեցէք. Ներս պա՛ք: — Կոչականը՝ երբ նախընթաց ածական* մ՛ունի կամ երբ կրկնուած է՝ առաջին մասը կը շեշտուի. պատպէս՝ Ո՛ղբեակ, ջ՛ղբեակ+, Ա՛ման կոչականները՝ Սիրո՜ւն որդեակ. Պարո՛յ զօրականք. Սիմո՛ն Սիմո՛ն:

Նոյն նախընթաց շեշտեալներն ալ նոյն կանոնով կը բերին գարձեալ՝ երբ իրենցմէ յառաջ շեշտեալ մ՛ունենան. ինչպէս. Մանր մանր ջարդեցէք. Ա՛յ սիրուն որդեակ. Ո՛ Պարսից զօրականք. Ո՛վ Սիմո՛ն Սիմո՛ն:

* Ըսած ենք թէ ածական կրնայ համարուիլ յատուկացուցիչն իւր յատկացեալին եւ բացայայտիչն իւր բացայայտելոյն. (387, ծան. տես եւ 365.) այսպէս նաեւ մակբայն իւր բային:

969. — Գ. Հրկայն նշանը կը ցուցընէ թէ վանկը սովորականէն աւելի երկայն տեւողութիւն ունի. պատպէս են մանաւանդ միջարկութիւնները. Վա՜յ ինձ. աւա՜ղ, եւայլն. եւ իբր ձայնարկութեամբ ու կրկնբ բացատրուած շեշտեալները. Ա՛յտչափ կուրծքիւն. Ոգորա՜մ մը մեռցընել:

Մեղմ ձայնարկութեանց համար պարզ շեշտ մ՛ալ բաւական է երկար նշանին տեղ:

970. — Դ. Սուղ նշանը կը ցուցընէ թէ վանկը սովորականէն աւելի կարճ տեւողութիւն ունի: Ա՛յպէս սուղ վանկ են՝

1. Դերանունական յօդերը բաղաձայնէ մը ետ

քը, եւ զօրութեամբ դրուած ը ձայնաւոր ունեցողներէն շատը. ինչպէս. Ձայնը՛ն. փայտը՛ն. ընդհատ. ըստանալ. փըկար. փընար. քաղցը՛ր, եւայլն. որ բոլորովին ալ կը կորսուին կամ կը պակսին՝ երբ ձայնաւորի հետ կապուած ըլլան. զորօրինակ. Որդի ապտնալ. փայտն ալ. որն որ. ընկերս էր։ (Տես 778, ծան։)

Զ. Նախդիրներն ու քանի մը կարճ բառեր. Գիշերն ի՛ բուն. Հետն ի՛ վեր. ընդհեզ. ա՛ա մարդիկ. կը նայիս. անդամ մ՚ալ։

Յաղագս փութեան մէջ ածէ կը կոչենք՝ նաեւ վանկի մը կորսուած կամ բոլորովին պակսիլը. ինչպէս. Ահա՝ նգուն այն է ամենայն։

(Տես նաեւ դաւառական սղումը՝ փոբ, երես 127։)

Տես դարձեալ Գ մասին մէջ (Գլ. Ա. 60ր. Բ.) բառերու սղմունքը։

Ճառայները սղանչան կ՚աւելցուէր՝ գրաբար ա՛ա, ա՛ա, եւայլն երկրաբառներուն վրայ, որպէսզի չկարգացուի ը՛ա, ը՛ա։ Հիմայ արձակ գրուածքի մէջ հաւատարապէս կը գրուի ա՛ա, ա՛ա. միայն ատոնց չափսութեան եւ երբեմն տողադարձի մէջ կը գրենք ը՛ա, (923.) ուր որ իրօք երկու վանկ կը կազմէ. ինչպէս լը՛սեցեալ. նը՛սգ. զարձը՛լ։ Նդրնպէս ազեալ ը նշանակելու համար ատեն մը կը գրուէր՝ խ՚լութիւն. ն՚շանակ. կ՚ուսպաշտ։

Հիմայ բոլորովին խափանուած է սուղ նշանին գործածութիւնը։

971. — Ե. Պարոյկ կամ Ոլորակ՝ հարցման նշան է, եւ հարցական խօքին մէջ շեշտուած բառին վրայ կը դրուի՝ ուր որ բուն հարցումը կ՚ինայ։ Ո՞ր է ոսոխդ։ Հէ՞ՙայ* է վրէժխնդրութեան աստենը։ Դո՞ն ապաստամբաց գլուխ եղար։ — Վերջին օրինակին իւրաքանչիւր բառին վրայ կրնայ պարոյկը դրուիլ, ինչպէս որ հարցընողին միտքը կը պահանջէ։

* Հարցական բառին պարոյկը, ինչպէս նաեւ Ըբկարը՝ միայն շեշտեալ վանկին վրայ կ՚ինայ եւ ոչ սուղ վանկի կամ բաղաձայն դրի վրայ, (զորն որ շատ համբանիներ չեն խորհիր.) այսպէս. Ը՞յօր. ի՞նչպէս. քանի՞ անգամ. ա՞յնպէս. այնպիսի՞ տեղեաներ. Ներ. այնպիսիներո՞ վկայութեամբ։ Ո՞չափ տխուր։ Մինչեւ մօտ ատենները՝ շատ անգամ պարոյկ կը

գործածէին երկաթի երբեմն նաեւ չէլէի տեղ. եւ կը գրէին. Ա՜ռ. զ՚օրինակ, եւայլն։

Ինչպէս օրինակներէս կը տեսնուի՝ հիմնական երկաթի եւ ոլորակի գործածութիւնը միայն պատահական երկարութիւն մը կը ցուցընէ. այսինքն՝ ինչպէս որ բառին զօրութիւնը կամ խօսքին իմաստը կը պահանջէ։ Բայց վանիի մը բուն (քերականական) երկարութիւնն ու սղութիւնը իրեն ներքին յատկութիւնն է եւ իւր բնութեանը մէջն է։

ՀԱՑԵՐԷՆ ՀԻՆ ԱՒՕԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ՁԱՓԵՐԸ. — ԽՆԴԻՐ

‖ Հայերէն առոգանութեան այս մասը գէթ չատ մութ կամ կէղակարծ ՝ներացած է, եւ հազիւ թէ սկիզբ եղած է քննութեան նիւթ ըլլալու*. Խնդիրը մը՝ որ լեզուին եւ մանաւանդ տառադչափութեան մէջ մեծագէս կարեւոր պէտք էր ըլլալ։

Ասոնց մէջ մեր նախնիք յատկական քերականութեան ստուեարին թարգմանին ըլլալով՝ ճանաչ Ձափականութեան սկզբունքը նիւթապէս մեզի անցուցին, եւ ըստ այնմ այլեւայլ չափերու հայերէն առանձնաձեւ տեսիլներ. (տաղն, ներգեւ, համբոյր, քառտրտր, մեծասար, եւայլն.) որն որ ազգին (գնահ իրենց յայտրգնեւրուն՝ որ իմանալու եւ ճանչնալու ջանացան,) անխմանալի եւ անճկելի վարդապետութիւն մըն էր։ Եթէ հնոց եւ տրգնաց փորձած փորձերն անօգուտ եղան, պատճառը՝ բովանդակ խնդրոյն օտար հիման վրայ հիմնած ըլլալն է, եւ լուծումը՝ օտար (յոյն եւ լատին) կանոնաց վերցնէն փնտռելը։ Բայց կրնայ թերեւս ըսուիլ թէ այս մասն որ կենդանի թաղուած ու թաղուած կ՚երեւայ, կրնայ այնչափ դարերէ ետքը գէթ յառնել կանգնիլ եւ իւր գոյութիւնն երեւցընել, միայն թէ նիդրին իւր բնական դիրքէն եւ ուղիղ տեսութեան կէտէն նկատուի, եւ լեզուին այս յատկութիւնն իւր սեպհական արեւելեան տարրներէն հանելու փորձ ըլլայ։

Հիմ ունինք հաստատելու թէ հայերէն առոգանութիւնն ալ իւր երաժշտական մասն ունէր. (958, ծան.) եւ թէ մեր ձայնաւորներն ի բնէ կամ գրեթ (իրենց բնութենէն կամ առած դիրքերնէն) հարկաւ երկարութեան եւ սղութեան ներգործական թիւն ու ելեւէջք մը կու տային. այնպէս՝ ինչպէս գեռ քանի մը (մանաւանդ արեւելեան) կենդանի լեզուաց վրայ զգալի կերպով կը դիտուի։ Մեկայն քանի

* Ձեւ այս նիւթիս վրայ հետազոտած տեսութիւնը. Քերականութ. գրագիտական, ի Հ. Ա՜ռ. Ա. Ալէմեան. (Վենետ. 1821.) երես 544։

մը նոր քննութիւններ մինչեւ ստուգութեան որշ աստիճան մը զմեզ կը հասցընեն. որոնցմէ քիչ շատ ապահովութեամբ Ընդհանուր եւ Մասնաւոր աբդիւներ կը ստանանք. — զորօրինակ թէ հայերէնը բառերուն մեծ մասին վերջը՝ թէեւ բուի վանկ լսելայ, ընդհանրապէս երկար ալ է*. Նաեւ անոնցն որ յարաչէշտ են. (963.) որոնց մէջ՝ չէշտը բացայայտ կերպով կը զատուի երկարէն. (վասնզի աղէկ զանազանելու է որ չէշտ եւ երկար նոյն չեն, ինչպէս որ հիմակուան մեր հնչումը կը բերէ. որով երկարն անհետ եղած եւ չէշտ միայն ձեացած է։) — Եւ դարձեալ՝ թէ ունինք սուղ վերջով բառեր ալ, նոյնպէս չէշտեն անկախ. այսինքն՝ թէեւ չէշտը վերջին վանկին վրայ կ'ինայ, երկար վանկ առաջինն է։

Թէ մեր որ գարուն նախնիքն այս կէտիկանի հընչումը ելեւէջքին հասան. թէ որ գարուններն իրին վրայ բաւական հմտութիւն ունէին. կամ թէ իրօք ի գործածութեան էր երբեք այդ Ձափականութիւնն արուեստը — այնպիսի հարցմունքներ են՝ որոնց մանաւանդ բացատական մասը միայն ծանօթ է մեզի. այսինքն դիտենք միայն թէ որոնք չհասան եւ չգործածեցին, եւ որոնք ամենեւին հմտութիւն չունէին։ Ակէ գոնե հազար տարի մը եւս քալելով կը գըտնենք որ ոչ միայն արուեստն անհետ եղած է ազգին գրագիտացը քով, այլ եւ ոչ գազափարը ձեացած։

Ցայտնի է թէ այս համառօտ ակնարկութենս մէջ յիշուած ընդհանուր եւ մասնաւոր հետեւութիւններն անբաւական են դեռ ամբողջ չէնքը յարուցանելու, որ մինչեւ հիմայ եղած հետազօտութիւններէն բոլորովին տարբեր եւ բուռն ներքին լեզուական՝ ակզբանց վրայ հիմնեալ է. սակայն մանրամասն լուծումը մանաւանդ գրաբար հայերէնի մէջ երկարատեւ խնդիր կրնայ ըլլալ։ Առօդանութեան այս մասն որ ամէն ատեն այնչափ ցանկալի եղած է հայ գրագիտաց, յոյն եւ լատին Ձափականութեան նախանձորդներուն, եթէ ժամանակը կարենայ մեր ձեռն ալ յարուցանել, աւելորդ է ըսել թէ ինչ ազդեցութիւն կ'ըլլայ ներդաշնակութիւնը, զոր որ՝ թէեւ ռամիկ ականջը չգգան, բանաստեր միջոցը գմայլմամբ կը գտայ եւ բանասէր աչաց ականհաճոյ տեսիլ մըն է, բաւական որ կենդանի ըլլայ կանոնը. ինչպէս այս օրս նոյն յոյն եւ լատին Ձափականութեան արուեստին վրայ կը տեսնենք։

Բնականապէս խնդիրնիս ուղղակի եւ նախնաբար հին գրաբար լեզուին վրայ կ'ինայ. սակայն արդի լեզուին ալ, (մանաւանդ նորագեալ գրաբար աշխարհաբարին) հիմնովին ծանօթութեանն ալ անտարակոյս էական է, եւ մանաւանդ տաղաչափութեան համար. եւ

* Ամենեւին անկախ հիմնական կէտիկանէն։ Վ ածվի, ինչպես յայտնի է՝ այսպիսի տեսական խնդրոց մէջ ժողովրդեան ձայնը եւ ականաբաշխ վերծանողներու արտասանութիւնն իբրեւ վկայութիւն չարժէ, կամ թէ՝ վերջին տեղին ունի։

ասով քիչ չատ կը մեկնուի նոր լեզուին բառերուն հետզհետէ ծագմանը, ածանցմանցն ու կազմութեան երեւոյթը։

Կը մնայ տեսնել առոգանութեան միւս մասն ալ՝ որ հայերէն վերծանութեան (ընթերցուածքի) էապէս կարեւոր է, եւ մինչեւ հոս ըսուածներուն իբր թէ հետեւութիւնը։ — Թէպէտեւ հայերէն առոգանութիւնն ուղղագրութեան չափ դժուարութիւն չունենայ, (881, ծան.) կայ դարձեալ քանի մը միտք առնելու կանոն՝ ձայնաւորներու ուղիղ հնչման վրայ։

Տողադարձի կանոններն հետեւեալներուն հետ սերտ կապակցութեան մէջ են։

972. *Երեք սուղ ձայնաւորները՝ ը, յ, –, երկու կերպ հնչում ունին։*

973. — *Ա. Ըսած ենք թէ ը գիրը միայն բառի սկիզբը, եւ մանաւորապէս արդի լեզուիս մէջ քանի մը տեղ, մնացեալ բառին վերջը, ներգործութեամբ կը դրուի։ (Տես Անցընել, վայելեցնել, լմընալ. եւ դարձեալ՝ 890, 893, 917։) Ուրիշ տեղեր մերձաւոր դերբուն դիրքը հայեցմամբ երբեմն կը հնչուի երբեմն չի հնչուիր։*

Ուր որ ներգործութեամբ ը գիրը չկայ գրուած՝ երեք բան կայ դիտելու. 1. ուր ը կը հնչէ, 2. ուր ը չի հնչեր, եւ 3. ուր ազատ է ը հնչումը։

974. — **1.** *Բառի մը սկիզբն ուր երկու կամ եւ րեք բաղաձայն կից է, առաջինէն ետքը սուղ ը կը մտնէ. Ինչպէս. (Հպարտ,) Հըպարտ. Հըլու. տըղայ. վըկայ. դէնը. թ ըշնամի. զըլանալ. քըրտնիլ. թ ըթխու։*

975. *Բառի մը սկիզբն որ ս, շ, չ բաղաձայնեն րէն ետքը պ, կ, տ, ք, ց, ծ, ֆ, ւ, ն, հանդիպի՝ բառէն յառաջ սուղ ը կը հնչուի. ինչպէս. (Սպասել,) ըսպասել. ըսկիհ. ըստոյգ. ըստակ. ըսքանչելի. ըզբօսանք. ըզգայուն. ըշտապ. ըշտեմարան*, եւայլն։ — Ջ նախադիրը բաղաձայնէ յառաջ միշտ ըզ կը հնչէ. պայպէս. ըզձեզ. ըզկզկին։ Մէյն ը ձայնով սկսածնե րուն վրայ՝ ղը կը հնչէ՝ (ղապաս) ղըպաս։*

Ուրիշ տեղեր՝ կը կարդացուի ա՛ը, ղը, ձը· ինչպէս· Աչխալ· աշնունդ· ձնորհք· ձեղարշ· ձրաայլ· ղեղսիլ· ղբյանալ· ղբրահ· ղբրայց ։

* կը զարտուղին Սբփոխել· (թէպէտեւ արմատը կը կարդանք ըսփիւռ·) ոբպրդել· ոբկռթել· լբփոթ· Օտար (արեւմտեան) բառերն երբեք չեն հնչուիր ղբ· ա՛բ, (տես 919·) միայն սովորութիւնը ներելի ըլած է կարդալ ա՛բէմ եւ ղմահա՛ա յատնարէն բառերը։

976· Նախադաս մասնիկներն (818) ու նախդիրները բառին ը հնչումը չեն պլայլեր· այսպէս կը հնչուի՝ Ան-խըտիր· ապ-ըստաւթ· չ-մըտնել· ց-Տըրդատ ։ — (2· տ· ց՝ բաղաձայնէ յառաջ միշտ ը հնչում կ՚առնուն՝ ըստ 974 կանոնի· չընայիլ· տըգէտ· ցըվախճան։)

977· Կան բառեր ալ՝ որոնց ը հնչմանն ընդհանուր կանոն չկայ, եւ բառին բնութենէն ու կազմութենէն կամ սովորութենէ կախում ունի· գործօրինակ քաշաձելի բառը՝ քըաշաձելի (եւ ոչ *քաշըձելի ։) Մի-եւնոյն բայը կը հնչէ կաբկոթել, (կարկուտ գալ) եւ *կաբկըթել, (կարել կցել։) կանչի սեռականը՝ կանչի, (թռչնոց,) եւ *կանչի, (քամակի։) Սպաթօս ածականը՝ սըպաթօս, (սուր արմատէն ։) Շաքչըքել, ըրաչըքել, ձաքձըքել, եւայլն· (վանդի կրկնաւոր են, 842։) Նոյնպէս *կոխընել, (հին կոխոտ արմատէն·) կոխձալ, (կոխձի), եւայլն։ — Կոկոթօ եւ քոկոթօ բառերուն բաղաձայնները ճիշդ նման դիրք ունին· բայց առաջինը կը կարդացուի կը-կոթօ (վանդի բարդ է,) իսկ երկրորդը՝ *քոքի-պոտ, (քոքի արմատէն ածանցեալ·) այսպէս ալ՝ պաբա-կի եւ պաբըտալ ։

* Թուահամարիս ձէջ ասոգաձնիչ բառերուն սովորութիւն է միշտ ը գիրը ներգործութեամբ գնել։

978· Սակայն շատ անգամ բառին կազմութեան հակառակ է ը հնչումը· այսպէս կը կարդանք Ձափակչութիւն, (եւ ոչ -կըցութիւն·) դըպրաց (եւ ոչ դպըրաց·) նոյնպէս արձնութիւն· ծանրաքեռի· տըփոխել, եւայլն։ (Տես երես 269։)

979· Բառի մը վերջին երկու բաղաձայններուն մէջ սուղ ը ձայն կը մտնէ՝ 1· եթէ ս, պ, ն յօդ է վեր-

ջին գիրը. Զայնըս. մարդըս. ուսըդ. պժգըդ. նդնպէս գրբր. նախգրիս. հոլովներըդ, զգեստըս. յօդըս. ի կեսընըս։ — 2. Եթէ վերջինը բ, ն, ղ, ա գրերէն մէկն է. քաղցըր. կայսըր. սապըս. միանձնըն. աստղը. արկղը։ — 3. Աստղաբոյծ առնելով կամ յաջորդ ձայնաւորի հետ կցելով՝ իրենց ը ձայնը կը կորնցընեն. Աստ՛ղը. արկ՛ղըս. քաղց՛ր է։

980. — 2. Ը չի հնչեր ամէնեւին՝ թղթի կամ փափուկ (ն, մ, ղ, լ, բ, ա, ո, ղ, ն, ծ, խ) գրերուն եւ իրենց քովի բաղաձայններուն մէջտեղը, — եթէ բառին մէջը կամ վերջը են։ Ա յապէս. Անուամբ. հիւանդ. փեղկ. պապրաստ. ուրկան. լատ. ադիւ. պարկեշտ. դիքեաթ. — Ի բաց առեալ վերիններըը, (979. քաղցր. մեղր. տասըը. եւայլն։)

Մ գիրն երբեմն բացառութիւն ունի՝ երբ յաջորդը բ, պ, փ գրերէն չէ. ինչպէս (Աղմկել.) ազմկել։

981. Ցոքնականի + գիրն երբեք ը չ՛առնուր, որչափ խիստ ալ ըլլայ բաղաձայններու խոնութիւնը. հիւանդ+. անուամբ+. փեղկ+. քաղա++. կարգ+. սուրբ+. ականջ, եւայլն։

982. Կորուածան կանոնով պակսած ձայնաւորին տեղ ը չի մտներ՝ բայց միայն ուր որ սովորութիւն եղած է կամ ուր ձայնի խստութիւնն պատահի։ Ա յսպէս. (պարապ.) պապղել. ծածկել. համբել. ամաական. տանջուրիւն. պարթըչել. եւայլն։

983. Բառի մը սկիզբն ու վերջը՝ երկու բաղաձայնի մէջ մտած ը ձայնը կը դադրի՝ երբ քովը ձայնաւոր գիր մը հանդիպի՝ որն որ բառին կից կը կարգացուի։ Ջորբրնակ. Կը-սպառնայ. մի-սպաններ. ի-սկըզբան. անյն-իմ. սրն-որ. քայրդ-ալ. ինչն-ալ. հեգն-առած. ձեռս-եր. գայլն-ու անօթենայ. կոչնըզկողը. լեռն-ելան. ուրբաթն-առաւոտ. բնն-անգամ. բարյ-է. Ներքն-են։ Նդնպէս՝ Ա՛նուշնիմ. ձեռնուընայն. անդնուրաց. տատն-ուշրս. տասրդական. հիմնականն. կայսրընտիր. եւայլն։ (Տես եւ 778, ծան։) — Կը գարտուղին բարդութեանց մէջ՝ կրկնեալ բաղա-

ձայնով սկսածները. Զարա-լըլուկ. ծծըմբա-թըխու. ամէնա-տըսիպ. չարա-ճըշմի:

Սակէ զատ շատ անգամ տաղտչափութեան մէջ ը հնչումը կը լռէ. ինչպէս վարը կը տեսնենք:

984. — 3. *Ազատ է ը հնչումը գլխաւորաբար երբ բաղաձայնէ մը ետքը դիւրաւ կրնայ գիր մը հանդիպի՝ ձայնաւորով մը սկսեալ. ինչպէս. պարա-գլուխ. կլափ. ծառել. կոխ. կնճռել. սակայն ընդհանրապէս լաւագոյն է առանց ը յաւելուածոյ հնչել:*

Ուրիշ տեղեր ալ կրնայ մերձաւոր ձայնաւորներուն դիրքը համեմատ ը հնչուիլ կամ ոչ:

985. — Ը. *Ըսած ենք թէ ը գիրն որոշեալ դիրքը մ՚ունի հայերէն ուղղագրութեան մէջ. (891:) Ա.յս դրից համեմատ՝ ը գիրն որ ի բնէ կարճ է է, 1. երբեմն բոլորովին անձայն է, 2. երբեմն կը լսուի, եւ 3. բուն բաղաձայն գիր է եւ հպի նման կը հնչէ:*

986. — 1. *Ը անձայն է բառերուն վերջը՝ այ եւ ոյ երկբարբառներուն մէջ. այսպէս. Ծառայ. վկայ. վրայ. Տրդատայ. տեսայ. նայեցայ. դշխոյ. նոյ. Աստուածոյ. որդւոյ. եփեսացւոյ. հաճոյ. (որ կը կարդացուի՝ ծառա, որդո, եւայլն:) — Կը գտուտղին հետեւեալները:*

987. — 2. *Ը գիրը (սուղ է ձայնաւորի պէս) կը հնչէ, նախ՝ քանի մը կարճ բառերու վերջը. Հայ. խոյ. բայ. այ. վայ: Երկրորդ՝ նոյն անձայն ը գրին վրայ բաղաձայն մը կցուելով. ինչպէս. Ծառայն. Աստուածոյս. որդւոյդ. եփեսացւոյն. հաճոյք. (որ երբեք չի կարդացուիր՝ ծառայըն, եւայլն:) Երրորդ՝ արմատ բառերուն մէջ՝ բաղաձայնէ յառաջ. Երկայն. ծայր. հայթայթել:*

> *Ասոր համար արդի լեզուին մէջ առանց չհի կը գրուին՝ Ալբա. վրաց. վրակերտ. ծառաներդ. — Թէեւ կայ նաեւ անձայն չհով գրող՝ վրայներդ. ծառայներէն. (բայց ոչ՝ վրային, վրայդ, ճամբայդ: Ցես 19, 82:)*

988. *Անձայն այնը երբէ բաղաձայն մը կից ըլլայ, (թէ արմատական եւ թէ եկամուտ,) հնչումը կը փո-*

խուբ եւ ա՛յ ձայն կ՛առնու. զորօրինակ. Ողջոյն. խա֊րույկ. որդւոյդ. եփեսացւոյն. (որ կը կարդացուի՝ ողջո՛յն. որդւո՛յդ, եւայլն։

‖ Նախնեաց գրուածոցը մէջ կը գտնուի նաեւ յա֊ղորդ ձայնաւորով՝ Ա՛նոյչէն, երդնոյչէն. (փխկ. ա֊նունին)։ Ոյն կերպով ւոյն բառն ալ ւոյնյն հնչելէն ելած է հմմտական ւոլլն դերանունը, (150, ծան)։

989. — 3. Ասկէ զատ՝ յ բաղաձայն գիրը է նոր լեզուին մէջ, եւ հոյի նման կը հնչէ՝ միայն բառերուն սկիզբը, եւ անփոփոխ է ամէն դէպքի մէջ։ Ա֊յապէս. Յարմար. յապաղել. յոյս. զՅակոբ. անյապաղ. Թե֊բայոյս։ (կը կարդացուի՝ իբր հարմար. անհապաղ, եւայլն)։

990. — Գ. Յուզբյած ենք (893.) Թէ ա՛յ֊նաւորը միայն որոշեալ գերբու հետ կապուած է։ — Ա՛յս ձայնաւորն՝ որ ի բնէ շատ կարճ կամ սուղ ա՛ է*, գլխաւորաբար երկու կերպ հնչում ունի. 1. բուն եւ պարզ ա՛, ինչպէս Արդի֊նք բառին մէջ. եւ 2. Թոյլ վերի նման, ինչպէս Գա֊իթի բառին մէջ։ Զատ է դարձեալ 3. ա գրով կազմած ա՛ երկբաբառը, ինչպէս Ա՛տա՛ր բառին մէջ, որ ճիշդ խօսելով երկբար֊բառ չէ, այլ երկու գրով ձեւացած պարզ ձայնաւոր։

Յայտնի է որ ա՛, ե՛, (երբեմն ը՛) երկբաբառ֊ներուն մէջ եւ բաղաձայնէ մը ետքը վերի նման ձայն կու տայ։ Դժուարութիւնն է ի՛նչ եւ ա՛ ձայներուն՝ ի֊րենց դիրքը համեմատ երբեմն ա՛ եւ երբեմն վերի նման հնչելուն վրայ։

* Եւ ասով կը գտնազանի ա՛ ձայնաւորը է բաղա֊ձայնէն։

991. — 1. Ի ձայնաւորը նախընթաց ենիւով մը (ի՛ա՛) իա՛ կը հնչէ՝ քանի որ հետը բաղաձայն մ՚ունի. պապակիա. Ի՛ա՛. ի՛ա՛քանչի՛ա՛. նի՛մի. էւթի՛ան. հա֊րի՛ա՛. հիա՛սել։

992. Ոյն ի՛ա՛ երկբաբառն իբր իվ կը հնչէ՝ երբ առջեւը բաղաձայն չունի. զորօրինակ. Հի՛ա՛նգ. ի՛՛. ձայնի՛ա՛. հոմի՛ա՛։

Առանց վրայ եկած յօդերն ու յոգնակի մաս֊

նիկներըը ձայնի փոփոխութիւն չեն ընդ. ինչպէս. Ձայնե՛ց, (ձայնի՛ր.) հաչի՛ր ալ. հովի՛ք. հովի՛ներ:

> *Իւիայն գրաբար լեզն. գործականը փոփոխու- թեամբ կը կարդանք բանի՛ք (իբր բանի՛ոք. փխ. բանի՛ք.) ինչպէս նաեւ սովորութիւն եղած է մեզ հոլովման մէջ ըսել ձեղաքէք, (փխ. -քոք:)*

993. — Ձ. Ո՛ երկբարբառն իւր ձայնը կը պահէ քանի որ առջեւը բաղաձայն գիր ունի: Իսկ եթէ առ- ջեւը ձայնաւոր մ՚ունի՝ ինք վերի նման ձայն կ՚առնու եւ յաջորդին հետ նոր երկբարբառ մը կը կազմէ. ինչպէս Մեղո՛ս, եւ մեղո՛ւց, մեղո՛ւական: Թթո՛ս, եւ թթո՛ւշ, թթո՛ւել, թթո՛ւ-թթիւն*: Պրտո՛ս, եւ պրտո՛ւեայ: Հեռո՛ս, եւ հեռո՛ւանց: Առնո՛ս, եւ առ- նո՛ւի, (տճ. ալէնըն.) (որ կը կարդացուի վերի նման՝ մեղո՛ւց. թթո՛ւթիւն. հեռո՛ւանց. առնո՛ւի. կամ նաւանդ ո՛ ձայնին վրայէն շատ շուտ անցնելով:)

> ** Կը գտնուի նաեւ գրուած՝ թթո՛ւթիւն. դեղա- տո՛ւթիւն. տեղատո՛ւթիւն. որ նոյնպէս կը կարդա- ցուի: Այսպէս ալ Տ՛ոնկեան, տոնկենեան բառե- րը, որոնք սովորաբար տո՛նկ- կը գրուին:*

994. Մէյն քանի մը դէպքի մէջ ո՛ յաջորդ ձայնաւորովն երկբարբառ չի կազմեր, այլ երկու գոյ- վանկ կը մնան. այսինքն Առնո՛ւ-ի, (տճ. ալ՚ոյ՚ըմ՚.) Թողո՛ւ-ին անկատարներուն եւ յաւուկ անուանց մէջ, ինչպէս Սամո՛ւէլ. Փանո՛ւէլ. Սեփարո՛ւիմ՝ Պի- զո՛ւի բնակիչքը. (Պիզու. քաղքին:)

> *Ի գրին վրայ՝ վերի նման ձայնն որոշելու համար՝ հին առոգանութիւնը թաւ (՛) նշանը կը դնէր. Մե- ղո՛ւաց. դեղատո՛ւթիւն. տո՛ւնկեան. որ հիմայ բա- լորովին խափանուած է:*

Մտադրութեան արժանի է վերջապէս ե՛ եւ ո ձայնաւորներուն ալ հնչումը, որոնք այլեւայլ դերից կամ գաւառաց եւ կարծեաց համեմատ՝ կրկին ձայն ունին:

Ե եւ ո ի բնէ ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ սուղ է եւ սուղ օ (ով). սակայն առոգանութեան կանոնով՝ եչն իբր չէ, եւ ո գերն իբր սօ կ՚ուանդուի: Բայց մեր

գաւառականին սովորական ընդհանուր հնչումն հե-տեւեալն է։

995. Ե եւ ո գրերուն բաղադրեալ ձայնը (յէ, ոօ,) միայն բառի սկիզբը կը լսուի. այսպէս. Եբբ. ԷԹԷ. Եաս. Երկիր. Երկաթով. ասկր. ասոխ. որկոր. (ի բաց առեալ ով բառն եւ ՈՎԷԹ, ՈՎԵԱՏ, ովկիանոս, եւայլն. օտար անուններըը, որ օվ կը հնչեն։) Եւ դար-ձեալ քանի մը տեղ վերջին ե վանկը։ Ուրիշ տեղեր առհասարակ պարզ ձայնով կը հնչուին՝ է եւ օ։

Իսկ միւս եւ ամէն տեղ նոյն առղ համարուած պարզ ձայնաւորներուն բազադրեալ ձայներով էի եւ ոօ գանգազգին հնչումը տալ, (որ երեւելի հեղինակու-թեան մը վրայ հիմնեալ չ'երեւար,) գաւառական աւանդութիւն է. զորօրինակ այս խօսքիս մէջ՝ Բոլո-րովին բոցեղէն երեւելով։

Մինչեւ այս տեղս հայերէնին հնչմանց վրայ տրուած կանոններն ընդհանրապէս արդի կենդանի լեզուին համար իմանալու է. իսկ գրաբար հայերէնի նկատ-մամբ՝ կրնայ. ըստ պէտքի՝ տեսութեանց զանազան խնդիրներ ըլլալ եւ տարբեր կանոններ աւանդուիլ։

Գ. ՅԱՂԱՑԱՓՈՒԹԻՒՆ

996. Խօսք մը կամ շարագրութիւն մը՝ որուն մասունքն որոշեալ չափերու եւ թուերու տակ չեն՝ Արձակ խօսք կ'անուանուի. ինչպէս բովանդակ քերականութեանս մէջ ցայս վայր աւանդուած լեզուն:

997. Ոտանաւոր կը կոչուի խօսք մը որուն իւրաքանչիւր մասն որոշ չափու եւ թուոյ կանոնաւ կշռուած է:

998. Ոտանաւոր խօսք կազմելու արուեստն է՝ որ կը կոչուի Տաղաչափութիւն:

> Թէպէտ ոչ ամէն ոտանաւոր՝ բանաստեղծութիւն է, եւ ոչ ամէն բանաստեղծութիւն՝ ոտանաւոր, (վասն զի կ'ըլլայ նաեւ բանաստեղծութիւն արձակ, եւ ոտանաւոր առանց բանաստեղծութեան.) սակայն ընդհանրապէս խօսելով՝ ոտանաւորը բանաստեղծութեան լեզուն է. որուն համար իրաւամբ կ'ըսուի՝ թէ բանաստեղծական լեզուին գերականութիւնն է՝ Ցաղաչափութիւնը: — Ակն զատ՝ իւր առանձին յատկութիւններն ունի այս բանաստեղծական կամ տաղաչափական լեզուն, որոնց վրայ՝ վարը. (60գ. Դ.)

Օրինակի համար դնենք միեւնոյն խօսքն արձակ եւ ոտանաւոր շարագրութեամբ.

Արձակ շարագրութիւն.

Անգամ մը պզտիկ գառնուկն սպիտակափայլ գեղմով՝ դաշտ ելաւ առանց մօրն՝ որ զբօսնու: Հոն պարարտ մարգագետնի վրայ արձակ համարձակ՝ մէյ մը կը վազէր կը կայտառար, մէյ մը կանգ կ'առնուր կ'ուտէր: Այսպէս անցաւ գնաց դաշտէ դաշտ, անցաւ լեռնէ լեռ՝ առանց աչ կամ ձախ նայելու: Իսկ մայրն ապրիէն կը մտշէր կը մորմռքէր գորովով, ու կը կանչէր. Որդեակ, կ'լսես, ո՞ւր երթս ես կ'երթիս, ո՞ւր այսպէս կը վազես. կեցիր րոպէ մը. մտիկ ըրէ վայրկեան մը. մեծ պիտի ըլլայ վնասդ: Խեղճ մայրիկն հազար պոռաց, հազար կանչեց. բայց ինչ օգուտ որ մտիկ ընող չկար: Նոյն զուարթութեամբ յառաջացաւ գնաց գառնուկը. — բայց ուրախութիւնը շուտով ցաւերու փոխուեցաւ: Վանդակ այն արագութեամբ կը հասնի

վերջապես քարձրաստիճանական մը գլուխն՝ ուր խոշոր քար մը կար, եւ հարկ էր այն քարէն ցատքել վար իջնալ: Կը ցատքէ, այո, բայց ոտքը կը կոտրէ:

Ոտանաւոր.

Մանրիկ մի դառնիկ ձեռն նրման ճերմակ
Հեղ մ'ի դաշտ ելաւ՝ զբօսանալ միանակ.

Վազեց կոխկրտեց թաւնձր ու դէր խոտեր,
Արձակ համարձակ երթայր եւ ուտէր:

Դաշտէ ի դաշտ անցաւ, ելաւ սար ու ծայր.
Ոչ ի ձախ եւ ոչ ի յաջ նայեր կայր:

— Մեղ է, ձայնեց մայրն, մեղ է, ո՛ւր գընաս,
Գարձիր յետ, որդի, մեծ կ'ըլլայ վընաս: —

Կանչէր մայրն հազար, հազար կը պոռայր.
Ո՞վ մտիկ կ'ընէ: Դար վեր ու դար վայր

Ոչխարիկն ուրախ վազեց անցաւ գնաց:
Բայց խրնդումն իսկոյն դարձաւ ի նոր լաց:

Ի շատ վազելոյն սարի մըն էր ծայր՝.
Սարին այն ի ծայր՝ քար մի խոշոր կայր.

Ան քարէն ցատքել վայր իջնալու էր:
Ցատքեց. սակայն, ո՛հ, ոտիկն էր կոտրեր:

999. Տաղաչափութիւնը կամ Ոտանաւորն երկու տեսակ է. 1. Թուական եւ 2. Շափական:

1000. *Թուական ոտանաւորն* է՝ որ վանկերու թուովը կազմուած է:

1001. *Շափական ոտանաւորն* է՝ որ քանակաւ եւ Ամանակաւ, այսինքն վանկերու երկարութեան կամ սղութեան չափովը կազմուած է:

1002. Ոտանաւորի մասունքն են՝ 1. Ոտք, 2. Անդամ, 3. Ճանգ, 4. Տող, 5. Տուն:

1003. Ոտանաւորին էութենէն է՝ որ տող տող գրուի:

ԳՕԴՈՒԱԾ Ը.

ԹՈՒԱԿԱՆ ՈՏՔԱՆԱՒՈՐ

---

§. 1. Յաղագս ատեանի Ոտքերոյ:

1004. Թուական տաղաչափութեան մէջ Ոտք բաժնելով տողն մը իւրաքանչիւր վանկը կ'իմացուի: Անոր համար թուական տաղաչափութեան մէջ Ոտք եւ վանկ նոյնանշան են: Ուստի հինգ վանկով տող մը կը կոչուի Հնգոտնեան, վեց կամ եօթը վանկովը՝ Վեցոտնեան կամ Եօթնոտնեան, եւայլն:

> Բայց դարձեալ հնոց Ձափականութեան նմանութեամբ (որ վարը Գօդ. Բ. պիտի տեսնենք,) սովորութիւն եղած է թուական տաղաչափութեան մէջ ալ Վեցոտնեան անուանել տասներկու վանկով տող, Հնգոտնեան՝ տասը վանկովը:

1005. Հայերէն տաղաչափութեան սովորական տողերն են՝ հինգ վանկէ մինչեւ տասնուվեց վանկով. եւ վանկերուն թուոյն համեմատ կը կոչուին՝ Հնգոտնեան, Յաւնոտնեան, Հնգետասանոտնեան, եւայլն:

1006. Կը գտնուին գարձեալ նուազագոյն վանկի թուով տողեր ալ՝ Չորեքոտնեան, Երեքոտնեան, մինչեւ նաեւ Երկոտնեան եւ Միոտնեան. բայց մինակ չեն գործածուիր:

Օրինակները մէկանց կը տեսնենք վարը՝ §. 2:

Տաղաչափական վանկերու կամ Ոտքերու կազմութեան օրէնքները հետեւեալներն են:

1007. — Ա. Ամէն կատարեալ ձայնաւոր առանձին կամ իւր բաղաձայններովը մէկտեղ՝ մէկ վանկ՝ ուստի եւ մէկ ոտք կը ձեւացընէ թուական տաղաչափութեան մէջ:

Կ'ըսենք "կատարեալ ձայնաւոր,, վասնզի — եւ յ երբեք զուտ վանկ կամ ոտք չեն կազմեր. իսկ ը երբեմն ամբողջ վանկ է, երբեմն կէս, եւ երբեմն անհետ կ'ըլլայ:

1008. Ը ձայնաւորն ամբողջ ոտք է՝ երբ իրմէն

եռաքը դիւրաւ չամփոփուելու բաղաձայններ հանդիպին. ինչպէս. Ունկըն դիր. Գըլխաւոր. Ծանըր թըշնամանք. — ուր չի կրնար առանց չափազանց խստութեան անհետ բլլալ։ — Օրինակներէս կը տեսնես որ կէս կամ սուղ վանկ կազմող ը դիրը (18, ծան. եւ 974.) հնչմանն դիւրութեանը համեմատ ամբողջ ոտք կ'ըլլայ։

1009. Հաստատակօրէն ը դիրն՝ երբ ամբողջ ոտք է՝ տաղաչափութեան մէջ ներդործութեամբ կը գրուի։ Թայց զօրութեամբ դրուելն ալ՝ (ինչպէս ոմանք կ'ուզեն,) անտեղութիւն չունի, այսինքն հոն՝ որ հարկաւ եւ յայտնապէս լեցուն վանկ է, ինչպէս վերի ընդհանուր. *ելեւէջով բառերուն մէջ։*

1010. Ը ձայնաւորն ոտք չի կազմեր եւ անհետ կ'ըլլայ, կամ (տաղաչափական բառով՝) կը սպի, երբ արձակ խօսքի մէջ ալ իւր յաջորդներուն հետ տողորութիւն է կից կարդալ. (983.) *զորօրինակ երբ իրմէ եռաքը թ-ոյլ բաղաձայնով մկսուող ձայնաւոր գիր հանդիպի։ Ա.յսպէս.*

1 2 1 2 3 1 2 3
Ծանը է. Լեռն ելաւ. Հովիւն ալ. (եւ ոչ՝
1 2 3 1 2 3 4
Ծանըր է. Հովիւըն ալ, եւայլն։)

1011. Ոտանաւորի յատուկ է առանց ը ձայնի կարդալ՝ *Զուարթունն. տըկարն. ասպարէզը, թէպէտեւ առջեւը ձայնաւոր գիր չպատահի։*

1012. Դարձեալ ազատ է ը ձայնաւորին սղումն՝ *որ բառի մը առաջին կէս վանկերը շինած է. ինչպէս.*

1 2 3 1 2 3 4 1 1 2
Պապաեցին, կամ բապաեցին. Թլուր կամ բլուր. — *որ շատ անգամ նախընթացին դիրքէն կախում ունի. ուստի կրնայ հաստատապէս բսուիլ*

1 2 3 4 1 2 3 1 2 3
Ցան ապաստար. Ոսկի պսակ. Զանխլաբար,
1 2 3 4 5 1 2 3 4 1 2 3 4
եւ կամ՝ Ցան բապաստար. Ոսկի պըսակ. Զանխըլաբար.

Ա.յդ սղումը *հարկ է ընել՝ երբ նախընթաց գիրը ձայնաւոր է. զորօրինակ.*

1 2 3 1 2 3
Ինծի ապաեցին. Ինչո՞ւ չտապեցար։

Նշմարեա՛ք եւ ըսո՛ւ, ընդհանո՛ւր, ընդա՞նի, եւայլն կրնան ըստ նախնեաց օրինացը՝ կրճատմամբ սղել տուղի մը սկիզբը կամ ուր որ նախընթաց գիրը խստութիւն չի պատճառեր, եւ հասարակօրէն ապաթարցով կը նշանակուին. Ընդ. Ընդհանո՛ր:

1013. Տաղաչափութեան մէջ անուներելի համարուած է՝ ը գրէն անմիջապէս ետքը ուրիշ ձայնաւոր գիր: Այսպէս խորթ է գնահը ելլաւ. աչքը արտասուաց. — որ արձակ խօսքի մէջ երբեմն կը ներուի. (տես 522, ծան:)

1014. Ընդհանրապէս խիստ կ'ըլլայ սղումը՝ եթէ յաջորդ վանկը սա, ոա, եւայլն երկբարբառն է. ինչպէս Կ՚ասո՛վ. գըտո՛ած. սըտո՛ւել բառերուն մէջ:

1015. Նոյն կարգն է նաեւ սա, սո՛ եւայլն. երկբարբառներուն սղումը. որ եթէ երկու ամբողջ ոտք կազմեն՝ ըսա, եւայլն կը գրուին. իսկ եթէ մէկ ոտք, ը գրի սղում է: Այսպէս

1 2 3 1 2 3 1 2 3 4
Զըւարթուն. Թըւեցան. Նըւիրական.
1 2 1 2 1 2 3
եւ կամ՝ Զուարթուն. Թուեցան. Նուիրական:

Տես նաեւ Տրոհութեան եւ Առոգանութեան մասին մէջ:

1016. — Բ. Ոտքերու կազմութեան մէջ երկրորդ տեսակ սղում՝ մ՚ալ կայ, երկու կից ձայնաւորներէն մէկ երկբարբառ չինելլ (մէկ վանկի ամփոփելլ:) Այսպէս սա շաղկապը յաջորդ ձայնաւորին հետ մէկ վանկ կը համարուի.

Ծովուն յատակ սա՝ ալիքն յուզած. (կարդա՝ սա՛լիքն.)
Ահա՛ է թըշնամին. (կարդա՝ ահա՛յթըշնամին.)
Եթէ է վեր բառնայ. (կարդա՝ եթէ՚յվեր.) Նոյնպէս՝
Մ'էթէ է գալիւէ — պ'ելլէ՛ մարգարէ:
Ինձէ աղէտից դառնութեան. (կարդա՝ ինձ՚եաղէտից.)
Հեղ մի՛ ալ լսէի. (կարդա՝ հեղ մի՛ալ լսէի:)

1017. Ուր որ միեւնոյն ձայնաւոր գիրը կից պա-

աահի՝ կրնան երկուքը մեկ երկար ուղ համարուիլ. զարօրինակ.

1 2 3 4 5 6
Որ բանակ եին փրծեր. (կարդա՝ բանակ 'էին.)
Ցեակը, ասի՝ աւազան. (ասի՝ 'աւազան։)

Ասոր հակառակ՝ մեծ ի՛երուխի՛ւն է ոտանաւորի մէջ՝ միեւնոյն ձայնաւորի քովէ քովէ կրկնուիլը զատ զատ երկու ուղ կամ երկու վանկ համրելէ. այսպէս.

1 2 3 4 5 6 7 1 2 3 4 5
Որ բանակ եին փրծեր։ Որդի խմաստուն։
Նպաստ չատ ձայնաւորներ քովէ քովէ բերել. ինչպէս. Ցայտնի է այդ։ Գերի էի ամենուդ։ Ցետնաբեւ 1013։

1018. Շատ անգամ սովորութիւն է աւելի բաց յայտնութեան համար՝ երբեմն սղմունքն ապաթարցով նշանակել. Մ'ի վերստատեղակը. խոստան 'ւանաբգ։

Մ'իթէ 'մբռնեցին զիս քու պատիր բանք։

1019. Ըսածնիս այն դէպքերուն համար խմնալու է՝ ուր երկու բառ քովէ քով եկած են։ Իսկ միեւնոյն բառին մէջի կից ձայնաւորներէն որ երկու վանկ կը կազմեն՝ չեն ամփոփուիր. այսպէս. Ցեսնէ-յին. է-ա-կան. ձէ-ով. գէ-ականներց, ծէ-ածան, եւայլն։

1020. Բազաձայնի քովէ մեկ ձայնաւոր գիր կըշտանալը ալ սովորական է տառադնափութեան մէջ, որ միշտ ապաթարցով կը նշանակուի. ինչպէս Փոյթ 'րէք. մըտիկ 'րէ. կ'վազէր. կ'լափէ. եւ մնանաւանդ ը վերջաւորութիւնը. Գտաւուն եզերք'. ողողըցս ձայներ'. (փիկ. եզերքը. ձայներըս։) — Արմատաւմ չէ ը յօդին համար Ռ մնացին մէջ (575.) ըսածնիս։

1021. Այս սղմունքն ու կրճատմունքը՝ մեծապէս զգուշանալու է որ խիստ ու խիստ չյանձախեն. զարօրինակ այս խորհի տողին մէջ,

1 2 3 4 5 6
Թոյլ 'րէ ինձ որ պահ մ'ՀանգչԷմ.

որուն՝ վերի տեղ գտնէ ուխ ուղ տալու էր, խստութիւնէն խորշելու համար։

Այս ձայնաւորներուն եւ մնանաւանդ ը ձայնաւո-

բին ամբողջ ոտք կազմելուն կամ ազատելուն վրայ, (ինչպես տրուած կանոններէն գիւրին է իմանալ,) ապա ինչէն ազատի որոշ կանոն եւ ընդհանուր օրէնք՝ տրնչմանն գիւրութիւնը, փափկութիւնն ու վայելչութիւնն է. խոչընդոտ հատուածներէ եւ թուլութիւններէ, որ երկար ծայրերն են:

---

§ . 2. Հատած եւ Վանդամ:

1022. Հատած կ'ըսուի այն փոքր բաժանումին որ տաղաչափութեան մէջ տողի մը ոտքերն պյլեցող Վանդամներու կամ մասերու կը բաժնէ, կամ ի՛աւելցնէ մասուն: — Հատածը տողին մէջ հանգիստ է:

1023. Հատածը բառին շեշտէն կախում ունի: — Հայերէն տաղաչափութեան մէջ՝ շեշտառ եւ ոչ բուռ* վանկի առջեւ կ'ըլլայ հատած. այսպէս.

Թէ Ա՛մենազօրն | երբեք լի բաժանկ՝
Կամ քեզի վըշտաց | ընծայել ճաշակ.

* Բուռ վանկ ըսելով հոս այնպիսիները կ'իմանանք՝ որոնք շեշտ չեն կրնար առնուլ. Ասացած բուռ վերջով բառերը, ինչպես է հայերէն բառերուն մեծ մասը, (960.) գրեթէ կրնան շեշտուիլ կամ երկարիլ. եւ հայերէն տաղաչափութեան մէջ հատածին վերջը միշտ շեշտառ կամ դնել երկար կը համարուին:

Նոյն կանոնը կը պահուի նաեւ այն բառերուն ու ոճերուն մէջ՝ որոնց մասերն իրարու հարկաւ կապակցեալ են եւ մէկտեղ կ'արտասանուին. ինչպէս. ուրն որ. փոխ՛ մը. ինձ պալ. տան գալ. շուտ անգամ. ի գոռ նախ. եւայլն. եւ մանաւանդ երբ եւ ալ բուռ ձայնաւորով բաղադրածներըը. (90, 522:)

Թասեր ծառի՛ | մը կատարի՛:
Բանակին թիւլ | տուր հանգչի՛:
Արարչին աչքն | ալ ահաւոր:

Հասաւ անէծքը ծերուն՝
Որն որ գետ ձորը | էր հերուն:

Բայց անշեշտ բառ մը միշտառեղն կարել՝ կանանի հակառակ է. եւ չարգասրանար հետեւեալ տողերուն երկրորդ հատածն որ նախնեացմէ ունինք.

Ընդ հակառակս | քննեմառլով
գնաստս եւ ցամք | հանձնէս սիրով։

Ցողին վերջին ալ, ինչպէս օրինակէս կը տեսնես, հատածի օրինաց տակին է. որուն վրայ քիչ մը խոսքը, 1025։

1024· Ասիկ կը հետեւի՝ որ տող մ՚անգամատեսլու կամ հատած ընելու համար՝ հարկ չէ բանին լմընեսլուն սպասել. այլ շնշային առջեւն անմիջապէս. ղոզօրինակ.

Աշտարակ մ՚այն | պէս ամուր։
Զբաւարթ ճակատ | տըզդ պըտակեալ։
Նեղտս մեծ գիծ | տըզն յորգած։
Մեռտցեալ թեան | ձըզը մըխով։
Աչդարն որ չ՚ուռ | գնը երդնուլ։
Պատմիչդ եւ չ՚ուռ | բանտը երբնը։
Ուրախ են մեռ | նուռանդ ու գոհ։

1025· Ցողն մը վերջը, ինչպէս բուռածներէն յայտնի է, գործեալ հատածն մըն է. եւ հատածի կոնդներէն ճշդիւ կը պահանջէ։ Ուսած հետեւեալ տողերուն նստրագիրներէն խորթի անդամատուփեան են։

Աբաբշատիպն ոչ՝ | ի մեռնելութենէ
Քեզի խնամակալ | եւ պահապան է։

Ասիկ գաս տողի վերջնատուութիւնը քանի մը տառանձին գիտելիք ունի։

1026· — 1. Ցողին վերջը չէ թէ միայն բուի վանդ չի գրուիր, այլ եւ ոչ կէս մեացած բառ։ Ուսած բուի վերջով բառերուն կամ հարկաւ իրարու կապակցեալներուն՝ չի կընար վերջին մնալը յայտնի տողին անցնիլ։ Ա.յսպէս անքաւժին են՝ Փայլա-կըն. քաղ-ցըր. տա-սը. որն որ. քանի որ. բան մը. մի սիրտ. ոմ տեսաւ. լսեն պիտի. գալոյդ պէս. մեր վրայ. քան գնս. կու գան. կը սիրէր. չեմ ողբար. եւայլն։

‖ Նախնի տաղաչափութեան մէջ բառական տեղ կը գտնուի՝ բուի կամ կէս վանդը յորջորջ տողին անցած. որ հնմայ խոպանեալ է։

Խոյ ձրանասըր | ի գիտին | տասրիցիէն | փայտակերպ, Ցուրբ | քառաթեւս | ըստ պահապան | անձանց մերոց։

Հոգիք հրեղէնք | եւ սպասաւոր-
րչ. հրեշտակաց | գինուորութիւնք։

Այլ պաղատիմք | առ հոգեղէն-
ըչ. Քեզ տըկարքս | եւ հողեղէնքս։

1027. — 2. Տողին վերջը շաղկապ չի դրուիր, եւ ոչ որեւիցէ յարաբերական բառ։ Ուստի խորթ է՝ ե՛, ա՛, ի՛, ըն, է՛, ք՛այց, եւայլն նախադաս շաղկապներով, կամ ով, որ, որք, երբ որ, եւայլն յարաբերական բառերով տող մը վերջաւորել։

Ի բաց կ՚առնուին յետադաս շաղկապները. զորօրինակ՝ անթա՛. է՛. մանա՛ւանդ։

1028. Կարճ տողով ոտանաւորներն որ չեն անդամատիր, (տես 1031.) եւ որոնց իւրաքանչիւր տողը մէյ մէկ հատած է, շատ անգամ անդամատութեան եւ վերջաւորութեան օրէնքներէն ազատ են։

Ո՛երգեցէր. լա՛ է.
Ուրախութի՛ւնն որ
Հիմա՛ ալ կաքաւէ։
Ջիւր չափ չըգիտցաւ՝

Գայլն ըսաւ. բայց ի՞նչ
Դարձաւ շղյտ ի նոր
Կընամ ես ընել։
Հառաչանք ու ցաւ։

Իմ բախտիս քա՛ն
Այսպէս քեզ, ա՛ մըդը,
Մ՚ալ չէ խափան։
Կ՚աւետէ Ջուարթունն։

Բայց դարձեալ ատոնց մէջ ալ ը ձայնաւորով չի ներուիր տող վերջաւորել։

Մինչեւ այս տեղն ըսուածներէն եւ բերուած օրինակներէն կը տեսնուի՝ որ պարտաւորեալ շեշտ՝ միայն հատած՝ կամ անդամին վերջին վանկն ունի, եւ ուրիշ վանկերու նկատմամբ շեշտն ազատ է. վանդի մեր սովորական տաղաչափութիւնն Ընշեշտ է։ Կայ դարձեալ Շեշտեալ տաղաչափութիւն՝ որ տարբեր կազմութիւն ունի. — որուն վրայ քիչ մը եւս քը։

1029. Տողի անդամներուն թիւը՝ տողին երկայնութենէն կամ կարճութենէն կախում ունի։

1030. Տողի մը այլեւայլ անդամները՝ կայ որ հաւասար վանկով են, կայ որ անհաւասար. — սակայն անհաւասար անդամներուն մէջ գրեթէ միշտ վերջինն է կարճագոյն:

1031. Հատածն՝ որ բսիկք թէ հանգիստ մըն է, միայն երկընկէզ տողերու համար է: Կարճ տողերը՝ մինչեւ ընգոտնեան՝ ամենեւին չեն անդամատիր:

Օրինակ.

Ա. Զորեքոտնեան.

Ճակատիկն անբիծ,
Վարդկունքն այտից,
Ո՛ղջ իսկ մարմինն
Է իմ զարմին:

Ըզհունձքն ոսկի.
Զգանձ մեր ազգի՝
Դուք սեաւ 'ւօտար
Հաւուց վըտառ,
Է՞ր էք կըտեր
Զանգին արտեր:

Զորեքոտնեանին երկրորդ օրինակը տես Հընգոտնեան տողերով ալ:

Բ. Հնգոտնեան.

Հունձքերը դեղին
Գանձն են մեր գեղին.
Դո՛ւք ինչու՝ օտար
Սեւ թըռչնոց վըտառ,
Կուտ կուտ էք կըտեր
Ամէն սիրուն արտեր':

Ճերմակ, ծիրանի
Վարդի շուշանի՝
Ծաւալ ու ծածան
Շող շող ծիածան
Ցօղաւոր այգոյն
Կը ցոլայ գոյն գոյն:

1032. Վեցոտնեանէ մինչեւ ցվեշտասանոտնեան այսպէս կ'անդամատին տողերը:

Ա. Վեցոտնեան.

3-3.

Կըթպակաց | կուան, կոփիւն,
Ի ոչ ընչից | կայ հոս վիշտ.
Գահ արկեալ | խոր լռութիւն |
Ցարկիս տակ | կ'հանգչի միշտ:

Այսպէս մեր սովորականը. բայց ուրիշ ազգաց մէջ վեցոտնեանն ալ չ'անդամատիր. որ մեծ ազատութիւն կու տայ տողին մէջ երկընկէզ բառեր գործածելու:

‖ Ն. Շնորհալին ալ փորձ մ՚ըրած է անբաժին 6 վանկով քանի մը տող երկոտանանոտանեան ոտանաւորի՝ 6-6։

Ր. Եօթնոտնեան.

4-3.

Քանի պատիը | ընծանեը
Չեն հզօր սըրտեը | եղծանեը։

Չընես չարիք | կամ վընաս,
Չարն անպատիժ | չի մընար.
Գործէ բարիքն | որ կըընաս,
Բարին կ՚առնու | վարձն աբդար։

Գ. Ութոտնեան.

4-4.

Չիւնով սառամբ | պըսակաւոր՝
Կ՚իշխէ ձըմեռն | ընդ դաշտ ընդ ձոր։

Շուշանն շը.քեղ | պերճահասակ
Ջիւր ձիւն բաժակն | ունի պըսակ։

վասն ց-ց. Ընդ կոչեմ՞ ըզքեզ ՝ անանչառ,
Երբ դասեր թիւրեա | չարաչար։

նոյն՝ Ընհատասար տողերով, (տես վարը 1065։)

Վարսաւորն Ուռւի | կը հարցնեը
Փըշուտ Մորեն.ոյն.
Ինչո՞ւ կը քաղես | ըզգեստներ-ն
Անցաւորներոյն։

Դ. Իննոտնեան.

3-3-3.

Ճարտարին | գովասանն | է իւր գործ՚.
Վկայ իրեն | այս առածս | ունի զփորձ։

կամ 5-4. Սիրուն ոչխարէն | ան. առատ գեղմ.
Ձի տար ինքնակամ | ու մընար մեղմ։

Ե. Տասնոտնեան.

5-5.

Շուն մը կ'ելլէ դէմս՝ | որ ճամբէն չեղեր
Անըզդաստ յօտաը | ընկած էր տեղեր։
Այսպէս ցօղաւոքն | ալ խընձոբենի
Իւր ոսկի խընձորն | պընդակազմ ունի։

Զ. Մետասանոտնեան.

4-4-3.

Զարագործէն՝ | կ'ըլլայ իւր խիղճն | ամբաստան.
Խիղճն է դահիճն | որ եւ կը տրեց | դատաստան։

Է. Երկոտասանոտնեան.

4-4-4.

Դողդողալով | կ'աղերսէր Էշն. | Տէր Գայլ, կ'ըսէ,
Խեղճ եմ, խնայէ. | ճարպէ եմ զուրկ, | զուրկ եմ մըսէ.
Ի՞նչ ալ ցաւեր... | — Խեղճ ես, այո՛, | ՚ւ ինչ շատ տանջիս.
Այդպէս ցաւոտ | կեանք մը բառնալ՝ | պարտք է խըղճիս։

կամ 5-2-5.

Գիտեմ կը սիրես | դու միշտ | թըռչտիկ վերթըռչն,
Որ չըլլայ թէ չար | մարդիկ | մըրմունջդ եպերեն։
Ո՞չ այս է պատճառն, | ըսէ, | Աղտոյտ բարեկամ.
Հեղինէ ժրպտելով | Սոխակն | Հարցուց մէկ անգամ։

‖ Այս կերպ անդամատութիւնն ունինք ն. Շնորհալեան տաղերէն՝
Նորոգի երկիրս | այսօր | գալստեամբ փըրկչին.
Սիրով խոնարհեալ | ներսէ | Նոր յաւանակի։

Ը. Երեքտասանոտնեան.

3-3-4-3.

Աղուեսուից | հնարագիտաց | եղան մեր ժիր | նախահարք.
Կայ որ միտք | չանացաւ, | կայ որ ցուցին | պատահարք։
Ջոյգ ջորիք | կ'երթային. | մէկը չոր յարդ | էր բարձեր.
Ճոխ բեռամբ | բարձրավիզ՝ | հարկաց մէկի | լը գանձեր։

Թ. Չորեքտասանոտնեան.

4-3-4-3.

Ո՞ւր կար շրջել | մէկ պրսակ, | կամ՝ ո՛վ նըմանն |
էր տեսեր՝
Սուրբ միութեանն | որ սըրտերն | այնպէս սերտիւ |
կը հիւսէր։

Ժ. Հնգետասանոտնեան.

4-4-4-3.

Առաքինի | կենաց ընթացք | մը հօր եւ մօր | արժանի՝
Զաւկին հպյլի | 'ՅՀ է՝ ուր իւր վարքը՝ | ծնողաց նման |
կը ծնանի։

ԺԱ. Վեցտասանոտնեան.

4-4-4-4.

Հաւատարմիդ, | կ'ըսէ, աղէ, | ո՛վ յորդորեց |
ըզձեզ՝ Աքմէն
Կանչել անուն. | կամ թէ թերեւս | կարծէք իրաւ |
թ՝ է մեր զարմէն։

Ասոնք են սովորական հատածները. բայց կրնայ առաջնափը վայելուչ կերպով ուրիշ բաղադրութիւններ ալ յարմարել։ Այս տողերուս մէջէն բուն եւ յաճախ գործածականները են՝ Հնգոտնեանը՝ առանց հատածի. Եօթնոտնեանը՝ 4-3. Ութոտնեանը՝ 4-4. Ցոտնեանը՝ 5-5. Երկքառասանոտն՝ 3-3-4-3. Չորեքտասանոտն՝ 4-3-4-3, եւ Հնգետասանոտն՝ 4-4-4-3։

Վեցոտնեան տողերէն չատերը կարճ տողերուն հետ նոյն՝ եւ իրր թէ անոնց կրկնութիւնը կ'երեւան. (ինչպէս իրօք ալ երբեմն զոյգ զոյգ երկանդամ տողերու բաժնուած կը գրուին.) օրինակի համար՝

Ցոտնեանի տողը՝ կրկին Հնգոտնեան է, 5-5.
13 տոնեանը՝ մէկ վեցոտ. եւ մէկ եօթնոտն. 3-3—4-3.
14 տոնեանը՝ կրկին եօթնոտնեան, 4-3—4-3.
15 տոնեանը՝ մէկ ութոտն. եւ մէկ եօթնոտն. 4-4—4-3.
16 տոնեանը՝ կրկին ութոտնեան, 4-4—4-4։

Սակայն տարբերութիւնն ասոր է՝ որ վեցոտնեան տողերուն կիսատը՝ ո՛չ տողի վերջատրութիւն ունի, եւ

կրնայ յաջորդ անգամին չհնուել, եւ ոչ ալ յանգ ունի, պահինքն ուրիշ տողի հետ նմանաձեւութիւն, — ուր որ կարճ տողերն անոր հակառակ՝ իւրաքանչիւր իրենց կանոնաւոր վերջաւորութիւնն (1025—1027.) ու յանգը պէտք են ունենալ։

Բայց երբեմն զոյգ զոյգ երկանգամ տողերու բաժանումները՝ իւրաքանչիւր կիսատ տողերուն կանոնաւոր վերջաւորութիւնը կը պահեն՝ թէեւ առանց յանգի։

---

§. 3. Քառեակ։

1033. *Քառեակ կ'ըսուի տաղաչափութեան մէջ այնպիսի տողերու նմանաձայն վերջաւորութիւնը. զրօրինակ.*

4-4. Կ'երգես զըւարթ՝ հրեշտակներու
Ձայնակցելով՝ երկրէս հեռու։

1034. Ճանգերով հինուած ոտանաւոր մը կը կոչուի *քառեգական* կամ *քառեգաւոր*, իսկ առանց յանգի հինուածը՝ *Անյանգ*։ — Նոր լեզուաց տաղաչափութիւնն ընդհանրապէս յանգական է։

1035. Ճանգերուն էական նմանութիւնը վերջին ձայնաւոր գրերուն նոյնութենէն է, որոնց յաջորդող բաղաձայններն ալ հարկաւ իրարու նման կամ մանաւանդ նոյն պէտք են ըլլալ։ (Ճայտնի է՝ որ միայն բաղաձայն գիր, եթէ մէկ հատ ըլլայ եթէ շատ, յանգ չի կրնար կազմել. զրօրինակ՝ յանգ չէ հաղթ եւ միշտ, վասնզի ձայնաւորները տարբեր են։)

1036. Ճանգի համար միայն ձայնի նիւթական նմանութիւն պահանջուելով՝ գրութեան կերպն երկրորդական եւ անտարբեր բան կը համարուի։ Այսպէս՝ կանոնաւոր յանգ են՝ դող եւ տղայ. անշտանչ, եւ տրտունջ։

Ասոր հակառակ՝ թէեւ երկու բառի գրութիւնը նոյն ըլլայ՝ յանգ չեն կազմեր, եթէ հնչումնին տարբեր է. ինչպէս Զօրաց Տիեռ եւ գերուիներ։ — Ասկէ կը հետեւին յաջորդ կանոնները։

1037. Ձայնաւոր գրերու նոյնութիւն, ինչպէս ըսինք, հարկաւոր է յանգի համար. բայց շատ անգամ

նմանաձայն ձայնաւորներն ալ յանդիմ կը ծառայեն, մանաւանդ երբ նախընթաց բազմաձայններն ալ իրարու հետ նոյն կամ խիստ նման ըլլան. զորօրինակ՝ Յեանիք եւ հանգիստանիք. Մըտօ եւ ատօ. Ոչխայն, զուարթնոն եւ գղջըդիւն։

Գրաբար հայերէնի մէջ չատ տարակուսական է թէ ո գիրն ալ հետ, եւ ի՝ երկրաբրբառն ամէն անգ այի եւ օի հետ կարենալ յանդ կազմել. զորօրինակ Զօրդ՝ նոքի հետ, եւ Ձիւնի (որ յիւրի կը գրուէր,) Նէրի, Հաւի եւ հայի բառերուն հետ։ Նոյնն իմացիր նաեւ նման եւ անհման բազմաձայներու համար ալ, ինչպէս ը եւ ի. (տես եւ 797։) — Արդի լեզուի մէջ խնդիրը չէ ալ ասոր վրայ։

1038. Բազմաձայն գրերու նմանութիւն բաւական է. ինչպէս ր, ո, -ւ, լ, ճ. -ց, յ, ձ. -ֆ, ք, պ. -շ, ժ, եւայլն. այսպէս Ցատոկ եւ բառաւոյ. Ցարդի եւ փառաց. Ուրկ, փարշ եւ կարճ։ Ընդհանրապէս մեծ նմանութիւն հարկաւոր է վերջին ձայնաւորէն եառքը։ Անոր համար

Շատ անգօր եւ անբաւական յանգ են՝ Ցառաւ, առհաս. — ուշիմ, գեաղին. — պատմել, ճամբեք. — պահեաց, ուռեց. — զգածոտ, արկած. — գողոց, առակ։ Զատ է՝ եթէ գոնէ նախընթաց գրերուն նոյնութիւնը շատ զգալի ըլլայ. զորօրինակ Գնթին եւ քեաֆիմ, (յոկ. անուն.) ճամբեք, կամբեք. — յանկարծ, մանկանց։

1039. Հ գիրը կրնայ չեղածի պէս առնուիլ, մանաւանդ երբ մերձաւոր ձայներէն նման հնչէ. զորօրինակ Եբէր վիհ եւ պաբգեան. — ահ ասի, ծառայի. — խոհին, ձոյնի. — աղեաթս, նըշխաթ։

Տողերու յանգերն այնչափ աւելի ընտիր են եւ գեղեցիկ, որչափ որ իրենց նմանութիւնը մեծ է եւ զգալի։

Ե.

1040. Տաղաչափութեան յանգը նոյնաձայնութեան կողմանէ կը բաժնուի՝ 1. Ցկար, 2. Չափաւոր, եւ 3. Ճոխ։

1041. — 1. Ցկար կամ Հասարակ, (կամ ինչպէս ուրիշ ազգերը կ'ըսեն՝ Ընդարս) է յանգը՝ եթէ միայն

Ահ նման ձայնաւոր գիր ունի, եւ կամ երբէք վերջին բաղաձայնները բնաւական նման չեն իրարու։ Զոր-օրինակ.

Գինի.	Դող.	Ընարգէ.	Դալար.	Անգայ.
Փրկեցէ.	Աղբայ.	Մարգարէ.	Փառաւ.	Անարատ.
Լրատէ.	Սբրան.	Մարգկանէ.		

Տկար յանգի օրինակ.

4-4. Ո՛ փայտ չընչին, դու լաստափայտ,
Ի՞նչպէս յանկարծ՝ իմ անարատ
Քեզի որդեակս առանց տրէի,
Եւ ոչ աչուխս տեսանեն պիտի։

Տկար կամ հաստատակ յանգերը ներելի են մանաւանդ կարճ (2-5 տողեր) տողերու. իսկ երկայնատող տողերու՝ շատ ցանցառ եւ առ. Հարկի միայն, (զորօրինակ թարգմանութեանց մէջ բնագրին խնամատար չլսելու համար։)

Տկար յանգերու ընտրութեանն համար միտք առնելու է նաեւ գրերու ընտրութիւնը. վանդի ոչ ամեն ձայնաւոր եւ ոչ ամեն բաղաձայն հաւատարմապէս զօրաւոր է կամ հնչող։ Ձայնաւորներէն հնչողական են՝ ա, օ, ու. եւ անձայն են՝ է, ը, ի։ Բաղաձայններէն հնչող ձայն ունին բ, գ, ժ, ո, ց. եւ անձայն են՝ փ, ք, տ, ն, հ։

1042. — 2. *Չափաւոր յանգ է՝ ամբողջ եւ լիացուն միավանկը. այսինքն ձայնաւորն ու քովի բաղաձայնը. զորօրինակ.*

Բաժակ.	Խոպան.	Անհաշտ.	Մարգարէս.	Աբյան.
Դանակ.	Կու գան.	Կռասպաշտ.	Հեռաքրքիս.	Դիբյան.
Գեղակ.	Ծայր.	Դաշտ.	Ճարգարէս.	Մոռցան.
Վերակ.	Մայր.	Զբաղաշտ.	Ասպարէս.	Ցիբրյան.

Չափաւոր յանգի օրինակ։ (Հնգամանութեանը հաստատակ յանգերը ալ խառն ունի։)

4-4. Շուշանն շրթեղ սիրճահատակ
Չիւր ձիւն բաժակն ունի պըտակ։

5. Զուարթ առաւօտան
Պարտէզ ու փայլուն

Թերթերդյն վերայ
Շատ շատ կը շողայ
Շաղ մարգրտատիպ
Ցանած յատկեն տեսը։

4-3. Քունդ անոյշ, Մայր. Հանգչէ մինչ.
Ալ շարթընանա տեսնես վինչ։

1043. Չափաւոր յանգը տկարին եւ ճոխին մէջտեղն է։ Օրինակ բերուած բառերուն առաջին զոյգերն մինչեւ վերջիններըը՝ կը տեսնես որ աստիճանաբար կը յաւելու յանգերու նմանութիւնը. այնպէս որ վերջիններըը՝ ճոխ յանգ ալ կրնային համարուիլ եթէ միւսնման չըլլային։

1044. — 3. Ո՞ոխ յանգ կը կոչուի այն յանգն որ երկու (կամ աւելի) ամբողջ եւ լեցուն վանկերով է։ Զորօրինակ.

Նէյթ.	Աբե֊.	Լ֊անի.	Չափեր, յք.	Ա֊պին.
Տէյթ.	Բաբե֊.	Բ֊անի.	Խափեր.	Ցա֊պին.
Մելան.	Եղեր.	Աբյան.	Փլաքեր.	Հա֊պին.
Սելան.	Տեղեր.	Բաբյան.	Շօլափեր.	Քա֊ պին.

Ճոխ յանգի օրինակ.

4-3. Մի դու զատատակ փըշաքեր,
Անփորձ մանկիկ, շօշափեր։

5-5. Շուն մը կ'ելլէ դէմն՝ որ ճամբէն շեղէր
Անըզգաստ՝ յօտար ընկած էր տեղէր։

Ճոխ յանգ կը վայլէ մանաւանդ մեծամանեան տողերու, ուր երկու յանգերն իրարմէ շատ (10—15) վանկով հեռու կ'ինկան, որով ճոխ յանգ յարմարելն ալ կը դիւրանայ. իսկ տկար յանգերը գրեթէ անհետ կ'ըլլան կամ անզգալի կը մնան նոյն հեռաւորութեան մէջ։

Մինչեւ վերջին տասնեակը հայերէն տաղաչափութեան մէջ յանգերու բաւական մտազբաղութիւն չէր ըլլար, եւ տակաւ ու յաճախ, մանաւանդ թէ յանգ չհամարուելու յանգերն էին օրէնքականները. (1045.) չափաւոր հնչող յանգերը ցանցառ, իսկ ճոխ յանգ գրե֊

թէ ամենեւին չէր տեսնուեր: Հիմայ որ հնչող եւ մա-նաւանդ ծոխ յանգերը շատ յարգի են եւ ընտանի եղած, հարկ կ'ըլլայ միանգամային համբակներուը մոռչիր ընել՝ որ ամբողջ երկուանկ կամ եռանկի յանգն ոչ օրէնք է եւ ոչ անհրաժեշտ պարտք, եւ թէ՝ ծոխ յանգերու սիրոյն համար շատ անգամ կրնայ ծաղոա-կանի կնիալ տաղաչափ մը, երբ անյարմար յատ-կութիւններով եւ աւելորդ ածականներով ըսելիքը բանազգօսէ. եւ աւելի յաճախ՝ իմաստները կը զոհուին ծոխ յանգերու, մանաւանդ եթէ կարճ տողով է ոտանաւորը:

Եթէ քանի մը նոր ազգերը տեղ տեղ պարտաւո-րեալ երկանկի յանգ ունին, յիշելու է միանգա-մայն՝ թէ այն երկու վանկերէն մեկը հասարակօրէն արմատական ձայն չէ, ուստի եւ յանգին գիւտն այնչափ չի դժուարցներ, զորօրինակ՝ Պինդար եւ ուրիշներ:

Յանգերու կազմութեան վրայ քանի մը բան ալ կայ դիտելու:

1045. Անարգ յանգ համարուած է հիմակու ա-տենն, մանաւանդ թէ եւ ոչ ճշմարիտ յանգ՝ եթէ միեւնոյն ածանցիչ մասնիկն իրարու ինք իրեն նմանա-ձայն կրկնուի. ինչպէս.

Սիրեցի. Տեսայ. Լուսինէն. Լեռնէքոս. Հեռասոք.
Անասցի. Մրցայ. Նեղուինէն. Շորեքոս. Մերձասոք.
Թողուցի. Եղայ. Իսուիէն. Գետեքոս. Ցօղասոք.

Բայց քանի մը դէպք ասկէ բացառութիւն ունին:

1046. — 1. Եթէ նոյն մասնիկն յառաջ բաւական յանգ կազմող գիր կայ, մասնիկը նոյն ճշմարիտ յան-գին վրայ աւելցուած կը համարուի. ինչպէս. Վաթքե-րու, զաթքերու. — գնիկնի, մնիկնի. — Սասայէն, ծասայէն, վրկայէն. — խորութիւն, չորութիւն, եւայլն. որոնցմէ ոմանք նաեւ ծոխ յանգ են:

1047. — 2. Եթէ ածանցիչ մասնիկաց նշանա-կութիւնները զատ են. ինչպէս. Վարդենի, հայրենի. — չափեր, (լք. ուղղ.) եւ խաթեր, (դերբայ.) — մըռնիկ, հեզնիկ, սաստիկ, մրրնիկ, մարդիկ, որ իրարմէ տարբեր զօ-րութիւն ունեցող մասնիկներ են, եւ օրինաւոր յանգ են իրարու:

1048. — 3. Եթէ ցանցառ գտնուած մասնիկներ են, կամ քանի մը որոշեալ բառերու կապուած, թէեւ

նշանակութեամբ նոյն ըլլան. ինչպէս. Իշխան, խուժան. — գեղեցիկ, երգեցիկ. — հատոռ, ահաղիկ։

1049. — 4. Երբեմն կը ներուի միեւնոյն մասնիկը՝ նաեւ առանց նախընթաց կատարեալ յանգի, բաւական որ նման հնչմունք կից գտնուին. ինչպէս. Կապտալ, խոզպտալ. — մընչել. կանչել. — արտօնկէն, ի պըտաղէն։ Բայց սոնք տկար յանգ աւելի չեն։

Վերջապէս երբէ հարիւրաւոր տողերու բազմաթիւ ընտիր յանգերուն մէջ հոս հոն այնպիսի անբուն յանգ մը գտնուի, անշուշտ ներելի է։

Ըսածներնիս կը հետեւի՝ որ վերոյիշեալ (1045) մասնիկները յանգ չհամարելով՝ անոնց նախընթաց ճշմարիտ յանգն ինչ արժէք որ ունի՝ նոյն աստիճանի յանգ է բոլոր ածանցն ալ։ Այսպէս մինակ մէկ վանկով չափաւոր յանգ են յայորդ օրինակներուն մէջ առաջինները, եւ ճոխ յանգ՝ վերջինները։

Դառնայի.	Դողալ.	Ծերութիւն.	Տէրտէրաց. Նշխարի.
Բառնայի.	Շողալ.	Թերութիւն.	Նըշխարաց. Աշխարհի.
Կչտանամ.	Սողալ.	Գերութիւն.	Համբով. Ոզտես.
Վչտանամ.	Լողալ.	Տէրութիւն.	Կամբով. Բաղտես.

1050. Ածանցիչ մասնկանց կրկնուածէն աւելի անպատեհ եւ ոչինչ է յանգը՝ եթէ միեւնոյն բառը միեւնոյն նշանակութեամբ իբրեւ ինք իրեն նոյնաձայն կրկնուի. (թէեւ քիչ տեղ հիներէն ալ ունինք օրինակ։) Այսպէս՝ խորթ է յանգել՝ Գլխոփ*, անփնոփ. — նրբաշիփ, թանձրաշիփ. — ոչխայ, փոխոչխայ. — ոանիկ, ընդոանիկ։

* Օրինաւոր յանգ են՝ փնոփ հասարակ անուն, եւ Գլխոփ յատկ. անուն։

1051. Բայց կրնայ միեւնոյն բառը տարբեր ածանցիչ յաւելուածներով կրկնուիլ եւ յանգ կապել. օրինակի համար՝ Միաձնաա գործիականն՝ Որմէ ձնաա բային հետ։ Այսպէս ալ՝

4-4. Ի՛նչ բաներեր ապիւր փընիկ
4-3. Շեն այն ժիր ձեռքըն փընիկ.

ուր յանգ չինողը՝ միայն եր մասնիկն է. առաջին տողին մէջ յոքնականաձեր, երկրորդին մէջ բայաձեր:

Ցայտնի է թէ այսպիսի յանգեր յաճախելու չէ, որ շատ անգամ աւելի Հանելուկ կը նմանին կամ բառախաղքի կերպարանք ունին:

1052. Աբեւելեայք տեսակ մը տաղ ունին՝ որուն մէջ երկու տողերուն վերջին բառերը ճիշդ նոյն են, եւ անոնց նախընթաց եւ բուն յանգը: Նոյնը յետին դարուց մէջ մերիններուց ալ անցած էր՝ իբր ժողովրդական կամ ռամկական տաղերու յատուկ ձեւ: Օրինակ.

4-3. Լալականներն ինչ բերեն,
Իս ծածկելոյ հոգ բերեն:
Կորաւ գընաց, ալ չըկայ.
Գընացողին խալ չըկայ:
4-4. Բանի գործի պէտքն ընես,
Խորհուրդ ու խրատ հըպէի ընես:

1053. Մեծ զարդ եւ վայելչութիւն է (մանաւանդ ճոխ յանգերու,) եթէ երկու յանգերն այլեւայլ կերպ (քերականական) կազմութիւն ունենան. զորօրինակ, մէկը՝ բայի մը ժամանակ, եւ միւսը՝ հոլով. կամ առաջինն արմատ բառ մը, եւ երկրորդն ածանց կամ յօդով, եւայլն: Ասով երբեմն երկու բառն ալ միեւնոյն ձեւն առած, միեւնոյն բառը կրկնուած կ'երեւայ. (տես 852, ծան.) ինչպէս Ընկեր, դ.յական, եւ Ընկ-եր, (ընկած) դերբայ: Փողոց, եզ. ուղղ. եւ Փող-ոց, յօ. աեռ:

Կողով, ուղ.	ըզԿ-ոյծ.	Նոբ-էն.	Ան-ոբգել.
Հող-ով, գծ.	ԸզԸ-ոյզ.	Ծոբ-էն.	Անոբգ-ել.
Ժողով, ուղ.	ՂԱՆ-ոյ.	Փոբ-էն.	Պակաս-եր.
Փող-ով, գծ.	Զանգ-ոյ.	Ոյ էն.	Փառա-ոբ.

1054. Դարձեալ շատ վայելուչ եւ զարդարուն կ'ըլլան կցաւածով յանգերը. երբ նախընթաց գիր մը, վանկ մը կամ կարճ բառ մը՝ յանգ չինող բառին հետ միանայ ու յաջորդ յանգին հետ նոյնանայն հնչէ.

-ա աա.	-յ ընձայ.	Խոր ձով.	Եկայ գոբէ.
Սաա.	Ցընձայ.	Գոբձով.	Կագոբէ.
-ձ ամէն.	-բ երէքին.	Նոր ձոխէ.	Մանաանդ.
Ժամէն.	Բերէքին.	Աբձոխէ.	Տան աանդ.

Նոր յաա.
Մաոյաա.

Կգուածով վանկերու օրինակ։

4-4-4-4.

Հաւատարմիդ,* կ'ըսէ, ազէ, ահվ յորդորեց
ըզձնել՝ Աբէլն
Կանչել անուն. կամ թէ թերեւս կարծէք իրաւ՝
թ' է մեր ղաբէլն։
Ցամօթ եղան։ Իսկ Ազգասէրն՝** առնուլ կապել՝
կու պայ նըշան
Ջամբար հաւաձն,*** եւ անխընայ կոշկոճել հետ
իւր պանը շան։

* Ցանը չան։ ** Գագիկ։ *** Ջցոնը։

4-3. Կայ տեղ մ'ինծի, եւ կամ ահ
Աշտարակ մ'այնպէս ամօթ։

4-4. Ի՞նչպէս պաշտիմ ես քո ցեղին,
Ես հողանիւթ՝ դուն բոցեղէն։

Հարկ է յիշեցընել դարձեալ՝ թէ այսպիսի տաղաչափական պերճուխթիւնները վայելուչ են՝ եթէ քնաքան ըլլան, եւ իբր թէ իւրովի յարմարին, եւ ոչ բռնաբռօսութեամբ, կամ անընդհատ եւ յամենայն որ կրնայ դանդրալի ալ ըլլալ։

1055. Ցանդերու կազմութեան մէկ յատկութիւնն ալ է՝ մերձաւոր գրերէն օգնութիւն առնելով ձեւանալ։ Ասով շատ անգամ ըստ ինքեան տկար յանդ մը չափաւոր եւ վայելուչ կ'ըլլայ, եւ չափաւորը ճոխ յանդի կերպարանք կ'առնու։

կղզեք.	Առաջին.	Բորբոք.	Դանդաղ.
կեղծիք.	Արարչին.	Պորմնք.	Ծանծաղ.

Տես նաեւ վերը (1038, 1048.) կոպտել եւ խոպոպել. Ցանկութ եւ ծանկանց։

1056. Այսպէս ալ նախընթաց կամ հետեւորդ գրերուն զուգադրութեամբն օրինաւոր յանգեր կը ձեւանան. որ միայն առանձինն նկատելով օրինաւոր յանդի կերպարանք չունին։

4-4. Առտեղազարդ մէկ արքունի՛ք-
Ի ժիր ինձի մուտ բայց ոանի՛։

3-3. Զունիս քուն՝ 'ւոչ յագուբ-դ-
4-3. Ու կը մաշիս օր աւուբ։

5. Ամէնէն խոպան
-Բ-աժինն ինձի պահ։

Առաջին օրինակին ծայրի + գիրը յայտնի է ձայնաւորին հետ կը միանայ, եւ կը մնայ յանգ՝ Արքառնէ, բայց ասնէ։ Նոյնպէս երկրորդ օրինակին մէջ՝ Ցագուբ եւ աւուբ։ (Տես դարձեալ 1059 օրինակները։) Իսկ երրորդ օրինակին պան յանգը յայտնի ֆենին կցելով՝ ֆենի ձայն կ'առնու. (897, եւ երես 282։)

‖ Ա յսպէս ունինք նախնեացմէ քանի մ' օրինակ.

4-4. Ամէ անվախճան է եւ անէր-բ-
Եւ յաւիտեան անպարաբէր։

Թէեւ մեռայք այժմ ի մարմնէ
-Կ-եանք Քրիստոս ծածկեալ ունիմ։

Յովին հոգւով սուրբ եւ բարի
Առաքնորդեա հոգւոյ սոբի-ն.
Ի յօթեվանս, եւայլն։

Յայտնի է թէ այսպիսի յանգերն ալ պէտք չէ յաճախել, որ նախնի տաղաչափներու քով ալ շատ ցանցառ են։

Երբեմն կրնան տողին վերջը ծղր. փղոյր. ասպղ. վէշտն. փղոյն. վրէժն. լսոպն եւայլն ըստ ինքեան խիստ յանգեր ալ գալ, որոնց բաղաձայններուն խառնուածը նը յայտնի ձայնաւորին յեցցընելով կը բարձուի։ Նոյնպէս տողի սկիզբ դիւրաւ կը սղին կոտ. պղոյ. ֆղոն. ձնաս. Հնարփ. պոռաղ, եւայլն, նախընթաց տողին վերջին ձայնաւորին կցելով։

❧

1057. Յանգերը Դասաւորութեան կողմանէ գլխաւորաբար չորս տեսակ են. 1. Ընդհանուր. 2. Հին սեալ. 3. Գրկախառն եւ 4. Ընդհատ։

Դասաւորութեան կամ յայտնդութեան ձեւը տառերով կը նշանակենք. — Ա՝ առաջին տողի յանգ. Բ՝ երկրորդ տողի. Գ՝ երրորդ տողի, եւայլն. եւ Ք՝ դբսէն, աննման, եւ զոյգ չունեցող յանգ մը։

1058. — **1.** *Անանձնատ է յանգը՝ երբ իրարու նմանները զոյգ զոյգ եւ անընդհատ մէկը մէկ կը յաջորդեն։* — Անանձնատին ձեւն է՝ Ա. Ա — Բ. Բ — Գ. Գ. եւայլն։

3-3-4-3.

Մարդկային հընարից ճարտարութեան արուեստ Ա.
Արահետ եղան ջուրքն, ու խոր գիշեր դարձաւ պէտ. Ա.
Քանի գիւղաք օգտակար կամ պիտանի՝ ցայսօր դէտ Բ.
Մեր նախնեաց հանճարէն իրենց ճամբայ են հօրդեր։ Բ.

1059. — **2.** *Հիւսնայ է յանգը՝ երբ մէկ նման եւ մէկ աննման հետզհետէ շարուած են։* — Հիւսնայ ձեւն է՝ Ա. Բ — Ա. Բ. — Գ. Դ — Գ. Դ, եւայլն։

5. Գայլ մը կար. չոռնէր՝ Բարեկամ, (ընկեր-ն Ա.
Թայց չոր ոսկր ու մըրի. Ըսեր է մեղմով,) Բ.
Ախ՛նչափ քաջ՝ չոռնէր-ն Բարձր աստիճաններէ Ա.
Էին պահանջէք։ Շեն միշտ ապահով։ Բ.

1060. — **3.** *Դիակախառն է յանգը՝ երբ առաջինը չորրորդին՝ եւ երկրորդն երրորդին հետ նոյնաձայն են։* — Դրկախառն ձեւն է՝ Ա. Բ — Բ. Ա։

3-3-3. Ժրբուխեամբ մարդ հոգի կը գոռնայ, Ա.
Կ՛ըլլայ տէր ճաշակի եւ ճըգռանց. Բ.
Կը գրանէ համոյից մ՛ալ հոն ֆանի՝ Բ.
Զոր իրմէն ոչ ոք բնաւ կը բառնայ։ Ա.

1061. — **4.** *Ընդհատ կը կոչուին յանգերը՝ երբ չորս տողերէն առաջինը, երկրորդն ու չորրորդը նոյնաձայն են, իսկ երրորդը յանգ չի կազմեր։* — Ընդհատին ձեւն է՝ Ա. Ա. Ֆ. Ա։

5-5. Մինչեւ ամբ լըսանան, օրը կասպէի Ա.
Կըռուէ, տար սիրով՝ ինչպէս ես պապէի, Ա.
Թեթեւհէմ գեղէն մինչեւ Գողգոթա. Ֆ.
Ոչ մէկ՝ այլ երասն եւ երեք պապէի։ Ա.

Ասյս կերպ գործածուած յանգը պարսկական տաղաչափութենէ փոխառեալ է։

Հիմակուան բուն տաղորականներն են՝ Անանձնատ

ու Հիւսեաւը։ Անանջատ հասարակօրէն չորս տողէն աւելի չ'ըլլար. երբեմն, մանաւանդ կարճ տղով ցաւելուածներուն մէջ՝ չորս կամ աւելի տող անընդհատ նմանաւերջ կրնայ ըլլալ։

Սորին դարերու մէջ նախնիք հազարաւոր տողեր եւ ամբողջ գրքեր կը շարադրէին անընդհատ միեւնոյն միօրինակ յանգով առանց պէսպիսութեան. (զորօրինակ՝ Թագաւորեաց, պատերազմեաց, յետոյ եւ կենաց, եւայլն.) — ուր որ հիմակու. առենս չորեքն աւելին հասարակօրէն ձանձրալի կը համարուի։ — Բայց նոյն քերթողք կը ճանչնան միանգամայն Թէ ապանց յանգի պէսպիսութեան եւ խիտ առ խիտ փոփոխութեան կրնայ ձանձրալի ըլլալ քերթուածը։ Ահաւասիկ Շնորհալւոյն յաւուրս խօսքերը.

Ոչ մի տատիւ վերջ յանգական
Զի մի ծուլից լուր ծանրանան,
Այլ խըտացաբար փոփոխական
Զի ընթերցողք ոչ ձանձրանան.

Թէպէտ խիտ կոչած փոփոխականն ալ շատ տեսեալ 12, 16, 20 մինչեւ 44 անընդհատ յանգերով է։ — Հիներն անտարակոյս աւելի համբերութիւն ունէին։

Ցանգական տաղաչափութեան առաջին տարիներն այլեւայլ կերպով կնճռեալ յանգեր ալ հնարուած էին (մանաւանդ Արեւմուտք). եւ քանի մը այլեւայլ անուններով կ'որոշուէին։ Շատ անգամ տողերուն սկիզբն ալ նմանաձայնութեան օրինաց կ'ենթարկեն էր. զորօրինակ. տողի մը սկիզբը՝ նախընթաց տողին վերջին վանկը բերել. — առաջին հատածին ծայրը՝ նախընթաց տողին վերջին ձայնը կամ բառը կրկնել, եւայլն։

Այս տեսակ յանգերու կամ նմանաձայնութեանց գիւտերն՝ որ միջին եւ ստորին դարերու մէջ միայն տաղաչափական քաջութիւն ցոյց տալու համար հնարուած էին, իրաւամբք կ'ըսուի Թէ արդի բանաստեղծութեան մանկութեան օրերուն խաղալիքներն էին, որ տաղաչափութիւնը գժուարացնելով կը զուարճանար։ Հիմայ որ այդ ամէն տեսակները խափանուած են՝ միայն տաղաչափներուն զգուշութեան համար կը յիշենք Լ.անդեան բռնուած տողերուն Ցարաժամ յանգերը՝ որ երբեմն միայն անմտադրութեամբ կը սպրդին՝ կանոնաւոր յանգերուն կարգը չխոթելու համար։

1062. Ա'ենձապէս զգուշանալու է տաղաչափութեան մէջ ցաւագին յանգերէն. այսինքն որ յանգ չպահանջուած տեղ մը, զորօրինակ տողին մէջ տեղն ըստ պատահման յանգ մը չձեւանայ, որ նախընթաց ու հետեւորդ կանոնաւոր յանգերուն մէջ տեղը մնանե-

լով՝ անոնց ներդաշնակութիւնը կ՚եղծանէ. ինչպէս յաջորդ տողերուս մէջ.

4-4. Ճշմարտութիւն ու վարդ քրնքաւշ,
Թէեւ անոյշ՝ բայց չեն անփոյշ։

Այս զգուշութիւնն հարկաւոր է գլխաւորաբար երկանդամ տողերու մէջ. իսկ շատ անդամով տողերու մէջ՝ միայն զգուշանալու է որ ճիշդ մէջտեղը չհանդիպի։ Տես դարձեալ 1112։

Թուական տաղաչափութեան մէջ կ՚ըլլան նաեւ անյանգ ոտանաւորներ ալ. ինչպէս Թէ մեր նախնեաց եւ Թէ նոր ազգաց քերթուածներէն օրինակ ունինք. սակայն արդի հայերէն լեզուին դեռ սովորական եղած չեն։

---

§. 4. Ջող եւ Ջոռն։

Ոտանաւորին էութենէն է, ինչպէս ըսինք, որ տող տող գրուի։ Տողերուն որպիսութիւնը վանկերուն համարանքէն կախում ունի։

1063. Մեկը զմեկ յաջորդող տողերն իրենց երկայնութեանը կամ վանկերուն Թուոյն կողմանէ կրնան բաժնուիլ՝ 1. Հաւասար, 2. Անհաւասար, եւ 3. Խառն տողեր։

1064. — Ա. Հաւասար են տողերը՝ երբ իրար յաջորդողներուն վանկերը զուգաթիւ են. ինչպէս. 4, 4 — 4, 4 — 4, 4, եւայլն։

1065. — Բ. Անհաւասար են՝ երբ առաջին տողը երրորդին, եւ երկրորդը չորրորդին հաւասար է. ինչպէս. 4, 4 — 4, 3, — 4, 4 — 4, 3։ կամ այսպէս.

3. Կը ցրնծան
4-3. Մեր գեղերայք՝ երբ հընծանն
3. Որ գեղու
4-3. Քաղցուով առատ. կամ մեղու
3. Լի գհիւթեր
4-3. Զանոյշ մեղրին է նիւթեր։

1066. — Գ. Խառն տողերով կ'ըլլայ ոտանաւորը՝ երբ քանի մը տող մէկ ոտի հաշիւնքով է, եւ քանի մը տող դարձեալ ուրիշ չափով. զոր օրինակ.

4-4. Արուբչին գործոցն անարգը չըկայ.
Տիեզերք ամէն՝ իւր ուժ ունի վըկայ.
5. Գազանք ու մարդիկ,
Ծառեր ու ծաղիկ,
Եւ նոյն իսկ պըզտիկ
Ոչընչին ալ հատիկ:
4-3. Հըրչեն անտառք եւ բլուր
Աստուծոյ յաժն ընդ հանուր:

—

4-4. Ծերակարմիր Արուսեկէն
Վարդ մը յանկարծ ընկաւ պսակէն.
Եկաւ իջաւ ցամաք ու պարզ
Ճարդի վերայ նըստաւ խաղաղ:
4-3. Վա՛յ. ինչ խընդում էր յարդին
Այս մեծ շնորհքըն վարդին:
. . . . . .
4-4. Վարդեր երկին քանի խըրկեր
Ըլլեր է յանձն՝ յԱդիս գըրկեր.
Զկա, թէպէտ յարդ չոր եւ խոտան
Զի համարիր Տոհմն անպիտան:
5. Այն մեծ վարդերուն
Զարմիս զարդերուն՝
Պըզտի տըժգոյն յարդ
Ալ կու տայ մէկ զարդ:
Ճարդեր ու վարդեր
Գիրկընդխառն թերթեր,
Երիտասարդ, ծեր,
Պահպանեք ու մեծեր,
Կերպ կերպ հասակաւ
Սիրոյ պըսակաւ
Գոյն ի գոյն ամէնք
Զազգըս պըսակենք:

—

1067. *Արձագանգով կ'ըսուի ոտանաւորին՝ ուր տողի մը վերջին բառը կամ վանկն իբրեւ զոյգ տող անոր կը յաջորդէ։*

1068. *Կայ տեսակ մ'ալ՝ ազատ ոտանաւոր կոչուած. որ պյեւայլ խառն տողերու բազադրութիւն մըն է, կամ որուն տողերն որոշ դիրքը կամ կարգ չունին։ Ը. Շնորհալեանի գրուածներէն քանի մ'օրինակ ունինք Ազատ ոտանաւորի։ Ազատ ոտանաւոր են ընդհանրապէս Լաֆոնթէնի գաղղիացւոյն Առակները. որուն աւասիկ մէկ օրինակը.*

4-3. . . . Հերիք է, քոյր. դիտէ լաւ,
Զորուցէ, հասայ։ — Ու բընաւ։ —
Ցես ահա. — Մնեւին։ —
Հիմայ։ — Ձես մոտ տակաւին։

5-5. Կենդանին վատթար այնպէս մ'ուռեցաւ՝
4. Որ ճայթեցաւ։
4-4. Ասանկներով աշխարհս է լի,
Որ իմաստուն չեն աւելի։
5. Ամէն սոսկական՝
Աւազաց նըման
Կը բաղձայ ինքն ալ
Շէնքով յօրանջալ։
Ամէն փոքր իշխան
Ունի իւր դեսպան,
Պարոնայքն ամէն՝
Ծառայ եռեւնէն։

Խառն տողերով կամ Արձագանգով ոտանաւորներու մէջ կը գործածուին հինգ կամ ալ պակաս վանկ ունեցող տողերը. — եւ շատ անգամ իբրեւ Ցաւելուած, ինչպէս 1066ին վերջին երեք տները։

1069. *Տողերու իբրեւ կանոն կ'աւանդուի՝ որ կիսկատար նախադասութեամբ չվերջանայ տողը. այս՝ ինքն առաջին տողի մէջ սկսած խօսքը երկրորդին մէջ չլմընցնայ։ Բայց այս կանոնը չէ թէ միայն ճարտար տաղաչափներէն ալ չի պահուիր, այլ եւ շատ անգամ անոր հակառակ՝ զարդ եւ վայելչութիւն կը համարուի՝ որ երկու տողերն իրարմով լրանան, որով երկու տող սերտ կապով իրարու կը յօդին. իրօք ալ տաղտուկ կ'ըլլայ քերթուած մը, երբ ամէն մէկ տող մէյմէկ լրացեալ նախադասութիւն պարունակէ եւ իբր թէ իւրաքանչիւրին ստորակէտով մը կանգ առնուի։ Շատ անգամ կը տեսնուի տողի մը մէջտեղը պարբերութիւն մը վերջակէտով լմընցած։*

Շատանանք տողերու վերջաւորութեան վրայէն վերը գրուած արգելքներով։ (Տես 1025—1027։)

1070. Շատ տողեր եռեւէ եռեւ ձոռնի մի կը կազմեն։ Թայց կայ ոտանաւոր որ ունաւեալ է, այսինքն որոշեալ տներ ունի, կայ ալ որ առանց տան է։

1071. Ա յլեւայլ ոտանաւորի տեսակներու հնամնատ պէսպէս թիւ կ'ունենան տներուն ալ տողերը։ Հատարակօրէն կարճ ոտքով ոտանաւորներուն՝ չորս չորս տողով է մէկ տունը. իսկ երկայն (12—16) ոտքովներուն՝ երկ'երկու։

Ա յս անատուածանց համեմատ է նաեւ յանգերու յաջորդութիւնն որ վերը (1057) տեսանք։

1072. Երբեմն անզուգաթիւ տողերով տուն մը կը կազմուի, զորօրինակ 5 կամ 7 տողով. որոնց յանգերը հարկաւ անհաւասար թուով են։ Նոյնպիսի տան մը յանգերուն շարքն ազատ է. կրնայ՝ օրինակի աղագաւ՝ շարունել Ա. Բ. Բ. Ա. Բ, կամ Ա. Ա. Բ. Ա. Գ. Ա. Գ. — միայն զգուշանալու է որ երեք անընդհատ նոյնայանգ եռեւէ եռեւ կից չպատահի։

Թուականն տաղաչափութեան մէկ մասը կը կազմէ. ուստի ամէն տաղաչափական երգերուն թարգմանութեան համար կարեւոր է։

1073. Շեշտեալ ոտանաւորն այն է՝ որուն մէջ բառերուն ու վանկերուն շեշտն որոշ կանոնի տակ է։

Հայերէն տաղաչափութեան մէջ կանոնաւոր շեշտ, ինչպէս յառաջ տեսանք, միայն հատածի վերջը կը պահանջուի։ Նոր ազգաց մէջէն ամէնք (Իտալացիք եւ Անգղիացիք) որ տողի մէջ հատած չունին, կանոնաւոր շեշտով միայն կ'անդամանուն տողերը. Գերմանական տաղաչափութիւնը թէ հատած ունի եւ թէ գլխէ ի գլուխ կանոնաւոր չեշտ։ — Ա տանկ օրինակի համար՝ իտալական տասնամանեանին շեշտերը.

1 2 3′ 4 5 6′ 7 8 9 10.

իսկ սովորական մետասանաւանեանն երկու կերպ է.

1 2 3 4′ 5 6 7 8′ 9 10′ 11,

կամ 1 2 3 4 5 6′ 7 8 9 10′ 11.

Այս շեշտի պակասութենէն է որ մեր մէջ ազգի երաժշտութեան արուեստական ելեւէջն ալ շա-

փերը շատ անգամ հայերէն բառերը կը բռնադատեն անհարազատ ընդհատով։

‖ *Նիւնպիսի անընդհատ ընդհատ (թերեւս գիտմամբ ալ) գործածած ունին մեր նախնի երգահանները. ինչպէս. Փոխադրութիւն վարուց. Անբմբռնելի. Աստուածային բանին. Ընդհատեր զերդենին։ Սակայն տաղաչափութիւնն որ (մանաւանդ իւր նախնական վիճակին մէջ) երբէ անբաժին արուեստ մըն է, հարկ է որ իւր առոգանութեան մասին զուգընթաց երթայ, եւ երկու լեզուից արուեստներն իրար չդպչթեցընեն։*

1074. *Ընդհատեալ ոտանաւորը շատ անգամ սուղ կամ կէս վանկ ալ կը պահանջէ տողին վերջը, (որ հայերէն տաղաչափութեան մէջ խորթ է։) Ըստ այսմ Լրնկան չանգ կը կոչուի ընդհատով վերջը, իսկ անընդհատ՝ իգական չանգ, ինչպէս յաջորդ օրինակիս նատրագիրները։*

Ի՞նչ մեղմ ու ա|նույշ կը շըն|չեն իմ խըղ|կանըս քով|երբ

Հոմերը։

7. ˋ ˋ ˋ | ˋ ˋ ˋ
6. ˋ ˋ ˋ | ˋ ˋ

Ըլլ՝ այսօր ուչ կամ վաղը
Թէ հիմայ չենս պատրաստ,
Պատրաստ կայ միշտ մանգաղը.
Հինանս յանկարծ տապաստ։

Հերիք է շատ հեղ քրտ ծը
Անմեղ հասուց ազգանց՝
Հինալ լարած մեր վրտ ը,
Երբ ճիշդ չըկայր կասկած։

Քանի՞ իմաստուն է մըրտը
Որ մի միայն վտանգէ
Ուսուս դիւին թակրտը,
Եւ չ՝ որսացուիր անկէ։

1075. *Նոր ազգաց նմանութեամբ՝ նաեւ ը կամ ըն եւայլն վանկ մը կրնայ տողին վերջն աւելնալ՝ իբրեւ համընդհանրէ դուրս յատելուած մ՚որ տողը յաջորդին հետ կապելու կը ծառայէ։ Ինչպէս հետեւեալ*

(3—4-3) *անհաւասար տողերուն՝ ալ-ը եւ խալ-ը բառերուն մէջ։*

Ինչո՞ւ անդէն,
Ինչպէս մեզ վէպք կ՚աւանդեն,
Ցիւր մատաղ
Տարիքն՝ արդեամբք էր չը-քնաղ·
Ցիւր սուրբ ա՛լ-ը
Հրաշքներ անթիւ գործեց՝ խա՛չ-ը·
Նիկողայ
Ընտանեաց դէռ ծով կը դողայ։

1076· *Նոր ազգաց շէշտեալ ոտանաւորը սովորաբար յանդով է, երբեմն ալ անյանգ։*

ԳՕԴՈՒԱԾ Բ·

ՉԱՓԱԿԱՆ ՈՏԱՆԱՒՈՐ

Մինչեւ հիմայ բովանդակ Ա Ցօդուածին մէջ տաղաչափական տողերուն վանկերը ճշդիւ թուելո՛վ կամ համրելու ջանք ընելով — որուն համար ալ ցայսվայր աւանդուածը թուական տաղաչափութիւն էր։

1077· *Չափականը (որմէ ընդհանուր տաղաչափութիւնն իւր անունն առած է,) թուականին հակառակ՝ չէ թէ վանկ կը համրէ, այլ վանկերու երկայնն ու կարճը չափելով ոտք կը ձեւացընէ՝ — վանկերուն համրանքէն անկախ։ Այսպէս Չափականին մէջ իրարու հաւասար ոտքեր են՝ -բոյն մո՛ւն եւ ամպ մըն է՛· ինչպէս յաջորդ տողը·*

Բարձրը լե՛ռ | բանց սարե՛ | րոյն՝ մո՛ւխ | ամպ մըն էր |
քո՛ղ արկեր | թիանձրա՛·

ուր որ թուական տաղաչափութեան մէջ անհաւասար հատածներ են։

> *Չափականութիւնը հին լեզուաց յատուկ էր, որոմ՚ ատոպանութիւնն իրական երկայնութիւն եւ կարճութիւն ընծայեցընելով՝ տաղաչափութիւնին ալ իւ՛ր կապէս երաժշտական էր, եւ չուներ կարօտութի՛ւն ոչ վանկի եւ ոչ յանգի։ Այս չափերով գրած իւ՛ր երգած են աշխարհիս առաջին քանաստեղծները։*

Անոնց յայտնները խանգարեալ դարերու ընթացքին, երբ առագանութեան փափուկ լեզուին կորսուած էին եւ ճաշակներն այլայլած, հնարք մը գտան թուականն եւ յանգական ոտանաւորներով ականջները զարհուցնելու, (առաջին անգամ Ջ դարուն մէջ՝ սաթրին լատիներէնով:) — Հայերէնի համար տեւ վարք երես 425:

Կը կարծուի թէ Աբրահամեան Լուսաւորիչներուն ու Գանձասարեցւոյ նմանողութիւնն եղած ըլլայ միթէ գարնան եւրոպական (Յունականները) յանգաւոր տաղաչափութեան առաջնորդը. սակայն հարկ է ճանչնալ թէ սրաքականը՝ թէեւ իրօք յանգական է, բայց գրեթէ սաւորաբար մուտքիր է ամանակի եւ կանոնաւոր չեշտի եւ երէկ չքին. որով յանկերն ալ իր երաժշտական շարժումը նախանձելի պէտք էր ըլլալ:

Նորագոյն ազգերը՝ քան զԲուսականն աւելի ազնուագոյն համարելով՝ իրենց լեզուացը մէջ ալ փոխեցին Ջափականութիւն մուծանել. սակայն (ինչպէս Գաղղիացւոց,) չյաջողեցաւ, ուր որ ուրիշներուն քով յաջողութիւն եւ մեծ յարգ գտաւ, եւ ի գործածութեան է մինչեւ ցայսօր: Վերջապէս յետին դարերուս նորագիւտ տաղաչափութեանը մէջ ընդհանրապէս թէ Ջափականը եւ թէ թուականն ի գործածութեան է. — Հնոցմէ այս տարբերութեամբ միայն՝ որ նոր լեզուաց առաջնութեան սկիզբ՝ չեշտն է, այսինքն թէ հնոց իրական երկար վանկերուն տեղ չեշտը կ՚անցնէ, իսկ տաղերուն տեղ բաները: Պատճառ համարը է՝ որ հին լեզուները Ջափազ կը կոչուին ու նորերը՝ Ընչտազ:

Հայերէնն քան ինքեան եւ ինչ խօսելով՝ չեշտազ լեզու չէ. սակայն բնական արտասանութեան չեշտն ու բառերու արուեստական չարքը կրնայ յաջողութեամբ նոյն վախճանին ծառայել. եւ Ջափականին ունեցած յարգն ու առաւելութիւնները կը պահանջին՝ որ արդի հայերէն լեզուին մէջ ալ, որուն տալոյնափութիւնը միշտ թուականն եղած է, այս նկատմամբ առանձին մտազրութիւն մ՚ըլլայ, ինչպէս վերջին ժամանակներս գրաբարի համար փորձ եղաւ յաջողութեամբ: Այս վախճանաւ այս տեղս առանձին Ցօգուած մը կու տանք Ջափական ոտանաւորներու:

1078. Ինչպէս Ջափազ (հին) լեզուաց մէջ երկարն ու սուղը, նոյնպէս Ընչտազ (նոր) լեզուաց մէջ չեշտեալ ու անչեշտ վանկերու բաղադրութեանց բերաբու յաջորդելէն՝ չափական ոտանաւորի ոտքերը կը կազմուին: Ուստի

1079. Ջափականին մէկ ոտքը մէկ վանկ չէ, այլ տողին որոշ չափով բաժանմունքը. այսպէս ա՚նա՚յ՚ր երկավանկը մէկ (մեծավերջ) ոտք է. վերջինը պէտ

եռավանկը մէկ (քողաղօտ) ոտք է։ Աւոր հասար չափականին մէջ վկայուածան եւ վկայաչափ նշանաշան են, ինչպէս է օրինակի համար վերը (1077.) յառաջ բերուած տողը։

Չափական ոտանաւորն որ արդի հայերէն լեզուի մէջ դեռ բաւական ծանօթացած չէ, կրնայ երկու տեսակի բաժնուիլ. 1. Չափական ըստ հնոց. 2. Մինչեւ հայերէն կամ՝ հայկական ըսուած չափք։

Ա.

1080. *Ըստ հնոց Չափականին ոտքերէն ոմանք երկավանկ են եւ ոմանք եռավանկ. (կը գտնուին նաեւ բազմավանկներ ալ, սակայն երկավանկներուն եւ եռավանկներուն բաղադրութիւնն են։)*

Աւասիկ չափական ոտքերն եւ իրենց անուններն ըստ հնոց. — միայն օրինակներուն մէջ երկարի տեղ շեշտը կը փոխատրենք։

1081. *Միավանկները՝ (սուղ, երկար եւ երկամանակ,) հիմն են չափական ոտքերուն.*

Երկար.	–	*զորօրինակ Միշտ.*
Սուղ.	◡	*Ալ.*
Երկամանակ.	◡̄	*Էր, որ երբեմն իբր սուղ կ'առնուի եւ երբեմն իբր երկար՝ խօսքին խմաստին համեմատ։*

Երկավանկ ոտքեր.

1. *Մեծավերջ.*	–	*Անյայտ. տեսանք. ձորեր.*
2. *Մեծասար.*	–◡	*Հիմայ. մէյ մ'ալ. չ'ուռնուք.*
3. *Համբոյր.*	––	*Չայն խիստ.*
4. *Անգայտ.*	◡◡	*կամ թէ. հայնած-իչ.*

Եռավանկ ոտքեր.

5. *Ստեղն.*	–◡◡	*Ա'սասիկ. մէ գուցէ. գայ պիտի.*
6. *Վերջասանջ.*	◡◡–	*Հիւանդացաւ. մարգարիտ.*
7. *Քողաղօտ.*	◡–◡	*Լերանց պէս. Հաղիւթէ. ըզկնդրէն.*
8. *Քողաբորբ.*	–◡◡	*Ո'վ է սա. օրն ի բուն.*

9. Աւարտեղ· ◡ – – 10. Հաւեղ· – – ◡
11. Ցոնք· – – – 12. Նէրգեւ· ◡ ◡ ◡

1082· Չափականին Հատածն այն անդամն է՝ որ ըուն մէջ բառ մը կը լրանայ եւ ոտք մը կը սկսի· զորօրինակ վերի օրինակին մէջ աստեղանիշները·

Թարձրը * լե|բանց * սարե|րոյն՝ մուխ | ամպ
մըն էր, եւայլն:

Հատարակօրէն վեցաչափ տողի մէջ հատած՝ կը պահանջուի երկրորդ կամ երրորդ ոտքին, երբեմն նաեւ առաջնոյն, ինչպէս օրինակիս մէջ:

Թոյլ հայերէնի չեշտն աւելի ազատութիւն եւ ընդարձակութիւն կը պահանջէ, այսինքն հատածներու աւելի յաճախութիւն՝ ստեղն եւ համրոյր ոտքեր դժուարաւ յարմարելուն համար:

Այգ էր*ծա|գեր· եւ*ճա|կատ առ*ճա|կատ կազմ |
ջէն ի*ձե|ռին վշտոյ:

1083· Չափականին մէջ վանկերու սղման կանոնները նոյն են թուականին սղմանցը հետ՝ որ վերը տեսանք: Իսկ շեշտելու կանոնը բոլորովին տարբեր· այսինքն ոտքերուն կազմութեանը համեմատ:

Ասով հնոց Չափականն բաստ խմիք կը նոյնանայ Շեշտեալ ոտանաւորներուն հետ՝ որ նոյնպէս կանոնաւոր շեշտ կը պահանջեն:

1084· Այլեւայլ չափերուն համեմատ՝ Չափական ոտանաւորները կը զանազանին՝ Մենծավանդ, Մենծասարեան, Մտնդեան, եւայլն· կամ խառն՝ Մենծասար եւ ստեղն, Մենծավանդ եւ վանդ, եւայլն:

1085· Ըստ հնոց Չափականն անյանգ է սմենեւին:

1086· Անյանգ տաղաչափութեան մէջ զգուշալի են բաստ պատահման յարմարած յանգերը կամ նմանաձայնքերը:

Աւասիկ ըստ հնոց Չափականին քանի մ՝օրինակ:

Սահղնեան վեցտասիւ (6 ոտք, 12 երկար.)

– ◡◡ – ◡◡ – ◡◡ – – * – ◡◡ – ◡

Դառն աղէտ. | ինչ՝ թէ բո|ղոք հարկա|նէր, Բահատ, |
դէմ քեզի՛ | սիրտըս.
Հէք երուան | դայ բիւր | քաջքերդ ե | թէ ի թըշնամ|
ւոյն ելան | կողմէն:
Դիցն անմա | հից չըդիտ | ցաւս երբեք | մարդ, ո՜հ, |
դառըն հրա | մանքըն.
Բաբէ, պըղ | տոր մըրըր | կեալ այգն՝ | այն օր վըշ|
տացըս գու | շակ էր.
Բարձըր լե | րանց սարե | րոյն մէ՛ջ | ամպ մըն էր |
քոզ արկեր | թանձրը.
Ցաւոյդ հողմս | վար հալա | ծեալ թըռ | չնոց պատմե|
ցին ինձի ա | ղէտըս,
Այսպէս ըն | կան երուան | դայ հողմս | վար հալա|
ծեալ ի փա | խուստ գօրք՝.
Այսչափ ա | րագ ժանգռե | ցաւ, ո՜հ, | սուրս. յաղթե|
ցիր Աբատա | շէս Պեծ:

* Ցոյնի է թէ երկու սուղ վանկի տեղ կրնայ մէկ երկար դրուիլ, որովհետեւ մէկ հաւասար (– –) եւ Սահղնէն (– ◡ ◡) քանակաւ հաւասար են:

Սահղնեան Հնգաչափ, (որ վեցտասիւով խառն կը գործածուի. ինչպէս առաջին տողը.)

– ◡◡ – ◡◡ – – – ◡◡ – ◡◡ –

Լի է ծաղ | կօք մեր եր | կիր. բայց | կան որ մի|
այն մեր ա | չացը,
կան ալ որ | քաղցրը կու | գան սըրտե | րու. արդ ըն|
տրէ դու ընթեր | ցողդ:

Պեծասվերջեան Քառատասիւ եւ եռատասիւ խառն.

◡ – ◡ – ◡ – ◡ ◡ – ◡ – ◡ –

Պեծասար եւ Սահղն ոտք (– ◡, – ◡◡) շատ ցան|
ցառ է հայերէնի մէջ եւ դիւրաւ չի ձեւանար: Իսկ
վերջատանջ ոտքերը (◡◡ – ◡◡ –) շատ անգամ կը նոյ-

նանան հայերէն հատարակ թուականն անդամներուն հետ. այս տարբերութեամբ միայն՝ որ մեր տովորական տողերուն մէջ ճիշդ կանոնաւոր չեշտի մտադրութիւն չ՚ընեսիր։

Օրինակի համար՝ յայնդրդ տողերուն վերայ ընդհանրապէս չեշտագրութեան կամ արդ ելեւէջի շարժումի մը կը նշմարուի, որ իբր թէ վերլսանելի առքեր կը ձեւացընէ. սակայն առանց պատահական յարմարութիւն ըլլալը կը տեսնուի յաճախ բացառութիւններէն՝ որ հոս նոտրագրով կը նշանակենք.

Հանճարեղ | ընտրելի | ընտիր։ |
Ճարպիկ | հզօրաց | զարմ՚ է.
Մեզ պատգիւռ | ի տանէն | կատինէ,
Հրեշտակ | հրաշագեղ | հախիսէ։

Նոյնպէս յայնդրդներուն չեշտը.

Զոր ի ճառէ լեզն կորուսեալքն | յիմարանան,
Այլ փըսկելոցս | ի զօրութիւն | աստուածական։

Դատապարտ | եղեն գրպիրքն | առ Պիղատոս,
Դատաստանեալ | բառնալ ի խաչ | բողոքեցին։

Ե՛կըն եհաս | վախճան մահու | նախատեցչին,
Եւ յոտնա եւ պարզ | ծր մի յայտնի | Յիւսուն Աստուծոյ։

Ըստ հնոց Չափականին վրայ համառօտիւ առանդնին հազիւ ճաշակ մըն է արուեստին. որուն կատարեալ համտութիւնն աւելի ընդարձակ ուսումն ու պարապմունք կը պահանջէ։

Չափական արուեստին կանոններըը հայերէն լեզուաւ առանդուած՝ միայն գերմաներէն քերականութենէ մը ունինք, (ի Հ. Քերդ. Վ. Սկեռն. տպ. ի Վ.ենն. 1844.) երես 234. որուն մէջ հետամուտը կրնան կատարեալ տեղեկութիւններըը գտնել։

ԳՓ

1087. Մինչեւ հայերէն կամ Հայկական բառուած Չափականը, այսինքն մինչեւ գարու հայերէն տաղաչափութեան արուեստը՝ նոյնպէս վանկերու ճիշդ համրանքէն անկախ տաղեր կազմելով կը ձեւանայ։

Կ՚ըսենք ,,ճիշդ համրանքէն,, անկախ, վասնզի հայերէն չափերով չինուած տաղ մը միշտ որոշ վանկերու թուով անգամներ կ՚ենթադրէ, որոնցմէ ոմանք պատասխ միայն երկարելով կը լրացընէ։ Չորօրինակ վեցտասի կամ վեցտանեան տաղ մը որ չորս անդամէ

կը բաղկանայ, կ՚ներէ ապրէ 16 վանկ, սակայն եթէ այս թիւին ամբողջ է՝ ամէն մէկ վանկին վերջին չուս անցնելով՝ 4 վանկ պակասած կը համարի, եւ կը համարէ 12 երկար վանկ միայն, այսինքն 6 ոտք. իսկ եթէ 4 վանկ պակաս ըլլայ, պակաս վանկ ունեցող անդամները չեչտը կ՚ներկարէ, եւ այնպէս երկար ու տուղ խառն՝ դարձեալ 12 վանկ կը համարէ: Այսպէս փոխանակ 4-4-4-4, չորս անգամ այլեւայլ թուով անդամներ կը դնէ, ինչպէս՝ 3-2-4-3, երկրորդն երկարելով եւ երբորդը ազելով, եւայլն: Եւ այս աւելի կամ պակաս վանկերու զուգահաւասարութեամբը բովանդակ ոտդն իւր հաւասարակշռութիւնը կը գտնէ: Այս ազատութեան վայելուչ գործածութենէն, կամ՝ կարճ եւ երկար անդամներու ըստ պատշաճի շարադրէն ոտդերն ու բովանդակ քերթուածն իրենց շարժումն ու ելեւէջը կ՚առնուն:

Յայտնի է ըսածներնէս թէ այս մթին հայերէն չափերն՝ ըստ հնոց Ձափականին ճիշդ արտեսքը չունին. եւ բոլորն ընդհանրապէս տազաչափին ազատութենանն ու ճարտարութեանը յանձն է:

Այս ընդհանուր տեսութենէս ետքը՝ անցնինք քանի մը իրական կանոններուն:

Հայկական չափուց բուն եւ յաճախ գործածական ոտանաւորը վեցոտնեան կամ վեցաչափ ըսուածն է. — եւ շատ մը այլաչափ կարծուածներն ալ կրնան դիւրաւ վեցաչափի վերածուիլ:

Առաջիկ այս վեցաչափին հիմնական կանոնները:

1088. Վեցոտնեան տողի մը մէջ կրնայ 12 մինչեւ 16 վանկ բլլալ՝ չորս անդամի բաժնուած, որոնց ամէն մէկը (երկար եւ տուղ խառն) երբեք երբեք վանկ կը համարուի: Այսպէս իւրաքանչիւր տողը 12 չափական վանկ կամ 6 ոտք կու տայ:

1089. Կրնան անդամները՝ չորս վանկի տեղ երբեք կամ երկու կամ նաեւ մէկ վանկ միայն ունենալ: — Միավանկ կամ երկավանկ անդամները սովորաբար տողին կէսէն յառաջ կ՚ըլլան:

1090. Այս չափերուն կազմուածքեան հիմը, կամ վանկերուն երկարելուն ու սղելուն կանոնը՝ բնական արտասանութիւնն է, եւ երբեմն ալ տուղչափին ազատութիւնը: Զորօրինակ՝ Ցեղ, փեղց, սոփեղց, ֆոց սոփեղց բառերն իրարու հաւասարաչափ անդամներ կը համարուին՝ աւելի պակաս երկարելով կամ սղելով:

1091. Հայկական չափով քերթածները սովորաբար անյանգ են ամենեւին։

‖ Հետեւեալ վեցտասփ տողերուս մէջ որ նախնեացմէ ունինք, հայկական չափուց բովանդակ էական յատկութիւնները կը տեսնուին.

4-3-4-3. Որով եւ մեք | վերկացեալքս | յամենատատ | քո չնորհէ
3-3-4-3. Ճախանա|մըք նոքօք | գեր ի վերոյ | քան զարժանն.
3-3-4-4. Ողորմեա | մաղթանօք | տոցա՝ երկրորդ | բանաւորացս։
1-3-4-3. Ո՛վ | պահապան, | որ ծագեցար | յԵդեմայ,
4-2-4-3. Ն՚շան յաղթութեան | ընդդէմ | աներեւոյթ | թըշնամւոյն.
4-4-4-4. Դու փակելոյ | դրախտին բացող | եւ առաջնորդ | աւազակին,
4-4-3-3. Որ զբոցեղէն | սուրըն կապտեաց | անեղէն | հրամանաւ։

Թայց նախնի տաղաչափներուն քով՝ աւելի ազատութեամբ հնգավանկ բառեր ալ կը գտնուին մէկ անդամ կազմող։ Նոյնպէս երկրորդ օրինակին Ո՛վ փաւանկ հատածն արտաքոյ կարգի խոտորում մըն է, որով տողը 12 չափական վանկէն պակաս կ՚ունենայ։

Ասոնց նմանողութեամբ կրնայ արդի լեզուիս մէջ ալ տաղաչափութիւնը պէսպիսութիւն մ՚առնուլ։

Օրինակ. 4-4-4-4, 3-4-4-3, 3-4-4-4, 4-3-4-4։

Մի մերձենար | ո դաւաճանդ, | եւ գար գրգռել | աստեղութիւնս,
Կամ ցասումն | զայրացընել՝ | որուն արդէն | չունիմ ժոյժ.
Գուցէ ձեռ|քըս վերանայ | կարճել այդ կեան|քըդ վատանշան,
Եւ պիղծ արեամբ | շաղախել | ցայս վայր ամբիծ | փառացս անուն։

Այսպէս ալ վերը (1054) յառաջ բերուած թուականի յանգաւոր չորս տողերը՝ մէկին հայերէն չափերով.

Հաւատարմիդ | ոմվ, աղէ, | զձեզ յորդորեց, | կ՚ըսէ, Արմէն
Տալ անուն. | եւ կամ իրօք | կարծէք թէ մեզ | է համասեռ։
Խռովեցան։ | Իսկ Ազգասէրն | առնուլ կապել | կու տայ նըշան
Զամբարհաւածն | հետ իւր շանն | եւ կոշկոճել | անխընայ։

Հայկական չափուց վրայ տես Վ. Իրգլեայ Մշականք ի չափս Հայկականս, ի Հ. Արս. Վ. Կ. Բագրատունւոյ. (տպ. ի Վենետ. 1847.) յատ. 4 յաջորդանին մէջ:

Ա. Այս փոքր փորձովս որ ըրինք՝ Չափականին երկու տեսակն աւանդելով՝ արդի լեզուին տողաչափութեան տիրող կերպը դարձեալ թուականը կը ճնայ անշուշտ. — մենք միայն պէսպիսութիւն սիրող բանասիրաց ճաշակին ու մտադրութիւնը զարթուցանելու փորձ մը ուզեցինք ընել:

1092. Հայերէն յանդուգն թուական ոտանաւորներու մէջ ալ կը գտնուին երկարեալ վանկեր, այսինքն երկու (երբեմն նաեւ երեք) վանկի տեղ մէկ վանկ դրուած: Նախնեաց թուականին մէջ շատ յաճախ է այս երկարումը. իսկ նոր ատեններս, (քանի մը դարէ ի վեր) բոլորովին խափանուած է: Սակայն կրնայ դարձեալ այս կարգի պէսպիսութիւն մը երբեմն երբեմն գարդ մը տալ քերթուածոց՝ միօրինակութիւնն ընդհատելով, մանաւանդ եթէ իրօք շեշտեալ է երկարելի վանկը: Զորօրինակ յաջորդ տողերուս մէջ.

4-4-4. Ան¹ պատրաստ² ³ ⁴ | ¹ ² չըլլայ ³ թ' ⁴ ելլես | ¹ ² ³ ⁴ ի պատերազմ:

¹ ² ³ ⁴ Հայաստան; | ¹ ² ³ ⁴ մարդկան ազգին | ¹ ² ³ ⁴ դու խանձարուրք:

4-4. ¹ ² ³ ⁴ Սոփ առէք, Արեւելեայք:

3-3-3. ¹ ² ³ Սահեցան, ա՛յ, հասէք շուտ:

‖ *Ա. յապէս է նախնեաց թուականին մէջն. այդ երկարումը.*

Եւ ցուցանել | ըզսա ահեղ | յաչըս մարդկան՝
Ո՛ակի | ձոլլըս կռեցին | խաչանըմման,
Ճական|ցըն չափեղեց | ցուցեալ ըզնա | վարչանազան:
Նըշանօք զարմանազան
Զոր ոչ տեսին ազգըք մարդկան:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՈՏԱՆԱՒՈՐ ՑԵՍԱԿՆԵՐ

Մինչեւ հիմայ տեսանք տապալչափութեան քանի մը տեսակները՝ որ արտաքուստ այսինքն արուեստին ու կազմութեամբը կը զանազանին. այս տեղս կ'ուսանիք ոտանաւորի տեսակները՝ որ ի ներքուստ, այսինքն իմաստին ու նիւթոյն համեմատ կը բաժանին:

1093. Ոտանաւոր մը կամ քերթուած մը իր խօսած նիւթոյն համեմատ՝ երկայն կամ կարճ տողերով ու չափերով կը շինուի:

1094. Ոտանաւորի նիւթոյն՝ կամ ճշդիւ եւս՝ բանաստեղծութեան տեսակները հետեւեալ կերպով կը գտնուորուին:

Ա. *Քնարական բանաստեղծութիւն.* այնպիսի քերթուածներ՝ որ հին ատենները քնարաւ կ'երգուէին: Քնարականը երգ է, որ կը բաժնուի՝ 1. Օրհնութիւն, որ է սրբազան երգ*. 2. Դիւցազնական երգ. 3. Բարոյական կամ իմաստասիրական երգ. 4. Ուրախ եւ զուարճախօս երգ**:

* Սրբազան երգերու կարգն են մեր հոգեւոր ծաղերն ու Մեղեդիները:

** Ասոր մէկ տեսակն է համբաւաւոր կարճ ոտքով Անակրէոնեանը՝ որ կ'երգէ գինուոյ եւ գեղի:

Բ. *Վիպական կամ վիպասանական,* նշանաւոր դէպքի մը պատմութիւնն է. ասոր կը վերբաժնուի Դիւցազնական բանաստեղծութիւնը:

Գ. *Բանագործական,* անոնցմէ մը ներկայացումն է՝ որուն մէջ ոչ թէ քերթողն այլ պատմական անձինքն են խօսողը: Կը բաժնուի՝ 1. Ողբերգութիւն, եւ 2. Կատակերգութիւն:

Դ. *Վարդապետական կամ իմաստասիրական,* որուն նիւթն են՝ գիտութիւնք, արուեստ, բարք եւ կրօնք: Կը բաժնուի՝ 1. Բուն վարդապետական, 2. Թուղթ կամ նամակ, 3. Երգիծաբանութիւն, եւ 4. Առակ:

Ե· Հովհաիան, որ գիւղական կենաց նկարագրութիւնն է։

Զ· Իղներգոմիհան, որ է ցաւագին քաղցր մըրմունջ։

Է· Մասնր բնիմատր, ինչպէս են՝ Աւետմատր, Վերատեսութիւն, Նուագ, Պարերգ, Դամբանագիր, եւայլն։

1095· Երկայն տողերով կը կազմուին՝ նախ Դիւցազնական բանաստեղծութիւնը, որուն չափն է՝ վեցոտնեան ըստ չափականին* կամ 12—16տանեան ըստ հնուականին. եւ դարձեալ Բանագործականը, Վարդապետականը, Հովուականը, Եղերերգութիւնը, որ մեկնց Բարձրագոյն բանաստեղծութիւն կը կոչուին։ Բայց առակները շատ անգամ կարճ տողերով ալ կը շինուին։

* Այս պատճառաւ վեցչափը Դիւցազնական չափ ալ կը կոչուի. կ'ըսուի նաեւ Պիւթեան, վասնզի հին ժամանակները Պիւթեայ դեղինեան պատգամներն այս չափով կը գրուէին։ Գաղղիացւոց հնուականին մէջ վեցչափը (12տանեանը) Ալեքսանդրեան ալ կը կոչուի։

1096· Կարճ տողերով կը շինուին գլխաւորաբար քնարական երգերն ու Մանր քերթուածները։

1097· Մանր քերթուածոց մէջ նշանակելու արժանի է մանաւանդ Խաղացի Նուագը որ տասնուչորս տողով ատանաւորմէն է՝ չորս տուն բաժնուածի առաջին երկու տները չորս չորս տողով, վերջին երկուքն երեք երեք տողով։ Ցանգերուն շարքն է՝ Ա·Բ·Ա·Բ·— Ա·Բ·Ա·Բ·— Գ·Գ·Դ·— Ե·Դ·Ե։ Այս նուագին օրէնքներն ամէն ազգաց մէջ անփոփոխ են։

ԳԼՈՒԽ Գ·

ՑԱՂԱՉԱՓՈՒԹԵԱՆ ԼԵԶՈՒ

1098· Ցաղաչափութեան լեզուն չէ թէ միայն յանգերու եւ վանկերու օրէնքով արձակ խօսքէն զանազանեալ լեզու է, այլ նաեւ բառական եւ քերա-

կանական մասին՝ իւր առանձին յատկութիւններն ունի:

Արձակ խօսքի բուն ընտիր եւ մաքուր ոճն ա-ռանց տաղաչափական յատկութեանց՝ շատ ցամաք ու հետեւակ կը հնչէ ոտանաւորի մէջ: Տես վարի 1121 օրինակը:

---

§. 1. Տաղաչափական լեզուին վայելչութիւնն ու ազատութիւնները:

1099. *Տաղաչափական լեզուին արձակէն ունե-ցած տարբերութիւնները գլխաւորաբար երկուքի կը-նան ամփոփուիլ, որ են՝ Վայելչութիւն եւ Ազա-տութիւն:*

1100. *Վայելչութիւնը կ'առնու բառերու եւ ձեւերու յաճախութենէն ու պէսպիսութենէն. որոնց պարտաւորաշատ գործածութիւնը տաղաչափին ճար-տարութենէն կախում ունի:*

1101. *Տաղաչափական լեզուն՝ պէտք է իւր սով-որական բացատրութիւններէն զատ՝ բառերու առատ մթերք եւ ձեւերու պէսպիսութիւն ունենայ: — Աղ-բիւրները՝ արդի լեզուին նկատմամբ կրնան նշանակուիլ 1. Գրաբար Հայերէն, 2. Նախնեաց ոսկեօրէնն ու 3. Գաւառական լեզուները:*

Այսպէս կրնայ միեւնոյն բառին յոքնակին այլ-եւայլ կերպով ըսուիլ՝ Աչք. ակք. ակբք. ակբ. ա-չըք-ներ. թոզ ակնոցի բառն ալ եւ ակնոց (նուա-զական) գրաբարէ փոխառեալ:

1102. *Բառերու յաճախ փոխառութիւններ կ'ըլ-լան գրաբարէն եւ հին ոսկեօրէնէն, եւ մանաւանդ այնպիսիներու՝ որոնք արձակ լեզուի չեն գիւրաս յար-մարիր. զորօրինակ՝ Նոաբդան. (վարագոյր.) Ճակատե-ցան մեզ յանդիման. Ողջ էակ մոռնին. (նաեւ բովան-դակ մարմինը:)*

1103. *Բառերու (քերականական կամ ածանցա-կան) ձեւը՝ աւելի ազնուագոյն կը համարուի տաղա-չափութեան մէջ՝ եթէ գրաբարի համեմատ գրուի.*

— որով շատ տեղ նախնեաց ռամկօրէնին սկզբնական ձեւերուն հետ կը նոյնանայ: Ա.յսպէս՝ Ծառերոյն. փա՛ռայլ. ճոյ՛. կայր. խնդայր. ձոպոյց. տպոյց. վերոյց. շատ անգամ է, զ, ա՛ նախդիրներն իրօք կը դրուին. է գեղեցկէն. է մաղերոյն. յակերոյն. վեր յոյնն. յեր (փխկ. եր). եւ մանաւանդ ն փոխանակ ը յօդի: Բայց հիմա՛ կուգան ձեւերն ալ շատ գործածական են:

1104. Ինչպէս նախնեաց ռամկօրէնը՝ նոյնպէս արդի լեզուին տաղաչափական լեզուն կա՛, կը մնայ կը զեղչէ բոլորովին կամ բաւ մասին՝ ուր որ ստորադասականի հետ չփոթելու վախ չըլլայ: Այսպէս (մանաւանդ կէնով սկսած բայերուն.)

Կոչնէ՛ թէ եմ ձեր թըշնամի:
Դիմեց մըտաւ, կոխէր անխէթ:

Վազեց կոխկըրտեց թանձր ու գէր խոտեր,
Արձակ համարձակ երթայր եւ ոտկէր:

Նոյնպէս գրաբար կա՛ բայի յաւելուածով՝ կայր նայէր. կան շըւարած եւ ապշին. (տես երես 77:)

Ըստ մասին ալ կրնայ զեղչուիլ կը մնայնիկը՝ երկու բայերէն միայն առաջնոյն վրայ դնելով. կ'առնոյր երթայր. կ'ուտէ ու լափէ. կ'այրէ զամէնն ու փոշըրէ:

Այս կերպով կը գործածուի Գընայր փխկ. կ'երթայ. (առաջին ձեւն աշխարհաբարի մէջ միայն անկանոն ժամանակներն ունին. երես 68:)

1105. Խօսքի կամ շարադրութեան ձեւերը կամ քերականական համաձայնութիւնն ալ կրնայ մինչեւ որոշ սահման մը գրաբարի կամ նախնեաց ռամկօրէնին նման ըլլալ. եւ իրօք ալ շատ անգամ հիմակուան ոտանաւորաց մէջ ամբողջ խօսք մը կամ քանի մը տող անընդհատ՝ ճիշդ եւ լման գրաբար է. ինչպէս վերը 1042 եւ 1044 թուհամարներուն առաջին օրինակները: Նմանապէս ժ՚ի դարու մէջ ժամանակին լեզուաւ գրուած ոտանաւոր մը երբեմն հիմակուան տաղաչափական լեզուէն տարբեր չի հնչեր. ինչպէս յաջորդները.

Խրմեց հատոյց զքուրն ի գետէն,
Հրնձեց վերոյց զխոտն ի դաշտէն։

Ցամէն* չըրջի ինքն ի քարեր,
Ոնի ծախու մագէ քրըձեր։

* Ցամէն կամ Ջամէն հին ռմկ. մակբայ մըն է՝ լովանդակ, շարունակ, միշտ նշանակութեամբ։

Հետեւեալ հնգտունեանն ալ՝ որ նոյն դարերու լեզուաւ չինուած է, միայն արուեստական կազմուածքեամբը հիներէն կը տարբերի։

Կենամ ես արթուն
Ու դիտեմ մըթուն,
Ընենգաւոր ոտուի
Ման գայ ու պատի։
Այդ ցեղ վատ ազգ գող
Հանէ սիրտս ի դող։

Ցոյց վա՛շ, զձեր քանիք
Տեսայ զքաջ նախնիք
Տեսայ շատ հետեր՝
Որ շունքս են փետեր։
Զուզիք շուն կամ փետ,
Ցետ դուք ի ճամբէտ։

Ցո՞ւր չէք ի հանգչել,
Ա՛յ սուաց գայլեր։
Լեռն ի վայր ու վեր
Հովիտ, քար ու ժեռ՝
Հետուհետ դառնայք
Որ մէն մէն բառնայք
Մաքիքըս գիրուկ
Մայրն ու ճետ փափուկ։

Ի զոգ փակեմ զայս
Դրընեարն ի վերայս։
Ոռնացէք ի դրուստ
Թէ չունիք ապրուստ։
Լըսեմ ձեր ջայլեր,
Ա՛յ սուաց գայլեր։
Նըզուած գայլեր։

Վերջին տեւողութեամբ այս նախնեաց ռամկ. լեզուաւն ընտիր քերթուածներու քանի մը փորձ ալ հրատարակուած է Բազմավէպ օրագրին մէջ. (տես մանաւանդ 1848ին հատորը։)

1106. Բառերն իրենց նշանակութեան կողմանէ ալ տարաբաշխութեան (եւ ընդհանրապէս բանաստեղծութեան) մէջ սովորականէն տարբեր միտք կ'առնուն։ Այսպէս կը գործածուի՝

Արեւ, փխկ.	կեանք.	Ալիք,	ծովկամ ջուր.
Սար,	լեռ.	Երկաթ,	սուր.
Բարձունք,	լերինք կամ երկինք.	Երկաթք,	շղթայք, կապանք.
Գանձ,	դրամ. ստակ.	Զոգ կամ կրկին,	երկու.

Դրախտ,	պարտէզ.	Մինալ,	սպասել.
կարճել,	խափանել.	խնդրել,	հարցընել.
Դիմել,	վազել.	պատմել,	լսել, եւայլն.

որոնցմէ ոմանք հին գրաբարի մէջ յաճախեալ նշանակութիւններ են։

¶ Մեր առօրեայ գործուց (ծ դարէ ի վեր) տաղաչափներն իրենց գրաբար քերթուածոցը մէջ՝ բանաստեղծութեան հասարակաց-տեղիքն ըսեր էին ժամանակին ոաձիօրէնը, — շատ անգամ յայտնապէս յանգ կամ տող յարմարցընելու համար. զորօրինակ ոամկական նշանակութիւններ, հոլովմունք, խոնարհմունք, սղմունք, ձեռ, նախդիրներու զեղչում եւ քերականական համաձայնութիւն. աւել սա, ասիկ, ինէ, վերջ, է վոք, եւայլն. (թող բուն ոամկի լեզուաւ չարադրուածներն՝ որ անխոհեմ այլազգի բառերով խառն էին) Մենք յայտ մասին քան զմեր նախնիքն աւելի բախտաւոր՝ չէ թէ ոամկագունին կատարելութիւն ունինք, այլ ազատութիւն ունինք ազնուագունին դիմելու. որովհետեւ բովանդակ գրարարի հարուստ մէրքն որ արձակ շարադրութիւնն աւելի խնայութեամբ պէտք է բանեցընել. տաղաչափութեան առջեւը բաց է եւ կրնայ առատապէս գործածել. միայն զգուշանալով չափազանցութենէ եւ անճահ գործածութենէ, ինչպէս վերը (§. 2.) պիտի տեսանենք։

1107. Տաղաչափական լեզուին վայելչութիւնն ու ազատութիւնը գլխաւորաբար քերականական ձեւերուն (717) վրայ է, որոնք առաւելապէս ոտանաւորներու մէջ իրենց տեղիքն ունին։

Ձեւ ըսելով այս տեղս պարզապէս քերականական ձեւերը կ'իմանանք, այսինքն միայն նիւթապէս լեզուական մասին, եւ ոչ բանաստեղծական ձեւերը՝ որ տաղաչափութենէ անկախ են։

1108. — Ա. Շրջման ձեւը տաղաչափութեան յատուկ է. այնպէս որ առանց շրջման շինուած ոտանաւոր մը՝ կրնայ ըսուիլ թէ ոտանաւորի էական նկարագիրը չունի։

1109. Տաղաչափութեան մէջ կրնան շատ անգամ սովորականէն դուրս շրջմունքներ ալ ըլլալ. որոնք ան առեն միայն վայելուչ են՝ երբ խմաստի այլայլութիւն չեն ի տար։ Զորօրինակ վերջադաս յատկացուցիչ եւ ածական, կամ յատկացուցիչն ու ածականը յատկա-

ցեալէն եւ գոյականէն բաժնուած, եւայլն. ինչպէս Բ մասին մէջ տեսանք։ Այսպէս շատ յաճախ կ'լսուի՝ Ծաղկունքն ամէն. Բլբլին այն ի ծայր. Նմման Հրէից թափառական. Հողմերն առեր են տարեր. եւ ուրիշ դարձուածներ՝ քիչ շատ գրաբարի կամ հին ոամկօրէնի նմանութեամբ։ Ցես նաեւ յաջորդ երկու տողերուս մէջ՝ Ձէկը եւ Ձէկլը բառերուն իրարու համեմատութեամբ առած դիրքը.

Զոյգ ջրիք կ'երթային. Ձէկը չոր յարդ էր բարձեր, ճոխ բեռամբ բարձրավիզ՝ հարկաց Ձէկլը գանձեր՝։

Այսինքն՝ Մէկալը հարկաց դրամը բարձեր կ'երթար՝ այնպիսի ճոխ բեռամբ մը բարձրավիզ հպարտացեալ. — ու՝ որչափ յանդուգն երեւայ շրջմանն ձեւը՝ խօսքին խմաստը չի մթընցներ։

Օրինակ մ՚ալ տեսանք Շրջմանն՝ վերը խառն տողերուն մէջ. (1066։)

Վարդեր երկին հանէ՛ խըրկեր
Ըսեր է յանձն յԱգիխ դըրկեր՝։

1110. — Բ. Զեղչման ձեւը շատ սովորական է ոտանաւորի մէջ, ինչպէս մինչեւ հիմայ օրինակներէն տեսանք։ Բայց մանաւանդ հարկ է զեղչել յաճախ շաղկապները*, մեկնական խօսքերն ու պատճառաբանութիւնները. երբեմն ալ էական բայը, եւ ը ու մը յօդերը. — որով խօսքը հատու եւ ուժով կ'ըլլայ։ Ընոր համար գրեթէ անդործածական են ոտանաւորի մէջ՝ Բայց որովհետեւ. մանաւանդ որ. այնպէս որ. ընոր համար. այսինքն. կ'ուզեմ ըսել ըն. եւայլն. — որոնք խօսքը կը թմչցընեն, դիւրուկ ու տափակ եւ լուկ տրամաբանական կ'ընեն։

* Զգուշալի է ատեպ ատեպ նախադասութեանց եւ տողերուն սկիզբը եւ կամ ու շաղկապով սկսիլ, որ ձանձրալի կ'ընէ։

1111. — Գ. Աւելադրութեան ձեւը կ'ըլլայ այլ եւայլ սովորական յաւելուածներէն զատ՝ (մանաւանդ քնարականին մէջ) մանր մանր կրկնաւորներով. ինչ-

պէս՝ փայլ ֆայլ տեսայ փալփլիլ. վաա՜ վաա՜ փայլին. Շո՛ղ շո՛ղ կը ցոլայ. Այն ծով ծով աչեր։ կրնայ ըսուիլ նաեւ՝ Դո՛ղ է դո՛ղ եղեր. Ծո՛լ է ծո՛լ տերեւներ ծաւալածոյ թերթեր։ Տես նաեւ 714։

Խաչինք հանել պատարագ
Է՜ աղաւնի եւ տատրակ.

ուր առաջին է՜ն աւելի դրուած է գրաբար ոճով։

1112. Ա՛յս կարգիս կը վերաբերին նաեւ՝ քնարականին յատուկ նմանաձայնութիւնները՝ — հետզհետէ նմանաձայններ իրարու շղթայակերպ կապել եւ ընթացքին մէջ միւտ նոր բան մ՚աւելցնելով՝ թողուլ որ բառերն իրար յաւաջ խաղացընեն. ինչպէս վերը 1042 բերուած օրինակին մէջ՝ ղաաբլ, պաբաբ, ղեբլ, ղաբ, ղաղ, ղաղ, ֆեղ, ֆեղ։

Կամ նաեւ միեւնոյն բառը կամ խօսքին մէկ մասը կրկնելով։

Ա՛յս տեսակ աւելադրութեանց, կրկնութեանց եւ նմանաձայնութեանց ընտիր օրինակ են Գր. Նարեկացւոյ ոտաղերն՝ եթէ ընտրութեամբ գործածուին։ Իրմէն են հետեւեալները.

8. Եւ այն հարիւր բարդ խոլորձանի՝
Այն նահապետքն են, մարգարէք։

7. Շուշանքն շողեր յովսին,
8. Շողշողեր գեմ արեգականն,
Ա՛յն հիւսնապին հաւէնն
Հով հարեալ գոհար ղուշանին։
Շուշանքն շաղով լըցեալ,
Շող շաղով եւ շար մարգարտով.
Ծաղկունքդ ամէն շաղ առին,
Շաղն յատուկն ամայն յարեգականէն։
Աստեղքդ ամէն շուրջ առին
Դեմ լուսանին գունդ գունդ բոլորին։

Ընծեալ են ածեալ զսայլիկն
Ընծեալ են կացուցեալ.
Եւ ահա չշարժեր սայլիկն այն,
Եւ ահա չխազայր անիւն այն։
Եղջիւրն ամէն խաչանըմման
Եւ մաղն ամէն հղեալ մարգարիտ։

Ելեալ ելեալ յաապարէզս
Ի յայգին կեդրոնի,
Հընձան կոխելով
Գոյն ի գոյն բոսորի։

Եկ եւ տես զաղէտ,
Եկ եւ տես զաղէտս
Աղէտաւոր սրբոյ։

Այսպիսի նմանաձայնութեանց կամ կրկնութեանց համար երբեմն Տարաժամ յանգերն ալ (1062) ներելի են՝ երբ տողին մէջ զարդ մը կրնան տալ. ինչպէս՝

Ի շատ վազելոյն սարի մըն էր ծայր՝.
Սարին այն ի ծայր քար մի խոշոր կայր։

Քնարականին այս խաղերն ու դարձուածները պարզապէս ճաշակի եւ ճարտարութեան արդիւնք ըլլալուն՝ որոշ կանոններ չի կրնար ատոնց վրայ աւանդուիլ։

1113. Աննշանակ աւելադրութիւնները խոտելի են, մանաւանդ երբ որ յայտնապէս յանգ կամ ոտք յարմարելու համար հոս հոն աւելցուին՝ եւ, պոռ*, այն, զայն, մէկ, իսկ, յոյժ, այլեւ, նաեւ, սո, եւայլն. ինչպէս համբակներու սովորութիւն է։

* Այս եւ, պոռ անուն-բայերն որ շատ անգամ խորթ յաւելուած են՝ յայտնապէս վանկ աւելցընելու համար, անոր հակառակ շատ վայելուչ յաւելուած կ'ըլլան՝ եթէ բային վերջագաս դրուին, ինչպէս գրաբարի մէջ։ Այսպէս՝

փակ. Լեռան վըրայ մէկ եղջերու եւ տեսայ.
ըսէ. Լեռան վըրայ տեսայ եւ պիտի եղջերու։
Ցես նաեւ 723։

1114. — Դ. Բակառութեան ձեւն ամենէն աւելի տաղաչափութեան մէջ ներեալ է։ Բակառութիւնը, ինչպէս յայտնի է, առանց սխալ ըլլալու՝ անկանոն բացատրութիւն մըն է՝ որ շատ անգամ ճիշդ քերականական լուծման տակ չ'ինկնար. բայց եւ այնպէս ամբողջ խօսքը պայծառ կը հասկըցուի։

Այսպէս Նորածին Յիսուսի համար ըսուած է բակառութեամբ՝

Տուր խընդութիւն համբոյր մեկին,
Դրոշմէ համբոյր մ'ալ ահեկին։

այսինքն՝ Խնձորներէն (կարմիր այտերէն) մեկուն. որ բո-

լորովին անկանոն սակայն դիւրիմաց ձեւ մըն է։ Նոյնպէս

Ան քաթէն ցոփելը վայր իջնելու էր.

այսինքն՝ ցոփելու էր։

1115. Տաղաչափական լեզուի (մանաւանդ քնաքանականին) մէջ այլեւայլ խնդիրներ կը տրուին միեւնոյն բայի, կամ յատկացուցիչներ միեւնոյն յատկացեալոյ. երկու ածական միեւնոյն գոյականի, — մէկը նախադաս՝ մէկը վերջադաս. բայց առանց ե՝ շաղկապի։ Ինչպէս այս հնգոտնեան եւ չորեքոտնեան տողերուս մէջ որ վերը (1029) տեսանք.

Վարդի շուշանի	Ըզհոնդին ոսկի
Շող շող ծիածանն	Զգանձ մեր ազգի
Ցօղաւոր այգոյն	Էր էք կըտեր
Կը ցոլայ գոյն գոյն.	Զանգին պրծեր.

այսինքն՝ վարդի, շուշանի ե՝ այգոյն ծիածանը կը շողայ։ Զհունձքն ոսկի ե՝ զանգին արտեր. — որ կրնայ հաւասարապէս առնուիլ իբր՝ Զհունձքն ոսկի զանգին պրծեցին, ինչպէս յաջորդ թուահամարը կը ցուցընէ։

1116. Երբեմն ալ միեւնոյն հոլովը կը դրուի փոխանակ այլեւայլ հոլովներու.

Առաւօտուն քաղցրը ցօղվ՝
Պատած բոյսերն ազնիւ ւեղվ։

այսինքն՝ Առաւօտուն ցօղոյն ազնիւ քօղովը. եւ կամ Առաւօտուն ցօղովն իբրեւ ազնիւ քօղով մը։

Ծայրակարմիր պրօսեկէն
Վարդ մը յանկարծ կ'ինայ պսակէն.

այսինքն՝ Պրօսեկէն պսակէն։

Քերականութեանս Երկրորդ Մասին մէջ ալ տեղ տեղ յիշած ենք տալաչափութեան յատուկ համաձայնութեանց եւ ազատութեանց ձեւերը։

—

§. 2. Յաղաչափական չեզոքին զգուշալիքը։

Յանձնաւորի ազատութեանն ու վայելչութեանը վրայ խօսածներնուս մէջ անուղղակի մը յիշեցինք տեղ տեղ տաղաչափական լեզուին զգուշալի մասերն ալ։ Ասոնց վրայ ի մասնաւորի կ'աւելցնենք հետեւեալները։

1117. Ընդհանրապէս անհերելի կը համարուի տաղաչափութեան մէջ ամէն ստորին բացատրութիւն, եւ խորհի ու ոճական բառ։ Բայց շատ անգամ վայելչէ են ընտանեկան դարձուածները։

1118. Զգուշալի է ձայնի խտութիւնը, որ յաճախ կու գայ՝ կամ յաճախ եւ դժուարին սղմունքներէ, եւ կամ ծանրալուր գրերու խնութենէ. (ինչպէս Ա Ցօդ. մէջ տեսանք։)

1119. Սղմանց եւ գրաբար կամ հին ոճէ. ձեւերու գործածութեան մէջ միտ դնելու է որ իրարու հերհակ երկու կերպերը քովէ քով չգան. զորօրինակ՝ վ.ըժաւ վ.ուտ. (մէկը սղեալ եւ միւսը ոչ.) Ցետ դարձայ ու փախցո՜ց, եւայլն։

1120. Քերթուածը միօրինակ եւ տաղտուկ չընելու համար զգուշանալու է որ բայերը միշտ ինդրոյն կամ ամբողջ նախադասութեան վերջը չենան, ինչպէս արձակ խօսքի մէջ սովորութիւն է։

Այսպէս իւր արձակ Ազատութեանցը հետ՝ միանգամայն շատ կապեր եւ զգուշութիւններ ունի Տաղաչափութիւնը, որոնցմէ Արձակ խօսքն ազատ է։

Մենք դայս վայր ըսածնիս ամփոփելով՝ քանի մը գլխու կը վերածենք տաղաչափութեան լեզուին զգուշալիքները։

1121. Տաղաչափութիւնը տաղաչափական լեզուաւ գրուած չ'ըլլար, կամ գոնէ իւր սեպհական նկարագիրը խանգարած եւ վայելչութիւնը կորուսած կ'ըլլայ յաջորդներովդ.

1. Միօրինակութիւն. — երբ քերականական ձեւեր (մանաւանդ Շրջմունք) եւ պէսպիսութիւն պա-

կաս ըլլան, եւ իւրաքանչիւր մասն-բանի իւր անփո-փոխ դիրքն ունենայ։

2. Յոմանքը անական ոճ. — *որուն մէջ գաղա-փարները պատճառներուն ու հետեւութիւններովը մէկտեղ՝ իբր թէ խօսք չհասկցողի՝ մի առ մի մեկ-նուած են։ Աւասիկ տրամաբանական ոճով նաեմ քերթուածի քանի մը տող օրինակ՝ որ լաւագոյն կ'ըլլար եթէ պարզ արձակ գրուէր.*

կեսար աննըմանն պաշտօնատէր է.
Եւ թէպէտ ոգի չ'առնուր գործքերէ,
Թայց որովհետեւ առջի օրէնքէ
Զատ զատ ամէն բան կարգի կը դընէ,
Այնպէս որ վաղուան հոգ մը չ'ունենար,
Անոր համար միշտ խաղաղ է կեսար։

Անտեղութեանց նիւթական մասը ցուցցինք վերը, 1110։

3. Ծամկութիւնք. — *Թէ բառ., Թէ իմաստ եւ Թէ որեւէ ատորին բացատրութեան կերպ։*

4. Հնչման եւ ձայնի խստութիւն կամ Թուլու-Թիւն. — *տես ինչ որ այլեւայլ տեղեր ոտքի, չան-գի եւ գրերու վրայօք աւանդեցինք։*

5. Ազատութեանց զեղծումն. — *տաղաչափա-կան լեզուին անձամբ գործածութիւնն, որմէ շատ ան-գամ Թէ իմաստի մթարութիւն յառաջ կու գայ եւ Թէ նորանշան լեզու մը կ'ելլէ. մանաւանդ երկատե-սակ եւ եռատեսակ (գրաբար, հին ումմ. եւ ար-դի աշխարհաբար) լեզուաց վայրապար խառնրդով. ո-րուն համար միայն հմտութիւն եւ կիրթ ճաշակ կըր-նան կանոն ըլլալ։*

Ըսած ենք Թէ արդի լեզուիս տաղաչափութիւնը կրնայ եւ պէտք է մինչեւ որոշ աստիճան մը գրա-բար խօսիլ միշտ իւր սահմանին մէջ մնալով. եւ Թէ այդ սահմանին մէջ կրնա կենալն է քերթողին ճար-տարութիւնը եւ լսողական քերթուածին վայելչու-Թիւնը։ Ասոր համար է որ (ինչպես արձակ լեզուի համար գ մասին մէջ խօսեցանք,) տաղաչափութեան զգուշութիւնեւրուն մէկ գլխաւորն ալ այս կետս կը հա-

մարդիկը։ Վանդի կրնայ չատ անգամ ալեհարհաբար առանձնաւորի մը մէջ յանկարծ անձամբ եւ անշշուկ գրասքար մը խառնուիլ՝ որ լեզուին եւ ձեռին գործ մը չտալէն զատ՝ բոլոր խօսքը կը խանգարէ կամ ծաղրանքան կ'ընէ. որով ալեհարհաբար ըլլալէն կը դադրի առանց գրաբար ըլլալու. եւ կ'ելլէ Մոտաւանիկ լեզուն որ միայն ծագու կը ծառայէ*։ Զորօրինակ եթէ գրաբարէ առնուելք բանս՝ Նոտա պնոտա. կորչեաց զայն. ներս մտանիցեմք. պիտի ծռայի քեզ քեզ. խնդացինք կարի յոյժ. յորժամ հասանիք. յայնժամ կատարեալ կը լինի.

Ականջս դալընէց երբ ասի զայն գոյժ,
Դառն արտօսր այտերս ծածկեց կարի յոյժ.

ուր յայտնապէս յանգի պէտքն ասելոցածն է նոյն անբաղադրեալ գրաբարը կորի յոյժ, եւ բովանդակ տողը խանգարած։ Սերելի է ուրեմն՝ այնպիսի բաղադրութիւն մը՝ որ կարգացողը չկարենայ վճիռ տալ թէ տրդեզը գրաբար է քերթուածը թէ ալեհարհաբար, եւ լսընդլսնէ ըսելով թէ քերթողն իւր մտքին մէջ որոշած չէր որ լեզուաւ գրելիքը։ Զատ է այն պատահական նոյնութիւնն որ վերը (1104) տեսանք, ուրով ալեհարհաբարը վայելչապէս կը նոյնանայ տեղ տեղ գրաբարի հետ՝ առանց ալեհարհաբար ըլլալէն դադրելու եւ առանց իւր սեպհական նկարագիրը կորնչացնելու։

Նոյնպէս իմացիր գատառականներու եւ մանաւանդ նախենաց ուսմնօրէնի փոխառութեանց զեղծմունքներուն վրայ, որ երբեմն՝ միայն չփոթութիւն տալու կը ծառայեն. զորօրինակ եթէ ըսես՝ Նոտր, փխկ. տուաւ. Եդէր, փխկ. դրաւ. Երեկ, փխկ. եկաւ. Ուրի, փխկ. ըրի, — կամ՝ Աբի, փխկ. եկուր, որ գատառական է, եւայլն։

Չեւոց պէսպիսութեան մէջ գլխաւոր միտ գրուելիքն է՝ որ լեզուին յատուկ կերպարանքն ու ճշմարիտ նկարագիրը պահուի։

Վերջապէս միտք առնելու կարեւոր բան մ'ալ է՝ թէ տարաչափական ազատութիւնաց անուամբ երբեք չի ներթուիր քերականական սխալներ ընել՝ եւ ոչ մէկ լեզուի մէջ։

---

* Խոսալոյի Ճարտարներէն այս Մոտաւանիկ անունը տուած են տեսակ մը գրութիւն որ արդի լեզուներու՝ հին եւ բարբարոսի լեզուի մը հետ հիւսուածն է, մանաւանդ հին լեզուին վերլուծութիւնները նորոյն վրայ կատարած՝ խառնակ բարբառ մը։ Ինչպէս եթէ հայերէն լեզուաւ ըսէիր՝

Ցաղէկագոյն ի ծամիայէց պըտաւեցիկաւ,
Իւ առվէրէն յոյշ քաղցրագոյ գեռ ոչ էհատակ։

Երեւելի քերթուածներ ալ այս լեզուաւ կամ ոճով գրած են երբեմն՝ ծաղր եւ դուարճացընելու համար։ — Մոտաւանիկը ՃՃ դարու գիւտ է։

Ուրիշ շատ կանոններու եւ օրէնքներու համառօթիւն կիյ է տալաչափութեան արուեստին. որոնք յատկապէս բանաստեղծութեան արուեստին օրէնքներն ըլլալուն՝ զատ ուզում՝ ու պարապմունք կը պահանջեն. որ այս գործոյս չի վերաբերիր:

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՀԱԵՑԵՐԷՆ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԵՒՆ ԸՐՈՒԵՑԱԾ

Թէեւ շատ հին ժամանակներէն սկսած էր Հայերէն լեզուաւ երգ կամ բանաստեղծութիւն՝ ամէն երկրայսլութենէ դուրս է: Երդէն բաւական յարմար հնութեան մը մէջ՝ մեր գրականութեան սկիզբէն հինգ ու կէս դար յառաջ՝ կերպաւորեալ եւ կատարեալ լսելի եղած «Գուսանական» քերթուածոց դոյութիւնը՝ կ'ենթադրէ կանխագոյն սկզբնաւորութիւն մը, որուն ճիշդ ժամանակը մեր տեսութեան սահմանէն շատ հեռու կ'ինայ: Մեզի իրօք ծանօթ են՝ հոս հոն ըստ պատահման իրր պատմական վկայութիւն յիշատակուած եւ, ինչպէս կը կարծենք, հաւատարմութեամբ յառաջ բերուած թուելեաց երգերը, որոնք՝ արդէն հնութեամբ պանծալի, նոյնչափ ալ իրենց յատկագոյն լեզուաւն եւ ինքնատիպ քերթողական ձեւերովին ու արուեստիւք անզուգական յիշատակարաններ են յետնագոյն դարուց համար:

Սակայն Գողթան գաւառին ուղելից մրմունջներուն երկայն առեն լռելեն եղած այն հեթանոսական երգերուն կը յաջորդէ քրիստոնէական գրերուն եւ կեղեցական բանաստեղծութիւնը, ինչպէս ժամանակ՝ նոյնպէս նիւթական կազմութեան եւ կերպին կողմանէ՝ առաջիններէն խանարհագոյն. — Մինչեւ Հայերէն Չափական, (Հայկական չափք,) կամ ըստ իմիք՝ Ընդանգ Թուական:

Հոս (Զ կամ Է — ԺԲ դար) կը սկսին նոր արուեստով մը՝ Շարականներն ու Գանձերը, (ըստ մասին արձակ կամ արձականման.) որոնց տաղաչափականը, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ, գրերուս ընթացքին հետ մկսեղ յառաջացած եւ ճշդագոյն արուեստական կերպարանքն առած է: Շատ հետաքրքրական եւ բաղձալի էր՝ այդ կրօնական քերթուածոց մէջէն բուն հին եւ առաջին ըստացներուն հեղինակները ճանչնալ. սակայն առոնց վրայօք ձեռագրերու եղած քանի մը անվաւեր եւ ըստ կարի յարմարցուած աւանդութիւնները տուտ վկայութենէ աւելի արժէք չունին*: Ա.յս մինչեւ գրերուս քերթուածոցը մէջ առանձինն տեղ մը կը գրաւեն Գր. Նարե-

* Ա.յսպէս նաեւ մինչեւ ե դար հանուած է ճիշդ թուական ութսանեան տաղ մը՝ Յովհ. Մանդակունւոյ Ողբ անուամբ. զոր որ բանա-

կացուց (ի գար.) տոզքերը, (զօրանք նաեւ իբր արդի լեզուիս տագնապմունեան օրինակ յատակ բերինք.) որոնց մանաւանդ քնապական մասին, ինչպէս որ ծըշմարիտ բանաստեղծական չարժուն ոգին իւր կենդանեմունեամբը՝ նախորդներէն ու յաջորդներէն վերտգոյն է, նոյնչափ ալ եզական է չէնքն՝ ինքնաստեղծ նորանշան լեզուաւն ու յատուկ գործուածներովը, եւ մանաւանդ անով աւելի զարմանալի՝ որ չատ տեղեր ազգային նախնական (հեթեանոսական) երգոց ճարտար նմանողութիւն է. որոնց, ինչպէս գիտենք, դեռ կենդանի ձայներն այնչափ դար ետքը կրնային ներառնել ձնացեալ քերթողին ականջը հասած հնչած ըլլալ. (զանի մը չափազանցութիւններն ու արուեստականութիւնները՝ որ մանաւանդ ժամանակին թերութիւններն են՝ ունեցած արդիւնքը չեն կրնար աղաւաղել.)

Այս տեսակ Չափականութեան կամ գեթ անկերպարան Թուականութեան գործերուն փակուելէն յառաջ՝ ի.Ա դարու ՀՀ կը սկսի Ճանգատար թուական տագնապմունեան Արաքացւոց նմանութեամբ, բայց առանց անոնց ամանակի ելեւէջքին, որ արաբական տագնապմունեան գլխաւոր եւ էական զարդն ու հոգին է, (երեւ 401.) վասնզի հայերէն լսուելու վրայ երկարութիւն եւ սղութիւն չէր գիտուեր: Այս նոր բութիւնս, այս եկամուտ արուեստը՝ թէեւ պատուաստութիւ եւ ոչ ի բնէ ազգային, քիչ առնուազն՝ ՀՀ բուն ազգային տագնապական տագնապմունեան տեղ կ'անցնի, ինչպէս ընդհանուր գրաւոր աշխարհի նոյնպէս Հայաստանի ալ, որ մանաւանդ պարծանօք մը գրկած էր նոյնը: Ալ անկէ եառեւ բնական էր՝ որ նոյն ընդհանրականութիւնը՝ գրացի (արեւելեան եւ արեւմտեան) ազգաց ընդհատակից Հայուն ալ տիրող ընել տար այս Ճանգատար թուականը, որուն առջեւ ակաեր ցայն վայր ի գործածութեան եղած Չափականը տեղի տալ:

Ճանգական տագնապմունեան կամ մանաւանդ ճիշդ Թուականին գլխաւոր արդիւնաւորներն եղած են Գր. Մագիստրոս իւր գիւտովը, (որուն համար մեր ժ.ին Հայր Ալբրականին ճանչցուած է,) եւ անկէ դար մը ետքը Ն. Կլայեցի (Շնորհալի) իւր քերթուածներուն չատութեամբն ու չափուց ապեպխուածութեամբը: Ասոնք եւ իրենց յաջորդները միշտ ուշիմասնեան տողերը նախասիծար ընտրած էին. որն որ վերջին դարուս ՀՀ իբրեւ միօրինակ տագնապ չէի՛ յարգե ընկած է:

(Աբդէն Անյանդ Թուականի գիմաց՝ Ճանգատար արձակ մ'ալ գործածական եր միչին գարուն վերջերը՝ որ Ս.մանակվերջ անուանմբ ծանօթացած է. այսինքն խօսքի մը իւրաքանչիւր նախադասութեան վերջին ծայրը նոյնպէս քերել. իսկ Գր. Նարեկացւոյն հա-

արեական ժամանակագրութիւնն ու քննադատութիւնը չատ գժուարատ կրնան ընդունիլ:

սարակ աբձակ գրութիւններն անոր հակառակ՝ ո-
թոչնեալ թուական (սովորաբար հնդոսանեան) չափի մը
վրայ կը գտանան։ — Աբձակի եւ ոսանաւորի ի-
ջեւորյր։)

Անկէ մինչեւ մեր օրերը՝ նոյն արուեստը նոյն հե-
ղինակաց առաջնորդութեամբ չարունակուած է հետ-
զհետէ ծլդագոյն օրինապահութեամբ, եւ գլխաւո-
րաբար ոտքերու թուոյն եւ յանգերու հնչմանը կա-
տարելագործութեամբ. որուն օգնական եղած են
նաեւ նոր (արեւմտեայ) ազդից տառաչափութեան
կանոններն ու օրինակները։

Եթէ հայերէն տառաչափութիւնը՝ մեզի ծանօթ
ժամանակներէն սկսեալ՝ որոշ պատմագրական Շրջ-
ջաններու բաժանել ուզենք, գրեթէ այս խմանակա-
երեսն արդիւնքը կը ստանանք։ .

Ա. Շրջան. (ի Հնուց՝ — Գ° դար.) Համեմատակա-
նութիւն եւ Չափականութիւն ըստ մտաց ինչ*։ —
Թուելեաց երգք։

Բ. Շրջան. (Չ° — ՃԴ դար.) Հայերէն Չափակա-
նութիւն, եւ խառն՝ Անչանգ թուական։

Գ. Շրջան. (ՃԱ — ՃԹ դար.) Թուական յանձ-
գառը. երբեմն ալ անչանգ՝ մանաւանդ յառաչներէ։

Ա.յս երեք ժամանակագրական Շրջաններուն՝ գուտ
տառաչափական Ընթացքի նկատմամբ իրարու հաւա-
սմատութենէն կ'ելլէ՝ որ քանի որ վեր ելլենք ժամա-
նակաւ՝ նոյնչափ աւելի արուեստի ազատութիւն եւ
աբձակի նմանութիւն է նկարագիրը. եւ քանի որ
ներագոյն ժամանակներու մօտենանք՝ արուեստի օ-
րէնքներն են տիրողը։ Ա.յսպէս հինէրուն (Գողթնա-
ցւոց) քով աւելի բնութիւնն էր խօսողը՝ քան ա-
րուեստը, ուր որ մեզի մերձաւոր ժամանակներէն՝ մեա-
կան խօսուածքը տեղի կու տայ (յանգերու եւ ոտքե-
րու) խիստ օրինաց։ Մէջին տառաչափութիւնն եր-
կոքին մէջտեղն է։

Ա.յլեւայլ ժամանակաց քերթուածներուն Լեզուն՝
որչափ գդալապէս իրարմէ տարբեր ալ ըլլայ, չենք
կրնար այսու ամենայնիւ ըսել թէ իւրաքանչիւր դար
իւր ժամանակակից լեզուաւը գրած կամ երգած է.
(ի բաց առեալ բուն հինէրն ու հիմակուան աչխար-
հաբար ոտանաւորները.) Ձեռացած միջին եւ մանաւանդ
ստորին դարուց տառաչափութեան, ինչպէս նաեւ
վերջին դարերուս քերթուածոց մեծ մասին լեզուն
ընդհանրապէս հնագոյնն ու ազնուագոյնը (գրաբարն)
եղած է. թէեպետեւ իւրաքանչիւր ժամանակ իր յա-
տուկ գրաբարն ունի։ Չի կրնար միանգամայն աչքէ
փախչիլ իւրաքանչիւր դարու ոսանաւորիչին՝ ժամանա-
կակից տառաչափութեան վրայ ըրած լեզուական հզօր

* Տես Պատմ. Ս.տանդագրութեան Հայոց, ի Հ. Յովս. Վ. Գա-
թըճեան. (տպ. ի Վ.իէննա, 1851.) երես 33։

ապրեցուխիւնը. (ծ. դարէ ի վեր չատ բացակայող.) եւ մանաւանդ հետազօտութիւններ ունելի ախներեւ կը ցուցընեն թէ չատ գրաբար կարծուած բացատրութիւն՝ միչին եւ ստորին դարուց գործիկ լեզուէն է։

Սակայն քանի որ գրաբար լեզուն որեւիցէ կերպարանաց տակ՝ իրրեւ գրաբար կամ իրրեւ գրաբառական լեզու ձանչցուած էր, երբեք ժողովրդեան կեանքանի (աշխարհաբար) լեզուին կարդ չէր ի գար. եւ ոչ իակ արժանի կը համարուէր մանանանդ տպագրութեան մէջ գործածել բարբառային ոչ, ինչպէս իրենք կ'անուանէին, մուտ ընծրհել։ Ուրիչ ծիր գործէն պահուած ունինք՝ (թերեւս առաջին անգամ) ժամանակին ռամկօրէն լեզուաւը գրուած՝ ն. Ընտրհալոյ 129 առակները "Ձառան ուրախութեան մարդկան,,. եւ քանի մ'ուրիչ առանձուածներ. թէեւ առնոնց մէջ ալ (ինչպէս բոլոր նոյն առնձներու ռամկօրէն գրուխեանց մէջ) դեռ ժողովրդեան ճիշդ լեզուն չի ներկայացուիր։ Ընկէ եաեւ յաջորդ գործերուն մէջ քանի մը տողեր եւ ժողովրդական երգեր կան ժամանակակից աշխարհիկ լեզուաւ. եւ հազիւ այս գործուս սկիզբներէն մեր հիմնակաւան գաւառականներն ալ առաջաչափութեան կը գործածուի, որուն մէջ գործ ձեռալ միշտ ընտրեչագոյն եւ ազնուագոյն հասարակաւած են գրաբարի ձեւերը. այնպէս որ կրնայ այսօրուան օրա կերպով մ'ըսուիլ՝ թէ արդի տողաչափութեան լեզուն գրաբար է։

ՑԵՂԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱՔԱՐ ՀԱՑԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

Արդի հայերէն լեզուին գրաբարէ հետ սերտ յարաբերութիւնները, անկէ ունեցած կախումն ու անոր մեծ կարօտութիւնը, որոնք բովանդակ քերականութեանս մէջ հոս հոն համեմատելով անցանք, կը պահանջեն որ թէ աշխարհաբարի կատարելագործութեանը եւ թէ ամբողջական համեմատութեան դիւրացումնը համար՝ նոյն իսկ գրաբար հայերէն լեզուին էութիւնն ու բնութիւնը մէկ նայուածքով աչքի առջեւ ունենանք։ Առաջիկայ համառօտ Յաւելուածդ, (ուր սա մանաւանդ դիտուած է՝ եւ ոչ թէ իրօք քերականութեան արուեստն աւանդել,) նոր տեսութեանց համեմատ գրաբար լեզուն ըստ կարի պարզ սկզբանց վերածելով եւ կնճիռները պարզելով՝ կրնայ համեմատական բանասիրութեան ծառայութիւն մը մատուցանել, նաեւ անոնց համար որ արդէն գրաբարի բաւական հմտութիւն ունին։

ՀԱՅԿԱԶՈՑ ՑԵՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱՒԱՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԸՆԴԱՆ ԵՒ ԴԵՐԲՆԱՒՆ

Հոլով եւ հոլովում:

Վրաբար հայերէնի անուանց գլխաւոր հոլովները* եօթն են. Ուղղական, Հայցական, Սեռական, Տրական, Բացառական, Գործիական, Ներգոյական:

* Երկրորդական հոլովներուն վրայ քիչ մը եւրքը: Նախնի քերականք կոչականով մէկտեղ վեց հոլով կը դնէին ըստ Ցունաց. յետին դարերուններն սկսաւ տասը դնել. իսկ արդիներէն ոմանք վեց հոլով միայն կը համբեն առանց կոչականի ու ներգոյականի:

Հոլովներէն ոմանք վերջաձոյով են, այսինքն վերջին ծայրը յաւելուածով, ինչպէս, (Բան,) բանի, բանիւ. եւ ոմանք նախդրի միայն. ինչպէս, ղբան: Կան ալ որ նախդրիւ-վերջաձոյով են. ի բանէ. ի բանէդ:

Ձայնակի չհնող գրերն երեք են, ի, ո, ու: — ք եւ ո վերջահոլով չեն հնչեր, վասնզի առանց նոր ձայնաւորի պարզապէս բառին վրայ կ'աւելցուին:

Հոլովմունք ութ տեսակ են. — Հինգը ձայնաւորի յաւելուածով, ինչպէս. (Բան,) բանի. (քաղաք,) քաղաքաց. եւ երեքը խառնմամբ, ինչպէս. (Ընձն,) անձին. (Հիմն,) հիմանց:

Ընտան հոլովմանց սեռականն ու տրականը նոյն են իրարու հետ:

> Ալեւայլ հոլովմունքն իրարմէ գլխաւորաբար եզ. գործականի համ յք. սեռականի մէջ կ'որոշուին. բայց քերականութեանց եւ բառարաններու սովորութիւն է եզ. սեռ. եւ գործ. նշանակել, այսպէս. քաղաք, ի, աւ. Գառն, ան, ամբ:

Հոլովմանց փոփոխութիւնները կորուսման եւ փոփոխման օրինաց վրայ հաստատուած են:

կամովնաւոր հոլովմունք:

	Ա·	Բ·	Գ·	Դ·	Ե·
			Եզակի.		
Ո–ւ·	Բան.	կարգ·	թեւ·	կղզի·	Զարդ·
Հյց·	ց Բան·	ց կարգ·	ց թեւ·	ց կղզի·	ց Զարդ·
Ս·Տ·	Բանի·	կարգի·	թեւոյ·	կղզւոյ·	Զարդ–·
Բց–	ի Բանիէ·	ի կարգից·	ի թեւոյ·	ի կղզւոյ·	ի Զարդ–ից·
Գ·բ·	Բանիս–	կարգս–·	թեւով·	կղզիս–·	Զարդ–·
Ներ·	ի Բանի·	ի կարգի·	ի թեւէ*·	ի կղզւ–ե·	ի Զարդ–·
			Ցոքնակի.		
Ո–ւ·	Բան+·	կարգք·	թեւ+·	կղզի+·	Զարդ+·
Հյց·	ց Բան–·	ց կարգ–·	ց թեւ–·	ց կղզի–·	ց Զարդ–·
Ս·Տ·	Բանից·	կարգաց·	թեւոց·	կղզւոց·	Զարդ–ոց
Բց–	ի Բանից·	ի կարգաց·	ի թեւոց·	ի կղզւոց·	ի Զարդ–ոց·
Գ·բ·	Բանի–+·	կարգս+·	թեւ–ս+·	կղզի+·	Զարդ–+·
Ներ·	ի Բան–·	ի կարգ–·	ի թեւ–·	ի կղզի–·	ի Զարդ–·

* Յմանոյ ներգոյականը լուկ նախդրեաւ է. ի ձեռ· յաչառ–, ի հարց, յոգնականներուն պէս։

Ե հոլովման անուններէն ամանոյ բացառականը պարզառեալ է՝ ըստ· ի ձեռ·ոյ· ի ձի·ոյ·

	Զ·	Է·	Ը·
	Եզակի.		
Ո–ւ·	Անձն·	Հիմն·	Աբեւն·	Ոսկր·
Հյց·	ց Անձն·	ց Հիմն·	ց Աբեւն·	ց Ոսկր·
Ս·Տ·	Անձին·	Հիման·	Աբեան·	Ոսկր·
Բց–	յԱնձնէ·*	ի Հիմանէ·	յԱբեանէ·*	յՈսկրէ·
Գ·բ·	Անձամբ·	Հիմամբ·**	Աբեամբ·	Ոսկրբ·
Ներ·	յԱնձին·	ի Հիման·	յԱբեան·	յՈսկր·
		Ցոքնակի.		
Ո–ւ·	Անձինք·	Հիմունք·	Աբեունք·	Ոսկրք·
Հյց·	ց Անձինս·	ց Հիմունս·	ց Աբեունս·	ց Ոսկրս·
Ս·Տ·	Անձանց·	Հիմանց·	Աբեանց·	Ոսկրց, բաց·
Բց–	յԱնձանց·	ի Հիմանց·	յԱբեանց·	յՈսկրց, բաց·
Գ·բ·	Անձամբք·	Հիմամբք·	Աբեամբք·	Ոսկրբք·
Ներ·	յԱնձինս·	ի Հիմունս·	յԱբեունս·	յՈսկրս·

* Ջ հոլովման անուններէն ոմանց բզռ. ի հոլովման պէս է. ի ձեռանէ. յոտանէ. ի կաթանէ։

** Փոխանակ՝ Հիմանր. Ընձանր. (տես 897, եւ երես 282։) Հոս ի գիրը = կամ Վ գրի տեղ դրուած է, նախընթացը բաղաձայն ըլլալուն համար. (տես 893, 895։)

Շատ յատուկ եւ այլազգի անուններ իրենց սեռական հոլովում մ՝ուներին, սեռ. սյ. գործ. սա։ Արամ, մայ, մաւ. Եսայի, այեայ, այեաւ. Հեղինէ, նեայ, նեաւ։ Իսկ ա վերջաւորեալները պարզ յ կը յաւելուն սեռ. տր. ու բզռ. հոլովներուն մէջ. Սամարիա, բիայ, (կամ բեայ.) Կեսարիա, բեայ, Սաբա, բայ։

Յոկ. անուանց ներգոյականը վերջհոլով չ՚ընդ. եւ կ՚ըսուի՝ ի Սիոնի. ի Բեթսամիւս. յԱյենոնի. յԵգիպտոս։ — Բացառութիւնները շատ քիչ են։

Այս պատճառաւ աշխարհաբարի մէջ, որովհետեւ անձնախդիր է, նոյն ներգոյականներն ուղղականի ձեւ կ՚առնուն. (տես 66, 3։)

Ղևկիանոս կամ զարտուղի հոդովմանց։

Անկանոն հոլովմանց հայցականն ու ներգոյականը զանց կ՚առնենք այս տեղս կրկնել, որ առանձին դժուարութիւն մը չունին։

Եզակի.

Ո–ւ.	Ա՛յր.	Հայր.	Քոյր.	Կին.	Գիւղ.	Օր.
Ս. Տ.	Ա՛ն.	Հօր.	Քեռ.	Կնոջ.	Գեղջ.	Աւուր.
Բզռ.	յԱ՛նէ.	ի Հօրէ.	ի Քեռէ.	ի Կնոջէ.	ի Գեղջէ.	յՕրէ.
Գրչ.	Արամն.	Հարբ.	Քերբ.	Կանամն.	Գիւղիս.	Աւուրբ.

Յոքնակի.

Ո–ւ.	Ա՛րք.	Հարք.	Քորք.	Կանայք.	Գիւղ-եր.	Աւուրք.
Ս. Տ.	Արանց.	Հարց.	Քերց.	Կանանց.	Գիւղ-ից.	Աւուրց.
Բզռ.	յԱրանց.	ի Հարց.	ի Քերց.	ի Կանանց.	Գիւղ-ից.	յԱւուրց.
Գրչ.	Արամբք.	Հարբք.	Քերբք.	Կանամբք.	Գիւղ-ս.	Աւուրբք.

Ակն բառին եզ. գործ. կ՚ըլլայ՝ նաեւ ընա. եւ Հայբ, յբ. սեռ. երբեմն Հաբանց։

Այբ բառին պէս է Տէր, տեառն. ի տեառնէ. տերամբ. Տեարք, տեարց կամ տերանց. տերամբք.

Հայր բառին պէս՝ Մայր եւ Եղբայր: Կին բառին պէս՝ Տիկին, տիկնոջ, կնաւ. կնայք, կնայց, կնամբք:

Տեղի եւ փորձ, բդ. ի տեղւոջէ. ի փորձոջէ:

Տէր (ցորեկ) անունն ալ զարտուղութեամբ կը հոլովի՝ Տուրնջեան, ի տուրնջենէ, տուրնջեամբ. յաքսունի միայն՝ Տիւք, դաբեւս: Ունի եզակի բդ. մ՚ալ՝ ի տուէ, որ իբր ներգոյական կը բանի:

Ածուածք անունն առանց պրի կը հոլովի. Ածուծոյ, ծով. իսկ դիպ համար կայ՝ Ածուածոյն, ածուածոց կամ աստուծոյ:

Ուրիշ մանր զարտուղութիւնները տես Գիտելեաց մէջ:

Հոլովակերտ ձայնաւորներուն այբուբենական կարգն ասի է. (աստեղանիշները խառն են.)

Ա· *Հայկ· կայ· կաւ· (աց· ալք·) յակ· անուն:*
*Ընդ· (*աղդէ· յաղդէ·) դաւ· գաց· գաւք· — Բ հոլվին.*
կողմն· մանն· մամբ· մանց· մանց· մամբք· — Է հոլ.

Բ· *Անգդ· գէղ· գեղը· գեղք· գէղց· գեղբք· — Ը հոլ.*
գեղր· քեռ· ի քեռէ· քերբ· քերց· քերբք· — զրոպկ հոլ.

Գ· *բան· բանի· նիւ· նից· նիւք· — Ա հոլովումն.*
*Ընձեռ· ձկն· (*ձամբ·) ձկնք· (*ձանց· ձամբք·) — Զ հոլ.*

Դ· *թեւ· ւոյ· ւով· ւոց· ւովք· — Գ հոլովումն.*
*կղզի· ւոյ· (*եաւ· եաց· եաւք·) — Դ հոլովումն.*

ԺԱ· *Զարդ դոյ· դոյ· դոյց· դոյք· — Ե հոլովումն.*
Փորր· քոյ· քոյ· քոյնք· քոյնց· քոյմբք· — տես վարը.
Ուր· (օր·) ւոյր· ոյրք· ոյրք· ոյրց· ոյրբք· — զրպզի հոլ

Հոլովմանց վրայ գիտելիք:

1.

Խոսն հոլովմունք եւ կէս զարտուղիներ: — Անուան մը որ հոլովման վերաբերելուն որոշ կանոն կամ նշան չկայ. մանաւանդ թէ կրնայ միեւնոյն անունն ալ այլեւայլ հոլովմամբ հոլովիլ. (տես վարը՝ 2:) Միայն ի վերջաւորեալներուն միավանկները Գ հոլովման տակն են, իսկ բազմավանկները Դ հոլովման: Զ եւ Է հոլովմունքն ըն վերջով անուանց է. իսկ Ը հոլովումը՝ ըր եւ ըղ վերջաւորածներուն: Իսն վերջ ունեցողներն ընդհանրապէս Է հոլովման երկրորդ օրինակին (Աբրիւն, եան) պէս կը հոլովին: — Ասկէ զատ՝

Ուրդէ, ուդէ՝ Գ Հոլովմ. տակն են, միայն է գերն -իւնի փոխելով, Հոգ-ոյ, գ-ով, գ-ոյ: Նմանապէս աշխ, եղէ վերջաւորեալներուն շատը. ինչպէս՝ Փարիսեց-ոյ:

Ւ-ոյ վերջաւորեալներուն յաջորդին կ'ըլլայ՝ (Ե-րուսաղէմեայ+,) եայց, էօ+: Ոմանցն ալ՝ (Քրիստոնեայ+, քաւդէայ+,) էից, էի-+ի:

Անուանց վրայի մակր Ա. Բ. Գ... գլխագիրներըը՝ Ա, Բ, Գ... Հոլովման տակն ըլլալը կը ցուցընեն: Նոյնպէս վերը բայերու Ա, Բ, Գ լծորդ:

Տ-ան, շ-ան, անուան, յիշ-ոյն, բառերն եւ ասկ, իկ վերջով նուազականները, թէեւ ըն չեն վերջաւորիր, ի Հոլովման տակն են. սեռ. Տան, շան, անուան, ձե-ղուան, (փոքրիկ,) փոքրկան. աղջկան. (մանուկ,) մանկան. (822): Իսկ երկրորդ օրինակին պէս են՝ Ցեխէլ, ասկն, հանգիստ, փախուստ, ըհ-ուստ բառերուն վեր-ջահոլովները. Ցեխլեան. ի ստինէ. հանգստեամբ. բայց սեռ. եւ տր. սովորաբար՝ փախստի, թմբստի:

Կաղձ, սերմ, անուան, յբ. կողման+, սերման+, անուան+, (փխկ. ան+:)

Փոյր բառը կէս զարտուղի է եւ խառն կը հոլովի. եզ. որ. Փոքր. սեռ. պր. փոքու. ըյա-. ի փոքուէ. էրէ-. փոքու. Ցքն. Փոքունք. քունց. քումբք: Ասյպէս նաեւ՝ Ծանր. ման. ըաբյր. ւոաղյր. ասր. ծաղր. պեղր:

Հին, նոր, ալ, յախ, առաբջ, պիղծ, նեբւին, ապաքին, չեզին եւայլն. եւ դասական թ-ուականները եւ երբեմն եալ անցեալներն եզ. ներգոյականի մէջ սա կը վեր-ջաւորին. ի հնոմն. ի նորոմս. ի սբբոմ տեղւոջ. ի ձախոմ թեւի. ի ներքնոմ: Քիչ տեղ ալ տրականը՝ մանաւանդ ըսա, ընդ նախադրութիւններով. Ըստ ա-սացեալոմն: Ասկէ բցռ. ալ՝ ի ձախնէ. ընդ այնէ:

Ընտ բառերուն եզականին եւ յոգնակին զատ զատ հոլովմանց տակ են. ինչպէս.

Ձեռն, ռին Զ.	յբ. ձեռք, ռաց Բ.	Երեց, իցու Ե.	յբ. իցունք է.		
Ոտն, ոտին.	ոտք, ոտից Ա.	Պառաւ, ու.	ւուներ.		
Պատն, սին.	մատունք է.	Սարկաւագ Բ.	գունք.*		
Պատն, սին.	մատունք.	Ծնունդ, դեան Զ.	ծնունդք Ե.		
Հարսն, սին.	հարսունք.	Սնունդ, ննդեան.	սնունդք.		
Քար, ի, իւ Ա.	քարինք Զ.	Ծողովուրդ, դեան.	ժողովուրդք.		

* Իմայն յաբ. նախդրիս հոլովիերուն մէջ՝ նոյնպէս ալ՝ եպիսկոպոսաձև, հրագաձև, երապաձև. նուագ-ձև. անուշաձև. առիւծաձև։

Ոմանք եզակիէն տարբեր յոքնակի ունին.

Ունկն, կան.[ե] յաբ. ականջք.[ց] — (առնկառն սափորոյ.)
Ակն, կան.[ե] աչք. սոյ.[ց] — (ակառն, գոհարներ. Ծուռն, (անհոլով.) ծունկք.[ձ] [ակառն ջրոյ։)

Ք գրէն զատ կան քանի մը յոքնականակերտ մանրիկներ ալ. Արդիէ, դկան[ե]. մանկաբ[դ]. ծակոբ. դրեան[ծ]. խոզեան. իշեան. կանանէ[դ]. նամականէ. ալեհաւոյ, նաց, նօթ. պուետեայ, էից, էից։

2.

Կրկին հոլովմունք։ — Շատ անուններ երկու կամ երեք հոլովմանց կերպ ալ կրնան հոլովիլ. այսպէս. Բերդ, բերդէն[ը] եւ բերդաց[ց]. Մոգաց[ց] եւ մոգուց[ծ]. Լուսնի[ը] եւ լուսնոյ[դ]. Նաւէ, նաւաս[ց], (նաւավ[դ],) նաւաց[ց], եւ նաւաս[ծ], նաւուաց. Զգեստով[դ], տուս[ծ], տէս[ը]. Ձափ, չափոյ, փով[դ], ի չափս[ծ]. չափաց[ծ], փովք[դ]։ Թեւոյ, թեւէ։ Թղթոյ, թղթէ։ — որոնց է վերջաւորութիւնը մանաւանդ ներդոյականի յատուկ է։ Հրով[ջ] կամ հուրբ[ը]. Ջրոյ[դ] կամ ջուրց[ը]։ Պահ, մահս[ծ]. (բացառութեան.) եւ մահաս[ծ]. առանձ. առաջ. մահուանէ. հաց[ծ]։ — Մեղք, մեղաս եւ մեղէ։ — Յատուկ անուանց աւելի յաճախ է այլեւայլ կերպերով հոլովմունքը։

Այսպէս ալ շատ օտար անուններ՝ թէ հայերէն եւ թէ օտար (յունարէն) կերպով կը հոլովին. զորօբաբէնայ. Փիլիպպոսի կամ Փիլիպպեայ. Մատթէոսի կամ Մատթէէ. Արտեմիոյ կամ Արտեմիդեայ. Ղուկասու կամ Ղուկայ։ (Տես նաեւ 109, ծան։)

Ջուտ յունական հոլովներ են՝ ի Յորվաթս. Յէլեպա, զքզամիք. ձնիկանովս. ի Փիլիպպոս. ի Քեսլեման. ի Դեկապոլին. Կեկրոպեաւ, եւայլն։

Բարդութեանց եւ ածանցից մէջ շատ անուններ հոլովումին կը փոխեն.

Աէր, սիրոյ[դ].	Խմասուասէր, տասիրի. սիրաց[ց].
Գիր, գրոյ.	Մատենագիր, գրի, գրաց։
Գործ, ծոյ.	Բարեգործ, ծի, ծաց.
Խրատ, տու[ծ].	Անխրատ, տի, տից[ձ].

3.

Պակասաւոր անուններ կան՝ թուով կամ հոլովով։

Ա. Թուով պակասաւոր են՝ 1. *Վերացական* անուններն որ միայն եզակիի մէջ կը գործածուին. *ինչպէս.* Լոյս. երկիր. քաղց. ասր. մեղր. կաթն, եւայլն։ — Արդեւ եւ տեղւոյ յարկ. անուններն ընդհանրապէս անյոգնական են։ 2. *Վերացական* անուններն, որ թէեւ եզակի մտօք՝ միայն յոգնակի ունին. *Կրօնք. աղօթք. փառք. դադաղք. շապիկք. դժոխք. հարսանիք. բարք. միտք. կամք**, եւ ուրիշ շատ գոյականներ։

* Ոճով կ'ըսուի՝ ի փոր առնուլ. ի հրկ ունել. ըստ հրկ չըլլել. վճռոս ածել. ըստ խոհ. խոհս գործել։

Բ. *Հոլովով պակասաւոր են գլխաւորաբար շատ ածական անուններ որ նախդրիւ միայն կը հոլովին, եւ կ'ըսուին Վերնոյով. ինչպէս.* Վայելուչ. սաստիկ. դժգոյն. առատաձեռն. Արբունք, (գոյ.) եւայլն։ Եան մասնիկաւ ածականները միայն յաքն. կը հոլովին՝ եանէ, եանց, եամբ։ Անհոլով են դարձեալ՝ ճայթիւն. հնչիւն. կոփիւն. գոչիւն եւայլն բայանունները։ Իսկ Այլ. ազդ. զանց. ճախր. ուրացող. խոստովան, եւ ուրիշ բայի արմատներ եւ բայանուններ՝ միայն բայով մը մեկտեղ ոճ կը կազմեն։

4.

Երկրորդական հոլովներ։ — Մինչեւ հիմայ յիշուած գլխաւոր հոլովներէն զատ՝ քանի մը հոլով ալ կայ, որ են՝ 1. *Պատմական*՝ որ է նախդրի տեղ գործածուած բացառական է, եւ կը նշանակէ՝ բանի մը վրայօք (խօսիլ, պատմել, կարծել, տրտնջել, գոհանալ.) *ինչպէս*՝ ղԱբրահամ։ 2. *Պատառական*՝ որ ը նախդրիւ գործական է, եւ կը նշանակէ՝ բանի մը քաղցրութիւնը, փոխերը. եւայլն. *ինչպէս* ղՔաղցրութեա։ 3. *Կոչական*՝ որ մեր քերականքը յունարէնէ առած են. բայց մեր մէջն ուղղականէն տարբեր ձեւ չունի. (տես 67։) Երբեմն մեր մէջն ալ՝ ա վերջով օտար անունները կ'ըսեն. ձեւով եզ. կոչական է կ'ըլլան. Փիլիպպէ. Պօղոսնէլիէ. Պաւղէ։

Ասոնց կարդն է նաեւ Ներգոյական հոլովը՝ որ ե-զականի մէջ հաստատուն տրականին վրայ է նախադիր աւելցնելով կը ձեւանայ. բայց մենք գլխաւոր հոլովներուն կարգը կը դնենք, վասնզի եթէ է նախդէ--վերհոլով-ոչխոն կոչենք, շատ մը բացառութիւններն ու զարտուղութիւնները հարկ կ'ըլլայ զատ ուսանդել։

5.

Նախդրիւ հոլովներ։ — Նախդիրները տես Ա մասին մէջ, (63, 64, եւ 303, 304, 305։)

Զ նախդիրը Հայցական կը շինէ. Բաշխել ընդ իւր. որ առանց նախդրի՝ կ'ըլլայ Վնորոշ հայցական. Բաշխել ինչ։ Դարձեալ Պատմական ու Պարտառական կը շինէ. ինչպէս վերը տեսանք։

Որոշ դէպքերու մէջ կը դրուի խնդիր-բնութեան՝ Զ+ոբէ կամ ընդ+ոյ հարկանեմ։ Զարկուցանեմ ընդ+ի։ Զահի հարկանիմ, եւայլն։

Ի, (յ,) ց, ա՛ Հայցականի վրայ (ղայի տեղ) կը դրուին եւ այլեւայլ կերպով տրականի միտք կու տան. Դաբձաւ է +ոդա+ իւր։ Եկին ա՛ա է։ Ասէ ցնոա։

Այս նախդրիւ հոլովներըդ տրականի նշանակութիւն ունենալնուն համար սովորութիւն եղած է նախդրիւ տրական անուանել, որ ճիշդ խօսելով՝ է, յ, ց, ա՛ նախդրով Հայցական են։

Ի նախդիրը տրականի վրայ դրուելով երբեմն բացառական կը շինէ եւ երբեմն ներգոյական։

Ա. Բացառական կը շինէ՝ եզակի եւ յոգնակի ամէն հոլովմանց մէջ. է լ—ոց. է ինէոց. յոբ'ոցոյ. է ղղէ—ոյ. է Տրդ—ոյ. է քանէց. է վշոց. է ղբդ—ոյ. է հինանց. յնոց. յոբոց։ Միայն՝ եզականի մէջ ուր որ տրականին ծայրն է, ա՛ է կամ բաղաձայն, բացառականն է կը վերջանայ, ներգոյականէն որոշելու համար. է քանէ. է +ոդա+է. է ֆ+ո—է, (կայ նաեւ է ֆ+ո—.) է հինանէ. յոանէբէ. է ղէ—է. է հոբէ. է ֆեղջէ. է ֆ—ո'մէ. յոանէնէ. յաոաղէ'մէ. յայլ'մէ. է յնբ'մէ. յոբ'մէ. — յայոմ առանէ. է նմն գեղջէ։ (Ներգոյականը հոլովմանը մէջ մէկ երկու զարտուղութիւն կայ։)

Բ. Ներգոյական կը շինէ է նախդիրը տրականի վրայ դրուելով՝ միայն եզականի մէջ՝ ուր որ բացառականի

Հետ չի նոյնանար. է փայփչ. է փաղաքչ. է ձավռ. է դբան. է յեւթն. յաղքեր. է սեռ. է հօր. է պռոտ. է սիռոտ. է նմռ. է յեբռոտ. յորռոտ. յայսմ տան. է ծոյն գեղջ: Իսկ ուր որ բացառականի հետ կը նոյնանայ նախդրով տրականը, (ինչպէս ամէն հոլովմանց յաքնակիներուն եւ բոլոր Գ հոլովմ. եզականին մէջ,) հայցականի վրայ կը դրուի է նախդիրը. ինչպէս. է քանռս. է փաղաքս. է գեռս. է գեռ. յայնմ ախռս. յայնմ գռթծ. է կորդալ իմումմ. է ձոյ իւրումմ. է գլխի իւրումմ. (սրվորականն է՝ է ձոյէ իւրոմմ կամ է ձոյ իւր. է գլխի իւր.) — նոյնպէս յսկ. անուանց եւ էական դերանուանց մէջ. է Սէռն. յեբէռվ. է Հռովմ. չէս. որ տրականի միտք ալ կու տայ: Բայց Գ հոլովմանները շատ անգամ ներգոյականը է կը վերջաւորեն. է ձոյէ. է ըղձիկ. է մռծիկ. յեբռվէ. է խորհրդէ. է ծիկէ, եւայլն. կամ ածականներ՝ է սրբռոմմ. է պղձռոմմ. է նորռոմմ: Իսկ Գ հոլովմանն եզակին զատ ներգոյական ունի. է կղզոջ. է պաբռոջ. յայգիռոջ:

> *Ցռռոջ, սրբռոմ տրականները, է փաղաքչ, յաքնակիներ ներգոյականները, ինչպէս նաեւ գռռմ. էրռոմմ սեռականներն ու չէմ, յորոյ բացառականներն որ ցանցառ զարտուղութիւնք են զուն ընտիր գրաբարի մէջ, չեն կրնար ընդհանուր կանոն ըլլալ:*

Ընդ եւ ըստ նախադրութիւններն ալ իրրեւ նախդիր կը գործածուին, մանաւանդ հայցականի վրայ դրուելով. Հայել ընդ երկինս. Ընդ գլխին կապել. Ընդ էրչեռն. (իւր ձեռաքը.) Ըստ օրէնս անցանել:

Գրաբարն ալ ունի Դերանունական հոլովմունք. բայց արդի լեզուին պէս ընդհանուր ձեւի մը չեն կրնար վերածուիլ. (148:) Եզակիին գլխաւոր ձեւն ասէ.

Սեռ. երբեմն ը. — Ո՛յր. ուրուք. մեր. նորա. այնր.
Տքս. -ռոմ կամ մ. — Որռոմ. ձերռոմ. նմա. այնմ. ուստեք.
Բցս. -՛ս. — Ցոր՛ս. յուստեքէ. ի ձեր՛ս. ի նմանե:

Իսկ եզ. գործիական ու յաքնակի՝ շատերունը Գ հոլովմանն պէս է. ոմանցն ալ յատուկ ձեւ ունի: Ասոնցմէ շատերուն հոլովակերտ եւ յաքնականակերտ բաղաձայնները՝ բառին մէջտեղը կ՚ինկնան: — Այս կերպ

կը հոլովին Մասնական անուններն ու Դերանուններն եւ քսան մասին Թուականներն որ հիմայ կը տեսնենք։

Թուական սանուանիք։

Մի, ոե՛. միոջ, միոյ. ոը. միուա՛. ի միոջէ. միով. ի միու՛մ։
Երկու, հյյ. զերկուս. ոե՛. երկուց. երկո՛ք. երկուք։ (Ուղղական ալ երբեմն երկուք. տես վարը ծանօթ։)
Երեք, զերիս. երից. երի՛ք.
Չորք, զչորս. չորից. չորի՛ք.
Հինգ, հնգից. հնգօք կամ գի՛ք.
Վեց, զվեց. վեցից. վեցի՛ք.
Եւթն, եւթանց կամ թնից. թամ՛ք.
Ութ, ուրից. ուրի՛ք.
Ինն, չին. ինուն՛ք. ինուց. ինուա՛մք.
Տասն, սին. սամ՛. սուն՛ք, սանց, սամ՛ք. (անից, անի՛ք.)
Մեռասան. երկոտասան. երեքտասան. չորեքտասան. հնգետասան. վեցտասան. — սանից. սանի՛ք։
Եւթնեւտասան. ուրեւտասան. իննեւտասան. — տասանց (կամ տասանից)։
Քսան. երեսուն. քառասուն. չիսուն. վաթսուն. եւթանասուն. ուրսուն. իննսուն. — քսանից. քառասնից. եւթանասնից։
Հարիւր. երկերիւր. երեք հարիւր. չորեք հարիւր. հինգ հարիւր. — հարիւրոյ, րով. րոց, (կամ րից. րով՛ք։)
Հազար, ի. աւ. աց. օք։
Բեւր, բիւրու. րուց. րու՛ք. կամ բիւրոյ, րոց. րով՛ք։

Ոմանց յոքնակին միայն գոյականաբար կը գործածուի. Երկոտ ի նոցանէ. ինքնին ուր են. Նոքա ոե՛ք ոե՛քսնին։ — Հինգեն վեր եզակի ալ կ՚ըլլայ՝ մանաւանդ գործական. Հնգե՛ս չափ. չեզե՛ս չափ։

Դասականներն աշխարհաբարին հետ նոյն են, (տես 127.) եւ ի Հոլովման տակ։ Եզ. տրականն ու ներգոյ. հասարակօրէն ոմ է. միայն Ա. ուաջին կ՚ըլլայ Ինոյ. Ինուա՛մ. քով. Ինոյ կամ Ինմէ. Ինով։ Բազադրեալ թիւերն այսպէս. Քսաներորդ չորրորդ. քսաներորդի չորրորդի։

Բաշխականները՝ Մի մի, երկո՛ երկո՛, եւայլն։

Երկուքն ալ, երեքն ալ, եւայլն. գրաբար յաառուկ ձեւով կ'ըսուի՝ Երկոքեան. երեքեան. չորեքեան. եւթնանեքեան, եւայլն.

Ա–ղ. Երկոտեան կամ տին. Բց–. Յերկոցունց.
Հյց. զերկոսեան կամ սին. Գրբ. Երկոտումբ, տումբք.
Ս.Տ. Երկոցուն, ցունց. Նբփ. Յերկոսեան, սին։

Մի՛շտ կամ Միանգամայն անդադար։

Հարցականներուն արմատն է ո, (մարդու,) եւ ի, (իրաց։) Ա.ոնց վրայ ՞ն կամ + դրուելով ուրիշ մասնականներ կ'ելլեն։

Ա–ղ.	Ո՞. ո՞վ. ով.	Ոմն. Ոեք.	Ոք. Ոեք.
Հյց.	զՈ. զով.	զՈմն.	զՈք.
Սեբ.	Ոյբ.	Ուբումն.	Ուբուք.
Տրա.	Ում.	Ումեմն.	Ումեք.
Բց–.	յՈւմէ.	յՈւմեմնէ.	յՈւմեքէ.
Գրբ.	—	Ոմանք.	—
Նբփ.	յՈւմ.	յՈւմեմն.	յՈւմեք.

Ա–ղ.	Ձի՞. ջի՞նչ.*	Իմն. (քան) ջ. (իք.)	
Հյց.	Ձի. ջինչ.	Իմն.	—
Սեբ.	Էր.	—	Իրիք.
Տրա.	Իմ. հիմ.	Իմեմն.	Իմիք.
Բց–.	առ Իմ.	յԻմեմնէ.	յԻմեքէ.
Գրբ.	Ի–.	—	Ի–իք.
Նբփ.	յԻմ.	յԻմեմն.	յԻմիք.

* Ձ նախդիր չէ։ Իսկ ինչ բառերուն մէջն ու վերջը կը գործածուի. կամ առ եւ ց նախդիրներով։ (Ինչ, ընչէ, չընչէ, գոյ. անուն է. ուսում Ունինչ, ունչէք։) — (Ընդ) Ո՞ր. հիմ. առ Իմ՞ եւ պատմ. ջի՞. կը նշանակեն ինչո՞։ — Կրկնուելեամբ՝ Ո ոչ. այր առաւոտ. Ձինչ ինչ. եր երէկ. ի–ի. յԻմ իմիկ, եւայլն։

Ցոքնակի ունին միայն Ո եւ Ո՞ն. այսպէս։

Ոմք. զոյս. ցոյց. յոյց։ Ումանք. զումանս. ումանց. յումանց. ումամբք։ — Ձք. ուղ. կ'ըսուի նաեւ Ո, ով. եւ իբր ածական՝ Ոք, ոքք։

Ա՛իմեանց եւ Իրեարց, (իրարու.) ուղղական չունին։ Իւրաքանչիւր, Ընձնիւր, (ամէն մէկը.) անհոլով են՝

Հաւասարապէս ուղղ. սեռ. տրակ. Նշանակութեամբ.
Մէն մի. (ամեն մէկը.) ուղղ. եւ տր: Մի մի. (ամեն մէկը.) կը հոլովի:

Ամենայն, ի. իւ. յք. չունի: — Ամենեքեան, Բոլորեքեան, (ամենին ալ.) եբէոթեան բառին պէս:

Ամէ, (ա-բէշ.) պլշ. պլշում. յայլ՝մէ. պլով. պլշց:
Մխա, (մէկալ.) միւսոյ. սուս. ա՛մէ. սով. սոց, եւայլն:
Քանի. քանդոյ. եւ Ա,յսքանի, այսքանդոյ, նուս: — Քանի՞ օր, անհոլով է:

Որչափ, Այսչափ, Այդչափ, Նոյնչափ՝ անհոլով են եւ անփոփոխ. միայն յք. կ'ըլլայ՝ Որչափդք, այսչափդք՝ գործականաբար, որ նոյնպէս նախադրեալ են:

Դերանունից հոլովումն:

Ա. Էական կամ Անձնական դերանուններ:

Ա ԴԷՄՓ.	Բ ԴԷՄՓ.	Գ ԴԷՄՓ.
	Եզակի.	
Ո-ը. Նս.	Դու.	—
Հյց. գիս.	գՔեզ.	—*
Սէ-. Իմ.	Քս.	Իւր.
Տր-. Ինձ.	Քեզ.	Իւր.
Բց-. յինէն.	ի Քէն.	յիւրմէ.
Գր. Ինեւ.	Քեւ.	գիւրեաւ, բեւ.
Նրբ. յիս.	ի Քեզ.	—
	Յոգնակի.	
Ո-ը. Մեք.	Դուք.	—
Հյց. գՄեզ.	գՁեզ.	—
Սէ-. Մեր.	Ձեր.	Իւրեանց.
Տր-. Մեզ.	Ձեզ.	Իւրեանց.
Բց-. ի Մէնջ.	ի Ձէնջ.	յիւրեանց.
Գր. Մեւք.	Ձեւք.	Իւրեամբք.
Նրբ. ի Մեզ.	ի Ձեզ.	յիւրեանս.

* Ի-ր իբրեւ հյց. չի գտնուիր. բայց միայն նախադրով՝ յի-ր, առ ի-ր. (իրեն:)

Ինձն դերանունն երեք դէմքի ալ կը ծառայէ. բայց միայն որ մնայ՝ Գ դէմքի է: Կը հոլովի՝ Ինքեան. յինքենէ. ինքեամբ. ինքեանք, քեանց. քեամբք:

Բ. Ցուցական դերանուններ՝ դիմորոշ յօգներուն համեմատ. Ա՛, պա՛, նա՛. Այս, այդ, այն. Սոյն, պոյն, նոյն։

		1.	2.	3.
Եզ.	Ո–ը.	Ա՛.	Ա՛յս.	Ա՛յն.
	Հյց.	զԱ՛.	զԱ՛յս.	զԱ՛յն.
	Սե՛.	Ա՛ստ.	Ա՛յստ. այստիկ.	Ա՛ստին.
	Տր՛.	Ա՛ստ.	Ա՛յստ. այստիկ.	Ա՛ստին.
	Բց՛. ի	Ա՛ստանէ.	յԱ՛յստ՛. յայստանէ.	ի Ա՛ստին՛.
	Գր՛.	Ա՛ստաւ.	Ա՛յստու. այստո՛ւիկ.	Ա՛ստվին.
	Ներ՛. ի	Ա՛ստ.	յԱ՛յստ՛. յայստիկ.	ի Ա՛ստին.
Յք.	Ո–ը.	Ա՛ստա.	Ա՛յստ**. այստո՛ւիկ.	Ա՛ստին.
	Հյց.	զԱ՛ստա.	զԱ՛յս. զայստո՛ւիկ.	զԱ՛ստին.
	Սե՛.	Ա՛ստա.	Ա՛յստ. այստո՛ւիկ.	Ա՛ստին.
	Տր՛.	Ա՛ստա.	Ա՛յստ. այստո՛ւիկ.	Ա՛ստին.
	Բց՛. ի	Ա՛ստանէ.	յԱ՛յստ. յայստանէ.	ի Ա՛ստուընց.
	Գր՛.	Ա՛ստաք.	— այստո՛ւիք.	Ա՛ստիմբք.
	Ներ՛. ի	Ա՛ստա.	յԱ՛յս. յայստո՛ւիկ.	ի Ա՛ստին.

* Բացառականի մէջ յայմ եւ է ածին միայն կից գոյականով մը կրնան կենալ. Ցայմ քաղաք. է ածին գանել։ Իսկ եթէ մինակ հարկ ըլլայ գործածել՝ կ'ըսուի՝ յայմանէ. է ամանէ։

** Միայն գ գէմքին ունի՝ Այդ, զայն, յայն։

Սոյն ուրիշ ձեւեր ալ ունի. սեռ. սոցա. սոցա՛նց. գործիական՝ սովիք. սովի՛ք, սոցո՛վք։ յոքն. այդ. զայնս. է նոյնս. չք. ըզդ. է նոյնն տանց. է նոցա՛ն է դահճացն։

Ա՛, պա՛, նա՛, մինակ կը բանին գոյականաբար։

Այս, այդ, այն, Սոյն, պոյն, նոյն, թէ մինակ եւ թէ գոյականով մը։

Այս, այդ, այն երկու ձեւ ունի, կարճ եւ երկայն. — կարճերը հասարակօրէն յետադաս գոյական մը կ'ունենան. իսկ երկայններըը կը գործածուին երբ մինակ են կամ նախադաս գոյական մ'ունին. այսպէս. Այս տուն. այսը տան. այսմ տան. յայսմ տանէ. Այս տունք. այսց տանց. — Տունս այս. զտունս զայս. տանս այսորիկ. է տանէս յայսմանէ. է տանս յայսմիկ. Տունքս այսոքիկ. է տանեաք յայսցանէ, եւայլն։ — Նոտրագիր նախադրներն ու յօդերն էական են։

Գ. Ստացական եւ Ցարաբերական դերանուններըՙ Ի՛, ւս, ինչ, ՝նչ, ւ-ը եւ Որ պարզ Հոլովում ունին. Իմ, իմդ. իմում. յիմ՛մէ. իմով. յիմում. իմը. իմց. եւայլն: Նոյնպէս Ձերդ, ձերում. մերում. իւրում. մերդ. յիւրդ. իւրովք, եւայլն: — Որ, որդ. որում. յորմէ. որք. որդ. որովք: Ո Հարցականն ալ իբրեւ յարաբեր բական կը գործածուի:

Քո ստացականը կրկին Հոլովում ունի:

Եզ.	Քո.	ահա. քոյ. ու. քում. ի-ւ. ի քումմէ. ի քէն. քով.		
Ցք.	Քո.	քոյ.	քոյ.	քովք.
	Քոյք.	քոյոց.	քոյոց.	քոյովք:

Ասոնք իրենց գոյականին հետ մէկտեղ կը հոլովին. բանի ի՛նչ. ի պանի ւ-ումէ. ի ւ-ումէ չի-անի. ի՛նչ քանիցս. ապա-ւ ով. յորմէ ապէի. որոց անասնոց: Ցք-նակիի ւ եւ ս գրերը միայն այն ատեն կը գրուին՝ երբ առանց գոյականի մինակ սր ըլլան:

> Ածական դերանուանք (այս, ի՛մ). Թուականներն եւ ածական բառք յգ. գոյականի մը քովը անփոփոխ են՝ նախդրիւ հոլովներուն մէջ. Ընդ այս. զդերս ի-ս. եղբարք ի-ն. արք երկս. զորեն ածեայն: — Միայն երկս Թուականը ս կ՝առնու: Եղբարս երկուս:

ԲԸՑ ԵՒ ԴԵՐԲԸՑ

Բայերուն եղանակներն ու պարզ ժամանակներն ասոնք են.

Յանիմաե. Ներկայ, Անկատար, Կատարեալ, Ապառնի:
Հրամայ. Բուն Հրամայական եւ Արգելական:
Մտորադ. Ներկայ. (ստոր. անկտր. չունի գրաբարը:)
Դերբայ. Անեռեւոյթ, Ընդունելութիւն եւ Անցեալ:

Բայերուն կանոնաւոր ժամանակներն (208.) են՝ 1. Սահմ. ներկայ եւ 2. անկատար. 3. Ստոր. ներկայ. 4. Հրամայականին արգելականն. ու 5. Անեռեւոյթը:

Անկանոն ժամանակներն են՝ 1. Սահմ. կատարեալ. 2. Ապառնի. 3. բուն Հրամայականը, եւ 4. Անցեալ: — Ընդ. ներկայ՝ երբեմն կանոնաւոր է, եւ երբեմն անկանոն:

Հայկական հայեր:

Էական բայերն են՝ եմ, Լինիմ, Եղանիմ պակասաւորները, որ իրարմէ ելած՝ մէկը զմէկ կը լրացընեն։

Սահմանական.	եմ. եմ.	Լինիմ. Լ'ըլամ.	Եղանիմ. Լ'ըլամ.
Ներկայ.	ես.	Լինիս.	Եղանիս.
	է.	Լինի.	Եղանի.
	ենք.	Լինիմք.	Եղանիմք.
	էք.	Լինիք.	Եղանիք.
	են.	Լինին.	Եղանին.
Անկատար.	էի.	Լինէի.	Եղանէի.
	էիր.	Լինէիր.	Եղանէիր.
	էր.	Լինէր.	Եղանէր.
	էաք.	Լինէաք.	Եղանէաք.
	էիք.	Լինէիք.	Եղանէիք.
	էին.	Լինէին.	Եղանէին.
Կատարեալ.	—	—	Եղէ. (եղայ.)
	—	—	Եղեր.
	—	—	Եղեւ.
	—	—	Եղեաք. (եղաք.)
	—	—	Եղէք.
	—	—	Եղեն.
Ապառնի.	—	—	Եղէց.
	—	Լիցիս. (ցես.)	Եղիցիս. ցես.
	—	Լիցի.	Եղիցի.
	—	Լիցուք.	Եղիցուք.
	—	Լիջիք.	Եղիջիք.
	—	Լիցին.	Եղիցին.
Հրամայական.	—	Լեր. լերիր.	—. եղերիր.
	—	Լերուք.	Եղերուք.
Ապեւլական.	—	Մի լինիր.	Մի եղանիր.
	—	Մի լինիք.	Մի եղանիք.
Ստորադ.	Իցեմ.	Լինիցիմ.	Եղանիցիմ.
Ներկայ.	Իցես.	Լինիցիս.	Եղանիցիս.
	Իցէ.	Լինիցի.	Եղանիցի.
	Իցեմք.	Լինիցիմք.	Եղանիցիմք.
	Իցէք.	Լինիցիք.	Եղանիցիք.
	Իցեն.	Լինիցին.	Եղանիցին.
Դերբայ.			
Անեւեւոյթ.	—	Լինել.	Եղանել.
Ընդունել.	—	—	—
Անցեալ.	—	Լեալ. (լեեալ.)	Եղեալ.
Ապառնի.	—	Լինելոց.	Եղանելոց։

Եմ բայը հրմ. մ՚ունի՝ որ միայն ոչ բառին քով կը գտնուի. ո՛չ եմ. ոչ էի։

Եղանիմ բայը կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ անսովոր է։

Լինիմ եւ եղանիմ միեւնոյն բառն է. (ըստ եւ լինի փոխատրութեամբ։) Տես մանաւանդ անկանոն ժամանակներուն մէջ. լէյի, եղէյի. — լէրա՜, եղէրա՜, եւայլն։ Հիներն եղ արմատ չէին ճանչնար։

կանոնաւոր խոնարհումներ։

Նախադիտելիք։ — Գլխաւոր երկու տեսակ բայ կայ հայերէն լեզուի մէջ. 1. Պարզ բայեր, որոնց արմատին վրայ կ՚աւելցուին խոնարհման գրերը. զբօ-բինակ. Գործ-եմ. գործ-եաց. գարման-եա. որս-ա-ցայ. հեղ-ի. հեղ-այ. զէն-այց, եւայլն։ 2. Քառեղոգաձոյլ բայեր, որոնց արմատին վրայ կանոնաւոր ժամանակները եկամուտն գիր (շատ անգամ ալ ան, երբեմն ն, նդ) յաւելնալէն ետքը խոնարհման գրերը կու գան. ինչպէս. Անձն-ում. հեղձն-ուի. գողան-այ. հատան-էի. տեսան-իցեմ. թռչ-ել. կորնչ-ելոց, եւայլն։ Տես 215, ‖ ծան. եւ 216, բ. ծան։ Ըստ այմ

Գրաբար հայերէն բայերն երեք լծորդութիւն ունին, որ սահմանական ներկային կ՚որոշուին. եւ են՝ ա՛. է՛. ո՛։

Ա լծ. Աղա՛. աղացէ՛. աղա՛. աղացեալ.
Բ լծ. Գործէ՛. գործեցէ՛. գործէ՛. գործեալ, (եցեալ.)
Գ լծ. Հեղո՛. հեղէ՛. հեղ՛. հեղեալ։

Այս երեք գլխաւոր լծորդութեանց ամէն մէկն իւր ցաւելուածով բայերն ունի. որոնց կանոնաւոր ժամանակներն ըստ իրենց վերջաւորութեանը կը խոնարհին ա՛, է՛, ո՛. իսկ անկանոն ժամանակներն ա-ժէնը մէկանց երրորդ լծորդութեան տակին են. ինչպէս վարը պիտի տեսնենք։

Անկանոն ժամանակ կոչելնուս պատճառն է՝ որ բոլոր լեզուին՝ թէ կանոնաւոր եւ թէ զարտուղի բայերուն այս ժամանակներն են այլայլութիւն կրողը, եւ գլխաւոր դժուարութիւնն ու էական զանազանու-

թիւնն ասոնց վրայ է. ուր որ կանոնաւոր ըսուած ժամանակները սահմ. ներկային վրայէն պարզ կերպով կը ձեւանան, եւ ընդհանրապէս ամէն լծորդութեանց մէջ իրարու նման՝ միայն ձայնաւորներուն տարբերութեանը վրայ կը դառնան: (Նոյնը տես անոնք աշխարհաբարի վրայ ալ: 208, 209:)

Բայց ճշդիւ մտադիր ըլլալը կը գտնէ՝ որ ա՛ւելի պարզ եւ զուտ արմատական են այդ անկանոն ըսուած ժամանակները:

Ներգործական բայ մը կրաւորական ընելու բնդհանուր կանոնն ասկ է՝ ամէն լծորդութեանց համար. — ներգործականի եզը ինքի դարձընել եւ է յաւելուածը ալ: Պնացածները ներգործականին հետ դոյն կը մնան, զորոնք աստղանիշ կը նշանակենք: Քանի մը պարտուղութիւնները յաջորդ պատկերը կը ցուցընէ:

Չեզնը բայերէն ոմանք ներգործականի կերպ կը խոնարհին ու կ'ըսուին Ներգործակերպ. եւ ոմանք կրաւորականի կերպ՝ եւ կը կոչուին Կրաւորակերպ:

Բայի մը լծորդութիւնը քերականութեանց եւ բառարաններու մէջ կոր. եւ հրմ. վերջաւորութիւններով կը նշանակուի. այսպէս. Դողամ, ո՛ղի, ա. Բանամ, բացի, բաց. Սիրեմ, եցի, եա. Ջնեմ, զնի. զեն:

Խոնարհմանց փոփոխութիւնները կորուածնե եւ փոխման օրինաց վրայ հաստատեալ են. զորօրինակ Ցեսկց, տես՛ցէ. եղէց, եղցի. շէջ, շէնջանիմ. բոյս, բոսանիմ. լի, լնում. եւայլն, եւայլն. (760:)

Լծորդութեանց պատկերին մէջ քանի մը ժամանակ փակագծիւ որոշած ենք, միայն բային կանոնաւոր ձեւը ցուցընելու համար. բայց շատ քիչ բայ կայ որ ոյն կերպով խոնարհի. ինչպէս վարը Գիտելեաց մէջ կը տեսնենք:

	Ա· ԼԾՈՐԴ·	Բ· ԼԾՈՐԴ·	Գ· ԼԾՈՐԴ·
Սահմանական·	Աղ-ամ·	Գործ-եմ·	Հեղ-ում·
Ներկայ·	Աղ-աս·	Գործ-ես·	Հեղ-ուս·
	Աղ-այ·	Գործ-է·	Հեղ-ու·
	Աղ-ամք·	Գործ-եմք·	Հեղ-ումք·
	Աղ-այք·	Գործ-էք·	Հեղ-ուք·
	Աղ-ան·	Գործ-են·	Հեղ-ուն·
Անկատար·	Աղ-այի·	Գործ-էի·	Հեղ-ուի·
	Աղ-այիր·	Գործ-էիր·	Հեղ-ուիր·
	Աղ-այր·	Գործ-էր·	Հեղ-ույր·
	Աղ-այաք·	Գործ-էաք·	Հեղ-ուաք·
	Աղ-այիք·	Գործ-էիք·	Հեղ-ուիք·
	Աղ-ային·	Գործ-էին·	Հեղ-ուին·
Կատարեալ·	Աղ-ացի·	Գործ-եցի·	Հեղ-ի·
	Աղ-ացեր·	Գործ-եցեր·	Հեղ-եր·
	Աղ-աց·	Գործ-եաց·	Հեղ, տե՛ս հ-հեղ·
	Աղ-ացաք·	Գործ-եցաք·	Հեղ-աք·
	Աղ-ացէք, ցէք·	Գործ-եցէք, ցիք·	Հեղ-էք, իք·
	Աղ-ացին·	Գործ-եցին·	Հեղ-ին·
Ըղձական·	Աղ-ացիկ·	Գործ-եցիկ·	Հեղ-իկ·
	Աղ-ասցես·	Գործ-եսցես·	Հեղ-ցես·
	Աղ-ասցէ·	Գործ-եսցէ·	Հեղ-ցէ·
	Աղ-ասցուք·	Գործ-եսցուք·	Հեղ-ցուք·
	Աղ-ասջիք·	Գործ-եսջիք·	Հեղ-ջիք·
	Աղ-ասցեն·	Գործ-եսցեն·	Հեղ-ցեն·
Հրամայական·	Աղ-ա· աղ-ասջիր·	Գործ-եա· գործ-եսջիր·	Հե՛ղ· Հեղ-ջիր·
	Աղ-ացէք·	Գործ-եցէք·	Հեղ-էք·
Ենթակա·	Մի՛ աղ-ար·	Մի՛ գործ-եր·	Մի՛ հեղ-ուր·
	Մի՛ աղ-այք·	Մի՛ գործ-էք·	Մի՛ հեղ-ուք·
Ստորադաս·	Աղ-ացեմ·	Գործ-եցեմ·	Հեղ-ուցումՙ·
Ներկայ·	Աղ-այցես·	Գործ-եցես·	Հեղ-ուցուս·
	Աղ-այցէ·	Գործ-եցէ·	Հեղ-ուցու·
	Աղ-այցեմք·	Գործ-եցեմք·	Հեղ-ուցումք·
	Աղ-այցէք·	Գործ-եցէք·	Հեղ-ուցուք·
	Աղ-այցեն·	Գործ-եցեն·	Հեղ-ուցուն·

	Ա· ԼԾՈՐԴ·	Բ· ԼԾՈՐԴ·	Գ· ԼԾՈՐԴ·
Սահմանական	*(Աղ-ամ·)	Գործ-իմ·	*Հեղ-ում·
Նեւրւոյ·	*(Աղ-աս·)	Գործ-իս·	*Հեղ-ուս·
	*(Աղ-այ·)	Գործ-ի·	*Հեղ-ու·
	*(Աղ-ամք·)	Գործ-իմք·	*Հեղ-ումք·
	*(Աղ-այք·	Գործ-իք·	*Հեղ-ուք·
	*(Աղ-ան·)	Գործ-ին·	*Հեղ-ուն·
Անկատար·	*(Աղ-այի·)	*Գործ-էի·	*Հեղ-ուի·
	*(Աղ-այիր·)	*Գործ-էիր·	*Հեղ-ուիր·
	*(Աղ-այր·)	*Գործ-էր·	*Հեղ-ույր·
	*(Աղ-այաք·)	*Գործ-էաք·	*Հեղ-ուաք·
	*(Աղ-այիք·)	*Գործ-էիք·	*Հեղ-ուիք·
	*(Աղ-ային·)	*Գործ-էին·	*Հեղ-ուին·
Կատարեալ·	Աղ-ացայ·	Գործ-եցայ·	Հեղ-այ·
	Աղ-ացար·	Գործ-եցար·	Հեղ-ար·
	Աղ-ացաւ·	Գործ-եցաւ·	Հեղ-աւ·
	*Աղ-ացաք·	* Գործ-եցաք·	*Հեղ-աք·
	Աղ-ացայք·	Գործ-եցայք·	Հեղ-այք·
	Աղ-ացան·	Գործ-եցան·	Հեղ-ան·
Ապառնի·	Աղ-ացայց·	Գործ-եցայց·	Հեղ-այց·
	Աղ-ասցիս·	Գործ-եսցիս·	Հեղ-ցիս·
	Աղ-ասցի·	Գործ-եսցի·	Հեղ-ցի·
	*Աղ-ասցուք·	*Գործ-եսցուք·	*Հեղ-ցուք·
	*Աղ-ասջիք·	*Գործ-եսջիք·	*Հեղ-ջիք·
	Աղ-ասցին·	Գործ-եսցին·	Հեղ-ցին·
Հրամայական·	Աղ-ացէր, *աղ-ասջէր·	Գործ-եաց, *գործ-եսջէր·	Հեղ-իր, *հեղ-ջիր·
	Աղ-ացարուք·	Գործ-եցարուք·	Հեղ-արուք·
Ենթական·	*(Մի՛ աղ-ար·)	Մի՛ գործ-իր·	*Մի՛ հեղ-ուր·
	*(Մի՛ աղ-այք·)	Մի՛ գործ-իք·	*Մի՛ հեղ-ուք·
Ստորադ.	Աղ-այցիմ·	Գործ-իցիմ·	*Հեղ-ուցում·
Նեւրւոյ·	Աղ-այցիս·	Գործ-իցիս·	*Հեղ-ուցուս·
	Աղ-այցի·	Գործ-իցի·	*Հեղ-ուցու·
	Աղ-այցիմք·	Գործ-իցիմք·	*Հեղ-ուցումք·
	Աղ-այցիք·	Գործ-իցիք·	*Հեղ-ուցուք·
	Աղ-այցին·	Գործ-իցին·	*Հեղ-ուցուն·

Դերբայ.	Ա. Լծորդ.	Բ. Լծորդ.	Գ. Լծորդ.
Անէրեւ-ոյթ.	Աղ-ալ.	Գործ-ել.	Հեղ-ուլ.
Ընդունել.	Աղ-ացող.	Գործ-ող.	(Հեղ-ող.)
Անցեալ.	Աղ-ացեալ.	Գործ-եալ.	Հեղ-եալ.
Ապառնի.	Աղ-ալոց.	Գործ-ելոց.	Հեղ-լոց.

Անէրեւոյթն ու ընդունել-ներկան կը հոլովին: Անէրեւոյթն իբրեւ դոյական, Աղալ-ոյ. գործել-ոյ. հեղլ-ով. բայց յոլն. չունի: Ընդունելութիւնն իբրեւ ածական, եզ. եւ յք. Աղացող-ի. գործող-աց: — Մնացած երկուքն անհոլով են:

Ոչ մանկան տեղ կ'անցնի շատ անգամ իւ՝ որ աւելի ընտիր կը համարուի:

Քանի մը Բ լծորդութեան (մանաւանդ չ, ջ, ֆ վերջով) բայերուն անցեալը՝ ներգործականի մէջ ալ եցեալ կ'ըլլայ. կոչեցեալ. աղաչեցեալ: Ներգործաներպ չէզոքներէն՝ Ամաչեցեալ. ննջեցեալ. ածեցեալ:

Եօլ եւ լոց դերբայներէն՝ Ե՛ էականով կը ձեւանան բաղադրեալ ժամանակները:

Սահմ.	Ցարեալ եմ. ես, է, եմք. (Գործեր Ե՛.)	
	Գերեալ եմ. ես, է, եմք. (Գործեր Ե՛.)	
Ստորդ.	Անցեալ. Գործեալ իցեմ, իցես. (Գործած ըլլա՛.)	

Կամ դիմագուրկ ձեւով, անուն-բային սեռականի դարձընելով. (տես աշխարհաբար՝ 260, 277:)

Ցարեալ է իմ, է քո, իւր, մեր. ձեր:
Գերեալ էր իմ, էր քո, իւր, մեր. ձեր:
Սպր. անց. Գործեալ իցէ իմ, քո, իւր, մեր, եւայլն:

Սահմ.	Ապառնի. Գործելոց եմ, ես, է, եմք, (պիտի Գործե՛.)	
	Ապառնի. Գործելոց էի, էիր, (պիտի Գործե՛.)	
Ստոր.	Ապառնի. Գործելոց իցեմ, իցես, իցէ. (Գործելո՞ ըլլա՛.)	

Լէ դերբայ ներգործականի մէջ ալ կայ՝ երբեմն ածական, փոխանակ ող դերբայի. Առնելէ օրինացն. (խորհ է՝ արարողք զօրէնս.) եւ երբեմն անփոփոխ՝ է բայով. Ջնոյն ասելէ է. (նոյնն ըսելու է:) Ներգործաներպ՝ Մոռանելէացն եւ ելանելէացն. (մոռացող, ելլոցող:)

Կրաւորականի յատուկ բաղադրեալ ժամանակները քիչ տեղ չէզոք՝ նաեւ ներգծ. բայերն ալ կ'ունենան. Ջարմացեալ լինէր. փախչելէ լինէին. ֆնացելէ լինէին: Ջփրկութենէն փրթել լինէին: Պահել լինէին պահս:

Դիերրայ.	Ա. ԼԾՈՐԴ.	Բ. ԼԾՈՐԴ.	Գ. ԼԾՈՐԴ.
Անբնաւ.	*Աղ-ալ.	*Գործ-ել, (իլ.)	*Հեղ-ուլ.
Ընդունել.	—	—	—
Անցեալ.	*Աղ-ացեալ.	*Գործ-(եց)եալ.	*Հեղ-եալ.
Ապառնի.	Աղ-ալօց, -ալիք.	*Գործ-ելօց, -ելիք.	*Հեղ-լօց, լիք.

Կրաւորականի մէջ դերբայներն հոլովական են. Անեռեւոյթն իբրեւ գոյական. ներգործականին պէս: Անցեալն իբրեւ ածական. եզ. եւ յոգ. Աղացեալ-ոյ/. գործեցեալ-ոյ/. սո-ելոյ/**: — Լ՚ դերբայն ածական է եւ կը հոլովի ըստ, լեռ/. խոթելիք. ջբելի. չեզոք՝ ե-բելի. ըստ՝ նաւի: — Անհոլով է ըստ ապառնին:

* Ոմանք՝ հեղլոյ, թողլոյ, փեկ. հեղլոյ, թողլոյ:

Բ լծորդութեան եղեալ անցեալն ըստ կարգի է. (կատարեալէն առնելով.) բայց հասարակօրէն վերջա- հոլոմներն են այդ եռ մասնիկին առնողը. Սրբեցեալոց. պահեցեալոյ. կրճեցեալոց, եւայլն: — Կրաւորականերպնե- րէն՝ (կամիմ,) կամեցեալ. (նայիմ, հայիմ,) նայեցեալ, հայեցեալ. եւ երբեմն՝ հաճեցեալ եւ խօսեցեալ: — Ընդհանրապէս շատ քիչ բայ կայ եղեալ անցեալով:

Կրաւորականին բաղադրեալ ժամանակներն ալ ներգործականին հետ ճշդիւ նոյն են: Ա.յապէս.

Յարաւարար.	Գործեալ եմ, ես, է. եմք. (երթեալ ենք.)
Ապառնի-անորոշ.	Գործելոց էի, էիր. (պիտի երթեալ էի.) եւայլն:

Բայց կրաւորականն ուրիշ բաղադրեալներ ալ ունի: — կարգին մէջ Ա եւ Գ. լծ. փակագծիւ որո- շեալներուն տեղ՝ (որ ներգործականին հետ նոյն են,) սովորաբար եալ դերբայիւ եւ լինիմ էականով բաղադրեալ ժամանակներ կը գործածուին: Ա.յապէս.

Ես. Ներկայ. Աղացեալ լինիմ, (եւ ոչ՝ աղամ,) կ՚աղացուիմ: Անցեալ. Մի՛ լինիր աղացեալ, (եւ ոչ՝ մի՛ աղար.) մի՛ աղացուիր:

Երբեմն նաեւ բուն կրոյ. ձեւերուն տեղ. Տեսեալ եղեր, փեկ. փեսաս. (տեսնուեցաս:)

Լ՚ դերբայիս ալ կ՚ըլլայ կրաւ. Սիրելի եմ, էր, ի- նէրեմ. (փեկ՝ սիրեմ, սիրեր կամ սիրեալ լիներ, սիրեցեմ:) Ասելի է նոցա, (եւ ոչ՝ ասէ ի նոցանէ:)

Ի յանձնառուածով հայերը։

Երիք լծորդութիւններն ալ ունին իրենց եկամուտ և գրով երկրորդական օրինակները։ Տես երես

---

1. Առաջին լծորդութենէ. ՃԻ-ամ։

Ապհ. Ներկայ· Բանամ,* բանաս, բանայ·Ենք, Եք, Են.
Անկր· Բանայի, բանայիր, Նայր·Նայաք, Նայիք, Նային·
Կատար· Բացի, բացիր, բաց· բացուր, բացիր (ցիր), ցին·
Ապառ· Բացէի, բացէիր, բացէր· բացէրուր, բացէիր (ցէիր)· ցին·
Հրամայական. Բա՛ց կամ բացէ՛ր· բացէ՛ր·
Արէիւ· Մի՛ բանար· մի՛ բանայք·
Պատր. Ներկ· Բանայեմ, բանայես, ըէ· ցեմք, ցէք, ցեն·
Դերբայք. Բանալ· Բացուլ· Բացիալ· Բանալոց·

* Ըստման է բաց· բայց վրան ն աւելցած առեն ց դէրը կը կորսուի, եւ կ'ըլլայ բանամ, փիակ. բացնամ։ Ապացէս նաեւ՝ բանամ, գտանամ, բանանամ. (արմատ՝ բաց, գտ, բանդ.) եւ գ լծորդ. ընամ, յինամ. գիենամ, ընդիանամ, (արմատ՝ լեց, յեց, գիեցց, ընդիեց ։)

2. Երկրորդ լծորդութենէ. ԱՒՆ-ամ (միշտ այբով։)

Ապհ. Ներկ· Հատանեմ, հատանես, Ըէ· Ենք, Եք, Են·
Անկր· Հատանէի, անէիր, Ըէր· Էինք, Էիք, Էին·
Կատար· Հատի, հատիր, հատ· հատուր, հատիր (տիր), տին·
Ապառ· Հատէի, հատէիր, հատէր· հատէրուր, Էիր, ցին·
Հրամայական. Հա՛տ կամ հատի՛ր· հատի՛ր·
Արէիւ· Մի՛ հատաներ· մի՛ հատանէք·
Պատր. Ներկ· Հատանիկեմ, անիկես, ըէ· ցեմք, ցէք, ցեն·
Դերբայք. Հատանել· Հատուլ, Հատանուլ*։ Հատիալ Հատանելոց։

3. Երրորդ լծորդութենէ. Ճ-ում։

Ապհ. Ներկ· Առնում, առնուս, Նու· Նումք, Նուք, Նուն·
Անկր· Առնուի, Նուիր, Նոյր· Նուաք, Նուիք, Նուին·
Կատար· Առի, առիր, առ· առուր, առիր, (տիր), տին·
Ապառ· Առէի, առէիր, առէր· առէրուր, առէիր, առէին·
Հրամայական. Ա՛ռ կամ առի՛ր· առի՛ր·
Արէիւ· Մի՛ առնուր· մի՛ առնուք·
Պատր. Ներկ· Առնում·Նու, Նուս· Նումք, Նուք, Նուն·
Դերբայք. Առնուլ· Առ·* Առիալ· Առնլոց։

* Ըստծ ենք թէ ընդունելութիւն՝ կայ որ արմատական է, կայ որ ն յաւելուածով։

446։ Այս ն յաւելուածով բայերուն անկանոն ժամա-
նակներն՝ որ յաւելուած չեն առնուր՝ ամէնն ալ գ-
լծորդութեան տակ են, որ հոս նոտորագրով կ՚որոշենք։

---

1. Առաջին լծորդութ. ա-ամ, (աև-ամ, ձև-ամ։)

Ներկ. Ներլոյ. *Բանամ, բանաս, բանայ. նամք, նայք, նան.
Անկ. *Բանայի, բանայիր, նայր. նայաք, նայիք. նային.
Կատար. Բացայ, բացար, բացաւ. *Բացափ, բացայիր, բացան.
Ապառ. Բացայց, բացչես, բացցէ. *Բացցուր, *Բացէք, ցին.
Հրամայական. Բացէ՛ր կամ *Բացէ՛ր. Բացարո՛ւր.
Արդիւլ. *Մի բանար. *մի բանայք։

Ապոր. Ներլ. *Բանայեմ կամ ցիմ, ցիս, ցի. ցիմք, ցիք, ցին.
Դերբայք. *Բանալ. *Բացեալ. *Բանալոց. Բանալի.

Անամ եւ Խնամ կրաւորականները ծայրէ ի ծայր
գաս Ա. լծ. կը խոնարհին, միայն ն յաւելուածն ան-
կանոն ժամանակներուն մէջ կորնչելով։

Գոհանամ, կոր. Հացայ. հրմ. Հացիր. անց. Հացեալ։
Արբենամ, կոր. Բեցայ. հրմ. Բեցիր. անց. Բեցեալ։

Իսկ առորդ. կ՚ըլլան Նայեմ, եւ ոչ Նայցեմ։

2. Երկրորդ լծորդութենէ. ա-իմ։

Ներկ. Ներլոյ. Հատանիմ, հատանիս, անի. անիմք, անիք, անին.
Անկ. Հատանէի, անէիր, անէր. անէաք, անէիք. Նէին.
Կատար. Հատայ, հատար, հատաւ. *Հատափ, հատայիր, ան.
Ապառ. Հատայց, հատչես, ցէ. *Հատցուր, *Հատվէք, ցին.
Հրամայական. Հատ-է՛ր կամ *Հատ-վէ՛ր. Հատարո՛ւր.
Արդիւլ. Մի՛ հատանիր. մի՛ հատանիք.

Ապոր. Ներլ. Հատանիցիմ, անիցիս, անիցի. ցիմք, ցիք, ցին.
Դերբայք. *Հատանել, (նիլ։) *Հատիւլ. *Հատանելոց. լի։

Չեմ, Չիս կրաւորականները ունս Գիտաբերաց մէջ։

3. Երրորդ լծորդութենէ. ա-ում։

Ներկ. Ներլոյ. *Առնում, առնուս, նու. նումք, նուք, նուն։
Անկ. *Առնուի, նուիր, նոյր. նուաք, նուիք, նուին.
Կատար. *Առայ, արար, արաւ. *արափ, արայիր, արան.
Ապառ. Առայց, արչես, արցէ. *արցուր, *արվէք, ցին.
Հրամայական. Առ-է՛ր, *առ-վէ՛ր. արարո՛ւր.
Արդիւլ. *Մի՛ առնուր, *մի՛ առնուք.

Ապոր. Ներլ. *Առնուցում, նուցուս, ցու. ցումք, ցուք, ցուն.
Դերբայք. *Առնուլ. *Առուլ. *Առնլոց. Առնի։

Անկանոն խոնարհումն։

Անկանոն կամ զարտուղի բայերուն բաւական է միայն անկանոն ժամանակները նշանակել. վասնզի կանոնաւոր ժամանակները, ինչպէս յայտնի է, ըստ իւրեանց վերջաւորութեանը՝ երեք կանոնաւոր յօրդորութեանց տակ են՝ թէ ներգործականի եւ թէ կրաւորականի մէջ։ Ջորբինակ. Երթամ, անկ. երթայի. ապ. երթամ. ապագ. երթայցեմ. անեղեա. երթալ. պէտքէ պագ. երթալոց։

Ա. Տար. գալ։

Կգ. Եռու, եռուր, եռ. տուաք, եռուք, եռուն.
Անգ. Տաց, տացես, տացէ. տացուք, տայիք, տացեն.
Հրկ. Տո՛ւր, տայի՛ր. տո՛ւք։ Ընդհան. Տուիլ. տուող։ Անց. Տուեալ։

Կրաւորականի կանոնաւոր ժամանակ՝ կայ միայն ապագ. Տայցիմ, եւ պէտքէ. պագ. Տալոց, տալի։ Մնացածն էականի բայով. Տուեալ լինիմ։

Կգ. Տուայ, տուար, տուաւ. *տուաք, տուայք, տուան։
Անգ. Տուայց, տացիս, տացի. (*տացուք,*տայիք.) տացին.
Հրկ. լռնի։ Անցեալ. *Տուեալ. տուելոյ. լով։

Բ. Գամ. խել։

Կգ. Եկի, եկիր, եկն. եկաք, եկիք, եկին.
Անգ. Եկից, եկեսցես, եկեսցէ. եկեսցուք, եկեսջիք, եկեսցեն.
Հրկ. Ե՛կ, եկեսջի՛ր. եկայք։ Ընդհան. լռնի։ Անցեալ. Եկեալ։

Գ. Երթամ. երթալ։

Կգ. Զոքայ, չոքար, չոքաւ. չոքաք, չոքայք, չոքան.
Անգ. Երթայց, երթայեաս, երթայէ. թայցուք, թայեսջիք, թայեացեն.
Հրկ. Ե՛րթ, երթայի՛ր. երթա՛յք։ Անց. Երթեալ։

Դ. Առնեմ. ընել։

Կգ. Արարի, արարեր, արար. արարաք, րէք (րիք), րին.
Անգ. Արարից, արասցես, արասցէ. արասցուք, արասջիք, արասցեն.
Հրկ. Արա՛, արասջի՛ր. արարէ՛ք։ (Ընդ. Արարող, առնող։)
Անց. Արարեալ։

Կրաւ. Ընդ. Արարայ, արարար, արարաւ. *րաք, րայք, րան.
Անգ. Արարայց. րասցիս, րասցի. *արասցուք,*րասջիք. րասցեն.
Հրկ. լռնի։ Անցեալ. *Արարեալ, արարելոյ, րելով։

Լ. Յառնեմ. ապտ էլնել։

Կբ. Յարեայ, յարեար, րեաւ. րեաք, եայք կամ երուք, եան.
Ազ. Յարեայց, յարիցես, յարիցէ. րիցուք, րիջիք, րիցեն.
Հրհ. Արի, յարիջիր. արիք։ Անց. Յարուցեալ, րուցելոյ։

Ջ. Դնեմ. դնել։

Կբ. Եդի, եդիր, (եդեր.) եդ. եդաք, եդիք, եդին.
Ազ. Եդից, դիցես, դիցէ. դիցուք, դիջիք, դիցեն։
Հրհ. Դիր. դիջիր. դիք։ Անց. Եդեալ։

Կրաւ. Կբ. Լդայ, եդար, եդաւ. *եդաք, եդայք, եդան.
Ազ. Լդայց, դիցես, դիցէ. *դիցուք, *դիջիք, դիցեն.
Հրհ. Իւ. ըսնի. — յ. եդարուք։ Անց. *Լդեալ, եդելոյ։

Ի. Լսեմ. լսել։

Կբ. Լուայ, լուար, լուաւ. լուաք, լուայք, լուան.
Ազ. Լուայց, լուիցես, լուիցէ. լուիցուք, լուիջիք, ցեն.
Հրհ. Լո՛ւր, լուիջիր. լուարո՛ւք։ Անց. Լուեալ։

Ը. Ճանաչեմ. ճանչել։

Կբ. Ծանեայ, ծանեար, ծանեաւ. նեաք, նեայք, նեան.
Ազ. Ծանեայց, ծանիցես, նիցէ. նիցուք, նիջիք, նիցեն.
Հրհ. Ծանիր, ծանիջիր. ծաներո՛ւք։ Անց. Ծանուցեալ։

Թ. Ուտեմ. ոտել։

Կբ. Կերայ, կերար, կերաւ կամ եկեր. կերաք, բայք, բան
Ազ. Կերայց, կերիցես, կերիցէ. կերիցուք, րիջիք, րիցեն.
Հրհ. Կեր, կերիջիր. կերայք։ Ընդ. կերող։ Անց. Կերեալ։

Ժ. Ունիմ. բռնել*։

Կբ. Կալայ, կալար, կալաւ. կալաք, կալայք, կալան.
Ազ. Կալայց, կալցիս (ցես), կալցի. կալցուք, կալջիք, կալցին.
Հրհ. Կա՛լ, (կա՛.) կալջիր. կալարո՛ւք։ Անց. Կալեալ։

* Ունիմ բայը կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ թէ ուներնալ կը նշանակէ եւ թէ բռնել, իսկ կալ ձեւովՙ կը գործածուի իբրեւ բռնել, եւ շատ քիչ տեղ սա նշանակ կը նշանակէ. — անոր տեղ կ'ըսուի՛ կար. եղե՛ր իմ. (ունեցայ.) ապտ. եւ հրամ. կեա՛ ինծ, (ունեցո՛ նաս, ունեցէր։)

Ա յապէս ալ. Ընդհանրիմ. անկանոն ժամանակներուն մէջՙ Ընկալայ, ընկալայց. ընկա՛լ. ընկալեալ։

Լ՜ոյ, ձանէոյ, ֆէբոյ եւ կալոյ ներգծ. կատա-
բեալներն եւ իրենց -ոյց ապառնին կրաւորականի ձեւ
ունենալնուն համար՝ կրաւորականի մէջ ուրիշ բայե-
րով կը ձեւանան:

Ջորբինակ. Լ՜ոյ, լ՜ոյց. կրբ. Լսելի եղէ, ե-
ղեց. (կամ դիմաղուրկ Լու եղեւ. լուր լինի) — Ծո-
ղէոյ, էոյց, կրբ. Ծանուցայ. ցույց. (Ծանուցանէին
կրաւորականը:) — Կէբոյ, բոյց. կրբ. Կեր եղէ.
ճաշակ եղէց: — Կ՜ելոյ, Լոյց քիչ տեղ կայ իրրեւ
կրբ. սովորաբար կ՚ըսուի Ընդունեցայ, կալեալ կամ
ձերբակալ եղէ, եւայլն:

ԺԱՆ. ԸՄՊԵՄ. ԽՒԼ:

Կբ. Ըրբի, արբեր, արբ, (էարբ.) արբաք, բէք (բիք.) բին.
Ադ. Ըրբից, արբցես, արբցէ. արբցուք, արբջիք, արբցեն:
Հրհ. Ե՛րբ, արբջի՛ր. արբէ՛ք: Ընդ. Ըրբեալ:

Կայ ընդունել. Ըրբեցող. Խմող. (արբենամ բայէն:)

Կրբ. Ըրբեալ եղէ, եղիցի: Կանոնաւոր ժամանակնե-
րը՝ Ըմպի, ըմպիցի:

Հայերուն խոնարհմունց վրայ գիտելիք:

1.

Ընդհանուր գիտելիք: — Բայի մը արմատը կը
համարուի կտր. եզ. 3ր դէմքը. Բաց, ձեղ, հաս,
ծաս, կամ ածանցով արմատ՝ Լաց, լաց*, խաղաց,
քնաց, քոթեցաց**. ուստի միւս անկանոն ժամանակնե-
րը յառաջ կու գան:

* Կ՚ըսենք "բային արմատը,, եւ ոչ բառին բուն եւ
վերջին արմատը:

** Ր լծ. Եաց արմատէն փոփոխման կանոնով՝ Գոր-
ծեցէ. գործեցից. Եւ գերբայներն ըստ այսմ. պիտի
ըլլային Եցող, եցեալ, ինչպես քանի մը բայեր ունին:
Ասոր համար Գ լծ. մէջ խորհ են՝ Ցեսխցեալ. Հեղ-
ցելոյ. առեցելով. Ծնեցելոյն:

Ներգծ. կտր. եզ. 3ր դէմքն երէկ միամանկ է՝
սկիզբը շատ անգամ է կ՚առնու. Եհեղ. եբաց. Եհատ.
եմուտ. Եսպան. եգիտ. պըռով սկսածներըը է կ՚առնուն.
Եառ. Եարբ. Եած, Եաւծ, (Եօծ:) Իսկ երէկ բազմա-

վանկ է, (ինչպէս են նաեւ միւս հինգ դէմքերն* ու կրաւորականը,) է, է չ'առնուր. Անեծ. յոյժ. ֆոթծեաց. ըոթքիաթ զանձն իւր. քայէ. հատաս. հեղաս. տպա՛:

* Պիտանի ըլլալուն համար ամէն դէմքի մէջ է ունի՝ եդի, եդիր, եդաք, եդիք, եդին. եդայ, եւայնն: Ամէնի բացայայտ է Տո՛ բային կար. Եւոս, Եւոսր, սրեւաք, Եւոսք, Եւոսն: — (Եդէց, եդայց մեծ զարտուղութիւն է:)

Ապառնի կ'ըլլայ՝ կար. եզ. Ա դէմքին վրայ ց աւելցնելով. Բացից. հեղից. գործեցից. — բացայց. հեղայց. գործեցայց: Կը զարտուղի՝ Իթոս, ապա. պոց:

Եթէ այս Ա դէմքն երկավանկ է, մնացած դէմքերուն մէջ է եւ այ գրերը կորսուելով՝ կը մնայ ըստ կանոնի ց'ց եւ ց'Ը. իսկ եթէ բազմավանկ՝ կ'ըլլայ ՝ց, ՝Ը. այսպէս.

Կեցէց, կեց'ցես, կեց'Ըիք.	Փակեցէց. կե՛ցես. կես՛Ըիք.
Լծէց. լց'ցես. լց'Ըիք.	Ասացէց. ասա՛ցես. ա՛Ըիք.
Լցայց. լց'ցիս. լց'Ըիք.	Ասացայց. ասա՛ցիս. ա՛Ըիք.
Տարացց. տար'ցիս. տար'Ըիք.	Ըարէց. արա՛ցես. ա՛Ըիք:

Կը զարտուղին՝ Ընթերցցիս. զգեցՈիք:

Ապառնի ՛Ըք. 2ռ դէմք ՝ՈՒ՛՝ միանգամայն ՛Ըք. հրամայական է. որմէ եզ. հրմ՝. երկրորդ ձեւն եւ լած է ԱղաՈՒ՛Ը. տեւՈՒ՛Ը:

Ապառնի ստորադասականի տեղ շատ անգամ կը դրուի. երբեմն ալ հակառակը:

2.

Մանր զարտուղութիւններ: — Ինչպէս յայտնի է՝ բայերուն միայն անկանոն ժամանակներն են զարտուղութիւն կրող. եւ կանոնաւոր ժամանակներուն վրայ հոս խօսք չենք ըներ:

Ա. Ո՞ր մասնիկ մասնակաւ բայերուն (248.) որ հապաւին պէս կը խոնարհին, հրմ՝. կ'ըլլայ ՝ւ: Հատ-ուցանեմ, կայ. Հատ-ուցի. հրմ՝. Հատ-ո՛. անց. -ուցեալ:

Ո՞ր մասնիկը՝ (որուն արմատն է ՝այ,) բային արմատին վրայ կը դրուի. ինչպէս. (Նխատ,) Ն'ատ-ա-

ցանեմ. (խաղայ,) խաղայ-ուցանեմ. (կարծեայ,) կարծեյ-ուցանեմ. արբ-ուցանեմ. գնայ-ուցանեմ:

Ընելորդ է՝ ուցուցանէմ, եցուցանէմ զնաազանել:

Այլ այլ մանկան տեղ այլ եւ այս. Փլուցանեմ. ընկղմուցանեմ. կորուսանեմ:

Ընդդականներըը (245.) սովորաբար դամ բայով կ'ըլլան. Ձամ անցուցանել. եւսու տանել. ուուր ինձ պիտել. (251:) Ներքեւն ալ ուանիմ բայով:

Կրաւորականի տեղ իրենց էզդըը կ'անցնի, եթէ չէզդել յառաջ եկած են. Ըմրացոյց. կըր. ամբացաս, (ամբանամ բայէն.) — (կայ նաեւ կացուցայ, փիկ. կացի:) Իսկ եթէ ներգործականէ ելած են՝ նոյն ներգործականին կրաւորականը կը դրուի. կարծեցոյց, կըր. կարծեցաս, (կարծեմ բայէն:)

Բ. Եկամուտ է, ն, եւ ն դիր ունեցող կրաւորակերպ էզդըներ:

Երկրորդ լծ. է, ն, յաւելուած ունեցող կրաւորակերպները, եւ Դ լծ. ն ունեցողներէն ոմանք սկմ. կոր. եայ կ'ըլլան. որմէ ապռ. եայց, էցես, եւ հրմ. ա՛ք. եր՛ո՛ կ'ըլլան. այսպէս.

Հանգ-ցիմ, հանգ-եայ. եայց, էցես, էցէ. ի՛ր, եր՛ուք. Երկ-նչիմ, երկ-եայ. եայց, էցես. երկ-իր, եր՛ուք. Մաճ-նուիմ, մաճ-եայ. եայց, էցես. մաճ-իր, արո՛ւք:

Ասոնցմէ կը զարտուղեն դարձեալ՝

1. Ջրընուամ, Մարդնչիմ եւ Մարչիմ, եայ. — հրմ. ա՛ք. ըղբո-ի՛ր, մարդ-ի՛ր, մար-ի՛ր, (փիկ. եըսու:)
2. Քաղցնուամ, ցեայ. — անց. ետղ-եալ, (փիկ. -ուա-ցեալ:)

Ասոնց ամենուն անցեալն իրենց ներգործականէն առնուած է. Հանգուցեալ. երկուցեալ. մաճուցեալ. (հանգուցանեմ, եւայլն ներգործականներէն:)

Ասոնք կարգէս են՝

(Անց արմատէն) Ցանցանեմ, ցեայ, ցիր, ցուցեալ:
(Ցան արմ.) Ճանռեմ, ճանեայ, ճանիր, ճանուցեալ:
(Աբէ արմատէն) Ցառնեմ, յարեայ, յարուցեալ. որուն միայն հրմ. զարտուղի է, Արի, արիք:

Իսկ ամենեւին զարտուղութիւն չունին անոնք՝ որոնց կար. այ է. ինչպէս՝

Ջրօսնուամ, զբօսայ, սայց, սցիս. սիր. սարուք. սեալ:
Ջեռնուամ, ռայ, ռայց. ռիր. ռարուք. ռեալ, եւայլն:

— Միայն երդնում՝ սաստ է. երդաստ, երդաստց. դաստեցե. դաստիր. դաստարուք. դաստեալ։

Անկանիմ բայը հրմ. հբ. կ՚ըլլայ՝ անկեցո՛ (փխկ. ապտ.) իսկ Ապանիմ՝ կ՚ըլլայ ապրցո՛ եւ պեցո՛։

Հաբկանիմ ներգործ. բայը կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ կ յաւելուած մ՚ունի, որ անկանոններուն մէջ կը կորսուի. Հարի, Հարից, Հար. — Հարայ, Հարցայց, Հարեալ։ Իսկ Ցանիմ (պտրայ) բային արմատաձեւ կան ը գիրը կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ կորսուած է։ (Տես քանամ, յենամ. երես 452։)

3.

Խառն խոնարհմունք։ — Եկամուտ (Ն) գիր ունեցող բայերը, ինչպէս տեսանք, խառն խոնարհմունք ունին, այսինքն՝ անկանոն ժամանակները գ լծ. տակ են։ Բայց ասկէ՝

Ասէ՛, գնթէ՛, կոչէ՛ եւ մտրնէ՛ ը լծորդ. բայերն՝ անկանոն ժամանակներուն մէջ Ա լծորդ. տակն են. Ասացէ, ասացեք, ասաց. ացոյ։ Ասացիչ, ասացեալ, ցե։ Ասա՛, ասասջէր, ասացէ՛։ Ասացեալ։

Արաւորական՝ Ասացոյ. ասացոյց, ասասցէ, եւայլն։ Նշնպէս Գիտացէ, ացէղ, ա՛, ացեալ։ Կարացէ, մարթացէ հրմ. չունին։ — Ընդ. ներկայ՝ Ասող, գիտող, կարող։

Անէ՛, քնէ՛, հանէ՛, նոպէ՛, թէեւ եկամուտ գիր չունին, անկանոն ժամանակներուն մէջ (Հապանէմին պէս) գ լծ. տակ են. Անի, աներ. բերից, բերցես. հանջիք. — Նստայ. նստարուք. (հրմ. եզ. տես վերը։)

Ընկենամ՝ բայն անկանոն ժամանակներուն մէջ ը լծ. տակ է. — կտր. ընկեցէ, ընկեցեր, ընկեց. ապտ. ընկեցէղ, եացես. հրմ. ընկեա՛, ընկեցէ՛։ անց. ընկեցեալ։ Արաւորական՝ Ընկեցոյ. ընկեցոյց, եւայլն։

Կամ եւ Լամ հրմ. գ լծ. պէս, ի՛ց, լ՛ց։ Նշնպէս կեամ, հրմ. կե՛ց, եւ գրի փոփոխմամբ՝ կեցի, կեցէղ, կեցեալ, կելցդ. — ատտ. ամփոփմամբ՝ կեցեմ (փխկ. կեայցեմ)։

Շատ կրաւորակերպ չէղրներուն եւ Հասարակ բայերուն (տես թիւ 5.) հրամայականը ներգործա-

կերպ է եզականի մէջ. (Նստիմ, նստայ,) Ն՛ստ. (Ցանիմ, տարայ) տ՛ուր. յք. տրտ՛ոյ. (Դառնամ, դարձայ,) դ՛արձ եւ յ՛ր. (Ընթանամ, ընթացայ,) ընթ՛ան. (Խմանամ, ցայ,) խ՛մ. (Լուանամ, ցայ,) լ՛ուա. (Մոռանամ, ցայ,) մոռա՛*. (Որսամ, ցայ,) որս՛ա. (Մերկանամ, ցայ,) մերկ՛ա եւ ջ՛ր. (Ողորմիմ, մեցայ,) ողորմ՛ա եւ մ՛ց. (Համարիմ, րեցայ,) բ՛ա եւ բ՛ց. Նոյնպէս կ՛անա. գ՛ն. ք՛ունա՛ յ՛ուս՛. ցն՛ա՛ եւ յք. ցն՛ացի՛+**: Բայց յոր-նակիները կրաւորակերպ են. Ընթացարո՛+, եւայլն:

Սորին գրաբարի են՝ կ՛անայ՛ր. ք՛ունայ՛ր. յ՛ուսայ՛ր. Նոյնպէս ներգծկերպ յք. կ՛անայ՛+. յ՛ուսայ՛+, եւայլն:

* Այսինքն՝ ներգործականի նշանակութեամբ:

** Ցն՛ա՛ կրաւորակերպ բային ապա. 3ր դէմքերն ալ ներգործակերպ են. ցն՛ացի, ցն՛ացին:

4.

Կրկին ձեւով խոնարհմունք: — *Կան բայեր ո-րունք կամ ամբողջ կամ ըստ մասին երկու կերպ կը խոնարհին.*

Ծ՛աղկի՛, եցի՛. եւ ծ՛աղկե՛, եցայ. Պ՛ատի՛, եցայ. եւ պ՛ատե՛, եցի՛. Բ՛նակի՛, եցի՛. բ՛նակե՛, եցայ. Գ՛այթագղի՛, եցայ. գ՛ղի՛, եցի՛. Ց՛օժարի՛, եցի՛. ժ՛արի՛, եցայ. Ս՛խալի՛, եցի՛. սխալե՛, եցայ:

Քանի մը բայ կանոնաւոր ժամանակներուն մէջ եմ ալ կը վերջաւորի փխկ. եմ. Ափե՛, սովորաբար կ՛ըլլայ՝ Առեա՛, եա. անկ. Առէի, առէիր, առեայր. առօրդա. Առիցեմ. աներեա. Առել. անց. Առեցեալ: Նոյնպէս անկատ. երբեմն՝ Երկնեայր. փրփրեայր:

Ոմանց կանոնաւոր ժամանակներն երկու կերպ են, դրի յաւելուածով կամ առանց յաւելուածոյ, կամ ինչ երկու տեսակ յաւելուածով. որոնց հասա-բակօրէն անկանոն ժամանակները կը նոյնանան.

Մերձի՛, Մերձե՛ցայ, ձ՛եցայ. Փախչի՛, Փախե՛ցայ, խ՛եցայ. Զբօսանա՛, Զբօսա՛եցի՛, ս՛. Զբրծա՛, Զբրծա՛եցի՛, ծ՛ի. Թռչի՛, Թռչե՛ցի՛, թ՛չեցայ. Սահզծա՛, Սահզծա՛եցի՛, ծ՛ի.

Դարձեալ՝ Զատչի՛, զատեցայ, եւ Զատե՛ցի՛, զատեցայ. Մածնա՛, մածեցայ, եւ Մածե՛ցի՛, մածեցայ, եւայլն: Տե՛ս երես 72:

Ակռ ելած են սորին գրաբարի մէջ կ՚ընծա՛, կո՛ւտ, (փխկ. ունիմ.) պախնա՛, (պակչիմ.) հեղձանի՛մ, (հեղձնում.) կ՚ընծա՛, (կ՚ընեմ.) խոնա՛, եւայլն. եւ Ա ու Գ լծ. կրբ. նոր ձեւեր՝ հեղանի, (փխկ. հեղու.) կ՚ընկ. խցանի. խմանի. մոռանի՛ն. ապառնի՛ն կամ ապագայնի՛ն. գա՛ի, գա՛ւ։ Անոր հակառակ ներգծ. մոռաց, ապաց, (մոռացաւ.) եւայլն։ Տես երես 73։

Կը գտնուի զարտուղութեամբ՝ (անկանոն ժամանակներէն՝) Ջ՚ը հրամայականը կանոնաւորներուն պէս ձեւացած. Ա՛տառնիջի՛ր. փլուզանիջի՛ր. տեսանիջի՛ք. լինիջի՛ք. ապրիջի՛ր. ի մո՛ի ասնիջի՛ր. (փխկ. մոռիջի՛ր. տեսջի՛ք. լինիջի՛ք. կերիջի՛ր. կալջի՛ր։) — Ընդ. ներկայ՝ Տեսանող եւ տեսող. Հարկանող (եւ ոչ՝ հարող.) Ուսող (եւ ոչ՝ ուսանող)։ Բայց անոմ եւ ենոմ, միշտ կ՚ըլլան ապող, եղող. իսկ կ, նկ եկամուտ գրուիներն ընդունելութիւն չունին։

Սորին գրաբարն ունի՝ իմանալ. պարծենալ. յոսանալ. տանալ. մարդալ. մարդիլ. մարդնալ. փոխլալ։

Ասոր հակառակ քիչ տեղ կայ (կանոնաւոր ժամանակներէն՝) անկանոն ձեւով ասորդս. եմ է մեղջե+, երթիջե+, լուիջե+. (փխկ. մեղանչիցէ՛ք, երթայցէ՛ք։)

Թայնի է թէ աւելի զեղծում է՝ այս քանի մը դէպքս ընդհանրացնելով՝ ամէն բայերուն երկրորդական ապառնի կամ ասորադասական մը յարմարցընել. Եղիջի՛. լիջի՛, լիջի՛ւ, լիջի՛+. ապացի՛. եկեսջի՛. բացցի՛ւ. բժշկեացի՛ւ. խնդրեսցի՛+. առջի՛+, եւայլն, որ խանգարեալ դարձուց յաւտուկ են։

Արտար. անկատ. -իւ՛ր փխկ. -եր կայ քանի մը տեղ. Ճանաչէ՛ր. կոչէ՛ր. որ մնացանդ յետնոց սովորական է, (որոնք ունին նաեւ բառնի՛ր, եւայլն. փխկ. -այր։) — Ա յապէս նաեւ կրբ. անկրեւ. իւ՝ ընտիր չէ. Գործի՛ւ. մկրտի՛ւ. մնացանդ Ա եւ Գ լծոր. բառնի՛ւ. բանի՛ւ. լուանի՛ւ. հեղանի՛ւ։

Ներգործ. կատ. կը. 2ր դէմքը լաւագոյն է -է+ քան -ի՛+. բայց կրբ. ունի այ+ եւ ոչ+, կրկին ձեւով։ Միայն թէ ամէն բայ չ՚ունենար ոչ+ ձեւով կատ. մնացանդ զարտուղի բայերը։

Քիչ տեղ անոր հակառակ կայ հրմ. Դարձայ+, ամլացայ+. փխկ. ոչ+։

Համբերեմ բայը Թէ գ եւ Թէ բ լծորդութեան ձեւով կը գտնուի խոնարհած անկանոն ժամանակներուն մէջ. կտր. համբերի, համբեր, եւ համբերիցէ, համբերիցաց. ապտ. համբերիլ, եւ համբերիցել. հրմ. համբեր եւ համբերի՛. — բայց առաջին ձեւերն աւելի ընտիր կը համարուին:

Կրկին խոնարհելուն պատճառն է՝ որ (ինչպէս բարդ անուններն իրենց հոլովումը կը փոխեն, (երես 437.) բարդ բայերն ընդհանրապէս բ լծ. տակ կ'երթան. Ակնածեմ, ձեռնադրեմ. լըսեմեմ. եցի. (տես 834:)

5.

Պակասաւոր խոնարհմունք: — Մինչեւ հիմայ տեսանք որ ամէն բայ ամէն ժամանակ չ'ունենար: Ասոնցմէ զատ՝

Ա. Բուն պակասաւոր բայերն (219.) են՝ 1. որ միայն կանոնաւոր ժամանակներն ունին, եւ 2. որ միայն անկանոն ժամանակները*. եւ դարձեալ 3. ոմանց միայն քանի մը դէմքը գործածական է:

* Երկրորդ տեսակէն են քանի մը զարտուղիներ. Ըմպի՛ եւ ոբէլ. Ոտնի՛ եւ կոլոյ, եւայլն:

1. Սհմ. Նեղլ. պարտիմ. պարտիս, տի. տիմք, իք, ին. Անկ. պարտէի, տէիր, տէր. տէաք, էիք, էին. Սպօր. Նեղլ. պարտիցիմ, ցիս, ցի, ցիմք, ցիք, ին. — պէտք եմ. կամ պարտի ասնէմ:

Զատ է ամբողջ բայ կուր. պարտիմ, պարտեցայ. (յաղթուիլ, կամ դատապարտուիլ:)

2. Սհմ. Նեղլ. բամ, բաս, բայ. բամք, —, բան: Հրմ. բա՛. — ի՛ըսե՛ս:

3. Սհմ. ապտ. —, գոգցես, գոգցէ. ցուք, ջիք, ցեն. Հբամայակ. Գո՛գ, գոգջիր. գոգէք. — ըսել:

4. Գայ. գան: Գայր. գային: Գուցէ. ցեր: (Գալ:) — կայ:

Կայ տեղ մը՝ ելմը եւ գտի: Բայց առորին գրաբարն ունի առեալ միւս դէմքերն եւ մանաւանդ անեղեւոյթը:

5. Կայ. կան: Կայր. կային: Կայցէ. ցեն: (Կալ:) — կայ:

Զատ է կա՛, կա՛ս, կացի ամբողջ չէզոք բայն որ կենալ, կայնիլ կը նշանակէ:

Այս երկու բայերով կը չինուին՝ Գայ իմ. չկայ իմ. (ունիմ. չունիմ:)

Պակասաւոր առորդս. անկատար մ՚ունի իմ բայը՝ եզ. 3ր դէմք, էին՝, (որ եթէն միջարկութիւն կարծուեցաւ.) որն որ սովորաբար դերբայով ներկեղ բաղադրեալ ժամանակ կը չինէ, (իբր պէտիլ էին ժամանակին անկատարը.) այսպէս. Ասացեալ էին. (ըսելու էր.) Ոչ ասացեալ էին. (չըսելու էր.) Պահեալ էին եւ ապա առաքեալ. (պահելու եւ եթէն խաւրելու էր.) Նայեցեալ էին ուսանիլ. (նայելու եւ սորվելու էր.) Խնդրել էին քո գնեայ. (խնդրելու էին.) — Նոյնպէս անկոր՝ դիմաւոր բայով. Իջեզ գոտաեր որ գքեզ, չասէր արդեւք թէ... (ներկայ՝ Իջե զի գոտանիցե գքեզ, չասիցէ՞...)

Բ. Պակասաւորներու կարգը կրնան դրուիլ գրաբարի ՄՀ Հատարակ բայ ըսուածները, որոնք միայն կրէր. ձեւով՝ թէ կրաւորականի եւ թէ ներգործականի տեղ կ՚անցնին: (Կը համեմատուին անուանց Անեզականներուն:) Ածպատ են՝ Համաքիմ, համաքեցայ. (համարիլ եւ համարուիլ, կամ համրել եւ համրուիլ.) Ծնանիմ, ձնայ. (213, **ծան.) Մոռացայ, (մոռցայ եւ մոռցուեցայ.) Գողացեր, (գողնան եւ գողցուին.) Ընդունեալ, (կը կարդային եւ կը կարդացուէին:)

Ա եւ Գ Լծ. Հատարակ բայերուն կրաւորականը սովորաբար լինիմ էականով կը ձեւանայ. Մոռացեալ լինիմ, կամ ի մոռացօնս լինիմ. Մոռացօնք եղեն:

Կամիմ, եցայ, եաց. միայն ներգործական նշանակութեամբ է, կրս. չունի: Դերբ. Կամեցող. կամեցեալ:

Հատարակ են ըստ իմիք նաեւ Գ Լծ. կանոնաւոր ժամանակներեն որ փակագծիս որոշեցինք, (երես 449.) Թողացոյս մեղք. (թողուին.) Մին ասացոյս. (առնուի.) Ցումեքէ ոչ ընտ. (չի լեցուիր.) Առնլոց է քաղաքաք. (պիտի առնուի.) — կամ կրաւորականէ չեզոք (577.) Ծով ոչ ընտ. Գինին հեղոս. Զեղոան հնձանք. որ միանգամայն կը նշանակէ՝ թող տուն, առնու, չի լեցըներ, եւայլն: Իսկ Ա Լծ. մէջ չեզոքներու յատուկ են կրաւորականին այդ ժամանակները. Բանան դրունք. (կը բացուին.) Երկիր որ ոչ ընտ. (չես թրջիր.) Թանայն ճանապարհք: Ընդ բանալ դրանցն: Բանայցեն* աչք ձեր:

* Այսէմ ձեւը կրաւորականի համար է. Բանայցէ. Թողնայցէ:

Գ. *Ֆիւնազոռի կամ Մխադիմի բայերը.* (222։)
Սահմ. Ցաւէ (ինձ, քեզ.) Ցաւէր։ Ցաւեաց։ Ցաւեսցէ։
Սպոր. Ցաւիցէ։ (Դէբէյ. Ցաւել.ցաւեալ.) — Իբ ցաւիմ։
Միայն կանոնաւոր ժամանակներն ունին՝
Պիտի։ Պիտէր։ Պիտիցի։ Պիտել. — պէտ է։
Մարթի։ Մարթէր։ Մարթիցի։ Մարթել. — կարելի է։
Միայն Եմ բայով կը գործածուին՝ Արժան է. ի դէպ է. բաւ է. պարտ էր. անկ իցէ։ Եւ մնիմ բայով՝ Դէպ լինի, լինէր, եւայլն։

Իբրեւ գիմազուրկ կը գործածուին՝ եղիս նմա դառնալ. եթէ չտել հաւանիցիս. խոտ թէ, եւայլն։

6.

Բացասական բայեր։ — Գրաբարի բացասական կամ ուրացական բայերը զատ կազմութիւն չունին. (227.) *այլ բաւական է բայի մը սկիզբը ոչ կամ չ դնել։ Ոչ տեսի կամ լսեցի. ոչ եղեւ կամ լերեւ. ոչ հասանէր կամ չհասանէր։ Ոչ գոյին կամ չգոյին. ոչ գոյ. չկայ։*

Այս վերջիններուս տեղ շատ անգամ կ'ըսուի սհմ. Չերկի. եզ. չիւ, (այսինքն ոչ գոյ, չկայ։) Չիւ ուրեք. Չիւ իմ ընկեր. (չունիմ.) չիւ մեր տեսեալ. (տեսած չունինք։)

Արգելական, ինչպէս յայտնի է, *մի* մակբայով է, եւ յաւուկ ձեւով 2ր դէմք կազմելէն զատ, (*մի՛ տեսանէք. մի լինիք.*) ապառնին եւ ստորադ. պահին դէմքին եւ ամէն անորեւէ դէմքերուն վրայ ալ կը դրուի. *Մի՛ տեսից. մի սասցէ. մի ասիցեն. մի լինել. մի վաղ-վաղել*, եւայլն։ (ՏԵՍ 595։)

ԱՆՓՈՓԻԽ ՄԱՍԻՆՔ-ԲԱՆԻ

Պրակայ։

Նախագիտելիքը տես երես 107։ Պակբայներն ըստ իրենց կազմութեանը բաժանած կը դնենք։

1. Բուն մակբայներ. *ոմանք բացատրեալ.*

Արդ գիտացի. (Հիմայ.) Եո՞ր եկիր այսր.
Ապա գիտացես. (Եաքը.) Իբրեւ տեսին. (երբ որ.)

Մինչ (գեռ) զարմացեալ էին. (երբ դեռ.)
Դեռ ես. (գեռ նոր.)
Մերկն բարի եւ մերկն չար.
Կայ գեռ յաղօթս.
Ձեռ է կատարած. (գեռ ոչ.)
Գերն. Գոնեայ. Աղքես.
Ոչ կամին. Մի՛ խնդրեր.
Մինչ. Ցանկ. Հանապազ.
Ահա ցամաքեցաւ.
Եմիք } սակաւք իցեն.
Մի՛ Ըմիք }
Վազ մեռաւ: Նախ զհոտն.
Էր իւղ այնպէս. (իրօք.)
Ես մեծ. (աւելի մեծ.)
Ե՞ այլ ասացից. (գարձեալ) Զայսենէրն. (միայն.)
Աղք ես. (գեռ հիմայ.)

2. Դերանունական մակբայներ.

Ասա, Այդր, Անդ. (ներ.)
Այսր, Այդր, Անդր. (տր.)
Ասի, Այտի, Անտի. (բց.)
Ասուստա, — Անդուստ.
Ասոստին, — Անդոստին.
Ասէն, — Անդէն. (նր.)
Այսրէն. Այդրէն. Անդրէն.
Այսպէս. Այդպէս. Այն-պէս.
Այսու-հետեւ. — Այնու-հետեւ.
Այսր, — Այն օր.
Այժմ.* — Ցայնժամ.**
Ասեղիկ. Ասդիկ. Անդիկ.
Ահասիկ. -դիկ. -նիկ.
Այնպէս. Որպէս. Ցորժամ.
Նոյնգունակ, եւայլն.
(Ես) ինձէն. (Դու) քեզնէն.
(Մեք) մեզնէն. (դուք) ձեզնէն.
[հետեւ. (Քեզնէն) քոյին. Ինքնին.***

Ն կամ ին յաւելուածը նդնաւելին կը ցուցնէ. այսպէս. Եկին անդր. (այն տեղն եկան.) Եկին անդրէն. (գարձեալ նոյն տեղն եկան.) Անդր, այն տեղը. Անդէն, նոյն տեղը: (Այս պատճառաւ Այսրէն, այդրէն, անդրէն՝ չատ անգամ գործածուելով բային հետ եւ յատկապէս գրչեալ մակբային տեղ կը գործածուին:) — Նոյնպէս Մէկն, ինչէն, անգոփն.. եւ Նոյն, նոյնն, ասոնք դերանուններն որ նա, նոքա, ասոնց ցուցականներէն կ'ելլեն. եւ քոյին, իւրովին ըստ հնոց յայտնապէս է իւ իւ, քեզի յատուկ. իւր իւ. բուն իրենը:

* Ամիսոփմամբ, փոխանակ այսօր:

** Ակն կ'ելլեն երեք դէմքով չաղկապներ՝ Սա ասա. գա ատ. Նա ատնի:

*** Ինծին եղ. եւ չք. երեք դէմքի հետ ալ կը բանի:
Մինչին գարն ուներ նաեւ Ասոնօր, անդոնօր, ասոնօր դերանունական մակբայներ:

3. Պատճառական անուններէ ածանցեալներ.

Ո՞ւր, Ուստի. (արմատ՝ ս.) Ընդէր. Զմէ. Հմմ. Զի. (Ինչ-Ի՞ր, (ինչպէս. արմատ՝ է.) Զիարդ. (ինչպէս.) [չո՞ւ.)

Ո՞ր հարցական՝ ներգոյ. ցժ ունի. (տճ. Ներթոփ) որուն կէս-հարցականը ԹԷ ներգոյ է եւ ԹԷ տրակ. (տճ. Ներէոփ էլ կամ Ներէյէ էլ:) Իսկ տրական նշանա- կութեամբ հարցական՝ (տճ. Ներէյէ.) կ՚ըսուի յո՞. յո՛. ընդ ո՞ր. յո՛ր կոյս, եւայլն:

4. Ածականէ մակբայները շատ օրինակի կարօտ չեն. Ջայդ ապրիլ ասացեր. Մեծ-ծայն կարդացէք, եւայլն:

5. Մասնական ածանցեալ մակբայները.

Դառնապէս. Հայրաբար.	Միանգամայն. Համայն.
Ցանկարծօրէն. Ցանկար- ծակի. Վաղվաղակի.	Գիշերայն. Ջամանապարհայն.
Ցունաքէն. Ասորերէն.	Միահաղայն. Իսկայն. Ողջոյն.
Արդէն, (հիմակուընէ.) Ա- պաքէն. Առաւէն. Ինձէն.	կենդանւոյն. Ցանկարծայն.
Շրի. Հետէ. Զկնէ. Կարի.	Տակաւին. Ամենեւին. Բը- նաւէն. (-ի՛բ.)
Մեկուսի. Առաջի. Բանի.	Երամովին. Գլխովին.
Կամայ. Ակամայ. Ի վերայ.	Իբրեւ. Արդարեւ. Միթէ՛.
Ցերայ. Ներքոյ. Արտաքոյ.	Բանոյ. Աքոյ. Նշանոյ.
Նրբեմն. Ուրեմն. Ուստեմն.	Քանիցս անգամ. Երկիցս.
Նրբեւ. Ուրեւ. Ուստեւ.	Անդաստ. Ցանկարծաստ.
	Անդաստն. Վերստին.

6. Հոլովեալ եւ նախդրիւ մակբայներ.

Թեթեւս ընթանալ.	Գիշերի. Այգաւ. Առաւ- օտուց.
Ստահակ, կամակորս գնալ.	
Ցո՞, Ցո՛վ. (ո՛ւր, Ներէյէ.)	Ցակառակ յանուանէ. ի
ի վեր. ի վայր. ի խոնարհ.	հարկէ. ի տուէ.
ի դէպ. ի լուր. ի բաց.	ի մեծաւ. ի կարճուց. Ցեւայ.
ի կարճ. ի սպառ. ի ներքս.	Ցեւառաւ. ի վերուստ.
Ցայդ. Ցերկի. Ցյայդ.	Ցաղքաշնաւ. [ուստ.
Ցառաջ. Ցայժ. Ցանդէպս.	ի մերկուց. Ցանկարծաւ,
Ցանդգայթ. Ցանկարծ.	Վաղէն. Սերտէն. Ճշդէն.
Զառաջինն. (ի սկզբան.)	Յոտնէն. Հազէն. Կամաւ.
Ա՜ հաւատակ. Ա՜ ընթեր.	Դիւրեաւ. Բարեաւ.
Ա՜ ոտն. Ա՜ աթուր.	Բնաւ. Կանխաւ. Սիսկաւ.
Ընդ ոտն. Ընդ աթուր.	Լիով. Մեղմով. Պարապով.
Ընդ հուպ. Ընդ փոյթ.	Վաղաւ. (չաւտնց.)
Ընդ աղօտ. Ընդ խաղ.	Ցիրաւէ. ի հարեւանցի.

7. Կրկնաւոր մակբայներ.

Ամի ամի. (ամէն տարի.)	Խակ եւ խակ.	(անմիջապէս.)
Այդ-ուն այգուն.	Մերթ ընդ մերթ.	
Օր ըստ օրէ. (ամէն օր.)	Հուպ ընդ հուպ.	
Ամ ըստ ամէ. Այր ըստ	Փոյթ ընդ փոյթ.	(փութ-թով.)
խառն ի խուռն. [առնէ.	Փոյթ ի փութոյ.	
Կաղս ի կաղս. (կաղ կաղ.)	Ճեպ ի ճեպոյ.	(ճեպով.)
Բացէ ի բաց. Դրաց ի դուրս.	Կարճ ի կարճոյ. (Համառօտ.)	
Տանէ ի տուն. Տուն ի տանէ.	Որմն զորման. (պատէ պատ.)	
Ընդ աղօտ աղօտ.	Հազիւ հազ.	
Առ ի փոքր փոքր. (կամաց	Եւս քան զեւս.	
Առ ասակաւ ասակաւ. (կամաց	Գամ՛ քան զգամ.	

8. Մակբայակերպներ.

Սակաւիկ մի. Փոքր մի.	Ուշի ուշով, (մտադրու-թեամբ.) [ձեռն.
Գամ մի. Առ գամ մի.	
Վայր մի. Վայրկ մի.	Բերան ի բերան. Ձեռն ի
Փոքր ի շատէ.	Գուցէ. (չըլլայ թէ.)
Եւ ոչ իւիք. Եւ մի իւիք.	Ի զի, Ի ուրկէ զի. (եր-[բեմն.)
Գոյիւ իւրով. Լբիւ իւրով.	Քաւ լիցի.
Սրտի մտօք, (սիրով.)	Թէ քաջ, (առ առաւելն.)

Երբեմն մի եւ նոյն մակբայը քովէ քով կը կըրկնուի, որ վարը մնացեալ-քանի կրկնութեան մէջ կը տեսնենք. (երես 479, 480։)

Նախդիր եւ նախադրութիւն։

Նախդիրներն են՝ ը, է, յ, ց. եւ երբեմն ա, ընդ, ըստ։

Նախդիրն ասով կը զանազանի նախադրութենէ՝ որ առաջինը հոլովին նշանակութիւնը կը փոխէ, կամ հոլով կը շինէ, (հոլովակերտ.) իսկ երկրորդը հոլով կ՛առնու եւ նշանակութիւն մը կ՛աւելցնէ բառին վրայ, (հոլովառու.) զորօրինակ. Աստն ցնա, (անոր.) Աստն վասն նորա. (անոր համար։) Այս պատճառաւ՝ Ա- եւ ընդ երբեմն նախդիր են եւ երբեմն նախադրութիւն։

Նախդիրներն իրենց անուան միշտ նախադաս են։

Նախադրութիւնքերէն ումանք նախադաս են եւ ումանք յետադաս։ Կան ալ որ թէ առաջ թէ ետ կը դրուին։

1. *Հայցական խնդրով նախադրութիւններ։*

Ա՜ ջուրս. (ջրերու քով.)	Ըստ գործիս իր. (համեմատ.)
Ա՜ դուրս. Ա՜ լոյն.	Ըստ կամս անձին.
Ա՜ ձկնորսն. Ա՜ ափն.	Ըստ աճել լուանին.
Ա՜ իս.* (քովս.)	Նախդիր հայցական.
Ա՜ նախանձ. (համար.)	
Ա՜ առել. Ա՜ հոգալ.**	Ա՜ ի կեանս. Ա՜ ի խրատ.
Ընդ իս*. (հետս.)	Արագ սա ի լսել.
Ընդ իշխանս. (հետ.) [նիս.)	Մինչ՜ առ նա. [հէմ.
Ընդ իս եւ ընդ նա. (ինձ եր՜	Մինչ՜ ի ծով, ցբեթձղա՜
Ընդ այր եւ ընդ կին.	քան զիշամիանիմ։ (աւելի.)
Ընդ խաղ. (կատակով.)	քան զհայոն մանանխոյ.
Ընդ միտս. (մտքին մէջէն.)	(մանանխոյ հատի չափ.)
Ընդ քաղաքն. (մէջէն.)	Իբրե՜ զհուր. (կրակի պէս.)
Ըստ քաղաքն. (անդին.)	Որպէս զաղաւնի. (պէս.)

* Ա՜, է, ո, ընդ, ըստ բառերուն քով ես դնելս նուազը միշտ հայց. հոլով կը դրուի, փակ. տրականի։

** «Ի սատակեցի ես սա զաղաւնի.», շատ պոռալէն յոգնեցայ։

Ա՜, (քովը.) ընդ, (հետը) եզակիի մէջ տրա՜ կան կ'ուզէն. եւ յոքն. մէջ հայցական։ Ոչ սա ոսկան կամ սա մէրքս՝ այլ սա սրմին (դնի տուպար)։ Անապար՜ ծել սա ինոջ եւ սա ձատայս։ Ընդ սէրելս մեր՝ ընդ Բասանաքայ եւ ընդ Պատրոնաք։ — Ա՜յս օրինաց վրայ հաստատուած է նահե նեռգոյականին կանոնը։

Ըստ, (համեմատ) յաք. խնդիր կամ անեզեւոյին որ առնէ՝ խնդիրը կրնայ տրականի տեղ հայց. դրուիլ. խակ սա, (քովը) եւ է, (մէջը) քիչ անգամ եզ. հայց. խնդիր կ'առնուն։

2. *Սեռական խնդրով.*

Ա՜ նախանձու. (համար.)	Ա՜ անց սրոյ եւ գաւազանի.
Ա՜ չգոյի. (չըլլալուն.)	Ցեղ այսորիկ. (եաքը.)
Ընդ իմ. (իմ տեղս.)	Օձից պէս. Ուղտուց պէս.
Վասն մեր. (մեզի համար.)	Ջօջքն տղայոց. (պէս.)
Ցանցուածոց վասն.	Շանց օջխակ*. (պէս.)

* Կամ տեղականի տեղ ածականով մը. Զնոյն օրինակ. (նորնպէս.) Զդ օրինակ. Զոր օրինակ. որ մակբայակերպ են։ — Զօրէն եւ օրինակ բառերն հյդ. հոլովով գոյական են։ Ահեղ զան՝

Հոլովուած գոյականներ ալ իրենց յատկացուցչին քովը նախադրութիւն եղած են. (Ընդգդ.) Յաղթօ տալոյ եւ առնլոյ. դիր ապտիա՜. քո ապտիա՜, (չ'րտսիր տով կամ տոյով։) (Սակ.) Ի ձեր տակ. (ձեր պատճառաւ։) (Մէջ.) Ի ձեզ լերանց. ի դիմոյ վիմայ. ի դիմի ձերում՝ Զհեծ նորա. Զինի մեր. կամ՝ Զնորա ղհեծ. Զմեր ինի. (եսեւէն։) կնեցանեք մերով. (կնունդանութեանն առեն։)

3. Տրական խնդրով.

Ա՜ նմա. Ա՜ դրան. (քով.)	Լո՜ ի լո՜ ժողովրդեանն.
Ընդ ո՞մ. (որո՞ւ հետ.)	Ինձ լո՜ ի լո՜. (լսեցրնելով.)
Ըսո հրամանին.	Մինչեւ՜ անդրէն դառնալոյ.

4. Բացառական խնդր. (նախդրիւ եւ աննախդիր։)

Ա՜ օրինակէ. (օրինակ ըլ-	Ա՜ ի ծառոյն. (ծառին
լալու համար.) [դուէ.	քովէն.)
Ա՜ յիշատակէ. Ա՜ զար-	Ընդ աչմէ. (աչ դին, դիէն.)
Ա՜ ականէ (նորա). (ակնա-	Ընդ կողմանէ քումմէ.
ածութեան համար։)	Ընդ կողայ. (երես 131.)
Ա՜ ի քաւելոյ զմեղս.	Ըսո նմանէ, ըսո նոցանէ.
Ա՜ ի չդոյէ. (չըլլալուն	(եսեւէն, յաջորդելով.)
համար.)	Ըսո հարաւոյ. (կողմանէ.)
Ա՜ ի քէն.* (քու քովէդ,	Ի սկզբանէ հեծէ. (ի վեր.)
քու կողմանէդ.)	Ցայսմ հեծէ. ՑԱդամայ
Ա՜ ի մարդ- (մարդկան	հեծէ. (ի վեր.) [սկսեալ.)
կանէ. քովշատե-	Ի վաղու հեծէ. (վաղուընէ
Ա՜ ի բազմայ. րու քով.)	Բաց ի քէն. (քեզմէ ի զատ.)

* " Եղբայր ա՜ է հօրէ։" Հօր կողմանէ եղբայր։

5. Գործիական խնդրով.

Ա՜ ճանա- (վրանեբը.	Փոքր է ա՜ նովաւ. (քովը,
պարհաւ. քովերը.	բազդատութեամբ.)
Ա՜ լերամբն. քովէն.)	Ա՜ նորա կենդանեաւ.

Ա՜ Թարայիւ. Ա՜ աշտա՜ Ընդ թզենեաւ. (տակը.)
բակաւն. (օրովը. ատենը.) Հանդերձ մարբն.
Հն գիւ ըֆ. Զեւք ըֆ. Մա՜ Նովաւ հանդերձ. (մէկտեղ.)
Հու ըֆ. Մէջովք ըֆ. կեսարիաւ հեթ.

Կաղմ եւ կոյս իբր յետադաս նախադրութիւն կը բանին. որոնց խնդիրն իրենց հոլովովը կը դրուի. Ի ընկոնս կոյս. (դէպ ի կռնակ). յարեւմտեայս կոյս. ի նա կոյս. յաջն կոյս. ի կինն կողմն. — ի ընկանց կուսէ. ի ձենջ կուսէ. ի նմանէ կուսէ. ի գերանոյ կողմանէ։

Հատարակ անուն են՝ ի մեր կոյս. ի մեր կողմ. ի մերմէ կուսէ. ի ծովակողմն կոսէ. յատուածակոյս կողմանէ։

Շաղկապ։

Գործածական շաղկապներն են՝

Գիտեմ ես. (ես ալ.) եթես գի բարի է. (որ.)
եւ ինքն եաս. (ինքն ալ.) Լուաք գի ասէին.
Մեզի իսկ լուաք. Զի, (որպես գի) գիտացից.
Ցառաջ իսկ քան զիս. Զի, քանզի. (վասնզի.)
Իսկ զի՞ մկրտես. (Հապա.) Թեպետ ի շար ընթերի բարի.
Մի յաղթիր այլ յաղթեա. (թէ չարի եւ թէ բարւոյ.)
Ցո՞ հայեցայց՝ այլ ի հեզն. Ապա յայտ է. (ուստի.)
(եթէ ոչ.) Ապա (ապրիծ) ազատ են։

Միջարկութիւն։

Ո, ո՜, փախեըուք. Վա՜շ. վա՜շ ինձ.
Է՛ մարդ. Ա՛, ա՜, տէր. Եղե՜ւ դու. (վայ քեզ.)
Օն եկայք. օն արիք. Ո՜ւքանչելիք.
Աղէ դու. Աղէ ասա. Ո՜վ մարդասիրութեանն։

Օրինակներէս կը տեսնես որ միջարկութիւնները կրնան հոլով մ՚ալ ինդիր առնուլ։

Շատ շաղկապներ ու միջարկութիւններ զանց կ՚առնենք հոս կրկնել, որոնք արդ լեզուն գրաւաբէ փոխառեալ կը գործածէ, եւ Ա մասին մէջ յիշուեցան. (Թլ. Է եւ Ը։)

Անփոփոխ մասանց-բանի վրայ դիտելիք։

1. Անփոփոխ մասանց-բանի քանի մը Հատը հաւասարապէս մէկ կամ մէկէ աւելին կրնայ վերաբերիլ. զորօրինակ միեւնոյն բառը կրնայ մակբայ եւ շաղկապ Համարուիլ, ինչպէս ճանապարհ, ապրեցաւ. կամ մակբայ եւ նախադրութիւն Համարուիլ, ինչպէս էջերս, որպէս, եւայլն։ Ուսում

2. Միեւնոյն անփոփոխ մասն-բանի Հոլով առած՝ նախադրութիւն է, իսկ բայի վրայ՝ մակբայ է. ինչպէս. Շո՜ր գնալ. եւ Շո՜ր գալ. — Առիկ զատ

3. Կայ բուն մակբայներէն՝ որ խնդիր առած եւ նախադրութիւն եղած է, ինչպէս Յեռասոյ խոտանին. չեռոյ նորա կայր. է վերոյ երկնից. է վերոսոյ յերիւարայն, (վրայէն.) է ներքոսոյ ձեռինն փարաւոնի, (ձեռքին տակէն.) յայնկոյս գետոյն. արեւմտոյ այգւոյն. ահաւադիկ նորա, չահաւոյ Մովսեսի. ծնողաց իմոց բոխէն. գանձուել ի Մանուէլէ, եւայլն։

Այսպէս ալ ե՜ս յաւելուածով չետադաս մակբայներ կան՝ նախադրութիւն եղած. ի քէն ե՜ս անդր. (քեզմէ աւելի անդին.) Անտի ե՜ս այսր. ի միջոյն ե՜ս է վեր. Յաղտոյ ե՜ս է խոնաբեղ։ — Ասոր Հակառակ՝

4. Կայ նախադրութիւն՝ որուն խնդիրը զորութեամբ դրուած եւ ինք մակբայ եղած է. զորօրինակ. Ընթացաւ ընդ առաջ. (այսինքն՝ որդւոյն.) է վերոյ Հասանել. (այսինքն՝ իրացն.) երթայր առաջի կամ դիմի. (այսինքն՝ նոցա։)

Բայց զուտ մակբայ են՝ ի վերոյ քան զամպս. յառաջ քան զիս. առաջի քան զնոսա. արեւմտոյ քան զայգին։

5. Որբ, որբէ, որպէս, երբեմն մակբայները աւծականով մ՚ալ կը բանին. Այլ որբ (կամ այլորբ.) ամենայն որբէ. յո՜ որբէ. այլ որպէս. ե՜ս ոչ որպէս. ե՜ս այլ երբեմն. (ուրիշ անգամ ալ։)

6. Կան բաղդատական մակբայներ ալ. Վաղագոյն. աւելագոյն. այլազգագոյն. յառաջագոյն։

7. Շաղկապներէն ոմանք նախադրութենէ մը կազմուած են՝ որուն խնդիրը զորութեամբ է. այսպէս

են՝ վ.ասն զի աղաչեցեր զիս. (այսինքն՝ վասն այնորիկ զի:) Փախանակ զի ոչ ծանեար. (փոխանակ այնը զի:) Քան ինձ. (քան զայն՝ թէ:)

Այսպէս ալ Երեմ. ԻԲ. (այսինքն՝ երանի եր թէ:)

ՀԸՄԸՉԸՑՆՈՒԹԻՒՆ

Ա.ռոհ-ջայի եւ ջայ:

Անուն-բայի միշտ ուղղական է: Բայց սովորաբար սեռական կը դրուի երբ բայն անցեալ է, նոքա առեալ զպատառն՝ եւ արտաքս:

Տրական կը դրուի անուն-բային՝ երբ բայն անեբեւոյթ է. Ոչ կամիմքը թագաւորել պմա: Լսել ինչ զձայն քո: (Որ աստիկա թագաւոր ըլլայ. որ ես լսեմ:)*

Երկու դէպքին մէջ ալ կը գտնուի անուն-բայի ուղղական դրուած՝ եթէ գոյական է:

* *Այսինքն երբ որ ուղղական անեբեւոյթի է: Բայց անեբեւոյթին ներգոյականն ալ երբեմն սեռ. յատկացուցչի սեղ կրնայ տրական անուն-բայի առնուլ. ի կործանել ինչ ջքաղաքս: Ընդ անցանել չէ ընդ անապատս: Ի կալ նմա յաղօթս: (Փիլ. ի կործանել նմա. ընդ անցանել ս. ի կալ նորա:)*

Անեզական անուն-բային, թէեւ նշանակութիւնն եզակի ըլլայ, յոքնակի բայ կ'ուզէ: Աննման այլոց են կեանք նորա: Հաւատք քո կեցոյցին զքեզ: — Քիչ տեղ կը գտնուի եզակի բայով:

Նաեւ եզ. անուն-բային անեզական խնդիր-ընուԹեան ունենալուն համար յոքն. բայ կ'առնու. Աստց քարքաջանք են ալանդն: Այս ինձ անարդանք են: Ջարմանք են այս:

Ա.ծական, Թուականացուցիչ, Հատկայատիչ:

Այս վերադիրներն ամէնն ալ կրնան գլխաւոր գոյականէն Թէ յառաջ եւ Թէ ետքը դրուիլ. բայց նախադիրը միշտ նախընԹացը կ'առնու. այսպէս.*

Ածակ. Ի որբոյ Հոգւոյն. — Ի Հոգւոյն սրբոյ:
Ցակց. Ջաշխարհն պարսից. — Ջպարսից աշխարհն:
Բցյյտ. Ա՜ս արքայ Արտաշէս. — Ա՜ս Արտաշէս արքայ:

Նոյնպէս մակբայով կամ նախադրութեամբ դոյական անուններուն վրայ։ Ի միւսանդամ գալուստեան իմում։ Զյառաջագոյն ասացեալ պատգամս։ Ցեսաներ զաՄենեցուն զառ միմեանս սէրն։ Մատուցանէն վասն մեղացն։ Զդիպն հանդերձիկն եւ զառանց պաճուճանաց։

* Ցարաբերական եւ հարցական յատկացուցիչը միշտ նախադաս է։ Զոր-ոյ զդիրըն հրամայեն ետ այրել։ Զո՞ր պատիւր եւ զդիր ունի (դաՀեկանդ)։

Ասոնց համաձայնութեան ընդհանուր կանոնը հետեւեալն է.

Ա. Նախադաս ածականներ սովորաբար անհոլով կը մնայ. իսկ յետադասը գրեթէ միշտ կը հոլովի. այսպէս յոքն. սեռականի՝

Նախադաս. Վայրենի ծառոց. (երբեմն՝ վայրենեաց ծ.)
Ցետադաս. Ծառոց վայրենեաց։ Կնոջ ձանպի, լեզուաներ եւ անգիտի։

Հասարակօրէն միանկի նախադաս ածականները մկատեղ կը հոլովին. Սբ-ոյ քաղաքին։ Մէնին Աբրահամ։ Լէյ հնձանի։ Իսկ զարտուղութիւն է՝ յետադաս անհոլով. Հրամանաւ արքային։ Ցանձարին արքունի։ Փայտս էլէնիա։ Ի բանս տղոյ։

Անհոլով ներգոյականին ածականն ալ անհոլով կը մնայ. Ի ծառ վայրենի, (եւ ոչ ի ծառ վայրենւոյ։) — Զարտուղութիւն են՝ Ցայն գործ. յաՀեռս խոտոր։

Բ. Բացայայտիչն երբէ մարդու անուն է՝ մկատեղ կը հոլովի. Թագաւէ առաքելոյ. Ինոջ մարդոյ։ Եթէ առեալ անուն է՝ անհոլով կը մնայ, երբ նախադաս է. իսկ յետադասը միշտ մկատեղ կը հոլովի. զտրօրինակ. Եփրատ գետոյ։ — Գետոյն Նեղոսի. Զօրաւարին Մոաղէնի։

ԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆ

Հայերուս խնդիր։

Թայերու խնդրառութեան նկատմամբ՝ գրաբարին աշխարհաբարէն դէպքերուս մէջ կը տարբերի։

Խնդիր-սեռի տրական հոլով կ'առնուն՝ Ցաղթէ, ըմբոշխնել, ղեմ, պանդխտ (համբերել.) պաշտպանեաց ձեղ։

Իսկ ինդիր-բնութեան գլխաւորաբար ներգոյական, պատմական եւ պարտաւական հոլովներու մէջ տարբեր կ՚ակնարկեն։

Ներգոյական ինդիր-բնութեան կ՚առնուն գնիմ, ընդանիմ, առքիանիմ, (վարսել, տմ. տափլամաք.) բայերը՝ (որ աշխարհաբար տրական կ՚ուզեն.) գնել ի քանդ. ի գետն. ի գետին ի գերեզմանի. ընդ ի տուի իւրոյ. ընդ ի ծով իւրոյ. հարին ի նկալէ. հարեալ յեղեգեան։

Պատմական ինդիր-բնութեան կ՚առնուն ընծիմ (բունել.) եւ կոխիմ. (որ աշխարհաբար բցու. կ՚ուզեն.) Կալաւ զլեզուէ նորա. Զչէաւանի կալեալ. Կախեցին զձայրէ, զաբզոցդ, զաուացդ։

> Նոյնպէս նոյն կամ նման նշանակութիւն ունեցողները. Զչէաւանի առեալ նորա. Ընկեցին զաբզոցդ. (պարապէն վար)

Պարտաւական ինդիր* կ՚առնուն ծրիծաղիմ, այդն առնիմ, (ծաղրել.) անցանիմ, (չբռնել, չպահել, դրժել.) զանցանիմ, զանց առնիմ, (թողուլ անցնիլ.) զանցաւացանիմ, (գերազանցել.) այսպէս. Մի ծրիծաղեսցին զինեա։ Այսպն արարեալ զնովաս. (երբեմն հյց. զնա։) Անցին զսխոլս, զերդմամբ։ Անցանել զբրնօք, զբանեաւ։ Զքաղաս օրհնաւօք զանց առնէին։ Դու անցուցեր զամենեսեան։

> * Այս բայերուն քով պարտականը ինդիր-սեռի կրնայ համարուիլ՝
> ճատուկ ոճով՝ Անցանել զասացբէ. ծերանալ։

Երբեմն չեզոք բայերն իբրեւ ներգործական վարելով՝ հայցական հոլով ինդիր-սեռի կ՚առնուն, — մանաւանդ իրենց արմատ բառը. (398։) Գնացեալ լինէր զերկայն ճանապարհն։ Զայն լուա իսկ եղէց։ Զգեղջացաւ զամանաքն։ Մի լայք զնեանէն։ Զգեղն բնաւ կեալ նստէին։ — Նոքա զնոյն ոտան ննջէցին։ Երկեան երկիւղ ՚ի։

> Իսկ բուն ներգծ. բայ են՝ խոտովան լինիմ. (ճանճնէ) նպատա լինիմ, եւայլն։

Նոյնպէս կրաւորականները. Զայնպիսի պոռիծս պատժեցաւ։ Զինաւորն իշոյ թաղեսցի։ Խոցեցաւ զնոյն

ֆոբ: — Եդաւ գլուխ վաճառողն: Բաժանեցան գոսաքն: Վարձեցաւ ոչս սրճկոյս: Արկաւ գիւրեւ յոգս, եւայլն: — Վերջիններըս ներգործական կը համարուին՝ ինչ իր վրայ կամ ուրիշներուն նշանակելով:

Ուրիշ այլեւայլ հոլովներու տեղ ալ խնդիր-բնութեան հայցական դրուած կը գտնուի: Հարցիդ զձեզ քան ի: Մեղայ զնոսա ինձանէ: Նեղութիւն ըղձ նեղեն զնոսա Եգիպտացիքն: Վրէժ խնդրել զանկանէն իւրեանց ի տէրութենէն: Առեալ վերադարձն:

Ուղղական եւ հայցական խնդիր-բնութեան՝ երբեմն ի նախգրեւ կը դրուի. Եղիցուք մեք ձեզ ի ծառայս. (փիլ. Ծառայք:) Արարիչ զքեզ յոգի մեծ եւ ի քաղաս: Ցոլինչ համարիմ: Եղեն յոլինչ:

> Թէ ներգծ. բայի քով խնդիր-բնութեան (405) հայց. հոլով կը դրուի եւ ոչ ուղղ. գրաբարի մէջ շատ բացայայտ կը տեսնուի. կացուսցես զնոսա ելիանս: Զձեզ ալաս արարից: Արար զզօրսն՝ ֆխոփոխոյս:

Բայց էական եւ չէզոք բայերուն՝ եթէ աներեւոյթ են՝ խնդիր-բնութեան հատարակօրէն անորոշ հայցական կը տրուի փոխանակ ուղղականի. Մինչեւ մերկս եւ վերատուս փախչել նոցա* ի տանէ: Լինել մեզ* սոսքս եւ անաբատս:

* Նոցա, մեզ տրական անուն-բայի են աներեւութին:

Գնել, վաճառել, եւայլն. սեռական հոլով խընդիր-բնութեան կ'առնուն. Իցէ հնար զկեանս ընկէց գնել: Արծաթով վաճառել. (ստըկով:) Վաճառեցին ոսան դահեկանէ: Ո՞չ դահեկանէ ծախ սակ արկեր: (413:)

Դիմաւոր բայի առջեւ աներեւոյթ բայ կը դրուի անփոփոխ՝ ուր որ աշխարհաբար աներեւոյթի է կամ պատճառ շաղկապ. (620, ծան:) Եկին պեսոնել զնա: Եմաւտ պեսոնել անդ: Պատուիրեցի քեզ կապել անտի:

Դերբայներուն խնդիր:

Աներեւոյթն եւ անցեալը միշտ իրենց բնական խնդիրը կը պահանջեն: Ուսանիլ գիմաստասիրեան: Ուսեալք զլաբիս: Պատմեալ զնմանէ:

Ներգործ. բայերու ընդունելութիւն. ներկային՝ սե-

ական հոլով կը տրուի. — նոյնպէս նոյն պժին ունե-
ցող բայանուններուն եւ ածականներուն: Առաջնորդ
ունելեացն Ցխոտաի: Առնելիք օրինացն. (երես 450:)
Բաբելոյ կամեցող: Հաստիչն քնոտիկեանց: Գիտակ խոց
տգոյն խղճականաց: — Հայկական խնդիր անսովոր է:

Կրաւորական, չէզոք բայերու դերբայներն եւ ա-
նոնց նոյնանշանները իրենց բնական խնդիրը կը պահեն:
Նմին նմանող լեցուք. Հարեալք է կոխիւ: Լցեալ
Հոգւով: Ներկիւղած յԱստուծոյ: Շարժուն է հողմոյ:
Զարալուսկ է գինւոյ: Կոխան յոգեյոյ: Զհոգւոյն հայ-
հոյութիւն. (պտմ. Հոլով:) Ցետ դարձին է բաբելոնէ:

Կը գոնուի սեռականով ալ. կապեալք խաւարի.
(խաւարաւ կամ ի խաւարէ.) Բանք՝ պճնազգոյ տգոյ
կարկատեալք: Հարեալք սուսերի իմոյ: Կոխան ոտից:

Նոյպէս միեւնոյն սեռական. խնդրով՝ Օրհնութիւն
Ցեառն, եւ Օրհնութիւն անդր. որոնց առաջինը
ներգծ. է, իսկ երկրորդը կրաւոր: — Բայց հայերէն
չէ՝ Օրհնութիւնն Տահակայ զՅովէփ. կամ Ծնընդ-
եամբ զնոյին. Հատոցին փախչող, (փեկ. է հատոցէն:)

Ածական անուանց խնդիր:

Աշխարհաբարի մէջ տրական խնդիր առնող ա-
ծականները՝ (437.) գրաբարի մէջ կայ որ նոյնպէս
տրական կ'ուզեն, կայ ալ որ սա եւ է նախդիր: Իսկ
ոմանք երկու հոլով ալ կրնան խնդիր առնուլ.

Բաւական ամենայնի.	Նմանի մանկտւոյ.
Բաւական ի կերակուր.	Հանգոյն մխրոյ.
Առ ամենայն ինչ բաւական.	Քաղցր ի կերակուր.
Առ ամենայն կարող.	Արագ առ ի լսել.
Ամենայնի կարող.	Ծանր առ ի բարկանալ.
Կարօտ օգնականութեան.	Փոյթ առ օրինացն պահ-
Աննման այլոց.	պանութիւն:

Բացառական եւ գործիական խնդիր կ'առնուն
հետեւեալները.

Զէին ընդհատ ի մանկտւոյ.	Կարօտ յօգնականութենէ·
Օտար ի գիտութենէ.	Կարօտ հացիւ եւ ջրով.
Նեղաց ի գիտութենէ. (կա-	Արեամբ ծարաւի.
րօտ.)	Լի արուեստիւք:

Բաղդատական ածականը միշտ դառնում է նախադրութեամբ խնդիր կ՚առնուի. Փոքրագոյն քան զամենայն սերմանիս։ Մեծ քան զամենայն բանջար։ (444։)

Գերադրական աստիճան գրաբարի մէջ եւս, կոչի, յոյժ, հոռակ եւայլն մակբայներով կը ձեւանայ. կամ յոքն. բայաւական եւ սեռական խնդրով՝ (թուական եւ մասնական անուանց պէս։) Մեծն է յԱնէն։ Կրտսերն է նոցանէ։ Ընտիր ընկերաց մերոց։

Թուական եւ մասնական անուանք յոքնակի բզուխնդիր կ՚առնուն. Երկուք է նոցանէ։ Ոմանք է գոլոցն։

ՄԱՍՆԱԾ-ԲԱՆԻ ԿԻՐԱԹՈՒԹԻՒՆ

Վառուած ժիռն ոտ հոդովը։

Անուանց թիւը շատ անգամ եզակի կը մնայ յոքնակի մտքով. Բազում ինչ։ Պտուղ բազում։ Տեղեաւ արձակել։ Իսկ թուական անուանց յետադաս գոյականը սովորաբար եզակի է. Քսան գոնէիկին։ Ի հնգետասան ատեան։ (Տես աշխարհաբար՝ 457։)

> Բայց կ՚ըսուի յոքնակի՝ Ցետ երկոտասան ամաց. Քառասուն տարուց. իսկ յօդով՝ շատ անգամ եզակի. Ցետ քառասուն ամին. Իսանց եւթն օրն. — որուն որոշ կանոն չկայ։

Չափի անուններըը գլխաւոր բառին քովն այլեւայլ հոլովով կը դրուին. Հատանել փայտ մի չհատն կանգուն. քովի բայկն հանեմեսատ ուղղ. կամ հայց։ Խորութիւնն ծովուն ինքս էր։ Ածնել զքարձրութիւնն է գետն կանգուն, կամ է գետն կանգնոյ։ Ոսկի վճռեան է հազար տանդաքե. (կշռոյք։) — Բաժակ մի չուր. եւ կը հոլովի՝ Բաժակաւ միով ջրով։ Կ՚ըսուի նաեւ ուղղ. Սափորով մով ջուր։ (Աշխարհաբարը տես 492, գ. եւ 493։)

Ժամանակի որոշման համար՝ երբ հարցման կը պատասխանէ սովորաբար ներդրական, երբեմն ալ հայցական։ Ցառաջն եւ ինձ երբեք մի գործեացես։ — Ա. Նմա ագան այն օր։

Որչափ ատեն եւ տանի անդամ հարցմանց՝ հայցականն. Չվիշ օր գործեացես։ Թագաւորեալ ամս պատ։ — Երկն անդամ յաւուր։ Երկոցո անդամ։

Սեռականէ-ուղղական եւ սեռականէ-ածական յաճախ է գրաբար. (երես 175.) որ ըստ տեղւոյն նախադիր ալ կ՚առնուն. Աստուածոյքն. զնոցայն.* զՀոգւոյն. յԱբրահամայն։ Տուք զկոյսեբ՝ կոյսեր։ Բունի զօրօրտ մեք ոչ կերպաք։ — Վահան մի քեզ տանէտ բոյ. (արժէք։) Այրի ամաց աշխատաւն է երէց։

* Դերանուններդ վերջահոլով ալ ունին. Նոյոյն. Նոյոյն. յԻրոյոյն։

Անոր համար բայով ալ կ՚ըսուի՝ Եղեւ երկոտասան ամաց։ Մեռաւ ամաց հարիւր է տասնից։

Բացառականով եւ գործիականով ալ ածականներ կը ձեւանան. Մին է ինէրոյնէ, է պատկէ. Նաչէհ արարեալ պատկոյս։ Գաղանք է վայրէ։ — Առաւել գնորեցոն ընարեն զնշմարտութիւն։ Իբր ածական կը գործածուին՝ Ցօդատածով. (բաղադրեալ.) Հալածով է, (ծալք ծալք.) անցանելով է, (անցաւոր), եւայլն։

Ցօդերու գործածութիւն։

Ս, ք, ն դիմորոշները միշ որոշիչ յօդ են եւ միշ դերանունական։ Դերանունականներն երեքպատիկ զօրութիւն ունին.

Իական դեր. Ես Հովիւս յանցեայ։

Ցուցակ. դեր. Դուքս ոչխարքդ զի արարին. (տես 346։)

Աստցակ. դեր. Զոդիդ ի քէն ի բաց պահանջեացեն։

Շատ անգամ ցուցական յօդին (ինչպէս նաեւ ցուցական դերանունանց) տեղ դերանունական մնիքայներ կը գործածուին. Ի տուն այդ. (յայդ տուն.) ի տանէ այդի. (յայդմ տանէ.) ի տան անդ. (ի տանն։)

Գրաբարի յատուկ է՝ յարաբերական բառի մը յաջորդող բառին վրայ յօդ դնել. Զոր տեսերն. Զոր տեսանէքդ. Մինչ ոչն գիտէիք. Որ ոչէր հաւատաս. Որ խօսիդ ընդ քեզ. Որ ի մէնջս ասացաւ. Որ մոռադէրն ծառայեաց։ Ուր են երթեալ։ Որպէս հաստատեցանն։

Երբեմն հարցականէ եաքն ալ. Ընդէր զկերցիս. Քէ՞ լալդ. Վան արշ եկիդ։

Ծօդը, (մանաւանդ իբրեւ որոշիչ յօդ՝) իրարու կապակցեալ բառերուն ընդհանրապէս առաջինն վերջ կը դնուի. Աստուածն անուն: Մեղադիրն լինել: Զմարգարէն զնայսի. Ոչն գործել. (փխկ. Աստուած անունն ոչ գործեն, եւայլն:) — կամ փոխանակ կրկնելու՝ Հօրն կամ մոր. Դպիրքն եւ փարիսեցիք:

Եթէ դէպականն ածականէն յառաջ է՝ միշտ դէպականը յօդ կ՚առնու. Ծառն վայրենի:

Նոյնպէս նախընթաց ածականն այս դէպքերուս մէջ. Մեծն արին Աբրամզդ. Քաջին Վահագնի. Երանելոյն Ներսեհի: (ցես 509, ծան:)

Գրաբարի յաւուրկ է շատ անգամ որոշեալ բառի վերջ յօդ չդնել. Զաբէպ Աբրաշէս. Բառնաբաց առաւելոյ. Առ-ի՝ հզօր է. Խոր է ծով. Կործանեսցի պոռն նորա: Բաբիլոնիէն կորուսանէ զխմաստնա:

Բառերուն կրկնութիւնն ու շարքը:

Կրկնեալ եզ. դէպականը՝ ի-բ-ա-ն-ի-ւ կը նշանակէ. Ան առն. (ամէն մէկուն:) Քաղաքի քաղաքի. Գնդի գնդի, դրօշու դրօշու. (իւրաքանչիւր գնդի, ամէն մէկ դրօշի:)

Կրկնեալ յոքն. գոյականներն՝ այլեւայլ կամ շատ կը յուզբնեն. Ի կողմանց կողմանց: Բազմեցուցին զնոսա եբաեան եբաեան: Ի տեղիս տեղիս: Քաղաքաց քաղաքաց. (շատ քաղաքներու:) Մոտանել ի տունս տունս:

Նոյն կերպով է մանաւանդ անուանց ալ կրկնութիւնը. եւ անոնցմէ ելած մակբայներունը. Զոր ոք-բոյ-ոք-բոյ-ոք արկեալ էր. (մէկուն մէկալին ձգածը.) Ոմանց ոմանց. Ինչ ինչ. (712.) Ուրեք ուրեք, (տեղ տեղ.) Ուստեք ուստեք, (սրկէ նրկէ:)

Կրկնեալ ածականը յոքնականի պէտ ունի. Ծողովեցէք զբարի բարին, զյոռի յոռին. (աղէկները, գէշերը:) Զընտիր ընտիր հեծելոց նորա:

Թուականներու կրկնածը բաշխական է. (եր. 440:)

Բայը սովորաբար այս ձեւով կը կրկնուի. Ո-նել ո-անէք եւ ա-ա-լինն: Ցալ ե-թո-ս կինք: (ցես 617:)

Այս դրից մէջ կայ նաեւ տեղ մը գնել ֆոն. որ բսիւք թէ աներեւոյթ լուներ հին լեզուին մէջ։

Մակբայներուն կրկնածը սաստկութիւն կու տայ. փութանակի արագ արագ կործանեցի։ Մեծացաւ յոյժ յոյժ։ Հազիւ հազիւ։ քաջ քաջ. (աղէկ մը։)

Իսկ յօդի եւ նախդրի կրկնութիւնը կամայական է։ Զորդի իւր պկրտաւեր։ Զփարաւոնի պերազն։ Զքոյոց աթոռոյդ պդարանակալ իմաստութիւն։ Զդրա պատս եւ պճեռս։ Զքսան եւ պինն ազգաց։ Զաճիւնախառն պդրակն։ Ընդ երկիրն ընդ այն։ Ընդ քաղաքն ընդ ամենայն։ Յերկրին ի գետեմ։ — Զքահանայիցն զփառաւն յափշտակեաց։ Զգրոցն ճշմարտութիւնն։ Զչար ցանկութիւնն ընչից։ Ազգացն առաջնոցն։

Նոյնպէս ազատ է յօդի եւ նախդրի եռեւառաջութիւնը, կամ միեւնոյն խօսքին մերթ այս եւ մերթ այն մասին վրայ դրուիլը. ինչպէս հիմայ կը տեսնենք։

Գրաբար շարագրութեան կարգը շատ ազատ է. կրնայ միեւնոյն մասն-բանի, (զորօրինակ բայն, անուն-բային կամ խնդիրը) միեւնոյն նախադասութեան մէջ անհամար դրից փոփոխութիւն առնուլ. որոնց վայելուչ դասաւորութիւնը Հայկաբանութեան արուեստին մէկ գլխաւոր մասը կը կազմեցանէ։ Օրինակ առնունք յատկացուցչի եւ նախդրի փոփոխութիւնները՝ հետեւեալ երեք գոյականներուն մէջ. (պաբելաստանի օրէնք։)

Զօրէնս աշխարհին Պարսից. Զօրէնս զաշխարհին Պարսից.
Զօրէնս Պարսից աշխարհին. Զօրէնս զՊարսից աշխարհին.
ԶՊարսից աշխարհին օրէնս. ԶՊարսից աշխարհին զօրէնս.
Զաշխարհին Պարսից զօրէնս. ԶՊարսից զաշխարհին զօրէնս.

Թող ն յօդին ալ ըստ կամի կրկնութիւնը։

Սոսկ են այս մասին սովորական պերպեսութիւններ, որոնցմէ զատ կրնան գործեալ ուրիշ եռեւառաջութիւններ ալ ըլլալ, որոնք մեծաս մասամբ խորթ են։

Նոյնպէս յաջորդ օրինակներուն մէջ կը տեսնենք մասանց-բանի շարքին քանի մը ազատութիւնները։

Բազասո՛ւնիս վկայս։ Զախտս մարդոյ բժշկել ապէք ապէք։ Զքեզդա աւերիչին պաճուճս։ Անապճանս ազնուա-

կանուխ եւանն գործս գործեա։ — Պապահանէ բացան երկինք։ Զաքարիայի քահանային հրեշտակ երեւեցաւ։ — Ցայժ յիրացն գործելոց է։ Զինչ պէտ նմա այն էին։ Շնորհակալ ոսպսեկացն լինիցին։ — Ա՛ի զնաւարն ի միջոյ ի բաց փոփոխելոյ։ Վասն զնորոգ ոք պետանելոյ։ Ցեւ բարբառոյն ի վերուստ գալոյ։ — Եւ որ ընդ նմայն էին հրեայքն՝ լային։ Որ ի վերայ մեր գալոցս են լուծք։ Եւ այն՝ ոչ յորս ըստ հնոյն միայն էին ոսոխքն, այլ եւ որ ըստ նորոյս էին՝ կատարէր։ Զորս վասն Աւետմզդայ պապահինէ իցեն՝ ամաչեմ ասել։ — Գրեցա՛ իսկ ոչ յայսմ մատենի։ Եւ ա՛ն նոանիկայք՝ իսկ ոչ ի միջի ձերում։ — Նա տեսանեմք ասանիկ։ Դա եւ դուք ասացէք։ — Դեռ անդէն նոա էր։ — Ընդ հողմոյն պեմ չկարաց ինչ զօրել։ Ընդ այսր ընդդէմ թերեւս ոք յամառէ. եւայլն։

Ա՛յս եւ ասոնցմէ դուրս անհամար չըլմնքներն ու ձեւոց պէսպիսութիւնները, եւ մանաւանդ այլեւայլ ոճերու եւ զարդերու առատութիւնն որ գրաբար հայերէնի յատուկ եւ ընտանի են, կրնան ըստ բաւականի ցուցընել՝ հին լեզուաց ու նորերուն, եւ ի մասնաւորի հին եւ նոր հայերէնի՝ իրարմէ ունեցած տարբերութիւնը. այսինքն գրաբար լեզուին ընդարձակ սահմանութիւնն եւ յանդուգն ձեւերուն մէջ պահած մեղմական վայելչութիւնը. — որոնց դիմաց՝ իւր (համեմատաբար) անձուկ սահմանութեան եւ իւր կաշկանդեալ վիճակին մէջ նոր լեզու մը կրնայ միայն իւր հաստատուն ձեւերն ու դուռէ աւելի բացայայտութիւնն ի մէջ բերել։

Թերեւս ժամանակը կարենայ յայտնացընել՝ հնոյն ոյժն ու շնորհքը նոր լեզուին վրայ հեղլով՝ երկու առաւելութիւններն ի մի ձուլել՝ ճարտարութեամբ, եւ աւելի հզօր, առոյգ ու զարդարուն բարբառ մ՚ընծայանի ընել նորագոյն սերնդոց։

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԼՈՒԾՄԱՆ ՎՐԱ

ԿԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍԿ

—

Վերականութիւնն որ ոչ տեսական ուսում մըն է միայն՝ այլ նաեւ ի հարկէ գործնական արուեստ, իւր տեսական մասէն զատ՝ որ բովանդակ գործոյս մէջ աւանդեցինք, ունի ի բնէ իւր գործնական նիւթական մասը, զոր որ իրաւամբ իւր դասատուներէն եւ դաստուներէն կը պահանջէ: Քերականութեան գործնական մասը գլխաւորաբար այս երեք հրահանգներէս կը բաղկանայ. Լուծումն, Ընթերցուած եւ Շարադրութիւն:

Երկու վերջիններըդուռ գործնական հրահանգներ ըլլալուն՝ մեր պաշտօնէն ու նպատակէն դուրս կը համարինք. իսկ Լուծման հրահանգը գործնական բայց միանգամայն եւ տեսական կրթութիւն ըլլալով՝ չենք ուզեր բոլորովին առանց ակնարկութեան անյիշատակ թողուլ. — Մանաւանդ որ՝ ինչպէս յայտնի է, Լուծումը դեռ քերականութեան սահմանին մէջն է, եւ հասասարապէս Ընթերցուածի, (ուղիղ հասկընալու) եւ Շարադրութեան (անսխալ գրելու) իբրեւ հիմ եւ առաջնորդ կը ծառայէ:

Լուծումն կամ վերլուծութիւն կը կոչուի այն լեզուագիտական կրթութիւնն որ խօսքի մը իւրաքանչիւր մասունքը զատ զատ քննելով՝ անոնց ըստ քերականական օրինաց տեսակը, որպիսութիւնն ու վարած պաշտօնը կ'որոշէ: Զորօրինակ թէ որ բառ ինչ կարգի մասն-բանի է, որ անուն ինչ հոլով է, կամ որ բայ ինչ հոլով խնդիր է առեր, եւայլն: Ուստի Քերականութեան եւ Լուծման զանազանութիւնն այս է. որ Քերականութիւնը պարզէ ի բաղադրեալ կ'երթայ, իսկ Լուծումն՝ բաղադրեալէ ի պարզ. այսինքն զբաղադրեալը կը պարզէ:

Քերականական լուծումն երկու տեսակ կրնանք բաժանել՝ դիւրին եւ դժուարնական ընելու համար.
1. *Սովորական կամ չդժուարնալի*, որ բառերու վրայ կը զբաղի, որոշելով իւրաքանչիւր տեսակները, (անուն, դերանուն, բայ, մակբայ, եւայլն.) եւ ձեւերը, (հոլով, ժամանակ, դէմք, եւայլն,) — քերականութեան Ա մասին վրայէն, որ կ'աւանդէ Սուղագրանութեան կամ բառերու կազմութեան օրէնքը, (տես երես 337.)
2. *Համաձայնական չդժուարնալի* որ խօսքը կամ ամբողջ նախադասութիւնը կը լուծէ, մասանց-բանի իրարու յարաբերութիւնը կամ իւրաքանչիւրին վարած պաշտօնը որոշելով. (ղորօրինակ թէ անուն-բայի է կամ ինդիր, կամ վերադիր, կամ յարաբերեալ, եւայլն,) — քերականութեան Բ մասին վրայէն, որ այլեւայլ բառերով խօսք մը կազմելու օրէնքը կ'աւանդէ։

> Որովհետեւ նախադասութեան մը մէջ երկու բան կը դիտուի. մէյ մը Գաղափար՝ զոր որ իւրաքանչիւր բառ ինք իրմէ կու տայ. ըսես կամ ըսէ՝ էջ կամ էմ. ընծիւ կամ ընէրնէր, ընէրնէրօս, եւայլն։ Եւ երկրորդ՝ Միտք կամ նշոյք, զոր որ իւրաքանչիւր խօսք ինք իրմէ կու տայ. ինչպէս. ըսես՝ էջ ընէրնէրօս։ կամ ըսէ՝ էմ ընէրնէրօս։

> Կայ մէս երրորդ տեսակ մ'ալ *Յաճախական չդժուարնալի*, որ քանի մը եղանակաւ կրնայ ըլլալ։ Պերճաբարբառեալ կրնանք բանասերական լուծում ընել՝ (առանց քերականական սահմանէն հեռանալու,) իւրաքանչիւր բառին արմատն ու բաղադրութիւնը դնելով կամ տարբերացը լուծելով. զորօրինակ թէ պարզ բառ է թէ ածանց կամ բարդ, եւայլն. — քերականութեան Գ մասին վրայէն։ (Զատ է դարձեալ Սուղագրանութիւնն ալ՝ որ ըսինք թէ բառին ներքին կամ գաղտնի կազմութիւնը կը յայտնէ եւ կը հասցընէ մինչեւ վերջին արմատ. տես երես 337 եւ 293, ծան։)

> Գաղղիացիք քերականական լուծման վրայ *չդժամբուա. Համեմատական չդժուարնալ* ալ կ'աւելցընեն, որն որ կը կատարուի՝ առէն տեսակ նախադասութիւն երեք գլխաւոր տարբերացը լուծելով՝ որ են Ենթակայ, (անուն-բայի,) Բայ եւ Ստորոգեալ, (ուղղական խնդիր։)

Դնենք վերլուծութեան օրինակ՝ միեւնոյն ասուկն աշխարհաբար եւ դրաբար։

—

ԱՅԲՈՒՀԱՐԻՔ

Անտառին ծառն ելաւ դաշտ գնաց. | մնաածեց, | եւ ըսաւ իւր ընկերներուն. | եկէք երթանք | պատեբազմ բանանք ծովուն ալէացը դէմ, | որ հեռանան կորսուին մեր առջեւէն. | որպէսզի նոյն տեղն ուրիշ անտառներ յառաջ բերնէք: | Անդիէն ծովուն ալիքներն ալ խորհուրդ ըրին՝ | որ երթան | դաշտին վրայէ անտառին հետ զարնուին, | եւ իրենց ուրիշ տեղ ալ բանան: | Եկաւ կրակն՝ | այրեց անտառը. | նոյնպէս աւազն ալ դէմ կեցաւ | եւ ալիքներն արգելեց:

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆ

Անտառի-ն դեղ. անուն, հսկ. Ա հոլ: Եզ. սեռ. ն յօգով որոշեալ: — Ուղղ. Անփոփ:

ծառ-ն դեղ. անուն, հսկ. Ա հոլ: Եզ. ուղղ. ն սաց. յօգով որոշեալ:

ելաւ չէզ. բայ, կէս զրուղի: ՍՀմ. կաս. եզ. 3 դ: — Անեբեւ. Ելլել:

դաշտ դեղ. անուն, հսկ. Ա հոլ: Եզ. տր. աննախդիր. (փխկ. է գալ.) անորոշ հոլովումն:

գնաց. չէզ. բայ, զրուղի խառն խնհմ: ՍՀմ. կաս. եզ. 3 դ: — Աներ. Երթալ:

մնաածեց, չէզ. բայ, Ա լծորդ: ՍՀմ. կաս. եզ. 3 դ: — Աներ. Մոռնալ:

եւ շաղկապ:

ըսաւ նեբդծ. բայ, զրուղի: ՍՀմ. կաս. եզ. 3 դ: — Աներ. Ըսել:

իւր սաց. դեր. ածական, 3 դ:

ընկերներուն-ն դեղ. անուն, հսկ. Ա հոլ: Ճղբ. տր. ն սաց. յօգով որոշեալ: — Եզ. ուղ. Ընկեր:

եկէք չէզ. բայ, զրուղի խառն խնհմ: Հրամ. յբ. 2 դ: — Աներ. Գալ:

երթանք չէզ. բայ, զրուղի խառն խնհմ: Սաստ. նեբ. յբ. 1 դ: — Աներ. Երթալ:

պատերազմ դեղ. անուն, հսկ. Ա հոլ: Եզ: հյց. աննախդիր, անորոշ հոլովումն:

բանանք նեբդծ. բայ, Գ լծորդ: Սաստ. նեբ. յբ. 1 դ: — Աներ. Բանալ:

ծովուն-ն դեղ. անուն, հսկ. Բ հոլ: Եզ. սեռ. ն յօգով որոշ: — Ուղ. Ծով:

ալևաց-ը գոյ. ան. հարկ. կէս զլուղի։ Ճք. տր. ը ատց. յօդով որոշ։ — եզ. եւ յբ. ուղ. Ալևի։ (43։)

դէմ՝ նախադրութիւն։

որ չաղկապ։

հեռանան չէզ. բայ, Դ լծ։ Սաոր. ներ. յբ. 3գ։ — Աներ. հեռանալ։

կորսուին չէզ. բայ, Ի լծ։ Սաոր. ներ. յբ. 3գ։ — Աներ. կորսուիլ։

մեր ատց. դերանուն ած։ եզ. (տես 170, ծան.) 1 գ։

առջևէն գոյական նախադրութիւն։ եզ. բցա. ն ատց. յօդով. (տես 309։)

որպէսզի չաղկապ։

նոյն ցուց. դերանուն, 3 գ։

տեղ-ն գոյ. անուն, հարկ. կէս զլուղի։ եզ. ներգոյ. ան. նախդիր. ն յօդով որոշեալ (փխկ՝ է նոյն գիւղն։)

ուրիշ ած. անուն, մանաւանդ կամ հարկ։

անտառներ գոյ. անուն հարկ. Ն հոլ։ Ճք. հյց. անեղակերպ. անորոշ հոլովումն։ — եզ. Անտառ։

յատուկ մակբայ, տեղական։

բերբենիք ներգոյ. բայ, զլուղի։ Սաոր. ներ. յբ. 1 գ։ — Աներ. Բերբել։

ՀԱՄԱՅՆԱԳՈՒՂԱՑԻ ԼՈՒՀԱՈՒՄՆ

Ամուսինն յատկացուցիչ՝ ծառը յատկացեալին։

ծառն անուն-բայի՝ եզա- գիաց բային, եւ յատկացեալ՝ անորոշ յատկացչին։

եյաւ երկրորդական բայ՝ ծառն անուան-բային։ Ածեզադրութիւն՝ գիաց բային վլայ։

դաշտ խնդիր-բնութ. գիաց բային։ Անեղակերպ՝ տեղական չարժուած յուզելուն համար։

գնաց գլխաւոր բայ՝ ծառն անուան-բային։

— Մինչեւ հոս՝ Առաջին նախադասութիւն։

Եթէ եզա- աւելացրութիւնն ալ զատ բայ կամ զատ խմաստ ունեցող բմբռնենք, ան ատեն այս առաջին նախադասութիւնը հարկ է երկուքի բաժանել՝ գիմաւոր բայերուն թուոյն համեմատ. (330։) Սակայն հայերէն լեզուին բնութիւնը կը պահանջէ՝ որ եւ իբր եւ նմաններն իրարու ետ բայ ձգուածին։ (749։)

մատծեց, բայ, որ խնդիր չունենալուն՝ չէզոք եղած է։ Անուն-բայի զօրութեամբ կ՚իմացուի՝ անիկա դեր։

— Երկրորդ նախադասութիւն։

Եւ շաղկապ՝ ինչպէս, ըստ բայերուն զօդիչ։

Ըսաւ բայ։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ անկից դեր։

Իւր ընկերներուն. խնդիր-բնութեան՝ ըստ բային։

— Երրորդ նախադասութիւն։

Եկէք բայ։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ պատ դեր։ Աւետաբերութիւն՝ երթանիք բային քով։

Երթանիք, բայ, սեռդս. փակ. հրմկնի։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ինչ. դեր։

— Չորրորդ նախադասութիւն։

պատերազմ խնդիր-սեռի՝ բանակ բային. որ մեկտեղ՝ ած մը կը կազմեն։

բանանիք բայ, սեռդս փակ. հրմկնի։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ինչ դեր։

Ծովուն յատկցիչ՝ ալէացը յատկացելոյն։

ալէացը դէմ, ալէացը, յատկացեալ՝ ծովուն յատկցչին։ Ալէացը դէմ, խնդիր-բն. պատերազմ բանակ բազադրեալ բային։

— Հինգերորդ նախադասութիւն։

որ շաղկապ՝ պատերազմ բանակ եւ հետեւեան բայերուն զօդիչ։

Հեռանեան գլխաւոր բայ։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ալէացը դոյ. կամ անակ դեր։

կորսուին երկրորդական բայ, աւելագրութեամբ հետեւեան բային վրայ։

մեր առջեւէն մեր, յատկցիչ. առջեւէն, յատկեալ։ Մեր առջեւէն, խնդիր-բնութ. հետեւեան նախադասութեան բայերուն։

— Վեցերորդ նախադասութիւն։

որպէսզի շաղկապ՝ հետեւեան նախադասութեան եւ յառաջ քերէնէ բայերուն զօդիչ։

Նոյն տեղը խնդ.-բնութ. յառաջ քերէնէ բային։ Աննախադր՝ դադարում ցուցընելուն համար։

ուրիշ անասուններ առիթ, ածական՝ անպատուիր գոյականին. նախադաս անհոլով։ Անպատուիր, խնդ.-սեռի՝ յառաջ քերէնէ բային։

Յառաջ քերենք։ մակբայով բազադրեալ բայ՝ կամ ած. Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ինչ դերանուն։

— Եօթներորդ նախադասութիւն։

ԳՐԱԲԱՐ

Ձոգաւ գնաց անտառին փայտն ի դաշտն. | խորհեցաւ, | եւ ասէ ցընկերս իւր. | եկայք երթիցուք, | տացուք պատերազմ ընդ ծովուս, | զի հեռացեալ մերժեսցի առաջի մեր. | զի արասցուք ի նմա այլ անառատս: | Դարձեալ ալիք ծովուն խորհեցան՝ երթեալ կռուեալ ընդ անտառ դաշտին՝ պատրաստել իւրեանց այլ տեղի: | Եկին հուբն | եւ այրեաց զանտառն. | Նայնպէս եւ աւազն եկաց ընդդէմ, | եւ արգել զալիսն:

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ

Ձոգաւ չէզոք բայ, զլսղլ. խառն խնրհմ: ՍՀմ. կար. եզ. 3 գ: — ՍՀմ. Ներ. Եբ[illegible]:

գնաց չէզ. բայ, ներգծ[illegible]եալ. Ա լծորդ: ՍՀմ. կար. եզ. 3 գ: — Ս. Ն. Գնամ:

անտառի-ն գոյ. անուն, հասարակ. Բ հոլովմ: Եզ. սեռ. ն յօդով. որոշեալ: — Ուղ. Անտառ:

փայտ-ն գոյ. անուն, հսրկ. Ա հոլ: Եզ. ուղղ. ն յօդով որոշեալ:

ի նախդիր:

դաշտ-ն գոյ. անուն, հսրկ. Բ հոլ: Եզ. հյց: ն յօդով որոշեալ.

խորհեցաւ. չէզ. բայ, կրաւորակ. Բ լծ: ՍՀմ. կար. եզ. 3 գ: — Ս. Ն. Խորհիմ.

եւ շաղկապ.

ասէ ներգծ. բայ, խառն խնրհմ. Ա եւ Բ լծ: ՍՀմ. Ներ. եզ. 3 գ: — Ասիմ:

ց-ընկերս ց, նախդիր: Ընկեր, գոյ. անուն, հսրկ. Բ հոլ: Ցքն. հյց: — Եզ. ուղ. Ընկեր:

իւր. ածց. դեր. ածական. 3 գ: — Ցոք. հյց. անփոփոխ:

եկայք չէզ. բայ, զլսղլ. խառն խնրհմ: Հրամ. յց. 2 գ: — Ս. Ն. Գամ:

երթիցուք չէզ. բայ, զլսղլ, խառն խնրհմ: ՍՀմ. ապառ. յց. 1 գ: — Ս. Ն. Երթիմ:

տացուք ներգծ. բայ, զլսղլ: ՍՀմ. ապառ. յց. 1 գ: — ՍՀմ. Ներկ. Ցամ:

պատերազմ գոյ. անուն, հսրկ. Բ հոլ: եզ. հյց. անանձնական:

ընդ նախադրութիւն սրսկան խնդրով:

ծովու՛ր։ գոյ. անուն, հարկ. Դ հոլ։ եզ. տր. ընդ նախադրութեան խնդիր։ — Ուղ. Ծով։

ՀԱՄԱՌՕՏԱՑՈՒՑԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆ

Ձոքաւ գլխաւոր բայ՝ ֆայդն անուան-բային։

գնաց երկրորդական բայ։ Ա՛ւելադրութեամբ կրկնուած, չափաս բային նոյնանշան։

անտառին յատկացիչ՝ ֆայդն յատկացեալին։

փայտն անուն-բայի՝ չափաս ֆնաց բային, եւ յատկացեալ՝ անփոխին յատկացչին։

ի դաշտն, խնդ.-բնութեան՝ չափաս բային։ ի նախդրիւ աեզական շարժումն ցուցընելուն համար։

— Մինչեւ հոս՝ Առաջին նախադասութիւն։

Չափաս ֆնաց. տես աշխարհաբար Լուծման մէջ առաջին նախադասութեան ծանօթութիւնը։

խոր՛հեցաւ, բայ, որ խնդիր չունենալուն՝ չեզոք եղած է։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ նա դերանուն։

— Երկրորդ նախադասութիւն։

եւ շաղկապ՝ խոր՛հեցաւ, ասէ բայերուն զոդիչ։

ասէ բայ։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ նա դերանուն։

ցընկերս իւր, խնդ.-բնութ. ասէ բային։ 8 նախդրիւ՝ ասել բային համար։

— Երրորդ նախադասութիւն։

եկայք բայ։ Անուն-բայի զօրութեամբ՝ պոյ դեր։ Ա՛ւելադրութիւն երթիցուք բային քով։

երթի՛ցուք բայ, ապա. փակ. հրամկնի. Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ֆբ դերանուն։

— Չորրորդ նախադասութիւն։

տացու՛ք բայ, ապա. փակ. հրամկնի. Անուն-բայի զօրութեամբ՝ ֆբ դերանուն։

պատեր բազմ՛ անորոշ հյգ. խնդիր-սեռի՝ փայդ բային. որ ակաեզ ա՛ մը կը կազմեն։

ընդ ծովու՛ խնդ.-բնութ. փայդ պոփրոյ՝ բաղադրեալ բային։

— Հինգերորդ նախադասութիւն։

Նոյն կերպով միացած մնացեալն ալ կը լուծուին։

Բայց շատերու սովորութիւն է՝ նախադասութեան մէջէն յառաջ անուն-բային որոշել, (երբ է՝ ներգոր-

ծուխ եւամբ դրուած բլլայ՝ եթէ զօրութեամբ.) յետոյ քայն եւ իւր խնդիրը. եւ անկէ ետքը՝ խօսքին երկրոդական կամ ամբողջացուցիչ մասերը լուծել։

Ասյա Լուծման հրահանգը, (որուն սմանք հատորներ կը նուիրեն, եւ սմանք շատ քիչ յարգ կուտան՝ ժամանակի կորուստ համարելով,) այս տեղս այսչափ համառօտ նշանակելնուս պատճառն է՝ որ բովանդակ քերականութեան, եւ մանաւանդ Թ մասին ընթացքին մէջ այս նպատակն ալ միշտ աչքի առջեւ ունենալով՝ եւ երբեմն երբեմն իրական Լուծմունքն ալ տալով, այնպէս ջանացած ենք առաջնորդել, որ աւանդուած կանոններուն մտադիր մէկը՝ իւրաքանչիւր մասանց-բանի առած դրիցն ու վարած պաշտօնին գիւրաւ խելամուտ բլլայ, եւ պէտք չունենայ երկար աւտեն Լուծման հրահանգներու մէջ թափթփելու։

ՀԱՅԿԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲՈՒՅԼԻՍ.

ՑՈՒՑԱԿ

ԱՑԱՐՈՒԲԵՆԻ ԿԱՐԳՔՈՒՆ

(Թուահղաձեվերով նիւանները կը ցուցնեն: — Յաջորդիլ թուները գլխաւոր յաղագի մասերուն են:)

Ածախան անուն. 26. 149. 165. 182. ՙ472.
— առաքեալներուը. 27.
— յաւետարանիչներուն. 39.
— Աղորոյ ածախաններ. 34.
Ածանց կամ Ածանցմունք. 88. 293.
Ածանց կամ Ածանցեալ.
Ածանցական փոփոխութիւնք (գրծ. բաս.) 272.
Ամանակ. 360.
Ամփոփմունք (գրծբաս.). 274.
Անանձնաբայներ. 396.
Անգամ. 405.
Անգամ (առարկաբաժ.) 380.
Անդրանիկ. ՙ437.
Անորոշութեան գերբայ. 53. 101. 218.
— Անորոշութեան. կար. 95. ապա. 95.
— Անորոշութեան բայ. 219. անձնաբ. գոյական. 223. անձնաբ. ածականն. 224.
Անհոսման կամ Զարտուղի հոլովումն. 10.
— Կէս զարտուղի. 11. ՙ434.
— Բուռն զարտուղի. 15. ՙ433.
Անհոսման կամ Զարտուղի խառնարհումներ. 55.
— Կէս զարտուղի. 63. ՙ457.
— Բուռն զարտուղի. 66. ՙ454.
Անհոսման ժամանակներ. 62. ՙ444. 446.
Անհատաբ ժամանակ (բայի). 53.
Անհոգով. ՙ437.
Անձնական կամ Նշական դերանուն. 89. ՙ442.
Անյատակ սառնամանը. 387.
Անպարեական. ՙ437.
Անուանական Հոլովներ. 18.
Անձնական սառպաշտաբերութիւն. 382.
Աղորոյ ածախան եւ գիրանուն. 34.
Աղորոյ Հայցական. 7. 22. ՙ488.
Աղորոյ յոգ. 24.
Անուն. 4. 5.
— Ածախան եւ Գոյական. 25.
— Ցատուկ անուն. 28. Հաւաքական անուն. 29.
— Թուական անուն. 30.
— Ստանեական անուն. 34.
Անուն-բայի. 139. 214. ՙ472.
Անկատարեան - գիծ. 356.
Անցեալ ժամանակներ (բայի). 53.
Անցեալ գերբայ. 101.
— Անցեալ ածախան. 229. անց. գոյական. 227. անց. բայ. 227.
Անց-գային բայեր. 89.
— Կրկին անցագային. 92.
Անփոփոխ մնացուկք - բանիք. 4. 236. ՙ464.
Աչքաբհաբար. տես Աչքի Հայեցեն.
Ապառնագրի. 354.
Ապառնի ժամանակ (բայի). 53. 94. 95.
— Ապառնի-անկատար. 94. 95. ՙ450.
— Ապառնի - կրկին. 94.
— Ապառնի - կերկար. 94.
Առանձին գէմք. 38. 53.
Առանձին լծորդութիւն. 56. ՙ448.
Առանձին Հոլովութիւն. 7. ՙ448.
Առագանաւորութիւն. 360.

Աստված. Աստվածք (բառարան). 311.
Աստվածք (ստեպանիկ). 27.
Աքսիոն յանգ. 402.
Աքսի հայերէն. Աքսի լծորա. 1.
Աքսնապահպով ստուգաւոր. 400.
Աքսոսի խոյր. 374.
Աքսիոս. Աքսիոսական. 293.
— Աքսիոն արձան. 293.
Աւարտեց. 406.
Աւետարանչութիւն. 259.

Բազմանուն. 2.
Բախտաւորութիւն. 264.
Բազպատրական ժամանակներ (բայի). 94. 213. *96. 450.
Բազմացի գիր. 2. 277. 312.
Բազդատական ստուգիան. 27. 167.
Բայ. 52.
Ներգործ. կրօ. չէզոք. 52. Լծական բայեր. 54. *445. Անցողական. *89. Բացատական. 82. *464. Դիմաստորոգ. 80. *463. Պահատաւոր. 79. *462. Հատատրակ բայ. *74. 463.
— Բայերու խոնարհմ. — Կանոնաւոր. 55. *446. Անկանոն բայեր. 62. *454.
— Բայերու գէրքեր. 53.
— Բայերու սեռք. 206.
— Բայերու հզամանիներն ու ժամանակներք. 52. 208. *444.
Բայանակ. 104. 165.
Բանաստղծական. 412.
Բանաստիքական լուսաւոր. 483.
Բայիական Թուական. 30. *440.
Բառ. 3. 292.
Պարզ. 292. Ածանցեալ. 293. Բարդ. 303. Կրկնաւոր. 308.
— Բառերու ընտրութիւն. 321.
Բացայայտեալ. 144.
Բացայայտիչ. 144. *472.
Բացատական Հոլով. 6. 162. 166. 176. *438.
— անուանիքեր. 18.
— Բացատականի ստեպանիկ. 176.
Բացատական բայ. 82—87. 210. *464.
Բացատական խոյր. 139.
Բացատական ձեւ. (բայերու). 82.
Բացատական մակբայ. 107.
Բացատիկ գերազդական. 27.
Բացատիկ Թուական. 30. 195. *440.
Բուքի. Նշան (կիսապղտիկ.) 351.
Բուքի վեճի. (տառապնուքի.) 361.

Գերազդական աստիճան. 27. 168.
— Ըստ ինքեան գերազդական, կամ բացատիկ գերազդական. 27.
— Համեմատութեամբ գերազդ. 168.
Գերախտաւոր կամ Վատախտաւոր ժամանակ. 94. 95.
— անուղղ. 94.
Գիր կամ Տառ. 1.
— Հայերէն գրերը. 2. 268.
— Ձայնաւոր եւ Բաղաձայն. 2.
— Գրերու յատկութիւններք. 268.
Գլխագիր տառք. 358.
Գոյական անուն. 26. 144. 182.
— Գոյականի մակբայներ. 110.
— Գոյականի նախադրութիւններ. 121.
Գործիական Հոլով. 6. 163. 167. 177.
— Գործիականի ստեպանիկ. 178. *478.
Գրաբար. 1. 431.
Գրչախտաւոր յանգիք. 396.

Դադարումի եւ չադարումի. 180.
Դասական Քերականի. 30. *440.
Դերանուն. 4. 38. 196.
— Ան. եւ գոյ. դերանուններ.
— Անձնական կամ Ըսական. 39. Ցուցական. 41. Ստացական. 45. Ցատարերական. 51.
— Դերանուանց Հոլովումք. 39—51. *442.
— Դերանուանց գէրքեր. 38.
Դերանուանական Հոլովումն. 11. 38. *439.
Դերանուանական մակբայներ. 114. *465.
Դերանուանական յատ. տես Դիմորոշ.
Դերբայ. 53. 100. 214. *450. 475.
— Դերբ. անձերնայիք. 218. Դերբ. ընդունելութիւն. 225. Դերբ. ներգոյ. 226. 234. Դերբ. ապառնի. 229. 234. տես եւ 101.
Դէմք — գերանուանց. 38.
— բայերու. 53.
Դիմորոշ. տես Ստիպական.
Դիմորոշ կամ Դերանուանական յատ. 42. 204.
— Ցուցական յատ. 43. 205. Ստա-

գործառնական յօդ. 43. 45. 286. Ընծառական յօդ. 295.
Դիւրացուցական յօդ. տես և հոդակապ։
Դրական աստիճան. 27.
Դրական (հոդակ). տես Հաստատական
Դրբէ (բառիւ կամ չէրէ). 362.

Ընթացք. 483.
Ընթացիկ. 351.
Երկրատառնառնական (առանձնաւոր). 385.
Երկրատնական (տուն). 405.
Երկրոր (տուն). 405.
Երկար (նշան եւ վանդակ). 363.
Երկարձակ վանդակ. 411.
Երկրաբրաւ. 2. 272. 340. 349. 371. 378.
Երկրատառնառնական (առանձնաւոր). 385.
Երկրագործ. 357.
Երկրորդ գերազ. 38. 53.
Երկրորդ լծորդութիւն. 57. *448.
Երկրորդ Հոլովական. 7. *432.
Երկրորդ ուղղական. 155.
Երկրորդական Հոլովիչներ. *437.
Երկրորդական Ձեւ (բառերու). 309.
Երրորդ գերազ. 38. 53.
Երրորդ լծորդութիւն. 58. *448.
Երրորդ Հոլովական. 8. *432.
Երկնառնական (առանձնաւոր). 384.

Զարատագիր. տես Ընդհանուր։
Զեղչական. 256.
Զօրութիւնեամբ կամ Լուծեալն (քմմագաւոր.) 140.

Էական բայ. 54. *445.
Էական գերադասուն. տես Ընդհանուրական։

Ը, որչիսով յօդ. 22. 191.
Ընդհանուր յանգ. 395.
Ընդհանրագրութիւն (հնչերգայ). 53. 101. 235. *450.

Թաւ բառգանգային. 277.
Թաւ (նշան). 272.
Թիւ. 4. — Ընդհանուր. 5. 171.
— Դերադասուն. 38.
— Բայերու. 53. 142.
Թուական անուն. 30. 169. 193. *440.
Թուական առանձնաւոր. 375. 376.

Ժամանակ (բայի). 53. 208.
— Պարզ եւ Բարդատարբեալ. 94. *450.
— Կանոնաւոր եւ Ընդհանուր. 62. *444.
Ժամանակական մակբայ. 107.
Ժամանակական մասնիկներ. 97.
Ժամանակի որոշումներ. 177. 180. *477.
Ժխտական. տես Բացասական։

Ի գնէ (բառիւ կամ չէրէ). 362.
Իգական. 300.
Իգական յանգ. 402.
Իմաստասիրական քերականութիւն. 412.
Ինձառնական (առանձնաւոր). 385.

Լծորդ. տես Ծառայ։
Լծորդութիւն (բայերու). 53.
Լուծեալն կամ Ի ծրագրութիւն քերականական. 482.
— Համաձայնական. 483.
— Յառաջադասական. 483.
Տրամադրական լուծեալն. 483.
Լռելեայն. տես Զօրութեամբ։

Խոնդիր. 139. 152.
— Բայերու. 153. *473. Խոնդիր - տես ր. 153. Խոնդիր - բն. 153. 155.
— Դերբայի եւ Բայանուան. 164. *475.
— Ցոյսախնիր. Հոգեպարարձ եւ Յառաջացութիւ. 144. 146. *472.
— Ակնարկիչ, եւ ապրող. 165. *476.
— Նախադրութեան. 119. *468.
Խոնդրառութիւն. 138. 152. տես եւ Խոնդիր։
Խոնարհում. 4.
— Կանոնաւոր եւ Ընդհանուր. 55—68. *446—456.
Խոտոր. 3. 139.
Խոտորի յատկութիւնք. 320.

Կախեալն - կէտ. 356.
Կամ, կիւ մասնիկ (առանձնացնող). 28. 303.
Կանոնաւոր ժամանակներ. 62. *444.
Կանոնաւոր խոնարհում. 55. *446.
Կանոնաւոր Հոլովիչներ. 7. *432.
Կատարեալ ժամանակ (բայի). 53.
Կարճ (վանդ). տես Յատ։
Կէս - գործագրի. տես յԸնդհանուր։
Կէս - Հարցական. 140. *466.
Կէս - Հոյնաւոր. տես Կայ։
Կէս վանդ. տես Յատ։

Աէտ. 351 եւ 353.
Աը, ին մասնիկ. 75. 97. 415.
Աիտագրութիւն. 351.
Աիրառութիւն (մասանց - բանիւ). 139. 170. *477.
Աոյնական հոլով. 18. *437. Շեշտ. 362.
Աը մասնիկ. 98. 208.
Աորոտամամբ եւ փոփոխմամբ հոլովուածք. 19.
Աորոտման եւ փոփոխման կանոն. 268. 279. *431. 447.
Արատորական բայ. 52.
— Լծորդութիւն. 60. 85. *449. 453.
Արատորակերպ. *447.
Արկին - անդրադական. 92.
Արկին խնամարհմանք. *460.
Արկին - կատարեալ. 94.
Արկին հոլովմանիք. *436.
Արկին - յորինակի. 46.
Արկին - նուազական. 302.
Արկին - փակագիծ. 356.
Արկնաւոր, Արկնեալ բառ, կամ Մասանց - բանիւ կրկնութիւնը. 247. *479.
Արկնաւոր բառ. 308.
Արկնաւոր մակբայներ. 116. *467.
Արմատութիւն. տես Յապաւորք։

Համամայնական լուծութիւն. 483.
Համամայնութիւն (ընդհանուր). 138.
Համամայնութիւն (բառին). 138. 141. *472.
Համառօտագրութիւն. 357.
Համբայր (ասն). 405.
Համեմատութեամբ գերադրական. 168.
Հայերէն (լեզու). 1.
Հայերէն (Մերկին -) կամ Հայկական չարիք. 408.
Հայրաբանական ածական. 176. 301.
Հայրական - հոլով. 6. 156. 173.
— Անգոյ հ. 7. 22. *438.
Հասարակ անուն. 29.
Հասարակ բայ. *74. 463.
Հասատատական խօսք. 139.
Հաստատ (ազդուշական). 380. 406.
Հարկագրական. 94.
Հարցական անուն. 35.
Հարցական խօսք. — Ըստ ինքեան եւ Ըստ պատասխանին Հարցական. 139.
Հէս - Հարցական. 140. *466.
Հարցական մակբայ. 107.
Հարցական նշան. տես Պատճէն։
Հատուած (ասն). 406.
Հեգ. Հեգել. 346.
Հին ականաւորէն. տես Նախնեաց ուսմէ։
Հիւանդ յանձիր. 396.
Հնգետասանաւանեան. 376. 386.
Հնգետանեան տասնաւոր. 376. 383.
Հոլով. 4. 6. 173. *431.
— Երկրորդական. *437.
Հոլովեալ մակբայներ. 112. *466.
Հոլովուիլ. 6.
Կանոնաւոր. 7. *432. Անկանոն. 10. *433. Խառն, Արկին, եւ այլն. *434.
Համանուն. տես Նոյնանշան։
Հովուական քերթուած. 413.
Հրամայական եղանակ (բայի). 52.
— Հրոյ. կատարեալ եւ ապառնի. 95.

Ձայնարկութիւն. տես Միջարկութիւն։
Ձայնաւոր (դիր). 2. 269. 332. 360.
Ձեւ (բառերու). 292.
Ձեւ (բայական). 82.
Ձեւ (քերականական). 252.
Ձեւաւոր չարագրութիւն. 252.

Ճոխ յօդ. 390.

Մակաբէտ. 354.
Մակբայ. 107. 236. *464.
Բուն մակբայներ. Գործական մակբ. եւ այլն. 107.
Մակբայէ նախագրութիւն. 124.
Մակբայակերպ. 117. 181. *467.
Մասնական կամ Միջակ անուն. 34. 169. *441.
Մասն - բանի. 3.
— Փոփոխականք. Անփոփոխք. 4.
Մասանց - ը. կազմութիւն. 4.
Համձայնութիւն. 138.
Մասնիկ. 293.
Դասախօսաց. 295. Ցեւաբաշխ. 297. Ցուշականք. 296. Դասագրական. 297. 298. 302.
Մաքառանիկ լեզու. 424.
Մեծատառ. 405.
Մեծաքերթ. 405.
Մեծատառութիւն. 385.

Մի, հարցական մասնիկ. 100.
Միաբանի կամ Դիմաշարժի բայ. 80. *464.
Միամանի. 2.
Միութեան-գիծ. 355.
Միչակ անուն. տես Սաաքական:
Միչակ բաղաձայն. տես Միջին:
Միջակետ. 353.
Միջնակեալ (խօսք). 140.
Միջնարկութիւն. 136. *470.
Միջին կամ Միջակ բաղաձայն. 277.

Ձանձ (տագաչափութ.). 387.
Ճանգական ասմնատար. 387.
Ճատկացեալ. 146.
Ճատկացուցիչ. 146. *472.
Ճատկութիւնք. տես Քերականական յատկութիւնք:
Ճատուկ անուն. 28.
— Գրչական եւ ազգական յատկանուանք. 29.
— Հոլովումն. 20. *433.
— Ճոգատուութիւն. 186.
Ճարաբերական բառ կամ խօսք. 140. *478.
Ճարաբերական դերանուն. 39. 51. 199.
Ճարաբերեալ. 199.
Ճարակատար ժամանակ. 94. 95.
— Ճրկար. անորոշ. 94.
— Ճրկար. պայմանական. 95.
Ճարաչէնս. 362.
Ճաւելուածով բայեր. *446. 452.
Ճրգայրելութիւն. տես Շրջումն:
Ճետագայ մասնիկ. 297.
Ճետագայ նախադրութիւն. 119.
Ճպճակիչ. 4. 53.
Ճոգ. 22.
Ոլորեալ յոգ. 22. 185.
Անորոշ յոգ. 24. 191.
Ճոգալի Հոլովմ. 23. 25.
Դիմորոշ կամ Դերանունական յոգ. 42. 204.

Նախագաս մասնիկ. 295.
Նախագասս նախադրութիւն. 119.
Նախագասութիւն. 138.
— Շարքը. 253. *480.
Նախադրութիւն. 119. 239. *467.
Նախայարաձեռ. 362.
Նախդիր. 17. 120. *438.
— Հոլովական-եւ Հոլովառու. *467.
Նախդիր Հոլովիչներ. *431. 438.
Նախնական տառերն:
Անուանց թիւն ու Հոլովք. 5. 8. 13. 14. 16. 177. 301.
Թուական եւ Սաանական անուն. 25. 33. 36. 37. 194. 195.
Դերանուն. 39. 40. 43. 45. 198—204.
Բայերու ընդդ. ու խնամարմ. 60—69. Բաղադրեալ ժամանակներ. 96. Դիմաշարժ. 81. Բացասական. 87.
Դերբայ. 103. 231.
Մակբայ, Նախդիր եւ Նախադրութիւն. 124—132.
Շաղկապ. 135.
Միջարկութիւն. 137.
Ճատկացուցիչ. 147.
Քերականական ձեւեր. 265.
Դիրերու փոփոխութիւնք. 278.
Տառադարձութիւն. 289.
Բառերու բաղդատութիւն եւ նշանակութիւնք. 304. 313. 315.
Ճատուկ ձեռ. 319.
Օտարութիւնք. 334.
Ուղղագրութիւն. 283. 359.
Տաղաչափութիւն. 427.
Նայ կամ Ակ-ձայնաւոր գիրեր. 277.
Ներգեա (ռան). 406.
Ներգոյական Հոլով. 17. *438.
— Ընդունդիր. 18. 161. 173.
Ներգործական բայ. 52.
— Ներգործութիւնք. 55.
Ներգործակերպ (էջերգ). *447.
Ներգործութեամբ եւ զործութեամբ. 140.
Ներկայ ժամանակ (բայի). 53.
Նիւ մասնիկ. 99.
Նմանաձայն. 261.
Նշանակութիւն. 310.
Նշխատաձայն. 311.
Նշխաձեւ նախադասութիւն. 255.
Նոր Հայերէն. տես Արդի Հայերէն:
Նուագ. 413.
— Իտալացի նուագ. (Sonetto.) 413.
Նուագական մասնիկ. 297. 298. 302.
— Արեւին նուագական. 302.
Նուրբ կամ Լերկ տառ. 277.

Շաղկապ. 132. 241. *470.
Շարադրութիւն. 138.
— Պարզ եւ ձեւառար. 252. 253.

Ընթժամ եւ գագաթաժ. 159, 180.
Ընկոյ. 361.
Ընկուզաձ ատամնաւոր. 401.
Ընկուզաձ վանիկ. 361.
Ընկուզի լիզուներ. 404.
Ընդլուծիւն, Ընդլուծ կամ Ցեզաչրիւծիւն. 252.

Ոգոտակ. տես Պարոյկ։
ՈՇ. ՈՇՆԵր. 317.
Ոտանաւոր. 374.
— Ագուա ատանաւոր. 400.
Ոտք (տոգոպատուիճ.) — Թուանկանների. 376. Հափտականների. 404.
Ոլորական մկանք. 107.
Ուլիատնեան ատանաւոր. 384.
Ուղղագծութիւն. 338.
Ուղղական Հոլով. 6. 155. 166. 173.
Ուղղագիական. տես Բացատական։

Հախրա. 354.
Հափք (առագաստաձի. եւ տոգոպատուիճ.) 365.
Հափական ատանաւոր. 375. 403.
Ըստ Հնոց չափական. 405.
Միջին ~ Հայերէնի չ. 408.
Հափատոր յանգ. 389.
Հափի անուններ. 166.
Հափոզ լիզուներ. 404.
Հեղգ բայ. 52.
Ներգործականներ եւ Կրաւորականներ. ՝447.
Հի բաղատական մնացորդ. 83. 87.
Հոլիքատնեան ատանաւոր. 383.
Հոլիքատատնեանեան. 386.
Հոլոտոզ Հոլովումն. 9. ՝432.
Հոլոտոզ լծորդութիւն. 59.

Պախատոր անուններ. ՝437.
Պախատոր բայեր. 79. ՝464.
Պայմանական ժամանակ (բայի). 95. տես եւ. 209. 213.
Պատիւ. 357.
Պատմական անուն (անձանց). 187.
Պատմական Հոլով. ՝437.
Պարագայք (տեառնից). տես Հնւ (բառերու)։
Պարատական Հոլով. ՝437.
Պարբերութիւն. 138.
Պարզ բայեր. ՝446.
Պարզ բառ. 292.
Պարզ ժամանակներ (բայի). 94. ՝444.
Պարոյկ կամ Ոլորակ. 364.

Ռիտմիկական, Ռիտմիօրէն. 1. 321.
Հին ատանիօրէն. տես Պախատոց ատանիօրէն լիզուս։

Սահմանական եղանակ (բայի). 52. 94.
Սէռ (բայերու). 52. 206.
Ներգործական, Կրաւորական, Հեղգ. 52.
Սեռական Հոլով. 6. 158.
— Սեռականէ ~ ատրական. 175.
— Սեռականէ ~ ուղղական. 50. 123.
Սղոցեր. 272. 364. 377.
Սոնք. 406.
Սուզ (վանիկ եւ Ոչուն). 5. 363.
Սուզ ատն. 405.
Սատատական դերանուն. 39. 45.
Սատատական ատնական. 39.
Սատատական յօգ. 43. ՝478.
Ստեղն. 405.
Ստեղնեան ատանաւոր. 407.

Ստորադասական եղանակ (բայի). 53. 95.
Ստորակէտ. 352.
Ստորագծակ. 483.
Ստուգաբանական լուծումն. 483.
Ստուգաբանութիւն. 337.

Վ ագահատոր. տես Գերահատոր։
Վանիկ. 2. 346. տես եւ Ոտք։
Վարգապետական քերթած. 412.
Վերատնեանական ատանաւոր. 386.
Վերլուծութիւն, տես Լուծումն։
Վերջակէտ. 354.
Վերջհոլով. 179. ՝431.
Վերջատանկ ատն. 405.
Վերջին տրժնատ. 293.
Վեցատափ. 405. 409. 413.
Վեցատնեան ատանաւոր. 383. 405. 409.
Վեցական կամ Վեցատանական բանատատեղծութիւն. 412.

Ցաղագրութիւն. 374.
Ցանգլուխ գիր. 358.
Ցատագաբերութիւն. 283.
Ցատնատնեան ատանաւոր. 376. 385.
Ցարաժամ յանգ կամ Լէատնեան. 397.
Ցեզական մնացորդ. 107.
Ցեզր յանգ. 388.

Ցոց (տաղավարութ.) 398.
Ցոգաբարձ. 346.
Ցուն (տաղավարութ.) 398.
Ցրական հոլով. 6. 159.
— Անձնախոչիր. 18. 160. 173.
— Վերջահոլով. 159. 166. 179.
Ցրամարանական լուծումն. 483.
Ցրոյութիւն. 346.

Ցուցական ածական. 39.
Ցուցական դերանուն. 39. 41. *443.
Ցուցական յոգ. 43. *478.

Փակագիծ. 355.
Կրկին փակագիծ. 356.
Փոխադարձ բայ. 207.
Փոխոխական (մասունք-բանի). 4.
Փոխոխմամբ հոլովումն. 19.
Փոխոխման կանոն. տես Կարգաւորմամբ եւ փոխոխմամբ.

Քերականական լուծումն, կամ Վերլուծութիւն. 482.
Քերականական մեկնիր. 252.
Քերականական յաւելութիւնք. — Դրիթրու. 288. Բառերու. 292. Խոսքի կամ լեզուի. 320.
Քերականութիւն. 1.
Քնարական բանաստեղծութիւն. 412.
Ղազարոյր (ասն). 405.
Ղազարոս (ասն). 405.

Օտարութիւնք. 323.

ՑՈՒՑԱԿԱՐԳ ԵՒ ՈՒՂՂԱԿԱՐԳ

(Վ. կը յուդցնի՝ վարկն հաշտեցուց։)

Նրես. Տող.

11 27·ես, ես, ես—, ես· կարդաս՝ էր, ես, ես—, ես։

13 17·յառնէ ծան· Հրամանէ բառը քաղաքավարութեան լեզուաւ դիմացինին անձը ցուցընելու որոշուած է, (իբր ասէ· հաչէրիւնէդ, ըսիըդը·) եւ կը հոլովի՝ Հրամանաց, հրամանացիդ, կամ յօդով՝ հրամանէդ, հրամանոյդ· կ'ըսուի նաեւ հրամանէնդ, հրամանոյդ. (քնտաւ նեկան լեզուի մէջ յաճախ է՝ հրամանէդ, հրամանէգ։) Գաւառական է՝ Ձեր հրամանէը· Ձեր հրամանոյը։

16 24·կարդա՝ եզ· ներգոյական՝ -սմ։

17 22·յառնէ խօսանէ, (խօսքեր·) խօսոնէ· (խաչինք·) խաչոնէ· լիրոնէ, եւայլն· որ առորին գարերու գրաքարին մէջ ալ գործածուած կը գտնուին։

27 30·յառնէ՝ (Թէեւ Ղ· Փարպեցի տեղ մ'ըսեր է՝ Մի՛ լոփոչ աւրախասցի։)

29 25·կարդա՝ Աբոթոս, եւ երբեմն Վիննոյս· . . .

35 1·ծԳ դար· կարդա ծԻ դար։

36 26·յառնէ՝ Ցամաքս կ'ըսուի գրաքար ձեւով՝ Ո՞ գիտէ, փխկ· Ո՞վ գիտէ։

37 1·յառնէ՝ Ուր-ե բանի մէջ։

39 վ· 1· գնէ, կարդա՝ գնէ։

40 10·յառնէ՝ ծՋ դարէն կայ նաեւ չինէ, որ յայտնապէս հնագոյն ձեւ է։

43 վ· 1· (Ի դար·) կարդա՝ (ծԱ կամ ծԻ դար։)

45 30·կարդա՝ Շատ հին է գրաքարի մէջ՝ յօդը յետադաս գոյականին վրայ դնել, մանաւանդ· . .։

50 21·յառնէ՝ Ա յսպէս կը զանազանին իրարմէ՝ Ա յօդ-ը-ն ակաեալ, եւ ա յօդ-ան-ն ատրբեր էր· Հինգ-ը-ն զգուշացիր, եւ հինգ-ան-ն զգուշացիր։

Երես· Տող·

51 19·*յառնի՝* եւ ուրիշ տեղ մը՝ Իւան չէ՛ր՝ եաեւի մնգիլը։

68 10·*յառնի՝* Այս ձեւին մէջ գիտողութեան արժանի է՝ որ միայն երկու դէպքի վրայ պահուած է ն գիրը՝ բառերը միասնի քովէն։ Համար, ինչպէս կատարելութեան ու Հաւատացեալներ կը գրուէին. փոխ· իմ։

70 վ·3· Ցեղ մը կայ, կարդա՝ Քիչ տեղ կը գտնուի։

73 23·*մատնիչ. հերձնիչ. մատնիչ. կարդա՝* մատնիչ. հերձնիչ. բառնանիչ. իմանիչ։

— վ·4·*յառնի՝* Ներածութ, ծիծաղելագաւ։

76 35·*յառնի՝* Ոդնպէս նայն դարէն ունինք՝ կայ ե՛ դիպի, այսինքն կայ ՝՝ դիպի, կ՛՝՝ դիպի։

81 28·*յառնի՝* Աբելի եղբերն սկսաւ կրճատմամբ բսուիլ՝ Շուտով թ փոխ. ի քեզ թ գայ։ Պէտ կը գտնուի ե՛ մնանկաւ ալ. Հաւանակ պատրաստ ե՛ պէտ գալ մնհուն գոզի նըման։

91 31·*յառնի՝* Այնչափ պրծնելէդ։

92 13·Չես կրնար հատցընել եւ հատցընել կոչ տամ՝, *կարդա՝* հատկցընել։ — *Յառնի՝* Բայց յաճախ կը գործածուի հատցընել ե՛ պտ, փոխանակ պարզ անցողականի՝ կը հատցընէ։

93 32·*յառնի՝* Մէյն հնչման ամփոփութեան համար սովորական եղած է ցուցընել բային մէջ գրել ցուցէի, ցուցեցի (փոխ՝ ցուցուցի, ցուցուցի։) բայց կրնայ նաեւ գրաբարի նման ըսուիլ՝ ցուցի, ցուցի, ցուցեր ես։

97 29·Ընդն ձեւը նաեւ նոր պարսկերէնին ունի, որ շատ յաճախ կ՛ըսէ՝ ՝՝ովկ հանիլ, փոխանակ պէտ հանել. վասնզի Պարսից մէջ ալ ահմ. ներկայ եւ ապառնի միացած են։

104 6·*յառնի՝* եւ տեղ մը՝ Պատիլ կայր ի ծառին տակին։

105 30·*յառնի՝* Տրէ՛, (առ. իբս.) — տրէ՛ ։, հաւասկ, տէր։

109 26·*յառնի՝* Երէ արդիւնայ· Երէ որ լսեց. (գաւ. որ ես։)

110 21·կամ ուղղականն· *կարդա՝* կամ անանախիք հոլովին։

111 26·տես 48, ծան. *կարդա՝* տես 46, ծան։

114 17·Ցամկերէն բառերը են. *յառնի՝* տես 527։

— 26· Ուրիշներ. *յառնի՝* ես Ցուցներ։

116 32·*յառնի* հակիրոդ դառ՝ Ածականք։

128 28·*յառնի՝* Հէփի՝ կայց ի յոտաց· (հիմայ ոտք ել։) ժՋ դար։ Գաւ. հէփի. հէփդի։

— 35·Ի դար· *կարդա՝* ե՛ դար։ — *Յառնի՝* Ի ներսոց եւ ի դրսոց· (ներսէն եւ դրսէն։)

Երես· Տող·

128 վ· 4· յառնի՝ Հիմնակուան ինչուան որ եկաւ ըստուածն ալ ասոր ամփոփուելն է, փոխանակ՝ ինչուի՞ն որ եկաւ։

— վ· 1· յառնի՝ ե դարէն ոճ մ՚ալ կար՝ Աղաչել եւ փոխան ասել։

129 11· Անկէց է վր· ժ-ի դար· (անկէ մինչեւ հիմայ։) Ցնծայր խաղայր, հէր ասէր պար· (մէկտեղ, միանգամայն կ՚երգէր։)
Հիւանդացաւ մնհաս հարց· (մնհաս չափ։)

— 16· Հէրեն, յառնի՝ Յետոյն։

— 21· յառնի՝ Զրուցեց ինքն։ (Համերջ լեզուաւը խօսեցաւ։) — հիմայ գուռ· ինչպէ՞սի, անպէ՞սի, հոյա՞կ··

— 32· ամէն չանքով· կարդա՝ ամէն չանքովդ։ Ամենն հոգայ, (ժ-ի դար·) ամէն չանքովը։

— 37· հծուտս մնկեալը, յառնի՝ ինչպէս հին տարեգրէն ուներնիք՝ Հծնէ մեռաւ· եւ ինչպէս դեռ գաւառներու մէջ կ՚ըսուի՝ հոգի, հոգին, հանի, բցա· հանիծ, եւ մեր ասմիկն արմատական ձեւովը կը գործածէ՝ հոռնա, հոռոմ։

— 53· յառնի՝ կ՚ըսուէր նաեւ յաճախ վինչ կամ ինչ՝ Ջինչ զդանակ· (դանակի պէս։)

131 վ· 6· յառնի՝ ինքն ուրախ է եւ չ՚ուզէ ցնծացած։ Փակեմ զգուռն է վրայ։ Պարան չկոխ ի քարշ կու գայ։

135 18· ժ դարէն· կարդա՝ Ի դարէն։

137 վ· 1· յառնի՝ ինչպէս Պարսիկք ալ արաբ· հաւիբ· (պատրաստութիւն) բառն զգուշութեան տեղ կը գործածեն։ Մտադրութեան արժանի են նաեւ վերջին դարերէն՝ Լինի՛ ինչ աչերս քեզ արժանանայ։ Աւուր չայն որ շատ գատել։ Վայ դէս։

144 10· կ՚երթանք, կարդա՝ եկանք։

146 22· յառնի օման· ‖Նոյն կերպով անհոլով եւ անփոփոխ պահուած կը գտնենք հին (ժ-ի դարու) ուսիւրէներն ալ։ Իմ հայր նշխկին, իմ մայր նվարդին· (իմ հօրս նշխկին։) Մօտ իմ եղբայր Գրիգորէս· (իմ Գր· եղբօրս քովը։)

164 29· յօդով է միշտ· յառնի՝ եթէ հետը գոյական մը չունի՝ որուն ինք ածական եղած բլլայ, ինչպէս այս գէպքին մէջ· Խարայէլի Աստուծոյն կամ Աստուածը ինծոնաղ ամպարիշտներ։

169 30· չեն առնուր· յառնի՝ եթէ ոչ՝ քիչ տեղ անորոշ յբ· սեռական։

172 8· յառնի՝ Կրնեթէ նոյն գործածութիւնն է ի դարէն՝

Նզեւ այս ի թուականութեանն. Հայոց՝ ՃԼ, եւ Հռոմ՝ նիէ. (այսինքն Հռոմայ.)

189 32. յառնի ծաւ. ‖ Շատ հին է այս ձեւը Հայերէնի մէջ, եւ նոյն կերպով կը խօսի հին գրութիւն մ՚ալ՝ որ բացայայտ կ՚ընծանեկան լեզուն էր. կուտ կացի մինչեւ ի լոքսին օր. եւ լոքսին օր ի յերիս ժամուն չըքայ։

190 27. յառնի՝ Նաեւ ի դարէն բաւական օրինակներ կը գտնուին. տես մանաւանդ՝ Ա՜ա՜ խ՜ ելն խնուցաւն։

195 32. Ա՚ժէժ, կարդա՝ Ա՚ուշեղ։

200 37. սովորաբար կը հոլովի սեռ. տր. . . . կարդա՝ սեռ. տր. եւ բգռ. հոլովներուն մէջ սովորաբար այսպէս կը հոլովի։

217 17. յառնի ծաւ. ‖ Տես նաեւ հին գրաբար՝ Զայնժամ՝ մեռեալ մարդն. այնմ՝ ճառեալ այրս. փոխանակ՝ ղայնմ՚ մեռեալ. այմ՚ ճառեալ։

218 10. որսակից եղէղ Յովհաննու եւ... կարդա՝ որսակից եղէղ պատանիներուն Յովհաննու եւ . . .

224 16. յառնի ծաւ. ‖ Թէպէտեւ գրաբարի մէջ ալ սրպէս մակբայով ասոր նման գործածութիւն մը կը գտնուի՝ նոյնպէս ալ էջ 18– (պէս) նախադրութեան յոյժ (երբ որ) մակբայի պաշտօն վարելը այս կանոնիս հետ կ՚երեւայ թէ կապակցու թիւն ունի։

226 23. յառնի ծաւ. ‖ Գրաբարի սովորականին ինացորդն է. նոթոլ լայ. նիւոլ նայի, նիւոլ երթայր։

229 4. յառնի՝ Գուռ. լեզուաց մէջ գործիականով. Օձ մը որ խածնովը կը մեռցընէ. Տիւռնովը կը ճանչենաս։

232 26. յատկացուցիչներն, կարդա՝ յատկացեալներն։

237 2. բացասական ձեւով չի գրուիր. կարդա՝ բացասական չի գրուիր։

241 2. յառաջ կամ եւրքը՝ կարդա՝ յառաջ եւ եւրքը։

— 4. եւ լեր ու ձոր. կարդա՝ եւ լեռ, ու ձոր։

244 30. 568. կարդա՝ 569։

250 32. կոխոխ կը պատրաստէ. կարդա՝ կոխ կոխ կը պատրաստէ։

251 29. տես 711 – 713. կարդա՝ տես 711 եւ 713։

270 3. Պատրին դարուց. կարդա՝ Մինչեն եւ ատորին դարուց։

280 ՛վ 4. յառնի՝ Ն՚յասկէս ալ ծ դարէն եւրքը Քոբեան (Քնբին բառն Լզած է Քոբէ։

293 8. երես 338, ծան. կարդա՝ երես 337, ծան։

297 6. խառնաւ. կարդա՝ տապաւ։

Երես Տող·

297 9·ժողովել· յառնել՝ խառնել· (խաղալիկաց) դասել։

298 30·յառնել ծաւմ· ‖ Ա յապէս հին ումք· մէջ ալ փաղաքշական ձայնով կ'ըսուէր, երբ որ ծնդրկի աճեա· (ծուներ։) Ծնող չունէր ոչ մի ոքէ։

299 վ. 7·յառնել՝ ոյժ· Հաւաքել· հաւկերոյթ· ծերոյթ, եւայլն։ Ա յս պէս մանկան վրայ է՝ն մանուիկն ալ աւելցուելով՝ ՝՝ն-է՝՝ն բազադրեալ մանուիկը կը կազմուի, որ բուն եւ յաճախ գործածականն է· ծերո՝՝նէ՝՝ն· բազմո՝՝նէ՝՝ն· պատրաստո՝՝նէ՝՝ն, եւայլն։ Տես 281, ե։

313 6·ստորին դարերը· կարդա՝ միջին դարերը։

347 8·չի բաժնուիր· կարդա՝ որ չի բաժնուիր։

399 4· 4-4· կարդա՝ 5-5։

461 3·ի՝՝ն՝՝ա՝՝մ՝՝· կարդա՝ ի՝՝փ՝՝ա՝՝մ՝՝։

Ստորագրված է տպագրության 17.02.1987 թ.
Չափսը 70×90 1/32։ Թուղթ № 1։ Տպագրության եղանակը «Օֆսեթ»։ Հրատարակչական 34,3 մամուլ։ Տպագրական 26,5 մամուլ. = 31,0 պայմանական մամուլի։ Տպաճանակ 2000. Պատվեր 54։ Գինը՝ 2ռ. 50կ.։
Երևանի համալսարանի հրատարակչություն,
Երևան։ Մռավյան № 1.
Издательство Ереванского университета,
Ереван, ул. Мравяна № 1

Երևանի համալսարանի «Ռոտապրինտ» արտադրամաս, Երևան, Մռավյան № 1.
Цех "Ротапринт" Ереванского университета,
Ереван, ул. Мравяна № 1

A I
1861